

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ МИНИСТРЛІГІ

**Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан
аграрлық-техникалық университеті**

**ЭКСПО-2017 арналған «XXI ғасырдағы инновация
мен ғылымның дамуындағы жастардың рөлі» атты
студенттер мен магистранттардың республикалық
ғылыми-практикалық конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ
I Бөлім**

МАТЕРИАЛЫ
республиканской научно-практической конференции
студентов и магистрантов, посвященной
**ЭКСПО-2017 «Роль молодежи в развитии науки
и инновации в XXI веке»**

**31 наурыз, марта
Орал, Уральск – 2016**

УДК 001
ББК 74.58
Э - 41

Главный редактор: Н. Х. Сергалиев, канд. биол. наук, ассоциированный профессор

Редакционная коллегия:

У. Б. Таубаев, д-р. вет. наук, профессор
Н. М. Губашев, д-р. с.-х. наук, профессор
А. У. Султанов, канд. с.-х. наук, доцент
К. М. Ахмеденов, канд. геогр. наук, ассоциированный профессор
А. М. Мукаева, руководитель отдела послевузовского образования
Д. К. Тулегенова, канд. с.-х. наук, доцент
Е. Г. Насамбаев, д-р. вет. наук, профессор
Б. Т. Шакешев, канд. техн. наук, доцент
А. А. Бакушев, канд. техн. наук, доцент
А. М. Казамбаева, канд. экон. наук, доцент
В. А. Есенгалиева, канд. филос. наук, доцент
Р. Ш. Джапаров, канд. с.-х. наук (РФ)
Н. К. Мухамбетжанов, магистр с.-х. наук

Э-41 ЭКСПО-2017 арналған «**XXI ғасырдағы инновация мен ғылымның дамуындағы жастардың рөлі**» атты студенттер мен магистранттардың республикалық ғылыми-практикалық конференциясының **МАТЕРИАЛДАРЫ**: I Бөлім (қазақша, орысша) – Орал: Жәңгір хан атын. Батыс Қазақстан аграр.-техн. ун.-ті, 2016-551 б.

В сборнике материалов конференции, посвященной всемирной выставке «ЭКСПО-2017», представлены научные статьи студентов, магистрантов, докторантов, молодых ученых, преподавателей, сотрудников образовательных и научных организаций Казахстана (Уральск, Астана, Костанай, Семей), а так же России (Волгоград, Рязань, Элиста). Научные статьи отражают широкий спектр проблем и перспектив развития: экономики, агропромышленного комплекса, биотехнологии, ветеринарии, животноводства и рыбного хозяйства, экологии, нефтегазового машиностроения и производства строительных материалов, энергосберегающих технологий в промышленности, а также инновационных подходов в системе образования. Сборник рассчитан на широкий круг сотрудников образовательных и научных учреждений, специалистов производства, магистрантов, докторантов и студентов.

Статьи даны в авторской редакции. Мнение редакционной коллегии может не совпадать с мнением автора.

УДК 001
ББК 74.58

© Западно-Казахстанский аграрно-технический
университет имени Жангир хана, 2016

Құрметті конференцияға қатысушылар!

Құрметті студенттер, магистранттар, докторанттар, ұлы есімнің атын иеленген Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университетіне қош келдіңіздер!

Елбасы Н.Ә. Назарбаев биылғы Қазақстан халқына Жолдауында білім мен ғылымның дамуына ерекше көңіл бөлінетіні көрсетілген. Бүгінгі таңда білім, ғылым, инновация қоғамның барлық салаларына кеңінен енген. Білім, ғылым және өндіріс интеграциясын ең алғаш құрғандардың бірі Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университеті. Біздің университет өзінің қалыптасу жылдарында еліміздің өркендеуіне зор үлес қосты. Жыл өткен сайын өсу, өркендеу үстінде. Біздің университетіміздің Қазақстанның көптеген ғылыми ұйымдарына қарағанда ерекшелігі сол, мұнда жас кадрларға деген өте бір тапшылық жоқ, ал ғылыми қызметкерлерінің орта жасы 30-дан аспайды.

Ел дамуында ғылым қаншалықты маңызды рөл атқаратын болса, ғылым дамуында жастарға тиесілі міндет те соншалықты маңызды. Қазіргі білімді адам – әлемді игеріп, ғылымды меңгеріп, ондағы өзінің орнын таба алатын, заман талабына сай іс-қимыл жасайтын іскер адам. Қазіргі кезде ғылымға қызығушылық ЖОО студенттерінен басталуда. Ал оның нәтижесі тәжірибе жұмыстарымен байланысты, демек, ғылыми жоба орындаушы құрал жабдықтарды көзімен көріп, қолымен ұстап, жұмыс істеу білуі керек. Сондықтан олар өз зертеулерін қажетті жабдықтармен қамтамасыз етілген ғылыми-зерттеу институттары, зертханалар мен кәсіпорындарда жасау керек, тәжірибе өту қажетті.

ҚР-ғы білім мен ғылымның дамуы арқылы инновацияларды өндіріске енгізу – қазақстандықтардың әлеуметтік-экономикалық дамуының кепілі болады.

Конференция жас ғалымдардың зерттеулерінің дамуына, ғылыми тұрғыда жетік ізденуіне жол ашып, бір-бірімен тәжірибе алмасуға көмектесті деп есептеймін.

Конференцияға қатысушыларға сәттілік тілеймін!

**Құрметпен,
ректор, б.ғ.к.,
қауымдастырылған профессор**

 .Х.Серғалиев

СЕКЦИЯ 1 - ОБРАЗОВАНИЕ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: НОВОЕ ВРЕМЯ - НОВЫЕ РЕШЕНИЯ

ӘОЖ 001.3

А. Н. Тулепова, магистрант

Г. К. Кабулова – аға оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университеті, Орал қ., ҚР

КӘСІБИ ДАМУ – ОҚЫТУШЫНЫҢ БІЛІМ САЛАСЫНДАҒЫ ЖЕТІЛУ КӨРСЕТКІШІ

Аннотация

Мақалада оқытушының кәсіби дамуы педагогикалық білім берудің үздіксіз мәселесі екені айтылады. Кәсіби даму оқытушының өзін – өзі тәрбиелеудің қозғаушы күші мен қайнар көзі – өзін – өзі жетілдіру қажеттілігі болып табылатындығы мен үздіксіз білім – адамдардаң өмір сүруін ұйымдастырудың маңызды және тұрақты көрсеткіші ретінде қарастырылады.

Кілт сөздер: *кәсіби даму, педагог, білім беру, педагогикалық іс-әрекет және қызмет*

Қазіргі кезде егемен елімізде білім берудің жаңа жүйесі жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Бұл оқу-тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр. Себебі, білім беру парадигмасы өзгерді, білім берудің мазмұны жанарып, жаңа көзқарас, жанаша қарым-қатынас пайда болуда.

Қазақстан Республикасының Президенті Назарбаев Нұрсұлтан Әбішұлы «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз» деп аталған халқына Жолдауында «Өмір бойы білім алу» әрбір қазақстандықтың кредосына айналуы тиіс. Біз кәсіптік және техникалық білім берудің мазмұнын толық жаңартпақ ниеттеміз» - деп атап көрсеткені белгілі. ХХІ ғасыр деңгейінде білім беру мен кәсіптік даярлау тақырыбы – Жолдаудың басты бөлімдерінің бірі «Қазір бой жарыстыратын емес, ой жарыстыратын заман» деп Елбасымыз айтқандай, дарынды, білімді ұрпақ еліміздің ертеңі екені даусыз. Келер ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие мен білім беруде оқытушының инновациялық іс-әрекетінің ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеруі маңызды мәселелердің бірі. Сондықтан да әрбір тұлғаның қабілетіне қарай білім беруді, оны дербестікке, ізденімпаздыққа, шығармашылыққа тәрбиелеуді жүзеге асыратын жаңартылған педагогикалық технологияны меңгеруге үлкен бетбұрыс жасалуда. Өйткені мемлекеттік білім стандарты деңгейінде оқу үрдісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияны ендіруді міндеттейді.

Әрбір мемлекеттің интеллектуалдық, экономикалық, парасаттық және мәдени қарымы білім сапасының күйін, оның прогрессивтік даму тарихын айқындайды. Осы тұрғыдан алғанда, егемен қазақ елінің білім мен ғылымының стратегиясы, білім беру жүйесінің ұлттық білім мен тәрбие идеяларын сақтай отырып, әлемдік білім кеңістігіне кірігуімен анықталады. Қазіргі талаптың басты міндеті – педагог мамандардың кәсіби құзырлығын қалыптастыру мен біліктілігін үздіксіз арттыруды, ғылыми-әдістемелік қызметтің жаңашылдығын, түрлері мен әдістерін іздестіруді қамтамасыз ету, оны үйлестіре білу болып отыр.

Кәсіби даму - (лат. *profiteor* – өз ісімді хабарлаймын) – еңбек әлемінде, соның ішінде жекеленген кәсіби ролдердің, кәсіби мотивацияның, кәсіби білімдер мен

дағдылардың әртүрлі аспектілерін игеруге бағытталған адамның онтегенезде болып жатқан әлеуметтену үрдісі. Кәсіби дамудың негізгі қозғаушы күші әлеуметтік топтар мен институттарға идентификациялану негізінде әлеуметтік контекстке интеграциялануға тұлғаның талпынысы болып табылады [1].

Кәсіби даму – нәтижесінде адамның өзінің барлық өмірінің барысында өз кәсіби дағдылары мен іскерліктерінің деңгейін және сапасын сақтауға мүмкіндік алатын үрдіс. Бір рет қана кәсіби маман болу мүмкін емес. Кәсіби маман болып қалу үшін, тұлғаның үнемі кәсіби дамуы қажет. Кәсіби даму іс – әрекеттің барлық саласына қатысты: педагог, менеджер, кеңес беруші, психолог, дәрігер, дизайнер, әртіс және тағы басқа.

Кәсіби даму – бұл жүйелі беку, білім саласында жетілу және кеңею, тұлғалық сапалардың дамуы, жаңа кәсіби білімдер мен дағдыларды меңгерудегі қажеттілік, өзінің барлық еңбек жолында белгілі міндеттерді атқара білу. Кәсіби даму міндеттілік немесе жалған емес, ойлаудың, пайдалы әдеттің негізі болуы керек. Қоғамдық қызығушылықтардың көзқарасы бойынша, адамның кәсіби дамуы тек кәсіби әдеп кодексінің бір пункті: өзімен жұмыстанбайтын адам, кәсіби маман деп танылмайды деп те қарауға болады. Кәсіби даму адамнан саналы, бағытталған, белсенді оқуды талап етеді. Мұндай оқу басқа формалардан анық ерекшеленеді. Әрбір адам өзінің қандай бағытта дамуы керек, ақпараттарды қандай әдістермен алатынын, қандай жолмен меңгеретінін өзі шешеді. Кәсіби дамуда педагогтың кәсіби өзіндікдаму мен өзіндік білім алу психологиясы ерекше. Әр педагог өзін іштей үнемі оқуға, ізденуге итермелеп, дайындап отыру керек. К.Д. Ушинский айтқандай, «оқытушы өзінің білімін үздіксіз көтеріп отырғанда ғана оқытушы, оқуды, ізденуді тоқтатысымен оның оқытушыдығы де жойылады». Өмірдің өзі педагогтың алдындағы күн тәртібіне педагогикалық білім берудің үздіксіздігі мәселесін қойып отыр. Кәсіби өзіндікдамуда, басқа да әрекет сияқты, мотивтердің күрделі жүйесі мен белсенділіктің қайнар көздерінің өзіндік негізі бар. Педагогтың өзін – өзі тәрбиелеудің қозғаушы күші мен қайнар көзі – өзін – өзі жетілдіру қажеттілігі болып табылады. Өзіндікдамуда өзін – өзі бағалау деңгейі үлкен мәнге ие.

Білім беру жүйесі, оның құрылымы үздіксіз оқу тұжырымдамасына (концепциясына) сәйкес жасалады. Бұл жүйе: отбасылық тәрбие; мектеп жасына дейінгі тәрбие; жалпы орта білім беру; мектептен тыс тәрбиемен оқыту, кәсіптік – техникалық, орта арнаулы, жоғары білім беру, жоғары оқу орнынан кейінгі білім (аспирантура, докторантура, т.б.) бер; кадрлардың біліктілігін арттыру және оларды қайта даярлау, қосымша білім беру сатыларынан құралады.

Бұлардың әрқайсысының өз міндеттері, сипаты бар. Білім беру ұлттық мәдениетті сақтау мен дамытудың шешуші факторы. Білімсіз мәдениет жоқ, мәдениет білімінің негізінде қалыптасады.

Білім беру саласындағы әлеуметтік болжам жасаудың негізгі мақсаты-үздіксіз білім беру тұжырымдамасын белгілеу. Білім жүйелері төменнен жоғарға дейін бір-бірімен байланысты. Алған білімді оның жеке иелері болашақ ұрпаққа беруі тиіс. Білім иесі қоғамның бір мүшесі, сондықтан да ол қоғам алдында жауапты, қоғам өмірі, өндірістің сан алуан салалары білім беру ісін өндіріспен байланыстыра жүргізуді талап етеді. Сондықтан да бұл солардың дамуының ұзақ жылдарға аралған тұжырымдамасы болуы қажет.

Білім саласындағы күрделі мәселе – білім берудің барлық саласында қызмет атқаратын шешуші тұлға – оқытушылардың білім саласы, кәсіби қабілеті, материалдық-әлеуметтік жағдайы. Қазіргі заманғы өндіріс салалары, қоғамның рухани өмірі әрбір азаматтан жалпы, политехникалық, компьютерлік білімді ғана талап етіп қоймайды, сонымен қатар арнаулы кәсіби мамандықты, икемділікті қажет етеді.

Білімдік әлеуметтік институт деп қарайтын болсақ, оның маңызды бір проблемасы – үздіксіз білім тұжырымдамасы бойынша, бүгінгі ғылыми-техникалық, технологиялық революция жағдайында материалдық және рухани өндірісінің, тұтыну мен бөлістің, жеке адамның бірқалыпты өмір сүруі мен жан-жақты дамуы үшін ол адамның бүкіл өмірінде үздіксіз дамып, байып отыруы қажет. Басқа сөзбен айтқанда, білім-әрбірадам және бүкіл қоғам үшін қажеттілік.

Үздіксіз білім – адамдарда өмір сүруін ұйымдастырудың маңызды және тұрақты формасы. Бұл тұрғыдан алғанда ол болашағы мол әлеуметтік институтқа айналды. Болашақта, тіпті таяу мерзімнің ішінде халықтардың әртүрлі құрылымдарына арналған оқу, білім және мәдени орталықтары кең өріс алатын болды.

Негізінен оқыту теориялары ХҮІІІ ғасыр аяғы ХІХ ғасырдың басында білім беру мазмұнының ғылыми теориялары қалыптаса бастаған. Алғашында материалдық сипатта, дидактикалық материализм немесе энциклопедизм теориясы деген атпен белгілі болды. Бұл бағытты ұстанғандар білім берудің негізгі мақсаты, оқушыларға ғылымның әртүрлі саласынан көлемді білім беру деп ұсынушылар болды. Осы мәселе төңірегінде Я.А.Коменский өз еңбектерінде, дидактикалық материализм теориясы тұрғысынан қарастырған. Сол сияқты ХІХ ғасырдағы көптеген педагог ғалымдар да білім беру мазмұнын құрастыруда материалдық теорияны жақтаған. Қазіргі кездің өзінде оқу жоспары мен оқулықтарға талдау жасауда осы теорияны басшылыққа ұстанып келеміз. Яғни, бұл теория өзінің құндылығын жойған жоқ деген қортынды жасай аламыз. Екінші теория, білім мазмұнының формальды теориясы. Бұл теорияны ұстанушыларға: Героклит, Цицерон, Кант, Песталоцци, Дистервег және тағы басқа ерте кездегі педагог-ойшылдарды жатқызуға болады. Мысалы, Героклиттің тұжырымы бойынша: “Адамды оның көп білімі, ақылды етпейді”- деген. Мұны, Цицерон да қолдаған [2].

Аталған теорияның негізгі қағидаларын - И. Кант, Песталоцци философиялары құрайды. Олардың тұжырымы бойынша оқытудың негізгі мақсаты оқушылардың дұрыс ойлау қабілеттерін жақсарту. Бұл туралы А.Дистервег өзінің “Неміс оқытушыларына басшылық” –атты еңбегінде өзіндік көзқарасын білдірген. Ол, білім беру мазмұнын қарастыру барысында оқушылардың танымдық-қызығушылық іс-әрекеттеріне көңіл бөлу, ақыл-есі, ойлау қабілеттерін ескеру қажеттігіне мән беру керек деген. Формальды оқытуды жақтаушылар да, алғашқылар сияқты оқытудың субъективтік жағының мәнін жете бағалаған. К.Д. Ушинский алғашқылардың бірі болып, екі теорияны да сынға алды. Ол, “Ойды ат үсті дамыту нағыз тиянақты білім бермейді”- дей отырып, алдымен адамды білім жағынан сусындатып, алған білімдерін игерту қажеттігіне мән берілуі тиіс екендігіне тоқталған. К.Д. Ушинский білім беру мазмұнын таңдау барысында материалдық және формальдық әдістерді бірлікте қарастыру идеясын ұсынған.

Қазіргі оқытудың жаңа бағыттары – педагогикалық категория ретінде (категория – болмыс атауының жалпы қасиеті мен байланысынан көрінетін ғылыми түсінік) көптеген қасиеттерге ие. Білім беру ұғымы мен тұлғаның физикалық және рухани процесінің қалыптасуын, саналы түрде тарихи келіскен идеалдық бейнеге бағытталған, қоғамның сана-сезімінде анығына жеткен әлеуметтік эталондар арқылы түсіндіріледі. Бұл ұғымға толығырақ тоқталып өтелік. Педагогикалық контексте бұл түсінік тұлғаның қалыптасуында көрінетін оның дүниетанымы, адамгершілік бейнесі, эстетикалық талғамы, ерік және физикалық сапа жақтарын білдіреді.

В.Ф.Сидоренко білім беру ұғымын қазіргі кездегі концепциялардың ішінде кең және метафорлы (ауыспалы) анықтаған. Ол білім беру мен мәдениетті аналогия (ұқсастығына қарай) бойынша кең дем алу яғни біріккен, ритмикалық іс-әрекет ретіндегі дем алу және дем шығару арқылы ассоциациялайды (оймен

байланыстырады). Білім беру өзіне-мәдениет бейнесі, ал мәдениет үшін ол-мәдениет жайлы білім, анығырақ, оны білім беру арқылы ұдайы өндіру, ал социум үшін білім беру- оған оңай. Педагогика ғылымында білім беру - қоғамды басқаруға бағытталған, нақты біртұтас педагогикалық процесс деп түсіндіріледі. Ал, педагогикалық процесс-білім берудің зерттеу пәні болып табылады.

Педагогикалық процесс - *білім беру мақсатынан оның нәтижесіне қозғалысы*. Кез-келген процесс – біріншісінен басқа күйге жүйелі алмасу. Педагогикалық әрекетте жүйелі алмасу, педагогикалық процеске қатысушыларға педагогикалық ықпал етудің нәтижесі деп аталады [3].

Психологтар дұрыс өзін – өзі бағалаудың қалыптасуының екі әдісін бөліп көрсеткен: біріншісі – өзінің жеткен жетістіктерінің деңгейімен мақтану, ал екіншісі – өз жетістіктерін қоршаған ортадағылардың көзқарастарымен салыстыру. Кәсіби өзіндік бағалауда педагог әрекеті, кім алдына жоғары міндеттер қойса, онда қиындықтар болатынын көрсетті. Қиындықтармен күресу педагогикалық – психологиялық жағдайды реттеп, түзетіп, дамуға әкеледі. Бұл әрине шығармашыл педагогтарда кездесетін жағдай. Егер педагог өз алдына жоғары міндеттер қоймай жеткен жетістіктерімен шектеліп қана қойса, олардың кәсіби дамуы төмендей берері сөзсіз. Сондықтан да педагогикалық кәсіпті таңдаған әрбір адам өз санасында педагог бейнесін қалыптастыра алуы қажет.

Егер өзіндік дамуды мақсатқа бағытталған әрекет деп қарасақ, онда оның негізгі міндетті бөлігі – өзіндік талдау болуы шарт. Педагогикалық әрекет танымдық психикалық үрдістерді дамытуға ерекше талаптар қояды: ойлау, қиял, ес. Әр педагог өз психикалық үрдістернің дамуын талдап, реттеп отырса, өзіндік дамуын байқай алады.

Кәсіби өзіндік дамудың құрамдас бөлігі – педагогтың өзіндік білім алу жұмысы. Кәсіби өзіндік білім алудың тиімді жолы – педагогикалық ұжымның шығармашылық ізденіс жұмысына қатысу, білім беру мекемесін дамытуда жаңашыл жобалар, авторлық курстар мен педагогикалық технологияларды жасақтау. Өзіндік дамудың екі педагогикалық нәтижесі бар. Бірінші жағынан – тұлғалық даму мен кәсіби өсуде болатын өзгерістер, екінші жағынан – өзіндік дамумен айналысуға қабілеттілікті игеру. Педагогтың кәсіби дамуының психологиялық теориясының басты идеясы мынадай негізгі жағдайларда қалыптасады: егер оқу – танымдық үрдіс орын алса, онда оның даму үрдісі де орын алады. Сондықтан білім мен түрткілер тұлғаның кәсіби дамуының негізі болады. Әр тұлға өзінің білімін жетілдіріп, түрлі түрткілерден қуаттанып, әрекетке көшетіні анық дүние. Кәсіби тұрғыдан үнемі дамып отырған педагог психологиясы айқын сезіліп, жұмыстануға, өзгені де дамытуға оң ықпалын тигізері сөзсіз. Психологиялық қызмет мамандары білім беру мекемелерінде оқуды жеңіл және тиімді етіп, жағымды эмоция қалдыруда үлесін тигізеді: өзін – өзі реттеу тәсілдерін үйретеді, хабарлама жасауға, реферат жазуға, конференцияларға қатысуға сөйлеу дағдыларын жетілдіруге тренингтер өткізеді, мазасызданудың, үрейдің, стресстің алдын алу шараларын ұйымдастырады. Психологиялық дайындықтан өткен адам өзін еркін және сенімді ұстап, ерекше ықыласпен, талпыныспен жұмыстанады.

Педагогикалық іс-әрекет, іс-әрекеттің басқа түрлері сияқты, психологиялық (пәндік) мазмұнмен анықталады, оған мотивация, мақсат, пән, құралдар, тәсілдер, өнім мен нәтиже жатады. Өзінің құрылымдық ұйымдасуында педагогикалық іс-әрекет әрекеттердің (іскерліктер) жиынтығымен сипатталады, олар ары қарай қарастырылады [4].

Педагогикалық іс-әрекет пәні ретінде дамудың шарты мен негізі ретіндегі оқытушылардың пәндік әлеуметтік мәдени тәжірибені игерулеріне бағытталған оқу іс-әрекетінің ұйымдастырылуы болып табылады. Педагогикалық іс-әрекет құралдары ғылыми білімдер болып (теоретикалық және эмпирикалық), солардың көмегімен және

солардың негізінде оқытылушылардың тезаурусы қалыптасады. Білімдерді «тасушы» ретінде оқулық мәтіндері немесе пәндік айғақтың фактілерін, заңдылықтарын, қасиеттерін оқытушының ұйымдастырған бақылауы жағдайында (зертханалық, практикалық сабақтарда, даладағы практика кезінде) оқушының жаңадан жасаған елестетулері жатады. Техникалық, компьютерлік, графикалық және т.б. құралдар қосымша құралдарға жатады. Педагогикалық іс-әрекетте әлеуметтік мәдени тәжірибені беру тәсілдері ретінде түсіндіру, көрсету (иллюстрация) оқу міндетін шешу бойынша оқушымен бірігіп атқарылатын жұмыс, оқушының тәжірибесі (зерханалық, далалық), тренингтер болып келеді. Педагогикалық іс-әрекеттің нәтижесі, оқушының бүкіл аксиологиялық, құлықтылық-этикалық, эмоционалдық-мағыналық, заттық, бағалаушы құрастырушы-ларының жиынтығымен алғандағы оның қалыптасатын жеке дара тәжірибесі болып табылады. Педагогикалық іс-әрекеттің нәтижесі емтихандарда, сынақтарда тапсырмаларды, оқу-бақылау жұмыстарын орындау критерийлері бойынша бағаланады. Педагогикалық іс-әрекеттің нәтижесі оның негізгі мақсатының орындалуы ретінде оқушының тұлғалық, интеллектуалдық дамуы, оның тұлға ретінде, іс-әрекет субъекті ретінде жетілуі, қалыптасуы болып табылады. Нәтиже, оқушының оқудың басындағы сапасы мен адамның жан-жақты дамуы тұрғысынан оның аяққы кезіндегі сапаларын салыстыру арқылы диагностикаланады.

Қорыта айтқанда, педагогикалық қызметтің қыры мен сыры мол. Сондықтан да педагог өз ісінің қыр-сырын жетік меңгерген болса, бүгінгі қоғамымызды байтатын, дамытатын, жаңартатын адам тәрбиелеуде мол мүмкіндік ашылатыны сөзсіз. Кәсіби білік дағдылары –оның жеке кәсіби педагогикалық мәдениетін көрсететін өлшем. Олай болса жаңаша өмірге бет бұрып жаңаша ой түзеген егемен еліміздің ұрпағын білім нәрімен сусындататын саналы тәрбие, сапалы білім беретін жеке тұлға, мәдениеті мен кәсіби шеберлігі шындалған оқытушы –ғасыр көшін бастаушы болып табылады. Тәуелсіздігіміз-халқымыздың ғасырлар бойы армандап қол жеткізген бақытты, оның іргетасы мықты болып, нығаюы жас ұрпақтың терең білім мен тәлімді тәрбиесіне тікелей байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Ж.А.Жүсіпова. Педагогикалық шеберлік. Алматы, 2011ж.
- 2 Бабаев С.Б., Оңалбек Ж.К. Педагогика негіздері. Алматы "Заң әдебиеті", 2005 жыл – 228 бет
- 3 Ишанов П.З., Бейсенбекова Г.Б. Психологиялық-педагогикалық диагностика негіздері. Оқу құралы. – Қарағанды, ЖК «Ақ Нұр баспасы», 2012. – 206 бет.
- 4 Жұмабаев М. Педагогика. Алматы, 1999. – 160 бет.

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл мақалада кәсіби даму – оқытушының білім саласындағы маңызды көрсеткіші ретінде және қажеттілігі болып табылатындығы мен үздіксіз білім – адамдардаң өмір сүруін ұйымдастырудың маңызды көрсеткіші екені айтылады.

RESUME

The article deals with problems of professional competence of the teacher in formation of skills, business qualities, culture of communication, culture of language, knowledge of culture of the country, world culture at future experts are considered in the article.

А. Е. Куспанова, магистрант

И. В. Богдашкина, кандидат педагогических наук, доцент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск

КАЧЕСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ РАБОЧЕЙ СИЛЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассматривается современное состояние высшего образования Республики Казахстан. Автором исследован рынок и представлена структура высшего образования с описанием ее основных субъектов. Результаты исследования выявили, что система высшего образования Казахстана сложилась и в настоящее время находится на стадии становления и развития. Делается вывод о ключевой роли высшего образования в развитии рынка труда; подчеркивается, что конкурентоспособность рабочей силы во многом зависит от качества образования, а дальнейший рост экономики невозможен без хорошо обученных и подготовленных управленческих кадров.

Ключевые слова: образование, специальность, кадры, бакалавр, магистратура, докторантура, бизнес-инкубатор.

Особая роль образования в общекультурном развитии общества, формировании его духовного и нравственного уровня, развитии экономического потенциала государства и повышении уровня благосостояния населения подтверждается эволюцией развития и прогресса всей человеческой цивилизации. Во все времена уровень образованности личности был центром особого общественного внимания, определял социальный статус и служил основой ее материального благополучия.

В условиях становления экономики знаний качество образовательных услуг выступает ключевым фактором социально-экономического развития страны [10].

В Послании народу Казахстана «Казахстанский путь - 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» Глава государства Н.А. Назарбаев поставил задачу формирования передовой национальной образовательной системы [5].

Основополагающими факторами формирования конкурентоспособной молодежи является ее высокая квалифицированность и востребованность в условиях рыночной экономики. Такая молодежь формирует активное гражданское общество, составляет средний класс основу любого государства. Наличие в стране активной конкурентоспособной молодежи есть гарант эффективного функционирования гражданского общества, стабильного развития среднего класса. Что является фундаментом страны для дальнейшего процветания и укрепления казахстанских позиций в международном сообществе.

Согласно опыту развитых стран, наличие от одного до шести высших учебных заведений в расчете на один миллион населения страны является залогом успешности системы образования и объективным требованием конкурентоспособной экономики. Число высших учебных заведений в РК представлено на рисунке 1.

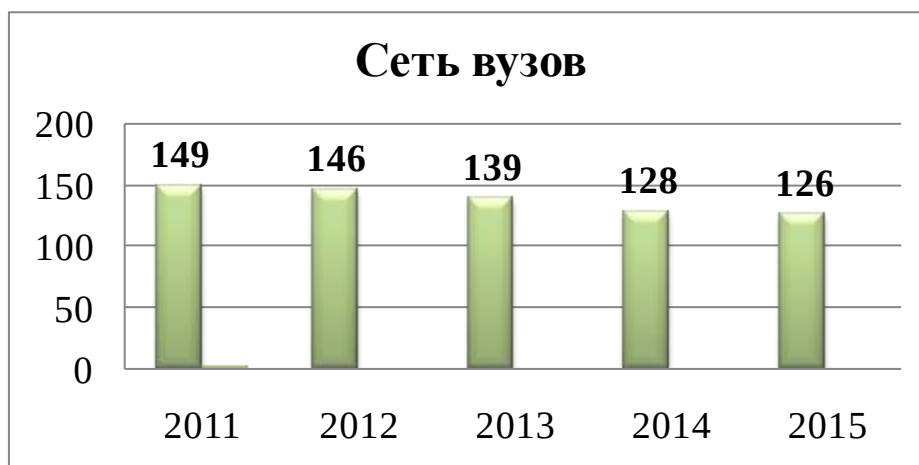

Рисунок 1 - Сеть вузов в Республике Казахстан

В республике функционирует 126 высших учебных заведений, предоставляющих образовательные услуги по программам высшего и послевузовского образования, из них 44% являются частными. В рамках оптимизации в 2015 году количество частных вузов сократилось на 2 единицы в сравнении с 2014 годом (Таблица 1).

Таблица 1 - Число высших учебных заведений в РК

Регион	2011г	2012г	2013г	2014г	2015г
Республика Казахстан	149	146	139	128	126
Акмолинская	6	6	6	6	6
Актюбинская	8	8	7	6	6
Алматинская	2	2	3	3	3
Атырауская	3	3	3	3	3
Западно-Казахстанская	4	4	4	3	3
Жамбылская	5	5	5	5	5
Карагандинская	13	13	10	10	9
Костанайская	7	7	7	7	7
Кызылординская	5	4	4	4	4
Мангистауская	3	3	3	2	2
Южно-Казахстанская	12	14	12	11	11
Павлодарская	4	4	4	4	4
Северо-Казахстанская	2	2	2	2	2
Восточно-Казахстанская	10	10	10	7	7
г. Астана	13	14	14	14	14
г. Алматы	52	47	45	41	40

Максимальное количество обучающихся системы высшего и послевузовского образования в 2015 году зафиксировано в г. Алматы (133 736) и Южно-Казахстанской области (70 121), наименьшее – в Мангистауской (3 815) и Северо-Казахстанской (4 851) областях. Данные показатели объясняются не только плотностью населения, внешней и внутренней миграцией, но и количеством вузов в регионе (40, 11, 2 и 2 соответственно). При этом наблюдается наиболее значительное в абсолютном выражении сокращение в вузах г. Алматы (-14 755 чел.), в относительном выражении –

в вузах Мангистауской области (-34%). Рост численности студентов наблюдается лишь в Западно-Казахстанской области (+11%) (Таблица 2).

Таблица 2 - Численность студентов организаций высшего и послевузовского образования

Регион	2011г	2012г	2013г	2014г	2015г
Республика Казахстан	620 442	629 507	571 691	527 226	477 387
Акмолинская	16 736	16 332	17 086	13 787	10 289
Актюбинская	25 336	26 969	24 882	23 821	20 825
Алматинская	10 057	9 995	11 200	10 701	9 724
Атырауская	15 481	15 291	12 979	11 347	10 552
Западно-Казахстанская	28 260	31 023	27 380	25 517	28 369
Жамбылская	29 426	33 138	30 721	26 805	19 580
Карагандинская	61 105	60 366	52 158	46 449	41 123
Костанайская	28 079	27 558	24 980	22 349	19 840
Кызылординская	17 244	15 675	15 849	13 772	11 308
Мангистауская	8 436	8 683	7 187	5 739	3 815
Южно-Казахстанская	73 425	79 412	77 774	74 564	70 121
Павлодарская	21 755	21 195	18 076	15 257	13 750
Северо-Казахстанская	9 405	8 351	7 184	5 846	4 851
Восточно-Казахстанская	48 381	45 930	37 162	29 220	26 559
г. Астана	40 817	46 437	48 606	53 561	52 945
г. Алматы	186 499	183 152	158 467	148 491	133 736

Сведения о численности студентов в вузах по формам собственности обучения демонстрируют, что 48,3% от их общего числа обучается в государственных вузах, 50,3% – в частных учебных заведениях, 1,3% – в вузах, являющихся собственностью других государств.

Анализ контингента студентов последних трех лет свидетельствует о снижении численности обучающихся на 0,8% в государственных вузах и повышении на 0,7% в частных вузах (Рисунок 2). В то же время по сравнению с предыдущим годом, в 2015 году в частных вузах на 0,7% зафиксировано снижение численности студентов, в государственных – увеличение на 0,6% (Рисунок 2).

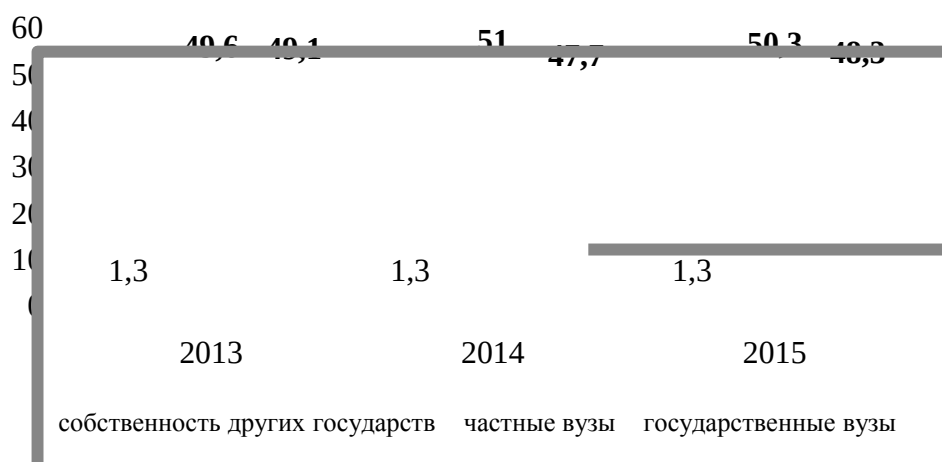

Рисунок 2 - Охват студентов по видам собственности вузов, % от общей численности

В 2015 году в системе высшего образования страны показатель выбытия студентов вузов снизился на 4,1% по сравнению с 2014 годом. Всего в 2015 году численность выбывших по республике составила 59 968 человек, из них 35 083 человек обучались на дневном отделении.

По данным вузов, основными причинами высокой доли выбытия из числа студентов являются финансовые затруднения (29,2%). Выбытие студентов по собственному желанию (17,4%) и перевод на другие формы обучения (15,5%) может свидетельствовать об изменении жизненной стратегии обучающихся. Высокой остается доля выбывших студентов по причинам, связанным непосредственно с учебным процессом (нарушение учебной дисциплины – 9,6%, неуспеваемость – 7%) (Рисунок 3).

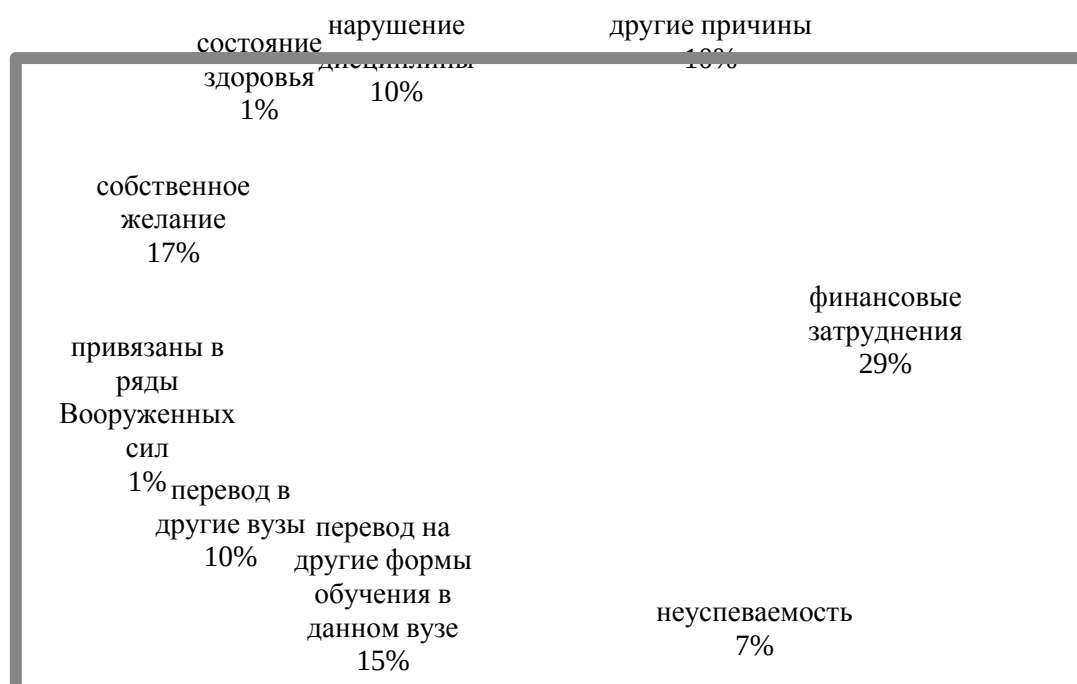

Рисунок 3 - Потери в системе высшего образования, % от общей численности

В сравнении с 2014 годом негативные тенденции показателя выбытия студентов приходятся на вузы Мангистауской (-11,9%) и Жамбылской (-10,1%) областей. Положительная динамика снижения показателя выбытия студентов приходится на вузы Актюбинской и Западно-Казахстанской областей. Стабильно низкие показатели в региональном сопоставлении демонстрируют вузы Северо-Казахстанской области.

В 2015 году казахстанская высшая школа подготовила для рынка труда 177 678 человек. При этом численность выпускников заочного отделения (86 409 человек) превышает выпуск дневного отделения (82 899 человек). Дипломированными специалистами стали 8 370 выпускников вечернего отделения. В целом по республике численность выпускников вузов в сравнении с 2013 годом увеличилась незначительно (+ 2,8%).

Выпуск в разрезе специальностей свидетельствует о преобладании молодых кадров по направлениям «Образование» (25,7%), «Социальные науки и бизнес» (23,6%), «Технические науки и технологии» (20,3%). При этом подготовка вузами специалистов не удовлетворяет потребности национальной экономики и рынка труда. Большинство частных вузов концентрируются на подготовке студентов малозатратного

финансово-экономического и юридического профилей, тогда как удельный вес выпускников по направлению «Сельскохозяйственные науки» составляет всего 1,2% от общего количества. В республике за три года для сферы образования подготовлено большое количество выпускников педагогических специальностей – 122 888 человек. Тем не менее, немногие из них предпочитают работать в системе образования, вследствие непрестижности профессии и низкой заработной платы.

Качество подготовки специалистов напрямую зависит от формирования и закрепления практических навыков, полученных знаний в процессе производственной практики на предприятиях [7].

Связь вузов с производством осуществляется не только посредством организации практики, но и через филиалы кафедр на предприятиях и в организациях, соответствующих профилю подготовки специалистов, привлечение производственников к преподаванию.

Подготовка магистрантов ведется по научно-педагогическому и профильному направлениям. В 2015 году контингент магистрантов составил 32 527 человек, из них 16 220 обучаются в рамках государственного заказа. Контингент обучающихся на коммерческой основе составил 16 307 человек, в том числе 416 магистрантов обучаются за счет средств предприятий. 403 (1,2%) магистранта являются гражданами других государств. Выпуск в 2015 году составляет 15 880 человек, из них с защитой диссертации – 14 653 или 92%.

Подготовку магистрантов осуществляют 118 учебных организаций. По численности обучающихся в магистратуре лидируют следующие специальности: «Социальные науки, экономика и бизнес» – 24,5%, «Технические науки и технологии» – 20%, «Образование» – 15,8%, «Право» – 9,7%, «Гуманитарные науки» – 7,2%, «Естественные науки» – 6,5%, «Сельскохозяйственные науки» – 2,6%.

В Казахстане подготовка научных и педагогических кадров осуществляется в докторантуре с присуждением ученой степени доктора философии (PhD) и доктора по профилю. Национальные, государственные университеты и научные организации ведут подготовку докторов PhD совместно с зарубежными вузами, так как обязательным условием подготовки докторантов является наличие зарубежного консультанта.

Общая численность докторантов в 2015 году составила 2063 человека, из них доктор философии (PhD) – 1 962, доктор по профилю – 101. Выпуск докторантов составляет 314 человек, из них с защитой диссертации – 125 человек или 40%. По численности обучающихся наиболее представлены специальности: «Технические науки и технологии» – 28%, «Социальные науки, экономика и бизнес» – 13% и «Естественные науки» – 11% человек. Самые высокие показатели подготовки научных кадров имеют гг. Алматы и Астана (1 218 и 401 чел.).

Обеспечение интеграции в европейскую зону высшего образования. Подписав Болонскую декларацию, Казахстан принял вызов европейского сообщества, заключающийся в формировании единого, глобального образовательного пространства и обеспечении академического признания. Для реализации задуманного введена система трехуровневой подготовки специалистов – бакалавриат, магистратура, докторантура; осуществляется разработка образовательных программ, силлабусов в соответствии с Дублинскими дескрипторами; создана Национальная рамка квалификаций; внедрена программа академической мобильности студентов и ППС. В 10 ведущих вузах страны внедрены принципы коллегиального управления. Интеграция образования, науки и инноваций осуществляется через активное взаимодействие вузов с бизнес-сектором и производством [9].

Одним из основных параметров Болонского процесса является академическая мобильность студентов и преподавателей. Согласно официальным данным Центра

Болонского процесса и академической мобильности в 2015 году 52 вузами были приглашены 1726 зарубежных ученых (2014 год – 1533 человек, 2013 год – 1 349 человек, 2012 год – 1712 человек, 2011 – 418 человек, 2010 – 389 человек). В том числе, за рассматриваемый период из стран Европы были приглашены – 785 ученых, Восточной Азии – 85 ученых, Юго-Восточной Азии – 32 ученых, США – 140 ученых, Российской Федерации – 498 ученых, Республики Беларусь – 28 ученых, других стран – 158 ученых. Приглашение зарубежных преподавателей и консультантов осуществляется в рамках государственного заказа и за счет внебюджетных средств вузов. Всего за период с 2010 по 2015 годы было приглашено 6927 зарубежных ученых и консультантов (Рисунок 4).

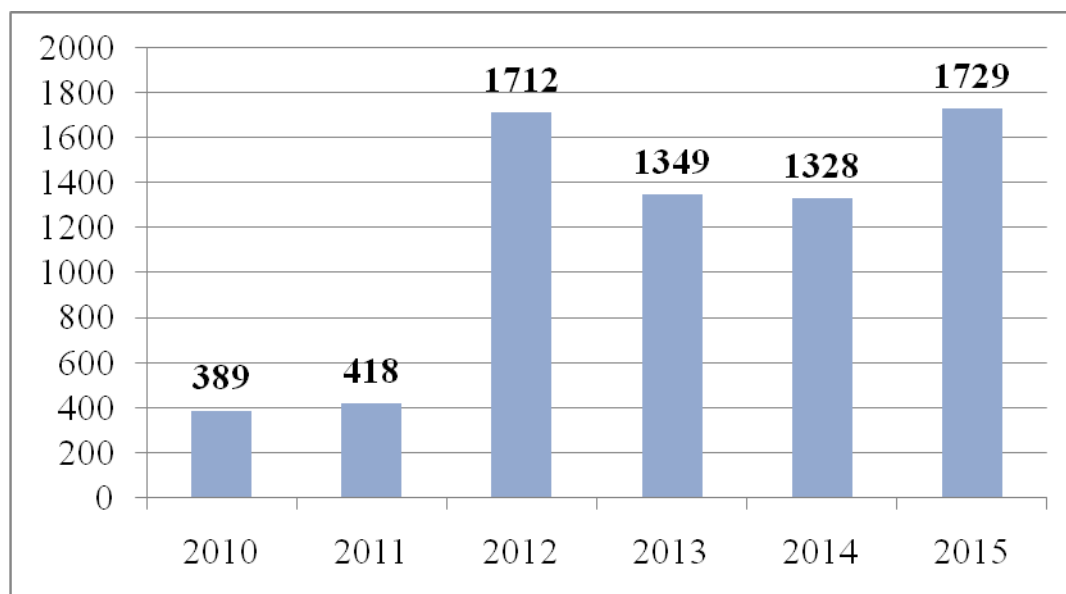

Рисунок 4 - Реализация программы академической мобильности, человек

Международная стипендия «Болашак» успешно выполняет одну из главных миссий по обеспечению казахстанского рынка труда высококвалифицированными кадрами. По данным, ЦМП в 2015 году присуждено 1100 стипендий, из них 457 по программам магистратуры и 25 – докторантуры. На стажировку по техническим и медицинским, гуманитарным и творческим специальностям выехали обучаться 298 специалистов.

Выпускники программы «Болашак» успешно трудятся в реальном секторе экономики республики. При этом наибольшие показатели представленности зафиксированы в государственных организациях (45%) и в частном секторе (39,5%). Компетенции стипендиатов программы позволяют успешно представлять Казахстан в международных организациях (11%). В государственном управлении при участии выпускников программы разработана новая модель госслужбы на основе меритократии, внедрена практика стратегического планирования и менеджмента. В образовании выдвинута и реализована идея модернизации высшего образования в соответствии с параметрами Болонского процесса. В здравоохранении создаются новые направления отечественной медицины (детская кардиохирургия, трансплантология). Выпускники программы стали разработчиками подходов кризис-менеджмента, привлечения инвестиций и прогноза ситуации на финансовом рынке, совершенствования банковского сектора.

В Казахстане, несмотря на возникающие трудности, в целом достаточно эффективно реализуются стратегии развития высшей школы. Интеграция казахстанского высшего образования в европейское образовательное пространство обеспечивается успешным внедрением обязательных, рекомендательных и факультативных параметров Болонского процесса. Инновационная деятельность вузов страны реализуется в рамках целевой государственной поддержки развития науки и инноваций и коммерциализации исследований. Созданы основы научной и инновационной системы, в 13 вузах открыты центры коммерциализации результатов научных исследований, в 4 вузах созданы студенческие бизнес-инкубаторы.

Наряду с этим, в ближайшее время предстоит усилить исследовательский потенциал вузов и НИИ, привлекать зарубежных ученых к реализации совместных научных проектов, создавать условия для развития исследовательских университетов. Эти меры повысят эффективность и экономическую отдачу казахстанской науки для повышения конкурентоспособности страны.

Подготовка квалифицированных педагогических кадров для системы образования является ключевым звеном эффективности и результативности учебного процесса. Вместе с тем по республике увеличилась численность выпускников, причем отмечается незначительное увеличение качественных показателей выпуска студентов [10, С.169].

В целом, реализация всех запланированных мероприятий по достижению целевых индикаторов и показателей стратегических документов МОН РК в сфере высшего и послевузовского образования способствует инновационному развитию высшей школы страны, направленного на подготовку высококвалифицированных кадров, востребованных на казахстанском и международном рынке труда.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Закон Республики Казахстан «Об образовании» №319-З от 27 июля 2007 года.
- 2 Послание Главы государства Нурсултана Назарбаева народу Казахстана, «Нурлыжол- Путь в будущее», от 14.11.2014 г.
- 3 Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 30 ноября 2015 г.«Казахстан в новой глобальной реальности: рост, реформы, развитие».
- 4 Послание президента от 10 июля 2012 года, Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда Глобальный тренд социальной модернизации.
- 5 Послание Президента Республики Казахстан-Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана Стратегия «Казахстан – 2050» Новый политический курс состоявшегося государства от 14.12.2012 г.
- 6 Постановление Правительства Республики Казахстан от 20 июня 2007 год №516, «О Концепции поддержки и развития конкурентоспособности молодежи на 2008-2015 годы».
- 7 Концепция государственной молодежной политики Республики Казахстан до 2020 года от 20 февраля 2013 года № 191, «Казахстан 2020: путь в будущее».
- 8 Дуйсенова,Т.К. Повышение благосостояния народа – основная задача государства от 8 февраля 2013 год, № 48-49, С.1-6, (27322-27323).
- 9 Мухамбеткалиев Т.М. Болонский процесс в Казахстане: объективный взгляд, Современное образование № 1 (81) 2011г.
- 10 Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования республики Казахстан (по итогам 2015 года).

11 Официальный сайт Министерство образования и науки Республики Казахстан edu.gov.kz.

12 Официальный сайт Комитета по статистике Республики Казахстан stat.gov.kz.

ТҮЙІН

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының жоғары білім беру қазіргі жағдайы қарастырылған. Автор еңбек нарығы мен жоғары білім беру құрылымын зерттей отырып, оның негізгі субъектілерін ситаттады. Жоғары білімді және экономика жүйесінде еңбек нарығын дамыту, жұмыс күшінің бәсекеге қабілеттілігін тәуелді білім беру сапасын одан әрі өсуі жақсы оқытылған және де дайындалған басқару кадрлары болып табылады.

RESUME

The article discusses the current state of higher education of the Republic of Kazakhstan. The author studied the market and the structure of higher education with a description of its main subjects. The study found that the higher education system of Kazakhstan has developed and is currently at the stage of formation and development. It is concluded that the key role of higher education in the development of the labor market; It emphasizes that the competitiveness of the labor force is largely dependent on the quality of education, and further growth is impossible without a well-educated and trained managerial staff.

А. Т. Токтамысова, магистрант

Г. Қ. Кабулова, аға оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖОҒАРЫ БІЛІМ АЛУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Аннотация

Егеменді Қазақстан өз тарихында күрделі бетбұрыс кезеңін бастан кешіріп отыр. Республика тәуелсіздік алып дүниежүзілік қоғамдастықтанып, егеменді мемлекетке айналды. Еліміздегі әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешу жеке тұлғалардың жан-жақты дамуымен және олардың кәсіптік жағынан қалыптасуымен тікелей байланысты. Нарық экономикасына көшу, құқықтық мемлекет құру және азаматтық қорғау талаптарын қамтамасыз ету, білім беру жүйесінде үлкен өзгерістер енгізуді қажет етіп отыр. Мұндай маңызды да күрделі мәселелерді шешу үшін адамзат мәдениеті мен тәрбие тағылымдарының үлгілі тәжірибесіне сүйенудің қажеттілігі анықталуда. Осы тұрғыдан алып қарасақ, еліміздің білім беру ісінің тарихында хронологиясы жағынан ғана емес, мазмұны жағынан да жаңа дәуір басталды.

Кілт сөздер: *білім беру жүйесі, білім, жоғары оқу орны, педагог, оқытушы, кредиттік оқыту жүйесі, инновация, диверсификация, біліктілік.*

Қазақстан Республикасының әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына ену міндеті елде ғылыми сыйымды технологиялық білімі бар, басқарушылық қабілетке ие, нарықтық экономикада дұрыс бағыт тандай алатын жоғары білікті мамандар болған кезде және дүниежүзілік нарықтық экономиканың қажеттіліктеріне жауап беретін тиімді білім беру жүйесі құрылғанда шешіле алады.

«Білім туралы» Заңның 31-бабына сәйкес жоғары оқу орындарында магистратура жоғары оқу орындарынан кейінгі деңгейге жатқызылғаны белгілі. Магистратура мен докторантураның бағдарламалары біршама өзгерістерге ұшырады. Қазір олар ғылыми-зерттеу компоненттерін ғана емес, білім беру компоненттерін де қамтиды. Осыдан заң қандай міндеттерді атқарады дегенге келсек, жаңа қабылданған Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы мынадай міндеттерді шешуге:

- бірінші, әлемдік білім беру кеңістігіне кірігуге (интеграция);
- екінші, педагог қызметкерлердің мәртебесін көтеруге;
- үшінші, сапалы білім берудің қол жетімділік кепілдігін көтеруге;
- төртінші, басқару және қаржыландыру жүйесін жетілдіруге мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңына сәйкес қазақстандық әлемдік білім беру кеңістігіне кірігу міндеті: «Білім берудің құрылымы мен мазмұнын жаңарту»; «Оқыту технологиясын жетілдіру»; «Білім беру сапасының ұлттық бағалау жүйесін дамыту» жолдары арқылы шешіледі.

Көптеген жоғары білім беру мекемелері Қазақстан Республикасының жоғары білім жүйесінің әлемдік білім беру кеңістігіне интеграциялану міндетінен білім берудің Болондық моделін жүзеге асыруда, ол төмендегідей деңгейлерден тұрады:

1. Бакалавриат (аяқталмаған жоғары кәсіптік білім) – 4 жыл, төменгі сатысы – 2 жыл; жоғары сатысы – 2 жыл.

2. Магистратура (жоғары кәсіптік білімнің екінші сатысы) екі траекторияда іске асады: кәсіптік магистратура, 3 триместрді қамтиды – 1 жыл; ғылыми магистратура – 2 жыл.

3. Докторлық бағдарлама – жоғары кәсіптік білімнен кейінгі докторлық бағдарлама екі траекторияда іске асады: кәсіптік магистратурадан кейін – 3 жыл; ғылыми магистратурадан кейін – 2 жыл.

Жоғары білімнің үш деңгейлік жүйесінің енгізілуі сонымен бірге, білім беру бағдарламаларының диапазонының кеңеюі мен олардың рыноктық экономика талаптарына сәйкес икемділігі мен шоғырлану дәрежесін күшейтуге бағытталған. Жоғары білімнің бұл моделінің жүзеге асырылуы өзінің өміршендігі мен өзектілігін көрсетті, сол сияқты оның келешекте әрі қарай өзгертілу қажеттілігін пайымдады. Қазақстан Республикасындағы жоғары білімнің үш деңгейлі моделінің даму бағыттары майда мамандықтар түрін қысқартып, оларды кеңірек пәндерге, бағдарламаларға біріктіруді, бизнеспен өзара әркеттестікті арттыруды, түлектердің еңбек рыногындағы қажеттілігін қамсыздандыруды қамтиды [1].

2012 жылы Қазақстандағы ЖОО саны 2008 жылмен салыстырғанда 5-еге кеміген. Жоғары білім беру жүйесіндегі мұндай үрдісті Қазақстан Республикасының білім және ғылым министрлігінің ЖОО қоятын талаптарының артқанын, мемлекеттік бақылау мен үйлестіру, реттеу шараларының қатаңдағанымен түсіндіре аламыз. Сонымен бірге жеке меншік ЖОО санының артуы оларға автономияның көбірек берілуінен, ал шешім қабылдау үдерісі орталықсыздандырылып, ЖОО басшылығына берілгенімен анықталады. Егер бұрын мемлекет экономикамен қатар, өз жоспарларын жүзеге асыру үшін мамандарды даярлауды да жоспарлаған болса, қазіргі күні жоғары білім жүйесі ұлттық және халықаралық еңбек рыноктарының талаптарын ескеруге тырысады. Жоғары оқу орнының бәсекеге қабілеттілігіне және білім беру сапасына ықпал етуші факторларды біз төмендегідей топтарға бөле аламыз:

1. Объектінің білім беру қызметтерін алу сапасы (абитуриент, студент, аспирант, даярлық курстарының тыңдаушылары, кәсіби біліктілікті арттыру курстарының тыңдаушылары).

2. Субъектінің білім беру қызметтерін беру сапасы (оқыту бағдарламаларының сапасы, профессор-оқытушылар құрамының сапасы, қызмет көрсету үдерісін ресурстық қамсыздандыру сапасы, материалдық-техникалық база, ақпараттық-әдістемелік қамсыздандыру, ғылыми-зерттеу сапасы).

3. Білім беру қызметтерін көрсету сапасы (білім беру қызметтерін көрсетуде қолданылатын технологияларды жүзеге асыру және оны ұйымдастыру, білім беру қызметтерін көрсету үдерісін бақылау сапасы, білім беру қызметінің нәтижесінің сапасы).

4. Тұтынушылардың қанағаттану дәрежесі (білім беру қызметтерін пайдаланушылардың сапаға қанағаттануы, білім беру қызметін көрсетушілердің өз жұмысына қанағаттануы, қоғам мүшелерінің білім дәрежесі) [2].

Халықаралық білім кеңістігінде жоғары білім бойынша кредиттік оқытудың іргелі 4 жүйесі бар. Олар: Еуропалық жүйе – ESTS, американдық жүйе – USCS, британдық жүйе – CATS, Азия мемлекеттері және тынық мұхиты кеңістігіндегі жүйе – USTS. Қазақстанның білім беру жүйесі негізінен Еуропалық кредиттік жүйеге енуді көздеп отыр. Еуропалық кредиттік жүйе бойынша еуропадағы Ұлыбритания, Франция, Испания, Германия, Италия, т.б. іргелі мемлекеттерде білім беріледі [3].

Республика білім беру жүйесінің кредиттік технологияға көшудегі басты мақсат-Қазақстан білім жүйесін әлемдік білім кеңістігімен біріктіру болып табылады. Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым министрлігі ұсынып отырған кредиттік оқыту жүйесінің Ережесі министрлігі ұсынып отырған кредиттік оқыту жүйесінің

Ережесі Болон декларациясының негізгі ұстанымдарын басшылыққа алып жасалынған. Әлемдегі 12000 университетте жоғары білім беру Еуропалық кредиттік оқыту жүйесі негізінде іске асырылуда.

Білім беру жүйесіндегі интеграциялық процестердің мақсаттары мынаған саяды:

- жоғары білім алуға мүмкіндік алудың шарты ретінде 12-13 жылдық, мектептегі оқыту жүйесіне көшу;

- оқу мерзімі 4 жыл және квалификациясы еңбек нарығы сұранысын қанағаттандыратын және әрі қарай білім алуды жалғастыруға жарайтын “бакалавр” дәрежесі бар аяқталмаған жоғары білім беру;

- «магистр» және «доктор» дәрежелері бар аяқталған жоғары білім беру;

- барлық ұлттық жоғары білім беру жүйелеріне European Credit Transfer System (ECTS) есептік бірлік жүйесін немесе қайта есептеу, жинақтау функцияларын қамтамасыз ететін және шетелде оқытудың академиялық талап тұрғысынан мойындалуына кепілдік беретін біріккен жүйені енгізу.

Жоғары оқу орны жүйесін әлемдік білім беру кеңістігіне интеграциялау талаптары мынадан тұрады:

- білім берудің қазақстандық моделін (үлгісін) құру;

- білім беру жүйесін Лиссабондық конвенцияның (1997) және Болондық декларацияның (1999) ережелеріне бейімдеу;

- Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңы, «Еуропалық аймақта жоғары білімге жататын квалификацияларды мойындау туралы», «Конвенцияны ратификациялау туралы» тұжырымдамасы Қазақстандық моделінің (үлгісінің) құқықтық негізі болып табылады [4].

Кредиттік оқыту жүйесінің негізгі ұстанымдары мынадай:

- ұлттық білім беру жүйелерін халықаралық деңгейде адамдарға қолайлы жерінен білім алуға мүмкіндік беру;

- кез-келген ұлттық білім беру жүйесімен сәйкестігі;

- жоғары білім берудің барлық бағдарламалары мен формаларының (күндізгі, кешкі, арақашықтықтан (дистанциялық), сырттай оқыту) қолданылуы;

- халықаралық есептік ауысу мүмкіндігі;

- «диплом қосымшалаларының» жалпы еуропалық үлгісіне сәйкестігі.

Кредиттік оқыту жүйесі – бірізді емес (нелинейная) оқыту жүйесіне жатады. Бірізді емес оқыту жүйесіне – оқу процесін жекелей жоспарлау арқылы жүйелі түрде ұйымдастыру тәсілі жатады.

Кредиттік оқыту жүйесінің мақсаты мыналар:

- ұлттық білім бағдарламасының халықаралық дәрежеде танылуын қамтамасыз ету;

- білім сапасын әлемдік дәрежеге көтеру;

- студенттердің өз іс-әрекетін ұйымдастыра алу және білімін жетілдіру қабылетін дамыту [5].

Алғаш рет 1979 жылы Д.Боткин, М.Эльманджара, М.Малитце «Рим клубына» арнайы дайындаған «Үйренуге шек жоқ» деген баяндамасында, білімнің қоғам дамуындағы роліне және оның келешекте адамзат пен қоғамның мәдени даму арасындағы қайшылықты жеңудегі маңызына тоқтала келіп, оқу жүйесінде қаракеттер мен өмірдің байланыстарына ерекше көңіл бөліп, «инновациялық оқыту» деген ұғым енгізді.

Инновациялық білім беру жүйесін төмендегіше анықтауға болады: «Адам – қоғам – табиғат» арасындағы үйлесімділікті жаңаша қалыптастыратын дүниетану процестеріне көзқарас өзгеріп, субъектінің ойлау жүйесін мәдениетті тұрғыдан жетілдіру; білім берудің әдісі мен мазмұнын оқушының іскерлік, жігерлілік қабілетін

және жаңашылдық қасиеттерін қалыптастыратын әдіснамалық әдістерге бағыттау; пәндерді оқыту барысында адамның рухани байлығына, өнегелілігіне, істеген ісіне әлеуметтік жауапкершілікпен қарауына көңіл бөлу; субъектінің алған ғылыми білімін, оның әлеуметтік тұрмысын іскерлік қабілетімен ұшастыра қарастыру, т.б.

Сонымен инновациялық білім берудің негізгі мақсаты – адамның шығармашылық әлеуетін сақтау және дамыту, өз іс-әрекетін қоғамдағы өзгерістерге сай бейімдеу, әрі іс-әрекетке жауапкершілікпен қарау, пәнаралық байланысты дамыту жән дүние танудағы субъектінің жан-жақты ұғым жүйесін қалыптастыру, т.б. Яғни, қоршаған ортаның қоғамның даму сатысына әсерін зерттеу, табиғат құбылыстары заңдылықтарын ғылыми тұрғыдан қорытындылау, өмірдің қажеттілігіне жарату; негізінен алғанда білімнің мазмұны мен құрамына жаңашылдық көзқарасты талап етеді.

Педагогикалық қызметтің инновациялық бағыттылығы – білім берудегі оқытушылардың кәсіби қызметінің көрсеткіші іспеттес. Жаңа енгізілген немесе инновация адамның кәсіптік қызметінің бәріне де тән болғандықтан, ол табиғи түрде зерттеудің, талдаудың және тәжірибеге енгізудің нысанына айналды. Инновация өздігінен пайда болмайды. Ол – ғылыми ізденістердің, жекеленген мұғалімдер мен тұтас ұжымның озық педагогикалық тәжірибесі. Бұл процесс стихиялы дамымайтындықтан ол басқаруды қажет етеді.

Инновация – «жаңалық», «жаңашылдық», «өзгеріс» деген ұғымды білдіреді. Инновация – құрал және процесс ретінде әлдебір жаңалықты ендіру деген сөз. Педагогикалық процесте инновация оқыту мен тәрбиенің тәсілдері, түрлері, мақсаты мен мазмұнына, оқытушы мен студенттің бірлескен қызметін ұйымдастыруға жаңалық енгізуді білдіреді. Білім берудегі инновациялық процестердің мәнін педагогиканың маңызды екі проблемасы құрайды. Олар – озық педагогикалық тәжірибені зерттеу, жинақтау және тарату проблемасы және педагогикалық-психологиялық ғылымдардың жетістігін практикаға енгізу проблемасы. Соған сәйкес инноватика пәні, инновациялық процестердің мазмұны мен механизмі осы кезге дейін бір-бірінен оқшау қарастырылып келген өзара тығыз байланысты екі процестің тұтастығы тұрғысынан қарастырылуы тиіс, яғни, инновациялық процестің нәтижесі теория мен практиканың тоғысуында пайда болатын теориялық және практикалық жаңалықтарды қолдану болуға тиіс [6].

Бұның барлығы педагогикалық жаңалықты жасау, игеру және пайдалануда басқару қызметінің маңыздылығына көз жеткізе түседі. Өйткені, оқытушы жаңа педагогикалық технологияның, теория мен насихатшысы қызметін атқарады. Осы процесті басқару оқытушының өз қызметінде әріптестерінің тәжірибесі немесе ғылымдағы жаңа идеялар, әдістемелерді дұрыс таңдап, бағалау және қолдауын қамтамасыз етеді. Ал, педагогикалық қызметте инновациялық бағыттылықты қазіргі заманғы білім беру, қоғамдық және мәдени даму жағдайында педагогикалық қызметтің инновациялық бағыттылықтың қажеттілігі бірқатар жағдайлармен айқындалады.

Біріншіден, қоғамда жүріп жатқан әлеуметтік-экономикалық қайта құрулар білім беру жүйесін, әдістемесі мен түрлі типтегі оқу орындарының оқу-тәрбие процестерін ұйымдастырудың технологиясын жаңартуды талап етуде. Педагогикалық жаңалықты жасау, игеру және пайдалануға негізделген оқытушы қызметінің инновациялық бағыттылығы білім беру саясатын жаңартудың құралына айналуға.

Екіншіден, білім беру мазмұнын ізгілендірудің күшеюі, пәндерінің көлемі мен құрамының үнемі өзгеріске ұшырауы, жаңа оқу пәндерінің енгізілуі жаңа ұжымдық формалар мен оқыту технологиясын үздіксіз іздестіруді талап етеді. Нәтижесінде оқытушы арасында педагогикалық білімнің ролі мен беделі арта түсіп отыр.

Үшіншіден, педагогикалық оқу-тәрбие процесінің мазмұнын қатаң тәртіпке бағындырып қойған жағдайда мұғалімнің өз бетінше бағдарлама оқулық таңдаудан

бұрын педагогикалық қызметтің жаңа әдіс-тәсілдерін пайдалануға мүмкіншілігі болмады. Егер бұрынғы уақытта инновациялық қызмет негізінен жоғарыда ұсынылған жаңалықтарды практикада қолданумен шектелсе, қазіргі уақытта ол барынша баламалы, зерттеушілік сипат ала бастады. Сондықтан да білім беру орны басшыларының қызметіндегі маңызды бағыттардың бірі мұғалімдердің енгізген инновациясына талдау жасап, баға беру, оны іске асыруға, қолдануға қолайлы жағдай жасау болуы тиіс.

Инновациялық бағыттылық белгілі бір жаңа енгізілімнің тиімділігіне баға беретіндей нақты критерийлерді пайдалануды қажет етеді. Педагогика бойынша зерттеу тәжірибелеріне сүйене отырып, педагогикалық жаңалықтың мынадай критерийлер жиынтығын анықтауға болады: жаңашылдық, оңтайлық, жоғары нәтижелік, бұқаралық тәжірибеде шығармашылықпен қолдану мүмкіндігі.

Инновацияның негізгі критерийі ғылыми педагогикалық тәжірибеге де баға беруде басшылыққа алынатын жаңашылдық деп білеміз. Сондықтан инновациялық процеске араласқысы келетін оқытушы қолға алған жаңалығының мәнін, оның жаңашылдығының деңгейін анықтап алуы тиіс. Біреулер үшін жаңалық болып табылатын құбылыс екіншілер үшін олай болмауы мүмкін. Осыған байланысты оқытушыларды инновациялық процеске тартқанда олардың еріктілігін, тұлғалық ерекшелігін, дербестік-психологиялық сипаттамалары ескерілуі тиіс.

Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауында: «Біздің ұрпақтың келер ұрпақтар алдында орасан зор жауапкершілік жүгін арқалайтынын: әкелер мен аналардың, аталар мен әжелердің өз балалары мен немерелері алдындағы жауапкершілігін күнделікті есте ұстауға тиіспіз» делінген. Басты мақсаттың бірі ретінде білім беру аталды. Ғылыми мүддесі білім беру саласын реформалау проблемасымен тікелей байланысты ғылым ретінде және жас ұрпақ тағдырына бей-жай қарай алмайтын қарапайым азамат ретінде де ойлы әрі талғампаз оқырманмен осы мәселелер жөнінде пікір бөлісуге болады.

Қоғам қай заманда да өз азаматтарының нені меңгеріп және қалай оқып-біліп жетілгенін жіті қадағалап отырған. Өйткені, қоғам мүшелерінің өздерінің әл-ауқаты мен игілігі ғана емес, сонымен қатар бүкіл мемлекеттің қуаты мен игілігі де, түптеп келгенде, сол қоғам мүшелері алатын білімнің деңгейіне байланысты. Осыған орай, экономикалық және ғылыми прогрестің заманы болып есептелетін, алайда нәтижесінде әркім өз мүддесіне қарай әрқилы өмір сүруге көшкен ғасыр аяғында болашақ жөніндегі мазасыздық пен үміт итжығысқа түсіп жатқан қазіргі кезеңде білім берудің басты міндеті құлықтылықтың абзал мұраттарына деген сенімді ояту, әркімді өмір мәнін түсіне білуге жетелеу болып отырғаны тегін емес. Сондықтан да білім беру саласындағы саясатты білімнің үнемі толығырақ түсу процесі және айтарлықтай дәрежеде жеке тұлғаның қалыптасуы мен адамдар арасындағы қарым-қатынастың жетілу процесі деп қараған жөн. Білім берудің міндеті – әрбір адамға өз дарыны және бар шығармашылық қарым-қуатын толық ашуға мүмкіндік беру. Демек, әркімге өзінің жеке жоспарын жүзеге асыруға жол ашу деген сөз. Бұл басты мақсат болып табылады. Оның ұзақ уақыт пен қажырлы еңбек арқасында қол жеткен жетістіктері ХХІ ғасырдағы Қазақстанның дамуына қосылған негізгі үлесі болмақ.

Білім берудің этикалық және мәдени аспектілерін қайта қарап, әркімге өзгелерді бар ерекшеліктерімен түсінетіндей және бейберекет қозғалыспен бір бірлікке қарай бет алған әлемді ұғынатындай мүмкіндік жасау керек. Ал, мұны біліміне, ой-толғамына, тәжірибесі мен өзіне-өзі сын көзбен қарау арқылы өзін-өзі түсіне білуге үйренуден бастаған жөн. Өйткені, қазіргі білім жүйесінің ең басты кемшіліктерінің бірі – қоғамдық санада, әсіресе, оның ресми-педагогикалық деңгейде адамдардың өзін-өзі жетілдіру идеясына жете көңіл бөлінбеуінде.

Білім беру ісі қоғамның экономикалық және әлеуметтік дамуы жолында бірқатар міндеттер атқаруы тиіс. Әлеуметтік қажеттіліктердің ең маңыздысы осы қоғамның өзі тұжырымдаған игілік-ізгілік қағидаларын ұстануға ұмтылыс болып табылады.

XXI ғасырда білім беру өте тез өзгеріп отыруын уақыт талабына сай болуы керек. Сондықтан да, болып жатқан өзгерістерге лайық үздіксіз білім берудің жаңа тұжырымдамасын жасау қажет. Бұл орайда білім берудің төмендегі негізгі ұстанымдарына баса назар аудару керек.

Ең алдымен, білім алуға үйрену қажет. Алайда, ғылыми прогреспен және экономикалық, әлеуметтік саладағы жедел өзгерістерді ескере отырып, жалпы мәдени білімді шектеулі пәндерді терең игеру мүмкіндігімен ұштастыру қажет. Жалпы мәдени деңгейдің биік болуы үздіксіз білім алуға апаратын тікелей баспалдақ деуге болады, өйткені, ол білімге құштарлықты туғызады және өмір бойы ізденуге ықпал етеді.

Екіншіден, жұмыс істеуге дағдылану керек. Мамандықты үнемі жетілдіру – кең мағынада жан-жақты жетілу – болжап болмайтын көптеген тосын жағдайлардан алып шығады. Мұндай тереңділік пен біліктілікке қол жеткізу үшін оқушылар мен студенттердің оқумен қатар, кәсіби және әлеуметтік салада жұмыс істеп, өз қабілеттерін сынай алмайтындай, тәжірибе алатындай мүмкіндіктері болуы қажет.

Үшіншіден, бұл ең бастысы, өмір сүре білуге үйрену керек. Бұл мәселе 1972 жылы ЮНЕСКО қамқорлығымен жарық көрген Эдгар Фордың баяндамасында баса көрсетілген. Оның ұсыныстары өз маңызын жоғалтпақ емес, өйткені, XXI ғасыр барлық адамдардың дербестік пен бағалауға қабілеттілікті талап етеді. Мұның өзі ұжымдық жобаны жүзеге асыру аясындағы жеке жауапкершілігімен ұштасып жатуы керек. Баяндамада атап өтілгендей, әр адамның бойында бұғып жатқан дарын атаулы түгелдей кәдеге асатындай жағдай жасалуы маңызды. Оның кейбіреуін атап өтсек, олар: ойлауға қабілеттілік, есте сақтау, қиялдау, дене мүмкіндіктері, сезімталдық, т.б. Мұның бәрі адамның өзін-өзі дұрыс тани білуі қажет [7].

Жаңа тұжырымдар жасаған кезде уақыт пен кеңістік шегінде білім беру икемді, жан-жақты және әркімнің-ақ қолы жететіндей оңтайлы болуын, білім берудің әрбір сатысын өз мәнісімен, маңызымен ерекшелеп, осы арқылы не барын елеп-екшеп, қажетті-қажетсіз деп бөлуді, не дарындылардың дамуына кедергі келтіретін теңгермешілік жолына түсу сияқты шешімі қиын таңдаудан құтылу керек.

Көптеген елдерде университеттермен қатар басқа да жоғары оқу орындары бар. Олардың кейбіреулері аса дарынды білім алушыларды іріктеп алуға қатысады. Ал басқалары 2-4 жыл ішінде бір салада жоғары сапалы кәсіптік білім беруге арналған. Мұндай диверсификация қоғам мен экономика сұранымын мемлекеттік деңгейде де, аймақтық деңгейде де қанағаттандыра алады.

Сонымен қорытындылайтын болсақ, білім беруді толығынан диверсификациялау білім алушыларды сүзгіден өткізуді тоқтатып, барлық дарында өз орындарын табуына, көптеген ұлдар мен қыздардың өздерін қоғамнан шеттетілген адам санап, болашаққа сенімін жоғалту сезімінен арылуына көмектеседі.

Білім берудің өзі кертартпалық пен ілгері ұмтылушылықтың бірлігі болып табылады. Сондықтан оның қоғам дамуымен, әсіресе, ғылыммен толық сәйкес келуін талап ету мүмкін емес. Алайда, білім беру адамдардың дағдыларды, икемділіктерді, теориялық ілімдерді игеру процесі ретінде ғылымның, оның дамып жетілуінің тек базасы, әдіснамалық негізі болып отыр және бола бермек.

Қазақстан Республикасында үздіксіз білім берудің XXI ғасырдағы жаңа тұжырымдамасында республиканың білім беру жүйесінің негізгі мақсаттары мен міндеттері ғылыми тұрғыдан негізделіп қана қоймай, сонымен қатар бұларды жүзеге асырудың әдістемелік негіздері де баяндалуы тиіс. Бұл тұрғыда Қазақстан Республикасының үздіксіз білім беру жүйесінің жаңа үлгісін жасаудың маңызы зор.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Көшербаев, Қ.Е. Қазақстан Республикасында жоғары білімді дамыту стратегиясы / Қ.Е. Көшербаев, Ә.Қ. Ахметов, А.Е. Әбілқасымова, Х.М. Рахымбек. – Алматы: Білім, 1988.
- 2 Кенжебеков, Б.Т. Университет студенттерінің кәсіби кәсіреттілігін қалыптастырудың теория мен практикасы / Б.Т. Кенжебеков. – Алматы, 2001. – Б. 274-275.
- 3 Правила кредитной системы обучения. – Астана: МОН РК, 2003.
- 4 Ефремов, А.П. Кредиты и учебный процесс / А.П. Ефремов, Чистохвалов В.Н. – М., 2003. 215 с.
- 5 Шукшунов, В.Е. Взгляд на образование XXI века / В.Е. Шукшунов // Вестник МАН. – М., 1998.
- 6 Данилова, Т.В. Методика оценки конкурентоспособности вузов / Т.В. Данилова// Качество и конкурентоспособность в 21 веке: материалы 5 Всероссийской научно-практической конференции, Чебоксары: Изд-во Чуваш.ун-т., 2006.-С.137.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются проблемы становления и развития высшего образования в независимом Казахстане. Анализируется состояние и развитие вузов. Показано, что конкурентоспособность вуза определяется его адаптивностью, инновационностью и конкурентоспособностью оказываемых образовательных услуг.

RESUME

The article deals with problems of formation and development of higher education in independent Kazakhstan. The state of higher education institutions and development. It is shown that the competitiveness of the university is determined by its adaptability, innovativeness and competitiveness of educational services provided.

А. А. Абдугалиева, студент

Г. С. Саркулова, старший преподаватель, магистр истории

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК

РОЛЬ ЖЕНЩИНЫ КАК ХРАНИТЕЛЬНИЦЫ ТРАДИЦИЙ И СЕМЕЙНОГО ОЧАГА

Аннотация

В статье рассматривается роль женщины в казахском обществе. Особое внимание уделено рассмотрению образа женщины в различных обществах и цивилизациях. Подчеркнуто, что во всех обществах особое внимание уделялось образованности женщин, от которых во многом зависит нравственное и интеллектуальное здоровье будущих поколений.

***Ключевые слова:** религиозные традиции, роль женщины, традиции, обычаи.*

Женская тема в современном мире имеет многогранный характер и включает такие вопросы как, положение и роль женщины в обществе, общественные и политические права, положение женщины в семье.

В различных обществах и цивилизациях, а также на различных этапах истории и в мировых религиях роль женщины остается на весьма высоком и почтительном уровне.

Так, мировые и традиционные религии почитают женщину за ее любовь, самоотверженность, силу духа и мудрость. Женщина-это и дочь, и сестра, и жена, и мать, что прослеживается в самой концепции устройства этого мира.

В истории древнего мира наиболее почитаемыми богинями были Афродита, Афина, Артемида. В греческой литературе сохранилось немало легенд, в которых женщины наделены свмими привлекательными чертами. Это особенно относится к наиболее древней литературе. Андромаха и Гекуба в «Илиаде», Пенелопа в «Одиссее» - все эти женщины имеют равные права с мужчинами и являются вдохновительницами и управительницами жизни мужчин.

В индуизме отношение к женщине ярко представлено прекрасными богинями Лакшми, Сарасвати. Образ женщины ярко представлено в таких литературных памятниках Древней Индии, как «Рамаяна» и «Махабхарата».

В христианской традиции важное место занимает почитание образа Богородицы-матери Иисуса Христа. Почтение к матери является одной из важных заповедей в христианской морали.

Ислам также возвышает женщину, уважая ее роль и значимость в семье и обществе, утверждая, что: «Рай –под ногами ваших матерей». Ислам возлагает на женщину равные права и обязанности с мужчиной.

В истории ислама немало примеров того, как женщины давали советы халифам и правителям. В соответствии с мусульманским законодательством женщина имеет абсолютные права на свою собственность. Женщина имеет равные права с мужчиной в вопросах приобретения собственности.

Мусульманские ученые говорят: «учишь мужчину - учишь одного человека, учишь женщину - учишь нацию» [4]. Функция воспроизводства предполагается как первоочередная задача и может быть реализована лишь в рамках института семьи. Подобное положение значительно способствует, в первую очередь, росту социальной ценности семьи, и во вторую очередь, - повышению социальной значимости статуса

замужней женщины. В связи с тем, что воспитание детей является фундаментальной задачей, ислам закрепляет за женщиной статус матери как наиважнейший. Важно подчеркнуть, что в мусульманских обществе особое внимание уделялось образованности женщин, от которых во многом зависит нравственное и интеллектуальное здоровье будущих поколений.

Как справедливо заметила исламовед Г. Ф. Нуруллина, знаменитые жены Пророка - Хадиджа и Айша оказали неоценимые услуги исламу в дни первых, неуверенных шагов по пути провозглашения новых религиозных начал. А дочь Пророка Фатима и по сей день является образцом скромности, образованности и мусульманской добродетели [4].

Из всего изложенного следует, что мусульманка не только принимала самое живое участие в общественно-политической жизни своей страны, но и всегда была опорой мужчине в трудных ситуациях, незаменимым помощником в хозяйстве и мудрым советчиком.

Современный ислам демонстрирует высокие моральные нормы отношения к женщине как в сфере социально-экономической, научной, так и политической. Сегодня мусульманка общественно активна: женщины в исламском мире осваивают новые компьютерные технологии, занимаются политической, преподавательской, журналистской деятельностью, врачуют, обучают и т.д. Без дальнейшего перечисления ясно, что учеба и работа, вопреки бытующему мнению, для мусульманок доступны и разрешены. Действительное соблюдение мусульманских законов гарантирует женщине защищенность (социальную, материальную, физическую и даже психологическую). Обязательным условием является предоставление возможности образования как в духовной, так и в материальной сфере.

В казахском народе во всех легендах и сказаниях воспеваются возвышенный и величественный образ казахской женщины-дочери, матери, жены, правительницы.

Народ всегда восхищался своими дочерьми, называл их «ақ мандайлы», «құралай көзді». Женщины Великой степи всегда имели особый статус в общественной иерархии казахского государства, поэтому в народе традиционно сохранялось уважительное и бережное отношение к женщинам – хранительницам очага.

Дочери казахского народа отличались от представительниц других восточных народов тем, что обладали большей независимостью и свободой. Они не закрывали лицо, не находились в затворничестве, узаконенном нормами шариата, и юридически не были лишены права общения с членами других семей без разрешения мужа. Эти положения были закреплены адатом. Как при жизни, так и после смерти своих мужей женщины могли управлять целыми селениями и вести отдельное самостоятельное хозяйство. Видимое отсутствие влияния норм шариата на положение женщины в повседневно-бытовой жизни, а также повышенное значение и жизнестойкость положений адата в этой сфере объясняются традиционным укладом жизни кочевника и экономическим значением женщины в кочевом хозяйстве. Благодаря волевым качествам и свобрлюбивому харавктеру казахские женщины могли принимать участие в принятии судьбоносных решений для своего народа.

Следуя национальным традициям, казахская женщина в первую очередь мать, ее основное предназначение родить детей, воспитать их, но кроме этого она должна поддерживать во всех добрых начинаниях своего мужа, сохранять мир и покой в семье. А что может быть более ценно, чем семья? Для казахского общества именно семья, род являются ценностями первого порядка, своего рода «микрокосмом», залогом стабильности и благополучия.

Женщина в течение жизни исполняет несколько социальных ролей, причем иногда одновременно. Женщина — и мать, и жена, и сестра, и дочь... При достижении

определенного возраста она переходит в следующую половозрастную группу, изменяются права и обязанности женщины по отношению к членам семьи, к окружающим ее людям, меняется и отношение окружающих к женщине.

Трудно выделить наиболее значимые периоды в жизни женщины. Каждая ступень важна. Но если отталкиваться от представлений о роли женщины в казахской культуре, то наиболее важными моментами в жизни любой женщины можно назвать свадьбу и рождение ребенка.

По традиции девочку с детства готовили к замужеству, прививая ей нормы поведения достойной женщины, готовили приданое, которое до сих пор рассматривается как знак статуса семьи девушки. А рождение первенца всегда оценивалось как доказательство способности молодой невестки стать матерью многочисленного потомства. В традиции именно многочисленное потомство становилось гарантом выживания рода. Женщина-мать имела намного больше прав, по крайней мере, в отношении своих детей. А неисполнение детьми воли матери, особенно если это вдова, ведущая самостоятельное хозяйство, по традиционным представлениям кочевников, приравнивалось к правонарушениям.

Мать-вдова имела право выдавать замуж дочерей, женить сыновей и выделять им по своему усмотрению имущество из наследства отца (в случае, если тот не оставил завещания). Как только женщина становилась матерью, особенно после рождения сыновей, она приобретала более высокий статус в обществе. Мать многих сыновей пользовалась уважением в обществе, особенно если ее сыновья или внуки были известными в народе людьми, например знаменитыми батырами или разумными и справедливыми судьями.

Каждый переход в следующую социально-возрастную группу отмечался особым обрядом. Эти обряды исследователи называют обрядами жизненного цикла. В этом названии очень емко отражена специфика традиционного подхода — каждая ступень в жизни человека должна быть освящена традициями предков, благопожеланиями старшего поколения.

С детских лет девочку учили держаться в седле, непринужденно общаться, быть сильной и ловкой. Девушка должна была уметь постоять за себя, проявив физическую выносливость в состязаниях и находчивость в музыкально-речевых поединках с юношами. Девочки наравне с мальчиками принимали участие в конных скачках бэйге, а в конных состязаниях кыз куу — «догони девушку» они были основными участницами. Девушки охотились с ловчими птицами, уже в 14–15 лет укрощали и объезжали диких лошадей.

Устная история донесла до нас легендарные рассказы о знаменитых девушках-батырах, не боявшихся бросить вызов мужчинам. Женские состязания проводились не ради потехи зрителей, они были не менее серьезны, а подчас и более драматичны, чем мужские поединки.

Произведения устного народного творчества донесли до нас образы девоительниц — прекрасных наездниц, умелых в обращении с оружием, которые при необходимости могли защитить и себя и свою семью, вступить в бой с врагом и одержать победу.

Таким образом, в национальном характере казашек можно отметить такие качества как любовь к дому и семье, уважение старших родственников и мужа, преданность семье, умение воспитывать детей, прививая им любовь к родине и национальный казахский этикет.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Абылхожин Ж. С.Этюды об истории Казахстана/Ж.С. Абылхожин.- Алматы: Наука, 1997. – 250с.
- 2 Акатай С. Н. Национальный менталитет казахов / С. Н. Акатай. – Алматы:Наука, 1998.-320с.
- 3 Боннар А. Греческая цивилизация. / А. Боннар. - Москва:Искусство, 1995.-420 с.
- 4 Нуруллина Г. Женщина в исламе / Г.Нуруллина.- Москва, 2004. - 450 с.

ТҮЙІН

Мақалада қазақ қоғамындағы әйелдің рөлі қарастырылады. Әртүрлі қоғамдағы және өркениеттегі әйелдің бейнесіне ерекше көңіл бөлінген. Барлық қоғамда әйелдердің біліміне ерекше көңіл бөлінгендігі, өйткені оның білімінен болашақ ұрпақтың адамгершілігі және салауатты өмірі байланысты болғандығы көрсетілген.

RESUME

In the article the role of woman is examined in Kazakh society. The special attention is spared to consideration of character of woman in different societies and civilizations.

А. П. Абоимова, магистрант

Э. К. Утемисова, старший преподаватель, магистр

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

Английский язык занимает первое место в мире среди иностранных языков, изучаемых в средней и высшей школах. В данной статье рассматривается значение английского языка в рамках полиязычия. Особое внимание уделено методическим пособиям как вспомогательным инструментам в изучении английского языка студентами технических специальностей.

Ключевые слова: *полиязычие, интернет-ресурсы, уровень знаний английского языка студентами, методы изучения языка.*

Сегодня, в век технологизации и глобализации, наблюдается активизация процесса поиска эффективных условий, механизмов воспитания молодежи, способной к диалогу с другими культурами. История общества показывает, что процветание общества зависит не только от экономики и техники и даже не от общей культуры, а от культуры слова. И действительно, подготовка разностороннего специалиста, обладающего высоким уровнем культуры (в том числе и культуры слова) – главная проблема образования сегодня. Реалии современного этапа развития общества, языковая ситуация в Казахстане – многонациональном, с многовековой историей, в которой переплелись народы, нации, культуры, в настоящее время диктуют необходимость разработки основных методических принципов и подходов к формированию коммуникабельной языковой личности.

По мнению Президента Н.Назарбаева "...Казахстан уникален и силен своей многонациональностью. На его земле сформировалось уникальное поликультурное пространство... Поликультурность Казахстана - это прогрессивный фактор развития общества. Евразийские корни народов Казахстана позволяют соединить восточные, азиатские, западные, европейские потоки и создать уникальный казахстанский вариант развития поликультурности".

Поликультурное образование в Республике Казахстан на сегодняшний момент является одним из главных направлений в системе средне – специального и высшего образования. Именно образование является важнейшим этапом в процессе формирования и развития поликультурной личности, этапом, когда осознанно формируются основные ценности и жизненные принципы. Именно Полиязычие способно предоставить студенту благоприятную среду, обеспечивающую гармоничное сочетание развития гуманистических общечеловеческих качеств личности с возможностью полной реализации его национально-культурных, этнических потребностей. Следует заметить, что в современных условиях образ жизни человека определенным образом унифицируется, стираются многие национальные различия, теряется связь человека со своими корнями, обесценивается нравственный опыт предыдущих поколений.

Поэтому перед преподавателем стоит важнейшая задача – использовать весь свой уникальный опыт и знания культурных традиций народов и этносов, общечеловеческих ценностей и мировой культуры в создании благоприятной

образовательной и воспитательной среды, способствующей формированию социально-активной личности.

Казахстан, оставаясь полиэтническим и поликонфессиональным государством, переживает на сегодня сложный и противоречивый период своего культурно-языкового развития, о чем свидетельствует сложившаяся языковая ситуация, характеристика которой дана в Концепции языковой политики Республики Казахстан. Следует отметить, что практически во всех документах в области языковой политики стрелковой идеей является необходимость овладения несколькими языками.

Английский язык является родным для более чем 400 000 000 человек, живущих в 12 странах мира, к которым относятся: США, Канада, Англия, Австралия, Новая Зеландия и др. В более чем в 30 странах мира, таких, например, как Индия, Сингапур, Филиппины, Малайзия, Бирма, и многих других, он широко используется в государственных масштабах наравне с национальными языками. Английский язык занимает 1 место в мире среди иностранных языков, изучаемых в средней и высшей школах, а также на различных курсах системы образования взрослых. В Казахстане, например, английский язык изучают порядка 70 % учащихся и студентов средних и высших учебных заведений. Владение английским языком становится нормой для научно-технической интеллигенции большинства развитых стран. Он является основным средством общения при контактах иностранных туристов с обслуживающим персоналом на всех континентах. Полагают, что в настоящее время около 1 миллиарда людей, то есть 1/5 населения нашей планеты, в той или иной степени владеют английским языком.

В настоящее время английский язык играет чрезвычайно важную роль в таких сферах человеческой деятельности, как наука, техника, экономика, торговля, спорт, туризм. Когда шведские, немецкие или даже японские учёные хотят сообщить своим иностранным коллегам о своих открытиях или поделиться интересными результатами, они публикуют научные статьи в журналах, выходящих на английском языке. Этот язык стал международным языком в авиации и судоходстве. Английский язык выступает в качестве рабочего языка абсолютного большинства международных научных, технических политических и профессиональных международных конференций, симпозиумов и семинаров. Подводя итоги сказанному, можно с уверенностью утверждать, что английский язык в современном мире выполняет такую же важную роль, которую в Европе в средние века играла латынь.

Обучение иностранному языку является одним из основных элементов системы профессиональной подготовки специалистов на всех уровнях в Республики Казахстан, в том числе в учебных заведениях среднего и высшего профессионального образования. Без знания иностранного языка в современном мире не обойтись ни одному человеку. Владение иностранным языком необходимо, чтобы быть конкурентоспособной личностью на рынке труда.

Современное общество предъявляет высокие требования к студентам в овладении иностранными языками. Но ни один преподаватель не сможет научить, если сам студент не захочет учиться, принцип коммуникативности и учета родного языка, принцип дифференциации и интеграции, принцип группового и индивидуального подхода.

Иностранный язык в системе современного образования занимает особое место в силу своих социальных, познавательных и развивающих функций, является важным средством общения, познания мира и расширения этого мира. Новая социально-экономическая и политическая ситуация обуславливает повышение требований к уровню языковой подготовки обучаемых.

В новой ситуации развития общества знание иностранного языка превращается в

категорию, реально востребованную в практической и интеллектуальной деятельности человека. В условиях процесса глобализации и интернационализации мирового рынка труда владение иностранным языком повышает статус отечественных специалистов, усиливает их профессиональную конкурентоспособность, обеспечивает успех научных и деловых контактов. Современное образование задает условия, содержание и технологии обучения, направленные на развитие соответствующих компетенций и качеств личности будущих специалистов. Знание иностранного языка должно обеспечивать доступ к зарубежным источникам информации, без чего в настоящее время немыслима не только исследовательская деятельность специалиста, но во многих случаях и чисто практическая [1].

В условиях современного образовательного процесса важно развить интерес к накоплению знаний, инициировать понимание ценности изучения иностранного языка как способа расширения жизненного и профессионального пространства.

Следует отметить, что на эффективное изучение иностранного языка влияет ряд особенностей. Студенты первых курсов объективно имеют неодинаковый уровень знаний школьной программы по различным причинам. Из этого следует, что студентам неязыковых вузов требуется форсированное преподавание одновременно всех разделов языка – фонетики, лексики, грамматики. Больших усилий требует также освоение навыков аудирования на различные темы.

Количество обучающихся в группе также является предпосылкой (условием) эффективного изучения иностранного языка. Доказано: чем меньше количество обучающихся в группе (5–8 человек), тем эффективнее происходит процесс обучения.

Специфика иностранного языка требует от студента значительных затрат времени на его изучение. При неумении студента организовать свою деятельность нельзя говорить об эффективном изучении иностранного языка.

Ни для кого не секрет, что многолетнее изучение иностранного языка в средней школе, причем при довольно большом количестве недельных часов, практически не приводит к хорошим результатам.

Когда мы свободно стали путешествовать по миру, мы все как-то вдруг осознали, что прикладываемые нами усилия по обучению детей иностранному языку совершенно неадекватны полученным результатам. Дети за рубежом изучают в школе 2-3 иностранных языка и пользуются ими довольно свободно, при этом количество часов на каждый из них не превышает то, которое мы имеем в наших школах.

Эта ситуация и заставляет сейчас всех лингвистов и методистов искать причины и пути преодоления низкого качества знаний в области иностранных языков. Очевидно, что для получения любого определенного результата должна быть поставлена и совершенно определенная цель, а результат должен быть объективно оценен. Совершенно очевидно также, что такой четкой и ясной цели при обучении иностранным языкам поставлено не было. Тогда как в Европейских странах целью изучения иностранных языков являлось обеспечение успешного общения, знакомство с культурным наследием других народов, облегчение доступа к информации, что и определяло объем языкового материала, который необходимо было выучить, чтобы начать использовать незнакомый иностранный язык.

Причин, для подобной ситуации в нашей стране, много, начиная с отсутствия четкой постановки целей и задач и желания дать как можно больше знаний и заканчивая психологическими причинами (большое количество студентов в классе, отсутствие мотивации, стремление исправить все ошибки учащихся, неинтересный языковой материал учебников, отсутствие страноведческих знаний и знаний культуры страны изучаемого языка) [2].

Как же можно улучшить качество преподавания иностранных языков? Опираясь

на опыт Европейских стран, прежде всего, необходимо понять, что нельзя объять необъятное, т. е. нельзя пытаться обучать всему сразу с самого начала – и устной речи, и аудированию, и письму, и грамматике. Языковая компетенция – это сложное явление, требующее расчленения всего комплекса явлений входящих в нее, на отдельные компоненты. Все преподаватели иностранных языков должны строить свою работу с учетом реальных потребностей, мотивации и способностей учащихся. Это предполагает ответ на следующие вопросы.

В зависимости от целей или оценки конкретного образовательного процесса, акцент может делаться на определенной категории или ее компоненте, при этом другие категории будут рассматриваться как вспомогательные, второстепенные или даже несущественные для данного этапа обучения.

Вторым важным вопросом на пути повышения качества знаний иностранного языка является определение уровня владения им. Это позволяет правильно поставить цели и определить методы обучения. С помощью определений уровня владения языком можно сформулировать реальные цели учебного процесса, а также получить более четкое представление о возможных достижениях учащихся на различных этапах обучения.

В последние годы все чаще поднимается вопрос о применении новых информационных технологий в обучении иностранному языку. Это не только новые технические средства, но и новые формы и методы преподавания, новый подход к процессу обучения. Основной целью обучения иностранным языкам является формирование и развитие коммуникативной культуры учащихся, обучение практическому овладению иностранным языком.

Задача преподавателя состоит в том, чтобы создать условия практического овладения языком для каждого учащегося, выбрать такие методы обучения, которые позволили бы каждому студенту проявить свою активность, свое творчество. Задача преподавателя – активизировать познавательную деятельность учащегося в процессе обучения иностранным языкам. Современные педагогические технологии такие, как обучение в сотрудничестве, проектная методика, использование новых информационных технологий, Интернет-ресурсов помогают реализовать личностно-ориентированный подход в обучении, обеспечивают индивидуализацию и дифференциацию обучения с учетом способностей учащихся, склонностей и т. д.

Формы работы с компьютерными обучающими программами на уроках иностранного языка включают:

- изучение лексики;
- отработку произношения;
- обучение диалогической и монологической речи;
- обучение письму;
- отработку грамматических явлений.

Возможности использования Интернет-ресурсов огромны. Глобальная сеть Интернет создает условия для получения любой необходимой учащимся и преподавателям информации, находящейся в любой точке земного шара: страноведческий материал, новости из жизни молодежи, статьи из газет и журналов, необходимую литературу и т. д.

На уроках английского языка с помощью Интернета можно решать целый ряд дидактических задач: формировать навыки и умения чтения, используя материалы глобальной сети; совершенствовать умения письменной речи, пополнять словарный запас; формировать устойчивую мотивацию к изучению английского языка. Кроме того, работа направлена на изучение возможностей Интернет - технологий для расширения кругозора учащихся, налаживать и поддерживать деловые связи и

контакты со своими сверстниками в англоязычных странах [3].

Учащиеся могут принимать участие в тестировании, в викторинах, конкурсах, олимпиадах, проводимых по сети Интернет, переписываться со сверстниками из других стран, участвовать в чатах, видеоконференциях и т. д. Учащиеся могут получать информацию по проблеме, над которой работают в данный момент в рамках проекта. Это может быть совместная работа российских учащихся и их зарубежных сверстников из одной или нескольких стран.

Конечной целью обучения иностранным языкам является научение свободному ориентированию в иноязычной среде и умению адекватно реагировать в различных ситуациях, то есть общению. Новые взгляды на результат обучения способствовали появлению новых технологий и отказу от устаревших. Сегодня новые методики с использованием Интернет-ресурсов противопоставляются традиционному обучению иностранным языкам. Понятие традиционный ассоциируется в первую очередь с заучиванием правил и выполнением языковых упражнений, то есть «с разговорами о языке вместо общения НА языке». Многие учителя до сих пор убеждены, что «словарный запас + необходимые структуры = язык», и это лежит в основе процесса обучения. Но ведь язык – это не математика (хоть и языковые структуры есть не что иное, как формулы, необходимые для запоминания) и не просто интеллектуальная субстанция. Интеллект не вступит в действие без определенной мотивации и редко функционирует без элемента эмоций, а именно этих составляющих часто не хватает в методическом материале. Чтобы научить общению на иностранном языке, нужно создать реальные, настоящие жизненные ситуации (т. е. то, что называется принципом аутентичности общения), которые будут стимулировать изучение материала и вырабатывать адекватное поведение. Эту ошибку пытаются исправить новые технологии, в частности Интернет [4].

Как известно, то, чему обучается человек, он стремится использовать в предстоящей деятельности. Известно также, что использование знаний, навыков, умений основано на переносе, а перенос зависит, прежде всего, от того, насколько адекватны условия обучения тем условиям, в которых эти знания, навыки, умения предполагается использовать. Следовательно, готовить учащегося к участию в процессе иноязычного общения нужно в условиях иноязычного общения, созданных в классе. Это и определяет сущность коммуникативного обучения, которая заключается в том, что процесс обучения является моделью процесса общения.

Коммуникативный подход – стратегия, моделирующая общение, направленная на создание психологической и языковой готовности к общению, на сознательное осмысление материала и способов действий с ним, а так же на осознание требований к эффективности высказывания. Для пользователя реализация коммуникативного подхода в Интернете не представляет особой сложности. Коммуникативное задание должно предлагать учащимся проблему или вопрос для обсуждения, причем учащиеся не просто делятся информацией, но и оценивают ее. Важно, чтобы такое задание делало возможным гибкое использование всех знаний и умений учащихся.

Использование Интернета в коммуникативном подходе как нельзя лучше мотивировано: его цель состоит в том, чтобы заинтересовать обучаемых в изучении иностранного языка посредством накопления и расширения их знаний и опыта. Обучаемые должны быть готовы использовать язык для реальной коммуникации вне занятий, например, во время посещений страны изучаемого языка, во время приема иностранных гостей дома, при переписке, при обмене аудио- и видеокассетами, результатами заданий и т. п. При этом термин коммуникативность не должен пониматься узко, чисто прагматически.

Одним из новых требований, предъявляемых к обучению иностранным языкам с

использованием Интернет-ресурсов, является создание взаимодействия на уроке, что принято называть в методике интерактивностью. Данный принцип не является новым, однако до сих пор не существует единого определения данного подхода. Согласно определению отечественного исследователя Р. П. Мильруда, интерактивность – это «объединение, координация и взаимодополнение усилий коммуникативной цели и результата речевыми средствами».

Согласно этому определению можно сделать вывод, что интерактивный подход в виртуальном пространстве служит одним из средств достижения коммуникативной цели на уроке. От принципа коммуникативности он отличается наличием истинного сотрудничества, незаданности, где основной упор делается на развитие умений общения и групповой работы, в то время как для коммуникативного задания это не является обязательной целью (ведь одним из самых распространенных видов коммуникативного задания является монолог) [5].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Дмитриева Е. И. Основная методическая проблема дистанционного обучения иностранными языками через телекоммуникативные сети интернет. /Е.И. Дмитриева//ИЯШ.-1998.-№1.
- 2 Копылова Н.В. Методический подход к определению основных психологических особенностей обучаемых иностранному языку в вузе // Психолого-педагогические аспекты непрерывного многоуровневого образования / Твер. гос. ун-т. – 1998. – Т. 11. – С. 16–49.
- 3 Кутейников А.Н. Психологические факторы обучаемости студентов иностранному языку в неязыковом вузе/ Санкт-Петербур. гос. ун-т. – СПб., 2002. – С. 1–154.
- 4 Кушниренко А.Г. Что такое Интернет? Информационные и коммуникативные технологии в образовании. / А. Г. Кушниренко, А. Г. Леонов, М. А. Кузьменко // Информатика и образование. – 1998. – №5-7.
- 5 Полат Е.С. Интернет на уроках иностранного языка. / Е. С. Полат // ИЯШ. – № 2, 3. – 2001.

ТҮЙІН

Ағылшын тілін үйренудегі ғаламтор ресурстарын пайдалану мүмкіндіктері мол. Ғаламтор ұстаздар мен оқушыларға барлық қажетті ақпаратты алуға, қажетті оқу материалдарын табуға, әлем жаңалықтарын білуге, ғаламтор жарыстарына, олимпиадаларға қатысуға, ағылшын тілі - ана тілі болып саналатын елдердегі адамдармен сөйлесуге, шығармаларды және ғылыми жұмыстарды және тағы басқаларды құрастыруға көмектеседі.

RESUME

The possibility of using internet resources in teaching English is huge. Internet helps to get all the necessary information for students and teachers, i.e. to find the necessary training material, to learn the world news, to participate in online contests competitions, to communicate with people from countries where English is the native language.

Ю. И. Макрецова, студентка

Н. В. Бабоченко, кандидат технических наук, доцент

Волгоградский государственный аграрный университет, г. Волгоград, РФ

ВУЗОВСКАЯ СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ И УЧАСТИЕ В НЕЙ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В статье представлены проведенные аналитические исследования инновационных концепций направленных на финансирование вузовской науки. Исследованы возможности финансирования студенческой науки. Выявлены проблемы развития вузовской студенческой науки и привлечения студентов в научные исследования кафедр и научные подразделения. Разработаны предложения направленные на финансовое поощрение студентов занимающихся наукой.

Ключевые слова: наука, студенты, инновационная концепция, научные исследования, финансирование науки.

Основным элементом в деле сохранения науки и высшей школы является селективная поддержка молодых научных коллективов и студентов, играющих авангардную роль в создании передовых технологий, получении новых знаний, активизации инновационной деятельности, ставшей мощным источником инвестиций для развития высшей школы. Рассмотрим роль вузовской системы образования и участие в ней молодежи.

При отсутствии должного финансирования студенческих научных исследований и учебного процесса, решение стоящих перед высшей школой задач неосуществимо без опоры на рыночные механизмы, связанные с эффективной коммерческой реализацией возможностей интеллектуального потенциала высших учебных заведений, т.е. инновационную деятельность вузов.

Целью исследования является изучение инновационных концепций, направленных на финансирование вузовской науки.

Известна инновационная концепция, которая представлена научно-технологическими парками, инновационными бизнес-центрами [1, 2, 3]. В составе технопарков и на их базе формируется качественно новая инфраструктура науки, ориентированная, на поддержку в целом малого научно-технического предпринимательства и студенческого, в частности. Исследования показали, что на сегодняшний день уже имеется 14 центров маркетинга, 7 центров трансферта технологий, 8 информационно-аналитических центров, 14 центров подготовки специалистов в области инновационного менеджмента и ряд других специализированных структур, ориентированных на интересы малого предпринимательства.

Важным шагом стало создание Фонда содействия развитию инновационной деятельности высшей школы. Анализ хода выполнения инновационных программ показал их высокую эффективность. Так, объемы реализации наукоемкой продукции, полученной в результате инновационной деятельности, в 1,5 раза превысили затраты на ее создание. И это является приоритетом в научно-технической политике, направленной на усиление авторитета и влияния высших учебных заведений на ход экономических преобразований, сохранение и развитие научного потенциала.

Выполнение научно-технических программ способствует укреплению экспериментальной базы вузов, развитию их научного и производственного потенциала, содействует сохранению и укреплению научных коллективов, росту их квалификации, повышению авторитета вузов как центров образования, науки и культуры, активного привлечение студентов к научной деятельности.

Анализ возможностей финансирования вузовской науки показал, что система грантов сегодня это основа селективной поддержки небольших, но наиболее дееспособных коллективов и отдельных ученых, общественно-научное признание исполнителей и проектов, независимость в выборе тематики научных исследований и возможность дальнейшего поиска решений фундаментальных проблем. Гранты стали активной формой привлечения студентов и преподавателей к научным разработкам, в том числе и в фундаментальной области. Возможно, это единственная сегодня сфера, которая позволяет на платной основе привлекать студентов к тем или иным оригинальным разработкам и учить их методологии научного познания. Работа в этом направлении, как показывают исследования, дала свои плоды, согласно данным, имеем, что создана система из отдельных конкурсных мероприятий, охватывающая 7 городов, являющихся крупными вузовскими центрами. В качестве головных организаций привлечены 25 вузов, являющихся непререкаемыми авторитетами в той или иной области знаний. Сформированная сеть конкурсных структур позволяет охватить все научные дисциплины, по которым в высшей школе ведутся фундаментальные исследования.

Еще одним важным направлением в студенческой научной работе является создание единого информационного пространства образования и науки России, являющегося визитной карточкой высшей школы в процессе интеграции в мировое информационное сообщество. Без телекоммуникаций нет цивилизации, поэтому особое внимание придается созданию Федеральной компьютерной сети России. Это позволит повысить информационную культуру и получить оперативный доступ к информационным ресурсам, накопленным в нашей стране и за рубежом, устранить отставание и запаздывание в получении научно-технической информации, более оперативно информировать потенциальных потребителей

В высшей школе, большая часть работников вузов, имеющих ученые степени, - преподаватели, ведущие наряду с педагогической и научную деятельность. На базе мощного научного потенциала вузов России, можно и даже необходимо как можно больше организовывать конкурсов, таких как, например, конкурс на лучшую студенческую научную работу. Эти конкурсы можно было бы финансировать по единому заказ-наряду.

Необходимо завершить работу по формированию приоритетов высшей школы. Прежде всего, речь идет от фундаментальных и поисковых исследованиях, которые являются основой создания новых обучающих технологий и фундаментализации образования, кроме этого, необходимо ориентировать вузы и их научные учреждения на содержательную сторону деятельности студенческих научных коллективов, определить области продвижения и отставания, и на этой основе выработать тематику исследований на перспективу. Приоритеты должны играть решающую роль при составлении тематических планов вузов, формировании программ и проектов, распределении грантов.

Необходимо разобраться, приоритеты финансирования в программах. Задача состоит не столько в укрупнении программ, а в концентрации финансовых и интеллектуальных ресурсов на наиболее важных направлениях научных исследований, определяющих лицо высшей школы и ее стратегические интересы.

Возможным, и даже необходимым является введение контрактной системы в студенческую научную деятельность. Иными словами, со студентом заключается договор, который финансируется из заказа-наряда. Это позволит повысить ответственность студентов за выполняемый ими тот или иной научный проект и стимулировать его материально. Пока что, такой практики еще нет, за редким исключением, придется разрабатывать специальную для студентов контрактную систему. За основу можно взять систему, вводимую в ГКНТ, т.е. определение и постановка задачи исследования, объявление конкурса, экспертиза и отбор лучших научных студенческих проектов по важнейшим проблемам и оформление специальными документами договорных отношений со студентом. Но проблема эта сложная и требует большой проработки.

Опираясь на систему приоритетов, на оценку состояния отдельных научных подразделений со студентами и их возможности участвовать в исследованиях по приоритетным направлениям, необходимо довести до разумного конца работу по совершенствованию сети научных учреждений. Это означает выбор, корректировку фронта исследований и правильную расстановку акцентов в направлениях исследований, поиск новых форм организации работы со студентами.

При этом безусловно должна быть решена существующая в наших вузах и научных учреждениях "проблема студенческого балласта", отвлекающая средства, деморализуя учащихся и разлагая обстановку в студенческих группах. Это вовсе не означает массового отчисления студентов. Речь идет о своеобразном "сжатии" студенческой научной среды до нового качественного состояния. Чрезвычайно важно сохранить качественную научную среду, и начинать необходимо со студенческих научных коллективов. Без этого не может быть эффективно развивающейся науки. Нет более важной проблемы, чем проблема привлечения талантливой молодежи к научному поиску. Необходимо разработать целостную, аргументированную, экономически и научно обоснованную систему мер по селекции талантов, проведя их от школьной скамьи до высших ученых степеней и званий.

В условиях расширяющейся инновационной деятельности в высшей школе, чрезвычайную актуальность приобретает проблема интеллектуальной собственности, в том числе студенческой, чего никогда не было в отечественной научной практике. Как показывает мировая практика, во всем мире университеты и их научные организации рассматривают охрану интеллектуальной собственности как деятельность, неразрывно связанную с достижением основных целей - подготовкой молодых научных кадров и проведением ими научных исследований. Сегодня университеты руководствуются тем, что промышленность финансирует только те исследования, результаты которых защищены патентным и авторским правом. Для промышленности патентная защита - это защита инвестиций. Исключительные, монопольные права, которые возникают при патентовании разработок и передаются вузами промышленным компаниям, позволяют последним в условиях острой конкурентной борьбы доводить разработку до успешного промышленного освоения и реализации. Поэтому во всем мире уделяют самое пристальное внимание правовой защите результатов своих научных исследований и разработок. Схожие тенденции наблюдаются сегодня на рынке инноваций в России. Серьезные и авторитетные заказчики стремятся получить результаты исследований, которые гарантированы от нарушения чьих-либо прав и защищены патентами, полученными при выполнении этих исследований. Главное назначение всей патентно-лицензионной работы вуза - обеспечение высокого уровня исследований и коммерческой ценности результатов научно-исследовательских работ. Российскому бизнесу уже сейчас требуются разработки, которые бы позволили выстоять в условиях конкурентной борьбы,

что, как показывает опыт, невозможно без использования патентов и других механизмов получения, исключительных прав на результаты научных исследований.

Важным средством реализации структурной политики высшей школы является участие вузов в международном научно-техническом сотрудничестве. Прежде всего, для реализации целей высшей школы в области международного научно-технического сотрудничества необходимо осуществить поэтапное вхождение вузовской науки в международное разделение труда в научно-технической сфере. А дополнительным источником финансирования НИОКР, различных студенческих научных проектов в российских вузах может стать участие в международных проектах. Решение данных вопросов значительно ускорится, если будут ликвидированы издержки законодательного характера.

И, в первую очередь, это касается федерального закона "О науке и научно-технической политике". Нельзя согласиться с правовыми новациями 5-й статьи этого закона, которой введена "новая" классификация научных организаций. В соответствии с этой классификацией одним из видов научных организаций являются научные организации образовательных учреждений высшего профессионального образования, которые должны иметь права юридического лица. Но сами вузы напрямую не названы в качестве одного из видов научных организаций, что не соответствует действительному положению дел. Наделение вуза статусом не только образовательной, но и научной организации полностью согласуется с актами ООН и ЮНЕСКО. Представляется, что включение в классификацию научных организаций, как одного из их видов, научных организаций образовательных учреждений высшего профессионального образования было сделано разработчиками данного закона как бы по инерции, в силу их упоминания в ряде нормативно-правовых актов бывшего Союза ССР. Однако при этом разработчики закона не учли того обстоятельства, что данными актами научными организациями вузов назывались их структурные подразделения (НИС и НИЧ), не имеющие прав юридического лица. При этом было проигнорировано новейшее гражданское законодательство России и законодательство об образовании. Следует отметить, что действующее гражданское законодательство отождествляет понятие организация с понятием юридического лица, то есть самостоятельного хозяйствующего субъекта.

Таким образом, государственные высшие учебные заведения фактически исключены из сферы действия закона "О науке и научно-технической политике". Они, даже располагая высококвалифицированными научными и научно-педагогическими кадрами, не могут получить свидетельства о государственной аккредитации и соответствующих налоговых льгот на осуществление научной деятельности. Критической оценки заслуживает правило, в соответствии с которым, в качестве необходимого условия для государственной аккредитации, установлено требование определенной доли объема научной и научно-технической деятельности в общем объеме работ претендующий на аккредитацию организации (не менее 70%). Для некоторых государственных научных организаций этот показатель может меняться от квартала к кварталу или даже ежемесячно. Так, если в одном квартале организация получила соответствующие средства на финансирование научной и научно-технической деятельности, причем в достаточных объемах, то она может получить свидетельство о государственной аккредитации. Если же этих средств оказалось недостаточно, то в этой ситуации такая организация должна быть лишена свидетельства о государственной аккредитации и, соответственно, прав на получение льгот по налогообложению.

Сложившееся положение может быть исправлено только федеральным законом, а не постановлением или иным актом правительства РФ, которое не наделено полномочиями корректировки актов законодательного уровня. В свое время мы обращали внимание на эти и другие издержки закона и вносили соответствующие предложения.

Таким образом, проблемы развития вузовской студенческой науки и привлечение студентов в научные исследования кафедр и научные подразделения упирается в целый комплекс нерешенных вопросов и не только законодательного плана. Мы помним еще те времена, когда студенты более или менее активно участвовали в работе кафедр и научных подразделений. И многие сегодня говорят, что можно и необходимо возродить эту практику. Все это верно, но необходимо учитывать, что с тех пор утекло много воды и мы фактически живем в совершенно ином обществе, с иным социально-политическим и экономическим укладом. Это надо учитывать при организации студенческой научной работы, что чаще всего не делается. Да, мы можем и должны использовать все лучшее, что было накоплено нашими предшественниками в организации студенческой вузовской науки. Там было много полезного и ценного. Однако этот опыт необходимо трансформировать самым радикальным образом и принимать из прошлого только то, что поддается такой трансформации.

По результатам исследования можно сделать вывод, что сегодня высшая школа не имеет определенной концепции развития студенческой научной деятельности. Это означает, что мы не имеем и системы воспроизводства научного потенциала страны. Чаще всего процесс воспроизводства научного потенциала является плодом личной научной целеустремленности студентов, их желанием заниматься научной работой и умением проявить инициативу. Студент сам ищет возможности, в том числе финансовые и организационные, что бы, так или иначе, участвовать в научной работе. Нами рекомендована разработка такой концепции, которая была бы направлена на финансовое поощрение студентов занимающихся наукой, изыскания средств на финансирование науки при поддержке администрации вуза и города.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Бабоченко Н.В. Проблемы совершенствования гуманитарного образования инженеров // Динамические процессы в современном социокультурном пространстве России: гуманитарные и технологические аспекты глобализации и модернизации: Сборник материалов конференции. – Волжский, 2014. – С. 187-189.

2 Философия и социология образования на пороге XXI века. // Тезисы докладов межрегиональной научно-практической конференции. 26-27 апреля 2007 г. Екатеринбург, 2007 г. С.102.

3 Шульц Х.Ю. Научно-исследовательские работы вузов - важный фактор повышения качества подготовки специалистов / Современная высш. шк. 2006. № 4., С.85-96.

ТҮЙІН

Мақала университеттің ғылыми-зерттеу қаржыландыруға бағытталған инновациялық тұжырымдамалар аналитикалық зерттеулер ұсынады. Қаржыландыру ғылым студенттің мүмкіндіктері. Жоғары сынып оқушыларына « ғылымды дамытудың проблемалары мен ғылыми-зерттеу және академиялық департаменттер бірлік студенттерді тарту. Қаржы ғылым айналысатын студенттерді ынталандыру бағытталған ұсыныстар.

RESUME

The article presents the analytical studies of innovative concepts aimed at financing university research. The possibilities of financing science student. The problems of development of high school students' science and attract students to scientific research departments and academic units. Proposals aimed at encouraging students engaged in financial science.

К. А. Байназарова¹, магистрант

Э. К. Утемисова², магистр педагогических наук

¹Костанайский государственный университет имени А. Байтурсынова, г. Костанай, РК

²Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК

О РЕАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПЦИИ ПОЛИЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОСТАНАЙСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ ИМЕНИ А. БАЙТУРСЫНОВА

Аннотация

Республика Казахстан осуществляет кардинальную модернизацию системы образования, активно внедряет политику полиязычия в образовательный процесс. На современном этапе развития казахстанского общества билингвизм постепенно начинает сменяться полиязычием. Стратегически важной задачей языковой политики Казахстана является необходимость овладения казахским, русским и английским языками. Задача статьи – показать способы реализации концепции полиязычного образования в Костанайском государственном университете имени А. Байтурсынова.

Ключевые слова: полиязычие, полиязычное образование, Костанайский государственный университет, зарубежное сотрудничество.

Республика Казахстан осуществляет кардинальную модернизацию системы образования, активно внедряет политику полиязычия в образовательный процесс. Лишь немногие страны СНГ развивают полиязычия на государственном уровне. Большинство постсоветских республик из разряда стран с ярко выраженным билингвизмом повернули свою языковую политику в сторону монолингвизма. В Казахстане полиязычие развивается на государственном уровне в соответствии с задачами, поставленными Президентом РК Н.А.Назарбаевым. Реализуется инициатива Главы государства – проект «Триединство языков».

Полиязычие, как стратегически важная задача образования поставлена и в Государственной программе развития образования на 2011-2020 годы. К 2020 году 100% населения Казахстана должны владеть казахским языком, 95% —русским и 25% — английским, но есть и промежуточные точки отчета. Сейчас можно констатировать, что становление казахстанской государственности и гражданского сообщества находится в начале нового этапа своего развития, качественно отличного от предыдущего. С одной стороны, есть все основания утверждать, что за первые два десятилетия независимости в Казахстане была успешно сформирована казахстанская модель межэтнической и межконфессиональной толерантности. Во многом благодаря именно этому были успешно решены такие стратегически важные задачи как сохранение независимости и территориальной целостности страны, достижение прочного межэтнического и межконфессионального мира, экономической и политической стабильности. С другой стороны, в настоящий момент казахстанская общественность и экспертное сообщество приходят к осознанию того, что межэтнический и межконфессиональный мир, и согласие как таковые, являются лишь необходимым стартовым условием для успешной консолидации общества в единую политическую нацию. Это осознание стратегически важной задачи нового этапа развития страны отражено в Доктрине национального единства Казахстана [1].

Стратегическая цель на новой ступени развития страны заключается не просто в дальнейшем сохранении достигнутого, а в трансформации казахстанского социума в

качественно новое состояние, которое может быть достигнуто через познание самобытной культуры и языка казахского народа и всех других народов, живущих на территории современного Казахстана. На пути развития полиязычия в системе образования уже есть определенные результаты. Как отмечает в своих выступлениях Министр образования и науки РК Ерлан Кенжегалиевич Сагадиев, министерством будет осуществляться перевод и издание на государственном языке лучших зарубежных учебников для студентов вузов. С 2004 года в Республике проводится эксперимент по раннему обучению иностранным языкам.

В мировой практике исследования вопросов, связанных с проблемами полиязычия и полиязычного образования изучаются всесторонне. Полиязычное образование находится под пристальным вниманием UNESCO. Американская Ассоциация психологов проводит специальные исследования по познавательным способностям полиязычия в педагогике и политике. Проблемы полиязычия, образования и культуры ежегодно рассматриваются на заседаниях Комиссии Европейского Сообщества с 2007 года. Более того, Еврокомиссия выделяет гранты для проведения исследований по полиязычию с применением средств электронного обучения (проект Babylon & Ontology: «Multilingual and cognitive e-Learning Management system via PDA phone». www.bonynetwork.eu) [2].

В настоящее время особое внимание в системе высшего образования уделяется вопросу результативности обучения иностранным языкам и повышения уровня языковой подготовки студентов.

Болонский процесс — процесс сближения и гармонизации систем образования стран Европы с целью создания единого европейского пространства высшего образования. Официальной датой начала процесса принято считать 19 июня 1999 года, когда в Болонье (Италия) на специальной конференции министры образования 29 европейских государств приняли декларацию «Зона европейского высшего образования», или Болонскую декларацию. 11-12 марта 2010 г. в Вене (Австрия) и Будапеште (Венгрия) прошли конференция министров образования и II Форум министров образования европейских стран, на котором было принято окончательное решение о присоединении Казахстана к Болонской декларации.

Особую важность обретает присоединение к Болонской декларации и в свете Послания Президента Н.А.Назарбаева «Новое десятилетие - новые экономические возможности Казахстана». Ведь в нем прописана конкретная задача: «Качество высшего образования должно отвечать самым высоким международным требованиям. Вузы страны должны стремиться войти в рейтинги ведущих университетов мира». Данный шаг Казахстана, как считают зарубежные эксперты и участники будапештского форума, - большое достижение на пути к интеграции в мировое образовательное пространство.

В целях обеспечения конкурентоспособности страны и ее граждан в Послании Президента Республики Казахстан «Новый Казахстан в новом мире» предложена поэтапная реализация культурного проекта «Триединство языков», согласно которому необходимо развитие трех языков: казахского как государственного языка, русского как языка межнационального общения и английского как языка успешной интеграции в глобальную экономику [3].

По мнению Олжаса Сулейменова, если данная Программа триязычия будет реализована, то через десяток лет перед нашей молодежью будет открыт весь мир. В этой связи важнейшей стратегической задачей высшего образования является, с одной стороны сохранение лучших казахстанских образовательных традиций, с другой стороны, обеспечение выпускников вузов, в том числе и технических, международными квалификационными качествами, развитие их лингвистического сознания [4].

Полиязычие - основа формирования поликультурной личности. Цель поликультурного и полиязычного образования может заключаться в формировании человека, способного к активной жизнедеятельности в многонациональной и поликультурной среде, обладающего развитым чувством понимания и уважения других культур, умением жить в мире и согласии с людьми разных национальностей, рас и верований. Известно, что полиязычие может стимулировать гуманизацию в национальной образовательной системе.

Как отмечает Сысоев, обоснование необходимости приоритета родного языка и культуры в целом, который, активно адаптируя языки других народов, укрепляется в своем богатстве и уникальности, - это методологический принцип, который выдвигается в качестве концептуального решения социально-философических проблем гуманизации полиязыкового образовательного пространства современного мира [5].

Анализ литературных данных показал, что в Казахстане уже сформировались основные тенденции, определяющие развитие полиязычия. Начиная с 2007 года все организации образования, независимо от форм собственности, должны обеспечить знаниями обучающихся казахскому языку как государственному, а также изучению русского языка и одного из иностранных языков в строгом соответствии с государственным общеобязательным стандартом соответствующего уровня образования. Следовательно, обучение языкам является необходимым компонентом полиязычного образования студентов - будущих специалистов.

Интересен опыт подготовки специалистов, в соответствии с требованиями полиязычия отечественного образования, с которым делятся преподаватели Казахстанско - Американского Современного Университета, Мамбетказиев Е.А., Бэлласт Д., Джигитчиева К.М., и другие преподаватели. Для достижения высокого уровня владения английским языком весь первый курс американской программы предусмотрен только для языковой подготовки. Студенты изучают различные аспекты языка - восприятие на слух, восприятие и интерпретация текста, разговорный английский, письменный английский, грамматика, фонетика и произношение, введение в профессиональный английский и т.д. На втором курсе студенты изучают профессиональные навыки на английском языке: презентации, профессиональная переписка и основы теории коммуникаций. На третьем курсе студенты гораздо глубже изучают язык с учетом их специальности - например, английский для менеджеров. Им предлагаются на изучение оригинальные тексты, задачи и кейсы, а также вводится специфичная для данной области терминология. Преподавание ведется, в основном, иностранными преподавателями и высококвалифицированными местными преподавателями, прошедшими обучение или практику в США. Со второго курса обучение специальности осуществляется на английском и русском языках также иностранными и отечественными преподавателями. Уровень подготовки выпускников по государственному, английскому и русскому языкам подтверждается сертификатами, которые они получают, в дополнение к диплому. Профессиональное знание английского, казахского, русского и других языков - одна из сторон интеграции единого образовательного пространства, обеспечивающая выпускникам КАСУ конкурентоспособность на рынке труда.

В Казахско-Британском техническом университете в учебный процесс внедрение полиязычного образования осуществляется посредством расширения практики внедрения двудипломных программ с ведущими британскими университетами, увеличения доли иностранных преподавателей и удельного веса дисциплин, преподаваемых на английском языке с 60% до 75%. На первом курсе среди студентов проводится тестирование на выявление уровня владения языком. По итогам тестирования осуществляется группировка по уровням подготовки, что определяет

выбор студентом обязательного языкового пакета (от 4 до 12 кредитов) для прохождения полного курса обучения по специальности [6].

Отличительной особенностью обучения в Карагандинском государственном университете им. Е.А. Букетова является уровневая модель иноязычного образования, которая была внедрена в 2004 году на основе Концепции развития иноязычного образования Республики Казахстан. В отличие от известной классической модели, состоящей из базового, среднего и продвинутого уровней владения иностранным языком в университете в стадии эксперимента внедряется новая система, представляющая собой систему из трех крупных уровней: элементарное владение (уровень А), самостоятельное владение (уровень В), и свободное владение (уровень С).

Деятельность КазНПУ имени Абая по реализации полиязычного образования осуществляется с 2008 учебного года. В целях улучшения языковой подготовки будущих педагогов в целом, в рабочие учебные планы специальностей университета введены новые дисциплины «практический английский язык» и «информатизация образования» в объеме 2 кредита для студентов бакалавров, для докторантов «Специальный иностранный язык» в качестве элективной дисциплины. 6 дисциплин, преподаваемых на английском языке с 60% до 75%. На первом курсе среди студентов проводится тестирование на выявление уровня владения языком. По итогам тестирования осуществляется группировка по уровням подготовки, что определяет выбор студентом обязательного языкового пакета (от 4 до 12 кредитов) для прохождения полного курса обучения по специальности.

Реализация Концепции даст возможность для обучающихся и ППС доступа к качественному образованию, к лучшим образовательным ресурсам и технологиям, развитие коммуникативной и профессиональной компетентности и получения дублированного образования. Таким образом, данная Концепция предполагает дальнейшую модернизацию системы образования университета и перспективу интернационализации образования. В результате реализации Концепция по 50% специальностям университета будет реализована полиязычная модель обучения [7].

Костанайский государственный университет им. А. Байтурсынова, как и другие вузы страны, в условиях повышения их ответственности за успешность выполнения ГПРО определил для себя ключевые задачи на пути модернизации высшего образования.

Костанайский государственный университет – ведущее учебное заведение Северного Казахстана, научный и культурный центр региона. Это государственный вуз с многолетними традициями, а, значит, качество учебного процесса – на должном уровне. Одним из существенных направлений модернизации системы подготовки инновационных кадров является подготовка полиязычных кадров для нашего государства. Для выполнения задач развития полиязычного образования и интеграции в мировое экономическое и образовательное пространство необходимо вовлечение в полиязычное обучение широкого круга обучающихся, подготовка полиязычных специалистов, учителей средних школ, преподавателей вузов.

Полиязычное образование неразрывно связано с выполнением основных параметров Болонского процесса, корреляцией и унификацией учебных планов с Европейскими стандартами образования. Современная система образования предъявляет высокие требования к преподавателю высшей школы, качество его деятельности непосредственно связано с качеством подготовки будущих специалистов.

Одним из эффективных путей реализации Концепции полиязычного образования в КГУ им. А.Байтурсынова является изучение дисциплин обязательного компонента «Профессионально-ориентированный иностранный язык», «Профессиональный казахский (русский) язык» объемом 2 кредита на всех специальностях бакалавриата и дисциплины «Иностранный язык (профессиональный)» объемом 2 кредита в магистратуре. Данные

дисциплины в соответствии с требованиями Государственного общеобязательного стандарта высшего образования, утвержденного ПП РК от 23.08.2012 г. №1080 закреплены за профилирующей кафедрой и кафедрой «Иностранные языки».

В настоящее время ведущие преподаватели казахстанских вузов владеют иностранными языками. Так, например, в КГУ 57 преподавателей разных направлений повысили свою квалификацию в зарубежных университетах за последние 2 года. Вдвое вырос уровень научных публикаций преподавателей КГУ в зарубежных рейтинговых журналах с высоким импакт-фактором, входящих в базы данных Thomson Reuters и Scopus. Это свидетельство активизации полиязычной деятельности профессорско-преподавательского состава нашего университета. Поэтому, именно преподаватели казахстанских вузов начнут подготовку полиязычных специалистов по программам Foundation. Нельзя не отметить возможности, которые дает международное сотрудничество для подготовки полиязычных кадров.

Министерство образования и науки оказывает большую поддержку и в привлечении в КГУ известных зарубежных ученых и преподавателей. Привлечение зарубежных ученых стало уникальной возможностью реализации полиязычного образования. В университете действует Программа привлечения зарубежных ученых. Цель программы: повышение качества образовательных программ; расширение международных контактов ППС университета; разработка совместных научно-исследовательских проектов; увеличение количества публикаций в зарубежных научных изданиях; повышение качества научных работ, диссертационных исследований; внедрение совместных образовательных программ; формирование базы для дальнейшего сотрудничества. Привлечение зарубежных ученых направлено на интернационализацию образования, что в дальнейшем будет способствовать экспорту казахстанского образования, и в целом скажется на повышении конкурентоспособности специалистов.

Только за один учебный год (2014-2015) 17 ведущих профессоров из 15 стран мира провели цикл дисциплин для обучающихся нашего университета. Расширение такого рода взаимодействия позволяют повысить конкурентоспособность будущих специалистов, а также улучшить качество полиязычных кадров. Другой формой международного сотрудничества является международная стипендия Президента РК «Болашак». Только в нашем вузе по программе «Болашак» более 10 преподавателей прошли международные стажировки в топ университетах мира за период с 2010 по 2015 годы. Сейчас в КГУ проводится большая работа по подготовке учебно-методического комплекса дисциплин на казахско-русско-английском языках. Планируется проведение специализированных авторских программ на иностранных языках по фундаментальным направлениям науки.

Наряду с обязательным изучением иностранного языка осуществляется обучение некоторых специальных дисциплин на иностранном языке ППС КГУ им. А. Байтурсынова. Успешности реализации этого направления способствует функционирование в университете мультимедийных языковых центров, оснащенных современной цифровой аудио-, видеоаппаратурой, компьютерами, подключенными к сети Интернет, интерактивными досками и другими средствами, позволяющими компенсировать отсутствие языковой среды. Способствовать улучшению качества образования и увеличению специальных дисциплин, изучаемых на иностранном языке будет обеспечение базовым образованием ППС, читающих специальных дисциплин и профессионально-ориентированный иностранный язык.

Как известно, в Казахстане начато масштабное финансирование программ внешней академической мобильности студентов казахстанских вузов. В мировой практике Казахстан – единственное государство, обеспечивающее финансирование академической мобильности. Несомненно, что программы обучения в рамках

академической мобильности студентов должны быть встроены в систему полиязычной подготовки. Это - эффективный путь подготовки полиязычных кадров, так как в программу академической мобильности вовлечены обучающиеся всех специальностей, всех региональных вузов страны. По программам внешней академической мобильности Костанайский государственный университет имени А.Байтурсынова состоит в проектах CASIA и MARCOXXI, программы ERASMUS + ERASMUS MUNDUS.

В рамках программ ERASMUS + и ERASMUS MUNDUS Костанайский государственный университет имени А.Байтурсынова подписал межинституциональные соглашения с такими вузами как Университет Остравы, Чехия, Университет Лодзь, Польша и университет Хоэнхайм, Германия.

Студенты и преподаватели Костанайского государственного университета имени А.Байтурсынова имеют возможность обучаться в рамках академической мобильности в вузах-партнерах проекта CASIA: Университет природных ресурсов и естественных наук, Вена (University of Natural Resources and Life Sciences, Vienna), Университет Хоэнхайм, Германия (University of Hohenheim), Словацкий сельскохозяйственный университет, г. Нитра, Словакия (Slovak University of Agriculture), Университет Гранады, Испания (Universidad de Granada), Университет г. Вагенинген, Голландия (Wageningen University), Чешский Университет Естественных Наук, Прага (Czech University of Life Sciences Prague), Шведский Университет Сельскохозяйственных наук (The Swedish University of Agricultural Sciences (SLU)).

Студенты и преподаватели Костанайского государственного университета имени А.Байтурсынова имеют возможность обучаться в рамках академической мобильности в вузах-партнерах проекта MARCOXXI: Университет Георга-Августа, Гёттинген, Германия (Universität Georg-August Göttingen); Университет естественных наук, Варшава, Польша (Life Sciences University of Warsaw); Университет Сантьяго, Испания (Universidad Santiago de Compostela); Университет Масарик, г.Брно, Чехия (Masaryk University); Университет Химической Технологии и Металлургии, София, Болгария (The University of Chemical Technology and Metallurgy (UCTM), Bulgaria); Международная школа права и бизнеса, Вильнюс, Литва (International School of Law and Business); Брюссельский свободный университет, Бельгия (Vrije Universiteit Brussel).

Вузы смогли оценить информационную и техническую насыщенность зарубежных вузовских интернет-сайтов в ходе подготовительных работ к отправке студентов, для обучения за рубежом в рамках академической мобильности. Следует признать, что за рубежом координацию входящей и исходящей форм мобильности давно уже взяли на себя интернет-порталы, которые проводят регистрацию на дисциплины, формирование учебных планов, выдачу соглашений об обучении, других необходимых документов.

Одним из эффективных путей первичной подготовки полиязычных кадров является включение в перечень базовых дисциплин типовых учебных планов таких дисциплин как «Профессионально-ориентированный иностранный язык», «Профессиональный казахский/русский». В контексте полиязычия также разработан ГОСО педагогических специальностей, предусматривающий специализацию по подготовке учителя-предметника со знанием иностранного языка. О социальных ожиданиях этого контингента молодежи в контексте языковой политики Казахстана с 1990 г. до наших дней можно сказать следующее: вне зависимости от того, насколько эти ожидания реалистичны и выполнимы на сегодняшний день, они уже есть и нигде не исчезнут. Идея становления казахского языка в качестве государственного стала достоянием общественного сознания, и уже принята всерьез значительной частью общества. Государство строго контролирует выполнение «Закона о языках». На глазах происходят кардинальные изменения расширения функций казахского языка. Русскоязычное население нашей Республики, которые в основном сосредоточены в

крупных городах страны, должны не просто овладеть казахским языком, общаться и отвечать на тестовые вопросы, должны уметь думать на этом языке. Поэтому нашей сверхзадачей в этом вопросе является привлечение русскоязычного населения к изучению казахской культуры и их активное вовлечение в образовательную и культурную жизнь на государственном языке. Необходимо поддерживать жизнь казахского языка, как языка естественного национального творчества.

Реализация Концепции позволит создать полиязычную среду в Костанайском государственном университете им. А.Байтурсынова, которая будет способствовать развитию профессиональных компетенций обучающихся посредством реализации полиязычного образования, уровень преподавания будет соответствовать международным стандартам, повысится востребованность специалистов на международном рынке, возрастет конкурентоспособность выпускников Костанайского государственного университета им. А. Байтурсынова.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Таубаева Г. З., Картабаева А. А. Проблемы полиязычного образования в Казахстане/ Доклад. – 2011. – 6 с.
- 2 Современные проблемы науки и образования/ «Педагогические науки». – 2011. -№6 - 16 с.
- 3 Кунанбаева С.С. Болонская конвенция и международное научно-образовательное пространство. - Алматы, 2007.
- 4 Сулейменов О. Всегда был и остаюсь интернационалистом / «Литер», 4 сентября 2008 г.
- 5 Сысоев П. В. Языковое поликультурное образование: что это такое? //Иностранные языки в школе. - 2006. - № 4. - с. 2-14.
- 6 Мамбетказиев Е.А., Балласт Д., Джигитчиева К. М., Мамбетказиева Р. А., Левина Т. В. Научные достижения Казахстанско - Американского свободного университета: Аналитический обзор. -Усть-Каменогорск, ЦНТИ, 2005.
- 7 Жетписбаева Б. А. Положение о Центре развития полиязычного образования в КарГУ им. Е. А. Букетова. - Караганда,КарГУ, 2008.-11 с.

RESUME

On the basis of polylingual education, Baitursynov Kostanay State University is able to implement the principles of three – lingualizm, as the main stage in the preparation of high qualified specialists.

The concept will promote to the development of professional competencies of studied persons by means of realization of polylingual education. The level of teaching will meet the international standars, the demand at the international market will be increased, the competitiveness of Baitursynov Kostanay State University's graduates will be increased.

ТҮЙІН

А. Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті көп тілді білім беру жүйесін негізге ала отырып, жоғары дәрежелі маман дайындауда үш тілдік жүйесін ұстанады. Бұл тұжырымдама білім алушылардың кәсіби маман болудағы көп тілді білім беруді жүзеге асушы құралы болып табылады.

А. Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университетіндегі білім беру деңгейі халықаралық деңгейге сәйкес келіп, маманның халықаралық нарықта қажеттілігі, түлектерінің бәсекелестігі артады.

Г. Б. Бакитова, магистрант

В. А. Есенгалиева, к.ф.н., доцент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск, РК

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Аннотация

В статье автор обозначает свое понимание сущности профессиональной компетентности и в свете современной модернизации образования обосновывает актуальность ее формирования у преподавателя вуза. Исходя из специфики педагогической деятельности преподавателя (сочетание педагогической деятельности с научно-исследовательской работой), выделяются структурные компоненты профессиональной компетентности преподавателя вуза и при этом делается особый акцент на профессионально важных личностных качествах преподавателя.

Ключевые слова: *профессиональная компетентность, психолого-педагогическая компетентность; коммуникативная компетентность; управленческая (организационная) компетентность; креативная компетентность.*

В условиях глобализации и трансформации общества, актуальной встает проблема формирования современного преподавателя вуза, который бы соответствовал запросам и требованиям этого общества.

В Казахстане также происходит становление новой системы высшего образования, ориентированной на вхождение в европейской мировое образовательное пространство. Этот процесс сопровождается существенными изменениями в педагогической теории и практике учебно-воспитательного процесса. Новая социально-экономическая ситуация в нашей стране привело к тому, что перед высшей школой были поставлены новые цели и задачи. Основным направлением деятельности высшей школы на данный момент должно стать удовлетворение потребностей личности в знаниях, позволяющих адаптироваться в современном быстроменяющемся мире. А это прежде всего требует надлежащего кадрового сопровождения, внедрения научно-обоснованной подготовки преподавательских кадров для высшей школы, подготовке нового поколения научно-педагогических кадров – национальной элиты, способной трансформировать в себе новую образовательно-мировоззренческую парадигму национально-государственного характера.

В современной практике в общем смысле под профессиональной компетентностью понимается способность специалиста в той или иной области, успешно решать задачи профессиональной деятельности согласно заданным стандартам. Компетентность - это то, чего достиг специалист. Составляющими профессиональной компетенции специалиста являются знания, умения, навыки, профессионально значимые личностные качества, в совокупности, обеспечивающие его способность успешно выполнять свою работу.

Исходя из выше представленного, а также специфики педагогической деятельности преподавателя (сочетание педагогической деятельности с научно-исследовательской работой), в качестве структурных компонентов профессиональной компетентности преподавателя вуза следует выделить:

–знания и умения в области преподаваемой дисциплины (науки);

- психолого-педагогическую компетентность;
- коммуникативную компетентность;
- управленческую (организационную) компетентность;
- креативную компетентность.

Компетентный преподаватель непременно должен владеть научными знаниями в области преподаваемой дисциплины, чего однако недостаточно, вопреки представлениям преподавателей, не имеющих педагогического образования. Компетентный преподаватель - хороший методист, профессионально владеющий методами и методикой (образовательными технологиями), позволяющими ему представить учебный материал в виде системы познавательных задач, решение которых направленно на овладение студентом содержания изучаемой дисциплины.

Помимо знаний в области преподаваемого предмета и методика его преподавания, независимо от того какую дисциплину он преподаёт, обязательно должен быть компетентен в психологии личности и учебно-воспитательного процесса, и в педагогике.

Профессия преподавателя высшей школы имеет свои особенности: высокую автономность профессии, требующую напряженного умственного труда; повышенную степень профессиональной ответственности; сопряжение функций психолога, педагога, исследователя и менеджера; потребность (осознанную необходимость) непрерывного саморазвития на основе педагогической, психологической деятельности и научных исследований; зависимость эффективности образовательной деятельности как от обучающего, так и от обучаемого.

Основными ценностными установками преподавателя высшей школы являются склонность к познанию окружающего мира и систематизации знаний; стремление к творческому самовыражению через педагогическую и научную деятельность; профессиональное признание равных как средство самоконтроля и стимул к непрерывному профессиональному росту.

Компетенции преподавателя определяются наличием педагогических умений формулировать цели изучения учебной дисциплины (при отборе и описании целей важно соблюсти принцип их достижимости); измерять уровень достижения цели адекватными методами педагогического контроля; оценивать учебный процесс и определять направления его совершенствования; формировать качественно новые взаимоотношения между преподавателем и студентом; проводить занятия с максимальной мотивацией к познавательной деятельности [1].

Преподаватель также должен владеть основами научно-методической и учебно-методической работы в высшей школе; методами и приемами устного и письменного изложения учебного материала, современными образовательными технологиями; активными методами обучения, основами применения информационных технологий в учебном процессе; методами формирования навыков самостоятельной работы студентов.

Преподаватель должен уметь анализировать деятельность студентов и их состояния, а также владеть навыками педагогического общения.

В деятельности преподавателя особое место занимает умение выстраивать общение со студентами, своими коллегами. В данном случае оно выступает средством научной и педагогической коммуникации, условием совершенствования профессионализма, создания благоприятного психологического климата в студенческой аудитории, между педагогом и студентами. Для этого преподаватель должен владеть специальными коммуникативными умениями, к которым относятся: познание личности обучающегося – студента; организация деятельности студентов в образовательном процессе в форме сотрудничества, творческого поиска; восприятие и

правильное оценивание ситуации общения; сочувствие, сострадание, понимание личности студента; сочетание уважения личности обучающегося с высоким уровнем требовательности к нему, построенного на гуманистических методах взаимодействия. При этом он должен быть способен: выступать в студенческой аудитории, вести беседу или дискуссию, используя вербальные и невербальные средства общения; объективно воспринимать партнера по общению и вызывать у него потребность к совместной деятельности; способность предвидеть и предупреждать конфликты; способность конструктивно критиковать, воспринимать и учитывать критику. В качестве одного из самых важных коммуникативных способностей преподавателя выступают рефлексивные способности, позволяющие ему объективно осознать, как он воспринимается партнером по общению, что возможно при умении воспроизводить внутренний мир собеседника.

К профессионально важным качествам личности преподавателя психологии относятся: положительная мотивация, интерес и любовь к педагогическому труду, педагогические и организаторские способности, артистизм, адекватные профессии черты характера (требовательность, справедливость, доброжелательность) [2].

В Западно-Казахстанском Аграрно-техническом университете имени Жангир хана несколько лет ведется целенаправленная магистерская подготовка современных преподавателей высшей школы – это выпускники вузов, которые планируют преподавать в вузах, либо опытные специалисты, которые уже работают в системе высшего образования, но не имеют соответствующей квалификации преподавателя. Профессорско-преподавательский состав кафедры университета, который обеспечивает подготовку магистров по дневной и вечерней формам обучения, постоянно работают над улучшением как своего профессионального и личностного уровней, так и над улучшением качества подготовки преподавателей высшей школы в целом в университете.

Основными направлениями и требованиями к профессиональной деятельности преподавателя вуза в университете выступают наличие определенных личностных качеств, социально-психологических черт и педагогических способностей. Основные из них следующие: общегражданские качества, нравственно-психологические качества, научно-педагогические качества, индивидуально-психологические особенности и профессионально-педагогические способности.

Функциональными компонентами профессиональной подготовки специалиста выступают: рефлексия, проектирование, конструирование, организация и коммуникация.

Основными компетенциями современного преподавателя высшей школы, которые были актуализированы в отраслевом стандарте, являются: профессиональная компетенция, которая базируется на специальной научной, практической и психолого-педагогической подготовке специалиста; общекультурное и гуманитарная компетенции, включающей в себя знание основ мировой культуры, гуманистические личностные качества, ответственность за результаты собственной деятельности, мотивации к самосовершенствованию; креативность личности, предполагает сформированность нестандартного мышления, владение инновационной стратегией и тактикой, пластической адаптацией к изменениям содержания и условий профессиональной деятельности; коммуникативная компетенция, включающая в себя развитую родной язык, владение иностранными языками, современными средствами связи и основами компьютерной грамотности; социально-экономическая компетенция, что предполагает владение основами современной рыночной экономики, знание законов бизнеса, азам экологии, социологии и права. Помимо, выделенных коммуникативных умений и способностей в структуре коммуникативной

компетентности преподавателя, особо стоит сказать о профессионально важных личностных качествах преподавателя, наличие которых является катализатором становления профессионально компетентного преподавателя вуза. Сюда входят: подлинный интерес к студентам, потребность и умение с ними общаться; способность проявлять к ним эмпатию; умение ощущать и поддерживать обратную связь в общении; умение управлять собой, своими чувствами, быть эмоционально устойчивым; умение прогнозировать педагогические ситуации, возможные последствия и пути их решения; способность к педагогической импровизации; умение применять все разнообразие методов взаимодействия (убеждение, внушение, беседа, дискуссия, психическое заражение и др.).

Владение профессиональными умениями, знаниями и навыками преподавания материала посредством соблюдения логической последовательности в освещении тематике, ясно и доступно, разъяснения сложных положений, выделять главные моменты, умение вызвать и поддержать интерес аудитории к предмету и знания новых подходов и методов обучения магистры проходят на курсах «Педагогика высшей школы» [3].

Не менее важным компонентом в деятельности преподавателя является его информационная культура. Уже сегодня преподаватель должен эффективно использовать новые технологии и источники информации, что будет способствовать более продуктивному усвоению новых знаний и умений в системе дальнейшего развития информатизации общества [4].

Еще одной неотъемлемой составляющей характеристики преподавателя психологии является уровень его педагогической культуры. Педагогическая культура является частью общечеловеческой культуры, в которой с наибольшей полнотой отражены духовные и материальные ценности образования и воспитания, а также способы творческой педагогической деятельности, необходимые для обслуживания исторического процесса смены поколений, социализации личности и осуществления воспитательно-образовательного процесса.

Как известно, преподавательская деятельность это управленческая деятельность и для ее успешной реализации преподаватель должен обладать организаторской компетентностью, включающая знания в области менеджмента образования: понятие о менеджменте, его цели, значение, функции и особенности менеджмента образования; структура организаторской деятельности преподавателя. Преподаватель должен уметь выполнять действия по: определению цели учебно-познавательной деятельности студентов; планировать содержание, методы, средства обучения по преподаваемой дисциплине; подготовить и провести различные виды занятий, организовать совместную деятельность студентов, контроль за выполнением работ и оценку результатов, обеспечение учебной дисциплины при творческой обстановке [5].

Надо отметить, что организаторская компетентность преподавателя высшего учебного заведения направлена не только на организацию образовательной, научно-исследовательской деятельности со студентами, но и для самоорганизации собственной деятельности.

И конечно, определяясь с составляющими профессиональной компетентности преподавателя вуза непременно нужно остановиться на креативной компетентности, настоятельно необходимой для обеспечения эффективной научно-педагогической и исследовательской деятельности. Креативность - это относительно устойчивая характеристика личности, показывающая уровень ее творческой одаренности, способность к творчеству. Креативная компетентность преподавателя проявляется в творческом процессе, обеспечивающемся системой знаний, умений, навыков, способностей и личностных качеств, необходимых ему для творчества. Пожалуй, самым важным

составляющим данного вида компетентности являются качества личности преподавателя, а именно способность к творчеству: интуиция, ассоциативность, одухотворенность, воображение; чувство новизны; гибкость и критичность ума, изобретательность, самобытность; умение видеть знакомое в незнакомом; способность к анализу, синтезу и комбинированию; способность к предвидению, переносу опыта; способность ставить и решать нестандартные задачи; стремление к новому, свободе и др. [6].

Конструирование и проектирование модели высококвалифицированного, хорошо подготовленного преподавателя психологии, специалиста-профессионала, который бы сочетал в себе глубокую научную эрудицию с основательным знанием основ психолого-педагогической науки и высоким уровнем методических умений, знаний и навыков, отвечающий стандарту подготовки специалиста и новым требованиям составления единого европейского образовательного пространства [7].

Современная парадигма высшего образования выдвигает объективную необходимость специальной подготовки преподавательских кадров. Для осуществления соответствующей подготовки преподавательских кадров для высшей школы необходимо разработать ее методологию, теорию и практику с обязательным включением технических, технологических знаний в области педагогики, психологии и биологии.

От высшей школы требуется удовлетворение потребностей личности в таких знаниях и такой информации, позволяющих быстро адаптироваться в современной ситуации, которая меняется с каждым днем. Для этого существует необходимость в специальной подготовке современных преподавательских кадров [8].

В нашем университете разрабатывается соответствующая методология, внедряются в учебный процесс теоретические и практические новейшие технологии, подходы и методы с обязательным включением технических, технологических и человеческих знаний в области педагогики, психологии и других сфер деятельности.

Следует заметить, что только совокупность таких компонентов как педагогические, психологические, профессиональные, разносторонние компетенции, знания, умения и навыки, а также поддержка со стороны руководства и государства является залогом профессионального роста и формирования педагогического мастерства преподавателя психологии высшей школы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Адольф В. А. Теоретические основы формирования профессиональной компетентности учителя. Дис. . доктора пед. наук. М.: 1998. -292 с.
- 2 Алексеева Л. П., Шаплыгина Н.С. Преподавательские кадры: состояние и проблемы профессиональной компетентности. М.: НИИ ВО, 1994. -Вып.2.-44с.
- 3 Гаврилов А. В. Развитие теории профессионально-педагогической культуры преподавателя вуза в контексте личностно-ориентированного образования: Автореф. дис. .канд. пед. наук. Саратов, 2000. - 30 с.
- 4 Каргиева З. К. Теоретические основы подготовки и повышения квалификации преподавателей в системе университетского образования: Автореф. дис. .доктора пед. наук. СПб., 1995. - 40 с.
- 5 Коржуев А. В., Попков В.А. Подготовка преподавателей высшей школы. //Педагогика. 2000. - №7. - С. 53-58.
- 6 Байденко В. И. Компетентностный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования (методологические и методические вопросы): метод. пособие. М., 2005.

7 Безюлева Г. В. Профессиональная компетентность специалиста: взгляд психолога // Профессиональное образование. 2005. № 12.

8 Зеер Э., Самаюк Э. Компетентностный подход к модернизации профессионального образования // Высшее образование в России. 2005. № 4. С. 23-29.

ТҮЙІН

Жоғары мектеп оқытушысының қалыптастыру өзектілігін негіздеу, кәсіби құзыреттілігінің мәнін өзінің түсінуіне және заманауи білім беру жаңғырту аясына жатады. Себебі оқытушы (ғылыми-зерттеу жұмысымен оқытушылық іс- әрекетімен) педагогикалық қызметінің сипатына , ЖОО оқытушыларының кәсіби құзыреттілігін құрылымдық компоненттерін атап өтті және, осылайша, оқытушының кәсіби маңызды жеке қасиеттерін ерекше көңіл бөледі.

RESUME

The author refers to his understanding of the essence of professional competence and in the light of modern education modernization justify the relevance of its formation at the high school teacher. Because of the nature of pedagogical activity of the teacher (a combination of teaching activities with research work) , highlighted the structural components of professional competence of university teachers and thus places particular emphasis on professionally important personal qualities of the teacher.

Л. Т. Балгайшиева, магистрант

Э. К. Утемисова, шет тілдер кафедрасының аға оқытушысы, магистр

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., ҚР

КОП ТІЛДІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРНЫНДА ПРАКТИКАНЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУЫ МЕН ТҮЛЕКТЕРДІ ЖҰМЫСҚА ОРНАЛАСТЫРУ ҮРДІСТЕРІ

Аннотация

Мақалада Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетінің білім алушыларының кәсіби практикасының және түлектердің жұмысқа орналасулары туралы мәлімет қарастырылған, сонымен қатар практиканың түрлері, шетел мемлекеттерінде және Қазақстандағы шетелдік компанияларда практикадан өту мүмкіндіктері, кәсіпорын жанынан ашылған кафедра филиалдары туралы жазылған.

***Түйін сөздер:** кәсіби практика, сынақ ісі, отандық және шетелдік компаниялар, келісім-шарт, сауалнама.*

Қазақстан Республикасының сұранысына қажет зияткерлік әлеуеттігі жоғары дәрежелі кадрларды дайындау - әрбір жоғарғы оқу орнының алдына қойған мақсаты. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында жоғары оқу орындары тек оқытып қана қоймай, білім алушылардың бәсекеге қабілеттігін арттыру керек екендігі айтылды. Осы мақсатты түбегейлі жүзеге асыру үшін практикалардың және түлектердідұрыс ұйымдастырылуы өте маңызды болып табылады [1,2,3].

Жоғары білім - маманға білім, іскерлік және дағды ғана беріп қоймайды, ол жеке тұлғаны қалыптастырады.

Заман талабы өзгерген сайын жоғары оқу орындарына қоғам тарапынан қойылатын талап та өзгерді.

Бүгінгі таңдағы жоғары білімнің мақсатына жаңаша түсінікпен қарасақ, оны дамытудың басты стратегиялық бағдары - өмірге жауапкершілікпен қарайтын, дүниетанымдық мәдениеті жетілген, шығармашылық ойлауға дағдыланған, іскерлік қабілеттілігі биік, гуманистік ойлауы басым, кәсіби ілімімен қаруланған, адамгершілік қасиеттері мол білікті мамандардың жаңа ұрпағын қалыптастыру болып табылады [4].

Жоғары оқу орнының басты мақсаты- алдыңғы қатарлы жастар тәрбиелеу, адамзаттың мәдени және өнегелілік деңгейі мен оның ой-өрісін арттыру, жоғары білімді маман иелерін даярлау. Білім саясатының өзекті мәселелері – кәсіптік даярлаудың сапасын жақсарту, біліммен қамтамасыз етудің ғылыми-әдістемелік жүйесін түбегейлі жаңарту, оқытудың әдістері мен ұйымдастыру түрлерін өзгерту, педагогикалық ғылымдарды ұйымдастыруды қайта құру, ондағы алдыңғы қатарлы оқу-тәрбие тәжірибелері мен қазіргі қоғамның сұраныстарының алшақтығын жою, білімдегі жаңашылдықты саралау, білімді жетілдіру үдерісіндегі үздіксіздікті қамтамасыз етуде оның рөлін арттыру [5].

Бәсекеге қабілеттіліктерін арттыруда студенттерге сапалы кәсіби практика үрдісін ұйымдастырудың маңызы зор.

Практиканың негізгі міндеті - практика өткізілетін және өндірістік дағды мен әдістер меңгерілетін ұйымның, мекеме немесе кәсіпорынның жұмысын терең зерттеу

негізінде білім алушылардың ЖОО-дағы оқыту процесінде алған теориялық білімдерін бекіту.

ҚР мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартына сәйкес практиканың төмендегідей түрлері қарастырылған: оқу, оқу-таныстыру, педагогикалық, өндірістік, диплом алды және басқалар.

Оқу және оқу-таныстыру практикасының мақсаты білім алушыларды ЖОО жүзеге асыратын білім беру бағдарламаларымен, ЖОО-ның іс-әрекетімен, мамандығымен, болашақ кәсіби іс-әрекеттің міндеттері мен қызмет түрлерімен таныстыру. Оқу практикасы университеттің құрылымдық бөлімшелерінде немесе мекемелерде, ұйымдар мен кәсіпорындарда жүргізіледі.

Педагогикалық практика жалпы ғылыми, дидактикалық әдістемелік пәндік және психологиялық-педагогикалық дайындықты біріктіруге бағытталған. Педагогикалық практика мамандықтардың оқу жұмыс жоспарына сәйкес психологиялық-педагогикалық «Сабақ беріп көру», «Баланың мектептегі алғашқы күндері» секілді практикаларды қамтиды. Педагогикалық практиканың мақсаты жалпы ғылыми, мәдени, психологиялық-педагогикалық, әдістемелік және арнайы пәндер бойынша білімдерін бекіту және тереңдету, сонымен қатар теориялық білімнің негізінде педагогикалық компетенцияны қалыптастыру. Педагогикалық практиканың базалары қаланың жалпы білім беретін мектептері, инновациялық мектептерде өтеді.

Бакалавр дайындаудың негізгі білім беру бағдарламасы бойынша білім алатын студенттердің өндірістік практикасы жоғары кәсіби білім алатын студенттердің өндірістік практикасы жоғары кәсіби білім беру бағдарламасының негізгі құрамы болып табылады. Өндірістік-педагогикалық практика студентке өз іс-әрекетін дербес жоспарлауды үйренуге, өзінен үлкен әріптестермен қарым-қатынас орнатуға және рольдік кәсіби бағытты анықтауға мүмкіндік береді. Студенттердің өндірістік практикалары Ережеге сай басқа кәсіби ұйымдарда, мекемелер мен кәсіпорындарда өткізіледі, бұл университет пен ұйымдар немесе кәсіпорындардың арасындағы келісім шарттың негізінде жүзеге асады.

Диплом алды практикасы студенттер теориялық және тәжірибелік білім берудің бағдарламаларын толық меңгергеннен кейін жүзеге асады. Белгілі бір тақырып бойынша бітіруші квалификациялық жұмыс жазу үшін қажетті ақпараттарды жинау мен өңдеуді қажет етеді.

Практиканың өту мерзімі оқу процесінің күнтізбелік кестесіне және оқу жоспарына сәйкестендіріліп жасалады.

Біздің университетімізде магистранттар мен студенттерге практика ұйымдастыру үшін базалармен келісім шарттар жасалып, базалардың жалпы саны 247-ні құрады.

Сонымен қатар мамандардың сапалы даярлығын арттыруда практика ісін кафедра филиалдарында ұйымдастырудың да зор маңызы бар. Соның ішінде филиалдарда зертханалық-практикалық сабақтар өткізу басты орын алады.

Қазіргі таңда университетте 22 кафедра филиалы құрылып жұмыстануда. Филиалдарды ашудың басты мақсаты оларда магистранттар мен студенттерге сапалы зертханалық-практикалық сабақтар өткізу, базалардың материалдық мүмкіндіктерін толық пайдалану.

220 студентке және 22 магистрантқа практика ұйымдастыру үшін университетке филиал жетекшілері ықпал көрсетті. Студенттер филиалдарда 9 технологиялық үрдіс, 3 тренингтерге қатысты, 98 студентке дипломдық жоба жазу үшін мәліметтер жинауға ықпал етілді, 27 студент ҒЗЖ жүргізді. Сонымен қатар, кафедра филиалдарында университеттің 15 студентіне және 7 жас оқытушыларына сынақ ісі ұйымдастырылды.

Студенттерді толығымен практика базаларымен қамтамасыз ету үшін университетте практиканы ауыспалы кестемен ұйымдастыру технологиясы қызмет етеді. Аталған технология жұмыс берушілер тарапынан қолдау тапты, ректорат атына жұмыс берушілерден студенттерді өндіріске жіберу туралы көптеген алғыс хаттар келіп түсті. Осы технологияның арқасында «Жайықмұнай» ЖШС, «Глобал Капитал» ЖШС, «Батыс Күнбағыс» АҚ, «Магистраль» ЖШС, «Кизерев» ЖК, сонымен қатар, Атырау, Ақтау және Ақтөбе қалаларының мекемелерімен жаңа байланыс орнатылды.

Ағымдағы оқу жылында елдің индустриализациялау картасына қосылған 29 кәсіпорынмен келісім-шарттар жасалынып және аталған практика базаларында 74 студент пен магистрантқа практика ұйымдастырылды.

Әлеуметтік серіктестік аясында «НГСК КазСтройСервис» АҚ ОФ, КПО Б.В., «Жайықмұнай» ЖШС, «КИОС» ЖШС, «Сайпар» компаниясының филиалында, «Сайпем СПА», Би Джей Сервис, «Северодонецкий Оргхим» БАҚ, «Халибуртон» шетелдік инвесторлардың қатысуы бар компанияларда 122 студентке практика ұйымдастырылды, 22 студент сынақ-ісінен өтті және 18 түлек жұмысқа қабылданды.

Магистранттар мен студенттерге кәсіптік практика ісі отандық компаниялармен қатар меморандумға отырылған 24 шетелдік компанияларда да ұйымдастырылуда.

Қазіргі таңда әлемнің алпауыт мемлекеттері көп тілді, әсіресе халықаралық тілдерді меңгеруді маңызды міндет деп санайды. Сондықтан біздің университетте өркениеттен кейінде қалмау үшін көп тілді меңгеруіміз қажет. Бұл заман талабынан туындап отырған қажеттілік. Себебі бірнеше тілде еркін сөйлей де, жаза да білетін маман бәсекеге қабілетті тұлғаға айналатыны сөзсіз.

Осы орайда біздің университетіміздің студенттері ағылшын тілін еркін меңгергендіктерін практика үрдісінде қолданып жүргенін байқадық, яғни Каспиан Проджер компаниясының қолдау көрсетуімен 2014-2015 оқу жылында алғаш рет 20 студентке Италия мемлекетінің Пескари қаласында практика ұйымдастырылды. Биылда сол іс өз жалғасын таппақ, яғни 52 білім алушылардан құжаттар жиналды соның ішінде 20 студенттің наурыз айында Италия мемлекетіне өндірістік практикадан өтуге жолдану мүмкіндігі бар. Бұл біздің университетіміздің шет тілінде дәріс беретін оқытушылардың да студенттер біліміне қосып отырған үлесі десекте артық болмас.

Қазіргі уақытта Технинко компаниясымен келісім жүргізілуде. Компанияның ұйымдастыруымен университетте жобаларды басқару жөнінде тренинг өткізілуі күтілуде. Сонымен қатар Италия мемлекетінде ғана емес сондай-ақ Германия, Швейцария, США, Турция және Испания мемлекеттерінде практикалық жұмыстар ұйымдастырылуда.

Шетелдік компаниялар арасында КПО Б.В. компаниясы маңызды орын алады. Университет ішінде «КПО б.в. күні» шарасы ұйымдастырылып, компания атынан келген өкілдері студенттерге өздерінің тәжірибелерімен бөлісіп, тренинг өткізіп тұрады. Бұл компанияда жылына 60-қа жуық студенттер теориялық білімдерін шетелдік мамандармен бөлісіп олардан алған ақпараттарын практикада қолданып жүр.

Практикалық дағдыларды жоғарлату мақсатында университетте «Бизнес мектеп» ашылды және машина жасау факультетінде КПО б.в компаниясының ұсынысымен мұнайшылар студенттік қоғамы құрылды.

«Жалпыға бірдей еңбектік қоғам» идеясын жүзеге асыру мақсатында факультеттерде басты практиктердің қатысуымен 18 шаралар ұйымдастырылды.

Бәсекеге қабілетті кадрлар дайындау мақсатында практика бөлімі арқылы оқытушылар негізі базалы кәсіпорындарда қысқа мерзімді сынақ ісінен өтті, мұның мақсаты кәсіпорындарда жаңадан қолданып жатырған технологиялармен танысу, өз тәжірибелерімен бөлісу.

Практика ұйымдастыру үрдісін дамыту мақсатында тестілеу орталығында 1254 студентке сауалнама жүргізілді. Сұхбаткерлер «Практика сапасы студент көзімен» сауалнаманың 10 сұрағына жауап берді.

Осы зерттеулер көрсетіп отырғандай, студенттердің 96,1 пайызы кафедраларда практиканы сапалы ұйымдастыруына қанағаттанады. 93,7% сұхбаткер практиканы ауыспалы кестемен ұйымдастыруға қанағаттанады.

91,2% студенттер практиканы ұйымдастырудағы кәсіпорын басшылығының қарым-қатынасымен және практиканы материалдық-техникалық құралдармен және әдебиетпен қамтамасыздандыруға қанағаттанады.

90,7 % студенттер қосымша жұмыс мамандығын игерудің қажеттілігін түсінді.

85,6 және 96,8 % студент «Студенттік сынақ-ісі» және мерзімді жұмыс жасау технологияларына қатысуға келісім берді.

Елбасымыздың Нұрсұлтан Назарбаевтың «Халық жоспары – Қазақстандықтардың арман жолы» және «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға ортақ Еңбек қоғамына қарай 20 қадам» атты жаңа бағдарламалық мақалаларында халқымыздың өз мемлекетін өркениетті елдер қатарына көтеру жолындағы әлеуметтік бағыттарын толық қамтыған мәселелерді көтерді. Осы тапсырмаларды жүзеге асқанда ғана халықтың денсаулығы жақсарып, білімі мен біліктілігі артатыны, тұрмыс деңгейі көтерілетіндігі, тіршілік етуі жақсаратындығы, бәсекеге қабілеттілігі қалыптасатыны айқындалған. Елбасының идеясы қоғам өмірінің барлық саласын қамтиды- саясат, экономика, білім беру, ғылым, бизнес. Осылардың ішіндегі маңыздыларының бірі – білім беру. Бәсекеге қабілетті, білікті мамандар даярлау, ЖОО аяқтаған кезде жұмысқа орналасуға ықпал жасау[3].

Түлектерді жұмысқа орналастыруға ықпал ету ректорат қызметінің басым бағыты болып табылады.

Түлектерді жұмысқа орналастырудың маңызды тетігі олардың сынақ-ісі технологиясы болып табылады. «Университет түлектерінің электрондық түйіндемесі» базасы құрылып www.wkau.kz сайтында орналастырылды. «Парасат» зертханасының ықпал етуімен сайттың аталған парақшасына кірген жұмыс берушілердің саны нақтыланып отырады.

«Жәңгір хан атындағы БҚАТУ-дың үздік түлектері мен магистранттары» альбомы шығарылуының арқасында «Бипек авто» ЖШС, «Топан» ЖШС, «Лакорис Қазақстан» ЖШС, «Еуразиялық банк» АҚ БҚФ, «Киос» ЖШС, «Ақсайгазсервис» АҚ, «Би джей сервис» компаниясы мекемелеріне түлектер жұмысқа орналасты.

Жыл сайын дәстүрлі «Бос жұмыс орындар жәрмеңкесі» және «Нұр Отан» ХДП БҚО филиалымен бірлесіп аймақтақ жұмыс берушілер Форумы өткізілуде.

Түлектерге БҚО «Атамекен» кәсіпкерлерлік Палатасы мен «Жастарды жұмыспен қамту» ресурстық орталықпен бірлесе «Жастар практикасы» «Дипломмен ауылға» бағдарламаларын түсіндіру жұмыстары жүргізіледі.

Қазіргі таңда ЖОО алдында бәсекеге қабілетті мамандарды жұмыс берушілердің қатысуымен дайындау тапсырмасы қойылып отыр. Осыған байланысты, университетте жұмыс берушілермен әлеуметтік серіктестік орнату жұмыстары жанданды, «Жұмыс берушілер Кеңесі» тұрақты жұмыс жасауда.

Жоғары мектептің маңызды міндеттерінің бірі – кәсіби мамандарды дайындаудағы фундаментальды ғылымның орны мен рөлін жоғарылатудан келіп шығатын білім беруді ізгілендіру. Осыған байланысты дайындықты меңгеріп шыққан жоғары мектеп түлегі теория жүзінде алған білімін әрі қарай практикада жүзеге асырып, заманауи ақпараттар ағымын жылдам игеріп, өз ісінің кәсіби маманы атануына бірден бір көмек беру болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан – 2050 Стратегиясы» Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» / Назарбаев Н.Ә. // Жолдау. - 2012. - 4 пункт;
- 2 Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2030 Стратегиясы» «Болашақ іргесін бірге қалаймыз» / Назарбаев Н.Ә. // Жолдау. - 2011. 2, 3 пункт;
- 3 Назарбаев Н.Ә. «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға ортақ Еңбек қоғамына қарай 20 қадам» / Назарбаев Н.Ә. // Мақала - 2012. - 17 тапсырма.
- 4 Новиков А.М. Профессиональное образование – России. М., 1997.
- 5 Гусинский Э.Н. Образование личности. М., 1994.

РЕЗЮМЕ

В статье приводятся результаты работы университета по организации качественной практики обучающихся и трудоустройства выпускников в целях повышения конкурентоспособности молодых специалистов.

RESUME

The results of University activity on the organization of qualitative practice of students and the employment of graduates have been dated in the article. The aim of the above mentioned is the promotion of young specialists competitiveness.

Г. Ж. Бекмағанбетова, ТПР-21 студенті

М. М. Тналиев, аға оқытушы, магистр

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық - техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ҚАЗАҚСТАН ДАМУЫНЫҢ БАСТЫ БАҒЫТЫ- БІЛІМ САЛАСЫ

Аннотация

Қазіргі таңдағы бәсекеге қабілетті мемлекеттердің қатарына ену үшін білікті білімді мамандарды даярлау «Қазақстан-2050» – Мәңгілік Ел стратегиясының басты мақсаттарының бірі. Сол мақсатта өскелең ұрпаққа ел құндылықтарын дәріптеп, сапалы білім, саналы тәрбие беру. Қазақ, орыс және ағылшын тілдерін меңгерте отырып, өскелең ұрпақ бойында жасампаз қазақстандық патриотизмнің негізін қалауды нығайту. Қазақстанда оқитындарды сапалы біліммен қамтамасыз етіп, халықаралық рейтингілердегі білім көрсеткішінің жақсару үшін 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы бойынша педагог кадрлардың мәртебесін арттыру, олардың бүкіл қызметі бойына мансаптық өсуін қамтамасыз ету. Елбасымызды толғандырған өзекті мәселелердің бірі елімізді инновациялық тұрғыда дамыту жолына түсіру, жаңалық жарату, жаңаны енгізу, үздіксіз жаңғырту, жаңаша бастамалар жасау.

Кілт сөздер: *білім беру жүйесі, білім, педагог, құзіреттілік, оқытушы, диверсификация, біліктілік, білім беру парадигмасы.*

«Қазақстан-2050» – Мәңгілік Елге бастайтын ең абыройлы, ең мәртебелі жол. Осы жолдан айнымайық, қадірлі халқым! Әрбір күніміз мерекелі, әрбір ісіміз берекелі болсын! Дамуымыз жедел, келешегіміз кемел болсын! Жарқын іспен күллі әлемді таң қылып, Жасай берсін Елдігіміз Мәңгілік!» -Н.Ә.Назарбаев

Жаңа заман жаңа көзқарастарды талап етеді. Ал жаңа көзқарастардың қалыптасуына әсер етуші әрине –білім. Білімге сусындаған жас Көне грек философиясындағы Эпикурдың, Аристотельдің жасағандарын жасау деген емес, әрине, дегенмен еліне үлесін қосып жатырса, қанеки. «Болатын бала – жасынан» демейме қазақ даналары. Сол себепті баланы мектеп кезінен интеллектуалды ойлау қасиетіне бейімде, жан-жақты ойлауға үйрету қажет. Бұл сауатты, бүлдіршін тәрбиесіне жауапты мамандарға жүктелетіні анық. Қазіргі білім беру жүйесінің мақсаты - бәсекеге қабілетті маман дайындау. Алға қойған мақсатымыз ел экономикасын дамыту, ал оның алғышарттарының бірі – ел ішіндегі татулықты, бірлікті сақтай отырып алға қарай қадам жасау. Бұл «Мәңгілік Ел» идеясын айқындайды. Сол үшін өскелең ұрпаққа ел құндылықтарын дәріптеп, «Мәңгілік Ел» ұрпақтарына сапалы білім, сапалы тәрбие беру мәселесі туындайды. Осыған орай, маңызды құжатта білім беру салаларын реформалау, мектепке дейін және мектепте білім берудің жаңа үйлестірілген стандарттарын әзірлеу мен бекіту бойынша тиімді жұмыстар жүргізіліп жатқандығы айтылады. Қазақ, орыс және ағылшын тілдерін меңгерте отырып, өскелең ұрпақ бойында жасампаз қазақстандық патриотизмнің негізін қалауды, нығайтуды өмір ағымымен ұштастыра жүргізу уақыт талабы екендігіне назар аударылады. Жас ұрпаққа көңіл бөлу – болашаққа деген жалпыхалықтық сенімді арттыра түсері анық.

Қазақстандағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы жобасында Қазақстанда оқитындарды сапалы біліммен қамтамасыз етіп, халықаралық рейтингілердегі білім көрсеткішінің жақсаруы мен қазақстандық білім беру жүйесінің тартымдылығын арттыру үшін, ең алдымен, педагог

кадрлардың мәртебесін арттыру, олардың бүкіл қызметі бойына мансаптық өсуі, оқытылуы және кәсіби біліктілігін дамытуды қамтамасыз ету, сондай-ақ педагогтердің еңбегін мемлекеттік қолдау мен ынталандыруды арттыру мәселелеріне үлкен мән берілген [1].

Қазіргі білім беру парадигмасы «білікті адамға» бағытталған білімнен «мәдениет адамына» бағытталған білімге көшуді көздейді. Бұл білім беру жаңаша ұйымдастыру - оның философиялық, психологиялық, педагогикалық негіздерін, теориясы мен тәжірибесін тереңірек қайта қарауды қажет етеді. Сондықтан бүгінгі күні еліміздің білім жүйесінде оқыту үдерісін тың идеяларға негізделген жаңа мазмұнын қамтамасыз ету міндеті тұр. Дәстүрлі білім беру жүйесінде білікті мамандар даярлаушы кәсіби білім беретін оқу орындарының басты мақсаты – мамандықтарды игерту ғана болса, ал қазір әлемдік білім кеңестігіне ене отырып, бәсекеге қабілетті тұлға дайындау үшін адамның құзырлылық қабілетіне сүйену арқылы нәтижеге бағдарланған білім беру жүйесін ұсыну – қазіргі таңда негізгі өзекті мәселелердің бірі. Қазақстан Республикасының 12 жылдық білім беру тұжырымдамасында педагог кадрлардың кәсіби - тұлғалық құзыреттілігін қалыптастыру басты мақсат екендігін атай келе, 12 жылдық білім беруде педагог төмендегідей құзыреттіліктерді игеруі міндетті деп көрсетілген.

1. Арнайы құзыреттілік- өзінің кәсіби дамуын жобалай білетін қабілеті.

2. Әлеуметтік құзыреттілік- кәсіптік қызметімен айналысу қабілеті.

- 3 Білім беру құзыреттілігі - педагогикалық және әлеуметтік психологияның негіздерін қолдана білу қабілеті.

Бұл ретте құзыреттілік дегеніміздің өзін қазіргі заман талабына сай педагог қауымының өзін-өзі өзгерте алу қабілеттілігі деп түсінуге болады. Білім саясатындағы түбегейлі өзгерістерді күнделікті оқу үрдісінде берілетін тапсырмалардан бастау қажет екендігі айқын көрсетілген. Иә, әрине, педагог мамандар оқушыны, студентті білімге шақырмас бұрын өзін-өзі ең алдымен жан-жақты сыннан өткізіп, мамандығының қыр-сырларын меңгергені жөн. Сапалы білім - сапалы маман шығаруда үлкен әсер етуші фактор десек болады.

Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында «Қазақстан – 2050» стратегиясын іске асырудың негізгі жолдары белгіленді және Қазақстанның әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына кіру Тұжырымдамасы ұсынылды. Қазақстанның әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына кіру тұжырымдамасында алдағы жұмыстың ұзақмерзімді басымдықтары белгіленген. Біз мына басым бағыттар бойынша бірқатар мәселелерді шешуіміз керек. осы орайда білім сапасын көтеруде мына бағытта айта кетуіміз керек:

Үшінші бағыты. Ғылыми қамтымды экономика құру – ең алдымен Қазақстан ғылымының әлеуетін арттыру. Бұл бағыт бойынша венчурлік қаржыландыру, зияткерлік меншікті қорғау, зерттеулер мен инновацияларды қолдау, сондай-ақ ғылыми әзірлемелерді коммерцияландыру жөніндегі заңнаманы жетілдірген жөн. Үкіметке биылғы жылдың 1 қыркүйегіне дейін тиісті заң жобалары топтамасын әзірлеп, Парламенттің қарауына енгізуді тапсырамын. Ғылымды қаржыландыру көлемін біртіндеп арттырып, оны дамыған елдердің көрсеткіштеріне жеткізу жөнінде нақты жоспар қажет.

Шетелдерден инвестиция тартуды толықтай елімізге білім мен жаңа технологиялар трансферттеу үшін пайдалану керек. Шетелдік компаниялармен бірлесіп, жобалық және инжинирингтік орталықтар құру қажет. Бізге ірі мұнай-газ және тау-кен металлургиялық нысандарында жұмыс істейтін жетекші транснационалдық компанияларды олар осында өз қажеттілігі мен сервисін қамтамасыз ету үшін өндірістер құруға шақырғанымыз жөн. Мен кейбір ірі компаниялардың бұған дайын

екендігін білемін. Үкімет осы мәселені қайта пысықтап, қажет болған жағдайда бұл үшін барлық жағдайды жасағаны жөн. Жабдықтарды өз елімізде өндіруімізге де болатын кезде шет елден тасымалдаудың қажеті жоқ.

Ұлттық инновациялық жүйенің, оның негізгі институттарының тиімділігін арттыру маңызды. Олардың белсенділігін стартаптарды және венчурлік мәмілелердің бастапқы кезеңдеріне қолдау көрсетуге бағыттаған жөн. Ірі қалалық агломерациялардағы, әсіресе Астана мен Алматыдағы технологиялық парктердің жұмысын жандандыру керек. Алғашқы зияткерлік-инновациялық кластер қазір Астанадағы Назарбаев университетінің арқауында табысты жұмыс істеуде [2].

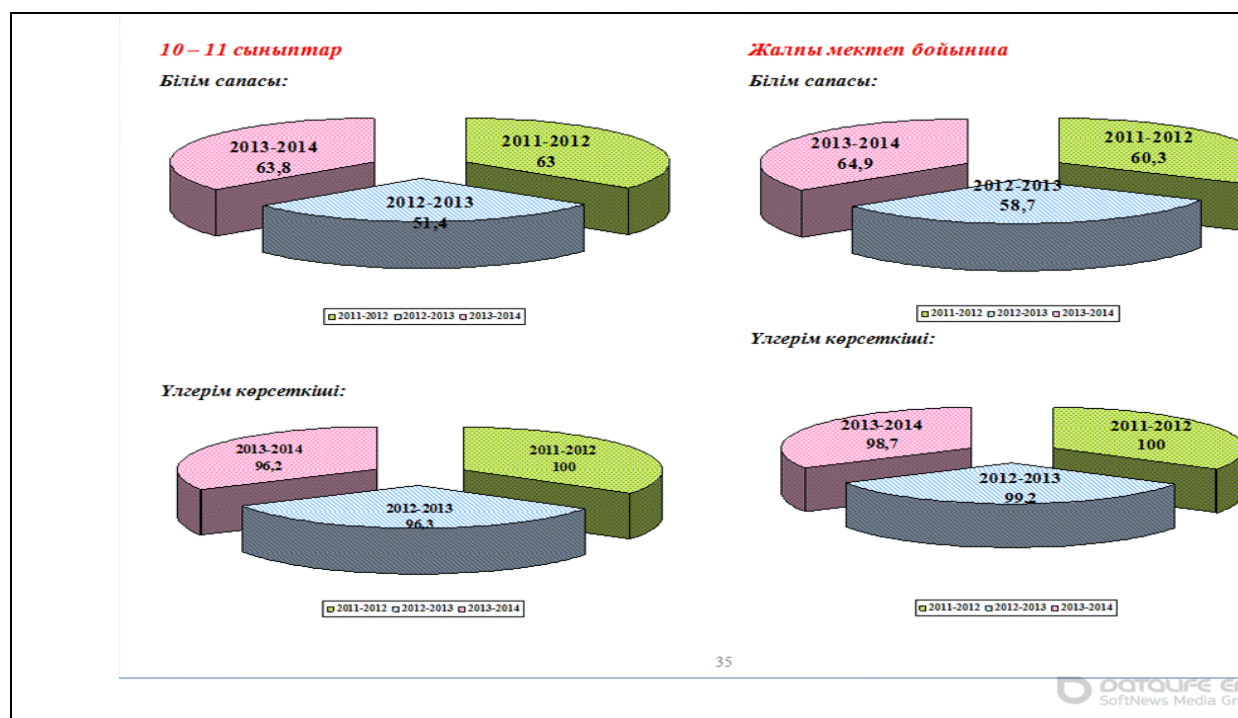
Елбасымыз атап өткендей ел болашағы – біздер, жастардың қолында болғандықтан, болашақтың жарқын, әрі сенімді болуыда бізге байланысты. Жолдауда жүктелген кадр мәселесіне шын мәнінде ерекше көңіл бөліп, серпіліс жасауымыз керек. Мен, студент, болашақ маман ретінде өз мамандығымның аясында сырттан инвесторлар тарту арқылы жаңа технологиялық диеталық тағамдар шығаруды жөн деп санар едім. Себебі диеталық өнім қазіргі таңда сұранысқа ие. Әрине, жәй ғана диеталық өнім алу емес, оның құрамын өзгерту арқылы жаңа табыстарға жетсем деймін. Мәселен, қымызды алайық, қымызды ашыту технологиясын немістердің ашыту немесе тиімді әзірлеу технологиясынан да тиімді технологияны ойлап тапсам деймін. Бұл менің ел болашағына қосқан кішкене де болсын үлесім болар еді. Әрине әрбір жастың ойында осындай сезім болса, болашағымыздың айқын болары сөзсіз. Елбасымыз мүмкіншіліктерді берді, іске асыру ел азаматтарына байланысты. «Жалқаулық қазақтың қанында бар» дейді ғой ел даналары, бұлай жалғаса берсе ұлтымыздың қамын ойлайтын адам қалмасы анық. Сол себепті еңбек ету керек, ұлттың сақталуына болашағымыздың жарқын болуына анық қадамдар жасауымыз керек.

Ең басты қоғамды алаңдататып отырған мәселе – білімде ғана емес оның сапасында болып отыр. Әрине білімді ұрпақ қайда болмасын керек, бірақ жаттанды білім емес. Қазіргі таңда білім сапасын көтеру мақсатымен, жоғарғы оқу орнына өту үшін Ұлттық Біріңғай Тест (ҰБТ) тапсыру міндеттеліп жатыр. Менің ойымша ҰБТ-ның оқушыларға беріп жатырғаны аз, керсінше, білім сапасының төмендеуіне, жаттанды, бүгін бар ертең жоқ, білімнің көбеюіне әкеліп соқтыру қаупі көбірек секілді. Бүгінін ойлайтын болашағынан үміт күттірмейтін жастардың елге тигізер пайдасы қандай болмақ? Біз айтып отырған инновациялық шешімдер, жаңа толқындар, жаңа белестерді игере алып жатыр ма? Елбасы Жолдауында студенттердің тоқырап қалмай, көп тілді білуін, шетелде білім алып, білімін одан әрі көтеруге, мәдениетін арттыруға, алған білімімен елдің дамуына үлес қосуға мүмкіндік жасап отыр. Бұл ретте «Болашақ» бағдарламасын айтып кетсек болады. Әрбір педагогтың, әрбір ғалымның, әрбір жетекшінің, министрліктер мен мекемелердің ауқымды жұмыс атқаруына үлкен мүмкіндіктер бар. Елбасымызды толғандырған өзекті мәселелердің бірі елімізді инновациялық тұрғыда дамыту жолына түсіру. Инновациядегеніміз, жаңалық жарату, жаңаны енгізу, үздіксіз жаңғырту, жаңаша бастамалар жасау деген сөз. Жаңаша бастама екен деп те қаражатты бөле беру орынсыз. Оны сараптап, зерделеп, пайдалы тұстарының тиімділігін ойлаған жөн. Адамзат қоғамы ғылымның жетістіктері мен озық технологиялар, ұйымдастыру мен басқару әдістері, өнімді жаңартатын жаңалықтарды өмір мен өндіріске батыл енгізу арқылы дамып, жетіліп отырғаны белгілі. Бұл бізге тиісті үлкен мәселе. Ал енді инновациялық даму деген тек қана жаңа технология мен техниканы сырттан сатып алу емес, сол техника мен өндірістің өнімділігін көтеретін, соны білетін жоғары сапалы, жоғары білікті мамандарды қажетінше дайындау. Әрине, экономика өз-өзінен дамымайды, оны дамытатынада капиталының сапасы мен саны, әлеуеті мен белсенділігі. Әрине мектептегі біліммен жоғарғы оқу орнындағы білімнің студентке маманға тиісінше әсерін бергені жөн. мәселен сөзіме арқау болсын төмендегі

диаграммадан білім сапасының және үлгерімнің қалай ауытқығанын көре аласыздар (сурет 1, кесте 1):

Кесте 1 - Салыстырмалы сапа көрсеткіші 2011 – 2012; 2012-2013; 2013-2014 оқу жылдары

Р/С	Сыныбы	2011-2012 о.ж	2012-2013 о.ж	2013-2014 о.ж	Артықшылығы
1	1 – 4	71,5	73	75,8	4,3% өсті; 2,8% өсті
2	5 – 9	48,6	45,7	53,4	4,8% өсті; 7,7% өсті
3	10 – 11	63	51,4	63,8	0,8% өсті; 12,4% өсті
4	1 – 11	60,3	58,7	64,9	4,6% өсті; 6,2% өсті

Сурет 1 - Жалпы мектептер бойынша салыстырмалы сапа көрсеткіші.

2015 жылғы 9 қаңтарда Астанада «Қазақстанның инновациялық ғылыми-техникалық дамуының негізгі үрдістері» тақырыбында брифинг болып өтті. Брифингке Қазақстан Республикасы Білім және ғылым вице-министрі Балықбаев Такир Оспанұлы, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі, «Парасат» Ұлттық ғылыми-технологиялық холдингі» АҚ Басқарма Төрағасының міндетін атқарушы Мылтықбаева Ләззат Аманбекқызы, «Технологияларды коммерциализациялау орталығы» ЖШС Бас директоры Егізбаев Дамир Алтынбекұлы қатысты.

Қазіргі кезде ғылымға бөлінетін қаржы көлемі айтарлықтай ұлғайды: ол 2010 жылы 33 467млн.тг. теңгеден (0,15%), 2013 жылы 61 673 млн.тг. (0,18%) дейін өсті. Жас ғалымдардың ғылымға келуі көбейді. 35 жасқа дейінгі ғалымдар үлесі 38 %-ға дейін, 45 жасқа дейінгі ғалымдар үлесі 56%-ға дейін өсті. 2013 жылы жоғары оқу орындарында ғылыми зерттеулер мен әзірлемелер жасайтын қызметкерлер үлесі едәуір

артты. Аталған жүйені дамытудың маңызды құрамдас бөлігі ғылым мен бизнестің арасындағы байланыс болып табылады. Елбасы өз сөзінде елге ғылыми-техникалық қызметтің нәтижесін коммерциялаудың тиімді жүйесінің аса қажет екендігін атап өткен болатын. Бұл жүйе дамуының маңызды құрамы ғылым мен бизнес арасындағы мықты байланыс болып табылады. Ғылым мен бизнес арасындағы байланыстың дамуына қолғабыс ету мақсатында Министрлік Дүниежүзілік банктің қатысуымен Технологияларды коммерциялау жобасын жүзеге асыруда және оның шеңберінде «Технологияларды коммерциялау орталығы» қызмет етуде.

Сонымен қатар, брифингте ғылым мен білім беруді біріктіру, Қазақстанда корпоративтік ғылыми орталықтар құру шаралары, жоғары ғылыми ұйымдарының қолданбалы ғылыми-зерттеу құрылымдарын құру және дамыту, ғылым мен бизнесті біріктіруде инновациялық жоғары технологиялық кластерлерді дамыту, ұжымдық қолданыстағы зертханалар, т.б. мәселелер талқыланды.

Президент Н.Ә.Назарбаев әр Жолдауында ел экономикасына жас мамандардың сапасын жоғарылату міндеттеліп келеді. Солардың бірі «Әлеуметтік- экономикалық жаңғырту-Қазақстан дамуының басым бағыты» атты халыққа арнаған Жолдауында мемлекетіміздің барлық салаларына қатысты мәселелер жан-жақты қамтылған. Сол маңызды мәселелердің бірі білім беру саласы болып отыр. Қазіргі жаһандану заманында білім беру жүйесін одан әрі дамытуға қатысты мәселелерді Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев осы жолдауда айқындап берді. Атап айтар болсақ, бұл жолдауда Президенті Н.Ә.Назарбаев былай деген болатын:

«Білім беру жүйесін жаңғырту барысында біз үшін келесі іс-шараларды жүзеге асырудың маңызы зор.

Біріншіден, оқыту үдерісіне қазіргі заманғы әдістемелер мен технологияларды енгізу. Бүгінде халықаралық стандарттар негізінде Назарбаев университеті мен Зияткерлік мектептер табысты жұмыс істеуде. Кәсіптік-техникалық білім берудің озық мекемелерінің желісі дамып келеді. Олардың тәжірибесін бүкіл қазақстандық білім беру жүйесіне таратып, барлық білім беру мекемелерін солардың деңгейіне тарту қажет.

Екіншіден, педагогтар құрамының сапасын арттырудың маңызы зор. Арқаулық педагогтық білім берудің үлгі-қалыптарын, мектептер мен жобалар оқытушыларының біліктілігін арттыруға талаптарды күшейту қажет. Әр өңірде педагогтардың біліктілігін арттыратын интеграцияланған орталықтар жұмыс істеуі тиіс.

Үшіншіден, біліктілікті бекітудің тәуелсіз жүйесін құру қажет. Мемлекет бір мезгілде білім беру қызметтерін көрсетуге әрі олардың сапасына баға беруге тиіс емес.

Үкіметке үстіміздегі жылы қанатқақты режимде салалық ассоциациялар арқауында 1-2 салаларда тәуелсіз Біліктілікті бекіту орталықтарын құруды тапсырамын», - деді Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев [3].

Қазір ДСҰ-ға мүше елдерге экспорттай алатын сапалы өнімдеріміз молайып келеді. Халқымыздың әл-ауқаты жаман емес. Не ішемін, не киемін демейсіз. Бәрі жеткілікті. Ең бастысы – ел іргесі аман, бейбіт дәуірдің куәсіміз. Ұлттық құндылықтарымыздан бастау алған тәуелсіздігіміздің баянды болуын көздейтін Ұлт Жоспарын жүзеге асыру – ортақ іс. Бұл – кешегі ел бостандығын аңсаған ата-бабаларымыздың, бүгінгі барша қазақстандықтардың асыл арманы. Егемендік таңы атқан күннен елімізді өркениетті елдер қатарына қоспаққа өзінің бар күш жігерін жұмсап келе жатырған елбасымыз Н.Ә.Назарбаев: «Мен қазақстандықтарды Ұлт Жоспарын жүзеге асыруға және реформаларды жүргізуге барынша белсенді қатысуға, олар ашатын мүмкіндіктерді пайдалануға шақырамын. Біз өзіміздің қазақстандық арманымыздың орындалуына және Қазақстанның өркен-деуіне сенімді түрде қол жеткізетін боламыз!» – деп сеніммен айтты. Ендеше біз әрбәр қазақ азаматы

«Көшбасшы біреу – халқы тіреу» деген қағиданы ұстанып, ұйымшылдық көрсетіп, Елбасымызға тіреу болып, жарқын болашақ құруға атсалысайық. Мемлекетіміздің кемел болашағын қалыптастырамыз десек сапалы білім, тиімді ой, жүйелі көзқарас қалыптастырып, жарқын болашаққа ұмтылайық.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы // Астана . 2004. 28-б

2 ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы// Астана, 2014 жылғы 17 қаңтар

3 Қазақстан Республикасының Президенті-Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың 2012 жылғы 27 қаңтардағы «ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҢҒЫРТУ - ҚАЗАҚСТАН ДАМУЫНЫҢ БАСТЫ БАҒЫТЫ» атты Қазақстан халқына Жолдауы. e.gov.kz/wps/portal/Content?.../3.../president/...

ТҮЙІН

В статье рассматриваются проблемы становления и развития высшего образования в независимом Казахстане. Анализируется состояние и развитие вуза. Показано, что конкурентоспособность вуза определяется его адаптивностью, инновационностью и конкурентоспособностью оказываемых образовательных услуг.

RESUME

The article deals with problems of formation and development of higher education in independent Kazakhstan. The state of higher education institutions and development. It is shown that the competitiveness of the university is determined by its adaptability6 innovativeness and competitiveness of educational services provided.

Е. Н. Бородкина, магистрант

Э. К. Утемисова, старший преподаватель, магистр

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ИНТЕРАКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В НЕЯЗЫКОВОМ ВУЗЕ В УСЛОВИЯХ ПОЛИЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Статья посвящена интерактивным методам обучения иностранному языку в неязыковом вузе в условиях полиязычного образования. Раскрывается суть данных методов, которые помогут повысить мотивацию обучаемых к изучению иностранного языка, путем демонстрации им значимости иностранного языка для их будущей профессии. Анализируется внедрение данных методов в процесс обучения.

***Ключевые слова:** интерактивное обучение, профессиографический подход, диалог, интерактивные упражнения и задания, личностно-ориентированное обучение, метод ролевой игры, эмоциональное настроение.*

Главной задачей процесса обучения иностранному языку в неязыковом вузе является формирование потребности изучения иностранного языка как условия формирования профессиональной направленности. Важно правильно выбрать средства для ее формирования у будущих специалистов, чтобы они соответствовали требованиям, предъявляемым к личности выпускника соответствующей специальности. В ходе бесед и анкетирования было выяснено, что обучаемые факультета Агрономии не проявляют достаточного познавательного интереса к предмету «Иностранный язык» из-за непонимания того, зачем он нужен им в будущей профессиональной деятельности. К тому же опрос показал, что не все обучаемые осознают необходимость изучения иностранного языка в неязыковом вузе для овладения профессиональными знаниями. Так, на вопрос «Считаете ли Вы, что иностранный язык помогает Вам овладеть будущей профессией?» «конечно, да» ответили лишь 20% обучаемых, «скорее да, чем нет» - 36,4%, «скорее нет, чем да» - 40,3 %, «нет» – 3,6%. Однако почти все (91,8%) отмечают, что использование новых информационных технологий на занятиях по иностранному языку в неязыковом вузе может повысить мотивацию к учению. Поэтому одновременно с выравниванием языковой подготовки обучаемых необходимо повысить мотивацию к изучению иностранного языка путем демонстрации им значимости иностранного языка для их будущей профессии. Процесс формирования профессиональной направленности обучаемых разных профессиональных профилей существенно может отличаться друг от друга в зависимости от различных факторов: например, от характера профессиональной деятельности, объекта труда, содержания труда, условий деятельности и т.д. Для этой цели необходимо использовать, прежде всего, профессиографический подход, позволяющий определить требования профессии к будущему специалисту, которые будут оказывать влияние на эффективность труда и определять особенности его профессиональной подготовки в неязыковом вузе [1].

В соответствии с образовательным стандартом задачами преподавателя иностранного языка на данном этапе являются: разъяснение специфики артикуляции звуков, интонации, акцентуации и ритма нейтральной речи в изучаемом языке; основные особенности произношения, характерные для сферы профессиональной коммуникации; чтение транскрипции –разъяснение специфики устной и письменной

форм языка, его грамматического строя; –обучение основным приемам изучающего чтения и перевода иноязычной информации (бытовой и профессиональной тематики), а также использованию различных видов словарей и справочников; –обучение правилам работы в группе и индивидуально в связи с различным уровнем их подготовки по иностранному языку.

Довольно часто во время выступления наши обучаемые не могут правильно поставить речь, чётко поставить задачи, быстро подобрать соответствующие слова, они стесняются, испытывают неуверенность и волнение, и это сказывается на их физическом состоянии, и конечно, на результатах их выступления.

Самая главная причина боязни обучаемых выступать перед незнакомыми людьми на иностранном языке является то, что у них нет навыка и опыта коммуникативных выступлений перед большой аудиторией на родном языке. В системе образования нашей страны обучаемых специально не обучают специализированной и профессиональной лексике, в учебном плане нет такого предмета, который бы предусмотрел практику выступлений по овладению речью перед аудиторией [2].

Интерактивный с английского слова означает беседовать друг с другом, находится в режиме беседы, диалога с кем-либо.

Интерактивное обучение состоит в том, что учебный процесс организован так, что все обучаемые оказываются задействованными в процесс познания, обучаемые имеют возможность понимать и говорить по поводу того, что они знают и думают. Совместное взаимодействие обучаемых в процессе познания в освоении учебного материала значит, что каждый вносит свой особый индивидуальный вклад в процесс познания какой-либо информации, обучаемые обмениваются знаниями, идеями, какими бы то ни было речевыми приемами. Обучаемые это делают в дружелюбной атмосфере, поддерживая друг друга, что позволяет приобретать новые знания, развивается познавательная деятельность, взаимодействие, сотрудничество. Организация и развитие общения при помощи диалога означает, что происходит интерактивная деятельность на уроках, которое ведёт к взаимопониманию, взаимодействию, к совместному решению общих и значимых для каждого обучающегося задач. Интерактивное обучение не означает превосходство мнения одного выступающего перед другим. В ходе проведения диалога обучаемые учатся креативно мыслить, решать сложные проблемы на основе соответствующей информации, анализировать различные мнения, принимать продуманные решения, участвовать в дискуссиях, общаться с другими людьми. Поэтому на занятиях проводится дифференцированная и индивидуальная работа, также работа в группах, ролевая игра, составляются исследовательские проекты, проводится работа с документами и другими источниками информации, обсуждаются творческие работы. Основой интерактивного подхода являются интерактивные упражнения и задания, которые выполняются обучаемыми. Основное отличие интерактивных упражнений и заданий в том, что они опираются не только и не столько на закрепление уже изученного материала, сколько на изучение нового. Существуют интерактивные подходы, и среди них можно выделить следующие: творческие задания, работа в малых группах, обучающие игры, изучение и закрепление нового материала, разрешение проблемы (мозговой штурм) [3].

Работа в малых группах — это один из самых подходов, так как она даёт всем обучаемым (в том числе и стеснительным) возможность участвовать в работе, развивать сотрудничество, международное общение (в частности умение активно слушать собеседника, обсуждать общее мнение, решать возникающие разногласия). Делать это в большом коллективе трудно, а работа в малых группах — это одна

из многих интерактивных методов, таких, как мозаика, дебаты, общественные слушания.

При активном методе обучения преподаватель и обучаемые взаимодействуют друг с другом в ходе занятий, обучаемые здесь активные участники, а не пассивные слушатели. Если при пассивном занятии основным действующим лицом занятия является преподаватель, то здесь преподаватель и обучаемые находятся на равном положении. Пассивный метод предполагает авторитарный стиль, а активный метод больше основан на демократическом стиле взаимодействия. Этот метод позволяет стимулировать познавательную деятельность обучаемых. Строится он в основном на диалоге, предполагающем свободный обмен мнениями о путях разрешения той или иной проблемы.

Обучение иностранному языку в неязыковом вузе предполагает широкое использование таких активных и интерактивных форм и методов обучения, как ролевые, деловые игры, различные формы парной и групповой. Нужно направлять учебный процесс на решение социальных, политических и профессиональных явлений и задач [4].

В основе современных инновационных технологий лежит личностно-ориентированное обучение. Технология интерактивного обучения одна из них. Как мы знаем, слово «интерактивный» происходит от слова «интеракция» — взаимодействие (преподавателя и обучаемых, обучаемых друг с другом и т. п.). Технология обучения во взаимодействии основана на использовании различных методических стратегий и приемов моделирования ситуаций реального общения и организации взаимодействия, обучаемых в группе (в парах, в малых группах) с целью совместного решения коммуникативных задач [5].

Диалогическая, парная, групповая, игровая формы обучения не новые формы, это традиционные формы обучения для педагогов со стажем. Вместе учиться, а не просто что-то вместе выполнять — это главная идея в сотрудничестве. Интерес к иностранному языку в неязыковом вузе формирует и делает процесс изучения предмета более притягательным. Усиление роли активности обучаемых направлено на используемые методы интерактивного обучения. В обществе существует разногласие между реальным состоянием учебного процесса и потребностью общества в социально творческой, самостоятельной личности. И сегодня очень актуально применение интерактивного обучения. Опытные педагоги разделяют свои мнения на интерактивные уроки: одни видят в них прогресс педагогической мысли, правильный шаг в направлении демократизации учебного процесса, а другие, наоборот, считают, что такие уроки нарушают педагогические принципы, нежеланием обучаемых серьезно трудиться и учиться [6].

Опытные педагоги пришли к выводу, что применение интерактивных методов в неязыковом вузе на занятиях стимулирует не только обучаемых, но и преподавателя, расширяет его методический опыт, развивает инициативу, заставляет его идти в ногу со временем. Формирование мотивированного интереса к английскому языку в неязыковом вузе создание условия для развития речевой компетенции учащихся в различных видах речевой деятельности является целью применения интерактивного метода обучения, которое ведет к взаимопониманию, взаимодействию, к совместному решению общих вопросов. Сделать каждое занятие интересным, увлекательным и добиваться того, чтобы он развивал познавательный интерес, побуждал обучаемых к активному участию в учебном процессе — в этом состоит задача педагогов [7].

Интерактивный урок — это самостоятельное учебное занятие, имеющее необычную структуру.

Таким образом, основными составляющими интерактивных уроков являются интерактивные упражнения и задания, которые выполняются обучаемыми. Отличие интерактивных упражнений и заданий от обычных в том, что в ходе их выполнения не только и не столько закрепляется уже изученный материал, сколько изучается новый [8].

Интерактивные методы, направленные на развитие личности обучаемого, формирование профессиональных качеств и способностей к интеллектуальной и коммуникативной деятельности значительно повышают качество обучения иностранному языку в неязыковом вузе в профессиональном контексте.

К числу наиболее результативных методов, которые применяются при обучении иноязычному профессиональному общению на основе специальных текстов относятся: метод ролевой игры, метод решения ситуационных задач, метод проектов, метод учебных станций. Все эти методы имеют общую характеристику, которая проявляется в деятельностном, развивающем и образовательном характере учебного процесса по иностранному языку.

Внимание к интерактивным методам обучения обусловлено их способностью к интеграции с традиционными методами обучения, знакомыми и понятными для обучаемых.

Высокие результаты обучения иностранному языку в неязыковом вузе достигаются при соблюдении методико-дидактических принципов, на основе которых построен спецкурс иноязычного профессионального общения, которые разработаны с учетом уровня владения иностранным языком обучаемых [9].

Особо надо отметить положительно эмоциональное настроение обучаемых не только друг к другу, но и к уроку в целом, а также их повышенную активность, желание расширять свой кругозор, овладевать новыми знаниями по изучаемой теме. Это подтверждает эффективность интерактивного метода обучения. Таким образом, использование интерактивных форм преподавания профессионального английского языка в неязыковом вузе показывает, что применение их дает возможность привить обучаемым интерес к изучаемому языку; создает положительное отношение к его изучению, стимулирует самостоятельную речемыслительную деятельность обучаемых; дает возможность более целенаправленно осуществить индивидуальный подход в обучении; повышает положительную мотивацию учения иностранного языка у обучаемых, поддерживает внутреннюю мотивацию учения [10].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Аветисян Н. Г. Преподавание английского языка для делового общения в контексте межкультурной коммуникации/ Н.Г.Аветисян, Т. Д.Пивоварова. — М.:ГУВШЭ,2006.-147с.
- 2 Асламова Т. В. Интерактивная модель обучения устному иноязычному общению в неязыковом вузе/ Т.В.Асламова.—М.:МГЛУ,2007.-198с.
- 3 Багдасарян М. Э. Обучение профессионально-ориентированному общению на основе научно-популярных текстов/ М. Э. Багдасарян. — М.: МГЛУ,2006.- 127с.
- 4 Маслыко Е. А. Настольная книга преподавателя иностранного языка/ Е.А. Маслыко. — Минск, Высшая школа,2008.-208с.
- 5 Подласый И. П. Педагогика т.1,2/ И.П. Подласый. — Москва, Владос, 2007.-267с.
- 6 Рогова Г. В. О повышении эффективности обучения иностранным языкам в вузе/ Г.В. Рогова // Иностранные языки в высшей школе. – 1975. – Вып. 10. – С. 18–23.

7 Панов Е.М. Основы методики обучения иностранным языкам/ Е.М. Панов. — Москва, 2009.-198с.8 Блинова,С.И. Практика английского языка/ С.И.Блинова, Е.И.Синицкая, Г.С.Чернышева. —Санкт-Петербург «Союз»,2006.-205с.

8 Кутейников А. Н. Психологические факторы обучаемости студентов иностранному языку в неязыковом вузе / А.Н. Кутейников. - СПб. : Санкт-Петербург. гос. ун-т,2002. —154с.

9 Щукин А. Н. Современные интенсивные методы и технологии обучения иностранным языкам: учебное пособие/ А. Н. Щукин, 2010. - 186 с.

10 Ковальчук М. А. Дискуссия как средство обучения иноязычному общению : метод. пособие для преподавателей иностр. яз.: [ролевые игры, "круглые столы", групповые дискуссии]/ М. А. Ковальчук, 2008. - 144 с.

ТҮЙІН

Интерактивті оқыту рөлі көптілді білім беру жағдайында тілдік емес жоғары мектепте шет тілі. Пән бойынша тыңдаушылардың танымдық қызығушылығын қалыптастыру маңызды сәттері «Шетел тілі» және өзінің болашақ мамандығына деген өзінің өзектілігі саналады. Оқытудың интерактивті әдістерін қолдану тілдерді оқуда студент қызығушылық сезімін мүмкіндік береді.

RESUME

The role of interactive learning a foreign language in not language high school in the conditions of multilingual education. Considered important moments of formation of informative interest at students for the subject "Foreign Language" and its relevance to their future profession. The use of interactive teaching methods makes it possible to instill in the student interest in learning languages.

К. С. Быкова, студент ПГС-22

Научный руководитель - **В. А. Есенгалиева**, кандидат философских наук, доцент
Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск, РК

ПРОБЛЕМЫ МОДЕРНИЗАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Современная образовательная система Республики Казахстан направлена на повышение уровня образованности как фактора конкурентоспособности нации. В Стратегии Президента Республики Казахстан "Казахстан-2050": новый политический курс состоявшегося государства» глобальными факторами перспективного развития современного общества заявлены образование и наука. Особое значение имеет призыв главы государства к выводу системы образования на международный уровень развития и его модернизация, которая породила и порождает ряд трудностей.

***Ключевые слова:** образование, модернизация системы образования, наука, проблемы модернизации системы образования.*

С превращением человеческого потенциала в главный ресурс развития мировой цивилизации повышается значение образования в мировом сообществе.

Сфера образования в последние годы изобилует новаторскими реформами, и на это есть объективные причины: при той волне глобализации, которая обрушивается на нас, невозможно устоять, если не быть мобильным.

В настоящее время глобализация является одним из ведущих факторов, влияющих на формирование нового состояния образования. Она способствует развитию мирового образовательного пространства, которое становится поликультурным и социально-ориентированным на развитие человека и цивилизации в целом. Однако влияние глобализации двояко: оно может быть как позитивным, так и негативным. Но при этом, по-прежнему решающая роль в обеспечении развития человеческой цивилизации остается за образованием [1].

Глобализация является основной силой в процессе установления как теоретических, так и политических рамок для всё большего числа сфер человеческой деятельности. Глобализация становится комплексным явлением, не ограничиваясь в своем влиянии какой-то одной сферой нашего бытия. И, конечно, она не может не затронуть сферу высшего образования, где готовятся научные, научно-технические и управленческие кадры, т. е. носители современного научно-технического прогресса.

Высшее образование является важнейшим социальным институтом, функционирующим с целью удовлетворения общественных потребностей, и потому живо реагирующим на внутренние и внешние изменения и процессы. Постоянно возрастающие по объему и все более разносторонние по содержанию межстрановые экономические связи формируют потребность в универсальных кадрах специалистов, получающих профессиональную подготовку в национальных вузах. Это приводит к тому, что содержание национальных систем высшего образования естественно стремится к так называемым "мировым стандартам", вырабатываемым мировой наукой и техникой. Процессы глобализации также требуют от национальных систем высшего образования новой целевой ориентации, учитывающей потребности в международной солидарности. В условиях глобализации неизбежна универсализация содержания и

технологий образования, которую невозможно остановить при существующих мировых информационных и коммуникационных системах в виде Интернет.

В настоящее время происходит интернационализация высшего образования, которая постепенно приобретает черты качественно нового этапа – интеграции, всемерного сближения национальных образовательных систем, их взаимодополняемости. Превращение высшего образования в мировую социальную систему характеризуется множеством взаимосвязанных элементов разного уровня и характера. Занимая свое специфическое место на рынке образовательных услуг, вузы взаимодействуют в форме сотрудничества или соперничества, вырабатывая основные ориентиры этого рынка. Потребность в устойчивости системы высшего образования предполагает постоянное ее развитие и приспособление к меняющимся условиям современного мира. В этой связи кризис высшего образования, о котором пишут многие эксперты в последние годы, есть не что иное, как сигнал к необходимости реформирования его содержания, форм и задач в ответ на “вызов эпохи”.

11 марта 2010 года стал 47-ой страной, присоединившейся к Болонскому процессу. Сегодня вхождение республики в европейское образовательное пространство рассматривается в контексте национальных интересов в развитии внешнеполитического курса страны, направленного на сотрудничество с Европой, включая и вступление в ВТО и участие в рынке образовательных услуг [2].

Президент РК Нурсултан Назарбаев в Стратегии “Казахстан-2050”: новый политический курс состоявшегося государства» определил одним из наиболее главных направлений дальнейшую модернизацию социальной сферы, развитие системы современного образования и подготовку высококвалифицированных кадров. Глава государства отметил, что страна движется к постиндустриальному миру, в котором правит триада «образование - наука - инновации». Особое внимание Нурсултан Назарбаев уделил вопросу модернизации национальной системы образования, получения знаний и развития высоких технологий.

Следует подчеркнуть, что в новых условиях развития цивилизации реформирование образовательной системы в разных странах мира стало процессом непрерывным, происходящим в соответствии с принципами гуманизации, гуманитаризации, дифференциации, многовариантности, непрерывности. В связи с этим, дальнейшее развитие получает дистанционное обучение, в перспективе – создание электронных, виртуальных университетов распределенного типа.

За последние годы в образовательной сфере Казахстана принимаются и реализуются законы «Об образовании», «О науке», а также государственные программы, в частности «Программа развития образования на 2011–2020 гг.», казахстанский проект «Интеллектуальная нация-2020» и другие. Особое внимание вопросам дальнейшей модернизации системы образования уделено в Стратегии развития «Казахстан-2050». С присоединением Казахстана к Болонскому процессу основной задачей образовательной политики государства на перспективу становится нацеленность на достижение качества образования соответственно уровню международных стандартов сегодняшнего дня. Однако вхождение республики в Болонский процесс породило и порождает ряд трудностей.

В западных странах, казалось бы, все происходит просто и логично: развитая промышленность и сельское хозяйство требуют определенных специалистов. Для этого существуют университеты и колледжи, которые готовят их по соответствующей методике, выпускники направляются на эти производственные предприятия, студентов обучают тому, что будет востребовано в их будущей профессиональной деятельности. Нововведения и совершенствования методов обучения не происходят директивными указаниями и приказами органов образования, а стимулируются требованиями со

стороны обучающихся к уровню своей подготовки, которая необходима им для будущей работы по специальности.

Знакомство с таким опытом, естественно, делает заманчивым его внедрение у нас. Такая практика существует везде в цивилизованном мире, и потому трансферт опыта западных стран стал откровенной идеологией, лежащей в основе модернизации нашей сферы образования. Но если в тех странах методология обучения детерминировалась соответствующими экономическими отношениями, то у нас она возникла посредством проекции опыта обучения напрямую из сферы образования этих стран в нашу сферу образования. В таком, казалось бы, безобидном действии происходит серьезная ошибка: эти нововведения в нашей практике уже не мотивируются запросами нашей экономики, ментальными особенностями и, вообще, вызовами нашей действительности. А это очень важно, потому что вследствие этого исчезают мотивация обучения, практическая востребованность выпускников и другие моменты, которые двигают весь образовательный процесс [3].

Одним словом, повторение чужого опыта не такое уж простое дело, как может показаться с первого взгляда. Практика свидетельствует, что копирование чужого опыта без учета национальной специфики, ценностей общества, в котором эти инновации должны прижиться, превращается в манипулирование, а в лучшем случае – в решение каких-то узких задач. Отсюда возникает важность выявления барьеров, затрудняющих инновационный процесс.

Во-первых, следование международным стандартам не означает полного отказа от ценностей и традиций, накопленных в отечественной системе образования и фундаментальной науке. Реформа высшего образования в контексте Болонской декларации в республике была проведена в очень короткие сроки, можно сказать, административными методами.

Безусловно, во внедрении новой технологии обучения есть определенные достижения, но самые сильные демократические его компоненты еще не реализованы должным образом: нет еще реального выбора преподавателей, элективных дисциплин, нет организации студентами собственной траектории обучения, методика работы все еще не соответствует идеологии этого метода. В результате, слепое копирование европейско-американского стандарта, неапробированное к отечественной системе образования, очень сильно повлияло на ее качество.

Например, если в советское время в технических вузах физику, высшую математику изучали четыре семестра, то сейчас – два. А ведь современный инженер должен на высоком профессиональном уровне уметь делать сложные математические расчеты, выявлять физические свойства техники и оборудования производства и т. д. Нынешний уровень подготовки будущих специалистов по этим дисциплинам очень низок. Чертеж – основа инженерной деятельности. Сейчас инженерная графика в университете изучается один семестр. Работодатели возмущаются, что молодые специалисты не умеют читать чертежи, не говоря уже об инженерных проектах.

Во-вторых, одним из условий Болонской декларации считается конвертируемость дипломов и востребованность специалистов на отечественных и международных рынках труда. Здесь также есть над чем подумать.

В республике сегодня более 130 вузов (цифры меняются в связи с реорганизацией). Казахстан впереди таких стран-лидеров высшего образования, как Англия, Япония, Германия и Россия по количеству вузов на один миллион жителей. Но это количественные характеристики, но не качественные. И здесь возникает вопрос, по каким принципам высшие учебные заведения формируют контингент студентов? Педагоги вузов знают, что набор в нашей практике реализуется без учета адресной подготовки, т. е. востребованности будущих специалистов предприятиями,

учреждениями, организациями, и как следствие многие из них после окончания вуза попадают в разряд безработных или работают не по специальности. Очевидным является и то, что многие вузы готовят студентов по одним и тем же специальностям, в итоге получается их переизбыток, и молодые люди остаются невостребованными.

В-третьих, серьезное негативное влияние на развитие высшего образования оказывает чрезмерное раздувание коммерческого контингента студентов в государственных вузах и рост самих коммерческих вузов. Надо особо отметить, что для оправдания такого положения дел подводится идеологическая база. Например, ректора отдельных коммерческих вузов утверждают, что их студенты лучше получают профессиональное образование, чем студенты, обучающиеся на гранте. Но вот на чем основано это смелое утверждение – другой вопрос. Другие сторонники коммерциализации пытаются доказать, что если студенты заплатили, они из всех сил будут стараться оправдать вложенные денежные средства за обучение. Многолетняя практика работы в вузе свидетельствует об обратном. Значительная часть таких студентов слабо подготовлена и достаточно равнодушна к процессу получения высшего образования.

Говоря о коммерциализации, хотелось бы акцентировать внимание еще на одной проблеме. Высшая школа страны нуждается в разработке новой системы финансирования и оплаты за обучение. Ведь ежегодно существенно растет цена на образовательные услуги, причем, не учитывается материальное положение родителей студентов. Сейчас, чтобы получить высшее образование на уровне бакалавриата по техническим специальностям, студент только за один год должен оплатить за учебу 340-350 тыс. тенге, а по юридическим и медицинским – на порядок выше. Более того, наш студент не имеет возможности взять меньшее количество дисциплин – только указанные в учебном плане. В силу этих обстоятельств, студенты, не проплатившие один семестр полностью, отчисляются из вуза, а получившие «неуды» в сессию, оставляются на так называемый «третий семестр» и дополнительно оплачивают задолженности. Отечественные вузы должны привести эти и многие другие вопросы в соответствие с требованиями кредитной системы обучения [4].

Следующей проблемой хотелось бы выделить тестирование как стеновой хребет кредитной технологии. О его существенных недостатках умалчивать нельзя.

Во-первых, заменяется диалог преподавателя со студентом, то есть живой процесс классического обучения и контроля итоговых знаний, компьютерным тестированием. И эта замена далека от тождественности. Компьютер не может оценить оригинальность и индивидуальность мышления, проследить логику студента, его творческое начало. По мнению президента Общества защиты прав потребителей образовательных услуг России А. Сидоренко, «нынешняя система проверки знаний не приносит ничего, кроме вреда, тесты в принципе, проверяют фактологические знания и формируют кроссвордный тип мышления, игнорируя главную задачу – формирование мышления».

Во-вторых, тесты, в значительной степени, выхолащивают часть учебной дисциплины и не способствуют развитию целенаправленного творческого мышления.

Тестовый контроль знаний стал реальностью, и его ни в коем случае отрицать нельзя, но во всем должна быть мера. Такой вид незаменим при проверке текущей успеваемости, проверке различных заданий и т. д. [5].

На качество образования негативно влияют не только вышеперечисленные проблемы, но и отсутствие конкуренции между преподавателями за ведение той или иной учебной дисциплины. В последние годы в отечественных вузах резко упал конкурсный отбор, который связан с чрезмерным количественным числом вузов и демографической ситуацией. Это привело к формированию малочисленных

студенческих групп. Малочисленные группы, вплоть до одного человека (нонсенс!). При такой ситуации не приходится говорить не только о кредитной технологии, но и вообще о любой технологии. Но на нашей практике это обернулось пагубным принципом: лишь бы студент платил, лишь бы сохранить специальность. Такая позиция и является причиной плачевных результатов, которые мы имеем в ВУЗах.

Таким образом, становится очевидным, что центральная проблема для общества – образование на протяжении всей жизни – должна основываться на следующих принципах (ЮНЕСКО):

а) научиться работать: совершенствоваться в своей профессии, приобретать компетентность, дающую возможность гибко решать различные задачи и ситуации;

б) научиться жить в новых условиях, поскольку от всех потребуется большая самостоятельность и способность в оценке, сочетающиеся с усилением личной ответственности в рамках реализации коллективного проекта [6].

Система высшего образования Казахстана находится на переходном этапе, переживает процесс реформирования ее в соответствии с условиями кредитной технологии обучения, Болонского процесса. На этом пути сохраняется немало проблем, требующих своего решения. Исходя из выше изложенного, хотелось бы предложить следующие рекомендации:

1) Внедрить в процессы обучения современные методики и технологии. Сегодня на основе международных стандартов успешно работает Назарбаев Университет и Интеллектуальные школы, развивается сеть передовых учреждений профессионально-технического образования, надо распространять их опыт на всю систему системы Казахстанского образования, подтягивать их уровень.

2) Повышение качества педагогического состава. Нужно усилить стандарты базового педагогического образования, требования к повышению квалификации преподавателей школ и вузов. В каждом регионе должны действовать интегрированные центры повышения квалификации педагогов.

3) Независимая система подтверждения квалификации. Государство не должно одновременно предоставлять образовательные услуги и оценивать их качество. В текущем году создадут ряд независимых центров подтверждения квалификации на базе отраслевых ассоциаций в одной-двух сферах.

4) Следует расширять доступность образования для молодежи, через механизмы государственного (частного) партнерства, субсидирование проезда и проживание молодежи из сельской местности и малообеспеченных семей, развитие сети общежитий. Важный вопрос - обеспечение возможности для работающей молодежи получать специальное образование без отрыва от работы.

5) Образование должно давать не только знание, но и умение их использовать в процессе социальной адаптации.

6) Важно усилить воспитательный компонент в процессе обучения, патриотизм, нормы, морали, нравственности, межнациональное согласие, законопослушание, толерантность - эти ценности должны прививаться во всех учебных заведениях, независимо от форм собственности. Одной из этих ценностей, главным преимуществом нашей страны является наша многонациональность и многоязычие. Государственным языком, как гласит конституция является - казахский, также в конституции сказано что наравне с ним в гос. органах официально употребляется русский язык, эти нормы нашей конституции, которые никому не позволено нарушать. Правительство должно разработать типовой комплексный план по обеспечению знаний молодежи этих ценностей во всех образовательных учебных заведениях.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Сейтешев, А. Актуальные проблемы казахстанского образования / А.Сейтешев // Журн. Мысль. - 2012. - № 11. – С. 15.
- 2 Послание Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Н.А.Назарбаева Народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства»
- 3 Байгабатов, Т. Высшее образование Казахстана в свете Болонского процесса / Т.Байгабатов // Журн. Мысль. - 2013. - № 4. – С.10.
- 4 Маликов, Т. О модернизации сферы образования. / Т.Маликов // Журн. Мысль. - 2015. - № 9. – С.5.
- 5 Байгабатов, Т. .Качество высшего образования – основа формирования интеллектуальной нации. / Т.Байгабатов // Журн. Мысль. – 2015 – №1. – С.13.
- 6 Уюкбаева, М. Образование – основа процветания страны. / М.Уюкбаева // Журн. Мысль. – 2013. - №2. – С.20.

РЕЗЮМЕ

Система высшего образования Казахстана находится на переходном этапе, переживает процесс реформирования ее в соответствии с условиями кредитной технологии обучения. На этом пути сохраняется немало проблем, требующих скорейшего решения и центральная проблема для общества – образование на протяжении всей жизни!

RESUME

The system of high education of Kazakhstan is positioned on transitional phase, pass through reforming process according to terms of credit technology education. There are a lot of problems, needed quickly solutions and central problem of society – education of our life's way.

К. Д. Калмышова, студент группы БУА-22

Научный руководитель - **Ш. С. Аймукашева**, старший преподаватель

Западно Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК

ПЕРСПЕКТИВЫ УСПЕШНОСТИ МОДЕРНИЗАЦИИ КАЗАХСТАНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РАМКАХ БОЛОНСКОГО ПРОЦЕССА

Аннотация

В статье перечисляются проблемы применения целей и задач Болонского процесса к казахстанской образовательной системе. Автор отстаивает необходимость модернизации высшего образования в стране, но с разумным принятием нововведений, без перегибов и ломки устоявшихся традиций.

***Ключевые слова:** болонский процесс, кредитная система, академическая мобильность, конкурентоспособность, европейский стандарт.*

Образование - это системообразующая часть национальной культуры любой страны, Казахстан не исключение. Поэтому процесс присоединения страны к европейской образовательной среде – это еще и поиск модели образования, в которой должно быть сочетание как общемировых, так и собственных общенациональных приоритетов образовательных систем. Фактически, с обретением Независимости в 1992 году ведущие университеты страны подписали документы, позволявшие профессорам и студентам работать в образовательных реалиях Европы. В 2005 году к европейским стандартам присоединились еще 63 университета страны. В настоящее время практически все 139 университетов Казахстана, среди которых есть национальные, государственные и частные, следуют принципам Болонской декларации. Следовательно, пребывание казахстанской вузовской системы в европейском образовательном пространстве длится более 20-ти лет, что требует изучения процессов обновления, хода адаптации основных принципов европейской образовательной среды.

В связи с этим основной задачей должно стать повышение уровня обучения и подготовки специалистов. Повышение уровня образования позволит повысить конкурентоспособность нынешней молодежи, оказать влияние на повышение производительности труда.

В национальной концепции системы образования, государственной программе развития образования, в основных направлениях социально-экономической политики правительства стратегической целью Казахстана сформулирована интеграция в европейское образовательное пространство в рамках Болонского процесса. В настоящее время Болонский процесс объединяет 46 стран. Болонский процесс наглядно иллюстрирует смену парадигмы высшего образования от человека «учат» - к человек «учится».

Цели Болонской декларации заключаются в развитии единого общеевропейского рынка труда для работников высшей квалификации, свободный доступ к европейскому образованию, обеспечение сопоставимой системы высшего образования. Казахстанская система высшего образования декларировала свое намерение присоединиться к Болонскому процессу и уже предпринят ряд важных законодательных мер и документов, которые должны способствовать интеграции нашей системы образования в европейское образовательное пространство.

Декларация содержит семь ключевых положений. Принятие системы сопоставимых степеней, в том числе через внедрение приложения к диплому для обеспечения возможности трудоустройства европейских граждан и повышения международной конкурентоспособности европейской системы высшего образования.

Введение двухциклового обучения: предварительного (undergraduate) и выпускного (graduate). Первый цикл длится не менее трёх лет. Второй должен вести к получению степени магистра или степени доктора.

Внедрение европейской системы перезачёта зачётных единиц трудоёмкости для поддержки крупномасштабной студенческой мобильности (система кредитов). Она также обеспечивает право выбора студентом изучаемых дисциплин. За основу предлагается принять ECTS (European Credit Transfer System), сделав её накопительной системой, способной работать в рамках концепции «обучение в течение всей жизни».

Существенное развитие мобильности учащихся (на базе выполнения двух предыдущих пунктов). Расширение мобильности преподавательского и иного персонала путём зачёта периода времени, затраченного ими на работу в европейском регионе. Установление стандартов транснационального образования.

Содействие европейскому сотрудничеству в обеспечении качества с целью разработки сопоставимых критериев и методологий.

Внедрение внутривузовских систем контроля качества образования и привлечение к внешней оценке деятельности вузов студентов и работодателей.

Содействие необходимым европейским воззрениям в высшем образовании, особенно в области развития учебных планов, межинституционального сотрудничества, схем мобильности и совместных программ обучения, практической подготовки и проведения научных исследований [1].

Вот уже несколько лет казахстанские высшие учебные заведения выходят на "финишную прямую" реформы образования - во многих университетах начался так называемый "Болонский процесс".

Теперь за три-четыре года можно будет получить диплом о высшем образовании и степень бакалавра, а тем, кто захочет более глубокой специализации или пойти в науку – открылась дорога в магистратуру.

Самые жаркие споры о плюсах и минусах диковинного процесса ведут сограждане, ностальгирующие по советской системе образования, весьма и весьма неплохо себя некогда зарекомендовавшей, и "западники", уверенные, что все иностранное - это хорошо.

Кроме того, главным плюсом нововведения последние называют тот факт, что подтверждать свой диплом, переезжая из страны в страну, не придется, потому что учебные планы повсюду станут одинаковыми, (как и система оценок и перечень дисциплин) благодаря системе кредитов. Кроме того, введение тестирования как главной экзаменационной формы делает систему более прозрачной и позволяет эффективно бороться с вузовской коррупцией. Отечественные аналитики пока не сошлись в своих оценках и очень осторожны и называют Болонский процесс скорее даже социальной "ломкой", нежели образовательной.

Быть или не быть все-таки? На одном из научно-практических семинаров голландец Николас Хэрэнс, занимающийся защитой интересов студентов в Европейской студенческой ассоциации, ответил на вопрос российских журналистов: "Легко ли найти работу после окончания бакалавриата в Голландии?" следующим образом:

- Голландия ввела двухступенчатую систему образования только три года назад. Поэтому на данный момент рынок труда не очень знаком с дипломом бакалавра. С другой стороны, большинство студентов не видят причин останавливаться по получении степени бакалавра и поступают в магистратуру. Наконец, всем понятно, что диплом бакалавра - это что-то не слишком фундаментальное. Вы получаете какие-то знания, навыки, но очевидно,

их недостаточно для того, чтобы претендовать на хорошую работу. Сейчас предпринимается попытка сделать бакалавриат более ориентированным на рынок труда, работодателям предлагается участвовать в подготовке будущих специалистов. Но пока... нет, пока что бакалавр в Голландии может найти хорошую работу лишь с трудом [2].

Бакалавр, по идее, человек, получивший высшее образование, полноценный профессионал. Магистр - это интеллектуальная элита, будущие ученые. Все встанет на свои места, когда ажиотаж вокруг высшего образования закончится, и специалистов начнут оценивать не по дипломам, а по реальным знаниям. Пока же даже с продавцов сотовых телефонов требуют "корочку".

Болонский процесс - это проверка на прочность не только для всей образовательной структуры, это испытание для современной молодежи и нынешних преподавателей. Смогут ли и те, и другие в сжатые сроки изменить свою психологию? Студентам предстоит научиться самостоятельному обучению, понять, чего они хотят от жизни и профессии.

Преподавателям предстоит осознать, что ежечасно и ежесекундно появляется все новая и новая информация и нужно уметь ее перерабатывать и использовать, чтобы готовить конкурентоспособные кадры. Время покажет, как справится Казахстан с "рифами" этой реформы [3].

В результате анализа основных направлений модернизации системы управления высшими учебными заведениями выявлены слабые и сильные стороны высшей школы Казахстана:

Положительные результаты реформы системы образования:

- предполагается, что из бакалавров будет формироваться основная масса работников, а из магистров – интеллектуальная элита. Обучение бакалавров нацелено на широкую область профессиональной деятельности, магистров – на овладение узкопрофильными знаниями и особенностями конкретных профессий. Бакалавриат удовлетворит возросший спрос на получение высшего образования;

- Болонская система даст возможность комбинировать знания: можно стать бакалавром по одной специальности, а магистратуру закончить по другой. Отпадет неудобная и расточительная по деньгам и времени практикующаяся в настоящее время система получения платного второго высшего образования;

- двухступенчатая система образования как нельзя лучше подходит в наше время, когда знания имеют свойство быстро устаревать. Новая система образования предусматривает «пожизненное» образование, заключающееся в программах дополнительного образования для выпускников;

- академическая мобильность дает большие возможности и преимущества в пополнении знаний в других вузах, особенно за рубежом. Дипломированный специалист будет больше востребован на мировом рынке труда.

Отрицательные результаты реформы системы образования:

- не вызывает доверия новая система оценивания знаний. Во многом она действует некорректно, двусмысленно и необъективно;

- резкое изменение системы высшей школы в Казахстане привело к ухудшению уровня образования, уменьшению оплаты труда преподавателей (за счет уменьшения «часов» при возросших трудозатратах на подготовку новых программ и адаптацию к новой системе);

- были адаптированы только внешние составляющие – кредиты, многоуровневая система обучения. Внутренние составляющие Болонского процесса – академическая мобильность студентов и преподавателей – практически отсутствуют.

Несмотря на значительное число сторонников и противников Болонской декларации, сейчас мы находимся на той стадии, когда пути назад уже нет. Поэтому необходимо наилучшим способом адаптироваться к происходящим изменениям.

Несмотря на тенденцию к универсализации, в основе которой лежит признание дипломов о высшем и послевузовском образовании, дипломы казахстанских вузов за небольшим исключением не признаются в Европе и Америке.

Являясь непосредственным участником Болонского процесса и академической мобильности, мною было проведено социологическое исследование в целях получения наиболее полной информации. Исследование было направлено на выявление мнения студентов о соответствии отечественного образования европейским стандартам. Для получения достоверной информации был составлен анкетный опрос. Респондентами являются студенты ЗКАТУ им. Жангир хана и ЗКГУ им. М.Утемисова, которые учились в европейских университетах на протяжении 3-4 месяцев за последние 3 года.

Основные направления для исследования можно разделить на:

- влияние академической мобильности на респондентов;
- оценка качества образования;
- проблемы системы образования и пути их решения.

Мнение респондентов по поводу первого блока разделились на несколько основных направлений, таких как: развитие и практика иностранных языков (42%), получение новых профессиональных знаний (15%), культурный обмен (29%), научно-практическая деятельность (14%).

49% опрошенных студентов утверждают, что полученное зарубежное образование превосходит отечественные стандарты. В то же время, 51 % оценили казахстанское образование, как соответствующее мировым стандартам, в том числе 15 % считает, что качество образования не только сопоставимо, но и лучше, чем в зарубежном вузе.

В фокусе исследовательского интереса был один из сегментов, связанных с отношением студентов к реализации идей и положений Болонской системы, их точка зрения по поводу недостатков системы образования Казахстана, а также предложенные ими пути их решения.

Подробнее остановимся на выявленных проблемах, волнующие студентов. Респонденты отмечают огромные затруднения в сфере финансовой поддержки мобильности, что выявило следующие основные формы затрат: «за счет финансирования МОН РК» (42%), «за счет внешних спонсоров» (23%), «самостоятельное финансирование» (8%), «затруднились с ответом» (27%).

Следующая существенная проблема студентов-респондентов связана с механизмами перезачета кредитов и изученных дисциплин: 25% студентов ответили, что по приезду все дисциплины засчитываются полностью; 53% - засчитываются частично; 23% - не засчитывается, требуется сдача всех дисциплин.

Главными трудностями, препятствующими более масштабному внедрению программ академического обмена, можно назвать недостаток ресурсов (51%), языковой барьер (31%), организационный фактор (визовые вопросы, оформление документов, бытовые проблемы - 15%), успеваемость кандидата (3%).

Анализ полученных данных в ходе проведенных исследований, показывает, что большинство студентов осведомлены об основных идеях Болонской декларации, отмечая при этом положительные и отрицательные аспекты инноваций.

В контексте готовности системы образования к нововведениям и анализа соответствия казахстанских программ обучения международным стандартам, респондентами выделены задачи в области развития академической мобильности:

- обеспечение качества внешней мобильности;

- дальнейшая реализация принципов полиязычного образования (соразмерное обучение казахскому, русскому, английскому и другим иностранным языкам; обучающие курсы и учебные программы, основанные на соизучении языка и культуры);
- расширение прямых связей вузов с зарубежными вузами-партнерами и международными организациями;
- совершенствование нормативной и правовой базы академической мобильности.

Проведенные исследования позволяют сделать вывод, что имплементация Болонского процесса в образовательную среду Казахстана революционным образом повлияла на ее содержание, структуру, технологии обучения и ресурсное обеспечение и вызвала, в основном, положительное отношение к происходящим переменам. Коррекция таких процессов, как автономия исследовательских университетов, получение двойного диплома, академическая мобильность требует времени на адаптацию, что естественно для государства, которое только в 2010 году официально присоединилось к европейским стандартам образования.

Академической мобильности студентов и преподавателей как основного принципа реализации Болонского процесса придается очень большее значение. Основная цель академической мобильности для студентов – предоставление возможности для получения разностороннего образования по выбранному направлению подготовки, обеспечение доступа к учебным заведениям и соответствующим образовательным услугам. Профессиональная мобильность для преподавателей – признание и подтверждение в трудовой деятельности периодов, проведенных в целях повышения квалификации, преподавания и научных исследований.

О важности таких принципов Болонского процесса как развитие дистанционных технологий обучения и информатизация образования, возрастание престижности европейского высшего образования и поддержание его конкурентоспособности отмечают 52% студентов.

Основные аргументы студентов - «критиков» (21%) интеграции Казахстана в европейское образовательное пространство выражается в предположении о снижении доступности высшего образования.

В целом преобладает высокая оценка готовности вузов к реализации принципов Болонского процесса среди студентов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Назарбаев Н.А. Послание Президента Республики Казахстан - Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства. – Астана. - 2012 г.
- 2 Исаков Б.М. Проектирование программ высшего образования: опыт Казахстана. //Аккредитация в образовании. 2013, сентябрь, с. 24-30.
- 3 Артамонова Ю.Д., Демчук А.Л., Караваева Е.В. Совместные образовательные программы вузов: состояние, проблемы, перспективы. - 2011. С. 3-5.

ТҮЙІН

Бұл мақалада Қазақстанның білім беру жүйесінде Болон процесінің мақсаттары мен міндеттерін қолдану мәселелерін тізімдейді. Автор елімізде жоғары білім беруді жаңғырту қажеттігін қарастырады, бірақ инновацияларды біртіндеп енгізу керектігін айтады.

RESUME

The article specifies the problems of the application of the Bologna process objectives and targets to the Kazakhstan educational system. The author defends the necessity of modernization of the higher education in Kazakhstan, but with a rational adoption of innovations, without excesses and break with conventional traditions.

Ж. А. Нұралина, БЖЗО-11 топ студенті

Ғылыми жетекші - **Ш. С. Аймукашева**, аға оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ЖАСТАР ЖӘНЕ ДІН

Аннотация

Мақалада жастарға рухани тәрбие беру және дәстүрден тыс діни ағымдар сананың улануы туралы мәселілер зерттеліп, қарастырылады.

***Кілт сөздері:** дін, білім, ислам, жастар, дәстүрден тыс діни ағымдар.*

«Жастар және дін» деген тақырыпты таңдауыма, жас ұрпақты жақсылыққа асық, жамандықтан қашық болуға үндеудің тамаша үлгісі мен дәстүрімен тәрбиелейтін құндылықтардың өмірімізден алшақтай бастауы жайлы ойлар себеп болды. Бүгінгі жастар имандылыққа жол сілтейтін және олардың жоғалған жан сұлуы мен әдемі әдептерін қайта қалыптастыратын бағыт-бағдарға өте мұқтаж. Ислам үнемі ойлануды, пікір қорытуды, ілім іздеуге бұйырады. Мынадай бір қанатты сөз бар: «Мүминнің бірінші міндеті - білім іздеу. Қандай қайнар көзден тапса да, оған иелік жасауы керек». Қасиетті Құранның 719 жерінде Алла Тағала білім жетілдірудің артықшылығы жөнінде айтқан. Дәл осы тұста мен Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлының: «Еліміздің және жастардың ең басты байлығы - сапалы білім» деген даналық сөзі барын да айтқым келеді [1].

Қоғамның толеранттылығы өздігінен пайда болатын нәрсе емес. Ол - тәрбие арқылы қалыптасатын қоғамдық мінез. Ал мінездің негізі дінде. Дін білім арқылы келеді. Қазақстан Республикасы түрлі конфессиялардың мекені. Діннің Қазақстан қоғамы өміріндегі орны ерекше екендігін жергілікті әкімдіктердің діни бірлестіктерімен бірлесіп, Құрбан айт, Ораза айт, «Рождество Христово» сияқты мерекелерінің өткізілуіне атсалысуынан байқауымызға болады, бұл құбылыстар мемлекеттік заман талабына сай көп векторлы саясатын дін саласында да ұстанып келе жатқандығының айғағы. Қоғамымыздың бүгінгі басты мәселелерінің бірі еліміздегі түрлі діндерді ұстанушылар арасында экстремистік көзқарастардың орын алуына жол бермеу. Бұл азаматтардың рухани білім алуын діндерді де, мемлекетті де, қоғам да әрқашан қолдаған.

Қазіргі кезде қоғамымызды, адам санасын улап жатқан діни ағымдардың саны уақыт өткен сайын көбейіп барады. Олардың қаншама біз білмейтін түрлері бар. Сонымен қатар оның адам санасына, өміріне деген қаншалықты зиян келтіріп жатқанын көптеп естіп жүрміз. Қазіргі таңда терроризм, экстремизм деген пәле етек алып, кез келген мемлекеттің басы ауыртар індетіне айналды. Бұл індеттің қашан, қай жерде болатыны белгісіз. Бұл тек қана имамдарға ғана емес, бұл қоғам болып білек сыбанып күресетін мәселелердің бірі. Елбасы өз Жолдауында: «Біз мұсылман үмбеттерінің бір бөлігі екендігімізді мақтан тұтамыз. Біз мұсылман болғанмен Ханафи мазхабының бағытындағы мұсылмандармыз. Сондықтан Аллаға деген сенімімізді жат ағымдардың жаман пиғылына еріп, шатастырып алмауымыз керек. Қазақтың сайын даласына сай нормаларды қолданып құлшылық етуіміз керек», - деген болатын [1]. Жат ағым өкілдерінің дінді бұрмалап, халықтың санасын улайтын уағыздарына өкінішке қарай сеніп қалатын жандар аз емес. Әсіресе, олардың көздегені діннен хабары жоқ

көкөрім жастар. Олар күнделікті өмірде біз бен сіздің арамызда жүріп сенімге кіріп алады. Ислам атын жамылып, бетперде кигендердің шынайы жүзін білу қиын.

Дей тұрғанмен, құрметті конференцияға қатысушылар, дінмен байланыстының бәрі бірдей оң сипатқа ие бола бермейді. Сондықтан біз діннің жағымды жақтарын айтып қана қоймай, әрбір жағдай мен үдеріске әділ көзбен, шыншылдықпен қарап, тиісті бағасын беруіміз керек. Өкінішке орай, дін рөлінің арта түсуі барысында халықтың діни өмірінің кейбір келеңсіз көріністері ашыла бастағанын айта кеткім келеді. Аталмыш мәселені зерделеу көрсетіп отырғандай, елімізде қалыптасқан қағидаларға мойынсұнбайтын азаматтар да жоқ емес, кейбір дінге сенушілердің қоғам алдындағы конституциялық, азаматтық борышын атқарудан бас тарту оқиғалары көрініс алуда.

Діни экстремизм мен терроризм радикализмнің кең тараған түрлері болып табылады. Өкінішке орай, құқыққорғау органдары атап көрсетіп отырғандай, мұндай қылмыс түрлері де елімізде етек алуда. Экстремизм мен терроризм идеологтары дінді пайдаланып, діни риториканың ерекш еәдістерін колдана отырып, халықтың белгілі бір топтарының ой-санасына теріс ықпал ете білді. Көп жағдайда әлеуметтік белсенділігімен ерекшеленетін, идеологиялық ықпалға тез түсетін қоғамның ерекше тобы саналатын жастар теріс пиғылды діни насихаттық қызмет үшін ыңғайлыны санаға айналды. Жас ерекшеліктеріне қарай ізденгіш және білуге құмар болып келетін жастар қылмыс әлемінің, оның ішінде шетелдік және халықаралық субъектілердің тарапынан айлакерлікпен жасалған идеологиялық тұзаққа жиі түсетін болды.

Еліміздегі уақытша келген шетелдіктер немесе шет елдерге барып діни білім алған азаматтарымыз бөтен елдің идеологиялық келімсектік немесе жат түсініктері мен пиғылдарын діни тұрғыдан халық санасына сіңіруге бар күшін жұмсайды. 2014 жылы Шымкент, Петропавл, Қарағанды, Өскемен, Атырау Астана, Алматы қалаларының жастарының арасында жүргізілген әлеуметтік сауалнама бойынша: «Аумағыңыздағы таныс жастардың қатарынан шетелдік діни мекемелерге оқу үшін жолданғандар туралы хабарыңыз бар ма?» деген сұраққа олардың 32,7 %-ы «естігенім бар», 11,7%-ы «таныстарым бар», 55,6%-ы «бұл туралы ешнәрсе білмеймін» деп жауап берген [3].

Қоғам мүшелерін мемлекеттік бағдарламасыз шетелде діни білім алу мақсатымен оқуға аттануы толғандыратын жәйт. Өйткені, мұның келешекте ұлттық қауіпсіздігімізге нұқсан келтіруі ықтимал. Сондықтан діни білім беру жүйесін мемлекет өз қолына алуға тиіс.

Бүгінгі басты міндеттеріміз - Қазақстан мұсылмандарының рухани құрылымдарын біріктіру; экстремистік идеялардың тарауына қарсы тұру; дінді саясиландырмау, Исламға жала жабу сынды іс-әрекеттердің көрініс табуына жол бермеу; Қазақстан мұсылмандарының рухани құрылымдарын жаңа бағытта жандандыру.

Елімізде әртүрлі діндер мен конфессия өкілдерінің бейбіт қатар өмір сүруі және өзара тиімді іс-әрекет етуі үшін қолайлы жағдайлар жасалған. Мұсылмандар, христиандар және басқа діни сенім өкілдері біздің көпконфессиялы және көпұлтты ортақ үйімізде қоян-қолтық араласа өмір сүріп жатыр. Қазақстандағы конфессияаралық қатынастар әлемдегі көптеген елдер үшін үлгі болып отыр. Жалпы дін, қоғам мен мемлекет дамуының қажетті және сөзсіз жағымды факторына айнала бастады.

Қорыта келгенде бүгінгі жастар болашақ өмірінің жарқын болуы үшін әрекет етіп, еліне тигізер оң пайдасы туралы ойлануы керек. Ол үшін жақсы білім алып, оны тәлімді тәрбиемен ұштастыра білуі тиіс. Жастар дінге бет бұрмас бұрын немесе бір нәрсеге күмәнмен қараған жағдайда, кез-келген адамнан емес, мешіт имамдарымен ақылдасқан жөн болар. Қазіргі ақпараттың жақсы дамыған заманында ақпараттық

технологияларды қолданып осы мәселеге байланысты ғылыми-танымдық бағдарламалар жасау, телеарналардан елдегі болып жатқан діни мәселелердің себептерін ашып көрсетіп, елдегі діни ахуал жайлы халықты ақпаратпен қамтамасыз ете алсақ, бұл жүйеде өз жемісін берері сөзсіз. Сонда ғана еліміз өркендеп, көзі ашық, көкірегі ояу сауатты азаматтарымыз көбейіп, қаймағы бұзылмаған мемлекетімізді сақтап қаламыз. Сондықтан қазіргі қоғам халықтың діни сауатты болғанын талап етеді. Бізге діни сауат ауадай қажет екенін түсінетін кез келді. Сөз қорытындысында айтарымағам қазақ «ел боламын десең, бесігіңді түзе» деген. Бала шыр етіп, жарық дүниеге келген күннен имандылықта бойына сіңіру, мектепте де, жоғарғы оқу орындарында да мұны талассыз жүргізіп отыру бүгінгі күннің өзекті мәселесі екенін айтқым келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауы. Астана, Ақорда, 2014 жыл

2 Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. Астана, Ақорда, 2013 жыл

3 Баймаханов Б. Діни білім – тәрбие бастауы. //Егемен Қазақстан.- 2014. - 27 мамыр.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается духовное воспитание молодежи и деструктивное влияние нетрадиционных религиозных течений.

RESUME

The article deals with the spiritual education of youth and the destructive effect of non-traditional trends religioznyh.

Г. Қ. Ерғалиева, студент

Г. М. Хайруллина, аға оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.

БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация

Бұл мақалада білім беру саласындағы инновациялық технологияның басты мақсаттары айтылған. Инновациялық қызмет пәнінің мазмұнын тереңдетуге ұстаздың кәсіптік шеберлігін арттыруға, оқу ісін дамытуға бағытталуы жөнінде жазылған.

Қазіргі жас ұрпақтың саналы да сапалы білім алуының бірден-бір шарты оқу орындарындағы білім беру процесіне жаңа инновациялық технологияларды енгізу екендігі туралы баяндалған. Жаңа педагогикалық инновацияларды дер кезінде қабылдап, өндеп, нәтижелі пайдалана білу – әрбір ұстаздың негізгі міндеті болып табылатыны жөнінде, білім беру саласындағы оқудың жаңа жолы оқу-тәрбие процесінде инновациялық әдіс-тәсілдерін енгізу, әрбір білім алушылардың білімге деген қызығушылықтарын, талпынысын арттырып, өз бетімен ізденуге, шығармашылық еңбек етуге жол ашуының негізі болатындығы туралы жазылған.

Кілт сөздер: Әлеуметтік технология, оқыту технологиясы, әдістер, білім, инновация.

«Білімді, еңбекор, бастамашыл, белсенді болуға қазірден бастап дағдыланыңдар. Жұмыс пен сұраныс бар өңірге батыл барыңдар. Шеберліктің шыңына жете білсеңдер мамандықтың бәрі жақсы»

Қазақстан Республикасы Президентінің

Қазақстан халқына жолдауынан

2015 жыл, 30 қараша

Инновациялық білім – іскерліктің жаңа түрі. Инновациялық қызмет пәнінің мазмұнын тереңдетуге ұстаздың кәсіптік шеберлігін арттыруға, оқу ісін дамытуға бағытталған.

Біз білім беру адамзаттық ортақ мүлкіне айналған дәуірде өмір сүрудеміз. Қазіргі уақытта мұғалімгерге қойылған жаңа технологияны ғылыми түрде меңгерту және терең білімді де ұлтжанды ұрпақ тәрбие беру мәселесі қолдау табуда [1].

Қазақстан Республикасының үкіметі білім беру саласына үлкен мән беріп, көп көңіл бөлуде, себебі білім беру саласы мемлекеттің тұрақты өмір сүруі мен қалыпты дамуын қамтамасыз ететін институт болып табылады.

Бүгінде білім беруді мемлекеттік реттеуге емес, мемлекеттік басқаруға көбірек назар аударуымыз қажет, сондықтан жоғары білім берудің жаңа мемлекеттік саясатын дайындап, оны жүзеге асыруға тиіс. Білім беру саясатының атқарым қызметін ұсақ реттеумен алмастыру, бір жағынан, білім беру мен жаңашыл қызмет етуге деген ұмтылысынан айырады.

Білім беру бағыныш сатысының екінші деңгейіне жоғары білім берудің стандарттарын, аккредитация бағыттарын дайындау, қоғамның шынайы баға алуына

мүмкіндік беретін білім беру және ғылыми қызметтің сапасын бағалаудың көрсеткіштерін дайындау секілді мәселелер қойылады.

Ал жоғары оқу орындары болса, оқу-әдістемелік, ғылыми, тәрбиелік және инновациялық қызметтің барлық кешенін өз бетінше орындап, университеттің автономия мен жоғары мектептегі академиялық бостандығы қағидаларына негізделі отырып қоғам дамуының өзекті мәселелері бойынша шешімдерді дайындауы тиіс. Қоғам дамуы үшін қажетті жаңа білім тек қана еркін академиялық ортада, тәуелсіз университет ойының ортасында ғана табылатындығы аса маңызды. Ал мемлекет болса, осындай сыншыл білімдерді қалыптастыратын мұндай тәуелсіз пікір орталарының әрекет етуіне мүдделі болуы тиіс. Бұлармен қарулана отырып, мемлекет қоғамның ары қарай дамуын қамтамасыз етеді. Білік пен академиялық қауымдастық арасындағы осындай типтес әріптестік ең батыл және аса маңызды өзгерістерді жүзеге асыра алады [1].

Бір жағынан, Білім және ғылым министрлігі жоғары білім беру жүйесін реттеудегі реформаларға бастама жасайды және жоғары оқу орындарының топтары осындай өзгерістерді қабылдауға дайын, яғни оң өзгерістер белгіленіп, олар дамып келеді: жаңа заңнамалық база қалыптасады, басқарушылық қызметтердің қайта бөлінуі орын алады, көп арналы қаржыландыру элементтері кеңейтіледі, оқу орындарының жаңа формалары ашылады, білім беру бағдарламаларының мазмұны жаңартылады.

Екінші жағынан, басқа мәселелер қатары да пайда бола бастады. Оларға: қаржыландырудың жеткіліксіз деңгейін, сонымен қатар бюджеттік қаражаттарды бөлудің тиімсіз және күмәнді механизмін, сапалы білім беру жүйесі қызметкерлері мен білім алушыларды әлеуметтік қолдаудың төмен деңгейін жатқызуға болады.

Білім беру саласын реформалаудың маңызы ерекшелігі Қазақстан Республикасының халықаралық қатынастарға белсенді қатысып, әлемдік интеграция процестерге кірігуіне байланысты арта түсуде. Жаһандану үдерісі күшейген сайын, әлем елдерінің арасындағы бәсекелестікте күшейіп, экономика мен шұғыл өзгерістерге икемді және дағдарыстық жағдайларға тұрақты саяси жүйе қалыптастырудың өзектілігін айқындай түсті, үнемі қозғалыста болу қажеттілігін тудырды, сондықтан Қазақстан Республикасының әлемінің озық тәжірибелерін өткізіп, мемлекетімізде ендіре бастады. Бұл үдеріс білім беру саласында қарқынды түрде жүргізілуде, себебі қазіргі таңда инновациялық технологиялар жедел дамып, жер шарының жер-жерінде көптеген түрлі жаңалықтар ашылуда және олар коммуникация құралдары арқылы жылдам таралуда.

Бүгінгі күні республикамыздың жалпы орта білім беру жүйесіне жоғары оқу орындарының студенттері, халықаралық олимпиадалар мен көрмелерден жүлделі оралғанмен, қазақстандық білім беру орындарының түлектері ғылыми-революциялық жаңалықтар ашуға қол жеткізе аламауда, себебі біздің білім беру жүйеміз әзірше оқушылардың қажеттілігіне бағдарланбаған, ақпараттық қоғам жаһандану үдерісі барысында туған қажеттіліктерді ескеруге бағытталмаған. Міне, осы себептерге үкімет білім беру саласын реформалау бағытында бастамалар көтеруде. Осы бастамалардың бірі ретінде Назарбаев Зияткерлік мектептерінде орта білім беру мазмұны мен жүйесі реформалануда және модернизациялануда.

Назарбаев Зияткерлік мектептеріндегі білім беруді реформалаудың бір көрсеткіші ретінде кіріктірілген білім беру бағдарламаларының ендірілуін айтамыз.

Ғылымда «педагогикалық технология» бағыты XX ғасырдың 60-шы жылдары АҚШ пен Англияда қалыптасып қазіргі уақытта практика жүзінде барлық дүниежүзі елдеріне таралып, білім беру саласында кең өріс алды. «Технология» ұғымы жалпы үлкен екі бағытқа жіктеледі. Бірі - өндірістік технология, екіншісі - әлеуметтік технология.

Әлеуметтік технология – өндірістік технологиядан әлдеқайда ауқымды, жүзеге асыру жағынан күрделі, қалыптасу, даму жағынан ұзақ мерзімді қамтамасыз ететін үдеріс. Сондықтан әлеуметтік технологияны өндірістік технологияға берген анықтама мазмұны толық ашып бере алмайды. Сонымен қатар «педагогикалық технологияның» термині, анықтамасы әлі де бірізге нақты түсе алмай отыр. Педагогикалық технология: «жаңа технология», «озық технология» т.б. терминдермен аталуда. Ал бұлардың бірден-бір ерекшеліктері жайлы пікірталас ғалымдар арасында әлі де бар. Әр зерттеуші-ғалым өзінің көзқарасын, жасаған тәжірибесінің көрсеткен нәтижесіне қарай баға беру керек.

Жалпы ғалымдардың технология туралы пікірлерін жинақтасам: шеберлікпен өнім алу, нәтижеге қол жеткізу, белгілі жоба, модельмен оқыту сияқты қағидалардың төңірегіне топтастырылып, түрлі анықтамалар берілген.

Солардың ішінде кең тараған зерттеушілер өз еңбектерінде негізгі ұстанымдарының бірі етіп алатын – В.П.Беспальконың тұжырымдарын атап өткенім жөн. Оның тұжырымдары бойынша қазіргі технология төмендегідей шарттарды іске асыруы тиіс., біріншіден, педагогикалық технология оқытуда дайындықсыз әрекеттерді болдырмауы керек. Екіншіден технология оқушының оқу-танымдық қызметінің құрылым мен мазмұнын анықтайтын оқу-тәрбие үдерісінің жобасына негізделуі керек. Үшіншіден, білім беру мақсатын диагностикалық түрде анықтап, оның меңгерілу сапасы дәл тексеріліп, бағалануы қажет [2].

Әдіскер – ғалым Н.А. Оразханова пікірінше: кез келген технологияны білім беру үдерісіне енгізуде міндетті орындалуға тиісті бірнеше шарттары бар.

Әрбір педагогтің инновациялық іс-әрекетін қалыптастырудың педагогикалық шарттары баяндалған: инновация туралы білімі; инновацияны жан-жақты меңгеру; инновациялық іс-әрекет диагностикасын меңгеру; инновацияны тәжірибеге ендіру жұмыстары; инновацияны практикада дұрыс қолдану.

Білім беру саласындағы оқудың бірден-бір жолы оқу-тәрбие процесінде инновациялық әдіс-тәсілдерін енгізу, әрбір білім алушылардың білімге деген қызығушылықтарын, талпынысын арттырып, өз бетімен ізденуге, шығармашылық еңбек етуге жол ашу. Инновациялық процестің негізі – жаңалықтарды қалыптастырып жүзеге асырудың тұтастық қызметі. Инновация білім деңгейінің көтерілуіне жағдай туғызады.

Білім сапасын арттырудағы жаңа инновациялық технологияларды оқып, үйреніп, сараптай келе, мынадай тұжырым жасауға болады:

– білім алушылардың білім, білік сапасын арттырудағы жаңа инновациялық технология түрлері сан алуан, оларды таңдау және одан шығатын нәтиже оқытушының кәсіби біліктілігіне тікелей байланысты;

– жаңа инновациялық технологияларды енгізу жүйелі әрі мақсатты түрде жүргізілгенде ғана жетістікке жетуге болады;

– жаңа инновациялық оқыту технологияларын енгізу барысында әрбір оқу орнының материалдық-техникалық базасының бүгінгі талапқа сай еместігі, әрі жетіспеуі, кадрлық әлеуметтің төмендігі көп кедергі жасайды.

Қазіргі жас ұрпақтың саналы да сапалы білім алуының бірден-бір шарты – оқу орындарындағы білім беру процесіне жаңа инновациялық технологияларды енгізу екендігі сөзсіз түсінікті. Сондықтан ғылыми-техникалық прогрестен қалыспай, жаңа педагогикалық инновацияларды дер кезінде қабылдап, өңдеп, нәтижелі пайдалана білу – әрбір ұстаздың негізгі міндеті болып табылады. Біздің ойымызша, оқу орындарында инновациялық басқару жүйесін енгізіп, оны жүзеге асыру міндет.

Жаңа инновациялық педагогикалық технологияның негізгі, басты міндеттері мынадай:

– әрбір білім алушының білім алу, даму, басқа да іс-әрекеттерін мақсатты түрде ұйымдастыра білу;

- білім мен білігіне сай келетін бағдар таңдап алатындай дәрежеде тәрбиелеу;
- өз бетінше жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру, дамыту;
- аналитикалық ойлау қабілетін дамыту.

Қазақстанда ең алғаш «Инновация» ұғымына қазақ тілінде анықтама берген ғалым Немеребай Нұрахметов. Ол “Инновация, инновациялық үрдіс деп отырғанымыз – білім беру мекемелерінің жаңалықтарды жасау, меңгеру, қолдану және таратуға байланысты бір бөлек қызметі” деген анықтаманы ұсынады. Н.Нұрахметов “Инновация” білімнің мазмұнында, әдістемеде, технологияда, оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастыруда, мектеп жүйесін басқаруда көрініс табады деп қарастырып, өзінің жіктемесінде инновацияны, қайта жаңарту кеңістігін бірнеше түрге бөледі: жеке түрі (жеке – дара, бір-бірімен байланыспаған); модульдік түрі (жеке – дара кешені, бір-бірімен байланысқан); жүйелі түрі (мектепті толық қамтитын)

Әдіскер С.Көшімбетова өзінің зерттеуінде оқу-тәрбие үрдісінде оқытудың инновациялық әдіс-тәсілдерін қолданудың мынадай ерекшеліктерін атап көрсеткен:

– дербес оқыту технологиясы оқу-тәрбие үрдісінде ғылымның негіздерін игерту үшін ізгілік, адамгершілік қасиеттерді қалыптастыра отырып, жеке тұлғаның әлеуметтік-психологиялық жауапкершілін арттыруы;

– қоғам мен табиғат заңдылықтарын кіріктіру негізінде меңгеруі;

– оқытушы білмейтін шығармашылық ізденіс негізінде өмірге келген жаңа қабілет;

– саралап деңгейлел оқыту технологиясында оқытудың мазмұны мен әдістері шығармашылық ізденіс іс-әрекет жасау негізінде адамның инновациялық қабілеттерінің қалыптасуына бағытталады;

– ақпараттық бағдарламалап оқыту – оқытудың мазмұнын пәнаралық байланыс тұрғысынан ұйымдастыру;

– иллюстрациялы түсіндірмелі оқытуда «адам-қоғам-табиғат» үйлесімдік бағыттағы дүниетанымында жүйелі саналы мәдениет қалыптасады;

– ізгілендіру технологиясында педагогика ғылымының алдыңғы қатарлы ғылыми жаңалықтарды тәжірибеде «бала –субъект», «бала-объект» тұрғысынан енгізіле бастайды да, ал ғылыми білімдер оның тұрмысының әлеуметтік жағдайы мен іс-әрекетінің әлеуметтік нәтижесінің бірлігінде қарастырады.

Ал жалпы инновацияны **модификациялық, комбинаторлық, радикалдық** деп үш түрге бөлуге болады .

Модификациялық инновация – бұл бұрын қолда барды дамытумен, түрін өзгертумен айналысу. Бұған В.Ф. Шаталовтың математикаға жазған тірек конспектісі және оны көптеген мұғалімдердің пайдалануы мысал бола алады.

Комбинаторлық модификация – бұрын пайдаланылмаған, белгілі әдістеме элементтерін жаңаша құрастыру. Бұған пәндерді оқытудың қазіргі кездегі әдістемесі дәлел.

Радикалдық инновация – білімге мемлекеттік стандарттарды енгізу жатады. Мемлекеттік стандарт білім беруде, негізінен, мөлшерлерді, параметрлерді, деңгейлік және сапалы оқытудың көрсеткіштерін қалыптастырады.

Бұл мақалада қорытындылай келе, бүгінде адамзаттың дамуы білім деңгейінің жоғарылығымен тікелей байланысты екенін түснуіміз басты мәселе болып отыр. Бағыт-бағдарын, басымдылықтарын өзгертпеген оқыту жүйелері қоғам дамуының тежеуші кедергісі болатындығы белгілі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Жақсылықова, Қ. Қазақ тілін орыс тілді бөлімдерде модульмен оқытудың ғылыми-технологиялық негіздері/ Қ.Жақсылықова // Алматы. - Абай атындағы АлМУ. - 2001.-397 б

2. Қоянбаев Ж.Б. Педагогика / Ж.Б. Қоянбаев, Р.М. Қоянбаев // Астана . - Полиграфия РАПБ. - 1998. – 380 б.

ТҮЙІН

Бұл мақалада білім алушының қазіргі таңдағы инновациялық алған білімне сай дамуын түсінуіміз керек. Бұрынғы қалыптасқан оқыту әдістері өзгiссiз қалып қауымның дамуын артта қалдыруда.

RESUME

As a result, human development directly related to the level of his intelligence in this the main issue that we doldny understand. Direction training bases system which remained unchanged hindering the development of society.

С. Т. Куптлеуова, студент

Е. М. Джаналиев, т.ғ.к., доцент м.а.

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., ҚР

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ ЖЕТІСТІГІН БАҚЫЛАУ МЕН БАҒАЛАУДЫҢ ТҮРЛЕРІ

Аннотация

Мақалада білім алушылардың оқу жетістігін бақылау мен бағалаудың түрлері қарастырылған. Білімді бақылау және бағалаудың ғылыми дәлелденген, тәжірибеде қолданылатын принциптері зерттелген. Оқушылардың білім, білік және дағдыларын бақылау мен бағалаудың әдістері келтірілген.

Түйін сөздер: *Бақылау, бағалау, білім, білік, дағды.*

Педагогика ғылымы саласында білім, білік, дағдыны бақылаудың көптеген түрлері кең тараған. Мысалы, ғалым-педагогтар Ю. К. Бабанский, Н. А. Сорокин бақылауды күнделікті, оқтын-оқтын, қорытынды деген пікірлер айтады. Ал Г. И. Щукина - күнделікті, тақырыптық, оқтын-оқтын, қорытынды және емтихан деген көзқарастарын білдіреді. Е. А. Дмитриев - күнделікті, тақырыптық және қорытынды, нәтижесі деген тұжырымға келген. Профессорлар Ж. Б. Қоянбаев, Р. М. Қоянбаевтың "Педагогика" оқулығында ол тақырыптық, тараулар бойынша, оқтын-оқтын және қорытынды бақылау деп бөлінген [1].

Күнделікті бақылау оқыту процесінде күнделікті қолданылады және сабақ барысында оқушылардың оқу-танымдық әрекетіне басшылық жасайды. Ол ішкі және сыртқы байланысты жан-жақты жүзеге асырауға мүмкіндік туғызады, соның негізінде оқушылардың келесі оқу әрекетіне ықпал етеді. Күнделікті бақылау оқытушының жалпы немесе жекелеген оқушылар жұмысына жүйелі түрде бақылау жасау көмегімен жүргізіледі. Бақылаудың бұл түрі оқушылардың тапсырмаларды өз бетінше орындауға деген ниеттері мен берілген тапсырманы орындауға деген олардың қызығушылығы және жауапкершілік сезімін ынталандыруда үлкен маңызға ие болады.

Тақырыптық бақылау - оқу бағдарламаларындағы белгілі тақырыптар бойынша өткізіледі. Сабақтың тақырыбы және әрбір кезеңдері негізінде оқушылардың білімді, іскерлікті, дағдыны игеруі тексеріледі. Сонымен бірге, оқытушы жаңа тақырыптың кейбір басты мәселелерін өткен сабақтардағы оқу материалдарымен толықтырады, кейбір ұғымдарды, анықтамаларды, ғылыми ережелерді оқушылардың есіне салады.

Қорытынды бақылау - барлық пәндер бойынша жыл аяғында өткізіледі. Бақылау процесінде тақырыптық және тарау бойынша бақылау нәтижелері есепке алынады. Оқушылардың жыл бойында алған теориялық және тәжірибелік білімдері анықталады. Сондықтан қорытынды бақылаудың негізі емтихан және оқушылардың жылдық үлгерім бағалары болады. Емтихан мен жылдық үлгерім бағаларынан педагогикалық кеңестің шешімі бойынша қорытынды бағалар шығарылады. Бақылау әдістері арқылы оқушылар жұмысының тиімділігі мен мазмұны туралы кері байланыс қамтамасыз етіледі. Бақылау әдістеріне ауызша, жазбаша және графикалық бақылау әдістері жатады. Бұл әдістерге қарағанда бағдарламалап бақылау әдістерінің өзіндік ерекшелігі бар. Олар машинасыз және машиналы бағдарламалап бақылау әдістеріне бөлінеді.

Машинасыз бағдарламалап бақылау әдістері бойынша перфокарталар және бақылау карталарын қолданып, оқушылардың теориялық және практикалық білімдерін анықтайды. Оқытушы оқыту және білім беру мазмұны бөлімі бойынша 20-25 сұрақтар дайындап, әрбір сұраққа 4 вариантты жауаптың мазмұнын жазады. Олардың ішінен бір сұраққа ғана дұрыс жауап беріледі. Қалған сұрақтар варианттары: дәл емес, толық емес немесе басқа тектес ұғымдарға сәйкес келеді.

Бақылаудың тағы бір бөлігі, кейбір жағдайда, тапсырмалар түрі деп ұғынылады (жазбаша бақылау жұмысы, тесталық жұмыс, зертханалық-тәжірибелік жұмыс, шығарма, диктант және т.б.) немесе оқушылар әрекетінің бәрі болып (баяндама, хабарлама, оқушы әңгімесі, оқытушы сұрағына жауап беру және т.б.).

Бақылау - кең көлемде оқу процесін тексеру деген мағынаны білдіреді. Бақылау оқыту процесінде оқушылардың оқу әрекетіне басшылық жасау қызметін атқарады, олардың шығармашылық күші мен қабілетінің дамуына ықпал етеді.

Бағалау - оқытудың құрамдас бөлігі және қорытындылау сатысы. Бағалау, оқу процесінің деңгейін, сапасын, дәрежесін белгілеу. Оны оқушының оқу-таным әрекетінде қарастырсақ оқыту процесінің міндеттерін оқушылардың қандай дәрежеде меңгеруі, дайындық деңгейі мен дамуын, білімдерінің сапасын, білік пен дағды көлемін анықтайтын құрал.

Келесі кезекке білім, білік және дағдыны бақылау және бағалау қызметіне тоқталамыз. Ол негізінен үш жақты сипатта болып келеді: білім беру, тәрбиелеу және дамыту.

Бақылаудың білім беру қызметі негізінде оқушылар жаңа білімдерді қабылдайды, бұрын алған білімдерін толықтырып, жетілдіріп, белгілі бір жүйеге келтіреді.

Тәрбиелік қызметі оқушыларды жүйелі түрде жұмыс істеуге үйретеді. Бақылаудың нәтижесінде олар күнделікті сабаққа үзбей дайындалады, жауапкершілік сезімдері артады.

Дамыту қызметінің маңызы сол, оқушылар өз бетінше оқу тапсырмаларын орындауда жаңа білімдерді қабылдайды, қорытынды жасайды, баяндамалар әзірлейді, хабарламалар жасайды.

Бағалаудың да қызметі үш топқа бөлінеді: хабарлаушылық (информирующие), басқарушылық (управляющие), тәрбиелеушілік (воспитывающие).

Бірінші топ өз алдына: белгілеп қоюшылық (фиксирующая), бағдарлаушы (ориентирующая), бақылаушы (контролирующая) болып келеді. Бұл топтың қызметі білім, білік және дағдыны бағалауды, әрбір бағаның көрсеткіштері мен өлшемдеріне оқытушы мен оқушылардың арқа сүйеуі жағдайында іске асады.

Екінші топ: ұйымдастырушылық (организующая), реттеушілік (регулирующая), дәлдеп түзетушілік (корректирующая) болып келеді. Осы топты жүзеге асырудың қажетті шарты бағадағы көрініс тек қана оқытудағы қол жеткізілген нәтиженің мөлшері ғана емес, сонымен бірге сапасын белгілейтін көрсеткіш.

Үшінші топ: қалыптастырушылық (формирующая), дамытушылық (развивающая), ынталандырушылық (стимулирующая) болып келеді. Бұл топтың қызметінің нәтижелі болуының кепілі, баға оқытудың нәтижесін нақты бейнелей білуде.

Білімді бақылау және бағалау ғылыми дәлелденген, тәжірибеде қолданылған принциптер негізінде жүргізіледі: әділдік, жан-жақтылық, жүйелік, жеке-даралық, дифференциалдық және тәрбиелік.

Әділдік, шындық (білім сапасының нақтылығы, баға өлшемі мен ережесі нормасына қатысты) - бұл субъективтік факторларды болдырмауды көздейді.

Жүйелік, бірізділік - әрбір сабақ, тақырып бойынша оқушылар оқу әрекетінің басқа буындарымен байланыстыра қаралып, оқыту процесінің барлық кезеңдерінде бақылау жүргізуді көздейді: түйінді сұрақтар бойынша оқыту нәтижесін қорытындылау; тақырыптық бақылау, сабақтар бойынша балл қою т.с.с.)

Жеке-дара қатынас - әрбір оқушының ерекшелігін бағалау (оның қабілеті, бейімділігі, денсаулығы, оқу әрекеті т.б.) қарастырады.

Жан-жақтылықта - бақылау оқу бағдарламасының барлық бөлігін қамтиды, оқушылардың теориялық білімдерін, интеллектуалдық және практикалық білік пен дағдысын бақылауды қамтамасыз етеді.

Дифференциалдық қатынас - әрбір пәннің ерекшелігін, жекелеген бөлімдерін, сонымен бірге оқушылардың жекедара қасиетін ескеріп, соған сәйкес бақылаудың әртүрлі әдістері мен оқытушының педагогикалық әдеп сақтауын талап етеді.

Жоғарыда айтылған талаптарды орындау, ең алдымен бақылаудың сенімділігін және оқыту процесінде өздерінің алдында тұрған міндеттердің орындалуын қамтамасыз етеді, бақылауда әр түрлі қателіктер мен сәтсіздіктердің болмауына кепілдік жасайды.

Оқушылардың білім, білік және дағдыларын бақылау, бағалау педагогика ғылымы мен практикасында белгілі бір әдістерді қолдану негізінде жүзеге асады. Олар мыналар: ауызша баяндау (әңгіме, жеке-дара, топтық, фронтальдық сұрақ).

- жазбаша бақылау (диктант, шығарма, таблица, схема, суреттер кұрастыру);
- практикалық бақылау (лабораториялық жұмыстарын, еңбек операцияларын орындау, тәжірибе жүргізу);
- машиналы бағдарламалап бақылау (перфокарталар, бақылау карталарын, дұрыс жауаптарды, диафильмдерді қолдану);
- өзін-өзі бақылау, бағалау (қателерді болдырмау, оларды түзеу, оқудағы өз жетістіктерін бағалау, соған сәйкес балл қою).

Оқыту процесінде бақылаудың *фронтальдық, топтық және дербес* формалары қалыптасқан. Оның тиімділігі оқытушының оларды дұрыс ұйымдастыруына байланысты.

Фронтальдық (жаппай) бақылау жағдайында барлық оқушыларға сұрақтар немесе мазмұны бірдей тапсырмалар беріледі. Оларды орындау барысында оқушылар арасында ынтымақтастық, жолдастық сезім пайда болады, бір-біріне сұрақтар қойып, жауаптарын толықтырады, орындалған жұмыстарды өзара тексеріп, іске асырады. Демек, бірігу іс-әрекетінде әлеуметтік құнды мотивтер қалыптасады.

Топтық бақылауда белгілі оқушылар тобы сабақ барысында оқытушыдан тапсырмалар алып орындайды. Кейбір оқушылар түрлі себептерге байланысты (сабақ жіберу, нашар үлгеру, ауыру т.б.), қосымша көмекті қажет етулері мүмкін. Сондықтан, олардың жұмысын ерекше еске алған жөн.

Бақылаудың *дербес* формасы әрбір оқушының білімін, іскерлігін және дағдысын терең, жан-жақты анықтауға мүмкіндік береді. Дербес бақылау бағдарламалап және дифференциялы оқыту барысында жақсы нәтиже береді. Дербес бақылауда оқушылар жауабының логикалық бірізділігі, олар өз пікірлерін қалай пайымдайды, қалай дәлелдейді, міне, осы мәселелерге аса көңіл аудару керек.

Оқыту процесінде оқушылардың өзін-өзі бақылауы өте қажет. Өзін-өзі бақылау, олардың оқу бағдарламасы материалы мен игерген іскерлігі және дағдысының беріктігі жайлы ақпарат алуын қамтамасыз етеді. Өзін-өзі тексеру арқылы оқушылардың алған біліміне сенімі артады, орындаған жаттығу, есеп шығару және тәжірибе жұмыстарының нәтижесін бағалайды.

Баға білімді есепке алу ғана емес, ол тәрбиелік құрал. Сондықтан, оқушы білімін бағалауда немқұрайлылыққа салынуға болмайды. Баға "балл" есебінде көрсетіледі.

Зачет (сынақ) - қорытынды бақылаудың айрықша түрі, ол белгілі бір тарау немесе тақырып бойынша атқарылған оқу жұмыстарының бүкіл өн бойында оқытушы қолданған тексерудің барлық түрлерін ескере отыра қойылады. Ол (1959 жылдан енгізілген) оқу бағдарламасының негізгі бөлімдері және тақырыптардағы білім, білік, дағдыларды жүйеге келтіру, тереңдету міндеттерін шешеді.

Емтихан - оқушылардың білімін қорытынды тексерудің және бағалаудың арнаулы формасы. Ол (1944 жылдан енгізілген) оқушылардың білімін жинақтауға және бір жүйеге келтіруге, оларды оқу жылы бойынша оқуға ынталандырады, оқу жұмысының сапасын арттыруға көмектеседі [1].

Білім мен дағдыны бақылау мен бағалаудың маңызы мен міндеттері

Оқушылардың оқу материалын меңгергенін тексеру және бағалау – оқыту нәтижелерін бақылау, оқу процесінің әр түрлі кезеңіндегі оқушылардың танымдық іс-әрекетін басқару.

Білімді тексеру және бағалау оқушының білім алуына көмектесіп, оның және оқытушының білім сапасы жөнінде сандық мәлімет береді. Оқытушы оқушының білім деңгейінен хабар алып, оның танымдық жұмысын ұйымдастыруға негіз жасайды. Оқытушы өз жұмысындағы жетістіктер мен кемшіліктерге баға беріп, жұмыс әдістерін толықтырып, түзетіп, жеке оқушылармен жұмыстың жолдарын және құралдарын тауып, бағдарламалық білімдердің меңгерілуі деңгейін анықтайды.

Оқушы тақырыпты қаншалықты деңгейде меңгергенін ұғады. Егер білімді тексермесе, онда оқушы өз білімін терең, жан-жақты және дұрыс бағалай алмайды. Оқушы баға алған соң өзін жетілдіруге, жақсы сапаларын дамытуға, білім, іскерлік, дағдыларындағы кемшіліктерді жоюға мүмкіндік алады.

Білім, іскерлік және дағдыларды тексеру және бағалау тәрбиеге де ықпал етеді. Оқушылардың өз оқулары, табысы, сәтсіздіктері туралы ой-пікірлері қалыптасып, қиындықты жеңуге ұмтылады. Баға оқушының өзі туралы ойына қозғау салады.

Білімді тексеру және бағалаудың мемлекеттік маңызы бар. Кәсіптік мектептің, оқытушылар ұжымының жұмысын білімді басқару органдары оқушылардың үлгеріміне қарап бағалайды. Кәсіптік мектеп әкімшілігі, қалалық, аудандық, облыстық білім беру ісін басқару органдары, Білім және ғылым министрлігі оқушылардың білімдерінің сапасын, оқу орындарының және оқытушылардың жұмысының жетістіктерін және кемшіліктерін білу үшін бақылау және тексеру жұмыстарын береді.

Білімді тексеруге қойылатын талаптар:

- тексерудің және бақылаудың жүйелілігі, тұрақтылығы, міндеттілігі. Бұл талапты орындамау оқушылардың оқуға деген қатынасын нашарлатып, білімнің сапасына кері әсер етеді;

- әрбір оқушы өзінің білімінің, іскерлік дағдысының бағаланатынын түсіну керек. Егер білімді тексеру және бағалау оқыту процесінің құрылымына тұрақты түрде енсе, онда оқушы оқытушының сұрақтары мен тапсырмаларына жауап беруге дайын болады.

- оқушылардың білім, іскерлік және дағдылары мемлекеттік оқу бағдарламаларына сәйкес тексеріледі. Бағдарламаны меңгеру - білімді бағалаудың негізгі өлшемі. Оқытушы оқушының қосымша біліміне, оқыған қосымша әдебиеттеріне кеңес, нұсқау, беріп, баға қоймайды.

- оқушылардың теорияны және фактілерді білуін тексеру және бағалау арқылы, білімдерінің жалпы және ақыл-ой дамуына, жеке тұлғалық сапаларын қалыптастыруға ықпалын, оқуға әсерін білу;

- білім, іскерлік, дағдыларды түрлі тәсілдер арқылы тексеру;
- байқалған кемшіліктерді оқушының өзі түзетуі;

- оқытушының оқушыларды білімдерін бақылап, бағалауға, кемшіліктерді жоюдың әдістемесі мен тәсілдерін білуге үйретуі;
- бағаның әділ қойылуы;
- оқушының өзін-өзі және басқаны бақылауы және бағалауы;
- әр тақырыпты оқудың нәтижесіне оқытушының және оқушылардың баға беруі;
- бақылау-бағалау процесінің әрбір оқушының оқу үлгерімінің төмендемеуіне, көңіл-күйінің жақсы болуына көмектесуі.

Тексеруден диагностикаға көшу

Оқытудың әр бөлігін оқып-үйренуді аяқтаған соң оның нәтижелерін білу үшін диагностика қолданылады.

Диагностика - оқу-тәрбие процесінің барысы және нәтижелері туралы ақпарат алу тәсілі. Оқу орындарындағы диагностиканың міндеттері:

- оқушылардың даму барысына және нәтижелеріне талдау жасау (білім алуға әзірлігі, психикасының жұмысы, дамуы);
- оқыту процесінің барысын және нәтижелерін талдау (білімнің көлемі және тереңдігі, білім, іскерлік, дағдыларды қолдана білуі, ой жұмысының негізгі тәсілдерінің болуы, шығармашылық іс-әрекет тәсілдерін білу);
- тәрбие барысын және оның нәтижелерін талдау (тәрбиелік деңгейін, адамгершілікке сенімін, адамгершілігін).

Егер өткен тәрбиеде талдау, тексеру және бағалаудың объектісі оқушының еңбегі болса, енді жаңа жағдайда оқытушы мен оқушының бірлескен еңбегі, оның нәтижелері талданады. "Енді жоспарланған көрсеткішке неге толықтай жете алмадық?" - деген сұраққа жауап беру керек. "Оқыту процесі тиімді болу үшін не істеу керек?" - деген сұраққа диагностика жауап береді.

Диагностика нәтиже мен процесті бірге зерттейді. Оқушының еңбегі оқытушының еңбегімен бірге талданып, оқушының мүмкіндігі, қабілеті және икемділігі зерттеледі. Оқытушының жұмысына ықпал еткен жағдайлар ескеріледі. Тексеру оқушының "оқығым келмейді" деген пікірімен санаспайды. Ал диагностика онымен санасады, оқушының оқуға ынтасын арттыру тәсілдерін табады. Мысалы, тексеру арқылы оқушы барлық тапсырманы дұрыс орындағаны анықталады. Оқытушы оған "өте жақсы" деген баға қойды және мадақтады. Процесс те, нәтиже де жақсы сияқты. Тек қана диагностика оқушының "өте жақсы" баға алғаны есте сақтау қабілетінің жақсылығынан екендігін, бірақ оның ақыл-ой жұмысына қабілеті нашарлығын анықтайды. Оқытушы кемшілікті жою мақсатымен оқушыға түрлі тапсырмалар береді.

Дәстүрлі тексеру нәтижелерді бағалап, олардың себептерін түсіндірмейді. Диагностика арқылы оқушылардың білім, іскерліктері тексеріліп бағаланады, сандық мәліметтер талданады, бағыттар айқындалып, одан арғы жұмыстар болжанады. Диагностика үшін көптеген әдістер және әдістемелер қолданылады. Мысалы, дәстүрлі тексеру, бағалау әдістерімен қатар тест әдісі, оқушылардың оқуға керекті психикалық сапаларын, атап айтсақ, есті, зейінді, ақыл-ойды, т.б. зерттеу, жеке оқушылармен жұмысты жобалау әдісі қолданылады. Қазіргі оқу орындарында қолданылатын диагностика педагогикалық қатынастар жүйесіндегі оқушыны жан-жақты зерттеуге мүмкіндік беретін әдістер мен әдістемелердің жиынтығы [2].

Дәстүрлі тексеру әдістері диагностика арқылы ізгілікке қызмет етіп, орта оқу орындарында жақсы қарым-қатынас орнатады. Диагностика оқушыларды "орташа", "үздік" деп бөлмей, олардың мүмкіндіктерін анықтайды. Диагностикалық қорытындылар дәл, толық болу керек. Барлық оқытушылар гуманистік идеяларды мойындағанда ғана диагностика арқылы әрбір оқушы туралы ақпараттар жиналып, оның қабілетін, дарындылығын дамытуға қолайлы жағдай жасалады. Оқушылардың білімдерін тексеру, бағалаумен байланысты әлі шешілмеген мәселелер көп. Гуманистік

педагогикада бірінші орында оқу тәрбие процесінің барысы және нәтижелері туралы ақпараттар алудың тәсілі, оқытушылар мен оқушылардың бірлескен еңбегінің нәтижелерін көтеру жолдарын табу үшін талдайтын диагностика тұрады. Диагностика керекті ақпаратты алудың қосымша тәсілі ретінде тексеру және бағалауды қолданады.

Тексеруді ізгілендіру

Оқушылардың білім, іскерліктерін тексеру, бағалау педагогикалық технологияның ежелгі бөлігі диагностикалық құрамына кіреді. Бақылаусыз, тексерусіз оқытуға бола ма? Зерттеулер оқу жұмысының сапасы мадақтау әдісіне байланысты екенін дәлелдеп отыр. Орта арнаулы оқу орындарында демократиялық өзгерістер, ізгілендіру білім, іскерліктерді бақылау және бағалауды жетілдіруді талап етеді.

Оқушылардың үлгермеушілігін болдырмау шаралары

Үлгермеушілікті болдырмау үшін оқу материалдарын түсінбеу себептерін анықтау керек.

Үлгермеудің негізгі себептерінің бірі - жұмыс істеу қабілетінің, ынтаның, зейіннің жоқтығы. Егер бұл сапалар отбасында, мектепте қалыптаспаса, онда оқушыға оқу қиынға түседі.

Екінші себеп - білімнің жүйесіздігі, жауапкершіліктің төмендігі. Оқушы бұрынғы оқу материалдарын түсінбегенін оқытушы уақытында байқамаса, онда оқушының оқуға қабілеті жеткіліксіз болады. Әдетте мұндай оқушылармен жеке жұмыстар жүргізіліп, оларға кеңес беріледі.

Үшінші себеп - материалдан мәнді белгілерді бөле алмау, негізгі мен негізгі емес мәселелерді ажырата алмау, оқушылардың жаттап оқып, бәрін есте сақтауға тырысуы. Мұндай оқушыларға абстрактілі ойлауларын дамыту үшін талдауға, қорытындылауға жаттығулар беріледі.

Төртінші себеп - пәнге деген қызығушылықтың жоқтығы. Нәтижесінде оқушының зейіні, білімге деген ықыласы төмендейді. Бұл тәжірибесіз оқытушының ашу-ызасын туғызып, түрлі дау-жанжалдарға себепші болады. Оқушыларға талап қою, құрметтеу, оқушының жеке тұлғалық сапаларын ескеру, оқушыны қызықтыру оның оқу жұмысын белсенді етіп, кемшіліктерін түзетуге ықпал етеді.

Бесінші себеп - оқушының отбасындағы қолайсыз жағдай, жан-жағындағы адамдармен тіл табыса алмау, оқушының оқу жұмысын атқара алмауы, "қиын" балаларға еліктеуі.

Үлгермеудің басқа да себептері бар. Ең бастысы – үлгермеу себебін анықтап, жеке жұмыстың жолдарын белгілеу. Оқытушының және оқу орындарының міндеті әрбір оқушының жақсы, сапалы оқуына көмектесу.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Әбиев Ж.Ә. Педагогика / Ж.Ә.Әбиев, С.Б.Бабаев, А.М.Құдиярова - Алматы : Дарын, 2004. – 448 б.

2 Қоянбаев Ж.Б. Педагогика / Ж.Б. Қоянбаев, Р.М. Қоянбаев. - Астана, Полиграфия РАПБ, 1998. – 380 б.

ТҮЙІН

Бұл мақалада білім алушылардың оқу жетістігін бақылау мен бағалаудың түрлері, принциптері, әдістері қарастырылған.

RESUME

This article about of student/s academic achievement of specified types of monitoring and evaluation methods.

С. Т. Куптлеуова, студент

М. С. Галиев, аға оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ БІЛІМ: ЖАҢА ЗАМАН – ЖАҢА ШЕШІМДЕР

Аннотация

Қазіргі таңда нарықтық экономика мен демократия принциптеріне негізделген егемен ел болып құрылуына байланысты Қазақстан ірі әлеуметтік және экономикалық өзгерістер жолымен дамып келеді. Осындай өзгерістерге сәйкес келетін біліммен қаруланған жастарды дайындауды қажет етеді. Жастарды оқытуға, оларға кәсіби білім беруге, мамандарды жан-жақты даярлауға қоғам мен мемлекеттің қазіргі таңдағы барынша назар аударуы да сондықтан. Ал егемен еліміздегі жоғары білім берудің негізгі міндеті маманды тек қана біліммен қаруландырып қана қоймай, жоғарғы оқу орындарында оқытудың жетік жолдарын меңгерген маман даярлау, кәсіби пәндерді игерумен қатар, рухани-мәдени құндылықтарды меңгерген жастарды даярлау.

Кілт сөздер: *индустриалды, инновация, кластер, кредиттік білім беру жүйесі, интерактивті, интеллектуалды, оқу процессі, дистанционды, коммуникация.*

Қазіргі таңдағы адамзаттың тіршілігінің негізгі тұғырнамасы – білім болып табылады.

Елбасымыздың жолдауындағы басты тақырыптарының бірі – жалпыұлттық білім беру жүйесін жақсарту, білім алу сапасын көтеру және жоғары инновациялық технологиялар саласын дамыту. Сондай-ақ Елбасы өз жолдауында жоғары кәсіптік білім беру жүйесінің инновациялық-интеллектуалдық потенциалын арттыру керектігі жайлы сөз қозғады және оны индустриалды-инновациялық кластерге айналу керектігіне де айта кетті. Елбасының осы ретте ұтымды ұсыныстары, жастардың қазіргі таңдағы өмір талабына сай білім алып, оны ертеңі үшін тиімді пайдалануы ортақ міндет екендігін еске салғаны, көпшіліктің көңілінен шықты.

Білім беру жүйесі - сабақтастығы бар білім беру бағдарламалары мен әр түрлі деңгей мен бағыттағы мемлекеттік білім беру стандарттары жүйесінің, оларды әртүрлі ұйымдастыру құқықтық формадағы, типтегі және түрдегі білім беру мекемелерінде іске асырушы тармақтардың, сонымен бірге білім беруді басқару органдары жүйесінің жиыны. Білім беру жүйесі қоғамның әлеуметтік – экономикалық дамуында жетекші роль атқарады, сондай – ақ оны әрі қарай айқындай түседі. Ал білімнің қалыптасып, дамуының жалпы шарттары философияның негізгі мәселесі – рухтың материяға, сананың болмысқа қатынасы тұрғысынан зерттелетін ілім таным теориясы деп аталады. Таным теориясының басқа ғылыми теориялардан түбірлі айырмашылығы – ол білімнің қалыптасуы мен негізделуінің жалпы ұстанымдарын, объективтік қатынастарды қалыптастырады. Орыс педагогі К.Д. Ушинский айтқандай, қазіргі заман талабына сай, әр мұғалім, өз білімін жетілдіріп, ескі бірсарынды сабақтардан гөрі, жаңа талапқа сай инновациялық технологияларды өз сабақтарында күнделікті пайдаланса, сабақ тартымды да, мәнді, қонымды, тиімді болары сөзсіз. Бұл жөнінде Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңының 8-бабында «Білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді акпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» деп атап көрсеткен.

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев жолдауында айтқандай: «Болашақта өркениетті дамыған елдердің қатарына ену үшін заман талабына сай білім қажет. Қазақстанды дамыған 50 елдің қатарына жеткізетін, терезесін тең ететін – білім». Сондықтан, қазіргі даму кезеңі білім беру жүйесінің алдында оқыту үрдісінің технологияландыру мәселесін қойып отыр. Елбасы жыл сайынғы халыққа арнаған жолдауында «Білекті бірді жығар, білімді мыңды жығар», «Инемен құдық қазғандай», «Білімсіз – өмір тұл» деген халықтың нақыл сөздерін алға тартып, жас ұрпақтың еңбексүйгіштікке, салауаттылыққа, жетістікке деген ұмтылысын күшейтуге, Қазақстан жастарын білімге шақырып, қазіргі таңдағы жаңа заман талабына сай - жаңа шешімдер, жаңа идеяларды жүзеге асыруға бағыттап отыр.

Инновация ағылшын тілінде жаңаны енгізу, жаңаша бастау, жаңа шешім деген ұғымды білдіреді. Демек инновациялық жүйе дегеніміз инновациялық құрылымдар мен жаңа заман талабына сай, болашақ маман иелеріне толыққанды білім қалыптастыруға, өздігінен жұмыс істеу және білім алу дағдыларын дамытуға жаңа кредиттік жүйе бойынша оқыту технологияларды және басқа да көптеген мәселелерді қамтитын тұтас бір дүние.

Кредиттік білім беру жүйесіндегі оқытудың жаңа технологиясы, бұл білім алушылардың өз бетінше іздену, шығармашылықпен жұмыс жасау, кәсіби қызметіне пайдалана білу секілді қабілеттерін ұдайы дамытып отырады. Қазіргі таңдағы заман талабына сай білім алушыға таңдау мүмкіндігін еркінше беру. Яғни жоғары оқу орындарында тапсырма алған білім алушылар, әдебиеттерді, ғылыми журналдарды, дәрістерді өз бетінше ізденіп, берілген тапсырманы орындайды. Бұл кредиттік жүйе білім алушылардың уақытын ұтымды пайдалану, оқу үрдісінде жаңа педагогикалық, техникалық оқыту технологиялар мен интерактивті тақталарды, әдістерді қолдану, оқыту сапасын арттыру сияқты мәселелердің шешімін тауып отыр [1].

Негізінде қазіргі білім беру жүйесі жаңашылдыққа бет бұрып, білім беру мазмұны жаңарып, жаңа көзқарас пайда болуымен, білім беру құрылымында жаңа технологиялар өмірге келді. Дамыта оқу жүйесі енгізілді. Ол білім алушыны өмірге үңілдіру,оны өз бетімен білімін толықтыра алатын дәрежеге жеткізу, жоғары қиындықта оқыту, оқу материалын жылдам қарқынмен игеру. Дамыта оқыту жүйесінің негізгі мақсаты - білім алушыны оқыта отырып, жалпы ой-өрісін дамыту, оның еркіндігін қалыптастыру, өздігінен ізденуге, шешім қабылдауға дағдыландыру. Сонымен қатар қашықтан оқыту немеседистанционды оқыту әдісі қазіргі замандағы білім талабы, қазіргі замандағы талабы, білім беруді дамытудың жаңа кезеңі, шешімі.

Мемлекет мәдениетінің айнасы-мектеп. Шын мәнісінде еліміздің әлеуметтік, мәдени, саяси, психологиялық жай-күйі халықтың білім жүйесінен, оның деңгейінен, ағартушылық іс-әрекетінен анық аңғарылады. Осы орайда, жазушы Ә.Кекілбаевтың «Уақыттың жалғыз өлшемі бар ол-адам ғұмыры. Адам ғұмырының жалғыз өлшемі бар, ол – арттағы халықтың қамы үшін бітіретін іс» -деген сөзін еске алсақ, осындай үлкен іс атқарар бір сала – мектеп және оның мұғалімі. Педагогикалық іс- өте нәзік, қасиетті іс. Ол тәрбиешіден сезімталдықты, балаға деген сүйіспеншілікті, бала жанын бірден танитын қырағылықты талап етеді. Бүгінгі мектептің басты міндеті- өзіндік ой- көзқарасын ашық айта алатын, өмірге бейім тұлға қалыптастыру болса, оған мұғалімнің шәкіртіне деген сүйіспеншілігі, оны тұлға ретінде бағалауы баланың адамдық қасиеттерінің дамуына басты кепіл бола алады.

Қазіргі заман талабы –мектепте оқытудың жаңа технологияларын меңгеру. Оқытудың жаңа технологияларының бірі -интерактивті техника және технология. Интерактивті техника және технологиясының дамуы кезеңінде осы

заманға сай білімді, әрі білікті оқушы даярлау мұғалімнің басты міндеті болып табылады.

Интерактивтік оқыту технологиясы – бұл коллективтік, өзін-өзі толықтыратын, барлық қатысушылардың өзара әрекетіне негізделген, оқу процесіне оқушының қатыспай қалуы мүмкін болмайтын оқыту процесін ұйымдастыру. Интерактивтік оқыту – бұл, ең алдымен оқушы мен мұғалімнің қарым-қатынасы тікелей жүзеге асатын сұхбаттасып оқыту болып табылады.

Сабақтағы интерактивтік әрекет өзара түсіністікке, өзара әрекетке, қатысушының әрқайсысына қажет есепті бірлесіп шешуге алып келетін - ұйымдастыру және сұхбаттасып қарым-қатынас жасауды дамытуды ұсынады. Қоғамдағы ақпараттандыру процесстерінің қарқынды дамуы жан-жақты, жаңа технологияны меңгерген жеке тұлға қалыптастыруды талап етеді. Білім беру реформасы - Қазақстанның бәсекеге нақтылы қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдардың бірі. Дамыған елдердегі білім беру жүйесінде ерекше маңызды мәселелердің бірі - оқытуды ақпараттандыру, яғни арнайы пәндерді оқытуда интерактивті техника және технологияларды қолдану. Қазіргі таңда елімізде білім беру жүйесінде жаңашылдық қатарына ақпараттық кеңістікті құру енгізілді.

Оқушыларға білім беруде жаңа оқыту технологияларын қолдану, инновациялық бағытта жұмыс жасау, заманталабына сай талап етілуде. Ақпараттық қоғамның негізгі талабы – оқушыларға ақпараттық білім негіздерін беру, логикалық ойлау-құрылымдық ойлау қабілеттерін дамыту, ақпараттық технологияны пайдалану дағдыларын қалыптастыру және оқушы әлеуметінің ақпараттық сауатты болып өсуі мен ғасыр ағымына бейімделе білуге тәрбиелеу, яғни ақпараттық қоғамға бейімдеу. Ақпараттық технология – қазіргі компьютерлік техника негізінде ақпаратты жинау, сақтау, өңдеу және тасымалдау істерін қамтамасыз ететін математикалық және кибернетикалық тәсілдер мен қазіргі техникалық құралдар жиыны.

Ақпараттандыру жағдайында оқушылар меңгеруге тиісті білім, білік, дағдының көлемі күннен күнге артып, мазмұны өзгеріп отыр. Білім беру саласында интерактивті техника және технологияларды пайдалану арқылы білімнің сапасын арттыру, білім беру үрдісін интенсификациялау мен модернизациялаудың тиімді тәсілдері іздестірілуде. Осыған орай бүгінгі күннің басты мәселесі:

1. Ақпараттық сауаттылығын;
2. Ақпараттық мәдениетін;
3. Ақпараттық құзіреттілігін сияқты қабілеттіліктерді қалыптастыру.

Оқушылардың құзыреттілігі «Оқушылардың білімі мен біліктілігін бағалаудың халықаралық бағдарламасы» негізіндегі тестілер арқылы анықталатындығын оның қойып отырған мақсатынан аңғаруға болады. Оқушылардың білімі мен біліктілігін бағалаудың халықаралық бағдарламасының мақсаты әлемдік деңгейге салыстырылатын әр мемлекеттің оқыту нәтижелері жөніндегі сенімді мәліметтерді алу саралау. Құзыреттілік - тақтадағы жауабын мәтіннен алып талқылап тұрған жауаппен емес жаңа өнімнің жасалуы мен алынуымен бағаланады. Сонда ғана оқулықтар оқушының өз бетімен жұмыс жасау рөлін атқарады, оқулық оқушының танымдық, пәндік, практикалық, тұлғалық – тәжірибесінің күрделі пайымдамасы, синтезі ретінде оқушы құзырлылығын арттыруға мүмкіндік жасай алады [2].

Ақпараттық құзыреттілік - сын тұрғысынан ұсынылған ақпараттар негізінде саналы шешім қабылдауға; өз бетінше мақсат қоюға және оны негіздеуге, мақсатқа жету үшін танымдық қызметті жоспарлауға және жүзеге асыруға; ақпаратты өз бетімен табуға, талдауға, іріктеу жасауға, қайта қарауға сақтауға, түрлендіруге және тасмалдауға, оның ішінде қазіргі заманғы ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың көмегімен жүзеге асыруға; логикалық операцияларды (талдау,

жинақтау, құрылымдау, тікелей және жанама дәлелдеу, аналогия бойынша дәлелдеу, моделдеу, ойша эксперименттеу, материалды жүйелеу) қолдана отырып, ақпаратты өңдеуге;өзінің оқу қызметін жоспарлау және жүзеге асыру үшін ақпаратты қолдануға мүмкіндік береді.

Мектеп ұстаздары үшін ақпараттық технологияларды пайдаланудың тиімділігі:

1. Оқушының өз бетімен жұмысына;
2. Уақытын үнемдеуге;
3. Білім-білік дағдыларын тест тапсырмалары арқылы тексеруге;
4. Қашықтықтан білім алу мүмкіндігінің туындауы;
5. Қажетті ақпаратты жедел түрде алу мүмкіндігі;
6. Экономикалық тиімділігі;
7. Оқушының ой-өрісін, дүниетанымын кеңейтуге де ықпалы зор.

Коммуникация – ақпаратты тасымалдап жеткізу әдістері мен механизмдерін және оларды жазып жинақтап жеткізу құрылғыларын қамтитын жалпы ұғым. Ақпараттық-коммуникативтік технология жағдайындағы жалпы оқыту үрдісінің функциялары: оқыту, тәрбиелеу, дамыту, ақпараттық болжамдау және шығармашылық қабілеттерін дамытумен анықталады.Оқытудың ақпараттық-коммуникациялық және интерактивтік технологияларын пайдалану – педагогикалық іс-әрекеттердің мазмұны мен формасын толықтыру негізінде оқыту үрдісін жетілдірудің бірден бір жолы. Компьютерлік желілерді, интернет жүйесін, электрондық оқулықтарды, мультимедиялық технологияларды, қашықтан оқыту технологиясын пайдалану оқу орындарында ақпаратты-коммуникациялық технологиялар кеңістігін құруға жағдай жасайды. Ақпараттық-коммуникациялық технологияны дамыту білім берудің бір бөлігі [3].

Қазақ мектебінің бүгінгі жайы мен ертеңі, оқушылардың білімділік және тәрбиелік деңгейі шешуші дәрежеде мұғалімге, ата-анаға және қоғам қауымдастығына жүргізілген жұмыстарға, ізденісіне байланысты. Бастауыш сыныптарға арналған бағдарламалар педагогикалық үрдісті жаңаша қарауды талап етеді. Педагогика ғылымында баланы оқыту мен тәрбиелеудің мақсаты – жан-жақты дамыған жеке тұлға қалыптастыру болса, оқытудағы негізгі мақсат - өздігінен дамуға ұмтылатын жеке тұлғаны қалыптастыру. Жеке тұлғаның дамуында маңызды роль атқаратын оқушының өз бетінше жұмысын тиімді ұйымдастыра білу; сол арқылы материалды саналы меңгертудің жүйесін жасау; оқушының түрлі дара қабілеттерін арттыру.

Өз бетінше жұмыс қазіргі жеке тұлғаны қалыптастыру және тәрбиелеуде, білім берудің приоритетін түбегейлі өзгертуде, яғни бұрынғыша оқушыны пәндік білім, біліктердің белгілі бір жиынтығымен қаруландыруды түбегейлі өзгертуде.

Өзіндік жұмыстың негізгі мақсаты оқушылардың танымдық міндеттерін қалыптастыру, шығармашылық қабілеттері мен қызығушылығын жетілдіру, білімге құштарлығын ояту. Мұғалім сабақта әдіс - тәсілдерді пайдалана отырып, балалардың ұсыныс - пікірлерін еркін айтқызып, ойларын ұштауға және өздеріне деген сенімін арттыруға мүмкіндік туғызып отыру қажет. Әдіс – тәсілдер арқылы өткізген әрбір сабақ оқушылардың ойлануына және қиялына негізделіп келеді, баланың тереңде жатқан ойын дамытып оларды сөйлетуге үйретеді. Түрлі әдістемелік тәсілдер пайдалану арқылы қабілеті әртүрлі балардың ортасынан қабілеті жоғары баланы іздеп, онымен жұмыс жасау, оны жан - жақты тануды ойлап, оқушылардың шығармашылық деңгейін бақылап отыру әрбір мұғалімнің міндеті.

Жаңа технологияны меңгеруде мұғалімнің жан – жақты білімі қажет. Қазіргі мұғалім:

- 1) Педагогикалық үрдісте жүйелі жұмыс жүргізе алатын;
- 2) Педагогикалық өзгерістерге тез төселетін;

- 3) Жаңаша ойлау жүйесін меңгере алатын;
- 4) Оқушылармен ортақ тіл табыса алатын;
- 5) Білімді, іскер, шебер болу керек;

Жаңа педагогикалық технологияның ерекшеліктері—өсіп келе жатқан жеке тұлғаны жан-жақты дамыту. Инновациялық білімді дамыту, өзгеріс енгізу, жаңа педагогикалық идеялар мен жаңалықтарды өмірге әкелу. Бұрынғы оқушы тек тыңдаушы, орындаушы болса, ал қазіргі оқушы – өздігінен білім іздейтін жеке тұлға екендігіне ерекше мән беруіміз керек.

Қазіргі оқушы:

- 1) Дүниетаным қабілеті жоғары;
- 2) Дарынды, өнерпаз;
- 3) Іздемпаз, талапты;
- 4) Өз алдына мақсат қоя білу керек;

Отбасының жетекшілік маңызы онда тәрбиеленіп жатқан адамның тән-дене және рухани дамуына әсер етуші ықпалдар мәні мен мағынасының тереңдігіне тәуелді келеді.

Ата-ананың ұйымдастыру және бағыттаушы ролін, ата-анамен бала арасындағы өзара қатынастың сипатын, бала тәрбиесіне әсер ететін жанұяның мақсатты адамгершілік бағыттарын, баланың жанұядағы араласатын іс-әрекетінің алуан түрлілігін, ата-ананың тәрбие құралдарын, тәсілдерін, әдістерін пайдалана алу қабілеттерін, баланың белсенділігінің дәрежесін көруге болады.

Ата-ана арасындағы, ата-ана мен бала арасындағы, балалардың арасындағы өзара қатынас педагогикалық процестің тәрбиелік механизмдері болып табылады.

Тәуелсіз ел тірегі – білімді ұрпақ десек, жаңа дәуірдің күн тәртібінде тұрған мәселе – білім беру, ғылымды дамыту. Өркениет біткеннің өзегі, ғылым, тәрбие екендігіне ешкімнің таласы жоқ. Осы орайда білім ордасы – мектеп, ал мектептің жаны – мұғалімдердің басты міндеті - өз ұлтының тарихын, мәдениетін, тілін қастерлей және оны жалпы азаматтық деңгейдегі рухани құндылықтарға ұштастыра білетін тұлға тәрбиелеу.

Бәрімізге белгілі, біздің қоғам аса күрделі жағдайларды бастан кешірді. Өтпелі кезеңге тән өмірдің ауыртпалықтарын ешкім жоққа шығара алмайды. Бірақ адам қандай жағдайда да өзінің биік адамгершілік сипаттарын, кісілік қасиеттерін сақтап қалуға тиіс. Тәрбиенің осы жақтарын қазақ жастарының санасына кішкентайынан терең енгізу қажет. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында да мектеп оқушылары бойында адамгершілік және тұрмыс негіздерін қалыптастыру, азаматтыққа тәрбиелеу және олардың ақыл – ойын айқындау басты міндет екендігі айтылған. Олай болса, қоғам болашағы- жас ұрпақтың бойына адамгершілік, ізгілік, мейірімділік, ақыл-ой, сана-сезім қалыптастыратын салауатты тәрбие беру мазмұнын жаңаша құру қажет. Осы орайда, «Сабақ беру – үйреншікті жай шеберлік емес, ол – үнемі жаңадан жаңаны табатын өнер» деген, Жүсіпбек Аймауытовтың сөзін айта кету артық болмас .

Егеменді еліміздің ең басты мақсаты өркениетті елдер қатарына көтерілу болса, ал өркениетке жетуде жан-жақты дамыған, рухани бай тұлғаның алатын орны ерекше. Қазіргі білім берудің басты мақсаты да сол жан-жақты дамыған, рухани бай жеке тұлға қалыптастыру болып табылады.

Рухани бай, жан-жақты дамыған жеке тұлғадағы ең басты қасиеттердің бірі - тіл байлығы, өз ойын нақты, терең мағыналы әрі көркем жеткізе білетін, шешен де ойлы сөйлей білетін, Абайша сөйлегенде сөзі жүрекке жылы тиетін, сөз құдіретін игерген адамдарда да тұлғалық қасиет болады. Рухани адамгершілікке тәрбиелеудің басты мақсаты оқушылардың белсенді өмірлік жолын, қоғамдық борышқа саналы

көзқарасын, сөз бен істің бірлігін қамтамасыз етіп, адамгершілік нормаларынан ауытқушыларға жол бермеуді қалыптастыру болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Мұхамбетжанова С.Т., Мелдебекова М.Т. Педагогтардың ақпараттық – коммуникациялық технологияларды қолдану бойынша құзырлылықтарын қалыптастыру әдістемесі. Алматы: ЖШС «ДайырБаспа», 2010 ж 220 с.
- 2 Ефремов, А.П. Кредиты и учебный процесс / А.П. Ефремов, Чистохвалов В.Н. – М., 2003. 215 с.
- 3 Данилова, Т.В. Методика оценки конкурентоспособности вузов / Т.В. Данилова// Качество и конкурентоспособность в 21 веке: материалы 5 Всероссийской научно-практической конференции, Чебоксары: Изд-во Чуваш.ун-та., 2006.137 с.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются основные задачи высшего образования, развитие профессиональных учебных курсов, подготовки молодых людей в знании духовных и культурных ценностей; совершенствование национальной системы образования, повышение качества образования и развитие инновационных технологий.

RESUME

The article considers the main task of higher education and sovereign country, the development of professional training courses, the training of young people in the knowledge of spiritual and cultural values; improving the national education system, improving the quality of education and the development of innovative technologies.

М. А. Құсайынова, студент

Ғылыми жетекшісі - **Г. М. Хайруллина**, аға оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ ИСЛАМ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ

Аннотация

Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейінгі ұлттық болмысымызды таразылау мен қайта жаңғырту- қоғамымыздың одан әрі ілгерілеуі мен дамуының тарихилық қағидасы ретінде орнығып қалған ұстанымға айналды. Осыған байланысты, өткенімізге еркін шолу жасау мен қарайламай тұра алмайтын тарихилыққа алаңдау еркі біздің бүгінгі күні өткеннің мәдени- рухани мұраларының тұңғық кеңістігіне алып келді. Бұл шетсіз тарихи- әлеуметтік кеңістік пен шексіз өткен уақыт өзінің ұлан- ғайыр алаңынан таза объективті, ақиқи шындықты бұзбай- бұраламай аршып алуды талап етуде.

***Кілт сөздер:** қазақ мәдениеті, ислам діні, құндылық.*

Әрбір ұлт пен халықтың жүріп өткен жолы мен ұзақ- сонар тарихы болады. Содан әр ел өмірлік сабақ алып, келешегін жоспарлайды. Тамырын тереңнен тартқан қазақ халқының алмағайып замандарда жер бетінен жоғалып кетпей, іргелі ел, жоралы жұрт қалпын, дінін сақтап қалғаны- оның еркіндікке ұмтылған ерік- жігерінің, асқақ рухының, отансүйгіш иманы мен ибалылығының арқасы. Еліміз егемендігін алып, дінімен, дәстүрімен қайта қауышты. Біз дін мен дәстүрді даналықпен үйлестіріп, өнегелі өмір сүрген халықпыз. Бұл- бабаларымыздан келе жатқан сара жол. Қазақтың салт- дәстүрлері исламның асыл құндылықтарымен біте қайнасып кеткен. Ұлттық құндылықтар дегеніміз, ең алдымен адамды тәрбиелеуден басталады. Абай қысқа ғана «Адам бол!» деген сөзбен дүниенің бар сырын ашып берген еді. Ал адам болудың сыры неде? Ол ұлттың бойындағы барлық жақсы қасиеттерді адамның бойына жинақтауда. Ұлтты құратын діні мен тілі.

Ислам адамзат тағдырына, мемлекет тағдырына тек саяси тұрғыдан қарамайды. Оның артықшылығы- адамға баға беруінде. Пәк, тақуа, таза, иманды, әділетті. Адам арқылы қоғамның, ұлттың, мемлекеттің қалыптасуына ықпал жасайды.

Дін мәселесі адамзаттың ең ежелгі және негізгі қажеттілігін өтейтін құндылық. Тарихқа үңілсек діннің өркениетке жетудегі рөлін көреміз. Ислам дінінің шыққан кезеңінен өзін алып қарасақ, діннің қаншалықты орасан зор күшке ие екенін көреміз.

Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейінгі ұлттық болмысымызды таразылау мен қайта жаңғырту- қоғамымыздың одан әрі ілгерілеуі мен дамуының тарихилық қағидасы ретінде орнығып қалған ұстанымға айналды. Осыған байланысты, өткенімізге еркін шолу жасау мен қарайламай тұра алмайтын тарихилыққа алаңдау еркі бізді бүгінгі күні өткеннің мәдени- рухани мұраларының тұңғық кеңістігіне алып келеді. Бұл шетсіз тарихи- әлеуметтік кеңістік пен шексіз өткен уақыт өзінің ұлан- ғайыр алаңынан таза объективті, ақиқи шындықты бұзбай- бұрмаламай аршып алуды талап етуде. Рухани кеңістік қашан да, физикалық кеңістіктен гөрі бағдарсыздау болғандықтан, одан да адасулар жиі болып тұрады. Бірақ бұл адасу белгілі бір қырынан алғанда, бүкіл тарихты өзгертуге де, қоғамдық дамуды мүлде басқа арнаға бұрып жіберуге де қабілетті болса, келесі кезекте, рухани даму заңдылығының шеңберінен ұзап кете алмайды. Ендеше, біз қарастырып отырған «қазақ мәдениетіндегі ислам құндылықтары» мәселесін нақты, тарихи шындық пен шынайылық тұрғысынан

зерделеу мен пайымдау халқымыздың келер ұрпақтары алдындағы әлеуметтік қана емес, тарихи- рухани- моральдік жауапкершілігіміз болмақ, демек, бұған қатысты шешімдер де аса сақтықпен қабылдануы тиіс.

«Қазақ мәдениетіндегі ислам діні құндылықтары» мәселесі бойынша бүгінгі күні еліміздегі ғылыми- танымдық дискурс пен бұқаралық сана әрқилы бағытта шешімін табуды қалайтын сан алуан жобалар мен бағдарларды ұстанып келеді:

Ұлттық құндылықтарды көп жағдайда елеусіз қалдырып, исламдық құндылықтарға басым бағыт беруге тырысатындар, исламдық пен ұлттық дәстүрлердің арасындағы қайшылықтарға кезіккенде, исламдық құндылықтарды басты орынға шығаратын жандар.

«Қазақ халқының ата діні- ислам» деген қағиданы қатаң ұстанып, исламға дейінгі сенім мен ұлттық құндылықтардың арналасығына қолдау білдіргенмен, таза қазақи әдет- ғұрып пен салт- дәстүрдің шариғатта айтылмаған элементтеріне кей жағдайда іштей қарсылық білдіретіндер.

Дәстүр мен исламдық шарттар өздігінен кіріктіріліп кеткен, тәңіршілдік исламға қарай ыңғайластырылған, ал ислам дәстүрімізге қарай бейімделген деген қорытынды шығаратындар.

«Қазақ мәдениетіндегі ислам дінінің құндылықтары» мәселесіне тіптен бейтарап қатынас орнатып, талқылаудан алшақ жүруді қалап, тым жалпылама көзқарасқа қарай бет түзейтіндер.

Халқымыз бұрыннан-ақ тәңіршілдік пен шамандық сенімді басымдылықта ұстаған, ендеше, біздің бүгінгі күнгі ұлттық бірегейленуіміз осы бағытта ғана болуы тиіс, исламдандыру отаршылдық пен күштеу арқылы әрбір кезең сайын қайталанып отырған үдеріс деп пайымдайтындар [1].

Өзінің өткен тарихындағы шынайы рухани мәдениетін сақтаған, оларды ұрпақтан-ұрпаққа мұра етіп қалдырған халықтың өркениетті ел ретінде болашағы жарқын.

Қазақ халқының рухани мәдениеті Ислам құндылықтары мен қазақы салт-дәстүрге негізделген. Оны дамыту мен жаңғыртуға үлкен үлес қосқан қазақ жерінен шыққан ойшылдар: Әбу Насыр әл-Фараби, Қожа Ахмет Йассауи, Махмұт Қашқари, Мұхамед Хайдар Дулати, Жүсіп Баласағұн және т.б. мұраларының Ислам өркениетінің асыл қазынасына айналуы қазақ халқының дүниетанымында Исламның рөлі басым әрі маңызды екендігін дәлелдей түспек. Қазақ халқының этногенезі мен этнографиясын зерттеу барысында қазақ мәдениеті мен руханияты Ислам әлемі мен өркениетінің ажырамас бөлшегі екендігін көруге болады. Ислам діні халық санасына бейбіт жолмен сіңісті. Қазақстанның кең-байтақ территориясы мен Еуразия аумағын мекендеген түркі ұлыстары IX ғ. басында ислам дінін қабылдап, кейін осы территорияға иелік еткен ұлыстардың ұрпақ жалғастырған халықтары өз дүниетанымына, мәдениетіне ислам құндылықтарын дәстүрлі бағдар етіп салт-дәстүрімен біріктірген. Қазақ хандығы құрылғанға дейінгі кезеңдерде территориямызда түрлі мемлекеттік бірлестіктер тарихында ислам ұлттық менталитеттің негізгі діңгегі ретінде өміршендік танытқандығына тарихи деректер дәлел болады. Тіпті атеизмді басшылыққа алған Кеңестік отаршылдық саясат қазақ дүниетанымындағы исламды жоя алмады. Халық санасында Құдіретті Құдайдан қорқу, оған сиыну сияқты діни таным руханиятымыздың өзегі болып сақталды.

Халқымыздың салт-дәстүрлерінің басым көпшілігі исламнан бастау алатындығын ислам құндылықтарының халықтық санада берік бекігендегінен көруге болады. Қазақ дәстүрлі мәдениетінде айшықталған әдеп ұстанымдары батыстық этика ұғымдарынан басқаша, өзіндік бітімі бойынша тұжырымдалады. Біріншіден, кісілік қасиеттер ауызекі поэтикалық арнада көркем суреттемелер арқылы берілген.

Екіншіден, әдеп нормалары (кісілік белгілер) қазақы руханиятта құқықтық, діни, көркем өнерлік нормалармен синкретті әрекет еткен. Үшіншіден, әдеп нормалары ақын-жырауларда ауызекі мәдениеттің көне үлгілерін қамти отыра жырланған. Халқымыздың асыл қазынасы ауыз әдебиетіміз арқылы ислам құндылықтарының діни-рухани насихаты – поэзия, музыка, шешендік, көркем сөздің көмегімен жүрген, әрі ондай діни насихаттың әсері ерекше болғандығын көреміз [2].

Исламның рухани мол мұрасының танылып болмаған қырларын таныту ісі ешқашан тоқтамақ емес. Соның бірі- қазақ әдеби тілінің негізін қалаушы, саяси қайраткер, ислам дінінің қазақ ішінен шыққын өкілі Абайдың дүниетанымындағы ислами құндылықтар. «Әрбір ғалым-хакім емес, әрбір хакім- ғалым» - деген пікір-ғұламаның философиялық көзқарасы. Абай атамыз өзіне дейінгі өмір сүрген ислам ғалымдарының жолын ұстанғанын бізге байқатады. Ислам ғылымдарының ең бір қиын да, күрделі саласы кәләм, ақидаға жататын мәселені Хәкім Абайдың өлеңге қосып жырлауы, сол кезеңдегі қазақ халқының діни сауаттылығының едәуір жоғары дәрежеде болғанына дәлел етеді. Мұның қазақ халқы ислам дініндегі тұрмыстық қағидаттарды ұстану ғана емес, ақидадағы күрделі мәселелерді дұрыс түсіну талабынан туындағаны анықталады. Абай адам баласының бұл фәнидегі орны, тіршілік мәні мен мақсаты туралы пәлсапалық түсініктерін, ойларын «Қара сөздерінде» жан- жақты дамытты. Өмір, дүние- тіршілік, қоғам мен адам, адам мен билік, адам мен Алла арасындағы қарым- қатынастар, Жаратушы заңдары туралы ғұламаның пікірі, тұжырымдары ақиқатқа негізделгендіктен, әркез қажет тұжырымдар болып қала бермек деген ойдамыз.

Ислам діні нәсілшілдік, ұлтшылдық және кемсітушілікті қабылдамайды. Ислам адамдарды нәсілі мен ұлты, атақ-дәрежесі мен шығу тегіне қарап емес, адамның тақуалығы мен көркем мінезі, рухани кемелдігі және адамдығына қарап таразылайды. Қайырымдылық және имандылық Ислам дінінің мәні. Әлемдік және дәстүрлі діни ілімдердің ортақ ұстанымдары мен біріктіруші қағидаларын үнемі назарда ұстау арқылы жүзеге асыру қажет. Сондықтан діни ілімдердің моральдық ұстанымдарын дінаралық және ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудағы тиімділігін ғылыми тұрғыдан зерттеген жөн, өйткені діни қоғамдық сананың өміршең формасы ретінде адамзат қоғамының мәдениеті мен әлеуметтік өмірін қалыптастырушы және реттеуші фактор болғандығы және болып отырғандығы дау тудырмайды. Қазақстан көп конфессиялы мемлекет болғандықтан соңғы жылдары қоғам өмірінде діннің рөлі өсіп отыр. Діндердің түрлі сипаты мен бағыты ұлтаралық процесіне әсер етуде. Дін ұлтты ұйымдастырушы фактор және гуманистік қоғамдық құбылыс ретінде ұлтаралық процестерді тұрақтандыруға, бейбітшілік пен адамзаттық келісімге орнығуына әсер етеді. Қазіргі Қазақстанның діни саласында төзімділік пен сыйластық тән. Бұл қуатты тұрақтандырушы фактор болып табылады [3].

Қазіргі Қазақстанда таралған жаңа діни ағымдардың қоғамның әлеуметтік-рухани дамуына әсері, олардың таралуы және осы процесстерге ықпалы қарастырылуда. Сонымен қатар, жаңа діни ағымдарға деген қоғамның қарым-қатынасы, олардың Қазақстандағы дәстүрлі діндермен сыйымдылығы мәселесі қаралды. Ұлттық және мемлекеттік бірегейлікті сақтауда дәстүрлі діндермен салыстырғандағы жаңа діни ағымдардың рухани ықпалы таразыланып, бұл ағымдардың ішінде ұлтаралық келісім мен саяси тұрақтылықты нығайтуға кері әсер ететін деструктивті бағыттағы жаңа діни ағымдардың зиянды әрекеттерін залалсыздандыру мен алдын алу мәселелері ғылыми-теориялық аспектілерінен көрсетілді.

Қазіргі таңдағы жастардың дінді ұстануын ескерсек, олардың дүниетанымында дінаралық сыйластық, яғни өзге діндерге құрметпен қарау, дінді ұстанбайтын

азаматтарды түсінуге және ұлтаралық келісім мәдениетін қалыптастыру өзекті мәселеге айналып отыр.

Ислам дінінің тәрбиелік маңызы зор. Ислам діні мәдениеттіліктің бастамасы, оны қорғаушы күш. Қазақ елінің рухани тұғыры ислам мен оның құндылықтарының қайта жаңғыруы халықтың өзінің рухани түп-тамырын толық түсінуге деген ұмтылысы. Сондықтан да, қазақ халқының діни-рухани мәдениетін танып білуге ұмтылуы заңды. Діннің қалыптасуына ықпал еткен рухани құндылықтарды зерттеу қазіргі қазақ қоғамының рухани гүлденуі және діни санамыздың беріктігін нығайту үшін қажет.

Қазақтың бітім-болмысын және рухани жан дүниесін айшықтайтын ислам дінінің құндылықтары мен мәдениетін жан-жақты саралау, қазақ қоғамындағы діни төзімділік пен діни келісім мұраты жолында қызмет етпек. Қазақстандағы қазіргі діни жағдайды және дінаралық қатынасты қарастыруда ислам дінінің қоғамдағы мәдени-діни және рухани негізде саралау өзекті мәселе. Қазақстанда сан ұлт пен талай дін өкілдері өзара тату күн кешуде.

Еліміз тәуелсіз ел ретінде әлемдік қауымдастыққа енді, өркендеп гүлденуіне жол ашылды.

Елбасымыздың сөзі «Біздер, қазақтар үшін ислам – ең алдымен бір кездері мүлде ұмыт болуға айналған біздің бабаларымыздың рухы мен аса бай мұсылман мәдениетіне лайықты бағасын беруге мүмкіндік тудыратын, біздің дүниетанамымызды анықтап беруші, биік идеал мен фактор, былайша айтқанда символ». Ислам күллі адамзаттың татулығы мен ынтымақсатстығын қалайтын бейбіт дін.

Біз тегіміз- түркі, дініміз ислам екенін ұмытпауымыз керек. Ислам діні әлемдік өркениеттердің ең озығы! Мәдениеттердің ең кемелі! Гуманизм мен бейбітшілікті жақтайтын татулық діні!

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Оңғаров, Е.А. Қазақ мәдениеті және ислам құндылықтары/ Оңғаров Е.А // Көкжиек баспасы. - Алматы. – 2014.- 83-85 бб.
- 2 Әйел және дін халықаралық форум материалдар жинағы // Алматы. - 2013. – 125 б.
- 3 Дәстүрлі дін және қазақ салты/ Исаұлы Мұхитдин // Алматы. – 2014. – 61-63 бб.

ТҮЙІН

Мақалада қазақ мәдениетінің ислам дінінің құндылықтарымен астасып жатқандығы айтылған. Дін мәселесі адамзаттың ең ежелгі және негізгі қажеттілігін өтейтін құндылық екендігі ашып көрсетілген. Мақаладан діннің қаншалықты орасан күшке ие екенін көреміз.

RESUME

The article says that the values of Islam religion combined with the Kazakh culture. Questions about the value of religion is the most ancient and basic needs of humanity. The article reveals the powerful strength of religion.

Н. М. Есен, студент

Е. Е. Хайдаров, Қазақстан тарихы және ӘГП кафедрасының оқытушы, т.ғ.к.

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлы-техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІ

Аннотация

Мақалада Қазақстан Республикасының жергілікті өзін-өзі басқару жүйесі мен оның қызметі, қолданылу аясы қарастырылған.

Кілт сөздер: *Жергілікті өзін-өзі басқару, қазақстандық үлгі, француздық үлгі, англосаксондық үлгі, әкімшілік, ҚР Конституциясы, мәслихат, институттық реформа.*

Жергілікті өзін-өзі басқару — мемлекеттегі белгілі бір әкімшілік-аумақтық бөлік тұрғындарының және оның сайланбалы органдарының жергілікті істерді басқару жөніндегі дербес қызметі.

Қазақстан Республикасы Конституциясының (1995) “Жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару” туралы 8-бөлімінде жергілікті өкілді органдардың сипатына, мақсатына және құрылу тәртібіне қатысты жалпы ережелер белгіленген. Осы бөлімнің 89-бабы бойынша, “Қазақстан Республикасында жергілікті маңызы бар мәселелерді жергілікті тұрғындардың өзі шешуін қамтамасыз ететін жергілікті өзін-өзі басқару танылады. Жергілікті өзін-өзі басқаруды тұрғындар тікелей сайлау жолымен, сондай-ақ, адамдар жинақы тұратын аумақты қамтитын ауылдық және қалалық жергілікті қауымдастықтардағы сайланбалы және басқа жергілікті өзін-өзі басқару органдары арқылы жүзеге асырады. Жергілікті өзін-өзі басқару органдарын ұйымдастыру мен олардың қызмет тәртібін заңда көрсетілген шекте азаматтардың өздері белгілейді. Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының дербестігіне олардың заңмен белгіленген өкілеттігі шегінде кепілдік беріледі. Мемлекет олардың қызметін және олардың өкілеттігінің шегін заңдылық деңгейінде тек жалпы шеңберде белгілейді. Басқа жағдайларда өзін-өзі басқару органдары мәселені дербес шешеді. Сондықтан жергілікті жерлерде мұндай органдардың құрылуы тек атауы бойынша ғана емес, бағыты, нысаны, қызмет тәртібі, кірістердің қосымша көздері, әкімдермен, мәслихаттармен өзара қатынас тәсілдері бойынша да әр түрлі болуы мүмкін. Жергілікті өзін-өзі басқару қызметі әрбір мемлекеттің өзінің ішкі ерекшеліктеріне қарай қалыптасады. Әлемде, негізінен, жергілікті өзін-өзі басқарудың англосаксондық француздық, кеңестік үлгілері қолданылады.

Англосаксондық үлгідегі АҚШ, Ұлыбритания, Канада, т.б. елдерде жергілікті өкілді орган комитеттері жергілікті басқару органдары мемлекеттік механизмінің құрамдас бөлігі болып саналып, барынша кең өкілеттілікке ие болады. Бұл үлгі бойынша жергілікті өзін-өзі басқарудың жергілікті мемлекеттік басқарудан айырмасы оның жергілікті сипатында ғана. Еуропа, Африка, Латын Америкасының бірқатар елдерінде жергілікті өзін-өзі басқарудың француздық үлгісі кеңінен таралған. Жергілікті өзін-өзі басқарудың кеңестік үлгісінің әр түрлі көріністерін қазіргі Қытай, Куба, КХДР-дан көруге болады. Бұрынғы Кеңес Одағы құрамында болған елдер арасында Эстония, Латвия және Қырғызстанда 1991 — 95 жылдар аралығында жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін үйлестіретін заңдар қабылданып, жүзеге асырылды. Қазақстанда жергілікті басқарудың тиімді тәсілдерін қалыптастыру жолында бірқатар

түбірлі өзгерістерге қол жеткізіліп келеді. Қазақстан Республикасындағы саяси билік пен қоғамдық өмірді демократияландырудағы басты мәселелердің бірі — жергілікті мемл. басқару мен жергілікті өзін-өзі басқаруды реформалау болып табылады. Бұл ретте шетелдік тәжірибелерді пайдаланумен қатар, Қазақстан халықтарының тарихи-мәдени дәстүрлері ескеріледі. Қазақ халқының ежелден қалыптасқан өзіндік дәстүрлі басқару жолдарында жергілікті өзін-өзі басқарудың алғышарттары болғандығы белгілі. Рубасылары мен тайпа көсемдері көшпелілердің құрылтайлары мен жиындарында сайланды. Оларға тартыс-таластарды шешуге, өз алдына әскер жасақтарын құруға құқықты өкілет беріліп, рулық қауымдастықтар кең көлемде автономияға айналды. Қазақ даласы Ресей патшалығының отарына айналғаннан кейін, қалыптасқан дәстүрлер түбірлі өзгерістерге ұшырады. 1867 — 68 жылдардағы реформалардан кейін қазақ даласы ауылдық, болыстық, округтік әкімшілік-территориялық бірліктерге бөлініп, Ресей империясының қатаң бақылауында ұсталынды. Аға сұлтандар мен болыстарды, билерді сайлау шартты түрде жүргізілді. Басқарудың тиімділігін арттыру үшін жергілікті қалыптасқан дәстүрлі басқаруды ішінара сақтап қалды. Сол арқылы қазақ халқының жергілікті маңызы бар мәселелерді ауыл және болыстық жиналыс арқылы өз бетінше шешуіне мүмкіндік берілді. 1917 жылғы Қазан төңкерісінен соң Қазақстан біртұтас кеңестік басқару жүйесінің құрамына енгізілді. Бір орталықтан басқаруға негізделген қоғам жергілікті өзін-өзі басқаруды іске асырмауға, барынша шектеп ұстауға тырысты. Қазақ КСР-ның 1937 жылғы Конституциясында жергілікті басқару органдары туралы “Облыстық, аудандық, қалалық, поселкелік, селолық және ауылдық жерлердегі мемлекеттік билік органдары Халық депутаттары кеңесі болып саналады” деп жазылып, жергілікті кеңестердің құрылуына жол ашылған болатын. Алайда, шын мәніндегі жергілікті өзін-өзі басқару болмады, жергілікті мемлекеттік басқарудың жетегінде кетіп отырды. 1978 жылы қабылданған Қазақ КСР Конституциясында бұрынғы жүйеге көп өзгеріс енгізілген жоқ, мұнда да: “Мемлекеттік биліктің органдары болып еңбекшілер депутаттарының кеңесі саналады” деп жазылып, жергілікті өзін-өзі басқарудың қоғамдық сипатының негіздері көрініс таппады. Қоғамдық-саяси өмірді қатаң бақылауда ұстаған тоталитарлық мемлекет жергілікті өзін-өзі басқару тәрізді мемлекеттік емес институттардың қызметіне мүдделі болмады. Жергілікті кеңестер партиялық бюрократияның бет пердесіне айналды. Меншікті түгелдей мемлекет иелігіне алу мен бір партиялық идеология жергілікті халыққа өз бетінше іс-әрекет етудің, өзін-өзі басқарудың ешқандай мүмкіндігін қалдырмады. Жергілікті өзін-өзі басқарудың кейбір нышандарының (жолдастық соттар, аудандық, облыстық, қалалық бақылау комитеттері, т.б.) қызмет аясы мен құзыреті реттелінді. КСРО тарихында тұңғыш рет 1990 жылы сәуір айында жарияланған “КСРО-дағы жергілікті өзін-өзі басқару мен шаруашылық жүргізудің жалпы бастаулары туралы” заң жергілікті жерлердегі билікті демократияландыруға қарай жасалынған маңызды бетбұрыс болған еді. Қазақстанда “Жергілікті өзін-өзі басқару және Қазақ КСР халық депутаттарының жергілікті кеңестері туралы” 1991 жылғы 15 ақпандағы Қазақ КСР Заңымен жергілікті өзін-өзі басқаруды енгізуге бірінші қадам жасалынды. Жергілікті өзін-өзі басқару жүйесіне халық депутаттарының жергілікті кеңестері, аумақтық-қоғамдық өзін-өзі басқару органдары, жергілікті референдумдар, жиналыстар (жиындар), азаматтардың конференциялары, өзге де демократияның тікелей нышандары енді. 1992 жылы 13 қаңтарда аталған заңға өтпелі кезеңге байланысты өзгерістер мен толықтырулар енгізіліп, бұрынғы атқару комитеттерін алмастырған жергілікті әкімдер институты, іс-жүзінде, өзін-өзі басқарудың негізгі принциптерінің бірі — жергілікті дербестікке көшуді білдірді. Қазіргі уақытта (2000) Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқарудың толыққанды құқықтық негізін қалыптастыратын жаңа заң жобасы әзірленуде [1].

Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының міндеттері:

1. Жергілікті өзін-өзі басқару органдары өз қызметін жүзеге асыру кезінде:

1) Қазақстан Республикасының Конституциясын және заңнамасын сақтауға;

2) жалпымемлекеттік ішкі және сыртқы саясатқа, оның ішінде қаржылық және инвестициялық саясатқа сай келмейтін шешімдердің қабылдануына жол бермеуге;

3) бірыңғай еңбек нарығын, капиталды қалыптастыруға, тауарлар мен қызметтерді еркін алмасуға, Қазақстан Республикасының бірыңғай мәдени және ақпараттық кеңістігінің қалыптасуы мен дамуына кедергі келтіретін шешімдердің қабылдануына жол бермеуге;

4) Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуде Қазақстан Республикасының мүдделерін сақтауға;

5) қызметтің қоғамдық маңызы бар салаларында белгіленген жалпымемлекеттік стандарттарды сақтауға;

6) жергілікті қоғамдастық мүшелерінің құқықтары мен заңды мүдделерінің сақталуын қамтамасыз етуге;

7) өз қызметін жүзеге асыру кезінде жариялылық пен ашықтық, қоғамдық пікірді ескеру принциптерін ұстануға, жергілікті қоғамдастық мүшелерінің жергілікті өзін-өзі басқару органдарының отырыстарына еркін қатысу мүмкіндігін қамтамасыз етуге;

8) жергілікті қоғамдастық мүшелерінің жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуге қатысуын қамтамасыз етуге міндетті [2].

Елімізде жүргізілген соңғы заңнамалық өзгерістерге сәйкес қалыптасқан өзін-өзі басқару құрылымының «қазақстандық» үлгісін жоғарыда аталған жүйелерге сүйене отырып қарастырайық. «Қазақстандық» үлгі деп атаудың өзі кездейсоқ емес. Өйткені елімізде қалыптасып жатқан өзін-өзі басқарудың құрылымы белгілі төрт үлгінің ешқайсысына жатпайды. Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының санатына мәслихатпен қатар әкімдердің енгізілуі ерекше жағдайды қалыптастырды. Мәслихат тиісті аумақ тұрғындарымен сайланатын өкілдік органы болып табылса да, жоғарыдағы үлгілердегі кеңестерге қарағанда жергілікті атқарушы биліктің жасақталуына ықпал жасауы төмен. Себебі әкімдер жергілікті тұрғындардың қызығушылықтарын жүзеге асырумен қатар жалпымемлекеттік қызметтердің орындалуына жауапты тұлға болып табылады. Соған байланысты «қазақстандық» үлгіде Президент те жергілікті өзін-өзі басқару құрылымына кірістірілген (облыс (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) әкімін облыс (республикалық маңызы бар қала және астана) мәслихатының келісімімен Қазақстан Республикасының Президенті қызметке тағайындайды). ҚР Конституциясының 89-бабының 2 пунктін сәкес «жергілікті өзін-өзі басқару халықтың сайлауы жолымен жүзеге асырылады» [3].

Бүгінде Республикамызда жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін жетілдіру біздің саяси бағытымыздың өзекті тұғырнамасына айналып, бұл орайда оны қайта құрудың әлемдік үлгілері мен үрдістерін саралау мен сараптау жұмыстары дәйектілікпен жүргізіліп отырғаны да тегін емес. Көптеген дамушы елдердің тәжірибелері көрсетіп отырғандай, жергілікті өзін-өзі басқарудың тұғырнамасын іске асыру кез келген құқықтық мемлекеттегі демократиялық режимнің қажетті құрылымы болып табылады. Өзінің институттарымен жергілікті өмірдің демократиялық ұйымының дерлік барлық жағын қамти отырып, жергілікті өзін-өзі басқару мемлекеттік биліктің көптеген қызметтерін орталықсыздандырудың ұтымды әдістерімен жергілікті өмірдің бүкіл мәселелері бойынша шешімдер қабылдауды аумақтық қоғамдастықтарға көшіруге мүмкіндік береді, осы арқылы азаматтардың белсенділігін көтермелейді және осы сияқты шешімдерге олардың нақты қатыстылығын қамтамасыз етеді. Қазіргі уақытта Қазақстан жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін құру сатысына қадам басты, сондықтан шетелдік тәжірибелерді талдау мен жинақтауға және солардың негізінде өз еліміздің

жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін қалыптастыру негізгі мәселелердің бірі болып табылады. Елбасымыз өзінің мақаласында да атап көрсетті. Мемлекет функцияларын бәсекелесті ортаға және жергілікті өзін-өзі басқаруға беру керек. Осы мақсатта Премьер-Министрдің орынбасарының басшылығымен, оның құрамына Парламент депутаттарын, орталық атқарушы органдар басшыларын, "Атамекен" ҰҚП, Қазақстанның Азаматтық альянсы өкілдерін қоса отырып, тұрақты жұмыс істейтін Комиссия құрылады. Комиссия мемлекеттік функцияларды беру регламентін қарастырып, мониторинг жүргізеді және олардың орындалу сапасына бақылау жасайды. Оларға үш сатыда берілетін жергілікті өзін-өзі басқару органдарына қосымша өкілеттіктер беру орталық деңгейдегі реформалардың заңды жалғасы болуы тиіс.

Бірінші сатыда (2016-2017 жылдар):

- аудан әкімінің аудандық маңыздағы қала, кент, село және селолық округ әкімі лауазымына ұсынатын кандидатурасын одан әрі аудан мәслихатына және сайлау өткізуге енгізу үшін келісу;
- әкімді босату туралы мәселеге бастамашы болу;
- жергілікті қоғамдастықты дамыту туралы бағдарламалық құжаттар жобаларын қарау және абаттандыру мен қоғамдық тәртіптің көкейкесті мәселелерін талқылау;
- қолма-қол ақшаның бақылау шоты есебінен алынған мүлікті иеліктен шығаруда аудан әкімі ұсынысын қарау;
- елді мекендер шеңберіндегі жер телімдерінің мақсатты пайдаланылуын және жеке тұлғалардың заңсыз иеленуіне жол бермеуін бақылау;
- жергілікті қоғамдастықтың мемлекеттік мекемелеріне басшылар тағайындау бойынша ұсыныстар енгізу;
- оларға қосымша екі салықты - көлік және заңды тұлғалардан жер салығын алу құқын беру жолымен жергілікті өзін-өзі басқарудың салықтық әлеуетін күшейту.

Екінші сатыда (2018 жылдан бастап):

- аудан мәслихаты бекіткен жергілікті өзін-өзі басқару бюджетін сатылап қалыптастыру;
- әкімнің аудандық мәслихатқа бекіту үшін енгізген жергілікті қоғамдастық бюджетінің жобасын Жиналыстың келісуі және олардың орындалуы туралы есепті мәслихатқа ұсыну үшін қолдау;
- жергілікті қоғамдастықтың коммуналдық меншікті басқару мәселелері;
- бюджетті тұрғындары 2 мың адамнан асатын әкімшілік-аумақтық бірлік үшін ғана енгізу және оны аудандық мәслихаттың бекітуі;
- "Жергілікті өзін-өзі басқару коммуналдық меншігі" институтын енгізу;
- олардың әлеуетін ұлғайту мақсатында селолық округтер деңгейінде әкімшілік-аумақтық бірлікті нығайту мәселесін әзірлеу.

Үшінші сатыда (2020 жылдан) төмендегілер қарастырылады:

- жергілікті өзін өзі басқарудың өкілді органын құру;
- халқының саны 2 мың адамнан кем емес елді мекендерде жергілікті өзін-өзі басқарудың дербес бюджетін енгізу;
- қоғамдық маңызды мәселелерді қамтитын жергілікті бюджеттердің жобалары бойынша азаматтардың ұсыныстарын қарау ресімдерін енгізу.

Осы шаралардың бәрін орындау мемлекеттік органдардың шешімдер қабылдау үдерісінің мөлдірлігін арттырады және жергілікті өзін өзі басқару жүйесін дамытуға жағдай жасайды [4].

Сонымен қатар Президент Нұрсұлтан Назарбаев ұсынған «5 институттық реформаны жүзеге асырудағы 100 нақты қадам» жоспарында да бұл мәселе шетте қалмады. Нақты 98-қадамында Селолық округ, ауыл, село, кент, аудандық маңыздағы қала деңгейінде жергілікті өзін-өзі басқарудың дербес бюджеті енгізілетін

болады.Облыс орталықтарында және республикалық маңыздағы қалаларда азаматтардың тиісті бюджеттік жобаларын талқылауға қатысуының тетіктері жұмыс істейді деп айтылған [5].

Біздің жағдайда жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін жетілдіру үшін оның тиімді құрылымдық үлгісін таңдау бірден-бір шешім болмақ. Осы ретте жергілікті өзін-өзі басқару құрылымының негізгі үлгілерін қарастырып, соның негізінде еліміздегі қазіргі құрылымды салыстыра сипаттау үлкен назар аудартады. Сондықтан да, халықаралық аренада танылу үшін, алға қойылған мақсаттардың орындалуы үшін міндетті түрде барлық жағдайды тыс қалдырмай, қадағалау дұрыс болмақ деген пікірдемін.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 «Қазақстан» Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ISBN 5-89800-123-9.

2 <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000148>

3 Жанузакова Л. Т. Некоторые проблемы статуса маслихатов в условиях конституционной реформы // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. – 2007. - №3.

4 Назарбаев Н. Ә «Ұлт жоспары – қазақстандық арманға бастайтын жол» // Орал өңірі – 07.01.2016 .

5 Назарбаев Н. Ә «100 нақты қадам» // Орал өңірі – 21.05.2015.

РЕЗЮМЕ

В данной статье исследуется внедрение и развитие местного самоуправления в РК.

RESUME

In this article RK local government and public will be considered.

М. М. Бисенгалиева, студент

К. А. Байдалиев, п.ғ.к., доцент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., ҚР

КӘСІБИ ПӘНДЕР САБАҚТАРЫ БОЙЫНША ТӨМЕНГІ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ КУРС ОҚУШЫЛАРЫНА КӘСІБИ БІЛІМ МЕНГЕРТУДІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация

Бұл зерттеу жұмысымызда төменгі және жоғары курс оқушыларына кәсіби білім мен тәжірибелік іскерліктерін қалыптастырудағы әдістемелік ерекшеліктерін, оқу-танымдық тапсырманың құрылуы теориясын анықтаған. Төменгі және жоғары курс оқушыларына кәсіби білімді меңгертудің әдістемелік ерекшеліктері - төмен және жоғары курс оқушыларына кәсіби білім берудің тиімділігі мен ұтымдылығына ықпал ететін оқытудың формалары, әдіс-тәсілдері және құралдарын талдап, саралап мақсатқа сәйкес іріктеу болып табылады.

Кілт сөздер: оқыту, білім беру, кәсіптік мектеп, кәсіби білім, іскерлік, оқыту құралы, әдіс-тәсіл, құзыреттілік, кәсіби-техникалық пәндер, оқыту формалары, интерактивті оқыту, өндірістік сабақ, өндірістік оқыту шебері, тапсырма.

Кәсіптік-техникалық мектептердің педагогикалық процесінде қолданатын оқыту формалары мен әдіс-тәсілдері басқа деңгейде мамандарды дайындайтын (ЖОО оқу орны, кәсіби арнайы орта) кәсіби білім беретін оқу орындарына қарағанда әле қайда ерекше орын алады. Оның себебі, бастауыш кәсіптік білім беру оқу орнында оқушының кәсіби-техникалық іскерлігі мен дағдысын қалыптастыра дамыту, оның оқу-тәрбие үрдісінің басты міндет болып табылады. Кез-келген кәсіптік мектептің мамандық бойынша жасалған мемлекеттік міндетті білім беру стандарты мазмұны негізінде құрастырылған типті оқу жоспары, басқа оқу нормативті құжаттарда жұмысшы маманды дайындаудың оқу процессіндегі практикалық мәнділігі декларативті және тұжырымды түрде сақталып қалмаған. Ол оқу жоспарында анықталған кәсіби-техникалық пәндердің теориялық және практикалық уақыт мөлшері арасындағы қатынас 1/3 шамасында белгіленген. Ол дегеніміз кәсіби-техникалық пәндер бойынша теориялық сабақтың оқу материалын игеруге берілген уақыт, оқушылардың практикалық сабақта кәсіби-техникалық және технологиялық білімін, іскерлігін және дағдысын қалыптастыруға қарағанда 70% төмен. Мәнді басымдылық уақыт шамасы өндірістік оқыту түріне арналған. Оқушылар өндірістік оқыту формасында кәсіби-техникалық және технологиялық іскерлік қасиеттерін меңгеру үшін техникалық және арнайы пәндерде еңбек процессінің жеке приемдарын, әрекеттерін және операцияларын машықтану деңгейіне дейін жеткізгенше әртүрлі практикалық, жаттығу және имитация түрінде тапсырмалар орындай іскерлік қасиеттерін шыңдайды. Мұндай қасиеттегі болашақ жұмысшы маман өндіріс сласында барып нақты материалдық құндылықты сапалы жасауға немесе сапалы қызмет көрсетуге дайын өнім түрінде даярланады.

Олай болса, кәсіптік мектепте жұмысшы маманды кәсіби саласы бойынша кәсіби-техникалық және технологиялық іскерліктерін қалыптастыру үшін теориялық және өндірістік оқыту формалары мен әдіс-тәсілдері қалыптасып, оның жаңа интерактивті, белсенді, іскерлік әдіс-тәсілдері мен құралдары жылдан-жылға өнімді даму үстінде болып келеді.

Солардың бірі, проблемалық оқыту, интерактивті оқыту, жобалап оқыту, модульді оқыту, ұжымдық және топтық оқыту, сыни тұрғыда ойлау, іскерлік ойын, контексті оқыту сияқты оқытудың инновациялық технологиялары кәсіптік білім беру оқу орындарында біршама тәжірибеде қолданылып келеді [1, 2].

Бірақ, біздің зерттеу жұмысымызда төменгі және жоғары курс оқушыларына кәсіби білім мен тәжірибелік іскерліктерін қалыптастырудағы әдістемелік ерекшеліктерін анықтай отырып, оқу курстарында жоғарыда көрсетілген оқытудың инновациялық технологиялары мен дәстүрлі оқыту әдістемесін жеке немесе бір-бірімен ұштастыра жасауды нақты құрылыс пәндерінің білім беру мазмұны аясында жобалауды көздемеппіз.

Олай болса, төменгі және жоғары курс оқушыларына кәсіби білімді меңгерудің әдістемелік ерекшеліктері - төмен және жоғары курс оқушыларына кәсіби білім берудің тиімділігі мен ұтымдылығына ықпал ететін оқытудың формалары, әдіс-тәсілдері және құралдарын талдап, саралап мақсатқа сәйкес іріктеу болып табылады.

«Тас қалаушы» мамандығының мемлекеттік міндетті білім беру стандартында болашақ жұмысшының кәсібі - 1401000 «Ғимарат пен сооружениялардың құрылысы мен пайдалану» аталса, мамандығы -140101 2 «Тас қалаушы», біліктілігі анықталған санаттағы тас қалаушының еңбек мазмұны сәйкес дәрежесі сипатталған [3]. Бұл мемлекеттік нормативтік құжатта болашақ тас қалаушылардың меңгеретін пәндер тізімі мен олардың білім беру мазмұны, оқушылардың кәсіби білімі мен тәжірибелік іскерлікті меңгеру деңгейлеріне талаптар, материалдық-техникалық қамтамасыздық пен оқу процесін ұйымдастыру, жоспарлау және бағдарламаны орындауларға да талаптар көзделген [4].

Төменгі курстарда, яғни, бірінші курста сызу, электротехника, информатика және нарықты экономика пәндері, арнаулы пәндерден жоғарыда анықталған пәндер жүреді. Біздің зерттеуімізде бір теориялық және бір өндірістік оқыту пәндерін таңдадық. Олар жалпы құрылыс өндірістік технология пәні мен өндірістік оқыту пәндері болып табылды.

Жалпы құрылыс өндірістік оқыту пәнін бірінші курста оқыту сабағының мазмұны теориялық түрде ұйымдастырылады. Сабақтың ұйымдастыру бөлімінде оқытушы оқушыларды түгелдеп өткен сабақтың тақырыбын анықтау және оқушыларға сауалдар қою арқылы олардың оқу материалын ұмыт қалмауын айқындайды.

Сабақтың келесі кезеңінде оқытушы жаңа тақырыптың мазмұнын баяндап, көрнекіліктер арқылы оқу материалын оқушыларға әңгімелеп түсіндіреді. Оқу материалын әңгімелеу түсіндіруде, оқытушы кейбір оқу материалдары бойынша түсініктерін анықтауға сұрақтар қойып сұхбаттық әдісті сәтті қолдануға ұмтылады. Сабақтың жүру барысында оқушылар оқытушының әңгімелеген оқу материалын, суреттер мен кестелерді, диаграммаларды конспектілеп, сызып алып отырда.

Сабақтың аяғында оқытушы оқушылардың білімін бекіту үшін дайындаған сұрақтарын баяндап жауап алады. Оқытушы сабаққа белсенді қатысқан, өткен тақырып бойынша дұрыс жауап берген оқушыларды бағалап үйге тапсырма беріледі.

Аталған оқу пәнінде төменгі курсқа сабақ берудің оқыту формасы дәріс түрінде ұйымдастырылса, онда қолданатын оқыту әдістері дәстүрлі түрде сақталған: әңгіме, түсіндіру, сұхбат немесе пікір алыс, көрнекілік, білімді тексеру мен бағалау. Оқыту құралдарына көп жағдайда жұмыс дәптері, презентацияланған слайдтар, видеофильмдер ғана қолданылады.

Осы пән бойынша жоғары, яғни, үшінші курстың жалпы құрылыс өндірістік технология пәнінің сабағына қатысу мен оны талдауда жоғарыдағы төменгі курста қолданылатын оқытудың формасы, әдіс-тәсілдері және оқыту құралдары қолданылып, оқытудың әдістемесінде айрықша ерекшеліктер байқалмады. Ерекшеліктің белгісі тек

пәннің оқу бағдарламасында анықталған оқу материалдары мен оның тақырыптарында ғана болды.

Төменгі курстың өндірістік оқыту сабағына қатысу мен талдауда сабақты ұйымдастыру шебер тарапынан біршама жақсы дайындықтан өткені байқалады.

Өндірістік оқыту сабағы арнайы жабдықталған оқу-өндірістік шеберханада жүргізілді. Сабақтың тақырыбы бір және үш қатарлы тас қалау тәсілдері бойынша жүрді. Сабақтың ұйымдастыру бөлімінде шебер оқушыларды түгелдеп, олардың көңіл күйіне назарын аударды. Олардың оқу жұмысына белсенділік танытуын, тәртіп сақтау, техника қауіпсіздіктерін сақтау, өткен сабақта кеткен қателіктерді болдырмауға шықырып, оқушылардан алдыңғы сабақтың тақырыбын сұрап, қандай жұмыс орындағандарын түсіндіруді сұрады. Оқушылар шебер қойған сауалдарға өз еріктерімен белсенді жауап берді. Кейбір сұрақтарға оқушылар толық түсінуін қалыптастыруға түзету, кеңес, нұсқау жасапта өтті.

Шебер келесі сабақтың кезеңде жаңа тақырыпты баяндап, оның мақсатын және міндеттерін түсіндірді, практикалық қандай жұмыс орындау барысын әңгімелеп түсіндіруге кірісті.

Сабақтың барысында шебер көрнекіліктер, өзінің тас қалау ептіліктерін демонстрациялап, тас қалаудың тәсілдері мен приемдарын көрсетті, кейбір оқушылардан түсініктері мен іскерліктерін айқындапта отырды. Шебер жаңа тақырыптың мазмұны мен практикалық жұмысты орындау тапсырмаларын баяндап түсіндіреннен кейін, оқушыларды жеке топтарға бөліп, арасынан бір жетекшісін тағайындап, шеберханадағы басталған кірпіш қалау алаңдарына жіберді.

Оқушылар практикалық жұмыста жеке топ болып бөлінген оқушылар жұмыс участоктарын өзара бөлісіп, қажетті еңбек түрлерін бастап кетті. Жұмыстың барысында шебер топ оқушыларының жұмыстарын бақылап, жұмыс орнын ұйымдастыру, жоспарлау, техника қауіпсіздігін сақтау, қажетті құралдар мен материалдарды дұрыс таңдау, жұмысты орындаудың технологиялық процесін дұрыс жоспарлау және материалдармен жұмыс сияқты әрекеттерін бақылап, нұсқау, кеңестер бере кеткен топтардың жұмыстарын түсзетумен шұғылданды.

Оқушылар алты сағат өндіріс сабағының бес сағаты практикалық жұмыстар жүргізуге бағытталды. Бес сағат ішінде топ оқушыларды алты квадрат шамадағы оқу нысанының үш қатарын, оның бұрыштық және аралық қилыс бөліктерін қамти, цемент ерітіндісін дайындау сияқты технологиялық процестерді орындады.

Сабақтың аяғында шебер топ оқушыларының орындаған жұмысын бақылып, оларды жинады. Жиналған топ оқушылары әрбір жеке топ орындаған тапсырмаларға әрбір басқа топ оқушыларының пікірін тыңдады. Яғни, жұмыс қаншалықты сапалы және дұрыс орындалған туралы пікірлерін айту ұсынылды.

Шебер сабақтың соңында әрбір топ жасаған жұмыстарды түпкілікті бағасын жариялады, кеткен қателіктерді түсіндірді, жақсы орындалған тапсырмалардың авторларын немесе оқушыларды қолдап мадақтады. Жұмыс орындарын жинау тапсырылды. Шебер сабақты қорытындылап, үйге тапсырма берілді.

Жоғары курс оқушыларының өндірістік оқыту сабағының әдістемесіде төменгі курс оқушыларының өндірістік оқыту сабағы мазмұнында жүрді. Өндірістік оқыту сабағының тақырыбы керамикалық және ұсақ блоктардан қалау жұмыстарының технологиясы бойынша өтті. Сабақ тақырыбы бойынша оқушылардың іскерлік және дағды қасиеттерін қалыптастырудың ұйымдастыру, сабақтың жаңа оқу материалын баяндап түсіндіру, практикалық жұмыстарды ұйымдастырып жүргізу, бақылау, нұсқау, қорытындылау жоғарыдағы төменгі курстардың оқыту мазмұнымен бірдей орындалғанын анықтадық.

Олай болса, жалпы құрылыс өндірістік технологиясы және өндірістік оқыту пән сабақтарының оқыту мазмұнындағы сабақтың формалары, әдіс-тәсілдері және оқыту құралдары төменгі және жоғары курс оқушыларының кәсіби білімін қалыптастыруында типті, яғни, бір-біріне ұқсас ұйымдастырылып сабақ жүргізілетіні айқындалды. Төменгі курс пен жоғары курс оқушыларында сабақты ұйымдастыруда қолданылатын оқытудың формалары, әдіс-тәсілдері және құралдары дифференциацияланбайды, оқушылардың жас психологиялық, әлеуметтік, оқу-танымдық ерекшеліктері толық ескерілмейтіні байқалды. Ерекшеліктің бір белгісі оқу материалының мазмұны мен көлемі, оқушыларға берілетін оқу тапсырмаларында және оқу жұмыстарын бағалауда болды. Төменгі курстардың оқу жұмыстары жаттығу түрінде болса, жоғары курс оқушыларына комплексті жұмыстар орындап тапсыруы. Яғни, жоғары курстарда орындалатын оқу жұмыстары өндіріс саласына қойылатын нормаларға сәйкес талаптарға тән жұмыс сапасын орындау болып табылды.

Кәсіби білім беру саласында оқушыларды кәсіпке баулу үшін анықталған психологиялық, педагогикалық теорияларға негізделі төменгі және жоғары курс оқушыларына кәсіби білім беру оқу пәндерінің оқыту әдістемесін құруды қарастырамыз.

Төменгі курс оқушылары оқитын теориялық пән сабақтарында, соның ішінде, жалпы құрылыс өндірістік технология сабағын аралас сабақ түрінде, зертханалық сабақ, проблемалық дәріс, кірспе дәріс, видео дәріс, саяхат формаларында оқуды ұйымдастыру орынды. Алғашқы сабақтарда кірспе сабақтары мен саяхат сабақтарын кеңінен оқытушы тәжірибесінде қолданып, кейінгі сабақтарда видео дәріс, проблемалық дәріс, зертханалық жұмыс түрінде ұйымдастыру абзал. Бірінші сабақтарда ұйымдастырылатын оқытудың формасы алғаш кәсіптік мектепке мамандық алуға келген төменгі курс оқушылары таңдаған мамандық туралы жалпы ақпарат алып, оған деген кәсіби мотивациясы мен қызығушылығын арттыруға, мамандықтың мәнін түсінуге, құрылыс саласының ерекшеліктері бойынша теориялық білім алуға бағыттаса, осы қасиеттерін дамытуға екінші топтағы сабақтың формалары ынталандырады. Яғни, видео дәрістер арқылы құрылыс нысандарын демонстрациялау, ондағы жұмыс түрлерін, құрылыс еңбек түрінің ерекшеліктері, мамандардың кәсіби еңбек мазмұндары сияқты материалдарды басым қарастыру. Осы кезде оқушылар өзбетімен кәсіби оқу-танымдық іс-әрекеттермен шұғылдануға оқу тапсырмаларын, оқу материалдарын қабылдауы мен меңгеруін қиындық, проблема жағдайында ситуацияларды шешуге бағытталады. сол проблемалық ситуациялар мен тапсырмалар проблемалық дәріс сабағы және зертханалық сабақтарды орын алады. Бұл сипаттағы сабақтың формасы төменгі курстардың жоғары курсқа көшу, сол курстағы оқитын оқу пәндерінің оқу материалын қолжетімді, өзбетімен, дербес меңгерудің алғы шарты болады.

Келесі, оқытудың құралы оқыту әдіс-тәсілдері. Жалпы құрылыс өндірістік технология сабағында оқушылардың кәсіби білімін меңгерту тек дәстүрлі әңгіме, түсіндіру, пікір алысу, көрнекілік, бақылау, тексеру мен бағалау сияқты әдістермен бірге, енді, оқытудың жаңа әдіс-тәсілдерінде қолданып отыруы қажеттіліктен туындап отыр. Яғни, дәстүрлі оқыту әдістері оқушының теориялық білімін қалыптастыруға ғана бағытталу кеңес кезеңіндегі білім берудің теориясы болып келді. Білім берудің жаңа тұрғыларында ескере, оқушыларға пән бойынша кәсіби білім меңгертумен бірге, оларды тұлға, субъект ретінде қабылдау оқу процесінде қажетті шарттардың бірі болып отыр [5, 6]. Оқу материалын оқушылар өзбетімен меңгеруге, оқушылардың ұжымдық және топтық, жұптық формада пікір алыса, пікір талас әдістерін тәжірибеде қолдану орын алады. Бұл оқытудың әдіс-тәсілдері оқушының жұмысын өзбетімен ұйымдастыру, жоспарлау, тәрбиелеу, өзін-өзі бағалау, талдау, оқу тапсырмаларын орындау дәстүрлі түрде емес, өзінің ойы бойынша теориялық білім негізінде

тапсырмалардың мазмұнын түрлендіру, жаңа оқу материалын алуға ұмтылатын күшті мотивацияларды қалыптастыруға бағытталады [2, 6].

Оқушылардың теориялық пән сабағында өзбетімен кәсіби білімді меңгертуге тән оқулық, оқу құралы, альбомдар, кестелер мен диаграммалар, бейне кескіндері, ситуациялық тапсырмалар, құрылыс өндірісіндегі проблемалық ситуацияларды бейне таспалармен демонстрациялау, презентациялар жасау арқылы оқу материалдарын шынайы құрылыс нысаны жағдайында өту көзделеді.

Аталған оқытудың формалары, әдіс-тәсілдері мен оқыту құралдарын теориялық сабақта оқытушы бірте-бірте бірізі және жүйелі, әралуан ете түрлендіре қолдануы оқушылардың оқу-танымдық іс-әрекет мәдениеті жоғары курста шынайы өндірістік еңбек түрлерін орындаудың мәдениетіне үйренеді және жоғары курстағы кәсіби білімді оқушылар толық өзбетімен, дербес тәжірибелі іскерлік пен машықтануға мүмкіндік алады. Бұл педагогикада оқушылардың жоғары курста кәсіби білімді саналы, кәсіби моитвациясы мен қызығушылығы орнықты қалыптасуы мен жоғары курста оқушылар өзбетімен ізденіс, шығармашылық және жоба жұмыстарын өзбетімен орындаудың алғы шарты болып табылады.

Жоғары курс оқушыларына жалпы құрылыс өндірістік технология пәні бойынша теориялық білімдерін қалыптастыруды ұйымдастыру сабақ формасында жүреді, бірақ, ол сабақты ұйымдастыру формаларын біршама жетілдіруге бағытталуы қажет. Пән сабағының оқу материалын меңгеру педагог немесе оқытушы тарапынан интерактивті, проблемалық және ізденіс бағытындағы оқытуды ұйымдастырудың формаларын ұсынуы орын алса, жоғары курс оқушыларының тарапынан өзбетімен тақырып бойынша өзбетіндік жұмыстар, практикалық жұмыстар, ізденіс, жоба, шығармашылық жұмыстар орындалуға бағытталады. Оқытушы өткен тақырыптар немесе сабақта өтетін тақырыптар, оқу бағдарламасынан тыс тақырыптарға реферат, баяндама, эссе, жоба, шығармашылық жұмыстарды дайындап, сол тақырыптарда пән сабағында талқылап бағдарламаның тақырыбындағы оқу материалдарын терең, кең меңгеруіне ықпал етеді. Оқушылардың оқу-танымдық іс-әрекетінің жаңа түрлеріне үйрене, өзін-өзі жүзеге асыруды жоспарлау, ұйымдастыру, проблемаларды айқындау, қиындықтарды шешу, жобалау мен құрастыру, шешім таббудың тиімді жолдарын, әдістерін өзбетімен игере кәсіби мәдениетіне жаңа біліктермен жетілдіріледі [1, 7, 8, 9].

Төменгі курс окитын өндірістік оқыту сабағының әдістемелік ерекшелігі, біріншіден, шынайы құрылыс өндірісінің тас қалау еңбек түрінің технологиялық процестерін операциялық-комплексі жүйеде қайта өндіру формасында меңгеру, екіншіден қажетті материалдар мен аспаптарды ысырап етпей орындауға нұсқаулық-технологиялық карталар арқылы орындауды қамтамасыз ету, үшіншіден, оқушы жұмысының сапасын бағалау нормаларының мөлшері мен жиі бағалауды кең қолданбау. Осындай оқу процесінің ұйымдастырылуы мен танымдық әрекеттерді орындауда қолданылатын оқытудың формалары практикалық сабақ, өзбетіндік жұмыс, зертханалық жұмыс, тренажер сабағы, сынақ сабағы сияқты дәстүрлі оқыту формаларымен бірге [10, 11], дәстүрлі емес оқыту формаларын жетілдіру мен қолдану көзделеді [9]. Солардың бірі, өндірістік оқыту сабағында құрылыс саласының еңбек ардагерлерімен кездесу, озат техникалар мен технологияларды демонстрациялау, оларды оқушылардың өздері өзбетіндік жұмыс формасында даярлап презентациялар жасау, кәсіптік шеберлік бойынша байқау, өндірістік саяхат, нұсқау сабағы және т.б.

Төменгі курстың өндірістік оқыту сабағында қолданылатын оқытудың жаңа әдістеріне проблемалық әдіс, интерактивті әдіс, сыни тұрғыда ойлау, ұжымдық және топтық, жұптық әдістері, деңгейлеп оқыту әдісі, эвристикалық оқыту әдісі түрлерін қолдану кеңіне орын алатын болса, жоғары курстың өндірістік оқыту сабағында

қолданатын оқыту әдістеріне іскерлік ойын, дальтон-технология, бизнес-жоспар, кейс-технология, модульді, жобалап оқыту әдістері орын алады [1, 2].

Жоғары курстың өндірістік оқыту сабағын ұйымдастырудың формалары практикалық жұмыс, өзбетіндік жұмыс, емтихан, сынақ сияқты дәстүрлі оқыту формаларымен бірге, жаңа оқыту формалары практикум сабағы, өнертапқыш сабағы, жоба сабағы, шығармашылық сабағы, іскерлік ойын сабағы, есеп беру сабағы, бұйымдарды аукционға қою байқау сабағы түрінде кеңінен өткізу көзделеді.

Қорыта айтқанда, төменгі және жоғары курс оқушыларының жас ерекшелік психологиясы, әлеуметтенуі және танымдық қасиеттері негізінде кәсіби білім алуға көзделген және ғылыми негізделген теорияларға сүйене отырып білім беру мазмұнын, оқытуды ұйымдастырудың формаларын, оқытудың әдіс-тәсілдерін, оқыту құралдарын табиғи үйлесімділікте бірізді, жүйелі, қолжетімді етіп ажыратып бөлуге болады екен.

Жалпы теориялық сабақтарда төменгі курс оқушыларының кәсіби мотивациясы мен қызығушылықтарын оятуға және қалыптастыруға, кәсіби білім беру оқу орнының оқу процесіне әлеуметтенуі (бейімделуі) және кәсіби оқу-танымдық іс-әрекетін қалыптастыра дамытуға бағытталған оқытуды ұйымдастырудың формалары, әдіс-тәсілдері, құралдары олардың кәсіби теориялық білімдерін қалыптастырумен бірге, тұлғалық және іс-әрекеттік тұрғыда оқушылардың өзін-өзі жүзеге асыруға қажетті қасиеттерді қалыптастыруға жаңа құралдарды қолдану көзделуі қажет екен. Осы пән аясында жоғары курс оқушыларының сабақтарында қолданылатын оқытудың формалары, әдіс-тәсілдері мен құралдары кәсіби білімімен бірге, субъектілік қасиеттерін қалыптастыра, өзінің еңбегін ізденісте, шығармашылықта ұйымдастырып жоспарлайтын кәсіби тұлғаны баулуға бағыттайтын түрлері бар екен.

Олай болса, келесі параграфта жоғарыда төменгі және жоғары курстар үшін қарастырған оқытуды ұйымдастырудың формаларын, әдіс-тәсілдерін және құралдарын теориялық және өндірістік оқыту сабақтарында қолдану үлгілерін қарастырып тәжірибеде ұтымдылығын анықтауға ұмтыламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Байдалиев К.А. Оқытудың жаңа технологиялары / К.А.Байдалиев [Мәтін] – Орал, 2011. – 165 б.
- 2 Селевко Г.К. «Современные образовательные технологии» / Г. К.Селевко [Мәтін], М., «Народное образование», 2010. - 369 б.
- 3 Қазақстан Республикасы техникалық және кәсіптік мамандықтарды жіктеу. <https://www.enbek.kz/ru/node> [Электронный ресурс]. - 157 б.
- 4 Қазақстан Республикасы техникалық және кәсіптік білім беру стандарты («Тас қалау» мамандығы). – Астана, 2005. – 39 б.
- 5 Хуторский А.В. Современная дидактика: Учебник для вузов/ А.В.Хуторский [Электронный ресурс] – СПб.: Питер, 2001.
- 6 Якиманская И.С. Технология личностно-ориентированного обучения в современной школе / И.С.Якиманская [Мәтін]: Сентябрь, 2000. – 176 с.
- 7 Якиманская И.С. Технология личностно-ориентированного обучения в современной школе / М.: Сентябрь, 2000. – 176 с.
- 8 Өстеміров К. Кәсіптік оқыту әдістемесі: Оқулық / К. Өстеміров. [Мәтін] – Алматы: «РАДиАЛ», 2006. - 240 б.
- 9 Кругликов Г.И. Методика профессионального обучения с практикумом / Г.И. Кругликов. [Электронный ресурс]. – М.: «Академия», 2008. – 288 с.
- 10 Фокин Ю.Г.Теория и технология обучения / Ю.Г.Фокин. [Электронный ресурс] – М., 2006.

11 Эрганова Н.Е. Методика профессионального обучения: Учеб. пособие. – 3-е изд., испр. и доп. / Н.Е.Эрганова [Мәтін] – Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2003. – 150 б.

ТҮЙІН

Бұл мақалада автор кәсіби пәндер сабақтары бойынша төменгі және жоғары курс оқушыларына кәсіби білім меңгерудің әдістемелік ерекшеліктерін зерттеп, анықтаған. Төменгі және жоғары курс оқушыларының жас ерекшелік психологиясы, әлеуметтенуі және танымдық қасиеттері негізінде кәсіби білім алуға көзделген және ғылыми негізделген теорияларға сүйене отырып білім беру мазмұнын, оқытуды ұйымдастырудың формаларын, оқытудың әдіс-тәсілдерін, оқыту құралдарын табиғи үйлесімділікте бірізді, жүйелі, қолжетімді етіп ажыратып бөлуге болады екен.

RESUME

The author of the article emphasizes the methodological features of the development of vocational education for students of junior and senior courses on specialized studies disciplines. As the results of the study on the basis of age psychology, socialization and cognitive characteristics of students in primary and senior courses on the basis of scientifically based theory, provided for vocational training can be divided into the system and available textbooks, teaching methods, forms of training.

К. Е. Закина, студент

К. А. Байдалиев, доцент, пед.ғ.к.,

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ТЕХНИКАЛЫҚ БЕЙІНДЕГІ ҚҰЗЫРЕТТІ МАМАН МОДЕЛІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ МЕХАНИЗМДЕРІ

Аннотация

Бұл мақалада болашақ мамандардың моделін қалыптастыруға байланысты әдіснамалық негіздері қарастырылған. Жұмыстың мазмұнында модель ұғымының түсінігі қарастырылып, педагогика ғылымында мамандарды даярлауға қажетті кәсіби білім, білік және дағды қасиеттері негізінде моделін жасау. Өзінің орнықтылығын жойып, жаңа сипаттағы жас буын маман моделін жасау механизмі анықталған. Маманның құзыреттілік моделі – күрделі жүйе, өзара байланыста құралған кәсіби іс-әрекет элементтердің жиынтығы, субъектінің кәсіби және психологиялық сипатын көрсетеді.

Кілт сөздер: модель, білім, іскерлік, дағды, құзыреттілік, тұлға, маман, кәсіп, кәсіби еңбек, іс-әрекет, оқу үдерісі, білім алушы.

Қазіргі кездегі экономиканың өзгеруі, теориялық білім ролінің артуы, ақпараттық-коммуникативтік технологияның революциясы, еңбек рыногының жаһандануы, әлеуметтік-экономика жағдайының өзгеруі маманның даярлануы мен оның құзыреттілігіне, сапасына жаңа талаптар қойылып, маманның жаңа моделін құруға шарт қойып отыр.

Модель(француз сөзі «modele» - ұқсас, сәйкес, үлгі) – табиғи емесе қоғамдық, табиғи немесе жасанды процестердің, құбылыстар немесе объектілердің схемасы, бейнесі немесе баяндалуы дейді [1].

Кәсіби маман моделі педагогика ғылымының мәнді ұғымы болып, ол кәсіби іс-әрекет түлегіне бірнеше талаптар қойылып түзіледі [2].

Қазіргі кезде педагогиканың теориясы мен тәжірибесінде маманның моделін құрудың әртүрлі әдістері пайдаланылуда [3,4,5,6,7]. Соңғы жылдары кәсіби білім берудің теориясы мен әдістемесінде маманның моделін жасау тек болашақ кәсіби іс-әрекетті құруды қалыптастыру ғана емес, ол маманды тиімді даярлау тенденциясыда қарқынды дамып келеді [4]. Осы жағдайда жұмыс істейтін маманның моделі, маманның функционалды моделі, маманды даярлау моделі сияқты түрлері бөлініп келеді. Маманды даярлау моделі өндірістегі маманның моделі негізінде тұрғызылады. Ол, сонымен бірге, оқу орнында даярланатын маманның моделінде саялана алады. Моделдеудің негізгі предметіне байланысты моделдің екі түрі қолданады:

Бірінші, маманның іс-әрекет моделі. Бұл кәсіби іс-әрекетті, саласы мен құрылымын, кәсіби іс-әрекет ситуацияларын, оны шешу тәсілдерін, кәсіби типті міндеттері мен функцияларын, кәсіби қиындықтарды жою тәсілдерін баяндаушы. Екінші, маманның тұлғалық моделі. Ол жұмысшының тұлғалық қасиеттерін, міндетерді сәтті орындауды қамтамасыз ететін қасиеттерін, сонымен бірге, жұмысшының өз бетімен білім алу және өзін-өзі дамыта алу қасиеттерінен түзіледі.

Кез-келген кәсіби іс-әрекет түрлері маманнан тек білім, іскерлік және дағдыларды ғана талап етпейді, сонымен бірге, тұлғалық қасиеттерінде талап етеді [5]. Маманның мұндай моделі болашақ кәсіби маманның жеке тұлғалық қасиет

жиынтығынан құралады. Маманның тұлғалық моделін құру маманның іс-әрекетіндегі әлеуметтік тиімділікті негіздеу процесінен өтеді, онда болашақ кәсіби іс-әрекеттің сипаты, тұлғалық потенциалы және қасиеттеріндегі өзара тәуелділіктер анықталады.

Егер моделдеудің басты пәні маманның тұлғалық қасиеттері болса, онда қойылған мақсаттың диагностикалануы өте төмен дейгейде болатынын [6]. Осы моделдегі маманды даярлауда оның білім беру іс-әрекетінің барысы мен нәтижесіне үлкен нұқсан келуі ықтимал дейді.

Маманның моделі мен оны даярлау моделіне мынандай талаптар қойылады:

- маманның моделі жас, еңбекті бастаушы, және тәжірибелі, табысты маман категориясына байланысты әртүрлі болуы мүмкін, өйткені, маманның қалыптасуына тән кәсібилену кезеңі әртүрлі жүріп, қасиеттерінің сапасыда құбылмалы болып келеді. Басқа авторлардың ұсынысы бойынша керісінше, қалыптасқан маманның іс-әрекет және тұлғалық моделін құру орынды, басқаларының пікірінде профессиограммада қойылатын талаптарды жоғары қою, идеалды түрде құру қателік болып табылады;

- маманның моделіне жеткілікті компонентер кіруі тиіс. Олар іс-әрекеттің тиімділігіне әсер ететін, жеңіл диагностикалауды, бақылауды қамтамасыз етуі, оны түзетуге мүмкіндіктің болуы;

- мамандардың моделін бір мамандық төңірегінде құрылуында, бірақ, оның мамандануы орын алуы, мұнда модел сипатты өзгеше сипатта болады;

- маманды даярлау моделі маманның моделінен қалыптасады, ол оқу және танымдық іс-әрекеттерді, оқу жоспарын, оқу бағдарламасын, өндіріспен байланыс формасын және біліктілік сипатын құрайды [7].

В.Д. Шадриковтың пікірі бойынша мамандарды даярлау сапасына қойылатын мәнді талаптар мыналар дейді:

- меңгерген білімді инновациялық технологияға тасымалдау іскерлігі;
- жаһанданған білім көзіне қолжетімді болу қабілеттілігі, ақпараттық-коммуникативтік технологияны меңгеруі;
- өмір бойы оқу, өзбетімен білім алу мен біліктілігін арттыру дағдысы мен іскерлігі;
- әдіснамалық және аналитикалық дағдыны меңгеру;
- ғылыми зерттеуді жүргізу әдістерін қолдану іскерлігі;
- коммуникативтік қабілетінің, командада жұмыс істеу іскерлігі, өзгерістерге икемділігі, әлеуметтік бірлестіктерге мүмкіндік іскерлігі;
- қазіргі қоғам жағдайында өмір сүру қабілеттілігі және жауапкершілікті азамат болуы [7].

Бұл аталған талаптар универсиалды сипат алады және олар техникалық бейіндегі маманның кәсіби іс-әрекет түрлерінің мазмұнын анықтауы тиіс, олар оқу жоспарларында, бағдарламаларда, дидактикалық материалдарда, оқытудың әдістері мен құралдарында бейнеленуі немесе орын алуы қажет.

Мамандардың моделін құрудың жалпы әдіснамалық қағидасы абстрактіден нақтыға өтуге негізделеді. Яғни, кәсіби іс-әрекеттің жеке жақтарын бөліп, оның қалыптасуы мен функциясын айқындап заңдылықтарын белгілеуге болады. Кәсіби іс-әрекеттің жеке жақтарын оқып үйрене отырып, оның біртұтас моделінің өзара байланыстарын анықтауға болады. теориялық еңбектер мен әртүрлі іс-әрекеттерді талдай келе мынандай негізгі функционалды блоктарға топтауға болады: іс-әрекет мотиві, іс-әрекет мақсаты, іс-әрекет бағдарламасы, іс-әрекеттің ақпараттық негізі, шешім қабылдау, іс-әрекеттің жүйе асты – маманның мәнді қасиеттері.

Қорыта келе, маманның жалпылама моделі мыналарды құрайды: маманның іс-әрекет мақсаты, орындайтын функцияға дайын болуы, жеке дара қасиеттері(кәсіби

мәнді), нормативті шарттар(іс-әрекет сол шеңбер аясында жүруі), шешім қабылдау дағдысы, іс-әрекеттің табыстылығын қамтамасыз ететін ақпаратпен жұмыс дағдысы, іс-әрекеттің тұлғалық мәнінің болуы.

Мобилизациялық іс-әрекет түріне: ақпараттық технологияны меңгеру мен компьютерлік сауаттылық жатады.

Маман моделінің құзыреттілік тұрғыда құру немесе тұрғызуға компоненттерді таңдау мен талдау болып табылады. Ол компоненттер міндетті түрде кәсіби іс-әрекет түрінің мазмұнын толық қамтып сипаттауы қажет.

Кез-келген мамандар өзінің орындау функциясына байланысты емес, олар кәсіби құзыреттіліктерді, салыстырмалы талдау, шешім қабылдаудың әдіснамасы мен тәжірибесін, өнімді сату функцияларының тәжірибесін, интеллектуалды меншікті қорғау әдістерін, экономикалық-нормативті шарттарды, әртүрлі меншік шаруашылықтарын ұйымдастыру, нарықты экономиканың механизмін меңгеру абзал.

Маманның құзыреттілік моделін жасауда жергілікті шаруашылықтың немесе аймақтың ерекшеліктеріне де көңіл аударылады. Соның ішінде, маманның басымдылық танытатын кәсіби мәнді қасиеттерін бөліп көрсету, мамандыққа қызығу мотивациясын құру.

Қорыта айтқанда, жалпылама құзыреттілік модель күрделі жүйе, педагогикалық процестің пәндік саласы мен субъект қасиеттерін бейнелейді.

Маман моделінің элементтері субъектінің қызмет орындау міндеттерін сипаттайды. Құзыреттілік тұрғыда маман моделін құру ғылымның, техника мен технологияның, өндірістің дамуын болжауды ескере тұрғызылады. Көрсетілген құзыреттілік тұрғы моделдің қалыптасуын ғылыми негіздеуді қамтамасыз етеді.

Маманның құзыреттілік моделі – күрделі жүйе, өзара байланыста құралған кәсіби іс-әрекет элементтердің жиынтығы, субъектінің кәсіби және психологиялық сипаты.

Кәсіби маман моделінің іс-әрекет элементтері мемлекеттік міндетті білім беру стандарты және біліктілік талаптарды талдау нәтижесінен алынуы орынды. Ол сондай-ақ, сарапшылардың, өндіріс мамандарының, зерттеушілердің инициативасында ескерілуі тиіс.

Зерттеулер көрсеткендей, кәсіби маманның моделі 4 түйінді сипаттан құралады:

- біліктілік талаптардан;
- кәсіби талаптардан(жұмыс берушінің талабы);
- тұлғалық талаптардан;
- кәсіби ортаға қойылатын талаптар.

Кәсіби маманның бірінші сипаты барлық мамандықтарға ерекше болып нақты іскерліктердің құрамын анықтайды. Бірақ, міндеттердің типіне сәйкес шешетін маманның іскерліктерін үш топқа біріктіруге болады. Бірінші топтағы іскерлікке кәсіби саладағы практикалық міндеттерді шешуге бағытталса, екінші топтағы іскерлік бойынша шығармашылық, ізденіс жұмыстармен тұйықталады. Соңғы іскерлік – өндірістің немесе жұмысты ұйымдастыруды жүзеге асыру көзделеді [8].

Маманның екінші сипаты бойынша жұмыс беруші тарапынан қойылатын талаптарға сәйкес біліктілік дәрежесіне тән нақты мамандар даярлау: білім сапасының біліктілік талаптарына сәйкес келуі, оны еңбек іс-әрекетінде қолдану іскерлігі.

Маманның тұлғалық қасиеттерінің жетілдіру және дамуымен бірге, үшінші сипат бойынша маманның қасиетіне рухани адамгершілік және жалпы мәдени даму деңгейін анықтайтын білім мен іскерліктері кіреді. Сонымен бірге, оның кәсіби амбициясы(ақпаратты түсіндіру, ұжымды басқару, проблемаларды шешу және т.б.).

Осы тұлғалық блок адамгершілік және дүниеге көзқарас міндеттерін, жалпы мәдениетке талаптарды кіргізеді [9].

Қазіргі кездегі үлкен компаниялар мен кәсіпкерлер болашақ мамандардың жұмысқа кіруі кезінде мынандай құзыреттіліктерді талап етуіде кең орын алып келеді: компьютерде жұмыс істеу алуы; шет тілін меңгеруі; жалпы дайындықтың кеңдігі; пікір алысу мен қарым-қатынастық; командада біріге жұмыстану; ұйымдастырушылық тәжірибесі; жеке көшбасшылық қасиеті мен табыстылығы; коммуникативтік дағдысы; еңбекке икемділігі, жоғары мотивациясы, бейімділігі; жүйелі ойлау қабілеттілігі; ақпаратты талдау қабілеті; тәжірибеде білімін қолдана алуы; өзін-өзі үздіксіз жетілдіріп отыруы; корпоративті мәдениет; проблемалық қиындықтарды шешу қабілеті, келісім жүргізу іскерлігі, презентация жасау; жобаны басқару дағдысы; басқару сапасы, өндірістің құндылықтарын сақтау мен күту [10].

Қазіргі кезде инновациялық жобалардың кез-келген кезеңдерін жасайтын және жүзеге асыра алатын білікті мамандарды талап етеді. Осыған сәйкес кез-келген құзыретті маман инновациялық экономиканың субъектісі ретінде ерекше ойлау типтегі, кәсіби және өмірлік позициясы белсенді категориядағы кәсіби тұлға мамандар қажеттілік пен сұраныстан туындап отыр.

Инновациялық іс-әрекет ерекше сападағы білікті мамандарды қажет етеді. Оған креативтілік, белсенділік, табандылық, жоғары мотивация, қарқынды ұмтылыспен дербес идеясын жүзеге асыруға талпынған, жігерлі, тәуелсіз, материалды жағдайын жақсартуға ұмтылған қасиеттер кіреді.

Өндірістік жағдайда кездесетін ситуацияларда маманның болуындағы білімі, оны шешуге қажетті іскерліктер мен дағдылардың тізімі, іс-әрекеттің түрлері мен ролді жүйесі, тұлғалық қасиеттері нақты кәсіби әрекеттерді орындауға қажет. Осы кәсіби білімі мен іс-әрекет түрлері болашақ маманды даярлауға арналған курстарды жасауға мүмкіндік береді.

Осы курстардың білім беру бағдарламасын жасаудың басты құжаты ретінде мемлекеттік міндетті білім беру стандарты болып табылады. Ол стандарт қазіргі кәсіптік мектептерде бірнеше рет жасалынып жетілдіру үстінде. Соңғы кәсіптік мектептерге арналған стандарт 2008-2009 жылдары құзыреттілікке бағытталып жасалғаны байқалады [11].

Осы үшінші рет жасалған мемлекеттік міндетті білім беру стандарты маманды жан-жақты кәсіби еңбекке даярлауға, өндірістің қарқынды өзгеруіне икемді сипатта әрекет ете алуын қамтамасыз ете алады. Болашақ маманның игеретін іскерлігі, дағдысы және кәсіби қасиеттері құзыреттілік тұрғыда қалыптасуы оқу орнының түлегі табысты кез-келген өндіріс саласында кіріп, өндірістің жаңа тәсілдері мен тұрғыларын еркін меңгеруге және шығармашылықта жетілдіруге мүмкіндік береді.

Осы маманның моделі білім беру стандартын жасауға жетекшілік етуі тиіс. Ол өз тарапынан біліктілік моделден құзыреттілік моделге ауысуын бейнелейді. Құзыреттілік моделде маманды даярлаудағы білім берудің мақсаты еңбектің объект, предметімен, орындау функциясымен байланысты болып қалмай, сонымен бірге, білім беру процесінде пәнаралық байланыстарды толығымен біріктірілген жүйедегі нәтижеге жетуді көздеу қажет. Құзыреттілікті меңгерген маман кәсіби еңбегіндегі әртүрлі жағдайлардан сәтті шығуға, топта біріге шешім қабылдап, оны жүзеге асыруға себеп болады. Құзыреттілік мәртебесіне ие болған маман өзінің еңбек түріндегі іс-әрекеттерді ғана орындамай, басқа еңбек түріндегі әрекеттерді де тиімді жасауға, еңбекке тұруға негіз болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Бим-Бад Б.М. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б.М. Бим-Бад. М. : Большая Российская энциклопедия, 2002. 528 с.
- 2 Андреев А.А. Педагогика высшей школы. Новый курс. М. : Моск. междунар. ин-т., 2002. -264 с.
- 3 Покушалова Л.В. Проблема качества подготовки современного специалиста // Молодой ученый. 2011. № 2, т. 2. С. 107–109.
- 4 Коростелев А.А., Ярыгин О.Н. Компетентностный подход: проблемы терминалогии // Вектор науки ТГУ. Серия: Педагогика, психология. 2011. №2. С. 212-220
- 5 Маркова А.А. Психология профессионализма. – М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 200с.
- 6 Мельничук О., Яковлева А. Модель специалиста (К вопросу о гуманизации образования) // Высшее образование в России. - 2000. - № 5. - С.19-25.
- 7 Петрунева Р., Дулина Н., Токарева В. О главной цели образования // Высшее образование в России. – 1998. - №3. – С.40-46.
- 8 Шадриков В.Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход // Высшее образование сегодня. - 2004. - №8. - С.26
- 9 Талызина Н.Ф. Педагогическая психология. – М., 2003. – 288 с.
- 10 Галушкина М. Задать тренды // Эксперт. 2006. № 1–2(496).
- 11 Қазақстан Республикасының 2011-2020 жылдары білім беруді дамытуға арналған бағдарламасы. –Астана, 2010.

ТҮЙІН

Бұл мақалада автор техникалық бейіндегі құзыретті маман моделінің қалыптасу механизмдерін зерттеп, құрылымдық элементтері анықталған. Жалпылама құзыреттілік модель күрделі жүйе, педагогикалық процестің пәндік саласы мен субъект қасиеттерін бейнелейді. Моделдеудің негізгі пәніне байланысты моделдің екі түрі - маманның іс-әрекет моделі және маманның тұлғалық моделі болып табылады.

RESUME

The author emphasizes and educed structural elements the mechanisms of forming of model of competent specialist in a technical profile in this article. A general competent model is the difficult system, describing properties of subject and subject industry of pedagogical process. Two types of model are considered concerning the articles of basic design is a model action of specialist and model of personality of specialist.

А. Ж. Сисенбаева, магистрант

Г. А. Елеуова, магистрант

Э. К. Утемисова, педагогика магистрі

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университеті, Орал қ., ҚР

КӨП ТІЛДІ БІЛІМ БЕРУДЕГІ АҒЫЛШЫН ТІЛІНІҢ РӨЛІ

Аннотация

Көптілді тұлғаны қалыптастыру – бәсекеге қабілетті қоғам құрудың негізі. Бүгінгі күні көптілді білім беру – заман талабы. Тілдің адам өміріндегі ең шешуші рөл атқаратыны әркімге де түсінікті. Ол танудың, түсінудің, дамудың құралы. Көп тіл білу біздің мемлекетіміздің халықаралық байланыстарын дамытуға мүмкіндік беретін тұлғааралық және мәдениаралық қарым-қатынастардың аса маңызды құралы болып табылады.

Кілт сөздер: *үш тұғырлық, көп тілдік, ағылшын тілі, жаһандану, коммуникация*

Бүгінгі таңда елімізде «Көптілділік» мәселесі көкейкесті мәселелердің бірі болып саналады. Елбасымыз сол үшін де тілдердің үштұғырлылығын міндеттеп отыр.

Үш тұғырлы тіл мәдениетін қалыптастыру үшін басқа шетел тілдері ішінен не себепті ағылшын тілі таңдап алынды? Өйткені, жаңа әлемдік мәдени өмірде ағылшын тілі ең кең тараған дүниежүзілік қатынас құралына айналып отыр. Көптеген қазіргі заманғы тіл мамандарының пікірінше, ағылшын тілі мәдениетаралық қатынас құралы болу сияқты жалпы қоғамдық қызмет атқарумен бірге төмендегідей қосымша міндеттер атқарады екен: біріншіден, ол білімдерді бір тілден екіншісіне аударып тарату қызметін атқарады; екіншіден, халықаралық коммуникация мен ақпарат құралдары қызметін атқарады; үшіншіден, адамдар арасында бүкіл әлемдік ой-пікірлер алмасу түрі және төртіншіден аса мол ақпараттарды сақтау құралы қызметін атқару тілі болып табылады [1].

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев Қазақстан халықтары Ассамблеясының 12 сессиясында: «Қазақстандықтардың жас ұрпағы кем дегенде үш тілді білулері тиіс: қазақ, орыс, ағылшын тілдерін еркін меңгерулері қажет»-деп, Еуропадағы мектеп түлектері мен студенттерінің өзара бірнеше тілде еркін сөйлесулері қалыпты жағдайға айналғандығын атап өтті. Кем дегенде үш тілді меңгеру-заман талабына айналып отырған қажеттіліктердің бірі. Қазіргі таңда адам қызметінің барлық салаларында жаһандану үрдісі орын алғандықтан, білім беру саласында қайта қарастырулар жетілдіруде. Сол себептен ақпараттық- коммуникативтік құзырлықпен қатар, полимәдениеттілік бүгінгі уақытта әлемдік білім беру қоғамдастығының кеңістігін қалыптастыратын білім беру құзырлығының басты бағыттарының бірі ретінде анықталды.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев өзінің жылдағы дәстүрлі Жолдауында «Тілдердің үш тұғырлығы» айтылды.

Көптілді тұлғаны қалыптастыру – бәсекеге қабілетті қоғам құрудың негізі. Бүгінгі күні көптілді білім беру – заман талабы. Тілдің адам өміріндегі ең шешуші рөл атқаратыны әркімге де түсінікті. Ол танудың, түсінудің, дамудың құралы. Көп тіл білу біздің мемлекетіміздің халықаралық байланыстарын дамытуға мүмкіндік беретін

тұлғааралық және мәдениаралық қарым-қатынастардың аса маңызды құралы болып табылады.

Президентіміз Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына Жолдауындағы “білім беру жүйесінде үш тілдің – мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілін, ұлтаралық қатынас тілі ретінде орыс тілін және әлемдік экономикаға үйлесімді кірігу тілі ретінде ағылшын тілін меңгерген, бәсекеге қабілетті маман даярлау” [2] міндетін атап көрсетті.

Ағылшын тілін үйренгеннен біз мәңгүрттенбейміз. Ағылшын тілі қазақ тілін үйренуге ешқандай кедергі жасамайды. Тек соны түсіне білуіміз керек. Ия, расында да, ағылшын тілі қазақ жерінде өз үстемдігін жүргізе алмайды. Қазақстанда тек қазақ тілі ғана билік құра алады. Ағылшын тілі – қазақ жерінің жаңа әлемге ашар есігі. Үштілділікті үрейлі кейіпте елестететін кейбір ағаларымыз «мұны ең соңғы өлу деп те қорқатындығын» жасырмайды. Жоқ! Біз өзге тілдерден қорықпауымыз керек. Керісінше, сол тілдерді пайдалана отырып өзімізді өзгелерге таныта білуіміз қажет. Себебі, ағылшын тілі мемлекеттік тілмен бәсекелес емес».

Ағылшын тілі - әлемдік бизнес тілі, мемлекеттік тіл – ұлт тілі. Мемлекеттік тілде сөйлеу - әрбір Қазақстан азаматының борышы. Ағылшын тілі қазақ тілін үйренуге ешқандай кедергі жасамайды. Тек соны түсіне білу керек. Әлемдік ғаламдандырудың өткізгіші, ғаламдандыру тілі болып танылған ағылшын тілін білу - ағылшын тілді елдермен тиімді байланысқа түскен әлемдік деңгейде өз орнын ойып тұрып ала бастаған Қазақстан үшін қажеттілік. Қиындық туғызатыны - аталған үш тілді меңгерген мамандардың кездесе бермейтіні. Ендеше, аталған компоненттерден тұратын, яғни қазақ, ағылшын, орыс тілі қатысқан үштілділік сөйлермендерін дайындау кезек күттірмейтін мәселе. Мәселені түбегейлі шешу үшін Қазақстанның жоғары оқу орындарында ағылшын, қазақ тілінен маман болып шыққан қазақтілді қазақ және басқа ұлт өкілдерін үштілділікке ыңғайлап қайта дайындаудан өткізіп, оларға үштілділік маманы деген құжат табыс еткен жөн [3].

Бүгінде еліміз жаңа ғасырдың табалдырығын абыройлы көрсеткіштермен аттап, дамыған отыз елдің қатарына қосылуға бет бұрғандықтан, еліміздің білім беру жүйесі де әлемдік білім талаптарына сәйкес болуы тиіс. Сондықтан ақпараттың және коммуникативтік құзыреттілікпен қатар, бүгінгі таңда полимәдениеттілік білімнің базалық құзыреттілігі ретінде танылып Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Болашақ» атты Мемлекеттік бағдарламасы Қазақстанның бүкіл әлемдік білім жүйесіне енгендігінің куәсі. Біздің түлектеріміз әлемнің ең жақсы университеттерінде білім алуы үшін ағылшын тілін жақсы деңгейде білулері керек. Мектеп-гимназиямыздың педагогикалық, оқушылар және ата-аналар ұжымы көптілді тұлғаның бүгінгі заман талабы екенін түсіне отыра, әрі қарай да тілдерді меңгеруге даярлық танытып, білім жүйесінде де, әлемдік еңбек нарығында да бәсекеге қабілетті болуға ұмтылады.

Тарихи деректерге жүгінсек, осыдан 12 ғасырдың алдында жасаған энциклопедист ғалым, әлемде Аристотелден кейін екінші аға ұстаз аталған ұлы ғұлама Әбу Наср Әл-Фараби бабамыз өз өмірінде 70 ке жуық ұлттың тілін жеттік білгендіктен, артына мәңгі өшпес мол рухани құнды мұра қалтырып кеткендігі анық. Көп тілді меңгерген адам әуелі өз тілінде ой қортып, туған халқына өнеге болып, өзге жұртпен бәсекеде ырықты орынды иелеп, сан мәдениетті санасына салып сараптай алса, онда ол өз өмірін қалайда мағыналы өткізетін айтулы тұлға болып жетілері анық.

Бұл халықаралық тұрғыда бағытталған тұлғаны тәрбиелеуде тікелей құрал болып есептеледі, яғни өзін өркениетті және тарихи субъект ретінде тани алатын, даму кезінде өз елінің және адамзат тарихын қабылдай алатын, өзі үшін, халқы үшін, мемлекеті үшін, адамзат болашағы үшін жауапкершілік жүгін сезінетін, өзара тәуелділік пен әлем бүтіндігіне, адамзат өркениетінің ғаламдық мәселелерін шешуде

мәдениаралық қатынастың қажеттілігін жете түсінетін, адамның азаматтық құқықтарын мойындайтын және саяси бостандыққа ұмтылатын, қоғамдағы гуманизм идеалын жасау үшін басқа адамдармен, қозғалыстармен, қоғамдық институттармен қызмет атқаруға дайындығы мен қабілеттілігін көрсете білетін және де қоғам, адам және табиғат арасындағы ынтымақтастықты қалыптастыратын ұқыпты да тиянақты, білікті маман мен адамды дайындау осы заман оқытушылары мен ұстаздардың алдында қойылатын үлкен заман талабы деп білуіміз керек.

Елбасымыз «Біз ағылшын тілін игеруде серпіліс жасауымыз керек. Қазіргі әлемнің осы «лингва франкасын» меңгеру біздің еліміздің әрбір азаматына өмірдегі шексіз жаңа мүмкіндіктерді ашады» деді халыққа жолдауында. Айтылған сөзде негіз бар, себебі халықаралық байланыстар тіл мәртебесіне – ағылшын тілі ие болып отыр. Ағылшын тілінің әлемдік статусқа ие болуын бірнешеге бөліп қарастыруға болады.

1) Осы тілдің бірнеше елде мемлекеттік тіл функциясын орындауы.

2) Оның басқа мемлекеттерде ресми статусқа ие болып, мемлекет басқармасында, заң жүйесінде таралуы. Бұл жағдайда «болашақ жаһандық» тіл мемлекеттік тілден кейін, екінші ресми тіл болып саналуымен қатар, бірінші орынға иелік етуі де мүмкін. Дәлірек айтқанда шет тілі жартылай ресми болып, өмірдің кейбір салаларында қолданылады.

3) Тілдің мемлекеттегі оқу жүйесі саясатына байланысты болуы. Бұл жағдайда тіл ешқандай ресми дәрежеге ие болмай тұрып, оқытудағы негізгі шет тілі қабылданады. Ағылшын тілінің әлемдік болуына әсер еткен тағы бір фактор – оның лингвистикалық қасиеттері.

Алдымызда 2030 стратегия мақсат – 50 дамыған мықты мемлекеттердің қатарына қосылу. Әрине бұл үшін ағылшын тілін жетік меңгеру керек. Өйткені ағылшын тілі – ел экономикасын алға бастайтын, онда жасалатын маңызды келісім-шарттардың таптырмас кілт .

Қазіргі заман ағылшын тілін талап етуде. Ағылшын бірінші дүниежүзілік әмбебап тілі болып табылады. Еліміздің тарихында болып жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістер, білім беру саласындағы жаңа бағыттар ағылшын тілін оқытуды үнемі жетілдіруді, оқытудың ғылыми және әдістемелік деңгейін көтеру міндеттерін жүзеге асыруды қарқынды түрде талап етуде.

Осыған орай, ағылшын тілі тілдің үш тұғырының бірі ретінде қызмет етудің алғышарты - оның қоғамдық өмірдің әр алуан саласында қолданылуы, әлеуметтік-экономикалық, мемлекеттік зор ұлттар мен ұлыстардың бір-бірін түсінуіне – халықаралық сипат алған ағылшын тілінің өзіндік рөлі зор.

Ағылшын тілі - халықаралық тіл. Әлемдегі ең көп тараған, әрі қытай тілінен кейінгі халық саны бойынша ең көп пайдаланатын тіл. Ағылшын тілі — БҰҰ-ның алты тілінің бірі болып саналады. Ағылшын тілі — дүние жүзіне ең кең таралған тіл. Үндіеуропа тілдерінің батысгерман тілдеріне жатады. А. т. құрылымы жағынан флективті. Ұлыбритания, АҚШ, Аустралия, Жаңа Зеландияның мемлекеттік тілі болып табылады. Оған қоса көптеген мемлекеттердің ресми тілі болып саналады .

Ағылшын тілі қоғамдық құбылыстың бір формасы.

Бірден-бір фактор, өмірдің әмбебап бейнесінің дамуының үдеуінде ағылшын тілі болып табылады. Ағылшын тілі жанасушылықтың негізімен, сол салдардан осы айқын: ағылшын тілінде сөйлейтін елдердің арасындағы жаһанды тіл болады.

Елімізде жыл сайын шет елдерде білім алатын жастарымыздың саны артуда. Сол себепті де ағылшын тілін тереңдетіп оқитын мектептер, жоғары оқу орындары, тілге күш салуда. Еліміздің біршама аймақтарында да, Ағылшын тілін жетік меңгеру үшін көптеген курстар ашылған.

Елімізде сонау заманнан бері келе жатқан, Қазақ Мемлекеттік Қыздар Педагогикалық Университетіміз тілдерді оқытуда үлкен күш салғаны баршамызға айқын. Қазіргі таңда университетімізде көп тілді оқыту курстары бар: Француз, Қытай, Түрік, Орыс, Ағылшын тілдері, т.б. Ағылшын тіліне жеке тоқталсақ, тілді үйренуде студенттеріміз өз білімдерін шыңдауда.

Қазіргі таңда, заман талабы тек қана жоғары оқу орындарында «Бакалавр» дәрежесімен ғана шектелмейді, сонымен қатар «Магистратура», «Докторантура» сияқты жоғары лауазымдарды талап етуде. Ол үшін міндетті түрде ағылшын тілін жетік меңгеру қажет.

Тілді меңгеру қиынға соғатыны аине рас. Сол себепті, ағылшын тілінде аудио-видео, онлайн программаларды көп көріп, тыңдау қажет. Ағылшын тілін оқып меңгеремін деген әрбір тұлға сөздік қорды байыту қажет [4].

Қазір көше бойында, аялдама да, оқу орындарында, телеэкранда тіпті ғаламторды аша қалсаңыз барлықтарыңызда ағылшын тілінің курсың оқуға шақырамыз деген хабарландыруларға еріксіз көзің түседі. Бұл дегеніміз – бүгінгі күннің заман талабы – ағылшын тіліне деген сұраныстың жоғары деңгейде екенін айқын дәлелі. Зерттеуші ағылшын тілінің лингвисті Д.Грэддол, 2015 жылы дүниежүзіндегі халықтың тең жартысы ағылшын тілінде сөйлейтін болады деп, жорамалдау да. Бұған дәлел қазіргі уақыттың өзінде, өз ана тілі – ағылшын тілінде сөйлейтін адамдардың саны 300 млн-асқан, ал жер бетіндегі 2 млн-дай халық екінші тіл ретінде қолданады. Сонымен қатар тілді әртүрлі дәрежеде меңгерген адам саны 1 млрд-тан асып отыр. Сондай-ақ ғалымының зерттеуі бойынша, 2005-2015 жылдар аралығында 2 млрд-қа жуық адам ағылшын тілін үйрене бастаса, бұл көрсеткіш тағы да өсіп, әлемде тілді түрлі дәрежеде қолданатын халық 3 млрд-қа дейін өседі. Бұл көрсеткіштің күн санап ұлғайуына қазақ ұлты барынша өз үлестерін қосып жатқанын айта кету керек. Себебі Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың өзі халыққа жолдауында «Тіл үштұғырлығы» мәдени жобасын кезеңдеп іске асыруды ұсынды. Бұндай үндеу қоғамда қызу пікірталас туғызып келеді. Қазақ тілінің мәртебесін көтермейінше, мықты, өркениеті дамыған ел болмайтынымызды алға тартты. Ғалым Шоқан Уәлиханов: Халықтың кемеліне келіп өркендеп өсуі үшін ең алдымен азаттық пен білім қажет" – дейді. Сондықтан да өркениетті, қоғам мен құқықтық мемлекеттің одан ары өсіп-дамуы үшін білімді мамандармен қатар ағылшын тілін жетік білу керек екені айқын [5].

Демек ағылшын тілін білмей, заман талабына лайықты, бәсекеге қабілетті тұлға қалыптастыруға толық қол жеткізе алмаймыз. Орыс тілі арқылы қосымша білім алып, дүниетанымын байытып, араласатын ортасын кеңейтіп, іргелес мемлекеттерден анағұрлым ілгері тұрған Қазақстан бұл жетістіктерімен шектеліп қалмау үшін де көптілділікке ұмтылуда. Өйткені еліміздің біліктілігі мен сауаттылық деңгейін әлемге танытып, алпауыт мемлекеттермен тереземізді теңестіру мүмкіндігіне жетелейтін қадамдардың маңыздысы – көптілділік. Шетелдіктердің арасында біліктілігімен, сауаттылығымен суырылып алға шығу үшін де тіл білу маңызды [6].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Әбдуәли Т. Үштұғырлы тілден түңілмейік // Т. Әбдуәли.- Жетісу, №31. 2008 ж.
- 2 «Қазақстан - 2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы // «Егемен Қазақстан» - 15 желтоқсан, 2012.
- 3 «Қазақстан жолы - 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. Астана, 2014.
- 4 Қазақстан Республикасының Президентінің Жолдауы - 2012 жыл «Айқын» газеті, жаңа басылым «Еліміздегі ағылшын тілінің рөлі»

5 Сулейменова Э.Д. Языковые процессы и политика / Э.Д. Сулейменова.- Алматы: Казахский университет, 2011. – 117с

6 Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г Тер-Минасова.– М., Слово / Slovo, -2008. С– 264-270.

ТҮЙІН

Ағылшын тілі тілдің үш тұғырының бірі ретінде қызмет етудің алғышарты - оның қоғамдық өмірдің әр алуан саласында қолданылуы, әлеуметтік-экономикалық, мемлекеттік зор ұлттар мен ұлыстардың бір-бірін түсінуіне – халықаралық сипат алған ағылшын тілінің өзіндік рөлі зор. Ағылшын тілі – қазақ жерінің жаңа әлемге ашар есігі.

RESUME

The upbringing of multilingual personality at the current moment is the corner stone of polylingual education. The English language is the language which gives new possibilities, new approaches and new thinking to our new generation.

Ж. Н. Махимова, магистрант

Н. С. Орынғалиева, магистрант

Э. К. Утемисова, «Шет тілдері» кафедрасының аға оқытушысы, магистр

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық – техникалық университеті, Орал қ., ҚР.

ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ БІЛІМ: ЖАҢА ДАМУ, ЖАҢА ТАЛАП

Аннотация

Бұл мақалада көптілділік және көптілді мәдениетті қалыптастыру, заман талабына сай үш тілді өз бетінше меңгеріп, еркін сөйлей білу және ақпараттық-коммуникативтік құзырлықпен қатар, полимәдениеттілік білім беру құзырлығының басты бағыттарының бірі ретінде қарастырылады.

Кілт сөздер: ана тілі, көптілділік, Елбасы Жолдауы, зияткерлік мектебі, құзыреттілік, жаһандану, білім беру моделі.

Бүгінгідей жаһандану заманында көп тіл білетін адамның қоғамдағы алар орны да ерекше. Өзге тілді үйрену, оны жетік меңгеру — бұл ең алдымен халықаралық қатынастар кезінде айрықша рөл атқаратыны баршамызға аян. Тіл – халықпен бірге өмір сүріп дамиды. Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев: «Әрбір Қазақстандық үш тілді жетік меңгеруі керек. 2020 жылға дейін ағылшын тілін білетін тұрғындар саны біршама көбеюі керек» — деп айтқан еді. Мектеп табалдырығынан бастап жоғарғы оқу орындарында ағылшын тілін үйрету айрықша мәртебеге ие. Ағылшын тілінің Қазақстандағы рөлінің арта түсуі қазақ тілінің мемлекеттік мәртебесін іске асыру мәселесін маңызды ете түсуде. Тіл үйренудің ешқандай зияны жоқ, керісінше пайдасы ұшан - теңіз. Туған тіліңді білуге тиісті емессің, міндеттісің дер едім. Ал басқа мемлекеттің алдында өз еліңнің дәрежесінің биік екенін мойындату үшін, жеті тілді жетік меңгеру артық етпейді. Елбасымыздың міндет етіп қойған бәсекеге қабілетті мемлекет құруда жас ұрпақтың тигізер үлесі зор. Бүгінгі таңда жоғарғы оқу орындарында шет тілін кәсіби деңгейде оқыту басты орында тұр. Яғни әрбір студент өз мамандығына байланысты шет тілін жетік меңгеріп, одан әрі қарай дамыта алады. Сонымен қатар шет мемлекеттерге шығып, мол тәжірибе жинақтауға мүмкіндігі зор. Жаһанданған заман елімізді барлық елдермен бәсекелесе дамуға итермелейді. Тілдің қажеті артқан сайын, сұраныс артқан сайын осы қажетті қамтамасыз ету үшін арнайы шараларда жиі ұйымдастырылып тұрады. Бәсекелестікте тек мықтылар ғана жеңіп шығады, ал бәсекеге шыдай алмайтындар жеңіліске ұшырайды.

Әлемге ағылшын тілі кең – таралған тіл екендігі барлығымызға белгілі. Оған дәлел – біздің ел. Біз барлық жерден ағылшын сөздерін компьютер жүйесінде, спортта, кинематографта, жарнама қызметінде кездестіреміз. Сонымен қатар жиі – жиі ағылшын атауымен жаңа мамандықтар кездеседі: менеджер, риэлтор және мерчендайзер. Біз көшеде күнде ағылшын сөздерін кездестіреміз. Сонымен қатар оқушылар мен жасөспірімдердің сөйлесу тілінде ағылшын сөздерін жиі кездестіреміз. Осы жан – жағымыздағы ағылшын сөздері бізге ағылшын тілін үйренуге көмектеседі. Өз тәжірибемізге сүйене отырып, компьютерлік жүйеде кездесетін сөздерді, оқушылар жеңіл аударады, себебі оларға өте қызықты.

Білім беруді жаңғырту – бүгінгі заманның талабы. Қазіргі таңда жаңа технологиялармен оқыту жүйелі түрде жолға қойылып келеді. Оған мамандарды қайта оқыту, интерактивті білім беру, түрлі технологиялық тәсілдер арқылы оқуға деген

қолжетімділікті арттыру сынды мысалдарды айтуға болады. Біздің елімізде білім беру жүйесін жаңғырту үш басты бағыт бойынша жүзеге асуда. Біріншісі, білім беру мекемелерін оңтайландыру; екіншісі, оқу-тәрбие үдерісін жаңғырту; соңғысы, білім беру қызметтерінің тиімділігі мен қолжетімділігін арттыру. Осы үш бағыт бойынша жұмыс жасау Елбасы Н. Назарбаевтың жыл сайынғы халыққа Жолдауында да, ұзақмерзімді стратегияда да қамтылған. Білім беру мекемелерін оңтайландыру бағыты бойынша мемлекеттік бағдарлама негізінде жасалып жатқан шаралар аз емес. Алдымен, оған «100 мектеп, 100 аурухана» мемлекеттік бағдарламасы бойынша тұрғызылған білім ордаларын айтуға болады. Аталған бағдарлама аясында 2009-2010 жылдары республикада 219 мектеп, 2010 жылы 93 мектеп салынып, пайдалануға берілген екен. ҚР Білім және ғылым министрлігінің мәліметінше, бағдарламаның негізгі жоспары - жыл сайын 100 мектеп салу. Осы бағдарламаның аясында еліміздегі әр облыстардағы көптеген елді мекендерде жаңа заманауи білім беру ошақтары ашылды. Әр облыста бой көтерген Назарбаев зияткерлік мектептері осы бағыт негізінде қолға алынған болатын. Жоғары оқу орындарына қатысты айтар болса, қазір жұмыс істеп тұрған барлық ЖОО-ларды тексерістен өткізіп, қорытындысы бойынша олардың санын біріктіру немесе жекелеген мекемелерді тарату қолға алынып жатыр. Бұл да білім беру мекемелерін оңтайландыру бағытында қарастырылатын мәселелердің бірі.

Білім - тоқтаусыз, толассыз үрдіс. ХХІ ғасыр білімін адамның қызығушылықтарының дамуы, оның өзінің дамуы деп түсіну ләзім. Бұл-әр адамның өзін-өзі жасампаздықпен қайта құра алуы, қоғамдық талаптар тұрғысынан өзіне сыни баға бере алуы, айналаны өзгертуге қатыса алуы. Білім арқылы адамның интеллектуалдық, рухани күші артып, тұлғалылығы қалыптасады. Еліміздің оқу-білім саласында жүргізіліп отырған үлкен саясатының бірі-ол ел азаматтарының үш тілді меңгеруі. Бұл жалпы білім бертің орта мектептің алдына жеткеншектердің мектептен қазақ, орыс және шетел тілін меңгеріп шығуына яғни көптілділікке қатысты зор міндеттер қойып отыр. Өмірде өзге бір ұлттың тілін игерген адам сол халықтың ішкі жан - дүниесін түсініп, күллі мәдени құндылықтарымен танысу орайына ие бола алады. Азаматтарымыздың қазіргі ай сайын алға ілгерлеп, күн сайын жаңарып, тез қарқынмен дамып бара жатқан өзгерісшең өмірге ойдағыдай сәйкесуі үшін, қос тілді болып қана қалмай, қайта көп тілді болуы төтенше қажеттілікке айналуға. Бұлай істеу әр азаматтың өзіне де, өзгеге де тиімді. Сондықтан қазіргі қоғамда көп тілді болу кез келген адамды кең өріске, тың өмірге бастайтын жол есептелмек. Кезінде халқымыздың «Жеті жұрттың тілін біл, жеті түрлі білім біл» деген аталы сөзі дәл бүгінгі дамыған дәуірімізге сәйкес айтылғандай. Тарихи деректерге жүгінсек, осыдан 12 ғасырдың алдында жасаған энциклопедист ғалым, әлемде Аристотелден кейін екінші аға ұстаз аталған ұлы ғұлама Әбу Наср Әл-Фараби бабамыз өз өмірінде 70 ке жуық ұлттың тілін жеттік білгендіктен, артына мәңгі өшпес мол рухани құнды мұра қалтырып кеткендігі анық. Көп тілді меңгерген адам әуелі өз тілінде ой қортып, туған халқына өнеге болып, өзге жұртпен бәсекеде ырықты орынды иелеп, сан мәдениетті санасына салып сараптай алса, онда ол өз өмірін қалайда мағыналы өткізетін айтулы тұлға болып жетілері анық. Бүгінгі таңда елімізде «Көптілділік» мәселесі көкейкесті мәселелердің бірі болып саналады. Елбасымыз сол үшін де тілдердің үштұғырлылығын міндеттеп отыр. Көптілділік мәселесі – Қазақстан үшін ғана емес, бүкіл әлемнің алдында тұрған көкейтесті мәселелердің бірі, себебі, жаһандандыру және киберкеңестікке шыққан заман тілдерді білуді талап етеді. Бұл ұғымға жалпылама тоқталсақ. Көптілділік, полилингвизм - нақтылы коммуникативтік жағдайдың әсер етуімен белгілі бір әлеуметтік ортада, мемлекетте бірден үш, одан да көп тілде сөйлей білушілік. Мұның өзі жеке адамның көптілділігі және ұлт пен ұлыстың көптілділігі болып бөлінеді. Көптілділіктің үш тілді меңгеру дәрежесі сол адамның немесе бүтіндей халықтың өмір

сүрген тілдік ортасы, әлеуметтік, экономикалық, мәдени өмірі, тұрмыс-тіршілігі секілді көптеген факторларға байланысты. Ұлттық құрамы бірыңғай, бірғана этнос мекендейтін мемлекетте көптілділік сирек. Онда жеке адамның ғана көптілділігі ұшырасады. Көптілділік: жаппай көптілділік, ішінара көптілділік болып бөлінеді [1].

Көптілділік мәселесі – Қазақстан үшін ғана емес, бүкіл әлемнің алдында тұрған көкейтесті мәселелердің бірі. Бұл ұғымға жалпылама тоқталсақ... көптілділік, белгілі бір әлеуметтік ортада, мемлекетте бірден үш, одан да көп тілде сөйлей білушілік. Көптілділіктің үштілді меңгеру дәрежесі сол адамның немесе бүтіндей халықтың өмір сүрген тілдік ортасы, әлеуметтік, экономикалық, мәдени өмірі, тұрмыс-тіршілігі секілді көптеген факторларға байланысты. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев Қазақстан халықтары Ассамблеясының 12 сессиясында: «Қазақстандықтардың жас ұрпағы кем дегенде үш тілді білулері тиіс: қазақ, орыс, ағылшын тілдерін еркін меңгерулері қажет»-деп, Еуропадағы мектеп түлектері мен студенттерінің өзара бірнеше тілде еркін сөйлесулері қалыпты жағдайға айналғандығын атап өтті. Кем дегенде үш тілді меңгеру-заман талабына айналып отырған қажеттіліктердің бірі. Қазіргі таңда адам қызметінің барлық салаларында жаһандану үрдісі орын алғандықтан, білім беру саласында қайта қарастырулар жетілдіруде. Сол себептен ақпараттық- коммуникативтік құзырлықпен қатар, полимәдениеттілік бүгінгі уақытта әлемдік білім беру қоғамдастығының кеңістігін қалыптастыратын білім беру құзырлығының басты бағыттарының бірі ретінде анықталды.

Көптілді білім - көп мәдениетті тұлғаны қалыптастырудың өзегі. Бүгінгі таңда көп тілді оқыту – жас ұрпақтың білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашатын, әлемдік ғылым құпияларына үніліп, өз қабілетін танытуына мүмкіндік беретін қажеттілік. Үш тілде оқыту – заман талабы десек, оның негізгі мақсаты: бірнеше тілді меңгерген, әлеуметтік және кәсіптік бағдарға қабілетті, мәдениетті тұлғаны дамыту және қалыптастыру. Қазақ тілі мемлекеттік тіл, ал орыс тілі мен шетел тілдерінің бірін білу тұлғаның ой-өрісін кеңейтеді, оның «сегіз қырлы, бір сырлы» тұлға болып дамуына жол ашады, ұлтаралық қатынас мәдениетін, толлеранттілігін және планетарлық ойлауының қалыптасуына мүмкіндік туғызады. Маманға шет тілін меңгеру кез-келген шетелдік ортада өзін еркін ұстап, жаңа кәсіптік ақпараттар легіне немесе жалпы ақпараттық ғаламшарға бейімделу мүмкіндігіне ие болады. Әр адамның түрлі әлеуметтік қызметтерінде жеткен жетістіктерінің нәтижелері түрлі болмақ, сол себептен шетел тілін оқытудың мақсаты тек нақты білім іскерліктерін біліп қана қоймай, сондай тілдік тұлғаны қалыптастыру болып табылады, оған шет тілі «өмір заңдылықтарында» және «нақты жағдаяттарда қарым-қатынас жасай алу үшін» қажет болмақ. Бұл халықаралық тұрғыда бағытталған тұлғаны тәрбиелеуде тікелей құрал болып есептеледі, яғни өзін өркениетті және тарихи субъект ретінде тани алатын, даму кезінде өз елінің және адамзат тарихын қабылдай алатын, өзі үшін, халқы үшін, мемлекеті үшін, адамзат болашағы үшін жауапкершілік жүгін сезінетін, өзара тәуелділік пен әлем бүтіндігіне, адамзат өркениетінің ғаламдық мәселелерін шешуде мәдениаралық қатынастың қажеттілігін жете түсінетін, адамның азаматтық құқықтарын (мәдениет және тілдік құқықтарын қоса) мойындайтын және саяси бостандыққа ұмтылатын, қоғамдағы гуманизм идеясын жасау үшін басқа адамдармен, қозғалыстармен, қоғамдық институттармен қызмет атқаруға дайындығы мен қабілеттілігін көрсете білетін және де қоғам, адам және табиғат арасындағы ынтымақтастықты қалыптастыратын ұқыпты да тиянақты, білікті маман мен адамды дайындау осы заман оқытушылары мен ұстаздардың алдында қойылатын үлкен заман талабы деп білуіміз керек [1].

Зияткерлік мектептерде үш тілді орта құру оқушылардың жалпы дамуына ықпал етеді. Осы саланың негізгі ерекшелігі үш тілде сабақ беру мен сабақтан тыс қызметті жүргізуді білдіреді, бұл қосымша ақпаратқа қолжетімділікті және басқа мәдениеттерді түсінуді кеңейтеді. Құрылған үш тілді ортаның арқасында оқушылардың әлеуеті артады, икемділік, сыни және шығармашылық ойлау, мәдениаралық ынтымақтастыққа қабілеттілік, өзіне және айналасындағыларға құрмет, басқа тілдерді білуге құштарлық пен дағды дамиды. Үш тілді оқыту моделін қалыптастыру үшін мынадай міндеттерді шешу қажет:

- оқушыларға тіл құзыретін және пәндерді үш тілде оқыту үшін қабілеттілікті өрістетуге көмектесу үшін үш тілді орта құру;

- ағылшын тілінде сабақ беру үшін шет елдің жоғары білікті мұғалімдерін тарту арқылы жасанды ағылшын тілді орта құру;

- ағылшын және бірінші тілдерде командалық оқыту әдісін енгізу;

- өзіне тілді оқытуды және мазмұнды, тіларалық интеграция мен кооперацияның элементтерін үйлестіретін бағдарлама әзірлеу;

- оқулықтар мен басқа да білім беру ресурстарын әзірлеу;

- мектепте және одан тысқары жерде үш тілді қолданып, сабақтан тыс іс-шаралар өткізу үшін мүмкіндік жасау;

- үш тілде білім беруді әзірлеу және енгізу нәтижесінде алынған білімді айқындау және оларды басқара білу;

- білім беру процесін қажетті жабдықпен және бағдарламалық қамтыммен қамтамасыз ету;

- оқушыларға басқа оқушылармен және ересек адамдармен үш тілде сындарлы коммуникация мүмкіндігін беру;

- түпнұсқамен үш тілде кітапхана қорын жасау;

- білім беру процесінің барлық мүдделі адамдарына ақпараттық материалдар әзірлеу;

- үш тілді ортада жұмыс істеу үшін директорлардың, директорлардың орынбасарларының, әдіскерлердің, мұғалімдердің, жаттықтырушылардың, кітапханашылардың және қосалқы персоналдың біліктілігін арттыру.

Жоғарыда көрсетілген міндеттерді іске асыру үшін ДББҰ-ға орта білім беруде үш тілде оқытуды әзірлеу, енгізу және іске асыру саласында жұмыс тәжірибесі бар халықаралық танылған стратегиялық әріптестер мен сарапшылар тартылады. Қазақ, орыс және ағылшын тілдері бойынша деңгейлі оқу бағдарламаларын әзірлеу үшін негіз ретінде шет тілін меңгерудің алты деңгейден тұратын жалпы еуропалық құзырет жүйесі пайдаланылды. Осы жүйеге сәйкес А1 тілді білу деңгейі ең төменгі, ал С2 ең жоғары болып табылады. Зияткерлік мектептердің оқушылары 12-сыныпты бітірген кезде бірінші тілді С2 деңгейінде, екінші тілді С1 деңгейінде және ағылшын тілін С1 деңгейінде білетін болады деп күтілуде. Ағылшын тілін С1 деңгейінде білу IELTS халықаралық тестінің 6,5-7,5 балына сәйкес келеді, бұл әлемнің жетекші университеттеріне түсу және оқу үшін академиялық ағылшын тілін білудің көрсеткіші болып табылады [2].

«Жаңа онжылдық - жаңа экономикалық өрлеу - Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» атты Жолдауын жүзеге асыру мақсатында дайындалған Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы- білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру, адам капиталын дамыту үшін білім мазмұнын түбегейлі жаңғырта отырып, білім саласында кезек күттірмей тұрған мәселелерді шешуге бағытталған. «Қазақстан әлемде тұрғындары үш тілді қатар қолданатын, яғни қазақ тілі-мемлекеттік тіл, орыс тілі-халықаралық тіл

ретінде, ағылшын тілі- әлемдік экономиканың жетістікті интеграциясы ретінде, жоғары білімді елдер қатарында қабылдануы тиіс»- деді Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев . Қазіргі таңда Қазақстан қоғамының әлеуметтік-экономикалық, рухани қалыптасуының жаңа міндеттерін іс жүзінде асыруға дайын жас ұрпақты тәрбиелеудің негізгі факторларының бірі- мектепте көптілді білім беруді жолға қою болып табылады [3].

Елбасы Н.Ә.Назарбаев өзінің жылдағы дәстүрлі Жолдауында «Тілдердің үш тұғырлығы» мәдени жобасын іске асыруды жеделдету тиістігіне ерекше мән береді. Сонымен қатар бүкіл қоғамымызды топтастырып отырған мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілін оқытудың сапасын арттыру қажеттілігіне ерекше назар аударады. Сондықтан қазақ тілін тереңдетіп оқыту, сонымен қатар көптілділікті меңгеруді жолға қою- бүгінгі таңдағы орта білім жүйесінде педагогикалық үрдістің негізгі бағыттарының бірі. Әлемдік білім беру іс- тәжірибесінде көптілді және билингвалды білім беру жаңалық емес, атап айтқанда, АҚШ пен көптеген Еуропа елдерінде, әсіресе соңғы жылдарда бұл бағытта жетістікке қол жеткен. Бірақ, қазақстандық білім беру жүйесінде көптілді және билингвалды білім берудің халықаралық іс-тәжірибесінде қолданыс тапқан моделдерін енгізу- жаңа педагогикалық проблема, өйткені ол жаңа жағдайларда шығармашылық тұрғыдан іске асырылуы тиіс.

XXI ғасыр – ғылым ғасыры. Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты халыққа Жолдауында: «Білім беру реформасы табысының басты өлшемі - тиісті білім мен білік алған еліміздің кез келген азаматы әлемнің кез келген елінде қажетке жарайтын маман болатындай деңгейге көтерілу болып табылады. Біз бүкіл елімізде әлемдік стандарттар деңгейінде сапалы білім беру қызметіне қол жеткізуге тиіспіз» - деген болатын. Осы мақсатта Қазақстан Республикасының азаматын қалыптастыру, оның тез өзгеріп отыратын әлемде табысты білім алуға деген сұранысын қалыптастыру, бәсекеге қабілетті ұрпақ тәрбиелеу және оқыту басты мақсат болып отыр. Сондықтан білім алушыларға қазіргі заманға сәйкес көптілді білім беру мақсатында әр түрлі шаралар қолға алынды. Халқымыз ежелден тіл абыройын биік көтеріп, «Өнер алды – қызыл тіл» деп, сөз өнерін бар өнердің алдына қойып, жоғары бағалаған. Сондықтан тіл - мейлі қайсы ұлттың болмасын тарихы мен тағдырының, тәрбиесі мен тағылымының, бүкіл халықтық болмысының баға жетпес асылы, сарқылмас құнды қазынасы, ұлт рухының ұйтқысы болып келген. Бір азаматтың өз ана тіліне қанық болуы шарт астында өзге бір ұлттың тілін жеттік игеріп, сол ұлт азаматтарымен ойдағыдай тіл табыса білуін үлкен біліктіліктің белгісі деуге болады. Өмірде өзге бір ұлттың тілін игерген адам сол халықтың ішкі жан-дүниесін түсініп, күллі мәдени құндылықтарымен танысу орайына ие бола алады. Кезінде халқымыздың «Жеті жұрттың тілін біл, жеті түрлі білім біл» деген аталы сөзі дәл бүгінгі дамыған дәуірімізге сәйкес айтылғандай. Тарихи деректерге жүгінсек, осыдан 12 ғасырдың алдында жасаған энциклопедик ғалым, әлемде Аристотелден кейін екінші аға ұстаз аталған ұлы ғұлама Әбу Насыр Әл-Фараби бабамыз өз өмірінде 70 ке жуық ұлттың тілін жеттік білгендіктен, артына мәңгі өшпес мол рухани құнды мұра қалтырып кеткендігі анық [4].

Көптілді меңгерген адам әуелі өз тілінде ой қортып, туған халқына өнеге болып, өзге жұртпен бәсекеде ырықты орынды иелеп, сан мәдениетті санасына салып сараптай алса, онда ол өз өмірін қалайда мағыналы өткізетін айтулы тұлға болып жетілері қажет. Бүгінгі таңда елімізде «Көптілділік» мәселесі көкейкесті мәселелердің бірі болып саналады. Елбасымыз сол үшін де тілдердің үштұғырлылығын міндеттеп отыр. Демек, «Тілі бірдің - тілегі бір», «Тіл тағдыры - ел тағдыры» екендігін жадымызда ұстай отырып, ел бірлігінің негізі – тіл бірлігіне қол жеткізу жолында қызмет ету қазақстандықтардың ортақ парызы. Ендеше жас ұрпақтың өз тіліне деген құрмет пен өзге тілге деген сүйіспеншілігін, өзге тілдерді оқып білуге деген қызығулары мен

ұмтылыстарын арттыру арқылы олардың Отанға деген махаббаттарын оятып, өз тағдырын ел тағдырымен мәңгілікке байланыстыратын ұрпақ болып қалыптасуына қол жеткізе аламыз!

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1 Солташұлы Ы. «Заман Талабы – көптілді болу» // «Ақиқат» 26 /11. 2012 ж. № 11. 14-15 б.
- 2 «Назарбаев зияткерлік мектептері» білім беру ұйымының 2020 жылға дейінгі даму стратегиясы. // 18.04.2013 ж.
- 3 Н.Ә.Назарбаев «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты халыққа Жолдауы, 2012 ж.
- 4 Жаминова Р.Ж. «Модульдік оқыту технологиясын қолдана балалардың тілдік құзыреттілігін қалыптастыру» // II халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция. II том. Астана-2012 ж. 115-120 б.

ТҮЙІН

Мақалада жаңа заман, жаңа даму және білімге қойылатын жаңа талаптар көрсетілген. Қазақстан Республикасының азаматын қалыптастыру, оның тез өзгеріп отыратын әлемде табысты білім алуға деген сұранысын жоғарлату, бәсекеге қабілетті ұрпақ тәрбиелеу және басты білім алушыларға қазіргі заманға сәйкес көптілді білім беру жөніндегі мәселелері қарастырылған.

RESUME

The article touches on the requirements to the knowledge, it is development in the progress of formation a new generation of the Republic of Kazakhstan. The basic goal in the achievement of the above mentioned factors is the receiving of successful education.

А. Д. Мурзагалиева, магистрант

Г. К. Кабулова, старший преподаватель

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск, РК

КЕЙС-СТАДИ В СОВРЕМЕННОМ ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы внедрения кейс-метода в практику высшего профессионального образования. Проводится анализ требований к разработке и применению метода кейсов в учебном процессе.

***Ключевые слова:** метод кейс-стади, компетентностный подход, профессиональное образование.*

На сегодняшний день требования работодателей к выпускникам образовательных учреждений несколько иные, чем раньше. Прекрасно понимая тенденции развития современного общества, а именно: бурное развитие информационных технологий, многочисленные изменения в тех или иных сферах общественной жизни, изменение рынка труда и т.п., работодатель желает получить не просто ответственного и исполнительного работника, хорошо знающего свое дело, но также обладающего «инновационным» мышлением, высокой адаптивностью, способностью работать в условиях неопределенности, желанием и готовностью постоянно самообразовываться, умением принимать самостоятельные и ответственные решения. Способность выпускника обучаться на протяжении практически всей жизни являются залогом его эффективности на рынке труда и соответственно, важнейшей задачей вузовского образования. Поэтому сегодня образовательное учреждение должно не только обеспечить выпускника набором необходимых знаний, умений и навыков, но и сформировать вышеупомянутые профессионально важные качества.

В силу объективных причин процесс обучения также претерпевает изменения. Развитие интернет ресурсов предоставило каждому из нас открытый доступ практически к любой информации, поэтому сегодня преподаватель перестал быть единственным источником информации [1].

В настоящее время казахстанское высшее профессиональное образование смещено в сторону обучения, причем обучения теоретического. При этом теоретические знания явно доминируют над практическими навыками. Выходом из сложившейся ситуации может стать переход от «учебного образования» к «образованию компетентностному», которое значительно более эффективно [2].

Задача современного педагога – не простая трансляция знаний, а формирование способности к самостоятельному поиску необходимой информации, работы с ней, т.е. стимулирование познавательной, творческой активности. В таких условиях становится естественным и необходимым применение совершенно иных методов обучения. Сегодня методологическое пространство обучения изменяется очень существенно. Направления изменений можно обозначить следующим образом: профессиональная направленность, акцент на самообразование, развитие познавательного потенциала, творческой активности, воздействие методов на внутреннюю структуру личности (мотивацию, потребности, интересы, установки). Речь идет, конечно же, об активных методах обучения, особое место среди которых занимает метод case-study [1].

Метод case-study или метод конкретных ситуаций (от английского case – случай, ситуация) – метод активного проблемно-ситуационного анализа, основанный на обучении путем решения конкретных задач – ситуаций (решение кейсов).

Метод конкретных ситуаций (метод case-study) относится к неигровым имитационным активным методам обучения.

Непосредственная цель метода case-study – совместными усилиями группы студентов проанализировать ситуацию — case, возникающую при конкретном положении дел, и выработать практическое решение; окончание процесса – оценка предложенных алгоритмов и выбор лучшего в контексте поставленной проблемы.

Метод case-study наиболее широко используется в обучении экономике и бизнес-наукам за рубежом. Впервые он был применен в учебном процессе в школе права Гарвардского университета в 1870 году; внедрение этого метода в Гарвардской школе бизнеса началось в 1920 году. Первые подборки кейсов были опубликованы в 1925 году в Отчетах Гарвардского университета о бизнесе.

В настоящее время сосуществуют две классические школы case-study — Гарвардская (американская) и Манчестерская (европейская). В рамках первой школы целью метода является обучение поиску единственно верного решения, вторая – предполагает многовариантность решения проблемы. Американские кейсы больше по объему (20-25 страниц текста, плюс 8-10 страниц иллюстраций), европейские кейсы в 1,5-2 раза короче.

Лидером по сбору и распространению кейсов является созданный в 1973 году по инициативе 22 высших учебных заведений The Case Clearing House of Great Britain and Ireland; с 1991 года он называется European Case Clearing House (ECCN). ECCN является некоммерческой организацией, которая связана с организациями, предоставляющими и использующими кейсы и расположенными в различных странах мира. В настоящее время в состав ECCN входит около 340 организаций, среди которых The Harvard Business School Publishing, Институт развития менеджмента (IMB) в Лозанне, в Швейцарии, INSEAD, в Фонтенбло во Франции, IESE в Барселоне в Испании, Лондонская бизнес-школа в Англии, а также Школа менеджмента в Кранфилде. У каждой из этих организаций своя коллекция кейсов, право на распространение которых имеет ECCN.

Сегодня метод case-study завоевал ведущие позиции в обучении, активно используется в зарубежной практике бизнес-образования и считается одним из самых эффективных способов обучения студентов навыкам решения типичных проблем. Так Гарвардская школа бизнеса выделяет почти 90% учебного времени на разбор конкретных кейсов, сохраняя приоритетное значение метода case-study в обучении бизнесу. Ситуационное обучение по гарвардской методике – это интенсивный тренинг слушателей с использованием видеоматериалов, компьютерного и программного обеспечения. Среднестатистический студент Гарварда или любой другой бизнес-школы за время своего обучения «прорабатывает» сотни кейсов. Каждый год в Гарварде издаются сотни новых кейсов, методических пособий и дополнений к коллекции кейсов. Ставку на использование ситуационного обучения также делает один из известных университетов Северной Америки – Университет Западного Онтарио (Канада).

Метод case-study (или, как писали в двадцатые годы, «метод казусов») был известен преподавателям экономических дисциплин в нашей стране еще в 20-е годы прошлого столетия. В сентябре 1926 года состоялась конференция преподавателей по экономическим дисциплинам в совпартшколах, на которой рассматривались вопросы применения различных методов и методик обучения, в том числе метод проектов или метод казусов. В период с октября 1924 г. по октябрь 1925 г. преподаватели

совпартшкол ознакомились с методом казусов в одном из американских экономических журналах (Harvard Business Review) — органе Гарвардского университета.

Метод case-study, достоинства которого так хорошо понимали преподаватели экономических дисциплин, тем не менее, не применялся в СССР достаточно долго. Интерес к нему возник лишь в конце двадцатого столетия [3].

Роль преподавателя в общей технологии использования кейс-метода огромна и от его подготовленности, умений и профессиональных качеств зависит эффективность процесса ситуационного анализа.

Деятельность педагога при использовании метода case-study включает в себя две фазы.

Первая фаза представляет собой сложную внеаудиторную творческую работу по созданию кейса, которая представляет собой последовательность следующих этапов работы:

1. Формирование дидактических целей кейса. Этот этап включает определение места кейса в структуре учебной дисциплины, определение того раздела дисциплины, которому посвящена данная ситуация; формулирование целей и задач; выявление «зон ответственности» за знания, умения и навыки студентов.

2. Определение проблемной ситуации.

3. Построение программной карты кейса, состоящей из основных тезисов, которые необходимо воплотить в тексте.

4. Поиск институциональной системы (фирма, организация, ведомство и т.д.), которая имеет непосредственное отношение к тезисам программной карты.

5. Сбор информации в институциональной системе относительно тезисов программной карты кейса.

6. Построение или выбор модели ситуации, которая отражает деятельность института; проверка ее соответствия реальности.

7. Выбор жанра кейса.

8. Написание текста кейса.

9. Диагностика правильности и эффективности кейса; проведение методического учебного эксперимента, построенного по той или иной схеме, для выяснения эффективности данного кейса.

10. Подготовка окончательного варианта кейса.

11. Внедрение кейса в практику обучения, его применение при проведении учебных занятий, а также его публикацию с целью распространения в преподавательском сообществе; в том случае, если информация содержит данные по конкретной фирме, необходимо получить разрешение на публикацию.

Вторая фаза включает в себя деятельность преподавателя в аудитории при обсуждении кейса, где он выступает со вступительным и заключительным словом, организует дискуссию или презентацию, поддерживает деловой настрой в аудитории, оценивает вклад студентов в анализ ситуации.

Формально можно выделить следующие этапы работы преподавателя:

- ознакомление студентов с текстом кейса;

- анализ кейса;
- организация обсуждения кейса, дискуссии, презентации;
- оценивание участников дискуссии;
- подведение итогов дискуссии.

В целом, трудно переоценить роль преподавателя при использовании кейс-метода в педагогической практике.

Эффективность его деятельности обусловлена рядом принципов:

1. принцип многообразия и эффективности дидактического арсенала, который предполагает овладение дидактикой, ее приемами и методами, целенаправленное их использование в учебном процессе;

2. принцип партнерства, сотрудничества со студентами, базирующийся на признании студентов партнерами в образовательной деятельности, на взаимодействии и коллективном обсуждении ситуаций;

3. принцип смещения роли преподавателя с трансляции и «разжевывания» знаний к организации процесса их добывания – снижение роли преподавателя как единственного «держателя» знаний, возрастание его роли как эксперта и консультанта, помогающего студенту ориентироваться в мире научной информации;

4. принцип впитывания достижений педагогической науки, опыта, накопленного коллегами – психологическая и педагогическая обоснованность, формулировка не только образовательных, но и воспитательных целей существенно отличает преподавателя, реализующего метод case-study, от преподавателя, использующего классические методы обучения;

5. принцип творчества, который предполагает превращение кейса и занятия с его применением в индивидуально неповторимый творческий продукт - метод case-study значительно расширяет пространство творчества, охватывающего деятельность по созданию кейса как уникального интеллектуального продукта, проектирование процесса обучения, совершенствование технологии его преподавания, вовлечение в творчество студентов, усиление роли творческой импровизации в ходе обучения и т.п.

6. принцип прагматизма, ориентирующий на четкое определение возможностей того или иного кейса, планирование результатов обучения с точки зрения формирования у студентов навыков анализа ситуации и выработки моделей поведения в ней.

Для более эффективной работы над кейсами студенты, в свою очередь, должны обладать навыками самостоятельной работы, поиска информации, определенными аналитическими способностями, коммуникативными качествами [3].

Кейс-метод имеет большие потенциальные возможности, позволяющие преподавателю решать следующие задачи:

- содействовать освоению необходимых технологических средств, используемых для организации группового взаимодействия;
- обеспечивать быструю обратную связь каждому студенту;
- отслеживать своевременное включение всех студентов в различные формы групповой деятельности, начиная с момента знакомства их друг с другом в первом модуле дисциплины;
- использовать различные формы для вовлечения их в групповую деятельность;
- наблюдать за ходом и оценивать результаты совместной деятельности студентов в различных видах учебного взаимодействия;
- контролировать успешность усвоения студентами нового материала или приобретение ими необходимых навыков и умений в ходе актуализации учебного материала в совместной деятельности;
- добиваться формирования у студентов навыков социального взаимодействия и чувства толерантности друг к другу;
- делить студентов на малые группы в процессе работы над разнообразными проектами с учетом индивидуальных особенностей и способностей, уровня сформированности у них учебных навыков, психологической совместимости, типа темперамента и т.д.;
- на всем протяжении обучения поддерживать психологически благоприятный климат для взаимодействия между участниками процесса [4].

Обучение с использованием кейс-технологии отличается от традиционной системы обучения, поэтому педагогу необходимо разработать памятку, в которой указан следующий алгоритм работы с кейсами:

- внимательно прочитать текст кейса;
- выделить из кейсовой ситуации основные(ую) проблемы(у);
- ранжировать проблемы по степени значимости;
- ознакомиться с вопросами к кейсу;
- проанализировать содержание текста кейса в соответствии с поставленными вопросами;
- выбрать наиболее верный(е) путь(и) решения и подготовить основательные аргументы для них;
- обменяться мнениями внутри группы и обсудить их;
- представить ответ как коллегиальное решение перед аудиторией с доказательством разных точек зрения или решений.

Предлагая учащимся кейс, педагог должен обратить особое внимание на следующие требования к нему:

- достоверность представленной в кейсе информации (текстовой, графической, цифровой);
- информация не должна быть избыточной, чтобы не отвлекать обучающихся от проблем кейса;
- близость сюжета кейса к реально происходящим ситуациям в жизни;
- отсутствие в тексте кейса решений (подсказок) относительно поставленной проблемы;
- интересный по содержанию сюжет кейса;
- небольшой объём текста в кейсе в целях экономии учебного времени на занятии [5].

В обучении техническим дисциплинам кейс-технологии применяются крайне редко. Это обусловлено спецификой дисциплин. В них значительное место занимают фундаментальные знания о явлениях природы и материальных объектах. Кейс-технология же предполагает решение проблем прикладного характера, непосредственно связанных с профессиональной деятельностью. Таким образом, в обучении будущих инженеров необходимо «взвешенное» соотношение фундаментального и прикладного [6].

Использования кейс-метода при обучении инженеров можно применять для решения задач различных уровней сложности, например:

- задачи на ситуацию анализа (детализирование сборочного чертежа, определение неисправности технического состояния механизмов на основе анализа их устройства по чертежам);
- задачи на ситуацию синтеза (вычерчивание сборочного чертежа или чертежа общего вида по чертежам деталей);
- задачи на ситуацию сравнения (сопоставление машин и их составных частей с изображением на чертежах);

Кейс-метод предполагает не только наличие банка кейсов, но и методические рекомендации по их использованию, вопросы для обсуждения, задания учащимся, дидактические и информационные материалы.

Кейсы, предлагаемые студентам, содержат:

- цель работы, конкретное задание,
- описание практической ситуации,
- методическое обеспечение, предусматривающее альтернативные варианты разрешения ситуации,

- раздаточный, справочный материал,
- список литературы
- вопросы для дискуссии.

Далее предлагается один из возможных вариантов работы с кейсом, используемых авторами. На занятии предлагается новая тема следующей работы. Студенты получают методические материалы для самостоятельного изучения.

Занятие начинается с выдачи индивидуальных заданий. Группа делится на несколько микрогрупп по 4-5 студентов в каждой. Состав микрогрупп желательно менять на каждой работе, что способствует развитию такой компетенции, как коммуникативные умения. Студенты получают раздаточный и справочный материал. Преподаватель дает инструкцию по работе с кейсом. Самостоятельная работа студентов с кейсом во время занятия оценивается в конце занятия во время обсуждения вариантов решения ситуационной задачи. Особое внимание при работе в малых группах следует обращать на дискуссию, в ходе которой осуществляется представление вариантов решения каждой ситуации, ответы на возникающие вопросы, оппонирование. В процессе дискуссии студенты находят противоречия, ошибки, неточности, подходы, варианты решений, моделируют решения, действия, отстаивают мнение группы.

Таким образом, можно сделать вывод, что применение кейс-метода способствует:

- активизации познавательной деятельности студентов, что, в свою очередь, повышает эффективность профессионального обучения;
- повышению мотивации к учебному процессу;
- отработке умений работы с информацией,
- овладению навыками анализа ситуации
- выработке умения принимать правильное решение на основе группового анализа ситуации;
- выработке навыков критического оценивания различных точек зрения. Это приводит к повышению мотивации к учебному процессу, активизации познавательной деятельности и, соответственно, к повышению эффективности профессионального обучения. Использование кейс-метода при изучении курса инженерной графики можно рассматривать как один из способов развития как профессиональных, так и коммуникативных компетенций [7].

В настоящий момент, образовательная система Республики Казахстан требует серьезных преобразований. Необходимо кардинальным образом менять подход к обучению, в частности, в учебный процесс должны быть включены образовательные и экзаменационные кейсы, когда студенты получают кейсы перед экзаменом, для анализа и отчета с ответами на поставленные в нем вопросы, либо когда студенты получают кейс прямо на экзамене, но тогда он должен быть достаточно коротким и простым, для того чтобы уложиться в ограниченные временные рамки.

В стенах нашего ВУЗа этот метод изучается в курсе «Психология», который читают для магистрантов, то есть будущих преподавателей. Это обеспечивает возможность использования этого метода на практике преподавания спец дисциплин для студентов.

В современном быстро меняющемся мире увеличение объема знаний уже давно не означает повышения уровня образованности. Ключ к успеху образовательной системы — компетентностный подход, т. е. личностно-ориентированное образование. И именно метод кейсов — первый и очень значимый шаг к компетентностному подходу в высшем образовании [2].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Сафина А. А. Возможности применения кейс-стади метода в процессе обучения студентов технических ВУЗов // Вестник Казанского технологического университета . 2013. №3. С.299-301.
- 2 Мирза Наталья Викторовна, Умпинович Мария Игоревна Кейс метод как современная технология профессиональноориентированного обучения студентов // European science review . 2014. №3-4. С.82-85.
- 3 http://www.vshu.ru/lections.php?tab_id=3&a=info&id=2600 - Долгоруков А. Метод case-study как современная технология профессионально-ориентированного обучения
- 4 Сентябова Т. А., Тимофеева Н. Б. Управление самостоятельной учебной деятельностью студентов с помощью кейс-метода // Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 6;
- 5 Шабанова И. А., Ковалёва С. В. Кейс-технология в современном образовании // Сборники конференций НИЦ Социосфера . 2014. №31. С.53-57.
- 6 Даммер Манана Дмитриевна, Зубова Наталья Валерьевна Методика обучения физике в техническом ВУЗе на основе комплексной кейс-технологии // Вестник ЮУрГУ. Серия: Образование. Педагогические науки . 2015. №2. С.9-15.
- 7 Поникарова И. Н., Васильева Л. М. Использование интерактивных технологий в инженерной подготовке // Вестник Казанского технологического университета. 2013. №15. С.258-259.

ТҮҮЙН

Мақала жоғары білім тәжірибеде кейс-әдіс жүзеге асыру мәселелерімен айналысады. Оқу үрдісінде кейс әдісін әзірлеу және қолдану жөніндегі талаптарды талдау.

RESUME

The article deals with problems of implementation of case-method in the practice of higher education. The analysis of the requirements for the development and application of case method in the learning process.

Е. А. Назарова¹, магистрант

Ю. И. Раймер¹, магистрант

Э. К. Утемисова², старший преподаватель, магистр

¹Костанайский государственный университет имени А. Байтурсынова, г. Костанай, РК

²Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск, РК

ИНОЯЗЫЧНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В НЕЯЗЫКОВОМ ВУЗЕ – РАЗВИТИЕ, ПРОБЛЕМЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы, развитие и современные тенденции иноязычного образования в неязыковом вузе, зарубежный опыт обучения языку для специальных целей и программа обучения профессиональному иностранному языку магистрантов.

Ключевые слова: полиязычие, полиязычное образование, программа обучения профессиональному иностранному языку, методика обучения

Значительная роль в гуманизации высшего образования, формировании специалиста новой формации принадлежит иноязычному образованию. Ведущие специалисты в области языка и межкультурной коммуникации рассматривают языковое образование как важный резерв социально-экономических преобразований в стране. Основным инструментом успешной жизнедеятельности человека в поликультурном и мультилингвальном сообществе людей; фактор культурного и интеллектуального развития и воспитания личности, обладающей общепланетарным мышлением; отмечают необходимость приведения языковой политики к новым реалиям общества, важность разработки новой образовательной технологии [1–4]. В этой связи особый интерес представляет проблема повышения качества преподавания иностранного языка в образовательной системе высшей школы.

В настоящее время сформировался социальный заказ на глубокое знание иностранного языка гражданами Казахстана, наблюдаются такие ярко выраженные тенденции иноязычного образования, как: рост статуса иностранного языка (в первую очередь английского), усиление мотивации его изучения, функциональная направленность обучения языкам. Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования требует учета профессиональной специфики при обучении иностранному языку, его нацеленности на реализацию задач будущей профессиональной деятельности выпускников [5, 6].

Основными причинами, определяющими недостаточно высокое качество обучения иностранному языку с учетом профессиональной специфики в неязыковом вузе, являются не только небольшое количество часов, выделенных на изучение иностранного языка, низкий уровень языкового образования в средней школе, но и недостаточная разработанность методики обучения иностранному языку в интегративной связи с профессиональной подготовкой.

Специалист должен владеть языками на уровне, позволяющем ему активно и свободно использовать его в сфере профессиональной деятельности. Для достижения положительного результата очень важно, чтобы изучение языка носило не просто углубленный характер, а приобрело профессиональный статус. В практике обучения в неязыковом вузе все более широкое применение находит понятие «профессиональный

иностранный язык» (иностранный язык для специальных целей), разрабатываются новые подходы и технологии обучения. Однако, эффективность обучения в значительной степени определяется научным обоснованием инноваций. Значительная роль в научном обосновании принадлежит историко-логическому анализу, который позволяет оценить развитие методической мысли, учесть лучший зарубежный и отечественный опыт, понять современные тенденции и выявить перспективы развития.

Несмотря на широту и многоаспектность исследований в данной области до сих пор существуют различные мнения по поводу того, что такое «язык для специальных целей» и даются разные толкования этого понятия.

Основной формой обучения профессиональному иностранному языку являлись и являются специальные курсы. На обучение профессиональному английскому языку направлена работа различных курсов ESP, предлагаемых многими зарубежными языковыми школами. Основными признаками, характеризующими специальные курсы как форму обучения, являются: однородность контингента учащихся; разработка программы обучения на основе анализа коммуникативных потребностей учащихся; ограничение целей обучения прагматическими потребностями учащихся; краткосрочность и интенсивность обучения.

Целью обучения специальному языку в наиболее широком смысле является подготовка к выполнению определенных обязанностей, требующих владения иностранным языком. Важной частью занятий является имитация профессиональной деятельности (доклад, участие в обсуждении и т.д.). Очень часто на таких курсах в качестве преподавателей работают специалисты соответствующих областей. Имея специальное педагогическое образование, опыт преподавания, свидетельства и сертификаты, они являются дипломированными специалистами, в совершенстве владеющими специальной терминологией.

Языковые школы Великобритании, США, Канады, Австралии предоставляют услуги по обучению специальной лексике для широкого перечня профессий. Своеобразие американских программ ESP заключается в тесной их связи с повышением профессиональной квалификации. Такие программы, например, организует языковой центр IEP (Intensive English Programme) при Национальном университете Калифорнии в Риверсайде. Одной из форм обучения является так называемая интернатура (internship). Прошедшего языковой курс на некоторое время определяют на работу по специальности в американскую фирму или учреждение (без зарплаты), что способствует изучению всех тонкостей профессионального языка. В рамках такого курса могут быть организованы встречи с американскими специалистами в интересующей области, а также посещения предприятий и фирм, где можно ознакомиться с их работой и услышать профессиональный язык [10].

Анализ теории и практики обучения языку для специальных целей позволил определить методику преподавания иностранных языков в отечественных неязыковых вузах как сравнительно молодую дисциплину, ее история насчитывает около пяти десятилетий [11]. Такие недочеты были вполне закономерными при «перекосе» в сторону одного из аспектов языка – грамматики. Тем не менее, этот недостаток подтолкнул советских преподавателей к осознанию необходимости теоретического осмысления методических проблем в области преподавания иностранных языков [12.С. 3].

Потребность в разработке новых образовательных программ явилась причиной возникновения новых идей и теорий, которые нашли свое отражение в практике обучения иностранному языку. Здесь, прежде всего, стоит упомянуть коммуникативный метод, разработанный Е.И. Пассовым, и связанную с ним идею формирования мотивации студентов к изучению иностранного языка, а также

появление андрагогики. Методика преподавания иностранного языка в вузе приобретала все более солидную теоретическую базу, а само языковое образование более четко становилось профессионально ориентированным: «Нельзя упускать из виду функцию иностранного языка как средства формирования профессиональной направленности (что имеет первостепенное значение), т.е. интереса к своей будущей профессии и стремления получить знания по возможно большему количеству коммуникационных каналов, одним из которых в таком случае становится владение иностранным языком, обеспечивающее возможность знакомства с достижениями в профессиональной области за рубежом» [12.С. 5]. Больше внимания стало уделяться развитию у студентов навыков вербального общения, взаимосвязи обучения всем видам речевой деятельности и учету специфики каждого из них.

Действительно, в условиях столь ограниченного количества часов, отводимых на изучение иностранного языка в вузе, методисты были вынуждены искать пути оптимизации учебного процесса, повышения эффективности преподавания. Решение данных проблем проходило по нескольким направлениям, которые можно определить как: организация самостоятельной работы и ее соотношение с аудиторной работой; специфика итогового и рубежного контроля всех видов речевой деятельности; разработка новых типов учебников по иностранному языку для неязыкового вуза.

Опираясь на смежные области знаний, в методике преподавания был разработан новый подход, направленный на развитие навыков и стратегий. Прежде всего, это касалось обучения чтению и пониманию литературы по специальности. Как утверждает О.Г.Поляков, «в основе данного подхода лежит идея о том, что всякое использование языка базируется на единых процессах аргументации и интерпретации, которые независимо от внешних форм помогают нам извлекать значение дискурса» [8.С. 12].

В связи с этим повышенное внимание исследователей уделялось дифференциации языкового материала, развитию навыков вероятностного прогнозирования и, опять же, повышению мотивации к изучению иностранного языка.

Современная концепция языкового образования в неязыковом вузе предполагает создание гибкой технологии обучения, дифференцированной по содержанию, методам и срокам обучения, дающей возможность молодым специалистам быстро адаптироваться к условиям нового культурного и информационного пространства.

Анализ концепций и программ обучения иностранному языку в неязыковых вузах показывает, что существует множество методических направлений и технологий обучения [12].

Тем не менее, можно отметить, что тенденции в обучении иностранным языкам в неязыковых вузах согласуются с тенденциями профессионального образования и обучения. Косновным положениям относятся следующие: ориентация на международные требования и стандарты, профессиональная направленность, развитие самостоятельности, навыков самообразования, использование активных методов при формировании иноязычной коммуникативной компетентности, использование информационных технологий и технических средств обучения, предоставление дополнительных образовательных услуг.

Большие перспективы открываются с внедрением компетентностно-деятельностного подхода, позволяющего «заменить систему обязательного формирования знаний, умений и навыков набором компетентностей (комплексом компетенций), которые будут формироваться на основе обновленного содержания и в процессе их деятельности по овладению таким содержанием» [13. С. 22]. Внедрение данного подхода в систему высшего образования позволит формировать у студентов способности осуществлять различные виды деятельности, в том числе

коммуникативную, эффективно сформировать «вторичную языковую личность» выпускника вуза, готового к профессиональной межкультурной коммуникации.

Обеспечение интегративных связей языковой подготовки с профессиональной, формирование коммуникативной компетентности в контексте будущей профессиональной деятельности позволяет повысить уровень мотивации, создает условия для реальной коммуникации в профессиональной сфере, для познания и освоения зарубежного опыта.

Очевидно, что обучение профессиональному иностранному языку с позиций компетентностно - деятельностного подхода необходимо осуществлять через определенные виды деятельности, что немыслимо без участия специалистов профилирующих и выпускающих кафедр. Участие преподавателей профилирующих и выпускающих кафедр в организации обучения, в том числе в проведении занятий по дисциплине «Профессиональный иностранный язык», обеспечивает переход от профессионально - ориентированного обучения к профессиональному и отвечает современным тенденциям в образовании – ориентация на практические потребности общества, его социальный заказ и потребности личности, способствует быстрой адаптации выпускника вуза к требованиям и условиям реальной профессиональной деятельности.

Таким образом, разрабатываемая программа обучения профессиональному иностранному языку, опираясь на лучший зарубежный и отечественный опыт, подготовлена всем ходом развития методики профессиональноориентированного обучения, технологии обучения языку для специальных целей и учитывает современные тенденции.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Пассов Е.И. Коммуникативное иноязычное образование: готовимся к диалогу культур. – Минск: Лексис, 2003. – 184 с.
- 2 Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика. – М.: Издательский центр "Академия", 2004. – 336 с.
- 3 Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово/Slovo, 2000. – 624 с.
- 4 Цатурова И.А. Многоуровневая личностно ориентированная система языкового образования в высшей технической школе // Образование и общество. – 2003. – № 5. – С. 26–32.
- 5 Арефьев А. Зарубежные стажировки: социологический анализ // Высшее образование в России. – 2004. – № 2. – С. 144–158.
- 6 Проблемы высшего технического образования: Межвуз. сб. науч. тр. / Под общ.ред. А.С. Вострикова. – Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2001. – Вып. 20: Концептуальные основы преподавания иностранного языка. – 93 с.
- 7 Культура русской речи / Отв. ред. Л.К.Граудина, Е.Н. Ширяев. – М.: НОРМА, 2002. – 560 с.
- 8 Поляков О.Г. Английский язык для специальных целей: теория и практика. – М.: НВИТЕЗАУРУС, 2003. – 188 с.
- 9 Munby J. Communicative Syllabus Design. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 238 p.
- 10 <http://www.english.inrussia.org>
- 11 Методика преподавания иностранных языков на новом пути // Иностранные языки в высшей школе / Под ред. М. В. Гумилева. – М.: МПИ, 2007. – Вып. 1. – С. 3–15.
- 12 Нечаев Н.Н. Психологопедагогические основы разработки современных образовательных технологий в обучении иностранным языкам // Современные средства

реализации целей обучения иностранному языку по новой программе (неязыковые вузы) / Под ред. К.Г. Павловой. – М: МГЛУ, 2004. – Вып.467. – С. 5–22.

13 Федорова О.Н. Компетентностно-деятельностный подход к обучению иностранным языкам в высшей профессиональной школе // Языковое образование в вузе / Под ред. М.К. Колковой. – СПб.: КАРО, 2005. – С. 21–36.

ТҮҮІН

Кәсіптік ағылшын тілін оқыту құзыреттілік, іс әрекеттік және коммуникативтік тәсілдердің жетілдіру негізінде тиімді оқыту моделін әзірлеуге, оңтайлы әдістерін әзірлеу және жобалауға, оқу құралдарының көмегімен оқыту нысандарының бақылау нәтижелерін айқындауға қол жеткізуге болады.

RESUME

Improvement of training in a professional foreign language is presented in its optimization on the basis of the principles of competence-based activity and communicative approaches in education and training, in development of the effective model of training based on system researches: the formation of the purposes and the content of training in terms of competence-based approach; definition of effective methods and forms of education, development of adequate control of results, design and creation of tutorials.

Г. А. Елеуова, магистрант

Г. Қ. Кабулова, аға оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ПРОБЛЕМАЛЫҚ ОҚЫТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация

Проблемалық оқыту арқылы өнімді, тиімді нәтижеге қол жеткізу үшін оқытушы тарапынан проблеманы дәл, нақты қоя білудің де маңызы зор. Жаңа заман талабына сай білімдендірудің мақсаты мамандарды шығармашылыққа дайындау екені даусыз. Осыған орай, проблемалық оқытудың өзі де шығармашыл процесс: бейқалыпты ғылыми-оқу мәселені бейқалыпты әдістермен шешу

***Кілт сөздер:** проблемалық оқыту, ахуал, ойлау операциялары, программа.*

Қазіргі кезде жаңа заман талабына сай білімдендірудің мақсаты мамандарды шығармашылыққа дайындау екені даусыз. Шығармашылық дегеніміз жаңалықты (жаңа нысана, жаңа білім, жаңа проблема, жаңа әдіс) ашу. Осыған орай, проблемалық оқытудың өзі де шығармашыл процесс: бейқалыпты ғылыми-оқу мәселені бейқалыпты әдістермен шешу. Соңғы кезде кең тараған оқу түрінің мәні: педагог жаңа білімді дайын түрде баяндамай, білім алушылардың алдына проблемалық сұрақтарды қойып, оларды шешудің жолдары мен тәсілдерін іздеуге бейімдейді.

Психологтар проблемалық ахуалдың ролін жоғары бағалады. Д.Н.Богоявленский мен Н.А.Менчинская «проблемалық ахуал ойды ояту және ойлануды активтендіру үшін қажет», -деп санады.

Аталмыш оқыту жаңадан ғана пайда болған жоқ. Кезінде бұған өз үлес қосқан педагог-ғалымдар: Сократ, Руссо, Дистерверг, Ушинский. Мысалы, Дистервергтің дәлелдеуінше, « жаман ұстаз ақиқатты айта салады, жақсы ұстаз оны іздеп табуды үйретеді».

Проблемалық оқытудың қалыптасу тарихына үңілсек, Сократ өзінің шәкірттерін логикалық ойлауға, зерттеулердің нәтижелерін табуға бағыттап отырған. Руссо білімді игеруде ситуациялар қоюға мән берген. Проблемалық оқытудың ең керекті әрекеті ізденіс болса, оны өз тәжірибесінде қолданған ғалымдар қатарында Песталоцци мен Дистервергтің еңбегі зор. Оқытудың осы әдісінің негізін қалап, оны жоспарлы түрде іске асырған Д.Дьюн болды. Кейіннен оқытудың осы түріне Д.Бруннер, И.Лернер, Т.В.Кудрявцев, А.М.Матюшкин, М.И.Махмутов зор үлес қосты [1] .

Проблемалық оқытудың басқа әдістерден айырмашылығы – білім студенттерге дайын күйінде ұсынылмайды, керісінше, олардың алдына белгілі бір проблеманы өз бетінше шешу міндеті қойылады. Осылайша іздену әрекеті барысында шешімді студенттердің өзі тауып, білімді игеруге жол ашады.

Проблемалық оқытудағы негізгі ұғымдар: «проблема», «проблемалық сұрақ», «проблемалық тапсырма», «проблемалық жағдай» («ситуация»).

Проблемалық оқыту «проблема», «проблемалық сұрақ», «проблемалық тапсырма», «проблемалық жағдай» («ситуация») деген ұғымдарды қамтиды

Проблема дегеніміз – субъектінің өзінде бар іздену құралдарымен (білім, икемділік, іздену тәжірибесі және т.б.) шешуге болатын жағдай. Кез келген сұрақ, тапсырма проблемалы бола бермейді. Олардың проблемалық болуының негізгі шарты – оларға жауап іздеуде студентке даяр жауап не үлгі болмайды және ол өзінің білетіні

мен білмейтінінің арасындағы қайшылықты басқаша айтқанда, берілген проблеманы шешуге керекті білімнің немесе тәсілдің онда жетіспей тұрғанын сезінеді.

Проблемалық жағдай деп пайда болған құбылыстар, фактілерді адамның түсіндіре алмай қиыншылық жағдайға ұшырауын айтады. Сондықтан сол қиыншылықтан шығудың жолын қарас-тырып, іздену іс-әрекетіне көшеді. Проблемалық жауап кезеңінде студенттің іс- әрекеті ойлаумен, па-йымдаумен өз бетінше ізденумен сипатталады. Проблемалық оқыту тек проблемалы жағдай тудырып қана қоюды емес, сонымен қатар оны дұрыс шеше білу тәсілдерін меңгертуді де қажет етеді. Ол үшін оқытушы студенттің тақырыпта кездесетін ой, пікір қайшылықтарын дұрыс аңғаруына жағдай жасап, оны шешудің жолдары мен тәсілдерін меңгертуге өздігінен ізденудің, зерттеудің амалдарын үйретуге тиіс. Мұның басты жолы - дұрыс ойлай білуге баулу [2] .

Проблемалық оқытуды ойдағыдай іске асыру үшін студенттерге ұсынатын проблемалық сұрақтар жүйесін жасап шығу қажет. Ескеретін жайт: кез келген сұрақ проблемалы бола бермейді. Проблемалы сұрақтың жауабы дайын болмайды, оны студент міндетті түрде өзі іздеуі шарт. Студент іштей түйсінген ойлау қиыншылығы проблемалық жағдаят деп аталады. Проблемалық сұрақ, бір жағынан, қиын болуы, екінші жағынан, студенттің шамасына лайық болуы керек. Осындай проблемалық жағдаят туғызу, проблемалық сұрақ қою – проблемалық оқытудың алғашқы кезеңі.

Келесі кезеңінде білім алушы іштей өз білімін талдап, таңдап, олардың жауап алуға жеткіліксіз екенін анықтайды да ізденіс жолына белсенділікпен түседі. Үшінші кезеңде ол сұрақтың жауабын дұрыс шеше білу амалдарын, жаңа білімді меңгереді. "Мен білдім!" деген қуанышты жағдайға жетеді. Кейінгі кезеңдерде дұрыс жауапты тексереді, алғашқы гипотезамен салыстырады, алынған білім мен білікті қорытындылайды, жинақтайды. Оқытушы проблемалық оқытудың барысында білім алушы ойына, пікір қайшылықтарына дұрыс бағдар жасай отыра, жауап табу әдістерін үйретеді. Әдетте, оқытудың бұл түрі жаңа оқу материалын түсіндіру кезеңінде қолданылады. Сонымен, проблемалы оқытудың ерекшелігі: шәкіртке дайын білім берілмей, одан проблемаларды ізденіс арқылы шешу талап етіледі.

Проблемалық оқытудың тиімді жақтары:

Білім алушылардың логикалық ойлау қабілетін арттырады;

Оқу еңбегіне қызығушылығын арттырады;

Оларды өздігінен саналы жұмыс істеуге үйретеді;

Берік білімге, оқытудың жоғары нәтижесіне жеткізеді.

Проблемалық оқытудың кемшіліктері:

Студенттердің танымдық іс-әрекетін басқаруға әлсіз ықпал ету;

Мақсатқа жету үшін көп уақыт жұмсау.

Білім беру – оқытудың тәрбие мен дамытудың үздіксіз үдерісі.

Оқу-тәрбиесінде мынадай өзекті яғни актуальды жерлерінде проблемалар бар: Білім алушылардың өз бетінше ойланып, әрекет етулері жеткіліксіз. Бір оқу міндетін басқа түрлі жолдармен өзгертіп, шеше білу қабілеттері, сонымен қатар алынған білім-білік дағдыларын қазіргі өмір мен ғылым,техника жаңалықтарымен байланыстырып, салыстырып, зерттеп өз болжамдарын жасау қабілеттері әлі де төмен деңгейде.

Ал мұның себебі қайда жатыр және бұл проблемаларды шешу үшін, білім үрдісінде инновациялық технологияларды оқып үйреніп өз іс-әрекетімде енгізу қажет деп ойлаймын. Білім берудің әр түрлі нұсқадағы мазмұны, құрылымы, ғылымға және тәрбиеге негізделген жаңа идеялар, жаңа технологиялар бар.

Проблемалық оқытудың мақсаты – ғылыми таным нәтижелерін, білімдер жүйесін ғана меңгеріп қоймай, сонымен бірге бұл нәтижелерге жету жолының өзіне де,

процесінде меңгеру, оқушының таным дербестігін қалыптастырып, оның шығармашылық қабілеттерін дамыту.

Проблемалық оқыту – ойлау операциялары логикасы талдау, қорытындылау және т.б. оқушының ізденіс әрекетінің заңдылықтарын проблемалық ситуация, танымдық қызығушылығының, қажетсінуінің және т.б. басқасын ескере отырып оқу мен оқытудың бұрыннан мәлім тілдердің қолдану ережелерінің жаңа жүйесі, жолы болып табылады. Проблемалық оқытуда білім алушы бейтаныс, белгілі емес мәселелерді өз беттерінше шешуге жұмсайды.

Проблемалық оқыту арқылы өнімді, тиімді нәтижеге қол жеткізу үшін оқытушы тарапынан проблеманы дәл, нақты қоя білудің де маңызы зор. Білім алушылар проблеманы шешуде қиындыққа кезіксе, оқытушы оларды жетелеп, әдіс-тәсілдерін ұсынады.

Проблемалық оқытудың негізі ерекшелігі – студенттің білетіні мен білмейтінінің арасында қайшылықтар пайда болады және проблемалары міндетті шешуге дайын тәсіл болмағандықтан, проблемалық ситуация пайда болады, осыған орай оқушының ізденушілік әрекетімен ынтасы күшейе түседі.

Бұл тәсілді соңғы жылдары көптеген методистер сөз етуде. Проблемалық оқытудың теоретиктері Липецк озаттарындай мәселені мазмұн жағынан емес, көбіне форма жағынан бастайтын сияқты. Сұрақтарды: проблемалық сұрақ, міндет деп екіге бөледі.

Проблемалық сұрақ- міндеттердің мақсаты студенттің өзіндік ойын, тәжірибесін дамыту. Мәні қиын деген сұрақты студент барлық жерде өзі тауып, өзі шеше алар ма екен? Асылы проблемалық оқу дегеннің өзі мұғалімнің басшылығынсыз іске аспаса керек. Сұрақ қою дегеннің өзі соны аңғартады. Егер бұл тәсіл студенттерді сабаққа белсенді қатыстыру мақсатын көздейтін болса, оны мазмұндық оқу, талдап оқу, жинақтап оқу деген үш сатыға бөлу керек. Проблема қойып, оны шеше білу тек сол үш сатыға қойылса ғана жемісті болады [3].

Қоғамның қазіргі әлеуметтік-экономикалық даму тұрғысынан қарағанда, болашақ маманға қойылатын талаптар білім берудің жалпыға міндетті мемлекеттік стандарттарында белгіленген. Оқыту үдерісінде жеке тұлғаның шығармашылық әлеуетін дамыта отырып білім беруге елеулі маңыз беріледі.

Проблемалық оқытудағы білім алушының шығармашылық іс-әрекетін бұлай тұжырымдауға болады:

1. Оқу материалының мазмұнын талдау, саралау.
2. Проблеманы ашу, өнім жасаушы шығармашылық еңбекке қол жеткізу.
3. Қорытынды жасау, өзіне-өзі баға беру, саралау.

Проблемалық оқытуға негізделген тапсырмалардың қай түрі болмасын, білім алушыдың шығармашылық іс-әрекетін талап етеді, ол тапсырмалардың барлығы – студенттердің шығармашылық қабілетін дарынын дамытуға бағытталады.

Проблемалық оқыту технологиясы дұрыс іздене білгенде, ол тіл дамытуда өнімді нәтижелі қорытынды береді.

Қазіргі кезде проблемалық оқыту арқылы танымдық, интеллектуалдық, ізденушілік, т.б. қасиеттерді кең түрде дамытуға болады. Оқытушы проблемалық мәселені қою арқылы студенттерді проблемалық жағдайға алып келеді. Бұл жерде бұрынғы меңгерілген білім мен жаңадан пайда болған мәселе арасында қарама-қайшылық пайда болады да, білім алушы оқытушының көмегімен осы мәселеге байланысты пайда болатын құбылыс немесе процеске талдау жасау арқылы оны түсінуге, игеруге тырысады.

Проблемалық оқытудың ең негізгі мақсаты – қазіргі заманғы ғылым жетістіктеріне сүйене отырып, продуктивтік және творчестволық оқу процесінің

логикалық жолдарын баяндау. Міндеттер: оқытушының проблемалық оқыту процесінің ұйымдастыруының негізгі тәсілдері мен формаларын көрсету, оқытудың ғылымилық дәрежесін жоғарылатып, оқушылардың неғұрлым тиімді жалпы дамуына жағдай тудыру.

Проблемалық оқыту процесін ұйымдастырудың негізінде студенттің оқу-танымдық ізденіс әрекетінің (білімдерді проблемалық меңгерумен байланысты) принципі, яғни олардың ғылым қорытындыларын, әрекет тәсілдерін ашу, жаңа нәрселерді немесе білімдерді практикада қолданудың тәсілдерін ойлап табу принципі жатыр.

Проблемалық оқытуда оқытушының түсіндіруі мен білім алушының репродуктивтік қызметті талап ететін міндеттер мен тапсырмаларды орындауы жоққа шығарылмайды. Проблемалық оқыту жағдайындағы оқытушының қызметі мынадан тұрады: ол қажетті жағдайда неғұрлым күрделі ұғымдардың мазмұнын түсіндіре отырып, ұдайы проблемалық ситуациялар жасайды, студенттерге фактілерді хабарлап, олардың оқу-танымдық қызметін фактілерді талдау негізінде оқушылар өздіктерінен қорытындылар мен жинақтауларды жасайтындай, ұғымдарды, ережелерді, теоремаларды, заңдарды тұжырымдайтындай немесе белгілі жаңа ситуацияға өздігінен қолданатындай (ойлап табады, жоспарлайды, әдемілеп жасайды), немесе, ақырында, шындық болмысты көркем бейнелейтіндей (өлеңдер, шығармалар жазады, сурт салады, ойнайды) етіп ұйымдастырады [4].

Соның нәтижесінде білім алушыда ақыл-ой операциялары мен әрекет дағдылары, білімдерді тасымалдау дағдылары қалыптасады, зейін, ерік, творчестволық қиял, ойлап тапқыштық дамиды, жаңа білімдер мен гипотезалар ұсыну және оларды негіздеп дәлелдеу жолымен әрекеттің жаңа тәсілдерін табу қабілеті қалыптасады.

Проблемалық оқыту оқытудың біртұтас типі ретінде озат педагогикалық тәжірибені жинақтау мен оны теориялық дәлелдеудің негізінде пайда болды. Ол өз бойына алгоритмдерді, программаланған тапсырмаларды, ақыл-ой қызметінің тәсілдерін кезеңге бөліп қалыптастыруды және т.б. қолдану мүмкіндігін қамтиды.

Қазіргі ғылым мен техниканың шарықтап алға басқан кезеңінде проблемалы оқытуды игеріп, оқу-тәрбие жұмыстарында қолданбаса болмайды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Баяндамалар жинағы. 3-жинақ. – Алматы, - 2002ж.
- 2 Давыдов В.А. Педагогика / В.А Давыдов. – М., -2005ж.
- 3 Маранцман Б. Проблемное изучение литературного произведения в школе./ Б. Маранцман., Т. Чирковская М.- 1977.
- 4 Обернихина Г.А. Уроки литературы сегодня./ Г.А Обернихина.- М.,-2000.

ТҮЙІН

Проблемалық оқыту оқытудың біртұтас типі ретінде озат педагогикалық тәжірибені жинақтау негізі.

RESUME

The accumulation of advanced software training as a single type of educational experience.

Н. Т. Сейтова, ВМ-11 топ студенті

Д. М. Құттыбаева, аға оқытушы, магистр

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ. ҚР

ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ ҚҰРЫЛУЫ

Аннотация

Мақалада қазақ хандығының құрылуы, қазақ хандығының құрылуының алғышарттары, қазақ хандығының құрылуы туралы деректер зерттеліп, қарастырылды.

***Кілт сөздер:** хан, қазақ хандығы, деректер, әулет.*

Жәнібек Қазақ хандығының тұңғыш шаңырағын көтерген Барақ ханның ұлы, ал Керей оның ағасы Болат ханның баласы. Қазақтың тұңғыш тарихшысы Мырза Мұхамед Хайдар Дулати Қазақ хандығының құрылған уақытын хижраның 870 жылына (1465-1466 жж.) жатқызады.

Қазақтың алғашқы ханы болып Керей жарияланды. Одан кейін қазақ ханы болып Жәнібек сайланды. Бұлардың тұсында Жетісу халқы 1462 жылы Моғолстан ханы Есенбұға өлгеннен кейін ондағы тартыстың күшеюіне байланысты, өзара ынтымақты нығайтуға үлес қосты. Әбілқайыр хандығынан көшіп келушілер Жәнібек пен Керейдің Қазақ хандығын күшейте түсті. Едәуір әскери күш жинаған және Жетісуда берік қорғанысы бар Жәнібек пен Керей Жошы әулетінен шыққан сұлтандардың Шығыс Дешті Қыпшақты билеу жолындағы күресіне қосылды. Бұл күрес 1468 ж. Әбілқайыр өлгеннен кейін қайтадан өршіді. Қазақ хандарының басты жаулары Әбілқайырдың мұрагерлері оның ұлы Шейх -Хайдар мен немерелері Мұхамед Шайбани мен Махмұд сұлтан болды.

XVI-XVII ғ.ғ. Қазақ хандығы нығайып, оның шекарасы едәуір ұлғая түсті. Өз тұсында Қазақ хандығының территориясын кеңейту процесін жедел жүзеге асырып, көзге түскен хандардың бірі Жәнібектің ұлы Қасым. Қасым ханның (1511-1518 жж.) тұсында Қазақ хандығының саяси және экономикалық жағдайы нығая түсті. Ол билік құрған жылдары қазақ халқының қазіргі аумағы қалыптасты. Солтүстікте Қасым ханның қол астындағы қазақтардың жайлауы Ұлытаудан асты. Оңтүстік-шығыста оған Жетісудың көп бөлігі (Шу, Талас, Қаратал, Іле өлкелері) қарады. Қасым ханның тұсында Орта Азия, Еділ бойы, Сібірмен сауда және елшілік байланыс жасалды. Орыс мемлекетімен алғаш байланыс жасалды. Ұлы князь III Василий (1505-1533) билік құрған кездегі Мәскеу мемлекеті еді. Шығыс Еуропа да Қазақ хандығын Қасымның тұсында танып білді [1].

Дегенмен Қасым хан тұсында Қазақ хандығы бір орталыққа бағынған мемлекет болмады. Қасым өлгеннен кейін Қазақ хандығында құлдырау кезеңі басталды. Өзара қырқыс, таққа талас басталды. Моғолстан және өзбек хандарының қазақ билеушілеріне қарсы одағы қалыптаса бастады. Өзара тартыс кезінде Қасым ханның ұлы және мұрагері Мамаш қаза тапты. Қасым ханның немере інісі Таһир (1523-1532) хан болды.

Қазақ хандығының құрылуы туралы тарихи деректерге тоқталатын болсақ, осы мақалада Қазақ хандығының құрылуының жалпы мәселелеріне көңіл аударып зерттеушілердің назарын аудармақпыз.

Біз қарастырып отырған мәселе XIX ғасырдың 60 жылдарынан бері В.В.Вельяминов-Зерновтың еңбегі тарихшылардың назарында келе жатыр. Мәселенің

әр түрлі аспектілерін зерттеп қарастыруда әр жылдары Ш.Құдайбердіұлы, А.П. Чулошников, М.Тынышпаев, В.Вяткин, К.А.Пищулина, Т.И.Султанов және тағы басқалар үлес қосты. Осы тарихшылардың зерттеулері негізінде Қазақ хандығы құрылуының мынадай мәселелері көпшілік назарына ұсынылады:

I. Қазақ хандығы құрылуына Керей мен Жәнібек сұлтандардың Дешті Қыпшақтағы Әбілқайыр ханнан бөлініп, Моғолстанның батысындағы Шу бойына қоныстануы негіз болған.

II. Қазақ хандығы құрылуы хижраның 870 ж жүзеге асқан.

III. Қазақ хандығы құрылуы Алтын Орданың саяси ыдырау нәтижесінде болған.

IV. Керей мен Жәнібектің көшуіне Дешті Қыпшақтағы ру-тайпалық қайшылықтар мен шиеленістер себеп болған.

V. Керей мен Жәнібектің көшуі Дешті Қыпшақтағы таптық күрестің нәтижесінде болған.

VI. Қазақ хандығы құрылуы - бірнеше жылдарға созылған тарихи дамудың заңды қорытындысы ретінде дүниеге келген.

Қазақ хандығының құрылуы белгілі бір дәрежеде тарихи процестердің заңды қорытындысы болғандықтан оның тарихи алғы шарттары болады. Тарихи алғышарттардың өзін іштей жіктейтін болсақ, ол мынадай факторлардан тұрады:

- Қазақ хандығының құрылуының этникалық алғышарттары
- Қазақ хандығының құрылуының діни-рухани алғышарттары.
- Қазақ хандығының құрылуындағы моңғолдық фактор немесе мемлекеттіліктің дамуының әсері.

- Қазақ хандығының құрылуына тікелей әсер еткен саяси оқиғалар.

Бұл көрсетілген факторларды ғылыми тұрғыдан терең зерттеу бізге Қазақ хандығы құрылуының алғышарттарын түсінуге мүмкіндіктер береді. Енді қысқаша түрде осы факторларға назар аударайық [2].

Алдымен Қазақ хандығы құрылуының этникалық алғышарттары туралы. Кез-келген мемлекет белгілі бір этностың әлеуметтік территориялық ұйымы және қоғамның ішкі және сыртқы қатынастарын реттейтін басқару жүйесі болғандықтан этнос және мемлекет бір-біріне етене тығыз ұғым болып саналады. Қарапайым тілмен айтсақ мемлекетті этностар туғызады. Ал мемлекеттер этностың дамуына өркендеуіне жағдайлар жасайды. Осы қағиданы қазақ халқы мен Қазақ хандығына қолданып көрейік. Сонда Қазақ хандығын дүниеге әкелген қазақ этносы болып шығады. Ал тарихи деректерде қазақ этносы Қазақ хандығы құрылғаннан кейін жүзеге асқан деп баяндалады. Әрине деректің авторлары орта ғасырдың адамдары болғандықтан олар тарихи процестің алғышарттарына терең бойламай тек тарихи болмысты немесе объектіні баяндайды.

Қазақ хандығы құрылуының келесі бір алғышартына діни-рухани алғышарттар жатады. Кез-келген этнос немесе этносты құраған ру-тайпалар жиынтығы өздерін нақты бір этностың мүшесіміз және басқа этностардан ерекшелендіріп көрсететін нәрсеге олардың ру-тайпалық санадан жоғары тұрған халықтың санасы жатады. Ал халықтық сананың пайда болуына діни фактор мен рухани факторлар жетекші роль атқарады [3].

XIII-XV ғасырлардағы Қазақстан аумағында болған діни-рухани дамуларда ислам дінінің Алтын Орда мен Ақ Орда мемлекетінде ресми дінге айналуы шешуші рөл атқарды. Бүкіл Дешті Қыпшақтағы тайпалардың толығымен және түпкілікті түрде мұсылманданып, ортақ бір дінге сенуі Аллахты ортақ құдай деп тануы, Мұхаммедті ортақ Пайғамбар деуі, құранды исламның ортақ қасиетті кітабы деп білуі, сондай-ақ шариғат жолының бүкіл тайпаға бірдей болуы - ру тайпаларды ортақ діни кеңістікпен қатар ортақ рухани кеңістікке енгізеді.

Осылардың нәтижесінде ру-тайпаларда ру-тайпалық санадан жоғары тұрған сана қалыптасады. Міне, осы сала этникалық процесті жаңа деңгейге көтеріп, соған сай мемлекетті қалыптастырады. Яғни, бұл мәселеде Қазақ хандығының құрылуының алғы шартын болашақта терең зерттеуді қажет етеді. Бұл факторды толық зерттемей Қазақ хандығының құрылуын нақты меңгердік деп айта алмаймыз [4].

Қазақ хандығының құрылуындағы келесі алғышарттарға монғолдық фактор немесе монғолдар енгізген мемлекеттік жүйенің тікелей әсері жатады.

XIII ғасырдың басында монғол жаулап алуы нәтижесінде Дешті Қыпшақта саяси және әкімшілік жағдайлармен қатар мемлекеттік жүйесі де өзгереді. Бұрынғы монғалдарға дейінгі Дешті Қыпшақтағы Қыпшақ мемлекеттігі ерте ортағасырлық феодалдық қатынастарға негізделмегендіктен, ондағы билік түрлері, олардың бір-біріне қарым-қатынасы бір-біріне тәуелді болды.

Ал Шыңғыс хан енгізген мемлекеттік жүйеде бұл жағдайлар басқаша көрініс тапты. Мұндағы билік түрлері ішінде хандық билік биліктің басқа түрлерінен жоғары тұрды. Биліктің басқа түрлерін өзіне тәуелді етті немесе атқарушы билік биліктің басқа түрлерін өз қолына алды. Сөйтіп нәтижесінде XIII-XV ғасырларда мемлекеттіліктің нығайтылған түрі өмір сүрді. Мұндай мемлекеттік жүйе халықтық санаға жете бастаған ру-тайпаларды басқаруда тиімділік көрсетті. Яғни халықтық деңгейге көтеріле бастаған этникалық процеске сай болуы үшін осындай нығайтылған мемлекеттік жүйе қажет болатын. Мұндай жүйенің қалыптасуын монғолдық мемлекеттік жүйе қамтамасыз етті. Сондықтан мұндай жүйені монғолдық фактордың тікелей әсері деп есептейміз. Бұл мәселені де ғылыми тұрғыдан терең зерттеу Қазақ хандығы құрылуының алғышарттарын толық білуге мүмкіндіктер береді.

Жоғарыда біз қарастырған үш мәселе Қазақ хандығы құрылуының алғышарттары мәселесіне жатады. Жалпы осы алғышарттарды зерттемей, оларды толық меңгермей, Қазақ хандығының құрылуы туралы ой-пікірлерді айту мәселені шешуде толық нәтиже бермейді. Сондықтан да Қазақ хандығының құрылу процесі мәселесі қандай маңызды болса, оның алғышарттары да сондай маңызды деп есептейміз.

Қазақ хандығы құрылуындағы келесі бір маңызды мәселелердің қатарына хандықтың құрылуына қатысты құрылу процесіне байланысты оқиғалар барысы жатады. Жоғарыда атап өткеніміздей бұл мәселелер бір шама түрде зерттеушілер тарапынан қарастырылған. Керей мен Жәнібектің көшуі олардың Моғолстанда орналасуы, сондай-ақ хандықтың құрылуының қай жылы құрылғандығы жөнінде біршама айтылады. Бұл проблемаларды тереңірек қарастыра келе біз мынадай тұжырымдар жасаймыз:

Керей мен Жәнібектің көшуі М.Х. Дулатидің “Тарихи Рашиди” атты еңбегінде баяндалады да, барлық зерттеушілер осы тарихи оқиғаны хандықтың құрылуымен байланыстырады [5].

Хандықтың құрылған жылы ретінде 1456, 1465-1466, 1470-1471 жылдар деп көрсетіледі. Бұл жөнінде осы мәселемен айналысқан әрбір тарихшы өз дәлелдеулеріне сүйеніп, немесе еш дәлелдеусіз осы жоғарыдағы даталардың біреуін көрсетеді. Біздің ойымызша бұл мәселелер әлі болса толық зерттеуді қажет етеді. Біз төменде осы мәселеге байланысты тұжырымдарымызды қысқаша тезистер түрде білдіріп көрелік.

Қазақ хандығының құрылуы бір саяси оқиғамен жүзеге асқан процесс емес, Керей мен Жәнібектің Әбілқайырдан бөлініп, Моғолстанға көшуі тарихи процестегі маңызды оқиғаның бірі. Қазақ хандығының құрылуы осы тарихи оқиғадан бастау алатындықтан кейбір зерттеушілер хандықтың құрылу процесіндегі басқа оқиғаларды аңғармайды. Хандықтың құрылуында осы оқиға яғни, Керей мен Жәнібектің көшуі басты рөл атқарса, одан кейінгі ірілі-ұсақты тарихи оқиғалар, сондай-ақ Әбілқайыр

хандығы күйрегеннен кейін Дешті Қыпшақтың басым бөлігінде Қазақ хандығы билігінің үстемдікке жетуі осы тарихи процесті аяқтаған оқиға деп есептейміз. Бұл хандықтың құрылу барысы шамамен 13-14 жылға созылған тарихи процестерден тұрады.

Осы мәселедегі маңызды және ең дау-дамайлы сұраққа хандықтың нақты қай жылы құрылғандығы туралы таластар жатады. Біз қысқаша түрде қазіргі кездегі бірнеше пікірлерді талдап, оны түсіндіріп көрейік

а) Қазақ хандығы 1456 жылы құрылды деген пікірді XX ғасырдың басында Ш. Құдайбердиев, А.П. Чулошников өз еңбектерінде қолданған болатын. Осы екі автордан кейін бұл датаны қазіргі күнде қолдаушылар бар. Бұл датаны 1864 жылы В.В. Вельяминов-Зернов “Тарихи Рашидидегі” Керей мен Жәнібектің көшуі туралы сөйлемдерді орыс тіліне аударуға келе оқырмандарға түсінікті болуы үшін бұл датаны жақша ішінде берген болатын. “Тарихи Рашидидің” мәтінінде бұл дата кездеспейді. Сол себепті де 1456 жылы қазақ хандығы құрылған жылы деген пікірді ғылыми негізсіз пікір дегіміз келеді [6].

ә) Қазақ хандығы құрылған жылы деп көрсетілген дата 1465-1466 жыл туралы. Бұл пікірдің қате екендігін алғаш рет өз еңбегінде Т.И. Сұлтанов дәлелдеген болатын. Қысқаша түрде айтсақ сол кездегі Моғолстан ханы Есен Бұғаның нақты 1461-1462 жылы қайтыс болғандығын М.Х. Дулати тайға таңба басқандай етіп көрсетеді. 1465-1466 жылы Есен Бұғаның Керей мен Жәнібекті Моғолстанға қабылдауы қисынға келмейді.

б) Қазақ хандығының құрылуының бастауы 1457-1458 жылға келеді деген пікір. Керей мен Жәнібектің Моғолстанға көшіп келуі 1457 жылдың күзінде болған оқиға деп, ал Керейдің хан сайлануы 1458 жылдың күзінде жүзеге асқан деп есептейміз.

Жалпы, қорыта келе тағы да қайталап айтарымыз Қазақ хандығының құрылу мәселесі әлі де болса арнайы түрде зерттеуді қажет етеін мәселелер қатарына жатады. Ал оларды зерттеу алдымыздағы тұрған маңызды мәселердің қатарына жатады.

Қазақ хандығының құрылу тарихындағы ең көп талас тудырып отырған мәселелердің біріне – хандықтың құрылған жылына қатысты мәселе жатады. XIX ғасырдың ортасынан XX ғасырдың 70-80-ші жылдарына дейін осы мәселе жөнінде пікір білдірген зерттеушілер 1456 жылдан XV ғ. 90-шы жылдары аралығындағы бір жылды көрсетеді. Тіпті 1428 жылды, 1445 жылды, XVI ғ. 40-шы жылдарын көрсеткен авторлар бар. Белгілі тарихшы, осы дәуірдің ірі маманы Т.И. Сұлтанов хандықтың құрылуы бір жылда емес, 1459 - 1470/71 жылдар аралығында жүзеге асқан деген пікірін өзінің бірнеше зерттеулерінде дәлелдеп береді. Ғалымның бұл пікірін ешбір зерттеуші мамандар соңғы 15-20 жылда теріске шығарған жоқ. Соған қарап қазіргі таңда Қазақ хандығының құрылуы бір жылда, бір оқиға нәтижесінде емес, керісінше, бір тарихи кезеңдегі бірнеше оқиғалар барысында жүзеге асқан деген пікірдің үстем болып тұрғанын байқаймыз. Дегенменде анда-санда мерзімді басылым беттерінде әуесқой тарихшылар мен тарихты жақсы көретін қаламгерлердің хандықтың құрылған жылына қатысты өзгеше пікірлер немесе бұрынғы пікірлердің бірін қайта жаңғыртуға арналған жарияланымдары шығып тұрады [7].

Қазақ хандығы — Қазақстан аумағында бұрын болған мемлекеттік құрылымдардың мұрагері, этникалық процестермен байланысты әлеуметтік қатынастардың өзгерістер мен экономикалық даму нәтижесі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Қазақ хандығы құрылуының мәселелері / Б. Кәрібаев, Т.И. Сұлтанов //Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті Абай Институтының Хабаршысы. №4(10). - 2011. - 79-83 бб.

2 Бахр ал-асрар фи манакиб ал-ахйар // Материалы по истории Казахских ханств в XV – XVIII вв. (Извлечения из персидских и тюркских сочинений) Составители: С.К.Ибрагимов, Н.Н.Мингулов, К.А.Пищулина, В.П.Юдин. Алма-Ата, 1969.

3 Захир ад-дин Мұхаммед Бабыр. Бабырнама. Толықтырылып екінші басылуы. Қазақ тілінде сөйлеткен Байұзақ Қожабекұлы. Алматы: Ататек. - 1993, 448 б.

4 Мұхаммед Хайдар Дулати. Тарих-и Рашиди. (Хақ жолындағылар тарихы). – Алматы: М.Х.Дулати қоғамдық қоры, 2003. 616 б.

5 Қазақтың көне тарихы/ М. Қани –Алматы. Жалын.- 1993. – 218 б.

6 Ахмет, С. Қазақ дәстүрлік құқықтарының түп-төркіні / С. Ахмет// Қазақтың ата заңдары: Құжаттар деректер және зерттеулер. 10 томдық. (Бағдарлама жетекшісі С.З. Зиманов). – Алматы. - Жеті жарғы. - 2004. 2 том. -126-127 бб.

7 Кенжалиев, З.Ж. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы көшпелі құқықтық мәдениет/ З.Ж. Кенжалиев Алматы. - Жеті жарғы. - 1998. - 76-82-бб.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается проблемы становления и развития Казахского ханства, предпосылки формирования Казахского ханства. Проанализированы основные исторические документы и источники.

RESUME

The article covers the problems of establishment and development of Kazakh khanate, pre-conditions for its formation. It analyzes major historical documents and sources.

А. Ж. Сисенбаева, магистрант

Г. А. Елеуова, магистрант

Э. К. Утемисова, педагогика магистрі

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университеті, Орал қ., ҚР

КӨП ТІЛДІ БІЛІМ БЕРУДЕГІ АҒЫЛШЫН ТІЛІНІҢ РӨЛІ

Аннотация

Көптілді тұлғаны қалыптастыру – бәсекеге қабілетті қоғам құрудың негізі. Бүгінгі күні көптілді білім беру – заман талабы. Тілдің адам өміріндегі ең шешуші рөл атқаратыны әркімге де түсінікті. Ол танудың, түсінудің, дамудың құралы. Көп тіл білу біздің мемлекетіміздің халықаралық байланыстарын дамытуға мүмкіндік беретін тұлғааралық және мәдениаралық қарым-қатынастардың аса маңызды құралы болып табылады.

Кілт сөздер: *үш тұғырлық, көп тілдік, ағылшын тілі, жаһандану, коммуникация*

Бүгінгі таңда елімізде «Көптілділік» мәселесі көкейкесті мәселелердің бірі болып саналады. Елбасымыз сол үшін де тілдердің үштұғырлылығын міндеттеп отыр.

Үш тұғырлы тіл мәдениетін қалыптастыру үшін басқа шетел тілдері ішінен не себепті ағыл-шын тілі таңдап алынды? Өйткені, жаңа әлемдік мәдени өмірде ағылшын тілі ең кең тараған дүни-ежүзілік қатынас құралына айналып отыр. Көптеген қазіргі заманғы тіл мамандарының пікірінше, ағылшын тілі мәдениетаралық қатынас құралы болу сияқты жалпы қоғамдық қызмет атқарумен бірге төмендегідей қосымша міндеттер атқарады екен: біріншіден, ол білімдерді бір тілден екіншісіне аударып тарату қызметін атқарады; екіншіден, халықаралық коммуникация мен ақпарат құралдары қызметін атқарады; үшіншіден, адамдар арасында бүкіл әлемдік ой-пікірлер алмасу түрі және төртіншіден аса мол ақпараттарды сақтау құралы қызметін атқару тілі болып табылады.

Үш тұғырлы тіл мәдениетін қалыптастыру үшін басқа шетел тілдері ішінен не себепті ағыл-шын тілі таңдап алынды? Біріншіден, ол білімдерді бір тілден екіншісіне аударып тарату қызметін атқарады; екіншіден, халықаралық коммуникация мен ақпарат құралдары қызметін атқарады; үшіншіден, адамдар арасында бүкіл әлемдік ой-пікірлер алмасу түрі және төртіншіден аса мол ақпараттарды сақтау құралы қызметін атқару тілі болып табылады.

Үш тұғырлы тіл мәдениетін қалыптастыру үшін басқа шетел тілдері ішінен не себепті ағылшын тілі таңдап алынды? Біріншіден, ол білімдерді бір тілден екіншісіне аударып тарату қызметін атқарады; екіншіден, халықаралық коммуникация мен ақпарат құралдары қызметін атқарады; үшіншіден, адамдар арасында бүкіл әлемдік ой-пікірлер алмасу түрі және төртіншіден аса мол ақпараттарды сақтау құралы қызметін атқару тілі болып табылады [1].

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев Қазақстан халықтары Ассамблеясының 12 сессиясында: «Қазақстандықтардың жас ұрпағы кем дегенде үш тілді білулері тиіс: қазақ, орыс, ағылшын тілдерін еркін меңгерулері қажет»-деп, Еуропадағы мектеп түлектері мен студенттерінің өзара бірнеше тілде еркін сөйлесулері қалыпты жағдайға айналғандығын атап өтті. Кем дегенде үш тілді меңгеру-заман талабына айналып отырған қажеттіліктердің бірі.

Қазіргі таңда адам қызметінің барлық салаларында жаһандану үрдісі орын алғандықтан, білім беру саласында қайта қарастырулар жетілдіруде. Сол себептен ақпараттық- коммуникативтік құзырлықпен қатар, полимәдениеттілік бүгінгі уақытта әлемдік білім беру қоғамдастығының кеңістігін қалыптастыратын білім беру құзырлығының басты бағыттарының бірі ретінде анықталды.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев өзінің жылдағы дәстүрлі Жолдауында «Тілдердің үш тұғырлығы» айтылды.

Көптілді тұлғаны қалыптастыру – бәсекеге қабілетті қоғам құрудың негізі. Бүгінгі күні көптілді білім беру – заман талабы. Тілдің адам өміріндегі ең шешуші рөл атқаратыны әркімге де түсінікті. Ол танудың, түсінудің, дамудың құралы. Көп тіл білу біздің мемлекетіміздің халықаралық байланыстарын дамытуға мүмкіндік беретін тұлғааралық және мәдениаралық қарым-қатынастардың аса маңызды құралы болып табылады.

Президентіміз Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына Жолдауындағы “білім беру жүйесінде үш тілдің – мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілін, ұлтаралық қатынас тілі ретінде орыс тілін және әлемдік экономикаға үйлесімді кірігу тілі ретінде ағылшын тілін меңгерген, бәсекеге қабілетті маман да-ярлау” [2] міндетін атап көрсетті.

Ағылшын тілін үйренгеннен біз мәңгірттенбейміз. Ағылшын тілі қазақ тілін үйренуге ешқандай кедергі жасамайды. Тек соны түсіне білуіміз керек. Ия, расында да, ағылшын тілі қазақ жерінде өз үстемдігін жүргізе алмайды. Қазақстанда тек қазақ тілі ғана билік құра алады. Ағылшын тілі – қазақ жерінің жаңа әлемге ашар есігі. Үштілділікті үрейлі кейіпте елестететін кейбір ағаларымыз «мұны ең соңғы өлу деп те қорқатындығын» жасырмайды. Жоқ! Біз өзге тілдерден қорықпауымыз керек. Керісінше, сол тілдерді пайдалана отырып өзімізді өзгелерге таныта білуіміз қажет. Себебі, ағылшын тілі мемлекеттік тілмен бәсекелес емес». Ағылшын тілін үйренгеннен біз мәңгірттенбейміз. Ағылшын тілі - әлемдік бизнес тілі, мемлекеттік тіл – ұлт тілі. Мемлекеттік тілде сөйлеу - әрбір Қазақстан азаматының борышы. Ағылшын тілі қазақ тілін үйренуге ешқандай кедергі жасамайды. Тек соны түсіне білу керек. Әлемдік ғаламдандырудың өткізгіші, ғаламданды-ру тілі болып танылған ағылшын тілін білу - ағылшын тілді елдермен тиімді байланысқа түскен әлемдік деңгейде өз орнын ойып тұрып ала бастаған Қазақстан үшін қажеттілік. Қиындық туғыза-тыны - аталған үш тілді меңгерген мамандардың кездесе бермейтіні. Ендеше, аталған компонент-терден тұратын, яғни қазақ, ағылшын, орыс тілі қатысқан үштілділік сөйлермендерін дайындау кезек күттірмейтін мәселе. Мәселені түбегейлі шешу үшін Қазақстанның жоғары оқу орында-рында ағылшын, қазақ тілінен маман болып шыққан қазақтілді қазақ және басқа ұлт өкілдерін үштілділікке ыңғайлап қайта дайындаудан өткізіп, оларға үштілділік маманы деген құжат табыс еткен жөн [3].

Бүгінде еліміз жаңа ғасырдың табалдырығын абыройлы көрсеткіштермен аттап, дамыған отыз елдің қатарына қосылуға бет бұрғандықтан, еліміздің білім беру жүйесі де әлемдік білім талаптарына сәйкес болуы тиіс. Сондықтан ақпараттың және коммуникативтік құзыреттілікпен қатар, бүгінгі таңда полимәдениеттілік білімнің базалық құзыреттілігі ретінде танылып Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Болашақ» атты Мемлекеттік бағдарламасы Қазақстанның бүкіл әлемдік білім жүйесіне енгендігінің куәсі. Біздің түлектеріміз әлемнің ең жақсы университеттерінде білім алуы үшін ағылшын тілін жақсы деңгейде білулері керек. Мектеп-гим-назиямыздың педагогикалық, оқушылар және ата-аналар ұжымы көптілді тұлғаның бүгінгі заман талабы екенін түсіне отыра, әрі қарай да тілдерді меңгеруге даярлық танытып, білім жүйесінде де, әлемдік еңбек нарығында да бәсекеге қабілетті болуға ұмтылады.

Тарихи деректерге жүгінсек, осыдан 12 ғасырдың алдында жасаған энциклопедист ғалым, әлемде Аристотелден кейін екінші аға ұстаз аталған ұлы ғұлама Әбу Наср Әл-Фараби бабамыз өз өмірінде 70 ке жуық ұлттың тілін жеттік білгендіктен, артына мәңгі өшпес мол рухани құнды мұра қалтырып кеткендігі анық. Көп тілді меңгерген адам әуелі өз тілінде ой қортып, туған халқына өнеге болып, өзге жұртпен бәсекеде ырықты орынды иелеп, сан мәдениетті санасына салып сараптай алса, онда ол өз өмірін қалайда мағыналы өткізетін айтулы тұлға болып жетілері анық.

Бұл халықаралық тұрғыда бағытталған тұлғаны тәрбиелеуде тікелей құрал болып есептеледі, яғни өзін өркениетті және тарихи субъект ретінде тани алатын, даму кезінде өз елінің және адамзат тарихын қабылдай алатын, өзі үшін, халқы үшін, мемлекеті үшін, адамзат болашағы үшін жауапкершілік жүгін сезінетін, өзара тәуелділік пен әлем бүтіндігіне, адамзат өркениетінің ғаламдық мәселелерін шешуде мәдениаралық қатынастың қажеттілігін жете түсінетін, адамның азаматтық құқықтарын мойындайтын және саяси бостандыққа ұмтылатын, қоғамдағы гуманизм идеалын жасау үшін басқа адамдармен, қозғалыстармен, қоғамдық институттармен қызмет атқаруға дайындығы мен қабілеттілігін көрсете білетін және де қоғам, адам және табиғат арасындағы ынтымақтастықты қалыптастыратын ұқыпты да тиянақты, білікті маман мен адамды дайындау осы заман оқытушылары мен ұстаздардың алдында қойылатын үлкен заман талабы деп білуіміз керек.

Елбасымыз «Біз ағылшын тілін игеруде серпіліс жасауымыз керек. Қазіргі әлемнің осы «лингва франкасын» меңгеру біздің еліміздің әрбір азаматына өмірдегі шексіз жаңа мүмкіндіктерді ашады» деді халыққа жолдауында. Айтылған сөзде негіз бар, себебі халықаралық байланыстар тіл мәртебесіне – ағылшын тілі ие болып отыр. Ағылшын тілінің әлемдік статуска ие болуын бірнешеге бөліп қарастыруға болады.

1) Осы тілдің бірнеше елде мемлекеттік тіл функциясын орындауы.

2) Оның басқа мемлекеттерде ресми статуска ие болып, мемлекет басқармасында, заң жүйесінде таралуы. Бұл жағдайда «болашақ жаһандық» тіл мемлекеттік тілден кейін, екінші ресми тіл болып саналуымен қатар, бірінші орынға иелік етуі де мүмкін. Дәлірек айтқанда шет тілі жартылай ресми болып, өмірдің кейбір салаларында қолданылады.

3) Тілдің мемлекеттегі оқу жүйесі саясатына байланысты болуы. Бұл жағдайда тіл ешқандай ресми дәрежеге ие болмай тұрып, оқытудағы негізгі шет тілі қабылданады. Ағылшын тілінің әлемдік болуына әсер еткен тағы бір фактор – оның лингвистикалық қасиеттері.

Алдымызда 2030 стратегия мақсат – 50 дамыған мықты мемлекеттердің қатарына қосылу. Әрине бұл үшін ағылшын тілін жетік меңгеру керек. Өйткені ағылшын тілі – ел экономикасын алға бастайтын, онда жасалатын маңызды келісім-шарттардың таптырмас кілт.

Қазіргі заман ағылшын тілін талап етуде. Ағылшын бірінші дүниежүзілік әмбебап тілі болып табылады. Еліміздің тарихында болып жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістер, білім беру саласындағы жаңа бағыттар ағылшын тілін оқытуды үнемі жетілдіруді, оқытудың ғылыми және әдістемелік деңгейін көтеру міндеттерін жүзеге асыруды қарқынды түрде талап етуде.

Осыған орай, ағылшын тілі тілдің үш тұғырының бірі ретінде қызмет етудің алғышарты - оның қоғамдық өмірдің әр алуан саласында қолданылуы, әлеуметтік-экономикалық, мемлекеттік зор ұлттар мен ұлыстардың бір-бірін түсінуіне – халықаралық сипат алған ағылшын тілінің өзіндік рөлі зор.

Ағылшын тілі - халықаралық тіл. Әлемдегі ең көп тараған, әрі қытай тілінен кейінгі халық саны бойынша ең көп пайдаланатын тіл. Ағылшын тілі — БҰҰ-ның алты тілінің бірі болып саналады. Ағылшын тілі — дүние жүзіне ең кең таралған тіл.

Үндіеуропа тілдерінің батысгерман тілдеріне жатады. А. т. құрылымы жағынан флективті. Ұлыбритания, АҚШ, Аустралия, Жаңа Зеландияның мемлекеттік тілі болып табылады. Оған қоса көптеген мемлекеттердің ресми тілі болып саналады .

Ағылшын тілі қоғамдық құбылыстың бір формасы.

Бірден-бір фактор, өмірдің әмбебап бейнесінің дамуының үдеуінде ағылшын тілі болып табылады. Ағылшын тілі жанасушылықтың негізімен, сол салдардан осы айқын: ағылшын тілінде сөйлейтін елдердің арасындағы жаһанды тіл болады.

Елімізде жыл сайын шет елдерде білім алатын жастарымыздың саны артуда. Сол себепті де ағылшын тілін тереңдетіп оқитын мектептер, жоғары оқу орындары, тілге күш салуда. Еліміздің біршама аймақтарында да, Ағылшын тілін жетік меңгеру үшін көптеген курстар ашылған.

Елімізде сонау заманнан бері келе жатқан, Қазақ Мемлекеттік Қыздар Педагогикалық Университетіміз тілдерді оқытуда үлкен күш салғаны баршамызға айқын. Қазіргі таңда университетімізде көп тілді оқыту курстары бар: Француз, Қытай, Түрік, Орыс, Ағылшын тілдері, т.б. Ағылшын тіліне жеке тоқталсақ, тілді үйренуде студенттеріміз өз білімдерін шыңдауда.

Қазіргі таңда, заман талабы тек қана жоғары оқу орындарында «Бакалавр» дәрежесімен ғана шектелмейді, сонымен қатар «Магистратура», «Докторантура» сияқты жоғары лауазымдарды талап етуде. Ол үшін міндетті түрде ағылшын тілін жетік меңгеру қажет.

Тілді меңгеру қиынға соғатыны аине рас. Сол себепті, ағылшын тілінде аудио-видео, онлайн программаларды көп көріп, тыңдау қажет. Ағылшын тілін оқып меңгеремін деген әрбір тұлға сөздік қорды байыту қажет [4].

Қазір көше бойында, аялдама да, оқу орындарында, телеэкранда тіпті ғаламторды аша қалсаңыз барлықтарыңызда ағылшын тілінің курсың оқуға шақырамыз деген хабарландыруларға еріксіз көзің түседі. Бұл дегеніміз – бүгінгі күннің заман талабы – ағылшын тіліне деген сұраныстың жоғары деңгейде екенін айқын дәлелі. Зерттеуші ағылшын тілінің лингвисті Д.Грэддол, 2015 жылы дүниежүзіндегі халықтың тең жартысы ағылшын тілінде сөйлейтін болады деп, жорамалдау да. Бұған дәлел қазіргі уақыттың өзінде, өз ана тілі – ағылшын тілінде сөйлейтін адамдардың саны 300 млн-асқан, ал жер бетіндегі 2 млн-дай халық екінші тіл ретінде қолданады. Сонымен қатар тілді әртүрлі дәрежеде меңгерген адам саны 1 млрд-тан асып отыр. Сондай-ақ ғалымының зерттеуі бойынша, 2005-2015 жылдар аралығында 2 млрд-қа жуық адам ағылшын тілін үйрене бастаса, бұл көрсеткіш тағы да өсіп, әлемде тілді түрлі дәрежеде қолданатын халық 3 млрд-қа дейін өседі. Бұл көрсеткіштің күн санап ұлғайуына қазақ ұлты барынша өз үлестерін қосып жатқанын айта кету керек. Себебі Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың өзі халыққа жолдауында «Тіл үштұғырлығы» мәдени жобасын кезеңдеп іске асыруды ұсынды. Бұндай үндеу қоғамда қызу пікірталас туғызып келеді. Қазақ тілінің мәртебесін көтермейінше, мықты, өркениеті дамыған ел болмайтынымызды алға тартты. Ғалым Шоқан Уәлиханов: Халықтың кемеліне келіп өркендеп өсуі үшін ең алдымен азаттық пен білім қажет" – дейді. Сондықтан да өркениетті, қоғам мен құқықтық мемлекеттің одан ары өсіп-дамуы үшін білімді мамандармен қатар ағылшын тілін жетік білу керек екені айқын [5].

Демек ағылшын тілін білмей, заман талабына лайықты, бәсекеге қабілетті тұлға қалыптастыруға толық қол жеткізе алмаймыз. Орыс тілі арқылы қосымша білім алып, дүниетанымын байытып, араласатын ортасын кеңейтіп, іргелес мемлекеттерден анағұрлым ілгері тұрған Қазақстан бұл жетістіктерімен шектеліп қалмау үшін де көптілділікке ұмтылуда. Өйткені еліміздің біліктілігі мен сауаттылық деңгейін әлемге танытып, алпауыт мемлекеттермен тереземізді теңестіру мүмкіндігіне жетелейтін

қадамдардың маңыздысы – көптілділік. Шетелдіктердің арасында біліктілігімен, сауаттылығымен суырылып алға шығу үшін де тіл білу маңызды [6].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Әбдуәли Т. Үштұғырлы тілден түңілмейік / Әбдуәли Т Жетісу, №31 2008 ж.
- 2 Білім. ғылыми-әдістемелік, ақпараттық-сараптамалық журнал, №3 2008 ж.
- 3 Қазақстан Республикасының Призендеті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан», «Тілдердің үштұғырлығы» мәдени жобасы. Астана, 2007 ж.
- 4 Қазақстан Республикасының Президентінің Жолдауы - 2012 жыл «Айқын» газеті, жаңа басылым «Еліміздегі ағылшын тілінің рөлі»
- 5 Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению, 2-е изд./ Пассов Е.И. — М.: Просвещение, 2011. — 116 б.
- 6 Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / Тер-Минасова С.— М.: Слово/ Slovo, 2008. С– 264-270

ТҮЙІН

Ағылшын тілі тілдің үш тұғырының бірі ретінде қызмет етудің алғышарты - оның қоғамдық өмірдің әр алуан саласында қолданылуы, әлеуметтік-экономикалық, мемлекеттік зор ұлттар мен ұлыстардың бір-бірін түсінуіне – халықаралық сипат алған ағылшын тілінің өзіндік рөлі зор. Ағылшын тілі – қазақ жерінің жаңа әлемге ашар есігі.

RESUME

The upbringing of multilingual personality at the current moment is the corner stone of polylingual education. The English language is the language which gives new possibilities, new approaches and new thinking to our new generation.

А. Ж. Сисенбаева, магистрант

Г. Қ. Кабулова, аға оқытушы.

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ОТБАСЫ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСТАРЛАРЫ

Аннотация

Қазіргі заманда отбасының құрылымы өзгеріп, оның мүшелер саны азайып, бала саны да кеми түсті. Қоғамдағы әлеуметтік, мәдени, экономикалық жаңғырулар, әр түрлі сипаттағы әлемдік деңгейдегі ақпарат алмасу, отбасы мүшелерінің арасындағы қарым – қатынас сипатына да өз әсері тигізіп отыр. Ғылымда отбасылық өмірге баулу, ұрпақтар сабақтастығы мәселелері философиялық, психологиялық, педагогикалық, әлеуметтік бағытта қарастырылған. Отбасы ұғымын психологиялық тұрғыда қарастыратын болсақ, оның атқаратын қызметтерін нақтылау, отбасындағы қарым – қатынас мәселесін талдау көптеген зерттеулерде орын алған. Мақалада отбасындағы қарым – қатынас ерекшеліктері мен жалпы ұрпақ тәрбиесіндегі ата – ана беделі сипатталған.

Кілт сөздер: *отбасы, қарым-қатынас, отбасылық фактор, ұрпақ, тәрбие, психологиялық түзету.*

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиясы - қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Жаңа кезеңдегі әлеуметтік саясаттың маңызды құрамдас бөлігі ретінде ана мен баланы қорғауды жариялаймын... Мемлекет үшін және менің жеке өзім үшін де ананы қорғау - ерекше мәселе», - деп көрсеткен болатын.

Жас ұрпаққа саналы тәлім-тәрбие беру оларды заман талабына сай, жан-жақты дамып жетілген, жаңашыл көзқарастағы азамат етіп қалыптастыру, кең көлемді және сан тармақты іс десек, осыған жету баспалдағының алғашқы қадамы оның отбасындағы алатын тәрбиесіне байланысты болады. Себебі, отбасында жеке тұлғаның сапалары мен ішкі жан дүниесі қалыптасып, болашақ қабілеттері бастау алады. Отбасы әлеуметтік институт ретінде адамның бүкіл өмір барысына зор ықпал етеді. Әсіресе жасөспірімдік кезеңде тұлғаның психологиялық, қарым-қатынастық, эмоционалдық-еріктік және мінез-құлықтық негіздері қаланғанда отбасы рөлі ерекше орын алады. Баланың жарық дүниеге келген алғашқы күндерінен бастап-ақ, оның әлеуметтік ортасы- отбасылық өзара қарым-қатынас жүйесі болып табылады. Баланың жаңа әлеммен барлық әлеуметтік байланысы алғашқы кезеңде ата-анасы арқылы ғана болады. Отбасында балалар табиғи түрде өмірге бейімделіп, моральдыққұндылықтарды, әлеуметтік қалыпты, қоғамның мәдени дәстүрлерін меңгереді.

Отандық және шетелдік психологияда Л.С.Выготский, Л.И.Божович, И.В.Дубровина, М.И.Лисина, А.С.Макаренко, Д.Б.Эльконин, А.Валлон, П.М.Якобсон, А.Адлер, К.Хорни және т.б. ғылыми еңбектерінде баланың психологиялық дамуындағы отбасылық ортаның маңыздылығы жан-жақты зерттеліп қарастырылған.

Л.Г.Морганның пікірінше: «отбасы қоғамның төменнен жоғары сатыға дамитыны сияқты төменгі сатыдан жоғары қарай көшіп отырады, яғни, отбасылық орта да ешқашан өзгеріссіз қалмайды (әлеуметтік қырынан қарағанда) әрбір мәдениет (жеке мәдени субъект) отбасының қалыпты, әрі нақты моделін жасақтайды. Қалыпты отбасы

құрылымына: отбасы мүшелері, олардың өзара қарым-қатынасы, жауапкершілігі, өзара әрекеттесу, сондай-ақ, даму қабілеті сияқты элементтер енеді. Қоғамдағы шынайы отбасының нормативтік үлгісі оның құрылымын айқындайды[1].

Қалыпты отбасы деген түсінік өте күрделі әрі шартты. В.Н.Дружининнің түсінігі бойынша, балалардың психологиялық және дене дамуына оң әсер ететін, баланы әлеуметтендіру үшін жағдай жасайтын, отбасы мүшелерінің әлеуметтік қорғалуын қамтамасыздандыратын қажетті тұрмыс деңгейін талапқа сай ұйымдастыратын отбасы, қалыпты деп саналады. Қоғамның адамгершілік құндылықтары жағынан қарағанда, адами мәдениетте, әлеуметтік өлшемде отбасының идеалдық, нормативтік анықтамасы түзіледі әйтсе де қалыпты отбасы әлеуметтік мәдени нормаларға сай идеалды болып саналмауы да мүмкін, өйткені, отбасы әртүрлі деңгейдегі адамдар қауымдастығынан құралады. Шынайы өмірде үлгілі отбасылар ғана емес басқа да отбасылар құрылып немесе ажырасып жатады.

А.Я.Варга өз тарапынан отбасының келесідей үлгісін ұсынады:

1. Өмір ағымының алғашқы сатысы-бұл ересек балаларымен ата-аналық отбасы. Жастар өз бетімен тәуелсіз өмір сүру тәжірибесін жинақтай алмайды. Ол өз отбасының бір бөлшегі, сол отбасының ережесін орындаушы, өз ата-анасының баласы және оның өз отбасы үшін жеке жауапкершілігі жетпейді.

2. Өмір ағымының екінші сатысында жастар бір-бірімен танысып, үйленіп үйге жас жұбайын алып келеді. Бұл отбасы ережесіне жаңалық енгізеді. Міндет- үлкен отбасы ішінде жас отбасын тәрбиелеу. Жастар өзара бір-бірімен келісім жасаудың сыртында олармен бірге тұратын отбасы ережесін қабылдап, өзара әрекеттестіктің жаңа ережесін жасақтауға тиіс. Ереже бойынша үйге енген жас адам үлкен отбасының тағы бір баласы есебінде болады.

3. Өмір ағымының үшінші сатысы отбасында жас сәбидің дүниеге келуімен байланысты. Бұл сол отбасылық жүйеге өзінше дағдарыс кезеңі болып табылады. Өйткені, сәбидің пайда болуы қалыптасқан ережені бұзып, отбасы мүшелерінің қызметтік міндеттерінің ауысуына тура келеді.

4. Төртінші кезеңде отбасында екінші бала дүниеге келеді. Бұл кезең алғашқы кезеңнен іс-тәжірибе алғандықтан онша қиындық келтірмейді. Балалардың өзара қызғанышы болмаса, отбасында айтқандай өзгеріс бола қоймайды.

5. Өмір ағымының бесінші сатысында үлкен ата-ана, ата-әже қартайды, қариялар орта буынға тәуелді болып қалады. Бір айырмашылығы олар бала болған шағында кішкене балаларға берілетін мейірімге бөлене алмайды. Жиі кикілжің, келіспеушілік туындайды.

6. Алтыншы кезең алғашқыны қайталайды. Қариялар өмірден өтіп, отбасында есейген балалары бар жұбайлар қалады. Бұл кезең өзіндік ерекшелігімен сипатталады [2].

Белгілі психиатор А. Е. Личкоотбасы талдамасының толық жүйесін төмендегідей нұсқада ұсынды.

1. Құрылымдық құрам: толыққанды отбасы (анасы мен әкесі бар);толық емес отбасы (жалғыз анасы не әкесі);құрамы бұзылған (өгей әкесі не өгей шешесі).

2. Функциональдық ерекшелігі:үйлесімді отбасы;үйлесімсіз отбасы.

А.Е.Личконың ойынша үйлесімсіз отбасы әртүрлі болады, оның болу себептері:

- ата-аналар арасындағы серіктестіктің жоқтығы (яғни, бірі бұйырады, екіншісі бағынады);

- отбасы мүшелерінің өзара түсінушілігі жоқ, бір-біріне сезімталдық жақындығы, ынтымақтастығы жоқ, ортақ өмірлік мәселелерге жауапкершіліктің біртекті еместігі;

- үнемі жанжалдасудың болуы (жоғары ажырасу қаупі бар отбасы бар);

- отбасының бір мүшесіне басқалардың шектен асқан тәуелділігі, отбасылық өмірдің қатаң тәртібі, екіжақты эмоционалдық жылудың жоқтығы, отбасы мүшелерінің жан дүниесі әлеміне әміршілік қысымның көрсетілуі (ригидтік псевдоәлеуметтік отбасы) [3].

Г.П.Бочкарева қалыпты емес отбасы түрлерін төмендегіше бөледі:

1. Қолайсыз отбасында ата-аналар балалары үшін алаңдау былай тұрсын, олар өрескел қатал, өз балаларының құқықтарын сыйламайды, еріктеріне қысым көрсетеді.

2. Сезімталдық байланысы жоқ отбасы мүшелеріне баланың қажеттілігін ескеру тән емес, олар баламен өзара қалыпты қатынас құра алмайды. Мұндай жағдайда бала сезімталдық мәні бар байланыс іздейді.

3. Балаға қызығушылық тудырмайтын, өз талғамы мен тілегіне сай емес талаптар қойылатын салауатты адамгершілік қатынасы төмен отбасыларда балалар тәртіпсіздікке бой ұрады

Қазіргі таңда қоғамда болып жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістердің әсерінен отбасының әлеуметтік функциялары мен иерархиялық сипаты өзгеріп отыр. Алайда, барлық уақытта да бала өсіру, тәрбиелеу отбасының маңызды функциясы болып қалатындығы анық. Кез келген отбасында бала тәрбиесіне баса назар аударылу қажет [4].

Ал, Е.А.Тюгашев әріде, XVIII ғасырда зерттелген отбасының даму бағыттары, бірақ XX ғасырда ғана айқын түсінікке ие болған отбасылық кезеңдерді ұсынады:

- Неке санының күрт төмендеуі, өйткені жұптардың заңды некеге ынталанбай, бірінің алдында бірі жауапкершілікті сезінбеуге бой ұруы;

- Жалғызбасты отбасының көбеюі, жесірлер мен жалғызеркектілердің жаппай көбеюі. Е.А.Тюгашевтің мәліметі бойынша Парижде некелі отбасыларға қарағанда бойдақ отбасылар күрт көбейген. Францияда 35 жасқа дейінгі әйелдердің 25% ғана некеге тіркелген екен;

- Отбасында балалар санының азаюы бұл экономикалық себептерге байланысты. Бүкіл әлемде жас отбасылар арасында баласыздықтың («child free») саналы таралуын зерттеген Эллен Пек (Ellen Peck, 1971, 1974, 1978). Кристин Парк, Лора Скотт, Винсент Кьяччио (Kristin Park, 2005, Laura S. Skott 2006, Vincent Ciaccio, 2007 [144, 154, 160]) мәліметіне сүйенсек, өз қалауымен баласыз болудың кең таралған себебі балаға уақыт бөлудің қажеті жоқ деген түсінік, одан да жануарлар мен басқа біреулердің балаларын қызықтаса жеткілікті деген ойлар. Сөйтіп Е.А.Тюгашевтің зерттеуінде «ФРГ халықтың үштен бір бөлігі (25-55 жас) тұрмыс құрмаған бойдақтар қалған үштен екі бөлігі баласыздар, қалғандары бір балалы отбасылар екені көрінеді;

- Некені бұзу саны едәуір көбейген: мысалы, Ресейде 1999 жылы 1000 некенің 623-і ажырасып кеткен. Жапонияда күні бүгін 100 некенің 24-і ажырасып, ал АҚШ-та - 55, Францияда-32 шамасында ажырасулар тіркелген. Ажырасулардан кейін адамдардың психологиялық оңалуына 1-3 жыл уақыт кетеді екен деп О.А.Кабанова қорытындылайды.

Сөйтіп, отбасын байланыстыратын жекелеген элементтер жойылады екен. Отбасы талдамасының толық жүйесін белгілі психиатор А.Е.Личко ұсынды. Оның сипаттауынша, отбасы анықтамасына енетін нұсқалар:

1. Құрылымдық құрам:

- толыққанды отбасы (анасы мен әкесі бар);
- толық емес отбасы (жалғыз анасы не әкесі);
- құрамы бұзылған (өгей әкесі не өгей шешесі).

2. Функциональдық ерекшелігі:

- үйлесімді отбасы;
- үйлесімсіз отбасы.

Автордың ойынша үйлесімсіз отбасы әртүрлі болады, оған себеп мыналар:

- ата-аналар арасындағы серіктестіктің жоқтығы (яғни, бірі бұйырады, екіншісі бағынады);
- отбасы мүшелерінің өзара түсінушілігі жоқ, бір-біріне сезімталдық жақындығы, ынтымақтастығы жоқ, ортақ мәселеге жауапкершілігі біртекті емес;
- үнемі жанжалдасу (ажырасу тәуекелі бар);
- отбасының бір мүшесіне басқалардың шектен асқан тәуелділігі, отбасылық өмірдің қатаң тәртібі, екіжақты жылудың жоқтығы, отбасы мүшелерінің жан дүниесі әлеміне әміршілік қысымның көрсетілуі (ригидтік псевдоәлеуметтік отбасы) [5].

Отбасы – некеге немесе қандас туыстыққа негізделген шағын топ, оның мүшелері тұрмысының ортақтылығымен, өзара моральдік жауапкершілікпен және өзара көмекпен байланысады.

Отбасылық тәрбиенің баланың коммуникативтік дамуына тигізетін әсеріне, ықпалына жүргізілген зерттеулерді талдай келіп, төмендегіше ой түйіндеуге болады. Дамудың жетіспеуі балаға өзінің орнын табуға өз бетімен шешім қабылдау, дербестік қабілетін қалыптастыруға кеселдік келтіріп, жауапсыздыққа, әлсіздікке әкеліп соғады да, өзін өзгелер мен тең құқылы сезініп, ортамен тіл табысу бағытта дамуын шектейді. Симбиотикалық қарым-қатынас, әсіресе анасымен сырласу, баланың белсенділігін арттырып, өзіне өзінің, өзін қоршаған ортаға сенімін бекітеді. Әсіресе әлеуметтендіру тәрбиесі баланың тұрақты психоәлеуметтік сәйкестендіру қабілетін қалыптастыруға қолайлы болмаса да ол тәртіптілікке, жауапкершілікке, парасаттылық сапасын нығайтуға ықпал етеді. «Ынтымақтастық» байланыс балаға өзгелерге сеніммен қарауды, шығармашылық ізденісті, тілеулестікті үйретіп, оның қатынасқа еркін түсуін дамытуға әсер етеді [6].

Қазіргі кезде отбасы психологиясы өзекті мәселердің бірі болып табылады. Елімізде отбасылардың ажырасу деңгейі жоғары. Жалғыз басты аналардың көбеюі. Тастанды балдар елімізде жыл санап артып жатқаны бесіктен белі шықпаған қыздарымыздың ойланбай от басуы. Бұндай жағдайлар отбасында ата-ананың баламен жұмыс істемеуі, ана мен қыздың, әке мен ұлдың сырласулардың жоқтығы, өз балдарына көңіл бөлудің аздығы баланың жасөспірім шақта қылымстық істерге баруы, суицид, ғаламтор кері әсерілерін береді. Қыз абыройы – болашақ отбасының, босағаның беріктігіне қатысты мәселе. Кешегі даналарымыз «қызды қырық үйден тый, қала берсе қара күннен тый» деп бекер айтпаған. Батысқа еліктеп ашық - шашық киінуі, қақаған қыста жан емес сән қымбаттырақ болған аруларымыздың өз болашағына балта шабуының бастауы осыдан басталары сөзсіз. Ертеде жесір қалған әйел шашын жайса, қазіргі кезде қазақтың екі қызының бірі мұны қалыпты жағдайға айналдырған. Ал, кіндік ашу тіптен болмаған. Кіндігі тұрмақ, аяғы ашық қыздары иба мен инабатты киіммен бірге сіңірген. Өткенге үңілсек, қазақ жігіттері қолына найза алып, ұлтарактай жер үшін жауға шапқан. Бүгінгілердің бәрі бірдей болмаса да, арасында батысқа еліктеп жүргендері аз емес. Бүгінгі таңда ер мен әйелді ажырата алмайтын жағдайға жеттік. Құлақтарында сырға, қолдарында сақина. Қазақ тарихында болмаған бұл көрініске қарап ішің ашиды. Хәкім Абай: «Адамның жақсы болуы тегінде емес, тәрбиесінде, ақылында, өнер, білімінде. Адамға үш алуан адамнан мінез жұғады: ата - анадан, ұстазынан, досынан. Әсіресе олардың қайсысын жақсы көрсе, содан көп жұғады», — деген екен.

М. Әуезовтің нақылы сөзінде ел болам десен бесіңді түзе деп бекер айтпаған бүкіл мәсле отбасында көрген тәрбиге келіп тіреледі. Отбасында тиым беріп отырса салт дәстрімізді, әдет ғұрыпымызды сақтасақ бұл жағдайлардың біріде болмас деп

ойлар едім. Әліде кеш емес қазірден бастап жастарымызды іске жұмылдырсақ болашаққа жарқын жаңа істермен қадам басамыз деп ойлаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1 Дружинин В.Н. Психология семьи. -М.: Психология, 1992-192б.
- 2 Варга А.Я. Системная семейная психотерапия/ А.Я. Варга// Журнал практической психологии и психоанализа. - М., 2000. - №2.
- 3 Тюгашев, Е.А., Попкова, Т.В. Семейведение: учебное пособие для студентов вузов/ Е.А. Тюгашев, Т.В. Попкова. – Новосибирск: СибУПК, 2003. – 299 б.
- 4 Тюгашев, Е.А. Семейведение: учебное пособие/ Е.А. Тюгашев. -Новосибирск: СибУПК, 2006. - 194 б.
- 5 Карабанова, О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: учебное пособие/ О.А. Карабанова. - М:Гардарики, 2005. - 320 б.
- 6 Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. - М.:МГУ, 1983.-202 б.

РЕЗЮМЕ

В нынешнее время видоизменился состав семьи, сократились число членов семьи и детей. Социальные, культурно экономические новшества, различного рода обмен информацией повлияло на отношения между членами семьи.

Привлечение к семейной жизни и взаимосвязи поколения, научно рассмотрены в философском, психологическом, педагогическом направлении. Если смотреть на семью с психологической стороны, уточнение его функций и изучение взаимоотношений рассмотрено во многих исследованиях. В данной статье описываются особенности взаимоотношений в семье и в целом репутация родителей в воспитании поколения.

RESUME

Nowadays family structure has changed numbers of family members and children have also shortened. Social, cultural and economic innovations, different kinds of information interchange affected on relationship between family members.

Attraction to family life and interrelations of generation were scientific examined in philosophical, psychological and pedagogic directions. If we look at family from psychological point of view, specification of its functions and mutual relation learning were examined in many researches.

А. М. Джубаналиева, магистрант

Г. К. Кабулова, научный руководитель

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК

АКАДЕМИЧЕСКАЯ МОБИЛЬНОСТЬ В КОНТЕКСТЕ ИНТЕГРАЦИИ В МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО

Аннотация

В статье рассматриваются перспективы развития академической мобильности в условиях интеграции мирового образовательного пространства. Дается обоснование актуальности введения новых форматов академической мобильности вуза психолого-социального профиля в условиях реформирования и модернизации высшего образования и социальной сферы. Рассматриваются подходы к содержательному контексту феномена академической мобильности, имеющие место в отечественном научном сообществе.

Ключевые слова: академическая мобильность, Болонский процесс, стратегия развития, мировое образовательное пространство, глобализация.

Согласно стратегии развития «Казахстан - 2030», основная цель образовательных реформ в Казахстане – адаптация системы к новой социально-экономической среде. Образование является важнейшей сферой социальной жизни. Именно образование формирует интеллектуальное, культурное и духовное состояние общества. Очевидно, что вступление нашей Республики в Болонский процесс, является сегодня одной из наиболее актуальных тем в рамках реформирования системы образования. Содержание высшего образования и направленность его развития в системах управления качеством процесса характеризуется рядом интегральных показателей, среди которых особое место занимает качество преподавательского состава, требующее постоянного совершенства.

Процессы интеграции, происходящие в мировом сообществе во всех сферах жизнедеятельности человека, затронули и сферу образования. В этом процессе интеграции казахстанских вузов, образования и науки в мировое образовательное пространство очень важное место отводится академической мобильности обучающихся. Академическая мобильность будет способствовать формированию человека новой формаций, способного занять достойное место, как в мировом пространстве, так и оказывать решающее воздействие на отечественную экономику и политику. Доступ к качественным образовательным программам, курсы и научные исследования позволит обучающемуся возвратиться в страну постоянного проживания с новым багажом знаний, культурным и академическим багажом. Таким образом, академическая мобильность является приоритетным инструментом формирования мирового образовательного пространства, обеспечение человеческого капитала и способствует повышению доступности, качества и эффективности образования [1].

Весьма актуальным представляется тот факт, что понятие академической мобильности обучающегося неразрывно связано с понятием конкурентоспособности специалиста, поскольку конкурентоспособность является индивидуально-личностным компонентом, то есть совокупностью индивидуальных устойчивых свойств, состоящих из способностей, черт характера, потребностей и состояний, позволяющих продуктивно функционировать в деятельности и общении [2].

11-12 марта 2010 года на II Болонском Форуме Министров образования стран – участниц Болонского процесса (в г.Будапешт, Венгрия и г.Вена, Австрия) Казахстан присоединился к Болонской декларации и стал 47 страной-членом Болонского процесса. Республика Казахстан является первым Центрально-Азиатским государством, который удостоился чести присоединиться к Болонской декларации и стал полноправным участником европейского образовательного пространства.

Присоединение Казахстана к Болонскому процессу дает определенные возможности для казахстанских вузов и студентов: приведение отечественных образовательных программ и учебных планов в соответствие с европейскими стандартами:

- 1) признание отечественных квалификаций и академических степеней;
- 2) обеспечение академической мобильности студентов и преподавателей;
- 3) перезачет кредитов студентов казахстанских вузов в зарубежных университетах и наоборот;
- 4) реализация совместных образовательных программ;
- 5) создание условий для обеспечения конвертируемости казахстанских дипломов о высшем образовании в европейском регионе и права выпускников на трудоустройство в любой стране [3].

Академическая мобильность - это возможность обучающихся самим формировать свою образовательную траекторию. Иными словами, в рамках образовательных стандартов выбирать предметы, курсы, учебные заведения в соответствии со своими склонностями и устремлениями. Академическую мобильность в области международного сотрудничества высшей школы нельзя свести к конкретным действиям, технологиям и механизмам, связанным только с системой обмена студентами учебных заведений разных стран.

Современная система образования должна быть способна не только вооружать знаниями обучающегося, но и, вследствие быстрого приращения огромного потока новой информации, формировать потребность в самостоятельном непрерывном овладении информацией, быть нацеленным на постоянное самообразование и самосовершенствование, обладать практическими компетенциями, то есть сформированными профессиональными умениями и навыками. Только такой специалист может отвечать потребностям времени и быть востребованными на рынке труда.

Мировое образовательное пространство объединяет национальные образовательные системы разного типа и уровня, которые различаются по философским и культурным традициям, уровню целей и задач, по своему качественному состоянию. Поэтому нужно говорить о современном мировом образовательном пространстве как о формирующемся едином организме при наличии в каждой образовательной системе глобальных тенденций и сохранении разнообразия[4].

Главная цель, ради которой осуществляется движение в международное образовательное пространство - обеспечение качества казахстанского высшего образования в соответствии с мировыми стандартами, повышение его привлекательности и конкурентоспособности

Одним из основных принципов Болонской Декларации является академическая мобильность студентов и преподавателей. До 2020 года нам предстоит достичь высокого уровня качества высшего образования, удовлетворяющего потребности рынка труда, задач индустриально-инновационного развития страны, личности и соответствующего лучшим мировым практикам в области образования. Казахстан может преуспеть в этом усилии только в том случае, если будет максимально использовать способности и возможности своих граждан, будет полноценно

участвовать в процессе обучения на протяжении всей жизни, а также в расширении участия в высшем образовании.

Главная цель мобильности - дать студенту возможность получить разностороннее «европейское» образование по выбранному направлению подготовки, обеспечить ему доступ в признанные центры знаний, где традиционно формировались ведущие научные школы, расширить познания студента во всех областях европейской культуры, привить ему чувство гражданина Европы. Пражское коммюнике министров образования (2001 г.) отмечает, что мобильность позволит ее участникам «воспользоваться богатствами европейского пространства высшего образования, включая демократические ценности, разнообразие культур и языков, разнообразие систем высшего образования».

Необходимость сотрудничества определяется тем, что в настоящее время перед Республикой стоит вопрос модернизации высшего, среднего и начального образования, в связи с вхождением в Болонский процесс и интеграцией в Европейское сообщество. Здесь особенно пригодился бы опыт европейских стран, интегрированных в этот процесс, необходимо непосредственное вхождение в подобную образовательную среду, сравнение учебных планов, функционирования учебного процесса и т.д.

Академическая мобильность преподавателей и студентов позволило бы окунуться в новую среду, создать новые гибкие учебные планы и учебно-методическую документацию, позволяющие получить и сформировать специалиста нового поколения, высокой квалификации, способного справляться с требованиями сегодняшнего дня и решающего все задачи, стоящие и возникающие перед ним [5].

Вместе с тем, происходят и благоприятные изменения, связанные с тем, что вузы оснащаются современной компьютерной техникой и интернет - технологиями, позволяющими оперативно связываться, консультироваться в on-line режиме, находясь на значительных расстояниях друг от друга. Средства телекоммуникаций и электронного оборудования мгновенно доставляют необходимую информацию, что особенно благоприятно для дистанционного обучения.

Главная идея современного образования состоит в создании такой системы, которая обеспечит каждому человеку возможность получения и пополнения знаний, развитие, совершенствование, самореализацию на протяжении всей жизни. Характеризуя новую, отвечающую современным и будущим требованиям, систему образования, специалисты разных стран используют термины «продолжающееся», «дальнейшее», «перманентное», «непрерывное», «пожизненное» образование. Поскольку личность является активной, непрерывно развивающейся, ее деятельность должна быть направлена на созидание, на поиски новых нестандартных решений возникающих проблем, в том числе профессионального характера. Таким образом, развитие человека в системе непрерывного образования предполагает, прежде всего, движение, а значит и мобильность.

Актуальность рассматриваемой проблемы объясняется, с одной стороны, стремительно разворачивающейся диверсификацией высшего образования, которая делает востребованной выработку общих целей. Сегодня нельзя не видеть процесса глобализации профессий. Усиливается спрос на выпускников вузов, подготовленных к деятельности в мультикультурной среде и транснациональных корпорациях. Высшее образование (особенно профессионально ориентированное) все чаще рассматривают с точки зрения практики профессии (через призму требований к профессионализму).

Обучение, ориентированное на результат, и мобильность помогут обучающимся развивать компетенции, которые необходимы им адаптироваться к меняющемуся рынку труда, и которые позволят им стать активными и ответственными гражданами.

В высшем образовании Республики Казахстан реализованы основные принципы

Болонской декларации. Во всех вузах внедрена кредитная технология обучения. Вузы республики активно реализуют совместные образовательные программы с зарубежными университетами. Осуществлен полный переход на трехуровневую модель.

Одним из инструментов повышения качества образования, как показывает мировая практика, является академическая мобильность. Берлинское коммюнике (2003 г.) называет «мобильность студентов, академического и административного персонала основой создания европейского пространства высшего образования».

Кроме того, в Лювенском коммюнике (2009 г.) мобильность характеризуется отличительной чертой Европейского пространства высшего образования. «Мобильность студентов, начинающих исследователей и сотрудников высшей школы повышает качество программ и научных исследований. Она усиливает академическую и культурную интернационализацию европейского высшего образования. Мобильность имеет важное значение для развития личности и для трудоустраиваемости, формирует уважение к многообразию и способность понимать другие культуры. Она побуждает к языковому плюрализму, закладывая тем самым основу для многоязычной традиции Европейского пространства высшего образования, и расширяет сотрудничество и конкуренцию между высшими учебными заведениями».

Академическая мобильность – это перемещение обучающихся или преподавателей-исследователей на определенный академический период (включая прохождение учебной или производственной практики), как правило, семестр или учебный год, в другое высшее учебное заведение (внутри страны или за рубежом) для обучения или проведения исследований, с обязательным перезачетом в установленном порядке освоенных образовательных программ в виде кредитов в своем вузе. Сегодня академическая мобильность обучающихся в основном обеспечивается посредством обменных программ Erasmus Mundus, Erasmus Mundus Partnership и других [6].

В программе студенческой и преподавательской мобильности Erasmus, со времени ее основания в 1987 году, приняли участие 1,9 млн. человек. Сегодня в ней участвует около 30 стран мира. К ней привлечено 90% европейских университетов, более 3100 высших учебных заведений из 31 страны. Вместе с тем, вузами реализуются более 80 меморандумов о сотрудничестве по внедрению совместных образовательных программ с зарубежными университетами (Великобритании, Испании, Германии, Чехии, США, Канады, России и др.). Существенным вкладом в развитие человеческого капитала и академической мобильности стала реализация международной стипендии Президента Республики Казахстан «Болашак», дающей возможность одаренным молодым казахстанцам получить образование в лучших университетах мира.

Для предоставления возможности обучающимся осваивать программы отдельных дисциплин в ведущих университетах мира и обеспечения объективных критериев измерения и сравнения учебных достижений разработана казахстанская система перезачета кредитов по типу ECTS – европейской системы перевода кредитов.

Различают внешнюю (международную) и внутреннюю (национальную) академическую мобильность. Под внешней академической мобильностью понимается обучение обучающихся в зарубежных вузах, а также работа преподавателей-исследователей в зарубежных образовательных или научных учреждениях. Под внутренней академической мобильностью понимается обучение обучающихся, а также работа преподавателей-исследователей в ведущих казахстанских вузах.

Академическая мобильность отличается от традиционных зарубежных стажировок, прежде всего, тем, что, во-первых, студенты едут учиться за рубеж хоть и на ограниченные, но длительные сроки - от семестра до учебного года, и, во-вторых, во время таких стажировок они учатся полноценно, не только изучают язык и

ознакомительно отдельные дисциплины, а проходят полный семестровый или годичный курс, который им засчитывается по возвращении в базовый вуз.

Академическая мобильность будет способствовать:

- 1) интеграции казахстанского образования в международное образовательное пространство;
- 2) повышению качества знаний и уровня развития человеческого капитала;
- 3) сопоставимости и признанию казахстанских образовательных программ с программами зарубежных университетов;
- 4) усилению интернационализации высшего и послевузовского образования.

Глобализация оказывает серьёзное влияние на национальные системы высшего образования, прежде всего это касается:

- ☐ стратегий развития международных отношений между высшими учебными заведениями;
- ☐ проблем транснационального образования;
- ☐ международных гарантий качества образования;
- ☐ региональной и межрегиональной коопераций;
- ☐ информационных и коммуникационных технологий образования;
- ☐ улучшения равенства и доступа к высшему образованию.

Переход к постиндустриальному обществу и инновационному развитию, значительное расширение масштабов международного взаимодействия, возникновение и рост глобальных экологических проблем, которые могут быть решены лишь в рамках международного сотрудничества, динамическое развитие экономики, требующее добычи все большего количества ресурсов, сокращение сферы неквалифицированного и малоквалифицированного труда, развитие предпринимательства, влияние спроса и предложения на подготовку кадров, необходимость принимать самостоятельные решения в быстро изменяющихся, динамичных производственно-технологических условиях и обычных условиях жизнедеятельности человека, необходимость анализировать свои возможности, способности и результаты своей профессиональной деятельности, возникновение проблем экологического характера по многим аспектам жизни и деятельности человека: экологичности быта, взаимоотношений между людьми, общения и других - все это можно назвать предпосылками тех глобальных изменений в сфере подготовки специалистов, которые и диктуют новые требования в сфере высшего образования.

Долгие годы в нашем обществе главенствовала парадигма образования нацеленная на знания, считалось, что благодаря знаниям, полученным в вузе выпускники станут успешными и в бизнесе, и на госслужбе. В результате такого подхода мы оказались в ситуации, когда в избытке оказалось огромное количество специалистов с высшим фундаментальным образованием, а реальная экономика стала испытывать нехватку квалифицированных практикоориентированных кадров. Сегодня работодатели нуждаются в грамотных, имеется в виду для ведения реального бизнеса, юристах, экономистах, экологах, управленцах, с конкретными практическими умениями и навыками, без которых вообще не возможна коммерциализация наукоемких технологий, а работодатели высказывают критические замечания в отношении того, что молодые специалисты после вуза приходят в реальный сектор, не имея набора нужных практических компетенций, которые приобретают уже на практике в течение определенного времени.

Казахстанское общество осознало, что стабильный рост экономики позволяет реализовать основной принцип развития общества в XXI веке: конкурентоспособность нации в первую очередь определяется уровнем ее образованности. Речь идет о принципиально новой функциональной образованности молодого поколения

казахстанцев. Сама жизнь доказала, что многие, получив образование в монокультурной системе образования советского образца, оказались в поликультурном мире функционально безграмотными по многим параметрам требований не только мирового образовательного пространства, но и собственно казахстанского общества.

В связи с этим, вузы Казахстана переориентируют свои учебные программы, в контексте Болонского процесса. На основе указанных приоритетов формируются следующие общие требования к подготовке кадров: гибкость мышления, социальная мобильность, информационно-технологическая культура, коммуникабельность, толерантность, глобальное, системное, проективное информационно-технологическое мировоззрение, профессиональная компетентность, потребность в постоянном повышении профессиональных квалификаций, конкурентоспособность, способность к предпринимательству, индивидуальный стиль профессиональной деятельности, профессиональная самостоятельность, ответственность, креативность, рефлексия, адекватная самооценка. А расширение академической мобильности студентов и преподавателей будет способствовать решению поставленных задач [7].

Понимая выгоды, которые несет в себе развитие академической мобильности для роста конкурентоспособности вузов, страны, развития единого рынка труда и конкурентоспособности казахстанской экономики в целом, вузы начали с новой энергией поддерживать развитие академической мобильности, видя в ней и инструмент, и одну из целей Болонского процесса, а также перспективу собственного развития. Целенаправленное развитие академической мобильности студентов служит средством поддержки международного рынка подготовки профессионалов, высококвалифицированных специалистов.

Академическая мобильность стала неотъемлемой чертой современного образования и будет возрастать дальше. Поэтому возникает необходимость в изучении и анализе всех сторон этого процесса с целью дальнейшего использования для совершенствования своей системы образования и интересов государства в целом.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Баженова Э. Д. Тенденции развития академической мобильности обучающихся в РФ и РК // Актуальные вопросы современной педагогики: материалы III междунар. науч. конф. (г. Уфа, март 2013 г.). — Уфа: Лето, 2013. — С. 147-149.
- 2 Бисенбаева Р. Н. Теоретические предпосылки развития академической мобильности в Республике Казахстан // Приоритетные научные направления: от теории к практике. – 2016. - № 1. – С. 65-69.
- 3 Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 гг.
- 4 Lanzendorf U., Kehm B.M. Student and Faculty Transnational Mobility in Higher Education // International Encyclopedia of Education. - 2010. - № 3. - 559-565.
- 5 Есполов Т. И. Реализация положений Болонского процесса по развитию академической мобильности в КазНАУ // Академическая мобильность в контексте Болонского процесса: материалы Международного семинара (г. Талдыкорган, май 2010 г.). – Талдыкорган, 2010. – С. 22-26.
- 6 Belinda Crawford Camiciottoli. Meeting the challenges of European student mobility: Preparing Italian Erasmus students for business lectures in English // English for Specific Purpos - 2010. - Volume 29, Issue 4. - S. 268-280.
- 7 Куанышбаев С. Б., Кифик Н. Ю. Академическая мобильность студентов, как условие повышения их профессиональной компетентности // Академическая мобильность в контексте Болонского процесса: материалы Международного семинара (г. Талдыкорган, май 2010 г.). – Талдыкорган, 2010. – С. 117-122.

ТҮЙІН

Мақалада жаһандық білім беру кенестігік жағдайында академиялық мобильділіктің даму болашағы қарастырылған. Жоғары білім және әлеуметтік сфераны реформалау және модернизациялау жағдайындағы психологтік – әлеуметтік салалы жаңа әлеуметтік ЖОО-лық академиялық мобилділігінің жаңа форматын жүргізудің өзектілігіне дәйектеме беріледі. Отандық ғылыми бірлестіктегі академиялық мобилділіктің феноменының мазмұндық контекстісінің жолдары қарастырылады.

RESUME

The development of faculty academic mobility in the condition of integration of world educational space is described in the egiven article. The substantiation of an urgency of introduction new formats of the academic mobility for high school of a psihologo-social profile in the conditions of reforming and modernization of higher education and social sphere is reported here. There are description of the approaches to a substantial context of a phenomenon of the academic mobility take place in domestic scientific community.

Б. П. Рахметов, магистрант

Г. Б. Бисенгалиева, магистрант

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК

СТУДЕНТ КАК СУБЪЕКТ И ОБЪЕКТ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В статье поднята проблема развития студента на основе осознания его личностных качеств как субъекта и объекта учебного процесса. Рассмотрены некоторые методы, которые формируют у студентов интерес к предмету, развивают такие познавательные процессы, как внимание, память, мышление, и вырабатывают чувства долга и ответственности.

Ключевые слова: *субъект и объект обучения, развитие, метод, студент, преподаватель, педагогика, высшая школа.*

Высшее образование является одним из определяющих факторов, влияющих на профессиональное и нравственное становление человека. Поэтому от качества предлагаемого высшего образования напрямую зависит успешность отдельного человека, его становление как личности и позитивное развитие всего общества в целом.

Студенческий возраст – это возраст расцвета физического и умственного развития человека. В этом возрасте происходит непрерывное нарастание работоспособности, динамики активной деятельности и продуктивности [1]. В студенческом возрасте наблюдаются развитие вербального интеллекта, динамичность возбуждения, повышаются уровень наблюдательности и общая культура наблюдения. Для студенческого возраста характерны проявление максимализма, стремление к скорейшему проявлению себя в сложных жизненных ситуациях, иногда без достаточно глубокой оценки вероятных последствий совершённых поступков. Зачастую психологи отмечают безразличное отношение к опыту других людей, а советы, замечания и указания старших могут восприниматься как необоснованное вторжение в личную жизнь [2]. В этом возрасте характерно стремление к независимости, самостоятельности, увлечение новым, однако наряду с самоуверенностью нередко возникает неуверенность в своих возможностях, что может проявиться в развязности, небрежности, негативизме и даже в агрессивности.

Процесс обучения является не только работой педагога, но и предполагает ответную деятельность студента. В этом заключается двусторонний его характер. Одной из актуальных проблем в области подготовки специалистов в рамках высших учебных заведений является формирование личности студента как субъекта и объекта учебной деятельности.

В современной педагогике и педагогической психологии давно отказываются от традиционной схемы взаимоотношения преподавателей и учащихся, когда преподаватель выступает в виде «носителя» знания и его активного «проводника» в сознание обучаемых, т.е. выступает в роли «субъекта образовательного процесса», а обучаемые лишь «воспринимают» предлагаемые знания фактически оставаясь в пассивной позиции «объектов педагогического воздействия» со стороны преподавателей. Современная педагогика меняет свои принципы. Активное одностороннее воздействие, принятое в авторитарной педагогике, замещается взаимодействием, в основе которого лежит совместная деятельность педагога и

студента. Его основными параметрами являются взаимоотношение, поддержка, доверие и т. д. Гуманные отношения преподавателя и студента выходят на первый план. Сущностью гуманизации образования является признание личности студента как высшей социальной ценности. Сущностью педагогического взаимодействия является прямое или косвенное воздействие субъектов этого процесса друг на друга, порождающее их взаимную связь [3]. То есть студент является не только объектом обучения, на которого воздействуют и которому предъявляются определенные требования или предложения, но субъектом процесса обучения. А это и дает возможность преобразования человека не только в познавательной, профессиональной, эмоционально-волевой, но и в личностной сфере.

Главным действующим лицом Болонского процесса, несомненно, является студент. В Болонской системе студент уже сегодня играет всё более значимую роль, ощутимо влияет на ход учебного процесса. Пражское коммюнике (2001) подчеркнуло, что студенты - это «полноправные члены сообщества высшего образования». Теперь уже нельзя рассчитывать на то, что само положение преподавателя вуза полностью определяет его влияние на студента.

Возраст, когда студент находится в вузе, относят к поре юности. Слово «юность» обозначает фазу перехода от зависимого детства к самостоятельной и ответственной взрослости, что предполагает, с одной стороны, завершение физического, в частности полового, созревания, с другой - достижение социальной зрелости [4].

Возраст 18-20 лет - это период наиболее активного развития нравственных и эстетических чувств, становления и стабилизации характера и, что особенно важно, овладения полным комплексом социальных ролей взрослого человека: гражданских, профессионально-трудовых и др.

В исследованиях, посвященных личности студента, показывается противоречивость внутреннего мира, сложность нахождения своей самобытности и формирования яркой, высококультурной индивидуальности [4].

С одной стороны, развитие интеллектуальных и физических сил, с другой - неумение видеть перспектив данного развития и ошибочная уверенность в легкости достижения желаемого будущего.

Нередки немотивированный риск, неумение предвидеть последствия своих поступков, в основе которых могут быть не всегда достойные мотивы. Так, В. Т. Лисовский отмечает, что 19-20 лет - это возраст бескорыстных жертв и полной самоотдачи, но и нередких отрицательных проявлений. Нет четкой оценки идеального и реального «Я», что может вызвать у студента внутреннюю неуверенность в себе и сопровождаться иногда внешней агрессивностью, развязностью или чувством непонятности. На вопрос анкеты «Какое опасение вы испытываете больше всего в настоящий момент?» - нередко был дан ответ: быть непонятым. И это характерно, в первую очередь, для студентов 1-2 курсов.

Основные психологические возможности студенческого возраста (18-25 лет):

- зрелость в умственном, нравственном отношении;
- чувство нового - смелость, решительность;
- способность к увлечению - оптимизм;
- самостоятельность - прямолинейность;
- критичность и самокритичность. Самооценка противоречива, что вызывает внутреннюю неуверенность, сопровождающуюся резкостью и развязностью;
- скептическое, критическое, ироническое отношение к преподавателям и режиму учебного заведения.

Сохраняется максимализм и критичность, отрицательное отношение к мнению старших. Неприятие лицемерия, ханжества, грубости, стремления воздействовать окриком[5]. Все это необходимо учитывать при работе со студентами, и особенно 1-2 курсов. Внешние закономерности обучения всегда осуществляются в общении и основываются на вербально-деятельностном подходе. Внутренние закономерности обучения рассматривают связь между учителем и учеником и смыслом учебного процесса.

Преподаватель высшей школы облечен высшей формой доверия - все его учебные действия рассматриваются как правильные, целесообразные, обоснованные. Это налагает на него огромную ответственность, предъявляет высокие требования к его научной эрудиции и педагогическому мастерству. Образовательный процесс в вузе не должен сводиться к «пересказу» учебников и к «изложению» известных в данной науке положений, отраженных в учебниках и в учебном пособии. «Не учебник и не учебное пособие стоят в центре подлинного преподавания, а преподаватель с неослабевающей бодрствовать мыслью. Учебник и задачник являются лишь условно полезными пособиями». Задача преподавателя - с помощью собственных рассуждений «по поводу преподаваемого предмета» заинтересовать студентов и побудить их самостоятельно исследовать проблему, используя в том числе и учебники, и книги в библиотеке.

К сожалению, в большинстве случаев преподавание в вузе превращается в «изложение материала» и «пересказ учебников». Усугубляется это тем, что в условиях нынешнего «рыночного образования» многие преподаватели из-за мизерных зарплат вынуждены подрабатывать тем, что читают курсы и спецкурсы, в которых мало разбираются, и им просто приходится превращаться в «попугаев-шабашников», пересказывающих наспех прочитанные; учебники и книги, и не успевающих даже вникнуть в те или проблемы. Но еще больше страдают в этой ситуации студенты. Мало тому что, они не получают главного, что должна давать им высшая школа» (приобщать к методу научного познания), у них еще и формируется убежденность, что преподаватель вообще «обязан» им пересказывать и разжевывать, т. е. формируется заведомо неправильная позиция «объекта педагогического воздействия». Поэтому, студенты (по возможности с заинтересованными преподавателями) вынуждены как-то вырываться из замкнутого круга и повышать в себе степень самостоятельности и ответственности за свою учебную деятельность.

Студент должен научиться учиться сам, преподаватель - осуществлять мотивационное управление его учением, т. е. мотивировать, организовывать, координировать, консультировать, контролировать. Должно идти развитие мотивационной сферы, интеллекта, самостоятельности, коллективизма, склонностей, умений осуществлять самоуправление учебно-познавательной деятельностью. Это дает ему возможность осознавать себя в деятельности, самому определять уровень усвоения знаний, видеть пробелы в своих знаниях и умениях.

Студенты, будущие молодые специалисты, должны научиться самостоятельно усваивать постоянно обновляющуюся информацию. И поэтому на первое место выходит развитие внимания, памяти, мышления. Например, оперативное мышление, когда путь решения практических задач осуществляется на основе моделирования объектов трудовой деятельности, в результате чего в данной ситуации формируется модель предполагаемой совокупности действий (план операций), обеспечивающая достижение поставленной цели. Следовательно, оперативное мышление включает в себя задачу выявления проблемной ситуации и комплекс ее мысленных и практических преобразований.

На занятиях по таким дисциплинам, как «Психология», «Педагогика» используются различные методы преподавания. Например, беседа, которая относится к

словесным методам обучения. Этот метод отличается своей обратной связью со студентами. Обсуждение строится на взаимодействии «преподаватель - студент». Основные, дополнительные и наводящие вопросы помогают освоить новую терминологию или понятие из темы, а впоследствии и всю тему. Суть метода в том, что информация к студентам поступает не сразу сформированной, а им надо сделать выводы самим, при помощи вопросов преподавателя.

При проблемном обучении появляется возможность самовыражения, характеризующаяся индивидуальными особенностями студента, а также поиском средств и способов для обозначения своей индивидуальности. При игровом обучении (ролевые, деловые, дидактические игры) существует более полная свобода взаимоотношений компонентов учебно-познавательной деятельности. Тренинги, упражнения, игровые ситуации: пожелать сокурснику приятного вечера, сделать комплимент; определить эмоциональное состояние человека по его мимике, жестам, походке; разыграть определенную ситуацию и проанализировать слова и действия ее участников; провести тест и т. д. Ситуацию необходимо осмыслить, выделить симптомы проблемы и найти варианты решений [6].

Каждый вид работы предполагает творчество, интеллектуальную активность студентов, которые позволяют созидать и создавать новые средства, ставить новые цели. В результате происходит интеграция личности студента и учебно-познавательной деятельности. Необходимо использовать такие методы, которые не только формируют у студентов интерес к предмету, но и вырабатывают чувство долга и ответственности. Студенты в процессе обучения должны подойти к мысли, что формирование качеств внимания, памяти, мышления позволят им самостоятельно усвоить постоянно обновляющуюся информацию, развить такие способности и навыки, которые, сохранившись и после завершения образования, обеспечат возможность не отставать от ускоряющего научно-технического прогресса. А развитие таких черт характера, как целеустремленность, ответственность, упорство, активность, помогут стать достойным членом общества. Такие мысли только внушить нельзя. Если равнодушный, безответственный преподаватель даже весьма грамотно будет излагать существо нравственных норм и моральных критериев, беседовать о добросовестном отношении к труду, он может породить у студентов скептицизм, утрату веры в значение высоких слов и способствовать их общественной активности. Именно об этом, но немного другими словами, пишут студенты, анализируя работу преподавателей. Во время занятий, лекций, семинарских или практических занятий необходим психологический контакт со студентами. Если с учебой постоянно связывать скуку, неудобство и принуждение, то неудивительно, что никто не захочет этим заниматься без жесткой необходимости. А между тем учеба в любом возрасте может и должна сочетаться с удовольствием [7].

Развитие студента как личности, как субъекта деятельности - важная задача любой образовательной системы и может рассматриваться в качестве ее системообразующего компонента. Развитие, а не только передача студентам знаний об основах науки. Каждый метод обучения должен иметь не только обучающее, но и стимулирующее мотивационное воздействие. Тогда будет развитие интеллекта, эмоциональной сферы, уверенности в себе, позитивного отношения к миру и самостоятельности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Ростопшин, П.В. Психология и педагогика. / П.В. Ростопшин - М.: ПРИОР, 2000.

- 2 Дьяченко, М.И. Психология высшей школы. / М.И. Дьяченко, Л.А.Кандыбович - Мн.: Тесей, 2003.
- 3 Смирнов, С. А.Педагогика. / С. А.Смирнов, И. Б.Котова, Е. Н.Шиянов. - М.: Издательский центр «Академия», 2008.
- 4 Кон, И. С. Психология ранней юности: Кн. для учителя./ И. С. Кон. - М.: Просвещение, 1989.
- 5 Столяренко, Л. Д. Основы психологии. /Л. Д. Столяренко. - Ростов н/Д: Феникс, 2007.
- 6 Грановская, Р. М. Элементы практической психологии. / Р. М. Грановская.- СПб: Речь, 2003.
- 7 Бордовская, Н. В. Педагогика: Учебник для вузов. / Н. В. Бордовская, А. А.Реан. - СПб: Питер, 2004.

ТҮЙІН

Студенттің тұлға ретінде, қызмет субъектісі ретінде дамуы- кез келген білім беру жүйесінің маңызды міндеті және оны жүйе құрағыш компонент ретінде қарастыруға болады. Негізгі ғылым туралы студенттерге білім беру ғана емес, сонымен қатар дамыту болып табылады. Әрбір оқыту әдісі тек оқытумен шектеліп қана қоймай, сонымен қатар мотивациялық ынталандыру әсеріде болуы тиіс. Содан кейін ой дамыту, эмоционалдық сала, өз-өзіне сенімділік, әлемге деген оң көзқарас пайда болады.

RESUME

The development of the student as an individual, as a subject of activity is the most important task of any educational system and can be considered as its backbone component. Development and students knowledge about the basics of science. Each method of training should be not only educational, but motivational and stimulating impact. Then there will be the development of intelligence, emotional sphere, self-confidence, a positive attitude towards peace and independence.

Д. Т. Жаңабай, магистрант

Р. С. Кенжалиев, магистрант

Э. К. Утемисова, "Шет тілдер" кафедрасының аға оқытушысы, магистр

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ҚАЗАҚСТАНДА КӨПТІЛДІ БІЛІМ БЕРУДІҢ МАҢЫЗЫ ЖӘНЕ ОНЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Аннотация

Мақалада Қазақстанда көптілді білім берудің маңызы және әртүрлі оқу орындарында оны жүзеге асырудың жолдары қарастырылған.

Кілт сөздер: оқу орындары, тіл саясаты, көптілді білім беру, тілдердің үштұғырлығы, ана тілі, лингвистикалық біліктілік, полимәдениеттілік.

Бүгінгі Қазақстан қоғамы жаңғырту, жаңалау және әлемдік интеграциялы үдерістерге талпынуымен сипатталады. Жаңғырту үдерісінде білім беру жетекші орын алады. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2007 жылғы Қазақстан халқына арналған «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Жолдауында «Тілдердің үштұғырлығы» атты мәдени жобаны іске асыруды ұсынды. Онда көптілді білімді дамытуға жіті назар аударып «...еліміздің маңызды құндылықтарының бірі және басты артықшылығы – көпұлттылық пен көптілділік» деп атап көрсеткен. Президент жүктеген тапсырмаларға сәйкес, Тілдерді қолдану мен дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы мен «Тілдердің үштұғырлығы» мәдени бағдарламасы жасалды. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында 2020 жылға қарай барша қазақстандықтар қазақ тілін, орыс тілін 95% және 25% - ағылшын тілін меңгеруі тиіс делінген. Көптілді оқыту білім берудің қоршаған әлемде болып жатқан үдемелі өзгерістерге бейімделгіштігін күшейтетін лингвистикалық біліктілігі жоғары дамыған, бәсекеге қабілетті жастардың қалыптасуына септігін тигізетін тұжырымдамалық тұрғыдан жаңа үлгісін құруды көздейді. Осы орайда үш тілде (қазақ, орыс, ағылшын) бірдей оқытуды білдіретін көптілді оқыту бағдарламасының бірігейлігін атап өту керек. Көптілді білім берудің қажеттілігін түйсіну Еуроодақтың тіл саясатының қарым – қатынас дағдыларын қалыптастырып, болашақ кәсіби салада тиісті лингвистикалық біліктілікті қамтамасыз ету үшін жоғарғы оқу орындарында, ішінара шет тілінде оқуды қошеметтейтін қағидаларынан да қолдау тапты. Еурокомиссия Еуроодаққа мүше елдердің білім беру жүйелеріне «ана тілімен қоса екі шет тілі» қағидасының енгізілгенін жариялағаны белгілі. Демек, осы тұрғыдан алғанда, көптілділік саясатын жүзеге асыру тетіктерінің бірі – педагогтардың лингвистикалық біліктілігін, олардың пәндерді ағылшын тілінде жүргізу қабілетін күшейту болып табылады [1].

Осы мақсатта ББЖ ҚБАРИ-де ҚР оқытушыларының ағылшын тіліндегі біліктілігін арттыру шарасы іске асырылып, «ағылшын топтары» құрылды, дәрістер тек институтта ғана емес, шетел университеттерінде де жүргізіледі. Өйткені «кәсіби ағылшын тіліне» терең бойлау арқылы ағылшын тіліндегі тұлғааралық және кәсіби қарым – қатынас аясында педагогтың тек кәсіби ғана емес, тілдік біліктілігін көтеруге ұмтылысы күрт артып, еліміздің білім беру саласының лингвистикалық капиталы кемелденеді. Негізінде біз жүзбе – жүз пікірлесу алдында қашықтықтан оқытуды

жүзеге асырамыз. «Ағылшын лекторы (топтары)» үшін құрал-жабдықтардың жаңа түрлері енгізілді: автоматтандырылған сынақтар, әр оқушының оқу контент үшін дара SMART икемдеу, жүзбе – жүз пікірлесуді бастар алдында өткізілетін бірнеше реттік онлайн жаттығу сынақтары. Сонымен бірге ағылшын тіліндегі онлайн материалдарына тәулік бойы қолжетімділік мүмкіндігі қамтамасыз етілді. Өркениетті қоғамда тіл адамзаттың баға жетпес құндылығы деп саналады. Тегінде адам бір – бірінен ақыл,білім,ар,мінез қасиеттерімен озады деген ұлы Абай сөзі қай заманда да өз мәнін жоймақ емес.Сондықтан болар,білім беру жүйесін дамыту басты бағыт болып саналады. Еліміздің қазіргі заман талабына сай ҚР «Білім туралы» Заңының 5-бабында «Барлық оқу орындары мемлекеттік жалпы міндетті стандартқа сәйкес мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілін білу мен дамытуды,орыс тілі және бір шетел тілін оқып – үйренуді қамтамасыз етуге тиіспіз» деп көрсетілген.Көптілді білім беру – көпқырлы мәселе.Мемлекетімізде көп тілді орта қалыптастыру мақсатында үш тілде оқытатын мамандандырылған мектептер ашылып,бүгінгі таңда оның саны жыл асып қарқынды көбеюде.«Үш тұғырлы тіл» мәселесін еліміздің кейбір азаматтары дұрыс түсінбей отыр. Алдымен ақты ақ, қараны қара деп, мәселені жеке-жеке бөліп, мемлекеттік тілге ешқандай зиянын тигізбейтінін насихаттау мәселесі жетіспей отыр. Үш тұғырлы тіл, негізінде, қазақ жеріндегі қазақ тілінің соңында қалған орыс пе ағылшын тілін қоса пайдалану болып табылады. Яғни, орыс тілі мен ағылшын тілі қазақ тілінің көлеңкесінде, ығында жүреді. Президентіміз айтқандай, үш тілдің ішінде қазақ тіліне басымдық беріліп, қалған екі тіл сол ана тілімізге бағынышты күйде болады. Әрине, дамыған өркениетті 30 елдің қатарына қосылу мақсатында жүргізіліп отырған «Үш тұғырлы тіл» саясаты, шын мәнінде, елдің ертеңі үшін керек нәрсе. Мәселен, Қазақстанда заң, экономика мамандары өте көп және жұмыссыз. Бірақ, көптеген компаниялар мен кәсіпорындар заңгерлер мен экономистерге зәру. Әрине, мемлекеттік тілмен қатар, ағылшын, орыс тілдерін білетін, өз мамандығының нағыз шеберлеріне. Осы олқылықтарды толтыру мақсатында «Үш тұғырлы тіл» бағдарламасы дүниеге келіп отыр. Яғни, елімізге қажетті, үштілді меңгерген, кез келген жерден ақпарат ала алатын, өз ісінің білгірі, бүкіл әлем бойынша коммуникацияға түсіп, жер бетінің кез келген нүктесінде бизнес жасайтын кадрлар ауадай қажет. Аталмыш кадрлар мәселесін «Үш тұғырлы тіл» саясаты жеңіл шешіп бере алады. «Үш тұғырлы тілдің», шын мәнінде, мемлекеттік тілге мүлде зияны жоқ. Бұл жерде мәселе сол стратегияны, сол саясатты дұрыс жүргізуде, жарқын болашақта нәтижесінің оң болуын қамтамасыз етуде болып отыр.Мәселен, орыс тілі мен ағылшын тілін оқытатын мұғалімдер міндетті түрде қазақ тілін, яғни мемлекеттік тілді өте жақсы білуі тиіс. Жоғары оқу орнында да ағылшын мен орыс тілін қазақ тілімен біріктіріліп ғана оқытылуы керек. «Үш тұғырлы тілді» тек мәдениетаралық қатынас негізінде қарап, ақпарат алмасу, білімді меңгеру, тәжірибе жинау үшін үйретіледі [2].

«Үш тұғырлы тіл» саясатын дамыту үшін қазақ тілін, яғни мемлекеттік тілді мемлекет тарапынан ең бірінші орынға қойылып жатқаны да көзі ашық адамдарға шындық. Соңғы санақ бойынша, Қазақстан халқының 93,5 % өз ұлтының тілін - ана тілі деп санайды. Ал, 74 % қазақ тілінде ауызша сөйлей алады, түсінеді. Сонымен қатар 94,5 % орыс тілді болса, 15,4 % ағылшын тілін толық меңгергендер. Демек, 130-дан астам ұлт пен ұлысқа қызмет етіп отырған еліміздегі орыс тілінің қазығы әлі де мықты. Саны бойынша 3/2 құрайды, бұл бізді бір жағынан үлес салмағы жағынан құтқарып та отыр. Бұл статистикаға қарап, «Үш тұғырлы тіл» саясатын жүргізудің нақты уақыты екенін, яғни темірді қызған кезінде басатын кез екенін атап өту керек. Егер, «Үш тұғырлы тіл» саясатын кейінге қалдырсақ, онда дамудан тоқтап қаламыз.Біздің елімізде «Үш тұғырлы тіл» саясатынан бөлек, еліміздегі әрбір ұлыс өз тілдерін еркін меңгеріп, өз тілдерінде сөйлей алады. Бірақ, Үш тұғырдың қатарына төртінші, я болмаса бесінші

болып орналаса алмайды. Әрбір ұлттың өзінің ана тілдерінде еркін сөйлеуі Қазақстандық демократияның айқын көрінісі. Біз осындай демократияның арқасында ғана әлемге танылып, жер жүзінде бейбітшілік үстемдігін жасай аламыз. Билік үш тілді үйрену, қолдану аясын бір сызықтың бойына емес, үш сызыққа, әрқайсысының өз орнын көрсететін саясат жүргізіп, мемлекеттік тілдің бірінші болып дамуын қадағалайды. Бұған ешқандай күмән болмауы керек. Үш тұғырлы тіл арқылы ғана Қазақстан тілдік саясаттың оң нәтижесі көре алады. Мемлекеттік тіл - мемлекеттік қызметте жұмыс бабында қолданылатын тілге, басшының сөйлеу тіліне айналуы үшін билік аянбай еңбек етіп келеді. Мемлекеттік тілдің қоғамдық қызметі қоғамдық өмірдің аса маңызды мынадай салаларында жүзеге аса береді: басқару, ақпарат, білім беру мен тәрбие ісі, ғылым мен техника; қоғамдық ғылымдар, жаратылыстану мен нақты ғылымдар, техникалық және қолданбалы ғылым, экономика салаларында, ғылымның жалпыға ортақ салаларында, бұқаралық ақпарат құралдары саласында, іс жүргізу саласында; мемлекеттік, қоғамдық-саяси, мәдени мекемелер мен ұйымдарда; дене тәрбиесі, спорт, туризм, денсаулық сақтау мен емдеу мекемелерінде; қоғамдық тамақтандыру орындарында; өнер мекемелерінде (театр, кино); дипломатиялық қарым-қатынаста; әскери-патриоттық тәрбие және білім беру ісінде; шаруашылық жүргізу және ұйымдастыруда; өндіріс және өнеркәсіп орындарында; Қазақстан Республикасында өтетін республикалық, халықаралық құрылтай, конференция, мәжіліс, жиындар т.б. Сонымен, қазақ тілі – дәстүрлі, тұрақты, қатаң тілдік нормасы бар, стильдік тармақтары сараланған, жалпы халықтық тілден ұлттық деңгейге көтеріліп, мәңгілік тілге айналады. Тағы қайталап айту керек, «Үш тұғырлы тіл» саясаты мемлекеттік тілді өшіруді емес, өсіруді, дамытуды көздейді [3].

Президентіміз Нұрсұлтан Назарбаев «Қазақстан-2050: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты халыққа жолдауында «Біз ел иесі ретінде биік бола білсек, өзгелерге сыйлы боламыз» дей келе: «Қазақ тілі - біздің рухани негізіміз. Біздің міндетіміз - оны барлық салада белсенді пайдалана отырып дамыту. Біз ұрпақтарымызға бабаларымыздың сандаған буынының тәжірибесінен өтіп, біздің де үйлесімді үлесімізбен толығы түсетін қазіргі тілді мұраға қалдыруға тиіспіз. Бұл - өзін қадірлейтін әрбір адам дербес шешуге тиіс міндет. Мемлекет өз тарапынан мемлекеттік тілдің позициясын нығайту үшін көп жұмыс атқарып келеді. Қазақ тілін кеңінен қолдану жөніндегі кешенді шараларды жүзеге асыруды жалғастыру керек. Тіл туралы жауапкершілігі жоғары саясат біздің қоғамымызды одан әрі ұйыстыра түсетін басты фактор болуға тиіс. Біз алдағы уақытта да мемлекеттік тілді дамыту жөніндегі кешенді шараларды жүзеге асыруды табандылықпен жалғастыра береміз. Кез келген тіл өзге тілмен қарым-қатынасқа түскенде ғана өсіп, өркен жаятынын әрдайым есте сақтаған жөн. Біз қазақ тілін жаңғыртуды жүргізуге тиіспіз. Тілді заманға сай үйлестіріп, терминология мәселесінен консенсус іздеу керек. Сонымен қатар, әбден орныққан халықаралық және шет тілінен енген сөздерді қазақ тіліне аудару мәселесін біржола шешу қажет. Бұл мәселе оқшауланған қайраткерлердің ортасында шешілмеуге тиіс. Үкімет мұны реттегені жөн» - мемлекетіміздің мемлекеттік тілі болып отырған қазақ тілін, яғни мемлекеттік тілді ең бірінші орынға қойып дамыта беретінін, оның болашағы үшін алаңдамау керек екенін баса айтады. Президентіміздің бұл айтқандарына назар салатын болсақ, расында, мемлекеттік тіл – қазақ тілі үш тілдің бірі болып қалмайды, ағылшын мен орыс тілін өзінің көлеңкесінде ұстап, ығына ығыстырып, үш тұғырдың ең үстінде тұрады. Демек, қазақ тілінің болашағына қауіптенетіндер алаңдамаса да болады. Себебі, мемлекеттік тіліміздің ары қарай дамуына президентіміздің, Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаевтың өзі кепілдік беріп отыр. Өз азаматтарына сапалы және қазіргі заманғы білім алуларына лайықты жағдай жасай алатын қоғам ғана табысты дамып, әлемнің жетекші мемлекеттер қатарына кіре

алады.Қазақстан Республикасының 2011-2020 жылдарға арналған тілдерді дамыту мемлекеттік бағдарламасының маңызды бағыты ретінде қазақстандықтардың тіл мәдениеті деңгейін көтеру белгіленді.Мақсаты: «Дамыған тіл мәдениеті – зиятты ұлттың әлеуеті» [4].

Қазақстан Республикасының қазіргі инновациялық даму бағытына сәйкес еліміздің жоғары білім беру жүйесінде көптілділік мәселесі кеңінен қарастырылуда.Елбасының әр жылдардағы Жолдауларында жалпы орта білім беретін мектептің барлық деңгейлерінен бастап,жоғары білім беру жүйесінің барлық құрылымында бәсекеге қабілеттіліктің біркөрсеткіші ретінде көптілділік білім беру міндеттерінің белгіленуі мұның айғағы болмақ. «Біздің міндетіміз – қазақ тілін барлық салада белсенді пайдалана отырып дамыту.Біз ұрпақтарымызға бабаларымыздың сандаған буынының тәжірибесінен өтіп,біздің де үйлесімді үлесімізбен толыға түсетін қазіргі тілді мұраға қалдыруға тиіспіз.Бұл – өзін қадірлейтін әрбір адам дербес шешуге тиіс міндет»,-деп Қазақстан мемлекетінің жаңа даму бағыты – «Қазақстан – 2050» стратегиясында айтылғандай қазақ тілінің қолданылу өрісін кеңейтетін, мемлекеттік тілдің мәртебесін нығайта түсетін кешенді шаралар әлбетте білім беру саласына көп міндет жүктейді.Көптілді тұлғаны қалыптастыруда жоғары білім беруге ерекше назар аударылуы да осыған байланысты,өйткені жоғары оқу орнында білім алушылар болашақ маман ретінде кәсіби білімденумен қатар ертенгі қызметкер,отбасы мүшесі және ата – ана ретінде де өздерінің әлеуметтік рөлдеріне қажетті жалпыадамзаттық және ұлттық – этникалық мәдени қажеттіліктерді жинақтап үлкен өмірге қадам басады.Көптілді білім – көп мәдениетті тұлғаны қалыптастырудың өзегі.Бүгінгі таңда көп тілді оқыту болашақ мамандардың жан-жақтылығын, шығармашылық қабілеттілігін, креативтілігін көрсететін және кәсіби мамандануына мүмкіндік беретін қажеттілік деп танылады. Жоғары білім беру жүйесіндегі гуманитарлық бағыттағы пәндерді оқытуда «көптілді білім», «билингвалды білім», «көптілділік», «үш тұғырлы тіл», «полилингвизм» ұғымдарымен қатар «көптілді мәдени тұлға», «мультимәдениетті тұлға», «полимәдениетті тұлға» сияқты көптілділік пен көпмәдениеттілікке қатысты және осы ұғымдарға жақын әр түрлі ғылыми түсініктер кеңінен қолданылады.Алайда, әр ғылыми түсініктің қажеттілігіне орай оларды қолдануда тілдің көпқырлығына,көптілді білім берудегі практикалық бағытына баса назар аударылуы қажет.Сол себепті көптілді білім беруде тұлғаның білімденуі ғана емес,сонымен қатар оның тәрбиелену үдерісі де маңызды деп саналуы тиіс.Осы ретте әлемдік білім жүйесінің талаптарын басшылыққа ала отырып,қазіргі оқыту мен тәрбие үдерісінде студент жастардың құндылық бағдарының ұлттық ерекшеліктерімен өрімделуіне назар аудармасқа болмайды.Сондықтан,бакалаврлар мен магистранттарға ана тілінің аясында және басқа тілді тілдерді үйрену арқылы ұлттық және әлемдік мәдениетті игерулеріне,өз халқы мен Қазақстан халықтарының дәстүрлері мен мәдениетін зерттеп құрметтеуіне жағдай жасау үшін оларды көптілділікті меңгерте отырып көпмәдениеттілікке тәрбиелеу қажет [5].

Көпмәдениеттілік халықтың салт-дәстүрлерін ұрпақтан – ұрпаққа жеткізіп отыратын тағылым көзі ретіндегі көпмәдениетті тұлға қалыптастыру құралы болып табылады.Қазіргі жастардың көпмәдениеттілік тәрбиесінде ана тілі,ұлттық тіл ерекше мәнге ие.Тіл – ұлттың жан дүниесі,ақыл-ойының көрінісі. Ол мемлекетті,елді,туған жерді сүюдің,Отанымызды мекендеген барша халықтың мақсат – мүддесін қорғайтын басты құрал.Жастардың төл мәдениеттен нәр алуы,еліміздің тарихи өткенін оқып – үйренуі,қоғамдағы достық ахуал мен бейбітшілікті сақтауды түсінуге,ұлтаралық рухани келісімді нығайтуға негіз болады.Жастардың бойында қалыптасатын елжандылық,азаматтық,болашаққа деген үлкен сенім,адамдар арасындағы қарым – қатынасқа ізгілікті көзқарас,өз еліне деген мақтаныш сезім бәрі ұлттық ұлағаттың

көрінісі болып табылады. «Көпмәдениетті тәрбие» ұғымынан басқа полимәдениетті білім, кроссмәдениеттік білім беру, мәдениетаралық білім беру, интермәдениетті білім беру, екімәдениетті білім және т.б. түсініктер де бар. Олардың бәрі түптеп келгенде, әр адамның көптілді ортада өз мәдениетін танытып, өзге мәдениеттерден үйренуге бағыттайды. Жоғарғы мектепте білімденушілер қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде, орыс тілін ұлтаралық қарым қатынас, шет тілдерін – жалпы мәдениетті дамыту құралы ретінде білетін болса, олар әлемдік мәдениетті, ел мен халықтың рухани мұраларын тануды, мәдениаралық өзара байланысқа жетуді жүзеге асыруға мүдделі болады. Бүгінгі таңда халықаралық қатынастардың күшейіп, соған сәйкес халықтар арасындағы өзара түсіністік мәселесінің алдыңғы қатарға шығуы, шетел тілін меңгеруде тіл мен мәдениет мәселелерінің ара қатынасына, олардың өзара байланысына, әртүрлі ұлт өкілдері арасындағы диалогтің өзара түсіністік, ынтымақтастық жағдайында өрбіп, қалыптасуына ерекше талап қойылады. Мұндай талап көптілділікті меңгертуде әрбір халықтың тілі мен мәдениетіндегі ұлттық ерекшеліктерді құрметтеуге бағытталады. Халықаралық стандарттарға сай білім алып жатқан қазақстан жастары өзге елде өз елінің елжанды азаматы екендігін білімімен ғана емес, сонымен қатар олар өздерінің ұлтжанды, патриот екендерін де таныта білулері керек.

Мәселен «Болашақ» бағдарламасымен білім алып жатқан студенттер мен магистрлар Қазақстан Республикасын әлемге паш ететін ерекше топ. «Болашақ» бағдарламасының түлектері мемлекеттік қызметте және халықаралық ұйымдар мекемелерінде жауапты қызметті талап ететін лауазымдарға ие болып мемлекеттің дамуына өз үлестерін қосады. Ең бастысы, біздің жастарымыз қазақ халқының сан ғасырлық тарихын, ұлттық ерекшеліктерді, төл мәдениетімізді өзге елдерге танытып, әлемдік мәдени кеңістікке жол ашады. Олар қазақ, орыс, ағылшын, қытай, жапон, француз т.б. тілдерде Қазақстан Республикамыздың дамуындағы жетістіктерді, жана бағыттарды ортаға салып, елжандылық танытады, көпмәдениеттілікті ана тілінің аясында жеткізеді. Қазақстандықтардың лексикалық капиталының негізгі компоненттерінің бірі – шет тілін білу, іскерлік және халықаралық қатынасу амалы болып табылады. Көп тілде білім беру бұл – мақсатты, ұйымдастырылатын, реттелетін үш үдерісте оқыту, тіл және ауызша қызметтерде, тіл мен мәдениетке әсерлі қатынастарда тіл білімі мен ептілігін іске асыру, жеке тұлғаның көп тілді тұлға ретінде бірнеше тілдерді меңгеруі. Көп тілде оқыту өзара байланысты әрі өзара тәуелді әлем жағдайларында жас ұрпақты дайындау құралы ретінде қарастырылады. Қазіргі заманда тіл рөлінің маңызын түсіну біздің алдымызда тілдерді үйрену және тіл дайындығының деңгейін көтеру мәселелерін қояды. Көп тілде білім беру жүйесіндегі оқыту ұстанымы: қазақ тілі – орыс тілі – ағылшын тілі. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы «Білім туралы» заңнамасына сәйкес барлық білім мекемелері (мемлекеттік те, жеке меншік те) өзінің студенттеріне мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілін, орыс тілін және мемлекеттік жалпыға бірдей міндетті стандартқа, оқу деңгейіне сәйкес шет тілдерінің бірін оқытуды қамтамасыз етуге міндетті.

Көп тілді білетін тұлға – бірнеше тілді өте жақсы білетін, мынадай сипаттамаларға ие: сөз тұлғасы – жеке тұлғаға сөз қызметін бірнеше тілдерде жүргізуіне мүмкіндік беретін психофизиологиялық ерекшеліктер жиынтығы; байланыс тұлғасы – бірнеше тілді лингвоқауымдармен тілдесу құралы ретінде шешен қолдану қабілеттерінің жинағы; сөздік немесе этносемантикалық тұлға – дүниетанымды нұсқамалардың, құндылықтардың, тәрбие тәжірибелерінің, бірнеше тілдердің лексикалық жүйесінде интеграциялану арқылы біріктірілуі. Қорыта айтқанда, көптілді білім адамзаттың саяси – экономикалық және әлеуметтік сұраныстарға сәйкес жетіліп өркендеуіне негіз бола отырып, тілдік мұра мен мәдени байланыстардың сақталуына септігін тигізеді. Көптілді білім алу арқылы студенттердің тілдік ортасы молайып, өзге

тілдік қоры жинақталады, сөйлеу шеберлігі артады. Ал ана тілі көптілділікті меңгеруде, студент жастарды көпмәдениеттілікке тәрбиелеуде басты құрал деп танылады. Көптілдерді меңгеру студенттердің көпмәдениетті тұлға ретінде қалыптасуына және олардың халықаралық жобаларға қатысуын кеңейтуге, шетелдік әріптестермен ғылыми байланыстарын нығайтуға, шетел тілдеріндегі ақпарат көздеріне қол жеткізулеріне мүмкіндік береді [6].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы // Егемен Қазақстан. 14 желтоқсан 2010. -16-21 бб.
- 2 «Білім туралы» Заң // Егемен Қазақстан. 15 тамыз 2007. -55-57 бб.
- 3 Қазақстан Республикасындағы 2011-2020 жж. Тілдердің мемлекеттік даму бағдарламасы мен әрекеті, Астана, 2011 ж. -120-126 бб.
- 4 Үшбірлік тілдер (қазақ, орыс және ағылшын тілдері). ҚР 6.08.085-2010 МЖБС. Ресми басылым. ҚР БЖҒМ, Астана, 2010 ж. -65-67 бб.
- 5 Қазақстан Республикасының шеттілдік білімінің даму концепциясы.
– Алматы: Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, 2006 ж. -93-100 бб.
- 6 Қазақстан Республикасы үздіксіз білім беру жүйесіндегі тәрбие тұжырымдамасы / Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2009 ж. 16 қарашадағы №521 бұйрығы // ресми мәтін. – Астана, 2009. -125-126 бб.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается значение полиязычного образования в Казахстане и пути его осуществления в различных учебных заведениях.

RESUME

The article reviews the meaning of multilingual education in Kazakhstan and ways of its implementation in the various educational institutions.

І. Е. Тәжіханова, ЗУ-21 топ студенті

Д. С. Муталова, аға оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс –Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., Қ. Р.

ЖӘНГІР ХАННЫҢ АҒАРТУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ

Аннотация

Мақалада атақты мемлекет қайраткері және реформатор Жәңгір ханның өмірі мен ағартушылық қызметі зерттеліп, қарастырылады.

Кілт сөздері: білім беру жүйесі, ағартушылық, реформа, мәдениет, ғылым.

Жәңгір хан – XIX ғасырдың I жартысында өмір сүрген Бөкей Ордасындағы білім беру жүйесінің дамуына зор ықпал еткен ағартушы, атақты мемлекет қайраткері және реформаторы, өз заманының заңғар, әрі күрделі тарихи тұлғасы. Өткен ғасырдың 90-жылдарының басында Жәңгір ханның қоғамдық-саяси қызметі мен тарихи тұлғасына қатысты екі жақты пікірлердің орын алғаны белгілі жәйт. Дегенмен ақырында кеңестік идеологияның салдарынан қалыптасып қалған таптық сананың бұғауы бұзылып, қазақтың соңғы ханына қатысты көзқарастар да түбірімен өзгерді. Бұған Жәңгір ханның реформаторлық рөлін айқындай түскен мақалалар мен кітаптардың жазылуы, Ордада тұңғыш ашқан мектебіне, Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетіне Жәңгір ханның атының берілуі және ескерткішінің орнатылуы, Орал қаласында даңғыл көшенің, кітап дүкенінің сол кісінің құрметіне аталуы дәлел болады. Сонымен бірге жақында Жәңгір ханның Қазан университетімен тығыз байланыс жасап отырған еңбегіне орай Татарстан Республикасының астанасы Қазан қаласында аталмыш университетінің кіреберіс жақтауына Жәңгір ханға арналған мүсін тақтаның орнатылғанын да оның білім мен ғылым саласына қосқан үлесі үшін берілген лайықты баға деп түсінгеніміз жөн [1].

2003 жылдың 30 мамырында Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың қолдауымен өңіріміздегі іргелі оқу орны Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетіне Жәңгір ханның есімі берілді.

1801 жылдың 11 наурызында император 1 Павелдің жарлығымен Кіші жүз қазақтарының Жайық пен Еділ аралығында көшіп –қонуы заңдастырылып, Бөкей хандығы (Ішкі Орда) құрылды.

Бөкей сұлтан,соңынан ілескен 5000 түтінмен Жайықтың оң жақ бетіне 1801 жылдың қара күзінде өтіп, Нарынның, Айғырқұмына бас тіреді. Бөкей Нұралыұлы алғашқыда елін сұлтандық дәрежеде басқарды, 1812 жылдан хан атанды.

Бөкей сұлтанның екі әйелі болған.Бәйбішеден Тәуке мен Әділ туған.Кіші әйелі Атан,1804 жылы жазда босанды.Жаңа қоныста дүниеге келген сәбиге ақсақалдар Жиыангер деп азан шақырып ат қойды.(Тұрмыста «Жәңгір» делінді).

Жасы кәмелетке толғанға дейін Жиыангер Астраханның азаматтық істер жөніндегі губернаторы С.С.Андреевскийдің үйінде болып,тәлім-тәрбиеден өтті. С.С.Андреевский-мамандығы бойынша дәрігер, сонымен қатар осы салада ғылым қуалаған, медицина ісінің белгілі қайраткері танылған болса, әйелі ірі мүлік иесі-неміс баронының қызы еді.Еуропаша тұрмыс құрған бұл жанұя ханзада Жәңгірге дүниеге жаңа көзқарас қалыптастыруда тиімді, әсерлі ықпал жасады.

Мінез-құлқы, сыртқы пішіні тартымды қара көз қазақ баласы губернатордың балаларымен бірге өсіп-жетіліп әртүрлі пәндерден сабақ алды, неміс, француз тілдерін

үйренді. Сонымен қатар ол кеңсе жұмысы, қағаз ісіне үйреніп, орыс мемлекетінің заңдарынан мағлұмат алды. Қоғамдық қарым-қатынастар, адамзат тарихынан да түсінік алуына үй иесінің бай кітапханасы Жәңгір үшін пайдасын тигізді. Бөкей сұлтан баласының өзге халықтың әдет-ғұрпының, салтының, мәдениетінің әсерімен өсіп-жетілуіне көнгенмен, оның өз ұлтының дінінен, тілінен, тұрмыстық қағидаларынан қол үзіп кетпеуін, ұмытпауын әдейі қадағалап, бақылауға алды. Бұны дұрыс түсінген Андреевский Бөкейдің өтінішін қабылдап әдейі Стамбулдан келген діндар, шығыс тарихы жөнінен білгер ұстазды Ханзадаға араб, парсы тілдерінен сабақ бергізуге жалдады. Жәңгірдің құранды меңгеруі де оның намаз оқып, мұсылмандық парызын өтеуіне де жағдай жасалынды. Жәңгірдің каникул кездерінде елге оралып, ауыл аралап, ұлттық салт-сана, әдет-ғұрыптарды білуі әкесі, ағалары тарапынан әдейі қадағаланды. Әсіресе үлкен ағасы Тәуке Жәңгірге ата-баба тарихын, шежіре туралы құлағына құйып әңгіме айтып: Төрелер тегі оның арғы атасы Шыңғыс хан, Алтын Орда, Ақ Орда, Жошы ұлысы туралы, Дешті-Қыпшақ жұртының хандары, әсіресе, қазақ хандары - Қасым хан, Есім хан, Тәуке хан туралы деректерді айтып билік құрудың, ел басқарудың сан-қырлы жайттарын әңгімелейтін [2].

Көзінің тірісінде Бөкей хан –өзінің болашақ мирасы Жәңгірді қатыстырып билер мен ақсақалдардың басын қосып, әңгіме айтқызып, олардың ұлағатты сөздерімен ақыл-кеңестерін баласының құлақ қойып зерделенуіне көңіл бөлді.

Бөкей хандығының негізін қалаған Бөкей хан 1815 жылы 21 мамырда қайтыс болды. Оның өсиеті бойынша, хан тағы ұлы Жәңгірге қалдырылған болатын. Бірақ ол әлі небары 14 жаста еді. Сондықтан ол ер жетіп, кәмелеттік жасқа толғанша хандықты Шығай сұлтан басқарды. Осы кезеңде жас Жәңгір Астрахань губернаторы Андреевскийдің үйінде тұрды, сол кездегі үлгілі саналатын білім мен тәрбие алды. Ол хан атағына тағайындалар кезге дейін жан – жақты толық әзірліктен өткен билеуші болып та үлгерді. Ал 1824 жылы 26 маусымда Жәңгір хан ресми түрде таққа отырды.

Жәңгірдің бұдан бұрынғы қазақ хандарынан ерекшелігі, оның білімділігі, еуропаша тәрбие алғандығы болды. Ол орыс тілін айтпағанда, неміс, француз тілдерінде сөйлейді, арабша, түрікше, парсыша хат таныды, патша үкіметінің әдейі бақылау қамқорлығымен мемлекет басқару ісіне дайындықтан өтті, әскери білім алды.

Астрахань губернаторының үйінде тәрбиеленген Жәңгір хан қазақ даласына өркениеттің негізін салуды басты нысанаға алады. Ол хандықтың саяси құрылымына, қоғамдық өмірге өзгерістер енгізуді, жер қатынастарын реттеумен қатар, салық саясатындағы кейбір хандық үлгілердегі түбірімен өзгертуді көздейді.

1824 жылы –таққа отырған жылы хан Жәңгір Орынбор мұсылмандарының Уфада тұратын Муфтиі Мұхамбеджан Хұсайыновтың қызы Фатимаға үйленеді. Фатимадан Жәңгір екі ұл, бір қыз көрді.

Жәңгір үшін таққа отыру оңайға түспеді. «Өтпелі хан» деп аталынған Шығай сұлтан: оны ел билеу ісіне әзірлігі жетіспейді деп түрлі себеп-сылтау іздеп, орыстардан өз билігін ұзартуды сұрады. Бірақ білімді, мемлекет басқару ісіне дайындықтан өткен, оңды-солды Шығай сұлтаннан жетігірек білетін Жәңгір өз дегеніне жетіп, хан тағына қолы жетті. Бұл істе оған өзімен бірге туған бауырлары - Тәуке мен Әділ барынша көмегін аямады.

Жәңгірдің білімділігін, ақыл-ойының тереңдігін, іскерлігін бағалап өзімен бірге туғандар оның билігіне көз алартпады, барынша қолдарынан келгенін істеп, оған ел басқаруда қол қабысын аямады. Өз тарапынан Жәңгір де аға-інілеріне хандығын паш етіп, қабағын түйіп көрген жоқ.

Жәңгір хан ішкі Бөкей Ордада 1824 жылдан 1845 жылға дейін билік құрды. Жәңгір қазақтың ең соңғы ханы болды. Жәңгір ханның тұсында Бөкей Ордасы шаруашылық құрылымы, саяси-әлеуметтік дамуы жөнінен елеулі өзгерістермен

толысты: қазақтар көшпенділіктен-отырықшылыққа ауысты, сауда-саттық істері мен әртүрлі кәсіптерді меңгерді, мәдени дамуда оқып-білім алуда, басқа да рухани байлықтарды игеруге түбегейлі ұмтылыс жасады [3].

Ең алдымен хан тағына отыра сала Жәңгір қазақтың отырықшы тұрмысын қалпына келтіруге бағыт ұстады. Тірлігінің көбін аттың жалы, түйенің қомында өткізіп келе жатқан қазақтарды жас ел билеуші қыстау тұрғызып, қала салып, бір жерде тұрақтап шаруа түзеуге көндірді.

1826 жылы күзде хан ордасы астанасының алғашқы ірге тасы қаланып, қазығы қадалды. Көп кешікпей-ақ хан ордасы салтанат құрып, едәуір дәрежедегі саяси, мәдени және сауда саттық орталығына айналды.

Жәңгір ханның басқа хандардан өзгешелігі – ол көшпенді халықпен бірге көшіп-қонбады. Хандық әкімшіліктің орталығын дүниеге әкелді. Мұнда басқарудың өзгеше жүйесі қалыптасты. онда сұлтандардан құралған он хан депутаты болды. 1827 жылы 12 биден тұратын хан кеңесі құрылды. Олардың әрқайсысы бір-бір рудың басшысы болды. Сонымен қатар, Ханның кез-келген бұйрығын орындауға дайын тұратын 12 жасауылы және «базар сұлтандары» бар еді. Олар салық жинау, сауда орындарындағы келеңсіздікке жол бермеу және Ішкі ордадан тыс жердегі қазақтардың өмірінен тығыз мәліметтер алып тұруды мойындарына алды. Жәңгір хан Қазақ мемлекетінің институттарын қалыптастырды: билер мен старшындар кеңесін құрды, сот жүйесін, әлеуметтік-шаруашылық заңдарын реттеді, жергілікті ел басқару ісін бір орталыққа бағындыру әдістерін енгізді, қаржы-ақша қатынастарын тұрмыс қажетіне бағыттады. Жәңгір хан ел басқаруда игілікті істерді жүзеге асырып, қазақ халқының тарихи даму жолында өзіндік мұра-ескерткіштерді артында қалдырды. Ол негізін қалаған Орда саяси - экономикалық, мәдени-ағарту орталығы болып өсті, өркендеді.

Жастайынан зиялы қауымның арасында болып, білім-ғылымға сусындаған Жәңгір хандық билікке қолы тиген күннен бастап-ақ қазақ ордасында мектеп ашып, халқына білім беруді армандайды. Оған 1826 жылдың күзінде Қазан қаласына барған сапарында Қазан университетінің ректоры Карл Фукспен екі арада болған әңгімесі дәлел болады. Университетті аралай жүріп, оқытушы – профессорлар ұжымымен, дәрісханаларымен ғылыми орталықтарымен және бай кітапханасымен танысып, ғылым жетістігіне қаныққан Жәңгір Фукске өз ордасында мектеп ашып, ғылымға қазақ баласының да қол жеткізуге бастама жасау ниеті барын айтады. Жәңгірмен болған кездесуінен жақсы әсер алған К.Ф.Фукс ол туралы «Өзінің жас кезінде, хандығының бас кезінде, тіпті Ордада әлі бірде-бір үй тұрғызылмаған кезде оның білімнің пайдасы жөнінде осы бастан ойлануы қандай ғанибет», -деп өз пікірін «Казанский вестниктің» сол жылғы он сегізінші нөмірінде жазып қалдырған.

Мектеп ашу жөніндегі Жәңгірдің арманы он бес жылдан кейін барып іске асты. 1841 жылы қазан айының 10-шы жұлдызында ол сұлтан-правитель Шоқа Нұралиевке жазған хатында ғылым-білімнің пайдасын жан-жақты дәлелдей келіп, «...Биылғы жылы мен өз ордамда мектеп ашуды ойлап отырмын. Өз балаларын орташа ақымен оқуға беруге тілек білдіргендердің бәрі маған өтініш жасай алады. Қарауындағы халықты, әсіресе, сұлтандарды балаларын мектепке беруге үгіттейді деп сенемін», -деді. Сөйтіп, арада екі ай өткеннен кейін 1841 жылы 6 желтоқсанда қазақ даласында қазақ балалары үшін тұңғыш мектеп дүниеге келді. Мұнда діни дәрістермен қатар орыс тілі, арифметика, жағырапия, тарих, физика, т.б. пәндер оқытылған. Мектептің меңгерушісі, әрі мұғалімі болып Константин Петрович Ольдекоп тағайындалды. Дін оқуы және шығыс тілдері бойынша оқытушы болып молда Хакім Мұхаммед Аминов бекітілді. Оқуға қабылданған 25 баланың ең ересегі 22 жаста, ал ең кішісі 9 жас та еді.

Шәкірттерге орыс мұғалімі сабақ беріп, орысша оқылатынын естіген қазақтар «шоқынып, орыс болып кетеді» деп, балаларын мектепке беруге қарсы болғанда, Жәңгір өзінің екі бірдей баласын мектепке беріп, үлгі көрсетеді. Хан жылына үш рет мектепте болып, оқушылардың бағаларын қарап, сабақ үлгерімдерін бақылап отырған. Оқу жылы басталарда өзімен бірге сұлтандары мен билерін, оқушылардың ата-аналарын ертіп мектепке келіп, оқушы балалардың біліміне санақ жасайтын болған. Барлық уақытта оқушылар сапқа тұрғызылып, олардан әрбір пән бойынша емтихан алынған. Оқушылардың берген жауабына риза болған хан қуанышын да жасырмаған.

Жәңгір хан мектебінің тұңғыш түлегі, этнограф-ғылым Мұхамед-Салық Бабажанов былай дейді: «Жәңгір, шәкірттер мен оқушыларды қолдап, демеп отыру үшін ақшасын да, өзінің күш-жігерін де аямай, білімнің пайдасы туралы ордалықтардың құлағына құюмен болып еді. Сонымен қатар ол Орынборда қазақ балалары үшін Неплюев кадет корпусының Азиялық бөліміне Ордадан 10 бала қабылдауға рұхсат алды. Хан ордалық шәкірттердің оқу үлгерімімен тікелей айналысып, емтихандарға өзі қатысып, оқу озаттарын мадақтап, ал үздік оқығандарын Қазан университетіне, Стамбул, Петербург қалаларына әрі қарай оқып мамандық алу үшін жолдамамен жіберіп отырды. Жәңгір ханның өзінің сарайында кадет корпусына баратын балаларды аса ілтипатпен қарсы алғаны және сол 1845 жылдың жазында Орынборға баратын шәкірттерді ханның бір топ адамымен бірге жарты күндік жолға дейін шығарып салып, қайыр –қош айтысқаны да оның қазақ балаларының қамын ойлаған ізгі ниетінен, қараңғылықтағы қазақ халқының болашағының жарқын болуын көздеген мақсат-мұратынан туындаған әрекеті еді. Ал сол қамқорлықтың арқасында 1851 жылы Орынбордағы Неплюев кадет корпусын Арсылангерей Бөкейханов, Сұлтанмахмұт Жантөрин, Зұлқарнай Нұралыханов, Мақаш Бекмұхамбетов, Сұлтан Шалабаев, Салық Бабажанов, Мырзағали Саңғырықов, Жүсіп Ниязов бітіріп шықты, көздері ашық, көкіректері ояу жастардың біразы кейін қазақ халқының белгілі зиялы азаматтарына айналды [4].

Жәңгір хан қазақ жерінде білім мен ғылымды көркейту мақсатында Қазан университетімен байланыс жасап, сол білім ордасының оқытушы-ғалымдарының шығыстану бағытындағы ғылыми-ізденіс жұмыстарына қолдау көрсетіп отырған. Мәселен, университет ғалымдары К.Ф.Фукс, Н.И.Лобачевский, Ф.И.Эрдман, А.Казымбекпен арадағы 1826 жылдан бастау алған таныстық ұзақ уақыт сыйластыққа ұласқан болатын. Осы ғалымдармен араласа, хабарласа жүріп, Жәңгір шығыстану мәселелеріне, жазу үлгілеріне қатысты пікір айтатындай дәрежеге жетті және оларға өз көмегін көрсете білді. Атап айтқанда, 1839 жылы Санкт-Петербургке барған сапарында Жәңгір Мұхаммед Хайдар Дулатидің парсы тілінде жазылған, қазақ мемлекеттігі бастауларының бірден-бір дереккөзі, моғол хандарының жылнамасы- «Тарихи-Рашиди» қолжазбасын Қазанға өз қолымен жеткізген. «Тарихи-Рашидиден» басқа Қазан университетіне Жәңгір «Медарюли-афазиль» парсы сөздігін, исфахандық Хамза бен әл-Қасан 931 жылы араб тілінде жазылған «Тариху-л-умами» халықтар шежіресін, 1662 жылы парсы тілінде жазылған Нефиздің «Китаб табиин-л-маакид» медициналық шығармасын, түрік тіліндегі «Китаб натаидж фунун» тарихи-философиялық пайымдарын, Мұхамед бен Ахмедтің парсы тілінде жазған алғашқы халифтер тарихын тапсырды. Ал Жәңгір қайтыс болғанда кітапханасында шығыс тілдеріндегі 212 кітап қалған. Жәңгірдің ұсынысы және қаржылай демеушілігі арқасында шығыстанушы Мирза Александр Казымбектің «Мюхтесерюль-вигкает (Китаб мухтасару-л-уикаяти фи масаил-идаят) атты мұсылман құқығына арналған кітабы 1845 жылы 4350 дана болып жарық көрді.

Жәңгір ханның ағарту ісінің таралуына көрсеткен ынталы жәрдемі, шығыс тілдері жөнінен сіңірген ерен еңбегі және Қазан университетіне деген ерекше ілтипаты үшін Қазан университеті Ғылыми Кеңесі 1844 жылғы 29 мамырдағы отырысында оны бірауыздан өзінің құрметті мүшесі етіп сайлаған. Қазан университетінің Жәңгірге көрсеткен құрметі оның ағартушылық саласында сіңірген еңбегінің зор екендігінің тағы бір айғағы.

Жәңгір қоғамдық өмірдің барлық салаларына көңіл бөліп,әсіресе ғылым мен мәдениетке де қамқорлық жасады. Ол өз заманының белгілі оқымысты адамдарымен байланыс жасап, олардың қазақ тұрмысы туралы дұрыс көзқарастарының қалыптасуына мүмкіндіктер туғызды.Бөкей ордасының географиялық, экономикалық жағдайын зерттеу мәселесін қолға алып, зерттеушілермен тығыз байланыс жасады.

Мысалы: 1828 жылы дарынды орыс ғалымы Г.С.Карелин Жәңгірдің шақыруымен Ордаға келіп,10 жыл бойы Бөкей даласын зерттеумен айналысты, Ішкі Орданың тұңғыш картасын жасады, ханның кеңесшісі болыпта жұмыс атқарды. Әсіресе, оның Нарынның табиғатын, өсімдік, жануарлар дүниесін зерттеудегі еңбегінің бағасы жоғары.

Жәңгір хан мен В.И.Дальдің арасындағы байланыс та көңіл аударарлық. Орынбор генерал-губернаторының төтенше мәселелері бойынша көмекшісі, белгілі лингвист Владимир Иванович Даль Ордада түрлі жұмыстарымен жиі болып, ол өңірдің жан-жақты дамуына зор үлес қосты. Дальдің көмегімен Орда мектебінің шәкірттерінің оқуын Орынбор мен Петербургта жалғастыруына мүмкіндіктер туды [5].

Жәңгір хан өзінің төңірегіндегілердің талғамын байытуды ойластырды, елге өркениетті елдердің дүниелері мен өнер туындыларын әкелдіріп, оларды қыр қазақтарына көрсетіп қана қоймай , сол секілді заттарды тұрмысқа пайдалануды және өздері жасап шығаруды қарастырды. Кейбір өнерге құштар қазақтарды өзімен бірге Уфа, Орынбор, Петербург, Кавказға апарып, не түрлі шеберлермен таныстырып, олардың өнерлерін үйренуге баулыды.

Ішкі Орда ханының және бір атқарған ісі-бұл халықтың рухани дәрежесін арттыру,1835 ж.Ордада үлкен мешіт тұрғызылды,қарауындағылардан мұсылмандық қағидаларды сақтауды талап етті.

Бөкей Ордасы Астрахань,Саратов, Орынбор губерниялары мен Жайық бойындағы казак-әскери желісімен шектесті, шығыстан батысқа дейін 350 солтүстіктен оңтүстікке дейін 200 шақырым жерді алып жатты.(Яғни, қазіргі Атырау облысының біраз жері, Батыс Қазақстан облысының Бөкей Ордасы, Жәнібек, Казталовка, Жаңақала, Жалпақтал аудандарының территориясы).

Бөкей Ордасының басты байлығы-Нарын құмның ұзындығы 150 шақырым, ені 30 шақырым, тұщы су тайыздан шығады. Ұшықиырына көз жетпес сусыма құмдар: Айғырқұм, Баршақұм, Жаманқұм, Ырғызқұм, т.б. Осы бай табиғатты хан мал шаруашылығын дамыту үшін тиімді пайдалана білді.

Мал тұқымын асылдандыруды хан өз қолына алды.Сол кезде Нарын он екі ай бойы мыңғыртып төрт түлік мал өсіретін өте қолайлы аймақ ретінде қалыптасты. Мал тамағын жазда дайындау қолға алынды. Шетелден хан шөп шабатын машина сатып алды. Шабындықтың мол жеріне қыстақтар тұрғызылды. Су құбырлары салынды. Осының нәтижесінде халық тамағы тоқ, көйлегі көк, берекеге бөленді. Жәңгірдің хан тағына отырған алғашқы жылдарында тыныш, толымды өмір сүре бастады.

Әкесі Бөкей бастаған тағы бір игі іс-сусығын құмның жолына өсімдік егіп тоқтату, орман алқабын жасау Жәңгір тарапынан да қамқорлық көрді. Ресейден мамандар шақырылып, зерттеу жұмыстары жүргізілді.Жер жағдайына , геологиялық ерекшелігіне сәйкес теректердің ең төзімді түрлері отырғызылды, қарағайлы орман қалыптасты.

Жәңгір хан сауда-саттық кәсібін елдің экономикасының өзегі деп түсінді. Россияның көршілес Астрахань, Саратов, Орынбор губерниялары және Бұхара, Хиуа хандықтары, сонымен қатар Қырым татарлары, қалмақ жұртымен алыс-беріс сауданы жолға қойды. Көктемде, күзде, қыста үш мерзім өткізілетін «Хан жәрменкесі» елдің әлеуметтік өмірінде зор роль атқарды. Алғашқы жәрменке 1832 жылы ұйымдасты.

Бөкейдегі «Хан жәрменкесі» туралы зерттеуші П.Небольсин былай деп жазды: «Капиталистер мұнда шамамен екі миллион сомның саудасын жасайды. Әр жәрменкеде 100 мың қой, 6 мың ірі қара, 2 мыңдай жылқы айырбасқа түседі. Сондай-ақ жылқы, ірі қара, қой-ешкі терілері, ешкінің түбіті, түйе мен қой жүні, киіз, аң терілері сатылады. Жәрменке көктем, күз айларында өткізіледі. Бұл Ішкі Орданың мал шаруашылығының бай қуатын көрсетеді» [6].

1845 жылы 11 тамызда Тарғын өзенінің жағасындағы жайлауында қазақтың ең ақырғы ханы Жәңгір Бөкейұлы 41 жасында дүние салды. Жәңгір дүние салғаннан кейін патша үкіметі Ішкі Ордадағы хан билігін жойды.

Жәңгір хан ел билеген жылдары өзінің өркениетті өмір салтымен, озық ойлы білімпаздығымен, халық игілігі үшін жасаған істерімен барша қазақ халқына, бәрінен бұрын жас ұрпаққа үлгі бола білді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Бозымов Қ., Орамах Ж. Жәңгір хан – реформатор . Орал –Ақтөбе , 2011. 143-б.
- 2 Кенжетаев Б. Некоторые штрихи к биографии хана Жангира // Казахстанская правда . – 1995. – 16 августа.
- 3 Жайсаң Ақбай . Жәңгір хан. Хан Жангир. Shangir Khan.-Орал, 2001.-130 б..
- 4 Хайдаров.Е. Жәңгір хан – ағартушы // Заңғар.- 2013. – 15 наурыз.
- 5 Орамах Ж. Бөкей хан және Ішкі (Бөкей) Орда. // Қазақ тарихы, 2010, № 6.
- 6 Иночкин В. Первый меценат //Заңғар .- 2004. - 27 мамыр.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается жизнь известного государственного деятеля, реформатора Жангир хана и его просветительская деятельность.

RESUME

The article deals with the life of the famous statesman, reformer Zhangir Khan and his educational activities .

Д. Р. Тазеддинова, магистрант

А. Г. Джакупова, старший преподаватель

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК

ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНТОВ В ДУХИ ТОЛЕРАНТНОСТИ И ПАТРИОТИЗМА

Аннотация

Данная статья посвящена патриотическому воспитанию молодежи. В основе процесса воспитания заложена идея добровольно, осознанно выбираемого отношения к поведению и поступкам другого, то есть толерантность. Для воспитания толерантности необходимы люди, готовые увлечь за собой собственным примером как основа - патриотического воспитания молодежи.

Ключевые слова: *воспитание, толерантность, молодежь, межэтнические отношения.*

Одними из важнейших достижений Независимого Казахстана являются мир и согласие в обществе. Ведь без стабильности невозможны ни эффективное развитие экономики, ни проведение сбалансированной социальной политики, направленной на повышение благосостояния граждан.

История нашей страны – это летопись дружбы всех этносов. В строительстве нашей страны принимают участие представители всех без исключения этнических групп, проживающих в Казахстане. Основой его изначально служила толерантность казахского народа, понимание и взаимоуважение всех наших граждан. Таким образом, сформирована уникальная модель межэтнического доверия в Казахстане. Созданные условия для сохранения языков всех этносов, культуры, традиций обеспечили высокий уровень благодарности и ответного доверия к казахскому народу. Казахстан сегодня – общий дом для представителей 130 этносов. Казахи, украинцы, уйгуры, русские, поляки, татары - у каждого одинаковые права и обязанности.

Характеризуя современность как эпоху глобального кризиса — политического, экологического, нравственного и т.д., исследователи проблемы толерантности отмечают в ней прямо противоположные качества. Одни видят в толерантности идеал и жизненно важный принцип, полагая, что она одна даст шанс выжить современной цивилизации. Другие считают, что она должна служить лишь для того, чтобы лечить реальный раскол и безразличие, которые демонстрирует современное человечество. Несмотря на столь сильные различия в оценке толерантности, всех ученых объединяет уверенность в необходимости борьбы с ее антиподом, интолерантностью, которая встречается в разнообразных формах в нашей жизни.

Толерантность — это готовность лояльно относиться и принимать чужой образ мыслей, чувства, вероисповедание, поведение и тому подобное, которые не совпадают собственными, а также не разделяются и не поддерживаются человеком. Другими словами, признание за другими людьми права на собственное мировоззрение.

Толерантность бывает: межнациональная, расовая, гендерная, религиозная, политическая и т.д.

Межнациональная толерантность – отношение к представителям различных наций, способность не переносить недостатки и негативные действия отдельных представителей национальности на других людей, относиться к любому человеку с позиции "презумпции национальной невиновности". Крайние проявления межнациональной интолерантности:

- этноцентризм – дискриминация на основе культурных или языковых характеристик индивида или группы. Базируется на убеждении в "превосходстве" одних культур над другими;

- ксенофобия – страх и неприятие иностранцев и представителей других культур: убежденность в том, что "чужаки" принесут вред;

- агрессивный национализм – мнение, что одна нация превосходит в правах другую.

Критерии толерантности:

- равноправие (равный доступ к социальным благам, к управленческим, образовательным и экономическим возможностям для всех людей, независимо от их пола, расы, национальности, религии, принадлежности к какой-либо другой группе);

- возможность следовать своим традициям для всех культур, представленных в данном обществе;

- взаимоуважение членов группы или общества, доброжелательность и терпимое отношение к различным группам (инвалидам, беженцам, гомосексуалистам и др.);

- равные возможности для участия в политической жизни всех членов общества;

- сохранение и развитие культурной самобытности и языков национальных меньшинств;

- охват событиями общественного характера, праздниками как можно большего количества людей, если это не противоречит их культурным традициям и религиозным верованиям;

- свобода вероисповедания при условии, что это не ущемляет права и возможности других членов общества;

- сотрудничество и солидарность в решении общих проблем;

- позитивная лексика в наиболее уязвимых сферах межэтнических, межрасовых отношений, в отношениях между полами.

Проблема межнациональных отношений и межэтнической толерантности в современной относится к числу актуальных. Наиболее остро ксенофобия проявляется в молодёжной среде, в том числе и среди студенчества, о чем свидетельствуют социология молодёжи и социология образования. Поэтому все ученые, деятели культуры и образования должны хорошо понимать меру своей ответственности за проблемы воспитания населения в духе взаимного уважения и национальной терпимости.

Воспитывая студентов толерантности важно начать подготовку кадров, ориентированных на преподавание в духе толерантности. Для этого необходимо расширять «научное движение», в которое добровольно на почве заинтересованности в позитивном развитии будут включены единомышленники, поддерживающие это движение, — преподаватели, аспиранты, студенты, прежде всего, психолого-педагогических факультетов.

Один из критериев толерантности является милосердие. В связи с этим магистранты ЗКАТУ имени Жангир хана под руководством кафедры «Истории Казахстана и СНГ» ежегодно посещают Дом престарелых и инвалидов города Уральска, проводя там различные концерты. Такие мероприятия являются важным в процессе воспитания студенческой молодежи. Милосердие и терпимость являются основными компонентами в формировании этнокультурного сознания.

Наряду с этим среди студенческой молодежи необходимо систематически проводить воспитательную работу по формированию толерантности и патриотизма. С этой целью в нашем университете был создан Клуб межэтнического согласия «Достык». Он был создан по инициативе филиала Ассамблеи народа Казахстана. Представители разных национальностей имеют возможность общаться, знакомиться с культурой и обычаями других народов, участвуя в концертах и мероприятиях.

Клуб «Достык» - это малая Ассамблея народа Казахстана, созданная в ЗКАТУ имени Жангир хана. Клуб «Достык» - это символ межнационального согласия народа Казахстана.

В Западно-Казахстанской области проживают в мире и согласии представители более 90 наций и народностей, под эгидой Ассамблеи народа Казахстана в области более 30 этнокультурных объединений.

В Приуралье тесно переплелись судьбы представителей разных этносов и поколений, воссоздавших неповторимый колорит культурного многообразия. За многие годы мы сплотились в единое казахстанское общество, создали конкурентноспособную экономику и воспитываем молодежь в духе дружбы и взаимопонимания.

Президент Республики Казахстана Н.А.Назарбаев постоянно отмечает, что мы сделали ценности единства и согласия фундаментом общества, основой нашей особой казахстанской толерантности. Представители разных наций и народностей считают нашу священную землю своей Родиной. Долг каждого из нас – внести свой вклад в дело сохранения единства и процветания нашей республики.

Сегодня под эгидой Ассамблеи народа Казахстана в Западно – Казахстанской области активно работает татарский культурный центр.

Основной целью и задачей татарского этнообъединения было возрождение, сохранение и развитие татарского языка, истории и культуры.

Приуралье богато своими традициями и многообразной культурой, татарский центр является активным участником мероприятий, направленных на сохранение историко – культурного наследия этих этносов. В Приуралье татарский этнокультурный центр был организован в 1989 году, его создание пришлось на тяжелые 90-е годы. Работа в татарском центре со дня его основания ведется системно и комплексно, охватывая разные группы населения. С самого начала существования центра у нас существуют воскресные классы по изучению татарского языка. В самом татарском центре функционируют два воскресных класса – для студентов и старшеклассников, а также для работающей молодежи и взрослых людей. Занятия в этих классах ведут учителя высшей категории. Наша задача – беречь и сохранить родной язык и культуру и на этом фундаменте укреплять традиции мира и согласия в нашем крае. Своей работой этно-культурные центры не только сохраняют свою культуру и воспитывают молодежь в духе патриотизма, но и вносят большой вклад в укрепление межнациональных отношений, в сохранение мира и согласия в многонациональном Казахстане.

Также одним из основных форм воспитания патриотизма проведение молодежных форумов, ежегодно проводимые в городе. Проведение таких мероприятий воспитывает молодежь в духе патриотизма, толерантности, учит уважать и любить свою Родину.

Казахстан сегодня накопил огромный позитивный опыт межнационального сотрудничества. В результате казахстанцы всех национальностей заслужили право называться соотечественниками. И по вкладу в развитие республики, и по менталитету, и по взаимопониманию и духовному притяжению. Феномен дружбы и сотрудничества национальных групп Казахстана не результат чьей-то субъективной воли, а рожден исторической практикой многонациональной страны. Судьбоносное значение имеет в это смутное время для всех казахстанцев четкое определение приоритетов национальной политики государства, согласованных и реализованных через политическую волю, пропаганду, культуру, образ жизни и традиции в систему межнациональных отношений.

Казахстанский патриотизм - это веское основание гордиться своей Родиной. Сейчас много говорят о воспитании казахстанского патриотизма, о том, в чем смысл этого понятия, каковы его главные принципы. Но само понятие патриотизма имеет очень глубокое, трудно оценимое значение. Чувство родины - это святое чувство.

Студенчеству, составляющему молодёжную элиту сегодня, предстоит завтра работать над формированием общественных, в том числе и межнациональных отношений. Поэтому наиболее актуальным становится проведение тематических мероприятий, направленных на развитие национальных культур и народных традиций, совершенствование форм и методов работы со студенческой молодёжью по пропаганде этнических культур, принципов толерантности. Необходимо вести плодотворную работу для воспитания в студенческой среде духа толерантности и патриотизма для этого требуется:

- Создавать образцы для подражания в лице преподавателей;
- Проводить мероприятия, в которых будут участвовать представители разных национальностей;
- Посещение домов для инвалидов и престарелых, детских домов;
- Проведение акций посвящённых ко Дню Великой Победы;
- Участие студентов в Клубах межнационального согласия;
- Участие студентов в молодежных форумах, флеш-мобах;
- Посещение музеев города;
- Активно участвовать в деятельности этно-культурных центров.

Мы должны признать, что Казахстан – это форма государственного самоопределения всех ее граждан, независимо от того, к какой национальности они принадлежат. Это общий дом, внутри которого достаточно просторно для всех представителей национальных групп.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Послание Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева народу «Через кризис к обновлению и развитию» // Индустриальная Караганда. — 2008. — № 264. — 7 марта.
- 2 Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на XV сессии Ассамблеи народа Казахстана // Казахстанская правда. — 2008. — № 253. — 27 окт.
- 3 Проект для обсуждения «Доктрина национального единства Казахстана» // Казахстанская правда. — 2009. — № 261-262.— 6 нояб.
- 4 Джакупов С.М. Проблемы этноконфессиональной идентификации личности / С.М. Джакупов // Вестник НПК . – 2009.
- 5 Джакупов С.М. Этнические предубеждения как проявление смысловых барьеров / С.М. Джакупов , Н.В. Нигай // Вестник НПК . – 2009.
- 6 Стефаненко Т.Г. Этнопсихология / Т.Г. Стефаненко . – 3-е изд., испр . и доп. – М.: Аспект Пресс, 2009 – 368 с .
- 7 Семина Л.И. Учимся диалогу. Толерантность: объединения и усилия // Семьяишкола. 2009 № 12.

ТҮЙІН

Айтылмыш мақала жастарды отаншылдық тәрбиесіне арналған. Негізгі үдерісінде тәрбиенің идеясы қалыптасқан. Ара сезім қатынастың сыртқы істерге және тәртіпке - толеранттылық. Жас отаншылдарды кейбір адамдар меншікті мысалмен толеранттылыққа тәрбиелеу, дайындап үйрету керек.

RESUME

This article is devoted to the Patriotic education of youth. The basis of the process of education based on the idea voluntarily, consciously desired relation to the behavior and actions of another, that is tolerance. For tolerance education need people who are willing to bring their own example as a basis - Patriotic education of youth.

Э. К. Утемисова, педагогика магистрі

Ш. А. Амантай, магистрант

А. С. Кыдырбаева, магистрант

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ЖАҒАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ОҚУДА ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР МЕН АҚПАРАТТЫ ҚОЛДАНУ АҚУАЛДАРЫ

Аннотация

Мақалада білімді ақпараттандырудың өзекті мәселелері қарастырылған. Қазіргі заманғы білім беру деңгейінің алдында білім алушыларды қалыптастыруда білім беру мен дамытуға қол жеткізу үшін ақпараттық технологиялардың маңыздылығы және жағандану жағдайындағы білім беру жүйесі көрсетілген.

Кілт сөздер: *интергент, сервис WWW, чат арқылы сөйлесу, html – форумдары, қонақ кітабы, ICQ, телеконференциялар, news-серверлері, ЭРАЗМУС және КОМЕТТ бағдарламасы.*

Өзінің жыл сайынғы кезекті Қазақстан халқына жолдауында Президентіміз халық назарында тұрған түйінді проблемаларды айтып, мемлекетіміздің жақын арадағы дамуын анықтап қана қоймай, сонымен қатар, қоғам алдындағы бағыт пен мақсатты белгіледі. “Болашақтағы біздің жолымыз қазақстандықтарға жаңа мүмкіндіктер тудыруға байланысты. ХХІ ғасырдағы дамыған ел – бұл халық белсенділігі, білімі және денсаулығы”.

Мемлекет басшысының ағымдағы жолдауында қоғам және мемлекет алдында тұрған, оларға жетудің еліміз үшін стратегиялық маңызы бар мәселелерді талқылады.

Жолдауда еліміздің дамуы үшін ұзақ мерзімдік мақсаттар, олардың орындалуына жүйелі уақыттар, көзделген мәселені шешудегі бастамалары мен механизмін анықтау, белгілі бір тапсырмаларды орындауға деген нақты шешімдер айтылды.

Күнделікті шаруалардан біз адам өркениетінің дамуының өзгеріс үстінде екенін байқамай, көрмей жүрміз. Ғылым және оның негізінде жасалған жоғары технологиялар саяси және эканомикалық қатынастардың түрленуінің негізгі факторы болып табылады. Әлемнің жетекші елдері ақпараттық қоғамға айналу үстінде, басқаша айтсақ білімге негізделген қоғам құруда.

Егер елдің саяси институционалдық жаңғыртуын дұрыс жүргізетін болсақ, осы ғасырдың ортасына дейін дамыған 30 елдің қатарына қосылу шын мәнінде қол жетімді мәселе болып табылмақ [1].

Жоғарыда айтылған факторлардың, әрине, маңызы болғанымен, бұл тек елдегі жаңғыртуларды өткізу жоспарына керекті жағдайларды туғызады. Дегенмен олардың негізгі міндеті инновациялық процестердің кеңеюі мен тереңдеуін қадағалау, қазіргі заманғы ғылым, техника жетістіктерін енгізу және пайдалану. Осылайша, негізі ғылым мен қолданбалы ғылым дамуы, білім беру жүйесі қоғам және мемлекетіміздің жаңғыру стратегиясының дамуында шешуші фактор болып табылады.

Компьютер мен интернеттің жаңа дәуірінің пайда болуымен адамзаттың тұлғалық дамуының өзгерісі жөнінде сұрақ туындайды. Шын мәнінде, адам 109 бит ақпаратты туғаннан қабылдап, соны ми өмір бойы игеріп, қорытатын болса, қазіргі компьютерлердің де мүмкіндіктері сондай. Адамдар ақпаратты ойлап тауып, дамытып,

сақтап және оны тарата алатын жол түбегейлі өзгерді. Нәтижесінде, қарам-қатынас, алмасу, жұмыс түрі өзгеріске ұшырайды. Осының барлығы шешімін табу керек көптеген ахуалдарға әкеліп соқтырады. Мысалы, біліктілік тез жоғалып, үлкендердің ақпаратты сақтаушы ретінде артықшылығы азаюда. Қазіргі заманғы бағалаудан университет бітірушілердің 80% -ы тағы басқа екі оқуды бітіретінін байқауға болады. Бұл ахуалдар білім беру жүйесіне қосымша жүк түсіріп қана қоймай, сонымен қатар өзгерістер мен жетілдіруді талап етеді [2].

Қазақстанның білім беру жүйесінің жаңа сатысында ғылыммен үздіксіз қатынаста болуы елдің экономикалық даму жағынан мықты қозғаушы күшке айналуы, мемлекетіміздің экономикасының тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігі Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігі мен әр азаматтың әл-ауқатын жақсартуда басты фактор болып табылады.

Қазіргі уақытта қоғамда әсіресе мультимедия, виртуалдық ақпарат, ғаламдық желілер саласында ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы байқалуда. Бұл технологияларды қолдануда адамдардың әртүрлі тіршілік әрекеті аясында философиялық, теориялық – әдістемелік және әлеуметтік – экономикалық мәселелер тудыруына себепкер болуда. Қоғамның қажет ету феномені көбінесе ғаламдық компьютерлік интернет желісі. Интернет – бұл өзінің жүйелік қорын сапалы өзгертудегі әртүрлі мәліметтер көзінің ыңғайлылығы, адамдар тәжірибесін ұжымды түрінде сақтау, тарату және қолдану [3].

Интернет – технологияда ғаламдық желіні пайдаланудағы әртүрлі қызмет көрсету түрлерін түсінуді қажет етеді. Олар, электрондық почта және қағаз жіберу, сервис WWW, чат арқылы сөйлесу, html – форумдары, қонақ кітабы, ICQ, телеконференциялар, news-серверлері және т.б. қызмет көрсету түрлері. Интернетті меңгеру – бұл оның айрықша қызмет құралдарымен жаңа ақпараттық ортаны меңгеру болып табылады. Бұл құралдар мәліметті жедел түрде алуды ғана қамтамасыз етпейді, сонымен қатар, адамдардың ой – өрісін дамытуда, шығармашылық тапсырмаларын жаңаша шешуге мүмкіндік береді және қалыптасқан ойлау қызметінің басым стилін өзгертеді. Интернет XX ғасырдың жетістігі болып табылады және сөзсіз XXI ғасырдағы ақпараттық қоғамның табысын анықтайды. Алайда, бүгінгі күні адамдардың тіршілік әрекетінің әртүрлі бағыттарында кең көлемде телекоммуникация ресурстарын қолдануынан туындаған әртүрлі ахуалдарды шешу жолдарын іздестіруде Интернет мүмкіндіктеріне деген оң көзқарас кері әсерін беруде. Бұл мәселелердің ауқымы этикалықтан экологиялыққа дейін кеңейуде. Қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды қолданудағы мұндай көзқарас қоғамның дамуындағы қажетті бөлігі болып табылады. Себебі ақпараттық технологияға әсер ететін негізгі объекті адам болып табылады. Техникалық және ақпараттық ресурстар адамның ақылының жалғасы болып табылады. Өздерінің мүмкіндіктерін кеңейтуде адамның өздері жасаған жасанды техноортаға бейсаналық түрде тәуелді болуда. Әрине мұндай сапалы жаңа әлеуметтік өзгерістермен қоғам мүшелеріне талаптар да өзгереді. Білім алушылардың жайлы өмір сүруі үшін ақпараттық қоғамда қажетті жағдайлар не болып табылады? Білім алушының оның барлық аспектілерінде үйлесімді дамуына қалай дайындау қажет? Бұнымен кім және қалай жұмыстану қажет? Қойылған сұрақтарға жауап табуға тырысайық. Ақпараттық қоғамның процесінде туындаған мәселелердің табысты шешімін қамтамасыз ету үшін, біздің көзқарасымыз бойынша, білім алушылардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыру және дамыту қажет. Ақпараттандыруға әртүрлі әсер ететін түрлі деңгейлер, үздіксіз білім берудегі жүйелер бұл мәселені шешуге арналған. Барлық әлеуметтік институттар ішінде тек білім беру ғана кез келген қоғамның басты әлеуметтік – экономикалық және рухани дамытушы болып табылады. Білім адамның қоғамдағы және қазіргі әлемдегі мемлекеттің жағдайларын анықтайды.

Егер білімнің ақпараттануы гуманитарлық аспекті күзіретінен айырылса, қоғам сөзсіз өзара түсінік негізі ретіндегі байланыс және адам қарым – қатынасының бұзылу қаупінде болады. Түбегейлі жаңа технология машинасын жасау әлеуметтік өмірдің басты факторын атқарған жоқ, тек адам факторларының тиісті рөлі мен маңыздылығын өсірді. Электрондық оқытудың технократиялық тенденциялары білімнен педагогикалық процестің жеке парадигмасына көшуден тұратын қазіргі заманғы білім берудің негізгі үрдісімен сәйкес келмейді. Қазіргі заманғы білім беру деңгейінің алдында білім алушыны қалыптастыруда білім беру мен дамуға қол жеткізу үшін Интернет, компьютерлік технологиялардың ақпараттық, демонстрациялық интерактивтік мүмкіндіктерін қосу әдіснамасын, әдісін және жолдарын жасау міндеттерін жүктейді.

Ақпаратты технологияны қолдану техникалық принциптері мен оның техникалық құралдарын іске қосу, оны басқарып жұмыс істейтін адамға тікелей байланысты. Демек, қазіргі жағдайда ақпаратты технологияның негізін білмейінше, кәсіптік пайдалы да маңызды ақпаратты хабар алу мүмкін еместігін өмір көрсетіп отыр. Білім беру жүйесін ақпараттандыру мен компьютеризациялаудың басты критериясы адамның жеке тұлғаның өзі, оның кәсіптік іс-қимылы, ақпаратты технологияны игере білу шеберлігі болып есептеледі. Ақпараттандыру — кәсіптік іс-қимылдың, оны реттеудің, жақсартудың, нәтижесін немесе қортындысын программалау, жақсартудың негізгі құралы болып табылады [4].

Әрбір елдің технологиялық даму дәрежесі, оның экономикалық дамуы мен халықтың әл ауқатына ғана байланысты емес, сондай-ақ, оның әлемдік деңгейдегі қауымдастықта алатын орын, басқа елдермен экономикалық және саяси интеграциялық мүмкіндігіне, сонымен бірге ұлттық қауіпсіздік проблемаларды шешуге де тікелей байланысты. Сөйтіп, қандай елде болмасын, қазіргі технологияны пайдалану және дамыту дәрежесін материалдық базаны дамытумен ғана анықтауға болмайды, ең бастысы — қоғамның интеллектуальдық деңгейіне, оның жаңа тиімді қолдану, сіңіру, оны жасау, туғызу деңгейіне байланысты анықтай алады. Ең бастысы, мұның барлығы елге білім беруді дамыту деңгейі мен білім беруді ақпараттандыру проблемаларын шешумен де тікелей байланысты. Қазіргі әлемдік елде ақпараттық және телекоммуникациялық технологияны ұстап отыру және пайдалану, әрбір адамның онымен жұмыс істей білуіне, оқу және жазу демек, әрбір адам үшін қажетті техникалық әдет пен дағды керек. Демек, ақпараттық технологияны дамыту болашақта мамандардың онымен жұмыс істей білуін, қоғамның даму ерекшелігі айқындай түседі.

Әлемдік ақпаратты кеңістіктегі қазіргі басты проблема — ақпаратты инфраструктураны іске қосу және жетілдіру, бұл игілікті істе болашақ білім алушылардың ақпаратты ой-өрісін қалыптастырып, жетілдіріп отыратын оқытушы ролінің жоғары екенін ұдайы ескеруіміз керек.

Білім беруді дамытудың маңызды ерекшелігі жаһандану болып табылады. Бұл функция қазіргі әлемде интеграциялық процестердің болуын, қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларында мемлекеттер арасындағы қарқынды өзара қатынасты көрсетеді. Білім ұлттық басымдықтары жоғары дамыған елдердің сатысынан әлемдік басымдықтарының сатысына ауысады.

Қазіргі заманғы өркениет өзінің дамуының жаңа ақпараттық үрдісіне аяқ басуда. Әлемдегі әлеуметтік және мәдени процестердің жаһандануы дүние жүзіндегі жетекші үрдісі болып табылады. Алайда жаһандану жақсы жағымен бірге, бірқатар айтарлықтай жаһандық мәселелерді тудырды: әлеуметтік, экономикалық, экологиялық және рухани адамгершілік. Қазіргі заманғы өркениеттің тұрақты даму стратегиясына сәйкес, Рио-де-Жанейро қаласында 1992 жылы БҰҰ-ның конференциясында қабылданған, ХХІ ғасырдың озық болашағындағы білім берудің жаңа тұжырымдамасын қажет етеді.

Білім беру саласындағы жаһандық миссиясын 1975 жылы құрылған және БҰҰ жүйесінің бір бөлігі болып табылатын БҰҰ университеті (Токио қаласындағы штаб – пәтері) жүзеге асырады. Университет «әлемдік мәселелерді шешу және таладуға жаңа тұжырымдамалық тәсілдер іздеу» атты форумның қызметін атқарушы және ғалымдар қауымдастығынан тұратын бірегей білім беру ғылыми – зерттеу құрылымы болып табылады.

Білімдегі кешенді талдау және мақсатты айқындау, жаңғырту нысаны мен құралдарын ЮНЕСКО жүргізеді. ЮНЕСКО білім саласы мен маман дайындаудағы әлемдік тәжірибенің теориясы мен практикасын талдаудан өткізу оң нәтижелерді алмасуға, таралуына жағдай туғызады және мемлекеттер мен білім беруді басқару органдары білімді дамытудағы өз саясаттарын ортақ үрдіспен келістіруге мүмкіндік береді. Білім саласында елдердің бір келісімге келуі БҰҰ мен ЮНЕСКО-ның бірден бір қызметіне кіреді.

Халықаралық келісімде кең көлемдегі мүмкіндіктер және тәжірибе алмасулар жаңа ақпараттық технологиялар мен коммуникациялар саласының дамуында қарастырылады. Осындай келісімнің бірі жаңа ақпараттық технологияларды білімге енгізу туралы конгресс болатын. Конгресс “Білім және информатика: халықаралық ынтымақтастық нығайту үшін” тақырыбында өрбіді (Париж, 12-24 сәуір 1989жыл).

Халықаралық жоспарда конвергенция процесі (идеялардың бірігуі, ЖОО-ғы практика мен институционалдық үлгі) әлі де тереңдей түсуі ықтимал. Бұл туралы жаңа әлемдік үлгідегі әр түрлі білім беру жүйесінің бірдей құрылымы мен практикасы куәләндырады. Білім беру жүйесінің осы жаңа үлгісі демократиялық, орынды, үздіксіз, икемді және сараланбаған.

Осы үрдістерді саралай отырып, екі ғаламдық процесті байқауға болады. Бір жағынан олар бір-біріне қарама-қайшы келсе, екінші жағынан бір-бірін толықтырып отырады. Бұл процесстер білім жүйесінің әртараптандырылуы және интернационализациясы. Әртараптандыру жаңа білім беру мекемелерімен, білім беру функцияларын қоғамдық мекемелерге берумен, оқуға жаңа бағыт, жаңа курстар мен пәндер енгізумен, пәнаралық бағдарламалар ойлап табумен айналысады. Білім алушыны қабылдау рәсімі, әдісі және оқу барысы өзгереді. Білім беру жүйесі, оқу орындарының құрылымы мен қаржыландыру реті қайта құрылады.

Интернационалдық білім, керісінше, ұлттық жүйеге, олардағы ортақ әмбебап компоненттерге, ұлттық мәдениетке негіз болатын жан-жақтылыққа бағытталған. Студенттермен, оқытушылармен және зерттеу жұмыстарымен алмасу, дипломдарды, академиялық дәрежені растау және т.б. интернационалдың құралы болып табылады. Интернационалдық процесске, мысал ретінде, жоғарғы білім беру саласында еуропалық қоғамдастықта жоғарғы мектептің “еуропа эканомикасына” маман дайындау үшін құрылған ЭРАЗМУС және КОМЕТТ бағдарламасын айтып өтуге болады.

Осындай ретпен, білім берудегі әртараптандыру және интернационалдық процесстер білім беру жүйесінің дамуын анықтап қана қоймай, қол жеткен жетістіктерге жоғары талаптар қоя отырып, бір-бірін үйлесімді толықтырады. Жоғарыда айтылып өткендей, қазіргі замандағы қоғам жағдайының әрбір ғаламдық проблемасы адамның және әлеуметтің рухани-адамгершілік қасиетіне, дүниетаным әлеуетіне қатысы бар. Білім беру саласындағы бұл процесстерді тұрғылықты өзгерістер енгізбей шешу мүмкін емес. Бұндай мүмкіндік ұлттық құндылықтарды сақтай отырып тек қана интеграция жолындағы білім берудің әр түрлі жүйелерінде орын алады.

Осылайша, қазіргі заманғы әлемде білім беруді дамытуда мынадай негізгі тенденцияларын анықтауға болады: «білім беру = оқыту» парадигмасының «білім беру = қалыптастыру» парадигмасына ауысуы, оқыту тұжырымдамасын үздіксіз дамыту,

оқытуды жекешелендіру, яғни білім алушыларға тікелей білім беруден жекеге біріндеп ауысуы, қазіргі заманда білім ордаларында Интернет-технологиясын және басқа да жаңа технологиялады қолдану процесін белсендендіру, әлемдік жаһандануға сәйкес білім беруді интернационализациялау, қашықтықтан оқытуды дамыту [5].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана. 17 января 2014 года. Казахстанский путь - 2050: единая цель, единые интересы, единое будущее. - <http://www.akorda.kz>

2 Жалимбетова Р.Б., Сарсекеев М.М. О роли образования и науки в свете Послания Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева «Казахстанский путь 2050: единая цель, единые интересы, единое будущее»/Жалимбетова Р.Б., Сарсекеев М.М.//Мақала. – 2015.

3 Некоторые актуальные проблемы информатизации образования [Текст] / В. Н. Головачева, М. М. Коккоз, Н. Ф. Абаева // Поиск /сер. гуман. наук/. - 2015. - № 1. - С. 185-189. - Библиогр. в конце ст. - ISSN 1560-1722

4 <http://szh.kz/>

5 Основные тенденции развития образования в современном мире. - <http://www.kazreferat.info/>

ТҮЙІН

Қазіргі заманда адамзаттың тіршілік әрекетінде де, білім беру жүйесінде де қажетті ақпараттық технологиялардың маңыздылығы ашылды. Қоғамның қажет ету феномені көбінесе ғаламдық компьютерлік интернет желісі және әлемдік жаһандануға сәйкес білім беруді интернационализациялау қарастырылды.

RESUME

The importance of information technology in modern human life and the education system had been revealed. We had considered the global Internet, caused by social phenomenon and internationalization of education in accordance with the world globalization.

М. Г. Хиясов, студент

Г. С. Саркулова, старший преподаватель, магистр истории

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск, РК

А. БУКЕЙХАНОВ - ЛИДЕР КАЗАХСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ НАЧАЛА XX ВЕКА

Аннотация

В статье рассматривается роль национальной интеллигенции в истории Казахстана. Также особое внимание уделено рассмотрению общественной деятельности А.Букейханова. Он внес большой вклад в борьбу за освобождение казахского народа, за возрождение национальной государственности.

Ключевые слова: история, колонизаторская политика, партия, общественная деятельность, Алаш.

Каждая эпоха рождает своих героев — деятелей, которые несомненно, оставляют свой след в жизни, свой опыт. Задача историков — изучить эту эпоху, её вклад в развитие общества. Отрицание же целой эпохи, ее героев и всего положительного, что создано ими, приводит к разрыву связи между поколениями, прерывает связь времен. Общество, лишенное наследия, созданного трудами предыдущих поколений, пребывает в состоянии манкуртизма.

Сказанное имеет прямое отношение к казахской истории. В 30-годах в СССР шло огульное отрицание научных трудов, созданные казахскими исследователями. В этот период господства идеологии классовой борьбы, в условиях культа личности, вся научная и творческая интеллигенция была отнесена к категории «буржуазных националистов» и репрессирована.

Одной из значительных фигур в истории общественно-политической мысли Казахстана начала XX века является А. Букейханов.

Алихан Нурмухамедович Букейханов являлся лидером наиболее передовой части интеллигенции начала XX века. Его знали как ученого-энциклопедиста, основоположника казахского краеведения, автора многочисленных исследований по истории, экономике, этнографии, литературе, хозяйству Казахстана, организатора самой популярной в Степном крае газеты "Казах" (1913-1918) и талантливого публициста.

Алихан Букейханов выходец из зажиточного казахского семейства, потомок чингизидов, родился 25 марта 1866 года в ауле N 7 Токраунской волости Каркаралинского уезда. В 1879 году отец Нурмухан отвез сына на учебу в Каркаралинское медресе. Затем юноша переходит в трехклассную городскую русско-казахскую школу. В 1886 году А.Н. Букейханов с рекомендательным письмом Каркаралинского уездного начальника выехал в Омск, где был зачислен в местное техническое училище, в котором готовили кадры для строящейся Сибирской железной дороги.

В 1890 году, имея рекомендательное письмо Степного генерал-губернатора, султан Алихан Букейханов отправляется в Санкт-Петербург с желанием поступить в Императорский лесной институт. Успешно окончив Лесной институт, А.Букейханов получил специальность лесоведа-экономиста, в 1894 году возвращается в город Омск. В Омский период у него всесторонне раскрывается талант как общественного, политического деятеля, так и педагога, ученого, публициста. Здесь он работает учителем местной лесной школы. Активно участвует в общественной жизни, ведет исследовательскую работу по различным отраслям наук. Тогда же появляются его

первые публицистические статьи, в которых рассматривалась история коренного населения Степного края, социально-экономическое и культурное развитие. В ходе научно-исследовательской экспедиции он собрал образцы устного народного творчества казахского народа, фольклорное наследие и создал труды по истории, этнографии. Исследуя проблемы землеустройства в казахской степи, особенно проблему переселения, разоблачал колонизаторскую политику Российской империи. По данным проблемам им были напечатаны научные статьи, некоторые из них были опубликованы на страницах журнала «Сибирские вопросы», выходившей в городе Санкт-Петербурге.

В 1899 году А. Букейханов вместе с представителями передовой русской интеллигенции Омска и политическими ссыльными открывает Омское отделение Московского общества сельского хозяйства. Основной целью данной организации являлось содействие развитию сельского хозяйства Сибири. На состоявшемся первом заседании члены общества приняли обращение к правительству о необходимости принятия мер по развитию сельского хозяйства. Небольшие субсидии, выделяемые Департаментом Земледелия и Переселенческим управлением, обществу, через своих членов расходует на приобретение семян садово-бахчевых культур, кормовых растений и для пропаганды их реализации среди населения.

В течение нескольких лет, т.е. в 1896-1901 гг. сначала он работал в составе экспедиции по экономическому исследованию в Тобольской губернии, затем принял участие в составе экспедиции под руководством Ф.А. Щербина, организованный Министерством Земледелия и Государственных Имуществ для исследования хозяйств в Павлодарском, Каркаралинском, Усть-Каменогорском, Семипалатинском и Омском уездах Акмолинской области. Степного края. Собранные материалы он обобщил, систематизировал, разработал статистические таблицы, а также принял участие в составлении анализа характеристики казахского хозяйства, выработке норм казахского землевладения и землепользования. В ходе экспедиций он исследовал весьма сложные процессы развития казахского кочевого и полукочевого хозяйства, состояние и развитие скотоводческого хозяйства в зависимости от климатических условий, историю земельной общины казахского народа, установил месторасположение казахских родов и племен, составил карту традиционного расселения на бескрайних степных просторах, увязав ее с целесообразностью ведения хозяйства. Всесторонне изучил экономическую, хозяйственную структуру хозяйства, произвел перепись населения.

Известный русский ученый С. П. Швецов по поводу деятельности А. Букейханова в вышеуказанный период писал: «Работы произведенные им в экспедиции, отличались высокой доброкачественностью, обнаруживая в авторе глубокое знание и понимание казахского хозяйства, большую объективность и способность к практической оценке самых сложных явлений казахского хозяйства, до того времени почти совершенно неизученного» [1].

Аграрная политика царизма, возрастающее обнищание масс вынуждало образованных казахов заниматься политической деятельностью, вынашивать идеи национально-освободительного движения, создавать политические партии с конкретной программой действия. В 1905 году волна политических манифестаций, митингов, собраний и съездов прокатилась по казахской степи. Появились первые программные документы - Каркаралинская и другие петиции, где в обобщенном виде излагались накопившиеся за годы российской колонизации нужды казахского народа.

В 1903 году в Петербурге вышел 18 том собрания под общим названием "Россия. Полное географическое описание нашего края". В данном томе, посвященный Казахстану, раздел "Распределение населения киргизского (т. е. казахского) края по территории, его этнографический состав, быт и культура" был написан А.Букейхановым. Он дал общую характеристику культуры казахского народа,

привлекая материалы устного народного творчества остановившись в особенности на анализе поэмы "Козы-Корпеш и Баян Сулу". Примечательно то, что он специально выделил Абая, высоко оценивая его как "представителя нового течения" в казахской поэзии. А.Букейханов старался представить Абая русскому читателю, и это не случайно, поскольку поколение интеллигентов-казахов начала XX в., ратовавших за государственное самоопределение казахского народа, всячески подчеркивали свое идейное родство с Абаем, стремясь широко освоить культурное наследие прошлого как стимул к пробуждению и развитию национального самосознания.

Конец XIX и начало XX века стали наиболее яркими периодами консолидации казахской нации. На основе пробуждения национального самосознания происходило объединение тюркских народов. Так летом 1905 года на Кояндынской ярмарке собрались представители казахской интеллигенции: А.Букейханов, А.Байтурсынов, М.Дулатов, Ж.Акбаев, написавшие от имени народа петицию царскому правительству, в которой были изложены чаяния казахского народа и выставлены требования к империи о равноправии, свободе совести, печати, судопроизводства и об обуздании колонизаторов. В указанном документе, в частности, отмечалось: «считая землю своей собственностью, приобретенной кровью отцов, киргизы при вступлении в русское подданство не подумали, что государство позволит себе посягнуть на частную собственность: между тем, русское правительство создало законы, по которым без всякой мотивировки, просто по праву сильного, все киргизские степи признаются государственной собственностью, последствием чего создавалось переселенческое движение в киргизские степи, самые лучшие земли перешли к переселенцам, а худшие остались за киргизами» Эти сведения, приведенные А.Букейхановым, свидетельствуют о его несогласии с проводимой государственной политикой, о несправедливом отношении к его народу, который переносил все тяготы этой политики. Российская администрация проводила постоянные изъятия земли у казахов, выявляла «излишки» для будущих переселенцев, а норма, установленная администрацией, не отвечала требованиям их хозяйства. Но, по-видимому, виной всему являлась не только низкая норма, установленная Щербиной, но и произвол самих чиновников на местах: чувствуемое киргизами и растущее стеснение в их землепользовании вызывается не столько нормой Ф.Щербины, сколько простотою обращения.

За свои прогрессивные взгляды, за критику местных чиновных правителей, он неоднократно подвергался преследованиям и гонениям со стороны властей.

С 1905 года состоял в конституционно-демократической партии, провел собрание в Уральске и Семипалатинске с целью организации казахского отделения партии кадетов.

В это же время он был избран депутатом в первую Государственную Думу по Семипалатинскому округу, участвовал в составлении документа, названного Выборгским манифестом, осуждающим роспуск царской Думы. За интенсивную политическую деятельность против колониальной политики царского самодержавия сидел в тюрьмах Семипалатинска и Павлодара. В 1905-1907 годах работал в кадетских газетах "Иртыш", "Омич", "Голос" в качестве редактора. От имени более чем четырехмиллионного казахского народа участвовал в работе очередного съезда земских городских деятелей России в Москве. С 1908 по 1915 годами проживал в Самаре. Значительным достижением его политической борьбы можно считать появление в Степном крае в феврале 1913 года газеты на казахском языке "Казах" - первого в истории казахского народа общенационального периодического издания. Газета переходила из рук в руки, ее издатели стремились к сохранению казахского народа, как единой нации, мечтали о восстановлении национальной государственности.

В 1910-1914 годах вышли ряд научных статей в "Новом энциклопедическом словаре", в сборнике "Формы национального движения в современных государствах".

Под псевдонимом "Кыр баласы" ("Сын степей", "Степняк") он опубликовал в газете "Казах" статьи "Думские партии", "Дума и казахи", "Август Бебель". В 1916 году А. Букейханов возглавил отделение отсталых народов всероссийского земского съезда. Идея земства как широкого местного самоуправления, существующего наряду с центральной властью и ее существенным образом дополняющая - важный элемент политической программы А.Букейханова.

А. Букейханов в своих многочисленных публикациях смело критиковал политику Российской империи, связанную с переселенческим вопросом. Число переселенцев с каждым годом увеличивалось. Под переселенческие участки к началу 1909 г. отошло более 40 миллионов лучших земель. Коренные жители степных областей с обжитых мест были оттеснены в каменистые и менее плодородные участки. Дальнейшее развитие Казахстана А.Букейханов связывал с Российским государством, как истинный патриот своего народа, он всем сердцем желал не только сохранения, но и процветания казахской нации, пророчил ей достойное место в мировой человеческой цивилизации. А.Букейханов глубоко переживал и неустанно боролся за освобождение казахского народа, за возрождение национальной государственности, выступал с резкой критикой царизма.

Выполненные им исследования в составе экспедиции, с одной стороны, свидетельствовали о его глубоком знании состояния хозяйства родного народа, а с другой — отличались объективностью, критическим анализом до того времени совершенно не исследованных весьма сложных процессов казахского кочевого и полукочевого хозяйства.

Самое принципиальное в политическом наследии А.Букейханова - идея национально-государственного самоопределения, она была выношена им и его соратниками, которые отдали все силы на ее претворение, провозгласив в декабре 1917 года государство "Алаш-Орда", и в конечном счете поплатившись за это собственной жизнью.

Легендарный человек Алихан Нурмухамедович прожил сложную, наполненную надеждами и разочарованиями, победами и поражениями жизнь. Арестованный в июне 1937 года, он был обвинен по двум политическим статьям и расстрелян. Лишь полвека спустя, в 1989 году, приговор этот за отсутствием состава преступления был отменен.

В этом году 150-летний юбилей Алихана Букейханова в марте пройдет под эгидой ЮНЕСКО.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Мамраева А. К. Общественно-политическое развитие Казахстана начала XX века и А. Букейханов / Мамраева А. К. – Алматы: Атамұра, 1998.- 342 с.
- 2 Мамраева А. К. Общественно-политическая деятельность и политико-правовые взгляды А.Букейханова / Мамраева А. К. –Караганда: Болашақ-Баспа, 1998.-250 с.
- 3 Кул-Мухаммед М. Формирование и развитие гоударственно – правовых идей лидеров Алаш-Орды / Кул-Мухаммед М.- Алматы: Атамұра, 1999.- 255 с.

ТҮЙІН

Мақалада Қазақстан тарихындағы ұлттық интеллигенцияның ролі қарастырылады. Ә. Бөкейхановтың қоғамдық қызметіне ерекше мән берілген. Оның ұлттық мемлекеттілікті қалыптастыру, қазақ халқының азатығы жолындағы күресі кенің талқыланған.

RESUME

In the article the role of national intelligentsia is examined in history of Kazakhstan. Also the special attention is spared to consideration of public activity of А.Букейханова. He deeply experienced and tirelessly fought for liberation of the Kazakh people, for the revival of the national state system.

Г. Г. Шакратова, магистрант

В. А. Есенгалиева, доцент, философия ғылымдарының кандидаты

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университеті, Орал қ., ҚР

КӘСІПТІК БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕНІ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Аннотация

Мақалада болашақ кәсіптік білім беру педагогтарының бойында кәсіби біліктіліктері қалыптастыруда педагогикалық тәжірибенің алатын орны анықталған. Ғылыми салада білімді технологияландыру жөніндегі зерттеулер пайда болып кәсіби дайындықтың мазмұндық және жеке аспектілері мен қатар оның технологиялық аспектілеріне де қызығушылық көрсетілуде. ХХІ ғасырдағы білім беру жүйесі білім беру проблемаларын шешудің жаңа бағыттарын қажет етеді. Біліктілікті арттыруда оқытушылар қауымына үлкен жауапкершілік жүктеледі, ол өз бетінше шығармашылық пен жұмыс жасау кезінде педагогтар қауымы өзінің көп жылғы іс-тәжірибесін құрастырып шығарып, мен шығармашыл оқытушымын дейтін, ал, қазіргі педагогтар шығармашыл негіз – шығармашылық іс-әрекет, уақыт, күш, сапа мен сан көрсеткішінен тұратын біртұтастық құрылым үрдісін көрсетуде. Кәсіби біліктілік ұғымының жіктелуі көрсетілген. Кәсіби біліктілік түрлеріне анықтама берілді. Оқытушы бойында кездесуі тиіс қасиеттерге түсінік берілген.

***Кілт сөздер:** болашақ маман, іс-тәжірибе, білім, дағды, біліктілік.*

Жоғары оқу орнының алдында тұрған ең басты міндет – болашақ педагог психолог мамандарын кәсіби тұрғыда бағыттылығын, кәсіби біліктігін қалыптастыру болып табылады. Бүгінгі таңда жоғары оқу орнын бітіруші түлектер дербес еңбек жолында бірқатар қиындыққа жолығатындары тәжірибеде анықталып отырғандықтан, кәсіби бағыттылығын қалыптастыруда іс-тәжірибе түрлерін барынша жаңа мазмұнды, жүйелі жүргізу міндеті қойылып отыр.

Ғылыми салада білімді технологияландыру жөніндегі зерттеулер пайда болып кәсіби дайындықтың мазмұндық және жеке аспектілері мен қатар оның технологиялық аспектілеріне де қызығушылық көрсетілуде. ХХІ ғасырдағы білім беру жүйесі білім беру проблемаларын шешудің жаңа бағыттарын қажет етеді. Біліктілікті арттыруда ұстаздар қауымына үлкен жауапкершілік жүктеледі, ол өз бетінше шығармашылық пен жұмыс жасау кезінде педагогтар қауымы өзінің көп жылғы іс-тәжірибесін құрастырып шығарып, мен шығармашыл мұғаліммін дейтін, ал, қазіргі педагогтар шығармашыл негіз – шығармашылық іс-әрекет, уақыт, күш, сапа мен сан көрсеткішінен тұратын біртұтастық құрылым үрдісін көрсетуде. Күннен күнге педагогтар қауымы өздеріне қойылатын талап пен міндетті нақты түсініп, қоғам қажеттілігінде жеке тұлғалық қасиет танытуда. Егер парадигма білім, білік, тәрбиені қалыптастыру болса, ал оқыту арқылы жеке тұлғаның мәдениетін, ғылыми шығармашылдығын дамытуға, яғни мектеп оқушыларының өзін-өзі тәрбиеленуіне әкеледі.

Педагогтардың кәсіби өсуін жетілдіру барысында жеке тұлғаға сенімділікпен қарау факторы ерекше орын алады. Ағылшын оқымыстысы Дуглас Марк Тредер «Адамдар оған сенім білдіргенде үлкен өмірлік энергия алды», - деген. Менеджменттің басты шарты - жетістік. Жетістікке ұмтылу-адамды дамытуға бағытталған үлкен күш.

Оқымысты В.В. Краевский ұсынысы бойынша біліктілікті көтеру тұжырымдамасы төмендегі құрамдарды қамтиды:

1. Біліктілікті көтеру – бұл базалық мамандық бойынша қосымша білім алу және алған білімі негізінде өз қызметін дамытуға кәсіптік біліктілігін жетілдіру.
2. Біліктілікті көтеру проблемалары әлеуметтік жағдайда болады.
3. Педагогтарды әдістемелік, әдіснамалық рефлексия негізінде оқытудың өзектілігі.

Зерттеу мақсаты: Педагогикалық іс-тәжірибеде студенттердің кәсіби білігін қалыптастырудың теориялық және ғылыми - әдістемелік негіздерін айқындау.

Зерттеу нысаны: Жоғары оқу орнындағы біртұтас педагогикалық үрдіс.

Зерттеу пәні: Жоғары оқу орнындағы біртұтас педагогикалық іс-тәжірибе барысында студенттердің кәсіби білігін қалыптастыру жолдары.

Зерттеудің ғылыми болжамы: «Кәсіптік оқыту» мамандығында оқитын студенттердің жоғары деңгейде және бүгінгі уақыт талабына сай кәсіби білігін қалыптастыруға педагогикалық іс-тәжірибе барысында қол жеткізуге болар еді, егер педагогикалық іс-тәжірибеде студенттердің кәсіби білігін қалыптастыру ғылыми-теориялық тұрғыда негізделсе, педагогикалық іс-тәжірибе түрлерінің мазмұны анықталып, оны ұйымдастырудың тиімді әдіс-тәсілдері іріктеліп, оқыту-тәрбиелеу процесіне енгізілсе, онда студенттердің кәсіби білігін қалыптастыру нәтижелі болып, қоғам талабына лайықты, бәсекеге барынша қабілетті болашақ маман дайындалады.

Зерттеудің міндеттері

- ~ ғылыми-теориялық әдістемелік еңбектерді оқып, талдап, сараптау;
- ~ педагогикалық іс-тәжірибе барысында қалыптасатын «студенттердің кәсіби білігі» ұғымына анықтама беру;
- ~ студенттердің кәсіби білігін қалыптастырудың көрсеткіштері мен өлшемдерін, деңгейлерін анықтау және моделін құру;
- ~ жоғары оқу орнында педагог мамандардың кәсіби білігін қалыптастырудың жолдарын көрсету.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы:

- ~ педагогикалық іс-тәжірибені ұйымдастырудың тиімді әдіс-тәсілдері іріктеліп, оқыту-тәрбиелеу процесіне енгізуге ұсынылған;
- ~ педагогикалық іс-тәжірибе барысында болашақ мамандарды кәсіби даярлауды тиімді ұйымдастырудың жолдары көрсетілген;
- ~ кредиттік оқыту жүйесіндегі педагогикалық іс-тәжірибе түрлеріне талдау жасалған;
- ~ студенттердің кәсіби білігін қалыптастырудың көрсеткіштері мен өлшемдерін, деңгейлерін, анықтау және моделі құрастырылған.

Оқытушы өз пәні бойынша студенттерге білім беріп қоймайды, соған сәйкес оқытушыны тәрбиелейді және жеке басын қалыптастырады. Бұл оқытушының студенттің жас, дара ерекшеліктерін білуді, оған сай әрекетін ұйымдастыруды, олардың қарым-қатынасын, сенімін, көзқарасын, танымын, белсенділігін дамыту әдістемесін білуді қажет етеді. Олай болса, оқытушы жас ұрпақты оқыту мен тәрбиелеу ісінде кәсіптік деңгейі және ұстаздық шеберлігі жоғары болу үшін педагогикалық және психологиялық арнайы зерттеулер негізінде айқындалған педагог мамандығына тән

іскерлік пен дағдыларды меңгеруі тиіс. Өйткені педагогтік іс-әрекет өте динамикалық жүйе, оның өзіндік арнайы құрылымы бар. Олар бірнеше бөліктерден тұрады:

1. **Танымдық.**
2. **Құра білу (Конструктивтік).**
3. **Қарым-қатынас(Коммуникативтік).**
4. **Ұйымдастырушылық.**
5. **Хабарлау(Информациялық).**
6. **Зерттеушілік.**

Танымдық біліктілік, ең алдымен, жеке бастың интеллектуалдық мүмкіндігі, мамандық еңбегінің негізі болып саналады. Танымдық біліктілікті қалыптасыру үшін адамның қабылдау, зейін, ойлау, елес, ес т.б. психикалық қасиеттерінің бірлікте дамуы қажет.

Құра білу (конструктивтік) біліктілігі – оқу–тәрбие жұмысын моделдеу, жоспарлау, композициялық материалдарды іріктеп алумен сипатталады. Студенттердің жас және дара ерекшеліктерне сай, оқу–тәрбие процесінің материалдық базасына сәйкес жұмысты ретті ұйыдастыра білу, бұл біліктілікті меңгеру үшін интеллектуалдық қабілет қажет. Алдағы жұмысты жоспарлау, жобалау, алдымен ойлау, салыстыру, болжам жасау, технологиялық логикалық ойлау қабілеттерімен тікелей байланысты. Сондықтан құра білу біліктілігі танымдық біліктілігімен ұштасып жатыр.

Қарым-қатынас (коммуникативтік) біліктілігі–бұл оқытушының педагогикалық процестің барысында адамдармен қарым-қатынас жасауға үйренуі. Қарым-қатынас тәсілдері ол алдымен, сөз сөйлеу техникасы, қимыл, бет құбылысын игере білуден басталады. Коммуникативтік іскерлікті тәрбиелеу үшін адам ең алдымен, басқа адамды түсіне білуді, тани білу және өзін де таныта, түсіндіре білуге үйренуі қажет. Екіншіден, өзінің ой-пікірін, көңіл-күйін, көзқарасын, мақсатын, сөйлескен, пікірлескен адамға, ұжымға түсіндіре білуге және түсіне білуге үйренуі қажет. Үшіншіден, адамдармен қарым-қатынас барысында қажет болған жағдайда, бет-бұрыс жасау сияқты мүмкіндіктерді басқара білу, оң шешімін таба білу. Осылардың нәтижесінде мұғалімге қарым-қатынас бейімділігі және ептілігі бар адамдармен оңай тіл табыса алатын, тез араласа алатын жеке бастың қасиеті қалыптасады.

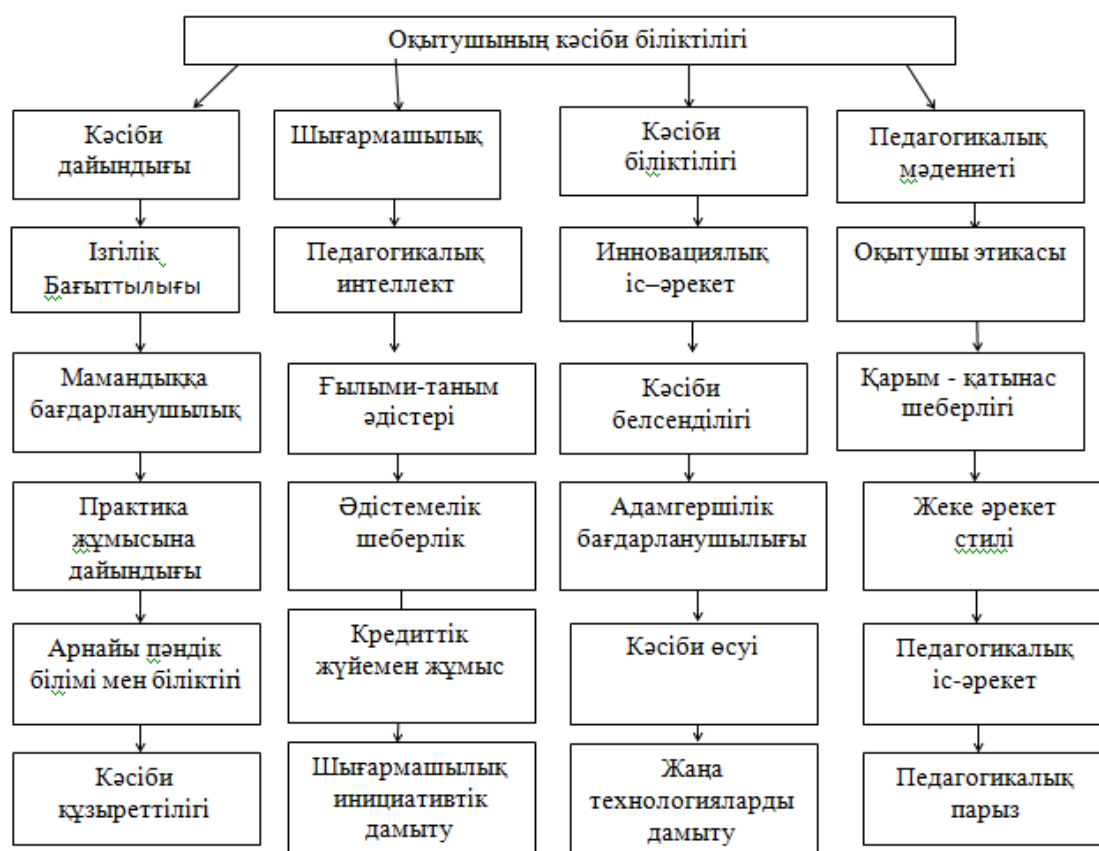
Ұйымдастырушылық біліктілік–бұл оқытушы еңбегінің бөлінбейтін, үнемі жүріп отыратын маңызды саласы. Педагогикалық процесті басқарудың негізгі шарты. Бұл барлық педагогикалық біліктілікті бір-бірімен байланыстырып, басқаратын біліктілік болып табылады. Ұйымдастырушылық біліктіліктің өзіндік белгілері бар, олар: жұмысты анықтау, мақсатын белгілеу, жұмысты талап ету, тапсырма беру, тапсырылған жұмысты бақылау, орындалуын ұйымдастыру, орындалған жұмысты қорытындылау, бағалау, есеп беру, нақтылап объектіге зейін қоя білу, кездесетін кедергіні тез арада болдырмауға психологиялық ахуал туғыза білу, іске қызығушылықпен кірісу, басқаларға ықпал жасау іс - әрекеттерінен құралады.

Хабарлау біліктілігі–жеке педагогикалық біліктілік болып саналады. Көбіне қатынас құралы ретінде қарастырылады. Себебі қарым-қатынас хабарлама материалынсыз болуы мүмкін емес. Информациялық біліктілік оқу-тәрбие процесінің оңтайлылығын арттыруда шешуші орын алады. Оқу-білім материалын терең, жан-жақты білу, оқу әдістерін меңгеру, барлық хабарлама құралдарын пайдалану дағдысының болуын талап етеді. Бұл біліктілік мұғалімнің дауысты үйлестіре білуді, көңіл-күй сезімімен сөйлеуді, сөздің құдіретті күшін және дауыс үнін, бет қимылды меңгере білуді талап етеді. Сөйлеу, әңгімелесу, көрсете отырып түсіндіру, пікірлесу тыңдау, сұрақ-жауап айту тәсілдерін қолдану арқылы тыңдаушының зейінін аудару–мұғалімнің педагогикалық іс-әрекетіне қажет біліктілік.

Зерттеушілік біліктілік - әрбір педагогикалық құбылысқа ғылыми тұрғыдан қарауды, ғылыми болжам жасауды, жобалау және эксперимент жүргізуді жоспарлауды, сонымен қатар мұғалім озат тәжірибені де өзінің тәжірибесіне жинақтауды, оларға теориялық-практикалық негізде талдау жасауды және мектеп өміріне ендіруді қамтиды. Оқытушылық мамандық- педагогтік біліктілік, білім шеңбері жинақталып, мұғалімнің жеке басының қасиет-сапаларын ашып беруге мүмкіндік жасайды. Оқытушының жеке басын сипаттайтын қасиеттер: кәсіби бағыттылығы, ғылыми көзқарасы, идеялық сенімі, белсенділігі, адамгершілік-ізгілік қатынасы.

Педагогикалық зерттеу білігі-бұл педагогикалық құбылыстарды бақылау және талдау біліктілігі және соның негізінде педагогикалық тапсырмаларды шешу; гипотеза ұсыну; эксперимент өткізу және оны талдау; эксперимент нәтижелерін өңдеу және жалпылау; есеп, реферат, баяндама, оқу-тәрбиелік шаралардың жоспарын жасау; әдебиеттерді пайдалану; ғылым жетістіктерін қолдану. Педагогикалық іс-тәжірибенің, студенттердің кәсіби білігін қалыптастыруда қоғамдық пәндер, психологиялық-педагогикалық пәндер, арнаулы пәндер бойынша білім, біліктілігі және дағдылар жиынтығын қарастырамыз. Сондықтан біз осы пәндер бойынша типтік оқу бағдарламаларында студенттердің кәсіби бағдарын, кәсіби білігін қалыптастыруда қандай мүмкіндіктер бар екендігіне талдау жасаймыз. Мамандарды қайта даярлықтан өткізу мазмұнына педагогикалық зерттеудің әдістемесін енгізу, оқытушылардың педагогикалық ой-өрісін дамыту мақсатында ойластырылады. Оқытушылардың алған білімдерін тәжірибеде қолдануына ерекше назар аударылады.

Кесте 1 - Жоғарғы оқу орнының оқытушысының кәсіби біліктілік көрсеткіштері

ЖОО әдістемелік қызметті тиімді ұйымдастырудың негізгі міндеттері:

ЖОО-ның педагогикалық ұжымы іс-әрекетінің жаңашылдық бағыттылығын қалыптастыру. Ол педагогикалық ұжым қызметінде озық педагогтік тәжірибені өндіру, жалпылау, тарату және жүйелі зерттеу мен үйрену барысында айқындалады;

Оқытушылардың теориялық және педагогикалық-психологиялық даярлық деңгейін көтеру;

Тәрбие, білім берудің жаңа бағдарламаларын, оқу жоспарларын, мемлекеттік білім стандартын, нормативті құжаттар, әдістемелік нұсқауларды талдап – игеру жұмыстарын ұйымдастыру;

Оқыту мен тәрбиені ұйымдастырудың жаңа формаларын, әдістерін педагогикалық технологиялармен байыту;

Жас мамандарға, пән мұғалімдеріне, сынып жетекшілері мен тәрбиешілерге педагогикалық қызметте жекеленген бір мәселеде қиналатын оқытушыларға және т.б. жеке бас ерекшелігін ескере диагностикаланған, сараланған негізде ғылыми-әдістемелік көмек көрсету;

Оқытушыларға педагогикалық білімін өз бетінше көтеру жолдарын үйрету;

Оқу жоспарлары мен бағдарламаларын үйлестіру, жетілдіру;

Оқу пәндерінің мазмұнын жаңартуға және өңдеуге әдістемелік ұсыныстар беру;

Оқу сабақтарының барлық түрінің өткізілуінің әдістемесін, тиімділігін жетілдіру, әдістемелік апталықтардың ролін арттыру;

Басқа ғылыми және білім беру мекемелерімен байланыс орнату, педагогикалық ұжымның, оқытушылардың, жас мамандардың ғылыми - әдістемелік сауатын, өзара тәжірибе алмасу әрекетін, өзін-өзі бағалау, өз білімін көтеру, кәсіби шеберлігін арттыру жолдарын анықтау;

Педагог қызметін ғылыми-әдістемелік тұрғыда талдау, бағалау, көмек көрсету, әдістемелік бірлестіктердегі ғылыми-әдістемелік жұмыстардың жандануына педагогикалық ықпал ету, оқу-тәрбие үрдісінің деңгейін көтеруді әдістемелік тұрғыда қамтамасыз ету, әдістемелік кеңесжұмысының маз мұнын, бағыт – бағдарын айқындау;

Оқытушылар мен студенттерді ғылыми–зерттеушілік, шығармашылық жұмыстарға баулу, ынталандыру.

Оқытушы бойында болуға тиісті қасиеттер:

1. Балаларды сүйе білу – оқытушының маңызды сапасы;
2. Оқытушыны, студенттерді құрметтеу, әр адамның бойынан тұлғаны көре білу – мұғалімге қажетті қасиет;
3. Студентке сену – оқу процесіндегі жетістік кепілі, гуманизмнің оптимистік бағытын көрсетеді.
4. Студенттерді білу – тұлғаның жан-дүниесін білмейінше тәрбие соқыр болады; гуманды болу – адамды тани білу деген сөз.
5. Студенттерді түсіну – оның орнына өзінді қоя біліп, қоршаған дүниені оның көзімен көре білу қажет.
6. Жеке тұлғаға түсіністікпе қарау - әрбір тұлғаның қайталанбайтын өзіндік рухани әлемі, өмір тәжірибесі, әдеттері мен көзқарастары болады.
7. Жеке абырой сезімін сақтау және дамыту – онсыз тәрбие де, өзін-өзі тәрбиелеу мүмкін емес.
8. Оқу тәрбиесіне қатысу ретінде баланың досына айналу, оған қолдау көрсету және көмектесу.

9. Тұтастай ойлай білу. Жаңа ғасыр оқытушысы кері проблемалар мен көңіл-күйді оңды дүниелерге айналдыра білу керек. Ондай оқытушы іс жүзінде психолог болады.

10. Педагогикалық еңбек мәдениетіне бағытталу – оқытушының тұтастай дүниетанымын қалыптастыруға бағыттау.

11. Тұлғаның денсаулығына, психикасына, шығармашылдыққа деген ұмтылысына зиян келтірмеу.

12. Тұлғаның дүниені тұтастай қабылдауына көмектесу.

13. Студенттің дұрыс таңдау жасауына көмектесу.

Оқыту әдістемелері мен технологияларымен жұмыс істеу.

Білім беру парадигмасының өзгеруі жағдайында педагог оқытудың белсенді технологияларын өмірге енгізуге дайын, оқу - тәрбие ісіне жанашырлық танытатын, қоғамның ең озық өкіліне айналуы тиіс және эксперименттік кәсіби сауаттылықты игерудің де маңызы зор.

Кез келген инновациялық үрдіс экспериментті жүргізу арқылы болжанады, яғни білім мониторингісі инновациялық білім беру технологияларын қолдану, білім беру құрылымын және мазмұнын жетілдіру, мақсатты белгілеу, басқару, ұйымдастыру тәрізді білім беру үрдісіндегі жетекші үрдістерді өзгерту арқылы дамытудың оңтайлы жолдары мен білім берудің жаңа сапасына жетужолдары (педагогтың ақпаратты таба білуі, таңдай білу және талдай білуі, өз бетімен жұмыс жасау қабілеті, белсенділік таныту т.б.) анықталады. Сонымен қатар, оқушыларды бағалау жұмысын жетілдіру бойынша әдістемелік ұсыныстар даярлау, озат тәжірибені жинақтау және тарату, бейімдік оқытуға даярлық, оқу жоспарының жылжымалы бөлігін бағдарламалық және оқу - әдістемелік қамтамасыз ету, оқу процесіне оқытудың жаңа технологияларын енгізуді жетілдіру, оқытушылардың кәсіби құзыреттілігі мен шығармашылығын дамыту шаралары т.б. міндеттер терең де жан – жақты талқылауды қажет етеді [1].

Болашақ маманға университет қабырғасында білімділік және бәсекелестікке төтеп бере алатын, өз мамандығына ыңғайлы, қабілетті, ерекше педагогикалық қасиеттерді қалыптастыру қажет. Оқытушыға аса қажеттілігі: педагогикалық мамандыққа бейімділік, балалармен жұмыс істеуге айқын берілгендік, бейімділіктің көрінетін басты нәрсесі және мұғалім мамандығын таңдай алудағы айқындаушы нәрсе балаларға деген сүйіспеншілік т.б. қасиеттер. Шынында да балаларға деген сүйіспеншілік және ол өзінің педагогикалық шеберлігін де шыңдай алады. Оның негізгі бастамасы болашақ оқытушыларды дайындау, қалыптастыру кезеңінде басталады. Бұл орайда педагогикалық іс-тәжірибенің алатын орны ерекше, өйткені қазіргі студент–болашақ өзінің бейімділігін, шеберлігін, ыңғайлылығын, алған теориялық білімдерін мектеп өмірімен байланыстырып отырғанда ғана жүзеге асырады. Тек сонда ғана оқытушыға тән педагогикалық шеберлікке, іскерлікке жетуге жол ашылады. Оқытушының шеберлігінің бастамасы негізінде оның өз пәнін және оқыту әдістемесін терең білуі жатады. Өз пәнін еркін білуі ғана оқушылардың білімге деген ынтасын туғызып, оқытушыға және оның талаптарына құрметпен қарата алады. Оқушылар оқытушының нашар білетінін, оның сабақ бер алмайтынын ешқашан кешірмейді. Әлбетте, мұның орнын еш нәрсемен толтыруға болмас. Міне, сондықтан да мұндай кешірілмейтін кемшіліктерді болдырмаудың негізі болашақ оқытушыларды сапалы дайындау, алғашқы күннен бастап-ақ жоғарғы оқу орнындағы оқу-тәрбие үрдісімен таныстырып отыру қажеттігі туындайды, сондықтанда педагогикалық іс-тәжірибенің көкейтестілігі айқындала түседі. Болашақ оқытушы кәсіби мамандығының қыры мен сырын педагогикалық іс-тәжірибеге араласа бастағанда сезінеді. Болашақ оқытушының жекебасының педагогикалық дағды іскерлігі мен икемділігін қалыптастыратын басты шара–педагогикалық іс-тәжірибе болып табылады.

Болашақ мамандарды кәсіптік білікке баулу педагогикалық іс-тәжірибеге алдын ала жүргізілген жүйелі дайындықты талап етеді. Педагогикалық іс-тәжірибеге дайындық болашақ мамандардың теориялық, әдістемелік, психологиялық, этикалық, ұйымдастырушылық коммуникативтік, зерттеушілік, біліктілік іскерліктерін қалыптастыруға бағытталмақ. Осы мәселелерге байланысты қарама-қайшылықтың шешімін табуға болашақ мамандарды дайындауда педагогикалық іс-тәжірибе үрдісінің ықпалы өте зор [2].

Педагогикалық іс-тәжірибе үрдісінде болашақ оқытушыларды кәсіби білікке баулу нәтижелі болады: егер педагогикалық іс-тәжірибенің кәсіби бағдар беруге арналған міндеті мен мақсаты айқындалып, оны ұйымдастыруға байланысты осы кезге дейін жинақталған алдыңғы қатарлы іс-тәжірибелер ескерілген жағдайда, студенттерді педагогикалық іс-тәжірибеге дайындау кезінде арнайы курстарды оқыту барысында олардың әдістемелік, ұйымдастырушылық болжағыштық, диагностикалық, зерттеушілік, дидактикалық біліктерін қалыптастыратындай жұмыс түрлері ұйымдастырылса, сонда болашақ оқытушыларды оқу-тәрбие жұмысында даярлау тиімділігі артады.

Сонымен қатар, практиканттар оқу-тәрбие іс-тәжірибесі үрдісінде ғылыми-зерттеу және кәсіптік бағдар беру жұмыстарымен шұғылдандырсақ, олардың шығармашылық белсенділігі шыңдала түседі. Болашақ оқытушыларды кәсіби іскерліктерін қалыптастыру педагогикалық іс-тәжірибеге білімгерлермен алдын ала жүргізілетін жүйелі дайындық және қазіргі таңдағы білім беру стандарттары мен тұжырымдама талаптарына сәйкес ұйымдастырылған педагогикалық іс-тәжірибенің нәтижесі негізінде жүзеге асады.

Әр жеке адамның өміріндегі кәсіптік-әлеуметтік психологиялық тұрғыдан дамуы, оның оқып білім алуы мен тәрбиеленуіне ұстаздың білігі қажет болып табылады. Осыған байланысты мұғалім еңбегі үздіксіз ізденісті, өз білімі мен тәжірибесін жетілдіріп отыруды талап етеді. ЖОО жұмысын өмірдің талабына сай жүргізу, оқу-тәрбие саласындағы зерттеушілік, тәжірибе алмасу жақтарына мән беру оқытушылардың ізденісіне шек қоймау, қайта оған жағдай жасап отыру оқытушының іскерлік негіздерін меңгеруіне ықпал етеді. Оқытушының өз бетінше білім жетілдіру, осы саладағы үздіксіз ізденісі, озат тәжірибені қолдану, оны өзгелерге насихаттауы, жанашылдық танытуы, іскерлік негіздері педагогикалық білікке жеткізудің бір жолы болып саналады [3].

Сонымен, болашақ маманның кәсіби қызметке даярлығын қалыптасыруда оқытушы және болашақ маман келешекте атқаратын қызметінің мақсатын анық білуі керек. Ал мақсаты нәтижелі болу үшін болашақ маманның кәсіптік білім алу кезінен бастап маманның атқаратын нақты іс-әрекет жағдайы, оның еңбек қызметтері талап етілетін білім мен дағдысы анықталады.

Қорыта келе, жоғары оқу орнын бітіретін болашақ педагог маманның қызметке даярлығын қалыптастыру өз алдына болашақ маманның алдына нақты мақсат қойып, оны орындауға жетелейді; оқу үрдісін тиімді және белсенді ұйымдастыруға көмектесіп және болашақ маманның кәсіби қызметке даярлықтың маңыздылығын түсіну үшін, мамандыққа және жеке тұлғаға қойылатын талаптарды нақтылайды.

Сонымен, кәсіби қызметке даяр болашақ оқытушы кәсіптік білім беретін оқу орны үшін де, жұмыс берушілер үшін де, жалпы ел болашағы үшін де өте маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Абдыкаримов Б.А., Мамерханова Ж.М., Соколова М.Г. Педагогика профессионального обучения. – Қарағанды, 2007. – 245 б.

2 Абдулина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. – М., 1991

3 Сластенин В.А. О Современных подходах к подготовке учителя // Технология психолог-педагогической подготовки учителя к воспитательной деятельности. – Барнаул, 1996.

РЕЗЮМЕ

В данной статье определено место педагогической практики в формировании профессиональных умений у будущих педагогов профессионального обучения. Дана классификация понятию «профессиональные умения». Даны определения видам умений. Определены качества, которые необходимо сформировать у будущих педагогов профессионального обучения. К педагогической культуре относятся такие понятия, как «гуманизм», «общая культура», «самосовершенствование», «исследовательская культура». В статье раскрыты условия непрерывного самосовершенствования педагога, обеспечивающие развитие познавательных, творческих способностей, проявление интереса к научно-исследовательской деятельности.

RESUME

The place of teaching practice in the formation of professional skills of future teachers of vocational training is defined in this article. The classification of the concept of "professional skills" and the definitions of types of skills are given. Qualities which are necessary to form of the future teachers of vocational training are defined. The author concretizes the aims and objectives of the training of future teachers to perform professional activities. Measuring tools of the level of professional culture and worldview are determined. The pedagogical culture includes such concepts as "humanism", "common culture", "cultivation", "research culture". The article deals with the conditions of continuous self-improvement of the teacher to ensure that the development of cognitive, creative abilities, expression of interest to the scientific and research activities.

\

С. М. Бердник, студент 5 курса эколого-мелиоративного факультета

П. В. Коляда, студент 5 курса эколого-мелиоративного факультета

Е. П. Богданов, доктор технических наук, профессор

ФГБОУ ВО Волгоградский государственный аграрный университет, г. Волгоград, РФ

АНАЛИЗ И РАЗРАБОТКА ИНСТРУМЕНТАРИЯ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ И ПРИНЯТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ

Аннотация

Рассматриваются методы поддержки управляющих решений, касающихся большей части населения, для администрации городов и предприятий. Анализируются особенности принятия многокритериальных решений для типовых задач и особых случаев и методические особенности применения многокритериальной теории полезности и метода иерархий.

Ключевые слова: Многокритериальные задачи, поддержка управляющих решений, теория полезности, метод иерархического упорядочивания.

Принятие управленческого решения — важнейший этап управленческой деятельности, реализации управленческих отношений и лидерских способностей каждого управленца. Итогом управленческой и организационной работы является управленческое решение. Решение принимается в тех случаях, когда выявлена проблемная ситуация. Последняя всесторонне исследована, определены причины и условия ее возникновения, собрана необходимая информация, найден ключ решения, оценены возможные последствия в изменении качества жизни людей и т. п. При подготовке решения выявляются те ограничения, в рамках которых реализуется цель, начинают решаться поставленные задачи. Эти ограничения могут быть внутренними (квалификация людей, наличие ресурсов, качество информации) и внешние (связи с внешним миром, связи с поставщиками, наличие инвесторов и т. п.).

В данной статье мы опишем проблемы и варианты их решения при принятии управленческого решения на примере администрации поселков и городов районного типа, а также решений по управлению персоналом.

В текущей работе администрации городов и районов должны принимать множество управляющих решений, которые касаются большого числа граждан, их условий жизни, вида и размера платежей. К таким решениям относятся постройка или реконструкция зданий, памятников, дорог, парков, освещение, газификация, размеры коммунальных платежей и т.д. При принятии такого типа решений необходимо учитывать мнение различных слоев населения, чтобы принятые решения удовлетворяли большинство или хотя бы были приняты большинством без возникновения бурных протестных акций населения. Только учет мнения населения при принятии решений и разъяснительная работа о необходимости проведения непопулярных решений может обеспечить поддержку электората на последующих выборах.

Естественно, что мнения различных социальных, возрастных групп населения могут разительно отличаться, так как при высказывании мнений каждый использует свои критерии полезности, актуальности, своевременности. Для выявления всего спектра мнений нужно знать мнение всех жителей. Однако это нельзя обеспечить в силу технических трудностей, а проводить референдумы по любым практическим

вопросом не возможно. Поэтому реально опросить небольшую часть граждан, но условия опроса должны обеспечить репрезентативность выборки.

Наиболее просто провести опрос с помощью сетевых технологий (например, интернет – анкетирование). Интернет удобен тем, что он сближает анкетлируемого и интервьюера, ставит их на один уровень. Также при помощи современных технических средств обработка анкет проходит намного быстрее, чем раньше, ведь сейчас на это тратится несколько часов, а раньше было необходимо обрабатывать анкеты в течение нескольких дней [1, 2]. Это - несомненный плюс данного виду проведения опросов. Однако мнение выборки жителей, полученное с помощью интернет технологий, не обладает свойствами репрезентативности. Это связано с тем, что глобальной сетью даже в наше время пользуется далеко не каждый человек, особенно мал процент пользователей среднего и пожилого возраста. Поэтому администрации, желающей знать мнение не только молодежи, но и пенсионеров, необходимо проводить обычные опросы или комбинировать Интернет-анкетирование и опросы на улицах. При этом чтобы результаты интернет анкетирования в комбинации с бумажным анкетированием отражали мнение всего населения, необходимо отслеживать, чтобы процентный состав опрошенных жителей по своему социальному статусу, возрасту, образованию был близок к фактическому составу, который имеется в данном населенном пункте или районе.

Для сбора и первичной обработки данных анкетирования, рационально использовать ИС, которые должны обладать следующими свойствами: бесперебойно работать с большими объемами информации, анализировать полученные ответы и выводить результаты итогов анкетирования, хранить результаты предыдущих опросов. Для этого нами разработаны базы данных, которые легко модифицируются под изменяющееся содержание анкет. Они позволяют производить анализ ответов опрошенных людей как средством интернет анкетирования, так и анкетирования на улице. Разработаны варианты запросов, позволяющие анализировать данные по различным социальным и возрастным группам населения.

Даже собрав данные о мнении населения, которое часто является противоречивым, достаточно сложно принять управленческие решения, так как приходится решать многокритериальные задачи, в которых кроме количественных критериев могут использоваться и качественные. Существует несколько подходов для принятия таких решений, которые базируются на информационных технологиях. Информационные технологии управления включают экспертные системы, системы представления знаний, телекоммуникационные технологии, технологии автоматизации офисной деятельности и др.

Изучение мнения населения позволит выявить степень важности различных критериев, которые следует учитывать при принятии решений. Причем мнение населения может использоваться в качестве коллективного эксперта при создании функций полезности, которые необходимы для принятия решений при использовании многокритериальной теории полезности MAUT (Multi-AttributeUtilityTheory). При использовании многокритериальной теории полезности администрации необходимо разработать перечень критериев и составить опросный для анкетирования. Инженеру по знаниям построить функции полезности по каждому из критериев и оценить с учетом мнения населения и экспертов коэффициенты важности критериев. После этого проверить критерии по условиям независимости по полезности от прочих критериев, а также условия независимости по предпочтению при сравнении критериев попарно. Заключительным этапом работы инженера по знаниям является создание многокритериальной функции полезности на основе аддитивного подхода с определенными весовыми коэффициентами для каждого критерия [3]. После этого

управляющие решения принимаются лицами принимающими решение в результате сравнения альтернатив с использованием многокритериальной функции полезности.

Однако использование подхода MAUT обосновано только тогда, когда необходимо производить выбор из большого числа альтернатив или при решении типовых задач, которые встречаются часто. К таким задачам можно отнести оценка качества работы органов государственной власти и общественных организаций, порядок проведения праздников, способы и виды поощрения юбиляров и т.д. Для принятия решений, когда имеется мало альтернатив или когда данный вид решения принимается редко, например, в таких случаях как: решение о наказании или поощрении руководителей организации, проводившей ремонт школы, детского сада, выбора места постройки и/или реконструкции какого либо объекта (клуба, дворца культуры, танцплощадки), будет использоваться принцип аналитической иерархии.

Принцип анализа иерархий, разработанный Т. Саати является одним из наиболее известных методов выбора наилучшей альтернативы из множества предложенных [3]. В основе метода аналитической иерархии (АИ) лежит идея сравнения заданных альтернатив. Использование данного метода предполагает представление экспертами исследуемой проблемы в виде иерархий критериев и подчиненных им альтернатив.

Постановка задачи, решаемой с помощью метода АИ, заключается в следующем. Администрацией задается общая цель (или цели) решения задачи; предлагается несколько критериев оценки альтернатив, а затем к рассмотрению предлагается небольшое число альтернатив. Требуется выбрать наилучшую альтернативу. В данном методе мнение населения можно использовать для оценки значимости критериев и попарного сравнения альтернатив. Опираясь на мнение населения, лицо принимающее решение (ЛПР) окончательно выполняет попарные сравнения элементов каждого уровня иерархии. Результаты сравнений переводятся в числа, указывающие степень превосходства одного элемента над другим. Вычисляются коэффициенты важности (величины локальных приоритетов) для критериев и альтернатив. При этом проверяется согласованность суждений ЛПР. После этого подсчитывается количественный индикатор важности (глобальный приоритет) каждой из альтернатив и определяется наилучшая альтернатива. Рассмотрены варианты использования различных оболочек для создания систем поддержки принятия решений (СППР) для обеспечения облегчения решения задач рассмотренного типа. Использование СППР позволит более обоснованно принимать управляющие решения, а мотивированно объяснять принятые решения населению с использованием средств массовой информации, используя данные опроса и собственные исследования.

Использование СППР актуально и при управлении кадрами. В этом случае также решается несколько типов задач, которые несколько отличаются друг от друга возможностями алгоритмизации принятия управленческих решений. Одной из таких задач является мониторинг уровня профессиональной подготовки специалистов при введении в деятельность кампании нового оборудования, новых технологий и измененной информации, которую сотрудник должен знать и оперативно сообщать клиентам. Мониторинг уровня компетенции IT-специалистов в этом случае принято производить с использованием тестирования. Обработка результатов тестирования, как правило, производится информационной системой, с помощью которой производится тестирование. Однако для долговременного хранения информации и удобства её анализа в различных разрезах (по времени, по группам сотрудников различной квалификации и стажа работы) следует использовать базы данных. Анализ результатов тестирования позволит оперативно принимать управленческие решения, касающиеся материального и морального стимулирования. При таком анализе не возникает особых

проблем, так как при принятии решений учитывается только количество набранных баллов и история тестирования[4].

Более сложными задачами является отбор кандидатов для приема на работу из числа выпускников вуза. При принятии решения используется большое число показателей, например, место учебы, средний балл за всё время обучения, баллы по дисциплинам, которые соответствуют его планируемой направленности. Так как кандидаты не знают специфики работы предприятия, тесты, используемые для мониторинга сотрудников, не пригодны. Поэтому могут использоваться тесты, выявляющие общий уровень интеллекта. Очевидно, что весовые коэффициенты каждого показателя различны и должны определяться экспертами. В этом случае для принятия решений в сложной информационной среде в ситуации, которая повторяется многократно, следует использовать СППР, базирующиеся на методе многокритериальной теории полезности. При этом под многокритериальностью понимается тот факт, что результаты принимаемых решений оцениваются не по одному, а по совокупности многих показателей (критериев) рассматриваемых одновременно. В этих условиях число возможных решений, как правило, весьма велико, и выбор наилучшего из них "на глаз", без всестороннего анализа может приводить к грубым ошибкам. Для решения поставленной задачи при использовании подхода МАУТ разработаны функции полезности по каждому из критериев, методика определения весовых коэффициентов значимости, определяющих вид общей функции полезности, что позволит оперативно оценивать имеющиеся альтернативы и выбирать наилучшую.

Третий тип задач – это задачи, которые приходится решать при создании из коллектива сотрудников новой группы, которая будет заниматься проблематикой, являющейся новой ранее для всего предприятия. Такие задачи решаются довольно редко, но их правильное решение часто оказывает решающее влияние на перспективы развития предприятия. При этом большое значение имеет как персональный состав группы, так и persona назначенного руководителя [5].

Очевидно, что роль тестирования, при решении этой задачи существенно уменьшается, так как она выявляет только поверхностные знания. Тесты на уровень интеллекта хотя и позволяют выявить его уровень, но этот тест будет характеризовать только потенциальные возможности тестирующегося. Чтобы их реализовать, нужно упорно трудиться, иметь терпение и огромное желание достичь цели. Это можно оценить только по достигнутым ранее результатам, которые должны быть известны лицу, принимающему управленческие кадровые решения. Для этого создается база данных, содержащая своеобразное портфолио. Оно будет включать основные достижения, с оценкой сделанной работы потребителем или независимыми экспертами, этапы и результаты оценки повышения квалификации, успешное (без жалоб) сопровождение программных продуктов, обучение других сотрудников (шефство), наличие публикаций, дипломов, ученой степени и специальности, по которой она получена и др. В силу редкой повторяемости таких задач, затруднительно использовать подход на основе многокритериальной теории полезности, так как количество и степень важности различных критериев сильно зависят от проблематики.

При подходе МАУТ одни и те же усилия ЛПР по построению функции полезности могут быть затрачены при большом и малом числе альтернатив. Именно поэтому не всегда такой подход является обоснованным. В случае небольшого числа заданных альтернатив представляется разумным направить усилия ЛПР на сравнение только заданных альтернатив. Именно такая идея лежит в основе метода аналитической иерархии АНР [1]. Подход АНР состоит из совокупности этапов. Первый этап заключается в структуризации задачи в виде иерархической структуры с

несколькими уровнями: цели - критерии—альтернативы. В нашем случае целью является создание группы для решения новой задачи. В качестве критериев отбора следует использовать, например, оценку ущерба деятельности предприятия в результате вывода кандидата из состава группы, в которой он ранее работал, уровень интеллекта, опыт, имеющиеся достижения, характеристику индивидуальных особенностей сотрудника, полученную после обработки перекрестного анкетирования сотрудников, находящихся с ним в контакте и др. В качестве альтернатив может рассматриваться выборка из сотрудников предприятия, полученная в результате анкетирования и результатов тестирования. Предпочтительно, чтобы альтернативные кандидатуры сами выказали желание заняться новой тематикой.

На втором этапе ЛПР выполняет попарные сравнения элементов каждого уровня. Результаты сравнений переводятся в числа.

На третьем этапе вычисляются коэффициенты важности для элементов каждого уровня. При этом проверяется согласованность суждений ЛПР.

В заключении подсчитывается количественный индикатор качества каждой из альтернатив и определяется наилучшая альтернатива. Такой же подход может использоваться при решении вопросов о персональном повышении заработной платы, повышении должности сотрудника, увольнении сотрудника, переводе сотрудника на другую работу и т.д.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Ларичев, О. И. Теория и методы принятия решений, а также Хроника событий в Волшебных Странах: Учебник/ О. И.Ларичев - М.: Логос, 2000. -296 с.
- 2 Опросы населения, анкетирование, 2013, [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://1btl.ru/marketingovye-issledovaniya/oprosy-naseleniya-kolichestvennyye/>.
- 3 Анкета, 2014, [Электронный ресурс], Режим доступа: http://pismovsud.my1.ru/publ/anketirovanienaselenija/anketa_na_tovar_obrazec/4-1-0-655.
- 4 Управленческое решение, 2009, [Электронный ресурс], Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
- 5 Управление человеческими ресурсами, 2002, [Электронный ресурс], Режим доступа: <http://www.grandars.ru/college/biznes/upravlenie-chelovecheskimi-resursami.html>

RESUME

Methods support control decisions relating to most of the population, for the city administrations and enterprises. The features of multi-criteria decision making for common tasks and special occasions and methodological features of the application of multicriteria utility theory and method hierarchies.

М. К. Уксикбаева, магистрант

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК

ТОЛЕРАНТНОСТЬ ГЛАВНОЕ БОГАТСТВО КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье рассматриваются толерантность Казахстана. Дается обоснование актуальности толерантности в Казахстане. Толерантность возникла как принцип и практика гуманизма в развитии человеческого общества. Толерантность является одним из главных принципов и инструментов политики межэтнического согласия и мира в Казахстане.

Ключевые слова: *толерантность, Республика Казахстан, стратегия развития.*

Толерантность возникла как принцип и практика гуманизма в развитии человеческого общества. Толерантность является одним из главных принципов и инструментов политики межэтнического согласия и мира в Казахстане.

Поддерживая и укрепляя толерантность, представители различных этносов Казахстана не только сохраняют межнациональное согласие и мир, но и развивают гражданскую идентичность, без которой невозможна нация единого будущего.

Толерантность рассматривается сегодня как принцип терпимости одного социального субъекта к социальным, политическим, этническим, конфессиональным и иным особенностям другого социального субъекта, т.е. как признание мировоззренческого, религиозного, социально-политического, культурного, национального и этического плюрализма. Он предполагает взаимодействие социальных партнеров на основе равенства, открытости социальному опыту другого, сохранения индивидуального своеобразия каждого из них и достижения согласия без ущемления интересов на основе диалога и ненасилия, преимущественно, методами разъяснения и убеждения.

Толерантность в её субъективной составляющей предстаёт как развертывание смыслообразующих нравственных ценностей. Она может выступать в качестве нравственного принципа межличностного взаимодействия, нравственного императива, морального качества личности, состоящего в совокупности установок на диалог, понимание и принятие «другого», входит во все социокультурные формы бытия.

Толерантность в общеупотребительном понимании определяется как настойчивость, упорство и выдержка в каком-нибудь деле, работе и как способность терпеть. Термин «толерантность» происходит от латинского *tolerantia*, что означает «терпение». Толковый словарь русского языка под редакцией Д.Н. Ушакова определяет толерантность как производное от французского *tolerant* - терпимый. Основу данного понятия, используемого непосредственно в русском языке, в первую очередь составляет позиция уважения к иным религиозным представлениям. В одном из наиболее кратких определений, данном энциклопедическим словарем, толерантность понимается как «терпимость к чужим мнениям, верованиям, поведению». Толерантность - понятие многоаспектное. Оно может рассматриваться не только как регулятор межличностных, международных и межконфессиональных отношений, как принцип гражданско - правового поведения, как социально - политический императив человеческого сообщества, но и как этико - философская категория, как культурная

норма и моральная ценность. На протяжении веков на исторической земле казахов перекрещивались судьбы многих народов – носителей различных культур, религий и традиций. В результате сложилась уникальная ситуация, когда вместе с казахами мирно живут представители более 100 этносов и 40 конфессий. При этом длительное совместное проживание различных этносов сформировало в обществе устойчивые традиции толерантности. В самом общем виде толерантность можно определить как терпеливое и выдержанное отношение одной социальной группы к ценностям и символам другой социальной группы в рамках одного общества [1].

Толерантность – это уважение и признание равенства, признание многомерности и многообразия человеческой культуры, норм поведения отказ от доминирования и насилия. Толерантность - уважение, принятие и правильное понимание всего многообразия культур, форм самовыражения и проявления человеческой индивидуальности. Похожее по смыслу слово Терпимость ассоциируется часто с непротивлением, толерантность же предполагает активную жизненную позицию.

Толерантность – это особое отношение, которое формируется на основе оценки некоего объекта благодаря взаимодействию с ним. Толерантность - понятие многоаспектное. Оно может рассматриваться не только как регулятор межличностных, международных и межконфессиональных отношений, как принцип гражданско - правового поведения, как социально - политический императив человеческого сообщества, но и как этико - философская категория, как культурная норма и моральная ценность. Толерантность - уважение, принятие и правильное понимание всего многообразия культур, форм самовыражения и проявления человеческой индивидуальности. Похожее по смыслу слово Терпимость ассоциируется часто с непротивлением, толерантность же предполагает активную жизненную позицию. Основной акцент сделан на то, что настоящая терпимость – признак силы, а не слабости человека. Она стремится сохранить за счёт терпения и компромисса нечто более важное в человеческих отношениях. Терпимость – это понимание моральной основы мира, признание реальных различий между людьми в сфере достижений, мировоззрений и т.п. А толерантность базируется именно на такой настоящей терпимости, на осознанном интеллектуальном убеждении.

Одним из важнейших принципов мирного сосуществования народов различной культуры и вероисповедания является толерантность. Она особенно актуальна для многонационального Казахстана, где уважение людей друг к другу стало основой существования государства на протяжении почти всей его истории. Испокон веков в разрешении конфликтных ситуаций к лучшему результату приводили позиция терпимости, стремление понять друг друга и помочь. Толерантность начинается уже дома, где нам зачастую приходится восстанавливать мир с родственниками и детьми, да и с самими собой – со своей отчужденностью и внутренним разладом. С обретением независимости Казахстан вступил в новый исторический этап развития, характеризующийся глубокими трансформациями во всех областях общественной жизни на фоне подъема национального и религиозного самосознания. Стремление Казахстана обеспечить мирное соседство представителей различных национальностей и конфессий, сохранить стабильность в обществе находит отражение в гибкой политике государства, главной доминантой которой выступает культура толерантности.

В Стратегии «Казахстан - 2030» как долгосрочные приоритеты развития суверенного Казахстана выделены национальная безопасность, внутривластная стабильность и консолидация общества. Однако, по словам Президента Н.А. Назарбаева, «...до сильной стабильности, а тем более консолидации и единства ещё

далеко, и предстоит большая работа, чтобы все мы чувствовали себя единой семьёй, знали свои цели и двигались к ним согласованно» .

Фундаментом согласия и стабильности в обществе стал изначальный выбор в пользу формирования гражданской, а не этнической общности. При этом главным фактором успешности казахстанской модели межэтнического согласия явилось сохранение баланса интересов этнических групп, не допускающего привилегированного положения одних и ущемления прав других. Пройденные 20 лет независимого развития показали, что это самый разумный путь поддержания мирного соседства представителей различных национальностей и конфессий, сохранения стабильности в обществе.

В стране обеспечена уникальная возможность для представителей различных этносов сохранять свое культурное наследие, самобытность, традиции, язык. Созданы эффективные нормативно-правовые и концептуальные основы межэтнического согласия. Конституция Казахстана гарантирует защиту интересов всех граждан независимо от этнической, расовой, религиозной или иной принадлежности. В ее нормах заложена основа для доверия и взаимоуважения между всеми этническими группами [2]. Вся человеческая жизнь состоит из разнообразных культур, а значит, естественно предполагает наличие различий. Защита терпимости – это необязательно защита различий, она может быть не чем иным, как признанием необходимости. Но уважать эти различия мы обязаны. Следовательно, толерантность нужна для защиты самой жизни. Кроме того, она обеспечивает общественную жизнь тех разнообразных сообществ, в которых живем мы все. Важно отметить и тот факт, что в сфере государственного управления активно работают представители различных этносов и национальностей. Краеугольным камнем безопасности, стабильности, поступательного экономического и политического развития страны является и межконфессиональное согласие. Подтверждением тому служит высказывание Президента Казахстана Н.А.Назарбаева во время открытия Второго съезда лидеров мировых и традиционных религий: «... республика в своей практической политике исходит из того, что только внутренняя свобода человека есть условие межконфессиональной толерантности. Именно поэтому, исторически являясь частью культурного материка ислама, мы не препятствуем развитию всех мировых и традиционных религий в Казахстане». При этом Президент особо подчеркнул, что для казахов толерантность не академическое, а практическое понятие [3].

Толерантность стала решающим фактором обеспечения мира, стабильности и экономического прогресса политического режима в Казахстане, который продолжает удивлять мир. «Высокие своды шанырака, надежные опоры и открытые двери нашего дома - это суть народа Казахстана, воплощение его многовекового опыта, духа и мудрости».

Взвешенная, последовательная и выверенная политика Президента Казахстана, ее всенародная поддержка, сплочение народа во имя великой цели - благополучия и процветания страны - позволят обеспечить достойное Будущее нашей Родины! «Нам необходимо дальнейшее развитие высоких стандартов человеческих и общественных отношений, которые базируются на укреплении культуры мира и духовности, развитии исконных традиций толерантности, доверия и взаимоуважения на нашей земле!», - сказал Президент.

Толерантность в Казахстане стала залогом стабильности в условиях модернизации казахстанского общества, а ее дальнейшее развитие остается постоянной и важной задачей государства и всех гражданских институтов [4].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Доктрина национального единства Казахстана. Казахстанская правда, № 261-262, 6 ноября 2009 года
- 2 Назарбаев Н.А. Казахстан-2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев: Послание Президента страны народу Казахстана // Казахстанская правда. - 1997. – 11 октября. - стр.6.
- 3 Конституция Республики Казахстан. 30 августа 1995года. Официальный текст. – стр.4.
- 4 Формирование культуры толерантности и религиозной терпимости стало актуальной проблемой нового века //Казахстанская правда. - 2006.-15 марта. - стр.3-4.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются проблемы толерантности крайне важен для обеспечения безопасности современных обществ независимом Казахстане. Анализируется состояние и развитие. Толерантность возникла как принцип и практика гуманизма в развитии человеческого общества. Толерантность является одним из главных принципов и инструментов политики межэтнического согласия и мира в Казахстане.

RESUME

Stand devoted to the problems of tolerance is extremely important to ensure the safety of modern societies independent Kazakhstan . Analyzes the state and development. Tolerance has emerged as the principle and practice of humanism in the development of human society . Tolerance is one of the main principles and inter-ethnic policy instruments harmony and peace in Kazakhstan.

Н. Оразбайқызы, студент

А. Г. Джакупова, аға оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ЖАҒАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ПАТРИОТИЗМ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚОҒАМ ӨМІРІНДЕГІ МАҢЫЗЫ

Аннотация

Мақалада жағандану жағдайында болашақ ұрпақтың патриоттық сезімін тәрбиелеу мәселелері қарастырылады.

Кілт сөздер: патриотизм, тәрбие, Отаншылдық, ұлтжандылық, тәрбие, мінез – құлық, Ұлы Отан соғысы, батырлар.

Тарих беттерінде тізбектелген қандай елдің болмасын пайда болу, қалыптасу, даму кезеңдерін қарастырар болсақ, оның ерекше қуат алып, өрлеген кезіндегі барлық жетістіктері сол елге деген шексіз сүйіспеншілік сезімнің иелері, мемлекетінің өсіп - өркендеуіне мүдделі патриот жандардың қолымен жасалғандығының куәсі боламыз. Бойында елі мен жері алдындағы парыз бен махаббат сияқты киелі ұғымдар қатар өрілген ұлтжанды тұлға мұраты сол мемлекеттің ұлы мақсаттарымен әрдайым қабысып жатады. Ал мемлекет өзінің өркениетті дамуы, биік мақсаттарға қол жеткізу үшін, ең бірінші, елінсүйгіш азаматтардың іс - әрекетіне мұқтаж.

«Патриотизм» сөзі гректің «патриотис» – «отандас» сөзінен шыққан. Патриотизм – тарихи, әлеуметтік ұғым. Патриоттық идея, отаншылдық сезім – адамға туа біткен қасиет емес, ол бірте-бірте адамның саналы өмірімен бірге қалыптасатын саяси – әлеуметтік құбылыс. Патриоттық сезім – жалпы адам баласына тән сүйіспеншілікпен туған қасиет, оның еліне, туған жеріне, өз ана тілі мен мәдениетіне, ұлттық құндылықтарына жеке қатынасын, өзіндік бағасын, қуаттап – қолдауын пайымдайтын сезім көрсеткіші.

Патриотизм – өте күрделі ұғым. Бір жағынан ол ізгілікті саяси үрдіс, яғни жеке тұлғалық, қоғамдық сана элементтерінен тұрса, екінші жағынан, Отанды қорғауға, сақтауға, нығайтуға бағытталған сезімнен тұрады. Қазақстандық патриотизмнің қайнар көзі – халықтың береке бірлігінде, ынтымақ – ықыласында, елдігі мен ерлігінде және мемлекетіміздің күш – қуатының беріктігі мен ұлан байтақ жерінің бір тұтастығында.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев 2050 стратегиясында Қазақстандық патриоттық, азаматтық сезімін тәрбиелеу – білім берудің мектепке дейінгі жүйесінен, жоғары оқу орнына дейінгі орталықтарда, барлық ұйымдарда көкейкесті екендігін баса айта келе, балаларды отанды, туған жерді, өзінің халқын сүюге тәрбиелеу – әрбір қоғам мүшесінің аса маңызды, аса жауапты да қадірменді парызы екендігін көрсетеді.

Тарихқа кеткен есеміздің орнын пайымдаудың ең бір жанды тетігі- бүгін мен болашақ ұрпақ бойына отаншылдық сезімін орнықтыру болса, бұл ретте отаншылдық – ең алдымен білім мен тәрбиенің тұғыры болмақ. Тәрбие үрдісі – диалектикалық құбылыс, ол өмірде кездесетін себептерге байланысты дамып, өзгеріп отыратыны мәлім. Сондықтан, әрбір оқу орны – мемлекеттің шағын заңды бөлшегі, әрбір бала – қоғамның дербес мүшесі. Мемлекеттің бүгінгі даму саясатындағы басты бағдары – азаматтық қоғам құру идеясын мектептегі тәрбие жүйесінің өзегіне айналдырған жағдайда ғана мемлекет пен қоғамның қажеттілігіне сай адам ресурстарын – өз елі үшін мақтаныш сезімдері қалыптасқан, өз елінің мүддесін қорғау жөніндегі азаматтық

борыш пен конституциялық міндеттерді орындауға дайын патриот тұлғаларды тәрбиелеуге қол жеткізу. Мектептегі әрбір баланы елдің ертеңгі тұтқасын ұстайтын келешек отансүйгіш азамат деп қана емес, ол бүгінгі сәттен бастап-ақ өзінің және айналасындағы өзгелердің өмірін, білім мен тәрбие алуын, құқығын, міндетін, т.б құндылықтарды реттей алатын белсенді тұлға деп тануымыз керек.

Бүгінгі өскелең ұрпаққа патриоттық тәрбие беру жұмысының аясын кең көлемде қарастыру жөн, соның ішінде отбасылық, қоғамдық қатынастар арқылы рухани – адамгершілік құндылықтарға тәрбиелеудің маңызы ерекше. Біздің еліміз тәуелсіздік алған жылдардан бері өзіндік даму жолымен, жеткен жетістіктерімен басқа елдерге үлгі – өнеге болып отырғандығы айқын. Мұндай жетістіктерді тәрбиенің құралы ретінде үнемі пайдаланып отыру – бүгінгі жас өскіндердің өз еліне деген сүйіспеншілік сезімдерін қалыптастыра отырып, ұрпақтың патриоттық сана – сезімінің дамуының негізі [1].

Жалпы патриоттық тәрбие мен сезімнің қай-қайсысының болсын қалыптасуы отбасы тәрбиесінен бастау алады. Сондықтан халқымыздың қаһарман, батыр ұлы Б.Момышұлы сынды аға-апаларымыздың т.б пікіріне сүйене отырып, отбасында патриотизмге тәрбиелеуге, ана тілін үйретуге, ұлттық мінез-құлық қалыптастыруда, ұлттық-салт дәстүрлерді сақтауға, шыққан ата-тегін үйретуге және білуге, халқына сүйіспеншілікпен қарауға баулуымыз орынды. Ғалым Қ.Жарықбаев: «Отан сүйгіштік – кісінің бойындағы күш-қуатын, білімі мен тәрбиесін халық мүддесіне оның игілігіне жұмсауы, яғни, адамның кір жуып кіндік кескен жеріне білдіретін перзенттің борышы, оның кісілігін танытатын ерекше асқақ сезімі», -дейді.

Біздіңше, патриоттық тәрбиенің – өлшемдік сапалық белгілеріне мыналар енбек:

Өзін өз мемлекетінің азаматы ретінде санау;

Мемлекеттік рәміздер мен дәстүрлерді қастерлеу;

Қазақ халқының тарихын бағалайтын орнықты көзқарасының болуы;

Қазақ халқының мәдениеті мен дәстүрлерін түсіну;

Патриоттық тәрбие – мыңдаған жылдар дәуірімен баянды етілген аса терең сезімдердің бірі. Демек, Қазақстандық патриотизм – өзінің егеменді Отанын шексіз сүйіп, оған өмірінің ақырына дейін берілу сезімі, Отанның абыройы мен бостандығын және тәуелсіздігін сақтау деген сөз. Қазақтың патриоттық сезімі, азаматтық тәрбиесі бабадан ұрпаққа берілген ұлттық сезіміне негізделіп, халқымыздың өз Отанына шын берілгендігінде, адалдығында, елімізде тұратын барлық ұлттардың достық, ынтымақтастық негізінде жүрді.

Қазіргі таңда «елім», «жерім», «Отаным», «Қазақстаным» деп отанды бәрінен биік санайтын жастарды тәрбиелеу басты міндет болып табылады. Қазақтың патриоттық, азаматтық тәрбиесі – тереңнен тамыр тартқан, халқымыздың сан ғасырлық болмысының, дүние танымының, ақыл – ойы мен салт – дәстүр мәдениетінің көрінісі. Міне, осы қасиеттерді бойға дарытпай тұрып келер ұрпақты патриоттық, отан сүйгіштік тәрбиеге лайықты қалыптастырып, алтын бесік елін, кіндік қаны тамған жерін қорғайтын және осы мақсат жолында бар күш – жігерін, ақыл – қайратын жұмсайтын отаншыл азаматтарды, яғни нағыз патриоттарды тәрбиелеп өсіру мүмкін емес.

«Отан от басынан басталады», десек те сол отанды сүю, отанға адал қызмет етуге үйрету кейде отбасында да дұрыс насихатталмай жататын сияқты. Отанды сүюге тәрбиелеу тек қана отбасындағы насихатпен шектелмеуі керек, осындай маңызы зор мәселемен балабақшада, мектепте, жоғары оқу орындарында үйретіліп, дұрыс түсіндіріліп отырылуы керек.

Отаншылдық сезімді қалыптастырудың бір шарты – халық пен мемлекет арасындағы өзара сенімді нығайту «Береке басы – бірлікте», «Бірлікте болсаң – билікте

боласың» деген дана халқымыз. Ата-бабамыз – Отанға деген пәк сезімнен өршіл патриотизмнен әсер алған жандар. Бір сөзбен айтқанда, елінің, жерінің өткенін сезінбей, оның ерлікке, адамгершілікке толы тарихын, өнерін жете ұғынбай отаншылдық сезімді ояту мүмкін емес. Сондықтан да өткен тарихты объективті тұрғыдан саралап зерделеуге ұмтылу – заман талабы.

Қазіргі кезде жоғары оқу орындарында тәрбие беру мәселесіне жаңаша көзқарас тұрғысынан қарауды және жастардың патриоттық сана-сезімін, мінез-құлқын қалыптастыруды көздейтін тәрбиенің формалары мен әдістерін жетілдіруді талап етеді. Бүгінде байсалдылық, табандылық, батылдылық, батырлық, қайсарлық туралы білім ғана емес, өнегелік, тәрбиелік көрсету қажет болып отырған уақытта аса маңызды.

Егеменді мемлекет үшін патриотизм маңызды құндылыққа жатады. Әсіресе, жастарды отан сүйгіштік рухта тәрбиелеу қыр-бедері көп ауқымды міндеттерді қамтиды. Патриоттық сананы қалыптастыруда Қазақстанның өзіндік ерекшеліктерін ескеру қажет. Сонымен, отансүйгіштік саяси сезім ұлтжандылықты қажет етеді. Ұлтжандылық қазақтың ұлттық идеясының саяси астарын құрастырады. Онда ұлтжандылық деп туған халқыңды, ұлтыңды сүю, атамекеніңді аялап, еліңнің тілін, мәдениетін, әдебиетін, тарихын, біртуар аяулы перзенттерін мақтан тұту, ата-бабаның салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, қастерлеу. Ұлтжандылық - отаншылдық қасиетпен тығыз байланысты. Қазақстан бұл — біздің Отанымыз туған жеріміз, өз еліміз. Ұлтжандылыққа саяси тәрбиелеу дегеніміз өз елін көзінің қарашығындай қорғауға дайын жас азаматтарды қалыптастыру. Қазақ халқы бекерден-бекер "Отан отбасынан басталады" деп айтпаған. Ата-анасы мен жақын туыстарын сүймеген жастың ел-жұртын, халқы мен ұлтын сүйетін толыққанды азамат болуы екі талай [2].

Біздің ата-бабаларымыз Алтайдан Атырауға, Еділ мен Жайыққа дейінгі ұлан-ғайыр мол жерді талай ғасырлар бойы басқыншы жаудан қорғап бостандық пен тәуелсіздік жолында шыбын жанын пидә етті. Сондықтанда біздер халқымыздың қас батырлары Қабанбай мен Бөгенбайды, Исатай мен Махамбет, Кенесары мен Наурызбайды, Қасым хан мен Абылай ханды қадір тұтып қастерлейміз. Олардың халқы үшін қалтқысыз қызмет еткенін үлгі-өнеге етеміз. Қазақ халқының патриоттық сезімінің қандай жоғары болғанын Ұлы Отан соғысы кезіндегі Т.Токтаров, А.Молдағұлова, М.Маметова, Қ.Доспанова, Р.Қошқарбаев, Б.Момышұлы сынды батырларымыздың ерліктерін үлгі ете отырып, ұлттық рух тәрбиелеу керек.

Адамзат тарихында Жеңістер көп. Бірақ солардың ішінде мән-маңызы жөнінен шоқтығы биігі - Ұлы Отан соғысындағы Жеңіс. Биыл осынау Ұлы Жеңіске 70 жыл толып отыр. Халқымыздың бұл жеңіске қосқан үлесі жас ұрпақ үшін Қазақстан тарихында үлгі-өнегеге толы жарқын беттердің бірі болып табылады. Фашистік Германияны жеңу үшін қазақстандықтардың қосқан үлесін, олардың орны толмас шығынын естен шығаруға болмайды.

1418 күн мен түнге созылған Ұлы Отан соғысы халқымызға төнген ең ауыр кезең болды. Сол кездегі Кеңес жауынгерлері өз жері, отаны үшін, келешек ұрпақ үшін жан қиды, кескілескен соғыстар жүргізді. Кеңес халқымен бірге жауды талқандап, қазақ халқы да жеңісті жақындата түсуге өз үлестерін қосты. Қазақстандық жауынгерлер Москва мен Ленинград үшін, Сталинград түбінде, Курск доғасында, Днепр өткелінде болған ұрыстарда өшпес ерліктер көрсетті. Сонымен бірге Украинаны, Белоруссияны, Кавказды, Қырымды, Прибалтиканы қорғап, Польша, Румыния, Венгрия, Чехославакия, Болгария, Германия жерлерін фашистік езгіден азат етті [3].

1941-1945 жылдары ұрыс даласындағы қаһармандығы, батырлығы үшін марапатталғандардың ішінде 99 мың қазақстандықтар бар. 500-дей қазақстандық Кеңес Одағының батыры атағын алған, соңғы деректер бойынша оның 103-і қазақ. Әлікбай Қосаев, Сұлтан Баймағамбетов, Нұркен Әбдіров, Мәншүк Мәметова, Әлия

Молдағұлова, Қарсақпай Сыпатаев, Боран Нысанбаев, Төлеген Тоқтаров, Қасым Қайсенов, Бауыржан Момышұлы, Талғат Бегилдинов сияқты хас батырлардың аттары аңызға айналды.

Батыс Қазақстаннан соғыс жылдары Кеңес әскері қатарына 76 мыңнан астам адам алынды. Орал қаласында 152 және 101 атқыштар бригадасы жасақталды. Облыста 1300 төсектік 3 госпиталь ұйымдастырылды. Өңір экономикасы соғыс жағдайына лайықталып қайта құрылды. Зауыттар мен фабрикалар әскерге қажетті өнімдерді беруге бейімделді. Орал ет комбинаты ет консервісін өндіруді 4 есеге арттырды. Облысқа Ленинградтан, Мәскеуден, Киевтен, т.б. қалалардан 47032 адам және 14 кәсіпорын көшіріліп әкелінді.

ҰОС жылдары Қазақстанның аумағында тікелей әскери іс-қимылдар өтпегенімен Батыс Қазақстан Сталинград майданының (17 шілде 1942- 2 ақпан 1943 жыл) ең жақын тылына айналды және Жәнібек, Сайқын, Шоңай теміржол стансалары неміс ұшақтарының бомбалауларына ұшырады. Майдандағы ерліктері үшін Батыс Қазақстандық 41 жауынгерге Кеңес Одағының Батыры, 6 жауынгерге Даңқ орденінің толық иегерлері деген құрметті атақ берілді. Сұрапыл соғыстарда ерлік көрсеткен Кеңес Одағының батырлары Есен Орақбаев, Ерденбек Ниетқалиев, Николай Чуриков, Павел Садамсков, Андрей Тихоненко, Алексей Чурилин, Темір Масин, Михаил Абдолов, Ахмедияр Құсайынов, Садық Жақсығұлов т.б. есімдері жас ұрпаққа үлгі - өнеге.

Әр кезеңде біздің университетімізде қызмет атқарған соғыс және тыл ардагерлерінің есімдерін мақтанышпен атауға болады. Олар соғыс ардагерлері - Әзекен Кәрімұлы Бірімжаров, Елена Захаровна Голованова, Алесандр Федосеевич Кирпичев, Иван Иванович Нефедов, Қисмет Қапанұлы Қапанов, тыл ардагерлері - Әмірхан Әтенұлы Қарасаев, Шангерей Хамитұлы Даулетяров, Леонтий Михайлович Горбов, Ким Ғұсманұлы Ахметов және т.б.

Еліміздің даңқын да сонау сорапыл соғыс жылдарының өзінде еселеп арттырған аяулы жандарымыз аз емес. Солардың бірі, әрі бірегейі – «қазақтың қанатты қызы» атанған тұңғыш әскери ұшқышы, Халық қаһарманы-Хиуаз Доспанова. Философ, ғалым Амангелді Айталы: «Ұлы Отан соғысы тарихында аттары аңызға айналған қазақтың үш батыр қыздарының-Әлия, Мәншүк, Хиуаздың орны бөлек», - деп жазды. Жаужүрек батыр апамыз соғыс басталған кезде елімізді фашистерден азат ету барысында үш жүзден аса әуе шайқасына қатысып, жауынгерлік ерліктері үшін «қанатты қыз» атанған. 2004 жылы 16 Желтоқсан-Тәуелсіздік күні қарсаңында Хиуаз Доспановаға Елбасының Жарлығымен «Халық Қаһарманы» атағы беріліп, Алтын Жұлдыз және «Отан» ордені кеудесіне тағылды [4].

Мәншүк Маметова Жиенғалиқызы-1922 жылы қазіргі Батыс Қазақстан облысының Бөкей орда ауданында туған. 1944 жылдың 1 наурызында КСРО Жоғары Кеңес Президиумының жарлығымен аға сержант Мәншүк Маметова жиенғалиқызына қаза тапқаннан кейін Кеңес Одағының Батыры атағы берілді.

Әлия Молдағұлова Нұрмұхамедқызы (1924-1944) – 54-ші жеке атқыштар бригадасының снайпері, ефрейтор, Кеңес Одағының батыры. Новосокольники темір жол стансасы маңында болған ұрыста Ә.Молдағұлова жауынгерлерді шешуші шайқасқа бастап, қаһармандықпен қаза тапты.

«Шындық әрқашан жеңеді, бірақ кешігіп жүреді», - деп Бауыржан Момышұлы айтқандай, ақыры кеш те болса әділдік орын алды. Р.Қошқарбаевқа Рейхстагқа ту тіккен күнінен аттай 54 жыл өткен соң ғана, 1999 жылдың 7 мамырында «Халық қаһарманы» атағы берілді [5].

Міне, осындай батыр аға-апаларымыздың бейнесінен Отанға деген патриоттық сезімдері өте жоғары болғанын көреміз. Бауыржан Момышұлы «Патриотизм» деген

ұғымды: «патриотизм мен Отанды сүйемін, ол үшін жанымды беремін деген бос сөз емес. Менің өмірден тоқығаным, Отанға сүйіспеншілік ата-анаңа, бауырларыңа туып-өскен ауылыңа, қалаңа өз ұлтыңа деген махаббаттан басталады. Ата-анасын сыйлайтын ұл-қыз сабақты да жақсы оқиды, тәртіпті, еңбекқор адал болып өседі. Бұл-өте қажетті қасиеттер. Өз ауылының тасын қадірлемеген, басқа ауылдың тауын да сыйлай алмайды. Халықтар арасындағы қасиетті достық осы сезімнен басталады», - деп түйіндейді [6].

Сонау ел басына күн туып, ер етігімен су кешкен қаһарлы кезеңде еліміздің ертеңі, халқымыздың келешегі үшін Отанын қорғауға аттанып, елге жеңіспен оралған ардагерлеріміздің қатары жыл сайын сиреп келеді. Әр адамға сүйікті Отанынан, туған жерінен қымбат еш нәрсе жоқ. Батыр бабаларымыз ұлан-байтақ жерімізді, азаттығымызды ғасырлар бойы соңғы демдері біткенше қорғап өтті. «Ешкім де, еш нәрсе де ұмытылмайды» дегендей, ол ерлердің есімдері ешқашан ұмытылмақ емес. Уақыт көші зымырап өткен сайын ол күндердің даңқы өшпейді. Сұрапыл жылдар біздерден алыстаған сайын, «асқар таулар алыстаған сайын биіктей түседі» дегендей, отты жылдардағы ұмытылмас ерлікті қастерлейміз. Өйткені майдан жолдарында қалған, қыршынынан қиылған боздақтар аруағы, әкелер рухы бізден осыны талап етеді.

Туған халқымыздың өткен тарихына көз жіберсек, ерекше ізгі қасиеттермен қатар отан сүйгіштіктің де керемет үлгілерін көреміз. Бүгінгі күні егеменді ел болып, қазақ деген ұлт болып отыруымыздың өзі ата-бабаларымыздың теңдесі жоқ ерлігінің арқасы.

Бүгінгі таңда еліміз егеменді, тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасып, дамып келеді. Тәуелсіздік оңай жолмен келген жоқ, мұнда елін, жерін жаудан қорғай білген, қиын-қыстау заманда тер төккен аға ұрпақтың еңбегі барын ұмытпауымыз керек.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Дуралиева, Б.Ж. Педагогические особенности патриотического воспитания студентов в ВУЗе внеучебной деятельности // «Білім беру үдерісі жағдайында толеранттылықты қалыптастыру: мәселелері және болашағы» атты халықаралық ғылыми тәжірибелік конференция материалдары 21 қаңтар 2013ж. – 204 б.

2 Қозыбаев, М.К. Қазақстан-арсенал фронта // М.К. Қозыбаев Алма-Ата. - 1970. - 48 б.

3 Хайдаров, Е.Е. Қазақстанның Ұлы Отан соғысы жылдарындығы рөлі // «Х. Доспанова – қазақтың тұңғыш ұшқыш қызы» атты республикалық ғылыми тәжірибелік конференция материалдары 4 мамыр 2012ж. - 96 б.

4 Ақтаев, С. Қаһарман Хиуаз // Ақиқат. - 2005. - №3 - 10 б.

5 Джанабаева Р. А. Қазақ халық педагогикасындағы патриоттық – ерлік тәрбиесінің ғылыми негіздері. Пед. ғыл. докт. ғылыми дәрежесін алу үшін даярл. дисс. Авторефераты, Алматы. - 2006. - 41 б.

6 Торайғыров. С. Екі томдық шығармалар жинағы. 2 т. – Алматы. - Ғылым. - 1993. – 158 б.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается проблема воспитания патриотизма у подрастающего поколения в условиях глобализации.

RESUME

In article examine problem education patriotism at grow up generation in condition globalization.

СЕКЦИЯ 2 - ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРОИЗВОДСТВА И ПЕРЕРАБОТКИ ПРОДУКЦИИ РАСТЕНИЕВОДСТВА

УДК 637.354.8:637.12□ 6

Ж. Ж. Айталипова, студент

М. С. Тулиева, аға оқытушы, магистр

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық- техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ЕШКІ СҮТІНЕН ӨНДІРІЛГЕН БРЫНЗА ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЖЕТІЛДІРУ

Аннотация

Мақалада ешкі сүтінен өндірілген брынзаға итмұрын ұнтағын қосу арқылы өнімді пайдалану туралы мәлімет берілген. 5% итмұрын ұнтағын қосу өнімнің технологиялық қасиетін жақсартады. Зерттеу нәтижелері жаңа дайындалған өнімнің адам ағзасына пайдасын көрсетеді.

Кілт сөздер: ешкі сүті, итмұрын ұнтағы, брынза

Сүт – адамзаттың ежелден келе жатқан тағамы. Ешкі сүтінің адам денсаулығына пайдалы екені ежелден-ақ белгілі. Ешкі үй жануарларының алғашқысы болды. Кіші Азия, Персия және де басқа көршілес кіші мемлекеттердегі жабайы ешкі түрінен пайда болған деп есептеледі. Ешкі малы әр түрлі ортаға бейімделіп тіршілік ете алады. Сондықтан ол басқа жануарларға қарағанда сүтті және етті болып келеді.

Қазіргі уақытта мемлекетте сүт өндірісі тұрақтанып, сүт және сүт өнімдері өнеркәсібі дамып келеді. Оның бір жылдық орташа өсімі 4,95% құрайды. Сүт өнеркәсібі жыл сайын өсіп отырғанымен, отандық сүт өнімдерін өндірушілер нарықтағы сүт және сүт өнімдеріне сұранысты толық қанағаттандыра алмай отыр. Осыған байланысты сүт өнімдері импортының үлесі қарқынды дамуда.

Сүт және сүт өнімдерін ұлттық мөлшер бойынша 1 адам жылына 260 келі, медициналық мөлшер бойынша 405 келі тұтынуы керек болса, ал нақты тұтыну жылына 3 200 келіні құрайды. Статистика агенттігінің мәліметтері бойынша, Қазақстан жылына 5 млн. 400 мың тонна сүт өндіреді.

Бүгінде ғалымдар ешкі сүтінің емдік және аурулардың алдын алуда, әсіресе, анемияда, тағамдық аллергияда, туберкулезде, асказан, ішек-қарын жолдарының ауруларында, диабетте, диатезде, ағзаның қорғаныс қызметін арттыруда, ағзадан ауыр металдардың тұздары мен радионуклидтерді шығаруда және көздің нашар көруінде пайдалы деген қорытынды жасады. Сондай-ақ, олар балаларды қоректендіруде сиыр сүтіне қарағанда ешкі сүті жарамды келетінін зерттеді. Әрине, бала үшін ана сүтіне жететін тағам жоқ, бірақ жасанды немесе аралас қоректендіруде ешкі сүті ана сүтін алмастыру үшін лайықты және 6 айдан асқан балалар үшін қосымша қорек ретінде пайдалануға болады [1].

Брынза – сиыр, ешкі, қой сүтінен жасалған тұзды ірімшік. Брынза әдетте ақ түсті, ірімшікке ұқсайды. Брынзаның дәмі мен иісі қышқыл сүтті, қалыпты тұзды.

Консистенция - орташа тығыз, қатты, сәл нәзік, бірақ үгілмейді. Түсі - ақ түстен сарыға дейін, массасы біртекті. Брынзаны пастерленген сиыр, ешкі, қой, сүтінен немесе олардың қоспаларынан әзірлейді. Пастерленбеген шикі сүттен жасалған брынзаны кем дегенде 60күн жетіледі, шағын зауыттарда алыс шалғайларда ерекшелік ретінде рұқсат етіледі. Қой, ешкі сиыр сүтінің қоспасы 22-26 ° Т, пайдаланатын сиыр сүтінің

қышқылдығы 18-20° Т. Пастерленген сүтке кальций хлориді және бактериялық ашытқы сүтқышқылды және ароматтүзуші стрептококк 0,7 - 1,5 % мөлшерінде ,ал шикі сүтке 0,2 - 0,4 % мөлшерінде ашытқы енгізіледі.

Брынзаны тұзды ірімшіктер тобына жатқызамыз, ащы тұздықта пісіп жетіледі, сондықтанда ащы дәмімен, сулы құрылымымен ерекшеленеді. Оның бірегейлігін және басқа ірімшіктерден айырмашылығын байқау үшін брынзаның бір тілімін кесіп дәмін тату жеткілікті.

Брынза- ірімшіктің бұл түрі Шығыс Европада кеңінен дамыған. Брынзаның отаны ретінде Трансильвания деп санайды (оңтүстік карпат, бүгінде румыния аумағы) одан кейін рецепт Словакияға еніп, онда бұл ірімшік туралы XV ғасырда жазба деректерінде айтылады.

Брынзаның пайдалы қасиеттері жайында көптеген ғылыми трактаттар жазылған, бұл ірімшіктің құрамында адамға пайдалы дәрумендер мен микроэлементтер бар, бұл таза өнім консерванттыз және бояғыштарсыз.

Брынзаның пайдасы ең алдымен құрамындағы жоғары кальцийдің бар болуы ас қорыту жүйесіне әсер етеді, шаш пен тістерді, сүйекті нығайтады.

Басқа ірімшіктерге қарағанда брынзаның үстінгі бетінде қабықша болмайды. Таза ешкі сүтіне жасалған брынзада да басқа ірімшіктерге тән тесік сурет жоқ. Сапалы ешкі сүтінен жасалған брынзада қуыстар өте аз онда да дұрыс жасалмаған пішіннен.

Брынза спортпен шұғылданатындарға қажет ол күшті тез қалпына келтіруге көмектеседі. Брынзаны арнайы дайындайтын технологиялардың арқасында бұл өнімде сүтте кездесетін пайдалы да маңызды заттардың бәрі бар.

Ешкі сүтінен жасалған брынзада жұмсақ иіс пен жағымды дәм бар. Ол барлық жастағы адамдарға пайдалы әсіресе жүкті әйелдерге және бала емізетін әйелдерге сонымен қатар қарт адамдарға да пайдалы.

Жұмсақ тұзды ірімшікті қолдану асқорыту жүйесінің денсаулығын сақтау үшін, шіріген бактериялардың ерекшелігін жою, асқорытуды жақсартады [2].

Тұзды ірімшіктердің сипаттамасы. Тұзды ірімшік тобына брынза, молдаван, сулунги, асханалық және басқа да ірімшіктерді жатқызамыз. Тұзды ірімшіктерді сиыр, ешкі, қой сүтінен және сиыр мен қой сүтінің қоспасынан әзірленеді. Осы ірімшік технологиясының ерекшелігі тұз ерітіндісінде сақталуы мен жетілуі, натрий хлорид ерітіндісінің массалық үлесі 14-18% құрайды, және тұзды ірімшіктерге тән белгілерді айқындайды.

Тұзды ірімшіктерді өндіру үшін ашытқы ретінде лактококктерді (ірімшіктерді төмен температурада екінші қыздыру үшін бактериалды ашытқы мен концентраттар) мезофильді сүтқышқылды таяқшалар, антагонистік әсер ететін май қышқылды бактериялар мен ішек таяқшаларын пайдаланады.

Тұзды ірімшіктердің натрий хлоридінің (4,7%) жоғары массалық үлесі, өзін өзі пресстеу мен пресстеуден кейін (49-56%) және дайын өнімде (47-53%) жоғары ылғалдылықпен ерекшеленеді. Бұл ірімшіктердің тұзды дәмі және сыңғыш констенциясы бар. Ірімшіктердің беткі қабытында қабық болмайды.

Мәйекті ашытқыны 40-70 минут бойы 28-33 °С температурада сүтті коагуляциялау есебімен енгізеді. Ұй жағдайында қозының асқазанын ұсақтап ашытқының орнына қолданады. Дайын ұйытынды тығыз берік, сарысуды жақсы бөлу тиіс. Ұйытындыны 15-20 мм мөлшерімен кесектерге кесіп 10-15 минут тыныштық күйінде қояды. Одан кейін тығыз және майсыздануы үшін 20-30 минут араластырып қояды. Ірімшік массасында екінші қыздыру кезінде брынза қолданылмайды. Ұйыту процесі кезінде сүт қоспасының температурасы төмендегенде, 32-33 °С температураға дейін ірімшік массасының екінші қыздыру жүргізіледі. Ірімшік массасы тығыздалғаннан кейін қалыптандырылған үстелге ауыстырады, 5-10 кПа қысымында өзін өзі престелу және пресстеу жүргізіледі. Брынзаның өзін өзі пресстеу және

пресстелудің ұзақтығы 2-2,5 сағат. Сарысудың бөлінуі аяқталған кезде пресстелудің соңы орнатылады. Пресстелген қабатты 15 см шаршы кесектерге кеседі. Брынзаны 20-22% тұзды рассолда 8-12⁰С температурада 5 күн аралығында тұздайды.

Кейбір зауыттарда брынзаны 1-2 күндік тұздаудан кейін тұзды рассолды бөшкелерге салып тұздалады.

Пастерленген ешкі сүтінен брынза өндірудің технологиялық процестің басты көрсеткіштері келесідей: құрғақ заттағы майдың массалық үлесі кем дегенде 50%; тұздау алдындағы ылғалдылық 51–61%, ірімшіктегі ылғалдылық 53%, натрий хлор 3–5%; ірімшіктегі рН оптималды мәні: тұздау алдында 5,3–5,4, жетілу кезеңі 20 күн.

Дайын жетілген сүттің қышқылдығы 18–20⁰Т, кальций хлорид және 0,7–1,5% ірімшіктерге арналған бактериалды ашытқы екінші қыздырудағы төменгі температурада қолданады. 28–33 °С температурада 40–70 мин сүт қоюланады. Дайын болған ұйытындыны 15–20 мм шаршы қылып кесіп, 10–15 мин қалдырады. Одан кейін 32–33⁰С температурада ірімшік массасын 20–30 мин араластырады. 65–70% ұйытындыны алып, тұзды астық дәнінде 100 кг сүтке 300 г тұз салып 25–30 мин ұстайды.

Брынзаны 10–12⁰С температурада 18–20% тұздықтатұздайды. 5–7 күн өткен соң ірімшікті қышқыл сарысуы бар тұздыққа 8–12⁰С температурада 18 % натрий хлордың массалық үлесімен, қапатуға дейін сақтайды.

Бөшкені жауып тұтқанын тесігі арқылы 18 % тұздықты құйып, 8 –10⁰С температурада жетілуге қалдырады. Бөшкенің беткі жағына траферат көмегі арқылы бояумен марка салады [3].

Эксперименталді зертеулер Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетінің «Тағам өнімдерін өңдеу технологиясы» кафедрасының лабораториясында жүргізілді.

Зерттеу мақсаты – Ешкі сүтінен өндірілген брынза технологиясын жетілдіру болып табылады.

Ешкі сүтінен жасалған ірімшіктің майлылығы жоғары, бірақ қой сүтінің ірімшігінен төмен. Құндылығы бойынша микроэлементтерге бай және қосымша ешкі сүтінің дәмін сақтайды. Ешкі сүтінен жасалған ірімшіктің фирмалық белгісі жұмсақ қабықшалы Бұл ірімшіктер деликатес құрамына кіреді. Бұндай ірімшіктерге жұмсақ түрінен бастап қаттыға дейін кіреді.

Ешкі сүті құрамы бойынша бала емізетін әйел адамдардың сүтіне жақын сондықтан да оны емшектегі еметін балаларға береді, ал соңғы кезде оны балаларға арналған тамаққа қоспа ретінде қолданады. Оның құрамында кальций, фосфор, кобальт, темір В1, В2 және С витаминдері бар. Ешкі сүтіндегі ақуыздар сиыр сүтіне қарағанда құрамында тамаққа аллергия туғызатын казеиндері жоқ, сондықтан оны сиыр сүтіне аллергиясы бар адамдар қолдана алады. Ешкі сүті құрамындағы майдың молекулалары сиыр сүті құрамындағы молекулаларға қарағанда аз, сондықтан да асқорыту жүйесін жақсы сіндіреді [4].

Дәрігерлер ешкі сүтін асқазан сөлінің қышқылдануы кезінде, асқазан жарасы (язва) артқан кезде жиі қолдануға кеңес береді. Ол ішек микрофлорасын нормалайды, сондай-ақ асқорыту трактатының микро зақымдануын емдейді. Қазіргі заманың зерттеушілері ешкі сүтінің тері ауырулары, буын ауруларын, остеопороз, тас ауыру ауруы, фибромион, астма бронхасы, мигрен, ұйқысыздық кезінде эффектісін дәлелдеп берді. Сондай-ақ физикалық және психологиялық ауыртпашылықтан кейін организмнің қайта қалпына келуін реттейді. Бұл әсіресе қала тұрғындарына маңызды [5].

Итмұрын деп раушангүлдер тұқымдасына жататын жапырақ тастайтын бұта не шырмауық өсімдікте рдің жемісін атайды.

Итмұрынның ерекшелігі - бағалы дәрумендерге бай, жемісі және одан дайындалған дәрі- дәрмектер медицинада негізінен асқазан және бауыр ауруларын

емдеуге қолданылады, гүлдерін шайдың орнына пайдалануға болады, күлтелерден дайындалған эфир майы – парфюмерия өндірісінде пайдаланады. Итмұрынды күзде піскен кезде жинап, жел қағып тұратын көлеңкеде кептіреді. Таза ыдыста ұзақ мерзім сақтауға болады. Ал қысқа қалып, аяз ұрса, С дәруменінен айрылып қалады. Оның құрамында қант 18, С дәрумені 6 пайызға дейін болса, бұл 40-50 есе қарақаттан, 100 есе лимоннан артық деген сөз. Адам осының 5-8 данасын ғана күнделікті аспен бойына сіңірсе қажетті дәруменді толық алды деп есептеледі.

B2, P, K, E, каротин 12-18 мг, пайыз, органикалық қышқылдар, алма және лимон заттары, эфир майлары, минералды тұз, темір, марганец, фосфор, кальций, молибден, кобальт, хром, мыс, тағы басқа заттар көптеп кездеседі [6].

Ең алдымен сүтті пісіреп қайнатамыз. Одан кейін сүтті 43-35⁰С температураға дейін суытамыз. Сүтті сытқанға дейін біз итмұрын ұнтақтарын кофемолкамен ұнтақтап таразыға 5,10,15,20 грамм өлшеп дайындап қоямыз. Сүтті суыған соң оған фермент қосамыз. Оны араластырып 20-250 минутқа ауызын жауып қойып ұйығанға дейін күтеміз. Ұйытынды дайын болған соң оны пышақпен 15 мм кесіп қойдық. Селдір матаны (марля) 5 бөлікке бөліп ұйытындыны құйдық. 1-ші ыдысқа 5 грамм ұнтақ, 2-ші ыдысқа 10г ұнтақ, 3-ші ыдысқа -15 грамм шырын, 4-ші ыдысқа 20 грамм шырын және 5-ші ыдысқа бақылау ретінде ұйытындының өзін құйдық. Оларды байлап суы соныға дейін аққанша күтіп оларды тозатқышқа салып қойдық (1-кесте).

Әр күн сайын олардың қышқылдығын және органолептикалық көрсеткіштерін анықтадық [7].

1 кесте - Ешкі сүтінен жасалған брынзаға итмұрын қоспасын қосу рецептурасы

Шикізат	Саны гр
Ешкі сүті	5 л
Итмұрын шырыны	1-5гр, 2-10гр, 3-15гр, 4-20гр
Итмұрын ұнтағы	1-5гр, 2-10гр, 3-15гр, 4-20гр
Тұз	30 гр
Пепсин	1,5

Зерттеу жұмысы 23 күн аралығында өткізілді. Әр күн сайын жаңа өнімнің қышқылдығы анықталды. 1 тәжірибе – 1 күн, Тәжірибе 2 (5күн), Тәжірибе 3 (11күн), Тәжірибе 4 (17 күн), Тәжірибе 5 (23 күн); Қышқылдық қорытындысы 2 кестеде берілген.

2 кесте - Қышқылдық анықтау әдісінің қорытындысы

Өнімнің Атауы	Тәжірибе 1	Тәжірибе 2	Тәжірибе 3	Тәжірибе 4	Тәжірибе 5
Брынза (бақылау)	44	66	84	100	120
Итмұрын ұнтағы қосылған 5%	50	68	80	90	120

Зерттеу жұмысы 23 күн аралығында өткізілді. Әр күн сайын жаңа өнімнің органолептикалық көрсеткіштері анықталды. 1 тәжірибе – 1 күн, Тәжірибе 2 (5күн), Тәжірибе 3 (11күн), Тәжірибе 4 (17 күн), Тәжірибе 5 (23 күн); Органолептикалық көрсеткіштері 4 кестеде берілген.

3 кесте - Итмұрын ұнтағы қосылған ешкі сүтінен өндірілген брынза

Өнімнің атауы	Сыртқы түрі				
	Тәжірибе -1	Тәжірибе-2	Тәжірибе-3	Тәжірибе-4	Тәжірибе-5
Брынза (бақылау түрі)	Сопақша келген таза, ақаусыз.	Сопақша келген беткі жағы қабықсыз	Беткі жағы аздап жымырылған	Аздап көгерген	Көгерген
Итмұрын ұнтағы қосылған 5 %	Сопақша келген ақаусыз таза, дәмдік компоненттері бар	Сопақша таза біртекті	Дәмдік компоненттері бар ақаусыз	Беткі жағында аздап қабығы бар	Шіріген көгерген
Дәмі мен иісі					
Брынза (бақылау түрі)	Тұздың дәмі білінбейді	Дәмі аздап ащы, қышқылтым	Тұздалған дәмі қышқыл	Өте қышқыл, ащы	Беткі қабаты аздап көгерген.
Итмұрын ұнтағы қосылған 5 %	Итмұрынның дәмі білінеді, иісі аздап бар	Аздап итмұрынның аздап дәмі білінеді дәмді жағымды	Итмұрынның қышқыл тәтті дәмі білінеді.	Итмұрынның дәмі қышқыл	Аздап Көгерген
Консистенция					
Брынза (бақылау түрі)	Біркелкі, тығыз нәзік	Орташа Тығыз	Үгілмелі орташа	Үгілмелі сынғыш біртекті емес	Біртекті емес сынғыш болып келеді
Итмұрын ұнтағы қосылған 5 %	Біркелкі, тығыз жұмсақ	Тығыз, жұмсақтау	Біркелкі тығыз	Аздап үгілмелі	Сынғыш
Түсі					
Брынза (бақылау түрі)	Ақ түсті	Ақшыл сары	Сарғыштау	Аздап қоңырлау	Көгерген белгілері бар
Итмұрын ұнтағы қосылған 5 %	Ақ итмұрынның сәл қалдықтары бар	Түсі ақшыл сарғыш	Сарғылт	Ашық қоңыр	Жасыл көк түсті белгілері бар

Бұл кесте бойынша сыртқы түрі сопақша келген ақаусыз, таза ұнтақ түйіршіктері бар. 5% итмұрын ұнтағы қосылған брынза сопақша келген, ақаулары жоқ беткі жағы тегіс ұнтақ қосылған компоненттері бар. Брынза бақылау түрі тұздалған дәмі бар, ащы, қышқылтым. 5% итмұрын ұнтағы қосылған брынза дәмі жағымды, итмұрынның тәтті дәмі бар, тұзды, қышқыл, ұнтақ қышқыл болғандықтан ешқандай әсері жоқ. Брынза бақылау түрі біркелкі тығыз масса біртекті. 5% итмұрын ұнтағы қосылған брынза жұмсақ, тығыз. Брынза бақылау түрі ақшыл сарғыш. 5% итмұрын ұнтағы қосылған брынза ақшыл сарғыш ұнтақ компоненттері бар болғандықтан аздап қызғылтау түсті.

Қорытынды

Зерттеу жұмысымыз бойынша 5% итмұрын ұнтағы қосылған брынзаға органолептикалық және физико - химиялық көрсеткі бойынша сапасы өзгерген жоқ бірқалыпты 5% итмұрын ұнтағы қосылған ешкі сүтінен өндірілген брынзаны ұсынамыз.

Өйткені зерттеу барысында өнімнің органолептикалық және физико-химиялық көрсеткіштері жақсарады. Адам ағзасына пайдалы дәрумендер мен минералды заттарға бай, жоғары өнім алынды.

Итмұрынның құрамы С, РР, В1 және В2 дәрумендерімен өте бай. Терінің жасаруына, тегістігін сақтауға көмектеседі. Балаларға, ерсек адамдарға қолдануға адам ағзасына пайдасы зор. Асқорыту жүйесін, ішек микрофлорасын жақсартуға көмектеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Ешкі сүті [Электронный ресурс] <http://www.chaskor.ru/article/>
- 2 Брынзаның шығу тарихы [Электронный ресурс] <http://www.luxurynet.ru/cuisine/7976.html>
- 3 Крусъ Г.Н., Храмцов А.Г., Волокитина Э.В., Карпычев С.В. /Технология молока и молочных продуктов/ КолосС, 2006. — 455 с
- 4 Кузнецова Т.А. А козьё молоко лучше/Т.А. Кузнецова // Все о молоке. 2003. - №3. С. 31.
- 5 Кузнецова Т.А. Козьё молоко Маргаретта / Т.А. Кузнецова // Все о молоке. - 2005. - № 7. С. 28.
- 6 Итмұрынның пайдалы қасиеттері [Электронный ресурс]–Википедия. <https://kk.wikipedia.org/index.php?title.>
- 7 СТ РК 418-2013 Сыры рассольные. Технические условия

РЕЗЮМЕ

В статье приведены результаты исследования совершенствования технологии производства брынзы из козьего молока с добавлением порошка шиповника.

Установлено, что внесение порошка шиповника с концентрацией 5% улучшает функционально-технологические свойства продукта. Улучшаются органолептические, физико-химические показатели, повышается пищевая ценность брынзы.

RESUME

The article presents the results of research to improve the production of cheese from goat's milk technology with the addition of rosehip powder.

It was found that the additional of the powder with a concentration of 5 % improves the functional and technological properties of the product. The result is a product with improved organoleptic properties, physical and chemical indicators, improving nutritional value.

З. М. Айтмуханова, магистр, аға оқытушы

Г. Д. Гарипуллина, студент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ҚЫЗЫЛША ШЫРЫНЫ ҚОСЫЛҒАН ҚАЙМАҚ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЖЕТІЛДІРУ

Аннотация

Бұл мақалада қызылша шырынының пайдасын, емдік қасиетін ескере отырып оны қаймаққа қосу арқылығылыми тұрғыдан зерттеу жүргізіп оның тиімділігін анықтадық. Қаймақ пен қызылша шырыны бір-бірінің құнарлылығын толықтырып, адам ағзасына сіңімділігін арттырады.

Кілт сөздер: қышқыл сүт өнімі, қаймақ, профилактикалық бағыттағы сүт тағамы, қызылша шырыны.

Сүт өнімдерінің ішінде ертеден келе жатқан, бұл қышқыл сүт өнімдері. Қышқыл сүт өнімдері дәл сүт сияқты жүрек–қан тамырларының, сүйек және жүйке жүйесінің жұмысына қажетті ағзаның толыққанды ақуыз бен кальцийге деген сұранысын қамтамасыз етеді. Қаймақ басқа сүтқышқылды өнімдерге қарағанда жоғары май мөлшерімен ерекшеленеді. Қаймақтың тағамдық құндылығы және дәмді қасиеттері өте жоғары, майда еритін дәрумендері сүтке қарағанда бірнеше есе көп, сондықтан қаймақты әртүрлі тағамдар дайындауға кеңінен қолданады. Қаймақ тамақтың дәмін кіргізеді, тұздықтар мен соустарды дәмдендіреді, емдік тағам ретінде кеңінен қолданылады. Сұйық қаймақтан гөрі майлылығы жоғары қаймақтың сіңімділігі жақсырақ, себебі ашу барысында сүттің ақуыздың бөлігінің кейбіреуі өзгерістерге ұшырайды. Қаймақ көбіне-көп тәбеті нашар және ас қорытуы төмен, қаны аз адамдарға беріледі.

Қазіргі кезде дүние жүзіндегі дамыған мемлекеттерде функционалды тамақтануды жоғары деңгейінде қарастырыруда. Функционалды тамақтанудан балалардың қалыпты өсуі мен дамуы, аурудың алдын алуға, жұмыс белсенділігін арттыруға және халықтың жасын ұзартуға, қоршаған ортаға бейімделуіне жағдай жасалатындығы дәлелденді [1].

Емдік және жай сүт тағамдарының арасына шек қою өте қиын, себебі олардың құрамы және компоненттерінің қатынасы (сүт, қаймақ, сүзбе, сыр және т.б.) диеталық және емдік мақсатында қолданылады.

Емдік және профилактикалық бағыттағы сүт тағамдарын дайындау барысында тиісті медициналық зерттеулер жүргізілуі қажет, сонымен қатар оның жасалуы медициналық ұйыммен бірге болуы тиіс.

Адам ағзасына жақсы әсер ететін арнайы сүт тағамдарының қасиеттерін атап өтуге болады:

- ☐ Асқазан-ішек жолдарының физиологиясы және ішек микрофлора жағдайы;
- ☐ Иммунды және қан айналым жүйесінің оптимизациясы;
- ☐ Глюкозаның, триацилглицериннің және т.б қандағы қоректік көлемін сақтау;
- ☐ Оксидантты активтілігі бар қосылыстардың көлемін төмендету;

Бұл толық көрсетілмеген бағыттардың өзі емдік және профилактикалық бағыттағы сүт тағамдарының керектігін, адам ағзасына пайдалылығын көрсетеді [2].

Сидиров М.А. мәліметтеріне сәйкес сүтқышқылды өнімдер диетикалық жағынан сүтке қарағанда өте құнды және олардың сіңімділігі жоғары. Оларды емдік профилактикалық мақсатта да пайдаланады. Асқазан мен ішектің секреторлық қызметіне әсер ететін асқорыту жолының бездері ферменттерді интенсивті бөледі, олар азықтың қорытылуын тездетеді. Сүтқышқылды сусындардың емдік қасиеті сүтқышқылды бактерияларға байланысты [3].

Хромцов А.Г. зерттеулерінде өнімде сүтқышқылдың болуы адам ішегіндегі шіріткіш микроорганизмдердің дамуын тоқтататыны дәлелденген. Зерттеулер нәтижесінде ішектегі күнделікті ацидофильді таяқшалар мен сүтқышқылды бактериялар антибиотиктерді бөліп (туберкулез, дифтерия, тиф т.б) көптеген аурулар қоздырғышын жояды.

Мечников И.И. адам тамақтануында ашыған сүт өнімдерінің диеталық маңызын алғаш рет ғылыми тұрғыда дәлелдеді. Ол микробиологияның дамуы арқылы ғылыми тұрғыдан диеталық, кейіннен антибиотиктердің ашылуымен осы өнімдердің емдік қасиеттерін, сүтқышқылды өнімдерде болатын сүт қышқылы адам ішегіндегі шіріту микроорганизмдерінің дамуын тежеп, асқорыту процесіне жақсы әсер ететіндігін анықтаған [4].

Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің проректоры, биология ғылымдарының докторы София Сағындықова қазақтың ұлттық сусынының бірі – шұбаттың құнарлылығын қызылша шырынымен байыту жөніндегі ғылыми жаңалық ашқан. Бұл сусынды дайындау барысында шұбатты қызылша шырынын қосу арқылы ашытқан. Ұлттық сусын – шұбатты дәл осы тәсілмен ашытудың маңыздылығы сол, адам ағзасына келіп түсетін тағамдарды қорытуға, сонымен бірге, адамның иммунитетін көтеруге септігі орасан мол [5].

Канзас университетінің ғалымы Дэвид Пул қызылша шырынының қан айналымы арқылы оның тез қысқаратын бұлшықет талшықтарына келуін көбейтетіндігін дәлелдеген. Осы талшықтар футбол алаңында жүгіру кезінде қажетті күшті қамтамасыз етеді екен. Оның мәнісі мынада, қызылшада бұлшық еттерде қан айналымын жақсартатын азот қышқылының тұзы бар.

Қызылша шырынын табиғи күйінде ішу мүмкін емес, өйткені, бұл шырын дәмсіз. Сол себептен, ғылыми тұрғыдан зерттеу жүргізіп оны қаймаққа қосудың тиімділігін анықтадық. Қаймақ пен қызылша шырыны бір-бірінің құнарлылығын толықтырып, адам ағзасына сіңімділігін арттырады.

Жалпы қызылша (Beta)-алабота тұқымдасына жататын азықтық, көкөністік және қант алынатын бір және екі жылдық дақылдар. Ол орташа суыққа ғана төзімді, әртүрлі пішінді болады. Қызылшаның барлық мәдени түрі шығыс Үндістанда өсетін табиғи қызылша түрінен алынған. Қызылшаның тағам ретінде ең алғаш Жерорта теңізі маңындағы елдерде қолданылғандығы белгілі. Бірақ тағамға қызылшаның жапырағы ғана пайдаланылған, ал тамыры дәрілік мақсатта қолданылған. Қызылша тағам үшін де, ем үшін де өте пайдалы [6].

Қызылшада микро және макроэлементтер көп кездеседі. Осы көкөніс ағзаны фосформен, калиймен, кальциймен, натриймен, магниймен, хлормен, кобальтпен қамтамасыз етуден бірінші орынды алады. Қызылшадағы минералдық заттар негізінен сілті қосылысы күйінде болады.

Бұл көкөніс гипертониялық ауруларға пайдалы, себебі магний тамыр тонусын реттейді және онда тромбылардың түзілуіне кедергі келтіреді. Қызылшадағы йод атеросклерозды емдеу мен оның алдын алуға көмектеседі.

Қызылшада құрғақ заттардың мөлшері 15-20 %, оның негізгі компоненті қанттар (5-12) %, ақуыздар (1,3-1,4) %, клетчатка (1,1) % болып табылады. Құрғақ заттардың жалпы мөлшері 15-тен 20 %-ға дейін ауытқиды, ақуыздар 1,7 % және көмірсулар 11%

дейін, басқа көкөністермен салыстырғанда сахароза басым. Қызылшада клетчатка мен пектиннің елеулі мөлшері бар. Клетчатка ішектің қызметін арттыруға әсер етеді және асқорыту сөлі мен өттің бөлінуін қалыпқа келтіреді. Пектин болса зиянды заттардың, яғни ауыр металдардың, сынаптың, қорғасынның, қалайының тұздарын, микроб текті улы заттардың, холестериннің ағзадан шығуына әсер етеді. Қызылшада алма,вин,сүт,лимон сияқты органикалық қышқылдар және В тобының дәрумендері, пантотен және фолий қышқылы, Е дәрумені бар.

Қызылша шырынының да адам ағзасына пайдасы көп:

- Мәселен, қызылша шырынын ұдайы қолдану нәтижесінде, атеросклероздың бастапқы сатысында есте сақтау қабілеті жақсарады.

- Қызылша шырынында магнийдің көп мөлшерде кездесуінің жүйке ауруына, әсіресе, ұйқы бұзылғанда, тосыннан жүйке жүйесіне ауыртпалық түскенде пайдасы көбірек тиеді. Қан тамырларын кеңейтіп, гипертонияға тиімді әсерін беретін табиғи дәрумен ретінде есептеледі.

- Тамақ рационына жиі қосу арқылы аурудан сақтандырумен қатар, ағзадағы холестерин мен улы заттарды азайтуға әбден болады.

- Қызылша шырыны қан айналым жүйесіндегі бұлшық ет талшықтарының санын көбейтеді. Бұл талшықтар жүгіру кезінде адамның үнемі сергек жүруін қамтамасыз етеді. Шырынның тағы бір пайдасы ағзада қышқыл жоғары болуымен күреседі. Қанды тазартып, қан аздықты емдейді. Сонымен бірге қызылшада калий, магний, ниацин, темір мен биотин секілді пайдалы элементтер көптеп кездеседі [7].

- Қызылшаны асқа пайдалану біздің сүйектеріміз бен тістерімізге пайдалы әсер етеді. Бұл оның құрамындағы кальцийдің арқасында болады, оның жетіспеушілігі тісжегіге, мешел ауруына, сүйек кеуектенуіне және балалар бойы өсуінің бұзылуына әкеліп соғады.

- Қызылша шырынымен бәріміздің күрделі мәселеміз саналатын баспа ауруын (ангина) емдеуге болады және ол өт жолдары мен ішектерді тазартып, асқазанды емдейді. Сондай-ақ, қызылша ағзаны тазалайды, шаршағанды басады, қаназдықтың алдын алады, қатерлі ісіктен қорғайды, денені қуаттандыру ерекшелігі бар.

Қаймаққа қызылша шырынын қосып зерттеу жұмыстарын жүргізу барысында, яғни қызылша шырынының 1%, 2%, 3% және 4% қаймаққа қосудың тиімділігін анықтап, өнімнің органолептикалық, физико-химиялық көрсеткіштеріне зерттеу жүргіздік.

Ең алдымен органолептикалық тексеруден өткіздік. Сезімдік тексеру барысында иісін, дәмін, түсін, консистенциясын анықтадық.

Органолептикалық тексеру нәтижелері төмендегі кестеде көрсетілген.

Кесте 1 - Өнімнің органолептикалық көрсеткіштері

Көрсеткіштің атауы	Бақылау қаймағы	1 % қызылша шырыны қосылған қаймақ	2 % қызылша шырыны қосылған қаймақ	3% қызылша шырыны қосылған қаймақ	4 % қызылша шырыны қосылған қаймақ
1	2	3	4	5	6
Иісі	Бөгде иіс жоқ, қаймақтың өзіне тән жағымды иісі сезіледі.	Қызылша шырынының иісі сезілмейді.	Қызылша шырынының иісі сезілмейді.	Қызылша шырынының иісі аздап сезіледі.	Қызылша шырынының иісі аздап сезіледі.

Продолжение таблицы 1					
1	2	3	4	5	6
Дәмі	Таза, бөгде дәм жоқ, қаймақтың өзіне тән жағымды қышқыл дәмі сезіледі.	Қызылша дәмі білінбейді	Аздап қышқылтым дәм сезіледі	Қышқылдау, қызылша дәмі байқалады	Қызылша дәмі айқын білінеді
Түсі	Ақтан әлсіз сарыға дейін, бүкіл масса бойынша біртекті.	Ашық күлгін түстес	Күлгіндеу	Күлгін	Қою күлгін
Консистенциясы	Аса қою емес, аздап түйіршіктелген, созылыңқы біртекті	Қою	Қоюлау	Сұйық	Қоймалжың сұйық

Бұл кестеде 1 % қызылша шырыны қосылған қаймақтың көрсеткіштерінде көп ауытқулар болған жоқ, 3 және 4 % қызылша шырыны қосылған қаймақтарда бақылау қаймағынан көптеген ауытқулар болды, ал 2 % қызылша шырыны қосылған қаймақ бақылау қаймағынан сәл түсі бойынша ауытқулар болғанымен, қалған көрсеткіштер стандарт талабына сәйкес келді.

Зертханалық зерттеулер жүргізу арқылы, өнімнің физико-химиялық көрсеткіштерін, яғни майлылығын, қышқылдылығын анықтадық. Ол өнімнің физико-химиялық көрсеткіштері кесте 2 де көрсетілген.

Кесте 2 - Өнімнің физико-химиялық көрсеткіштері

Көрсеткіштің атауы	Бақылау қаймағы	1 % қызылша шырыны қосылған қаймақ	2 % қызылша шырыны қосылған қаймақ	3 % қызылша шырыны қосылған қаймақ	4 % қызылша шырыны қосылған қаймақ
Қышқылдылығы, °T	90	90	93	95	95
Майлылығы, %	25	25	25	25	25

Бұл кестеде 1 % қызылша шырыны қосылған қаймақтың көрсеткіштерінде көп ауытқулар жолған жоқ, 3 және 4 % қызылша шырыны қосылған қаймақтарда бақылау қаймағынан қышқылдығында ауытқулар болды, ал 2 % қызылша шырыны қосылған қаймақ бақылау қаймағынан сәл ауытқу болғанымен, майлылығы бойынша барлық үлгілерде өзгеріс болған жоқ, көрсеткіштер стандарт талабына сәйкес келді. Осыған сәйкес біз 2% қызылша шырыны қосылған қаймақты тиімді деп таңдадық, себебі өнімнің органолептикалық көрсеткіштері көзге тартымды және физико-химиялық

көрсеткіштері стандартта көрсетілген нормаға сәйкес келді. Қалған үлгілерде ауытқулар болды.

Зерттеу нәтижелерін қорытындылай келе, жүргізілген зерттеу жұмыстарының нәтижелерінен 2 % қызылша шырыны қосылған қаймақты тұтынуға ұсынар едік, себебі бұл өнім адам организміне пайдалы, биологиялық және тағамдық құндылығы жоғары, қауіпсіз және жоғары сапалы өнім болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Шигаева М. Х., Оспанова М. Ш. Микрофлора национальных кисломолочных напитков. -Алма-Ата:Наука, 1983. - С. 152.

2 Құлжабаева Г. Ә. «Өсімдіктер әлемі» оқу-әдістемелік кешені, Көкөністер: Дидактикалық материал.- Алматы, 2011. - 16 б, ISBN 978-601-7237-33-2.

3 Карпения М. М., Шлятунов В. И., Подрез В. Н. «Технология производства молока и молочных продуктов», Москва, 1991.

4 Твердохлеб Г. В. «Технология молока и молочных продуктов», «Агропромиздат», 2014.

5 Жигулина Н. В.«Молочная промышленность», -2014. - № 10. – С.65.

6 <http://www.bostandyk.kz>-сайты

РЕЗЮМЕ

Учитывая пользу свекольного сока и его лечебные свойства мы смешали его со сметаной. На этой основе провели научное исследование тем самым выявляя его полезные свойства. Полученная смесь сметаны и свекольного сока дополняют друг-друга помогая лучше освоится в организме человека.

RESUME

Given the benefit of beet juice and its healing properties we mixed it with sour cream. On this basis, we conducted a scientific research thereby revealing it's useful properties. We obtained a mixture of sour cream and beetroot juice supplement each other and helps to better assimilate the human body.

Г. Б. Бакитова¹, магистрант

Т. А. Байбатыров¹, и.о. доцент, к.т.н.

А. Б. Курметова², заместитель директора

¹Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск, РК

²Гостиничный комплекса «ParkHotel», г. Уральск, РК

ОБОСНОВАНИЕ НЕОБХОДИМОСТИ ВНЕДРЕНИЯ СИСТЕМ КАЧЕСТВА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ

Аннотация

Представлено обоснование необходимости внедрения систем качества на предприятиях общественного питания. Показано, что сочетание двух подходов (СМК и ХАССП) и их интеграция в единую систему позволит обеспечить эффективность и результативность работы предприятия питания.

Ключевые слова: система качества, СМК, ХАССП, услуга питания, безопасность продукции, предприятие общественного питания.

Конкурентоспособность продукта и услуги на рынке определяется его качеством и ценой. Стабильному обеспечению качества продуктов и услуг во многом способствует внедрение на предприятиях системы менеджмента качества (СМК). СМК – система, предназначенная для установления политики в области качества, а также для достижения этих целей в этой области.

Менеджмент качества – скоординированная деятельность по руководству и управлению организацией, относящаяся к качеству.

Ключевой задачей менеджмента компаний является создание, практическая реализация и последующая сертификация системы менеджмента качества, обеспечивающей стабильное, устойчивое качество изготавливаемой и поставляемой продукции в течение определенного периода времени (действия контракта, срока выпуска продукции данного вида и т. д.) [2].

Система менеджмента качества содержит несколько встроенных механизмов само-совершенствования (внутренние аудиты, анализ со стороны руководства, обратная связь от потребителей, др.), которые в совокупности обеспечивают, во-первых, своевременное изменение системы в ответ на изменения внешней и внутренней среды, а во-вторых, постоянное улучшение деятельности предприятия. Ее внедрение предполагает вовлечение персонала в деятельность по улучшению качества, что дает возможность предприятию более полно и эффективно использовать способности, знания, умения и навыки своих сотрудников. Вовлечение персонала в деятельность по управлению качеством и специально выстроенная система стимулирования повышают удовлетворенность сотрудников и, соответственно, позитивно влияют на результаты их деятельности; планирование карьерного роста и обучение персонала также направлены на повышение эффективности использования трудовых ресурсов предприятия.

Выстраивание СМК позволяет снизить затраты предприятия на обнаружение и исправление дефектов, а также внешние и внутренние потери, вызванные дефектами и несоответствиями, а также снизить затраты на управление: документированность ключевых процессов деятельности компании обеспечивает их лучшую управляемость; контроль, анализ и пересмотр процессов обеспечивает их непрерывное

совершенствование; распределение полномочий и ответственности персонала дает механизмы контроля исполнения обязанностей и меры предупреждения отрицательных результатов. Как результат, предприятие становится более прозрачным для ее руководителей и (при необходимости) внешнего окружения, повышается точность, качество и оперативность принятия управленческих решений. Компания начинает ориентироваться на долгосрочные цели, на постоянное улучшение и увеличение конкурентоспособности, улучшается управляемость бизнеса: формализованные структурированные процессы устойчивее, а результаты – стабильнее, работает четкоотлаженный механизм: закреплены взаимосвязи, определены зоны ответственности, упрощена технология. Становится легче решить вопрос с кадрами. Если из компании уходит ценный сотрудник, то, благодаря прописанным критериям и методам работы, нового человека можно моментально обучить, более того СМК формирует определенный резерв специалистов, который позволяет не искать людей на стороне. Это приводит к многократному росту бизнеса без потери управляемости, с контролируемыми рисками [1].

Особую актуальность в решении поставленных задач представляет эффективное внедрение и развитие на предприятиях, производящих и реализующих продукцию (в т.ч. общественного питания) систем менеджмента качества основанных на международных стандартах серии 9000 и принципах ХАССП. Специфика сферы общественного питания заключается в том, что услуга питания (производство продукции) является равнозначной услуге обслуживания (сервис) и воспринимается потребителем как единое целое (рисунок 1) [2].

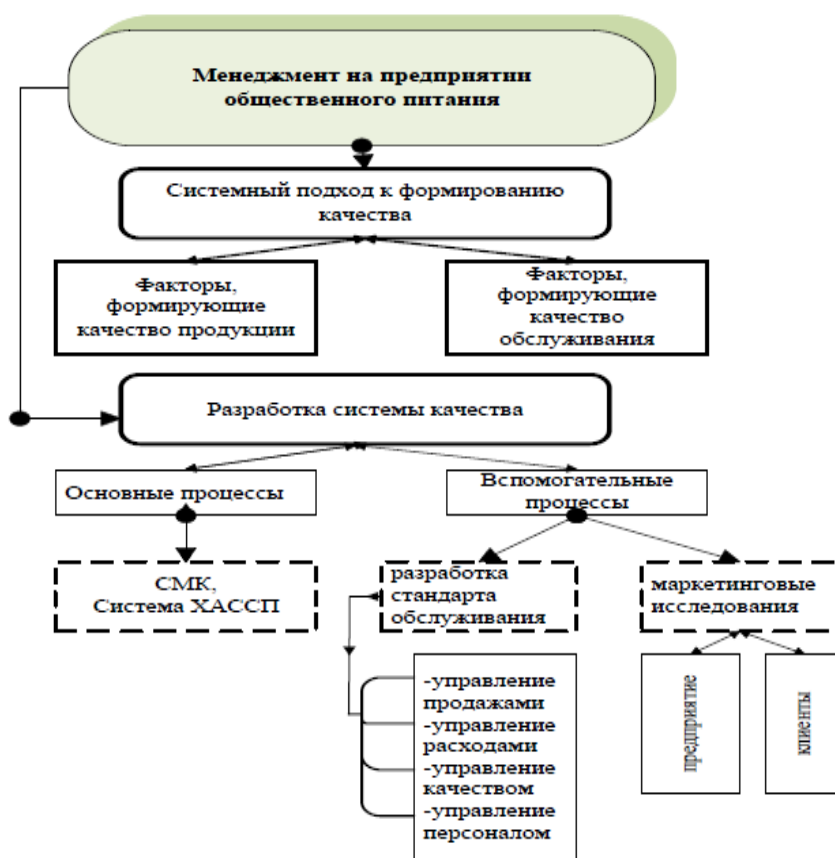

Рисунок 1 - Система менеджмента на предприятии общественного питания

Менеджмент на предприятии общественного питания Системный подход к формированию качества Факторы, формирующие качество продукции Факторы,

формирующие качество обслуживания Разработка системы качества Основные процессы Вспомогательные процессы СМК, Система ХАССП разработка стандарта обслуживания маркетинговые исследования управление продажами управление расходами управление качеством управление персоналом предприятие клиенты.

Различные международные организации рекомендовали использование системы ХАССП как одного из лучших методов гарантии безопасности пищевых продуктов. Были определены базовые элементы системы, гармонизированные с международными стандартами ИСО серии 9000. ХАССП стали активно использовать в пищевой промышленности Канады, Великобритании и других стран Западной Европы. В Канаде ХАССП является обязательной с 1992 года, в 1996 году – началось массовое внедрение ХАССП в странах Европы, а с 1997 года наличие системы анализа рисков и критических точек стало обязательно для всех американских производителей. За период, последовавший после внедрения в странах системы ХАССП, было отмечено значительное снижение количества отравлений [3].

Признание данной системы в экономически развитых странах мира обусловлено тем, что ее применение гарантирует производство безопасной продукции, обеспечивает уменьшение издержек производства, связанных с возможным браком, дает потребителю уверенность в безопасности готовой продукции. В настоящее время система ХАССП продолжает совершенствоваться.

Освоение и быстрое распространение системы ХАССП за рубежом обусловлено экономическими и социальными факторами.

Преимущества от внедрения системы ХАССП в деятельности предприятия общественного питания заключаются в следующем:

- ☐ системный подход к обеспечению безопасности пищевой продукции;
- ☐ оптимизация процессов управления, четкое распределение полномочий, ответственности и взаимодействия персонала;
- ☐ использование предупреждающих мер, а не запоздалых действий по исправлению брака и отзыву продукции;
- ☐ безошибочное выявление критических процессов и концентрация на них основных ресурсов и усилий предприятия;
- ☐ значительная экономия финансовых средств за счет снижения доли брака;
- ☐ рост доверия потребителей к производимой продукции;
- ☐ дополнительные преимущества для участия в тендерах;
- ☐ повышение конкурентоспособности продукции предприятия;
- ☐ снижение числа рекламаций за счет обеспечения стабильного качества продукции;
- ☐ формирование репутации производителя безопасной и качественной продукции;
- ☐ документальные подтверждения безопасности производимых продуктов, что особенно важно при анализе претензий и в судебных разбирательствах.

Немаловажен и тот факт, что в процессе разработки и внедрения системы ХАССП на предприятии меняется психология сотрудников: приходит осознание важности вопросов обеспечения стабильного качества и безопасности продукции, формируется понимание того, каким должно быть управление современным предприятием питания [4].

За последние годы в Казахстан наряду с СМК все больше внедряется система ХАССП. Однако этот процесс активен в большей степени в АПК, а именно в пищевой и перерабатывающей промышленности. А вот в общественном питании (ОП) такой контроль, начиная от места приобретения сырья и кончая всем циклом производственного процесса приготовления пищи – редкость, а важнейшим слабым

звеном является, прежде всего, сырье, особенно в месте его закупки. Решить проблемы контроля за всем процессом производства кулинарной продукции можно с помощью применения и адаптации принципов ХАССП к специфическим производственным характеристикам предприятий общественного питания (ПОП).

Самое сложное в проведении этого контроля – оценка поступающего сырья. Поскольку сырье может быть подвергнуто воздействию сразу нескольких опасных факторов. Поэтому очень важно, чтобы специалист по контролю за безопасностью продуктов питания мог контролировать сырье не только при его поступлении на предприятие ОП, но и непосредственно на месте его приобретения и на всем пути транспортировки до предприятия ОП. В результате для того, чтобы провести контроль закупаемого сырья (например, мяса, рыбы), специалист по безопасности пищевых продуктов должен проводить визуальный контроль не только сырья в месте его приобретения, но и оборудования, имеющегося на производстве поставщика, а также выполняемых там вручную операций, оценивая эффективность санитарнопротивоэпидемиологических мероприятий и соблюдения санитарных правил и норм.

В обязанности специалиста по безопасности пищевых продуктов входит также разработка системы ведения записей при приемке сырья от поставщика. Такая система позволяет проследить путь используемого сырья, а также получить любую другую информацию о происхождении поступивших на ПОП продуктов с обязательным указанием фамилии сотрудника, ответственного за отгрузку товара. Важность этой информации становится очевидной при ответе на вопрос – если на ПОП была вспышка инфекционного заболевания, вызванная какими-либо продуктами, может ли специалист по безопасности пищевых продуктов проследить путь закупленного сырья до первоначального источника? В случае отрицательного ответа невозможно определить, на каком этапе производственного процесса продукция стала потенциально опасной [5].

В рамках разработки и внедрения системы ХАССП на ПОП необходимо также разработать и внедрить:

- ☐ систему контроля за соблюдением стандартов пищевой безопасности;
- ☐ оценить, насколько эффективно работают службы контроля;
- ☐ провести анализ производственного оборудования с точки зрения возникновения потенциальных рисков;
- ☐ регулярно проводить обучение и контроль знаний персонала по вопросам соблюдения санитарных правил и норм.

При анализе опасных факторов необходимо рассматривать все возможные потенциальные угрозы для всех видов используемого сырья и на всех этапах технологического процесса. Анализ опасных факторов по отдельным, наиболее значимым, видам сырья и этапам технологического процесса приготовления блюд на примере ресторана представлен в таблице 1 [2]. При оценке возможности реализации выявленного опасного фактора исходили из положения, что на предприятии разработана и эффективно функционирует программа предварительных мероприятий (ППМ) и соответствующие программы производственного контроля.

При проведении анализа угроз необходимо рассматривать все возможные типы потенциально опасных факторов: микробиологические, химические и физические. Следует рассмотреть нормирующие документы, научную литературу, исследовать имеющиеся статистические данные, изучить практику производства и инциденты, связанные с выпуском недоброкачественного продукта.

Таблица 1 – Опасные факторы по видам сырья и этапам технологии блюд

Наименование операции	Учитываемый опасный фактор	Контролируемые признаки	Предупреждающие действия
1	2	3	4
Подготовка рабочего места	Х: техногенные загрязнения Ф: посторонние предметы	Наличие посторонних предметов, материалов. Некачественная обработка оборудования.	Обработка оборудования дез. средствами. Обработка и чистка помещений моющими средствами. Гигиена персонала. Обучение персонала.
Входной контроль сырья	Б: salmonella, S. aureus, L. monocytogenes, clostridium perfringens, патогены, токсины. Х: пестициды, токсичные элементы, антибиотики, гормоны, и др. Ф: посторонние предметы.	Наличие сертификатов соответствия, удостоверений качества. Физико-химические, микробиологические, органолептические показатели качества сырья.	Строгий контроль за качеством поступаемого сырья и наличием сопроводительных документов. Контроль за соблюдением товарного соседства и температурного режима хранения сырья. Организация лабораторного контроля по физико-химическим, микробиологическим показателям согласно графику производственного контроля.
Приготовление полуфабрикатов для производства продукции	Б: salmonella, S. aureus, L. monocytogenes, clostridium perfringens. Условнопатогенные (E.coli, Protei) Х: токсичные элементы, техногенные хим. загрязнения, тяжелые металлы. Ф: попадание посторонних предметов.	Перекрестное обсеменение при контакте с рабочей поверхностью. Попадание на сырье химических соединений при некачественной мойке оборудования. Наличие посторонних предметов, материалов. Соблюдение параметров технологического процесса.	Контроль поставщика. Мойка оборудования дез. средствами. Обработка и чистка помещений моющими средствами. Гигиена персонала. Обучение персонала. Контроль технологического процесса: соответствие хода технологического процесса требованиям нормативной и технологической документации, поточность технологического процесса, контроль соблюдения технологических режимов механической и тепловой обработки сырья, контроль за

			назначением инвентаря (маркировка). Контроль соблюдения режимов обработки оборудования, инвентаря, посуды и приборов, организация контроля по микробиологическим показателям: смывы с инвентаря, посуды и приборов.
Хранение полуфабрикатов	Б: Условно патогенные (Ecoli, Protei). Х: токсичные элементы, техногенные хим. загрязнения, тяжелые металлы. Ф: попадание посторонних примесей, биологических объектов.	Рост патогенных микроорганизмов. Наличие посторонних материалов, соблюдение мер по борьбе с грызунами и насекомыми.	Контроль за соблюдением режимов хранения полуфабрикатов: климатического, санитарно-гигиенического. Предотвращение попадания посторонних материалов. Меры по борьбе с грызунами и насекомыми.
Приготовление блюда	Б: патогены, токсины. Х: токсичные элементы, техногенные хим. загрязнения, тяжелые металлы. Ф: попадание посторонних примесей. Неравномерная, избыточная или недостаточная тепловая обработка.	Попадание на сырье химических соединений при некачественной мойке оборудования. Наличие посторонних предметов, материалов. Неправильное проведение технологического процесса. Продолжительность тепловой обработки.	Мойка оборудования дезинфицирующими средствами. Обработка и чистка помещений моющими средствами. Гигиена персонала. Обучение персонала. Контроль выполнения технологического процесса приготовления блюда.

Необходимо также рассмотреть и оценить специфику предприятия, тип и состояние оборудования, помещений, стабильность обеспечения предприятия сырьем, энергией, уровень компетентности сотрудников. Для предприятий различной оснащенности один и тот же этап технологического процесса может быть или не быть источником опасного фактора. Таким образом, на разных предприятиях результаты анализа опасных факторов для производства одного и того же продукта будут отличаться и выявят специфические потенциальные угрозы [7].

Реализация и постоянная актуализация плана ХАССП при одновременно эффективно функционирующих программах предварительных мероприятий позволит наилучшим образом обеспечить выпуск санитарно безопасной продукции. Однако следует еще раз отметить, что система управления безопасностью пищевых продуктов не может быть универсальной, она всегда уникальна для каждого отдельного предприятия, для каждого отдельного продукта [8].

Таким образом, сочетание двух подходов, при создании систем качества и их интеграция в единую систему позволит обеспечить эффективность и результативность систем и повысит их привлекательность для предприятий.

В настоящее время потребители услуг ресторанного бизнеса повысили планку требований к этим услугам. Потребители воспринимают предприятия питания (услуги питания и услугу обслуживания) как единое целое. Кроме того, для многих потребителей услуга питания оценивается в большей степени с точки зрения качества, а безопасность – как само собой разумеющееся, из этого следует, что внедрение систем, обеспечивающих безопасность продукции в ресторане, должно стать элементом повседневности. Потребители получают уверенность в том, что предприятия, внедрившие СМК и применяющие принципы ХАССП, могут определить и контролировать риски, связанные с безопасностью пищевых продуктов, следовательно, их продукция является более конкурентоспособной, т.е. предпочтительной при выборе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 www.stq.ru Журнал «Стандарты и качество».
- 2 Крапива, Т.В. Менеджмент качества в ресторанном бизнесе: монография / Т.В. Крапива, Л.А. Маюрникова, Н.И. Давыденко: – Кемерово, 2010. – 200 с.
- 3 Замятина О. В. Принципы ХАССП. Безопасность продуктов питания и медицинского оборудования [Текст]: пер. с англ. / О.В. Замятиной. – М.: РИА «Стандарты и качество», 2006. – 232с.
- 2 Утратенко В. А. Безопасность сладкой продукции гарантируем [Текст]: научно-технический журнал / Сертификация - М.: 2003. - С. 26-30
3. Кокашинский Г.Р. Производство шоколадных изделий [Текст]: учеб.пособие / Г.Р. Кокашинский. – М.: «Пищевая промышленность», 1973. – 304с.
- 4 Аронов И.З., Версан В.Г. О выборе системы управления [Текст]: ежемес. науч.- технич. журнал / Методы менеджмента качества. – М.: 2003. - №2.- С.10-12.
- 5 Мейес Т., Мертимор С. Эффективное внедрение ХАССП: учимся на опыте других [Текст]: уч-к. / Т. Мейес, С. Мертимор; пер. с англ. / В. Широкова – СПб.: Профессия, 2005. – 288с.
- 6 Аршакуни В.Л., Устинов В.В. Система ХАССП: Российской версии – два года [Текст]: ежемес. науч.- технич. журнал / Стандарты и качество – М.: 2003. - №9. - С.85-87.
- 7 Донченко Л.В. Безопасность пищевой продукции [Текст]: учеб.пособие / Л.В. Донченко, В.Д. Надыкта. – М.: Пищепромиздат, 2001.- 528с.
- 8 Аршакуни В. Л., Устинов В. В. Подготовка экспертов в системе сертификации ХАССП [Текст]: научно-технический журнал / Сертификация. – М.: 2001. - С. 14.

ТҮЙІН

Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарда сапа жүйесін еңгізу қажетті негіздемесі келтірілге. Тамақтану кәсіпорын жұмысының нәтижелігі екі тәсілмен (СМЖ және ХАССП) олардың интеграциялығы бірлескен жүйемен қамтамасыз ету тиімділігінің мүмкіншілігі көрсетілген.

RESUME

Presented rationale for the implementation of quality systems in catering. It has been shown that the combination of the two approaches and their integration into a single system will ensure efficiency and effectiveness of public catering.

Ж. Хогжилбек¹, 4-курс студенті

Б. Т. Смаилова¹, 4-курс студенті

А. Т. Серикова¹, профессор м.а.

С. М. Баянтасова², аға оқытушысы, в.ғ.к.

¹Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университеті, Семей қ., ҚР

²Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., ҚР

САУДА ОРЫНДАРЫНДА САТЫЛАТЫН САРЫ МАЙЛАРДЫҢ ЖАЛҒАНДЫҒЫН ТЕКСЕРУ

Түйін

Республикамызда өндірілетін және шет елдерден әкелінетін тағамдар адам өмірі үшін қауіпсіз және сапасы жоғары болуы тиіс. Таза табиғи түрінде тұтынуға ұсынылатын өнім болып табылатын сары майдың жалғандығын тексеру нәтижесінде алынған 9 сынаманың 6-ында физико-химиялық көрсеткіштерінде ауытқулар байқалып, тұздылығы стандарт талаптарынан жоғары болды. Тексерілген сынамалардың 4-інің құрамында маргарин бары анықталды.

Кілт сөздер: сары май, жалғандық, үлгі, май қышқылдары, микробиология, органолептика, маргарин, крахмал, желатинді агар, жұғынды.

Өзектілігі: Бүгінгі таңда республикамызда өндірілетін және шет елдерден әкелініп жатқан азық-түлік, шикізаттар мен тағамдық өнімдер адам өмірі үшін қауіпсіз, сапасы да сұраныс деңгейінде болуы тиіс. Халықтың денсаулығын қамтамасыз етуде «Қазақстан – 2030» стратегиясының ұзақ мерзімді ерекшеліктерінің бірі болып табылатын тамақ өнеркәсібіне маңызды рөл жүктелген [1]№

Қай елде болмасын тамақ өнеркәсібінде негізгі орындардың бірін алатын өнім ол - сары май.

Сары май сүт майы (52 – 82,5%), плазма (16-35%) және құрғақ майсызданған (1-13%) заттан тұратын жоғары колориялы сүт өнімі. Бұдан басқа, сары майдың негізгі құрамдас бөліктері сүт ақуыздарындағы алмастырылмайтын аминқышқылдар (триптофан, фенилаланин, метионин, лизин, валин, треонин, аргинин, цистеин, лейцин, изолейцин), лактоза, фосфолипидтер, су, минералды заттар, А, Е және В, С, D тобы дәрумендері, каротин, холестерин, лецитин болып табылады. Сары майдың тағамдық құндылығы сүт майында алмастырылмайтын қаныққан май қышқылдарының (линоленді, линолийлі және арахидонды) болуына тәуелді, олар жасушалық зат алмасуға қатысады және антисклеротикалық әсерге ие. Сары майдың осы қасиеттері мен қоректік заттардың организмге жоғары дәрежеде сіңірілуі (98%) – майды орны толмайтын тағам етіп отыр. Сары май – таза табиғи түрінде тұтынуға ұсынылатын жалғыз май өнімі болып табылады [2].

Соңғы жылдары Қазақстанда сары май өндірісі мен ассортименті едәуір ұлғайды. Сары майдың нарығында, тұрақты сұранысқа ие болатын, оның жүздеген саны белгілі және көпшілігі белсенді жарнамалануда, сондықтан сүт өнімдерін өндірушілер майдың көлемін ұлғайту және майға жалғандық жасау мақсатында оны маргаринмен және басқа да өсімдік майларымен мысалы, пальма, какос майларымен араластырып сатуды іске асырады. Өкінішке орай өндірушілер бұндай мәліметтерді тұтынушыларға жеткізуге асықпайды. Статистикалық мәліметтерге сүйенсек, сары май жалғандығы жөнінен алкогольден кейін екінші орында тұр. Майды өндіру кезінде

өнеркәсіп қызметкерлері үшін негізгі регламенттейтін құжат мемлекеттік стандарт болып табылады [3].

Қазіргі кезде сары майдың сапалы жалғандығын жүзеге асыру келесі жолдары белгілі:

- ☐ құрамында сүт майының үлесін төмендету;
- ☐ рецептпен қарастырылмаған қосымша заттарды қосу;
- ☐ химиялық бояғыш заттар мен хош иістендіргіштерді қосу;
- ☐ рецептпен қарастырылған компоненттердің қосылмауы.

Ғылыми жұмыстың мақсаты: Сауда орындарындағы сұранысқа ие сары майларға зертханалық зерттеу жүргізіп, олардың жалғандығын тексеру.

Алға қойылған мақсатқа жету үшін алдымызға келесі міндеттер қойылды:

1. Әдебиеттер мен ғаламтор желісі ақпараттарымен танысу және оларды талдау
2. Сұранысқа ие сары майлардан үлгі алу
3. Сары май үлгілеріне органолептикалық зерттеу жүргізу
4. Сары май үлгілеріне физико-химиялық зерттеу жүргізу
5. Сары май үлгілеріне микробиологиялық зерттеу жүргізу
6. Жүргізілген зерттеу нәтижелерін салыстырып, қорытынды шығару [4].

Жұмыстың жаңалығы:

1. Семей және Орал қалаларындағы сауда орындарында сұранысқа ие сары майлардан сынама алынды
2. Сары май үлгілері әртүрлі әдістермен зерттелініп, жалғандығы тексерілді
3. Сары май үлгілерінің МЕМ СТ талаптарына қаншалықты сай екендігі анықталды

Зерттеу әдістері: Сары майлардың жалғандығын тексеру үшін алдымен халық көп жүретін сауда орындары, Семей қаласының «Мереке» базары, Орал қаласының «Мирлан» базары және «Бәйтерек» супермаркетінен сары май үлгілері алынды (сурет 1). Ғылыми жұмыс Семей қаласындағы Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, «Ветеринариялық санитария» кафедрасы зертханасынында, Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетінің «Эпизоотология, паразитология және ветеринарлық-санитарлық сараптау» кафедрасы зертханасында және Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетінің ғылыми зерттеу орталығында жүргізілді.

Алынған үлгілерге органолептикалық, физико-химиялық, микробиологиялық зерттеу жүргізілді.

Сурет 1- Сауда орындарынан сынама алу

Зерттеу нәтижелері: Зерттеу жұмысына барлығы 9 сары май үлгілері алынды. Зертханаларда үлгілерді сараптау органолептикалық зерттеуден басталды және 20 баллдық шкала бойынша бағаланды (кесте 1). Сары май үлгілері туралы мәліметтер тікелей өндірушілердің ақпараттарынан алынды.

Кесте 1- Органолептикалық көрсеткіштер нәтижесі

Үлгі Көрсеткіштер	№1	№2	№3	№4	№5	№6	№7	№8	№9
Атауы	«Масло»	«Крестьянское»	«Үйдің майы»	«Белая королева»	«Станичное»	«Үйдің майы»	«Жайлау»	«Петропавловское»	«Үйдің майы»
Өндіруші	«Красноярская Маслосырбаза», Ресей, Самар облысы, Кроснояр ауданы	«Продресурс» кәсіпорны, Ресей, Самар қаласы	«Зеленов» ауданы, Орал қаласы	«Уральский маслосавод», Челябин қаласы, Ресей	«Евразиян Фудс», Қарағанды қаласы	«Круглозерное» ауылы, Орал қаласы	«Масло-Дел», Ақтөбе қаласы	«Масло-Дел», Петропавл қаласы	«Жарма» ауданы, Семей қаласы
Салмағы, г/бағасы, тг	500 г/330 тг	410 г/250 тг	1000 г/1700 тг	1000 г/380 тг	1000 г/430 тг	1000 г/1600 тг	200 г/90 тг	200 г/110 тг	1000 г/1800 тг
Құрамы	сыыр сүтінен өндірілген кілегей	сыыр сүтінен өндірілген кілегей	сыыр сүтінен өндірілген кілегей	өсімдікті-майлы	өсімдікті-майлы	сыыр сүтінен өндірілген кілегей	өсімдікті-майлы	өсімдікті-майлы	сыыр сүтінен өндірілген кілегей
Майлылығы	72,5%	72,5%	82%	72,5%	72%	82%	60%	70%	82%
Дәмі мен иісі	10 (таза, бөтен иісі мен дәмі жоқ)	10 (таза, бөтен иісі мен дәмі жоқ)	10 (таза, кілегейдің иісі мен дәмі жақсы білінеді)	7 (таза, дәмсіз)	8 (таза, маргарин дәмі білінеді)	10 (таза, кілегейдің иісі мен дәмі жақсы білінеді)	7 (таза, маргарин дәмі білінеді)	8 (таза, маргарин дәмі білінеді)	10 (таза, кілегейдің иісі мен дәмі жақсы білінеді)
Түсі	2 (сарғыш)	2 (ақшыл сары)	2 (сарғыш)	1 (ақ)	1 (қанық сары)	2 (сарғыш)	2 (ақшыл сары)	2 (ақшыл сары)	2 (сары)
Консистенциясы	5 (біркелкі, тығыз, май	5 (біркелкі, тығыз, май	5 (біркелкі, тығыз,	4 (біркелкі, сәл	5 (біркелкі, тығыз,	5 (біркелкі, тығыз, аздаған	4 (біркелкі, сәл	4 (біркелкі, сәл жұмсақ,	5 (біркелкі, тығыз,

	тамшылар кездеспеді)	тамшылар кездеспеді)	май тамшылары кездеспеді)	жұмсақ, май тамшылары кездеспеді)	май тамшылары кездеспеді)	май тамшылар кездесті)	жұмсақ, май тамшылар кездеспеді)	май тамшылар кездеспеді)	аздаған май тамшылары кездесті)
Қапталуы мен маркировка	3 (пергамент қағазға оралған, мәліметтер анық)	2 (пергамент қағазға оралған, мәліметтер анық емес)	1 (целлофанға салынған, анықталама жоқ)	2 (целлофанға салынған, мәліметтер бар)	2 (целлофанға салынған, мәліметтер бар)	1 (целлофанға салынған, анықталама жоқ)	3 (фольгаға оралған, мәліметтер анық)	3 (фольгаға оралған, мәліметтер анық)	1 (целлофанға салынған, анықталама жоқ)
Барлығы	20	19	18	14	16	18	16	17	18

Сары майдың сыртқы түріне қарап сапасын нақты анықтау қиынға соғады. Сондықтан нақты мәліметтер алу үшін физико-химиялық зерттеу жүргізілді. Бұған қоса үлгілерді желатинді агарда өсіру арқылы жұғынды дайындап, микробиологиялық сараптама жасалынды. Бұл зерттеу нәтижелері төмендегі кестеде көрсетілген (кесте 2).

Кесте 2- Физико-химиялық және микробиологиялық зерттеу нәтижелері

Үлгі Көрсеткіштер	№1	№2	№3	№4	№5	№6	№7	№8	№9
Ылғалдылығы	8%	7%	6%	12%	10%	8%	5%	7%	10%
Тұздылығы	0,5%	2,8%	1,5%	2%	2,2%	1,8%	1,7%	1,9%	1,2%
Крахмал	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Сүзбе, ірімшік	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Маргарин	—	—	—	+	+	—	+	+	—
Микробиологиялық зерттеу (сальмонелла)	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Ескертпе: + бар; - жоқ.

Қорытынды:

1. Сары май үлгілерін зерттей келе, Ресейдің «Масло» маркалы сары майы және Орал қаласы «Зеленов» ауданының, Семей қаласы «Жарма» ауданының үй жағдайында дайындалған сары майлары МЕМ СТ талаптарына толық сай екендігін анықталды.

2. Қалған сары майларда физико-химиялық зерттеу кезінде ауытқулар байқалды, тұздылығы стандарт талаптарынан жоғары болып шықты.

3. «Белая королева», «Станичное», «Жайлау», «Петропавловское» сары майлары құрамында маргарин бары анықталды, бірақ өндірушілер бұл мәліметті өнім

туралы анықтамада көрсеткен.

4. Зерттелінген барлық сары май үлгілерінде крахмал, сүзбе, ірімшік сияқты қоспалар табылмады.

5. Микробиологиялық зерттеу кезінде сары майлардың өзіне тән сүт қышқылды бактериялар, *Lac. Lactis*, *Lac. Cremoris*, *Lac. diacetylactis*, *Leuc. citrovorum*, спора және шар тәрізді бактериялар анықталды, сальмонеллалар табылмады [5].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 «Экспертиза молока и молочных продуктов. Качество безопасность» Н.И. Дунченко, А.Г. Храмцов, И.А. Макеева, И.А. Смирнова и др., Новосибирск, Сибирское университетское издательство 2007 г;

2 «Практикум по ветеринарно-санитарной экспертизе молока и молочных продуктов» В.П. Коряжнов, В.А. Макаров, Москва 1987 г;

3 «Ветеринариялық-санитариялық сараптау» Дюсембаев С.Т., Алматы 2013 ж;

4 «Ветеринарно-санитарная экспертиза продуктов животного и растительного происхождения» Сенченко Б.С., Ростов на Дону 2001 г;

5 «Ветеринариялық-санитарлық микробиология» Толысбаев Б.Т., Бияшев К.Б., Мықтыбаева Р.Ж., Алматы 2014ж;

6 ГОСТ 32261-2013 Масло сливочное;

7 ГОСТ 3622-68 Молоко и молочные продукты. Отбор проб и подготовка их к испытанию;

8 ГОСТ 3626-73 Молоко и молочные продукты. Методы определения влаги и сухого жира;

9 ГОСТ 9225-84 Молоко и молочные продукты. Методы микробиологического анализа;

РЕЗЮМЕ

Продукты, производимые в республике и ввозимые из-за рубежа должны быть высокого качества и безопасными для жизни человека.

В результате определения фальсификации сливочного масла предлагаемого в натуральном виде из взятых 9 проб в 6-ти пробах выявлены колебания физико-химических показателей, содержание соли было выше требований стандарта. В 4-х пробах выявлено содержание маргарина.

RESUME

The food , which is produced in Kazakhstan and delivered from abroad , must be safe and of high quality. As a result of checking the butter that is offered to consume as a natural product for counterfeiting it was observed that 6 out of 9 samples showed deviations and the salinity was above the standards. It was determined that 4 samples consisted of margarine.

Б. Ж. Сариева магистрант,

А. А. Абдулова ғылыми жетекші, а.ш.ғ.к

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық - техникалық университеті, Орал қ. ҚР

ШАЛҚАР КӨЛІНІҢ ҚАЗІРГІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ

Аннотация

Мақалада Шалқар көлінің айырықша экологиялық, ғылыми, рекреациялық және эстетикалық құндылығы көрсетілген. Бұл Батыс Қазақстан облысында орналасқан ең терең, ірі су айдыны болып табылады. Бірақ қазіргі уақытта судың тартылуы, иістенуі және антропогендік факторлардың әсері көп байқалуда.

***Кілт сөздер:** көл, су ресурстары, органолептикалық көрсеткіштер, су ластаушылар, судың химиялық құрамы*

XX ғасырда туризм дүние жүзінің көптеген аймақтарында аса маңызды массалық құбылысқа айналды, сол үшін рекреация феномені ғылымның зерттеу объектісі болды. Көптеген мемлекеттерде туризм шаруашылықтың маңызды саласы болып қалыптасты, мысалы, Франция, Италия, Испания елдеріне жылына ондаған миллион туристтер келеді, олардың саны мемлекет халқының санынан асады. Көптеген мемлекеттерде туризм саласы ішкі өнімнің жартысынан астам бөлігін құрайды. Рекреациялық әрекет және туризм территорияны игерудің фундаментальдық процестерінің құрамына жатады [1].

Ақ жайық өңірінің ландшафттық және биологиялық алуан түрлілігі, ірі рекреациялық ресурстар қорының болуы тұрғындардың демалысы мен саяхатын дамытуға қолайлы жағдай туғызады. Біздің табиғи жағдайдың сан алуандығы және ландшафтың эстетикалық сапасы, сондай-ақ аймақтың климаттық көрсеткіштері рекреациялық көптеген түрін дамытуға қолайлы. Батыс Қазақстанда жанға жайлы жыл мезгілінің ұзақтығы 65-70 күн болады [2].

Батыс Қазақстан облысындағы рекреациялық ландшафтың бірнеше түрін атап көрсетуге болады, соның ішінде Шалқар көлі ерекше маңызға ие.

Шалқар – Батыс Қазақстан облысының ең үлкен көлі, ол шамамен Орал қаласының оңтүстік - шығысында 70 шақырымда жатыр. Ол естелік қалдырған теңіздердің бір бөлігі, қазіргі түрде көгілдір табақша тәріздес болып далада жатқан мөлдір су қоймасы. Табиғи объектілік маңыздылығы болғандықтан, көлді 1768-1774 жылдарғы зоогеографиялық экспедициялар да (Паллас, 1814ж) зерттей бастады. П.С.Паллас көлдің толық мінездемесімен қатар оның балық шаруашылығын ұйымдастырылуына және реттелуіне сипаттама берді.

Қазіргі уақытта Шалқар көлі біздерге су қоймасы сияқты, себебі жұмыртқа пішіндес тек солтүстіктен оңтүстікке қарай созылған ұзындығы 18 км, батыстан шығысқа қарай 14 км. Ең үлкен тереңдігі 18 метр. Көлдің түбінің 30 пайызын 10-нан 12 метрлік тереңдік алып жатыр, ал 2 метрлік тереңдік -13 пайызын. Судың тұздылығы әр жылда ір түрлі; 3-тен 7г/л дейін. Шалқар көлінің негізгі топырағы күлгін, өсімдіктер қалдығы қосылған. Шығыс жақ беттен көлге екі өзен құяды: Есен Аңқары, Шолақ Аңқары [3].

Су қоймасына әсер ететін негізгі жағыдайлар мыналыр:

- көлдің жағаларында тың жерлерді егіндік алқабына жырту және оны игеру (осының әсерінен зиян шеккен Сантас тауы және оның шыңдары);

- осы көлге құятын өзендерге бөгет, өткел салу (осыдан зиян шеккен Шолақ Аңқары жаз айларында бөлініп арналары үзіліп кеуіп қалған);

- көлдегі су деңгейінің азайуы (ол 1954-1967 жылдары су деңгейі көлде 3,4м төмендеген. Қамыс өсіп тұрған жерлер құрып, балықтар уылдырығын шашпаған, су тышқан, доңыз, құстардың паналайтын жерлері қалмаған, балық пен құстардың қоректік заттар қоры азайған);

- ауыл шаруашылық объектілердің көлге тасталған улы заттарының әсерінен көлдің ластануы байқалған;

- көлдегі судың құрамында тұздың мөлшері 3,7-7 г/л дейін жеткен;

- көл түбінде, өсімдіктер мен жануарларда ауыр металдардың; мыс, қорғасын, цинк көлемі көбейе бастаған;

- балық мөлшерден көп ауланған;

- балық және аң аулау көлемінің мөлшерін сақтамау, жануарлардың көбеюі, өсу және тынығу уақытында оларды аулау;

- Сантас және Сасай тауларының көл жақ бетінде мал жайылуына кең жол берілген, сол себептен шөптердің түрлерінің азаюына және жоғалып кету қаупі төнуде;

- жазғы демалыс маусымында көлге адамдардың көптеп келуі сол жердің табиғи байлығына зиян келтіреді. Адамдардың табиғатқа немқұрайлы қарауына байланысты сол жердің суы да, топырағы да, ауасы да ластанады.

2014 жылы Батыс Қазақстан облысындағы ең үлкен тұзды көл экологиялық апаттың алдында. Шалқар көлінің бетін қазір жасыл балдырлы батпақ жапқан. Жағалауындағы жабысқақ қалдықтардан аяқ алып жүру мүмкін емес. Оның үстіне, маңайды қолқа қабатын иіс жайлап, балықтар да қырылуда. Шомылғандар шалшығынан кетпейтін, тұздылығына батыста ешбір су жетпейтін Шалқар көлінің жағдайы осылай шатқаяқтап қалды. Тері ауруларына таптырмас дауа делінетін суға түсуге оралдықтар ғана емес, өзге аймақтардан да адамдар ағылып келетін. Көл суы аяқасты көгеріп, нағыз батпаққа айналып шыға келген. Ал, маңайды қолқа қабатын иіс жайлаған [4].

Қазіргі кезде Шалқар көлінің экологиялық жағдайы төмендеп барады, себебі судың тартылуы иістенуі, антропогендік әсер алаңдатып қоймайды.

Зерттеу жүргізу бойынша су үлгісі Батыс Қазақстан облысы Шалқар көлінің 2 нүктесінен алынды (1 нүкте - Шалқар көлінің жағалауы, 2 нүкте - Шалқар көлінің орта шегі).

Органолептикалық қасиеттерді анықтадық (иіс, лайлылығы, дәмі, түсі, температурасы, т.б). Иістің қарқындылығын және дәм мен татымның сипаты мен қарқындылығын анықтау 1 кестеге сәйкес бес баллдық жүйе бойынша анықталды.

Кесте 1- Судың органолептикалық көрсеткіштері

Үлгі	Иістің және дәм мен татымның қарқындылығы	Иіс білінуінің сипаты, балл	Дәм және татымның пайда болуының сипаты, балл	Түсі, балл	Температура, °С
1. Көл жағалауы	Анық	Иісі көңіл аудартады, ішуге келмейді 4	Көңіл аударарлық, ішуге келмейді, тұзды, 4	5	5 °С
2. Көлдің орта шегі	Анық	Иісі көңіл аудартады, ішуге келмейді 4	Көңіл аударарлық, ішуге келмейді, тұзды, 4	3	2 °С

Көл суының иісін анықтау кезінде алынған екі үлгіден бірдей қарқындылық көрсетті. Нәтижесінде көл суының иісі көңіл аудартады, ішуге жарамсыз болып шықты. Зерттеу нәтижесінде көл суының дәм және татымның қарқындылығы бойынша екі үлгіде де бірдей көрсеткіш анықталды. Яғни, көл суы көңіл аударарлық, ішуге келмейді, тұзды болып шықты.

Сутектік көрсеткіш табиғи сулардың өте маңызды мінездемесі болып табылады, себебі H^+ иондары гидрохимиялық құбылыстарда үлкен рөл атқарады. Сонымен қатар pH шамасы су сапасының өте маңызды көрсеткіші. Өзен суларының pH ортасы 6 – 8 аралықта болады, атмосфералық суларда 4,6 – 6,1 аралығында, батпақ суларда 5 – 6, теңіз суларда 7,9 – 8,3. Сутек иондарының концентрациясы уақыт аралығында өзгеріп отырады. Қыста көптеген суларының pH ортасы 6,8 – 7,4 тен болады, ал жазда 7,4 – 8,2 құрайды.

Сурет 1 - Судың химиялық құрамын анықтау

Судың құрамынан нитрат, хлорид, аммоний иондары және тағы да басқа ластанушы заттар анықталды. 2-ші кестеде химиялық талдау жұмыстарының қорытындысы көрсетілген.

Кесте 2 - Шалқар көлі суының химиялық құрамы

№	Химиялық талдау	Бірінші үлгі	Екінші үлгі
1	pH	8,46	7,46
2	Нитрат, мг/л	0,025	0,025
3	Аммоний иондары, мг/л	Табылған жоқ	Табылған жоқ
4	Жалпы кермектілігі, мг/л	41,3	39,7
5	Сульфат, мг/л	62,83	62,42
6	Хлорит, мг/л	486,0	454,0
7	Карбонат, мг/л	Табылған жоқ	Табылған жоқ
8	Гидрокарбонат, мг/л	3,4	4,4
9	Мыс иондары	0,117	0,115
10	Темір иондары	1,001	0,936
11	Кадмий иондары	Табылған жоқ	0,001
12	Қорғасын иондары	Табылған жоқ	Табылған жоқ
13	Су сапасының класы,	3	3

Шалқар көлінің суы тұзды хлоридті минералды су типіне жатады. Су құрамында өмірге қажетті минералды элементтер бар. Бұның өзі теңіз суына ұқсас әрі пайдалы екендігі көрсетіліп отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Интернет көзі: <http://malimetter.kz>
- 2 «Дана» журналы. Біз білмейтін Қазақстан.Серік Рамазанов. №1(12) Б.9.2014ж.
- 3 Шалқар көлі // Егемен Қазақстан. - 2007. - 18 қыркүйек. - Б. 4.
- 4 К. М. Мамина, В.А.Абдулов «Шалқар көлі – Озеро Шалкар» Б.64. Орал қ. 2002 ж.

РЕЗЮМЕ

В статье указаны экологические, научные, культурные, рекреационные и эстетические ценности озера Шалкар. Озеро Шалкар является самым глубоким и крупным водоемом в Западно – Казахстанской области. Но в настоящее время наблюдаются засыхание, запах воды и воздействие антропогенных факторов.

RESUME

The article listed the ecological, scientific, recreational and aesthetic of lake Shalkar. Shalkar lake is the deepest and largest of body in West Kazakhstan region. Now dry, water smell and effects of anthropogenic factors are often seen.

Г. А. Баяниева, магистрант

Б. Н. Насиев, доктор с.х. наук, профессор, член-корреспондент НАН РК

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск, РК

ИЗУЧЕНИЕ СТЕПЕНИ И ФАКТОРОВ ДЕГРАДАЦИИ ПОЧВЕННОГО ПОКРОВА КОРМОВЫХ УГОДИЙ

Аннотация

В статье приводятся результаты проведенных исследований, позволяющие оценить влияние разных режимов выпаса на почвенный покров светло-каштановых почв полупустынной зоны Западно-Казахстанской области. В результате проведенных исследований установлены факторы и степени деградации почвенного покрова кормовых угодий.

***Ключевые слова:** пастбища, мониторинг, почвенный покров, подвижный фосфор, структурность, фактор деградации*

Основными экономическими последствиями опустынивания и деградации земель являются снижение урожаев сельскохозяйственных культур и продуктивности пастбищ, уменьшение поголовья животных и их продуктивности, а также сокращение экспортного потенциала сельского хозяйства [1, 2, 3].

Борьба с опустыниванием является необходимым условием для обеспечения долгосрочной продуктивности засушливых земель. В настоящее время в полупустынной зоне Западно-Казахстанской области наблюдается общая деградация естественных кормовых угодий и опустынивания земель.

В XX веке аридные экосистемы Евразии подверглись интенсивному антропогенному воздействию. В связи с чем, их продуктивность снизилась, исчезли из травостоя ценные виды кормовых растений, легкоранимые экосистемы подвергаются деградации. Сегодня в республике 187 миллионов гектар пастбищ, из которых используется порядка 81 миллиона гектар, при этом, из используемых пастбищ - 26 миллионов гектар деградированы - это в основном близ лежащие к населенным пунктам пастбища [4, 5, 6, 7, 8].

Работа выполнена в рамках программы грантового финансирования Комитета науки МОН РК по проекту «Оценка состояния и разработка адаптивных технологий рационального использования полупустынных пастбищных экосистем».

Объекты исследования – кормовые угодья полупустынной зоны Западно-Казахстанской области. В год исследований (2013) для выявления процессов опустынивания и деградации на кормовых угодьях Жангалинского района заложены и описаны 15 трансект размером 2*10 м. Трансектами были охвачены различные по природным условиям и антропогенному воздействию части исследуемой территории. На всех трансектах выявлялся видовой состав растительности, измерялись размеры растений, устанавливалось проективное покрытие. В полевых условиях, на разрезах изучались показатели почв, уточнялась генетическая принадлежность почв, производился отбор почвенных проб. Анализы почвенных образцов проводили по общепринятым методикам.

Степени деградации почвенного покрова кормовых угодий определены на основании утвержденных экологических критериев оценки земель [9].

В исследованиях наряду с изучением современного состояния растительного покрова было изучение состояния почвенного покрова пастбищных экосистем, для чего на пастбищных угодьях Жангалинского района в 2015 году были заложены 15 разрезов с отбором почвенных образцов в горизонте А+В₁ мощностью 28,0-37,5 см.

Как показывают данные исследований, почвенный покров кормовых угодий имеет не одинаковую степень деградации. Так, в разрезах № 1, 2, 3, 8, 12, 15 содержание гумуса в горизонте А мощностью 18,30-20,21 см варьирует по разрезам в пределах 1,33-1,39 %, в горизонте В₁ мощностью 15,70-16,88 см от 0,080 до 0,89 %.

Если сравнивать содержание гумуса по всем шурфам с контрольным разрезом (заложено на целине в Пятимарском сельском округе), то содержание гумуса в них заметно уступает в пахотном слое. Так, в вышеуказанных разрезах уменьшение запасов гумуса в профиле почвы А+В₁ по сравнению с исходным разрезом составило 10,20-19,99%.

В контрольном и вышеуказанном разрезах содержания в почве валового азота, валового фосфора составляет от 0,07 до 0,08 %.

Если в контрольном разрезе содержания подвижного фосфора было 1,58 %, то в вышеуказанных разрезах показатель подвижного фосфора на уровне 1,32-1,37%. Уменьшения содержания подвижного фосфора по сравнению со средним уровнем обеспеченности в данных разрезах в пределах 8,53-12,00 %.

Данные анализа водной вытяжки показывают засоление слабой степени (сумма солей 0,109-0,230 %). Карбонатность в верхнем гумусовом горизонте отсутствует.

В указанных разрезах увеличение содержания обменного натрия по сравнению с контролем составило 5,65-7,07%.

Как показывают данные анализа, согласно критериев оценки почвенный покров вышеуказанных разрезов имеют первую или слабую степень деградации. Проектное покрытие кормовых угодий ценной растительностью на уровне 85,10-87,93 %. Уменьшение содержания физической глины по сравнению с контролем на уровне 4,94-11,27 %.

Почвенный покров разрезов № 4, 6, 9, 13 и 14 изученных нами на территориях кормовых угодий Жангалинского района согласно критериев оценки имеют 2 или слабую степень деградации.

Как показывают данные агрохимических анализов, в почвенном покрове указанных пастбищ уменьшение запасов гумуса в профиле А+В₁ по сравнению с контрольным разрезом составило в пределах 21,89-23,93 %.

Уменьшение содержания подвижного фосфора по сравнению со средней степенью обеспеченности в разрезах на уровне 22,00-25,33 %. В этих разрезах отмечено увеличение содержания обменного натрия от емкости катионного обмена на 11,44-12,17%.

Сумма обменных оснований в почвенных образцах на уровне 12,09-12,63 мг-экв/100 г почвы. Механический состав данных разрезов легко-суглинистый, объемный вес на уровне 1,40 г/см³. Фракции механического состава более 0,01 мм в пределах 17,11-19,40 %. Проектное покрытие кормовых угодий ценной растительностью на уровне 63,48-64,76%.

Результатами полевых и лабораторных исследований установлено, что на территориях Жангалинского района также имеются пастбища с сильной 3 степенью деградации почвенного покрова. Почвы с 3 степенью деградации установлены в основном на пастбищах Жанаказанского и Жанажолского сельских округов (разрезы 7,10 и 11). В этих почвах при мощности горизонта А+В₁ 28,00-28,90 см снижение запасов гумуса в профиле А+В₁ по сравнению с контрольным разрезом составило

52,26-54,72 %. Снижение содержания подвижного фосфора по сравнению со средней обеспеченностью на уровне 41,33-44,00 %.

Увеличение содержания обменного натрия в почвенном покрове от емкости катионного обмена составляет 18,13-19,38 %, при уменьшении содержания физической глины по сравнению с контролем от 25,35 до 28,40 %. Как показывают данные исследований, на территориях кормовых угодий Маштексайского сельского округа Жангалинского района почвенный покров разреза 5 не деградирован, имеет 0 степень деградации. Уменьшение запасов гумуса в профиле A+B₁ в указанном разрезе по сравнению с контрольным разрезом составило 5,62 %. Уменьшение содержания подвижного фосфора по сравнению со средней степенью обеспеченности в указанном разрезе на уровне 9,33 %, при уменьшении содержания физической глины до 4,65 %. В разрезе 5 отмечено увеличение содержания обменного натрия от емкости катионного обмена на 4,82 %. Проектное покрытие кормовых угодий ценной растительностью на уровне 96,39 %.

Результаты исследований показали различные степени деградации почвенного покрова пастбищ в зависимости от степени на них антропогенного воздействия.

Негативное воздействие человека на окружающую природную среду выражается не только в потере биологического разнообразия и устойчивости экосистем, но и в значительном снижении продуктивности естественных и антропогенных ландшафтов, вследствие потери плодородия почв из-за прогрессирующего развития процессов их деградации (эрозия, дефляция, дегумификация, уплотнение, засоление и другие). Природные условия территории лишь создают предпосылки для развития тех или иных негативных процессов, явлений, а реализуются эти возможности при нерациональной хозяйственной деятельности человека. Опустынивание начинается тогда, когда уровень потребления превосходит уровень производства продукции. Регулирование этих показателей возможно тремя путями: уменьшением потребления, увеличением производства продукции или получением внешней помощи. Уменьшение потребления может быть достигнуто только через регулирование роста населения, а увеличение производства продукции улучшением деградированных земель. Внешняя помощь может оказываться местному населению только для кратковременного выживания. Таким образом, процессы опустынивания и социально-экономические условия тесно взаимосвязаны и взаимно дополняют друг друга [10].

Интенсивное развитие процессов опустынивания в полупустынной зоне Западно-Казахстанской области, напрямую связано с хозяйственной деятельностью населения. Это, прежде всего, перегрузка скотом пастбищных угодий, несоблюдение оптимальных сроков выпаса, несоблюдение противоэрозионных и противодефляционных мероприятий как на богарной пашне, так и на пастбищных участках, техногенные воздействия на хрупкие аридные экосистемы и др. В период 1975-1992 гг. овцеводство становится ведущей отраслью животноводства области, в связи с высокой рентабельностью производства шерсти и низкой себестоимостью баранины. Переход в советское время к стационарным колхозно-совхозным формам организации животноводства с крупными отарами овец повлек за собой интенсификацию процессов антропогенного опустынивания. Овцеводство развивалось быстрыми темпами, используя обширные пастбищные и сенокосные угодья области. По сравнению с 1916 годом поголовье овец увеличилось в 2,5 раза, а его доля в структуре стада с 11,2 % в предреволюционные годы до 25,1 % в 1988 году. Поголовье овец наиболее высоким было в первой половине 70-х годов (в 1975 году – 2849,2 тыс. голов). В 60-ые – 80-ые годы до середины 90-ых годов оно в среднем колебалось в пределах 2,0-2,8 миллиона голов [11]. Непосредственно в полупустынной зоне мы

можем проследить динамику нагрузки овец на пастбища в период с 1971 по 2015 гг. и установить ее соответствие емкости пастбищ.

В результате бессистемного неурегулированного выпаса в 70 годы 20 века нагрузки скота на пастбища несколько превышали их емкость. Из-за чрезмерных пастбищных нагрузок к началу XX века большая часть песчаных степей региона превратилась в развеваемые пески, лишенные растительности. В регионе сложилась кризисная экологическая обстановка, которая проявилась в активизации эоловых процессов, приведших к антропогенному опустыниванию некогда богатых пастбищ (таблица 1).

Таблица 1 - Оценка качественного использования пастбищ полупустынной зоны, 2015г

Наименование районов	Площадь пастбищ, тыс.га	Фактическая нагрузка на 1 га усл.гол	Количество овец, усл. тыс. голов	Превышение нормы нагрузки
Бокейурдинский	268,9	0,39	105,5	-0,01
Жангалинский	332,2	0,40	132,8	0,00
Казталовский	138,4	1,03	142,7	+0,63
Каратюбинский	219,1	0,31	68,1	-0,09
Всего	958,6	0,47	449,1	-0,07

К началу 90-х гг. пастбищное животноводство приходит в упадок, и численность поголовья скота (прежде всего овец), как видно из таблицы 2 стала резко сокращаться. При этом фактические нагрузки скота на пастбища пришли в соответствие с их емкостью, т.е. оптимальной нормой выпаса 0,40 голов на 1 га. Показатель нагрузки скота на пастбище в настоящее время в южных районах ниже установленного территориального норматива (таблица 2).

Таблица 2 – Динамика поголовья и нагрузка овец на пастбища полупустынной зоны Западно-Казахстанской области в период с 1971 по 2015 гг.

Наименование районов	Площадь пастбищ, тыс. га	Поголовья овец по годам. тыс. гол			Нагрузка овец/га по годам		
		1971	2004	2015	1971	2004	2015
Бокейурдинский	268,9	398,4	72,9	105,5	1,48	0,27	0,39
Жангалинский	332,2	525,8	115,3	132,8	1,58	0,35	0,40
Казталовский	138,4	533,2	110,2	142,7	3,85	0,79	1,03
Каратюбинский	219,1	232,2	48,4	68,1	1,06	0,22	0,31
Всего	958,6	1 689,6	346,8	449,1	1,76	0,36	0,47

Плотность населения является одним из ведущих факторов степени антропогенного воздействия на природную среду. Плотность сельского, как и общего, населения на исследуемой территории за последние десятилетия характеризуется неуклонным ростом. В настоящее время подавляющее большинство районов по этому показателю демонстрируют умеренное и сильное опустынивание, что подтверждается и реально складывающейся в регионе ситуацией.

Общее количество населенных пунктов на территории полупустынной зоны Западно-Казахстанской области в 2015 году составляло - 128.

В окрестностях населенных пунктов экосистемы, как правило, нарушены в сильной и очень сильной степени.

Воздействие на природные экосистемы дорожно-транспортной сети, включающей автомобильные трассы и дороги, проявляется в виде преимущественно необратимых локально-линейных их нарушений и имеет явную тенденцию к расширению сферы своего влияния. Линии электропередач в зависимости от конструктивных их особенностей, также оказывают большее или меньшее воздействие на окружающую природу.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Чупахин В.М. Региональная экологическая схема борьбы с опустыниванием / В.М. Чупахин. - Л.: Наука, 2010. С. 121-135.
- 2 Насиев Б.Н. Батыс Қазақстан облысында құнарлы мал азығын дайындау басымды агротехникалық шара / Б.Н. Насиев // Ғылым және білім: научн. практ. журнал / ЗКАТУ им. Жангир хана. – 2010. – №1 (18). – С. 25-28.
- 3 Насиев Б.Н. Батыс Қазақстан облысында жем-шөп өндірісінің жағдайы мен даму бағыттары / Б.Н. Насиев // Зерттеуші-Исследователь: науч. Журнал / ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. – 2011. – №3-4(59-60). – С. 162-164.
- 4 Zhang K, Zhao K. Afforestation for sand fixation in China. J. of arid environment, 2011, 16/ 1: - С. 3-10.
- 5 Огарь Н.П. Трансформация растительного покрова Казахстана в условиях современного природопользования./ Институт ботаники и фитоинтродукции. – Алматы, 1999. – 131 с.
- 6 Шамсутдинов З.Ш. Долголетние пастбищные агрофитоценозы в аридной зоне Узбекистана. – Ташкент: ФАН УзР, 2012. – 167 с.
- 4 Родин Л.Е. Продуктивность пустынных сообществ // В сб.: Ресурсы биосферы. – Л.: Наука, 1975. – Вып. 1. – 286 с.
7. Иванов В.В. Степи Западного Казахстана в связи с динамикой их покрова. - М.- Л.: Наука, 1958.- 292 с.
- 8 Рачковская Е.И. Краткая программно-методическая записка по маршрутному изучению сукцессионных рядов растительных сообществ, возникающих под влиянием хозяйственной деятельности человека // В кн.: Программно-методические записки по биокомплексному и геоботаническому изучению степей и пустынь Центрального Казахстана. – М.-Л., 1960. – С. 79-82.
- 9 Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении экологических критериев оценки земель: утв. 7 июля 2007 года, № 581.
- 10 Харин Н.Г. Актуальные проблемы борьбы с опустыниванием аридных территорий // Проблемы освоения пустынь. – 1995. – № 1. – С. 15-25.
- 11 Ахмеденов К.М. Современное состояние земельных ресурсов Западно-Казахстанской области // Ғылым және білім: научн. практ. журнал. – 2010. – №3. – С. 20-23.

ТҮЙІН

Жүргізілген зерттеулер нәтижелері Батыс Қазақстанның жартылай шөлейтті аймағында өсімдіктер жамылғысының күйзелуінің 3 классын анықтады. Жаңақала ауданында Жаңақазан ауылдық округіне қарасты жайылымдардың топырақ жамылғысы өте жоғары деңгейде күйзелген, ауданның басқа жерлерінде күйзелу 1 және 2 дәрежеде байқалады.

RESUME

The analysis of the materials received during the conducted scientific researches on the territories of fodder farmlands of West Kazakhstan semidesertic zone allowed to allocate the following 3rd classes of desertification on vegetable cover degradation. In Zhargalinsky area, the soil cover of Zhanakazansky rural district pastures are most degraded, in other territory degradation has 1 and 2 degrees.

А. Н. Есенгужина, магистрант

Р. М. Кушаев, студент

Б. Н. Насиев, доктор с.х. наук, профессор, член-корреспондент НАН РК

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск, РК

ПРОДУКТИВНОСТЬ И КОРМОВАЯ ЦЕННОСТЬ СМЕШАННЫХ ПОСЕВОВ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ СРОКОВ УБОРКИ

Аннотация

В результате проведенных исследований получены данные, позволяющие оценить продуктивность смешанных посевов кормовых культур при разных сроках уборки для использования их в технологиях по производству собственных кормов в откормочных комплексах и ферм промышленного типа в условиях Западно-Казахстанской области.

Ключевые слова: откормочные комплексы, смешанный агрофитоценоз, продуктивность, кормовые культуры, протеин, обменная энергия.

Развитие мясного скотоводства определяет растущий спрос на корма высокой питательной ценности, в первую очередь - на корма, богатые протеином, для обеспечения откормочных комплексов и ферм промышленного типа сбалансированными рационами при одновременном снижении себестоимости производимой продукции. В увеличении сбора кормового белка важное значение имеет возделывание смешанных посевов кормовых культур. В почвенно-климатических условиях 1 сухостепной зоны Западного Казахстана особый интерес представляют ячмень и нут, которые характеризуются высокой адаптивностью и засухоустойчивостью.

По данным исследований, проведенных в разных странах, ячмень при уборке на зернофураж не удовлетворяет зоотехническим нормам кормления животных полностью. Сочетание же зернофуражных культур с высокобелковыми компонентами даёт возможность получить сбалансированный по питательным веществам зерносенаж [1, 2]. Травосмеси ячменя и нута обеспечивают получение зерносенажа, богатого протеином и с достаточным содержанием сахара [3, 4, 5].

При возделывании ячменя и нута в смешанном посеве сбор протеина зависит от сроков уборки. В кормах из зелёной массы, полученной в фазу молочно-восковой спелости зерна ячменя, отмечается достаточное содержание переваримого протеина: 115 г на 1 кормовую единицу, что на 28,6 г больше, чем при традиционных сроках уборки [1]. По трёхлетним данным, сбор сухого вещества при уборке в фазу молочно-восковой спелости зерна ячменя возрос с 2,5 до 3,9 т/га в сравнении с уборкой в фазу молочной спелости, а сбор протеина $\square$ с 0,37 до 0,49 т/га [6].

Работа выполнена в рамках программы грантового финансирования Комитета науки МОН РК по проекту «Разработка технологии по производству собственных кормов для откормочных комплексов и ферм промышленного типа».

Целью наших исследований являлось изучение эффективности возделывания ячменя и нута в смешанных посевах при разных сроках уборки в условиях 1 сухостепной зоны Западного Казахстана в рамках разработки технологии производства собственных кормов высокой питательной ценности для откормочных комплексов и ферм промышленного типа.

Для решения поставленных задач в 2015 году на опытном поле ЗКАТУ имени Жангир хана были заложены полевые опыты.

По морфологическим признакам генетических горизонтов профиля и агрохимическим показателям пахотного слоя почва опытного участка характерна для сухостепной зоны Западного Казахстана. Площадь делянок 50м², повторность трехкратная, расположение делянок рендомизированное. Агротехника возделывания кормовых культур принятая, сорта районированные для Западно-Казахстанской области.

При проведении полевых опытов с кормовыми культурами учеты, наблюдения за наступлением фенологических фаз и за ростом кормовых культур проводились по общепринятым методикам. Фотосинтетическая деятельность кормовых культур изучалась по общепринятой методике. Уборка и учет урожая сплошным методом с последующим приведением к стандартной влажности. Статистическая обработка результатов исследований методом дисперсионного, анализа с использованием компьютерных программ. Химический состав растительной массы проводили по общепринятым методикам.

Важным показателем, характеризующим интенсивность роста растений, является среднесуточный прирост. Наши исследования показали, что компоненты изучаемых смесей отличались по темпам роста в разных стадиях развития.

Для ячменя характерно постепенное увеличение прироста. В исследованиях ячмень отличался интенсивным ростом по сравнению с нутом. В межфазный период «цветение - образование бобов» у нута среднесуточный прирост растений ячменя увеличивался по сравнению с периодом «всходы – бутонизация».

Анализ среднесуточного прироста растений в межфазные периоды от всходов до бутонизации, от бутонизации до цветения и от цветения до начала образования бобов показал, что для нута в смешанных посевах с ячменем характерно устойчивое снижение темпов роста от первого межфазного периода к последнему.

Важными показателями, которые в значительной степени определяют уровень продуктивности агроценозов, являются густота стояния растений и их выживаемость в период вегетации. В работе А.И. Зобова (2008) отмечалось, что выживаемость злаковых растений повышается при высеве вместе с бобовыми [7].

Анализ показывает, что в одновидовых посевах ячменя полнота всходов больше по сравнению со смешанными посевами. В 2015 году в смешанных посевах полнота всходов ячменя изменялась по вариантам опыта от 95,2 до 96,0%, а в одновидовом посеве составила 96,8%.

К уборке нута произошло некоторое уменьшение количества растений по всем вариантам. Выживаемость нута в смешанных посевах в зависимости от срока уборки составила 70,44-78,45%. Выживаемость злаковых растений (ячмень) в смеси с нутом составила 72,25-82,21%.

Сохранность ячменя в чистом виде к уборке в фазу полной спелости составила 81,48%. В целом сохранность ячменя в чистом виде была выше по сравнению с растениями смешанных посевов с нутом, за исключением варианта уборки смеси в более ранние фазы – в фазу цветения нута на зеленый корм, где сохранность ячменя к уборке составила 82,21%.

На остальных вариантах сохранность ячменя к уборке снизилась от 77,41% (уборка в фазу молочной спелости) до 72,25% (уборка в полную спелость).

Значительно изменилась густота стояния растений и за межфазный период «бутонизация – цветение» бобового компонента. В одновидовых посевах количество растений ячменя снизилось незначительно (на 3,1 %), в то время как в смешанных посевах с нутом - на 6,4%.

В одновидовых посевах к фазе цветения сохранность растений ячменя была на 4,6 % выше по сравнению с нутом.

Таким образом, изучение густоты стояния растений и ее динамики за вегетационный период показало, что в формировании посевов имеются определенные закономерности и тенденции. Полнота всходов ячменя в одновидовых посевах существенно выше по сравнению с их смешанными посевами.

Формирование густоты стояния растений зависит от погодных условий. В засушливый год с экстремальными условиями полнота всходов снижается.

Общей тенденцией изменения густоты стояния растений в смешанных посевах ячменя и нута является наибольшее снижение количества растений на единице площади в межфазный период «всходы – бутонизация» у нута. В последующие межфазные периоды изреживание растений постепенно снижается.

Для получения хороших кормов имеет значение формирование достаточно большой площади листьев, что имеет первостепенное значение для интенсивности процесса фотосинтеза. Формирование достаточно большой площади листьев определяет интенсивность фотосинтеза и уровень накопления растениями питательных веществ. В исследованиях в 2015 году наибольшая площадь листовой поверхности отмечена в варианте смеси ячменя и нута при уборке в фазу молочно-восковой спелости зерна ячменя - 23,68 тыс. м²/га. Фотосинтетический потенциал данного агрофитоценоза был также самым высоким и составил 1,18 млн м²дн/га.

Наименьшая площадь листовой поверхности - 17,05 тыс. м²/га - и наиболее низкое значение фотосинтетического потенциала - 1,05 млн м²дн/га - были характерны для одновидового посева ячменя.

Площадь листовой поверхности смешанных посевов ячменя и нута при уборке в фазе цветения нута на зеленый корм составила 18,12 тыс.м²/га, при фотосинтетическом потенциале 1,08 млн.м²дн/га.

При дальнейшем росте и развитии культур агрофитоценоза отмечено увеличение показателей фотосинтетического потенциала. Так, при уборке смеси на зерносенаж при уборке в молочной спелости зерна ячменя при фотосинтетическом потенциале 1,10 млн.м²дн/га площадь листовой поверхности увеличилась до 20,44 тыс.м²/га, а при уборке смеси в более поздний срок (фаза молочно-восковая спелость ячменя) эти показатели выросли соответственно до 23,68 тыс.м²/га и 1,18 тыс.м²/га.

В связи с уменьшением облиственности компонентов смеси при уборке на зернофураж в фазе полной спелости зерна ячменя отмечено уменьшение площади листовой поверхности до 22,45 тыс.м²/га, а фотосинтетического потенциала до 1,12 млн.м²дн/га.

В целом, показатели фотосинтетического потенциала смешанных посевов ячменя и нута были высокими по сравнению с показателями одновидового посева ячменя на зерно.

Конечной целью возделывания тех или иных культур является получение качественного продукта. При этом для кормовой цели большое значение имеет не только физическая масса продукции, но и оценка их кормовой ценности. Так как исследованные нами культуры для кормовой цели используются по-разному: на зеленую массу, зерносенаж и на фураж, поэтому продуктивность оценивали по кормовым единицам и содержанию сырого протеина.

Наиболее продуктивным по сбору зелёной массы оказался вариант смеси ячменя и нута при уборке в фазу молочной спелости ячменя - 68,05 ц/га. Но по сбору сухой массы и кормовых единиц этот вариант уступил варианту смеси ячменя и нута при уборке в фазу молочно-восковой спелости: сбор сухой массы составил 11,77 против 13,99 ц/га, а сбор КЕ – 10,71 против 13,29 ц/га соответственно.

Смешанный посев ячменя и нута на зернофураж продуктивнее одновидового посева ячменя на этот же вид корма: урожайность по зерну составила 9,14 ц/га, что больше, чем при одновидовом посеве, на 2,29 ц/га, а сбор КЕ $\square$ 12,71 ц/га, что превысило значение аналогичного показателя для одновидового посева на 4,01 ц/га.

Продуктивность всех исследованных культур оказалась очень низкой из-за длительной засухи в летнее время. Так урожайность зерна ячменя составила 6,85 ц/га. Это равно 8,70 ц/га в кормовых единицах. Выход сырого протеина составил 0,83 ц/га. При обменной энергии равной 7,58 ГДж/га обеспеченность кормовых единиц протеином в зерне ячменя составила 95,4 г. (Таблица 1).

Таблица 1 - Продуктивность смешанных посевов ячменя и нута при разных сроках уборки, 2015г

Варианты опыта	Зерно, т/га	Зелёная масса, ц/га	Сухая масса, ц/га	КЕ, ц/га
Ячмень на зернофураж (контроль)	6,85	~	~	8,70
Ячмень+нут (уборка в начале цветения нута на зелёный корм)	~	64,12	11,77	10,71
Ячмень+нут (уборка в молочной спелости ячменя на зерносенаж)	~	68,05	13,99	13,29
Ячмень+нут (уборка в молочно-восковой спелости ячменя на зерносенаж)	~	59,44	14,34	14,49
Ячмень+нут (уборка в полной спелости ячменя на зернофураж)	9,14	~	~	13,07
НСР ₀₅ 1,95 ц/га				

Кормовую ценность посевов оценили по сбору сырого протеина и обменной энергии с 1 га. В варианте смеси ячменя и нута на зернофураж было получено 1,54 ц/га сырого протеина (при одновидовом посеве ячменя на зернофураж $\square$ более чем в 1,86 раза меньше: 0,83 ц/га). Сопоставимое значение по этому показателю отмечено в варианте смеси ячменя и нута на зерносенаж при уборке в фазу молочно-восковой спелости зерна $\square$ 1,97 ц/га

Таблица 2 - Кормовая ценность смешанных посевов ячменя и нута при разных сроках уборки, 2015 г

Варианты опыта	Сырой протеин, ц/га	Обеспеченность 1 КЕ сырым протеином, г	Обменная энергия, ГДж/га
Ячмень на зернофураж (контроль)	0,83	95,4	7,58
Ячмень+нут (уборка в начале цветения нута на зелёный корм)	2,04	190,5	9,93
Ячмень+нут (уборка в молочной спелости ячменя на зерносенаж)	1,98	149,0	12,21
Ячмень+нут (уборка в молочно-восковой спелости ячменя на зерносенаж)	1,97	136,0	13,10
Ячмень+нут (уборка в полной спелости ячменя на зернофураж)	1,54	117,9	11,23

В исследованиях наиболее высокий сбор обменной энергии получен при уборке смешанных посевов ячменя и нута в фазу молочно-восковой спелости – 13,10 ГДж/га.

Наименьшей кормовой ценностью характеризовался одновидовой посев ячменя: 0,83 ц/га сырого протеина, 7,58 ГДж/га обменной.

Полученные нами данные также подтверждают результаты исследований ученых, проведенных в других странах. Например, в опытах М.П. Елсукова и А.И. Тютюнникова (1999) отмечено увеличение содержания протеина до 115 г на 1 кормовую единицу при уборке смеси ячменя и нута в молочно-восковой спелости, чем при традиционных сроках уборки [1]. В исследованиях М.Г. Бондаренко (1986) сбор сухого вещества при уборке в фазу молочно-восковой спелости зерна ячменя возрос с 2,5 до 3,9 т/га в сравнении с уборкой в фазу молочной спелости, а сбор протеина с 0,37 до 0,49 т/га [6] (Таблица 2).

Таким образом, использование смешанных посевов ячменя и нута является важным резервом производства собственных кормов в условиях откормочных комплексов и ферм промышленного типа, при этом данную смесь возможно использовать как для производства зеленого корма, так и для обеспечения с.х. животных сенажной и фуражной массой.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Елсуков М.П., Тютюнников А.И. Однолетние кормовые культуры в смешанных посевах. - М.: Сельхозгиз, 1999. - 309 с.
- 2 Burns JC Advancement in Assessment and the Reassessment of the Nutritive Value of Forages // Crop science. - 2011. – V. 51. – P. 390-402.
- 3 Вавжинчак С. Кормление молодняка крупного рогатого скота на промышленных фермах // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2013. – № 2. – С. 87-90.
- 4 Девяткин А.И. Выращивание и откорм крупного рогатого скота на комплексах. - М.: Россельхозиздат, 2012. - 184 с.
- 5 Nasiev B.N. Selection of high-yielding agrophytocenoses of annual crops for fodder lands of frontier zone // Life Science Journal. – 2013. - 10(11s). – P. 267-271.
- 6 Бондаренко М.Г. Урожайность и кормовая ценность однолетних трав в зависимости от сроков посева // Вестник с/х науки Казахстана. - 1986. - № 11. – С. 51-53.
- 7 Зобов А.И. Факторы определяющие эффективность возделывания бобово-злаковых смесей на зеленую массу // Научный труд НИИСХ ЦЧП. Каменная степь. - 2008. - Т. 15, № 6. - С. 124 - 127.

ТҮЙІН

Мал етін өндірудің тиімді жолдарының бірі өндірістік типтегі фермалар мен мал бордақылау комплекстерінде жемдік дәнді үнемді жұмсауды қамтамасыз ететін тиімді технологияларды құрастыру болып табылады. Жүргізілген зерттеулердің нәтижесінде Батыс Қазақстан облысы жағдайында өндірістік типтегі фермалар мен мал бордақылау комплекстерін қажетті азықпен өздігінен қамтамасыз ету үшін мал азықтық дақылдардың аралас егістіктерінің өнімділігі жөнінде мәліметтер алынды.

RESUME

Therefore one of the important conditions of further increase in beef production is the development of effective technologies of providing feeding complexes and farms of industrial type with own food supply, at economical expenditure of fodder grain. As a result of carried out researches, the data allowing to estimate efficiency of mixed crops of fodder crops at different terms of harvest for their use in technologies on own forages production in feeding complexes and industrial type farms in conditions of West Kazakhstan region were obtained.

Н. А. Оразакаев, магистрант

М. А. Габдулов, кандидат сельскохозяйственных наук, доцент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК

САРАНЧЕВЫЕ ПОЛУПУСТЫННОЙ ЗОНЫ: БИОЛОГИЯ И ЭКОЛОГИЯ

Аннотация

В статье приводятся результаты мониторинга проведенных в полупустынной зоне Западно-Казахстанской области, позволяющие оценить биологию и экологию саранчовых для организации правильной диагностики и борьбы вредителями.

Ключевые слова: кормовые угодья, саранчевые, азиатская саранча, мониторинг, кубышки, экология, биология

Работа выполнена в рамках программы грантового финансирования Комитета науки МОН РК по проекту «Саранчовые (Orthoptera, Acridoidea): фауна и экология в связи с изменением климата, совершенствование прогноза численности, планирование мер борьбы».

Состав фауны саранчовых и особенности их биологии и экологии выявлены в результате маршрутных экспедиции. В основных типах биотопов определена относительная численность саранчовых методом учетов на время. Для определения видов по кубышкам и учета численности саранчовых использованы важнейшие руководства.

Наиболее опасными вредителями в зоне полупустынь Западного Казахстана в последние годы являются два стадных вида: итальянский прус (*Calliptamus italicus* L) и перелетная азиатская саранча (*Locusta migratoria* L.). Оба вида, как и все другие прямокрылые, относятся к насекомым с неполным превращением, в течение года развитие происходит в одном поколении (генерации), зимуют яйца в почве, в кубышке. Отрождение личинок происходит весной, после прогрева почвы.

В Западном Казахстане в обычные по погодным условиям годы массовое отрождение личинок итальянского пруса происходит в 3-ей декады мая и в начале июня, массовое отрождение личинок перелетной азиатской саранчи - в 2-ой декаде июня. Личиночных возрастов у обоих видов 5. Личинки отличаются друг от друга размерами, количеством члеников усиков, степенью развития зачатков крыльев и другими морфологическими признаками, но чем старше они по возрасту, тем больше похожи на взрослых особей соответствующего вида. Личинки итальянского пруса в крае окрыляются в конце июня - начале июля, азиатской саранчи - в 2-ой декаде июля. После последней линьки личинки превращаются во взрослых саранчовых, которые достигнув половой зрелости приступают к яйцекладке. Массовая яйцекладка итальянского пруса в зоне обычно начинается в июле и продолжается до первых чисел сентября, у азиатской саранчи она начинается в 1 декаде августа и продолжается до 1-ой декады сентября. Для яйцекладки самки пруса обычно избирают участки, почти лишенные растительности, предпочтительно с легкими по составу, но часто хорошо уплотненными почвами (пастбища, обочины убранных полей, дорог и т.п.). В благоприятные для пруса годы, при сухой и теплой погоде, самки могут откладывать до четырех кубышек, тогда как при низких температурах и обильных дождях яйцекладка обычно ограничивается лишь одной кубышкой. В каждой кубышке пруса может быть до 50 яиц. Откладка кубышек самками азиатской саранчи происходит, как правило, в

легкие песчаные и супесчаные почвы, летом - в более влажные, а осенью - в более сухие [1, 2]. Чаще всего кубышки встречаются на более возвышенных участках плавней. При массовом размножении кубышки откладываются повсеместно. Форма и размер кубышек сильно варьируют в зависимости от механического состава почвы, обычно они достигают 50-70 мм в длину и 8-10 мм в диаметре. В одной кубышке может быть от 30 до 120 яиц, в среднем - 60-80. Развитие эмбриона в яйцах саранчовых начинается вскоре после яйцекладки, но затем прекращается еще до наступления холодов (эмбриональная диапауза) и возобновляется весной. В период зимовки яйца устойчивы к низким температурам, вплоть до промораживания [3, 4].

Как указывалось выше, итальянский прус и перелетная азиатская саранча являются стадными видами. Стадными называются саранчовые, которые в периоды повышения численности, концентрируясь в очагах массовых размножений, изменяют свой внешний облик, физиологию и поведение, образуют устойчивые скопления личинок (кулиги) и взрослых особей (стаи) и могут совместно перемещаться на значительные расстояния. Выдвинул и обосновал теорию стадности в целом Б.П. Уваров [5]. При развитии личинок этих видов в условиях значительной скученности (десятки, сотни и тысячи особей на 1 м) образуется стадная фаза (*phasis gregaria*), при развитии поодиночке - одиночная фаза (*phasis solitaria*), которые при изменении скученности могут переходить друг в друга через промежуточную, переходную фазу (*phasis transiens*). В отношении конкретно итальянского пруса ряд авторов считают его не типично стадным [6, 7].

Следует подчеркнуть, что обычным состоянием стадных видов является одиночная фаза, а стадность возникает в результате изменения погодных условий и других особенностей существования в определенные годы, что сопровождается возрастанием численности и концентрацией особей на ограниченной площади. При этом отдельные особи постоянно контактируют друг с другом, что вызывает повышение уровня обмена и некоторых других физиологических процессов: потемнение окраски (отложение меланина и других пигментов в кутикуле), усиление активности и приводит к возникновению рефлекса стадности: насекомые не рассеиваются даже при насильственных попытках их разогнать и передвигаются плотными скоплениями. Например, характерной особенностью личинок стадной фазы итальянского пруса является их окраска со значительной примесью черного цвета, особенно в младших возрастах. Стадная фаза перелетной азиатской саранчи внешне отличается от одиночной более короткими, по отношению к надкрыльям, задними бедрами, прямым или слегка вогнутым срединным килем переднеспинки. Все это приводит к некоторым морфологическим изменениям, в частности, к изменению пропорций отдельных частей тела у разных фаз. Обычно стадная фаза крупнее одиночной, надкрылья и крылья у нее более длинные и сильнее выступают за вершину задних бедер, что облегчает дальние миграции стай [1, 4, 8].

Поведение личинок стадных саранчовых после отрождения в значительной мере зависит от их фазовой принадлежности. Личинки одиночной фазы вскоре после отрождения рассеиваются по территории и вновь начинают стремиться к взаимным контактам лишь после превращения во взрослых особей и полового созревания. Личинки стадной фазы вначале, как и одиночные, держатся вместе, мелкими скоплениями там же, где отродились из кубышек, но затем не расходятся, а, наоборот, мелкие их скопления начинают соединяться в более крупные пятна-кулижки, которые в течение нескольких дней образуют крупную кулигу.

Суточное поведение личинок достаточно типично. Ночь они проводят на растениях. Утром, с восходом солнца, начинается перемещение на освещенную сторону растений, а затем на почву, где образуются плотные «солнечные» кулижки. В

это же время происходит утреннее питание. Когда температура почвы достигает 38-40° С, начинаются миграции кулиг, которые могут продолжаться в течение всего дня. В жаркие солнечные дни, если температура поверхности почвы превышает 50-60° С, наступает тепловая депрессия - личинки снова взбираются на растения, уходят в тень и становятся малоподвижными. После понижения температуры во второй половине дня активность их возобновляется и сохраняется до вечернего похолодания, когда они вновь взбираются на растения.

На общий характер миграций стадных саранчовых, по мнению исследователей, основное влияние оказывают температура и солнечная радиация. Наличие или отсутствие пищи является второстепенным фактором. Наиболее активные миграции совершаются в ясные солнечные дни, в пасмурную погоду они обычно не наблюдаются. При температуре тела саранчи ниже 40° или выше 50° миграции прекращаются [1, 4, 9].

Как правило, с утра кулиги начинают движение в северо-восточном направлении (гораздо реже - в иных направлениях), следуя за тенью от растений, которая перемещается с юго-запада на северо-восток. В течение дня направление движения находится в существенной зависимости от ветра: миграции обычно совершаются в сторону, противоположную ветру (против ветра), и меняются соответственно перемене его направлений. При равномерно дующем умеренном ветре (до 5 м/с) направление движения в принципе стабильно, при сильном ветре миграции не происходят. На направление движения кулиг существенное влияние оказывает специфика рельефа, особенно при отсутствии ветра: выраженные его элементы (холмы, овраги и т.п.) обходятся, дороги охотно используются для передвижения по ним и т.п., что может приводить к изменению направления миграций: у соседних кулиг оно часто бывает обратным или перпендикулярным по отношению друг к другу. Установлено, что после каждой линьки масса тела личинок увеличивается почти вдвое, а их размеры - примерно в 1,3 раза. Размеры кулиг с каждой линькой резко возрастают. Так, стаи итальянского пруса после окрыления занимают площади в 100-300 раз больше, чем кулиги личинок 1 - го возраста. Следует отметить также, что днем кулиги занимают площади значительно (часто в 10 и более раз) большие, чем в утренние часы. Кулига пруса за сутки обычно перемещается на 30-50 м, реже до 150-200 м, а за весь личиночный период уходит от мест отрождения, как правило, не более чем на 3-4 км [1, 10].

Полеты стай обычно начинаются утром, когда температура тела особей, находящихся на почве и растениях, начинает превышать 40°. Наиболее продолжительные и интенсивные перелеты происходят в ясную погоду и в самые жаркие периоды дня; в пасмурные прохладные дни перелеты не отмечаются [33, 36]. Стаи летят в направлении ветра (по ветру) или под небольшим углом к нему обычно на высоте 100-200 м; при ветре более 10 м/с перелеты не наблюдаются. Кроме миграционных полетов обычны так называемые круговые полеты, когда стая беспорядочно кружится в воздухе (чаще на высоте 5-15 м), незначительно (от нескольких сот метров до 1-2 км) перемещаясь в какую-либо сторону. Стаи итальянского пруса перелетают в течение дня на 20-30 км (в начале периода миграции - на 2-4 км), а за весь период они перемещаются не более чем на 200-300 км, но отмечены отдельные случаи перелетов более чем на 200 км в сутки [9, 10].

Давно известна цикличность массовых размножений саранчовых, при этом «волны» повышенной численности часто соответствуют 11 - летним циклам активности солнца. Пики массовых размножений итальянского пруса обычно совпадают с годами, близкими к минимальной активности солнца. Масштабы самой вспышки размножения определяются количеством и сроками выпадения осадков,

динамикой температурного режима, состоянием травостоев, деятельностью паразитов и хищников, интенсивностью антропогенных воздействий и т.п.) [9, 10, 11, 12]. В Западном Казахстане продолжительные оттепели зимой, длительные и высокие паводки, сильные засухи и повышенные температуры весной, как правило, приводят к массовой гибели яиц в кубышках; обильные осадки во время отрождения личинок и в начале их развития часто способствуют их механическому уничтожению. Большая часть популяций стадных видов в периоды массовых размножений во влажные годы поражается грибом *Entomophaga grylli* Fres., вследствие чего погибает.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Долженко В.И., Наумович О.Н., Никулин А.А. Вредные саранчовые // Защита и карантин растений (приложение). - 2003. - № 5. - С. 53 (1) - 80 (28).
- 2 Chambille J. Comportement de forage gratorioïdes (R. And F.) en milieu humid et sec. - *Acrida* // Bibliogr. 6 ref. - 1977. - Vol. 6, fasc. 3. - P. 249-259.
- 3 Alexander G. Cold hardiness in over winter juvenile grasshoppers // *Entomol. News.* - 1967. - Vol. 78., No. 6. - P. 147-154.
- 4 Le Gall P. Le croix des plantes nourricieres et la specialisation trophique, chez les Acridoidea (Orthopteres) // *Bull. ecol.* - 1989. - Vol. 20, No. 3. - P. 245-261.
- 5 Уваров Б.П. Текущие и будущие проблемы Акридологии // Энтомологическое обозрение. - 1969. - № 2. - С. 233-240.
- 6 Зимин Л.С. К биологии и экологии пруса. Работа саранчовой экспедиции. - Ташкент: УзоСТАЗРа, 1931. - С. 94-251.
- 7 Васильев К.А. Итальянская саранча (*Calliptamus italicus* L.) в центральном Казахстане // Тр. НИИ защиты растений Каз. ССР. - 1962. - Т. 7. - С. 124-190.
- 8 Gillon Y. Le risque acridien. - Paris: Risque agr., 1989. - P. 143-152.
- 9 Столяров М.В. Цикличность и некоторые особенности массовых размножений итальянского пруса (*Calliptamus italicus* L.) на юге России // Экология. - 2000. - № 1. - С. 48-53.
- 10 Louveaux A. Pullulations d' acridiens en France // *Entomologiste.* - 1986. - Vol. 42, No. 5. - P. 283-287.
- 11 Штерншис М.В., Цветкова В.П. Микробиологический метод контроля саранчовых // Защита и карантин растений. - 2002. - № 6. - С. 26-27.
- 12 Леднев Г.Р., Исси И.В., Левченко М.В. Проблемы биологической регуляции численности саранчовых (Orthoptera, Acrididae): тезисы докладов XII съезда Русского энтомологического общества. - С.-Петербург, 2002. - С. 201-202.

ТҮЙІН

Қазақстанның әр-түрлі табиғи-экономикалық аудандарында шегірткелердің 270 түрлері тараған. Олардың ішінде ауыл шаруашылығы танаптарына 15-20 түрі өте қауіпті. Таралу қарқыны мен зияндылығы жқнінен азаттық шегіртке мен (*Locusta migratoria* L.) итальяндық прус (*Calliptamus italicus* L.) ерекшеленеді. Зерттеу нәтижелері бойынша Батыс Қазақстан облысының жартылай шөлейт аймағында шегірткелердің биологиясы мен экологиясы анықталды.

RESUME

About 270 types of acridoids insects live in various natural-economic zones of Kazakhstan. The greatest danger to agricultural lands is constituted by 15-20 types. Among them especially dangerous types are Asian (pereletnay) locust (*Locusta migratoria* L.) and Italian locust (*Calliptamus italicus* L.) on the extent of distribution and level of injuriousness. As a result of our researches, the data on biology and ecology of acridoids, in conditions of semidesertic zone of West Kazakhstan region was determined.

Д. А. Уразова, магистрант.

А. М. Нурғалиев, ғылыми жетекші, а.ш.ғ.к.

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ОРАЛ ҚАЛАСЫ МАҢЫНДАҒЫ ЕЛДІ МЕКЕНДЕРДІҢ АУЫЗ СУМЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТІЛУ ЖАҒДАЙЫ

Түйін

Мақалада, Орал қаласының әкімшілік аудандарының ауыз сумен қамтылу деңгейі, судың сапасы және су берілу мөлшерінің маусымдық ауытқуы туралы сұрақтар қарастырылады.

***Кілт сөздер:** су, су тапшылығы, су алу жүйесі, жер асты су қоры.*

Ауыз судың тапшылығы ауылдарда, елді мекендерде, шағын қалаларда үш түрлі себептен орын алып отыр. Біріншісі, су қорының аздығы, екіншісі — су құбырларының ескілігі, пайдалануға жарамсыздығы салдарынан, үшіншісі әрі ең күрделісі — ішкі-сыртқы көші-қонның негізінде жаңа бой көтерген ауылдарға әлі инфрақұрылымдардың жетпеуі. Соңғы екеуінің алдын-алу мүмкіндігі күн өткен сайын қиындап келеді.

Қазіргі кезде су қоры көптеген бағыттарда жылдан-жылға мол мөлшерде пайдаланылуда. Ғалымдардың анықтауынша, дүние жүзінде тек өткен XX ғасырда халық саны 4 есе өссе, пайдаланылған су мөлшері 15 есе артып, 400 текше шақырымнан 6000 текше шақырымға жеткен. Осыған орай көптеген елдерде тұщы су тапшылығы үлкен проблемаға айналуда.

Қазіргі күні тұщы су көздерінің мәселесі, соның ішінде халықтың таза ауыз сумен қамтылуы жайы жер шарындағы экологиялық ахуалдың ушыға түсуінің аясында адамзаттың ортақ проблемасына айналды. Көптеген сарапшылар ендігі кезекте ел мен елдің, өңір мен өңірдің арасында болуы мүмкін дау-жанжалдар нақ осы мәселеден өрбуі мүмкін деген қауіп айтады. Демек, әр мемлекет өздеріндегі су ресурстары мен оны тиімді және үнемді пайдалану ісіне алдағы уақытта барынша мән бере түспек. Еліміздің су ресурстарын нығайту мен оның қорларын сақтау мәселесіне Қазақстан басшылығы тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап-ақ қатты көңіл бөлуде. Елбасымыз бізбен көрші мемлекеттер басшыларымен болған кездесулерінде трансшекаралық өзендер суларын пайдалану ісін әрдайым мемлекетаралық қарым-қатынастардың негізгі мәселесі ретінде көтеріп келеді. Қай кезде болмасын ауыз судың сапалы болуы маңызды. Су – тіршілік көзі. Халық денсаулығының мықты болуы да таза ауыз судың сапасына байланысты. Жұртшылықтың талап-тілегі біреу. Ол ауыз судың сапалы әрі қолжетімді болуы [1].

Жыл сайын әр түрлі өнімдермен ластанған және арнайы тазартусыз пайдалануға келмейтін су объектілерінің саны көбейіп келеді. Су қоймаларының ластануы су экожүйесінің құлдырауына әкеліп, табиғи судың сапасын қалпына келтіретін гидробионттардың тіршілік жағдайын қиындатады. Көп жағдайларда табиғи су объектілерінен алынған судың тек бір бөлігі ғана қайтадан су экожүйесіне қайтып оралады, ал көп бөлігі далаға кетеді және буланып ұшып кетеді. Таза суды өте көп қолданушылар мен ластаушылар қатарына ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіптік өндіріс орындары жатады.

Су – жер жүзіндегі барлық тірі жанның маңызды бір бөлшегі. Адам ағзасындағы барлық өмірлік маңызы зор процесстер су аясында қызмет атқарады. Судың

экологиялық қауіпсіздігі – адам баласының ең маңызды азығының әсерін халықтың денсаулығынан байқауға болады. Ауыз судың санитарлы-гигиеналық нормативтерге сәйкес болуы үлкен қала тұрғындары денсаулығының кепілі болып табылады.

Адамның барлық өмірі сумен тығыз байланысты, сондықтан да судың қажеттілігі үнемі өсіп отырады. Жауын-шашын, ағынды сулардың араласуына байланысты судың органолептикалық, химиялық қасиеттері өзгереді. Өндірістік қалдықтар мен бірге суға ауыр металдардың тұздары мен әртүрлі органикалық заттар түседі. Адам денсаулығы ауыз судың сапасына тікелей тәуелді. Ағын сулар, көлдер мен бөгендердің ластануы, олардың табиғи гидрологиялық және гидрохимиялық режимдерінің антропогендік өзгеруіне байланысты Орал қаласының көптеген елді мекендерінің тұрғындарын сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету, ауыз суының талапқа сай келмеуі басты және өткір мәселелердің бірі болып отыр [2].

Біздің зерттеулеріміздің объектілері ретінде Орал қаласы елді мекендері, атап айтқанда: Зачаганск, Круглоозерное, Серебряково, Меловые Горки алынды. Зачаганск - қала типтес кент, әкімшілік округ орталығы. Орал қаласынан оңтүстік-шығысқа қарай 5-7 км қашықтықта орналасқан. Зачаганск кентінде 9427 үй, 39126 адам бар.

Круглоозерное – Орал қалалық әкімдігіне қарасты аумақта орналасқан кент. Оралдан оңтүстікке қарай 18 км жерде, Жайықтың оң жағалық аңғарында, әр түрлі шөптесін өскен шалғынды қоңыр топырақты шөлейт белдемде орналасқан. Бұл елді мекенде 1379 үй, 5419 тұрғын бар.

Серебряково — Орал қалалық әкімдігіне қарасты ауыл, округ орталығы. Орал қаласынан оңтүстік-батысқа қарай 22 км жерде, Жайық өзенінің оң жағалық аңғарында орналасқан. Серебряково ауылында 236 үй, 1370 адам тұрады.

Меловые Горки — Зачаганск әкімшілігінің құрамына кіретін кент. Бұл аумақта 153 үй, 365 адам орналасқан.

Қазіргі уақытта аталған елді мекендер Каменка суалу жүйесі арқылы ауыз сумен қамтамасыз етіледі.

Каменка суалу жүйесі негізгі су қорын Серебряково елді мекенінде орналасқан жер асты су көздерінен алады. Осы аталған су қорының Орал қаласының кейбір аудандарын таза және сапалы сумен қамтамасыз етудегі маңызы өте зор.

Серебряково жер асты су қоры Каменка су алу жүйесінің құрылысы «Союзводпроект» (Москва қаласы) құрған техникалық жобаға сәйкес 1978 -1996 жылдар аралығында жүргізілді. Бірінші реттегі скважиналар (1-12) 1978-82 жылдар аралығында пайдалануға берілді. Су алу реттілігінің орталық скважинасы (13) 1985 жылы қосылды. Екінші реттегі скважиналардың құрылысы (14-22) 1996 жылы аяқталып, пайдалануға берілді. Елді мекендерді, осы суалу жүйесі арқылы 1982 жылдан бастап ауыз сумен қамтамасыз етуде.

Қазіргі таңда Каменка су алу жүйесі 13 елді мекенді және 25 ірі кәсіпорындарды сумен қамтамасыз етуде [3].

Каменка су алу жүйесінен суды тұтыну бойынша елді мекендер арасынан Переметное, Круглоозерное және Калинина ауылдары алдыңғы қатарда, олардың үлесіне жалпы тұрғындардың су тұтынуының 61,26% тиесілі. Мекемелер арасынан су тұтынуы бойынша ЖШС «Орал құс фабрикасы» көшілгері тұр, оның үлесіне 23,54% тиесілі. Жалпы сумен қамтамасыз ету көлемі 2014 жылы 485,702 мың текше метрді құрады. Біздің зерттеу объектілеріміз Орал қаласының маңында орналасқан төрт елді мекен болғандықтан, кестеде тек солар бойынша мәліметтер келтірдік (кесте 2).

Кесте 1 - Каменск өндірістік учаскесі бойынша тұтынушыларды сумен қамтудың 2014 жылғы жоспардың орындалуы, мың м³

Тұтынушылар	Жоспар	Нақты айлар бойынша												Жылдық нақты
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
Зачаганск ш/аудан мекемелері	39,510	2,846	4,233	3,313	3,075	3,431	4,522	5,561	5,539	5,590	4,855	5,033	0,591	48,589
Круглоозерное ауылы мекемелері	27,392	1,17	2,756	2,02	1,751	2,495	2,39	2,702	2,579	2,135	2,012	1,959	1,895	25,864
Круглоозерное ауылы тұрғындары	68,000	5,421	3,321	3,058	4,5	5,279	7,607	6,72	7,748	6,633	6,265	5,887	1,761	64,200
Серебряково ауылы мекемелері	2,000	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,02	0,313	0,6	0,067	1,400
Серебряково ауылы тұрғындары	2,000	0,435	0,332	0,397	0,928	0,661	1,246	1,284	1,365	1,143	0,81	0,636	0,363	9,600
Меловые горки ауылының мекемелері	0,508	0,021	0,027	0,065	0,044	0,052	0,084	0,109	0,041	0,069	0,064	0,09	0,037	0,703
Меловые горки ауылының тұрғындары	13,000	0,403	0,465	0,555	1,035	1,231	3,295	3,574	3,244	1,795	1,112	0,468	0,323	17,500

Бақылауға алынған объектілеріміздің сумен қамтылу деңгейіне тоқтала кететін болсақ Зачаганск кентінде су құбырлары 1984, 2006-2010 жылдары күрделі жөндеуден өткен. 9427 тұрғын үй тіркелген болса соның 8578 үйге ауыз су толықтай кіргізілген, қалған 849 отбасы суды колонкалардан қолдануда. Барлығы 50 су колонкасы бар.

Круглоозерное ауылында су құбырлары 1983 жылы жүргізіліп, 2006-2009 жылдары ауыстырылған. 1379 тұрғын үйдің 981-не су кіргізілген, 398 отбасы су колонкасы суын пайдалануда. Елді мекенде 18 су колонкасы бар. Тек 2014 жылы 82 отбасыға су кіргізілген.

Серебряково елді мекенінде 2007-2009 жылдары аралығында су құбыры жөндеуден өтіп, қайта жүргізілді деп көрсетілген. 236 тұрғын үй тіркелген 197 үйге су

толықтай тартылды, 39 отбасы колонка суын пайдалануда. Ауылда 5 су колонкасы бар, 2014 жылы тағыда 29 үйге су тартылған.

Меловые Горкиауылында 153 үй, 365 адам орналасқан. 1989,2012 жылдары су құбырлары жүргізілді. 1 су айыру колонкасы бар. 144 үйге су толықтай кіргізілген. 9 үй колонка суын пайдалануда. 2014 жылы тағыда 6 үйге су тартылды (кесте 3)

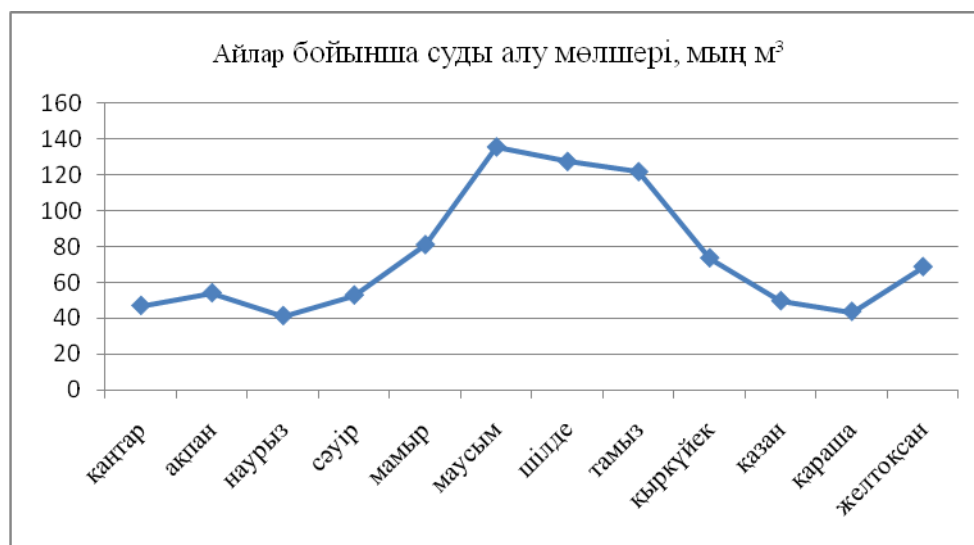
Кесте 2 - Зерттеу объектілерінің сумен қамтылу деңгейі, 2014 ж.

№	Елді мекен	Халық саны, адам	Тұрғын-үй саны	Сумен қамтылған үй саны	Су колонкасы, дана	Су колонкасынан тұтынатын отбасылар саны
1	Зачаганск	39126	9427	8578	50	849
2	Круглоозерное	5419	1379	981	18	398
3	Серебряково	1370	236	197	5	39
4	Меловые горки	365	153	144	1	9

Кестеден көріп отырғандай Зачаганск шағын ауданында және Меловые горки ауылында су құбырына қосылған уйлердің саны ең жоғары, олар сәйкесінше 91 % және 94,1 % құрап отыр, Серебряково елді мекенінде – 83,4 %, Круглоозерное ауылында – 71,1 %.

Су құбырларының көбі облыста 20-25 жыл бұрын іске қосылған. Сондықтан су жүретін құбырларда апаттардың саны көп. Апаттылықтың көбеюі судың қайта ластануына, су берілудің ұзақ іркілісіне, кейбір жағдайда 30, кейде оданда көп пайызға жететін судың желіде азаюына және электр қуаты мен химреагенттердің артық жұмсауына, соңында судың 1м³ өзіндік құнының көбеюіне әкеледі.

Каменка су алу жүйесінен суды алу көлемі бойынша маусымдық ауытқулар да байқалады (сурет 1).

Сурет 1 – Каменка су алу жүйесінен суды алу мөлшерінің маусымдық ауытқулары

Онын негізгі себебі жаз мезгілінде тұрғындардың баубақша суаруымен байланысты, суды тұтыну мөлшерінің күрт көбеюі байқалады. Күз, қыс және көктем мезгілінде орташа есеппен суды тұтыну мөлшері айына 45,151 мың м³ құраса, жаз мезгілінде ол орташа есеппен 3 есе артып айына 128,103 мың м³ құрайды.

Зерттеу жұмыстары 2014-2016 жылдар аралығында жүргізіледі. Осы уақыт аралығында тек сумен қамтамасыз етілу деңгейі ғана емес, сонымен қатар тұтынылатын судың сапасын да тексеруді жоспарладық. Судың сапасы анықтау үшін Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетінің сынау орталығында толық мүмкіндік бар.

Жалпы қорытындылайтын болсақ, Каменка су алу жүйесінің Орал қаласы маңындағы елді мекендерді сумен қамтамасыз етуде маңызы өте жоғары. Өйткені, халықты таза сумен қамту- оның денсаулығын түзетумен пара-пар. Табиғат байлығын үйіп төгіп берген құтты мекенде шыңғыртып мал өсіріп, ұрпақ тәрбиелеп, алаңсыз мамыражай күй кешіп жатқан аймақтың ен баға жетпес байлығы- ауыз су.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Мухажанова, Н.А. Жаһандық экология : ЖОО студ. арналған оқу құралы / Н.А. Мұхажанова.- Алматы : Экономика, 2011. -172б.

2 Оспанова Г.С. Экология : ЖОО студ. арналған оқулық / Г.С. Оспанова, Г.Т.Бозшатаева. – Алматы : Экономика, 2011. -351б.

3 Отчет по эксплуатации и капитальному ремонту по Каменскому производственному участку ЗКФ РГП «Казводхоз» за 2014 год.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы питьевого водоснабжения административных районов города Уральска, объем водоснабжения, качества воды и причины сезонных колебаний водозабора.

REZUME

The article settlements near the city of Uralsk drinking water supply, the amount of water supply, water quality and seasonal fluctuations.

А. М. Кушаева, магистрант

А. М. Нургалиев, научный руководитель, канд. с.-х. наук

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК

ПРОБЛЕМА СТОЧНЫХ ВОД В ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

Рост населения, расширение старых и возникновение новых городов значительно увеличили поступление бытовых стоков во внутренние водоемы. Эти стоки стали источником загрязнения рек и озер болезнетворными бактериями и гельминтами. В связи с интенсивным ростом застройки микрорайонов и окраин города Уральска увеличиваются объемы поступления сточных вод на существующие городские канализационно-очистные сооружения.

В статье приводятся данные о состоянии загрязненности поверхностных вод в бассейне р. Урала объемы сбросов загрязняющих веществ.

Ключевые слова: *сточная вода, канализационно-очистное сооружение, хозяйственно-бытовые сточные воды, естественная биологическая очистка.*

Вода – ценнейший природный ресурс. Она играет исключительную роль в процессах обмена веществ, составляющих основу жизни. Огромное значение вода имеет в промышленном и сельскохозяйственном производстве. Общеизвестна необходимость ее для бытовых потребностей человека, всех растений и животных. Для многих живых существ она служит средой обитания.

Дефицит пресной воды уже сейчас становится мировой проблемой. Все более возрастающие потребности промышленности и сельского хозяйства в воде заставляют все страны, ученых мира искать разнообразные средства для решения этой проблемы.

Много воды потребляют химическая и целлюлозно-бумажная промышленность, черная и цветная металлургия. Развитие энергетики также приводит к резкому увеличению потребности в воде. Значительное количество воды расходуется для потребностей отрасли животноводства, а также на бытовые потребности населения. Большая часть воды после ее использования для хозяйственно-бытовых нужд и возвращается в реки в виде сточных вод [1].

Основными источниками загрязнения и засорения водоемов являются недостаточно очищенные сточные воды промышленных и коммунальных предприятий, крупных животноводческих комплексов, отходы производства при разработке рудных ископаемых; воды шахт, рудников, обработки и сплавки материалов; сбросы водного и железнодорожного транспорта; отходы первичной обработки льна, пестициды и т.д. Загрязняющие вещества, попадая в природные водоемы, приводят к качественным изменениям воды, которые в основном проявляются в изменении физических свойств воды, в частности, появление неприятных запахов, привкусов и т.д.; в изменении химического состава воды, в частности, появление в ней вредных веществ, в наличии плавающих веществ на поверхности воды и откладывании их на дне водоемов [1].

Производственные сточные воды загрязнены в основном отходами и выбросами производства. Количественный и качественный состав их разнообразен и зависит от отрасли промышленности, ее технологических процессов; их делят на две основные

группы: содержащие неорганические примеси, в т.ч. и токсические, и содержащие яды [2].

К первой группе относятся сточные воды содовых, сульфатных, азотно-туковых заводов, обогатительных фабрик свинцовых, цинковых, никелевых руд и т.д., в которых содержатся кислоты, щелочи, ионы тяжелых металлов и др.

Сточные воды второй группы сбрасывают нефтеперерабатывающие, нефтехимические заводы, предприятия органического синтеза, коксохимические и др. В стоках содержатся разные нефтепродукты, аммиак, альдегиды, смолы, фенолы и другие вредные вещества. Вредоносное действие сточных вод этой группы заключается главным образом в окислительных процессах, вследствие которых уменьшается содержание в воде кислорода, увеличивается биохимическая потребность в нем, ухудшаются органолептические показатели воды.

Рост населения, расширение старых и возникновение новых городов значительно увеличили поступление бытовых стоков во внутренние водоемы. Эти стоки стали источником загрязнения рек и озер болезнетворными бактериями и гельминтами. В еще большей степени загрязняют водоемы моющие синтетические средства, широко используемые в быту. Они находят широкое применение также в промышленности и сельском хозяйстве. Содержащиеся в них химические вещества, поступая со сточными водами в реки и озера, оказывают значительное влияние на биологический и физический режим водоемов. В результате снижается способность вод к насыщению кислородом, парализуется деятельность бактерий, минерализующих органические вещества [2].

Вызывает серьезное беспокойство загрязнение водоемов пестицидами и минеральными удобрениями, которые попадают с полей вместе со струями дождевой и талой воды. В результате исследований, например, доказано, что инсектициды, содержащиеся в воде в виде суспензий растворяются в нефтепродуктах, которыми загрязнены реки и озера. Это взаимодействие приводит к значительному ослаблению окислительных функций водных растений. Попадая в водоемы, пестициды накапливаются в планктоне, бентосе, рыбе, а по цепочке питания попадают в организм человека, действуя отрицательно как на отдельные органы, так и на организм в целом.

Сточные воды, содержащие растительные волокна, животные и растительные жиры, фекальную массу, остатки плодов и овощей, отходы кожевенной и целлюлозно-бумажной промышленности, сахарных и пивоваренных заводов, предприятий мясо-молочной, консервной и кондитерской промышленности, являются причиной органических загрязнений водоемов.

В сточных водах обычно около 60% веществ органического происхождения, к этой же категории органических относятся биологические (бактерии, вирусы, грибы, водоросли) загрязнения в коммунально-бытовых, медико-санитарных водах и отходах кожевенных и шерстомойных предприятий.

В реках и других водоемах происходит естественный процесс самоочищения воды. Однако он протекает медленно. Пока промышленно-бытовые сбросы были невелики, реки сами справлялись с ними. В наш индустриальный век в связи с резким увеличением отходов водоемы уже не справляются со столь значительным загрязнением. Возникла необходимость обезвреживать, очищать сточные воды и утилизировать их.

В связи с интенсивным ростом застройки микрорайонов и окраин города Уральска увеличиваются объемы поступления сточных вод на существующие городские канализационно-очистные сооружения (далее КОС) [3].

В период с 2008 по 2012 годы на сооружениях городской КОС проведен ряд реконструкционных работ. В частности, простроен обводной канализационный коллектор, дополнительный накопительный биопруд, реконструирована трасса сброса условно-чистых вод из накопителя №2 г.Уральска. В 2012 году закончена реализация проекта «Реконструкция городских очистных сооружений – 1 очередь», в рамках которого проведена реконструкция системы по механической очистке. В то же время, основная часть существующей системы по биологической очистке не функционирует. Сточные воды, пройдя только механическую очистку, перекачиваются на существующие пруды накопителя, эффективность системы очистки сточных вод составляет около 53% [4].

Для повышения надежности работы очистных сооружений и обеспечения глубокой очистки сточных вод с применением нового современного оборудования требуется проведение второй очереди ремонтных работ на КОС на узле биологической очистки сточных вод. Для реализации данного проекта необходимо предварительно провести корректировку ТЭО стоимостью 3 млн.тенге и разработать ПСД - 23 млн.тенге. Ориентировочная стоимость реализации всего проекта составляет 1 млрд. 328 млн.тенге.

Основными водными артериями области являются реки Урал, Чаган, Деркул, Илек. В бассейне этих рек проживает более 80% населения Западно-Казахстанской области. За последние десятилетия, из-за маловодья, река Урал и её основные притоки Чаган и Деркул сильно заилились, уровень воды у населённых пунктов упал и не обеспечивает потребностей населения в воде. Помимо этого, из год в год увеличиваются объемы загрязняющих веществ (табл. 1).

Таблица 1 - Состояние загрязненности поверхностных вод в бассейне р. Урал и ее притоков

Показатель, мг/л		ПДК мг/л	Среднегодовая концентрация		2013г.		2014г.	
			2013г.	2014г.	Min	Max	Min	Max
БПК ₅	Урал	3,0	1,79	1,64	1,0	3,79	0,53	2,93
	Чаган	3,0	2,52	1,86	1,04	5,85	0,85	2,98
	Деркул	3,0	2,75	2,35	1,30	4,65	1,12	4,40
Фенолы	Урал	0,001	0,0012	0,00103	0,001	0,0014	0,001	0,00135
	Чаган	0,001	0,0013	0,0012	0,001	0,0018	0,001	0,0014
	Деркул	0,001	0,0014	0,0013	0,0011	0,002	0,001	0,0014
Нефтепродукты	Урал	0,10	0,039	0,032	0,030	0,046	0,006	0,050
	Чаган	0,10	0,044	0,033	0,038	0,049	0,003	0,049
	Деркул	0,10	0,041	0,031	0,031	0,047	0,009	0,045
Аммоний солевой	Урал	2,0	0,10	0,23	0,05	0,20	0,05	0,48
	Чаган	2,0	0,19	0,27	0,10	0,40	0,05	0,68
	Деркул	2,0	0,27	0,40	0,10	0,80	0,05	1,5
Нитриты	Урал	3,3	0,023	0,018	0,003	0,038	0,006	0,29
	Чаган	3,3	0,024	0,015	0,003	0,089	0,003	0,022
	Деркул	3,3	0,020	0,015	0,005	0,051	0,001	0,026
Хром	Урал	0,05	0,036	0,034	0,01	0,06	0,010	0,055
	Чаган	0,05	0,01	0,008	0,01	0,01	0,005	0,010
	Деркул	0,05	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01

Из этой таблицы мы видим, что превышения максимальных показаний поБПК₅ наблюдаются в 2013 году во всех реках, в 2014 году превышения только в реке Деркул.Превышение ПДК по фенолу наблюдаются во всех исследуемых точках.По остальным показателям превышений нет.

Всеми предприятиями, имеющими сброс, разработаны проекты нормативов ПДС, соблюдение которых контролируется в ходе государственного и производственного контроля. [4]

Таблица 2 - Объемы сбросов загрязняющих веществ со сточными водами

Виды сбросов	Объемы водотведения и загрязняющих веществ	2013 г.	2014 г.
Промышленные сбросы	Объем водоотведения тыс.м ³	3691,063	3446,869
	Объем загрязняющих веществ тыс.тонн	11,314	12,4
Хозяйственно-бытовые сточные воды	Объем водоотведения тыс.м ³	7760,3	6567,066
	Объем загрязняющих веществ тыс.тонн	2,24	2,3
Аварийные и не разрешенные сбросы	Объем водоотведения тыс.м ³	0,001	-
	Объем загрязняющих веществ тыс.тонн	0,003	-
Сбросы в поверхностные водоемы	Объем водоотведения тыс.м ³	7638,551	7569,5
	Объем загрязняющих веществ тыс.тонн	0,851	0,831

В области функционируют предприятия, имеющие очистные сооружения сточных вод с последующим сбросом на рельеф местности, накопители и поля фильтрации: КПО б.в., ОАО «Конденсат», АО «Жайыктеплоэнерго», УМГ «Уральск» ЗАО «Интергаз Центральная Азия».

Имеется два выпуска условно чистых вод в р.Урал: от станции водоподготовки питьевой воды ТОО «Батыс Су Арнасы» и от охлаждающей системы турбины №2 ПР-10/35 Уральской ТЭЦ.

Имеются три накопителя сточных вод, в том числе два для аккумуляции сточных вод г.Уральска и один - сточных вод г.Акса.

Сточные воды г.Уральска (хозяйственно-бытовые и производственные) проходят механическую очистку на канализационных очистных сооружениях, естественную биоочистку на искусственных прудах и сбрасываются в накопитель №2.

Из таблицы по оперативным данным следует, что по области объем промышленные сбросы в 2014 году, по сравнению с прошлым годом, несколько уменьшился (на 7 %). Снижение объемов сброса связано с уменьшением потребления технической воды в процессе очистки попутно-пластовой воды, отсутствием сброса дождевых и талых сточных вод с незагрязненных территорий КПО б.в. на рельеф местности и увеличением вторичного использования, согласно технологическому регламенту. [5]

В заключение важно отметить, что защита водных ресурсов от истощения, загрязнения и их рациональное использование — одна из наиболее важных проблем, требующих безотлагательного решения. В Казахстане осуществляются мероприятия

по охране окружающей среды, в частности по очистке сточных вод, но проблема очистки малых и средних объемов до сих пор явно не решена.

Существенное влияние на повышение качества водооборота, может оказать внедрение высокоэффективных методов очистки сточных вод. На реализацию комплекса мер по охране водных ресурсов от загрязнения и истощения во всех развитых странах выделяются большие ассигнования, достигающие 2-4% национального дохода. Недооценивать важность охраны и рационального использования водных ресурсов сегодня, значит получить в скором времени целый букет экологических проблем, преодолевать которые будет уже гораздо сложнее.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Жуков А.И. Монгайт И.Л., Родзиллер И.Д. Методы очистки производственных сточных вод. М.: Стройиздат. стр 71-79
- 2 Комплексное использование и охрана водных ресурсов. Под редакцией О.А.
- 3 Информация ГУ «Управление природных ресурсов и регулирования природопользования Западно - Казахстанской области»;
- 4 Информационный бюллетень РГП «Казгидромет» «О состоянии окружающей среды Республики Казахстан» за 2011- 2014 годы.
- 5 Официальный сайт <http://www.batys.stat.kz/> Департамента статистики Западно - Казахстанской области Комитета по статистике МНЭ РК;

ТҮЙІН

Мақалада, Батыс Қазақстан облысының су қорлары , сонымен қатар ағынды сулардың қазіргі жағдайы мен олардың ластану мәселелері қаралған.

REZUME

Article in the West Kazakhstan regions water resources, the current condition of the sewage and pollution problems .

Д. С. Гурчиани, магистрант 2-го курса

М. М. Оконов, д-р с.-х. наук, профессор

В. А. Батыров, ассистент

ФГБОУ ВО «Калмыцкий государственный университет им. Б.Б. Городовикова», г. Элиста, Россия

ВЛИЯНИЕ ОРГАНИЧЕСКОГО МУЛЬЧИРУЮЩЕГО МАТЕРИАЛА НА УРОЖАЙНОСТЬ И КАЧЕСТВО ТОМАТА ПРИ КАПЕЛЬНОМ ОРОШЕНИИ

Аннотация

В статье приведены данные по изучению влияния схемы посадки на продолжительность фенологических фаз растений томата, применение органических мульчирующих материалов и их влияние на водопотребление томата.

Ключевые слова: *сортаобразец, схема посадки, капельное орошение, урожайность, качество томата.*

Введение. Гидротермические условия Республики Калмыкия весьма благоприятны для возделывания томата – одной из ведущих овощных культур. Однако при выращивании овощей не всегда учитываются почвенные особенности и адаптивность сорта к экстремальным климатическим условиям. Необходимым условием повышения эффективности овощеводства является использование современных и эффективных агротехнических приемов. С целью повышения рентабельности производства овощных культур в последние годы внедряется капельное орошение, позволяющее наиболее эффективно использовать орошаемые земли [1,2,3]. Существенное повышение урожайности и качество продукции томата может быть достигнуто за счет внедрения новых высокопродуктивных сортов и гибридов, адаптированных к местным острожасушливым климатическим условиям, а также применением новых элементов адаптивной технологии. [4,5,6]. В этой связи, возникает необходимость изучения особенностей их роста, развития и формирования урожая и разработки основных агротехнических приемов повышения их потенциальной продуктивности. Выбор оптимальной схемы посадки и лучших мульчирующих материалов в открытом грунте, позволяет нивелировать негативные погодные факторы и улучшать условия их выращивания при капельном орошении [4].

Условия и методика проведения исследований. Полевые опыты проводились в учебно-научно-производственном центре «Агрономус» Калмыцкого государственного университета (г. Элиста, Республика Калмыкия) в 2012-2014 годах. Основной фон почвенного покрова составляли среднесуглинистые светло-каштановые почвы. Тип засоления преимущественно хлоридный и сульфатно-хлоридный, степень засоления – средняя. Гумусовый горизонт малой мощности – 0,11-0,15 м. Содержание элементов питания в слоях 0,00-0,25 и 0,25-0,35м составляло: гумуса – 1,32-1,62 %; легкогидролизуемого азота – 59,9-62,1 мг/кг; подвижного фосфора – 47,1-48,7мг/кг; обменного калия – 293,5-319,5мг/кг. Агротехника выращивания томата в основном выдержана по астраханской технологии, на всех вариантах полевых опытов вносились полные минеральные удобрения в дозе $N_{90}P_{135}K_{60}$, режим влажности почвы поддерживался на уровне 75-80% НВ на капельном орошении [1,3].

Объект исследования. 4 образца томата: 2 сорта – Новичок, Моряна и 2 сортообразца – Новый-1, Калмыцкий жаростойкий. В качестве мульчирующего материала использовали: рисовую шелуху, опилки и мешковину.

Схема опыта. Определить влияние органического мульчирующего материала на урожайность и качество различных сортообразцов томата при схеме посадки 1,4*0,2 м на капельном орошении (2012-2014 гг.). «Фактор А» Вид мульчирующего материала: 1. Контроль – без мульчирования; 2. Рисовая шелуха; 3. Опилки; 4. Мешковина. «Фактор В» Сортообразцы и сорта: 1. Новичок; 2. Моряна; 3. Новый-1; 4. Калмыцкий жаростойкий.

Учеты и наблюдения велись в соответствии с методикой полевого опыта в овощеводстве и бахчеводстве (В.Ф. Белик, 1992). Площадь посевной делянки – 21-42 м², учетной – 10,5-24 м². Повторность – трехкратная. В опыте 3 использовали следующие виды мульчирующего материала: рисовая шелуха – отходы рисового производства; опилки – отходы древесины лиственных пород; мешковина – мешочная ткань. Рисовую шелуху и опилки вносили под растения томата после высадки в открытый грунт слоем 0,08-0,1 м и шириной 0,3 м. Мешковину шириной 0,3 м раскладывали на ряд, делали крестообразные разрезы через 0,2 м, в которые высаживали рассадные растения томата по схеме 1,4х0,2м (1).

Результаты исследований. Впервые в условиях Республики Калмыкия при капельном орошении были проведены исследования по разработке элементов технологии возделывания растений томата. Результаты наблюдений показали, что на продолжительность прохождения фенологических фаз оказывали влияние, как сортовые особенности изучаемых образцов томата, так и схемы посадки. При всех изучаемых схемах посадки более быстрое прохождение фенофаз наблюдалось у сорта Моряна. Продолжительность фазы «высадка рассады – бутонизация» у этого сорта составила 15 суток, у остальных сортообразцов она была на 1-2 суток длиннее (табл. 1).

Таблица 1 – Влияние схемы посадки на продолжительность фенологических фаз растений томата различных сортообразцов, сутки (ср. 2012-2014 гг.)

Схема посадки, м	Сортообразец	Продолжительность фенологических фаз, сутки			Всего
		высадка рассады – бутонизация	бутонизация – цветение	цветение – созревание	
0,7х0,7 (2)	Н*	16	28	28	72
	М*	15	28	25	68
	Н-1*	16	28	26	70
	Кж*	17	30	27	74
0,8х0,8 (2)	Н*	17	31	27	72
	М*	15	28	25	68
	Н-1*	16	28	26	70
	Кж*	17	30	27	74
(0,9+0,5)х0,4 (1)	Н*	17	30	27	74
	М*	15	29	27	71
	Н-1*	16	29	25	73
	Кж*	17	30	28	75
1,4х0,2 (1)	Н*	17	30	27	74
	М*	15	30	26	71
	Н-1*	16	30	28	74
	Кж*	17	31	28	76

Примечание: Н* - Новичок; М* – Моряна; Н-1* – Новый-1; Кж* – Калмыцкий жаростойкий.

В целом, следует отметить, что у сорта Моряна при широкорядных схемах посадки – 1,4х0,2 м (1) и (0,9+0,5)х0,4 м (1) – продолжительность всех фенофаз составляла 71 сутки. При квадратно-гнездовых схемах продолжительность фенофаз у этого сорта сократилась на 3-е суток. Самое продолжительное прохождение фенофаз отмечалось у сортообразца Калмыцкий жаростойкий, который сохранял ту же закономерность ускоренного прохождения фенофаз при квадратно-гнездовых схемах посадки.

Нами также было изучено влияние различных видов органических мульчирующих материалов на изменение влажности почвы под растениями томатов разных сортообразцов. Количество выпавших осадков в период вегетации томата по годам было неодинаковым, что потребовало провести неодинаковое количество поливов. Мульчирующие материалы, за счет снижения физического испарения с поверхности замульчированной почвы, в разной степени способствовали лучшему сохранению влаги в корнеобитаемом слое. За годы исследований предполивная влажность под мульчирующими материалами в течение вегетации была в 1,12-1,17 раза выше, чем на контроле без мульчирования. Опилки как и рисовая шелуха обладали хорошим влагосохраняющим эффектом. Предполивная влажность почвы под этими материалами была выше контроля: в мае на 11,4%; в июне на 13,2%, в июле на 11,8%; в августе на 11,3%. На варианте с мешковиной этот показатель был на 7,9% меньше, чем на варианте с использованием рисовой шелухи. За период вегетации томата выпало в 2011 году – 110 мм осадков, в 2012 году – 147 мм, в 2013 году – 94 мм и в 2014 году – 114 мм, что в среднем составило 87,4 мм продуктивных осадков. В зависимости от гидротермических условий, в разные годы для увлажнения активного слоя почвы, потребовалось провести от 22 до 25 вегетационных поливов, нормой 150 м³/га [7,8]. Суммарное водопотребление томата в зависимости от изучаемых вариантов по мульчированию почвы было неодинаковым, что составило на контроле 4854 м³/га, на других вариантах в зависимости от защитного материала от 4351 до 4504 м³/га (табл. 2).

Таблица 2 – Суммарное водопотребление томата Новый-1 при капельном орошении с использованием мульчирующих материалов (ср. 2011-2014 гг.)

Вид мульчирования	Продуктивные осадки, м ³ /га	Оросительная норма, м ³ /га	Использовано из почвенных влагозапасов, м ³ /га	Суммарное водопотребление, м ³ /га	Коефф-т водопотребления, м ³ /га
Контроль (без мульчирования)	874	3450	530	4854	113,9
Рисовая шелуха	874	3170	460	4504	86,9
Опилки	874	3050	427	4351	86,7
Мешковина	874	3200	415	4489	94,3

Применение рисовой шелухи и опилок давало наибольший эффект от регулирования температурного и влажностного режимов почвы и более рационального проведения поливов. Коэффициент водопотребления томата по сортообразцу Новый-1 составил на контроле – 113,9 м³/т, на других вариантах от 86,7 до 94,3 м³/т урожая.

Улучшенные условия выращивания при оптимальной схеме посадки 1,4*0,2 м и мульчировании почвы различными органическими материалами способствовали

активизации темпов ростовых процессов растений и плодообразованию изучаемых сортов томата [9]. Наилучший прирост все изучаемые сорта имели на варианте с использованием рисовой шелухи в качестве мульчи. Более активное развитие растений на этом варианте прослеживалось при прохождении всех фенологических фаз. Показатели биологической продуктивности, являются определяющими при оценке сортов. Лидером на контроле и на вариантах с разными видами мульчирующих материалов был сорт Новый-1. На варианте с применением рисовой шелухи получена урожайность этого сорта 51,8 т/га, что на 9,2 т/га выше, чем на варианте без мульчирования (табл. 3). Высокий выход стандартных плодов отмечен у всех изучаемых сортов на вариантах с мульчей. Сорт Калмыцкий жаростойкий выделялся количеством нестандартных плодов и более высоким отходом: на варианте без мульчирования – 13,5%, под рисовой шелухой – 9,7%, под опилками – 10,4%, под мешковиной – 11,6%.

Таблица 3 – Структура урожая сортов томата при схеме посадки 1,4*0,2 м (1) и различных видах мульчирования (среднее 2012-2014 гг.)

Вид мульчирования (А)	Сорт (В)	Урожайность, т/га	Структура плодов по ГОСТу, %		
			стандарт	нестандарт	отход
Контроль (без мульчирования)	Н*	38,0	90,2	7,1	2,7
	М*	40,3	90,5	7,0	2,5
	Н-1*	42,6	92,7	5,0	2,3
	Кж*	41,4	86,5	9,6	3,9
Рисовая шелуха	Н*	45,8	93,2	4,7	2,1
	М*	46,4	93,9	4,3	1,8
	Н-1*	51,8	95,1	3,3	1,6
	Кж*	49,9	90,3	6,2	3,5
Опилки	Н*	44,5	92,6	5,2	2,2
	М*	45,7	93,1	4,9	2,0
	Н-1*	50,2	94,8	3,3	1,9
	Кж*	48,5	89,6	6,7	3,7
Мешковина	Н*	41,3	91,3	6,3	2,4
	М*	42,8	92,4	5,3	2,3
	Н-1*	47,6	93,2	4,7	2,1
	Кж*	45,7	88,4	7,8	3,8
НСР ₀₅		НСР (А) – 3,2 НСР (В) – 3,3			

Изучение биохимического состава плодов томата различных сортов показало, что органические мульчирующие материалы не оказали существенного влияния на качество продукции (рис. 1). По содержанию сухого вещества на всех вариантах можно выделить плоды сорта Моряна. Количество сухого вещества в плодах этого сорта изменялось от 5,86 до 6,04%. Среди изучаемых сортов с наиболее высоким содержанием сахара являлся сорт Калмыцкий жаростойкий.

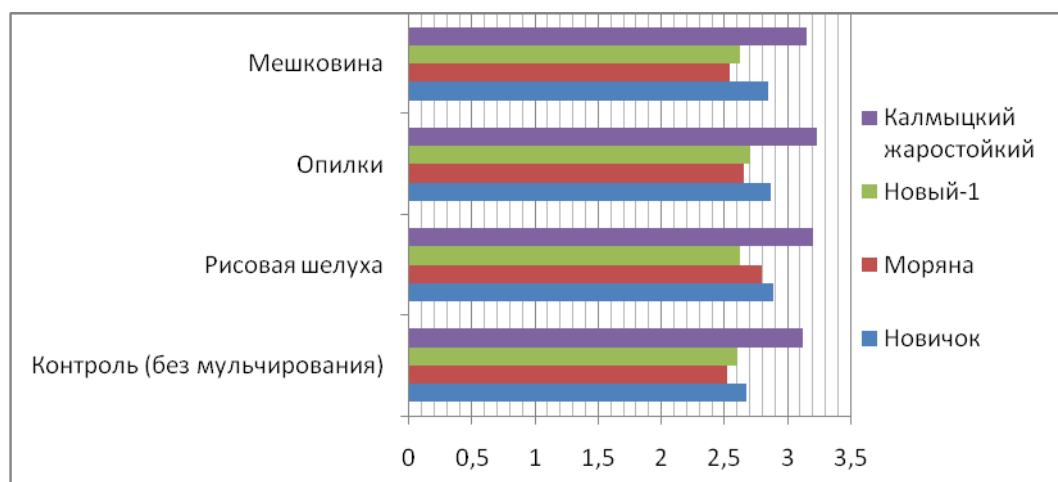

Рисунок 1 – Сумма сахаров в плодах различных сортообразцов томата при выращивании под мульчирующими материалами (среднее 2012-2014 годы), %.

Содержание суммы сахаров в плодах этого сортообразца было высоким на всех вариантах и составило 3,12-3,24%. Данный сортообразец также выделялся по показателю кислотности, которая составила 0,31-0,35%. У районированного сорта Моряна содержание суммы сахаров составило 2,52-2,80%, а кислотность составила 0,41-0,55%.

Заключение. На продолжительность прохождения фенологических фаз растений томата оказывали влияние, как сортовые особенности изучаемых образцов, так и схемы посадки. У сорта Моряна при квадратно-гнездовых схемах посадки 0,7 х 0,7 м (2) и 0,8 х 0,8 м (2) продолжительность фенологических фаз составила 68 суток; у сортообразца Калмыцкий жаростойкий при однострочной схеме 1,4 х 0,2 м (1) – 76 суток.

Наибольшим влагосохраняющим эффектом обладали рисовая шелуха и опилки. Предполивная влажность почвы за вегетационный период под этими материалами была выше контроля на 11,0%, под мешковиной на 6,6%. Использование мульчирующих материалов в виде рисовой шелухи и опилок как дешевых органических материалов позволило более экономно расходовать поливную и почвенную влагу. Оросительная норма на контроле (без мульчирования) составила 3450 м³/га, на вариантах с мульчированием 3050-3200 м³/га. Наиболее низкие коэффициенты водопотребления получены при использовании опилок и рисовой шелухи, что составило 86,7-86,9 м³/т урожая, без мульчи – 113,9 м³/т. Мульчирование почвы опилками и рисовой шелухой позволяло снизить засоренность посевов в 1,2-1,7 раза по сравнению с контролем.

Усовершенствование рассадной технологии выращивания томата в условиях светло-каштановой почвы с использованием оптимальной схемы посадки и мульчирующих материалов, новых сортообразцов позволило существенно повысить урожайность и качество томата. По сортообразцу Новый-1 прибавка урожайности по отношению к сорту Новичок – составила 6,0 т/га, по сортообразцу Калмыцкий жаростойкий – 4,1 т/га при урожайности 49,9-51,8 т/га.

Данные биохимического анализа плодов томата показали, что содержание сухого вещества у районированного сорта Моряна превышало другие сортообразцы и составила 5,86-6,04%. Среди изучаемых томатов высоким содержанием сахаров и низкой кислотностью обладали плоды сортообразца Калмыцкий жаростойкий. Сумма сахаров данного сортообразца изменялась 3,12-3,24%, по показателю кислотности от 0,31 до 0,35%.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Белик, В.Ф. Методика опытного дела в овощеводстве и бахчеводстве [Текст]/ В.Ф. Белик.- М.: «Агропромиздат», 1992.- 319 с.
- 2 Государственная программа развития сельского хозяйства и регулирование рынка сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия Республики Калмыкия на 2013-2020 годы [Текст]/ Постановление от 29 ноября 2012 года № 457.- Калмыкия, г. Элиста.
- 3 Зволинский, В.П. Климат Северного Прикаспия на рубеже веков [Текст]/ В.П. Зволинский, Т.П. Лавелина, Е.К. Батовская.- М.: Из-во “Современные тетради”, 2007.- 24 с.
- 4 Авдеев, А.Ю. Селекция томата для разных целей использования, классификации сортов и технологии выращивания в Нижнем Поволжье [Текст]/ А.Ю.Авдеев.- Астрахань, 2012.-211с.
- 5 Байрамбеков, Ш. Б. Оптимальные схемы посадки раннеспелых сортов в Нижнем Поволжье [Текст]/ Ш.Б. Байрамбеков, Н.К. Дубровин// Картофель и овощи.- 2006.- № 2.- С. 23.
- 6 Батыров, В.А. Влияние агротехнических приемов на урожайность томата в центральной зоне Калмыкии [Текст]/ В.А. Батыров, М.М. Оконов// Проблемы развития АПК региона.-2015.- № 22.- С. 4-5.
- 7 Goyal, M.R. Growth characteristics of trickle irrigated vegetables.- Drip, trickle irrigation in actijn. St/+joseph, Mich, [Text]/ M.R. Goyal, L.E. Rivera,E. Caraballo// Santiago.1985.- t.1.- P.- 249-254.
- 8 Soil water availability and water use efficiency[Text]/ Wallach Rony// JIRCAS Int.Symp.Ser.- 2002.- №10.- P. 35-40.
- 9 Baker, J.T. Interactions of Poultry Litter, polyethylene Mulch, and Floating Row Covers on Triploid Watermelon. [Text]/ J.T. Baker, D.R .Earhart., M.L. Baker, F.J. Dainello, V.A. Haby// Hort Science. 1998.- August.- Vopl.- 33.

RESUME

The article presents data of studying the influence of the planting scheme on the duration of phenological phases of tomato plants, application of organic mulch materials and their impact on water use of tomato.

А. А. Жабуов, Тағам өнімдерін өңдеу технологиясы кафедрасының магистранты

А. Б. Абуова, ауыл-шаруашылығы ғылымдарының докторы, доцент

А. Ж. Рустемова, техника ғылымдарының магистрі

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлы-техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ҰНДЫ КОНДИТЕРЛІК ӨНІМДЕРДІ ӨНДІРУ, КЕЗДЕСЕТІН ҚАТЕРЛЕР

Аннотация

Мақалада тағам қауіпсіздігі мәселесі көтеріліп, өнімдерден келетін қауіп-қатерді болдырмау немесе алдын-алу қазіргі өндірушілердің алға қойған негізгі мақсаты болып табылатыны қарастырылған. Авторлар ұнды кондитерлік өнімдерге сипаттама беріп, печенье өндіру технологиясын ашып көрсете отырып кездесетін ақаулар мен қатерлердің алдын-алу үшін НАССР жүйесін енгізу тиімді екенін көрсеткен

Кілт сөздер: НАССР, ұнды кондитер өнімдері, қантты печенье, Техникалық Регламент, үгілмелі печенье, МЕМСТ 24901-89, химиялық қатерлер, физикалық қатерлер, биологиялық қатер.

Бүгінгі таңда Бүкіл Әлемдік Сауда ұйымына енген экспорттаушы елдер өздерінің тауарларының жоғары сапасына көңіл бөледі. Бұл сауда ұйымының сапа көрсеткіштеріне деген жоғары талаптарымен түсіндіріледі. Мысалы Еуропа елдеріне тауарды экспортқа шығару үшін тағам қауіпсіздігі талаптарына экспорттаушы елдің заңнамалары сәйкес болуы керек. Қауіпсіздік мәселесіне көңіл бөлмей шығарылған тауар, әлеуметтік қана емес, политикалық және экономикалық проблемалардың өзегі болуы мүмкін. Дүниежүзілік Сауда Ұйымы өз қатысшыларынан жоғарғы сапа көрсеткіштерін қамтамасыз ететін, тағам өнімдерінің қауіпсіздігі жүйелерін қолдануын талап етеді. Сондықтан өнімдерден келетін қауіп-қатерді болдырмау немесе алдын-алу қазіргі өндірушілердің алға қойған негізгі мақсаттары болып табылады.

Сапа көрсеткішін қамтамасыз ету үшін Кедендік одаққа мүше елдер тағам қауіпсіздігі жайлы Техникалық Регламентқабылдады. Бұл техникалық шарттардың негізінде бүкіл әлемдік НАССР принциптері жатыр. Өндірісте бұл принциптерді қолдану арқылы кездесетін қауіп-қатерлердің тиімді басқаруға болды.

Тағам өнімдерінің ішінде ұнды кондитерлік өнімдер тұтынушылардың кең сұранысына ие. Олар қолданылатын шикізатына және технологиясына қарай сан алуан болып келеді: печенье, вафли, крекер, пряник, галеттер, кекс, торттар т.б..

Қантты печенье – әлсіз немесе орташа клейковиналы ұн қосылған, пластикалық қамырдан жасалады. Қанттың мөлшері 20-30% , майдың мөлшері 9,5% аз болмауы тиіс. Қантты печенье нәзіктілігімен және бетінде суреті болуымен ерекшеленеді.

Үгілмелі печеньеінің құрамында қант пен маргариннің массалық үлесі жоғары болады. Сонымен қатар жұмыртқа мен сүт өнімдері кеңінен қолданылады.

Печенье өндірісі келесі кезеңдерден тұрады: шикізатты дайындау, қамыр дайындау, қамырды формалау, пісіру, суыту, қаптау. Негізгі шикізат болып ұн, қант, маргарин саналады. Ұнды арнайы елегіш аппаратта елеп ауамен қанықтырады және металл қоспаларынан айырады. Ауамен қаныққан ұн эмульсиямен жақсы араласып, өнімнің сапасын жақсартады. Маргаринді бөлме температурасына дейін жылытады. Тоңазытқыштан келген салқын маргарин қамыр араластыру уақытында кесектеніп дұрыс араласпай қалуы мүмкін [1].

Барлық қосымша шикізаттар,қопсытқыштар,ароматизаторлар,жұмыртқа және сүт өнімдері електен өткізіледі.

Печенье өндірісінде негізгі процесс ол қамыр дайындау. Печенье түріне қарай олар әр түрлі аппараттарда дайындалады. Мысалы: қантты печенье және пряник өнімдері Z-тәрізді қамыр илегіштерде, үгілмелі печенье миксерлерде, вафли қамыры турбо миксерлерде дайындалады. Ұнның массалық үлесі қантты печенье және пряник өнімдерінің құрамында жоғары болғандықтан, олардың қамырлары тығыз текстуралы болып келеді. Ал үгілмелі печеньеінің құрамында қант пен маргариннің массалық үлесі жоғары. Олардың біртекті араласуы үшін айналу жылдамдығы басқарылатын миксерлер қолданылады.

Қамырға форма беру үшін қамырдың реологиялық қасиеттеріне байланысты әр түрлі қондырғылар қолданылады. Қантты печеньеелерді формалауда роторлы машиналар, ал үгілмелі печеньеелер мен пряниктерді формалауда валкалы сығу машиналары қолданылады. Өнімді формалағанда сыртқы түрімен, қоса пішінінің белгілі бір өлшемдерге сәйкестендіру керек. Әртүрлі пішіндегі печеньеелер пісу кезінде біртекті піспейді де, тауарлық сипаты төмендейді.

Формаланған полуфабрикаттар пешке жіберіледі. Онда күрделі физико-химиялық, коллоидтты процесстер жүреді, ылғал жоғалады. Жоғары температураның әсерінен полуфабрикаттың бойында температура мен ылғалдың миграциясы орын алады. Пісудің бастапқы кезеңінде өнімнің бетіндегі ылғал өнімнің ортасына қарай миграцияланады, пісудің соңғы кезеңінде өнімнің ортасындағы ылғал сыртқа қарай миграцияланады. Пісірудің соңғы кезеңінде өнім бетінің температурасы 180С, өнім ортасындағы температура 106...108С шамасында болады. Жоғарғы температураның әсерінен химиялық қопсытқыштар ыдырап газ тәрізді заттар түзеді, өнімнің көлемі өседі.Печеньеелерді пісіру тунелді немесе ротоционды пештерде пісіріледі. Тунелді пештер қантты печенье өндірісінде кеңінен қолданылады. Негізгі кемшілігі белгілі бір қондырғыға арналуы және жоғарғы энергия тұтынуы болып табылады.

Обылысымыздағы көптеген кондитерлік цехтар негізінен ротоционды пештерді қолданады. Олар печеньеден басқа да өнімдерді дайындауға мүмкіндік береді,яғни бір ассортиментпен тоқталып қалмайды. Печеньеелерді пісіру кезінде температура мен уақытты қатаң қадағалайды. Наубайханашы өнімнің органолептикалық көрсеткішін жақсы айыратын тәжірибелі болғаны абзал.

Печеньеелерді дұрыс суыту маңызды процесстердің бірі болып табылады. Әсіресе қантты печеньеелердің суыту кезіндегі температуралық режимдердің сақталмауы өнімде дефектілердің болуына әкеліп соғуы мүмкін. Қантты печеньеелерді бөлме температурасына дейін 4м/с ауа айналымында суыту керек. Өте салқын ауамен суытуға болмайды. Мұндай жағдайда печенье жарылып сынғыш қасиетке ие болады.

Үгілмелі печеньеелерді дұрыс суытпаған жағдайда пісіруші бетке жабысып қалып, өнімнің зақымдалуы орын алуы мүмкін. Мұндай жағдайда пісіруші бетті жылытып барып өнімді түсіру керек.

Өнімдерді қаптау автоматты немесе жартылай автоматтандырылған машиналарда жүргізіледі. Қазіргі кезде сауда орталықтарының көбеюіне байланысты печеньеелерді flow pack қаптамалардың көлемі артып келеді. Олардың артықшылығы печеньеіні ауасыз ортада сақтауға мүмкіндік береді. Соның арқасында печеньеелерді 6 айға дейін сақтауға болады.

Печенье өнімдерде кездесетін ақаулар МЕМСТ24901-89 нормаланады. Үгілмелі печенье бөгде иіссіз дәмсіз, біртекті пісірілген, өзіне тән формада болуы тиіс. Сындырған кезде біртекті текстуралы және барлық компоненттер тегіс араласқан болуы тиіс.

Ұнды кондитер өнімдерінің ақаулары көбінесе шикізаттың әсерінен болады. Печенье өндірісіне қолданылатын ұнның құрамындағы клейковинаның мөлшері аз болса өнім тығыз текстуралы, көтерілмей піседі. Өндірісте бұл ақауды шешу үшін құрғақ клейковина қосады [2].

Құрғақ клейковина табиғи қоспа болғандықтан оны ұнның сапасы қалыпқа келгенше ұнның массасынан 2% дан 30% дейін қоса беруге болады. Мұндай ұндағы ақаулар Қазақстанның солтүстік облыстары мен Ресейден келген ұндарда байқалады. Жергілікті ұнның сапасы печенье өндірісіне өте қолайлы болып табылады.

Қантты печеньеде көп кездесетін ақаулардың бірі сынғыштығы. Бұл өнімді тасымалдауда үлкен проблемалар тудырады. Негізгі себеп технологиялық процестің дұрыс сақталмауы болып табылады. Қантты печенье сынуының негізгі себептері печенье бойындағы ылғалдың дұрыс миграцияланбауы болып табылады. Ол үшін қамыр дайындаудан бастап қаптауға дейінгі технологиялық процессті қатаң қадағалау керек. Қамырды дайындау кезіндеоның эмульсиясы біртекті араласқан және қамырдың температурасы 25-28С шамасында болуы тиіс.

Печенье сапасын тексеру барысында өндірістік сипаттағы ақаулар (күйген, дұрыс піспеген, дұрыс араласпаған, басқа да қоспалар) және сақтау параметрлерін дұрыс сақтамаудан болатын ақаулар (көгеру, қатайып қалу, қышқылданып кету) көптеп кездеседі.

Ұнды кондитерлік өнімдерін өндіруде тағам қауіпсіздігін қадағалау қатаң түрде жүргізілуі тиіс. Себебі 021/11 Тағам қауіпсіздігі жайлы Техникалық Регламент сәйкес өнімінің сапалылығына, қауіпсіздігіне өндірушілер жауапты болып табылады [3].

Тағам қауіпсіздігі жүйесін қамтамасыз ету үшін өндірістегі қауіп-қатер нүктелерін анықтайды. Қатерлер биологиялық, химиялық, физикалық болып бөлінеді. Биологиялық қатерлерге әр түрлі микроорганизмдер, вирустар, бактериялар, саңырауқұлақтар т.б жатады. Көбінесе бактериологиялық уланулар жиі кездеседі. Олардың қоздырғыштары адам ағзасына түсіп улы токсиндер бөле отырып, қарқынды дамиды. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының зерттеуі бойынша әлемдегі әрбір үшінші адам жылына кем дегенде бір рет уланады екен.

Ұнды кондитерлік өндірісінде биологиялық қатердің үлесін төмендететін процесс пісіру болып табылады. Осы кезеңде көптеген микроорганизмдердің көзі жойылады.

Химиялық қатерлерге ауыр металдар, жуушы және дезинфекциялық заттардың қалдықтарының өнімге түсуі, бояғыштар, консерванттар, пестицидтер, антибиотиктер, т.б жатады.

Физикалық қатерлерге металл, ағаш, шыны үгінділері, сияқты бөгде заттардың тағамға түсіп кетуінен болатын қатерлер [4].

Өнімнің негізгі ластану ошақтары өндіріс орыны, қондырғылар, процесстер, қызметкерлер, қаптау, сақтау және сату орындары болуы мүмкін. Өнім өндірілетін ғимарат пен қондырғылар санитарлық эпидемиологиялық талаптарға сәйкес болуы тиіс. Қызметкерлерді қондырғылар мен процесстерді басқаруға, гигиеналық талаптарды орындауға үнемі оқытып үйретіп отыру қажет. Ол үшін өндірісті қадағалау бағдарламасы жасалады.

Өнім сапасы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін НАССР жүйесі ең тиімді жүйе болып табылады. Жүйе өндірісте болу мүмкін қауіп-қатерді төмендету, алдын-алу, түзету шараларын алдын-ала ұйымдастыру арқылы қауіп-қатерді тиімді басқаруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар жүйенің тиімділігін белгілі бір уақыт сайын тексеріп отыру арқылы өндірістік қадағалау бағдарламасын үнемі жетілдіріп отырады [5].

Сонымен НАССР жүйесінің келесі 7 принциптерін қолдану ұнды кондитер өнімдерін өндіруде кездесетін қатерлердің алдын алады.

Бірінші принцип өнімнің тұтынушы денсаулығына қауіп төндіруі мүмкін қатерлерді анықтау болып табылады

Екінші принцип бойынша анықталған қауіптің тағамдық тізбектегі орнын анықтау. Яғни қауіп қатер орыны өндірісте болса технологиялық процестің қай кезеңінде орын алғанын анықтау.

Үшінші принцип қауіп-қатер нүктесінің мәнін анықтау. Мысалы: өнім құрамындағы кадмидің мөлшері 0,5мг/кг-нан аспауы керек. Яғни қауіп-қатер нүктесінің мәні осы шамадан асып кетсе түзету шараларын жасау керек.

Төртінші принцип қауіп-қатер нүктесіне мониторинг жасау. Қауіп-қатер нүктесін белгілі бір уақыт аралығында қадағалап, қадағалау нәтежиелерін журналдарға жазып отыру керек.

Бесінші принцип қойылған қауіп қатер нүктелерінің мәні, бекітілген мәннен асып кеткен жағдайда түзету шараларын ұйымдастыру болып табылады. Барлық орын мүмкін жағдайларға алдын-ала шаралар ұйымдастырып, қауіп-қатер орын алған жағдайда шараларды тиімді қолдана білу керек.

Алтыншы принцип өндірістегі НАССР жүйесінің тиімділігін тексеріп, жүйені үнемі жаңартып, жетілдіріп отырады.

Жетінші принцип бойынша барлық жасалған қадағалаулар мен өзгерістерді іс-қағазға тіркеу, іс-қағазды дұрыс жүргізуді ұйымдастыру болып табылады.

Тағам қауіпсіздігін қамтамасыз етудің заманауи жүйелерін меңгеру, оны өндіріске енгізу, қазіргі заман талабы екенін ескерсек, еліміздегі өндіріс орындарының бәсекеге қабілетті өнім шығаруына мүмкіндік беретін негізгі шарттардың бірі, осы жүйе екеніне көзіміз жетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Зубченко А.В. Технология кондитерского производства: учебное пособие/ Государственный технологический академия. Воронеж, 1999. 432с.

2 Технический регламент Таможенного союза « О пищевой безопасности» (ТР ТС 021/2011)

3 И.А.Рогов, Н.И.Дунченко, В.М. Позняковский, А.В.Бердугина, С.В.Купцова: Безопасность продовольственного сырья и пищевых продуктов: учебное пособие/ «Вузовское образование», Саратов, 2014, 41с

4 Никитченко В.Е, Серёгин И.Г Система обеспечения безопасности пищевой продукции на основе принципов НАССР учебное пособие/ РУНД, 2010. -205с

5 Романов А.С, Давыдов Н.И, Шатнюк Л.Н, Матвеева И.В, Позняковский В.М Экспертиза хлеба и хлебобулочных изделий: учебное пособие/ «Вузовское образование» Саратов, 2014, 287с

6 Никифорова Т.Е. Безопасность продовольственного сырья и продуктов питания: учебное пособие/ ГОУ ВПО «Иван.гос.хим.- технол.ун-т», Иваново, 2007, 132 с.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается вопрос о безопасности пищевых продуктов, а также предотвращение и избежание возможных рисков мучных кондитерских изделий. Авторы описали виды мучных кондитерских изделий, технологию производства, дефекты которые встречаются при производстве, а также об эффективности системы НАССР.

RESUME

The article raised the question of food safety , prevent and reduce the risk of flour confectionery products . The authors described the pastries , the production technology , as well as talked about the effectiveness of the HACCP system.

Б. Н. Авжаева¹ – магистрант 2-го курса

Н. Л. Цаган-Манджиев², к.с.-х.н., с.н.с.,

¹ФГБОУ ВО «Калмыцкий государственный университет им. Б. Б. Городовикова», г. Элиста, Россия

²ФГБНУ «Калмыцкий научно-исследовательский институт сельского хозяйства им. М. Б. Нармаева», г. Элиста, Россия

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ФИТОМЕЛИОРАТИВНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ НА ЧЕРНЫХ ЗЕМЛЯХ

Аннотация

В статье приводятся данные по изучению экономической эффективности фитомелиоративных мероприятий, направленных на предотвращение опустынивания Черных земель.

Ключевые слова: фитомелиоративные мероприятия, экономическая эффективность, биоэнергетический коэффициент.

Объектом наших исследований служили пастбищные угодья, на которых были проведены фитомелиоративные мероприятия (коренное улучшение путем посева многолетних трав - на деградированных пастбищах и закрепление песков путем посадки кустарников и посева многолетних трав – на открытых песчаных массивах). Экспериментальная проверка использования созданных пастбищ в хозяйствующих субъектах различных форм дала нам возможность рассчитать экономическую эффективность фитомелиоративных мероприятий на Черных землях [1,2].

После проведения фитомелиоративных работ процессы дефляции почв прекращаются. Кроме этого значительно увеличивается кормоемкость угодий, что позволяет увеличить выход животноводческой продукции при лучшей сохранности поголовья.

Таблица 1- Оценка биоэнергетической эффективности технологии создания пастбищ на открытых песках

Показатели	Культуры					Итого
	Житняк	Полынь	Прутняк	Колосняк гигантский	Терескен	
1	2	3	4	5	6	7
Ботанический состав, %	10	20	20	40	10	100
Урожайность, кг/га сухой массы	83	260	300	848	130	1621
Коэффициент использования, %	50	60	70	40	50	
Поедаемой массы, кг/га	42	156	210	330	65	812

Продолжение таблицы 1						
1	2	3	4	5	6	7
Энергетическая ценность урожая: - по валовой энергии V_1 (МДж) - по обменной энергии V_2 (МДж)	747 399	2881 1346	3770 2062	6237 2607	1103 609	14738 7083
Затраты энергии на производство МДж/га O_k	-	-	-	-	-	4779
Биоэнергетический коэффициент: - по валовой энергии (V_1O_2) - по обменной энергии (V_2O_2)	-	-	-	-	-	3,08 1,48

Как видно из таблицы 1 биоэнергетический коэффициент по валовой (ВЭ) и обменной (ОЭ) энергии соответственно составил 3,08 и 1,42, т.е. затраты на энергоресурсы практически полностью компенсируются в первый год после передачи восстановленных угодий в сельскохозяйственное использование.

По данным Черноземельской опытной станции продолжительность жизни пастбищных агроценозов на песках составляет не менее 10 лет, а при соблюдении рациональных режимов использования их долголетие равноценно природным пастбищным ассоциациям [1,2].

Изученная нами эффективность зимнего выпаса овец на закрепленных песчаных массивах кроме биоэнергетической оценки подкрепляют и данные производственных опытов (табл. 2).

Таблица 2 - Эффективность зимнего выпаса овец на закрепленных песках

Показатели	Опытный участок (закрепленные пески)	Контрольный отарный участок
Площадь участка в т.ч. закрепленные пески	2480га 220 га	2545 га -
Запас кормов на закрепленных песках, тонн	525,6	-
поедаемый	315,3	
Поголовье овцематок	500	406
Количество ягнят на 100 голов	59,9	52,0
Настриг шерсти, кг физический вес	2756	2041
Настриг шерсти в среднем на 1 голову, кг	3,3	2,62
Падеж + прирезка за зиму. %	6,59	10,0

Таким образом, выпас на закрепленных песках позволил повысить выход ягнят на 15,2% и настриг шерсти на 25,9%.

Проведенный анализ показывает, что овцеводство может стать высокодоходной отраслью при условии проведения соответствующих мер по восстановлению и фитомелиорации природных кормовых угодий.

В этой связи следует напомнить, что содержание овец будет оправдано если выручка от реализации продукции животноводства превысит прямые затраты.

Затраты на фитомелиорацию 1 гектара пастбищ не превышает в условиях Черных земель 9-10 тыс.руб., причем эти затраты необходимо учитывать равными долями на срок использования пастбищных угодий, который в среднем составляет 10 лет. Таким образом, дополнительные затраты не превышают 1.0 тыс.руб. с учетом уходных работ.

На 1 гектаре улучшенных пастбищ содежится в 5 раз больше овец, чем на угодьях, не подвергавшихся коренному улучшению.

При настриге шерсти 3 кг и ее цене 40 руб. за 1 кг только за счет шерсти будет получено 600 руб. и за счет мяса баранины 4200 руб.

Таким образом дополнительная выручка с 1 га составляет 4,8 тыс.руб., что превышает затраты в 4,8 раза.

Для последнего времени в мировой практике для оценки эффективности проводимых агротехнических и других приемов традиционным был оценочный денежный эквивалент. Однако он не всегда давал истинное стоимостное представление, которое меняется по ряду причин.

Наиболее применяемым методом анализа производства кормов является их оценка по показателю энергетической эффективности – отношение аккумулированной энергии в продукции к затраченной на ее производство энергии. Это дает возможность в любой экономической ситуации наиболее точно учесть и единообразно выразить только прямые затраты энергии на технологию возделывания, но и энергию, воплощенную в средствах производства и полученной продукции. Проведенный на основе этого анализ позволяет оценить эффективность различных приемов технологий. Сравнить их с точки зрения расхода энергии и определить пути ее экономии.

Для расчета затрат энергии на возделывание сельскохозяйственных культур использовали данные технологических карт с установленными нормативными показателями.

Технология считается эффективной, если Кээ больше 1 (или больше 100%, если оценка ведется в процентах).

Таблица 3 - Энергетическая эффективность использования старовозрастных посевов многолетних

Показатели	Культуры			
	Прутняк	Терес-кен	Камфор-роза	Волос-нец
Урожайность сухой массы, т/га	3,00	2,66	2,68	1,70
Содержание энергии в урожае, МДж/га*	50070	44395	44729	28730
Содержание ОЭ в 1 кг сухого вещества	8,70	9,36	9,71	9,45
Затраты совокупной энергии, МДж/га	26200	23304	26022	16065
Содержание ОЭ в урожае, МДж/га	8570	8570	8570	7860
Коэффициент энергетической эффективности по валовой энергии	5,84	5,18	5,22	3,65
Коэффициент энергетической эффективности по ОЭ	3,04	2,72	3,03	2,04
Энергоемкость 1 т сухого вещества, МДж	2856	3222	3197	4623

* калорийность сухого вещества – 16.69 МДж/кг

Данные таблицы 3 свидетельствуют, что наиболее высокий коэффициент энергетической эффективности (Кээ) по валовой энергии – 5,84 был на травостоях прутняка, при 5,18-5,22 на травостоях терескена и камфоросмы. На травостоях волоснеца Кээ был значительно ниже и достигал – 3,65 Кээ по обменной энергии на травостоях изучаемых видов достигал от 2.04 (волоснец), до 3.04 (прутняк), что позволяет говорить о высокой энергетической эффективности создания искусственных фитоценозов с участием отмеченных многолетников.

Таким образом, фитомелиорация деградированных кормовых угодий путем посева многолетних трав и полукустарников и закрепление песков является экономически выгодным и основным резервом в повышении эффективности ведения сельскохозяйственного производства. Экологический эффект фитомелиоративных мероприятий не подлежит никакому сомнению.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Эффективность возделывания аридных кормовых растений и оценка их продуктивных качеств в условиях сухостепной зоны Республики Калмыкия. «Бизнес. Образование. Право». Вестник Волгоградского института бизнеса, 2012, № 4(21), с.84-88.

2 Шамсутдинов, З.Ш. Принципы и методы биологической мелиорации деградированных земель / З.Ш. Шамсутдинов // В кн. Почвенные ресурсы Прикаспийского региона и их рациональное использование в современных социально-экономических условиях.- Астрахань, 1994.- С. 32-34.

RESUME

The article presents data on the study of economic efficiency of phytomeliorative actions aimed at prevention of desertification of the Black lands.

Д. В. Айчанов, студент

С. Е. Денизбаев, магистр с.-х. наук, ст. преп.

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск, РК

ВЛИЯНИЕ МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ НА УРОЖАЙНОСТЬ ЕСТЕСТВЕННОГО ТРАВСТОЯ ЛИМАНОВ

Аннотация

В статье приведены сведения о влиянии минеральных удобрений на урожайность естественного травостоя лиманов.

Ключевые слова: *лиманы, минеральные удобрения, продуктивность лимана.*

В Западно-Казахстанской области одним из основных резервов создания устойчивой кормовой базы является интенсивное развитие лиманного орошения природных угодий на основе рационального использования местного стока воды.

Повышению продуктивности кормовых угодий способствуют научно обоснованные системы применения минеральных удобрений.

Данная статья подготовлена по материалам научных исследований проекта грантового финансирования Комитета науки Министерства образования и науки РК на 2015-2017 гг. «Восстановление продуктивности естественного травостоя лиманов с деградированной растительностью, обусловленной продолжительными перерывами в затоплении» под руководством кандидата технических наук Оңаева М.К.

Агрономические исследования направлены на изучение применения различных агрономических приемов улучшения лиманов, влияния подкормки минеральными удобрениями на урожайность травостоев лимана.

Наряду с обильным и постоянным увлажнением для получения высоких урожаев сена большое значение имеет регулярное внесение удобрений на кормовые площади. Эффективность минеральных удобрений значительно возрастает при орошении или при достаточном количестве атмосферных осадков. Содержание достаточного количества влаги в почве – необходимое условие нормального развития растений, она оказывает большое влияние на поступление в них элементов питания.

Почвы Западно-Казахстанской области отличаются сравнительно низким эффективным плодородием, они бедны подвижными формами азота и фосфора и богаты лишь обменным калием. Почвы лиманов, также не отличаются высоким плодородием в силу отрицательных физических и химических свойств. Поэтому важнейшим фактором повышения продуктивности кормовых трав являются минеральные удобрения в сочетании с орошением.

Применяемые в оптимальных нормах, дозах и соотношениях на фоне лиманного орошения удобрения способствуют не только улучшению видового состава травостоя, но и повышению урожайности и качества (таблица 1, 2).

Таблица 1 – Влияние минеральных удобрений на урожайность сена природного травостоя лимана по вариантам опыта №1

Варианты	Урожайность, ц/га	Прибавка урожайности, ц/га
Контроль (без удобрений)	44,6	-
N ₂₀ P ₂₀ K ₂₀	50,0	5,4
N ₃₀ P ₃₀ K ₃₀	47,8	3,2
N ₄₀ P ₄₀ K ₄₀	42,2	- 2,4
НСР ₀₅		2,9

Подкормка минеральными удобрениями оказала некоторое влияние на величину формируемого урожая. Если на ботанический состав удобрения не оказывали существенного влияния (это процесс не одного года), то мы видим, что варианты с дозами удобрения N₂₀P₂₀K₂₀ и N₃₀P₃₀K₃₀ обеспечили достоверную прибавку урожайности сена – 5,4 и 3,2 ц/га соответственно. Неэффективной оказалась норма азофоски в количестве 40 кг д.в./га, при котором получена урожайность ниже контроля на 2,4 ц/га (рис. 1).

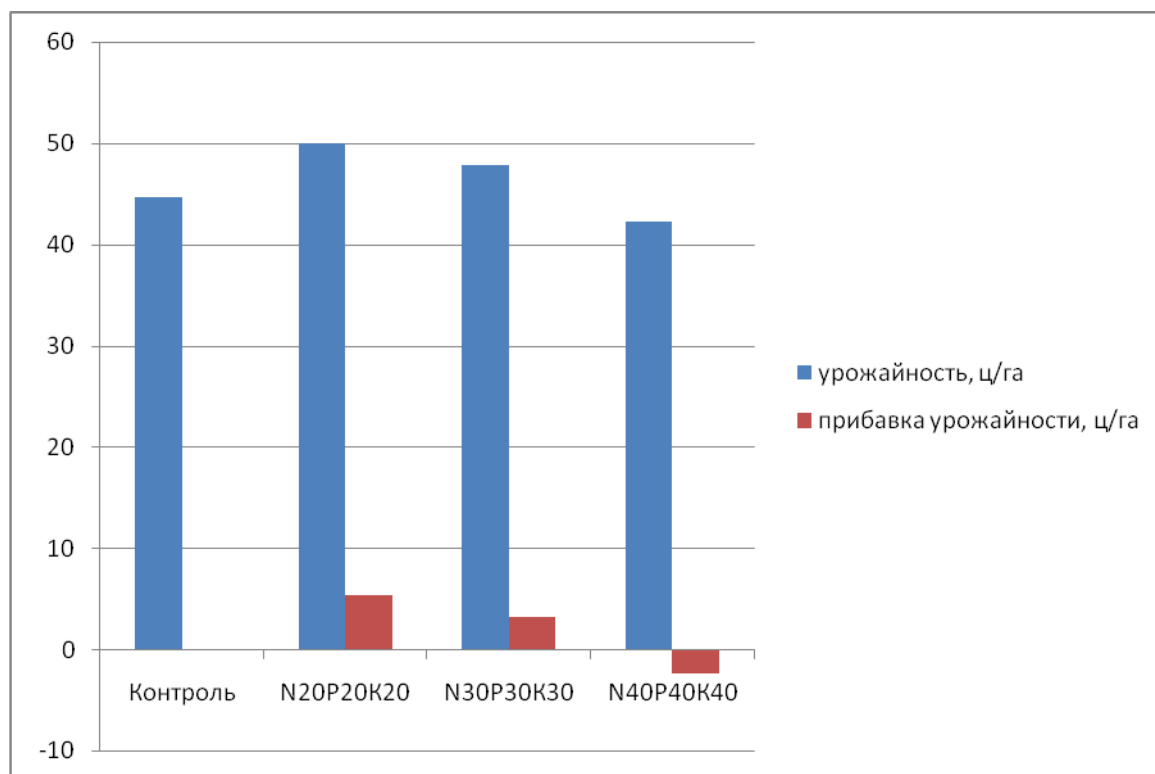

Рисунок 1 – Урожайность и прибавка урожайности сена природного травостоя лимана в зависимости от применения минеральных удобрений по вариантам опыта №1, ц/га.

В клетке 32 лимана лишь только на варианте N₃₀P₃₀K₃₀ была получена существенная прибавка урожайности сена в размере 7,3 ц/га. Тогда как более высокие нормы удобрения не оказывали положительного влияния на величину урожая.

Таблица 2 – Влияние минеральных удобрений на урожайность сена природного травостоя лимана по вариантам опыта №2

Варианты	Урожайность, ц/га	Прибавка урожайности, ц/га
Контроль (без удобрений)	43,6	-
N ₃₀ P ₃₀ K ₃₀	50,9	7,3
N ₄₀ P ₄₀ K ₄₀	42,7	- 0,9
N ₅₀ P ₅₀ K ₅₀	36,9	- 6,7
HCP ₀₅		3,2

Как и в первом случае, так и здесь просматривается определенная закономерность: с увеличением нормы азофоски до 40 и 50 кг д.в. на 1 га, происходит уменьшение урожайности сена (рис. 2).

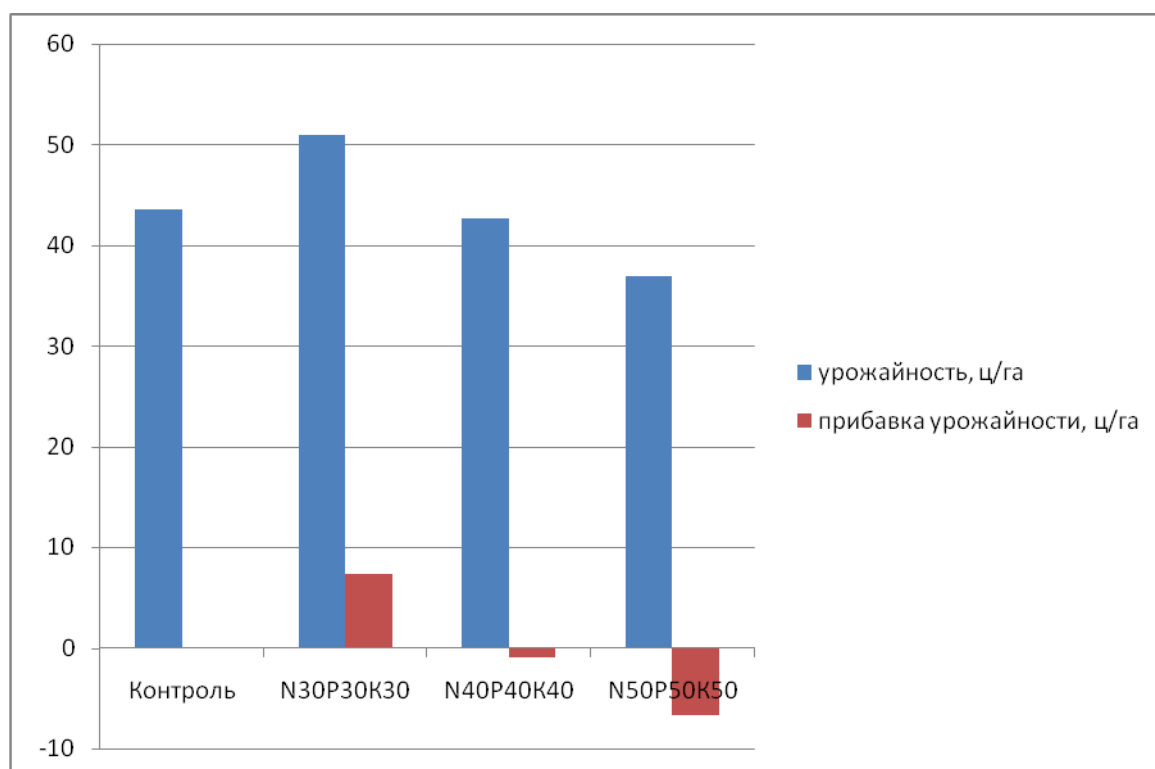

Рисунок 2 – Урожайность и прибавка урожайности сена природного травостоя лимана в зависимости от применения минеральных удобрений по вариантам опыта №2, ц/га

Это вероятно связано с нарушением соотношения элементов питания, в частности с переизбытком калия в почве. Поэтому когда в почве достаточно содержится калия, внесение его с удобрением имеет определенный предел. Необходимы дальнейшие исследования.

Что касается урожайности зеленой массы (таблицы 3, 4), складывается такая же картина: положительная прибавка урожайности по отношению к контролю получена только при применении удобрения в дозах N₂₀P₂₀K₂₀ и N₃₀P₃₀K₃₀ (рис. 3, 4).

Таблица 3 – Влияние минеральных удобрений на урожайность зеленой массы природного травостоя лимана по вариантам опыта №1

Варианты	Урожайность, ц/га	Прибавка урожайности, ц/га
Контроль (без удобрений)	88,6	-
N ₂₀ P ₂₀ K ₂₀	99,2	10,6
N ₃₀ P ₃₀ K ₃₀	96,0	7,4
N ₄₀ P ₄₀ K ₄₀	88,0	- 0,6

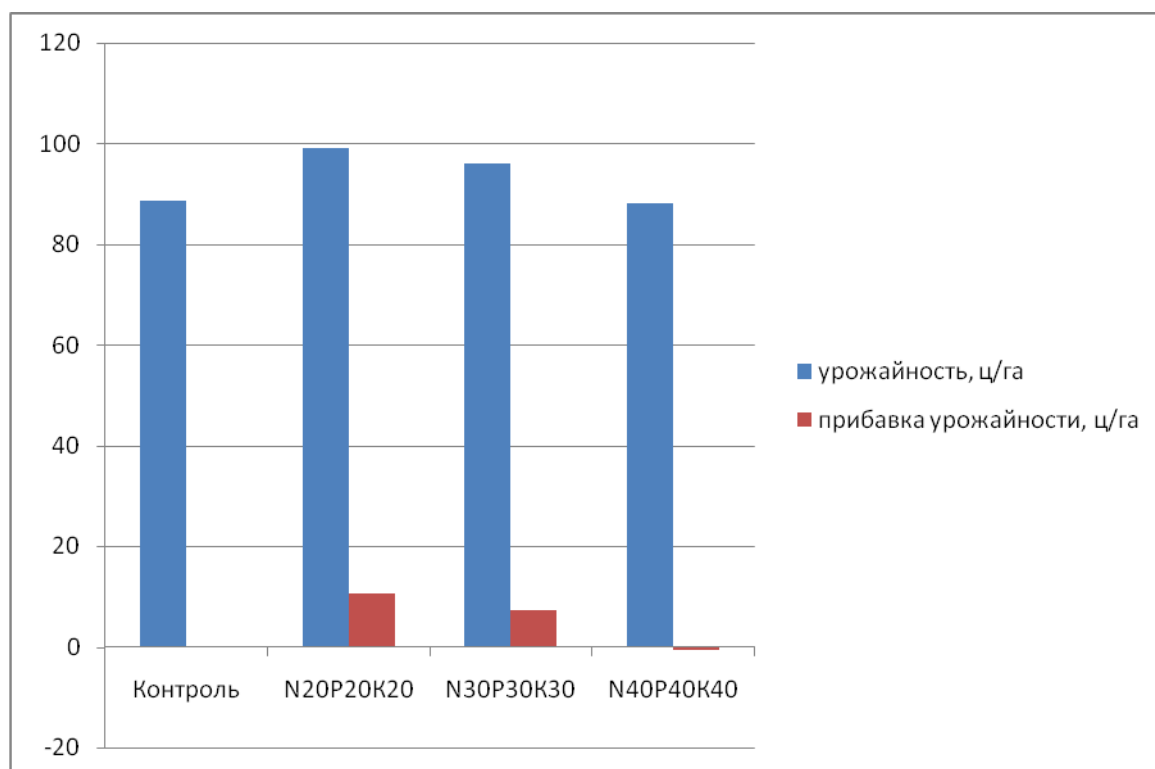

Рисунок 3 – Урожайность и прибавка урожайности зеленой массы природного травостоя лимана в зависимости от применения минеральных удобрений по вариантам опыта №1, ц/га

Таблица 4 – Влияние минеральных удобрений на урожайность зеленой массы природного травостоя лимана по вариантам опыта №2

Варианты	Урожайность, ц/га	Прибавка урожайности, ц/га
Контроль (без удобрений)	107,6	-
N ₃₀ P ₃₀ K ₃₀	117,3	9,7
N ₄₀ P ₄₀ K ₄₀	106,3	- 1,3
N ₅₀ P ₅₀ K ₅₀	92,0	- 15,6

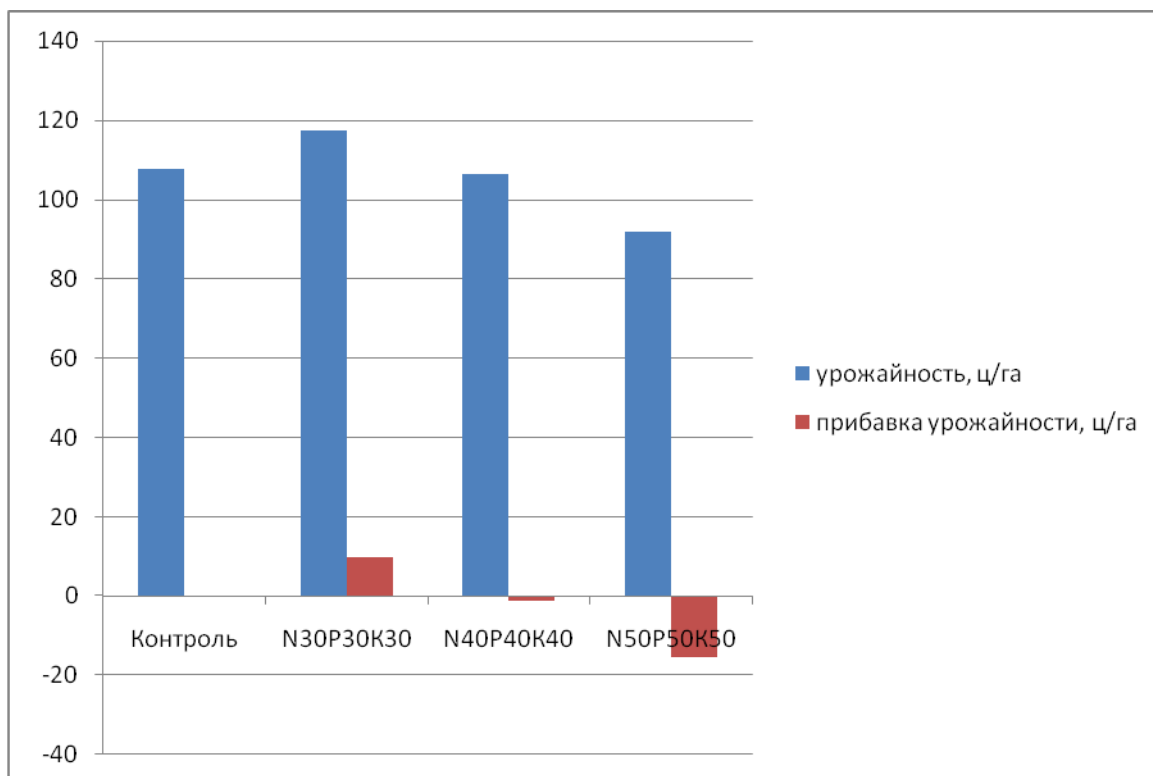

Рисунок 4 – Урожайность и прибавка урожайности зеленой массы природного травостоя лиманов в зависимости от применения минеральных удобрений по вариантам опыта №2, ц/га

Полевые эксперименты по изучению влияния минеральных удобрений на продуктивность естественного травостоя не во всех вариантах показали положительную тенденцию роста урожайности растений по мере увеличения дозы азотфоски, что, несомненно, требует дальнейших исследований для установления более рациональных норм, оптимальных сроков и форм использования удобрений.

ТУЙН

Минеральные удобрения оказывают влияние на рост и развитие естественного травостоя лиманов. Применяемые в оптимальных нормах, дозах и соотношениях на фоне лиманного орошения удобрения способствуют повышению урожайности.

RESUME

Mineral fertilizers have an impact on the growth and development of the natural grass estuaries. Used in optimal standards, doses and ratios on the background of estuary irrigation fertilizers contribute to higher yields.

Л. А. Молдагалиева, магистрант

К. М. Ахмеденов, г. ф. к., қауымдастырылған профессор

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қаласы, ҚР

ОБАЛАРДЫ АНТРОПОГЕНДІК ЖЕР БЕДЕРІНІҢ НЫСАНДАРЫ РЕТІНДЕ ЗЕРТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін

Мақалада қорғандар антропогендік геоморфологиялық нысандар ретінде қарастырылған. Қорған типтеріне шолу жасалған. Қорғандарды сақтау және тиімді пайдалану бойынша ұсыныстар берілген.

***Кілт сөздер:** геоморфология, қорғандар, обалар, антропогендік нысан, мәдени мұра.*

Антропогендік (экологиялық) геоморфология – жер бедерін динамикалық түрде зерттеуде дамып келе жатқан бағыттардың бірі. Экологиялық геоморфологияның міндеттерінің бірі жер бедері пішіндерінің алуантүрлілігі мен жалпы көлемін зерттеу, тарихи маңызы бар антропогендік құрылымдардың бұзылуын анықтау, ландшафтты дамыту барысында антропогендік пішіндердің рөлін зерделеу.

Геологтық-геоморфологиялық фактор кішігірім аймақтық морфологиялық кешендер зоналы климаттық шарттармен бірігу деңгейінде геожүйелер сараулардың негізгі шарты болып табылады. Рельеф табиғаттың тұрақты компоненті ретінде ұзақ уақыт бойы фациялар мен тоғайлардың әшекейлілігін жергілікті деңгейде анықтап жатыр. Бұл орайда антропогендік морфомүсіндердің ықпалы тікелей және жанама түрде әсер етуде. Әсердің төтесілердің астында жаға жер бедері формаларының қалыптасуы жатыр-карьер, жол үйінділерінің, т.б. Жанама әсер табиғи рельеф түзуші процесстердің өзгеруі арқылы және әртүрлі қисық формалардың пайда болуына әкеп соғады-жыралардың, жер асты өндірулерден қалған депрессиялардың т.б. Жасанды бедерлердің жеке ірі формалары ерекше назар аудартады: уақыттың ағымымен олардың жазық және беткейлік беттерінде өсімдіктер мен жануарлардың ерекше топтары қалыптасан. Осы зерттеулер процесінде бізбен жер бедерін жасанды формаларының ерекше топтары қорғандардың және олардың аймақтың биоалуантүрлілігі мен ландшафттық көрінісін сақталуын айқындау жоспарланып отыр.

Техногендік морфогенездік тәжірибелер БҚО территориясында жер бедерінің келесі антропогендік морфомүсіндердің типтерін ажыратуға мүмкіндік берді: тауөндірістік (скважиналар, қайырма-лар т.б), кенттенген (қалалар, елді мекендер), су шаруашылық (тоғандар, су қоймалар), агрогендік (шабындық, бақшалар, бақтар), сызықты көлік (автомобиль, темір жол, ЛЭП құбыр), өнеркәсіптік-және техногендік қалдықтардың (қоқыс тастайтын жер, тоған буландырғыштар, тұндырғыштар), беллигеративті (авиабомбалар, снарядтардан окоптар, шұңқырлар), антропогендік қалдықтар (обалар, жерлер ойындысы, қоршаулар).

Батыс Қазақстан облысы территориясында адамдардың шаруашылық әрекеттерінен пайда болған оң және теріс формалардағы жер бедерлері түрлері бар. Оң формаларға (яғни жер бетінен шығып тұрған) - қорғандар, обалар мен біліктер жатады. Ал, теріс формаларға пайдалы қазба байлықтар қазылынып алынған жерлер – қазаншұңқырлар, жыралар. Сонымен қатар каналдар, су қоймалар мен тоғандар жатады. Соңғылары адамдармен тұрмыста және шаруашылықта кең қолданылып жатыр.

Обалар антропогендік қалдықтың рельефтің бір түрі болып саналады. Көптеген геоморфологиялық ескерткіштер кешенді болып келеді, өйткені бедерінің айырмашылығы болатын олардың ерекше формалары табиғи процесстердің өзара әрекеттесулердің нәтижесінде іркісіп ерекше пішіндер қалыптасқан. Ғылыми маңыздылығынан басқа олар табиғи ландшафт көрінісіне өзіндік ерекшелік беріп тұрады.

Геоморфологиялық нысандар қоршаған ортада бірден көзге түскендіктен, жүздеген және мыңдаған жылдар бойы халық назарын өзіне аударып келеді. Олардың көпшілігін қарабайыр адамдар пайдаланған. Мұндай жерлерде неолит және палеолит дәуіріндегі адамдар тұрақтары жиі кездеседі. Осылайша, көптеген геоморфологиялық ескерткіштер құнды археологиялық нысан болып табылады.

Бұл әсіресе жазықта қорғандар анық көрінетін Каспий маңы ойпатының жер бедерінен айқын көрінеді.

Батыс Қазақстан облысы аумағында беделі ежелгі тарихи шығу тегі бар техногендік нысандар бар. Ол-қорғандар болып табылады. Олардың пайда болуы жабайы дала өлкесінде мекендеген ежелгі тайпалардың өмір сүру салтына байланысты. Осылайша, сонау тарихи кезеңдердегі жер бөлігін қазіргі Батыс Қазақстан облысы территориясы аумағындағы жерлер құрайды. Қазіргі уақытта бейіттік қорғандар адам өмірінің практикалық қолданысында жоқ. Алайда олардың кейбіреулері археологиялық қызуғышылық тудырады [1].

Оба – мұқият зерттеуді талап ететін күрделі құрылым. Зерттеушілер алдымен жер үстінде көрініп тұрған ерекшеліктерін, яғни қоршауларын, қосымша құрылыстарын (мыс., “мұртты” болуы мүмкін), негізгі өлшемдерін (диаметрі, биіктігі), оның сыртқы құрылымдық бейнесін анықтайды. Неден тұрғызылғаны (тас, топырақ), материалын немесе құрамын көрсетеді. Материалдардың өзі белгілі бір жүйемен пайдаланылатындықтан, оба стратиграфиясы үйіндінің қандай қабаттардан тұратынын зерттейді. Обаның астында, кейде жер астында, тіпті жер бетінде жерлеу камерасы орналасады [2]. Мұның өзі әлдеқандай қосымша құрылыстың ішінде тұруы мүмкін. Обалардың көмегімен көне мәдениеттердің жерлеу ғұрпын анықтау, әсіресе, Еуразия далалық тайпаларының ескерткіштерін зерттеуде өте маңызды орын алады. Қазақстан өлкелерінде сан мыңдаған түрлі дәуір обалары бар. Сақ дәуірінен бастап үлкен “патша обалары” күрт көбейеді. Тарих, археология ғылымдарына баға жетпес деректер берген Есік обасы (Алтын адам), Бесшатыр, Шілікті обасы, Тасмола, Берел қорымы, Сынтас, Бесоба қорымы еліміздің бірегей ескерткіштеріне жатады [3].

Ғажайып қайталанбас ежелгі обалар кешені облыс территориясының барлық жерінде таралған. Батыс Қазақстан облыстық тарих және археология орталығы қызметкерлерінің мәліметі бойынша 2009 жылғы Облыстық тарих және археология ескерткіштер тізіміне 2 мыңға жуық ескерткіштер енген.

Тәуелсіздік алғаннан кейінгі Қазақстанның қалыптасуы барысында қоғам мен мемлекеттің тарихи және мәдени мұраға көзқарасы айтарлықтай өзгерді. Бұл кезеңде Қазақстан Республикасының заңнамасы қалыптасып, шындалып отырды – мемлекеттің тарих және мәдениет ескерткіштерін қорғау мен пайдалану саласындағы саясатын айқындайтын негізгі құжаттар әзірленіп, қабылданды, уақыт өте келе оларға қажетті өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Қазақстан бірқатар халықаралық құжаттарға қосылды. Ғылым саласында, ескерткіштерді қорғау мен дәріптеу саласында ЮНЕСКО, ICOMOS сияқты шетелдік және халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық белсенді қарқынмен дамыды.

Қалалардағы тұрғын-үй-коммуналды құрылыстардың жандануына, сонымен қатар аграрлы аумақтарда шаруашылық қызметтің дамуына байланысты мемлекеттік қордан жерді жеке меншікке бөліп беру үдерісі кең ауқымда жүргізіліп жатыр. Археологтардың барлау жұмыстары тек ауқымды жер бөлуді қажет ететін ерекше ірі

жобаларда жүргізіледі. Басқа жағдайларда, қалаларда да, ауылдық аймақтарда да жерді бөліп беру археологтардың қатысуынсыз жүзеге асады. Мұндай жағдайлар мәдени мұра ескерткіштерін қорғау мен пайдалану бойынша жаппай заңды бұзушылыққа алып келеді, өйткені жердің көп бөлігі археологиялық объектілердің бар-жоқтығына зерттелмеген, және бұл ретте олардың келешекте ғылыми тұрғыда зерттелуіне мүмкіндік болмайды.

ҚР-ның «Тарихи-мәдени мұраны қорғау және пайдалану туралы» Заңына сәйкес тарихи ескерткіштердің бірі болып табылатын обаларды сақтау мен қорғау, тарих және мәдениет ескерткіштері мәртебесін белгілеуге, құртып-жоюдан, жүгенсіздікпен қиратудан, бұрмалаудан, әдейі адастырудан, өңін айналдырудан, орынсыз өзгерістер енгізуден, тарихи орнынан алып тастаудан қорғауды қамтамасыз етеді [4].

Қорған (түрік) - ежелгі қабірлер үстіндегі тас және топырақ үйінділері. Кейде әртүрлі жерлеу құрылыстары бар(ағаш, тас жәнет.б). Ежелгі қорғандар кейінгі неолит пен энеолитте (б.з.д 4-3 м.ж) Каспий-Қара теңіз даласында (ежелгі Ям мәдениетінің қорғандары), Оңтүстік Кавказ (майнап мәдени қорғандары) және Солтүстік Кавказ аймақтарында пайда болған. Б.р.д 3 м.ж-ң 2-ші жартысында қорғандар Кіші Азия, Балқан, Орталық Еуропаға тарады.

Кейінірек Австралиядан басқа барлық континенттерде пайда болды. Шығыс пен Солтүстік Еуропа және Орталық Азияда қорғандар кейінгі орта ғасырларға дейін салынған. Қорғандар, әдетте жарты сфера пішінді, бірақ кейде олар сопақ немесе тікбұрышты болып келеді. Қорғандар өлшемдері жағынан әртүрлі: биіктігі 0,3-0,6 м-ден бастап 20 м-ге дейін, ал диаметрі 3-4 м-ден 100 м-ге дейін.

Ұзын деп аталатын қорғандар созылған үйінді түрінде тайпалық топтың өлген мүшелерін көму бойынша өсу ретімен орналасқан. Қорғандарды жерге және жер астындағы зираттардың бетіне де үйген. Қорғандар астындағы қабірлер түрлі құрылғылардан тұрады; склептар, катакомба, ағаш тақталары және тағы басқалары. Үйінді астында, қабірден басқа, қосымша құрылғылар-тас қоршаулар, тас, кірпіш және сазбалшықты қабырғалар болады. Өлікті жерлеу салты кезінде өлгендерді қорған үйіндісінің орнында немесе басқа жерде өртеген, ал қорған астында өртелген күлді сақтаған. Сонымен қатар негізгі жерленімдерден басқа, сатылы үйінділерде кейінірек пайда болған. Кейде әрбір келесі жерленім қорғанның биіктігін үлкейтіп тұратын үйінділермен жалғасады. Қорған үйінділерінен қалдық заттар; көмір шоқтары, жануарлар сүйіктері, ыдыс-аяқтар және тағы басқалары. Әрдайым дерлік қабірге әртүрлі азық түлік, қару жарақ жерлеген, ал кейбір мәдениеттер үйінді астындағы арнайы орындарда өлген жылқысын, қайтыс болған құлдары мен әйелдерін жерлеген. Қорғандар көбінесе жалғыз болып келеді, бірақ көбіне топтасқан 3000 үйінділерді қамтитын қорғандар да кездеседі (мысалы Гнездовский қорғаны). Мүлік теңсіздігінің артуына байланысты бай мен кедей жерленімдердің айырмашылығы көбейе түсті. Әсіресе, б.з.д 1-ші м.ж Еуропа даласы, Оңтүстік Сібір мен Моңғолияда мекен еткен тайпа көсемдері жерленген қорғандар өздерінің көлемдері мен байлығымен ерекшеленеді.

Қорған – сыртқы және ішкі бөліктерден тұратын жерлеу орны. Қорғанның сыртқы мен ішкі құрылымдары алуан түрлі. Біздің елімізде топырақ пен тастан құралған төбешік тәрізді қорғандар мен толығымен тас пен шымнан түзілген қорғандар кең таралған. Әдетте олар топ-топпен кездеседі. Қорғандар айтарлықтай архитектуралық айырмашылықтарға ие.

Адамның шаруашылық әрекетінің әсерінен жер бедерінің жасанды формалары қоршаған табиғи ландшафттың бөлшегі болып қалыптасуда. Егерде олар белгілі бір заңдылыққа бағынбаса, ары қарай жалпы табиғат заңы бойынша дами береді. Сондықтанда қорғандарды рельеф элементі ретінде зерттеу өте маңызды.

Қазіргі таңда қорғандарды мәдени мұра ретінде қорғау өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Статистикалық мәліметтерге сүйенсек, облыстық тарихи мәдени мұра объектілерін қорғау жөніндегі мемлекеттік инспекциясы жыл сайын тарихи объектілерге немқұрайлық танытатын 3-4 оқиға фактілерін тіркейді. Бұл алдымен жеке адамдардың мәдениетінің төмендігінен көрінсе, екінші жағынан бұл қара археология болып саналады. Адамдар қорғанның дәл ортасынан жер асты құндылықтарды қазып шығаруда. Олар белгілі бір материалдық құндылығы бар қымбат жәдігерлерді ізлейтіні анық. Бірақ бұдан да басқа вандализм түрі кездесіп жатыр. Ол мемлекеттік және жеке фирмалар мен мекемелердің заңбұзушылықтары, жол құрылысы мен телефон желісін салу кезінде, сондай-ақ құбыр желілерін өткізу археологиялық ескерткіштерді есепке алмай немқұрайлы қарайтын жағдайлар да баршылық. Ең сұмдық жағдай осыдан 5 жыл бұрын Зеленов ауданы Володарское ауылына жақын жерде орын алды. Бірнеше адамдар автокөлікпен Қырықоба обалар кешеніне келіп тонау әрекеттерін жасаған. Ең қызығы, олар арнайы металланықтағышпен және күрекпен қаруланған, яғни тонауға алдын ала әзірленгенін байқауға болады. Олар тереңдігі 5 м болатын шұңқыр қазған, алайда обалар кешеніне дейін жете қоймаған.

Археологиялық ескерткіштер үшін ең үлкен қауіп автокөлік жолдары құрылысы мен құбыр салу, электр желілерін өткізу болып табылады. Мысалы, 2014 жылы Жаңақала ауданында болған жағдай. «Қазақтелеком» АҚ қорғанның дәл төбесінен талшықты оптикалық желілерін өткізген. Бұл жағдайда археологиялық ескерткіш орналасқан жерде арнайы қорғау белгісі болмағандықтан, археологтар сотта жеңіліс тапты. Алайда, «Тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану туралы заңда» оның ақтауға негіз болмайтындығы айтылады.

Осылайша, қорғандар тиісті деңгейдегі қорғауды талап ететін тарихи-мәдени мұра болып табылады. Сонымен қатар, ол жер бедерінің және аймақтың антропогендік ландшафтарының қалыптасуын зерттеу үшін бірегей материал беретін бедерін техногендік элементі болып саналады.

Берілген тақырыптағы зерттеулер «Батыс Қазақстанның жер-су ресурстарының жағдайы» ынталы ҒЗЖ шенберінде жүргізілген (мемлекеттік тіркеу №0115PK00037).

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Сдыков М. Н. Батыс Қазақстан облысының тарихи – мәдени және табиғат мұралары / М. Н. Сдыков // – Орал, 2010. – 216 с.
- 2 Байпақов К. М. Батыс Қазақстанның археологиялық қазыналары / К. М. Байпақов, С. И. Танабаева, М. Н. Сдыков // Алматы– 2012. –19-22 б.
- 3 Синицын И. А. Археологические исследования в Западном Казахстане// Труды института истории, археологии и этнографии. - Том 1. Алма-Ата., 1956 - С.87-139.
- 4 Утепбаев У. А Новое погребение эпохи средней бронзы в Западном Казахстане / У. А. Утепбаев // Вопросы истории и археологии ЗКО-2013.- №4- С.101

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены курганы как антропогенные геоморфологические объекты. Приведен обзор типов курганов. Даны рекомендации по сохранению и рациональному использованию курганов.

RESUME

In this paper, mounds have been considered as the anthropogenic geomorphological objects. The paper provides an overview of mounds types. The recommendations for conservation and rational use of mounds have been given.

Е. Н. Бородкина, магистрант

А. Г. Беркалиева, магистрант

А. М. Бабабек, студент

В. В. Вьюров, доктор с.-х. наук, доцент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК

СРАВНИТЕЛЬНАЯ УРОЖАЙНОСТЬ ЗЕРНОВЫХ КУЛЬТУР И ПРИМЕНЕНИЕ БИОПРЕПАРАТОВ В СУХОЙ СТЕПИ ПРИУРАЛЬЯ

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы повышения устойчивости зернового хозяйства в сухостепной зоне Приуралья. Полевыми опытами установлена эффективность выращивания по кулисному и черному пару озимых культур вместо яровой пшеницы и применения на зерновых культурах биопрепаратов для повышения урожайности и качества продукции.

Ключевые слова: *черный и кулисный пар, озимые и яровые культуры, урожайность, качество зерна, биопрепараты, Гумимакс, мочевины*

В системах земледелия засушливых регионов наиболее эффективное использование водных ресурсов для получения высоких и устойчивых урожаев зерновых культур обеспечивается в севооборотах с оптимальной площадью посевов озимых культур по черным и кулисным парам. Благоприятное взаимодействие водного и пищевого режимов с высокой продуктивностью сортов позволяют получать более высокие урожаи озимых культур по сравнению с яровой пшеницей [1].

Сухостепная зона Приуралья находится на границе Юго-Востока России с полупустынями Евразии, отличается резко континентальным климатом и для нее характерна неустойчивость и дефицитность атмосферных осадков, малоснежье, сильное сдувание снега с полей, большая сухость воздуха и почвы, интенсивность процессов испарения и обилие прямого солнечного освещения в течение теплого периода. Годовая сумма осадков на севере области составляет 270-300 мм, ГТК 0,5-0,6. Сумма положительных среднесуточных температур воздуха выше 10⁰С - 2800⁰С.

Исследования проводили по общепринятой методике в стационарных полевых опытах на темно-каштановых почвах, характерных для 1 природно-экономической зоны Западно-Казахстанской области.

Озимые культуры при возделывании по черному пару все годы имели значительное преимущество перед яровой пшеницей. В среднем за 16 лет [2, 3] урожайность озимой ржи составила 28,3 ц/га, озимой пшеницы - 26,1 ц/га, что в 2,6-2,8 раза больше, чем яровой пшеницы. Основная причина низкой и неустойчивой урожайности яровой пшеницы - подверженность влиянию засух, которые в Приуралье проявляются в большинстве лет. Так, в среднем за 8 засушливых лет урожайность яровой пшеницы составила 5,6 ц/га и была в 2,7-3,4 раза меньше, чем у озимых культур, а в отдельные годы удавалось собрать только практически высеянные семена - 1,1-1,6 ц/га. В среднем за относительно благоприятные годы урожайность озимых культур достигала 39,8-41,9 ц/га, что на 21,7-23,8 ц/га больше, чем яровой пшеницы. В годы исследований урожайность зерна выше 20 ц/га озимые культуры формировали в 70 % лет, свыше 30 ц/га зерна озимых культур получали в среднем каждые 2-3 года, а более 40 ц/га – один раз в четыре года. Для предохранения почвы от дефляции, озимых

от вымерзания, увеличения влагонакопления и урожайности высокую эффективность имеет кулисный пар. Эффективность кулис на парах отчетливо проявилась во все годы исследований и в среднем за 7 лет урожайность озимой пшеницы составила 30,3 ц/га, а по черному - 24,8 ц/га. В относительно благоприятные для озимых культур годы урожайность культуры по кулисному пару повышалась на 10-12 % по сравнению с черным, а в более засушливые - на 22-23 %. Озимая пшеница превосходила в исследованиях яровую пшеницу практически по всем элементам структуры урожая, а озимая рожь имела преимущество перед другими культурами в основном за счет высокой озерненности колоса.

Анализ тренда температуры воздуха за 1965-2014 г. показывает ее увеличение примерно на 2,0⁰С, главным образом за счет зимнего сезона, что дает основание для пересмотра возможности посева в регионе менее зимостойких озимых культур: твердой пшеницы и ячменя, которые ранее в производстве не возделывались. Имеющиеся данные научных исследований, проведенных в регионе в 80-е годы прошлого столетия, когда вероятность перезимовки озимой твердой пшеницы составляла 67 % лет [4], озимого ячменя – 50 % лет [5], сегодня позволяют предположить более благоприятные условия для этих культур. К тому же селекционные учреждения проделывают большую работу по повышению зимостойкости озимых культур.

Озимую твердую пшеницу в регионе ранее не изучали из-за отсутствия сортов, приспособленных к местным почвенно-климатическим условиям. В исследованиях [4] высевали сорта озимой твердой пшеницы предоставленные селекционно-генетическим институтом (Одесса). В среднем за два года урожайность районированного сорта мягкой озимой пшеницы Мироновская 808 составил 25,3 ц/га, что на 2 ц больше, чем у Коралла одесского, лучшего из сортов твердой озимой пшеницы. Одесская юбилейная обеспечила урожайность 16,3 ц/га и значительно уступала озимой пшенице, но превосходила мягкую и твердую яровую на 3,2-3,6 ц/га. Самая низкая урожайность в опыте - 12,7 ц/га отмечена у твердой яровой пшеницы Саратовская 40, что и является одной из причин отсутствия её посевов в области. В настоящее время требуется дальнейшее изучение сортов, выведенных в сходных почвенно-климатических условиях, также совершенствование технологии обработки и подготовки кулисных паров, обеспечивающих повышение влагообеспеченности посевов и надежную защиту растений в зимний период от вымерзания. В этом направлении исследования продолжаются с сортами Курант и Амазонка селекции Всероссийского НИИ зерновых культур им. И.Г. Калининко, а с 2015 г. начали изучаться сорта озимой твердой пшеницы Казахстанский янтарь, Ема, Адия, Сэтті 14 и озимого ячменя Айдын и Мерей 80 селекции Казахского НИИ земледелия и растениеводства.

Для суровых условий Приуралья определенный интерес представляет выращивание новой культуры универсального назначения озимой тритикале в связи с приоритетным направлением развития животноводства в регионе. В суровом по условиям перезимовки и засушливом 2013 г. [3] урожайность озимой тритикале Кроха селекции Самарского НИИСХ имени Н.М.Тулайкова по кулисному пару составила 6,3 ц/га и находилась практически на одном уровне с районированным сортом озимой пшеницы Лютесценс 72 (5,8 ц/га). Лучшими среди сортов озимой пшеницы были Жемчужина Поволжья (9,4 ц/га) и Саратовская 90 (8,4 ц/га). Наибольшую устойчивость к неблагоприятным условиям показала озимая рожь Саратовская 6, урожайность которой по кулисному пару составила 16,2 ц/га, что на 5,8-9,5 ц/га больше, чем озимой пшеницы. Это в очередной раз подчеркивает страховое значение ржи в структуре посевных площадей хозяйств сухостепной зоны. В настоящее время начато изучение сортов озимой тритикале Таза, Кожа, Балауса, Азиада селекции Казахского НИИ земледелия и растениеводства.

В условиях региона [3] после озимых целесообразно высевать просо, которое по урожайности превосходит яровую пшеницу в среднем за 5 лет на 5,9-6,9 ц/га. В большинстве лет урожайность проса после озимых значительно выше, чем после яровой пшеницы, что в первую очередь объясняется различной конкурентоспособностью предшественников. Нут в годы исследований был самой урожайной из яровых зерновых культурой и при размещении после озимой ржи превосходил яровую пшеницу, ячмень, просо, а в отдельные годы приближался к своему предшественнику ржи. Ячмень в зональных севооборотах обычно размещается последней культурой. Более высокая его урожайность обеспечивается по предшественнику озимая рожь и после яровой пшеницы, которая в севообороте размещается за нутом.

В настоящее время большое внимание уделяется биологизации земледелия и во многих странах используются гуминовые препараты. Гуминовые кислоты являются одним из важнейших компонентов гумуса почв, с которыми связаны функции сохранения плодородия почвы. Как природные соединения они абсолютно безопасны, совместимы со всеми элементами питания и препаратами для защиты растений. Гуматы нормализуют и стимулируют процессы, которые тормозятся или блокируются неблагоприятными факторами внешней среды, такими как засуха, засоление, болезни растений и т.д. Гуматы улучшают усвоение удобрений и предотвращают их миграцию в нижние слои почвы, позволяют снизить расход пестицидов и минеральных удобрений, повысить экологической чистоту почвы, продуктов растениеводства, урожайность и качества продукции. Под влиянием Гумимакса, одного из гуминовых препаратов, улучшаются показатели структуры урожая пшеницы: густота продуктивного стеблестоя, озерненность колоса и масса 1000 зерен. Препарат сильнее влияет на величину урожая при обработке семян, а при опрыскивании по вегетирующим растениям он оказывает более существенное влияние на содержание клейковины в зерне.

В исследованиях [6] опрыскивание посевов яровой пшеницы отдельно Гумимаксом и мочевиной повышало урожайность культуры на 0,8-0,9 ц/га, а при их совместном применении получена максимальная прибавка в опыте – 1,4 ц/га. При использовании Гумимакса и мочевины в колошение культуры, несмотря на снижении эффективности подкормки, получена достоверная прибавка урожайности при раздельном применении – 0,5 ц/га, при совместном – 0,8 ц/га. Опрыскивание растений в налив зерна не оказывало влияния на продуктивность яровой пшеницы, урожайность которой оставалась на уровне контроля. Подкормки пшеницы повышали содержание клейковины в зерне с 33,5 % на контроле до 36,1-37,7 % при опрыскивании растений в налив зерна. Обработка посевов Гумимаксом и мочевиной в кушение сопровождалось увеличением показателя на 0,9-1,9 %, в колошение – на 2,1-2,9 % по сравнению с необработанным вариантом, то есть по эффективности подкормки в ранний и средний срок уступал позднему. Совместное применение Гумимакса и мочевины было более эффективным в каждый из изучаемых сроков применения. Натура зерна из-за его невыполненности в условиях сильной засухи находилась в пределах 730-746 г/л, что несколько ниже базисных кондиций. Применение Гумимакса и мочевины во время колошения увеличивали натуру зерна яровой пшеницы на 5-7 г/л, а во время его налива – на 7-11 г/л. Стекловидность зерна по всем вариантам была выше базисных кондиций – 75-83 %. Повышение показателя на 5-8 % отмечалось только при опрыскивании посевов во время налива зерна яровой пшеницы. Таким образом, применение азотных удобрений (мочевина) и гуминовых препаратов (Гумимакс) для некорневых подкормок растений во время вегетации повышает урожайность и качество зерна яровой пшеницы возделываемой по ресурсосберегающим технологиям. На урожайность яровой

пшеницы более сильное влияние оказывают ранние подкормки во время кущения, а на улучшение качества зерна – поздние подкормки во время его налива.

Изменившаяся ситуация с применением удобрений в сельском хозяйстве ставит необходимость поиска новых дополнительных источников азотного питания растений, поскольку резкое сокращение применения азотных удобрений приводит к снижению продуктивности и ухудшению показателей плодородия почвы.

В настоящее время для получения высоких и устойчивых урожаев сельскохозяйственных культур наряду с эффективными приемами, широко применяют биологические препараты. Установлено [7, 8], что инокуляция семян бактериальными препаратами является простым, доступным и вполне рентабельным средством повышения урожайности. Биопрепараты обеспечивают фиксацию атмосферного азота в ризосфере и при их применении нормы минеральных удобрений рекомендуется снижать на 30-50 %. Они стимулируют рост растений, что дает возможность ускорить созревание урожаев на несколько дней. Биопрепараты подавляют развитие фитопатогенов, что позволяет уменьшить применение фунгицидов и протравителей семян, а в некоторых случаях отказаться от их применения. Особый интерес представляет возможность регулирования деятельности микроорганизмов посредством инокуляции бактериальных препаратов на семена или непосредственного внесения в почву, как в чистом виде, так и в смеси с препаратами, содержащими микроэлементы. Однако до настоящего времени роль бактериальных удобрений как фактора повышения плодородия почв и урожайности культур, а также охраны биосферы, еще недооценивается. Преимущество биопрепаратов еще и в том, что они не представляют опасности для жизни человека, животных, птиц, уменьшают накопление в продукции техногенных загрязнителей и имеют низкую стоимость по сравнению с минеральными удобрениями.

Биопрепараты влияют на биологическую активность почвы, участвуя в различных процессах, происходящих в ней. Под влиянием биопрепаратов происходит разложение органических веществ, обеспечение растений углекислотой и азотистой пищей. По данным исследований Ульяновского НИИСХ [9] применение биопрепаратов оказывает стимулирующее действие на развитие микроорганизмов, использующих минеральные формы азота. Наиболее эффективным является применение активатора почвенной микрофлоры (АМП) и азотовит+АПМ, где наблюдалось увеличение данной группы микроорганизмов в течение вегетации на 15-38 и 21-32 % соответственно.

Установлено [10], что обработка семян биопрепаратом Экстрасол увеличивала всхожесть и сохранность растений яровой пшеницы на 4,36 и 6,16 % соответственно. Эффективность применения Ризоагрина и Флавобактерина было менее выражено. Эффект объясняется содержанием в биопрепаратах штамма бактерий, способных синтезировать физиологически активные вещества ауксиновой и цитокининовой природы, которые ускоряют рост и развитие растений и усиливают обмен веществ. Под действием Экстрасола по сравнению с контролем увеличилось количество зерен в колосе на 0,7-0,9 штук, биологическая урожайность – на 0,33-0,5 т/га. Повышение урожайности объясняется усилением роста растений за счет синтеза физиологически активных веществ штаммами бактерий, находящихся в биопрепарате и более активным использованием подвижных форм азота в корнеобитаемом слое. Инокуляция семян биопрепаратами повышала содержание всех незаменимых аминокислот в зерне яровой пшеницы. В опытах с Экстрасолом особенно значительно увеличивалось содержание лейцина, лизина и валина.

В исследованиях на черноземе выщелоченном в лесостепи Среднего Поволжья [11] инокуляция семян биопрепаратами на удобренном фоне способствовала повышению накопления в зерне белка на 0,5-0,3%. Эффективность биопрепаратов

Бисолбифит и Экстрасол по действию на содержание белка была практически равноценной, незначительно им уступали варианты с применением Экофорса и Мивал Агро, причем данная закономерность прослеживалась не только при применении их в чистом виде, как на фоне с минеральным удобрением в дозе $N_{30}P_{30}K_{30}$. Применение минерального удобрения в сочетании с инокуляцией семян биопрепаратами повысило содержание белка на 0,5-1,7% по сравнению с неудобренным фоном. Минеральные, органические удобрения и биопрепараты способствовали повышению содержания клейковины в зерне, где этот показатель варьировал от 27,2 до 28,7 %. Применение под культуру минерального удобрения и биопрепаратов способствовало получению более выполненного зерна (36,8 - 42,1 г). Инокуляция семян биопрепаратами на неудобренном фоне повысила массу 1000 зерен на 0,4-2,0 г по отношению к контрольному варианту, а на фоне с внесением $N_{30}P_{30}K_{30}$ увеличение показателя от биопрепаратов было более значимым.

Одним из факторов, обуславливающих получение высоких и качественных урожаев сельскохозяйственных культур, является повышение степени оптимизации минерального питания растений за счёт применения микроэлементов. Потребность сельскохозяйственных культур в микроудобрениях проявляется иногда настолько резко, что без них растения заболевают и дают очень низкий урожай. Так, при недостатке цинка всходы растений имеют бледно-зелёную или даже белую окраску, отмечается скручивание листьев. Результаты исследований, проведенных в ЗКАТУ имени Жангир хана [12], показали, что проведение некорневой подкормки озимой пшеницы микроудобрением в вариантах Аммофос + подкормка микроудобрением в период ВВВВ и Аммофос + подкормка микроудобрением в фазу колошения обеспечило прибавку урожайности 2,2 и 2,0 ц/га соответственно. Применение микроудобрения «Наномикс-зерновые» в подкормку на фоне аммофоса увеличивало содержание сырой клейковины на 7,6-12,8 % за счет улучшения пищевого режима. При использовании внекорневой подкормки микроудобрением натура зерна увеличивалась на 8-13 г/л.

В настоящее время заложены полевые опыты по дальнейшему изучению эффективности биопрепаратов (Мегамикс и Экстрасол), микроудобрений (Zn+Mn) и наноудобрений (Nagro) для обработки семян озимой и яровой пшеницы на неудобренном и удобренном фонах.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Шульмейстер, К.Г. Борьба с засухой и урожай / К.Г.Шульмейстер // Избранные труды. Т. 2. - Волгоград: Комитет по печати, 1995. - 266 с.
- 2 Вьюров, В.В. Агроклиматические условия возделывания озимых и яровых культур в Приуралье / В.В.Вьюров // Гидрометеорология и экология, 2007.- № 2. – С. 14-26.
- 3 Вьюров, В.В. Урожайность озимых и яровых культур в сухой степи Приуралья / В.В.Вьюров, В.Г.Архипкин, Е.Н.Баймуханов, М.Б.Идрисова // Поиск инновационных путей развития земледелия в современных условиях: Мат. межд. научн.-практ. конф., посвящ. 70-летию Волгоградского гос. аграрн. ун-та и кафедры «Земледелие и агрохимия» (14 мая 2014 г.). – Волгоград: ФГБОУ ВПО Волгоградский ГАУ, 2014. – С. 309-314.
- 4 Габдулов, М. А. Озимая твердая пшеница в Приуралье / М.А.Габдулов, В.В.Вьюров // Зерновые культуры - 1991. - N 6.- С. 23-25.
- 5 Кусаинов, Х.Х. Продуктивность озимого ячменя в условиях Западного Казахстана / Х.Х.Кусаинов, Б.М.Хусаинов, С.С.Джубатырова // Сб. научн. раб. :

Вопросы экономики, агрономии и зоотехнии, механизации, математики и педагогики. – Уральск, 1996. – С. 104-106.

6 Вьюров, В.В. Повышение качества зерна пшеницы при возделывании по ресурсосберегающим технологиям в Приуралье / В.В.Вьюров, А.В.Нашенова // Ғылым және білім, 2011. - № 1 (22). – С. 28-33.

7 Завалин, А.А. Биопрепараты, удобрения и урожай / А.А.Завалин. – М.: Изд-во ВНИИА, 2005. - 302 с.

8 Немцев, С.Н. Использование биопрепаратов и микроудобрений в технологиях возделывания сельскохозяйственных культур / С.Н.Немцев, С.Н.Никитин // Научные труды Ульяновского НИИСХ : Ульяновскому НИИСХ 100 лет. – Ульяновск, 2010. – т. 19. – С. 83-91.

9 Никитин, С.Н. Влияние биопрепаратов на биологическую активность почвы / С.Н.Никитин // Научные труды Ульяновского НИИСХ : Ульяновскому НИИСХ 100 лет. – Ульяновск, 2010. – т. 19. – С. 115-120.

10 Крончев, Н.И. Биопрепараты – новый метод в технологии возделывания яровой пшеницы / Н.И.Крончев, С.Н.Немцев, С.Н.Сергаченко, А.С.Сергаченко // Перспективные направления исследований в земледелии и растениеводстве : мат. Всеросс. научн.-практ. конф.. – Ульяновск : УлГТУ, 2011. – С. 228-233.

11 Сайдышева, Г.В. Влияние минерального, органического удобрений и биопрепаратов на урожайность и качество зерна яровой пшеницы / Г.В. Сайдышева, С.А. Захаров // Перспективные направления инновационного развития сельского хозяйства: материалы Всероссийской научн.-практ. конф., посвящ. 170-летию К.А.Тимирязева. – Ульяновск : УлГТУ, 2013. - С. 243-248.

12 Турганбаев, Т.А. Эффективность применения микроудобрений на темно-каштановых почвах под озимую пшеницу / Т.А.Турганбаев, А.Ж.Байбулатова, С.К.Досбатырова // Ғылым және білім. - 2015. - №1 (38). - С. 34-37.

ТҮЙІН

Мақалада Орал өңірінің құрғақ далалы аймағында астық шаруашылығының тұрақтылығын арттыру мәселелері қарастырылған. Далалық тәжірибелермен ықтырмалы және қара сүрі жерден соң жаздық бидайдың орнына күздік дақылдарды өсіру және дәнді дақылдарда өнімнің өнімділігі мен сапасын арттыру үшін биопрепараттарды қолдану тиімділігі анықталған.

RESUME

The article considers issues of improving the sustainability of grain production in the dry steppe zone of Priuralya. The effectiveness of autumn and coulisce fallow cultivation of winter crops instead of spring wheat and use of biologics on crops to enhance the productivity and product quality were identified by field trials.

А. Б. Салихов, студент

С. Е. Денизбаев, магистр с.-х. наук, ст. преп.

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК

ВЛИЯНИЕ МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ НА КАЧЕСТВО СЕНА ЕСТЕСТВЕННОГО ТРАВСТОЯ ЛИМАНОВ

Аннотация

В статье приведены сведения о влиянии минеральных удобрений на качество сена естественного травостоя лиманов.

Ключевые слова: *лиманы, минеральные удобрения, качество сена.*

Интенсификация сельскохозяйственного производства, в частности животноводства, невозможна без должного использования всего потенциала оросительных мелиораций. В степных и полупустынных районах Западного Казахстана важная роль в создании устойчивой кормовой базы, производстве кормов с малыми затратами принадлежит лиманному орошению.

Данная статья подготовлена по материалам научных исследований проекта грантового финансирования Комитета науки Министерства образования и науки РК на 2015-2017 г.г. «Восстановление продуктивности естественного травостоя лиманов с деградированной растительностью, обусловленной продолжительными перерывами в затоплении» под руководством кандидата технических наук Оңаева М.Қ.

Агрономические исследования направлены на изучение применения различных агрономических приемов улучшения лиманов, влияния подкормки минеральными удобрениями на качество травостоев лимана.

Наряду с обильным и постоянным увлажнением для получения высоких урожаев высококачественного сена большое значение имеет регулярное внесение удобрений на кормовые площади. Эффективность минеральных удобрений значительно возрастает при орошении или при достаточном количестве атмосферных осадков. Содержание достаточного количества влаги в почве – необходимое условие нормального развития растений, она оказывает большое влияние на поступление в них элементов питания.

Почвы Западно-Казахстанской области отличаются сравнительно низким эффективным плодородием, они бедны подвижными формами азота и фосфора и богаты лишь обменным калием. Почвы лиманов, также не отличаются высоким плодородием в силу отрицательных физических и химических свойств. Поэтому важнейшим фактором повышения продуктивности кормовых трав являются минеральные удобрения в сочетании с орошением.

При оценке современного состояния лиманов с естественной растительностью, важное значение имеет ботанический состав травостоя. При удобрении лиманов следует учитывать ряд особенностей в применении их, не свойственных агротехнике полевых культур. Необходимо учитывать не только возможное действие удобрений на урожай трав, но и их влияние на ботанический состав травостоев, стремясь содействовать развитию и поддержанию в травостое ценных растений и вытеснению сорняков (таблица 1).

Таблица 1 – Средняя высота и плотность стеблестоя растений в зависимости от применения минеральных удобрений по вариантам опыта №1

Варианты опыта	Высота, см		Количество стеблей, шт/м ²		Доля трав в общем травостое, %	
	Злаковых трав	Разнотравья	Злаковых трав	Разнотравья	Злаки	Разнотравье
Контроль (без удобрений)	71	60	750	15	98,0	2,0
N ₂₀ P ₂₀ K ₂₀	74	50	912	7	99,6	0,4
N ₃₀ P ₃₀ K ₃₀	68	50	735	16	97,8	2,2
N ₄₀ P ₄₀ K ₄₀	75	60	856	16	98,1	1,9

Из данных таблицы 1 видно, что наибольшее влияние на анализируемые показатели оказал вариант N₂₀P₂₀K₂₀: средняя высота растений – 74 см, плотность стеблестоя – 912 шт/м², доля злаков в общем травостое – 99,6%. Вариант с максимальными дозами удобрения также опережал контроль в развитии растений. А промежуточные дозы минерального удобрения N₃₀P₃₀K₃₀ даже уступали контролю, как по высоте травостоя, так и количеству стеблей на единицу площади, что впрочем, такие отклонения можно считать незначительными. В целом, применение удобрения в испытываемых дозах оказывает благоприятное воздействие на рост и развитие растений лиманных лугов (рис. 1).

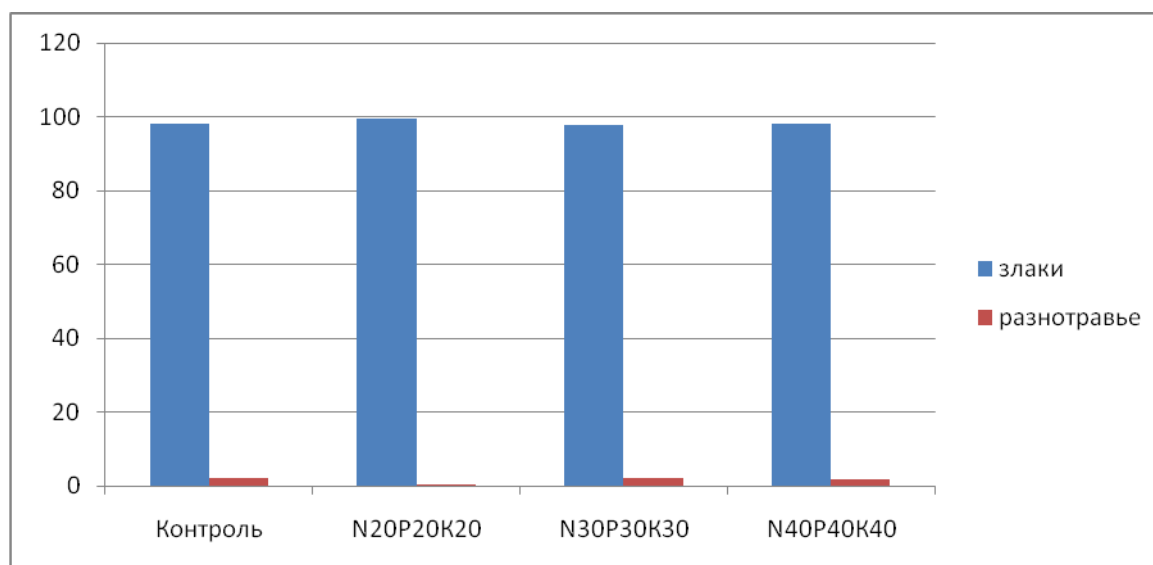

Рисунок 1 – Доля трав в общем травостое в зависимости от применения минеральных удобрений по вариантам опыта №1, %

В опыте №2 средние значения количества стеблей злаковых трав значительно ниже, чем в опыте №1 (таблица 2). Это объясняется наличием редкого и обедненного травостоя в первую очередь из-за перерывов в затоплении.

Данные таблицы 2 говорят о преимуществе N₃₀P₃₀K₃₀. Более высокие дозы удобрений не оказывали стимулирующего действия на развитие растений, и даже уменьшали количество стеблей на м².

Таблица 2 – Средняя высота и плотность стеблестоя растений в зависимости от применения минеральных удобрений по вариантам опыта №2

Варианты опыта	Высота, см		Количество стеблей, шт/м ²		Доля трав в общем травостое, %	
	Злаковых трав	Разнотравья	Злаковых трав	Разнотравья	Злаки	Разнотравье
Контроль (без удобрений)	67	53	575	68	89,4	10,6
N ₃₀ P ₃₀ K ₃₀	72	58	664	18	96,0	4,0
N ₄₀ P ₄₀ K ₄₀	69	53	506	76	86,9	13,1
N ₅₀ P ₅₀ K ₅₀	65	52	410	27	93,8	6,2

В отличие от предыдущего участка, травостой здесь менее качественный, из-за присутствия большей доли разнотравья, меньше и плотность стеблестоя (рис. 2).

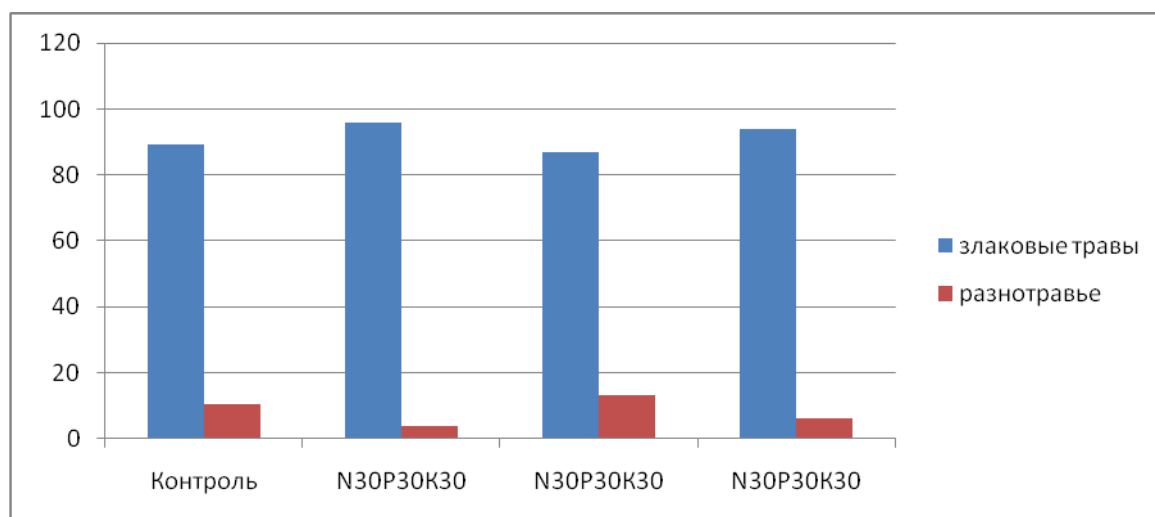

Рисунок 2 – Доля трав в общем травостое в зависимости от применения минеральных удобрений по вариантам опыта №2, %

В целом небольшая изреженность травостоя имеет место на всех вариантах опыта, что вызывает необходимость в их улучшении не только использованием удобрений, но и подсевом ценных многолетних трав.

Качество корма, оцененное по его химическому составу, находится в зависимости от состава травостоя, режима орошения и уровня применяемого минерального удобрения. В природном травостое изучаемых лиманов преобладающими видами были пырей в большинстве своём и в очень незначительном количестве имела место разнотравная растительность. Доминирующие виды по своей биологической характеристике относятся к верховым злакам и по сравнению с полуверховыми и низовыми злаками имеют свои особенности в химическом составе сена.

Оценку качества сена проводили в агрохимической лаборатории – Испытательном центре ТОО «Орал-Жер» г. Уральска. Результаты представлены в таблицах 3 и 4.

Таблица 3– Качество сена в зависимости от применения доз минерального удобрения по вариантам опыта №1

Варианты	Влажность, %	Сырой протеин, %	Сырая клетчатка, %	Сырой жир, %	Сырая зола, %	Питательная ценность сена, корм. единицы
Контроль (без удобрений)	15,6	9,50	28,8	2,88	5,84	0,44
N ₂₀ P ₂₀ K ₂₀	12,36	11,81	28,85	3,20	7,42	0,49
N ₃₀ P ₃₀ K ₃₀	12,88	10,75	28,0	2,02	7,97	0,45
N ₄₀ P ₄₀ K ₄₀	11,06	10,50	28,7	2,54	7,45	0,47

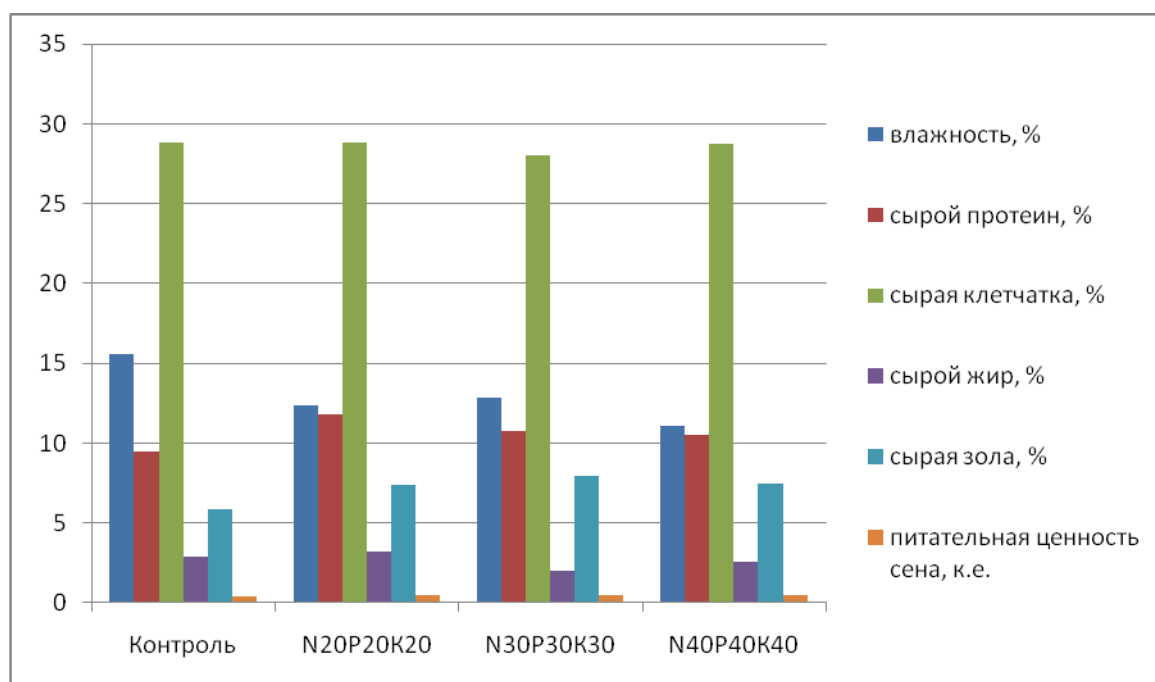

Рисунок 3 – Качество сена в зависимости от применения доз минерального удобрения по вариантам опыта №1

Таблица 4– Качество сена в зависимости от применения доз минерального удобрения по вариантам опыта №2

Варианты	Влажность, %	Сырой протеин, %	Сырая клетчатка, %	Сырой жир, %	Сырая зола, %	Питательная ценность сена, корм. единицы
Контроль (без удобрений)	10,8	10,56	28,4	3,86	7,42	0,48
N ₂₀ P ₂₀ K ₂₀	8,80	11,44	28,6	3,70	6,91	0,50
N ₃₀ P ₃₀ K ₃₀	8,80	11,25	28,7	3,78	6,95	0,49
N ₄₀ P ₄₀ K ₄₀	8,90	11,13	28,2	2,88	6,74	0,50

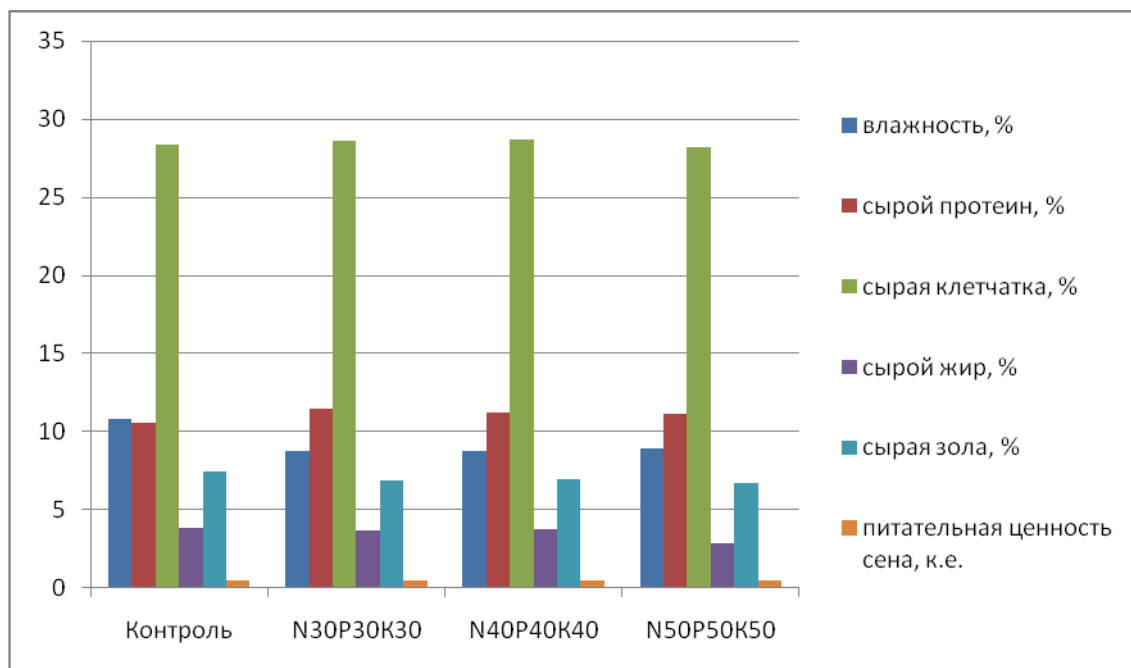

Рисунок 4 – Качество сена в зависимости от применения доз минерального удобрения по вариантам опыта №2

Внесение минеральных удобрений способствует повышению содержания сырого протеина до 10,5-11,81% и 11,13-11,44%, сырой клетчатки до 28,85% и 28,6-28,7%, питательной ценности сена по сравнению с контролем. Несмотря на снижение урожайности сена при применении высоких доз минерального удобрения, результаты по основным показателям качества (содержанию сырого протеина и кормовых единиц) оказались выше контроля. В целом, все испытанные дозы азофоски не снижали качества сена (рис. 3, 4).

Таким образом, применение корневых подкормок различными дозами минерального удобрения в виде азофоски с содержанием действующего вещества NPK по 16% в условиях оптимальных режимов увлажнения почв, оказало положительное влияние на рост и развитие лиманных лугов с естественной растительностью уже в первый год его применения. Это выражалось в размерах стеблей, их плотности.

Из испытанных доз азофоски наибольшее влияние на величину урожайности и качество естественного травостоя оказал вариант $N_{20}P_{20}K_{20}$, обеспечивший достоверную прибавку урожайности сена. Действие удобрений на качество сена зависело от ботанического состава травостоя, дозы удобрения, погодных условий в процессе заготовки сена и, в целом, погодных условий года. Внесение минеральных удобрений в виде азофоски способствует повышению содержания сырого протеина, сырой клетчатки и питательной ценности сена по сравнению с контролем.

ТУЙІН

Минеральные удобрения оказывают влияние на рост и развитие естественного травостоя лиманов. Применяемые в оптимальных нормах, дозах и соотношениях на фоне лиманного орошения удобрения способствуют повышению качества сена природного травостоя лиманов.

RESUME

Mineral fertilizers have an impact on the growth and development of the natural grass estuaries. Used in optimal standards, doses and ratios on the background of estuary irrigation fertilizers contribute to the quality of natural grass hay estuaries.

М. Б. Кантөрина, студент

Ж. Б. Тасанова, магистр сельскохозяйственных наук

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г.Уральск, РК

АНАЛИЗ ГЕОБОТАНИЧЕСКОГО СОСТАВА ЕСТЕСТВЕННОГО ТРАВСТОЯ ЛИМАННЫХ УЧАСТКОВ В АКЖАЙКСКОМ РАЙОНЕ

Аннотация

В статье представлены результаты исследования геоботанического состава естественного травостоя лиманных участков, расположенных в Акжайкском сельском округе и их продуктивность. Предоставлена информация каждого вида растительности и охарактеризованы распространение исследуемых участков.

Ключевые слова: *кормопроизводство, лиманы, естественный травостой, геоботанический состав, продуктивность*

Кормопроизводство является одной из ведущих отраслей сельского хозяйства Западно-Казахстанской области. Свыше 80% сельхозугодий области используются для получения кормов. Это 10 млн. га пастбищ и 1 млн. га сенокосов. Половина площади пашни, около 0,8 млн. га занята кормовыми культурами. Однако продуктивность этих угодий низка и продолжает снижаться.

Для значительной территории региона укрепление кормовой базы животноводства связано с лиманным орошением. Лиманным орошением называют однократную весеннюю влагозарядку почвы талыми водами способом затопления, направленную на создание условий для увеличения урожайности сельскохозяйственных культур. Это относительно дешевый, доступный и очень эффективный путь повышения урожая естественных трав. Лиманное орошение позволяет наиболее эффективно использовать весенний сток и паводковые воды рек для увлажнения почвы, обеспечить стабильное производство кормов с малыми энергозатратами и улучшить эколого-мелиоративное состояние региона [1].

Данная статья подготовлена в рамках исследований по теме грантового финансирования Комитета науки МОН РК «Восстановление продуктивности естественного травостоя лиманов с деградированной растительностью, обусловленной продолжительными перерывами в затоплении» под руководством к.т.н., доцента М. К. Онаева.

Продуктивность лиманных участков связана с геоботаническим составом растительного покрова местности. Растительный покров непосредственно обусловлен средой и невозможно познать закономерности его строения и распределения без учета разнообразных экологических и географических связей растительных организмов и их группировок.

По особенностям растительного покрова часто можно наиболее полно судить о природных возможностях территории, имеющих хозяйственное значение. Растительность имеет огромное значение как кормовая база животноводства, как источник технических, лекарственных, витаминоносных и прочих полезных растений. В комплексных географических экспедициях перед исследователем стоит, в первую очередь, задача установить основные типы растительных группировок и закономерности их распределения в зависимости от всей совокупности географических условий [2].

Полевые работы по сбору материала проводились летом 2015 года на двух опытных стационарных участках в сельском округе Тайпак (Акжайикский район, 300 км) к югу от города Уральска. Стационарные участки расположенные в 25 км к западу от поселка Тайпак.

Структура растительного сообщества определялся набором видов растений, относящихся к разным жизненным формам и способных совместно произрастать в определенных условиях среды. На основе проведенных исследований установлен видовой состав растительности, произрастающих на лиманах.

В исследуемой участке семейства растений перечисляются в порядке системы А.Энглера. О каждом виде приводится следующая информация:

- 1) Название растения на русском, казахском и латинском языках;
- 2) Жизненная форма по Раункиеру и по Серебрякову;
- 3) Распространение на рассматриваемой территории;
- 4) Экологическая группа;
- 5) Географический элемент.

В флористическом составе исследуемого лимана №5 и 6 в территории поселка Тайпак были определены 40 видов относящихся к 10 семействам. На лиманах, где увлажненность достаточно выделена злаково –осоково - разнотравная ассоциация.

Наиболее многочисленные представители следующих семейств: злаковые 11 видов, сложноцветные – 7 видов; осоковые – 4 видов; бобовые - 3 видов; крестоцветные - 3 видов; губоцветные – 3 видов; розанные – 2 вида; подорожниковые, вьюнковые, кермековые , молочайные и маревые по 1 виду (рисунок 1).

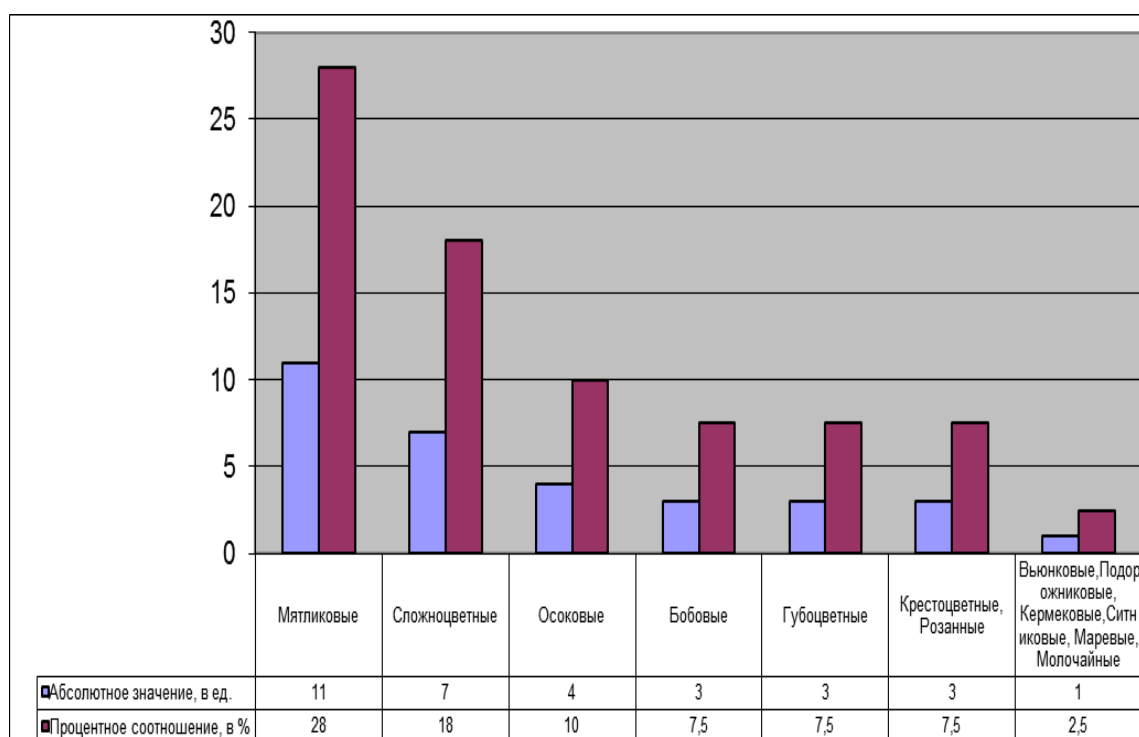

Рисунок 1 - Результаты таксономического анализа

Проведены экологические анализы растительностей лиманных участков. Результаты исследований показали, что в исследуемом участке доминируют мезофиты и ксеромезофиты – 35 %, ксерофиты - 12,5 %, гигромезофиты – 7,5 %, гигрофиты – 10 % (рисунок 2)

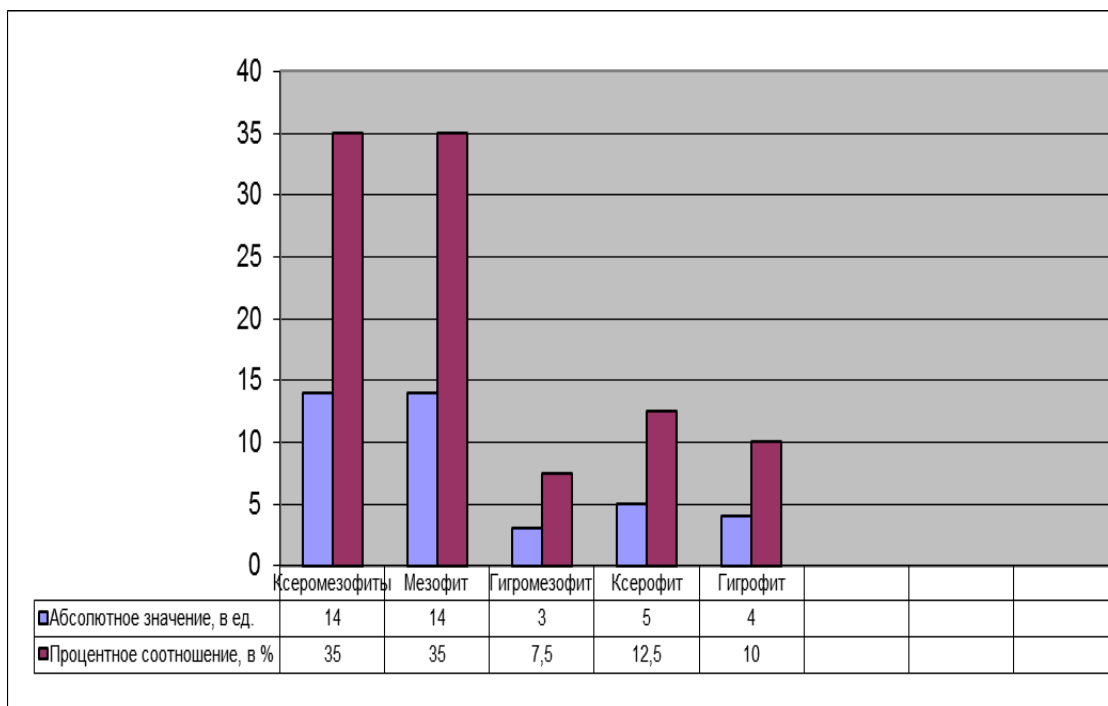

Рисунок 2 - Экологический анализ флористического состава

Анализ жизненных форм исследуемого района по Серебрякову показал наличие трех биоморфологических структур растений: многолетники - 87,5 % и на втором месте находятся однолетники – 12,5 %.

Биоморфологический анализ растительности по классификации Раункиера подтверждает, что доминирующей группой являются гемикриптофиты – 57,5% (23 видов), на втором месте – геофиты 30 % (12 видов), терофиты – 10 % (4 видов) и хамефиты 2,5 % (1 вид).

При описании растительности отмечалось проективное покрытие в процентах. Для каждого вида отмечалось обилие по шестиступенчатой шкале Друде и Хэнсона. Для эдификаторов ассоциации проводился точный подсчет стеблей на площадках в 1 м². Был составлен список видов, где по числу видов преобладают ксерофиты и мезофиты. Результаты исследования растительности показывают, что на территории опытного участка в растительном покрове доминируют злаковые растения такие как, Овсяница луговая (*Festuca pratensis* huds), лисохвост луговой (*Alopecurus pratensis*), мятлик луговой (*Poa pratensis*), пырей ползучий (*Elytrigia repens*), житняк гребневидный (*Agropurum pectiniforme*). Среди них также часто встречаются из осоковых клубнекамыш морской (*Bulboschoenus maritimus* Pala). Для определения проектного покрытия растительности с каждого лимана были взяты по 3 пробных площадей. Размер пробной площади 2 X 10 м. На пробных площадях проективное покрытие растительности 70-95%. Высота растений колеблется от 40 до 120 см. Самым основным доминантным растениям в хорошо увлажненных участках являются – Овсяница луговая (*Festuca pratensis* huds), пырей ползучий (*Elytrigia repens*), клубнекамыш морской (*Bulboschoenus maritimus* Pala). (Рис 3.)

Рисунок 3 – Растительный покров лимана

В участках где недостаточно влажности из растительного покрова доминирует ксерофитные растения, как - полынь беловойлочная (*Artemisia hololeuca*), полынь Лессинга (*Artemisia Lessingiana* Bess), полынь обыкновенный (*Artemisia vulgaris* L.), Рогач песчаный (*Ceratocarpus arenarius* L.) (Рис 4.)

Рисунок 4 –Полынно-разнотравные ассоциации

Для оценки численности видов растений в пробных площадях применялись методы шкальных систем предложенных О. Друде и Хэнсона. (Таблица 1)

Таблица 1 – Оценка численности видов растений (по Друде и Хэнсона)

Баллы по Хэнсону	О.Друде	Виды растений	Численность растений на 1 м ²
Лиман №5			
1	sol (solitaries) (растения единичные)	Bulboschoenus maritimus Pala Scirpus trigueter	1-4
2	sp (sparsae) (растения редки)	Inula britanica	5-14
3	cop ₁ (растения довольно обильны)	-	15-29
4	cop ₃₋₂ (растения обильны и очень обильны)	-	30-99
5	soc (socialis) (растения смыкаются надземными частями)	Elytrigia repens, Festuca pratensis huds	100 и выше
Лиман №6			
1	sol (solitaries) (растения единичные)	Carex vesicaria L.	1-4
2	sp (sparsae) (растения редки)	Beekmannia eruciformis	5-14
3	cop ₁ (растения довольно обильны)	Inula britanica Artemisia vulgaris L Artemisia Lessingiana Bess	15-29
4	cop ₃₋₂ (растения обильны и очень обильны)	-	30-99
5	soc (socialis) (растения смыкаются надземными частями)	Elytrigia repens, Festuca pratensis huds	100 и выше

Результаты исследований показали, что главным фактором, оказывающим влияние на урожайность естественного травостоя при лиманном орошении является применяемое орошение. В то же время продуктивность лиманов напрямую связана с агрохимическими и агрофизическими свойствами, а также мелиоративными показателями почво-грунтов лиманов. Равномерное распределение воды по лиману обеспечивает высокую урожайность естественного травостоя.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Фетисов И.М., Альжанова Б.С. Лиманное орошение и решение кормовой проблемы в Западно-Казахстанской области //Материалы международной научно-практической конференции « Реформа сельского хозяйства – состояние и перспективы развития полеводства» (тезисы научных сообщений 8-10 июня 1998 г.) Уральск, 1998 г. 70 с.
- 2 Воронов, А.Г. Геоботаника /А.Г.Воронов. М.: «Высшая школа», 1973. 71-79 с.
- 3 Денизбаев, С.Е., Онаев М.К., Турганбаев Т.А. Современное состояние использования лиманного орошения в Западно-Казахстанской области и пути улучшения естественного травостоя //Материалы Международной научно-практической конференции «Евразийская интеграция: роль науки и образования в реализации инновационных программ», Часть 2. – Орал: ЗКАТУ, 2012. – С. 42 – 46.

ТҮЙІНДЕМЕ

Мақалада Ақжайық ауданының аумағында орналасқан көлтабандық учаскелердің табиғи жер отының геоботаникалық құрамы мен өнімділіктерін зерттеу нәтижелерінің қорытындысы келтірілген. Өсімдіктің әрбір түрі туралы ақпарат беріліп, зерттеу учаскесінде таралу жағдайлары сипатталған.

RESUME

The results of research of geobotanical composition of natural травостоя of the estuary areas located in the Akzhaik rural district and them продуктивность are given in the article . Information of every type of vegetation is given and described distribution of the investigated areas.

А. А. Таженов, магистрант

С. Х. Абишева, магистр сельского хозяйства

М. А. Володин, магистр сельского хозяйства

Е. Б. Ахметов, магистр сельского хозяйства

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК

ОЦЕНКА ЗАПАСОВ УГЛЕРОДА В ФИТОМАССЕ ТОПОЛЕВНИКА В ДАРЬИНСКОМ И УРАЛЬСКОМ ЛЕСНИЧЕСТВАХ ЗКО

Аннотация

В статье представлены предварительные результаты исследования запасов углерода в фитомассе в тополе п. Дарьинск и г. Уральск, 1,2,3 классов возраста.

Ключевые слова: *фитомасса, содержание углерода, запасы углерода, подстилка, тополь.*

В последнее время научную общественность беспокоит поведение углекислого газа и других, так называемых парниковых газов в атмосфере Земли. Прогнозируемое потепление, связанное с накоплением этих газов в воздухе, может привести к резкому сокращению площади суши. Оценка роли лесов в консервации углекислого газа - важная задача для понимания глобального цикла углерода [1]. В связи с этой глобальной проблемой предпринимаются попытки ученых ряда стран получить точные оценки запасов углерода лесных насаждений и почв в различных климатических зонах.

Одной из основных функций лесного хозяйства 21-го века является то, что она связана с окружающей средой в отношении биоразнообразия и изменения климата. Это область, которая известна богатством видов, потому что экологически чистый образ влечет за собой не только нерыночную пользу, но и очевидные выгоды косвенные рыночные. Поэтому очень важно иметь в виду, что разнообразие видов необходимо сохранить с экологической и экономической точки зрения. Важная роль лесов в сохранении углерода достаточно доказана. Оценка процессов протекающих под лесным покровом, очень важна для изучения последствий изменения климата [2].

Целью исследования является получение количественных оценок запасов углерода фитомассы, органического и неорганического углерода почвы на лесных участках Западного Казахстана.

Нами были заложены пробные площади в Дарьинском лесничестве Январцевского госучреждения по охране лесов и животного мира и Уральского лесничества Уральского государственного учреждения по охране лесов и животного мира. На каждом участке были заложены три пробные площадки на трех различных классах возраста, с разделением на соответствующие ярусы.

Модельное дерево выбирали по методике В.В. Дудорева. Модельными деревьями называются срубаемые в качестве типичных образцов, характеризующих все остальные оставшиеся на корню деревья данного древостоя.

Учет фитомассы всех ярусов, отбор образцов и расчет запасов углерода фитомассы на пробной площадке проводили по методическим указаниям к изучению динамики и биологического круговорота в фитоценозах под авторством Родина Л.Е., Ремезова Н.П., и Базилевич Н.И., составленных в рамках Международной биологической программы [3].

Оценка запасов углерода фитомассы лесных участков методом аппроксимации проводилась с привлечением материалов государственного лесного учета и другой статистической информации.

Оценка запасов общего углерода в почвах лесных участков методом дифференцированной аппроксимации проводилась с привлечением материалов почвенного обследования.

Отбор образцов почвы проводился согласно ГОСТ 28168-89 «Почвы. Отбор проб» [4], ГОСТ 17.4.3.01-83 «Охрана природы. Почвы. Общие требования к отбору проб» [5]. Образцы почвы отбирались по горизонтам 10 см с разреза, заложенного на пробной площадке до глубины двух метров (рисунок 1). Морфологическое описание почвы проводили по общепринятой методике.

Рисунок 1 – Закладка почвенного разреза

Определение содержания углерода в образцах проводили в соответствии с международным стандартом ISO 10694:1995 «Определение содержания органического и общего углерода методом сухого сжигания (элементный анализ)», и инструкцией по применению элементного анализатора серии Multi модели Multi N/C 2100. Данный прибор внесен в реестр утвержденных типов средств измерений государственной системы обеспечения единства измерений Республики Казахстан.

Предварительно в исследуемом образце почвы определяли содержание воды (согласно ISO 11465) [6] и карбонатов при их наличии (согласно ISO 10693) [7]. Далее определение проводили согласно ISO 10694 [8].

Результаты исследований приведены в таблицах 1,2.

Как видно из таблицы, запасы углерода в фитомассе сравнительно невелики, но заметен существенный вклад зеленой массы, в том числе травяного покрова в запасы углерода. Самый высокий процент содержания углерода обнаружен в ствольной части.

Во втором классе возраста становится преобладающим вклад ствольной части в запасы фитомассы. Также увеличивается роль подроста в формировании запасов углерода на участке. Увеличивается количество листового опада, почти в три раза превышающего зеленую массу листьев.

Таблица 1 - Содержание и запасы углерода в фитомассе в тополе в чистом (п. Дарьинск, 1,2,3 классов возраста)

Растения и их части	1 класс возраста			2 класс возраста			3 класс возраста		
	Фитомасса, воздушно-сухая, ц/га	Содержание углерода, %	Запас углерода, ц/га	Фитомасса, воздушно-сухая, ц/га	Содержание углерода, %	Запас углерода, ц/га	Фитомасса, воздушно-сухая, ц/га	Содержание углерода, %	Запас углерода, ц/га
Тополь, листья	6,25	52	3,25	17,2	52	8,94	12,04	52	6,26
Подрост, листья	-	-	-	30,5	54	16,47	131,25	54	70,87
Травяной покров	13,0	48	6,24	15,5	48	7,44	-	-	-
Итого (зеленая часть)	19,25	-	9,49	97,7	-	32,85	143,29	-	77,13
Тополь, стволы	11,0	58	6,38	209,2	60	125,52	280,56	60	168,34
Подрост, ствол	-	-	-	53,4	55	29,37	175,0	55	96,25
Тополь, ветви мелкие	0,05	56	0,03	0,2	56	0,11	112,0	56	62,72
Тополь, ветви крупные	1,0	55	0,55	3,8	55	2,09	420,0	55	231,00
Итого (ветви тополя)	1,05	-	0,58	4,0	-	2,20	532,0	-	293,72
Подрост ветви				2,3	57	1,31	43,75	57	24,94
Итого (многолетняя надземная часть)	31,3	-	10,07	366,6	-	191,25	1174,60	-	660,38
Итого (надземная часть)	31,3	-	10,07	366,6	-	191,25	1174,60	-	660,38
Тополь, корни крупные	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Тополь, корни мелкие	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Итого (корни)	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Листовой опад	20,5	45,2	9,27	50,0	45	22,50	40,0	45	18,0
Всего	31,3	-	19,34			213,75			678,38

В третьем классе возраста становится ясной тенденция к угнетению роста травяного яруса вследствие затененности. Общие запасы вырастают в основном за счет ветвей и ствола.

Таблица 2 - Содержание и запасы углерода в фитомассе в тополе чистого (г. Уральск, 1,2,3 классов возраста)

Растения и их части	1 класс возраста			2 класс возраста			3 класс возраста		
	Фитомасса, воздушно-сухая, ц/га	Содержание углерода, %	Запас углерода, ц/га	Фитомасса, воздушно-сухая, ц/га	Содержание углерода, %	Запас углерода, ц/га	Фитомасса, воздушно-сухая, ц/га	Содержание углерода, %	Запас углерода, ц/га
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Тополь, листья	6,85	52	3,56	27,6	52	14,35	18,00	52	9,36
Подрост, листья	-	-	-	0,76	54	0,41	23,00	54	12,42
Травяной покров	36,10	48	17,33	-	-	-	-	-	-
Итого (зеленая часть)	42,95	-	20,89	28,36	-	14,76	41,00	-	21,78
Тополь, стволы	14,00	60	8,4	154,60	59	91,21	233,8	59	137,94
Подрост, ствол	-	-	-	1,42	55	78,10	43,13	55	23,72
Тополь, ветви мелкие	0,25	56	0,14	0,4	56	0,22	0,20	56	0,11
Тополь, ветви крупные	0,75	55	0,41	4,4	55	2,42	4,80	55	2,64
Итого (ветви тополя)	1,00	-	0,55	4,8	-	2,64	5,00	-	2,75
Подрост ветви	-	-	-	0,83	55	0,46	8,63	55	4,75
Итого (многолетняя надземная часть)	57,95	-	29,84	161,65	-	187,17	331,56	-	190,94
Итого (надземная часть)	57,95	-	29,84	161,65	-	187,17	331,56	-	190,94
Тополь, корни крупные	30,4	57	17,33	-	-	-	-	-	-
Тополь, корни мелкие	46,4	56	25,98	-	-	-	-	-	-

Продолжение таблицы 2									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Итого (корни)	76,8	-	43,31	-	-	-	-	-	
Листовой опад	41	45	18,45	61,00	45	27,45	110,0	45	49,5
Всего			91,6			208,62			240,34

На пробной площадке первого класса в г.Уральск сохраняется доля зеленой части в общем запасе углерода фитомассы. На пробной площадке учитывалась подземная фитомасса методом монолитов. Диаметр монолита составил 1,3 метра. Подземная фитомасса почти в 1,5 раза превосходит надземную по запасам углерода.

На пробной площадке второго класса в г.Уральск возрастает значение стволовой части.

Таблица 4 - Содержание и запасы общего углерода в почве

Название почвы	Генетический горизонт	Плотность почвы, г/см ³	Содержание, %	Запас, ц/га
Пойменная лесолуговая тяжелосуглинистая на супесчаных отложениях (п. Дарьинск)	А 1-20 см	1,20	3,32	796,8
	В 20-50 см	1,25	1,24	465,
	С1 50-200 см	1,30	0,45	877,5
				2139,3
Пойменная лесолуговая среднесуглинистая на супесчаных отложениях (г. Уральск)	А 1-30 см	1,20	3,10	1078,8
	В 30-80 см	1,30	2,00	1300,0
	С1 80-200 см	1,30	1,10	1716,
				4094,8

В общих запасах углерода планеты почвам принадлежит существенная роль. Почвы являются главным резервуаром стока углерода на континенте. Главными составляющими почвенного $S_{орг}$ являются углерод гумуса ($S_{гум}$), чистой первичной продукции ($S_{ров}$) и микробной биомассы ($S_{мб}$). К сожалению, разложение общего углерода почвы на углерод микробной биомассы, является методически очень трудной задачей, мы ограничились определением общего углерода.

На исследуемых пробных площадках запасы общего углерода почвы в двухметровой толще оцениваются как низкие. Хотя в каштановых почвах аккумулируется значительное количество карбонатов, неорганических форм углерода ($S_{карб}$) на исследуемых площадках не обнаружено, что вероятно связано с усиленным промывным водным режимом прирусловой части поймы. На средней части поймы, из за меньшей дренированности, вероятно количество $S_{карб}$ будет больше.

Установлено, что с растительными остатками поступает значительное количество углерода. В результате проведения исследования выявлено, что на 1 классе возраста тополевого соотношения между подземной и надземной фитомассой составляет 1,5.

Общая площадь государственного лесного фонда Западно-Казахстанской области по состоянию на 1 января 2015 года составляет 215306 га, в т.ч. покрытая лесом площадь 102896 га. Пойменные леса Западно-Казахстанской области представляет осокорники. Покрытая лесом площадь основной лесообразующей породой, т.е. тополями, составляет 40878 га 39,7 %. Общий запас покрытых лесом угодий по преобладающим породам составляет 8376,2 тыс. м³, в том числе запас тополя 5468,4 тыс. м³. Из них молодняки 462,2 тыс. м³, средневозрастные 1694,6 тыс. м³, приспевающие 1330,8 тыс. м³ и спелые и перестойные 1980,8 тыс. м³ (Государственный учет лесного фонда, 2013, 2015).

Таким образом, по аппроксимированным расчетам запасы углерода в фитомассе леса основной лесообразующей породы (тополь черный) на примере Западно-Казахстанской области составляют около 1,0 млн тонн С. А запасы углерода почвы в двухметровой толще на той же площади (40878 га), составили 12,7 млн. тонн С. Соответственно, общие запасы углерода приблизительно равны 13,7 млн. тонн С. В дальнейшем общие запасы будут рассчитаны при помощи более дифференцированной аппроксимации, что позволит учитывать экологические показатели влияющие на запасы углерода.

Работа выполнена при финансовой поддержке проекта Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан № 4036/ГФ4 «Оценка запасов углерода пойменных лесов аридной территории».

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Карпачевский, Л.О., Курс лесного почвоведения. Учебное пособие для почвоведов университетов. / Л.О. Карпачевский, Ю.Н. Ашинов., Л.В. Березин Л.В. – Майкоп: Аякс, 2009. – 345 с.
- 2 Haines A. Climate change and human health: impacts, vulnerability, and mitigation / A. Haines, R.S. Kovats, D. Campbell-Lendrum, C. Corvalan // Lancet. – 2006. -№ 367. – P. 2101-2109.
- 3 Родин, Л.Е Методические указания к изучению динамики и биологического круговорота в фитоценозах / Л.Е. Родин, Н.П. Ремезов, Н. Базилевич. – Л.: Наука, 1967. – 145 с.
- 4 ГОСТ 28168-89. Почвы. Отбор проб. – Введ. Впервые; введ. 01.04.1990. – М.: Стандартинформ, 2008. – 7 с.
- 5 ГОСТ 17.4.3.01-83. Охрана природы. Почвы. Общие требования к отбору проб. – Введ. Впервые; введ. 01.07.1984. – М.: Стандартинформ, 2008. – 4 с.
- 6 ISO 11465:1993. Soil quality. Determination of dry matter and water content on a mass basis. Gravimetric method. Введ. Впервые. –
- 7 ISO 10693:1995. Soil quality. Determination of carbonate content. Volumetric method. Введ. Впервые. – ISO, 1995 – 11 с.
- 8 ISO 10694:1995. Soil quality. Determination of organic and total carbon after dry combustion (elementary analysis). – Введ. Впервые. – ISO, 1995 – 15 с.

ТҮЙІН

Мақалада Орал қаласы, Дарьинск ауылының тополь фитомассадағы көміртек қорының зерттелген нәтижелері көрсетілген.

RESUME

The article presents the preliminary results of the study of carbon stocks in the biomass of poplar in n. Darya and Uralsk.

С. Ж. Умьянова, магистрант

А. Б. Абуова, доктор сельскохозяйственных наук, доцент

Н. С. Машанова, доктор технических наук

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК

ГЕНОМОДИФИЦИРОВАННАЯ ПРОДУКЦИЯ: КАЧЕСТВЕННОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ ГЕНЕТИЧЕСКИ МОДИФИЦИРОВАННЫХ ОРГАНИЗМОВ В КРУПЯНЫХ ИЗДЕЛИЯХ

Аннотация

В статье даны характеристика генетически модифицированных продуктов, в том числе трансгенных растений, описание метода по определению ГМО, также приведены результаты исследования на выявления генетически модифицированных организмов в крупяных изделиях с помощью метода полимеразной цепной реакции.

***Ключевые слова:** ГМО, метод полимеразной цепной реакции, трансгенные культуры, трансгенные компоненты, продовольственная безопасность*

Широкое применение современных методов биотехнологии, и в первую очередь, генной инженерии в растениеводстве сегодня признается наиболее перспективным направлением в увеличении производства продовольствия. Выращивание генетически модифицированных организмов с новыми привнесенными признаками также выгодно и экономически, поскольку требует значительно меньших ресурсов топлива, агрохимикатов и трудозатрат, чем для традиционных растений. Поэтому площади возделывания генетически модифицированных организмов (ГМО) в мире и объемы сельхозпродукции на их основе за 10 лет от начала коммерческого использования возросли более чем в 60 раз, а для некоторых культур доля ГМО в структуре их мирового производства стала преобладающей.

Во избежание потенциального неблагоприятного воздействия продуктов на основе ГМО на здоровье человека, и благополучие окружающей среды, при государственном регулировании генно-инженерной деятельности повсеместно предусмотрены специальные требования к допуску генетически модифицированных растений на продовольственный рынок. Несмотря на существующие различия подходов, во всех национальных системах регулирования ГМО предмаркетинговый этап является определяющим в обеспечении безопасности новых генетически модифицированных продуктов.

Поступление на мировой продовольственный рынок ГМ - продуктов без маркировки в результате нерегулируемого статуса ГМО на постмаркетинговом этапе, помимо нарушений прав потребителей, создает серьезную проблему в оценке безопасности при ввозе ГМО, которая должна проводиться с учетом требований законодательства импортирующих стран.

Поэтому контроль за оборотом ГМО сегодня является одной из самых актуальных тем, имеющих большое политическое звучание. Это диктует необходимость странам, в том числе и Казахстан, разрабатывать собственные системы государственного пострегистрационного мониторинга ГМО. Такие системы, наряду с отслеживанием разрешенных для реализации на внутреннем потребительском рынке ГМО, должны обеспечивать контроль и защиту как от потенциально небезопасных, не прошедших процедур допуска так и от поступающих в страну нелегально, а

используемые методы должны опережать развитие технологий создания ГМО и базироваться на современном молекулярно-генетическом анализе.

Целью данной статьи являются анализ распространения ГМ-продуктов, ввозимых в Западно-Казахстанскую область и выявление трансгенных компонентов в крупных изделиях (рисовая и кукурузная крупа).

В задачи входило:

1. Изучить методы обнаружения ГМО в готовых продуктах;
2. Проведение качественного анализа.

Новизна темы - решение вопросов контроля за оборотом ГМО на практике может осуществляться только на основе определенных научных и организационных мероприятий, направленных на получение исчерпывающей информации о разновидностях используемых ГМО с учетом не прошедших процедуру допуска, соответствующих им маркерных системах; о видах продуктов, в которые они вводятся; об объемах мирового производства и торговли ГМ-продуктов, в том числе поступающего на внутренний рынок Казахстана; а также на введение цифрового порога для разграничения между традиционными продуктами и идентичными им по составу ГМО и обоснование выбора адекватных, чувствительных и высокоспецифичных методов контроля.

В Казахстане на данный момент времени отсутствует достаточный контроль за оборотом ГМ продуктов. Одной из причин этого является ограниченное количество аккредитованных лабораторий, которые могут проводить как качественный, так и количественный анализ на выявление ГМО в готовых продуктах.

На сегодняшний день во многих странах мира выращиваются трансгенные культуры. Это страны Северной и Южной Америки, Китай, страны Западной Европы. Основными культурами являются соя, кукуруза, рис – это и есть основные продукты [1].

В 2014 году самые большие площади ГМ культуры занимали в США (55% или 47,4 млн га), затем следовали Аргентина (19% или 19,63 млн га мировых площадей). Также в 2014 году под ГМ культурами были заняты большие площади в Канаде, Бразилии и Китае (Рис.1.).

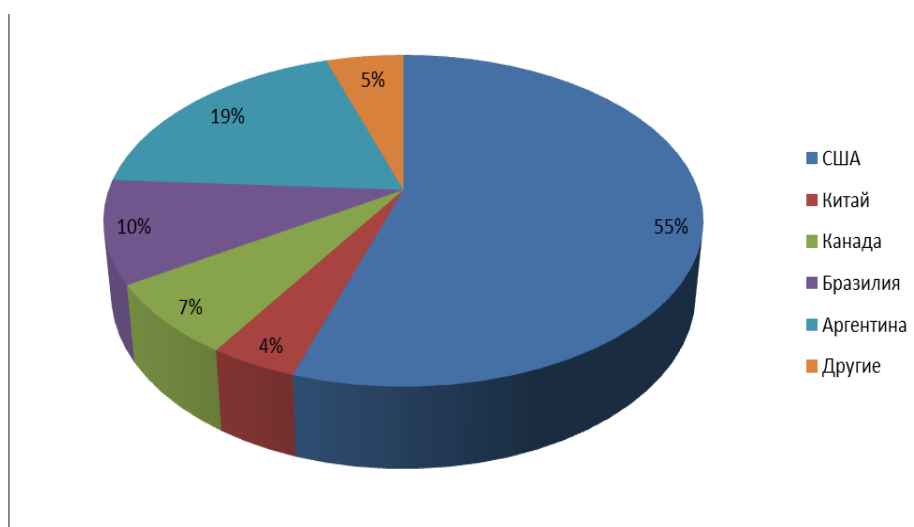

Рисунок 1 – Общие площади ГМО в мире: распределение по странам

Большой урон сельскому хозяйству наносят сорняки, вредители и болезни. Например, вирус желтой мозаики риса (RYMV), опустошающий рисовые поля в Африке, снижает урожай не только благодаря своему прямому воздействию, но и опосредованно через вторичный эффект, делая выжившие растения более чувствительными к грибной инфекции. Традиционный подход, используемый в данном случае селекционерами, пытающимися передать гены устойчивости культурному рису от его диких сородичей, не принес желаемого результата. Исследователи использовали новую технику, которая позволила провести «генетическую иммунизацию» растений. Был создан трансгенный рис, устойчивый к RYMV. Также были предприняты попытки создать сорт риса с повышенным содержанием витамина А с помощью традиционной селекции. Однако, они оказались безуспешными. Биотехнологи интродуцировали три новых гена в рис: два от желтого нарцисса и один от микроорганизма. Такой ГМ-рис продуцирует повышенное количество бета-каротина, как предшественника витамина А, превращающегося в витамин А уже в организме человека. Зерно такого ГМ-риса имело желтый цвет или «золотой рис».

Безусловным лидером среди всех трансгенных культур является соя, устойчивая к гербициду глифосату. Появление генетически модифицированных сортов, можно сказать, произвело настоящую революцию в технологии возделывания сои.

На данный момент разработано более 180 видов генетически измененных растений - соя, кукуруза, рис и др., включая злаки, которые приобрели устойчивость к насекомым-вредителям, фитопатогенным бактериям, микромицетам и вирусам, к повреждениям при хранении, а также растений, синтезирующих гормоны, привлекающие полезных.

В Канаде создан трансгенный сорт гречихи ARNO. Гречиха (*Fagopyrum esculentum*) – яркий трансгенный сорт ARNO гречихи продовольственной разработан известным канадским Холдингом SERTIS и концерном DOW Chemical. Однолетняя культура род растений из семейства гречишные высотой 130 см. Растение гречихи напоминает форму куста малины 7 стеблей растут от узла кущения снизу в верх с наклоном на 50 градусов, стебель прямостоящий ветвистый на которых располагаются цветки гречихи, соцветия душистые кисти, плоды трехгранные коричневые или темно-серые орешки с острыми ребрами покрыты пленчатыми оболочками [3].

Отличительная особенность трансгенного сорта гречихи, от других обычных сортов гречихи:

- ☐ характеризуется повышенной засухоустойчивостью гречихи + 50⁰С;
- ☐ характеризуется устойчивостью к высоким температурам во время цветения и плодообразования пыльца гречихи не сгорает и при температуре +50⁰С;
- ☐ имеет устойчивый иммунитет ко всем заболеваниям гречихи, поражающих обычные сорта гречихи, такие как (асхитозу, фитофторозу, филлостиктоз, бактериозу, мозаике, серой гнили, белой пятнистости, корневой гнили, бактериальная пятнистость и т.д.) и не поражается этими заболеваниями;
- ☐ устойчив ко всем вредным насекомым поражающим обычные сорта гречихи (т.к. все виды тли, минирующей мухой, все виды совков озимой, совка – гамма, моль, пилильщик, трипс, галлица, листоблошка гречишная, комарик гречишный, личинка хруща, стеблевая нематода и т.д.) в связи с внедренным в структуру клетки ДНК-гречихи тетра гена выделенного из растения полыни горькой;
- ☐ устойчива к засолению почв;
- ☐ зерно гречихи равномерно созревает на всем растении и не осыпаться, до полного созревания плодов гречихи, благодаря этому гречиха не нуждается в десикации, убирается гречиха на прямую комбайнами.

Получение трансгенных растений является на данный момент одной из перспективных и наиболее развивающихся направлений агропроизводства. Существуют проблемы, которые не могут быть решены такими традиционными направлениями как селекция, кроме того, что на подобные разработки требуются годы, а иногда и в общем-то десятилетия. Создание трансгенных растений, обладающих нужными свойствами, требует гораздо меньшего времени и позволяет получать растения с заданными хозяйственно ценными признаками, а также обладающих свойствами, не имеющими аналогов в природе. Примером последнего могут служить полученные методами генной инженерии сорта растений, обладающих повышенной устойчивостью к засухе.

Одной из наиболее обсуждаемых и спорных проблем, связанных с использованием и распространением ГМО, стала проблема потенциального влияния ГМ-продуктов на здоровье человека.

Оценка пищевых рисков от потребления ГМ-продуктов сейчас возможна только на основании отрывочных данных и разрозненных научных фактов. По мнению экспертов, для того, чтобы идентифицировать все риски, связанные с ГМО, нужно изучить последствия выращивания, проследить возможные генетические, тератологические, иммунологические и эндокринологические изменения во всех системах органов. Ни теоретически, ни практически такие исследования провести невозможно. Именно поэтому многие ученые опасаются, что использование в пищу ГМ-продуктов увеличивает риск возникновения пищевых аллергий, отравлений, мутаций, способствует образованию опухолей, а также вызывают невосприимчивость к антибиотикам [4].

Увеличение использования ГМО и их компонентов в производстве продуктов питания делает все более актуальным вопрос выбора эффективных методов идентификации трансгенной ДНК. В настоящее время наиболее разработаны и широко применяются методы обнаружения чужеродной ДНК, основанные на использовании различных видов ПЦР (полимеразная цепная реакция).

ПЦР - это метод, который позволяет проверить генетически материал, выделенный из исследуемого образца, на наличие в его составе участка чужеродной или измененной ДНК и используется для получения множества копий непротяженных участков ДНК, специфичных для каждого конкретного белка, а также исследуемого генетически обусловленного признака.

В основе метода ПЦР лежит способность хорошо известных молекулярной биологии ферментов, ДНК-полимераз, осуществлять направленный синтез второй, то есть комплементарной цепи ДНК, по имеющейся матрице одноцепочечной ДНК, наращивая небольшую олигонуклеотидную затравку (праймер), комплементарную участку этой матрицы, до размеров в несколько тысяч или даже десятков тысяч звеньев. Повышая температуру, можно добиться остановки реакции и последующей денатурации полученной ДНК, т.е.разделения цепей полученной в ходе реакции двуцепочечной ДНК. Если в реакционной смеси присутствует избыток праймера, то, значительно снизив температуру, чтобы праймер мог вновь связаться с тем же самым комплементарным участком ДНК, и добавив новую порцию фермента, можно вновь установить температуру, необходимую для реакции полимеризации, и, таким образом, проведя реакцию еще раз, увеличить количество ранее полученного продукта. Многократное, или циклическое повторение этой процедуры позволяет наработать значительное количество копий участка ДНК, начинающегося с данного праймера. Один цикл ПЦР осуществляется за 1-2 мин, так что в течение нескольких часов можно получить 100 млрд.копий [насекомых [5,6].

Метод ПЦР был утвержден в качестве основного для идентификации ГМО растительного происхождения в пищевых продуктах. Чувствительность этого способа позволяет определить ГМО в продукте, даже если его содержание не превышает 0,9%. Такой подход соответствует рекомендациям ВОЗ, принятым в большинстве стран мирового сообщества.

В 2003 году утвержден и введен в действие постановлением Госстандарта РФ № 402 ст. от 29.12.2003 г. национальный стандарт ГОСТ Р 52173-2003 «Сырье и продукты пищевые. Метод идентификации ГМО растительного происхождения», который основан на ПЦР.

Позже в 2008 году был утвержден и введен в действие национальный стандарт РФ ГОСТ Р 53214-2008 (ИСО 24276:2006) «Продукты пищевые. Методы анализа для обнаружения генетически модифицированных организмов и полученных из них продуктов», который утвердил этот метод для определения ГМО в пищевых продуктах.

В 2010 году утвержден и введен в действие СТ РК ИСО 24276-2010 «Продукты пищевые. Методы выявления генетически модифицированных организмов и полученных из них продуктов. Общие требования и определения».

С помощью этих методов, изложенных в указанных национальных стандартах, с одинаковой степенью надежности можно определить присутствие ГМО в продукте.

Объекты исследования - образцы крупяных изделий, ввозимые в Западно-Казахстанскую область из зарубежных стран: Китай, Индия, Белоруссия, Россия, Пакистан. Контрольный образец - рисовая крупа марки "Ак маржан", кукурузная крупа марки "Цесна". Исследуемый образец - рисовая крупа марки "Taj Mahal" (Пакистан) и кукурузная крупа марки "Метака" (Белоруссия).

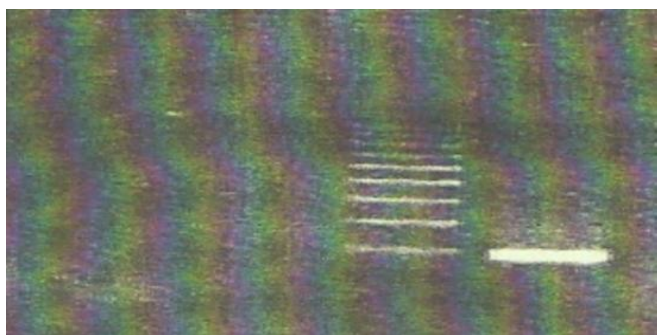
Анализ на выявление ГМО проводилось по методике ПЦР ГОСТ Р 52173-2003 Сырье и продукты пищевые. Метод идентификации генетически модифицированных организмов растительного происхождения.

Результат исследования показало, что в исследуемых образцах рисовой и кукурузной крупы трансгенные компоненты не обнаружены.

По результатам исследования можно сказать, что отсутствие в анализируемой пробе ПЦР-продуктов 195 пар нуклеотидов и 180 п.н. свидетельствует об отрицательном результате. Визуализация продуктов ПЦР после электрофореза осуществляют с помощью видеосистемы. Результат идентификации в виде файл-паспорта сохраняется на жестком магнитном носителе и может быть выведен на видеомонитор или принтер [2].

На фотографиях результата электрофореза трансгенные компоненты (промотор 35S и терминатор pos) в крупяных изделиях не обнаружены (рис.2).

На основании выполненных исследований можно сделать следующие предварительные выводы, что для оптимального лабораторного определения ГМО растительного происхождения в крупяных изделиях был выбран метод, основанный на ПЦР с применением праймеров, в дальнейшем будут исследованы и другие виды круп на обнаружение трансгенных компонентов. Многие готовые продукты, импортируемые в Западно-Казахстанскую область из зарубежных стран, таких как, США, Канада, Китай, Пакистан, Украина, Белоруссия не содержат соответствующей маркировки на информацию о ГМО. Так как эти названные страны являются первыми в области применения генной инженерии и более развиты в выращивании трансгенных культур.

- 1 - отрицательный контроль (промотор)
 2 - исследуемый образец (промотор)
 3 - маркер молекулярной массы 100Вр
 4 - положительный контроль (промотор)

Рисунок 2 – Фотография результата электрофореза

На данный момент времени система контроля ГМО в Казахстане находится в стадии становления. Именно аккредитованные, оснащенные современными оборудованием и имеющие высококвалифицированных специалистов, лаборатории могут помочь в решении практических вопросов определения ГМО, возникающих как у производителей, так и у потребителей.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Генетически модифицированные организмы и обеспечение биологической безопасности / Иван Игнатъев, И. Тромбицкий.- Бендеры: Экоспектр, 2010.
- 2 ГОСТ Р 52173-2003. Сырье и продукты пищевые. Метод идентификации генетически модифицированных организмов растительного происхождения.
- 3 Зотиков В.И., Суворова Г.Н. Конференция «Биотехнология в селекции бобовых» // Науч.- практич. Журнал №4. Зернобобовые и крупяные культуры. – Орел, 2012. – С.87-89
- 4 Малышев В.П. Трансгенные продукты: возможные риски и пути их снижения // Риск для здоровья. Москва - 2013. С. 234-237.
- 5 Ребриков Д.В., Саматов Г.А., Трофимов Д.Ю. ПЦР в реальном времени. 2-е издание испр. и доп.-М. БИНОМ. Лаборатория знаний, 2010 г. – 223с
- 6 Умьянова С.Ж., Абуова А.Б., Байбатыров Т.Б. Метод полимеразной цепной реакции для обнаружения генетически модифицированных организмов // Материалы международной научно-практической конференции, посвященной "Инновационное развитие пищевой, легкой промышленности и индустрии гостеприимства". - АТУ, г. Алматы, 2015 г.

ТҮЙІН

Мақалада ПЦР әдісін қолданып, жарманың құрамындағы генетикалық модифицирленген тіршіліктерін анықтаудағы нәтижелері берілген.

RESUME

The article presents the results of a study to detect genetically modified organisms in cereal products using polymerase chain reaction method.

А. Х. Аршабай, студент,

М. С. Тулиева, старший преподаватель, магистр

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск, РК

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ВНЕСЕНИЯ ПИЩЕВОЙ ДОБАВКИ В БРЫНЗУ НА ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИЕ И ОРГАНОЛЕПТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ПРОДУКТА

Аннотация

Экспериментально установлено, что внесение в состав брынзы композиции трав и специй, оказывает определенное влияние на физико-химические свойства готового продукта, в частности кислотность и его органолептические свойства.

Ключевые слова: *брынза, композиция трав и специй, общая титруемая кислотность, активная кислотность.*

Молоко является ценным продуктом питания, так как в нем содержатся все основные питательные вещества. В состав молока входят белки -3,6 процента, жиры - 3-4 процента, углеводы - 4,1 процента, витамины А, В, С, Д, а также соли кальция и фосфора, которые легко усваиваются организмом и особенно необходимы для растущего детского организма [1].

Сыр делается из молока, о котором великий русский физиолог И.П. Павлов говорил как об изумительной пище, приготовленной самой природой. Нет другого такого полноценного продукта, как молоко, который человек бы получал в готовом виде. И все составные части его, за немногим исключением, переходят в сыр, причем в концентрированном виде.

Брынза это соленый упругий сыр, важный компонент многих национальных кулинарий - румынской, балканской, украинской, молдавской, болгарской. Брынзу кладут в салаты и супы, в качестве начинки - в вареники и пироги, а карпатское блюдо мамалыга немыслимо без щедрого слоя брынзы. У этого сыра древняя история и очень сильные традиции применения в современной кухне [2].

Употребление брынзы рекомендуется при заболеваниях и травмах костной системы (остеопороз, рахит, переломы), а также беременным женщинам. Лечебный комплекс брынзы из молочнокислых бактерий, аминокислот и витаминов группы В показан при болезнях печени и нервной системы, в пожилом возрасте. Отмечено позитивное влияние при употреблении брынзы на состояние кожи. Малокалорийность продукта, в то же время содержащего животный белок, - прекрасная рекомендация всем отказавшимся от мясных продуктов.

Брынза отлично сочетается с овощами, различными специями и травами приобретая оригинальный вкус. Такие травы как розмарин, базилик, мята и многие другие дополняют нежный вкус брынзы раскрывая его по новому[3].

С давних пор известны человечеству целебные свойства розмарина. В нем содержатся вещества, благотворно влияющие на головной мозг, усиливающие память и работоспособность, поэтому уже в прошлые века блюда с розмарином рекомендовались школьникам и студентам в период экзаменов. Розмарин помогает в лечении онкологических заболеваний, снимает стрессы, нормализует работу нервной и сердечно-сосудистой системы, а розмариновые настойки используются при ревматизме, гипотонии и тромбозах. Розмарин незаменим в диетическом питании, поскольку он очищает организм, нормализует водно-жировой баланс и восстанавливает

обмен веществ. Добавляя в рацион семьи эту душистую пряность, вы заботитесь о здоровье и самочувствии близких людей, поскольку розмарин в зимние месяцы может уберечь от простудных заболеваний [4].

Есть в семействе мятных трав удивительное растение базилик с зелеными, фиолетовыми и пурпурными листьями, источающее приятный терпкий запах с оттенками лимона и корицы. Некоторые сорта базилика пахнут лавровым листом, гвоздикой, душистым перцем или чаем. Зелень базилика содержит высокую концентрацию эфирных масел, поэтому не удивительно, что приправа имеет маслянистый вкус и яркий аромат. Свойства базилика высоко ценятся в кулинарии, так как это растение делает блюда полезными и придает им пикантный пряный вкус, в котором сочетается нежность, терпкость и легкие горьковатые нотки. Блюдо получается очень необычным, свежим и не приедается, даже если его часто готовить. Базилик обычно используется в свежем и сушеном виде, при этом сушеный базилик сохраняет все ценные свойства, если хранить его в герметичной посуде без доступа влаги и воздуха [5].

Мята - одна из самых распространенных пряностей в кухне народов всего мира. Сушеные или свежие листья мяты нашли применение в самых разных областях пищевой промышленности и домашней кулинарии. Особенно широко она применяется в восточной кухне, и не только как превосходная пряность, подходящая к самым разным продуктам. Мята, эффективна при расстройстве желудка, мятный настой используют для профилактики гастритов и для того, чтобы справиться с тошнотой [6].

Черный перец родом из Южной Азии. Как пряность он получается из незрелых высушенных плодов. Это самая известная и распространенная пряность, которая употребляется в овощных, грибных, мясных, рыбных блюдах, в маринадах и в смесях пряностей. Черный перец является самым ароматным. Давно известно, что черный перец при приеме во внутрь увеличивает энергию нервной системы и силу пищеварительных органов, значительно укрепляет мышцы, отрывает мокроту, улучшает аппетит.

Красный перец относится к семейству пасленовых, род капсикумов. В качестве пряностей распространен стручковый красный перец, который именуют также жгучим, острым, мексиканским, паприка или чили. Употребляемый в небольшом количестве, красный перец укрепляет иммунную систему, поддерживает циркуляцию крови и обмен веществ, улучшает аппетит и пищеварение, оказывает стимулирующее действие. Красный перец является профилактическим средством от сердечнососудистых заболеваний, понижая уровень холестерина в крови. Обладает сильным кровоостанавливающим действием [7].

Таким образом, мы пришли к выводу, что использование выше перечисленных трав и специй, может улучшить полезные свойства продукта, его органолептические и физико-химические показатели, а также разнообразит ассортимент предлагаемой продукции.

Экспериментальное исследование проходило в лаборатории технологии переработки продовольственных продуктов кафедры «Технология переработки пищевых продуктов» Западно-Казахстанского аграрно-технического университета имени Жангир хана.

В ходе исследования была приготовлена брынза, в качестве основного сырья использовалось свежее коровье молоко и сычужный фермент пепсин, в качестве вспомогательного сырья применяется смесь трав розмарина, базилика и мяты, а также специи: красный и черный молотые перцы. Композиция трав рассчитывалась в соответствии с диаграммой указанной ниже, количество ингредиента взято в процентах (рисунок 1).

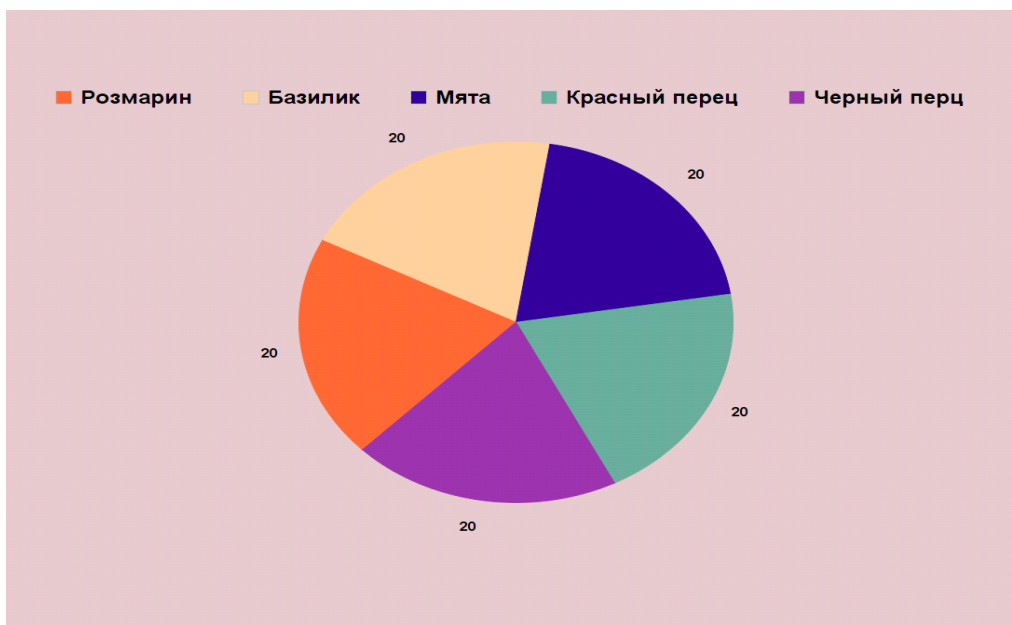

Рисунок 1 - Диаграмма количественного соотношения трав и специй в добавочном компоненте

Для исследования нами были взяты следующие образцы брынзы:

- 1) контрольный образец;
- 2) проба №1 в которую было добавлено 3% композиции трав и специй;
- 3) проба №2 с добавочным компонентом в количестве 5%;
- 4) проба №3 имеет в своем составе 7% композиции трав и специй.

Таблица -1 Рецептuru приготовления образцов брынзы

Наименование ингредиента	контрольный образец	проба №2-3% добавочного компонента	проба №3-5% добавочного компонента	проба №4-7% добавочного компонента
Молоко коровье(л)	2	2	2	2
Сычужный фермент(пепсин)(гр)	0,1	0,1	0,1	0,1
Композиция трав и специй (гр)	-	6	10	14

В таблице 1 описывается рецептuru приготовления образцов брынзы, где показано, что меняется лишь количество добавляемого ингредиента.

Рисунок 2 - Процесс приготовления образцов брынзы

Показатели, полученные в ходе проведения органолептических исследований с образцами свежеприготовленной брынзы с добавлением композиции трав и специй указаны в таблице №2.

Таблица 2 - Органолептические показатели брынзы с добавлением композиции трав и специй

Показатели	контрольный образец	проба №2- 3% добавочного компонента	проба №3- 5% добавочного компонента	проба №4- 7% добавочного компонента
1	2	3	4	5
Вкус	Умеренно выраженный сырный, в меру соленый	Умеренно выраженный сырный, с привкусом внесенных вкусовых компонентов	Сырный, с заметным привкусом внесенных компонентов	Сырный, с сильно выраженным привкусом внесенных компонентов
Цвет	Белый	Белый, видны включения внесенного компонента	Белый, видны включения внесенного компонента	Белый, видны включения внесенного компонента

Продолжение таблицы 2

1	2	3	4	5
Запах	Имеет запах свойственный коровьему молоку	Имеет запах внесенного компонента	Имеет более заметный запах внесенного компонента	Имеет более выраженный запах внесенного компонента
Консистенция	Однородная , умеренно плотная, слегка ломкая	Однородная, умеренно плотная	Однородная, умеренно плотная	Однородная, умеренно плотная

Анализируя данные таблицы 2, можно прийти к выводу, что при добавлении добавочного компонента, соответственно изменяется цвет, вкус и запах брынзы на свойственный добавляемым компонентам. Исходя из этого мы пришли к выводу, что оптимальным вариантом при приготовлении брынзы является образец №2, который в своем составе имеет 3% добавочного компонента, данный вывод аргументируется тем, что большое количество добавки, которое было добавлено в последующие образцы перебивает натуральный кисломолочный вкус брынзы, тем самым продукт приобретает более пряный, а где то даже горький вкус, также было отмечено что на поверхности сыра оказалось большое количество включений внесенного компонента, что внешне выглядело не совсем эстетично.

Рисунок 3- Изображение свежеприготовленной брынзы с добавлением композиции трав и специй и без

Был проведен дегустационный анализ среди обучающихся, в результате чего наиболее удачное сочетание брынзы и добавочного компонента, по мнению дегустаторов, наблюдается в пробе №2, в которую было добавлено 3% композиции трав и специй. Дегустационная оценка показала, что наибольшее количество баллов принадлежит именно данному виду сыра.

Рисунок 4 – Проведение дегустационного анализа брынзы

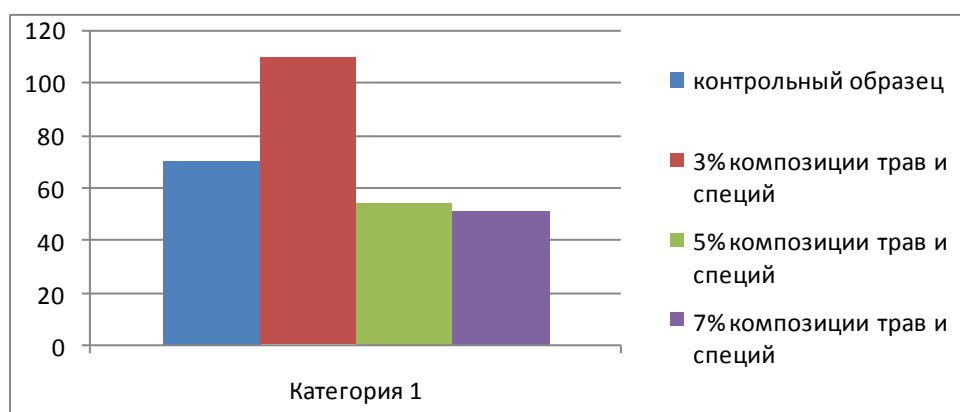

Рисунок 5 – Итоги дегустационного анализа

Для того чтобы определить изменение физико-химических показателей брынзы в результате внесения композиции трав и специй, в ходе исследования на протяжении 14 дней после изготовления брынзы ежедневно проводилось измерение общей титруемой кислотности.

Таблица 3 - Показатели кислотности брынзы с добавлением композиции трав и специй

Продукция	1 день	7 день	14 день
Брынза без добавок(контроль)	60	114	120
Брынза с добавлением 3% композиции трав и специй	108	150	172
Брынза с добавлением 5% композиции трав и специй	106	163	192
Брынза с добавлением 7% композиции трав и специй	108	160	173

Титруемая кислотность измеряется в градусах Тернера (°Т). В соответствии с ГОСТ 3624 титруемая кислотность показывает количество кубических сантиметров децинормального (0,1 N) раствора щёлочи, пошедших на нейтрализацию продукта с двойным объёмом дистиллированной воды в присутствии индикатора фенолфталеина. Момент окончания титрования — это появление слабо-розового окрашивания, которое не исчезает в течение 1 минуты.

Для реального отражения концентрации в пищевом продукте веществ, имеющих кислотный характер, определяют показатель общей или титруемой кислотности. Кислоты

участвуют в формировании вкуса и аромата, принадлежащих к числу основных показателей качества пищевого продукта. Главное вкусовое ощущение, вызываемое присутствием кислот в составе продукта, – кислый вкус, который в общем случае пропорционален концентрации ионов H^+ [8].

Исходя из данных таблицы 3 можно прийти к выводу, что кислотность в образцах брынзы возрастает. Чем больше происходит созревание брынзы, тем больше наблюдается увеличение кислотности, чем больше количество внесенной композиции трав и специй, тем больше кислотность уменьшается, это объясняется тем, что они не дают развиваться микроорганизмам в брынзе.

Выводы: с целью увеличения ассортимента, а также улучшения вкусовых качеств, предлагаем производство брынзы содержащей в своем составе 3 % добавки в виде композиции трав, которые обладают полезными свойствами и улучшают вкус изготавливаемой брынзы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Твердохлеб Г. В., Сажин Г. Ю., Раманаускас Р. И. Технология молока и молочных продуктов. — Москва: ДеЛипринт, 2006. — 616 с.
- 2 Бегунов В. Л. "Книга о сыре. О его питательных и вкусовых свойствах, ассортименте и способах потребления". — Москва, 1974. — 216 с.
- 3 Горбатова К. К. Биотехнология молока и молочных продуктов / СПб.: ГИОГД, 2001.
- 4 Шишкин Б. К. Розмарин — *Rosmarinus* // Флора СССР / Ботанический институт Академии наук СССР; Начато под руководством и под главной редакцией акад. В. Л. Комарова; Редакторы тома Б. К. Шишкин и С. В. Юзепчук. — М.—Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1954. — Т. XX. — С. 70—71.
- 5 Васильева М. В., Степанова Н. Ю. Производство и способы переработки базилика // Науч. журн. НИУ ИТМО; серия «Процессы и аппараты пищевых производств». — 2015. — № 1.
- 6 Ф. А. Брокгауз — И. А. Ефрон. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). СПб., 1890—1907.
- 7 Дудченко Л. Г., Козьяков А. С., Кривенко В. В. Пряно-ароматические и пряно-вкусовые растения: Справочник / Отв. ред. К. М. Сытник. — К.: Наукова думка, 1989. — 304 с.
- 8 Смагулов А. К., Гаврилова Н. Б., Кульмаганбетов Ш. С., Насырханова Б. К., Альжанова А. С. Технология и экспертиза молока и молочных продуктов. Алматы, 2000. — 59 с.

ТҮЙІН

Мақалада ірімшік дайындау технологиясы қосымша ретінде шөптер мен дәмдеуіштердің құрамын пайдалану мәліметі берілген. Сонымен қатар 3% шөп қоспалар қосу өнімнің функционалды-технологиялық қасиетін жақсартады. Өсімдік қоспанын құрамы дайын бұйымдардың органолептикалық, физика-химиялық және ірімшік тағамдылық қундылығын жақсартады.

RESUME

The article presents data using of herbs and spices composition as an additional component in the technology of preparation of cheese. It was determined that the introduction of a 3% vegetable additive improves the functional and technological properties of the product. The herbs and spices composition affects the organoleptic and physico-chemical characteristics of manufactured cheese.

Д. Р. Тазеддинова, магистрант

Ф. Х. Суханбердина, к. мед. н, доцент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК

ОСОБЕННОСТИ ПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В статье даны результаты анализа среднесуточного рациона студентов, сделаны выводы о питании студентов, даны рекомендации.

Ключевые слова: *питание студентов, рациональное питание, микронутриенты, макронутриенты.*

Неотъемлемой частью формирования здорового образа жизни учащейся молодежи является проблема организации рационального питания студентов.

Питание - важнейшее естественное средство восполнения пластических и энергетических затрат организма при физических нагрузках и тем самым быстрейшего его восстановления.

В наиболее общем виде проблема питания для практически здорового человека сводится к известной формуле - питание должно быть рациональным и целесообразным. Питание должно обеспечивать гармоничное развитие и слаженную деятельность организма.

Рациональность питания заключается в том, что потребляемые продукты должны содержать все необходимые составляющие в соотношении и количестве, адекватном ферментным наборам пищеварительной системы организма, не содержать вредных веществ и избытка энергии. Ферментные системы приспособлены к тем пищевым веществам, которые содержит обычная для данного биологического вида пища. Эти соотношения пищевых веществ закрепляются как формулы сбалансированного питания. Значение рационального питания возрастает в период обучения, когда увеличивается умственная нагрузка [1].

Дефицит каких-либо питательных или биологически активных веществ в условиях интенсивной умственной нагрузки и под влиянием стресс-факторов может привести к снижению работоспособности, нарушению метаболических процессов и развитию многих заболеваний.

Жизнь студентов очень насыщенная и активная, для того чтобы вести полноценную жизнедеятельность необходима соблюдать режим работы, отдыха и режим сбалансированного питания.

Организму студентов свойственны особенности, обусловленные возрастом, влиянием условий учебы и быта. Большое влияние на организм студентов младших курсов оказывают изменения привычного уклада жизни. Увеличение объема поступающей информации, необычная по сравнению со школой форма ее подачи, необходимость самостоятельно распределять свое время и организовывать быт повышают нагрузку на психоэмоциональную сферу [2].

В организме молодых людей еще не завершено формирование ряда физиологических систем, в первую очередь нейрогуморальной, поэтому они очень чувствительны к нарушению сбалансированности пищевых рационов. В связи с нарушением режима питания за время учебы у многих студентов развиваются

заболевания пищеварительной системы, получившие название «болезни молодых», а также гипертоническая болезнь, анемии, неврозы и др.

У студентов технических вузов большая нагрузка падает на зрительный аппарат, в особенности при выполнении расчетно-графических работ.

Значительную часть суток студенты ведут малоподвижный образ жизни, их физическая активность невелика. Только часть учащейся молодежи занимается спортом. В организме молодых людей еще не завершено формирование ряда физиологических систем, в первую очередь нейрогуморальной, поэтому они очень чувствительны к нарушению сбалансированности пищевых рационов.

Определенную роль играет изменение характера питания учащихся, приехавших в большие города из сельской местности, где пищевые рационы содержат значительно большее количество молочных и кисломолочных продуктов.

Большинство студентов попадают в ловушку дешевых меню, покупая еду в заведениях фаст-фуда, что заканчивается весьма печально: среди проблем со здоровьем наблюдается повышенная утомляемость, набор веса [3].

Беспокоит рост популярности у студентов продуктов питания, содержащих в большом количестве различные ароматизаторы, красители, модифицированные компоненты.

Чаще всего студенты питаются крайне не регулярно, перекусывая на ходу, всухомятку, 1-2 раза в день, многие не пользуются услугами столовой. Важнейшая роль в сохранении здоровья студентов принадлежит соблюдению режима питания. Прием пищи должен быть 3-4-кратным. Между тем, нередко перед уходом на занятия студенты не завтракают. Во время перерыва между занятиями лишь небольшая часть студентов успевает съесть в буфете или столовой горячие блюда. Время приема пищи часто не упорядочено, промежутки между едой превышают 5 ч, что нарушает ритм выделения желудочного и других пищеварительных соков. Все это неблагоприятно сказывается на функции пищеварительных органов [4].

Увеличение содержания в рационе молодежи колбас, изделий из муки высших сортов приводит к резкому ослаблению моторики кишечника и появлению запоров

В связи с этим появилась актуальность исследования сбалансированности питания студентов.

Целью нашей работы явилось исследование рациона питания студентов ЗКАТУ имени Жангир хана

Для достижения поставленной цели определены следующие задачи:

- 1) Проанализировать питание студентов ЗКАТУ имени Жангир хана;
- 2) Выяснить соответствие питания студентов требованиям рациона сбалансированного питания;
- 3) Выработать рекомендации по подбору правильного рациона студентов.

Мы провели анализ среднесуточного рациона питания у 205 студентов Агрономического факультета ЗКАТУ имени Жангир хана, 2-х курсов для определения его количественной и качественной полноценности в соответствии с рекомендуемыми нормативами.

Анализ питания студентов показал, что содержание белка в рационе у большинства студентов не обеспечивает минимальной потребности, особенно в белках животного происхождения. Рацион беден клетчаткой, растительными жирами, кисломолочными продуктами, овощами и фруктами. Высока доля рафинированных продуктов в суточном питании (белый хлеб, сахаросодержащие, соль, кофе, консервы), считающихся бесполезными для здоровья.

Результаты анкетирования показали, что не все студенты соблюдают режим питания: 55% студентов питаются не чаще 2-х раз, хотя нормальный режим питания 3-

4 раза в день. 24% опрошенных студентов никогда не завтракают перед уходом на учебу, 53 % завтракают редко и только 23% завтракают каждое утро. Плотный завтрак – это самый главный из всех приемов пищи, он направляет организм энергией на целый день, ускоряет обменные процессы.. Установлена зависимость между успеваемостью и режимом питания: если студенты приступают к занятиям натощак, то они хуже усваивают учебный материал. 60% студентов, которые учатся удовлетворительно, питаются всего два раза в день, в то время как успевающие на «хорошо» в 80% случаев придерживаются трехразового питания.

Наше исследование показало, что 76 % опрошенных редко употребляют свежие овощи и фрукты, только 14% употребляют их постоянно. Данные факты свидетельствуют о дефиците в рационе студентов клетчатки, витаминов, минеральных элементов. Свежие фрукты и овощи не должны отсутствовать в рационе студентов. К примеру, бананы – это великолепный источник калия и В6, необходимых для хорошего функционирования нервной системы, яблоки богаты клетчаткой и витамином С, а значит, обеспечивают хорошую работу кишечника, а лесные ягоды, благодаря антиоксидантам, отлично укрепляют иммунитет.

Студентами потребляется большое количество простых углеводов, 50% опрошенных предпочитают белый хлеб высшего сорта - серому, с отрубями и ржаному, 61% студентов на гарнир чаще всего употребляют макаронные изделия, 68% каждый день употребляют такие сладости как: печенье, пирожные, конфеты.

Рацион наших студентов беден полноценными белками . 23% опрошенных не употребляют мясо, у 52% - на столе не бывает рыбы.

Опрос показал что, 55% наших студентов предпочитают жареную и жирную пищу, нежели варенную или пищу, приготовленную на пару.

Потребление кисломолочных продуктов осуществляется довольно редко: 26% не употребляют вообще, 31% два раза в неделю, 20% опрошенных – ежедневно.

Несколько слов о бесполезной, нездоровой но, к сожалению очень популярной, особенно среди молодежи, пище – фаст-фуде, чипсах, газированных напитках и др.

О вреде перечисленных продуктов знает около 80% наших студентов. При этом 35% - увлекаются фаст-фудом. А теперь немного о чипсах и газированных напитках. 7% - употребляют в пищу снеки ежедневно (!), 19% студентов - 2-3 раза в неделю; 17% ежедневно употребляют газированные напитки, 27%- 2-3 раза в неделю. Зато 19% студентов совсем отказались от употребления в пищу снеки и 9% от газированных напитков. 53% - "балуют" себя снеками не реже, чем 2 раза в неделю и 41% - не редко газированной водой.

Компенсацией этой негативной ситуации является правильно организованное рациональное питание.

Согласно современной теории сбалансированного питания для обеспечения нормальной жизнедеятельности и работоспособности организма человека с пищей должно поступать необходимое, соответствующее энергетическим тратам, количество энергии. Не менее важно обеспечить при этом и правильное взаимоотношение между различными компонентами питания, в том числе и незаменимыми его факторами

Рацион питания должен быть как можно более разнообразным для того, чтобы организм получил больше необходимых веществ для сохранения оптимального уровня физической активности [5].

С целью обеспечения рационов студентов достаточным количеством биологически ценных белков следует использовать такие источники, как субпродукты. Ценными источниками белков являются также рыба, обезжиренное молоко, нежирный кефир, сыры, яйца, птица.

Особое внимание следует уделять завтраку. Для того чтобы обеспечить чувство сытости в течение 4-5 ч, завтрак должен содержать 700-800 ккал: 25-35г белка, 30г жира и 100 г углеводов. Завтрак должен содержать– каши, масло, сыр, колбасу, вареные яйца и др. В меню включают также горячие напитки: чай, кофе, какао.

Для обеспечения потребности в жирах в рацион необходимо вводить в непрогретом виде растительное и сливочное масла (20-25 г). Следует избегать избытка сладостей, особенно прилипающих к зубам, так как это приводит к кариесу, ожирению и сахарному диабету. С целью ликвидации последствий (запоров) малоподвижного образа жизни следует шире включать в питание растительные продукты, являющиеся источниками волокнистых структур.

Больше внимания должно уделяться удовлетворению физиологических потребностей организма учащейся молодежи в пищевых веществах, часто являющихся дефицитными, а именно в витаминах: С, А, В1, В2, В6, а также соблюдению рекомендуемых соотношений между Са и Р.

Зимой и ранней весной в качестве источников витамина С необходимо использовать отвар шиповника, зеленый лук, капусту белокочанную в сыром виде. С целью обеспечения витамином А, помимо продуктов животного происхождения, необходимо систематически потреблять источники β-каротина, такие, например, как морковь (с жирами).

Для нормальной работы организма необходимо ежедневно выпивать не менее 1,5 литров воды.

Студенты являются представителями умственного труда и для них суточная норма энергии 2200-2400 ккал. Необходимо соблюдать взаимосвязь между потреблением калорий и энерготратами организма. Не рекомендуется есть большими порциями, ведь именно переедание приводит к перегрузке печени и поджелудочной железы. Безусловно необходимо чтобы пища была разнообразной но при этом она должна быть быстро усвояемой.

Так же рекомендуется исключать из питания очень жирные и жаренные блюда, ведь именно они зачастую вызывают чувство дискомфорта и тяжести в желудке. Суточная потребность в жирах составляет 80-100 гр., именно они способствуют восстановлению клеток. Жиры содержатся в масле, рыбе, икре, яйцах, мясе.

Не нужно забывать и об углеводах, являются основным источником энергии. Суточная норма углеводов 380-400 г.

Суточная норма белков составляет 80-100 гр., необходимо есть мясо, сыр, рыбу, бобовые, хлеб грубого помола, горох, фасоль и другие крупы. Белками очень богаты также орехи, которые оказывают благотворное влияние на умственные процессы. Необходимо потреблять больше продуктов содержащие кальций, необходимый организму.

Особенно важным является соблюдение принципов сбалансированного питания в период экзаменационной сессии, требующей мобилизации ряда физиологических систем организма.

В этот период необходимо увеличение в рационе доли продуктов, содержащих белки и витамины, повышающие эмоциональную устойчивость организма. Следует избегать частого потребления блюд и продуктов, содержащих много поваренной соли (соления, копчености, маринады, соленая рыба).

В меню буфетов, столовых и кафе нашего университета рекомендуется включить фрукты, кисломолочные продукты, салаты из овощей. Желательно исключить из ассортимента газированные напитки, чипсы, сухарики.

Таким образом, правильное питание и активная физическая нагрузка – это залог поддержания своего организма в хорошей форме, активной жизнедеятельности. Соблюдать здоровый образ жизни доступно каждому студенту.

Гармоничная в физическом и духовном отношении жизнь человека невозможна без полноценного питания. Ведь пища – это больше чем просто обеспечение организма необходимыми пищевыми веществами и энергией, удовольствие от неё – одно из жизненных наслаждений!

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Дроздова, Т.М. Физиология питания: Учебник / Т.М. Дроздова, П.Е. Влощинский, В.М. Позняковский. - М.: ДеЛи плюс, 2012. - 352 с.

2 Мартинчик, А.Н. Микробиология, физиология питания, санитария: Учебник для студентов сред.проф. учебных заведений / А.Н. Мартинчик, А.А. Королев, Ю.В. Несвижский. - М.: ИЦ Академия, 2012. - 352 с.

3 Мартинчик, А.Н. Микробиология, физиология питания, санитария: Учебник для студентов сред.проф. учебных заведений / А.Н. Мартинчик, А.А. Королев, Ю.В. Несвижский. - М.: ИЦ Академия, 2013. - 352 с.

4 Рубина, Е.А. Микробиология, физиология питания, санитария: Учебное пособие / Е.А. Рубина, В.Ф. Малыгина. - М.: Форум, НИЦ ИНФРА-М, 2013. - 240 с.

5 Теплов, В.И. Физиология питания: Учебное пособие / В.И. Теплов, В.Е. Боряев. - М.: Дашков и К, 2013. - 452 с.

ТҮЙІН

Мақалада орташа тәуліктік студенттердің тамақтану рационын талдау қорытындысы жасалып, нәтижелері мен ұсыныстары берілді.

RESUME

In article results of the analysis of an average daily diet of students are yielded, conclusions are drawn on food of students, recommendations are made.

Е. Л. Борисенко, студентка

Е. С. Таранова, к.с.-х.н., доцент

Ю.В. Анкудинова, студентка

ФГБОУ ВО Волгоградский государственный аграрный университет г. Волгоград, РФ

ИННОВАЦИИ В РЕСУРСОСБЕРЕГАЮЩИХ ОСНОВАХ ПЕРЕРАБОТКИ СТОЛОВОГО АРБУЗА В УСЛОВИЯХ НИЖНЕГО ПОВОЛЖЬЯ

Аннотация

В данной статье освещаются вопросы оптимизации технологического процесса при возделывании столового арбуза и повышения энергетической эффективности производства. Поднимается одна из главных проблем бахчеводства - дальнейшее использование товарного урожая вовремя не реализованного с наименьшими затратами энергоресурсов. Возделывание арбузов с дальнейшим консервированием нереализованных в срок плодов является эффективным и обеспечивает полное использование производимой продукции, и как следствие обеспечение населения в течение года экологически чистым продуктом питания.

***Ключевые слова:** арбуз, ресурсосберегающие технологии, консервирование, обеспечение населения продуктами питания.*

На протяжении всей истории человечества главной государственной задачей является снабжение населения продовольствием.

Неотъемлемая часть национальной безопасности государства это продовольственная безопасность. Обеспечение населения страны продовольствием представляет собой важную социально-экономическую задачу. Обеспечение продовольствием является важным направлением государственной политики, так как охватывает широкий спектр национальных, экономических, экологических и социальных факторов.

Уровень экономического развития страны характеризуется уровнем питания населения. Обеспечение населения продовольствием рассматривается как важный фактор определяющий критерии уровня социальной жизни государства, жизнеспособности экономической структуры и государственного устройства.

Нехватка продовольствия возникает по причине войн, стихийных бедствий, экономических кризисов и т. п. В связи с этим как для государства, так и для отдельного человека возникает проблема обеспечения продовольствием.

Без решения проблемы продовольственной безопасности представляется затруднительным решение других острых экономических и социальных проблем. Ее необходимо рассматривать на разных уровнях: мировом, национальном, региональном, уровне домохозяйств и отдельной личности [1].

Значимость данной проблемы определяется, прежде всего, тем, что в структуре потребностей человека, потребность в пище относится к первой группе, а степень ее удовлетворения недостаточна. Из-за тесной связи производства продовольствия и природной среды неэкологическое сельское хозяйство может привести к возникновению опасных факторов, влекущих за собой процессы, связанные с уменьшением количества и ухудшением качества природных ресурсов, от которых прямо или косвенно зависит производство продовольствия, а, следовательно, и продовольственная безопасность.

Особое внимание уделяется праву на питание, т.е. праву иметь регулярный и свободный доступ к безопасному и полноценному питанию в достаточном объеме в мирное время и в условиях войны.

Во многом уровень экономической безопасности страны определяется развитием сельского хозяйства. Важнейшими особенностями аграрного сектора экономики являются использование природной среды как главных средств производства; зависимость от климатических и погодных условий; территориальная рассредоточенность производства; широкое использование в воспроизводственном процессе продукции собственного производства.

Применение инновационных и современных способов развития сельского хозяйства в целом и отрасли бахчеводства, в частности, дает возможность сельскохозяйственным предприятиям находить и более полно использовать скрытые ресурсы, наращивать объемы производства и переработки произведенной продукции, повышать рентабельность производства и полнее удовлетворять спрос потребителей.

Нижнее Поволжье по объему производства продукции растениеводства, в том числе бахчевой, относится к крупнейшему региону в России. Однако климатические особенности придают сельскому хозяйству ярко выраженную неустойчивость и порой рискованность.

Основополагающая роль в увеличении производства продукции бахчеводства и столового арбуза, в частности, принадлежит внедрению инновационных и современных агротехнических элементов способствующих увеличению урожая и повышению его качества.

Анализ результатов работы хозяйств, производящих продукцию бахчеводства в условиях Нижнего Поволжья показывает, что в последние годы наблюдается тенденция роста их производства. Рентабельность производства продукции бахчеводства в этом регионе находится на довольно низком уровне — 18 %, за счет потерь при уборке и большой доли нестандартного арбуза.

Основным путем увеличения валового сбора товарной продукции бахчевых культур при сложившихся экономических условиях является интенсификация переработки оставшегося на полях урожая.

В современных рыночных условиях вопрос производства новых функциональных продуктов питания высокого качества является одним из актуальных. Он предусматривает инновационное развитие сельского хозяйства, ускоренный переход к использованию высокопроизводительных, ресурсосберегающих технологий.

На сегодняшний день производители нашего региона заканчивают процесс производства продукции бахчеводства на стадии сбора урожая и быстрой реализации стандартной продукции. В то же время, на полях ежегодно остается большое количество урожая хорошего качества, но непригодного для быстрой реализации (мелкие, неправильной формы). В основном эта часть урожая так и остается невостребованной и пропадает в поле, хотя могла бы принести дополнительный доход производителю и обеспечить население нашего региона натуральными продуктами питания [2].

В настоящее время возможно перерабатывать арбузы в различные продукты питания, но все это связано с дополнительными затратами, которые подчас не под силу мелким фермерам. Но если учесть затраты, которые производитель ежегодно несет на возделывание урожая, и одновременно теряет прибыль из-за оставшегося на полях некондиционного арбуза, то единовременные затраты на закупку оборудования будут посильны даже мелкому производителю и окупят себя в кратчайшие сроки.

В последнее время проявляется интерес к вопросам переработки продукции бахчеводства.

Существенным резервом остается организация в районах промышленного производства переработки плодов в арбузный мед (нардек), приготовление кондитерских

изделий: пасты, варенья, цукатов, мармелада, конфет, джема и др.; из сока готовят квас, пиво, вино. Засолка арбузов и наличие сортов для длительного хранения позволяет на 3...4 месяца продлить потребление плодов в течение осенне-зимнего периода.

Мякоть арбуза нейтрализует избыток кислот, образующихся в организме в процессе обмена веществ. Семена арбуза обладают гистогенными свойствами. Биологически активные вещества арбуза снижают воздействие неблагоприятной экологической обстановки [3].

Одной из главных проблем бахчеводства является дальнейшее использование товарного урожая вовремя не реализованного с целью получения максимального выхода стандартной продукции с наименьшими затратами энергоресурсов.

С энергетической точки зрения, технология считается эффективной, если обеспечивается условие, при котором соотношение энергии, полученной в хозяйственно-ценной части урожая и израсходованной совокупной энергии на производство данного вида продукции больше или равна нулю.

Возделывание арбузов и их переработка это сложная и трудоемкая работа. Кроме энергии фиксируемой растениями в процессе фотосинтеза, ведущую роль играют различные формы антропогенной энергии привлекаемой человеком – горючее в тракторах и автомобилях, гидроэнергия и электроэнергия стационарных двигателей, энергия, затрачиваемая на производство, доставку и внесение, удобрений, подачу воды к орошаемым полям и к пункту переработки, уборку, вывоз продукции с поля, энергия затраченная на производство стеклотары для консервирования, сортировку, мойку тыквин, подготовку их к переработке, затаривание в банки, консервирование и дальнейшую работу.

За период проведения опытов 2014-2015 гг. урожайность сорта Фотон составила 47,0 т/га.

Из-за высокой стоимости горючего основные затраты – это затраты на горючее, они составили 66,7% от общих затрат. Меньше всего составили затраты на электроэнергию, которая использовалась для подачи воды.

Таблица 1 – Распределение затрат на возделывание арбузов

Виды энергии	%
Затраты на орудия труда	17,2
Затраты на горючее	66,7
Затраты на электроэнергию	5,8
Затраты живого труда	10,3
Совокупные затраты	100,0

Затраты на производство консервированных арбузов состояли из доставки тыквин с поля или хранилища, сортировки, мойки, очистки от коры, резки, подготовке маринада, специй, стоимости стеклотары, укупорочных крышек, укладки сырья в банки, консервирования, укупоривания банок, охлаждения и доставки готовой продукции к месту хранения.

Таблица 2- Затраты на переработку плодов арбузов

Виды затрат	%
Орудия труда	11,6
Горючее	10,8
Электрическую энергию	22,5
Живой труд	55,0
Совокупную энергию	100,0

У сорта Фотон выход мякоти с 1000 кг сырья составил 650 кг. Из этого количества было получено 1030 штук однолитровых банок готовой продукции.

С энергетической точки зрения технология возделывания и переработки, нереализованной в срок продукции считается эффективной, если коэффициент энергетической эффективности равен единице или больше ее. В проведенных нами исследованиях коэффициент энергетической эффективности составлял при выращивании арбузов 9,1, а при переработке 1,46 [4].

Таким образом, возделывание арбузов с дальнейшим консервированием нереализованных в срок плодов является эффективным и обеспечивает полное использование производимой продукции, и как следствие обеспечение населения в течение года экологически чистым продуктом питания.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Савина, С.А. Вопросы размещения сельскохозяйственного производства/ С.А.Савина // Научно-практический журнал ВФ МГЭИ «Форум» серия: Гуманитарные и экономические науки: сборник научных трудов VI научно-практической конференции «Современное состояние и тенденции развития гуманитарных и экономических наук», г.Волгоград, 24.04.2014г./ под ред. канд.экон.наук, доцента Ш.Н.Гатиятулина, Волгоград (фил.) МГЭИ. – Волгоград: 2014. – С. 113.

2 Таранова, Е.С. Создание условий для конвейерного поступления плодов арбуза на продовольственный рынок с целью расширения сроков потребления/ Е.С. Таранова, Е.А. Карпачева, В.П. Зволинский, Н.Ю. Петров//Известия Нижневолжского агроуниверситетского комплекса: наука и высшее профессиональное образование, 2013. Т.1 № 3 – 1 (31). С. 103 – 106.

3 Таранова Е.С. Арбузы и их энергетическая оценка выращивания, хранения и переработки/ Е.С. Таранова, В.П. Зволинский, Н.Ю. Петров//Известия Нижневолжского агроуниверситетского комплекса: наука и высшее профессиональное образование, 2013. Т.1. № 3 – 1 (31), С. 161 – 164.

4 Таранова, Е.С. Технологические особенности производства ранних арбузов на орошении в условиях Нижней Волги/ Е.С. Таранова, Е.А. Зенина, Н.Ю. Петров, М.Ю. Пучков // Научно-производственное обеспечение инновационных процессов в орошаемом земледелии Северного Прикаспия - М.: Издательство «Вестник Российской академии сельскохозяйственных наук», 2013.С.71-74.

ТҮЙІН

Бұл мақалада өндіріс кесте қарбыз және энергетикалық тиімділігін ЕҒ өсірумен процесін оңтайландыру мәселелерін көрсетеді. коммерциялық егін жинау уақыт жалғасы пайдалану энергиясының ең төменгі құны бойынша жүзеге асырылып жатқан жоқ - Острова bahchevodst басты проблемалардың бірі көтеріледі. өмірде жүзеге асырылмаған, одан әрі консервілеу жеміс қарбыз өсіру тиімді болып табылады және өнімдердің толық пайдалануға мүмкіндік береді, сондай-ақ экологиялық таза жылдық Ріт-ды бүкіл халықтың қамтамасыз ету нәтижесінде.

RESUME

This article highlights the issues of process optimization in the cultivation of table watermelon and energy efficiency of production. Rises One of the main problems bahchevodst Islands - continued use of commercial harvest time is not implemented at the lowest cost of energy. The cultivation of watermelons with further canning fruits unrealized in life is effective and makes full use of the products, and as a result of provision of the population throughout the year environmentally friendly pittion.

Ю. В. Анкудинова, студентка

Е. С. Таранова, к.с.-х.н., доцент

Е. Л. Борисенко, студентка

ФГБОУ ВО Волгоградский государственный аграрный университет г. Волгоград, РФ

ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ЭЛЕМЕНТОВ В ТЕХНОЛОГИЮ ХРАНЕНИЯ И УЛУЧШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОВОЩНОГО СЫРЬЯ В УСЛОВИЯХ НИЖНЕГО ПОВОЛЖЬЯ

Аннотация

В статье освещаются вопросы улучшения качества томатов салатных сортов и гибридов в процессе хранения. Рассмотрены оптимальные температуры хранения томатов в зависимости от степени зрелости, а также влияния способов хранения на сохранность плодов томатов

Ключевые слова: сорта , гибриды , томаты, качество, пищевая ценность.

Хранение сочной растительной продукции позволяет обеспечивать ею население круглый год. Пригодность плодов и овощей к длительному хранению характеризуется понятиями «лежкость» и «сохраняемость»

Лежкость - потенциальная способность сортов плодов и овощей храниться в течении определенного времени без значительных потерь массы, поражения микроорганизмами и физиологическими расстройствами, ухудшения товарных, пищевых и технологических качеств. Это важнейшая хозяйственно-биологическая характеристика плодов и овощей, введенная в стандарты в качестве одного из основных критериев. Лежкость количественно можно выразить сроком хранения, которые выдерживают плоды и овощи, выращенные с соблюдением всех правил агротехники, в благоприятных погодных условиях с общими потерями исходной массы 10-15%. Лежкость подразделяют на высокую, среднюю и низкую.

Сохраняемость - проявление лежкости плодов и овощей в условиях одного сезона, зоны возделывания при определенном уровне агротехники, технологии и режиме хранения. Она характеризуется сроком хранения, а также величиной потерь продукции и степенью изменения её качественных показателей за этот период. Сочетание оптимальных, погодных, почвенных и агротехнических условий в период вегетации с оптимальными параметрами температуры, влажности и состава газовой среды при хранении обеспечивает совпадение показателей лежкости и сохраняемости. Если условия выращивания и хранения не соответствуют оптимальным, сохраняемость ухудшается.

У плодовых овощей и плодов хранят сочные органы со сформировавшимися в разной степени семенами. После съема плодов семена обычно бывают недозревшими и развитие их продолжается. При этом между семенами и околоплодником продолжается обмен пластическими и физиологически активными веществами. В результате протекают процессы послеуборочного дозревания плодов, и околоплодник приобретает характерный для сорта цвет, консистенцию, вкус и аромат. После вызревания семян наступает старение тканей околоплодника, ухудшаются товарные и пищевые качества, снижается устойчивость к возбудителям болезней и физиологическим расстройствам.

Продолжительность периода хранения плодовых овощей и плодов определяется длительностью. Послеуборочного созревания: чем медленнее протекают эти процессы, тем больше хранится продукция. Так, томаты в фазе молочной спелости дозревают дольше, чем розовые или красные плоды, и поэтому их срок хранения больше. При

созревании плодов характерно изменение интенсивности их дыхания. В процессе дозревания интенсивность дыхания у них находится примерно на одинаковом уровне. Затем она резко увеличивается (климактерический период). В это время плоды достигают лучших потребительских качеств, а затем начинают перезревать. Климактерический подъем дыхания означает переломный момент в хранении плодов: до его наступления протекают процессы дозревания, после - перезревания. После климакса плоды теряют товарные и пищевые качества. Таким образом, период хранения плодов характеризуется процессами послеуборочного дозревания. Виды и сорта плодов, у которых этот период продолжителен, отличаются более высокой лежкостью, чем те, у которых он короткий или его не вовсе. Для сохранения всего обилия питательных веществ, полезных свойств и витаминов необходимо беспрекословно следовать технологиям, соблюдать режимы хранения.

Улучшение качества продукции в процессе хранения является сегодня огромным резервом повышения эффективности сельскохозяйственного производства.

Томаты относятся к группе скоропортящейся продукции, одним из условий снижения потерь при хранении является соблюдение для каждой степени зрелости плодов оптимального температурно-влажностного режима. Свежесобранные томаты розовой и бурой степени зрелости при температуре $+8...+10^{\circ}\text{C}$ и относительной влажности воздуха 85...90 % сохраняли хорошее товарное качество свыше 20 суток, красные плоды при температуре $+1...+3^{\circ}\text{C}$ - 1,5...2 недели. Эта же продукция в естественных условиях хранилища после 3...5 суточного хранения подвергалась порче и происходило снижение качества на 5...8%, после 7-суточного хранения, потери достигали 20 %.

Длительность периода хранения салатных томатов определялась длительностью послеуборочного дозревания: чем медленнее протекали эти процессы, тем дольше хранилась продукция. Так, томаты в фазе молочной спелости дозревали дольше, чем розовые или красные плоды, и поэтому их срок хранения больше.

Наиболее доступным и широко используемым способом сохранения вкусовых качеств томатов являлось хранение при оптимальной температуре и влажности воздуха. Температура воздуха наряду с влажностью оказывала существенное влияние на сохранность томатов, они должны быть постоянными. Сохранность томатов напрямую зависела от степени механических воздействий на них, фитопатогенных микроорганизмов и физиологических расстройств.

Предварительно томаты разделяли по степени спелости и хранили отдельно, т. к. температуры хранения для них различны. Спелые томаты всех окрасок хранили при температуре 1...2 $^{\circ}\text{C}$, бланжевые при 4...6 $^{\circ}\text{C}$, зеленоспелые – при 10...12 $^{\circ}\text{C}$ (таблица 1).

Таблица 1 – Оптимальные температуры хранения томатов салатных сортов и гибридов в зависимости от степени зрелости

Степень зрелости	Температура, $^{\circ}\text{C}$
Спелые	+1...+2
Бланжевые	+4...+6
Зеленые	+10...+12

Томаты при более высоких температурах хранения теряли устойчивость к вредным микроорганизмам, которые их быстро поражали в местах повреждений или в месте прикрепления плодоножки.

На основании проведенных нами экспериментальных данных было установлено, что оптимальными режимами хранения томатов, находящихся в различной степени зрелости, являлись: молочная спелость - оптимальная влажность воздуха в хранилище 85...90%, температура в хранилище +16...18°C; розовая окраска – относительная влажность воздуха – 85...90%, температура хранения до 7...10°C; красная окраска – относительная влажность воздуха 85...90%, температура в хранилище +2...4 °C.

Нами изучался способ хранения томатов в таре (в ящиках и картонных коробках)

Результаты исследований представлены в таблице 2.

Таблица 2 – Влияние способов хранения на сохранность плодов томатов

Сорт, гибрид	Степень зрелости	Способ хранения	
		в таре	
		срок хранения, сут	% сохранности
1	2	3	4
Фенда F1	красные	14	83
	бланжевые	14	86
	зеленые	14	88
Шеде Леди	красные	14	81
	бланжевые	14	84
	зеленые	14	84

В каждом хранилище или холодильной камере на высоте 1,5 м от пола, у дверей при входе устанавливали термометры..

Размещали в холодильные камеры салатные томаты лучше одной стадии зрелости, так как у них одинаковые требования к температурно-влажностному режиму хранения. По мере созревания плодов снижали температуру, доведя ее при полном созревании до 0±1°C, относительная влажность воздуха должна быть 90...95%.

В этих условиях спелые красные томаты сохранялись 10...15 суток, если исходное качественное состояние их было хорошим, т. е. отсутствовало повреждение сельскохозяйственными вредителями, микробиологическими и физиологическими заболеваниями.

В холодильных камерах или хранилищах ящики-лотки с томатами устанавливали штабелями в зависимости от прочности ящиков высотой не более 14 рядов. Использовали для хранения ящичные поддоны, для чего в каждый помещали лотки с томатами. Поддоны устанавливали высотой 3...4 яруса. При размещении штабелей через каждые два ряда и от пристенных приборов охлаждения оставляли свободные пространства не менее 0,70 м для осмотра продукции.

Применяли следующие способы укладки плодов в тару: комбинированный - для крупных плодов (нижний ряд плодов укладывали вершиной на дно ящика, верхний ряд - местом прикрепления плодоножки внутрь ящика; шаровой – оба ряда плодов укладывали - на бок плода), шаровой - для плодов средних размеров.

Эти способы обеспечивали более плотное размещение плодов в таре, повышали выход стандартной продукции и сокращали количество технического отхода в 1,3...1,5 раза. Важной задачей являлось изыскание путей снижения потерь при транспортировке и хранении скоропортящейся продукции. Установлено, что потери при доставке от поля до потребителя в среднем составляли около 30%. Поскольку томаты относятся к группе скоропортящейся продукции, одним из условий снижения

потерь при хранении и транспортировке являлось соблюдение оптимальных температурно-влажностных режимов. Так, например, свежесобранные томаты розовой и бурой степени зрелости при температуре +8...+10°C и относительной влажности воздуха 85...90% сохраняли хорошее товарное качество свыше 20 суток, красные плоды при температуре +1...+3° С - 1,5...2 недели. Эта же продукция в естественных условиях хранилища после 3...5- суточного хранения подвергалась порче и снижала качество на 5...8%, после 7- суточного хранения потери достигали 20%.

Рекомендуемые режимы хранения томатов представлены в таблице 3.

Таблица 3 – Оптимальный режим хранения плодов томатов

Степень зрелости плодов	Температура хранения, °С	Оптимальная влажность, %	Срок хранения, суток
Розовая и бланжевая	+8...+10	85...90	свыше 20 суток
Красная	+1...+3	85...90	1,5...2 недели
Молочная: краткосрочное хранение и дозревание продолжительное хранение и дозревание	+20...+25	85...90	10...15 суток
	+15...+18	85...90	20...25 суток

На основании экспериментальных данных установлено, что плоды молочной степени зрелости лучше сохранялись в режиме +15...+18°C или +20...+25 °С, обеспечивающем интенсивное дозревание и высокую сохранность соответственно в течение 20...25 и 10...15 суток. В процессе хранения и дозревания эффективная защита плодов от увядания поддержания соответствующего температурного режима, но при достаточно высокой относительной влажности воздуха 85...90%. Это позволяло замедлить происходящие в плодах томатов биохимические процессы, исключить увядание плодов и обеспечить нормальный процесс дозревания.

Обязательным приемом холодильного хранения являлось предварительное охлаждение.

Выбор температуры хранения у томатов салатных сортов и гибридов определялся биологическими особенностями объектов хранения и требуемыми сроками хранения. Иногда низкие температуры вызывали необратимые изменения в плодах. Это связано с тем, что процессы жизнедеятельности клеток при снижении температуры уменьшались неодинаково, что и приводило у ряда сортов к нарушению согласованности проходящих в них биологических процессов.

Результаты хранения зависели как от правильного выбора режимов хранения, так и от стабильности их поддержания. На сохранность продукции влияли все промежуточные температуры, которые действовали на томаты, начиная от момента сбора и вплоть до их реализации.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Зволинский В.П. Производство овощебахчевых культур в условиях Астраханской области. (Монография) / В.П Зволинский , Н.В Тютюма, Е.С Таранова ;Российская акад.с.-х наук,Гос. Науч. Учреждение Прикаспийский науч.-исслед. ин-т аридного земледелия, ФГОУ ВПО Волгоградская государственная академия.

2 Петров Н.Ю История основных пищевых продуктов (введение в специальность) : учебное пособие/ Н.Ю Петров, Т.А Трофимова; М-во сельского хоз-ва Российской Федерации, Департамент науч.-технологической политики и образования, ФГБОУ ВПО Волгоградская гос.с.-х акад..Волгоград 2011.

ТҮЙІН

Мақала сақтау кезінде қызанақ салат сорттарын және будандардың сапасын арттыру мәселелерін көрсетеді. Өтеу дәрежесіне байланысты оңтайлы сақтау температурасы қызанақ, сондай-ақ, томат жеміс сақтау бойынша сақтау әдістерін әсері.

RESUME

The article highlights the issues of improving the quality of tomato lettuce cultivars and hybrids during storage. The optimum storage temperature tomatoes, depending on the degree of maturity, as well as ways to influence the safety of storage of tomato fruits.

М. К. Уксикбаева, магистрант

Д. К. Тулегенова, а.ш.ғ.к., доцент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ОРАЛ ҚАЛАСЫ МАҢЫНДАҒЫ ЖЕР ҮСТІ СУЛАРЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ

Аннотация

Соңғы онжылдықта Батыс Қазақстанда табиғи сулар мен қоршаған ортаның ластануын кеңінен қадағалауда. Батыс Қазақстан облысы шаруашылық-ауыз сумен қамтылуы тапшылықты аймақ болып табылатындықтан, соңғы кездерісумен жабдықталу көздері ретінде тек жер үсті және жер асты суларын пайдалану мақсатында алынып отыр.

***Кілт сөздер:** су ресурстары, жер үсті сулары, экологиялық жағдай, сулардың ластануы.*

Республикамыздың көптеген аймақтары құрғақ зонада орналасқан. Жергілікті жерлерде тұщы су жетіспеуі салдарынан олардың жарамсыз жерлерге айналуына себепші болып отыр. Соған байланысты - біздің мемлекетіміз үшін су қорын қорғау негізгі мәселенің бірі.

Су - бұл тек адамдардың шаруашылық қажеттіліктеріне пайдаланатын табиғат ресурстарының түрі ғана емес, сонымен қатар қоршаған орта үшін де қажетті элемент. Қазақстан Республикасының 2004-2015 жылдарға арналған экологиялық қауіпсіздік тұжырымдамасында ұлттық экологиялық проблемалардың бірі ретінде су ресурстарының сарқылуы мен ластануы қарастырылған [1].

Сондықтанда ұлттық деңгейде су ресурстарының сарқылуы мен ластануы проблемаларын шешу үшін ҚР Үкіметінің 2002 жылы 21 қаңтардағы №71 қаулысымен су ресурстарын сақтау және ұтымды пайдалану проблемасын шешудің негізгі жолдары айқындалған.

Қазақстан Республика экономикасының және су шаруашылығы саясатының су секторын дамытудың 2010 жылға дейінгі тұжырымдамасы қабылданған, сонымен қатар жеткілікті көлемде және кепілді сападағы ауыз сумен тұрақты қамтамасыз ету үшін Қазақстан Республика Үкіметінің 2002 жылдың 23 қаңтарындағы № 93 қаулысымен "Ауыз су" салалық бағдарламасы бекітілді, ҚР - ның "Су кодексі" және "Су пайдаланушылардың ауылдық тұтыну кооперативтері туралы" заңы қабылданған [2].

2005-2010 жылдары негізгі су бассейндерінің су ресурстарын кешенді пайдалану және қорғаудың кестесін әзірлеу жөніндегі жұмыстар жүргізіліп жатыр. Жер асты ауыз суларын пайдалануды жеделдету жөніндегі жұмыстарды жалғастыру қажет.

Техникалық және экологиялық жағынан ең тиімдісі — жылдам қайта келуі, жеңіл алынуы, территорияда салыстырмалы бірқалыпты орналасуы, жоғары дәрежеде өздігінен тазаруға қабілетіне байланысты өзен сулары болып табылады. Қазіргі кездегі суды пайдалану негізінен өзен көздерінен алынады. Дүние жүзі бойынша пайдаланылатын судың жалпы мөлшері 4000 км³ (4 трлн. м³) жақын. Судың негізгі бөлігі өнеркәсіпте, ауыл шаруашылығында және басқа да салаларда қолданылады.

Су - жер шарының барлық көлемінің 71%-ын қамтиды. Су қоры-халық байлығы, дегенмен жер бетіндегі тұщы судың қоры өте аз. Өзендер мен көлдердегі тұщы сулардың қоры, гидросфера ресурсының 1%-іне де жетпейді. Құрлық бетінің

әртүрлі жерлеріндегі тұщы сулардың қоры әралуан. Судың негізгі қорын 94%-ын мұхиттар мен теңіздер құрайды. Қалған 6%-ы мәңгі мұздақтар, тондар, өзен мен көлдердің үлесіне тиеді. Жер бетіндегі тіршіліктің барлық формасы үшін су қажет, онсыз тіршілік процесі жүрмейді. Соңғы жылдары өнеркәсіптің дамуы үшін, ауыл шаруашылығында азық-түлік мәселесін шешуде, халықтың санитарлық-гигиеналық жағдайын жақсартуда тұщы суды керексіну тез өсіп отыр [3].

Қазіргі кезде суды пайдалану алдын ала жасалған болжамдардан асып түседі. Егер суды пайдалану қарқынын есепке алсақ, жуық жылдардың ішінде су қажетсіну дәрежесі барлық өзендеріміздің жылдық ағысына тепе-тең болуы, оның қуып жетуі мүмкін. Мұның өте қауіпті жағдай екені белгілі. Егер барлық өзендеріміздің ағысы жер суғаруға, өндірісті дамытуға жұмсалатын болса, теңіздер мен көлдердің құрғап қалуынан, еліміздің экологиясының өзгеру қаупі бар. Мұндай қауіпті жағдайға мысал ретінде Сырдарияның суын жерді суару мақсатында тиімсіз пайдалану, Арал теңізі деңгейін күрт төмендетіп, бұл аймақтың экологиясын өзгертіп жіберсе, Іле өзенінің суын әр мақсатқа мол пайдалану Балқаш көлінің болашағына қауіп тудыруда [4].

Батыс Қазақстан территориясы жер үсті ресурстарына кедейлеу. Кейбір аудандарда жер үсті сулары мүлдем жоқ. Осындай жағдайларда қалаларды, елді-мекендерді, өнеркәсіптік кешендерді, мұнай-газ өнеркәсібін, жерлерді суаруда, жайылымдарды суландыруда ауызсумен, шаруашылыққа және техникалық сумен қамтамасыз ету үшін жер асты сулары пайдаланылады. Ауыз су мен қамтуға жарамды жер үсті сулары облыс территориясында әрқелкі таралған [5].

Облыстың жер беті суларының негізгі көздеріне Жайық, Шаған, Деркөл өзендері жатады. Жайық өзенінің ластануы Ресей және Қазақстан Республикасының Ақтөбе облысының территориясында жүреді (Елек өзені арқылы). Өндірістер жұмысының тоқтауына байланысты, Орал қаласы бойынша бұрын тіркелген ауыр метал тұздары (хром, цинк), соңғы 2 жылда байқалған жоқ. Батыс Қазақстан облысының жер беті суларына өзендер, көлдер, су қоймалары жатады. Олар жаңбыр және еріген қар суларының су қоймаларына, жер бедерінің төмен бөлігіне ағып жиналу процесінде пайда болады. Облыс территориясы бойынша 196 өзен ағады, оның ішінде тек сегізінші ағыны тұрақты, ұзындығы 200 шақырымнан асады. Бірнеше географиялық аймақтан ағып өтетін, үлкен алқапты Жайық өзені алады. Бір географиялық аймақ шегінде орналасқан, алқабының ауданы 50 м² аз емес 14 кіші өзендер бар: Елек, Утва, Барбастау, Деркөл, Шаған, Үлкен және Кіші өзен, Бағырлай, Көшім, Кіші және Үлкен Аңқаты, Қалдығайты, Бұлдырты, Өлеңті, қалған өзендер көктемгі су тасығаннан кейін кебеді де, тек терең ойыстарда да қалады [6].

Облыстың барлық өзендері жазықтық өзендерге жатады. Тек Жайық өзенінің облыстың солтүстік шекарасынан Көшім ауылына дейінгі бөлігі жартылай тау өзендеріне жатады. Барлық өзендер еріген қар суымен қоректенеді, көктемде тасиды. Бұл өзендер қыста қатып, мұзбен жамылады.

Облыстың негізгі сала тамыры – Жайық өзені және оның алабы Жалпы Сырттан ағатын (Ембулатовка, Быковка, Рубежка, Деркөл мен Шаған), Орал алды үстірттен ағатын (Елек, Утва, Барбастау, Ащы өзен: соңғысы Шалқар көлінен басталады, ал оған Кіші және Үлкен Аңқаты құяды) өзендерден тұрады. Жайыққа Барбастау саласы қосылғаннан кейін, оның оң саласы Көшім өзені, төменірек (Антоново ауылының солтүстігінде) Бағырлай өзені басталады, ертеде бұл өзендермен су Жайықтан (көктемде су тасығанда) далаға кететін, ал қазіргі кезде суару жүйелеріне кетеді. Соңғы кезде Бағырлай өзені Жайық аңғарынан толықтай бөлінген. Жайық өзені мен оның салаларының суы Каспий теңізіне құяды. Басқа өзендер Каспий маңы ойпатының депрессиясында тұйық немесе көлдерде аяқталады.

Сурет 1 - Батыс Қазақстан облысындағы сулардың картасы

Батыс Қазақстан облысы шаруашылық-ауыз сумен қамтылуы тапшылықты аймақ болып табылатындықтан, соңғы кездері сумен жабдықталу көздері ретінде тек жер үсті және жер асты суларын пайдалану мақсатында алынып отыр. Қалалық және ауылдық жергілікті пунктерде сумен жабдықталуы үшін көбінесе жерасты суларын пайдаланады. Жердің беті суларының экологиялық жағдайына бақылау жасау мақсатында мониторинг жүргізіледі және Жайық, Шаған, Деркөл өзендері суының сапалары сынама алу орындарында бақылауға алынады. Үлгілер алу МемСт талаптарына сәйкес алынады. Зерттеу нәтижелерінің қортындылары бойынша Жайық және Шаған өзендерінің су сапасы 2 класқа (таза) жатса, Деркөл өзені 2-3 класс аралығында. Ластану көрсеткіштері бойынша қанағаттанарлық және ластанған.

Өзендер мен көлдердің, теңіздердің суының ортаймауына қамқорлық жасаудың жолдары көп. Көптеген өзендеріміздің суының азаюы оның бойында өсіп тұрған ағашты орып тастаумен, көгалдар мен жайылыс жерлерін мақсатсыз жыртумен тығыз байланысты. Бұл факторлар жер асты суларының азаюына, жер үсті суларының көлдер мен теңіздерге аз түсуіне әкеліп соқтырады. Егер күнделікті жұмысымызда осындай жағдайларды болдырмауға жұмыс жасасақ, өзендер мен көлдерді сақтауға үлкен мүмкіндік туатыны сөзсіз. Еліміздің экономикасының даму елдің табиғи байлықтарын рационалды пайдалану мен тығыз байланысты. Соның ішінде су қорлары ерекше орыналады [7].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Батыс Қазақстан облысының елді мекендерін ауыз сумен қамтамасыз етудің 2002-2010 жылдарға арналған аймақтық бағдарламасы, 2001ж. -35 б.
- 2 Қазақстан Республикасының су кодексі. - Астана, 2003ж. – 10 б.
- 3 ҚР Экологиялық кодексі, Астана, 2007ж. – 25 б.

- 4 Қазақстан Республикасының 2004-2015 жылдарға арналған экологиялық қауіпсіздік тұжырымдамасы. Астана, 2004ж. – 43 б.
- 5 ҚР 2007-2024 жылдарға арналған Тұрақты дамуға көшу туралы концепциясы. Астана, 2006ж. – 54 б.
- 6 Жайық өңірі. Альбом. Құрастырушы: Ж.М.Төремуратова. – А., 2001. - 58 б.
- 7 Ақбасова, А.Ж. Экология / А.Ж. Ақбасова. – А.: Атамұра, 2003. – 368 б.

ТҮЙІН

Мақалада Батыс Қазақстан облысының елді мекендерін ауыз сумен қамтамасыз ету және жер үсті суларын тиімді пайдалану жөнінде мәліметтер берілген. Зерттеу нәтижелері бойынша талдау келтірілген.

SUMMARY

Provision of drinking water in the settlements of the West Kazakhstan region and information about the use of surface water. Analysis of the study results.

А. М. Кинжалиева, магистрант

В. В. Вьюрков, доктор с.-х. наук, доцент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК

ПРИМЕНЕНИЕ МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ И БИООРГАНИЧЕСКОГО УДОБРЕНИЯ NAGRO ПРИ ВЫРАЩИВАНИИ ЗЕРНОФУРАЖНЫХ КУЛЬТУР В ЗАСУШЛИВЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы биологизации земледелия при выращивании зернофуражных культур в засушливых условиях. Использование биоорганического удобрения NAGRO является эффективным и экологически безопасным приемом улучшения питания растений, повышения урожайности и качества продукции

Ключевые слова: *ячмень, тритикале, урожайность, качество зерна, минеральные удобрения, биоорганическое удобрение NAGRO.*

В Приуралье интерес к зернофуражным культурам на перспективу будет возрастать в связи с приоритетным развитием животноводства.

Ячмень является одной из важнейших фуражных культур, в том числе и в засушливых условиях. Его зерно широко используется в качестве концентрированного корма для различных сельскохозяйственных животных, так как имеет высокое кормовое достоинство. Средний зоотехнический состав его таков (в %): вода -13,0; белок - 12,0; жир - 2,1; клетчатка - 5,5; БЭВ - 64,4; зола - 2,8. Широко используется ячмень и для продовольственных целей. Из крупнозерного и стекловидного зерна приготавливают крупы. Из-за невысокого качества клейковины ячменная мука в чистом виде малоприспособлена для приготовления хлеба, так как он получается слабопористый и быстро черствеет. Поэтому в небольшом количестве (10-15%) она добавляется в ржаной и пшеничный хлеб. Эта культура может также частично применяться для изготовления заменителей кофе и солодовых экстрактов, но особенно большое значение имеет в пивоваренной промышленности. Ячменная солома считается хорошим грубым кормом и очень хорошо поедается скотом, особенно в запаренном виде [1].

Посевная площадь культуры в Казахстане составляет 1,6-1,8 млн. га. Урожайность 9-14 ц/га позволяет обеспечить валовой сбор 1,5-2,8 млн. тонн [2].

В исследованиях Западно-Казахстанского аграрно-технического университета (ЗКАТУ) имени Жангир хана [3] средняя урожайность ячменя составила после озимой ржи 10,4 ц/га, яровой пшеницы – 9,7-10,4 ц/га и после проса – 8,9-9,0 ц/га. Показатель устойчивости урожайности ячменя был значительно выше, чем у яровой пшеницы и изменялся от 0,44 до 0,50. От насыщения севооборотов ячменем в определенной степени зависит их продуктивность. В 3-польном севообороте с насыщением озимой рожью и ячменем 33,3 %, выход зерна с 1 га пашни составил 10,7 ц. В 4-польном севообороте, где на долю этих культур приходится по 25 %, его продуктивность снижалась на 1,4 ц/га. Урожайность ячменя в засушливые годы не зависит от продолжительности ротации севооборотов, а в благоприятные годы выше после озимой ржи в 3-польном и после яровой пшеницы в 5-польном севооборотах. Во всех севооборотах ячмень традиционно высевался последней культурой. Это рекомендуется [4] и на производстве в полевых севооборотах региона.

Большой интерес для развития кормовой базы в регионе представляет тритикале. Сочетание ценных биологических и хозяйственных признаков: высокий потенциал урожайности, повышенное содержание биологически полноценного белка, определяют высокие кормовые достоинства и пищевую ценность этой культуры. В ряде случаев, тритикале как зернофуражная культура имеет преимущество перед пшеницей, кукурузой, ячменем и сорго. С созданием и внедрением в сельскохозяйственное производство новых сортов становится реальной возможностью основного назначения культуры: производство дешевого по себестоимости зернофуража с высокими кормовыми достоинствами. Кроме того, кормовая направленность тритикале определяется высоким биологическим потенциалом урожайности зеленой массы [1].

Переход на современные технологии в земледелии приводит к изменению условий питания растений в связи с уменьшением механического воздействия на почву, изменением фитосанитарного состояния почвы и посевов, использованием в производстве новых сортов выращиваемых культур. В этих условиях требуется дальнейшее изучение питательного режима почвы и растений, что связано, в первую очередь, с применением удобрений. Выявление оптимальных норм внесения удобрений под зернофуражные культуры является важной научной и практической задачей во всех регионах их выращивания.

Особенности применения минеральных удобрений под ячмень в условиях региона изучены недостаточно. Система ведения сельского хозяйства Западно-Казахстанской области [3, 4] предусматривает вносить под культуру N_{10} – при разбрасывании соломы предшественника и $N_{15-20} P_{15-20}$ – при посеве в рядки.

В исследованиях ЗКАТУ имени Жангир хана [5] статистически достоверную прибавку урожая от припосевного внесения аммиачной селитры обеспечивали дозы азота 20 и 30 кг д.в на 1 га - 2,0 и 2,4 ц/га соответственно.

Удобрения оказывают влияние и на качество зерна. Установлено [6], что внесение азотных удобрений увеличивает содержание белка в зерне ячменя на 0,9 % относительно контроля (13,3 %). Фосфорные удобрения повышали белковость зерна на 0,5 % только при внесении 30 кг д.в. на 1 га, а наиболее высокий показатель обеспечивался при $N_{30}P_{30}$ – 14,4 %. Пленчатость зерна ячменя при раздельном применении удобрений снижалась до 7,4-8,6 %, а при совместном внесении (варианты $N_{30}P_{30}$ и $N_{15}P_{30}$) достигала 10,1-10,4 %, что на 1,1-1,4 % больше, чем на контроле. Азотно-фосфорное удобрение также повышало массу 1000 зерен и натуру ячменя.

Проведенные исследования в различных почвенно-климатических условиях [7] также свидетельствуют, что минеральные удобрения способствуют увеличению содержания белка в зерне, но при этом наблюдается снижение содержания крахмала.

Результаты исследований научных учреждений и производственный опыт передовых хозяйств Приуралья по системе применения минеральных удобрений под новую культуру региона – тритикале, в настоящее время отсутствуют.

Считается [8], что для питания растений, а также сохранения и увеличения плодородия почвы лучше всего подходят органические удобрения. В них правильно сбалансированы все необходимые для растений важные питательные вещества. Использовать эффективно обычный навоз можно только недалеко от ферм или навозохранилищ. Необходимы органические удобрения, которые было бы удобно хранить, транспортировать и использовать долгое время. Поэтому в последнее время стало очень популярно и выгодно производить - перерабатывать концентрированные жидкие или сыпучие органические удобрения. Наиболее распространенные способы такой переработки – это ферментирование, пастеризация и созревание, сепарация (измельчение частиц или нанотехнологии), а также другие методы. Новое экологическое удобрение

NAGRO – первое сельскохозяйственное удобрение, в производстве которого применяются нанотехнологии измельчения крупных молекулярных образований питательных и биологически активных веществ. Понятно, что чем меньше частицы питательных веществ, тем легче и быстрее они проникают через клеточную мембрану, а поэтому лучше усваиваются. В результате этого растения быстрее растут, укрепляется иммунная система, увеличивается количество продуктивных стеблей и листьев, увеличивается площадь листовой пластинки, цвет листьев становится насыщенно-зеленым, стимулируется обильное цветение. Эффективными считаются внекорневые обработки, стимулирующие рост и развитие растений. Комплексные обработки позволяют повысить урожайность и качество сельскохозяйственных культур. Обработка биоорганическим удобрением способствует сокращению сроков вегетации всех видов культурных растений. Помимо ярко выраженного стимулирующего эффекта, обработки наноудобрением позволяют снять стресс у растений, обработанных пестицидами. При в некорневой обработке признаки стимуляции появляются в течение нескольких часов, ростостимулирующий эффект сохраняется в течении 1-2-х месяцев.

Как известно [9] удобрение NAGRO обладает адаптогенными свойствами. Стимулирует устойчивость растений к стрессу при неблагоприятном воздействии окружающей среды, включая недостаток влаги и перепады температуры. Основное активное вещество данного удобрения состоит из легко усвояемых веществ, микроэлементов в хелатной форме и полезной почвенной микрофлоры. В его составе содержатся гуматы, фульво- и аминокислоты, витамины, природные фитогормоны, стимулирующие рост вещества, микро- и макроэлементы. NAGRO применяется в комплексной обработке сельскохозяйственных культур, от обработки посевного или посадочного материала и до обработки вегетирующих растений. Внекорневые и комплексные обработки NAGRO повышают урожайность сельскохозяйственных культур, стимулируют рост и развитие растений. Показано, что комплексные обработки NAGRO способствуют не только повышению урожайности, но и качества зерна: увеличивается содержание клейковины и белка. Благоприятное воздействие биоорганического наноудобрения NAGRO на почву заключается в восстановлении ее плодородия путем значительного увеличения подземной (корневой) части растений относительно надземной, а также стимуляции развития азотфиксирующих бактерий. Биоорганическое наноудобрение NAGRO характеризуется ярко выраженным фунгицидным действием на патогены, одновременно положительно воздействуя на все микробное сообщество ризосферы растений. Бактерии *Pseudomonas aureofaciens* в процессе жизнедеятельности производят целый комплекс антибиотических веществ, которые подавляют развитие патогенных грибов и бактерий, вплоть до уничтожения, при этом положительно действуют на развитие полезных микроорганизмов. Обработка семян – это важный и эффективный метод защиты растений от семенной и грунтовой инфекции в начальных фазах развития растений. Обработка удобрением NAGRO улучшает не только урожайность культивируемых растений, но и качество получаемого урожая: увеличивается количество содержащейся в зерновых культурах клейковины, сахаристость свеклы, количество витаминов и биологически активных веществ в овощах. Уменьшается необходимость в различных средствах для защиты растений. В результате экономических расчетов установлено, что использование NAGRO очень рентабельно.

Исследованиями установлено [10, 11], что применение ресурсосберегающих приемов основной обработки почвы и NAGRO в слое почвы 0–10 см обеспечивает увеличение содержания водорастворимого и подвижного гумуса относительно вспашки, соответственно по No-till на 0,29 и 0,029 %, по NAGRO – 0,65 и 0,036 % к массе почвы. На фоне изучаемых приемов основной обработки приход свежеоорганических веществ в почву за период второй

ротации севооборота на 1 га севооборотной площади составил на не удобренном фоне вспашки – 11,5 т, на фоне NAGRO – 14,0 т, при поверхностной обработке – 8,9 т и 11,1 т и на варианте No-till – 7,0 т и 8,9 т соответственно. Применение NAGRO на варианте поверхностной обработки повысило запасы гумуса в слое почвы 0–30 см на 10,2, на No-till – 15,7 т/га, а на варианте вспашки снизило темпы потерь гумуса до – 2,2 т/га. Применение NAGRO способствовало повышению содержания подвижных форм фосфора и калия по всем вариантам обработки почвы соответственно от 4,3 до 5,8 и 3,4 до 9,8 мг/кг почвы. Применение NAGRO способствовало увеличению целлюлозоразлагающей способности почвы на всех вариантах основной обработки почвы: на вспашке – на 8,6%, на No-till – на 8,1%, на поверхностной обработке – 5,6%. Применение NAGRO на изучаемых вариантах основной обработки повысило нитрификационную способность почвы на 4,5–10,6 мг/кг почвы. NAGRO способствовало повышению интенсивности выделения углекислого газа почвой на всех вариантах основной обработки почвы относительно вариантов без удобрения. Была выявлена достоверная корреляционная связь между выделением CO₂ и содержанием валового гумуса на фоне приемов основной обработки почвы без применения удобрений ($r = 0,58$) и совместно с NAGRO ($r = 0,99$). Применение NAGRO способствовало снижению запаса семян и вегетативных органов размножения сорных растений на изучаемых вариантах приемов основной обработки почвы за счет усиления конкурентной способности растений яровой пшеницы. Снижение численности сорных растений в начальной фазе развития яровой пшеницы на фоне применения NAGRO произошло на фоне вспашки в среднем на 17%, поверхностной обработки – на 24% и на фоне No-till – на 13%. К периоду уборки данная тенденция сохранилась. Это объясняется тем, что под действием NAGRO происходит формирование лучше развитой корневой системы растения, которая проникает в более глубокие слои почвы и тем самым способствует интенсивному нарастанию ее вегетативной массы.

В настоящее время регуляторы роста рассматриваются как экологически чистый и экономически выгодный способ повышения продуктивности зерновых культур, позволяющий полнее реализовать потенциальные возможности растений. Биоорганическое удобрение NAGRO обладает совокупностью свойств («все в одном») по воздействию на обработанные культуры: имеют свойства удобрения; стимулируют рост растений; усиливают иммунитет растений (максимально и долговременно); оказывают фунгицидное и бактерицидное действие; оказывают инсектицидное действие; восстанавливают плодородие почвы; обладают исключительно высокой биологической эффективностью при применении даже в очень низких концентрациях рабочего раствора; снимают пестицидный стресс; повышают устойчивость культур к резким перепадам температур, заморозкам, засухе, переувлажнению, недостатку суммы активным температур; повышают всхожесть и энергию прорастания семян, приживаемость всходов; увеличивают урожайность и улучшают качество продукции. В условиях лесостепи Ульяновской области [12] урожайность ярового ячменя Нутанс 553 на контроле составила 28,57 ц/га. Применение биоорганического наноудобрения NAGRO повышало урожайность на 3,73 ц/га (12,8 %), на фоне NPK – на 5,08 ц/га (17,8 %) и на фоне NPKS – на 7,22 ц/га (25,3 %). Исследования показали, что применяемые в опыте факторы способствуют увеличению урожайности на 3,73 – 8,40 ц/га, наибольшую прибавку к контролю обеспечивает применение регулятора роста Мегамикс на фоне с комплексными селитровыми минеральными удобрениями, что составляет 29,4%.

Таким образом, применение регуляторов роста в технологии возделывания ячменя, а также тритикале, позволит в условиях Приуралья оптимизировать минеральное питание растений, что в конечном итоге, обеспечит реализацию их биологического потенциала продуктивности, способности к формированию продукции высокого качества, устойчивости к неблагоприятным условиям произрастания. Кроме

этого регуляторы роста позволяют снизить чувствительность растений к недостатку макро- и микроэлементов в почве, тем самым избежать снижения урожая.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Коломейченко, В.В. Растениеводство / В. В. Коломейченко. – М.: Агробизнесцентр, 2007. – 600 с.
- 2 Анализ растениеводства РК. – Алматы: Рейтинговое агентства регионального финансового центра города Алматы, 2014.- 68 с.
- 3 Вьюров, В. В. Севообороты, обработка и воспроизводство плодородия в почвозащитном земледелии Приуралья / В.В.Вьюров. – Уральск : ЗКЦНТИ, 2006. – 70 с.
- 4 Система ведения сельского хозяйства Западно-Казахстанской области. – Уральск, 2004. – 276 с.
- 5 Турганбаев, Т.А. Влияние припосевного внесения азотных удобрений на продуктивность ячменя в сухостепной зоне Приуралья / Т.А.Турганбаев, Н.А.Туманова, А.Ж.Аюпова // Ғылым және білім. – 2012. – № 4 (29). – С. 6–10.
- 6 Газизова, А.У. Влияние минеральных удобрений на показатели качества зерна ячменя / А.У.Газизова, В.В.Вьюров // Ғылым және білім.– 2013.– № 2 (31).– С. 8–11.
- 7 Кашукоев, М.В. Свойства ярового ячменя в зависимости от приемов агротехники / М.В.Кашукоев, М.В.Хоконова // Земледелие. – № 3. – 2009. – С. 12–15.
- 8 Захаренко, В.А. Нанопитосанитария – научное направление, объединяющее нанотехнологию и современную защиту растений / В.А.Захаренко // Агрохимия. - 2011. - № 4. – С. 3-21.
- 9 Бирагова, В.В. Продуктивность зерна в зависимости от применения удобрений, биопрепаратов и наноудобрений / В.В.Бирагова, М.Х.Хамзатова // Известия Горского Государственного аграрного университета. - 2014. - № 2 (Т.51). - С. 21-27.
- 10 Аюпов, З.З. Подвижность гумусовых веществ и ферментативная активность чернозема выщелоченного в зависимости от приемов основной обработки почвы и внесения удобрений/ З.З.Аюпов, Н.С.Анохина, М.Н.Адамовская // Вестник Башкирского ГАУ. – 2013. – № 1(25). – С.7–10.
- 11 Адамовская М.Н. Эффективность ресурсосберегающих приемов основной обработки почвы и наноудобрения Нагро на посевах яровой пшеницы в Предуральской степной зоне Республики Башкортостан / М.Н.Адамовская // Автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. с.-х. наук. – Уфа, 2014. – 17 с.
- 12 Исайчев, В.А. Действие регуляторов роста и минеральных удобрений на урожайность ярового ячменя / В.А.Исайчев, Н.Н.Андреев, А.М.Кинжалиева, А.Р.Абдулмянов, Е.В.Ракова // Агропромышленный комплекс: состояние, проблемы, перспективы: сб. статей XI Межд. научн.-практ. конф. / МНИЦ ПГСХА. – Пенза : РИО ПГСХА, 2015. – С. 59-62.

ТҮЙІН

Мақалада қуаншылық жағдайында жемшөп дақылдарын өсірудің биологиялық егіншіліктегі сұрақтар қарастырылған. NAGRO биоорганикалық тыңайтқышты қолдану өсімдіктердің қоректенуін жақсарту мен өнімділік сапасын және өнімін жоғарлатуда экологиялық қауіпсіз әдіс болып табылады.

RESUME

In the article has been considered issues about agriculture biologization for growing forage crops in dry conditions. Using bioorganic fertilizers NAGRO is an efficient and environmentally safe methods to improve plant nutrition increasing yield and quality of products.

Л. С. Баранец, студент группы Т-24, факультет ПТиТ

Г. Л. Гиззатова, кандидат технических наук, доцент

Н. А. Филимонова, кандидат технических наук, доцент

Волгоградский Государственный Аграрный Университет, г. Волгоград, РФ

СОДЕРЖАНИЕ НЕОРГАНИЧЕСКИХ ФОСФАТОВ В ПРИРОДНОЙ ВОДЕ

Аннотация

В данной статье описывается методика определения неорганических фосфатов в гидросфере. Результаты исследования природной воды на содержание фосфатов показали, что уровень их в водоемах варьирует в следующих пределах от 15 до 80 мкмоль/л.

Ключевые слова: *фосфатсодержащие соединения, загрязнители, гидросфера.*

Содержание неорганических фосфатов в природной воде Светлоярского района показано на примере 2015г. Лето было чрезвычайно засушливым, поэтому реки имели крайне низкий уровень воды и находились в пределах берегов. Полученные результаты представлены в табл. 1.

Таблица 1- Содержание фосфатов в образцах природной воды (мкмоль/л).

Образцы воды	Содержание фосфатов (мкмоль/л)			
	зима	весна	лето	осень
Родник	76,70±1,05	80,30±2,36	78,40±3,05	77,31±1,55
Речка Червленая	56,35±2,10	60,50±3,71	51,25±2,27	69,19±2,52
Пруд	59,22±0,93	65,44±2,37	48,81±2,16	70,84±3,21
Волго-Донской канал	56,78± 3,85	60,75± 2,81	45,13± 1,28	68,38 ±1,87
Водопроводная	16,40 ±1,81	15,70± 1,25	15,25± 0,16	20,30± 2,40

Из табл.1 видно, что уровень фосфатов в исследуемых образцах колеблется в следующих пределах от 15 до 80 мкмоль/л, наиболее высоким показателем характеризуется родниковая вода. Из этого можно сделать заключение, что фосфаты исследуемых образцов, вероятно, происходит из минеральных почвенных пород.

Фосфатсодержащие соединения также поступают в водоемы:

- при внесении в почву минеральных удобрений;
- образуются при биологической переработке остатков животных и растительных организмов, то есть вследствие их минерализации;
- стоки с животноводческих ферм и от нанесенных пунктов;
- сточные стоки.

Таким образом, соединения фосфора являются индикаторами качества водной среды, могут указывать на источник загрязнения фосфатами и свидетельствовать о благополучии или неблагополучии водных экосистем [1].

Характерной чертой летних месяцев является низкое содержание, неорганических фосфатов, это связано на образование автохтонного органического вещества.

Проанализируем полученные нами результаты, обратившись к таб.1.

Особое место в системе нашего мониторинга занимают пробы из речки и канала, расположенных на территории с Червленое. Здесь наблюдается прямое

поступление сточных вод от местного населения, как известно, хозяйственно-бытовые сточные воды содержат максимальное количество фосфорсодержащих веществ, при разрушении которых одним из конечных продуктов деструкции является неорганический фосфор [2].

Пробы воды, взятые из реки Червленая выше одноименного села, соединений неорганического фосфора обнаружено мало и составляет всего 23,30 мкмоль/л. Однако после прохождения реки через населенный пункт наблюдается увеличение содержания фосфатов в воде, что указывает на поступление в реку сточных вод населенного пункта, а также животноводческие фермы, которые осуществляют выгул крупнорогатого скота по берегам реки.

Известно, что отходы животноводства содержат большое количество биогенных веществ (Черников и др., 2004). Следствием этого является зарастание водотока водной растительностью, что обуславливает низкое содержание неорганических фосфатов. В летний период содержание фосфатов уменьшается, что видно из рис. 1.

Для соединений фосфора характерна сезонная динамика, в результате которой происходит изменение количественного состава воды. Для выявления сезонной динамики фосфатов нами взяты данные за 2015г.

Наибольшая концентрации неорганических фосфатов во всех образцах, наблюдались во время весеннего половодья (рис.1), что связано с вымыванием фосфатов из донных отложений и почвенных пород, а также с поверхности почвы. Огромную роль в поступлении фосфатов в водоток играет обилие сельскохозяйственных объектов (пашни, склады минеральных удобрений, объекты животноводства), являющихся основными поставщиками фосфора в водные экосистемы (Эволюция круговорота, 1988) [3].

В образцах воды из пруда, расположенного в 10 км от с.Червленое высокие величины концентраций фосфатов связаны со смывом отходов животноводства с пастбищ, расположенных вдоль этого водоема.

Американскими исследователями определено, что из 10 частей фосфора израсходованного на выращивание кормов скоту, лишь одна часть попадает человеку с продуктами питания, три части остаются фиксированными в почве, а шесть частей поступают в экскреты и будут смыты в водоемы, если не используются на удобрения [4].

Летом в связи с увеличением синтеза автохтонного органического вещества, максимум которых приходится на август, наблюдается снижение содержания в воде неорганических фосфатов. Избыточное поступление фосфатов приводит к тому, что к концу лета происходит бурное развитие водной растительности.

К осени по мере преобладания процессов деструкции над созданием органического вещества в природных водоемах отмечается возрастание фосфатов, максимум концентрации которых приходит на октябрь (рис.1). Этот феномен отмечен и другими авторами (Дж. Андруз и др., 1999).

К концу осени после проливных дождей содержание минеральных фосфатов постепенно начинает снижаться.

Различия в содержании неорганического фосфата в природных водах между сезонами невелика, тем не менее, для всех водотоков четко просматривается следующая закономерность: наибольшие величины концентраций фосфатов характерны для весенне-осеннего периода.

В весенний период максимальное содержание фосфатов обусловлено смывом их с поверхности почвы во время снеготаяния, а осенью – преобладанием деструктивных процессов над продукционными [4].

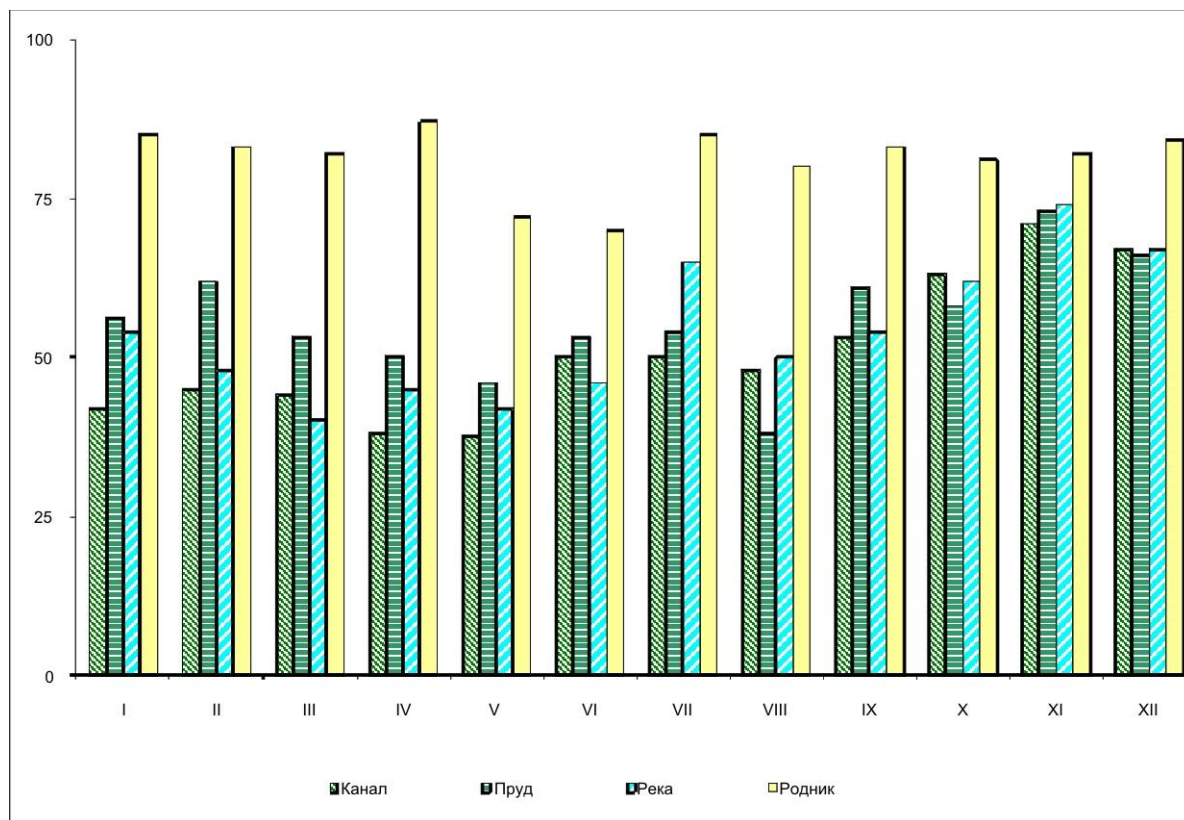

Рисунок 1- Содержание фосфатов в образцах воды природных объектов (мкмоль/л)

В отличие от катионов тяжёлых металлов, фторид – и нитрат - анионов, фосфат – анионы не относятся опасным загрязнителям природных вод и питьевая вода даже не стандартизуется по органическим фосфатам. Однако определение неорганических фосфатов в различных образцах природных вод представляет определённый интерес как оценочный тест степени минерализации последних. Благоприятным фактором является и то обстоятельство, что аналитическая процедура определения фосфатов достаточна, проста, чувствительна, не требует дефицитных и дорогих реактивов.

Для определения неорганического фосфата мы использовали метод Фiske – Суббароу. Данный метод основан на взаимодействии фосфатов с молибдатом аммония в кислой среде с образованием фосфорно-молибденовой гетерополиокислоты, которую затем восстанавливают аскорбиновой кислотой до интенсивно окрашенной молибденовой сини [5].

Техника выполнения анализа: к 2 мл исследуемой воды добавляем 0,1 мл 0,5%-ного раствора аскорбиновой кислоты и 0,1 мл 0,025%-ного раствора молибдата аммония в 25%-ной серной кислоте. Пробы перемешиваются и ставятся в кипящую водяную баню на 2 минуты, охлаждаются и колориметрируются при 670 нм против контрольной пробы (вместо исследуемого образца 2 мл дистиллированной воды с реактивами). Толщина кюветы 0,5 см.

Для количественного определения фосфатов строилась калибровочная кривая со стандартным раствором гидрофосфата натрия в концентрации 10^{-3}M [6].

Мы считаем, что анализ фосфатов в воде в силу его доступности и чувствительности может служить для оценки общей минерализации природных вод, а также как индекс техногенного загрязнения окружающей среды фосфорной кислотой и её солями.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Черников В.А., Соколов О.А., Байкеров Р.Ф. Агроэкология. Модуль 15. Экологические основы качества воды и здоровья человека. Пущено: ОНТИ ПНЦ. 2004.-с.151
- 2 Эволюция круговорота фосфора и эвтрофирования природных вод / Под ред. К.Я. Кондратьевой, И.С. Коплан-Дикса. - Л.: Наука, 1988. - 204 с.
- 3 Андруз Дж., Бримблекумб П.Б. Введение в химию окружающей среды. – М.: «Мир». 1999. 397 с.
- 4 Семенов А.Д., Ивлева И. Н., Дацко В. Г. Определение микрограммовых количеств аминокислот в природных водах. Изд. АНССР, отд. хим. наук, №1, 1961. с. 184 – 186.
- 5 Методические указания. Методика выполнения измерений массовой концентрации фосфатов и полифосфатов в водах фотометрическим методом. — Ростов-на-Дону, 1995. - 14 с.
- 6 Ковда В.А. Биогеохимические циклы в природе и их нарушение человеком // Биогеохимические циклы в биосфере. Материалы VII Пленума СКОПЕ. М.: «Наука», 1976. С. 19-85.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена новой методике определения содержания неорганических фосфатов в образцах природной воды и важности контроля ПДК фосфатов в гидросфере. Соединения фосфора являются индикаторами качества водной среды, могут указывать на источник загрязнения фосфатами и свидетельствовать о благополучии или неблагополучии водных экосистем. Результаты исследования природной воды на содержание фосфатов показали, что уровень их в водоемах варьирует в следующих пределах от 15 до 80 мкмоль/л. Представленная статья, без сомнения, своевременна и актуальна.

На сегодняшний день природопользование, которое осуществляется на территории Волгоградской области, нельзя назвать эффективным. В отличие от катионов тяжёлых металлов, фторид – и нитрат - анионов, фосфат – анионы не относятся опасным поллютантам природных вод и питьевая вода даже не стандартизуется по органическим фосфатам. Однако определение неорганических фосфатов в различных образцах природных вод представляет определённый интерес как оценочный тест степени минерализации последних. Благоприятным фактором является и то обстоятельство, что аналитическая процедура определения фосфатов достаточна, проста, чувствительна, не требует дефицитных и дорогих реактивов.

Анализ фосфатов в воде в силу его доступности и чувствительности может служить для оценки общей минерализации природных вод, а также как индекс техногенного загрязнения окружающей среды фосфорной кислотой и её солями.

RESUME

A summary of the article is devoted to the new methodology defining the content of inorganic phosphate in natural water samples and the importance control of phosphates in the hydrosphere. Phosphorus compounds are indicators of the quality of water, may indicate a source of phosphates and testify to the well-being or troubles of aquatic ecosystems. The results of the study on the phosphate content of natural water showed that their level in reservoirs varies within the following ranges from 15 to 80 $\mu\text{mol/l}$. Presented article, without a doubt, timely and relevant.

To date, environmental management, which is carried out on the territory of the Volgograd region, cannot be described as effective. Unlike heavy metal cations, fluoride-and nitrate-ions, phosphate-anions are not dangerous pollutants in natural water and drinking water don't even standartizuesâ on organic phosphate. However, the determination of inorganic phosphate in different samples of natural waters is defined.

СЕКЦИЯ 3 - ВКЛАД МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ В РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СФЕРЕ БИОТЕХНОЛОГИИ, ВЕТЕРИНАРИИ, ЖИВОТНОВОДСТВА И РЫБНОГО ХОЗЯЙСТВА

ӘОЖ 636.085.55

А. Н. Тулепова, магистрант

Т. А. Байбатыров, техника ғылымдары кандидаты, доцент м.а.

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ТҮЙІРШІКТЕЛГЕН ҚҰРАМА ЖЕМГЕ ЖЕРГІЛІКТІ ШӨП ӨНІМДЕРІН ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІГІ

Аннотация

Мақалада құрама жемге қолданылатын жергілікті шөп түрлері зерттелген. Яғни шөп қоспаларының құрамы мен қасиеті және физико-химиялық көрсеткіштері, сонымен қатар зиянды элементтің пайыздық мөлшері мен мал азығына маңызды деп табылатын зерттеу нәтижелері анық көрсетілген.

Кілт сөздер: құрама жем, жергілікті шөп өнімдері, мал азығы, түйіршіктеу процесі.

Қазіргі таңда бәсекелестікке сай ел болу үшін әлем нарығында сұранысы бар ауылшаруашылығы өнімдерін шығару қажет. Жергілікті шөптік қоспалар өнімдерін және оның аралық өнімдерінің жемдік құндылығын жоғарлату және оны құрама жем өндірісінде қолдану қазіргі таңдағы өзекті мәселенің бірі болып табылады. Қазіргі заманғы құрама жем өндірісінің жағдайында құрама жемнің құрамында жаңа компанеттер қосу арқылы тиімділігін арттыру, құндылығын жоғарлату басты мәселе екенін айтқанымыз жөн. Сондықтан жергілікті шөптік қоспалар өнімдерін және оның аралық өнімдерінің жемдік құндылығын жоғарлату және оны құрама жем өндірісінде қолдану қазіргі таңдағы өзекті мәселенің бірі болып табылады. Себебі жергілікті шөптік қоспаларды қолданып малдарға арналған түйіршіктелген құрама жем жасау технологиясы жасаудың маңыздығы жоғары. Қазіргі заманғы құрама жем өндірісінің жағдайында құрама жемнің құрамында жаңа компанеттер қосу арқылы тиімділігін арттыру, құндылығын жоғарлату басты мәселе.

Азық құрамындағы қоректік заттарға энергия жеткізетін көмірсулар мен майлар, құрылымдық қосындылар жеткізетін протеин мен минералды элементтер, витаминдер, ферменттер, гормондар түріндегі биологиялық әсерлі заттар жатады. Қажетті жағдайда ыдыратылып энергия шығаруға жұмсалатын протеин мен майлар, көмірсулар көлемі бойынша азықтың жалпы, яғни энергетикалық қуаттылығы есептелінетін болса, минералды элементтер мен биологиялық әсерлі заттар өздері тікелей энергия өндірілгенмен зат алмасу барысын қамтамасыз ету арқылы азық қоректілігі мен биологиялық құндылығына, яғни құнарлылығына ықпал етеді [1].

Құрама жемді түйіршіктеуде негізгі қоректік заттардың қорытылуы жақсарайды, алмастыру қуатының деңгейі 12 % дейін көтеріледі рецепке байланысты. Түйіршіктеу үрдісі құрама жемді қымбаттатады, ыстық көтермейтін дәрумендер, ферменттер және де басқа биологиялық белсенді заттар 10 % дейін өзінің белсенділігін жоғалтады [2].

Құрама жемнің негізгі құрауышы – дәнді дақылдар. Дәнді дақылдың түріне, өсімдіктің сұрыбына, өсу жағдайына және де басқа факторларға байланысты 56 – 70 % азотсыз экстрактивті заттар болады, бұл мал және құстарда нашар қорытылады.

Мал шаруашылығына тиімді жем-шөп қорын жасауда егістікте өсірілетін көпжылдық астық тұқымдас шөптердің алатын орны ерекше. Олардың ішінде ең негізгілері еркекшөп, қылтықсыз арпабас, жима тарғақ көген тамырсыз бидайық. Негізінен шөп – жануар тектілердің негізгі азығы. Ірі қара мал, қой мен жылқы үшін белгілі бір мерзім аралығында күнделікті пайдаланатын басты азық болып табылады. Малға берілетін ең жақсы шөп – жайлау мен даланың түрлі шөптері. Алайда қазіргі уақытта шөпті көпжылдық дәнді және бұршақ дақылды шөптерден (сулыбас, жоңышқа, костер, клевер) дайындайды. Бұршақ дақылды шөптертің кальций, дәнді дақылдылардың – фосфоры көп, сондықтан шөптің екі түрі де малға пайдалы. Әсіресе дәнді дақылды шөп жалпы азық көлемінің 70-75%-ын құрауы керек. Жоғары сапалы шөптің ылғалдығы 15%-ды құрап, жасыл түсті және жағымды иісті болады. Жақсы шөп қыс мезгілінде дәрумендер, минералды заттар мен протеин көзі болып табылады.

Зерттеу нысаны болып, түйіршіктелген құрама жемге жемдік қоспа ретінде қолданылатын БҚО жағдайында өсірілетін біржылдық және көпжылдық өсімдіктердің алты түрі (еркекшөп, біржылдық үйбидайық, егістік жоңышқа, жайылымдық үйбидайық, сары түйе жоңышқа, эстарцет) алынды [3].

Еркекшөп (*Adgoryum*) Қазақстанның барлық аймақтарында, әсіресе құрғақшылық жиі қайталанып отыратын жерлерде, өсірілетін негізгі көпжылдық астық тұқымдас шөп.

Біржылдық үйбидайық (*Lolium multiflorum*) - көк балауса, пішен, пішендеме алуға өсіріледі. Оның пішенін малдың барлық түрі сүйсініп жейді.

Жоңышқа - республика бойынша көп тараған көпжылдық бұршақ тұқымдас шөп. Жоңышқадан пішен, пішендеме, белокты - витаминдер шөп ұнын, мал азықтық түйіршіктер дайындайды және малға көк азық ретінде беруге, мәдени жайылымдар жасауға өте тиімді өсімдік [4].

Егістік сиыржоңышқа біржылдық бұршақ тұқымдас шөптердің ішінде шаруашылықта көп тараған. Дүние жүзінде сиыржоңышқаның 120 түрі, ал ТМД көлемінде 72 түрі кездеседі. Одан пішен, көк азық, сүрлем, дәнінен малға сапалы жем дайындалады. Сиыржоңышқа пішенінде 15-20, дәнінде 28- 30% дейін протеин болады [5].

Жайылымдық үйбидайық - төменгі сирек түпті көпжылдық астық тұқымдас шөп. Сабағының биіктігі 20-70 см. Өсімдік түбінде көптеген жапырақтар құрады. Өсімдік массасында жапырақ үлесі жоғары, сондықтан оның мал азықтық сапасы және желінуі өте жақсы. Құрғақшылдыққа және суыққа төзімділігі нашар. Су астында шыдамдылығы орташа. Жайымдылық үйбидайық топырақ құнарлығына және қарашірігіне талабы жоғары.

Түйежоңышқа республика бойынша алатын орны ерекше. Оның ең негізгі жақсы қасиеті фитомелиорент ретінде Қазақстанда көп тараған тұзды жерлерде өсірілуінде. Түйежоңышқа тұзды сортаң жерлерді жақсартып отырып сол жерлердегі мал шаруашылық ұйымдарына бағалы мал азықтарын дайындауға өте пайдалы бұршақ тұқымдас өсімдік.

Эспарцет мал азығы ретінде көптеген пайдалы жақтарымен белгілі. Ол қоректілігі жағынан жоңышқадан кем түспейді. Онда клечатка мөлшері жоңышқаға қарағанда аздау. Эспарцеттің пішенде протеин мөлшері 23%, май 3%, клечатка 23-25%, азотсыз экстрактивті зат 39%. Эспарцет және де А витаминімен (каротин) көп кездесетінімен ерекшеленеді (1кг көк массасында 98 мг дейін).

Жалпы, шөптің құнарлылығы өсімдіктің ботаникалық құрамына, оны жинаудың мезгілі мен әдісіне, кептіру ұзақтығына байланысты [6]. Эксперименттік зерттеулер Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан университетінің биотехнология және табиғатты пайдалану ғылыми зерттеу институтының зертханасында жүргізілді.

Зерттеу нәтижелері. Сынама алу - МемСТ 13496.0-80 бойынша жүргізіледі.

Ылғалдықты анықтау. МемСТ 13496.3-92 (ИСО 6496-83) сәйкес анықталады. Өдістің мәні кептіруге дейінгі және кептіруден кейінгі өлшем массасындағы айырмашылықты анықтау және ылғалдың кемуінің массалық үлесін кептіруге дейінгі зерттелетін өнім массасына қатысты есептеу және оны пайызбен белгілеуге арналған. Нәтиже бойынша, ылғалдылық көрсеткіші жайылымдық үйбидайық еркекшөппен салыстырғанда 1,5есе, біржылдық үйбидайық 2 есе, егістік жоңышқаға 1,2 есе, сары түйе жоңышқа 2 есе, эспарцет салыстырғанда 0,8 есе көп.

Шикі протеинді анықтау. МемСТ 51417-99(5983 – 97) сәйкес ақуыз нрмесе шикі протеин анықтау әдісі. Өдіс зерттелетін өнімді жандырған кезде бөлінетін азот мөлшерін анықтап, оны ақуызға қайтадан есептеуге негізделген.

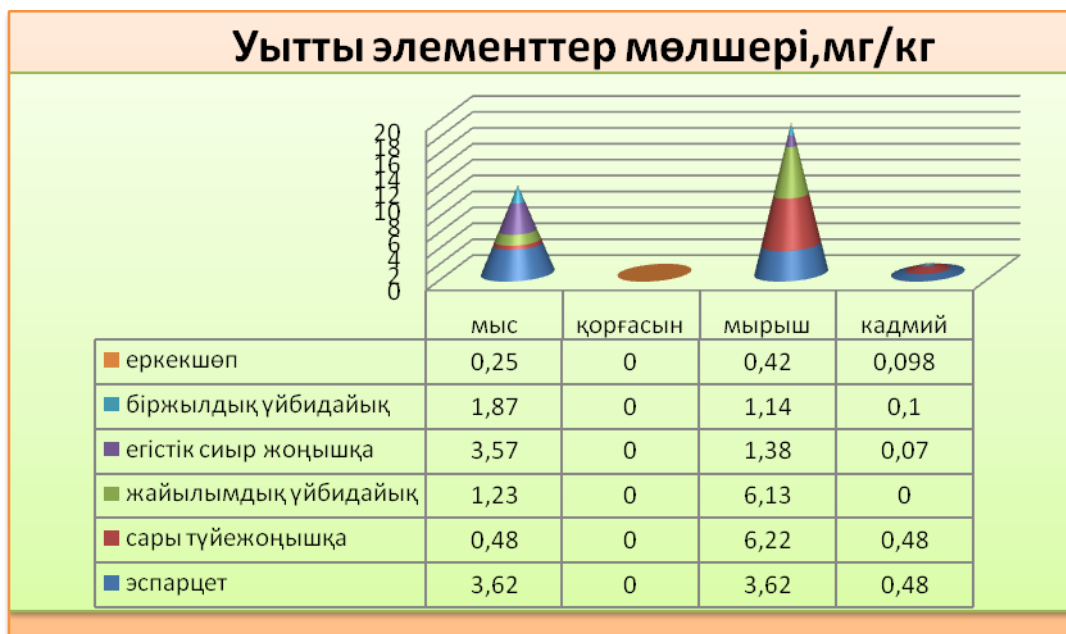

Сурет 1 – Шөп өнімдерінің азот және ақуыз көрсеткіші, мл

Сурет 1 нәтижесі бойынша шөп өнімдерінің азот және ақуыз көрсеткіші салыстыра келе ақуыздың пайыздық көсеткіші егістік сиыр жоңышқа шөбінде жоғары, ал біржылдық үйбидайық шөбінде аз мөлшерде екені байқалды. Азот мөлшері бойынша сары түйе жоңышқа шөбі көп мөлшерде ал жайылымдық үйбидайық шөбінде аз екені байқалды.

Шикі күл мөлшері МемСТ Р51418 – 99. (ИСО 5985 – 78) бойынша сынаманы $525 \pm 25^\circ\text{C}$ температурада жағу арқылы анықталды. Бұл көрсеткіш сынаманы жаққаннан кейінгі қалған күлдегі минералды заттардың мөлшерін көрсетеді. Шөп өнімдерінің шикі күл мөлшерін салыстыра келе шикі күлдің пайыздық көсеткіші біржылдық үйбидайық шөбінде (15,0%) жоғары, ал жайылымдық үйбидайық шөбінде (7,87%) аз мөлшерде екені байқалды.

Уытты элементтер мөлшерін анықтау. 30692 – 2000 азық, құрама жем, құрама жем шикізаттарындағы мыс, қорғасын, мырыш пен кадмийді анықтаудың атомдық – адсорбциялық әдісіне сәйкес жүргізілді.

Сурет 2 – Шөп өнімдерінің уытты элементтер мөлшері, мг/кг

Сурет 2 нәтижесі бойынша шөп өнімдерінің уытты элементтер (мыс, қорғасын, мырыш, кадмий). Көрсеткішін салыстыра келе мыс элементі егістік жоңышқада (3,57 мг/кг), мырыш элементі сары түйе жоңышқада (6,22 мг/кг), кадмий элементі біржылдық үйбидайықта (0,1 мг/кг) көп екені ал сары түйе жоңышқада мыс (0,48 мг/кг), мырыш (0,42 мг/кг) және кадмий (0,098 мг/кг) еркекшөпте аз екені байқалды. Қорғасын элементі ешқандай шөп құрамынан кездеспеді, бұл шөп үлгісінің жақсы, яғни зиянды элементі жоқ дегенді білдіреді.

Қышқылдықты анықтау. МемСТ 13449.12 – 98 сәйкес [150] бойынша жүргізілді. Әдістің мәні: құрама жем шикізатының сынамасын натрий гидрототығының ертіндісімен сулы сорып (вытяжка) рН – метриялық титрлеуді, ары қарай титрлеуге жұмсалған сілті көлемі бойынша жалпы қышқылдықты есептеп, Нейман градусымен белгілеу қарастырылады.

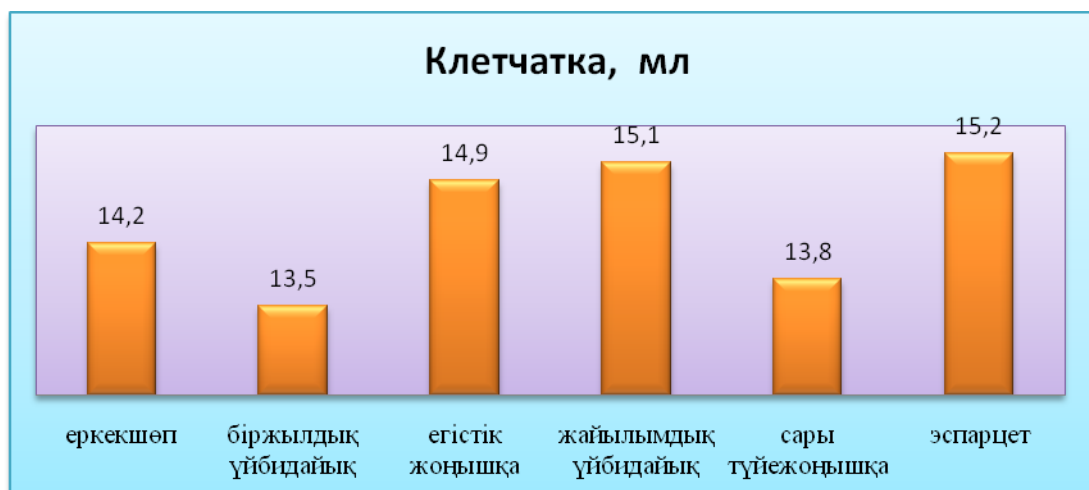

Сурет 3 – Шөп өнімдерінің қышқылдық көрсеткіші, мл

Сурет 3 нәтижесі бойынша шөп өнімдерінің қышқылдық мөлшерін салыстырғанда эспарцет шөбінде (10,37° Н) жоғары көрсеткіш, ал біржылдық үйбидайық шөбінде (5,4° Н) ең төмен көрсеткіш көрсетті.

Фосфорды анықтау. МемСТ 26657-85 сәйкес жүргізілді. Әдістің мәні: шөп үлгілері шикізатының сынамасын құрғақ немесе ылғал күйінде алып, ортофосфор қышқылы және фотометриялық анықтау тәсілі көмегімен фосфорды анықтауға негізделген болып табылады. Зерттелетін үлгілер сары түске боялады – гетерополикышқылды қосылыс ванадат және молибдатион қосылысы мен йод қышқылының қосылысы негізінде.

Клетчатканы анықтау МемСТ 52839 – 2007 сәйкес сәйкес жүргізілді. Әдістің мәні: зерттелетін өнім құрамына кіретін әртүрлі химиялық қосылыстардың сірке және азот қышқылдарының қоспасының әсерінен тотығу, бұзылу және еруі жүреді. Бұл жағдайда клетчатка ерімейді, сүзіліп, өлшенеді.

Сурет 4 – Шөп өнімдерінің клетчатка көрсеткіші, мл

Сурет 4 нәтижесі бойынша шөп өнімдерінің клетчатка мөлшерін салыстыра келе эспарцет шөбінде (15,2 мл) жоғары көрсеткішті, біржылдық үйбидайық шөбінде (13,5 мл) төменгі көрсеткішті көрсетті.

Қорытынды. Жүргізілген технологиялық және де эксперименталдық зерттеулердің негізінде төмендегідей қорытындылар жасауға болады:

1. Өңірімізде түйіршіктелген құрама жемге жемдік қоспа ретінде жергілікті шөп өнімдерін мал азығында қолдану тәжірибелері еліміздегі шаруа қожалықтарында әліде дұрыс қолданылмайтынын байқатты.

2. БҚО жағдайында өсірілетін шөп түрлері (еркекшөп, біржылдық үйбидайық, егістік жоңышқа, жайылымдық үйбидайық, сары түйе жоңышқа, эспарцет) таңдап алынды.

4. Шөптік қоспаларды ұнтақтау, араластыру технологиялық үрдістері жүргізілді. Жемдік шөп қоспасын ұнтақтауда ірілігі бойынша електен өткізіп ірі өнімдерін қайта ұнтақтау тиімді болып саналады.

5. Түйіршіктелген құрама жемге қолданылатын жергілікті шөптік қоспалардың азықтық құндылығын зерттеп, әсіресе күйіс қайтаратын ірі қара мал ағзасына қажетті биологиялық, энергетикалық құндылығы жоғары табиғи өнім шығару.

Зерттеу барысында жоңышқа азотқа бай өсімдік екені анықталды. Азот белоктың синтезделуіне себепкер.

Шикізат ретінде түйіршіктелген құрама жем өндіруде еркекшөп, біржылдық үйбидайық, егістік жоңышқа, жайылымдық үйбидайық, сары түйе жоңышқа, эспарцет өсімдік шикізаттарын пайдалану арзан әрі тиімді шикізат болып табылады.

Анықталған нәтижелер бойынша өсімдік шикізаттарын шөп өнімдерін түйіршіктелген құрама жемге қолданудың маңызы зор екенін көрсетті.

Орындалған ғылыми жұмыс БҚО жағдайында түйіршіктелген құрама жемге шөптік қоспасы мал азығында сынауға қолданылып, зерттеу жұмысы жалғасын табады. Бұл зерттеу құрама жемге БҚО жағдайында өсірілген шөптік қоспаларды қолданып, түйіршіктеп қосу арқылы, одан әрі жалғасын табады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Назарбаев Н.А. Казахстан-2030: процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев послание Президента страны народу Казахстана. – Алматы: Білім, 1997. – 176 с.

2 Әубәкіров Қ. Жаңа және перспективалы мал азықтық өсімдіктер/ А.Ахмет. Қ.Шалабаев, Қ.Жоламанов, Б.Уызбеков, -Алматы 2013

3 Әубәкіров Қ.Ә, Атақұлов Т.А, Каракальчев А.С. Мал азығын өндіру практикумы/ Алматы, «Агроуниверситет» баспасы, 2009.- 183 бет

4 Технология переработки продукции растениеводства: Учебник для студ. ВУЗов по агрономическим спец./ Под ред. Н.М. Личко. – М.: Колос, 2000 – 552 с.

5 Ізтаев Ә.І. Құрама жем технологиясы / Е.С. Спандияров, Ж.С. Әлімқұлов, Т.Ж. Тастанбеков, - Алматы: Саға, 2003.-120 бет.

6 Шаршунов В. А., Комбикорма и кормовые добавки: справ. пособ. / В.А. Шаршунов [et al.]. - Минск : "Экоперспектива", 2002. - 440 с.

7 Спандияров М. Құрама жем зауытындағы негізгі технологиялық процесстер мен желілер: оқу-әдістемелік нұсқау / М. Спандияров, А. Мыңбаева. - Тараз : Тараз университеті, 2003. - 42 б.

8 Жиенбаева С.Т. Құрама жем өндірісінің қысқаша курсы. Қайта өңдеу және тамақ өндірісі саласындағы жоғарғы және орта оқу орындарының студенттеріне арналған оқу құралы - Алматы, : АТУ, 2007. - 127б.

9 Ізтаев Ә. І. Өңдеу өндірістерінің технологиясы / С.Т. Жиенбаева, М.П. Байыспаева, С.Т. Дайрашева, Б.Ж. Мулдабекова,-Алматы: Дәуір, 2013.-632бет.

ТҮЙІН

Бұл мақалада түйіршіктелген құрама жем өнімінің артықшылығы, сонымен қатар құрама жемге шөп өнімдерін қолдану ерекшелігі мен маңызы айтылған. Шөп қоспаларының құрамы мен қасиеті, физико-химиялық көрсеткіштерінің мал азығына маңызды нәтижелері анық көрсетілген.

RESUME

This article describes the advantages of granulation of feed and the addition of local Traven mixtures combi feed. It describes the quality of herbal mixtures and physico-chemical parameters the development of animal industry

А. А. Абдрахманова, студент 3 курса

К. Ж. Кушалиев, д.в.н., профессор

Ж. М. Валиева, м.в.н., ст. преподаватель

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК

НЕКОТОРЫЕ БОЛЕЗНИ САЙГАКОВ ВСТРЕЧАЮЩИЕСЯ В УСЛОВИЯХ НЕВОЛИ

Аннотация

В статье рассматриваются физиологические характеристики сайгаков по данным исследования сми в условиях изучения их поведения, а также приведены встречающиеся незаразные болезни.

В ходе исследования построены вольеры, был создан рацион и в условиях сми при контроле сайгаков был собран уникальный практический опыт, а также были установлены эффективные способы их адаптации

Ключевые слова: сайгак, адаптация, условие обитания, сми, стресс, болезнь.

Введение. Сайгак – не просто животное, а уникальное явление в живой природе. Сайгак один из самых древних представителей мамонтовой фауны (70-50 тысяч лет назад). Исчезновение этого вида вызовет значительные изменения в характере естественной растительности степей, пустынь и полупустынь, которых в нашей стране предостаточно.

Исследования поведения возникает вопрос о том, является ли данный поведенческий акт врожденным или приобретается в процессе накопления индивидуального опыта.

Исследование поведения помогут решать проблемы снятия стресс-факторов, адаптировать животных к условиям новой среды обитания.

В мае 2013 года Комитетом лесного и охотничьего хозяйства Министерства окружающей среды и водных ресурсов был разрешен отлов 10 особей молодняка сайгаков из природной среды, в научных целях.

В связи, с чем сайгаков отлавливали в разном возрасте в природе и затем содержали в вольерах, добиваясь их привыкания к жизни в условиях неволи [1]. Однако на протяжении всего времени нахождения в вольерах сайгаки, как правило, оставались настороженными, пугались при появлении человека и стремились покинуть вольер, первоначальное время, получая различные травмы от его ограждения.

В момент отлова, производили взвешивание, что дало возможность отобрать жизнеспособный молодняк, с живой массой не менее 2,6 кг, которые размещены в питомнике.

Из грубых кормов сайгачата предпочитали сено, в состав которого входило разнотравье и полынь, чем злаковые виды растений. В летнее время дополнительно их подкармливали свежескошенной травой. Суточная потребность в кормах молодняка составляет: сена -2,5 кг, концентрата-0,3 кг, соль – лизунец и вода постоянно. Таким образом, при кормлении молодняка сайгаков нами применялось цельное коровье молоко с добавлением рыбьего жира по 3 мл на 1 особь до 2,5 месяцев, с увеличением дозы молока и с изменением кратности выпойки.

Таким образом, рост развитие сайгачат в условиях неволи характеризовались оптимальными показателями прироста живой массы от рождения до 3х месячного возраста.

Как показывает мировой опыт, что разведение сайгака сопровождается определенными трудностями, однако при соблюдении соответствующих экологических требований, сайгак может содержаться на ограниченной территории и быстро увеличивать свою численность [2].

- Проведены биохимический и гематологический анализы крови, которые находились в пределах физиологической нормы. При постановке розбенгал пробы (РБП) на выявление антител к бруцеллезу в сыворотке крови, результаты были отрицательными.

- После месяца пребывания в питомнике пал сайгачонок, причина смерти сайгачонка явилась травма с незаживающими ранами (гнойный абсцесс) и стрессы, полученные как до прибытия в питомник, так и в процессе адаптации к новому месту содержания [3].

- По мнению многих исследователей, стрессы и травмы различной этиологии являются основными причинами гибели сайгаков в неволе [4].

Диагностика и профилактика болезней и меры по защите от гибели животных в неволе

По данным Банникова [30] в Прикаспии и в Казахстане у сайгаков обнаружено 55 видов эндопаразитов и около 10 – эктопаразитов. К ним относятся виды паразитических простейших, цестод, нематод. Коэффициент общности гельминтов сельскохозяйственных животных и сайгаков в Казахстане составляет 67-84,7%; подобная ситуация отмечена в Прикаспии. Из эктопаразитов на сайгаках встречаются вши, клещи, слепни и другие кровососущие насекомые.

Эпизоотический процесс при гельминтозах животных развивается только при наличии трех (геогельминтозы) или четырех (биогельминтозы) движущих его биологических сил: источника возбудителя, его звеньев (промежуточных и дополнительных хозяев), механизма передачи и восприимчивого животного [5].

Промежуточные хозяева при гельминтозах могут быть и источником возбудителя, и восприимчивым животным. Эпизоотический процесс характеризуется формой проявления и содержанием. К первой относятся возникновение, дальнейшее распространение и снижение заболеваемости животных гельминтозами, ко второй — его интенсивность (своеобразное отражение динамики интенсивности и экстенсивности инвазии в стаде и влияние его на возникновение и течение гельминтозов). Характер эпизоотического процесса определяется взаимодействием движущих его сил.

Тяжесть и характер клинических признаков и патологоанатомических изменений у животных при гельминтозах зависят от дозы заражения и от их иммунологического статуса.

При гельминтозах (промежуточные хозяева - насекомые) подъем зараженности восприимчивых животных определяется в основном периодом лёта насекомых. Поэтому при трансмиссивных гельминтозах этот срок подъема инвазии более короткий и определяется в основном факторами температуры и влажности.

Профилактика мониезиезов. Первый раз сайгачат дегельминтизировали 30 – 45 дневном возрасте, повторно — через 15 дней, третий раз — через 25 - 30 дней.

Профилактика стронгилятозов желудочно-кишечного тракта (остертагиоза, нематодирозов, трихостронгилезов). Для снижения зараженности стронгилятами с начала пастбищного периода и до осени сайгачат скормливали солефенотиазиную смесь и биостимуляторами, а для профилактики диктиокаулеза все взрослое поголовье и молодняк сайги в условиях неволи дегельминтизировали осенью. В конце марта выборочно (по 10 - 15% животных из группы) ларвоскопически обследовали. Для профилактики использовали «Ивермек», «Альбен».

Профилактика всегда была и остается главным направлением ветеринарной деятельности. Она служит основным и самым эффективным средством сохранения здоровья животных. Профилактика представляет собой систему общих и специальных мероприятий, направленных на предупреждение болезней. Вопросами общей профилактики занимается зоогигиена – наука об охране здоровья животных. Она изучает различные аспекты взаимоотношения организма животных и окружающей среды для разработки зоогигиенических требований (нормативов), обеспечивающих оптимальные условия содержания, кормления, разведения и использования животных. Выполнение зоогигиенических требований – основное условие успешной профилактики незаразных болезней. Вместе с тем в основе организационных принципов предупреждения любой болезни лежат знания - этиологических факторов и мер по их устранению.

Этиология при незаразных болезнях практически всегда связана с производственными условиями, то есть с кормлением, условиями содержания, воспроизводства и эксплуатации животных. Известно, что незаразные болезни по своей природе полиэтиологичны, так как одно и то же заболевание может быть следствием многочисленных и разнообразных причинных факторов, воздействующих на организм животных отдельно или в сочетаниях друг с другом. При длительном влиянии этиологических факторов, связанных с производственными условиями.

Отсюда для успешного проведения мер профилактики незаразных болезней животных необходима всесторонняя, целенаправленная организационная работа. Она должна складываться из комплекса

Рисунок 1 - Проведение термометрии больному сайгачонку

ветеринарных, зоотехнических и хозяйственных мероприятий, обеспечивающих выполнение требований зоогигиены, которые направлены на создание оптимального кормления и условий содержания сайгачат, с учетом возрастных и физиологических особенностей животных.

Ветеринарный контроль за состоянием здоровья животных, осуществляется путем систематических клинических осмотров всего поголовья и проведения периодических диспансерных обследований. Это позволяет своевременно выявлять

ранние признаки заболеваний и принимать соответствующие предупредительные меры, не допуская полного проявления и распространения тех или других заболеваний. Особенно это важно при болезнях, связанных с нарушением обмена веществ. Кроме того, контроль помогает следить за ростом и развитием молодняка, что способствует интенсивности его выращивания, получению крепкого и хорошо развитого животного.

При поедании зеленой массы в утреннее время на голодный желудок (до кормления молоком) и приемом после теплого молока стало причиной отравления и гибели сайгачонка по кличке «Желаяк» в возрасте до одного месяца как следствие прижизненная тимпания рубца и отек легких.

Бронхопневмония у животных протекает остро и характеризуется повышением температуры тела, рисунок 1 измерение температуры, снижением аппетита, кашлем, одышкой, серозно-катаральными истечениями из носовой полости. При перкуссии устанавливали очаговые притупления легочного поля. При аускультации поля легких прослушивалось усиленное везикулярное дыхание, влажные хрипы. При этом от катаральной бронхопневмонии пали сайгачонок месячного возраста по кличке «Аймекен» и годовый самец по кличке «Кишкентай».

От острой катаральной гастроэнтерита пал сайгачонок по кличке «Лидер», 1,5 месячного возраста. От полученных травм с сопровождением воспалительных процессов в суставах костных тканей, не поддающихся лечению погиб самец по кличке «Тумар». Полученная травма в коленном суставе правой ноги с последующим абсцессом стала причиной гибели самки по кличке «Куралай».

Проблема стресса на устойчивость особей сайгаков, приводят к иммунологической недостаточности, сопровождающийся, как правило, обратимыми нарушениями функционирования иммунной системы, ее адаптивных механизмов и других функций значительно осложняет течение любых заболеваний. Нарушение нормального функционирования иммунной системы не только определяет более тяжелое затяжное течение любых болезней но и способствует генерализации воспалительных процессов, развитию осложнений, снижению или отсутствию клинического эффекта от базисной терапии, увеличению летальности.

Главная функция иммунной системы заключается в устранении чужеродных аллергенов. Для этого она обладает сложнейшим набором постоянно взаимодействующих неспецифических и специфических механизмов.

В условиях содержания в неволи среди молодняка сайгаков и годовалых особей встречались разные заболевания отравление, травма, бронхопневмония, гастроэнтерит и др.

При вскрытии павших животных, наблюдалось следующие изменения в лимфотических узлах: подчелюстные, заглоточные, предлопаточные (поверхностные шейные), поверхностные паховые, средостенные, бронхиальные не увеличены в размере, округлой формы, упругой консистенции, серо-желтого цвета, рисунок фолликулярного строения на разрезе сохранен. Брыжеечные лимфоузлы увеличены в размере, круглой формы, упругой консистенции, серого цвета на наружной поверхности, на разрезе серо-красного цвета, сочные, рисунок фолликулярных узелков сглажен, поверхность разреза влажная (серозное воспаление брыжеечных лимфоузлов).

Полученные данные подтверждаются исследованиями авторами, при проведении ими экспериментов, где количество аномалий в состоянии внутренних органов и следов от старых травм у сайгаков, пойманных борзыми (100%), существенно превышает таковое у отстрелянных (до 40%). Большинство сайгаков, пойманных борзыми, имели множественные отклонения в состоянии внутренних органов. По внешнему виду и общей кондиции это не больные или умирающие, а здоровые звери. Однако половина из них имела следы старых прижизненных

повреждений, не влияющих на особенности движения или кондицию, но свидетельствующих о более высоком травматизме именно этих особей. В нашем случае, в ходе вскрытия внешне здоровых животных наблюдались аналогичные результаты.

- В условиях содержания в неволи среди сайгачат встречались разные инвазионные заболевания рисунок 2, (мониезиз, стронгилятоз, эймериоз и др.) и незаразные отравление, травма, бронхопневмония, гастроэнтерит, патологические роды и др.

- Борьба с множественными гельминтозами сайгаков - мониезиз и стронгилятозы пищеварительного тракта в условиях вольерного содержания сайгачат эффективна при пастбищной профилактике и рациональном подборе антигельминтных препаратов.

Рисунок 2 - Обработка на мониезиз

Проблема устойчивости особей сайгаков к стрессу, приводят к иммунологической недостаточности сопровождающийся, как правило, обратимыми нарушениями функционирования иммунной системы, ее адаптивных механизмов и других функций, значительно осложняет течение любых заболеваний. Нарушение нормального функционирования иммунной системы не только определяет более тяжелое затяжное течение любых болезней, но и способствует генерализации воспалительных процессов, развитию осложнений, снижению или отсутствию клинического эффекта от базисной терапии, увеличению летальности.

В зимнее время у годовалых самцов усиливается агрессивность, в том числе и к человеку, связанная с проявлением территориальной принадлежности и «условным отделением гарема».

К настоящему времени имеется практический опыт содержания сайгака в условиях неволи. Первые такие опыты носили характер определения способности этого вида адаптироваться к условиям неволи.

В неволе в поведении животного происходит ряд качественных изменений. Основу этих изменений составляют пищевой и оборонительный инстинкты. Преобладание пищевого инстинкта, приводит к тому, что появление человека ассоциируется с пищей, и при этом устанавливается определенный стереотип. Главным критерием доместикационного поведения считается способность животных

непосредственно контактировать с человеком, не бояться его, подчиняться ему, размножаться в условиях, создаваемых человеком

Таким образом, за период проведения исследования построены вольеры, составлены рационы кормления, изучены физиологические особенности и поведение сайгаков, изучены болезни, встречающиеся в условиях неволи.

Уникальный практический опыт (в нашем случае) и наблюдения за сайгачатами в питомнике, в дальнейшем дало возможность более эффективно подойти к проблеме повышения выживаемости при приручении сайгаков и их адаптации к неволе.

При разведении и содержании животных в условиях неволи, необходимо соблюдении концепции благополучия, т.е. свободы от боли, травм, болезней, а также от страха и дистресса и осуществления нормального поведения, включающую доступность необходимого пространства и условий.

Результаты исследований освещены в научных публикациях, полученный опыт дает возможность для широкого круга общественности (СМИ, природоохранные организации, местное население, студенты, школьники и т.д.) более близко узнать о биологии и экологии животных, о проблемах, связанных с охраной обитателей степных просторов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Миноранский В.А. Вольерное содержание сайгака (*Saigatatarica* L.) / В.А. Миноранский, С.В. Толчеева. - Ростов-на-Дону: Изд-во «Ковчег», 2010. - 10-11 с.

2 Петрищев Б.И. Разведение и содержание сайгаков в неволе (методика отлова и содержания молодняка сайгаков) / Б.И. Петрищев, А.В. Максимук, Б.Д. Абатуров // Сайгак: филология, систематика, экология, охрана и использование. – М., 1998. – 281-288 с.

3 Сарсенова Б. Б. Организация и создание питомника для сайгаков в Казахстане / Б. Б. Сарсенова, Н. Х. Сергалиев, Ж. Т. Усенов, Ш. Р. Бактыгереева // Материалы международной научно-практической конференции. - Ростов-на-Дону, 2013. - 72-76 с.

4 Сарсенова Б. Б. Опыт разведения сайгаков в неволе: Современные проблемы охотничьего хозяйства Казахстана и сопредельных стран / Б.Б. Сарсенова, Б.М. Сидихов, Ж.Т. Усенов, М.Ж. Шоныраев, Б.А. Ажгереев // Материалы Международной научно-практической конференции. - Алматы, 2014. - 557-562 с.

5 Гольцман М.Е. Поведенческая экология и природоохранная биология / М.Е. Гольцман // Технология сохранения редких видов животных: материалы научной конференции 21-23 ноября 2011 г. – Москва: ИПЭЭ РАН, 2011. - 12 с.

РЕЗЮМЕ

В статье приводятся данные изучения физиологических особенностей сайгаков, их поведения, изучены болезни, встречающиеся в условиях неволи.

За период проведения исследования построены вольеры, составлены рационы кормления, уникальный практический опыт и наблюдения за сайгаками в условиях питомника, в дальнейшем дало возможность более эффективного подхода к проблеме повышения выживаемости при приручении сайгаков и их адаптации к неволе.

RESUME

The article presents the data of studying the physiological characteristics of saiga and their behavior studied the disease occurring in captivity.

During the period of the study built aviaries, feed rations made up a unique hands-on experience and observation of the saiga in a kennel in the future has enabled a more effective approach to improve survival in taming the saiga and their adaptation to captivity.

А. А. Атошева¹, магистрант

Н. С. Машанова¹, техника ғылымдарының докторы,

А. К. Гумарова², ауылшаруашылығы ғылымдарының кандидаты

¹С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана қ.

²Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлы-техникалық университеті, Орал қаласы, ҚР.

ЕТ ӨНІМДЕРІНІҢ САПАСЫ МЕН ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТЕТІН НЕГІЗГІ ЖҮЙЕЛЕР

Аннотация

Мақалада тағам өнімдерінің қауіпсіздік мәселесі, ет өнімдерінің сапасын көтеру және қауіпсіздігін қамтамасыз ететін негізгі жүйелер, Қазақстан Республикасында тағам өнімдерін гигиеналық бақылаудың нормативтік және құқықтық базасы келтірілген.

Кілт сөздер: қауіпсіздік, ет өнімдері, сапа, нормативті құжат, улы элементтер, НАССР, ТР ТС.

Азық-түлік өнімдері саласында бәсекеге қабілетті, сапалы, қауіпсіз ет өнімдерін шығару маңызды мәселелердің бірі. Қазіргі кезде бүкіл әлемдегі антропогенді факторларға байланысты экологиялық жағдайдың төмендеуі тағамның сандық, сапалық құрамына және қауіпсіздігіне әсерін тигізуде [1].

Азық-түлік өнімдерімен адам ағзасына көптеген – ксенобиотиктер деп аталатын бөгде химиялық, биологиялық заттар түседі. Соның ішінде адамзат өндірген әртүрлі адам қатысымен жасалған табиғи және жасанды бөгде заттар шекті концентрацияны анықтауға кедергі келтіреді. Сапасыз және қауіпті тағам адам денсаулығы мен өміріне потенциалды қатер туғызады [2,3].

Тұтынушылар үшін ең үлкен қатер жануар тектес шикізаты. Себебі 80 % адам және жануар аурулары бірдей ауру тудырғыш агенттерге байланысты. Қауіптердің көпшілігі тағамның зиянды, қауіпті заттармен және ауру тудырғыш микроағзалардың ластануымен байланысты ет өнімдерін өндіру сатысына тән.

Ет өнімдерінің кең таралған ластаушысы – улы элементтер. Олардың көпшілігі барлық жерде микроөлшерде: жер астында, су беттерінде, тау жыныстарында, топырақта, атмосфералы ауада, өсімдіктер мен жануарларда кездеседі. Бұл заттар тағаммен, сумен және ауамен адам ағзасына түседі.

Ет шикізатына мал азығымен түсетін ауыр металдар азық-түлік өнімдерін тұтыну, өткір, созылмалы интоксикациясымен, мутагендік, канцерогендік және эмбриотоксикалық әсерлерімен білініп, адам денсаулығына қауіп-қатер тудырады [4].

Химиялық мәнді заттар ет өнімдеріне пестицидтердің метаболиттер түрінде түсуі мүмкін. Олардың қалдықтары өсімдіктекті өнімдерде ғана емес, сонымен қатар сүтте, балықта, құста да болады.

Өнімнің негізгі ластану көздеріне жабдық, су, шикізат, буып тую, қызмет етуші қызметкер және т.б. жатады. Сол себепті технологиялық процестің барлық сатысында: санитарлық тазалау режимінің сақталуы, оның мерзімді орындалуы, оны жуу мен дезинфекциялау құралдарының дұрыс таңдалуы, өнімнің кепілді жоғары сапалы болуының басты факторы болып табылады [3,4].

Сондықтан ғалымдардың, өндірушілердің, санитарлы-эпидемиологиялық қызметшілердің, мемлекеттік органдардың қатысуымен және тұтынушылардың талабымен шешілетін тағам өнімдерінің қауіпсіздік мәселесі өзекті болып табылады.

Басқа елдердің тәжірибелері бойынша азықтық нарықты реттеуге және сапалы қауіпсіз өнім шығару үшін заңдар, стандарттар, нормативті актілер шығарылып, тағам өнімдерінің сапасына қатаң талаптар қойылуы тиіс.

Қазақстан Республикасында тағам өнімдерін гигиеналық бақылаудың нормативтік және құқықтық базасы болып «Тағам өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігі» (21 шілде 2007 жыл, № 301) Республикалық Заңы, «Тағам өнімдерінің қауіпсіздігі» 21 шілде 2007, № 301- III ҚР Заңы, «2007-2024 жылда ҚР тұрақты даму концепциясына ауысу» 14 қараша 2006 жылғы, № 216 ҚР Президентінің Жарлығы жатады. Өртүрлі тағам өнімдерінің талабын анықтайтын маңызды құжаты ҚР СТ 1010 -2002 «Тағам өнімдері. Тұтынушыға ақпарат. Жалпы талаптар» № 539, 29 желтоқсанда 2003 жылы өз күшіне енді. Халықты қауіпсіз тағаммен қамтамасыз ету мақсатында тағам өнімдерін сертификаттау, ҚР МЕМСТ, «Халықтың денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі жөніндегі» ҚР Кодексі ең бастысы болып. Ал кейіннен осы заңдарды орындайтын бақылау жүргізуде [6,7].

Қазіргі кезде мемлекет пен тұтынушының деңгейінде ет өнімдерін өндіретін кәсіпорынға оларды өндіру, қайта өңдеу, тасымалдау, сақтау және реализациялауға қатаң талаптар қойылып отыр. Адам денсаулығы мен өмірін қорғау мақсатында 2013 жылы қолданысқа енгізілген «Ет және ет өнімдерінің қауіпсіздігі» (ТР ТС 034/2013) Кедендік одақтың технологиялық регламенті қабылданды. Осы регламент Кедендік одақ қатысушыларына кіретін барлық елдерге, соның ішінде Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясына таратылады. ТР КО 021/2011 міндетті талаптар қатарына.НАССР (МЕМСТ ҚР51705.1-2001) (қатер анализі мен шекті бақылау нүктелері) жүйесін енгізу жатады. Малды сою үрдісі жүргізілетін өндіріс нысандарында сойыс өнімдерін қайта өңдеу және ет өнімдерін өндіру, оған пайдаланатын технологиялық жабдықтар, сақтау жағдайлары, өндіріс қалдықтары жою және өндірісте пайдаланылатын су, Кедендік одақтың «Тағам өнімдерінің қауіпсіздігі» (ТР ТС 021/2011) техникалық регламент талабына сай жүргізілуі тиіс.

Қазақстан Республикасының «Тағам өнімдерінің қауіпсіздігі» Заңына сәйкес 21 шілде 2007 жыл және техникалық регламент «Ет және ет өнімдерінің қауіпсіздігі» талаптары мемлекетпен нақты талаптар, нормалар мен ережелер қалыптастырылады. «Ет және ет өнімдері» қауіпсіздігі туралы техникалық регламенттің 1-1 пунктінде, ет және ет өнімдері өндірістеріндегі барлық цикл бойы бірге жүретін аса қауіпті қатерлер: токсикалық элементтермен ластану, пестицидпен, радионуклидпен, гормоналды препараттармен, антибиотиктермен, тағамдық қоспалармен, механикалық және микробиологиялық ластанулар қарастырылған. Қауіпті қатерлер сою, тазалау, сақтау, тасымалдау, технологиялық үрдістерде, реализациялауда және утилизациялау уақытында пайда болуы мүмкін.

Ет өндірістерінде өндіріс ғимараттарын, жабдықтарды, ыдыстарды жуатын және дезинфекциялайтын шараларды өткізетін процедуралар жасалуы тиіс. Оған жуғыш және дезинфекциялаушы құралдардың тізімі, оларды қолдану ережелері, ұсынылатын концентрациялары және өңдеу мерзімдері кіреді. Нақтылы және эффектілі дезинфекциялау микроорганизмдердің санын тұтынушылардың денсаулығы үшін қауіпсіз деңгейіне дейін азайтады. Тазалау және дезинфекциялау бағдарламалары әрдайым бақылауда болады. Тазалау және дезинфекциялау бағдарламаларда ғимарат, жабдықтар, жуу және дезинфекциялау инвентары, шараларды өткізу әдістері және мониторингтері анықталады. Бағдарламаның бір бөлігіне жұмысшылардың қолдарын дұрыс жуулары да кіреді. Жұмыс басталар алдында күнде қолдарының өңделуін

бақылау қажет. Бұл бағдарламалар осы аймақтағы эксперттердің кеңестерімен жасалады [5].

Ет өнімдерінің қауіпсіздігіне әсер ететін күрделі фактордың бірі- бұл, дайын өнімнің әртүрлі микроорганизмдермен қайта зақымдануы. Осы мақсатпен өндірісте жұмысшылардың, дайын өнімнің, шикізаттың және жартылай өнімнің қозғалу жағдайлары жасалады. Тағам өнімдері қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін өнімді қораптау материалдарын, өнімнің сыртқы бетін әртүрлі микробиологиялық, химиялық және физикалық ластаушылардан сенімді жағдайлар туғызу керек. Шығарылатын өнімнің қауіпсіздігін қамтамасыз ететін шаралар жиынтығы әрбір нақты өндірістің ерекшелігімен есептеліп жасалады.

Жоғарыда көрсетілгендерді ескере отырып, соңғы кездері Қазақстан өнеркәсіптерінің саны артуда. Кәсіпорындар ИСО 9000, 22000 және НАССР принципті стандарттар негізінде сапа менеджментінің қазіргі заман жүйесін енгізуге қызығушылық танытып отыр. ИСО 9000 сериялы сапаны басқару жүйесі ең алдымен сапа менеджменті жүйесін жасауға бағытталған. Осындай жүйені енгізудің басты мақсаты сапалы және қауіпсіз өнімді шығару, ол нарықта көшбасшы болуға, өнімдерін Еуропаға шығаруды жеңілдету және оны беделді, тұтынушылар сеніміндегі ИСО 9001, ИСО 22000 және НАССР жүйелерімен маркировкалауға мүмкіндік береді.

Тағам өнімдеріне қауіпсіз кепілдік беру үшін НАССР жүйесін қолданады. НАССР бойынша қаралған жүйелік сәйкестендіру, қауіпті факторларды басқару бағасы тағам қауіпсіздігіне елеулі әсер етеді. Мемлекет тарапынан сапа мен қауіпсіздікті бақылау жүргізіледі. Өнімнің қауіпсіздігін қамтамасыз ететін алдын-ала жасалған шаралар бағдарламасынан бөлек НАССР жүйесі нақты өнімді, өндірістік желісін және өнімді өндіруге қатысты мәнді спецификалық қауіп-қатерлерді қарастырады.

НАССР - қосымша спецификалық бақылау шараларын қолданатын, тағам қауіпсіздігінің жүйелік әдісі. Ол жеті принципке негізделген:

Қатерлердің талдауын жүргізу

Қатерлік бақылаушы нүктені анықтау (ҚБН – қатерлі бақылау нүктесі);

Қатерлік шаманы анықтау;

Қатерлік бақылаушы нүкте мен мониторинг жүйесін жасау;

Қатерлік бақылаушы нүктемен анықталған мониторинг деректері бақылаудан шыққан жағдайда түзетуші іс-әрекетті сипаттау жасалады;

НАССР жүйесінің жұмыс істеу тиімділігін верификациялау (талдау) тәртібін анықтау;

Осы қағидалармен оларды пайдалануға қатысты барлық рәсімдер мен мәліметтер жазбасын құжаттандыру.

Ережеге сай НАССР жоспары төңірегінде қауіпті факторлардың үш түрі қарастырылады: микробиологиялық, химиялық, физикалық.

Микробиологиялық қауіп-қатер бактериялармен, вирустармен, зоонозды заттармен, микротоксиндермен байланысты болуы мүмкін.

Химиялық қауіп-қатерге келесі қауіптіліктің үш тобын жатқызуға болады:

байқаусызда қосылған химикаттар: ауылшаруашылық химикаттары – петицидтер. Ветеринарлық препараттар жануарлар, антибиотиктер, тыңайтқыштар және т.б. үшін; өнеркәсіп химикаттары - тазартқыштар, дезинфекциялаушы құралдар, майлар, майлағыш материалдар, бояғыш заттар және т.б.; қоршаған ортаны ластаушы қоспалар – қорғасын, кадмий, сынап, мышьяк, радионуклидтер, диоксидтер, нитриттер, нитраттар және т.б.;

қайта өңдеу үрдісінде түзілетін заттар – полициклді, ароматты көмірсулар; байқаусызда қосылған химикаттар – консерванттар, қышқылдар, тағамдық қоспалар, антибиотиктер, нитриттер, нитраттар және т.б.;

аллергендер.

Физикалық қатерлер – бұл бөгде заттар олардың тағамда болуы қалыпты жағдай емес және де ауру туғызып немесе адам ағзасында бүлінулер болуы мүмкін.

Қауіпті қатерлерді талдау жүйесі мен қатерлік бақылаушы нүкте (НАСС):

сатып алу, қабылдау, сактау, дайындау, қызмет көрсету, үздіксіз жүйені жасау - техникалық және ақыл-ой үрдістері;

ағымдағы өндірістік үрдісте тағамдық өнімдердің ластану қатерін бақылау, мониторинг, идентификация үшін бағалаушы жүйе.

Сонымен қатар Қазақстан Республикасының « Тағам өнімдерінің қауіпсіздігі» заңы мен « ет және ет өнімдерінің қауіпсіздік талаптары» техникалық талаптарына сәйкес ет өнімдерін өндіру аймағында мемлекеттік бақылау қадағалау көлемі төмендетілсе, сапа мен қауіпсіздік жауапкершілігі өндірушіге жүктеледі. Осы ет өнеркәсіптерінде сапа мен қауіпсіздік жүйесін енгізу ерекше өзектілікке ие болып отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Исакова М., Узаков Я., Диханбаева Ф.,Алмагамбетова А., Бузык В.А. Исследование остаточного содержания вредных веществ в мясных продуктах. Пищевая и перерабатывающая промышленность Казахстана. №4, 2009 г., с. 20-21.

2 Никифорова Т.Е. Безопасность продовольственного сырья и прдуктов питания: учебное пособие/ ГОУ ВПО «Иван.гос.хим.- технол.ун-т», Иваново, 2007,132 с.

3 Покровский. В.И. Политика здорового питания. Федеральный и региональный уровни / В.И. Покровский, Г.А. Романенко, В.А. Княжев и др.- Новосибирск: Сиб. унив. изд-во, 2002. – 344 с.

4 Позняковский В.М. Гигиенические основы питания, безопасность и экспертиза продовольственных товаров. – 2-е изд. паерераб. – Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1999, - 448 с.

5 Ребезов М.Б., Наумова Н.Л., Альхамова Г.К., лукин А.А., Хайруллин М.Ф. Экология и питание. Проблемы и пути решения. Фундаментальные исследования. 2011. № 8 – 2. с. 393-396.

6 Скрипников Л.В. Экологическая безопасность питания. Материалы Международной научно- практической конференции «Продовольственная безопасность Казахстана: состояние и перспективы», Семей, 2012 г. с. 101-105.

7 Технический регламент Таможенного союза « О безопасности мяса и мясной продукции» (ТР ТС 034/2013)

РЕЗЮМЕ

В статье приведены проблемы повышения качества и системы обеспечения безопасности мясных продуктов. Представлены гигиенические нормативы контроля и правовая база безопасности пищевых продуктов Республики Казахстан.

SUMMARY

In this article has been shown main concepts of food safety, the ways of increase quality of the meet production and provide basic safety system. Regulatory and legal framework in the Republic of Kazakhstan is a hygienic food control.

С. С. Бакиев, студент

А. Н. Туменов, кандидат сельскохозяйственных наук

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК

ОПЫТ СОВМЕСТНОГО ВЫРАЩИВАНИЯ РЫБ И РАСТЕНИЙ В УСТАНОВКЕ С ЗАМКНУТЫМ ЦИКЛОМ ВОДОСНАБЖЕНИЯ

Аннотация

В данной статье описывается технология совместного выращивания рыб и растений в установке с замкнутым циклом водоснабжения. Исследования начального этапа выращивания проводились на базе Научно-исследовательского института Западно-Казахстанского аграрно-технического университета имени Жангир хана. В ходе исследований определено, что растения не оказывают отрицательного воздействия на рыб и водную среду.

Ключевые слова: *аквакультура, аквапоника, УЗВ, минеральные вещества, бактерии, продукты жизнедеятельности рыб.*

В мире в настоящее время сложилась такая ситуация что с каждым годом все больше увеличивается потребление природных ресурсов: водных, рыбных, растительных и др. Восполнение некоторых из этих ресурсов можно реализовать при помощи искусственных методов.

В этих условиях аквакультура является единственно разумным способом решения задачи подъема рыбного хозяйства [1-2]. Исключительно перспективным направлением в реализации этой задачи представляется повсеместное внедрение технологии разведения рыб в условиях замкнутого водоснабжения (УЗВ) [3]. Выращивание рыб в УЗВ позволяет существенно экономить на водных ресурсах благодаря замкнутому циклу водообеспечения, на комбикорме так как рыба находясь в УЗВ затрачивает энергию по минимуму при этом растет большими темпами.

Сегодня аквакультура не ограничивается только сохранением водных и рыбных ресурсов. Аквакультура развивается и идет дальше, теперь возможно выращивать совместно рыб и растения благодаря аквапонике.

Аквапоника - высокотехнологичный способ ведения сельского хозяйства, сочетающий аквакультуру (выращивание водных животных) и гидропонику (выращивание растений без грунта) [4].

Аквапоника объединяет в себе преимущества сельского хозяйства и аквакультуры, позволяет снижать себестоимость получаемой продукции за счет синергии взаимодействия гидробионтов, растений и микроорганизмов, а также автоматизации производственных процессов.

Такая технология экологически безопасна. Работает по принципу экосистемы рыб и растений: рыбы обеспечивают питание растениям, а растения очищают воду. Суть метода - в использовании отходов жизнедеятельности водных животных (рыб, креветок) в качестве питательной среды для растений. Водные животные выделяют токсичные для них самих продукты жизнедеятельности: азотистые, калийные, фосфорные соединения, углекислый газ [5]. Накопление этих веществ в воде представляет главную проблему как в замкнутой промышленной аквакультуре, так и в простом аквариуме. Эти же вещества абсолютно необходимы в гидропонике и их добавляют в воду для получения питательных растворов для растений. В аквапонике эта проблема решается сама собой: продукты жизнедеятельности рыб утилизируются бактериями и растениями.

Продукция аквапоники может использоваться как для кормления сельскохозяйственных животных, так и в питании человека. Она позволяет в лучшей степени раскрыть генетический потенциал животных [6]. Кроме того, в аквапонике практически не используются пестициды, а сами системы позволяют контролировать основные условия получения продукции (температуру, влажность, химический состав питательной среды, освещенность, режим подачи питательных растворов и т. п.) [7].

Начальный этап исследования проводился в течение 30 дней на базе Научно-исследовательского института Западно-Казахстанского аграрно-технического университета имени Жангир хана.

В проведении исследований использовали действующую установку замкнутого водоснабжения, в котором выращивается ремонтно-маточное поголовье осетровых рыб (рисунок 1).

Рисунок 1 - Установка замкнутого водоснабжения НИИ ЗКАТУ им. Жангир хана

В качестве растительной культуры были использованы семена кукурузы, огурца и укропа. Семена данных растительных культур сажали в специализированный ящик с почвой. На начальном этапе для обеззараживания грунта использовали водный раствор перманганата калия. Перед посадкой семян, почву тщательно разрыхляли. От каждой культуры было высеяно по 10 семян в три ряда. Всход семян показал 100 %-ный результат для семян кукурузы и огурца, для укропа всход семян составил 60 %. Данные растения выращивали в течение двух недель (рисунок 2).

Рисунок 2 - Всход рассады: А) 1-я неделя выращивания; Б) 2-я неделя выращивания

После двух недель выращивания растений на почве, была произведена пересадка растений в УЗВ (рисунок 3). Для пересадки растений на водную среду использовали пенопласт, пластиковые одноразовые стаканы, в качестве поддерживающего субстрата корневой системы был использован керамзит. Пенопласт составил основу для поддержания пластиковых стаканов в плавучем состоянии, в последующем которые были заполнены керамзитом.

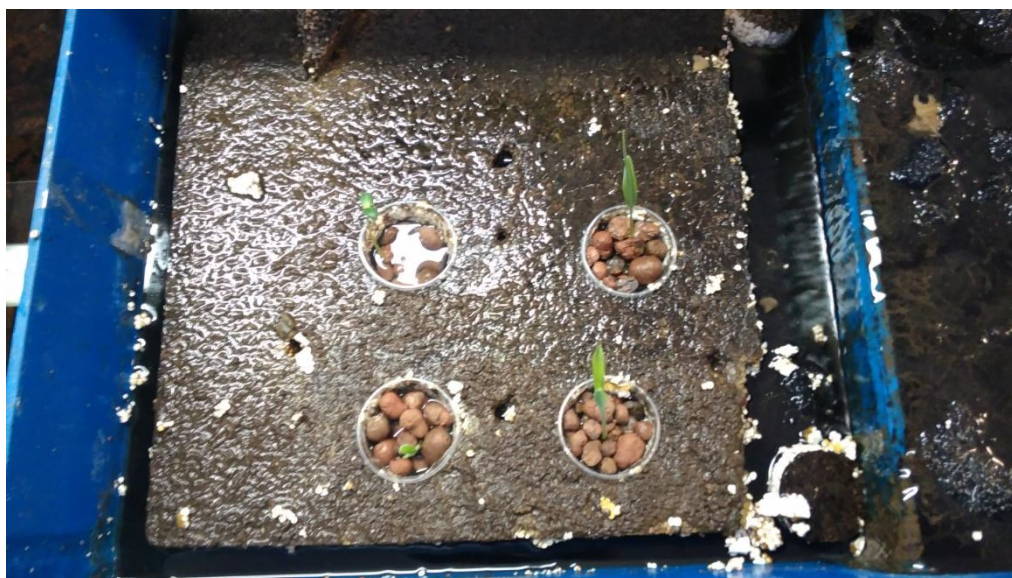

Рисунок 3 - Рассадки кукурузы и огурцов высаженные на водной среде УЗВ

Было установлено, что во время пересадки растений основные гидрохимические показатели воды в рыбоводном бассейне и биологическом фильтре соответствовали нормам (таблица 1). Содержание нитритов и нитратов, а также содержание взвешенных веществ находилось в пределах установленной нормы, что связано с эффективной работой биологического и механического фильтра.

Значение температуры воды находилось в пределах 22-24°C, что благоприятствовало высадке рассады на водную среду. В течение первой недели после высадки рост рассады значительно замедлился в связи с адаптационным периодом, но к началу второй недели рост возобновился. Стебли растений в среднем увеличились на 2-3 см.

Таблица - 1 Гидрохимические показатели воды в УЗВ

Показатель	Значение	Технологическая норма
Кислород, мг/л	7,5-10,5	6-12
Аммонийный азот, мгN/л	2-3	2-4
Нитраты, мгN/л	45-50	до 60
Нитриты, мгN/л	0,1-0,2	до 0,1-0,2
Взвешенные вещества, мг/л	20-25	до 30

В период 30-ти дневного выращивания растений в УЗВ не использовались какие-либо удобрения, витаминные добавки. Благодаря чему рыба на протяжении всего периода выращивания не испытывала стресса, и увеличила в массе на 2-3%.

Выращиваемые растения на водной среде значительно отличались ростом от растений которые выращивались в почвенной среде. Разница в длине стеблей была равна 2-3 см. Это показывает, что выращивание растений на водной среде в установке замкнутого водоснабжения является не только возможным, но и перспективным методом совместного выращивания растений и рыб.

Экспериментальные исследования показали, что растения не оказывают негативного воздействия на водную среду. В настоящий момент разрабатывается технология адаптированная к имеющимся установкам замкнутого водообеспечения с их гидрохимическими условиями. Проводятся исследования по подбору растительных культур для выращивания в установках замкнутого водообеспечения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Матишов Г. Г., Матишов Д. Г., Пономарёва Е. Н. и др. Опыт выращивания осетровых рыб в условиях замкнутой системы водообеспечения для фермерских хозяйств /, – Ростов н/Д: Изд-во ЮНЦ РАН, 2006. – 72 с.

2 Матишов Г. Г. Фундаментальные проблемы сохранения биоресурсов и плодородия почв Юга России // Актуальные проблемы обеспечения продовольственной безопасности Юга России: инновационные технологии для сохранения биоресурсов, плодородия почв, мелиорации и водообеспечения: материалы Междунар. науч. конф., 27–30 сентября 2011 г., Ростов-на-Дону. – Ростов н/Д: Изд-во ЮНЦ РАН, 2011. – С. 13–19.

3 Корчунов А.А., Металлов Г.Ф., Григорьев В.А., Ковалева А.В. /Динамика биохимического состава тела и половых продуктов стерляди (*Asipenser ruthenus* Linnaeus, 1758) естественных популяций и выращенных в установках замкнутого водоснабжения // Вестник АГТУ. Сер.: Рыбное хозяйство./ -2012 г. № 1. – С. 136.

4 Погребной-Александров А. „Занимательная этимология, и/или... — эти мол, логические размышления“, кои есть, в причин... но видимых изысканиях не токмо словесности русской и иноземноставшей, а и соседствующей с нашей — по городам и весям оным. — Aleksey Pogrebnoj-Alexandroff, 2015. — Т. 1. — С. 246-247.

5 Аквапоника. Материал из Википедии — свободной энциклопедии [Электронный ресурс] URL:<https://ru.wikipedia.org/wiki/Аквапоника>

6 Ковригин А.В., Кулаченко В.П., Исаев Р.А. [и др.] Разработка элементов инновационной автоматизированной аквапонной технологии производства сельскохозяйственной продукции / // Белгородский агромир. – 2015. – № 3. – С. 8–10.

7 Ковригин А.В., Хохлова А.П., Маслова Н.А./ Изучение эффективности эксплуатации автоматизированной аквапонной установки в зависимости от режимов ее работы // Вестник КрасГу. - 2015 г. - №11.- С. 91.

ТҮЙІН

Бұл мақалада тұйық жүйемен суды қамтамасыз ету қондырғысында балық пен өсімдікті бірге өсіру технологиясы сипатталады. Зерттеу жұмыстарының бастапқы кезеңі Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетінің Ғылыми-зерттеу институтында жүргізілді. Зерттеу барысында өсімдіктер су ортасыны және балықтарға кері әсерін тигізбейтіні анықталды.

RESUME

This article describes the technology co-cultivation of fish and plants in the installation with a closed water supply. The initial stage of cultivation studies were carried out at the Science Research Institute on the basis of the West Kazakhstan agrarian-technical University named Zhangir Khan. In the course of the research definitely that the plants do not adversely impact on the fish and the water environment.

Д. Д. Буваева, студентка

М. А. Перепелятникова, студентка

Н. Н. Мороз, кандидат сельскохозяйственных наук, доцент

ФГБОУ ВО Калмыцкий государственный университет имени Б. Б. Городовикова, г. Элиста, Республика Калмыкия, Россия

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОИЗВОДСТВА ГОВЯДИНЫ И УЛУЧШЕНИЕ ЕЕ КАЧЕСТВ ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ В РАЦИОНАХ БЫЧКОВ КОРМОВОЙ ДОБАВКИ

Аннотация

Приведены результаты исследований по оценке эффективности скармливания в составе рациона бычкам калмыцкой породы кормовой добавки «Элита». Введение в рационы подопытных бычков кормовой добавки способствовало повышению мясной продуктивности и улучшению качественных показателей мяса.

Ключевые слова: кормовая добавка, бычки, калмыцкая порода, контрольный убой, мясная продуктивность, качество мяса.

На современном этапе развития рыночной экономики одна из наиболее важных задач, которую предстоит решать агропромышленному комплексу страны – увеличение производства высококачественной говядины. Как основной источник пищевого белка она должна составлять 43-44% от общего количества потребляемой продукции. Поэтому неудивительно, что растет количество исследований, направленных на повышение мясной продуктивности крупного рогатого скота [1].

По мнению ведущих учёных страны, рост продуктивности сельскохозяйственных животных сдерживает несбалансированность их рационов по комплексу питательных веществ, необоснованное сокращение использования в кормлении биологически активных веществ [2].

Согласно данным Убушаева Б.С., Мороз Н.Н., Бадмаева В.С., Кониевой О.Н. [6] в рационах скота, в том числе, выращиваемого на мясо, существует дефицит протеина, аминокислот, сахаров, витаминов, макро- и микро элементов.

Сбалансировать рационы по протеину, макро- и микроэлементам можно за счет использования природных кормовых добавок, что позволит повысить интенсивность роста животных при одновременном улучшении качественных показателей мяса [4,5].

Исходя из вышеизложенного, нами была поставлена цель – изучить эффективности производства говядины и улучшение ее качеств при использовании в рационах бычков кормовой добавки.

При этом были поставлены следующие задачи:

изучить динамику живой массы и прироста в период откорма;

изучить мясную продуктивность и качественные показатели мяса;

дать экономическую оценку эффективности выращивания на мясо бычков с использованием в их рационе кормовой добавки.

Экспериментальная работа выполнялась в СПК «Аршань-Зельменский» Сарпинского района Республики Калмыкия. Исследования проводились на бычках калмыцкой породы. Для проведения опыта были сформированы по принципу аналогов 2 группы бычков по 20 голов в каждой.

Исследования проводили согласно схеме, представленной на рис 1.

Животные контрольной группы получали общехозяйственный рацион, бычкам опытной в состав зерносмеси вводилась кормовая добавка «Элита» из расчета 3%. Кормовая добавка «Элита» в своем составе содержит полноценный комплекс аминокислот, в том числе незаменимых.

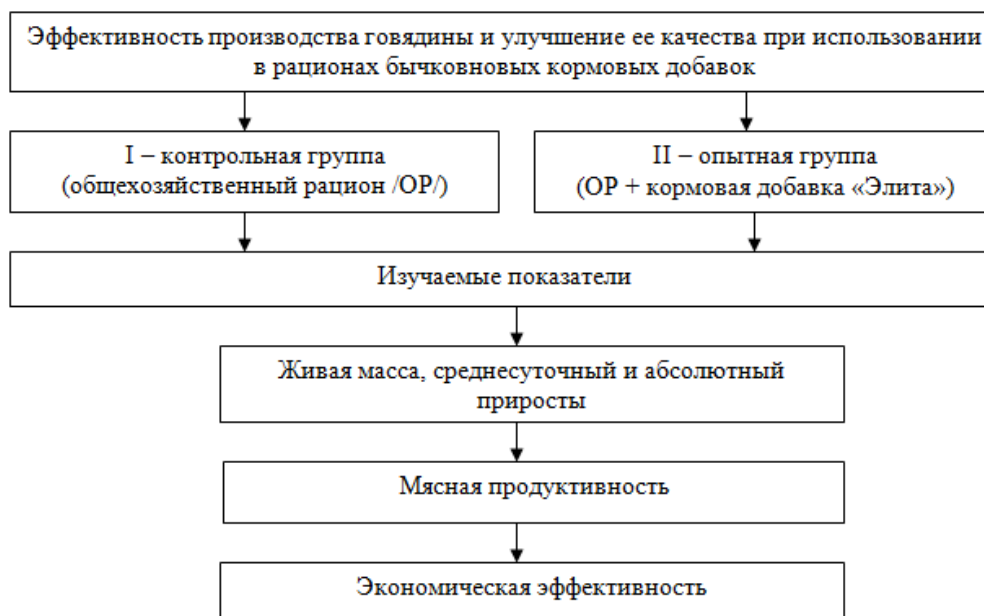

Рисунок 1 – Схема проведения исследования

Динамику живой массы изучали по результатам взвешиваний. На основании результатов взвешиваний вычисляли абсолютный прирост живой массы, абсолютную скорость роста в сутки и относительный прирост живой массы.

Убойные качества подопытных животных определяли по результатам контрольного убоя 3-х бычков из каждой группы в возрасте 18 месяцев по методике ВНИИМС (1984). Контрольный убой проводили в убойном цехе ИП Ивановой. Учитывали съемную и предубойную живую массу, массу парной и охлажденной туши, внутреннего жира-сырца, абсолютный и относительный выход туши, а также убойный выход.

После 24-часовой выдержки при температуре +40С туши бычков разделяли на отдельные отруба согласно ГОСТ 52601-2006. Отруба подвергали обвалке, а мякоть – жиловке. По результатам обвалки учитывали массу мякоти, костей, соединительной, жировой и мышечной тканей.

Для проведения химических исследований отбирались образцы мякоти по ГОСТ 7269-79. в лаборатории Калмыцкого государственного университета в средней пробе мяса определяли содержание общей влаги, сухого вещества, белка, жира и золы.

Калорийность мяса устанавливали расчетным путем по его химическому составу: 1 г жира соответствует 9,3 ккал, 1 г белка – 4,1 ккал, энергетическую ценность мяса (кДж) получали исходя из того, что 1 ккал соответствует 4,187 кДж.

Экономическая эффективность реализации молодняка на мясо определялась по данным бухгалтерского учёта затрат на выращивание и стоимости реализованной продукции.

Материалы исследований обработаны методами вариационной статистики (Н.А. Плохинский, 1969), а также на ПК с использованием пакета программ «MicrosoftOffice».

Уровень кормления и условия содержания подопытных бычков соответствовали технологии ведения скотоводства, принятой в хозяйстве.

В период опыта в состав основных рационов входили зеленая масса травы степной пастбищной, сена злаково-разнотравного. В течение всего опытного периода бычкам скармливали дерть ячменную.

В результате проведенных нами исследований установлено, что использование кормовой добавки «Элита» бычкам на откорме позволило значительно повысить их живую массу (табл. 1).

Таблица 1 – Динамика живой массы бычков, кг

Возраст, мес.	Группы	
	I– контрольная	II – опытная
15	295,6±1,23	295,2 ±1,36
16	316,4± 1,10	320,3 ±1,52
17	338,0 ±1,28	346,3 ± 1,61
18	359,9 ±2,43	373,2 ±2,57

Анализ таблицы 1 показал, что постановочная живая масса бычков контрольной группы и опытной групп составляла 295,2-295,6 кг. После месяца откорма разница в живой массе составила 3,9 кг или 1,2% в пользу животных опытной группы. Во второй месяц эта разница увеличилась до 8,3 кг. За третий месяц откорма разница в живой массе между животными опытной и контрольной групп составила 13,3 кг, то есть животные опытной группы превосходили своих сверстников на 3,6 %.

По результатам взвешивания были рассчитаны показатели абсолютного и среднесуточного приростов бычков (табл. 2).

Таблицы 2– Абсолютный и среднесуточные приросты живой массы бычков

Возрастной период, мес.	Группы			
	I– контрольная		II – опытная	
	абсолютный прирост, кг	среднесуточный прирост, г	абсолютный прирост, кг	среднесуточный прирост, г
15-16	20,8 ±0,52	671,0±10,3	25,1 ± 0,48	809,7±11,54
16-17	21,6±0,45	720,0±9,36	26,0 ± 0,46	866,6±10,92
17-18	21,9 ±0,51	706,5±9,28	26,9 ± 0,52	867,7±10,30
15-18	64,3±1,08	699,2±9,12	78,0 ± 1,26	848,0±10,25

Из данных таблицы 2 видно, что интенсивность роста животных двух групп была сравнительно высокой, но у бычков опытной группы она была выше. Абсолютный прирост у животных I группы за период откорма составлял 64,3 кг, у II группы животных этот показатель был на 13,7 кг больше и составил 78,0 кг.

Среднесуточный прирост живой массы за учетный период составил в контрольной группе 699,2 г, опытной – 848,0 г.

Следовательно, животные опытной группы превосходили по среднесуточному приросту аналогов из контрольной группы на 148,8 г, или 17,5% . О преимущества роста бычков, получавших дополнительно к основному рациону кормовую добавку «Элита» свидетельствуют данные относительного прироста приведенные на рис. 2.

Во все возрастные периоды у животных опытной группы энергия роста была выше, чем контрольной группы.

В зависимости от возраста показатели относительного прироста в обеих группах за 3 месяца снижаются в среднем на 0,5-0,7%. В первый месяц откорма относительный прирост в опытной группе составил 8,2%, а в контрольной 6,7% или на 1,5% ниже. В конце откорма разница в относительном приросте составила 1,3%. Это свидетельствует о том, что напряженность роста была выше в опытной группе.

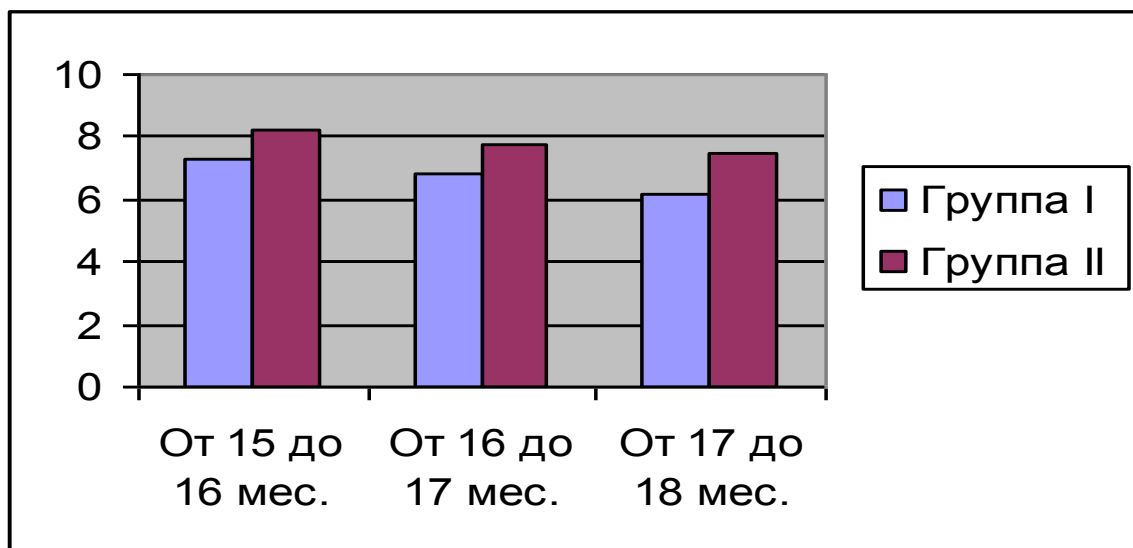

Рисунок 2 – Относительный прирост живой массы бычков, %

Мясные качества бычков нами были изучены при их убое в 18-ми месячном возрасте. Для контрольного убоя из каждой группы было взято по три головы высшей категории упитанности (табл. 3).

Таблица 3 – Результаты контрольного убоя подопытных животных

Показатели	Группа	
	I– контрольная	II – опытная
Предубойная масса, кг	349,8±2,75	364,1±2,61
Масса парной туши, кг	187,8 ±1,75	198,8±1,94
Выход туши, %	53,7 ±0,17	54,6 ±0,28
Масса внутреннего жира, кг	8,1 ±0,10	9,5±0,12
Убойная масса, кг	195,9 ± 1,98	208,3 ±1,49
Убойный выход, %	56,0 ± 0,70	57,2 ±0,75

Согласно данным таблицы 3 видно, что предубойная масса у молодняка опытной группы, потреблявших с рационом кормовую добавку «Элита», была больше в сравнении с аналогами контрольной группы на 14,3 кг, или 3,9%.

Контрольный убой показал, что средняя масса парных туш бычков контрольной группы была меньше, чем у сверстников опытной группы, на 11 кг, или 5,5%.

Убойная масса у животных I группы составила 195,9 кг, у II группы – 208,3 кг, в результате убойный выход в контрольной группе составлял 56,0%, а опытной – 57,2%, что на 1,2% больше.

Ведущим показателем в определении мясной ценности животного должно быть соотношение мякоти и костей в туше, которое также связано с упитанностью [3].

Изучение морфологического состава полутуши показало (табл. 4), что выход мякоти при обвалке был выше у бычков опытной группы в сравнении с аналогами контрольной группы на 1,6%.

Таблица 4 – Морфологический и химический состав туши

Показатели	Группы	
	I– контрольная	II– опытная
Масса охлажденной полутуши, кг	92,7±1,51	98,1±1,63
Масса мякоти после обвалки, кг	72,1±1,03	77,9±1,10
Выход мякоти, %	77,8	79,4
Масса костей, кг	16,2±0,25	16,6±0,32
Выход костей, %	17,5	16,9
Масса сухожилий, кг	4,0±0,08	3,5±0,06
Выход сухожилий, %	4,3	3,6
Коэффициентмясности	4,45	4,69
Сухое вещество	32,52±0,22	34,45±0,27
Белок	18,38±0,20	19,04±0,18
Жир	13,15±0,11	14,36±0,18
Зола	0,99±0,01	1,05±0,02
Энергетическая ценность, кДж	827,3	887,4

Соответственно с увеличением в тушах содержания мякоти снижалось относительное содержание костей. Выход костей в тушах бычков контрольной группы был выше, чем у опытных на 0,6%.

В связи с этим по коэффициентумясности (отношение массы мякоти к массе костей) животные II группы превосходили молодняк контрольной группы на 5,1%.

Для более объективного суждения о качестве говядины были проведены исследования средней пробы мяса подопытных бычков.

Результаты исследований свидетельствуют о некоторых различиях в химическом составе средней пробы мяса. Сравнительное большее содержание влаги наблюдалось у животных контрольной группы – 67,5%. Содержание белка в мясе у опытных животных было на 0,66% больше, чем у сверстников I группы. По содержанию жира превосходство так же было у опытного молодняка – 14,38% против 13,15% у животных контрольной группы.

Различия по содержанию жира обусловили неодинаковую энергетическую ценность мяса. При этом наибольшей величиной этого показателя характеризовалась II группа.

Главным критерием оценки результатов использования в кормлении бычков кормовой добавки «Элита» является расчёт экономической эффективности выращивания животных и их реализации на мясо.

При одинаковой реализационной цене, вследствие того, что от животных опытной группы получено на 13,7 кг прироста больше, выручка от реализации прироста одной головы в опытной группе была больше на 1370 руб., чем в контрольной.

Общие затраты труда и средств за период откорма в опытной группе составили 5290 рублей, а в контрольной группе на 360 рублей меньше. Более высокие затраты в опытной группе связаны со стоимостью добавки и затратами на ее раздачу.

Прибыль в опытной группе составила 2310 руб., в контрольной группе – на 1010 руб. меньше. При этом рентабельность откорма бычков, получавших кормовую

добавку, составляла 42,4% и превышала рентабельность выращивания бычков без добавки на 17,1%.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Горлов И.Ф., Шалимова О.А. Эффективность использования иммунизированных белковых добавок в кормовые рационы бычков с целью повышения продуктивности и улучшения качества мяса // Сб. докладов 11-ой межд. научн. конф. памяти В.М. Горбатова «Тенденции и перспективы развития инновационных и информационных технологий мясной промышленности». – М., 2008. – С. 44-47.
- 2 Макарец Н.Г. Кормление сельскохозяйственных животных. – Калуга, 1999. – 646 с.
- 3 Ранделин А.В., Струк А.Н., Королев В.А., Власкина Е.А. Влияние кормовых добавок на биохимический состав и технологические свойства мяса // Инновационные пути в разработке ресурсосберегающих технологий производства и переработки сельскохозяйственной продукции: мат. междунар. науч.-практ. конф. 17-18 июня 2010 г. – г. Волгоград: ИУНЛ ВолгГТУ, 2010. – С. 54-55.
- 4 Цеденов В. Б. Повышение эффективности выращивания на мясо бычков калмыцкой породы при использовании в рационах новых кормовых добавок // автореф. к.с.-х.н. – Элиста, 2009. – 22 с.
- 5 Убушаев Б.С., Мороз Н.Н., Натыров А.К., Помпаев П.М. Мясное скотоводство: выращивание и откорм. Монография. – Москва, Вестник РАСХН, 2013. – 143 с.
- 6 Убушаев Б.С., Мороз Н.Н., В.С. Бадмаев, О.Н. Кониева Оптимизация минерального и протеинового состава рационов бычков калмыцкой породы при нагуле // Актуальные проблемы социально-экономического развития прикаспийского региона в условиях инновационной экономики: мат. межд. науч.-практ. конф. – Элиста: Изд-во КалмГУ, 2012. – С.112-114.

RESUME

Results of researches on an assessment of efficiency of feeding as a part of a diet to bull-calves of the Kalmyk breed of «Elite» feed additive are given. Introduction to diets of experimental bull-calves of feed additive promoted increase of myaskny efficiency and improvement of quality indicators of meat.

Д. А. Дуимбаев¹, магистр, научный сотрудник

А. А. Джумагалиева¹, лаборант

Д. Б. Егизеков², магистр, научный сотрудник

Б. С. Имашева³, учитель

¹Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК

²Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск, РК

³Средняя общеобразовательная школа № 9, г. Уральск, РК

УБОЙНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ БЫЧКОВ ПРИ НАГУЛЕ С ПОСЛЕДУЮЩИМ ОТКОРМОМ В УСЛОВИЯХ ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

Были изучены убойные показатели бычков на нагуле с последующим откормом. В результате исследований было установлено, что за счет рационального использования естественных кормовых угодий с последующей подкормкой концентратами будет увеличено производство говядины при среднесуточных приростах 950-1000 г.

При продлении срока откорма до 90 сут. значительно возрастает накопление жира в организме, что свидетельствует о том, что в этот период прирост массы тела происходил в основном за счет роста жировой ткани.

Ключевые слова: *крупный рогатый скот, нагул, откорм, мясная продуктивность*

По свидетельству И.В. Косилова и других, 2014 [1] увеличение производства говядины является одной из наиболее важнейших задач аграрной науки и практики, решение которой требует повышения эффективности использования имеющихся породных ресурсов как Республики Казахстан, так и импортного происхождения.

Актуальность увеличения производства говядины в кратчайшие сроки, а следовательно, интенсификация специализированного мясного скотоводства, диктуется необходимостью расширения экспортного потенциала мяса страны с целью обеспечения ее продовольственной безопасности.

Как указывают А.Н. Семин и другие, 2010, [2] в Казахстане рынок мяса и мясопродуктов является обширным сегментом продовольственного рынка и определяется не только объемами производства, потребления мяса и продуктов его переработки, но и значимостью, как основного источника белка животного происхождения в рационе. Среднегодовая норма потребления человеком мясных продуктов составляет 86 кг, при том на долю говядины - 43-45%.

По данным К.К. Бозымова и других, 2015 [3] скотоводство Западно Казахстанской области представлено в основном породами мясного направления продуктивности.

Формирование мясной продуктивности происходит в результате морфологических и физико-химических изменений в организме животных в процессе их выращивания и откорма. N. Prieto и другие, 2014 [4] к факторам, влияющим на формирование мясной продуктивности, относят кормление, породную принадлежность, пол, возраст, упитанность, условия содержания и индивидуальные особенности животного.

В статье В.И. Левахина и других, 2008, [5] указано, что величина животного при жизни является косвенным показателем мясной продуктивности и не дает полной характеристики его мясных качеств. Полную оценку мясной продуктивности можно сделать по количественным и качественным показателям мясной продукции, получаемой при убое.

Экспериментальная часть работы выполняется в КХ «Игілік» Казталовского района Западно-Казахстанской области.

Для систематического контроля роста бычков ежемесячно взвешивали на специально оборудованном месте. Прирост живой массы проводился по ГОСТу 25967 – 83 Для взвешивания использовали весы платформенные передвижные. ВСП4 – 1000АЖ /2х1,5/ пределом взвешивания до 1000кг. Весы проверялись на точность работы перед каждым взвешиванием. Взвешивание животных проводился в одно и то же время дня, до кормления. Величину среднесуточного прироста живой массы, выраженную в граммах вычисляли делением валового прироста за период контроля на число контрольных дней.

Определение мраморности провели с помощью ультразвукового сканера между 12-13 ребрами по центру параллельно позвоночнику.

Убой производили на специализированном пункте. Разделку говядины на отрубы по ГОСТ – 31797-2012;

Органолептические показатели – по ГОСТ 9959-91; содержание влаги в образцах по ГОСТ Р 51479-99 – высушиванием навески до постоянного веса при температуре $103 \pm 2^{\circ}\text{C}$; содержание жира по ГОСТ 23042-86 – методом определения массовой доли жира в экстракционном аппарате Сокслета; содержание белка по ГОСТ 25011-81– методом определения массовой доли белка по Кьельдалю; содержание минеральных веществ (зола) по ГОСТ Р 53642-2009 – сухой минерализацией образцов в муфельной печи;

Материалы обработаны на ПК с использованием пакета программ «Microsoft Office».

Нагул на естественных пастбищах с использованием подкормки позволил получить среднесуточный прирост 880-920 грамм, что говорит о том, что нагул с подкормкой оказался более эффективным. В результате подкормки концентрированными кормами срок нагула был сокращен до 50–80 дней, высокой живой массой отличились бычки в период с 14 до 15 мес., что составило 32.83 кг, это характеризуется высокой продуктивностью пастбищ и природно-климатическими условиями.

По показателям среднесуточного прироста бычки в возрасте с 14 до 15 месячного возраста показали высокий среднесуточный прирост – 1094.гр, что характеризуется хорошим травостойм пастбищ, а в возрасте 17 - 20 месячном возрасте по сравнению с 16 мес среднесуточный прирост увеличился на 91 грамм, за счет кормления смесью концентратов.

При строгом соблюдении технологии откорма показатели среднесуточного прироста живой массы животного на площадках достигала более 900 г, а его средняя живая масса к концу откорма – 407 кг.

Категории забитых нами бычков – В, К. При умеренной мраморности (балл 3,4) толщина подкожного жира составила 1,5 -2,1 см, площадь мышечного глазка 70-80 см², при небольшой мраморности (балл 2) толщина жира также составила 1,5-2,1 см, площадь мышечного глазка – 64-75 см².

Результаты контрольного убоя бычков приведены в таблице 1.

Таблица 1 - Результаты контрольного убоя бычков

Показатели	Заключительный откорм
Предубойная живая масса, кг	406±4,46
Убойная масса, кг	236,9
Масса парной туши, кг	223,3±4,42
Масса внутреннего сала, кг	13,6 ± 0,31
Убойный выход, %	58 ± 0,27
Масса шкуры, кг	32,5± 0,42

Как видно из данных, приведенных в таблице, убойный выход находился в пределах, установленных нормативно-технической документацией и составлял в среднем 58%.

По результатам обвалки и жиловки установлено, что организация нагула и откорма бычков позволила получить достаточное количество мышечной и жировой ткани (таблица 4).

Таблица 2 - Морфологический состав туш бычков

Показатели	Заключительный откорм
Масса туши, кг	223.3±4,42
Содержится в туше:	
-мышечной ткани, кг	177.9±3,36
-мышечной ткани, %	80.3±0.38
- костей, кг	37.2±1.14
- костей, %	16.8±0.35
- жилки и сухожилия, кг	6.5±0.33
- жилки и сухожилия, %	2.9±0.19
-выход мякоти на 1 кг костей	4.8±0.53

Полученные данные свидетельствуют о закономерном возрастном увеличении в туше относительной массы (мышечная ткань и жир) мякоти и снижении процентного содержания костной ткани.

Наиболее объективной считается оценка качества мяса по результатам его химического анализа (таблица 3).

Таблица 3 - Состав и энергетическая ценность говядины разных частей туши

Отруба	Соотношение питательных веществ, %				Энергетическая ценность 1 кг, ккал
	белок	жир	зола	вода	
Бедро	19,5	11,0	1,0	69,0	1844
Пашина	19,9	18,0	0,9	61,0	2526
Филей	16,7	25,0	0,8	51,0	3060
Кострец	16,2	28,0	0,8	55,0	3324

Мясо бычков после откорма содержало соотношение жира и белка приближенное к 1:1 – этот показатель соответствует требованиям стандарта на говядину.

В результате было установлено, что за счет рационального использования естественных кормовых угодий с последующей подкормкой концентратами будет увеличено производство говядины при среднесуточных приростах 950-1000 г.

При продлении срока откорма до 90 сут. значительно (на 12,3 – 13.6 кг) возрастает накопление жира в организме, что свидетельствует о том, что в этот период прирост массы тела происходил в основном за счет роста жировой ткани. Это позволяет сделать вывод о том, что бычков средней упитанности следует откармливать до 90сут.

Осуществление мероприятий, направленных на реализацию поставленных задач позволят получить результаты, имеющие научно-практическое и теоретическое значение в развитии агропромышленного комплекса, а также успешно решить задачу создания развитого мясного скотоводства и на его основе увеличения производства высококачественной экологически чистой говядины в условиях Западно-Казахстанской области.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Косилов И.В., Никонова Е.А., Бозымов К.К., Губашев Н.М. Мясная продуктивность телок казахской белоголовой, симментальской пород и их помесей // Вестник мясного скотоводства. 2014. №85. С. 20-26.

2 Сёмин А.Н., Коптева Л.А., Мальцев Н.В. Стратегические направления повышения конкурентоспособности мяса крупного рогатого скота в Республике Казахстан // Аграрный вестник Урала. 2010. №9-10. С. 4-10.

3 Bozymov, K.K. Experience of Using Ultrasonography in the Diagnosis of Cattle Reproductive Track Diseases in the West Kazakhstan Region / K.K. Bozymov , E. Nassambayev , A.N. Bayakhov , E.U. Baitlessov, A.K. Sultanova / Biomedical & Pharmacology Journal Vol. 8(1), (2015)

4 Use of near infrared spectroscopy for estimating meat chemical composition, quality traits and fatty acid content from cattle fed sunflower or flaxseed // N. Prieto, Ó. López-Campos, J.L. Aalhus, M.E.R. Dugan, M. Juárez, B. Uttaro // Meat Science. Volume 98, Issue 2, October 2014, P. 279–288

5 Левахин В.И., Огородников П.И., Джуламанов К.М., Рогачев Б.Г. Методика оценки основного показателя продуктивности скота мясных пород // Вестник мясного скотоводства. 2008. Т. 1. № 61. С. 134-138.

RESUME

Slaughter indicators of crossbred bulls in feeding with further fattening was studied. As a result, studies have found that due to the rational use of natural grassland, followed by fertilizing concentrates will increase the production of beef in the average daily gain of 950-1000

With the extension of fattening up to 90 days. significantly increased accumulation of body fat, which indicates that during this period the body weight gain was mainly due to the growth of adipose tissue.

ТҮЙІН

Бордақылаумен аяқталатын табиғи жайылымда жайып семіртілген бұқашықтардың ет өнімділігі зерттелді. Зерттеу нәтижесіне сәйкес, табиғи азық қорын тиімді пайдаланып, кейіннен қосымша концентраттармен азықтандыру, тәуліктік салмақ қосымы 950-1000 гр дейін жеткізіп, ет өнімділігін арттыруға болады.

Бордақылау мерзімін 90 тәулікке дейін ұзартқанда, ағзадағы май қоры едәуір артады, соған сүйене отырып бұл кезеңдегі дене салмағының артуы негізінен май ұлпаларының өсуімен байланысты екенін байқаймыз.

Д. А. Дуимбаев¹, магистр, научный сотрудник

А. А. Джумагалиева¹, лаборант

Д. Б. Егизеков², магистр, научный сотрудник

Б. С. Имашева³, учитель

¹Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК

²Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск, РК

³Средняя общеобразовательная школа № 9, Казахстан, г. Уральск, РК

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ МОЛОЧНОЙ ПРОДУКТИВНОСТИ КОЗ ЗААНЕНСКОЙ ПОРОДЫ РАЗНЫХ ГЕНОТИПОВ В УСЛОВИЯХ АТЫРАУСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

Целью явилось изучение молочной продуктивности коз зааненской породы разных генотипов в сравнительном аспекте. Исследование проводилось на базе товарищества с ограниченной ответственностью «Сарайшық» Атырауской области. По результатам, полученным в процессе исследований, видно, что практически по всем исследованным показателям отмечалось незначительное превосходство качества молока коз сербского генотипа. В целом, исследованные животные удовлетворяли требованиям, предъявляемым к козам молочного направления продуктивности.

Ключевые слова: козы, зааненская порода коз, молочная продуктивность

К.С. Сабденов и другие, 2011, отмечают, что козоводство является одной из наиболее перспективных и экономически эффективных отраслей животноводства [1].

Козы большинства пород относительно скороспелы и многоплодные, они неприхотливы к условиям содержания, поэтому их разводят повсеместно.

Козы поедают почти все съедобные виды растений, особенно мелкую и низкорослую траву, произрастающих на горных склонах между камнями. Острая морда, тонкие и подвижные губы, острые резцы позволяют козам низко скусывать траву, выбирать мелкие листочки и опавшие зерна пожнивных остатков, благодаря чему их успешно разводят как в равнинных зонах со скудной травянистой растительностью, так и высокогорных крутых пастбищах, недоступных для пастьбы животных других видов.

По словам А.И. Колобова и О.А. Косинцева, 2010, в развитии АПК особое место занимает производство молочных продуктов, которые не только обеспечивают население продовольствием, но и служат основой экономики сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий [2].

А.С.Шуварики и другие, 2013, сообщают, что в последние годы в мире повышается интерес к козьему молоку и козоводству [3].

В статье В.А. Шаталовой, 2012, указано, что социологи Австрии и Германии выявили несомненную связь между степенью развития молочного козоводства и детской смертностью в той или иной местности. Статистика показывала: чем больше у населения было коз, тем ниже процент детской смертности [4].

В исследованиях В.К.Тошева и Г.Н. Мустафиной, 2011, раскрыты уникальные биологические свойства козьего молока, позволяющие использовать его как продукт, оказывающий благотворное влияние на организм человека независимо от его возраста [5].

По данным Т.Э. Боровика и других, 2013, козье молоко, наряду с женским и, в отличие от коровьего, содержит большое количество биоконпонентов. Присутствующие в нем тканевые гормоны (в частности, факторы роста) могут стимулировать клеточный рост и реализацию различных функций, оказывать регулирующее влияние на иммунную систему [6].

Л.К. Марзанова и другие, 2007, сообщают что молочная продуктивность высокоспециализированных молочных пород (зааненской, тоггенбургской и др.) в среднем составляет 1000-1500 кг, некоторые рекордстки за лактацию дают около 3000 кг молока [7].

Зааненская порода свое название получила от Зааненской долины (Зааненталь), которая расположена в одном из высокогорных регионов Швейцарии - на высоте тысячи метров над уровнем моря.

Цель нашей работы - изучение молочной продуктивности коз зааненской породы разных генотипов в условиях Атырауской области в сравнительном аспекте.

Исследование было проведено в племенном хозяйстве ТОО «Сарайшык» Махамбетинского района Атырауской области, специализирующемся на выращивании коз зааненской породы и выпуске молочной продукции..

Молокозавод производительностью 3 000 литров в рабочую смену (что, по мнению экспертов, является наиболее рациональным показателем для козьих ферм с поголовьем от 500 до 2 000 коз) производит 5 видов молочных продуктов: пастеризованное козье молоко, йогурт, брынза, сыр, сырная сыворотка.

Исследования проводили на козоматках, по 5 гол. от каждой группы.

Требования к качеству сырого молока были взяты из ГОСТ 32940-2014 «Молоко козье сырое».

Исследования молочной продуктивности, качества молока были проведены согласно общепринятых методик.

Основные промеры вымени коз представлены в таблице 1.

Таблица 1 - Основные промеры вымени коз (см) n=5

Промер	Генотип	
	Сербский	Санкт-Петербургский
Обхват вымени	56.60±1.25	54.80±2.43
Ширина вымени	22.11±1.25	21.92±1.30
Расстояние между сосками	9.11±1.40	9.06±0.49
Длина сосков	7.55±0.54	6.63±0.30
Обхват соска	12.00±1.20	9.44±0.60
Расстояние от вымени до пола	36.80±1.25	32.95±1.30
Глубина вымени	33.00±1.22	35.07±1.61

Как видно из данных, приведенных в таблице, козы, привезенные из Сербии, отличались большей глубиной вымени, что согласуется с С.И. Ноповашиним и другими, 2011 - у животных с более объемным выменем и относительно длинными и толстыми сосками более высокая молочная продуктивность.

Данные согласуются с И.Макаровой, 2010, которая отмечает, что козы одной породы и даже от одних и тех же родителей часто существенно различаются между собой.

Молочная продуктивность коз указана в данных таблицы 2.

Таблица 2 - Молочная продуктивность коз

Показатель	Генотип	
	Сербский	Санкт-Петербургский
Удой за 305 дней лактации (кг)	636.5±79.7	546.8±65.8
Выход сухого вещества (кг)	74.6±0.09	64.5±0.11
Выход молочного жира (кг)	22.3±0.14	18.9±0.21
Выход молочного белка (кг)	17.5±0.03	20.4±0.01
Выход молочного сахара (кг)	25.7±0.01	23.8±0.05
Живая масса (кг)	53.4±3.1	59.4±3.8
Коэффициент молочности	1214.5	998.4
Калорийность молока (КДж/кг)	52612.54	2697.31

По мнению М.Г. Курбановой и других авторов, одним из основных белков молока является казеин [8]. Он является собственно важным пищевым белком, выполняющим в организме структурную функцию. Кроме того казеин транспортирует в составе своих частиц кальций, фосфор и магний.

Выход молочного белка оказался выше у коз Санкт-петербургского генотипа, однако, удой за 305 дней лактации ниже.

В таблице 3 представлены данные химического состава, а также некоторые технологические показатели молока от коз различных генотипов.

Таблица 3 – Химический состав и технологические показатели молока коз зааненской породы различных генотипов

Показатели, %	Генотип	
	Сербский	Санкт-Петербургский
Жир	3,45	3,51
Белок	2,83	2,86
Лактоза	4,35	4,31
Сухое вещество	12,1	12,5
Казеин	3,7	3,6
Сухой остаток обезжиренного молока (СОМО)	8,4	8,2
Кальций	0,17	0,15
Фосфор	0,28	0,23
Плотность, кг/м ³	1027	1029
Кислотность, °Т	15,8	17,81
Термоустойчивость по алкогольной пробе с этиловым спиртом	68%-ый спирт не выдерживает	
Число соматических клеток, см ³	344±61,0	285±57,2

Содержание жира в молоке подопытных животных колебалось в пределах 3,4-3,6%, белка 3,18-3,23%, сухого вещества 11,6-11,8%, лактозы 4,19-4,37%, что соответствует показателям молока коз зааненской породы.

При проверке козьего молока на термоустойчивость оно не выдерживало воздействие предусмотренной для коровьего молока самой низкой – 68%-ной концентрации спирта (алкогольная проба), но было устойчиво к высокотемпературному нагреву в ультратермостате (при 130 °С до 20-30 мин.).

По результатам, полученным в процессе исследований, видно, что практически по всем исследованным показателям отмечалось незначительное превосходство качества молока коз сербского генотипа. В целом, исследованные животные удовлетворяли требованиям, предъявляемым к козам молочного направления продуктивности.

Проведение в Республике работ, направленных на повышение молочной продуктивности коз и производство от них ценного товарного молока на основе селекционных и технологических разработок, являются актуальным и имеет практическую значимость и научную новизну.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Сабденов, К.С. Козоводство / К.С. Сабденов, С.Арынгазиев, М.Нуралиев, Д.М.Нурмаханбетов, Б.Т.Кулатаев, М.К. Байбатшанов, Б.С. Арынгазиев // Алматы.-print.-2011.- С.4-5

2 Колобова, А.И. Конкурентоспособность производства молока/ А.И. Колобова, О.А. Косинцева// Вестник алтайского государственного аграрного университета.-2010.- №4.-том 66.-С.96

3 Шуварников, А.С. Молочная продуктивность и качество молока коз зааненской породы разных популяций/ А.С. Шуварников, М.Н. Алёшина, О.Н. Пастух// Овцы, козы, шерстяное дело.- 2013.-№1.-С. 30-32

4 Шаталов, В.А. Этапы развития молочного козоводства в России/ В.А. Шаталов// Овцы, козы, шерстяное дело.- 2012.-№4.-С. 16

5 Тощев, В.К. Молочное козоводство и перспективы его развития при использовании зааненских козлов отечественной репродукции/ В.К. Тощев, Г.Н. Мустафина// Зоотехния.-2011.-№5.-С.26

6 Боровик, Т.Э. К вопросу о возможности использования козьего молока и адаптированных смесей на его основе в детском питании/ Т.Э. Боровик, Н.Н. Семенова, О.Л. Лукоянова, Н.Г. Звонкова, В.А. Скворцова, И.Н. Захарова, Т.Н. Степанова// Вопросы современной педиатрии.-2013.-№1.-том 12.-С.8-9

7 Марзанова, Л.К. Технологические свойства молока у коз/ Л.К. Марзанова, С.Г.Канатбаев, Н.С. Марзанов//Вестник.-2007.№1.-С.37

8 Курбанова М.Г. Практические аспекты гидролизаказеина молока эндопептидазами/ М.Г.Курбанова, О.Н. Бондарчук, С.М.Масленникова// Техника и технология пищевых производств. – 2013. - №2.

RESUME

The objective was to study the milk production of Saanen different genotypes goats in a comparative perspective. The study was conducted on the basis of the limited liability company «Sarayshyk» in Atyrau region. According to the results obtained in the course of investigations, it is clear that almost all the investigated parameters showed a slight superiority of the quality of milk Serbian genotype goats. In general, the studied animals satisfy the requirements of dairy goats productivity.

ТҮЙІН

Жұмыстың мақсаты әр түрлі типтегі заанен тұқымы ешкілерінің сүт өнімділігін салыстырмалы сипатта зерттеу. Зерттеу Атырау облысы «Сарайшық» жауапкершілігі шектеулі серіктестігі базасында жүргізілді. Зерттеу барысында алынған деректерге сәйкес, барлық зерттелген көрсеткіштер бойынша серб генотипі ешкілерінің сүт сапасының аздаған басымдылығы байқалды. Жалпы зерттеуге алынған жануарлардың барлығы да өнімділігі сүтті бағыттағы ешкілерге қойылатын талаптарына сай келді.

Г. А. Елеуова, магистрант

Я. М. Кереев, д.в.н., профессор.

А. С. Сапарова, магистр ветеринарных наук.

Е. Алпысбай, магистр ветеринарных наук.

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК

ПРОБЛЕМА УВЕЛИЧЕНИЯ ЧИСЛЕННОСТИ БРОДЯЧИХ ПЛОТОЯДНЫХ ЖИВОТНЫХ В ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

В данном материале указаны увеличение количества бродячих плотоядных и пути их сокращения. По Западно – Казахстанской области в 2013 году было отловлено 5316 собак и более 200 кошек, в 2014 году 6296 бродячих собак и 521 кошка. Борьбу с ними необходимо продолжить во всех районах области с привлеченных ветеринарных системы отлов.

Ключевые слова: *Бродячие плотоядные, паразиты, численность, зоозащита, отлов.*

Введение. Жизнь человека тесно связана с окружающей миром, экологической системой, животным миром, в том числе ставшим постоянным спутником человека домашним плотоядным. Однако через них животные и человек заражаются различными болезнями как стригущий лишай, парша губ, эхинококкоз, описторхоз, дифиллоботриоз, дипилидоз, аскаридоз, трихинеллез и др. В этой связи есть необходимость сдерживания чрезмерного увеличения поголовья домашних плотоядных. Из литературных данных известно [1-5] что плотоядные инвазированы гельминтами различной степени. Для отлова бродячих собак и кошек из бюджета в 2014 году выделено 20 млн тенге. Отловленные двумя специально созданными для этого бригадами животные 7 дней содержатся в питомнике, затем, если за ними не пришли хозяева, проводится эвтаназия. Если отлов и уничтожение бродячих кошек и собак не производить хотя бы 2-3 года, то в городе может возникнуть опасность распространения опаснейших заболеваний: бешенства, эхинококкоза, бруцеллеза и других-всего 370 наименований. Отлов и уничтожение бродячих животных необходим по санитарно-экологическим соображениям, для обеспечения безопасности горожан, но вовсе не ради «галочки», как считают некоторые жители Уральска. Поэтому просим горожан с большей ответственностью относиться к братьям нашим меньшим: не заводить их забавы ради, а потом бросать. Такое все чаще происходит осенью, когда люди съезжают с садово-огородных участков. Брошенные и расплодившиеся там кошки и собаки в поисках пищи попадают на городскую территорию. Для регулирования их численности и профилактики применяются такие способы, как прививки от бешенства и стерилизация.

В республике ежегодно укусами собак подвергаются около 2 (двух) тысячи человек несмотря на то, что ежегодно отлавливается более 36 (тридцати шести) тысяч собак. Однако, анализ ситуации свидетельствует, что принимаемые меры далеко не достаточные. Чтобы ускорить процесс уменьшения численности бродячих домашних плотоядных животных нами разработаны эффективные средства с приманкой, легко поедаемые плотоядными. Научная новизна подтверждена предпатентом за № 27830 на

тему «Разработка средств регулирования численности бродячих домашних плотоядных животных».

В связи с увеличением численности бродячих домашних плотоядных животных возрастает угроза распространения заболеваний передающихся от животных человеку и от животных к животным.

В свою очередь, разработка средств регулирования численности бродячих домашних плотоядных животных, должна помочь ненасильственными способами сокращать численность бродячих домашних плотоядных животных.

Свободное обитание на улицах городов бродячих животных должно считаться неприемлемым. Согласно этому, при свободном обитании животные подвергаются эпизоотическому риску — заражению от других животных. Они могут нападать на домашний скот или убивать других животных, могут являться причиной жестоких проявлений со стороны недовольных хозяев других животных, могут отравиться и умереть в муках после приема пищи, найденной среди мусора, становиться причиной ДТП и других происшествий. В случае бесконтрольного размножения и обитания, бродячие животные могут представлять угрозу для диких, порой исчезающих видов животных.

Цель наших исследований установить инвазированность собак в Западно Казахстанской области и опросить количество уничтоженных.

Задачи исследований:

определить наличие собак в данном регионе;

изъять некоторое количество собак и кошек из среды обитания

Материалы и методы исследований. В мире все животные существа подвержены биологическим действиям различных видов паразитов, что доказано работами основоположника гельминтологической науки К.И.Скрябина (1). Кишечные гельминтозы плотоядных диагностируются прижизненно и посмертно. При прижизненной диагностике собака в начале привязывается к колье, а затем фиксируется хозяином, далее оператор при помощи раствородателя задает 1% водный раствор бромисто – водородного ареколина в дозе 5 мл/кг массы тела. Раствородатель состоит из металлического шприца изготовленный из нержавеющей стали. В конец шприца присоединится металлическая трубка, внутри имеется эбонитовая трубка. После дачи ареколина через 20-30 минут собака производит акт дефекации. Из фекалии берется проба в посуду с ручкой и разводится в воде, затем визуально устанавливают наличие гельминтов, из жидкости определяют наличие яиц под микроскопом.

Посмертная диагностика гельминтозов является наиболее достоверной. Она осуществляется при вскрытии трупов и исследовании туш сельскохозяйственных животных и обнаружении гельминтов и характерных патологоанатомических изменений в органах и тканях. Некоторые гельминтозы (аскаридоз, фасциолез, диктиокаулез, метастронгилез и др.), возбудителями которых являются крупные и средней величины гельминты, можно диагностировать при патологоанатомическом вскрытии.

Гельминтологические вскрытия животных

С целью обнаружения и сбора гельминтов на разных стадиях развития К. И. Скрябин разработал и внедрил в практику методику гельминтологических вскрытий животных. В зависимости от целевого назначения различают методы полных гельминтологических вскрытий животных, полных гельминтологических вскрытий отдельных органов и неполных гельминтологических вскрытий.

Метод полных гельминтологических вскрытий позволяет произвести количественный и качественный учет всех паразитических червей, обитающих в

различных органах и тканях животного. Ввиду большой трудоемкости редко применяется в ветеринарной практике. Перед вскрытием тщательно осматривают кожный покров, обращая внимание на бугорки, наросты и кровоподтеки. Затем снимают кожу и обследуют подкожную клетчатку на наличие нематод. Вскрывают брюшную и грудную полости, после чего извлекают отдельные системы органов и помещают в соответствующую посуду (тазы, ведра, кюветы). После извлечения внутренних органов осматривают грудную и брюшную полости, собирают отдельно кровь, извлекают головной и спинной мозг, вылушивают глаза, исследуют полости носа и рта (делают соскобы). Тщательно обследуют синовиальные полости суставов и отдельные группы мышц (на трихинеллез). После этого приступают к вскрытию отдельных органов методом последовательного промывания («мокрым путем») и компрессорным методом («сухим путем») [3].

Исследование отдельных органов методом последовательного промывания требует большого количества воды и посуды (ведер, тазов и др.). Этим методом всегда исследуют органы пищеварительного аппарата, печень и легкие сельскохозяйственных животных, взрослых птиц путем многократного промывания водой их полостей с последующим просмотром матриксов поочередно на черном и белом фоне.

Исследование органов и тканей компрессорным методом применяют реже предыдущего метода. Он заключается в нарастающем раздавливании мелкого органа, или его отдельной части, или соскоба со слизистой оболочки кишечника между компрессорными или другими стеклами до прозрачности. Приготовленный, таким образом препарат просматривают под лупой или под малым увеличением микроскопа. Обнаруженных гельминтов осторожно извлекают после разъединения стеклянных пластинок. Используют при гельминтологических вскрытиях цыплят, утят, моллюсков и других мелких животных.

Иногда при вскрытии животных эти методы целесообразно комбинировать.

Органы пищеварения осторожно изолируют и кладут в отдельные кюветы пищевод, желудок (отдельно преджелудки у жвачных), тонкие кишки, толстые кишки, печень и поджелудочную железу. После разделения органов приступают к их вскрытию.

Пищевод разрезают ножницами по всей длине, осматривают на наличие опухолей и гельминтов. Затем предметным стеклом или прямым скальпелем делают соскоб со слизистой оболочки и исследуют его между двумя стеклами «сухим способом».

Желудок вскрывают по большой кривизне; содержимое его помещают в цилиндр. Опорожненный желудок смывают водой в этот же сосуд, доливают водой, размешивают деревянной палкой и оставляют в покое на 10-15 мин. Со слизистой желудка берут соскоб и исследуют компрессорным методом. После отстаивания верхний слой жидкости осторожно сливают (чтобы не выбросить паразитов), а сосуд с осадком вновь наполняют водой, размешивают содержимое и опять отстаивают. Периодическое промывание осадка в цилиндре повторяют до просветления жидкости. После очередного сливания жидкости (последнего) осадок малыми порциями просматривают макроскопически, под лупой или под бинокулярным микроскопом.

Тонкие и толстые кишки вскрывают отдельно в кюветах с водой. Вначале тонкие кишки освобождают от брыжейки (расправляют) и жира. Затем разрезают по стороне, противоположной прикреплению брыжейки. Содержимое кишечника помещают в один цилиндр, а глубокий соскоб со всей слизистой оболочки - в другой цилиндр, и после промывания (до просветления) осадок исследуют макроскопически и микроскопически. Таким же образом вскрывают и толстые кишки [3].

Печень кладут в эмалированную кювету белого цвета, отделяют желчный пузырь, который помещают в отдельную небольшую посуду, где его разрезают и заливают водой и несколько раз промывают. Печень в сосуде с водой вначале разрезают ножницами по ходу желчных ходов, затем разрывают руками на мелкие кусочки, доливают в сосуд воды. Дальнейшее исследование измельченного содержимого проводят методом последовательного промывания. После этого осадок просматривают.

Поджелудочную железу исследуют методом последовательного промывания после предварительного измельчения руками.

Органы дыхания. Гортань, трахею, бронхи разрезают и осматривают; делают соскобы со слизистой, исследуют компрессорным способом. Паренхиму легких заливают водой, разрывают на мелкие части и исследуют методом последовательного промывания. Для исследования пораженных участков (осевших на дно) также применяют компрессорный метод.

Половые органы исследуют методом соскоба, последовательного промывания и компрессорно.

Мочевые органы. В почках макроскопически осматривают почечную лоханку (после предварительного разреза), а паренхиму исследуют компрессорным способом под лупой. Мочевой пузырь и мочеточники вскрывают, осматривают; со слизистой оболочки делают глубокий соскоб. Мочу исследуют способом последовательного промывания и центрифугирования.

Глаза вскрывают, просматривают внутренние сферы, веки, мешок и исследуют методом последовательного промывания.

Мозг (головной и спинной) разрезают на ломтики и исследуют компрессорным методом под лупой.

Сердце и крупные кровеносные сосуды вскрывают в физиологическом растворе и исследуют методом последовательного промывания, контролируя осадок на черном и белом фоне с последующим проведением через лупу [3].

Содержимое брюшной и грудной полостей можно исследовать также методом последовательного промывания.

Метод полных гельминтологических вскрытий отдельных органов предусматривает установление степени инвазированности отдельных органов определенными видами гельминтов. Например, при подозрении на фасциолез по описанной выше методике исследуют печень животного, при диктиокаулезе - тщательно исследуют бронхи и трахею. Этот метод достаточно точен и прост, поэтому практически его нередко используют для уточнения гельминтологического диагноза и учета эффективности аптгельминтиков.

Метод неполных гельминтологических вскрытий - обычный патологоанатомический метод вскрытий, который позволяет выявлять только крупных и средней величины паразитических червей. Он прост по исполнению, но недостаточно достоверен.

Ветеринарно-санитарный осмотр мясных туш по эффективности не отличается от метода неполных гельминтологических вскрытий трупов животных (регистрируются личиночные стадии цестод, крупные гельминты, а также личинки трихинелл).

Результаты исследований. Уральской городской ветеринарной станцией регулярно проводится отлов бродячих животных. В 2013 году было отловлено 5316 собак и более 200 кошек.

2014 году по Западно -Казахстанской области и уничтожено 6292бродячих собак и 521 кошка. Если указать конкретно, то в городе и на дачных участках 3656 собак и 338 кошек бродяжничали. В том числе в п.Зачаган 1543 собаки, 94 кошки,

Деркуле 357 собаки, 45 кошек, Круглоозерном 427 собак, 28 кошек, в аульном округе Желаево 299 собак, 28 кошек уничтожены. Как видно бродячие животные отловлены только в одном районе, а еще имеются 11 районов г.Уральск. Это указывает на то чтобы сокращением численности бродячих плотоядных животных занимались не во всех районах области.

«Бездомные собаки – как волки, у них нет страха перед человеком или дикими животными. Стоит им почувствовать запах крови или увидеть малейшую агрессию со стороны человека – и они нападают первыми» Константин Садоведов, ветврач Московский государственной ветеринарной академии им.К.И.Скрябина (рабочий вариант эпитафии). В отношении людей к бродячим животным преобладают две полярные (и весьма необъективные) точки зрения. С одной стороны часть населения воспринимает бездомных животных как явно негативный элемент городской среды, источник потенциальной опасности, продуцент загрязняющих отходов и источник шума. С данной точки зрения, идеальное решение проблемы – полное уничтожение безнадзорных животных. Другая часть населения, и в том числе зоозащитные организации, активно борются с жестокостью по отношению к бродячим животным, ставя во главе угла морально-этический аспект данной проблемы [2]. При этом практически наизусть отсутствует оценка явления как целого, где бы оценивалась роль бездомных животных, как в жизни городских экосистем, так и в жизни городского социума. В обоих случаях роль бездомных животных очень велика, так как бродячие собаки и кошки самые крупные, массовые и заметные млекопитающие на территории города. В связи с увеличением численности бродячих домашних животных возрастает угроза распространения заболеваний, передающихся от животных человеку и от животных к животным. В свою очередь, разработка средств регулирования численности заболеваний, должна помочь ненасильственными способами сокращать численность бродячих домашних плотоядных животных.

Немаловажной проблемой для городов Казахстана является также и проблема роста популяций бродячих животных. Как отмечают специалисты, популяции кошек во всем мире значительно увеличилась. Теоретический репродуктивный цикл кошки происходит 2-3 раза в год по 4-6 котят, таким образом за семь лет одна кошка способна воспроизвести около двух сотен особей (включая потомство от её детей). Основное время спаривания кошек приходится на весенний период, с начала февраля. Возможности к размножению у кошек феноменальные. Физиологически это объясняется эстральным циклом животных, который у кошек при отсутствии беременности происходит через каждые 3-7 недели. У собак эстральный цикл всего 1-2 раза в год. По данным ученых кошки причислены к инвазивным видам и занесены в список «100 of the World's Worst Invasive Alien Species» («100 инвазивных видов на Земле») составленный Международным союзом охраны природы, наряду с растениями, моллюсками, водорослями, микроорганизмами, насекомыми, грибами некоторыми видами птиц, рыб и млекопитающими (всего в списке 14 млекопитающих).

Первая в Республике Казахстан зоозащитная организация — общественный фонд «KARE-Забота», была создана в июне 2008 года. Фонд, в частности, критикует жестокие методы, применяемые при отлове и последующем уничтожении бездомных животных. По подсчётам организации, в мегаполисе Республики, в городе Алматы за неделю отлавливается до 400 собак, а ежегодно — до 20 тыс. бездомных животных, общее поголовье которых на улицах, несмотря на уничтожение, не уменьшается. По данным KARE, точное количество бездомных животных, как в стране, так и в столице подсчёту не поддается [4-5].

Выводы. По Западно – Казахстанской области в 2013 году было отловлено 5316 собак и более 200 кошек, в 2014 году 6296 бродячих собак и 521 кошка. Борьбу с ними

необходимо продолжить во всех районах области с привлеченных ветеринарных системы отлов. Для эффективного и вместе с тем гуманного решения вопроса о безнадзорных собак в городе необходимы серьезные научные исследования в области их экологии популяционной структуры, чтобы удерживать численность их в разумных пределах необходима разработка средств регулирования.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Серікқызы Айнагүл Бұралқы жануарлардың көбеюіне не түрткі // Газета Жайық үні// Жизнь города №48 (1241), 4 желтоқсан 2014 жыл
- 2 Александр Львов Собака бывает кусачей // Газета Пульс города №48 (1159), 10 декабря 2014г.
- 3 Скрыбин К.И. Методы полных гельминтологических вскрытий позвоночных, включая человека. – М.,Изд-во гельминтологических вскрытий позвоночных, включая человека. – М., Изд-во МГУ, 1928. – С3.-25
- 4 Кереев Я.М. Химиопрофилактика ларвальных цестодозов животных //Дисс. Доктора вет.наук. – Алматы, 1999. 274с.
- 5 Кереев Я.М. Монография. Научное издание. Эхинококк животных. Орал, 2010. – 128 с.

ТҮЙІН

Мақалада бұралқы етқоректі үй жануарларының санының көбеюі және олардың санын тоқтату жолдары көрсетілген. Батыс Қазақстан облысында 2013 жылы 5316 ит және 200 ден аса мысық ауланды, 2014 жылы 6296 ит және 521 мысық ауланды. Бұралқы етқоректілердің үй жануарларының санының көбеюін азайту жұмыстары жүргізілуі тиіс және бұл жұмысқа жаппай облыстың барлық малдәрігерлері жұмылуы керек.

RESUME

In this material indicated an increase in the number of stray carnivores and ways to sokrasheniya. In the West - Kazakhstan region in 2013 were caught 5316 dogs and 200 cats, in 2014, 6296 dogs and 521 stray cat. The fight against them must continue in all areas of the region with the involvement of veterinary capture system.

Г. А. Елеуова, магистрант

Ш. М. Шалменов, ветеринария ғылымдарының докторы, профессор, ғылыми жетекші
Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ЭХИНОКОККОЗ ЭПИЗООТОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ АЛДЫН АЛУ ШАРАЛАРЫ

Аннотация

Мақалада Эхинококкоз ауруының таралуы, БҚО бойынша адамдар арасында осы ауруға шалдығу көрсеткіші, аудың алдын алу шаралары көрсетіледі. Өзіндік зерттеу жұмыс нәтижесі көрсетілген.

Түйін сөздер: *Эхинококкоз, антропозооноз, онкосфера, контигент, дегельминтизациялау*

Бұл ауру көбінесе жасырынды түрде, кейде жіті, жітілеу түрде өтетін, таспа құрттың ларвоцистасы қоздыратын, сүт қоректі жануарлар мен адамның антропозоонозды, өте кең таралған, әр түрлі ішкі мүшелердің зақымдануымен сипатталатын гельминтоз ауруы. Ларвоциста, көпіршігі олардың көбінесе өкпе мен бауырында, кейде талақта, мида, жұлында, сүйекте, т.б. мүшелерде жайғасады.

Жіктелуі

Тұқымдасы: Taeniidae

Туысы: Echinococcus

Түрі: E. granulosus (ересек сатысы ақтық иеде – иттерде ащы ішегінде орналасады).

Даму циклы - Биогельминт, екі иесі бар.

Ақтық иелері – ит, қасқыр, шиебөрі, түлкі, т.б. ет қоректілер.

Аралық иелері – қой, ешкі, ірі қара, түйе, шошқа, адам және т.б.сүтқоректілер.

Ақтық иеден – иттерден нәжіспен үздіксіз пісіп-жетілген буылтықтар түседі, олардың ішінде 800-ге жуық жұмыртқалары болады. Мал осындай 63құрт онкосферасын жем-шөппен не сумен қоса жұтып қойған кезде эхинококкозға шалдығады. Мал ішегінде онкосфера өзінің ілмекшелерінің көмегімен ішек қабатын тесіп қан тамырларына өтеді. Одан қан айналысы арқылы бауырға, өкпеге және т.б. мүшелерге жетіп, тұрақтап өсе бастайды, 5-6 айдан кейін эхинококк көпіршігіне айналады.

Тұрақты иелері – иттер, эхинококкозға шалдыққан малдың ішінде цистасы бар өкпе-бауырын шикідей жеген кезде, олардың ішегінде E.granulosus таспа құрттары өсіп жетіледі, 41-49 күн мерзімінде ересек құртқа айналып, ит нәжісімен бірге олардың жұмыртқалары сыртқы ортаны ластап, малға ауру жұқтыра бастайды.

Эхинококкоз адам үшін де өте қауіпті ауру, адам абайсыз жеміс-жидек, өсімдіктермен, сумен, тағамдармен құрттың жұмыртқасын жұтып қойғанда ауруға шалдығады.

Экономикалық зияны.

1. Мал жүдеп, өнімі кемиді.

2. Ауру төлдердің жетілуі кешеуілдейді. Олардың басқа ауруға қарсы күресетін иммунды қорғаныш күштері нашар дамиды.

3. Ет комбинаттарында эхинококкоз цистасы көбейіп кеткен өкпе мен бауырды, кейде сапалылығы өте төмен бүкіл ұшаны утилге жіберіп, жоюға тура келеді.

4. Малдың ішінен, әсіресе, сақа қойлар арасынан өлім- шығын болады.

5. Медициналық маңызы зор: адамға да өте қауіпті ауру.

Индеттанулық деректер. Эхинококктардың қоздырушысы космополит боп саналады, яғни эхинококкоз ауруы Қазақстанның барлық аймақтары мен өлкелерінде кең тараған цестодоз. Ол әсіресе қой, ірі қара малдың арасында өте жиі кездеседі. Оңтүстік облыстарда бұл гельминтозға мал Солтүстік аймақтарға қарағанда көп шалдығады. Бұл дерт барлық маусымда да кездеседі, бірақ, өлімі қыста, ерте көктемде, яғни күтімі, азықтандырылуы нашарлаған жағдайда жиірек болады. Эхинококкозда, әсіресе сақа қойлар арасында шығын көп болады. Бұл гельминтоздың мал мен жануарлар арасында кең тарауының басты себептері мынандай:

1. Иттерді жоспарлы түрде алдын-ала ғылыми негізде белгіленген мерзімде дегельминтизацияланбауы.

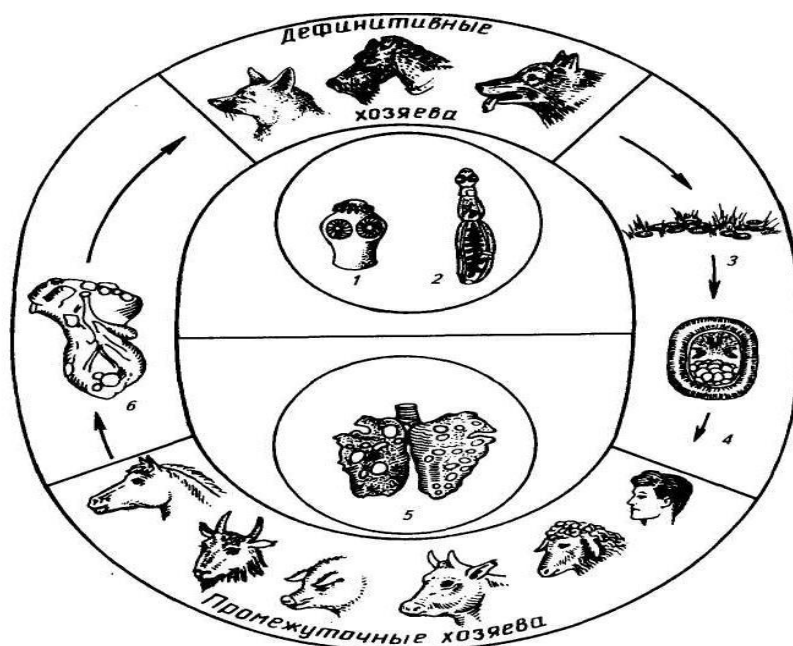
2. Өлген немесе етке сойылған қойлардың және басқа да малдың эхинококк цистасымен залалданған өкпе-бауырын иттерге бере салу, иттерге жегізу.

3. Дегельмитизация жасаған дәріні бере салысымен иттерді босатып қоя беру, ал, нұсқауы, тәртібі бойынша дәріленген иттерді екі күн бойы байлауда ұстап, ішінен түскен нәжісті, құрттарды өртеп жіберу керек.

Осы айтылған жайттардың эпизоотологиялық маңызы өте зор. Эхинококк таспа құрттары көбінесе шопанның, малшы иттерінде көп кездеседі. Кейбір шаруашылықтардағы иттердің 70–80 %-нан осы құрттарды табуға болады. Бір иттің ішінде мыңдаған, он мыңдаған таспа құрттар тоғышарлық тіршілік етеді. Көптеген ғылыми зерттеулерге қарағанда эхинококкпен экстенсивті залалдану деңгейі осындай:

- шопан иттерінің 3,7 – 81 %-ға дейін;
- ауыл иттерінің 0,4 – 65 %-ға дейін;
- қала иттерінің 2,7 – 45 %-ға дейін.

Малдың залалдануы 12,3-86,7 % аралығында болады. Олардың жасы ұлғайған сайын эхинококкозға шалдығуы да арта түседі [1].

Сурет 1 - Эхинококкоз ауруының таралу жолы.

Қазақстанда иттерде белгіленген 38 гельминт түрлерінің 17 эпизоотиялық, 21 эпидемиялық аңызы бар, 12 түрінің табиғатта ошағы бар.

Эхинококтың мал ағзасында 7-8 жыл өмір сүретінін есепке алсақ, осы кеселден ауылшаруашылық саласы көптеген экономикалық шығынға ұшырайтынын көпшіліктің біле бермейтіні өкінішті

А. А. Гавриловтың (1977) мәліметі бойынша, республикада иттер гельминттерінің 38 түрі тіркелген. Иттердің аш ішегінде құрттардың 20 түрі табылған. Иттердің 97,7% гельминттермен залалданған, соның ішінде бірінші орында тұрғаны таспа құрттар– 88%, содан кейін жұмыр құртта– 85,7%, сорғыш құрттар– 12,5% және аконтоцефалдар– 2,8% [2].

М.Ш. Шалменов (2009) жұмыстарында көрсетілгендей, Батыс Қазақстан облысында иттерде таспа құрттардың 4 түрі, жұмыр құрттардың 3 түрі барлығы анықталған. Эхинококктың жоғары дәрежеде таралуы әр уақытта ірі тенийдтер бар жерінде кездеседі, сол себепті иттердің ірі гельминттермен залалдануы эхинококктың бар-жоғының индикаторы деп қарауға болады делінген [3].

Аурудың негізгі көзі - иттер, сирек жағдайда төбет тұқымдастар болып табылады (қасқырлар, шибөрілер, сілеусіндер, мысықтар). Бұл ауру адамнан адамға жұқпайды. Құрттың жұмыртқасы адамға ауру иттермен тығыз қатынаста болғанда ауыз арқылы, сондай-ақ оның жұмыртқасымен ластанған тұрмыстық заттар, жидектер, ауыз су, топырақ, шөп арқылы жұғады. Құрттың жұмыртқасы сыртқы ортаға төзімді келеді, қыс мезгілінде 6 ай бойы сақталады [4].

Батыс Қазақстан облысының шаруашылық бағыты – мал шаруашылығы. Мал шаруашылығы кешені негізінен ірі қара шаруашылығы мен қой шаруашылығынан тұрады.

Көптеген зерттеулердің нәтижесі бойынша, мал шаруашылығы жануарларында эхинококкоз өте көп кездеседі.

Батыс Қазақстанда соңғы жылдары жүргізілген зерттеу деректері бойынша тіркелгені: 2340 қойды тексергенде эхинококкозға шалдыққаны 655, яғни 28%. 3120 ірі қараны тексергенде эхинококкозға шалдыққаны 47, яғни 9% көрсетілген.

Эхинококкоздың таралу жиілігіне байланысты Қазақстан территориясын шартты үш аймаққа бөлген. Эхинококкоздың ең көп тараған аймағына Батыс Қазақстан облысы енеді

Батыс Қазақстан облысында эхинококкоз індетінің таралуын аудандарға бөліп көрсек, мынаған көзіміз жетеді.

Тұтынушылардың құқығын қорғау департаментінің статистикалық талдауларының нәтижелері бойынша, адамдар арасындағы эхинококкоз ауруының таралу деңгейі анықталды.

Соңғы төрт жылда облысымыз бойынша адамдар арасындағы эхинококкоз ауруының 2011-2015 жылдармен салыстырғанда төмендегені байқалып отыр, алайда бұл мүлдем жоқ деген сөз емес [5] (кесте-1).

М.Ш. Шалменовтың мәлім дегеніндей, облыс аумағында эхинококкоздың тұрақты ошағы төмендегідей белгіленді:

Осыған байланысты облыс аумағында эхинококкоздың тұрақты ошағы белгіленді:

Облыс аумағында ауру ошағы тіркеліп, онда 100 мың халықтың жыл сайын 30-дан астам адамы ауруға шалдығады. Осындай ауру ошағына жататыны Тасқала ауданы.

30% аумағының тұрақты ошағына жататыны Қаратөбе, Сырым, Шыңғырлау аудандары

20% аумағының тұрақты ошағына жататыны: Ақжайық, Бөрлі, Зеленов, Теректі аудандары және Орал қаласы.

Аумақта эхинококкоздың тұрақсыз ошақтарына жататыны: Бөкейорда, Жәнібек, Жангала, Казтолавка аудандары. Мұнда 100 мың халыққа орта көрсеткіші 0,5-4,0% [6]

1 кесте– БҚО бойынша адамдар арасындағы эхинококкоз ауруының таралуы 2011 – 2015 жж.

№	АУДАҢДАР	ЭХИНОКОККОЗ				
		2011	2012	2013	2014	2015
1	Ақжайық	1	3	2	0	2
2	Бөкейорда	0	0	0	0	0
3	Бөрлі	0	0	0	0	0
4	Жаңақала	1	1	0	0	0
5	Жәнібек	2	2	2	0	0
6	Зеленов	2	4	2	0	0
7	Қазталов	3	2	1	2	0
8	Қаратөбе	1	1	3	2	1
9	Сырым	4	2	2	0	0
10	Тасқала	0	0	0	0	0
11	Теректі	3	7	2	2	1
12	Шыңғырлау	0	3	0	0	0
13	Орал қаласы	22	11	1111111	6	3
Облыс бойынша		39333 339	36 36	25 25	1 12	7

Әдістер мен материалдар. Копрологиялық зерттеулерде шөгеру, Щербович, Калантарян, Фюллеборн әдістерін қолдандық. Скрыбин ұсынған ГТЖТ немесе ГБЖТ әдістерін пайдалану қажет.

Гельминтологиялық бөлшектеп жарып тексеру (ГБЖТ) әдісімен түлік саны көп немесе ірі малды зерттеуге қолайлы. Оның көмегімен жануардың көптеген жеке ағзаларын жарып қарағанда көзге айқын көрінетін кесек гельминттерді тауып, аз көптігін ғана шамалауға болады. Жануардың неден өлгенін білуімен қатар денесін қандай, одан қанша құрт табылғанын ескеріп, шынайы гельминтозды құрттасудан (гельминтоносительство) ажыратып отырады.

Скрыбин әдісі. Ішек – қарыны, қуысқа жиналған қан, шажырқайы мұқият тексеріледі. Оларда жылауықтар (күлдіреуік) кездескен жағдайда жинап алады.

Өзіндік зерттеу нәтижелері. Жәңгір хан атындағы БҚАТУ нің Ақжайық етті жүнді асыл тұқымды қойларды өсіру шаруашылығының құрбан айт мерекесіне сойылған 46 бас ұсақ малдың 14 нен эхинококкоз көпіршіктері табылды. Қаламызда орналасқан ет комбинаттарында сойылған 11 бас ірі қара, 14 бас ұсақ қара, 5 жылқы малдарының ішкі органдарын зерттеу барысында 5 бас ірі қара малының өкпесі мен бауырынан эхинококкоз көпіршіктері кездесті.

2 сурет - Ірі қара малының бауырындағы эхинококккоз көпіршігі

Жәңгір хан атындағы БҚАТУ нің Ақжайық етті жүнді асыл тұқымды қойларды өсіру шаруашылығында 6 шағын қой жайылымдары бар. Әр жайылым басында 2 иттен бар. Зерттеуге шаруашылықтағы барлық иттерді алдық, олардың жалпы саны 12-ні құрады.

Эхинококкоздың тұрақты иесі ит болғандықтан аурудың алдын алу мақсатында иттерді қазан айында дегельминтизациялау жүргіздік. Дегельминтизациялау үшін дронцит антигельминтигін қолдандық. Ал иттердің іш құрттармен залалдануын анықтауда Котельников әдісін қолдансақ, дегельминтизациялағаннан соң бір тәуліктен кейін иттердің нәжісін жинап оларды Щербович, Калантарян, Фюллеборн әдістері бойынша сумен шаю арқылы шөгердік.

Зерттеу нәтижесі бойынша зерттелген 12 иттің эхинококкоппен 2 (12%), тениидитигенімен 4 (38%), ит дипилидумымен 6 (50%) залалданғаны анықталды.

3 сурет - Иттердің нәжісін шөгеру әдісімен зерттеу кезінде

4 сурет - Иттердің нәжісінен табылған гельминттер

Иттерді ішек құрттарынан сақтандыру үшін індетті түрде ауылдық жерлерде, аудандарда және қалаларда кешенді шаралар жүйесін ұйымдастыру керек:

- жалпы халық арасында үгіт-насихат жұмыстарын жүргізу; аудан ен ауылда ит пен мысықтан қандай ауру жұғатынын түсіндіру жолдарын жандандыру немесе үнпарақ қағаздарға жазып тарату;
- қаңғыбас иттерді жою;
- есепке алынған етқоректілерге төлқұжат ашып, онда жалпы етқоректілер туралы мәліметтер толық берілу;
- етқоректілерге антигельминтік дәрі беруді бақылау, байлауда ұстау;
- ал сойыс қалдықтарын етқоректілерге қайнатып беру; шаруашылықта, отарда, фермада ит саны 2-ден аспауды қадағалау;
- тіркелген етқоректілерді шаруашылық, ферма аумағына, ал сою орындарына және мал оаларына жібермеу;
- тіркелген етқоректілерді ерзімімен тексеруден өткізу [7].

Эхинококкоздың алдын алу және онымен күресу шаралары негізінен мыналарды қамтиды:

- а) адам, шаруашылық малдарының, ит және жабайы жыртқыш жануарлардың ауруды жұқтыруын алдын алу;
- ә) санитарлық ағарту жұмыстары;
- б) медициналық және ветеринарлық ұйымдардың өзара ақпарат алмасуы;
- в) ауруды ерте анықтау мақсатында контингенттерге кезекті лабораториялық зерттеулерді жүргізу.

а) Адам, шаруашылық малдарының, ит және жабайы жыртқыш жануарлардың ауруды жұқтыруын алдын алу шараларындағы негізінен маңызды орын алатын жұмыстардың бірі иттер популяциясын шектеу, оларды қолда ұстау ережесі және дегельминтизация.

Қала және ауыл әкімшілігі иттерге санақ жүргізіп, тіркеуге алуы тиіс.

Коммунальды шаруашылықтар полиция өкілдерінің қатысуымен қаңғыбас иттерді жойып отыру .

5 сурет - Эхинококкоз қоздырғышының тұрақты иелері

Санитарлық ағарту жұмыстары эхинококкозбен күресуде үлкен рөл атқарады. Қазіргі кездегі ауру ошақтарын анықтау, профилактикалық шаралардың ұйымдастырылуы барысында денсаулық сақтау және ветеринарлық медицина ұйымдарының арасында тұрақты өзара ақпарат алмасу, яғни халық және жануарлар арасындағы эхинококкоз жағдайлары жөнінде мағлұмат беріп отырылуы қажет. Сонымен қатар мемлекеттік санитарлық-эпидемиологиялық бақылау орталықтарына ветеринарлық ұйымдардан ауыл шаруашылық малдарының (ІҚМ, шошқа, түйе және т.б.) эхинококк лавроцистімен және иттердің жыныстық жетілген эхинококк формасымен зақымдалуы туралы ақпарат уақытылы түсіп тұруға тиісті.

Эхинококкоз ауруының алдын алу үшін бұл мәселе мемлекеттік деңгейде қолға алынып, шаруашылықтағы малдарды толығымен мал дәрігерлері тексеріп, иттерге уақытылы дегельмитизация шараларын жүргізіп және әрбір адамның жеке тазалығын сақтау бағытында ел арасында санитарлық ағарту жұмыстары жақсы жолға қойылуы тиіс [8].

Эхинококкоз ауруы әлі де әлеуметтік маңызға ие ауру болғандықтан бұл аурудан сақтандыру шаралары жетілдіруді талап етеді. Бұл ауру жылма-жыл адамға жұғып, адамнан да анықталып отыруының өзі гельминттік аурулардың ішінде эхинококкоз ауруының өзекті тақырып екендігіне көзімізді жеткізеді. Аурудың алдын алу шараларының бірі иттерді дегельминтизациялау, шаруашылықтарда мал өлекселеріне мал моласын жасау, әрбір шаруашылықтағы иттерді паспорттау, малды сойғанда залалданған ішкі органдарды арнайы шұңқырлар қазып сонда өртеу қажет. Ел ішінде мынадай жақсы мақал бар « Сақтансаң сақтаймын» деген. Бұл аурудың алдын алу ғана емес тазалықтың бір нышаны десекте болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Г. С. Шабдарбаева Ветеринарлық гельминтология / Г.С.Шабдарбаева А, 2007 61-66
- 2 Қазақ энциклопедиясы, 10 том
- 3 М. Ж. Шоныр аев, Ш.М.Шалменов Батыс Қазақстан облысы Казталов ауданы иттерінің гельминттермен залалдануы / М.Ж. Шоныраев, Ш.М.Шалменов // . – Орал, 2014.-№4 (37). –Б. 76-80
- 4 Гаврилов А.А. Гельминты и гельминтозы собак Казахстана/ Автореф. дис...кан.вет. наук: – Москва, 1977. – 25 с.

5 Тәжбаева Д.Т., Мурзабаев К.Е., Туяшев Е.Қ., Сабиров Р.С. / Батыс Қазақстан облысы бойынша ларвальды эхинококкоздың таралуы / Тәжбаева Д.Т., Мурзабаев К.Е., Туяшев Е.Қ., Сабиров Р.С. Ғылым және білім.-Орал, 2015. -№3 (40) . –Б. 46-49

6 Шалменов М.Ш. «Усовершенствование комплекса мероприятий по профилактике эхинококкоза»// Вестник с/х науки Казахстана- А., 1990.796.

7 Шалменов М.Ш Научные основы борьбы с эхинококкозом в Западном Казахстане. // Дисс....док. вет. наук. А, 2009.-С.276

8 Жароева А.Ғ- биология магистранты Эхинококкоз ауруының алдын алу шаралары / Жароева А.Ғ БҚМУ Орал, 2010

ТҮЙІН

Эхинококкоз адам үшін де өте қауіпті әлеуметтік маңызға ие ауру. Аурудың алдын алу шараларының бірі иттерді дегелминтизациялау, шаруашылықтарда мал өлекселеріне мал моласын жасау, әрбір шаруашылықтағы иттерді паспорттау, малды сойғанда залалданған ішкі органдарды арнайы шұңқырлар қазып сонда өртеу қажет.

RESUME

Echinococcosis is important to people is a very dangerous social disease. One of the measures to prevent the disease in dogs dehelminitization, livestock farms grave, each certification of farm dogs, of infected cattle slaughtered bodies to burn pits dug in.

Ж. Е. Есболатова, студент

К. Ж. Кушалиев, в.ғ.д., профессор

Л. Ж. Душаева, аға оқытушы, магистр

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ИНСЕКТОЦИДТЕРДІҢ УЛЫЛЫҒЫНА САЛЫСТЫРМАЛЫ БАҒА БЕРУ

Аннотация

Мақалада инсектоцидтердің зертханалық жануарларға тигізетін әсерін салыстырмалы түрде анықтаған. Зерттеу барысында әр қайысына 3 тышқаннан ұ тышқан алынып, хлорофос және дельтаметрин инсектоцидтерімен уланған. Өлген жануарлардың ұшасын паталого-анатомиялық өзгерістеріне және гистологиялық өзгерістеріне сипаттама берілген.

Кілт сөздер: Хлорофос, дельтаметрин, инсектоцид, улылық.

Кіріспе. Халқымыздың өскелең талабын барынша қамтамсыз ету үшін, көптеген шаралар жүрізіліп жатыр. Осындай шаралар қатарына өсімдіктер мен жануарларды әртүрлі зиянкестерден қорғау және олардың өнімділігі мен өсімтілдегін арттыру жатады. Қазіргі кезде ауыл шаруашылығының үлкен жетістіктерге жетуі түрлі тыңайтқыштарды, химиялық заттарды тиімді түрде қолданылуына тікелей байланысты. Химиялық заттарды жүйелі түрде дұрыс қолдана білмесе, олар өсімдіктер мен жануарларға және жалпы сыртқы ортаға уытты әсер етіп, айтарлықтай зиянды әсерін тигізеді. Осы мақсатта біздер зерттеу жұмысымызға инсектоцидтер хлорофос және дельтаметрин алынды.

Хлорофос –бұл үшхлоран, диптерикс, 2, 2, 2-трихлор-1-оксиэтил, $(\text{CH}_3\text{O})_2\text{P}(\text{O})\text{CH}_2\text{OH}$ — фосфорорганикалық инсектицидтерге жататын қосылыс. Хлорофос — кристалды ұнтақ, балқу t 83 — 84С шамасында, суда 10%-дай ерімтал, бензол мен эфирде ериді. Хлорофосты хлораль мен диметилфосфиттеналады. Техникалық хлорофос ауыл шаруашылығында және орман мен дақыл зиянкестеріне (0,6 — 9,6 кг/га), тұрмыс жәндіктеріне (тарақан, қара шыбын, т.б.), малдардың эктопаразиттеріне қарсы қолданылады. Уыттылығы орташа, қауіпті мөлшері 560 — 630 мг/кг.

Дельтаметрин (ИЮПАК: (1R)-цис-3-{2,2-дибромвинил}-2,2-диметилциклопропанкарбон қышқылы (S)-3-фенокси- α -цианбензилов эфирі) органикалық байланыс, формуласы $\text{C}_{22}\text{H}_{19}\text{Br}_2\text{NO}_3$, инсектицид, пиретроид екінші дегейдегі жасанды пиретроид қатарына жатады. Балқу температурасы 98-100 градус болатын кристаллды ақ ұнтақ. Суда ерімейді, көптеген органикалық ерітінділерде жақсы ериді. ЛД-50 дозасында асқазанға енгізгеннен кейінгі улылық деңгейіне қарағанда қауіптіліктің 2 классына жататды. Теріге сіңірілуі жақсы және тітіркендіргіш әсер етеді. ДЛ-50 мөлшері 24-52 мг/кг құрайды. Көптеген құрт құмырскаларға өте улы болып келеді. Соның ішінде араларға да улы болып саналады.

Жұмыс Жәңгір хан атындағы БҚАТУ ветеринарлық клиникасында жасалынды. Зерттеу жұмысына әр қайысына 3 тышқаннан 9 тышқан алынды. 1 топқа хлорофосты 3 мг құрғақ түрінде тышқандар орналасқан торға себілді. 2 топқа дельтаметриннің 3 мг ұнтақ түрінде тышқан ұсталған торға себілді. 3 топ бізге бақылау тобы болды (Сурет 1).

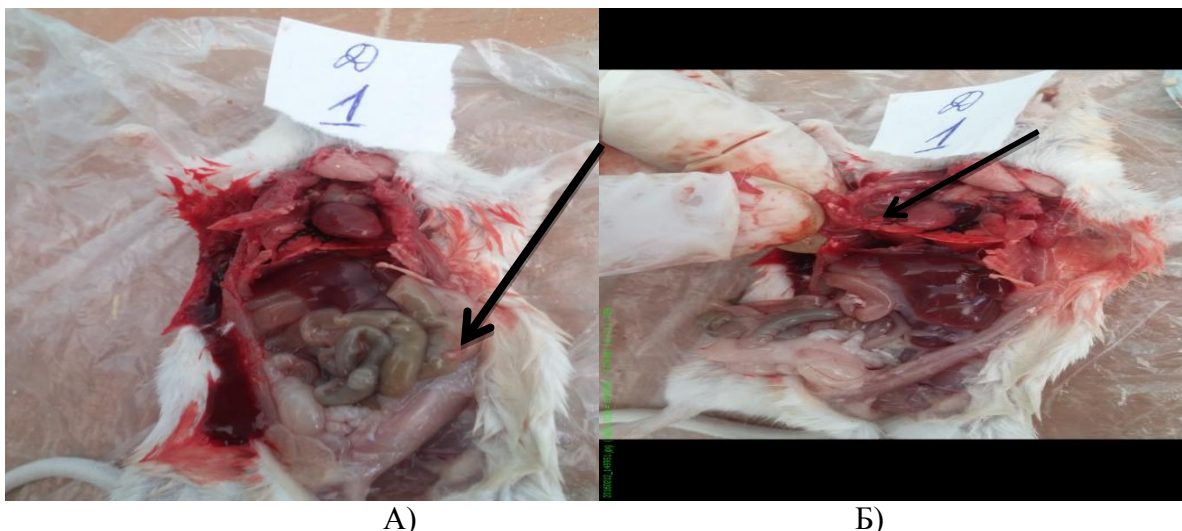
Сурет 1 - Тышқандарды инсектоцидтермен улау

Екінші топтағы тышқандар да ұнтақ себілгеннен 5 минуттан кейін кілегей қабаттарының тітіркенуі байқалды, жануарда жалпы мазасыздану, күйзелу белгілері анықталды. 2 топ тышқандарында да аталған белгілер 8 минуттан кейін анықталды (Сурет 2).

Сурет 2 - Зертханалық жануарларды жарып –сою

1 топтағы тышқандарды 0,2 мл мөлшерінде 3 мг 3 % хлофорс ерітіндісімен, 2 топтағы тышқандарды 0,2 мл мөлшерінде 3 мг 3% дельтометрин ерітіндісін және 3 топтағы тышқанды аталған ерітінділерді бұлшықетке егу арқылы өлтірілді. Бұлшықетке егілген тышқандар 10 минуттын ішінде өлімге ұшырады. Жарып сою кезінде келесідей өзгерістер анықталды: зертханалық жануарлардың ішегінде көпіршік тәрізді ісінулердің болуы, түрлі деңгейдегі қан құйылулар анықталды (Сурет 3).

А) Б)
Сурет 3 - А-Ішекте көпіршік тәрізді өсімділердің болуы және Б-қа құйылулар.

2 топағы жануарларды жарып-сою кезінде келісідей өзгерістер анықталды: Бүйрегінің мөлшері жағынан 2 есе ісінуі, ішектерінің кейбір бөліктерінің қараюы анықталған (Сурет 4).

Сурет 4 - Топтағы зертханалық жануарларды жарып-сою.

Жануарлардың паренхиматоздық мүшелерін гистологиялық зерттеулер жүргізу үшін келесідей әдісті қолдандық. 1,2,3 топтағы жануарлардың паренхиматоздық мүшелерінен (бауыр, бүйрек және жүрек) кесінділер алынып, 3 проценттік формалин ерітінділеріне салынды. Көлемі 1,5x1,5 болатындай ұлпаларды кесіп алдық. Кейін алынған материалды 10% нейтральды формалинде бекіттік, әр мүшеден парафинді блоктарды дайындау үшін 3-тен 5-ке дейін бөлшектер алдық. Формалинде бекітілгеннен кейін материалдар келесідей пайыздық көлемдегі спиртке салынды.

40% спирт-30-40 минут,

50% спирт-2-3 сағат,

60% спирт-2-3 сағат

70% спирт-2-3 сағат

80% спирт-24 сағат

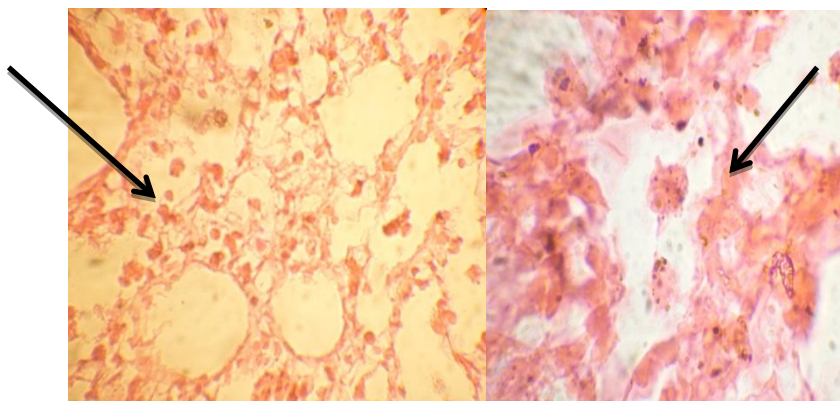
90% спирт-24 сағат

96% спиртке екі қайтара салады 24 сағаттан.

Осыдан кейін дәрмектерді ксилолға (ксилолдың орнына хлорформ пайдалануға болады): 100% спиртте тұрған объектілерді, құрамында ксилолы бар 100 % қоспаға 2-3 сағатқа салады, кейін объектілер 2-3 сағатқа таза ксилолға салынады, осы кезде ксилолды 2 не 3 рет ауыстыру керек. Ксилол сіңген ұлпаның бөлшегі түбіне шөгеді, бұл дәрмектің ксилолмен жақсы сіңіскенін және құрамында спирттің жоқтығын білдіреді. Кейін зерттелініп отырған дәрмек ксилол мен парафин араластырылған қоспаға (пропорциясы 1:1) салынды немесе ксилолды парафинді аралас ботқаға салып, термостатта 56 °C температурада 30-40 минут ұсталды, бөлме температурасында 1,5 сағаттан кем ұсталмады. Кейін дәрмекті ксилолдан босату үшін парафинге бірнеше рет ауыстыра отырып салдық. Құйылатын парафин жұмсақ және эластінді және кесінді жасау кезінде уатылмас үшін, парафиннің көлеміне сәйкес 10% балауыз қостық. Парафинмен балауыз сіңірілген бөлшектер, блоктарға форма түзу үшін құйылды, блоктар қатқаннан кейін пайдалануға әзір болды. Гистокесінді алу үшін, дәрмектердісанның микротоммен кестік. Гистологиялық кесінділерің көлемі 5-7 мкм құрайды. Әрбір блоктан 2-3 дәрмек дайындалды, кейін оларды заттық әйнекке жабыстырып келесідей құрам бойынша дайындалған жабысқыш қоспаны қолдандық: сүзілген жұмыртқа ақуыз, таза медициналық глицерин, ара-қатынастары (1:1). Жоғарыда көрсетілген әдістерден кейін, заттық әйнекке жабыстырылған кесінділерді депарафиндейді. Ол үшін кесіндісі бар заттық әйнектерді 2 аусымға салдық, әрбіреуінде 2-4 минут ұсталды, кейін 100 % спиртте 2 минут, 96% спиртте 2-3 минут, 70% спиртте 2-3 минут және дистелденген суда 2-4 минут ұсталды. Депарафиндеу үрдісі аяқталғаннан кейін, жалпыға бірдей таныс бояу әдістері бойынша кесінділерді боядық. Гемотоксилін-эозин әдісімен бояу кезінде, әйнектер горизонтальды қойылды және оларға Эрлих гематоксилені құйылды, 7-10 минутқа қойылды. Осыдан кейін бояғыш зат бірігіп, дәрмек дистилденген суда шайылды, бояғыш сапасы микроскоп астында бақыланды. Әйнектер ағын суда 5-10 минут бойы кесінді көк түске боялғанша жуылды, қышқыл бояғыш-эозинмен бояу жалғастырылды. Эозиннің спиртті не сулы ерітіндісі қолдандық, оларды дәрмекке 2-3 минутқа қойдық. Боялған дәрмек дистилденген суда тез жуылып, микроскоптың астында қаралды (Егер дәрмек дұрыс боялмаған болса, оған 96% спирт тамшысы тамызылып, цитоплазма ақшыл қызыл түске боялғанша дифференциацияланады). Дәрмектер боялғаннан кейін, спирттік батареядан тез-тез өткізілді (70,80,90,96,100%), кейін таза ксилолға және канадалық бальзамға салынды. Ван-Гизон бойынша бояу: бояғыш зат ретінде, пиррофуксиннің орнынына темірлі гемотксилен Вейгерті алынады. Пиррофуксиннің кемшілігі бұл барлық ұлпаларды боямайды. Бояу әдісі негізінен гематоксилен-эозиндікіне ұқсас келеді. Бояғыш зет темірлі гемотксилен Вейгерттін орнынына эрлихтің квасцті гематоксиленін қолдануға болады. Ең алдымен кесінділер темірлі гемотксилен Вейгертімен 3-5 минуттай боялады, сосын қоспаны ағын судың астында екі рет жуады. Кейін қоспаны пиррофуксинге 2-3 минутқа салып, 5-15 секунд бойына суда тез-тез жуып, сосын 96% спиртке салынады және де оны әрбір 1-2-3 минут сайын ауыстырады, кейін дәрмекті карбол-ксилолға салып, ксилолға салып, бальзаммен орайды. Аталған бояу әдісі ұзақ уақыт тұрмайды және уақыт өте келе фуксин ұшып, дәрмек сарғыш түске боялады.

1 топтағы жануарлардың гистологиялық көрінісі елесідей болды.

Бауырда майлы дистрофия, гиперплазия, синустардың лимфоидты ұлпалармен қысылуы, гиперпластикалық фолликула маңында эпителиоидты жасушалар жинағы анықталды (Сурет5).

Сурет 5 - Бауырдың майлы дистрофиясы және эпителиалды жасушалар жинағы.

Қорытындылай келе, хлорофосты қолданғаннан кейін кілегей қабаттарының тітіркенуі, жарып сою кезінде ішекте көпіршек тәрізді ісінулердің болуы және гистологиялық зерттеулер кезінде майлы дистрофия анықталды. Дельтамеринді қолданғаннан кейін бүйректің ісінуі, ішектерінің кейбір бөліктерінің қараюы және эпителиалды жасушалар жинақталғаны байқалды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Сальникова, М.М. Тонкое строение церебрального ганглия скребня *Echinorhynchus gadi* (Acantacephala) и выявление в нем ГАВ А - эргических нейронов / М.М. Сальникова, А.И. Голубев, Й.М. Бисерова: матер. IV все-рос. shk. по теоретической и морской паразитологии 21-26 мая 2007 tot. - Калининград: Атлант, 2007. - С. 189-191.
- 2 Гарстукова Л.Г., Кузнецов С.Л., Деревянко В.Г. Наглядная гистология (общая и частная). – М.: ООО «Медицинское информационное агентство», 2008.
- 3 Бойчук Н.В., Исламов Р.Р., кузнецов С.Л., Чельшев Ю.А. Гистология. Атлас для практических занятий: учебное пособие. – М.: ГЭОТАР.-Медиа, 2008.
- 4 Экспресс-гистология: учебное пособие / Под ред. В.И. Ноздрина. 4-е изд. – М.: Медицинское информационное агентство, 2008.
- 5 Общая и медицинская эмбриология: учебное пособие / Под ред. Э.И. Вальковича. – Ростов н/Д: Феникс, 2008.
- 6 Иноземцева Л.О., Ахременко Я.А. Возбудители бактериальных кишечных инфекций: характеристика, особенности патогенеза, микробиологическая диагностика. Якутск, 2005.
- 7 Голубев А.Л. Методические указания к изучению курса «Микротехника. Электронная микроскопия» / А.И. Голубев, Л.А.Галкина, Р.Я. Дыганова. - Казань: Изд-во КГУ. 1986.
- 8 ПизД. Гистологическая техника в электронной микроскопии / Д. Пиз. – М.: Иностранная лит-ра, 1963.
- 9 Сальникова, М.М. Тонкое строение церебрального ганглия скребня *Echinorhynchus gadi* (Acantacephala) и выявление в нем ГАВ А - эргических нейронов / М.М. Сальникова, А.И. Голубев, Й.М. Бисерова //матер. IV все-рос. shk. по теоретической и морской паразитологии 21-26 мая 2007 tot. –Калининград:Атлант, 2007. - С. 189-191
- 10 Уикли, Б. Электронная микроскопия для начинающих / Б. Уикли. - М.: Мир, 1975.-328 с.
- 11 Атлас микроскопического и ультрамикроскопического строения клеток, тканей и органов/В.Г. Елисеев, Ю.И. Афанасьев.- М.: Медицина, 2004.

12 Корнева Е.А., Клименко В.М., Шхинек Э.К. Нейрогуморальное обеспечение иммунного гомеостаза. –Ленинград: наука, 1976.- 174 с.

РЕЗЮМЕ

В статье было описано сравнительная оценка токсичности инсектоцидов использованных на лабораторных животных. Для определения токсичности инсектоцидов было выбрано два инсектоцида: хлорофос и дельтаметрин. Лабораторные животные были разделены на 3 группы. В каждой группе было 3 белых мышей. Для гистологических и патолого-анатомических исследований было убито 1 лабораторная мышь из каждой группы. При гистологическом исследований были обнаружено жировая дистрофия печени и скопление эпителиальных клеток.

RESUME

The article describes a comparative evaluation of insecticide toxicity at laboratory animals. There were chosen the chlorophos and deltametrin. The Laboratory animals were divided into 3 groups: two insecticides were chosen to determine the toxicity Of insecticides. Each group had 3 mice. For histological and pathology - anatomicaly study from each group were killed white mice. From histological study there were found fatty liver and accumulation of epithelial cells.

Ж. А. Темешова¹, 4 курс студенті

Ж. Хогжилбек¹, 4 курс студенті

С. Т. Дүйсембаев¹, в.ғ.д. профессор

Ж. Т. Усенов², аға оқытушысы, магистр

¹Шәкәрім атындағы мемлекеттік университетінің, Семей қ., ҚР

²Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық – техникалық университетінің, Орал қ., ҚР

СЕМЕЙ ЖӘНЕ ОРАЛ АЙМАҒЫНЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТА НЫСАНДАРЫН РАДИОНУКЛИДТЕРГЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ МОНИТОРИНГІЛЕУ

Түйін

Мақалада Жанан –Атом көлі және Семей қаласынан алынған қоршаған орта (топырық, су, өсімдік) нысандарынан және сиыр етін радионуклеидтерге Am-241, Cs-137, Pu-239+240 тексеру нәтижелері салыстырылды. Сонымен қоса Орал қаласының қоршаған орта нысандары және сиыр еті тексерілді. Жүргізілген мониторинг барысында радионуклеидтердің мөлшері РЕД дан асқан жоқ.

Кілт сөздер: радиоактивтілік, эквиваленттік доза, радионуклеидтердің меншікті белсенділігі, доза, РЕД.

Өзектілігі. Қоршаған ортада туындайтын қолайсыз жағдайлар кешенді түрдегі экологиялық, санитариялық, гигиеналық және әлеуметтік зерттеулерді талап етеді [1].

Экологиялық проблемалардың ішіндегі ең күрделілерінің бірі - радиоактивті заттармен ластану. Осыған байланысты қоршаған ортаның радиоактивті заттармен ластануы мен оның өсімдіктер мен жануарларға, адам денсаулығына тигізетін әсерін зерттеу үлкен қажеттілікке айналып отыр [2].

Радиоактивті заттармен ластанудың алдын алу үшін қоршаған орта нысандарына (топырақ, өсімдік, су, ауа) уақытында мониторинг жұмыстары жүргізілуі керек. Себебі, табиғи ортаның мұндай ластануын бейтараптайтын биологиялық ыдырату әдістері мен механизмдері жоқ. Салыстырмалы зерттеулер жүргізу Қазақстандағы қазіргі кездегі жағдайды анықтайды, сондықтан да, мониторинг нәтижесін сараптаудың маңызы өте жоғары. Радиоактивті заттар қоректік тізбек бойынша тарала отырып, азық-түлік өнімдерімен бірге адам ағзасына түсіп, адам денсаулығына зиянды мөлшерге дейін жиналып уланулар тудырады [3,4].

Қазақстанның Солтүстік - Шығысындағы экологиялық проблема тікелей ядролық сынақ полигонына байланысты. Бұл аймақ төрт радиациялық қауіпті аймаққа бөлінгенімен бұрынғы Семей ядролық сынақ полигонына (СЯСП) жақын орналасқан аумақтардың шекарасы әлі де болса толық айқындалмаған, шаруашылық ісі реттелмеген. Полигон аумағында рұқсатсыз жұмыстардың іске асырылуы, радиациямен екінші рет зақымлануға жол ашады. Соның салдарынан адамдар арасында қатерлі ісік, жүрек қан тамырлары жүйесінің аурулары, ақ қан (анемия), жүйке жүйелері аурулары жиілеп, адамдардың өмір сүру сапасын төмендетуде. Оның негізгі себебі - полигонның территориясының ашық жатқандығы.

Сондықтан да, ядролық жарылыс болған жерлерде, радиоактивті заттардың қауіптілігін ескере отырып, міндетті түрде, үнемі мониторинг ұйымдастырылуы қажет. Полигон болған жерлердегі қауіп тудыратын нысана ретінде радионуклеидтермен зақымданған топырақтың, судың, өсімдіктің маңызы өте жоғары. Радиоэкологиялық

мониторингiлiк зерттеулер жүргiзу аркылы, нақты ғылыми нәтижелермен шешiмiн табуға тиiстi [5,6].

Орал аймағында орналасқан Капустин Яр, Азғыр полигондарының экологиялық жағдайы және экологиялық залалдары да жеткiлiктi. Адам ауруының көбеюi, мүгедектер саны мен балалар өлiмi көрсеткiштерiнiң өсуi Республика деңгейiнде жоғары сатыда деп саналады.

Жұмысымыздың мақсаты- Семей және Орал аймақтарында радиоактивтi заттардың таралуы мен қоршаған орта нысандарында жиналу мөлшерiн анықтау және соның негiзiнде қоршаған ортаның экологиялық жағдайын бағалау.

Мақсатқа жету үшiн алдымызға келесi мiндеттер қойылды:

1. Семей аймағында төтенше және жоғары радиациялық қауiптi аймақтарда дозиметриялық өлшемдер жүргiзiп, жалпы радиациялық ахуалды (фонды)анықтау .

2. Орал және Семей аймағынанқоршаған орта нысандарынан сынама алу [7,8,9].

3. Топырақ, су, өсiмдiк, ет сынамаларындағы радионуклидтiк гамма сәулелерiнiң мөлшерi мен құрамын анықтау [10].

Жұмыстың жаңалылығы. 1.Радиациялық қауiптi аймақта және Семей қаласында дозиметриялық өлшемдер жүргiзiлдi.

2. Семей аймағындағы төтенше радиациялық қауiптi аймақ (Жанан қыстағы Атом көлi), жоғарғы қауiптi аймақ (Семей қаласы) және Орал қаласымен салыстырмалы түрде топырақ, су, өсiмдiктiң сынамаларын радионуклидтiк гамма сәулелерiнiң радионуклидтiк құрамы сараланды.

3. Зерттелiнiп отырған аймақтарда жаңа заманғы қондырғыларда радиэкологиялық бағалау жүргiзiлдi.

Зерттеу әдiстерi. Ғылыми жұмыс Семей қаласындағы Шәкәрiм атындағы мемлекеттiк университетi, «Ветеринариялық санитария» кафедрасында, Инженерлiк бейiндегi аймақтық сынақ зертханасы «Радиоэкологиялық зерттеулердiң ғылыми орталығында» және Жәңгiр хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетiнiң ғылыми зерттеу орталығындағы «Прогресс-2000» Альфа радиомертiнде жүргiзiлдi.

МКС АТ61301 радиометр -дозиметр көмегiмен бета бөлшектердiң тасқынының тығыздығы және күшiнiң мөлшерi анықталды. Дайындалған әртүрлi сынамалар «CANBERRA» (АҚШ) фирмасының радионуклидтiк мөлшерiн анықтайтын альфа-және гамма спектрометрлерiнде зерттелiндi.

1. Атом көлi Семей қаласынан 93 км қашықтықта орналасқан. Бұл екi өзеннiң (Ащы су және Мұқыр) қиылысқан тұсында жер асты жарылыс жасағаннан кейiн пайда болған. Атом көлi жанында «Жанан» қыстағы орналасқан. Шаруа қожалығында 3000 қой, 500бас жылқы, 430 iрi қара бар. Қыстақтың оңтүстiк батысында 12 км қашықтықта сынақ тәжербие алаңы (опытное поле) орналасқан төтенше радиациялық қауiптi аймаққа жатады.

2. Семей қаласы жоғары радиациялық қауiптi аймаққа жатады. ядролық жарылыс болған жерден 90 км қашықтықта орналасқан. Халық саны шамамен 330 мың. Суы тұщы, топырағы құмдауытты, алуан түрлi өсiмдiктерге бай.

3. Орал қаласы Жайық өзенi ағыстарының орта оң жақ бойында орналасқан. Териториясы жақын маңдағы елдi мекендермен коса есептегенде 700 шаршы шақырымға жетедi. Халқының жалпы саны 240 мыңға жетедi. Табиғаты байтақ, жас көшетi мол қала. Қала маңының флорасы өте бай. Өзендерi мен көлдерi неше түрлi балықтың қоймасы iспеттi.

Зерттеу нәтижелерi. Жанан- Атом көлi және Семей қаласындағы зерттелiнген нысандарда Am-241, Cs-137, Pu-239+240 радионуклидтерi анықталды. Жанан- Атом көлiнде радионуклидтердiң тиесiлi белсендiлiгi 7,0 мкЗв/сағ, ал Семей қаласында радионуклидтердiң тиесiлi белсендiлiгi 0,25 мкЗв/сағ көрсеттi. Бета ағымының тығыздығы 10 бөлшек/мин-тан кем болған жоқ.

Төтенше радиациялық қауіпті аймақтағы топырақ сынамаларында радионуклидтердің тиесілі белсенділігі Am-241, $9,0 \pm 2$ Бк/кг. Cs-137 - $862,2 \pm 5,2$ Бк/кг. Pu-239/240 — $10,4 \pm 0,6$ Бк/кг құрады. Жоғары радиациялық қауіпті аймақтағы Семей қаласында Am-241 - $1,7 \pm 0,2$; Cs-137 - $2,3 \pm 0,4$; Бк/кг. Pu-239/240, $1,7 \pm 0,1$ Бк/кг – ден көп емес. Орал қаласында Cs-137 - $5,94$ Бк/кг көп емес (Кесте 1).

Кесте 1 – Топырақ және өсімдіктегі радионуклидтердің мөлшері, Бк/кг

Бақылау пункттері	Зерттеу нысандары	Радионуклидтердің тиесілі белсенділігі, Бк/кг		
		Am-241	Cs-137	Pu-239/240
Жанан - Атом көлі	Топырақ	$9,0 \pm 0,2$	$862,2 \pm 5,2$	$10,4 \pm 0,6$
Семей қ.	Топырақ	$1,7 \pm 0,2$	$2,3 \pm 0,4$	$1,7 \pm 0,1$
Орал қаласы	Топырақ	-	- 5,94	-
РЕД Бк/кг	Топырақ	10000	10000	10000
Жанан-Атом көлі	Өсімдік	$2,4 \pm 0,4$	$49 \pm 0,3$	$3,0 \pm 0,2$
Семей қ.	Өсімдік	<0,5	<1	<1
Орал қаласы	Өсімдік	-	-1,9356	-
РЕД Бк/кг	Өсімдік	Болмауы керек	Болмауы керек	Болмауы керек

Сонымен қатар, радионуклидтердің мөлшері жоғарыда көрсетілген пункттерден өсімдіктің сынамалары зерттелді.

Төтенше радиациялық қауіпті аймақтағы маңының өсімдік сынамаларында радионуклидтердің тиесілі белсенділігі Am-241 - $2,4 \pm 0,4$; Cs-137 - $49 \pm 0,3$ Бк/кг. Pu-239/240 - $3,0 \pm 0,2$ Бк/кг құрайды. Жоғары радиациялық қауіпті аймақтағы Семей қаласында, Am-241 0,5 - ден көп емес. Cs-137 1,0 -ден кем емес; Pu-239/240 - 1,0 Бк/кг ден кем емес. Орал қаласында Cs-137 -1,9356 Бк/кг мүлдем анықталмады.

Қазақстан Республикасының елді-мекендерінің атмосфералық ауа қабатына орташа тәуліктік радиоактивтілік түсу тығыздығының мәні $0,05-0,21$ мкЗв/ч, радиациялық гамма- фонның орташа мәні $0,13$ Бк/м², яғни нормаға сәйкес келеді.

Төтенше радиациялық қауіпті аймақтағы маңының су сынамаларында радионуклидтердің тиесілі белсенділігі Am-241 - <0,01; Cs-137 – 0,09 Бк/кг. Pu-239/240 - 0,02 Бк/кг құрайды. Жоғары радиациялық қауіпті аймақтағы Семей қаласында, Am-241 - 0,01 Бк/кг - нан көп емес. Cs-137 - 0,02 -Бк/кг -нан кем емес; Pu-239/240 – 0,0003 Бк/кг. Орал қаласында Cs-137 – ($-1,9168 \pm 3,4832$ Бк/кг) мүлдем анықталмады (кесте 2).

Кесте 2 – Су сынамаларындағы радионуклидтердің мөлшері, Бк/кг.

Бақылау пункттері	Радионуклидтердің тиесілі белсенділігі, Бк/кг		
	Am-241	Cs-137	Pu-239/240
Жанан - Атом көлі	<0,01	$0,09 \pm 0,02$	0,02
Семей қ.	<0,01	<0,02	0,0003
Орал қаласы		$-1,9168 \pm 3,4832$	
РЕД Бк/кг	0,69	11,0	0,55

Ет сынамадарында (төтенше радиациялық қауіпті аймақ) радионуклидтердің тиесілі белсенділігі Am-241 - 0,5 – 0,5-0,52 Бк/кг; Cs-137 – 3,92-3,99 Бк/кг. Pu-239/240 - 0,034-0,056 Бк/кг құрайды. Жоғары радиациялық қауіпті аймақтағы Семей қаласында, Am-241 - 0,5 Бк/кг; Cs-137 - 1,7 -Бк/кг; Pu-239/240 – 0,006 Бк/кг. Орал қаласында Cs-137 -0,2696±4,683Бк/кг мүлдем анықталмады (кесте 3).

Кесте 3 – Ет сынамадарындағы радионуклидтердің мөлшері, Бк/кг

Бақылау пункттері	Радионуклидтердің тиесілі белсенділігі, Бк/кг		
	Am-241	Cs-137	Pu-239/240
Жанан - Атом көлі	0,5-052	3,92-3,99	0,034-0,056
Семей қ.	0,5	1,7	0,006
Орал қаласы		-0,2696±4,683	
РЕД Бк/кг	5,0	200	5,0

Қорытынды:

1. Жанан- Атом көлі және Семей қаласындағы зерттелінген нысандарда Am-241, Cs-137, Pu-239+240 радионуклидтері анықталды. Жанан- Атом көлінде радионуклидтердің тиесілі белсенділігі 7,0 мкЗв/сағ, ал Семей қаласында радионуклидтердің тиесілі белсенділігі 0,25 мкЗв/сағ көрсетті. Бета ағымының тығыздығы 10 бөлшек/мин-тан кем болған жоқ .

2. Радионуклидтер тиесілі белсенділігі төтенше радиациялық аймақта Am-241, Cs-137, Pu- 239+240 сәйкесінше, топырақта 9,0 ; 862,2; және 10,4 Бк/кг; суда 0,01 ; 0,09; 0,02 Бк/л; өсімдікте 2,4 ; 4,9 ; 3,0 Бк/кг; етте 0,5-052;3,92-3,99; 0,034-0,056 анықталды.

3. Радионуклидтер тиесілі белсенділігі жоғарғы радиациялық қауіпті аймақта Am-241, Cs-137, Pu- 239+240 сәйкесінше, топырақта 1,7 ; 2,3; және 1,7 Бк/кг; суда 0,01 ; 0,02; 0,0003 Бк/л; өсімдікте 0,5 ; 1,0 ; 1,0 Бк/кг; етте 0,5; 1,7;0,006 анықталды.

4. Радионуклидтер тиесілі белсенділігі Орал қаласында Cs-137 сәйкесінше, топырақта -- 5,94 Бк/кг; суда -1,9168±3,4832Бк/л; өсімдікте-1,9356 Бк/кг; етте - 0,2696±4,683 анықталды.

5. Радиоэкологиялық жағдай СИЯП та әлі де тұрақталмаған, сол себептен ядролық жарылыс болған және оған жақын орналасқан жерлерде радиоэкологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін міндетті түрде үнемі мониторинг ұйымдастыру қажет.

6. Орал қаласындағы зерттеулер әлі де болса тиянақтауды, әріқарай басқа да радионуклидтерге зерттеуді талап етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Закон Республики Казахстан: от 18 декабря 1992 года "О социальной защите граждан, пострадавших вследствие ядерных испытаний на Семипалатинском испытательном ядерном полигоне".

2 Бекболов Б.Р., Каюков П.Г. Радиоэкологические проблемы Казахстана // Материалы Международной конференции. – Томск: STT, 2009- С.85.

3 Рихванов Л.П. Радиоактивные элементы в окружающей среде и проблемы радиоэкологии: учебное пособие.-Томск: STT,2009.-430 с.19.

4 Комплексное изучение миграции радионуклидов в почве, воде, растениях, животных и влияние малых хронических доз радиации на биологические объекты в местах водопроявлений штолен горного массива: отчет заключительный/ рук. Лукашенко С.Н. – Курчатов: Фонды ИРБЭ, 2008. – 67 с.

5 Дюсембаев С.Т., Иминова Д.Е. Экологический мониторинг: методическое указание, Семей, 2012.- С.22-30.

6 Амирбеков Ш.А., Дюсембаев С.Т., Амирханов К.А. и др. Научный центр радиоэкологических исследований. Современная радиоэкологическая обстановка на территориях, прилегающих к Семипалатинскому испытательному ядерному полигону. ТОО «Международное агентство подписки», 2013, г. Алматы, с. 356

7 ГОСТ 17.4.3.01-83 Охрана природы. Почвы. Общие требования к отбору проб.

8 ГОСТ 27262-87 Корма растительного происхождения, методы отбора проб.

9 СТ РК ГОСТ Р 51592-2003 Вода. Общие требования к отбору проб.

10 Гигиенические нормативы «Санитарно – эпидемиологические требования к обеспечению радиационной безопасности». Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 27 февраля 2015 года № 155.

РЕЗЮМЕ

В статье приведены сравнительные показатели результатов исследования говядины и объектов внешней среды (почва, вода, растения) на радионуклеиды (Am-241, Pu-239/240 , Cs-137) в городе Семей и в озере Жанан – Атом. Также были исследованы объекты внешней среды и говядины города Уральск. В ходе проведения мониторинга показатели не превысили ПДК.

RESUME

In the article it were compared the results of monitoring the environment (ground , water, plant facilities and beef) for radionuclides (Am-241, Pu-239/240 , Cs-137) taken from the Atom Lake and Semey city. In addition to, it were observed the environmental objects and beef of Uralsk city. During the monitoring the amount of radionuclides did not exceed the maximum allowable rate.

Б. В. Зудбинов, магистрант

В. П. Ходыков, кандидат сельскохозяйственных наук, доцент

Г. Д. Горяев, кандидат сельскохозяйственных наук, доцент

ФГБОУ ВО «Калмыцкий государственный университет имени Б.Б. Городовикова», г. Элиста, Республика Калмыкия

МИКРОЭЛЕМЕНТ МАРГАНЕЦ В РАЦИОНАХ ОВЦЕМАТОК ГРОЗНЕНСКОЙ ТОНКОРУННОЙ ПОРОДЫ

Аннотация

В статье представлены результаты исследований по организации полноценного кормления овцематок в условиях аридной зоны Республики Калмыкия, в частности с дефицитом в кормах микроэлемента марганец.

***Ключевые слова:** суягные овцематки, корма, марганец, репродукция, живая масса ягнят, скорость роста, нормы потребности.*

Введение. Одним из главных условий увеличения производства продукции овцеводства является научно обоснованное кормление животных с учетом региональных особенностей. Организация их полноценного кормления возможна при содержании в рационах всех элементов питания в определенных количествах и соотношениях. Физиологическая потребность овец наиболее полно удовлетворяется при кормлении по детализированным нормам, предусматривающим нормированное содержание в рационах энергии, протеина, витаминов и макроэлементов, а также микроэлементов.

Известно, что микроэлементы имеют очень важное значение в жизнедеятельности живого организма, так как участвуют в межклеточном обмене веществ, в синтезе ферментов гормонов, витаминов и других биологически активных соединений [1]. Наличие микроэлементов в рационах зависит от содержания их в кормах. Различные биогеохимические зоны характеризуются недостатком ряда микроэлементов в почве и растениях, поэтому очень важным является определение оптимальных сочетаний этих элементов в рационах овец [6,7].

Цель работы – с учетом вышеуказанных обстоятельств, в условиях конкретного овцеводческого хозяйства восточной зоны Республики Калмыкия, где наблюдается недостаток марганца, нами была проведена работа по выявлению эффективности применения сернокислого марганца в качестве балансирующей добавки общехозяйственных рационов овцематок дефицитных по марганцу в различные периоды суягности.

Материал и методика исследований. С этой целью нами были отобраны по принципу аналогов (живая масса, возраст, происхождение, упитанность, дата осеменения) 150 овцематок грозненской тонкорунной породы для проведения научно - хозяйственного опыта, в соответствии с общепринятой методикой и рекомендаций по изучению воздействия солей на организм животных [4,5]. Схема опыта отражена в таблице 1.

В соответствии со схемой опыта овцематки первой группы были взяты в качестве контроля, так как получали общехозяйственные рационы дефицитные на 25-30 % микроэлементу марганцу. Овцематки второй (опытной группы) получали норму марганца [2,3] за счет включения в рационы 26 мг и 66 мг его сернокислой соли с

учетом первой и второй половины суягности. Повышение уровня марганца в суточном рационе животных третьей группы сверх нормы на 30 % обеспечивали добавлением соответственно 105 мг. и 171 мг. сернокислого марганца. Дозы марганца начинали скармливать в виде водных растворов за месяц до начала осеменения, а затем регулярно в течение всего периода суягности.

Таблица 1 - Схема научно – хозяйственного опыта

Группы	Количество животных, гол.	Периоды суягности			
		Первая половина		Вторая половина	
		Продолжительность дней	Условия кормления	Продолжительность дней	Условия кормления
1 (контрольная)	50	90	Общехозяйственный рацион (ОР)	60	Общехозяйственный рацион (ОР)
II (опытная)	50	90	ОР+26 мг. сернокислого марганца	60	ОР+66 мг. сернокислого марганца
III (опытная)	50	90	ОР+105 мг. /+30% сверх нормы/	60	ОР+171 мг. сернокислого марганца /+30%

Для расчета необходимого животному количества соли мы коэффициент перерасчета элемента в соль умножали на величину дефицита. Дозы (нормы) микроэлемента марганца в рационах овцематок установлены на основании изучения химического состава кормов хозяйства и рекомендаций МСХ СССР /1982 г./ и ВИЖ (1993, 2003).

После окотов у каждой овцематки учитывали количество родившихся ягнят и их живую массу.

Изучение динамики живой массы ягнят проводились путем их взвешивания в месячном, 2-х, 3-х, 4-х и 12 месячном возрасте.

На основании результатов взвешивания определялись абсолютная и относительная скорость прироста живой массы в возрастной динамике.

Рост и телосложение подопытных ягнят также изучались в месячном, 2-х, 3-х, 4-х и в 12 месячном возрасте путем взятия по методике Е. Я. Борисенко (1967) общепринятых промеров: высота в холке, глубина в груди, ширина грудины, косая длина туловища, обхват груди, обхват пяти и на их основании вычислялись индексы телосложения. Для более полного представления о закономерностях изменения телосложения в процессе роста животного определялась интенсивность нарастания отдельных промеров у подопытных ягнят в различные возрастные периоды по формуле:

$K = P2/P1$, где К – интенсивность;

P1 – величина промера в начале периода;

P2 – величина промера в конце периода.

Результаты исследований и их обсуждение. В результате проведенного научного эксперимента опыта установлено, что разные уровни марганца в рационах овцематок в период их суягности оказали неодинаковое влияние на их воспроизводительные функции (таблица 2).

Таблица 2 - Репродукция овцематок

Показатели	Группы животных		
	1	2	3
Количество маток, гол.	50	50	50
Получено ягнят, гол.	52	58	54
Плодовитость, %	104	116	108

Так, наиболее высокая плодовитость /116%/ наблюдается у маток, которых обеспечивали оптимальным уровнем марганца в рационе за счет дачи ее серноокислой соли. Повышение уровня марганца в рационе овцематок третьей группы на 30 % выше рекомендуемой нормы ВИЖ (1993, 2003) не оказало существенного влияния на их плодовитость /108% против 104% на контроле/.

Наряду с этим, серноокислый марганец, включенный в рационы овцематок второй группы в количестве 26 мг. и 66 мг. в зависимости от периода суягности, способствовал рождению более крупных и жизнеспособных ягнят, более интенсивному их росту и развитию после рождения и отбивки (таблица 3).

Таблица 3 - Динамика живой массы

Показатели	Группы					
	1		2		3	
	Живая масса, кг	Коеф. роста	Живая масса, кг	Коеф. роста	Живая масса, кг	Коеф. роста
При рождении	4,05 ± 0,1	-	4,27 ± 0,15	-	4,12 ± 0,09	-
При отбивке	23,8 ± 0,71	5,8	26,5 ± 0,49	6,2	24,2 ± 0,55	5,8
В 12 мес. возрасте	29,7 ± 0,58	1,2	33,2 ± 0,81	1,3	30,3 ± 0,69	1,2
Суммарный коэффициент роста за 12 месяцев	-	7,3	-	7,8	-	7,3

Анализ данных таблицы 3 показывает, что ягнята второй группы весили при рождении на 5,4 – 3,6% больше по сравнению с их сверстниками в первой и третьей группах. С возрастом это различие практически не только сохраняется, а к годовалому возрасту увеличивается. Суммарный коэффициент роста у ягнят второй группы выше, чем у ягнят первой и третьей группы на 6,8 %. Это связано с их более высокой интенсивностью (энергией) роста, обусловленной большим потреблением питательных веществ корма на 1 кг массы тела

Заключение. Таким образом, серноокислый марганец, включенный в рацион суягных овцематок второй группы в размере 26 и 66 мг оказал не только положительное влияние на их репродукцию, но и способствовал рождению более крупных жизнеспособных ягнят, интенсивному их росту и развитию после рождения и отбивки. Хорошую жизнеспособность их как показывает учет их сохранения от рождения до годовалого возраста мы в определенной мере, связываем с более полным удовлетворением овцематок в период суягности таким важным элементом питания, как микроэлемент марганец. По нашему мнению, норма потребности суягных овцематок в марганце рекомендуемая ВИЖ (1993, 2003) может вполне приемлема условиям аридной зоны Республики Калмыкия.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Георгиевский В. И., Анненков Б. Н., Самохин В. Т. Минеральное питание животных. – М.: Колос, 1979. – 452 с.
- 2 Ефремов А. Н., Ходанович И. В. Нормы и рационы кормления сельскохозяйственных животных. Справочник. часть.2. Овцы, козы и лошади. М.: Знание, 1993. -240с.
- 3 Калашников А. П., Фисинин В. И., Щеглов В. В., Клейменов Н. Н. и другие. Нормы и рационы кормления сельскохозяйственных животных. Справочное пособие. М.: Знание, 2003
- 4 Овсяников А. И. Основы опытного дела в животноводстве. – М.: Колос, 1976
- 5 Одынец Г.Н. Основные положения методики опытов по изучению воздействия солей микроэлементов на организм животного. – Фрунзе, 1968. – 18 с.
- 6 Сангаджиева Л. Х. Подвижные формы микроэлементов в Калмыкии // Охрана почв Калмыкии – Сб. науч. вып.1. – Элиста. – 1996. – 159-166 с.
- 7 Сангаджиева Л. Х., Борликов Г. М. Микроэлементы в ландшафтах Калмыкии и биогеохимическое районирование ее территории // эколого-географический вестник юга России. – 2001. - № 3-4. – 54-63 с.

RESUME

The article presents the results of researches on the organization of full feeding of ewes in the arid zone of the Republic of Kalmykia, in particular the shortage in feed trace mineral manganese.

А. Е. Ильясов, магистрант

Н. Ж. Сариев, в.ғ.к., аға оқытушы

А. К. Кереев, PhD, аға оқытушы

А. К. Днекешев, в.ғ.к., доцент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ЭСТРОЗ АУРУЫНА ШАЛДЫҚҚАН ҚОЙЛАР ҚАНЫНЫҢ МОРФОЛОГИЯЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Аннотация

Мақалада қойлардың эстрозы кезінде қойлар қанының морфологиялық көрсеткіштерін зерттеудің нәтижелері берілген. Инвазияланған жануарлардың эритроциттер саны және гемоглобин төмендеген. Лейкоциттер саны жоғарылаған. Қанның түсті көрсеткіші және гемоглобиннің орташа көрсеткіші өзгеріске ұшырамады.

Кілт сөздер: *Қойлар, эстроз, Oestrusovis, эритроцит, гемоглобин.*

Кіріспе. Эстроз - қойдың кеңсірік құрт ауруы, оны пысқырық деп те атайды. Бұл ауруды *Oestrus ovis*-қой бөгелегінің балаң құрттары қоздырады. Олар қойдың танауына, маңдай және бастың қосалқы қуыстарына орналасып, сол жерлердің кілегей қабығын қабындырады [1].

Эстроз жер жүзінің көптеген елдерінде кездеседі. Әсіресе қой шаруашылығы дамыған далалы және шөлейт аудандарда байқалады. Әдетте қой арасына экстенсивті түрде (ауруға шалдыққан малдың пайыз саны) тарап, кейбір алқаптарда 70-90%, ал кейде тіпті 100 % дейін жетеді. Кәрі және әлсіз жануарлар, көтерем мал кеңсірік құртына көбірек шалдығады [2].

Аталмыш ауру қой шаруашылықтарына орасан зиян әкеледі. Ересек жәндіктер малдың мазасын алады. Қойлар топқа жиналып, жайылудан қалады. Сондықтан салмағын жоғалтады, қозылар өспей қалады. Көптеген ғалымдардың айтуынша, қойлар 3 кг дейін салмағын жоғалтады. Шығын - өлім болады. Мысалы, Қазақстанда ол 1-5%-ге жетеді. Басқа мемлекеттерде де шығын көп байқалады, оның орта көрсеткіші 6-15%. Малдың беретін өнімі де азаяды – жүн, сүт өнімдері төмендейді. Малдың тірі салмағы 8,5%-ге, жүні 14%-ге кемитіндігін айтты. Кейде адамға да шабу жасайды. Өзінің балаң құрттарын адамның көзіне, аузына, мұрнына бүркіп кетеді. Адамның көзі ісініп, көзінен жас ағады. Тыныс алуы қиындайды, аллергиялық белгілері байқалады. Ветеринарлық шығындар – анықтау, емдеу, алдын алу шараларға, дәрі-дәрмектерге жұмсалатын қаражат. Экологиялық зиян – ауруға қарсы қолданатын дәрі-дәрмектер сыртқы ортаны ластайды, көпке дейін жойылмайды, адамға және жануарларға токсиндік, эмбриотоксиндік, канцерогендік, эмбриогендік әсерін тигізеді [3].

Қан - құрамы мен физикалық-химиялық қасиеттері салыстырмалы тұрақты биологиялық сұйық. Қан, лимфа және ұлпа аралық сұйық бүкіл дене торшаларын, ұлпаларын шаймалап жататындықтан олар организмнің ішкі сұйық ортасы деп аталады. Бір торшалы қарапайым организмдер сыртқы ортадан қажетті заттарды бүкіл денесі арқылы қабылдап, керексіз ыдырау өнімдерін сол арқылы бөліп отырады. Ал жоғары сатыдағы жануарларда мұндай мүмкіндік жоқ. Олардың сыртқы қабығының рөлін орын- дайтын терісі қоршаған ортадан қажетті заттарды сіңіре алмайды. Сондықтан жануарлар организмнің торшалары сыртқы ортамен қан арқылы байланысады. Бірақ қан тамырлардан шықпайды да, торшалармен тікелей

жанаспайды. Организм торшалары қан құрамынан пайда болатын торша аралық сұйықпен, немесе лим- фамен ғана жанасады. Сол себепті лимфа мен ұлпа аралық сұйық шын мәнісіндегі организмнің ішкі ортасы болып саналады, ал қан тек шартты түрде ішкі ортаға жатқызылады.

Қан арқылы торшалар мен ұлпаларға қажетті қоректік заттар мен оттегі жеткізіліп, олардан зат алмасу нәтижесінде пайда бол- ған қажетсіз ыдырау өнімдері шығарылып отырады. Бұл тұрғыда қан тасымалдаушы қызмет атқарады. Мысалы, қан торшаларға глюкоза, амин қышқылдары, май, минералды заттар, дәрмендәрі- лер, су және оттегі сияқты заттарды жеткізіп, одан несепнәр (мо- чевина), несеп қышқылы, аммиак, көмір қышқылы сияқты ыды- рау өнімдерін алып шығады да, оларды бөлу мүшелеріне (бүйрек, тер безі, өкпе, т.б.) жеткізеді.

Токтаусыз айналымда болудың арқасында қан денеде жылу- дың біркелкі таралуына мүмкіндік береді де, жылу реттеуші қызмет атқарады. Қанның жәрдемімен жылудың артық мөлшері тері арқылы сыртқы ортаға бөлінеді.

Әртүрлі мүшелер мен торшалардың әрекеті кезінде түзілген өнімдерді, ішкі секреция бездерінде пайда болған биологиялық белсенді заттарды (гормондарды) тасымалдап, қан организм торшаларын, ұлпаларын, мүшелерін өзара байланыстырады, демек, байланыстырушы - коррелятивтік қызмет атқарады.

Қанға қорғаныстық қызмет те тән. Ол қан құрамында лейко- циттер (ақ түйіршіктер) мен әртүрлі қорғағыш денелердің болуы- на байланысты. Лейкоциттер фагоцитоз процесіне бейім келеді де, қорғағыш (антиденелер) денелер (агглютинин, преципитин, антитоксин, гемолизин, т.б.) организмге өткен микробтарды, олар бөлетін уытты заттарды (токсиндерді) залалсыздандырып, бөгде белоктарды ыдыратады, сөйтіп организмге түрлі ауруларға қарсы тұра алатын қабілет - иммунитет береді [4].

Ағзаның әр түрлі жүйелерінің қызметін зерттеу кезінде жануарлардан қан алып, оны зерттеу әдістері қолданылады. Жоғарыда айтылғандарға орай, эстроз ауруына шалдыққан қойлар қанының морфологиялық көрсеткіштерін анықтауды алдымызға мақсат қойдық.

Зерттеу материалы және әдістер. Эстрозбен зақымдалған қойларды зерттеуді қой бөгелегінің жаз кезіндегі даму барысында өткіздік. Жануарлардан қанды ауру кезінде және емнен кейін 30 күннен соң алдық. Зерттеу үшін екі топ құрылды. Бірінші бақылау тобы, екінші ауру жануарлар тобы. Жануарлардың қанының морфологиялық құрамын зерттедік.

Қанды күре тамырдан алдық. Ол үшін малды қимылдамайтындай етіп бекемдеп, теріні тазартып, қан алатын тамырды бас бармақпен баса ұстадық немесе жгутпен тартып, қыстық. Қан тамырға жиналып, тамыр анық көрінді. Арнайы стерильденген инемен тері мен тамырды көлбей тестік. Қан аға бастағанда инеге таза ыдысты тосып, керекті мөлшерде қан алдық.

Олардың ішінде 1-ші топ бақылау ретінде қалдырылды, 2-ші топқа Дектомакс препараты нұсқауына сәйкес еңгізілді. Әр топта 10 бас қойдан болды.

Қанның морфологиялық көрсеткіштерін Орал қаласында орналасқан Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университетінің «Ветеринарлық клиникасында» жүргізілді.

Эритроциттер және лейкоциттер саны микроскоп және Горяев санау камерасы арқылы анықталды. Эритроциттерді санау кезінде қанды пробиркалар ішінде араластырғыш сұйылтқыш сұйықтықпен араластырдық. Ол үшін 4 мл 3%-к хлорлы натрий ерітіндісі бар Флоринский пробиркасына 0,02 мл қанды Сали гемометрінен (1 : 200 ара қатынаста араласқан қан) пипетка көмегімен құямыз және араластырамыз. Пастеровский пипеткасымен араласқан қанды алып, санау камерасын толтырамыз. Ол үшін алдын ала Горяев камерасының бүйір сызықшаларына жабынды әйнекті қойып,

сақиналар пайда болғанша жанастырамыз. Алдымен, пипеткадан мақта тампоны көмегімен араласқан қанның алғашқы 3 тамшысын жойып аламыз, ал кейінгі тамшыны жабынды әйнектің шетіне жақын орналасқан санау камерасының ортаңғы сызығына тамызамыз. 2-3 минут уақытта күтеміз де, микроскоп астында сол жақ жоғарғы үлкен квадраттағы (16 ұсақ квадраттарға бөлінген) эритроциттерді, кейін тор диагоналындағы (барлығы бес үлкен квадрат) төрт үлкен квадраттарды санаймыз. Эритроциттер санын $X = A \times 1010$ формуласы бойынша анықтадық. Мұндағы: X – 1 мл қандағы эритроциттер саны; A – бес үлкен квадраттарда саналған эритроциттер саны.

Лейкоциттерді санау кезінде пробиркаға 0,4 мл Тюрк сұйықтығын және 0,02 мл қанды Сали гемометрінен (1 : 20 ара қатынаста араласқан қан) пипетка көмегімен құямыз. Пастеровский пипеткасымен қанды алып, санау камерасын толтырамыз. 2-3 минуттан соң микроскоп астында Горяев торында қосымша сызықтары жоқ және 4 квадраттан тұратын топ құрған 100 үлкен квадраттардағы лейкоцит клеткаларын санаймыз. Лейкоциттер санын келесі формула бойынша анықтадық: $X = 50 \times A$, мұндағы: X – 1 мкл қандағы лейкоциттер саны; A – 100 үлкен квадраттарда саналған лейкоциттер саны. Эритроциттер және лейкоциттер санау кезінде аталған әдістемені Б.В. Уша, И.М. Беляков, Р.П. Пушкарёв [5] сипаттаған Н.М. Николаев бойынша жасадық.

Гемоглобин құрамын гемоглобин-цианидті әдіспен (М.Л. Пименова, Г.В. Дербиз анықтадық. 5 мл трансформирленген ерітіндіге 0,02 мл қан қосып, жақсылап араластырдық, 10 минуттан соң бос сынамаға (трансформирлеуші ерітінді) қарсы кюветада жасыл жарық фильтрінде колориметрледік (толқын ұзындығы 500 – 560 нм). Кейін тәжірибедегі сынама секілді трансформирлеуші ерітіндімен араластырмай стандартты сынаманы да (гемоглобинцианидтің стандартты ерітіндісі) зерттедік.

Гемоглобиннің орташа құрамын жалпы белгілі әдіспен есептедік. Бір эритроциттегі гемоглобиннің орташа мөлшерін анықтау. Бір эритроциттегі гемоглобиннің орташа мөлшерін анықтау-үшін 1 мкл қандағы гемоглобин мөлшерін (немесе 1 литрдегі) пикограммен өлшенетін 1 мкл қандағы (немесе 1 литрдегі) эритроциттер санына бөледі. Бір эритроциттегі гемоглобиннің орташа мөлшерін пикограммен өлшейді. Бір эритроциттегі гемоглобиннің орташа мөлшерін арнайы формула бойынша анықтауға болады: мұндағы БЭГОМ - бір эритроциттегі гемоглобиннің орташа мөлшері мг; Эр - 1 мкл қандағы (немесе 1 л) эритроциттердің саны. 1 мкл қандағы гемоглобин мөлшерін және сол мөлшердегі эритроциттер санын біле отырып, бір эритроциттегі гемоглобин мөлшерін анықтау қиынға соқпайды.

Кейбір патологиялық жағдайларда қан құрамындағы эритроциттер мен гемоглобиннің арақатынасы бұзылуы мүмкін. Эритроциттердің гемоглобинмен қанығу дәрежесі төмендейді. Бұл кезде қанның түсті немесе реңдік көрсеткіші деп аталатын шартты шаманы қолданады. Қанның түсті көрсеткіші – шартты пайыз бірлігімен белгіленетін эритроциттердің гемоглобинмен қанығу дәрежесі.

Қанның түсті көрсеткіші – шартты пайыз бірлігімен белгіленетін эритроциттердің гемоглобинмен қанығу дәрежесі. Оны анықтау үшін қалыпты гемоглобин мөлшерін пайыз бірлігімен 100 деп, ал эритроциттердің қалыпты санын 1 мм³ 5,0 млн деп алады да арнайы формула арқылы есептейді [6].

Зерттеу нәтижелері және талқылау. Қанды зерттеудің негізгі маңыздылығы сыртқы орта және организм арасындағы ерекше байланыстырушы қызметінің рөліне байланысты. Қан организмнің ішкі ортасы бола тұра, үнемі бүкіл органдар және ұлпалармен байланыса отырып, организмнің тіршілік процесі кезіндегі өзгерістерді сипаттайды. Сонымен бірге зерттеуге қолайлы және ыңғайлы жүйе болып табылады.

Гематологиялық көрсеткіштерді анықтау арқылы тәжірибедегі жануарлар организмнің қорғаныс жүйесінің активтілігі, зат алмасу процесстерінің бағыты мен

деңгейі, ішкі ортасының күйі жөніндегі бағалы және қажетті мөлшердегі объективті мәліметтер алуға болады

Зерттеу нәтижелері бойынша бақылау тобының қаны сәйкесінше физиологиялық қалыпты күйде болды. Инвазияланған жануарлардың эритроциттер саны және гемоглобин төмендеген. Лейкоциттер саны жоғарылаған. Қанның түсті көрсеткіші және гемоглобиннің орташа көрсеткіші өзгеріске ұшырамады. Емнен кейін 2-ші топтың жануарларында барлық өзгеріске ұшыраған көрсеткіштер 30 күннен кейін қайтадан физиологиялық қалыпты деңгейге келді.

Кесте 1 - *O. ovis* дернәсілдерімен инвазияланған қойлардың қанының морфологиялық құрамының көрсеткіштері

Көрсеткіштер	Топ	Дені сау және ауру жануарлар	Емнен кейін
Эритроциттер, млн/мкл	1	7,3±0,12	7,5±0,1
	2	6,7±0,3	7,4±0,1
Лейкоциттер, тыс.	1	7,6±0,1	7,3±0,2
	2	9,2±0,2	7,2±0,1
Гемоглобин, г%	1	8,4±0,3	8,6±0,2
	2	7,1±0,3	8,5±0,2
Қанның түсті көрсеткіші	1	0,38	0,37
	2	0,38	0,36
Гемоглобиннің орташа құрамы	1	11,2	11,4
	2	11,3	11,3

Қорытынды. Зерттеу нәтижелері бойынша бақылау тобының қаны сәйкесінше физиологиялық қалыпты күйде болды. Инвазияланған жануарлардың эритроциттер саны және гемоглобин төмендеген. Лейкоциттер саны жоғарылаған. Қанның түсті көрсеткіші және гемоглобиннің орташа көрсеткіші өзгеріске ұшырамады. Емнен кейін 2-ші топтың жануарларында барлық өзгеріске ұшыраған көрсеткіштер 30 күннен кейін қайтадан физиологиялық қалыпты деңгейге келді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Акбаев М.Ш., Василевич Ф.И., Р.М.Акбаев, Водянов А.А., Косминков Н.Е., Пашин П.И., Ятусевич А.И. Паразитология и инвазионные болезни животных. 3-е издание, переработанное и дополненное. М., «КолосС». 2008.

2 Абуладзе К.И. и др. – Паразитология и инвазионные болезни сельскохозяйственных животных. М., «Колос», 1982, 1990.

3 Несипбаев Т. Физиология человека и животных в вопросах и ответах. Учебник. - Алматы, КанНАУ, 2006.- 475 с.

4 Байбуриев, М. В. Распространение эстрога овец и экономический ущерб от него на юге Казахстана / М. В. Байбуриев // Тр. / Каз. НИВИ. — Алма-Ата, 1986.-С. 7-12.

5 Уша Б.В., Беляков И.М., Пушкарев Р.П. Клиническая диагностика внутренних незаразных болезней животных. - М.: Колос, 2004. - 495 с.

6 Пименова Л.М., Дервиз Г.В. Об определении концентрации гемоглобина в крови унифицированным гемиглобинциангидридным методом с использованием ацетонциангидридного трансформирующего раствора // Унифицированные методы клинических лабораторных исследований. - 1974. -№6. - С.63-113.

РЕЗЮМЕ

В статье даны результаты исследования морфологического состава крови при эстрозе овец. Результаты исследования показывают что у инвазированных животных идет понижение количества эритроцитов и гемоглобина и повышение лейкоцитов. Цветовой показатель крови и общее содержание гемоглобина без изменений.

RESUME

The article presents results of a study of the morphological composition of the blood in Estrosi sheep. The results of the study show that the infested animal is a decrease the number of red blood cells and hemoglobin, and an increase of leukocytes. The color indicator of blood and total hemoglobin without change.

Р. Ғ. Күнділда, студентка

К. Ж. Кушалиев, д.в.н., профессор

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ПАТОМОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ОРГАНАХ ТЕЛЯТ ПРИ ТОКСИЧЕСКОЙ ДИСПЕПСИИ В КХ «АРЫСТАНОВ»

Аннотация

Бұл мақалада токсикалық диспепсия кезінде бұзаулардың паренхиматозды ағзаларында патологиялық өзгерістерге тән сипаттама берілген: бауырда белокты дистрофия, ұлтабарда катаралды геморрагиялық қабыну, катаралды геморрагиялық энтерит.

Бұзау өлімін болдырмау үшін жеке шаруашылықтарда токсикалық диспепсияны алдын алу және емдеу үшін ұсыныстар берілген.

Кілт сөздер: диспепсия, бұзау, патологиялық өзгерістер, көрініс, диагноз.

Кіріспе. В последние годы безобидное расстройство желудка у новорожденного скота, именуемое диспепсией, преобразовалось в опасное заболевание под названием "Токсическая диспепсия телят" [1]. Стремительное течение болезни и высокая частота летальных исходов приносит колоссальные убытки в основном крестьянским хозяйствам по разведению животноводства [2]. Токсическая диспепсия телят - болезнь, чей прогноз в большинстве случаев неблагоприятен. Без своевременного лечения телята погибают, поэтому важно не пускать течение болезни на самотек и при первых симптомах начинать интенсивное лечение и профилактику заболевания [3].

Причины возникновения токсической диспепсии

Ветеринары называют несколько причин вспышек болезни. В первую очередь страдают диспепсией телята, выкармливаемые молозивом с недостаточной жирностью.

Гипотрофия телят вызывает появление диспепсии даже при наличии качественного молозива. Новорожденные с низким весом не способны переварить суточную норму питания, вследствие чего начинаются диспептические изменения в желудке [4]. Накапливаемые токсины отравляют кишечник и, впоследствии, весь организм.

Кроме того, грязная посуда для кормления и антисанитария во время родов способствует заражению желудка болезнетворными бактериями и провоцирует заболевание [5].

Болезнь неизвестной этиологии развивалась в среднем в течение 3 дней после рождения телят клеточного содержания рисунок 1, в КХ Арыстан клинические признаки диспепсии телят характеризовались нарушением водно-солевого баланса, появлением поноса, дрожи в конечностях. Больные животные начинали обнюхивать собственный живот, пытаясь по нему ударить.

Ректальная температура понижалась, развивалась непрерывная диарея со зловонным запахом и обильной слизью. В конце заболевания, больные телята заваливались на бок и стремительно теряли силы.

Телята болели данным заболеванием течение года, наиболее тяжелые формы болезни наблюдалось с конца февраля по начало апреля.

С признаками острой диспепсии в течение 2 месяцев пало 12 голов, для установки диагноза проводили патанатомическое вскрытие 3 трупов телят. Вскрытие

проводили по методу Шоры, полной эвисцерации органов, описание патологоанатомических изменений органов проводили оформлением протокола вскрытия, ниже привели общее описание патизменений в паренхиматозных органах, так как изменения в органах телят в основном были одинаковы.

Рисунок 1- Клеточное содержание телят

Анамнез. Патологоанатомические изменения, труп 1 теленка средней упитанности, труп 2 телят тощей упитанности, глаза запавшие, шерсть взъерошен сухая, признаки обезвоживания организма.

Наружный осмотр.

I. Опознавательные признаки: труп теленка в возрасте 20 дней, средней упитанности, правильного телосложения, массой около 18 кг.

II. Трупные изменения: труп холодный, живот немного вздут. Окоченение выражено слабо. Трупные гипостазы с правой стороны.

Видимые слизистые оболочки: конъюнктивы правого глаза набухшая синюшно-красного цвета, левого глаза бледная.

Шерсть в области ягодиц хвоста испачкана жидкими фекалиями серо-грязноватого цвета.

Плевральная полость содержит около 100 мл красноватой жидкости (трупный транссудат). Плевра гладкая, блестящая, синюшного цвета.

Сердце округло овальной формы за счет расширения правого отдела. Сердечная мышца местами красно-сероватого цвета с незначительными точечными кровоизлияниями, дряблая. Эпикард гладкий блестящий.

Эндокард гладкий, блестящий, клапаны сердца эластичные местами полосчатые кровоизлияния. Кровь в левом предсердии сердца свернувшаяся в виде сгустка крови.

Сычуг полупустой, слизистая оболочка блестящая, серовато-красноватого цвета, отечная, усеяна мелкими точечными кровоизлияниями, покрыта слизью рисунок 2.

Рисунок 2- Катарально-гемморрагическое воспаление сычуга

Тонкий кишечник. Двенадцатиперстная, тощая и подвздошная кишки умеренно наполнены полужидкой массой желтоватого цвета, слизистая оболочка местами набухшая, местами отечная, темно-красноватого цвета и покрыта слизью. В отдельных участках тонкий кишечник вздут в результате переполнения газами.

В толстом отделе кишечника содержимое желто-коричневого цвета, слизистая оболочка бледно-серого цвета, с розоватым оттенком, блестящая.

Мезентериальные лимфатические узлы увеличены незначительно, на набухшие, на разреза серовато-красного цвета, пронизаны кровоизлияниями.

Брюшная полость содержит около 250 мл красноватой, прозрачной жидкости, положение органов анатомически правильное, брюшина влажная, гладкая, блестящая светло-красного цвета.

Плевральная полость содержит около 120 мл красноватой жидкости (трупный транссудат). Плевра гладкая, блестящая, синюшного цвета.

Селезенка плотная, полнокровная темно-красного цвета, с незначительным наличием точечных кровоизлияний под капсулой. Соскоб незначительный.

Легкие светло-розового цвета, тестоватой консистенции, с поверхности разреза стекает светлая пенная жидкость. Бронхи светло синюшного цвета, содержит незначительное количество пенистой жидкости. Бронхиальные и средостенные лимфатические узлы без видимых изменений.

Печень не увеличена, кровенаполнена, дрябловатой консистенции, неравномерно окрашена, чередуются с участками светло серого или серо-желтого цвета. Желчный пузырь незначительно растянут заполнен разжиженной светло зеленоватой желчью.

Почки не увеличены границы между корковым и мозговым слоем не стерты, лоханка четко заметна.

Патологоанатомический диагноз.

1. Острый катарально-геморрагический энтерит.
2. Острое серозно-геморрагическое воспаление мезентериальных лимфатических узлов.
4. Острая застойная гиперемия и зернистая дистрофия печени.
5. Точечные кровоизлияния под капсулой селезенки.
6. Катарально-геморрагическое воспаление сычуга.
7. Острая застойная гиперемия и отек легких.

Заключение. На основании анамнестических данных, клинических признаков и результатов патологоанатомического вскрытия следует заключить, что теленок пал от токсической диспепсии.

Лечение токсической диспепсии. Исключительно комплексный подход к лечению позволяет добиться положительных результатов. Во время болезни телят кормят каждые 5-6 часов молозивом хорошего качества от здоровой коровы. Диспепсия телят обезвоживает организм, поэтому для поддержания водного баланса телят выпаивают физраствором или гидролизинном.

В качестве бактериологического лекарства применяют витаргин, сульфат гентомицина либо другие препараты, назначаемые ветеринаром.

Токсическая диспепсия телят - коварное заболевание, поджидающее поголовье неаккуратных фермеров, пренебрегающих санитарными правилами. Однако дисциплинированное отношение работников фермы к своей работе, неуклонное следование выработанной схеме ухода за телятами поможет оградить хозяйство от этой болезни и сберечь телят.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Аликаев В.А. Болезни молодняка // Внутренние незаразные болезни с.-х. животных. -М., 2005. -С. 454-476;
- 2 Бурлуцкий В. А. и др. Методические указания к выполнению курсовой работы по внутренним незаразным болезням сельскохозяйственных животных / Бурлуцкий В. А., Эленшлегер А. А., Старикова Н. И. и др. -Барнаул: АГАУ, 2003.-43 с.;
- 3 Гительсон С. С. Желудочно-кишечные расстройства у новорожденных животных. М.:Колос, 1974. - с. 34-36;
- 4 Жаров В.П. Патологическая анатомия с\х животных М.:Колос, 1989. - с. 34-36;
- 5 Полушин Г. В. и др. Лечение и профилактика новорождённых телят при диспепсии. М.: Агропромиздат, 1999. - с. 20;

РЕЗЮМЕ

В данной статье приводятся патоморфологические изменения в паренхиматозных органах телят при токсической диспепсии, характерное описание органов: белковая дистрофия печени, катарально геморрагическое воспаление сычуга, катарально-геморрагический энтерит.

Рекомендации по профилактике и лечению токсической диспепсии в условиях крестьянских хозяйств по предотвращению падежа телят.

RESUME

This article describes pathological changes in parenchymal organs of calves at toxic dyspepsia, characteristic description bodies: protein liver, hemorrhagic catarrhal vospolenie rennet, catarrhal-hemorrhagic enteritis. Recommendations for prevention and treatment of toxic dyspepsia in a farms to prevent the mortality of calves.

Ж. Н. Махимова, магистрант

З. А. Зинуллин, а.ш.ғ.к., доцент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ЖАСАНДЫ ОРТАДА ARTEMIA SALINA ШАЯНШАЛАРЫН КУЛЬТИВТЕУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЖАСАҚТАУ

Аннотация

Бұл мақалада ерте заманнан бергі келе жатқан Батыс Қазақстан облысындағы тұзды көлдердегі ескекаяқты шаяншаларының күні бүгінге дейінгі бар екендігі анықталғандығы жөнінде айтылған. Топырақ құрамынан іріктеп алынған шаяншаларлардың микроскопиялық кескіндері келтіріліп, оны анықтау барысында жүргізілген зерттеу нәтижелері келтірілген.

Кіот сөздер: *Артемия салина (Artemia Salina), циста, инкубация, аэрация, культивтеу технологиясы, Вейс аппараты.*

Ван Стэппеннің мәліметтері бойынша, *Artemia salina* ресми түрде жойылған түр болып есептеледі. Бұл атаумен жойылып кеткен британдық Ливингтон көлінде тіршілік еткен шаяншалараталған. Ол биологтардың, дәлірек айтқанда 1758 жылы Карл Линней жіктеген артемиялардың алғашқы түрі болатын. Қазіргі кезде барлық еуропалық артемияларға бұл атау берілген [1].

Д. Гаджардо, Т.Ж. Абатзопуолос, И. Каппас және Ж.А. Биатмоа мәліметтеріне сүйенсек, *Artemia salina* тұқымы айқын теңестірілген бес даражынысты түрден тұрады. Олардың үшеуіамерикалық континентте (*A.monica*, *A.frariciscana*, *A.persimilis*), біреуі – Жерорта теңізінде (*A.tunisiana*) және соңғысы Иранда (*A.urmiana*) кездеседі. Сонымен қатар, Еуропа, Азия және Африкада уақытша *A.partenogenetica* таксономиялық терминімен біріккен қосжынысты артемия популяциясы да кездеседі, бірақ олардың айтарлықтай генетикалық айырмашылықтары бар. Бұл үлкен топта белгілі бір жағдайда еркек артемияларды генерациялайтын популяциялар бар (мысалы, сиваштық популяцияда 1:1,1 арақатынасында). Басқа популяциялар еркек артемияларды өте сирек және аз мөлшерде шығарады [2].

Қазіргі таңда бұл ескек аяқты шаяншалар әлемдік аквакультура өндірісін дамытуда маңызды элемент болып табылады. Балық өсіру өнеркәсібінде бұл шаяншалар өте танымал қорек болып келеді. Артемиялар– балық өсіру зауыттары мен фермаларында өсірілетін өнеркәсіптік балық шабақтары мен асшаянға ең жақсы, құндылығы жоғары азық. Шаяншаларды тамақ өнеркәсібінде, ауыл шаруашылығында, косметикада және фармакологияда қолдану қарқындылығы күн санап артуда. Артемия цисталарын әлемдік тұтыну деңгейі 1 жылда 2000 тоннаны құрап отырғаны белгілі болған. Соңғы екі онжылдықта аквакультурадаартемиялардың азықтық қажеттілігі жылына 5-10%-ғаартып отыр, болашақта да бұл көрсеткіштің одан әрі жоғарылайтыны белгілі [3].

Бүкіл әлем биологтарының пайымдауынша, артемия салина шаяншаларын зерттеу жұмыстары болашақта денсаулық сақтау саласын жақсартуда үлкен мүмкіншіліктерге алып келеді. Себебі бұл шаяншалардың цисталары – тіршіліктің негізі болып келетін ерекше тазаақуызға бай.

Біздің еліміздегі барлық дерлік тұзды көлдерде *Artemia salina* шаяншалары кездеседі. Бірақ Қазақстанда осындай «ғажап-шикізатқа» назар аударылып, дұрыс

қолданыс табылмауда. Осының салдарынан олардың жұмыртқалары заңсыз түрде шекарадан Қытай, Корея, Таиланд және Ресей елдеріне шығарылуда. Сондықтан да табиғаттың берген сыйына дұрыс қолданыс тауып, тұзды көлдерді сақтап қалуымыз керек. Себебі тұзды көлдер *Artemia salina* шаяншаларының тіршілік ету ортасы ғана емес, сонымен қатарол көлдердің үлкен емдік қасиеті бар. Артемия науплийлері (жаңа пайда болған шаянша дернәсілдері) – ақуызға бай, балық шабақтарынаарналған ауыстырылмайтын бастапқы қорек. Декапсуляцияланған жұмыртқалар мен ересек шаяншалар – аквариумдық шаянтәрізділерге, есейген, үлкен балықтарға өте күшті азық.

Артемияның негізгі азықтары: біржасушалы балдырлар, қарапайымдылар және азықтық дрожьлар.

Е.Г. Бойко және Н.А. Саукованың мәліметтеріне сүйенсек, артемиялар тұздылығы 300 промилле (1 литр суға 300 грамм тұз) хлоридті, сульфатты және карбонатты суларда тіршілік етеді. Біраз уақыт олар тұщы суларда да тіршілік ете алады, осыған байланысты артемияларды аквариумдық балықтарға тіріазық ретінде қолдануға болады. Артемиялар суда көп мөлшерде оттегінің болуын қажет етпейді. Ересек артемиялар үшін оттегінің табалдырықты мөлшері 1 л суға 0,5 мг болса, науплийлер үшін 0,3 мг. Шаяншалар 2 сағатқа дейін анаэробты (оттексіз) ортада да тіршілік ете алады [4] .

Н.А. Зиновьева, Е.А. Гладырь, Л.К. Эрнст және Г. Бремнің мәліметтеріне сүйенсек, артемияларды өсірудің қарапайым және ыңғайлы жолы Вейсаппаратын (4-сурет) қолдану болып келеді. Вейсаппараты сияқты құрылғыны тұрмыс жағдайында 2-3 литрлік пластикалық бөтелкеден жасауға болады (сурет 1). Бөтелкенің түбін қақпақ ретінде қолдану үшін кесіп алады. Қақпаққа тесік жасап, одан ауа берілуге арналған түтік өткізеді. Үздіксіз өндіру үшін штативке бір немесе бірнеше бөтелке орнатылады. Науплийлерді іріктеп алу сифон түтік немесе бөтелке тығынына орнатылған түтік арқылы жүзеге асады. Науплийлердің шығуы үшін оңтайлы температура 28°C, алайда ол жылдам және жұмыла 30-31°C-та жақсы шығады [5].

Сурет 1 - Вейс аппараты

Artemia Salina шаяншаларын күздің соңғы айларында тұзды көлдердің жағалауына толқын шығарып тастаған кезде жиналады. Жұмыртқа жәшікке жиналып кафедра зертханасына жеткізіледі, содан соң (топрақтан, ракушкадан, балдыр шөптерден) тазартылады.

Жұмыртқалар тазалау әдісі су арқылы арнайы құралдармен, насоспен, сеткалық цилиндрлермен жабдықталған құрылғылармен орындалады. Арнайы құралдарда жұмыртқалардың шамамен 90% тазаланады. Қалған 10% жұмартқасы келесі тәсілмен тазартылады. Ол үшін 10% NaCl ертіндісіне + 5:1 глицерин араластырып Вейс аппаратының арнайы құрылғыларына құйылады содан соң 5 минут бойы компрессор арқылы ауа беріледі. 10 минуттан кейін жұмыртқа ертіндінің бетіне шығады. Ал қалдығы төменгі кран арқылы шығарылады. Кейін құрылғы қайтадан сумен толтырылып жұмыртқалар біртіндеп түбене тұнады, қабықтары судың бетінде қалады және алып тасталынады. Тазаланылған жұмыртқаларды сеткалық капрон қапшыққа салып сақтайды және активациялайды. Жұмыртқалардың активациясы науплийлер (личинка) жұмыртқа қабығын жарып шығу үшін арналған процесс. Жұмыртқалардың активациясы келесі тәсілмен жасалады: 1) Дымқылдықты жою үшін жұмыртқаларды 12%-дық NaCl ертіндісіне салып 2 сағат арасында сонда ұстайды. 2) Жұмыртқаларды жәшікке немесе полиэтиленді қапшыққа салып температурасы 0-5°C стеллажда сақтайды. Жұмыртқалардың активациясы 2-3 айдан кейін басталады.

Басында *Artemia Salina* шаяншаларын лабораторияда органикалық әйнектен жасалған сиымдылығы 100 литрлік аквариум типтес арнайы бассейнде ұстау технологиясы қалыптанады, содан соң шаяншаларды сиымдылығы 3 м³ тұзға төзімді бетон бассейнде ұсталады. Осы уақыт арасында бассейн суы үш рет ауыстырылады. Тазаланған бассейнде 1м³ суға 40-50кг ас тұзды қосу арқылы ертінді дайындалып құйылады. Содан соң 1 м³ дайындалған ертіндіге 500-600гр артемия салынады. 1-5 тәулік өткен соң науплийлер пайда бола бастайды, 10-20 тәулік өткен соң 10-350C температурада олар ересек күйге айналады, жылдам өседі. 1 шаяншадан 140-180 науплийлер өсіп шығады.

Б.Т. Муслимованың мәліметтері бойынша, артемияның жұмыртқасын тазалауды тығыздық принципіне сүйене отырып жасайды [6] .

1. Жиналған артемияның жұмыртқасын ыдысқа (рапаға) 300% NaCl ерітіндісіне салып, 10-15 минут шайқайды. Сол кезде ауыр заттар (тас, құм, т.б. заттар) су түбіне шөгіп, ал жеңіл заттар (құстардың қауырсыны, шөп-шалаң), артемияның жұмыртқасымен бірге су бетіне қалқып шығады.

2. Тазартудың келесі сатысында артемияның жұмыртқаларын тұзды судан сүзіп алып, тұщы суға салады. Оны 10-15 минут шайқайды. Сол кезде өмірге қабілетті артемияның жұмыртқалары су түбіне шөгіп, қалған шөп-шалаң, құстардың қауырсыны, артемияның бос жұмыртқасының қабығы су бетіне қалқып шығады. Оны сүзгішпен сүзіп алып тастайды.

3. Келесі үшінші сатысында тұщы судан шыққан артемия жұмыртқаларын қайта қалпына келтіру үшін, жұмыртқалардың сыртындағы тұщы су жұғынын кетіру үшін тұздылығы 300% NaCl ерітіндісіне 24 сағатқа салады. Өйткені тұщы суда метаболизм процесі басталуы мүмкін.

4. Артемияның жұмыртқасын кептіру. Кептіргіште кептіру кезінде сулылығы 10% дымқыл күйде кептіру керек. Температурасы (-10°C) тоңазытқышта ұзақ мерзімге дейін сақтай беруге болады.

Ең алдымен күздің соңғы айында артемия шаяншалары бар деген Батыс Қазақстан облысы аумағыны топырағы жәшікке салынып жиналп әкелінді. Зертханаға әкелінген топырақтан 3 түрлі сынама алынды. Олар 1) Тайпақ ауданындағы Азнауи көлі. 2) Бөкей Ордасы ауданындағы Аралсор көлі. 3) Бөкей Ордасы ауданындағы Саралжын көлі. Арнайы орта ретінде NaCl ерітіндісі дайындалып, оған топырақ салынды. Арнайы аэрация үшін ауа компрессоры қосылып, жарық, жылу беріліп тұрды. Осылайша 3 күн өткеннен кейін 3 түрлі сынамадан нәтиже шыға бастады. Бірінші сынамада артемия байқалмады, екінші сынамада байқалды, яғни топырағы, қоқыстары

ыдыс түбіне шөгіп, ерітінді бетіне шаянша цисталарының қабықтары қалқып шықты, ал ортанғы бөлігінде цисталары бар екендігі анықталды. Ал үшінші ең негізгі жаңалықтың бірі болды, осы сынамада бар бірақ өте аз көлемде екендігі байқалды. Мұның өзі біз үшін жаңалық болды, себебі Саралжын көлі тарихы тереңде жатқан еш сусыз, бұрынғы заманда құрғап кеткен көлдердің біріне жататын еді. Яғни осыдан түйетініміз артемия ерте замандағы динозаврлар замандасы екендігі расталғандығында.

Сурет 2 - Зерттеу сызбанұсқасы

Осы нәтижені микроскоппен анықтап қарағанда цисталар қоңыр түсті, дөңгелек болып көрінді. Әдетте, артемия цисталары оқулықтарды қоңыр – қызыл, қызғылт деп көрсетілсе, бұл сынамада яғни ертеден топырақ астында сақталып қалғандығы дәлел бола алады. Кейінірек, топырақ арасынан шаянды анық бөліп алу үшін қолдан Вейс аппараты жасалынды. Зертханалық жағдайда тұздылығы 5 %, 8 %, 12 % болатын жасанды орта дайындалды. 100 мл көлеміндегі осындай әртүрлі ортаға Artemia salina шаяншаларының жұмыртқалары салынды. Барлық зерттеу ортасы бірдей мөлшерде жарықпен және оттегімен қамтамасыз етілді. Artemia salina шаяншалары цисталарынан науплийлер пайда болу мерзімі бойынша қолайлы орта таңдалды. Оның нәтижесі 2-кестеде көрсетілген.

Кесте 1 - Әр түрлі тұздылықтағы суда артемиялардың тіршілік ету мүмкіндіктері

№	Тұзды ерітінді	Байқалған өзгерістер
1	5%- дық ерітінді	артемиялар пайда болған жоқ, ерітінді лайлы
2	8%-дық ерітінді	артемиялар көп мөлшерде өсіп шықты, олардың қабығы судың барлық биіктігінде қалқып жүр
3	12%-дық ерітінді	ешқандай өзгеріс байқалмады, алғашқы күйіндегідей тұр

Қарастырылған ерітінділердің тұздылығы бойынша көрсеткіштері алшақ болғандықтан

5 %, 8%, 12 % тұздылықтағы ерітінділер дайындалып, жоғарыда сипатталғандай зерттелді. Алғашқы артемиялардың пайда болуы 3 күннен кейін байқалды. Жүргізілген зерттеулердің нәтижесі 3-кестеде көрсетілген.

Кесте 3 - Әр түрлі тұздылықтағы суда артемиялардың 3 тәуліктік инкубациядан кейінгі тіршілік ету мүмкіндіктері

№	Тұзды ерітінді	Байқалған өзгерістер
1	5%-дық ерітінді	ешқандай қозғалыс жоқ, артемиялар көрінбейді
2	8%-дық ерітінді	артемиялар жұмыртқаны жарып, судың барлық деңгейінде қозғалып жүр
3	12%-дық ерітінді	ешқандай өзгеріс байқалмады, алғашқы күйіндегідей тұр

Нәтижесінде артемиялардың өсуі үшін ең қолайлы тұздылық 8 % екендігі анықталды. Онда науплийлердің пайда болу мерзімі 3 тәулікті құрады.

Күз мезгілінде қазан айында Аралсор көлінен әкелінген *Artemia salina* шаяншалары жұмыртқаларынан науплийлер пайда болу мерзімі бойынша қолайлы орта таңдалған еді. Ол тұздылығы 8 % ерітінді болды.

Тұзды суларда оттегіге тапшылық болатындығын ескере отырып, артемиялардың суда еріген оттегінің көп мөлшерде болуын қажет етпейтіндігін байқауға болады. Ересек артемиялар үшін оттегінің табалдырықты мөлшері өте төмен – 1 л суда 0,5 мг, ал науплийлер үшін одан да төмен – 1 л суда 0,3 мг. Тіпті анаэробтық (оттексіз) ортада шаяншалар екі сағатқа дейін өмір сүре алады [4]. Зерттеу нәтижелері 4-кестеде көрсетілген.

Кесте 4 - Зертханалық жағдайда 8 % тұздылықта және Аралсор көлінің шаяншалардың жұмыртқадан ересек артемияға дейінгі даму уақыты

Даму кезеңдері	8 % ерітіндіде, күн
«Парашютші»	1-2
Науплий	3-10
Ересек артемия	13

Артемиялардың әр даму кезеңін микроскоппен қарау барысында байқалған ерекшеліктерді 10-суреттен көруге болады.

Сурет 3 - Аралсор тұзды көлінен табылған артемия цистлары.

Сурет 4 - Парашюттің қозғалысы. (микроскоппен қарағандағы көрініс).

Сурет 5 - Артемия инкубацияланған цисталары.

Осы нәтижелерге сүйене отырып, көлдегі артемия популяциясының өсуіне ең оңтайлы су тұздылығы 8 % екендігін көруге болады. Сондықтан табиғи су көзі болып табылатын Сарыөзеннен бастау алатын Ащыөзек бөгетін ашу керек. Сол жағдайда ғана Бөкей Ордасы ауданындағы Аралсор және Саралжын көлінің тұздылығы төмендеп, артемиялардың өсуі үшін оңтайлы жағдай орнап, тіршіліктің тағы бір түрінен айырылып қалу қаупінен құтыла аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Van Stappen, G. Zoogeography. Artemia: basic and applied biology / G. van Stappen. – Kluwer Academic Publishers, 2006. – P. 171-224.
- 2 Gajardo, G. Evolution and speciation. Artemia: basic and applied biology / G. Gajardo, T.J. Abatzopoulos, I. Kappas, J.A. Beardmore. – Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2006. – P. 225-250.
- 3 Клегг Д.С. Артемия: разнообразие среды обитания и биохимическая адаптация / Д.С. Клегг // Биоразнообразие артемии в странах СНГ: Совр. состояние ее запасов и их испол. Междунар. науч.-иссл. семинар.- Тюмень, 2004. — С. 129-141.

4 Бойко Е.Г. Цитогенетические исследования артемии некоторых озер юга Западной Сибири / Е.Г. Бойко, Н.А.Саукова // Новый взгляд на проблемы АПК (к конференции молодых ученых, декабрь 2002 года). — Тюмень, 2002.- С. 73-76.

5 Зиновьева Н.А. Введение в молекулярную генную диагностику сельскохозяйственных животных / Н.А. Зиновьева, Е.А. Гладырь, Л.К. Эрнст, Г. Брем. — М., 2008. — С.112.

6 Муслимова Б.Т. Артемия – балықтың негізгі қорегі [Текст] / Б.Т. Муслимова // Жаршы.— 2007.- №8.- 59-60 б.

РЕЗЮМЕ

Рассмотрено технология культивирование рачков *Artemia Salina* в искусственных условиях. Приведены первичные результаты исследовательских работ.

RESUME

It is shown technology cultivation of crawfishes of *ArtemiaSalina* in artificial terms. Primary results over of researchworks are brought.

А. Т. Токтамысова, магистрант

Ж. Ж. Рамазанов, магистрант

Н. Х. Сергалиев, биология ғылымдарының кандидаты, доцент

А. Н. Туменов, ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, магистр

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ЖАСАНДЫ ОРТА ЖАҒДАЙЫНДА ӨСІРІЛЕТІН ОРЫС БЕКІРЕСІ (ACIPENSER GUELLENSTAEDTII) ҚАНЫНЫҢ МОРФОЛОГИЯЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІ

Аннотация

Мақалада жасанды орта жағдайында өсірілетін орыс бекіресінің морфологиялық қан көрсеткіштерінің өзгерісі қарастырылған. Балықтардың физиологиялық жағдайы балықтар қанының құрамын зерттеумен сипатталады. Орыс бекіресінің морфометриялық көрсеткіштері алынған. Жасанды орта жағдайында өсірілетін, дене ұзындығы мен салмағы әртүрлі орыс бекірелерінің морфологиялық қан көрсеткіштері анықталған.

Кілт сөздер: *бекіретұқымдастары, морфологиялық көрсеткіштер, физиологиялық жағдай, эритроцит, лейкоцит, тромбоцит.*

Балық шаруашылығы – халық шаруашылығының балық аулау, тасымалдау, қорғау және өсірумен, өңдеумен, су өсімдіктерін жинаумен шұғылданатын саласы.

Қазіргі уақытта шет мемлекеттерде индустриалды аквакультура және балықтар үшін азық өндірісінің технологиясы жоғарғы қарқынмен дамуда. Қазақстанда бұл ғылыми-техникалық бағыт әлі де дамуды қажет етеді, ғылыми ұйымдар және өндірістер құнды бекіре балықтарын өсіруде тәжірибе жинақтауда, азық өндіру технологиясын меңгерген ғылыми ұйымдардың болмауы салдарынан бұл сала әлі де болса даму үстінде. Заманауи аквакультураның қазіргі басты мәселелерінің бірі - бекіре балықтары қанының көрсеткіштерін зерттеу арқылы балықтардың физиологиялық жағдайына баға беру болып табылады.

Жоғары сатылы омыртқалылар мен адамдардағы қанайналым жүйесі балықтардың қанайналым жүйесіне қарағанда көптеп зерттелді. Ихтиологиялық гематология саласы гематология салаларының ішіндегі жаңа бағытқа жатады.

Балықтар қаны терең зерттеу нысанасы ретінде салыстырмалы түрде соңғы он бес жылда ғана етене зерттеле бастады. Зерттеу нәтижелері медициналық және ветеринарлық гематология саласының дамуына үлес қосып, жаңа гематологиялық талдаудың жаңа әдістері әзірленді.

Қан әртүрлі факторлардың әсерінен болатын ағзадағы өзгерістерді көрсетеді. Ағзадағы зат алмасу процесімен тығыз байланысты.

Қан құрамы әдетте тұрақты және өте шектеулі диапазонда өзгеріп отырады. Оның құрамындағы кез-келген морфологиялық және химиялық өзгеріс ағзадағы патологиялық процестердің көрінісін тудырады [1].

Қанды зерттеудің негізгі әдістері морфо-физиологиялық, биохимиялық және иммунологиялық зерттеу әдістері болып табылады. Ең жиі қолданылатын морфологиялық және физиологиялық зерттеулер келесі параметрлерді анықтауда қолданылады: эритроциттердің тұну жылдамдығын, эритроциттер мен лейкоциттердің жалпы саны, гемоглобин мөлшері, лейкоцитарлы формула және т.б.

Морфологиялық зерттеулер мен қан клеткаларының арақатынасын жетік білу зерттеу жұмысында өте маңызды диагностикалық мәнге ие. Қан сыртқы факторлар әсерінен организмдерде болып отыратын өзгерістердің ішкі көрінісі болып табылады [2].

Қан жасушалары қызыл қан жасушалары (эритроциттер), ақ қан жасушалары (лейкоциттер) және тромбоциттерден тұрады. Олар бір - бірінен әртүрлі функциялары, формалары және мөлшерлерімен ерекшеленеді. Қан жасушалары соматикалық жасушалар сияқты белсенді мембранамен шектеледі яғни ядро және цитоплазма қалыптастырып, метаболикалық, энергетикалық және ақпараттық процестерге қатысатын биополимерлердің құрылымдық жүйесінен тұрады. Жасушалар ағзаның барлық жүйелерін қалыптастырушы және тірек қызметін атқарады.

Қан сұйық бөліктен – плазма мен формалы элементтерден (қызыл және ақ қан түйіршіктерден (эритроциттер, лейкоциттер) және тромбоциттер) тұрады. Қызыл қан жасушалары гемоглобиннен тұрады. Қан ұюығаннан кейін қалатын сұйықтықты сарысу деп атайды. Қан плазмасын 80% су, 18% ақуыз және басқа да еріген заттар 2% құрайды.

Қан жасушалары жалпы қанның үштен бір бөлігін құрайды. Соның ішінде ең көп мөлшерде кездесетіні – тыныс алу процесіне қатысатын (оттегі және көмірқышқыл газын тасымалдайтын, қорғаныш қызметін атқаратын) эритроциттер [3].

Балықтардың өмір сүру ұзақтығы эритроциттердегі ядроның санына байланысты. Балық эритроциттердің саны әр түрлі болып келеді. Сондықтан, 1 мл қанда сүйекті балықтарда – сазанда – 1,71 млн, бақтахта – 1,1-1,4 млн, шортанда 0,9-1,89 млн (тұщы суда), ал шеміршекті балықтарда 0,16-1,67 млн болады.

Лейкоциттердің балықтардың қанындағы мөлшері балықтардың жасына, жынысына тәуелді. Лейкоциттердің негізгі қызметі – қорғаныштық, яғни балықтардың негізгі иммундық жүйесіне жауап береді. Сол себепті түрлі инфекциялық аурулар кезінде лейкоциттердің саны артады. Лейкоциттердің көбеюі – лейкоцитоз, азаюы – лейкопения деп аталады.

Тромбоциттер ұсақ, сопақ, элипс тәрізді, қанның ұю процесіне қатысады. Қанның ұю уақыты тромбоциттердің жалпы санына кері пропорционалды болады. Тромбоциттар сонымен қатар балықтардың тыныс алуына қатысады [4].

Барлық бекіретұқымдас балықтарда қан жасушаларының морфологиясы бірдей болады.

Зерттеу жұмыстарын жүргізу барысында көптеген әдебиет көздері пайдаланылды [1-7].

Зерттеу әдістемесі. Зерттеу Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық – техникалық университетінің Ғылыми Зерттеу Институтының инженерлік бағыттағы биотехнологиялық зертхана базасының ғылыми зерттеу лабораториясында жүргізілді. Зерттеу объектісі ретінде орыс бекіресі (*Acipenser queldenstaedtii*) алынды [5]. Орыс бекіресінен 30 данадан 2 топ құрылды. Бассейндердегі су температурасы 21 С⁰, оттегі көрсеткіші 8 мг/л нормасында болды. Қан сынамасын алу 1 балықтан 60 секунд ішінде жүргізіледі. Зерттеу үшін балықтардан қан әртүрлі әдістер арқылы алынады: балықтың жүрегінен, желбезек немесе құйрық артериясынан медициналық шприц немесе пастер пипеткасының көмегімен. Қан алатын шприц немесе пипетка алдын ала гепарин ерітіндісімен шайылып алынады. Қан алатын жерді кілегейден мақтамен тазартып, 70 градусық спиртпен сүртеді.

Қанды оттегімен жақсы қамтамасыз етілген ортада алады, тамақтандырмаған балықтан аулап алғаннан кейін 5 – 10 мин ішінде алады. Егер бұл мүмкін болмай жатырса ауланған балықты бассейндерден шелектерге су алып, аэрациялап 1:10 қатынасымен орналастырады. Шелектердегі су құрамында анестетикалық

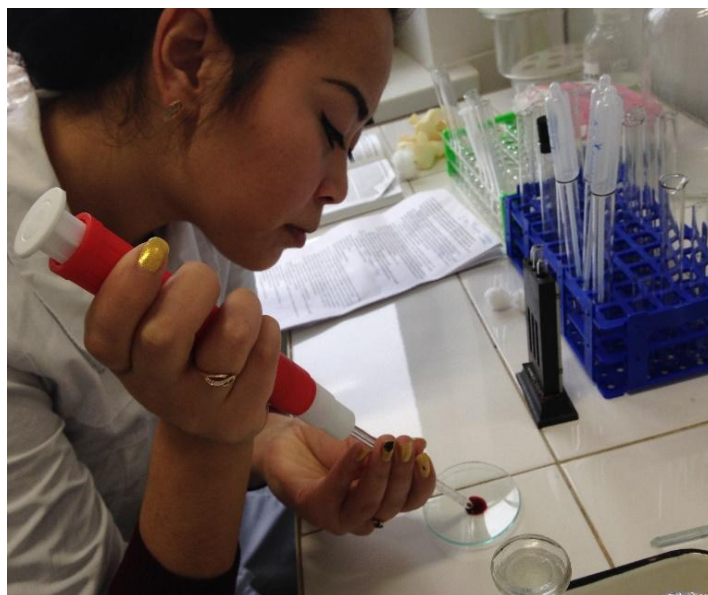
препараттар, яғни пропаксат 0-0,8 мг/л, хинальдин 25-30 мг/л т.б. болады (Тромбицкий 1988).

Қан алынған орынды қатты қысып басуға болмайды. Бір жерден бірнеше қайтара қан алуға болмайды. Талдауға алынатын қан сұйық әрі тұрып қалған болмауы керек.

Гемоглобин – эритроциттер құрамындағы тыныс алу пигменті. Оның ағзадағы мөлшерін г / л есептейді және гемоглабинді анықтау маңызды диагностикалық мәнге ие. Гемоглобинді анықтауда екі әдіс қолданылады: Сали мен цианметгемоглобиндік әдістер. Ең көп қолданылатын және ең қарапайым әдісі гемоглобинді Сали бойынша анықтау болып табылады.

Сали гемометрімен жұмыс бастамас бұрын құралдарды түгелдеп, қажетті ерітінділерді дайындайды.

Сали гемометрінің пипеткасына тұз қышқылы арнайы пипетканың көмегімен «2» белгісіне дейін құйылады. Сали гемометрінің капилярлық пипеткасымен 20 мкл қан алынып тұз қышқылына ақырын қосады. Пайда болған қоспаның беткі бөлігіндегі тұз қышқылымен қан алынған капиляр пипетканы үрлеп шаяды. Қоспаны шыны таяқшамен араластырып, 10 мин – қа қояды. Уақыт өткен соң дистелденген суды Салигемометрінің екі жолақтағы реңіне сәйкес келгенше тамшылатып құйып отырады. Ерітінді стандартты түтіктердегі сұйықтық түсіне дәл сәйкес келуі керек. Гемоглобин мөлшері дайындалған ерітінді құйылған пипетканың төменгі менискасымен есептеледі (грамм % г / л - мен көрсетіледі), 10% - 1 г / л - ге тең. Сали гемометрімен гемоглабин көрсеткішін анықтау барысы 1 суретте көрсетілген.

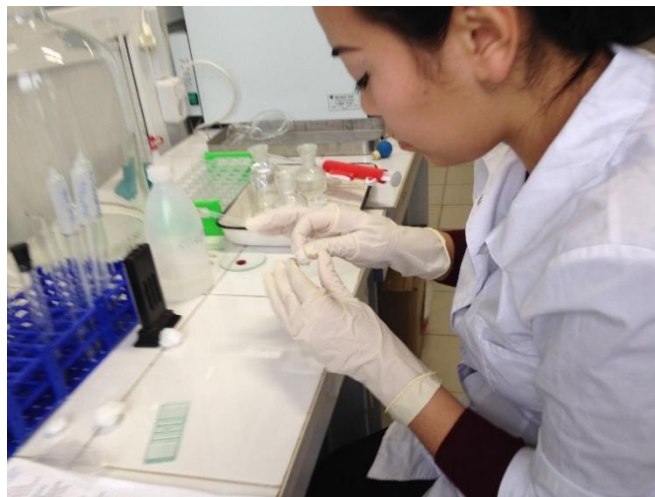
Сурет 1 - Сали бойынша гемоглабинді анықтау

Эритроцит саны балықтардың физиологиялық жағдайының маңызды көрсеткіші. Сонымен қатар балықтардағы анемияны да анықтайды. Горяев камерасы арқылы анықталады. Градиурленген пипетка көмегімен 4 мл Хендрикс ерітіндісін химиялық пробиркаға құяды, Сали гемометрінен пипеткамен қан алып пробиркаға құяды.

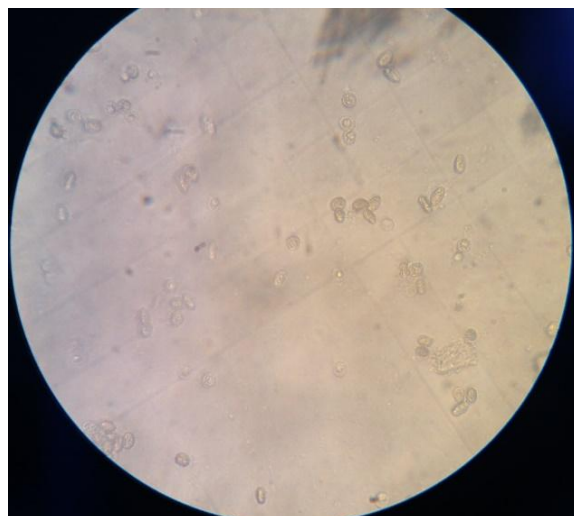
Hendrix ерітіндісін дайындау:

- Натрий сульфаты - 20 г, NaCl - 5 г, натрий цитраты тринатрий - 3 г мұзды сірке қышқылы - 100 мл, дистелденген су 1000 мл.

Жабын әйнегін Горяев камерасына қарай ньютон сақиналары шыққанша ысқылайды. Екі аймағынан ерітіндіні пипетка көмегімен тамшылатады. 1 – 2 мин кейін микроскоп астында 5 үлкен және 80 кішкене төртбұрышта диаганаль бойындағы эритроциттердің саны есептеледі. Горяев камерасымен жұмыс барысы және микроскоп астында Горяев торларында орналасқан эритроциттердің көрінісі 2 және 3 суреттерде келтірілген.

Сурет 2 - Горяев камерасында эритроциттерді есептеу

Сурет 3 - Эритроциттердің микроскоп астындағы көрінісі

Зерттеу жұмыстарының нәтижелері. Соңғы жылдары балық қанының құрамын зерттеулер балықтардың жалпы физиологиялық жағдайын зерттеуде және баға беруде қолданылып келеді. Жасанды орта жағдайында өсірілетін бекіретұқымдастары қанының морфологиялық көрсеткіштеріне зерттеу жүргізу балықтардың физиологиялық жағдайын сипаттайтын негізгі көрсеткіштердің бірі болып табылады [6].

Бастапқы зерттеу жұмыстары ретінде морфологиялық қан көрсеткіштері (эритроциттердің жалпы саны мен гемоглобин мөлшері) анықталды. Балықтардың негізгі морфометриялық көрсеткіштері (ұзындығы мен салмағы) анықталып алынған

қан көрсеткіштерімен салыстырылды. Орыс бекіресі (*Acipenser queldenstaedtil*) жасанды орта жағдайында өсіруге бейімделген бекіретұқымдастарына жатады [7].

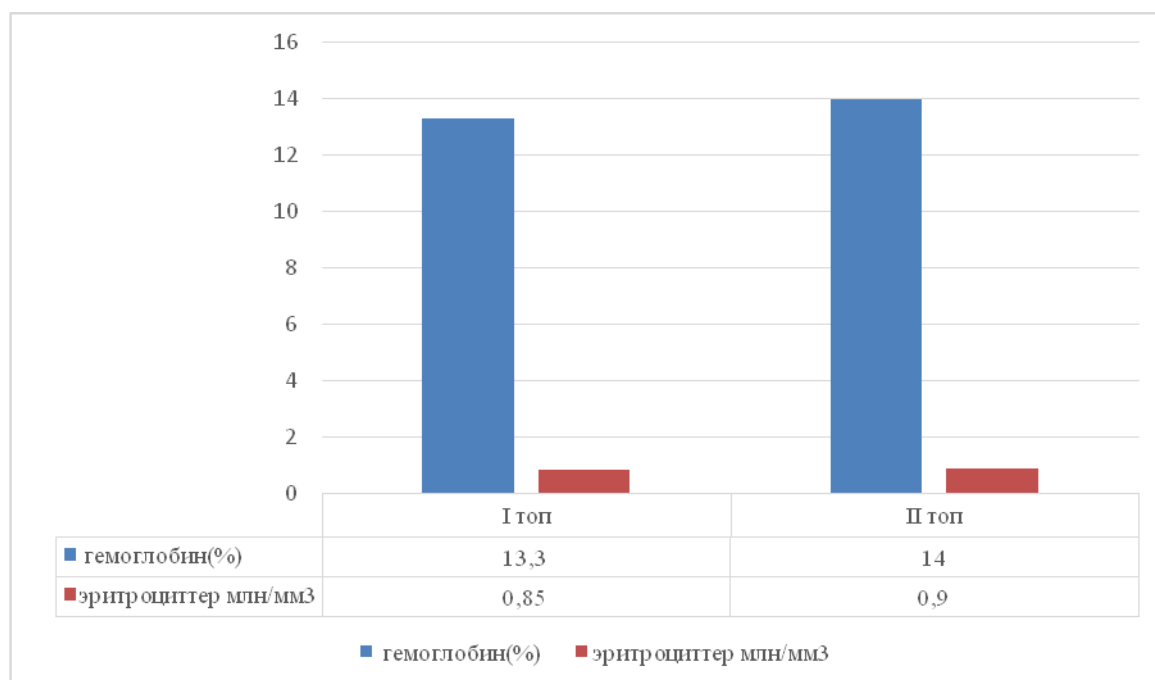
Жасанды орта жағдайында өсірілетін, бірдей тіршілік ету ортасы сақталған орыс бікіресінің 5 жастағы дарақтарының морфометриялық көрсеткіштері және қанның морфологиялық көрсеткіштері туралы мәліметтер 1 кестеде берілген.

Кесте 1 Жасанды орта жағдайында өсірілетін орыс бекірелері (*Acipenser queldenstaedtil*) қанының морфологиялық және морфометриялық көрсеткіштері

Балық тобы	Жасы, ж.	Саны, п	Морфометриялық көрсеткіштер		Қанның морфологиялық көрсеткіштері	
			Ұзындығы, см	Салмағы, кг	Гемоглобин, (%)	Эритроцит, млн/м3
I - топ	5	30	83 ±3,2	6,2±0,800	13,3	0,850±0,05
II - топ	5	30	97±4,2	8,3±0,560	14	0,900±0,03

Зерттеу нәтижесінде жасы бірдей орыс бекірелерінің бірінші тобы екінші тобына қарағанда ұзындығы - 13,5% - ға, салмағы – 25,3 % - ға артық болды. Балықтардың ұзындығы және салмағына байланысты гемоглобин және эритроциттері мөлшерінің артқанын байқаймыз, сәйкесінше - 5%, және 6,6 % - ке.

Орыс бекіресі(*Acipenser queldenstaedtil*) қанының морфологиялық көрсеткіштері (гемоглобин, эритроцит мөлшері) диграмма түрінде 4 суретте келтірілген.

Сурет 4 - Жасанды орта жағдайында өсірілетін орыс бекіресі (*Acipenser queldenstaedtil*) қанының морфологиялық көрсеткіштерінің диаграммасы

Осындай зерттеу нәтижелері О.В. Корабельникованың [8] еңбегінде кездеседі. Балықтардың өсіру жағдайы және жасы бірдей болғанымен балықтардың салмағы мен ұзындығының өзгеруіне байланысты қанының морфологиялық орташа көрсеткіштерінің сәл өзгерісі байқалды. Бұл бірінші кезекте ірі балықтардың ұсақ балықтарға қарағанда физиологиялық жағдайының тұрақтылығын көрсетеді. Зерттеу жұмысының өзектілігі, практикалық және теориялық маңыздылығы болғандықтан, болашақта зерттеу жүргізуді жалғастыру көзделіп отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Головин, П.П. Проблемы стресса у рыб в пресноводной аквакультуре: способы диагностики и коррекции / П.П. Головин // Болезни рыб: Сборник научных трудов - М.: Изд. Компания Спутник. - 2004. - С. 54-61.

2 Лиманский, В.В. Рекомендации по определению физиологического состояния рыб/ В.В.Лиманский, А.А.Яржомбек, Е.Н.Бекина, С.Б. Андронников.- М.: ВНИИПРХ, 1984. -59 с.

3 Дехтярьов, П.А. Физиология рыб (практикум) / П.А.Дехтярьов, И.М.Шерман, Ю.В.Пилипенко, О.О.Яржомбек, С.Г.Вовченко. -К.: Высшая школа, 2001. - 126 с.

4 Есенбекова, Г. Б. Ихтиология пәнінен зертханалық жұмыстар: биология мамандықтары студ. арналған оқу әдістемелік құрал / Г. Б. Есенбекова, Г. А. Абсаттар.- Биологияны оқытудың теориясы мен әдістемесі кафедрасы. Шымкент: ОҚМУ, 2010. - 89 б.

5 Сергалиев, Н.Х. Выращивание молоди русского осетра и шипа Урало-Каспийской популяции в бассейнах / Н.Х. Сергалиев, М.Ж. Шукуров, А.Н. Туменов, Б.Т. Сариев // Материалы международной научно – практической конференции «Проблемы воспроизводства осетровых в среднем течении реки Урал, и пути их решения», Уральск, ЗКАТУ им. Жангир хана, 2009. – С. 177 – 182.

6 Пучков, Н.В. Физиология рыб / Н.В. Пучков. – М: Пищепромиздат, 1954. – 371 с.

7 Васильева, Л.М. Биологические и технологические особенности товарной аквакультуры осетровых в условиях Нижнего Поволжья / Л.М. Васильева. – Астрахань, 2000. – 190 с.

8 Корабельникова, О.В. Физиолого-биохимические показатели осетровых рыб (*Acipenseridae* Bonaparte, 1832) при выращивании в промышленных хозяйствах / О.В. Корабельникова // Автореф. На соиск. канд. биол. наук. Москва, 2009. –18 с.

РЕЗЮМЕ

В статье приведены результаты исследований по морфологическим показателям крови (гемоглобин, эритроциты) русского осетра (*Acipenser queldenstaedtil*), выращиваемых в контролируемых условиях. Исследованы морфометрические показатели русского осетра. Приведены сравнительные анализы данных результатов исследования.

RESUME

The results of studies on the morphological parameters of blood (hemoglobin, red blood cells) Russian sturgeon (*Acipenser queldenstaedtil*), grown under controlled conditions. Studied morphometric parameters of Russian sturgeon. A comparative analysis of these study results.

А. А. Мушаев, студент

М. С. Чудаева, магистрант

Н. Н. Мороз, кандидат сельскохозяйственных наук, доцент

ФГБОУ ВО Калмыцкий государственный университет имени Б.Б. Городовикова,
г. Элиста, Республика Калмыкия, Россия

МЯСНАЯ ПРОДУКТИВНОСТЬ МОЛОДНЯКА ОВЕЦ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПРОИСХОЖДЕНИЯ И ВОЗРАСТА ОТЪЕМА

Аннотация

В статье представлены результаты исследований продуктивных качеств помесного молодняка, полученного в результате скрещивания маток грозненской породы с баранами-производителями эдильбаевской породы и их чистопородных сверстников в разные сроки отъема от маток.

Ключевые слова: овцы, мясная продуктивность, происхождение, отъем, живая масса, нагул.

В современном овцеводстве мелких и средних хозяйств экономические интересы в большей мере концентрируются на увеличении производства баранины. В связи с этим возникает необходимость развития специализированного мясошерстного овцеводства. Это обусловлено и тем, что цена реализации баранины выше в сравнении с шерстью [1].

Особенностью мясошерстных овец и их помесей является их повышенная скороспелость. Помесных ягнят можно реализовывать на мясо в возрасте 7-8 месяцев, тем самым получать более 20 кг высококачественной ягнятины [2,3].

Производство продукции овцеводства может быть успешным при повышении продуктивности овец путем совершенствования имеющихся пород, применения наиболее оптимальных сроков отъема молодняка, выявления новых высокопродуктивных генотипов [4,7].

Исходя из вышеизложенного, нами была поставлена цель – изучить мясную продуктивность молодняка овец в зависимости от происхождения и возраста отъема.

Для достижения поставленной цели ставились следующие задачи:

изучить динамику живой массы баранчиков при выращивании;

изучить мясную продуктивность при убое в возрасте 7 месяцев;

определить экономическую эффективность выращивания чистопородных и помесных ягнят разных сроков отъема от маток.

Экспериментальная часть работы выполнена в СПК «Ялмата» Целинного района Республики Калмыкия.

Для изучения убойных и мясных качеств в условиях опытного хозяйства были сформированы 4 группы баранчиков в зависимости от их происхождения и возраста отъема ягнят от маток по схеме, приведенной в таблице 1.

В хозяйстве путем вольной случки было осеменено 200 маток грозненской породы баранами-производителями эдильбаевской породы, а остальные – баранами-производителями грозненской породы.

Таблица 1 – Схема опыта

Порода		Группа ягнят по возрасту отъема от маток		Изучаемые показатели
матки	бараны-производители	3 месяца	4 месяца	
ГТ	ГТ	I	III	Динамика живой массы, убойные качества, экономическая эффективность
ГТ	ЭД	II	IV	

Примечание: ГТ – грозненская порода

ЭД – эдильбаевская порода

Случка маток была проведена в октябре 2014 года. На период осеменения возраст маток составил 3,5 года. В период зимнего содержания овцематки получали основной рацион, состоящий из сена суданки, естественного сена, соломы ячменной и 200 г концентрированных кормов. Матки содержались в одинаковых условиях.

Отъем ягнят различного происхождения осуществлялся в два этапа, то есть часть ягнят была отбита от маток в возрасте 3-х месяцев, а другая их часть в 4 месяца, в результате чего из них было сформировано 4 группы баранчиков по 20 голов в каждой в зависимости от их происхождения и возраста отъема от маток.

В первой и второй группах были баранчики, отбитые в 3-месячном возрасте, их выпасали и давали подкормку до формирования отар молодняка.

В третьей и четвертой группах были баранчики, отбитые в 4-месячном возрасте, их выпасали на пастбище, до этого они находились вместе с подсосными матками.

После отбивки ягнят подвергли ветеринарной обработке и взвесили. Нагул молодняка проводили до 7-месячного возраста.

Живая масса определяет мясную продуктивность животных. Чем крупнее животное, тем меньше расходуется корма на единицу массы тела и тем большей продуктивностью оно обладает. Для производителя важно использовать на мясо животных, достигающих в короткие промежутки времени, большей живой массы, т.е. более скороспелых [5].

Изучение динамики живой массы чистопородных и помесных ягнят показало, что помесные ягнята во все возрастные периоды имели значительное преимущество в росте (табл.2).

Таблица 2 – Динамика живой массы ягнят, кг

Возраст, мес.	Группа			
	I	II	III	IV
При рождении	3,45±0,21	3,89±0,10	3,54±0,20	3,78±0,15
3	19,40±0,68	21,94±0,57	19,53±0,50	21,82±0,65
4	25,25±0,56	29,24±0,61	24,10±0,81	27,80±0,28
7	31,13±0,86	36,35±0,69	29,60±0,53	34,70±0,71

Данные таблицы 2 показывают, что при рождении и в 3-месячном возрасте среди молодняка разных сроков отъема существенных различий по живой массе не наблюдалось.

Начиная с 4-месячного возраста, рано отнятые ягнята имели живую массу выше, чем ягнята традиционного срока отъема от маток. Грозненские баранчики I группы имели превосходство над баранчиками III группы на 1,15 кг. Живая масса помесных баранчиков II группы так же было выше на 1,44 кг, чем у баранчиков IV группы. Эта тенденция сохранилась и в 7-месячном возрасте.

В то же время имелись определённые различия по величине этого показателя в зависимости от происхождения животных. Результаты скрещивания показали высокую энергию роста помесных баранчиков. Помесные ягнята во всех возрастных периодах превосходили по живой массе своих тонкорунных чистопородных сверстников:

Так при рождении помесные баранчики II группы превосходили своих сверстников из I группы на 0,44 кг. Разница между ягнятами III и IV групп составила 0,24 кг. К 3-месячному возрасту, эта разница возросла на 2,54 и 2,29 кг соответственно. В 4 месяцев это превосходство сохранилось и к 7 месяцам баранчики II и IV групп превосходили грозненских сверстников I и III групп на 5,22 и 5,10 кг соответственно.

Динамика живой массы показывает, что её абсолютный прирост в различные периоды отражает биологические закономерности развития молодняка в онтогенезе (рис.1).

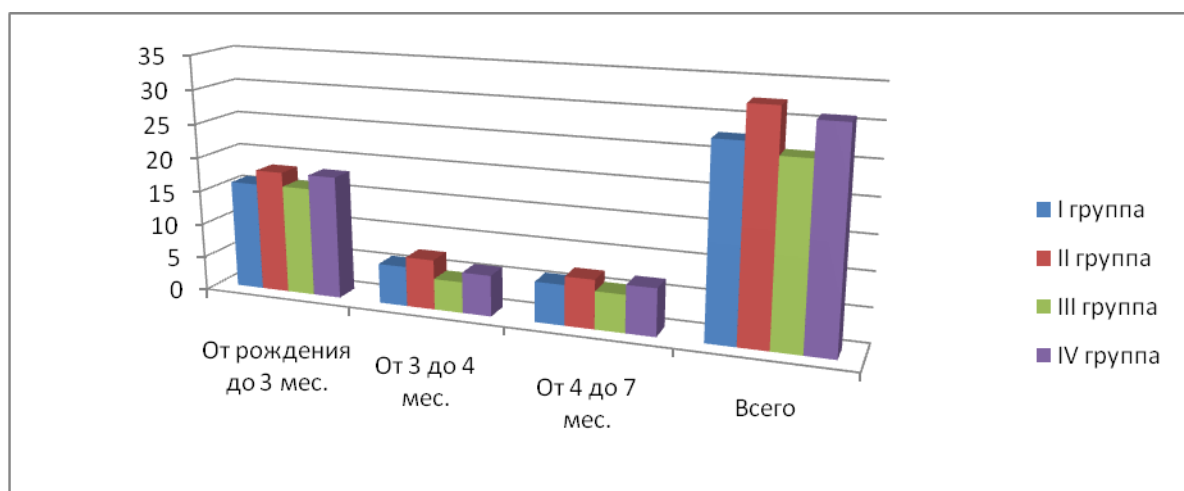

Рисунок 1 – Абсолютный прирост ягнят, кг

Во всех группах наиболее интенсивный прирост живой массы наблюдали от рождения до 4-месячного возраста. За этот период разница по абсолютному приросту помесных баранчиков оказалась выше, чем у тонкорунных сверстников между животными I и II групп на 3,55 кг, III и IV группами – 3,46 кг.

В период от 4-х до 7-месячного возраста наблюдается снижение абсолютного прироста по всем группам, что вызвано как изменением кормовых условий, так и физиологическими процессами, происходящими в организме животных в период полового созревания.

В общем, за период роста помесные баранчики II группы превосходили своих чистопородных сверстников I группы на 4,78 кг, а разница между животными III и IV групп составляла 4,86 кг в пользу баранчиков IV группы.

Наибольший прирост живой массы отмечен при раннем сроке отъема животных, как у чистопородных, так и у помесных баранчиков. Абсолютный прирост чистопородных баранчиков I группы оказался выше на 1,62 кг, чем у баранчиков III группы этой же породы. Между помесными баранчиками эта разница составила 1,54 кг.

Более точное представление об интенсивности скороспелости роста ягнят дает показатель среднесуточного прироста в разные возрастные периоды. По результатам взвешивания были рассчитаны показатели среднесуточного прироста ягнят (рис.2).

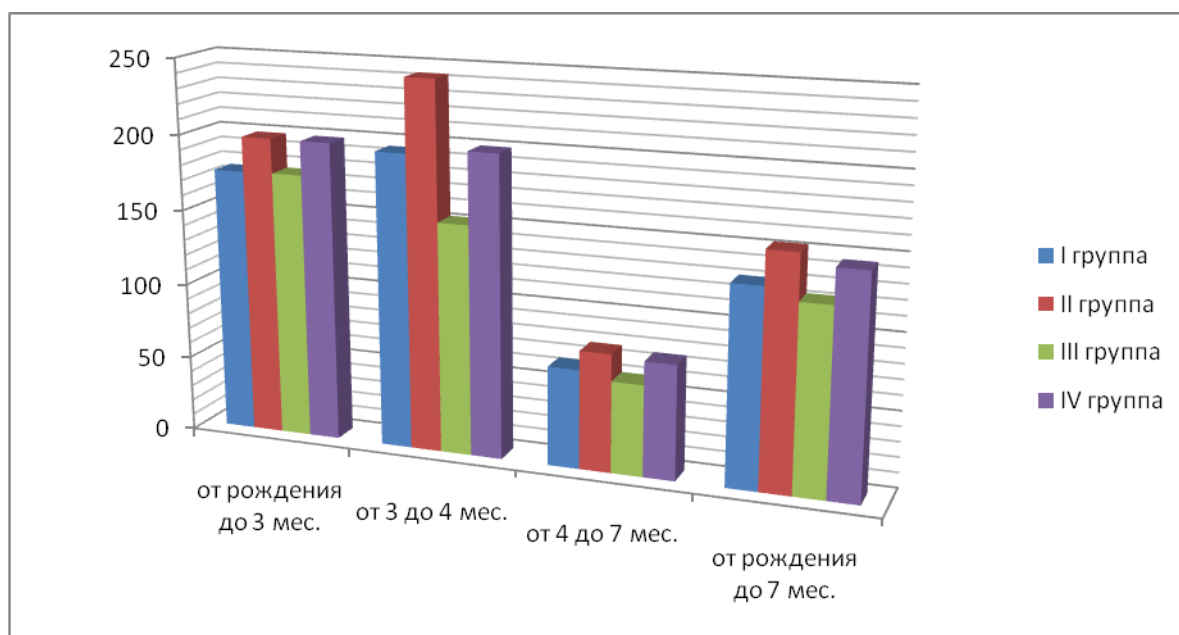

Рисунок 2 – Среднесуточный прирост ягнят, г

Из рисунка 2 видно, что ягнята, отбитые в 3-месячном возрасте развивались лучше своих сверстников, отбитых в 4 месяца. Так, от рождения до 7 месяцев среднесуточный прирост живой массы у баранчиков I группы составил 130,6 г, что на 7,7 г выше, чем у баранчиков III группы. Животные II группы превосходили аналогов из IV группы на 7,3 г

В период опыта сохраняется преимущество полукровных животных над грозненскими сверстниками: в группах раннего отъема на – 22,5 г, традиционного отъема – на 22,9 г.

Следует отметить, что среднесуточные приросты в период нагула в обеих группах были значительно ниже, чем при подсосном выращивании.

Относительный прирост живой массы показывает энергию, интенсивность роста за определенный период. Относительный прирост выражается в процентах от среднего показателя начальной живой массы, чем характеризует взаимоотношения между величиной растущей массы и скоростью роста.

Исследования показали, что наиболее интенсивно росли баранчики в первые три месяца жизни, в последующем скорость роста падала, причем наибольшее снижение ее наблюдалось в возрасте от 4-7 месяцев. Таким образом, есть основание считать, что величина массы тела ягнят в раннем возрасте может служить прогнозирующим показателем разницы по живой массе взрослых животных.

Производство баранины в последнее время базируется в основном на убое молодняка в возрасте до одного года. Целесообразность убоя ягнят на мясо в год рождения обусловлена тем, что в молодом возрасте наиболее эффективно используются корма на производство единицы продукции. В этом возрасте получаемая мясная продукция отличается высоким качеством. В последующем увеличение массы туши овец происходит преимущественно за счет отложения жира [5].

Для изучения мясной продуктивности молодняка в зависимости от происхождения и возраста отъема от маток был проведен контрольный убой 12

баранчиков в возрасте 7 месяцев, типичных по живой массе для каждой изучаемой группы (табл. 3).

Таблица 3 – Убойные показатели баранчиков изучаемых групп, кг

Показатели	Группа			
	I	II	III	IV
Предубойная масса, кг	30,19±0,44	35,25±0,71	28,71±0,47	33,66±0,65
Масса туши, кг	13,61±0,32	16,31±0,25	12,95±0,41	15,37±0,33
Выход туши, %	45,1	46,3	45,1	45,66
Масса внутреннего жира, кг	0,37±0,05	0,43±0,09	0,31±0,07	0,38±0,05
Убойная масса, кг	13,98±0,23	16,74±0,52	13,26±0,42	15,75±0,31
Убойный выход, %	46,3	47,5	46,2	46,8

По результатам убоя установлено, что предубойная масса животных, полученная от чистопородных баранчиков, отъема в 3-месячном возрасте по сравнению со сверстниками отъема в 4-месячном возрасте была выше на 1,48 кг. в то же время помеси имели несколько большее различие между группами по срокам отбивки – 1,59 кг.

По массе парной туши из всех опытных групп выделялись эдильбаевские помеси 3-месячного срока отъема, значение показателя которого составило 16,31 кг, что выше по отношению к чистопородным сверстникам этого же срока отъема на 2,7 кг и животным аналогичного варианта скрещивания, отнятых в 4 месяца на – 1,59 кг.

Аналогичные результаты между сравниваемыми группами отмечены по убойной массе и убойному выходу.

Для определения целесообразности применения скрещивания и раннего отъема ягнят от маток нами была рассчитана условная экономическая эффективность выращивания молодняка и реализация его в год рождения (табл. 4).

Расчет экономической эффективности показал, что при производстве ягнятины выручка от реализации одной головы была выше у помесных животных II группы (3635 руб), которая превышала выручку от реализации помесных сверстников IV группы на 165 руб. и тонкорунных сверстников I группы на 522 руб.

Общие затраты труда и средств за период опыта в I и II группах составили 2465 рублей, а в III и IV группах на 90 рублей меньше. Более высокие затраты связаны со стоимостью подкормки баранчиков 3-месячного срока отъема в первые 4 недели после отъема.

Несмотря на это, прибыль с одной головы была наибольшая в II группе и составила 1170 рублей. При этом рентабельность выращивания помесных баранчиков более раннего срока отъема составила 47,4%, что больше уровня рентабельности выращивания чистопородных аналогов из I группы на 21,2%, и помесных сверстников традиционного срока отъема – на 1,4%.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Колосов Ю.А., Дегтярь А.С., Семенченко С.В. Качественные характеристики мяса помесных баранчиков //Вестник Донского государственного аграрного университета. –2014. –№ 1 (11). – С. 11-15.

2 Лушников В.П., Молчанов А.В. Эффективность использования баранчиков ставропольской и эдильбаевской пород в производстве молодой баранины // Зоотехния. – 2010. – №9. – С. 4-5.

3 Мороз Н.Н. Эффективность промышленного скрещивания тонкорунных маток грубошерстными баранами-производителями // Совершенствование технологий продуктов питания в свете Государственной программы развития сельского хозяйства на 2008-2012 гг.: мат. междунар. науч.-практ. конф. – Волгоград, 2008. – С.125-129.

4 Мороз Н.Н., Убушаев Б.С., Натиров А.К. Мясная продуктивность помесных и чистопородных баранчиков при интенсивном выращивании // Актуальные проблемы интенсивного развития животноводства: сб. науч. тр., выпуск 14 (часть I). – Горки, 2011. – С. 289-294.

5 Мороз Н.Н., Убушаев Б.С., Помпаев П.М., Натиров А.К. Использование овец различных генотипов при производстве молодой баранины в Республике Калмыкия. Методическое пособие. – Элиста: Изд-во Калм. ун-та, 2012. – 16 с.

6 Чамуха М.Д. Ранний отъем ягнят // Главный зоотехник. – 2008. – №11. – С.55-56.

7 Щукин Б.И. Влияние разных сроков отъема ягнят на последующую продуктивность молодняка и маток // автореф. дис. канд. с/х. наук. – Троицк, 1996. – 21 с.

RESUME

Results of researches of productive qualities of the local young growth received as a result of crossing of a uterus of the Grozny breed with manufacturing rams of edilbayevsky breed and their thoroughbred peers in different terms of depriving from a uterus are presented in article.

К. А. Нұрғалиева, магистрант

Н. Ж. Сариев, в.ғ.к., аға оқытушы

А. К. Кереев, PhD, аға оқытушы

Е. М. Сенгалиев, в.ғ.м., оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университеті, Орал қ., ҚР.

ЖАЙ ЖӘНЕ ТОКСИКАЛЫҚ ФОРМАЛЫ ҚОЗЫЛАР ДИСПЕПСИЯСЫ КЕЗІНДЕГІ КЕЙБІР КЛИНИКАЛЫҚ БЕЛГІЛЕР

Аннотация

Мақалада жай және токсикалық формалы қозылар диспепсиясы кезіндегі кейбір клиникалық көрсеткіштерінің нәтижелері берілген. Зерттеу нәтижелері бойынша жай және токсикалық формалы қозылар диспепсиясы кезіндегі дене температурасы мен пульстің көрсеткіштері қалыпты физиологиялық деңгейде болды. Ал, тыныс алу жиілігінің көрсеткіштері диспепсияның токсикалық формасымен ауыратын жануарларда жағарылады.

Кілт сөздер: *Диспепсия, қозылар, дене температурасы, тыныс алу жиілігі, пульс.*

Кіріспе. Елімізді азық түлікпен қамтамасыз етуде ет және жүн өндіретін өндірістік кешендерді белсенді дамыту ерекше роль атқарады. Ауыл шаруашылығы мамандарына мал шаруашылық фермаларына ветеринарлық қызмет көрсету мәселелерін жаңаша шешу жолдарын іздеу, шаруашылықтарды дені сау мал басымен қамтамасыз ету қажеттілігі туындайды.

Респираторлық және асқазан-ішек жолдарының аурулары мал шаруашылығындағы экономикалық шығындардың басты себепшісі болып табылады, аталған аурулар кездесу жиілігі, өліммен аяқталуы, төлдердің салмақ қоспауы, амалсыздан сойылуы бойынша басқа ауру түрлерінен айтарлықтай басым болып келеді [1,2].

Төлдерді көбейту жұмыстарының күшеюіне байланысты олардың саны күрт артады. Жеке және қызметтік қолданыстағы төлдердің санының артуына байланысты әр түрлі жұқпалы емес аурулар жиіледі, соның ішінде басым бөлігін төлдер диспепсиясы ауруы алып отыр. Бұл аурумен залалданғандардың көпшілік саны, сонымен қатар терапия әдістері мен емдік препараттардың жаңа тәсілдерін іздестіру қазіргі кезде бұл диспепсияны емдеуде радикалды шешімнің жоқтығын дәлелдейді [3, 4].

Ветеринарлық салада бұзаулар диспепсиясы көп зерттелген. Қозылар диспепсиясы жөнінде мәліметтер саусақ санарлық. Қозылар диспепсиясына тиімді ем тағайындамас бұрын ол аурудың қозыларда өту барысын, ауру кезіндегі клиникалық белгілері зерттелуі тиіс [5, 6]. Осыған орай, жай және токсикалық формалы қозылар диспепсиясы кезіндегі кейбір клиникалық белгілерді зерттеуді жөн көрдік.

Зерттеу материалы және әдістер. Жұмыс Батыс Қазақстан облысы Тасқала ауданы Атамекен елді мекенінде орналасқан асыл тұқымды ақжайық етті-жүнді қой шаруашылығында жүргізілді. 2015 жылы диспепсиямен ауырған 20 қозы зерттеліп, екі топқа бөлінді. 1-ші топ диспепсияның жай формасымен ауырған қозылар. 2-ші топ диспепсияның токсикалық формасымен ауырған қозылар.

Тәжірибе барысында барлық топтардағы қозылардың дене температурасы, бір минут ішіндегі жүрек соғысы және тыныс алу жиілігінің көрсеткіштері зерттелді.

Жануарлардың дене температурасын өлшеу үшін алдымен кәдімгі сынап термометрді (жылу өлшегішті) сынап бағанасын төмендету үшін жайлап сілкіп, оны

зарарсыздап (спиртпен мақта арқылы сүрттік), ұшына вазелин жақтық. Осыдан кейін жануарлар құйрығын аздап біржаққа көтеріп, термометрді тік ішекке айналмалы қимылдар жасай отырып, 3-5 минутке енгіздік.

Пульсты анықтау. Қарыншадан систола кезінде қуылған қан қолқаны тербелте керіп, одан әрі бұл толқын артерияларға таралады да, артериоллалар мен капиллярларда басылады. Артерия қабырғасын жүрек жұмысымен байланысты толқын тәрізді тербелістерін тамырдың соғуы (пульс) деп атайды. Тамырдың соғуын (пульс) сан және сафена артерияларда анықтадық.

Тыныс алу жиілігін анықтау. Тыныс алу жиілігін 1 мин ішінде қабырғалар мен құрсақ еттерінің қимылдарын санап, немесе кеңірдек пен өкпеде пайда болатын дыбыстарды тыңдап анықтадық. Тыныс алу жиілігін малдың танауына алақанды тоса ұстап, демімен шыққан ауа буын санап та анықтадық.

Мәліметтер жинақтау үшін асқорыту жолдарының қызметі бұзылған жануарлардың басқа да клиникалық көріністеріне де назар аударылды. Олардың тәбеті, қозғалысы және дефекациясына назар мән берілді.

Сурет 1,2 – Шаруашылықтағы қозыларды тексеру

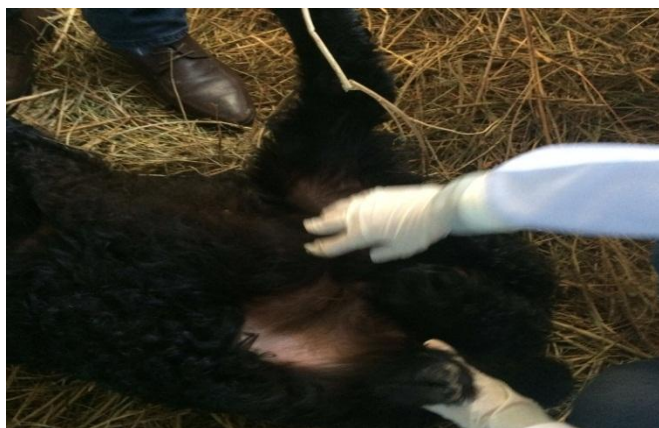
Зерттеу нәтижелері және талқылау. Диспепсияның жай формасымен ауыратын қозыларда келесі клиникалық белгілер анықталды: тәбеті, қозғалысы, қалыпты температура сақталғанмен оларда жиі дефикация байқалады, нәжіс сұйық, сарғыш, қышқыл немесе шіріген иісі болады. Бұл белгілер 3 тәулік бойы сақталған.

Токсикалық форманың алғашқы клиникалық белгісі аурудың бірінші күні жануардың қажуы, уызды қабылдамайды, фекалии су тәрізді, сарғыш сұр түсті. Диурез азаю байқалады.

Аурудың екінші күні терінің серпімділігі төмендеп, кілегей қабықтары кеуіп кетеді. Фекалии су тәрізді, сарғыш, иісі нашар, кілегей мен қан араласқан. Аналь тесігінің аумағы ісінген, қызыл түсті, пальпация кезінде ауырсынады. Аускультация кезінде жиырылудың белсенді дыбыстары естіледі.

Аурудың 3-4 күні клиникалық белгілер күшейіп, жануар қатты қажыған. Іш өтеді, су тәрізді, қан аралас. Терісі мен кілегей қабығы құрғақ, жануар үнемі жата береді. Жай және токсикалық диспепсияның клиникалық көрінісі әр жануар үшін бір типті.

Диспепсияның жай өтуі кезінде сауығу белгілері 3 тәулікте байқалады, токсикалық – 5-6 күні, бұл кезде жануарлар көп салмақ жоғалтады, өте әлсіз, тәбеті төмен.

Сурет 3 – Диспепсияға шалдыққан қозы.

Температураның өзгеруі төлдің жасына, қоршаған орта температурасына, ауру сипатына байланысты. Біздің зерттеулеріміздің мәліметтері 1 кестеде көрсетілген.

Кесте 1 - Диспепсияның жай және токсикалық формалары кезіндегі дене температурасының көрсеткіштері

Тәжірибелік топ	Зерттеу күндері					
	1	2	3	4	5	6
Диспепсияның жай формасына шалдыққан төлдер	$38,9 \pm 0,14$	$38,7 \pm 0,49$	$38,4 \pm 0,22$	-	-	-
Диспепсияның токсикалық формасына шалдыққан төлдер	$39,0 \pm 0,07$	$38,4 \pm 0,11$	$38,7 \pm 0,32$	$38,5 \pm 0,26$	$38,4 \pm 0,12$	$38,6 \pm 0,23$

Тәжірибе барысында барлық топ жануарларында дене температурасында айтарлықтай өзгеріс байқалмаған.

Пульс жиілігінің динамикасы жүрек қан тамыр жүйесінің қызметінің көрсеткіші төменде берілген (2 кесте).

Кесте 2 - Пульс жиілігінің көрсеткіші (минут)

Тәжірибелік топ	Зерттеу күндері					
	1	2	3	4	5	6
Диспепсияның жай формасына шалдыққан төлдер	$115 \pm 3,52$	$118 \pm 7,32$	$110 \pm 4,76$	-	-	-
Диспепсияның токсикалық формасына шалдыққан төлдер	$123 \pm 6,21$	$118 \pm 3,26$	$125 \pm 5,42$	$128 \pm 6,40$	$114 \pm 2,81$	$118 \pm 5,77$

2 кестеде көрсетілгендей диспепсияның токсикалық өтуі кезінде де қозылардың пульс жиілігінің динамикасы физиологиялық қалыптан аспайды.

Тыныс алу жиілігінің өзгеруі диспепсияның ауыр өтуімен сай келеді (3 кесте).

Кесте 3 - Диспепсияның жай және токсикалық формасы кезіндегі қозылардың тыныс алу жиілігінің көрестекіші

Тәжірибелік топ	Зерттеу күндері					
	1	2	3	4	5	6
Диспепсияның жай формасына шалдыққан төлдер	19±3,88	31±7,92	21±4,53	-	-	-
Диспепсияның токсикалық формасына шалдыққан төлдер	64±3,84	35±4,38	55±4,27	33±5,47	37±6,92	40±2,46

3 кестеде 1-ші топтың тыныс алудың максималды көрінісі зерттеудің 2-ші күні байқалған.

2 топтағы жануарларда тыныс жиілігі 1-ші күннен жоғары 64±3,84, және 3 күні де жоғары мәнге жеткен 55±4,27. Кейін көрсеткіш 40±2,46 төмендеген.

Бұдан шығатын қорытынды диспепсияның токсикалық формасымен ауыратын жануарлардың тыныс алу жиілігі жоғары болады.

Қорытынды. Зерттеу нәтижелері бойынша диспепсияның жай өтуі кезінде сауығу белгілері 3 тәулікте байқалады, токсикалық – 5-6 күні, бұл кезде жануарлар көп салмақ жоғалтады, өте әлсіз, тәбеті төмен. Температураның өзгеруі төлдің жасына, қоршаған орта температурасына, ауру сипатына байланысты. Тәжірибе барысында барлық топ жануарларында дене температурасында айтарлықтай өзгеріс байқалмаған. Диспепсияның екі түрінің өтуі кезінде де қозылардың пульс жиілігінің динамикасы физиологиялық қалыптан аспайды. 1-ші топтың тыныс алудың максималды көрінісі зерттеудің 2-ші күні байқалған. 2 топтағы жануарларда тыныс жиілігі 1-ші күннен жоғары 64±3,84, және 3 күні де жоғары мәнге жеткен 55±4,27. Кейін көрсеткіш 40±2,46 төмендеген.

Бұдан шығатын қорытынды диспепсияның токсикалық формасымен ауыратын жануарлардың тыныс алу жиілігі жоғары болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Аликаев В.А. и др. Профилактика и лечение болезней молодняка сельскохозяйственных животных. - М., Колос, 1968- С.161.

2 Кондрахин И.П. и др. Внутренние незаразные болезни животных. -М.: Колос, 2003-С.368.

3 Щербачев Г.Г. и др. Внутренние болезни животных -СПб.: Лань, 2002.-С.562-569.

4 Данилевский В.М. Внутренние незаразные болезни сельскохозяйственных животных. М.: Агропромиздат, 1991-С.484.

5 Медведев И.И., Завалишина С.Ю., Белова Т.А.. Диагностика и лечение токсической диспепсии ягнят.// Ветеринария, 2010-4-С.43-46.

6 Данилевский В.М. Практикум по внутренним незаразным болезням животных- М.: Колос, 1992.- С.251.

РЕЗЮМЕ

В статье даны результаты некоторых клинических показателей при простой и токсической форме диспепсии у ягнят. Результаты исследования показывают что при простой и токсической форме диспепсии у ягнят температура тела и пульс находился в пределах физиологической нормы. При исследовании частоты дыхания наблюдается его учащение при токсической форме диспепсии.

RESUME

The article presents the results of some clinical parameters in a simple and toxic forms of dyspepsia in lambs. The results of the study show that the simple and toxic forms of dyspepsia lambs body temperature and heart rate was within the physiological norm. When respiratory rate study, it is observed acceleration of toxic forms of dyspepsia.

А. Ж. Оразов, магистрант

Т. А. Байбатыров, кандидат технических наук, и.о. доцента

Г. М. Жазыкбаева, кандидат технических наук, доцент

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г. Уральск, РК

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ КАЧЕСТВА НЕТРАДИЦИОННОГО КОРМОВОГО ДОБАВКА ИСПОЛЬЗУЕМОГО ДЛЯ ПРИГОТОВЛЕНИЯ ПОЛНОРАЦИОННОГО КОМБИКОРМА ФАЗАНАМ

Аннотация

В этой статье описывается характеристика нетрадиционного сырья в процессе производства комбикормов для фазанов. Целью исследования является использование местных нетрадиционных кормовых добавок в кормление птиц, не снижая пищевую ценность при этом снизить себестоимость. В состав комбикорма из нетрадиционных кормовых добавок мы включили жмых рапса. Рассмотрели его органолептические и физико-химические показатели качества. В виде контрольного сырья для сравнения результатов, также определили качества подсолнечникового жмыха.

Ключевые слова: *дичеразведения, фазан, комбикорм для птиц, подсолнечниковый жмых, рапсовый жмых*

Введение. Корма должны не только быть сбалансированными по питательным веществам, но и не содержать патогенных бактерий, плесени и токсинов. В последние годы все большую актуальность приобретает проблема повышения продуктивности птиц. Это прежде всего связано с увеличением эффективности все чаще используемых комбикормов, обогащенных биологически активными веществами, при выращивании и откорме птицы [4].

Одним из доступных путей укрепления кормовой базы птицеводства является использование так называемых нетрадиционных кормов. Целью использования нетрадиционных компонентов в производстве комбикорма поможет, уменьшит себестоимости продукции при этом сохранить и улучшить экономические показатели продуктивности птицы. Эксперты отмечают, что применение нетрадиционных кормов позволяет заменить дорогостоящие компоненты комбикорма более дешевыми, внедрить безотходное производство на ряде предприятий пищевой промышленности, а также удовлетворить резко возросший спрос на корма. Особенно важно это сейчас, когда комбикормовая промышленность испытывает дефицит основного сырья, и в первую очередь, источников протеина.

Птицеводческие хозяйства, включая местные корма в рационы, могут в значительной степени удешевлять их [2].

Как отмечает Лидер Нации, обеспечение устойчивого развития Казахстана возможно только тогда, когда макроэкономическая стабилизация и рост экономики сопровождаются поддержанием экологического равновесия, улучшением качества окружающей среды, сохранением бесценных природных ресурсов.

Сегодня, как никогда, велика угроза существованию видов и экосистем, угрожающими темпами продолжается исчезновение видов, вызванное деятельностью человека. Примерами антропогенного воздействия являются разрушение природных экосистем, нерациональное использование биологических ресурсов, нерациональная сельскохозяйственная практика (перевыпас, нерациональное сенокошение),

химическое и радиационное загрязнение воды и почвы, нарушение гидрологического режима рек и озер, вызванное зарегулированием стока рек, браконьерство, торговля видами, находящимися под угрозой исчезновения, бесконтрольная интродукция чужеродных видов растений и животных, самовольная вырубка деревьев и кустарников [6].

Фауна Казахстана, занимающего огромную территорию в центральной части Евразийского континента, исключительно богата. Однако, освоение территорий, интенсификация народного хозяйства ослабляют воспроизводство, и, как следствие, сокращают численность многих видов пернатой дичи. Все это вызывает необходимость использования новых подходов, обеспечивающих ее сохранность. Важнейшим направлением научных исследований является интродукция искусственно выращенной дикой фауны. К этому есть определенные исторические, экологические и биологические предпосылки [2].

Фазаны - неприхотливые птицы, которые легко переносят резкие перемены в окружающей среде и не избегают человека. Они быстро приспосабливаются к изменившимся условиям среды, легко осваивают новые места, лежащие за пределами их ареала, ведя, при этом, оседлый образ жизни.

Пернатая дичь обеспечивает защиту растений от вредителей (фазаны уничтожают колорадского жука, свекловичного долгоносика, капустную белянку и др.), а разводимая в зоне города служат для эстетических целей [7].

Благодаря исключительно красивому внешнему виду и высоким вкусовым качествам мяса, обыкновенный фазан является одной из ценнейших охотничьих птиц нашей фауны. Интродукция дичи, выращенной в искусственных условиях, способствует созданию синантропных популяций, лучше приспособляющихся к условиям существования в антропогенных ландшафтах [8].

Применение нетрадиционного кормового добавка в новых рецептах комбикорма для птиц позволит повысить сохранность, продуктивность и качество производимой продукции. Эти основные показатели продуктивности не будут уступать передовым зарубежным аналогам. Продукция будет отличаться высоким качеством, экологической чистотой и низкой себестоимостью, что обеспечит ее высокую конкурентоспособность как на внутреннем, так и на внешнем рынке.

Результаты исследования. Объектами исследования являются образцы рапсового и подсолнечникового жмыха производимые в Западно-Казахстанской области.

Рапсовый жмых предназначен для кормовых целей путем непосредственного введения в рацион крупного рогатого скота и для производства комбикормовой продукции. Благодаря тому, что рапс относится к семейству крестоцветных, полученный из него жмых является молокогонным кормом.

В семенах рапса – 40-48% жира и 21-37% белка, богатого незаменимыми аминокислотами. По концентрации обменной энергии рапс почти в два раза превосходит многие злаковые и бобовые культуры. Кроме того, в его семенах есть незаменимые жирные кислоты, прежде всего олеиновая и линолевая, которые почти не синтезируются в организме животных.

Жмых подсолнечниковый. В жмыхе имеется остаточное количество подсолнечного масла до 15 %, имеющее высокие показатели качества, несравнимые с кормовым маслом. Благодаря содержанию масла в жмыхе, не требуются дополнительные затраты на покупку кормового масла для составления комбикормов.

Содержащаяся в жмыхе клетчатка влияет на перевариваемость пищи и необходима в рационах всех животных, особенно жвачных.

Введение жмыха подсолнечникового в рацион питания животных благоприятно влияет на обмен веществ, воспроизводительную функцию, укрепляет иммунную

систему, улучшает рост молодняка, увеличивает яйценоскость птицы, увеличивает молочную и яичную продуктивность и др.

Подсолнечниковый жмых советуют добавлять в корм, добавку, тщательно измельченную специальной дробилкой. Подавать животным его можно как в мокром, так и в сухом виде.

Рекомендуемая рецептура комбикорма. Комбикорм - это кормовая смесь, приготовленная с использованием научных разработок, с учетом видовых, возрастных, породных и продуктивных различий птицы. Изготавливают промышленным путем и активно используют в приусадебном хозяйстве для кормления птицы. Рационально составленные готовые кормовые смеси позволяют снизить затраты кормов на единицу получаемой продукции.

В среднем для одного взрослого фазана нужно 75-80 г корма на голову в сутки. В осенне-зимний период, когда молодняк уже становится самостоятельным, а взрослые птицы еще не готовятся к периоду размножения, количество корма, который фазаны потребляют, составляет 75г гол./сутки, а в весенне-летний период, когда птицам требуется больше энергии и питательных веществ, дачу корма на одну голову увеличивают до 80 г.

Примерный суточный рацион, рассчитанный на одну голову фазана, может быть таким (в г):

- пшеница —25;
- ячмень—25;
- жмых подсолнечниковый —15;
- жмых рапсовый —15;
- премиксы —0,5.

Кормовые добавки позволяют сбалансировать рацион фазанов по питательным веществам, благодаря им можно сэкономить, сделав питание птицы менее дорогостоящим.

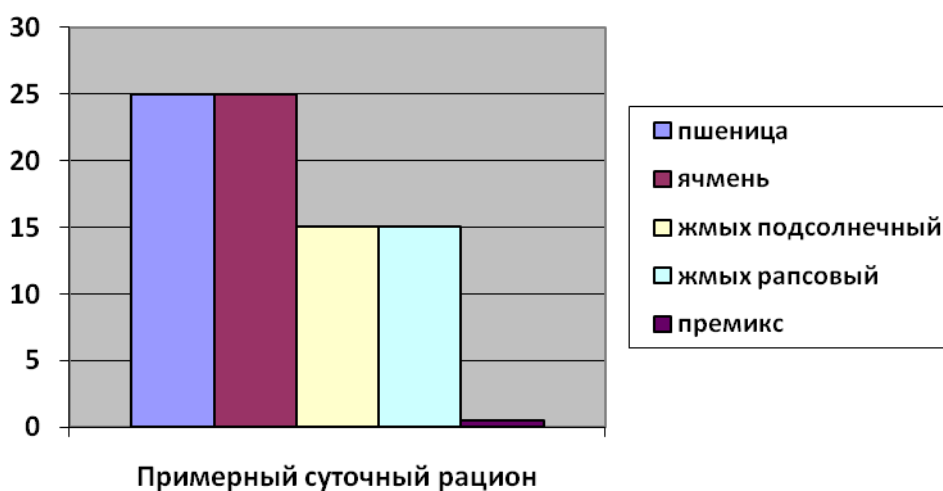

Рисунок 1 – Примерный суточный рацион фазана

Обработка результатов исследования

По данным представленным в таблице 1 можно сделать вывод, что по органолептическим показателям жмых из подсолнечника и рапса соответствуют требованиям ГОСТ-13979.4-68 «Жмыхи, шроты и горчичный порошок. Методы определения цвета, запаха, количества темных включений и мелочи».

Таблица 1. Результаты определения показателей качества рапсового и подсолнечного жмых

№	Наименование показателей	ГОСТ 13979.4-68	Жмых подсолнечниковый	Жмых рапсовый
Органолептические показатели				
1	Цвет	ГОСТ 13979.4-68 «Жмыхи, шроты и горчичный порошок. Методы определения цвета, запаха, количества темных включений и мелочи»	Серый, темно-серый	Ярко-желтый, коричневый
2	Запах		Свойственный подсолнечниковому жмыху без постороннего запаха и гнили	Свойственный рапсовому жмыху без постороннего запаха и гнили
3	Консистенция		Плотная, разрушимая при нажатии	Плотная, разрушимая при нажатии
Физико-химические показатели				
4	Влажность, %	ГОСТ 13979.1-68/ не более 8,5	6,3	4,8
5	Зольность, %	ГОСТ 13979.1-68/ не более 1	0,5	0,3
6	Содержание сырой клетчатки, %	ГОСТ 13496.2-91/ не более, 16	11,2	8,3
7	Содержание сырого протеина, %	ГОСТ 13496.4-93/ не менее, 37	39,7	39,5

По результатам физико-химических исследований можно вывести итог следующим образом: показатели влажность и зольности в подсолнечниковом и рапсовом жмыхе не превышают требования ГОСТ-13979.1-68 «Жмыхи, шроты и горчичный порошок. Методы определения влаги и летучих веществ» клетчатка 2,9% и содержание протеина на 2,2% по сравнению с рапсовым жмыхом и эти показатели соответствуют показателям ГОСТ-13979.1-68 «Жмыхи, шроты и горчичный порошок. Методы определения влаги и летучих веществ», что значит полученные жмыха подсолнечника и рапса соответствует нормативным требованиям для использования в комбикормовой промышленности, в условиях ЗКО.

Заключение. На основании выполненных исследований можно сделать следующие предварительные выводы:

Были определены качество подсолнечникового жмыха и рапсового жмыха. Полученные данные исследования указаны в таблице 1. Все проведенные анализы определяли по ГОСТ-13979.4-68 «Жмыхи, шроты и горчичный порошок. Методы определения цвета, запаха, количества темных включений и мелочи», ГОСТ-13979.1-68 «Жмыхи, шроты и горчичный порошок. Методы определения влаги и летучих веществ», ГОСТ 13496.2-91 «Корма, комбикорма, комбикормовое сырье. Метод определения сырой клетчатки», ГОСТ 13496.4-93 «Корма, комбикорма, комбикормовое сырье. Методы определения содержания азота и сырого протеина».

Для составления полнорационного комбикорма были изучены литературы, на основе изученного материал была составлена схема опыта. Также предполагаемая рецептура комбикорма для фазанов.

Современные условия ведения птицеводства предполагают использование нетрадиционного кормового добавка в комбикормах для кормления птицы.

Рацион фазанов должен быть сбалансированным и содержать оптимальную суточную дозу тех или иных питательных веществ. Увеличение или уменьшение хотя бы одного питательного вещества в рационе ведет к нарушению использования других питательных веществ, а также изменению всего обмена веществ в организме.

Использование в птицеводческих хозяйствах полнорационных комбикормов для фазанов обладает рядом преимуществ:

обеспечивает птиц всеми необходимыми питательными веществами и сохраняет их здоровье;

позволяет сохранять поголовье птиц и увеличивает их продуктивность;

исключает дисбаланс питательных веществ, поскольку во время кормления птицы съедают весь запланированный комплекс составляющих;

способствует легкой усвояемости и хорошему перевариванию пищи;

оказывает положительное влияние на рост молодняка и качество мяса в целом.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Архипов А. Эффективнее использовать местные корма //Птицеводство. - 1986. -№ 2. - С.13-18

2 Боярский Л.Г. Производство высококачественных кормов. -М., 2002.-317 с.

3 Использование местных нетрадиционных кормовых добавок в технологии кормления птиц / Байбатыров Т.А., Асангалиева Ж.Р., Оразов А.Ж.–Сборник научных трудов, Кинель, 2015.- С. 40-43

4 Искусственное разведение фазанов. Сборник научных трудов ЦНИЛ Главохоты РСФСР, М., 1993.-253 с.

5 Онегов А.П., Храбустовский И.Ф., Черных В.И. Гигиена сельскохозяйственных животных. М., Колос, 1997.-400 с.

6 Сенько А.Я. Увеличение продуктивности птицы при использовании кормовых добавок и кормов, приготовленных нетрадиционными способами.- Оренбург, 2000.-102 с.

7 Ускорить поступательное развитие животноводства / Романенко Г. А.– Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.–1999. №6.-С. 6-12

8 Флинт В.Е., Габузов О.С, Сорокин А.Г., Пономарева Т.С. М. Разведение редких видов птиц, Агропромиздат, 1996.-206 с.

ТҮЙІН

Бұл мақалада қырғауылдарға арналған құрамажем дайындауда қолданылатын дәстүрлі емес шикізаттың сипатамасы берілген. Жұмыстың мақсаты жергілікті дәстүрлі емес шикізатты құстарды азықтандыруда қолдану арқылы құрамажемнің тағамдық құндылығын жоғалтпай, өзіндік құнын арзандату болып табылды. Дәстүрлі емес қоспа ретінде біз құрамажем құрамына рапс күнжарасын қостық. Оның органолептикалық және физико-химиялық көрсеткіштерін анықтадық. Салыстыру үшін бақылау шикізаты ретінде күнбағыс күнжарасы алып, оның да сапалық көрсеткіштерін анықталды.

RESUME

This article describes characteristics of non-traditional raw materials in the production process of feed for pheasants. The aim of the study is the use of local non-traditional feed additives in feeding of birds, without reducing the nutritional value at the same time to reduce the cost. In feed composition from non-traditional feed additives we have included rapeseed meal. Considered its organoleptic and physicochemical quality indicators. In the form of control of raw materials for the comparison of results has also determined the quality of sunflower meal.

Р. С. Сабиров, магистрант

А. Н. Жубантаева, ветеринария ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

Ф. Б. Закирова, ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, доцент

Е. М. Сенгалиев, ветеринария ғылымдарының магистрі, оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ТАБИҒИ ЦЕОЛИТТІҢ БҰЗАУ РАХИТІ КЕЗІНДЕГІ ҚАННЫҢ МОРФОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ БИОХИМИЯЛЫҚ КӨРСЕТКІШНЕ ТИГІЗЕТІН ӘСЕРІ

Аннотация

Мақалада табиғи цеолиттің бұзау рахиті кезіндегі қанның морфологиялық және биохимиялық көрсеткішіне тигізетін әсері көрсетілген.

***Кілт сөздер:** бұзау рахиті, табиғи цеолит, морфологиялық көрсеткіш, биохимиялық көрсеткіш, жалпы ақуыз, кальций мен бейорганикалық фосфор, глюкоза, А дәрумені.*

Кіріспе. Қоршаған ортада минералдық заттардың жеткіліксіз болуынан пайда болатын және гормоналдық статусының бұзылуымен сипатталатын аурулар өте кең тараған және мал шаруашылығын айтарлықтай экономикалық шығынға ұшыратады [1].

Заманауи қалыптасқан түсінік бойынша кальцийдің, фосфордың және А дәруменінің ұзақ уақыт бойы жеткіліксіз болуы салдарынан рахит пайда болады. Рахиттің этиологиясында ағзаның гомеостазын қамтамасыз ететін негізгі фактор болып табылатын азықтандырудың алатын орыны ерекше [2]. Сақтандыру және емдік шараларының тұрақты түрде жүргізілуіне қарамастан шаруашылықтарда рахитпен ауыратын жануарлар саны азаяр емес. Сондықтан кейінгі кезеңде бұл мәселе ерекше өзектілікке ие болып отыр.

Біз қолданған, морфологиялық және биохимиялық көрсеткіштерді зерттеу әдістері бұзаулар ағзасында аталған патология кезінде орын алатын өзгерістер механизмін толығырақ түсінуге мүмкіндік берді.

Зерттеу материалы мен әдістері. Тәжірибелік зерттеу жұмыстары Шыңғырлау ауданы, Алмаз селолық округіндегі, «Мади» шаруа қожалығында жүргізілді. Зерттеу барысында цеолитті бір бас жануарға 20 г мөлшерінде азыққа қосып беріп пайдаландық.

Тәжірибе 1 айдан 4 айға дейінгі аралықтағы бұзауларға жүргізілді, жануарлар алдымен әрқайсысына 6 бастан үш топқа бөлінді: екі тәжірибелік және бір бақылау тобы.

Тәжірибе екіге бөлініп жүргізілді: біріншісі күз-қыс мезгілінде, екіншісі көктем-жаз мезгілдерінде жүргізілді.

Бірінші тәжірибелік топта (рахитпен ауыратын жануарларда) емдік мақсатта күн сайын бір басқа 20 г мөлшерінде цеолит берілді.

Екінші тәжірибелік топқа (клиникалық сау жануарлар) сақтандыру мақсатында бір бас бұзауға 20 г мөлшерінде цеолит күн сайын берілді.

Үшінші тәжірибелік топ (рахитпен ауыратын жануарлар) бақылау тобы болып саналды және тек негізгі рационмен азықтандырылды.

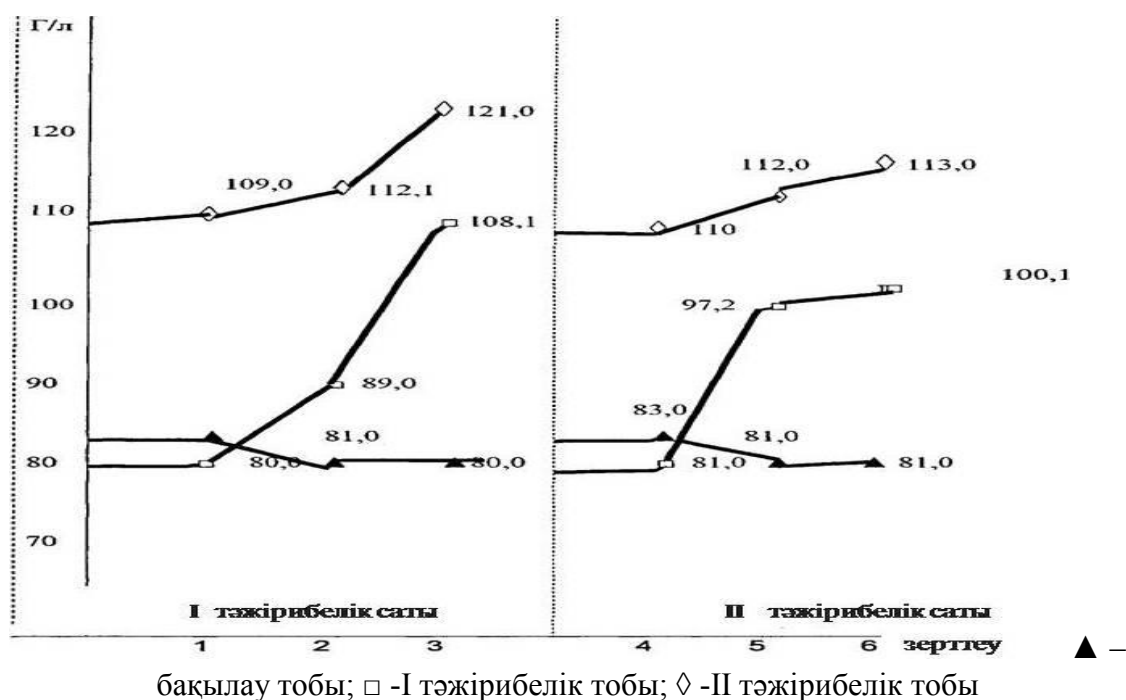
Қанды морфологиялық және биохимиялық зерттеуді Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетінің ҒЗИ-нда жүргіздік.

Зерттеу нәтижелері. Ағзаның функционалдық жағдайының маңызды көрсеткіштеріне қан құрамындағы гемоглобиннің, эритроциттердің, лейкоциттердің мөлшері жатқызылады [3].

Қанның морфологиялық және биохимиялық көрсеткіштерін алты рет, әрбір 30 күн сайын жүргізіп отырдық.

Гемоглобин мен эритроциттердің бастапқы көрсеткіштері бірінші тәжірибелік топ пен бақылау тобының бұзауларында қалыпты физиологиялық мәндерден төмен орналасты, ал лейкоцитер мөлшері физиологиялық шектерден жоғары орналасты.

Табиғи цеолиттің бұзаулар ағзасындағы зат алмасуын стимулдаушы әсері қанның морфологиялық құрамының жақсаруына әкелді. Қан түзу жүйесі мен тотығу үрдістерінің маңызды көрсеткіші гемоглобин мөлшері болып табылады.

1 сурет – Бұзаулардың қанындағы гемоглобин көрсеткіші

1-ші суреттен байқағанымыздай тәжірибенің бірінші сатысындағы (күз-қыс) гемоглобин көрсеткіштері бірінші тәжірибелік топта $80,0 \pm 1,0$ г/л, екінші тәжірибелік топта $109,0 \pm 4,2$ г/л және бақылау тобында $82,0 \pm 0,7$ г/л құрады.

Цеолитпен қосымша азықтандыру басталған соң бір айдан кейін бірінші және екінші тәжірибелік топтағы бұзауларда гемоглобин мөлшерінің сәйкесінше 11% және 3% құрағаны анықталды. Бақылау тобындағы бұзаулар гемоглобині бастапқы деңгейінде қалды ($81,0 \pm 0,5$ г/л).

Айтарлықтай өзгерістер ($P < 0,001$) тәжірибелік топтарда тәжірибенің бірінші кезеңінің соңына жақындағанда байқала бастады. Мысалы бірінші тәжірибелік топта гемоглобин мөлшері 19%-ға көтеріліп $108,1 \pm 2,5$ г/л ($P < 0,05$) құрады, екінші тәжірибелік топта гемоглобин мөлшерінің 8%-ға көтерілгені байқалды ($121,0 \pm 2,1$ г/л) ($P < 0,05$). Бақылау тобында гемоглобин мөлшері айтарлықтай өзгермеді ($P > 0,05$).

Тәжірибенің екінші сатысында (көктемгі-жазғы кезеңінде) гемоглобиннің бастапқы көрсеткіші бірінші тәжірибелік топ пен бақылау тобында физиологиялық нормалардан төмен орналасты және сәйкесінше $81,0 \pm 0,9$ г/л және $83,0 \pm 0,6$ г/л құрады. Екінші тәжірибелік топта гемоглобин мөлшері физиологиялық қалыпты көрсеткіштері аясында болды (1 кесте).

Цеолитті азыққа қосып бергеннен кейін қан құрамындағы гемоглобин мөлшері тұрақты түрде көтеріліп, тәжірибенің соңына таман бірінші тәжірибелік топтың бұзауларында $100,1 \pm 1,0$ г/л ($P < 0,05$) құрады, бұл көрсеткіш бастапқы алынған мәліметтерге қарағанда 23% жоғары болып келеді.

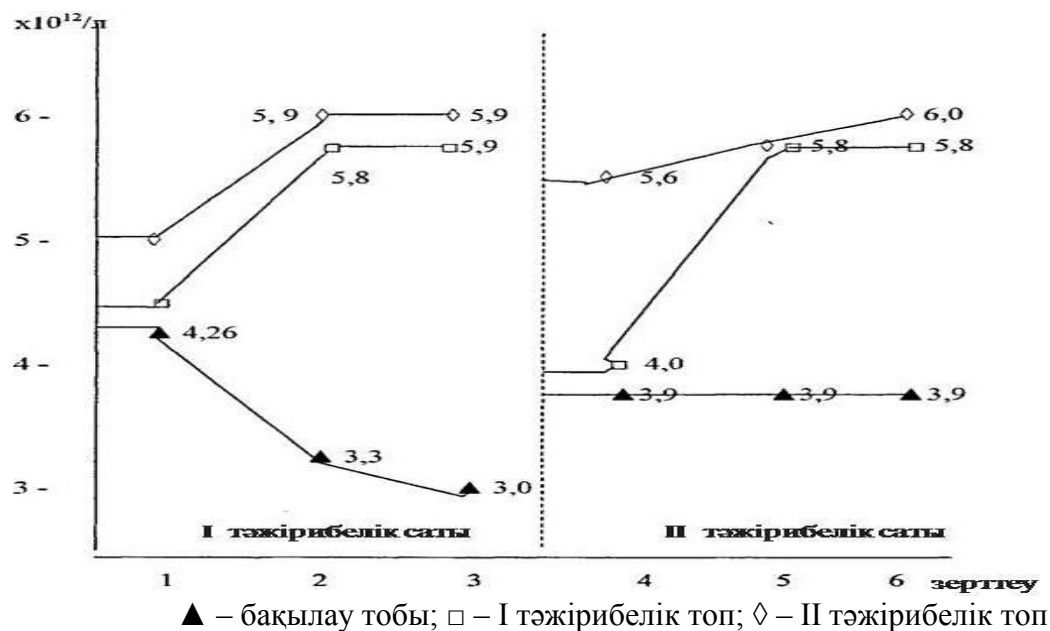
Екінші тәжірибелік топтың бұзауларында гемоглобин көрсеткіші физиологиялық шектеріне жақын орналасты және келесідей мәндерге ие болды: $113,1 \pm 2,6$ г/л.

Бақылау тобының бұзауларында гемоглобин мөлшері барлық зерттеу уақыты бойында шекті көрсеткіштерден төмен орналасты және зерттеу жұмысының соңында $81,0 \pm 0,6$ г/л құрады, бұл көрсеткіш бірінші тәжірибелік топпен салыстырғанда 19,0 г/л және екінші тәжірибелік топпен салыстырғанда 32 г/л төмен болып келеді.

Бақылау жүргізілген кезең бойынша гемоглобиннің орташа топтық көрсеткіштері бақылау тобының бұзауларында бірінші топтың бұзауларымен салыстырғанда 25,7% және екінші топтың бұзауларының көрсеткіштерінен 34% төмен болды.

Бірінші және екінші тәжірибелік топтардың көрсеткіштерінің арасындағы айырмашылық үшінші қайтара зерттеу жүргізген кезде екінші тәжірибелік топтың 12% жоғары көрсеткені анықталды.

Ұқсас өзгерістерді эритроциттердің сандық құрамын зерттеу кезінде де анықтадық (2 сурет).

2 сурет – Бұзаулардың қанындағы эритроциттер көрсеткіші

2-ші суреттен байқағанымыздай эритроциттер мөлшері бірінші және бақылау тобының бұзауларында физиологиялық қалыпты мөлшерден төмен болған.

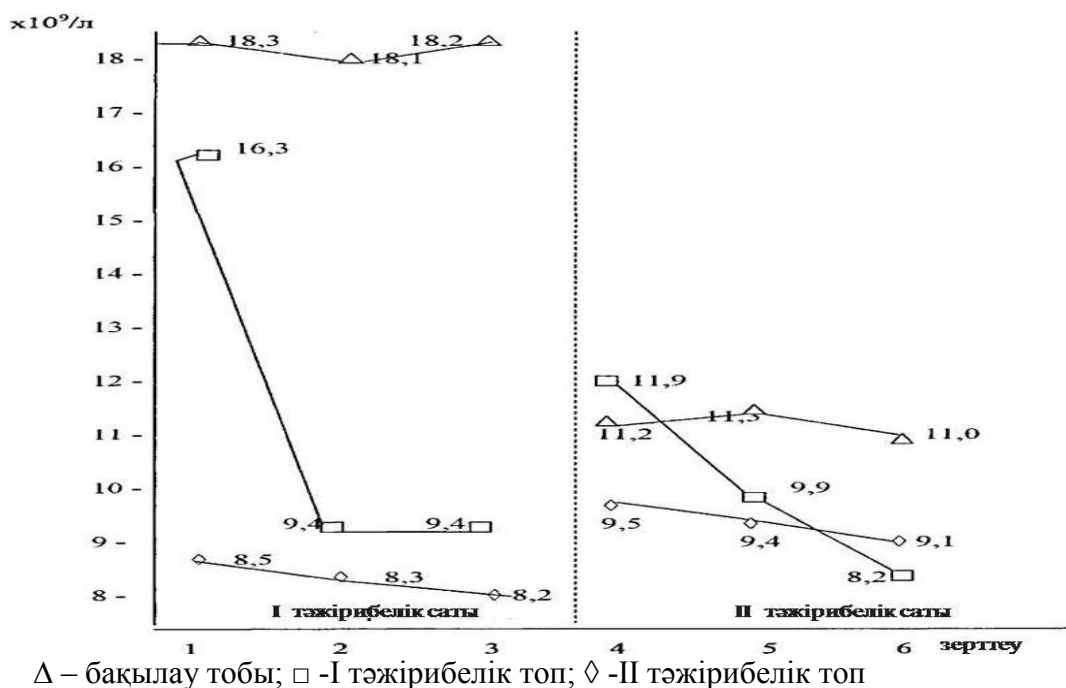
Екінші тәжірибелік топтың бұзауларында эритроциттер мөлшері физиологиялық мөлшерге сай келді. Табиғи цеолитті азыққа қосып бергеннен кейін екі тәжірибелік топтың да бұзауларында эритроциттер мөлшері 31% және 18%-ға айтарлықтай көбейді де тәжірибенің соңында сәйкесінше бірінші топта $5,9 \pm 0,5 \times 10^{12}$ /л ($P < 0,05$), және екінші топта $5,9 \pm 0,22 \times 10^{12}$ /л. ($P < 0,05$) құрады.

Бақылау тобының бұзауларындағы эритроциттер мөлшері бастапқы мәліметтерден 25%-ға төмендеді.

Бірінші тәжірибелік топ пен бақылау топтарының көрсеткіштерінің арасындағы орташа топтық айырмашылық үшінші қайтара зерттеу нәтижесінде айтарлықтай болды

және 50%-дық басымдық бірінші топтың үлесіне тиді. Тәжірибелік топтардағы эритроциттер санындағы айырмашылық 15% құрап, бірінші топтың көрсеткіштері артық болды.

Тәжірибенің екінші сатысының нәтижелерін (көктем-жаз) талдай отырып, бірінші және екінші тәжірибелік топтарда эритроциттер мөлшерінің бастапқы мәліметтерден сәйкесінше 50% және 13%-ға жоғарылағанын көреміз. Бақылау тобының бұзауларында айтарлықтай өзгешеліктер байқалмады ($P > 0,01$). Екі тәжірибелік топтардың арасындағы орташа айырмашылықтар бірінші зерттеу кезінде жоғары болып екінші тәжірибелік топтың 17%-дық басымдылығымен ерекшеленді. Цеолит берілгеннен кейін бақылау тобының бұзауларында эритроциттердің мөлшері бойынша айтарлықтай өзгерістер болмады. ($P > 0,01$).

3 сурет – Бұзаулардың қанындағы лейкоциттер көрсеткіші

3-ші суреттегі келтірілген мәліметтерді талдай отырып тәжірибенің басында бұзаулардың қан құрамындағы лейкоциттер мөлшері бірінші тәжірибелік топ пен бақылау тобының бұзауларында лейкоциттер мөлшері тәжірибенің бастапқы сатысында физиологиялық мөлшерден біршама жоғары болғанын көреміз, ал екінші тәжірибелік топтың бұзауларында бұл көрсеткіш қалыпты деңгейде болды және келесідей мәндерді берді $8,5 \pm 0,6 \times 10^9/л$.

Табиғи цеолитті азыққа қосып берген кезде бірінші тәжірибелік топтың бұзауларының қанындағы лейкоциттер мөлшері 43%-ға азайып $9,4 \pm 0,1 \times 10^9/л$ құрады ($P < 0,05$). Бақылау тобының бұзауларында айтарлықтай өзгешеліктер болмады және тұрақты лейкоцитоз тіркелді ($P > 0,01$). Бірінші тәжірибелік кезеңнің соңында (күз-қыс), үшінші қайтара зерттеген кезде үш топтың да жануарларында қан құрамындағы лейкоциттердің мөлшерінде айтарлықтай өзгешеліктер анықталмады.

Лейкоциттердің мөлшері бойынша бірінші тәжірибелік топ пен бақылау тобының арасындағы орташа топтық айырмашылықтар үшінші қайтара зерттеу кезінде жоғары болды да, бірінші топтың 48% үлесті басымдығын көрсетті. Тәжірибелік топтар арасында лейкоциттер мөлшері бойынша айырмашылығы 10% құрап, екінші топтың артықшылығын көрсетті.

Тәжірибенің екінші сатысында (көктемгі-жазғы кезеңде) бірінші және бақылау тобының бұзауларында лейкоцитоз байқалды (3 сурет), ал екінші тәжірибелік топтың бұзауларында лейкоциттер мөлшері физиологиялық шектері аумағында қалды да, келесідей мәндерді көрсетті $9,1 \pm 0,3 \times 10^9/\text{л}$.

Зерттеу жүргізу кезеңінде табиғи цеолитті бергеннен кейін, бірінші тәжірибелік топта лейкоциттер мөлшерінің 50%-ға төмендегені, яғни физиологиялық мөлшерге дейін түскені байқалды, осылайша зерттеу соңында $8,2 \pm 0,8 \times 10^9/\text{л}$. ($P < 0,05$) құрады. Екінші және бақылау топтарының бұзауларында лейкоциттер мөлшері бастапқы деңгейі шамасында қалды.

Екі тәжірибелік топтар арасындағы орташа топтық айырмашылығы бірінші зерттеу кезінде екінші топтың 40%-ды құрап, басымдық екінші топтың үлесінде болды.

Тәжірибенің екінші сатысының соңында бірінші және екінші зерттеу топтарының лейкоциттік көрсеткіштерінің арасындағы айырмашылық 30% құрап, басымдық бірінші топтың үлесіне тиді.

Табиғи цеолитті бергеннен кейін жүргізілген зерттеу жұмыстарының нәтижесі бойынша екінші тәжірибелік топпен бақылау тобында айтарлықтай өзгерістер тіркелмеді ($P > 0,01$).

Қан сарысуының биохимиялық көрсеткіштері ағзадағы зат алмасу үрдістерінің жағдайын нақты көрсетеді [4].

Қан сарысуындағы жалпы кальций мен бейорганикалық фосфордың мөлшері ағзадағы түрлі патологиялық үрдістер мен физиологиялық факторлардың әсерінен түрлі өзгерістерге ұшырайды [5].

1 кесте – Бұзаулардың қан сарысуындағы жалпы кальциймен бейорганикалық фосфордың көрсеткіші ($M \pm m$, $n = 6$) ммоль/л.

Зерттеу топтары	Зерттеу					
	1-ші тәжірибелік саты			2-ші тәжірибелік саты		
	Бірінші тәжірибелік топ					
	1	2	3	1	2	3
Жалпы Са	2,12 ± 0,01	3,38 ± 0,2	3,4 ± 0,01	2,1 ± 0,1	2,5±0,01	3,0±0,01
Бейорган. Р	1,2 ± 0,2	1,5± 0,01	1,6± 0,1	1,2 ± 0,1	1,4 ± 0,1	1,5 ± 0,1
Са: Р	1:0,1	1,69: 0,75	1,7: 0,8	1,05: 0,2	1,25: 0,7	1,5: 0,75
Зерттеу топтары	Зерттеу					
	1-ші тәжірибелік саты			2-ші тәжірибелік саты		
	Екінші тәжірибелік топ					
	1	2	3	1	2	3
Жалпы Са	2,73 ± 0,06	3,12 ± 0,22	3,3 ± 0,1	3,0 ± 0,01	3,1 ± 0,1	3,2 ± 0,1
Бейорган. Р	1,4 ± 0,05	1,6 ± 0,1	1,7 ± 0,2	1,6 ± 0,1	1,6 ± 0,1	1,7 ± 0,1
Са: Р	1,36: 0,7	1,56: 0,8	1,65: 0,85	1,5: 0,8	1,55: 0,8	1,6: 0,85
Зерттеу топтары	Зерттеу					
	1-ші тәжірибелік саты			2-ші тәжірибелік саты		
	Бақылау тобы					
	1	2	3	1	2	3
Жалпы Са	2,38 ± 0,06	2,22 ± 0,03	2,1 ± 0,2	2,1 ± 0,05	2,0 ± 0,5	2,0 ± 0,01
Бейорган. Р	1,1 ± 0,01	1,1 ± 0,1	1,0 ± 0,1	1,1 ± 0,1	1,0 ± 0,1	1,0 ± 0,5
Са: Р	1,19: 0,55	1,1: 0,55	1,05: 0,5	1,05: 0,55	1,0: 0,5	1,0: 0,5

1-ші кестеден байқағанымыздай тәжірибелік кезеңнің басында (күз-қыс) қан сарысуындағы жалпы кальцийдің деңгейі бірінші тәжірибелік топта $2,12 \pm 0,01$ ммоль/л, екінші тәжірибелік топта $2,73 \pm 0,06$ ммоль/л және бақылау тобында $2,38 \pm 0,06$ ммоль/л құраған.

Цеолитті қосып беру арқылы азықтандырған кезде жалпы кальцийдің мөлшерінде айтарлықтай өзгешеліктер пайда болды. Мысалы бірінші тәжірибелік топтың бұзауларында жалпы кальцийдің мөлшері бастапқы мәліметтермен салыстырғанда $1,26$ ммоль/л - 59% ($P < 0,05$) өзгеріп, $3,38 \pm 0,13$ ммоль/л құрады, ал бақылау тобының бұзауларында жалпы кальцийдің мөлшері бұрынғыша физиологиялық мөлшерден ($2,22 \pm 0,3$ ммоль/л) төмен деңгейде қалды, бұл көрсеткіш бірінші тәжірибелік топтың көрсеткіштерімен салыстырғанда 45% төмен болды (2 кесте).

Жалпы кальцийдің көрсеткіштері екінші тәжірибелік топта (клиникалық сау бұзауларда) тәжірибенің соңында шамалы көтеріліп, бастапқы мәліметтермен салыстырғанда 14%-ға көбейді $0,39$ ммоль/л - 14% және тәжірибелік кезеңнің соңында $3,2 \pm 0,1$ ммоль/л құрады.

Зерттеу кезеңінің барысында тәжірибелік бұзаулардың қанындағы бейорганикалық фосфордың мөлшері тұрақты түрде көбейді. Мысалы, бірінші тәжірибелік топтың бұзауларында тәжірибенің соңында бастапқы мәліметтерге қарағанда $0,3$ ммоль/л ($P < 0,001$) көбейіп, тәжірибенің соңында $1,7 \pm 0,2$ ммоль/л құрады. Екінші тәжірибелік топтың бұзауларында бейорганикалық фосфордың деңгейі бастапқы деңгейінде қалды. Бақылау тобының бұзауларында бейорганикалық фосфордың мөлшері тұрақты түрде физиологиялық шегінен төмен деңгейде қалды ($1,0 \pm 0,1$ ммоль/л).

Тәжірибенің екінші кезеңінің нәтижелері (көктемгі-жазғы кезеңде) көрсеткендей жалпы кальций мен бейорганикалық фосфордың бастапқы көрсеткіштері бірінші тәжірибелік топ пен бақылау тобының жануарларында физиологиялық шектерінен төмен болған. Екінші тәжірибелік топтың бұзауларында жалпы кальций мен бейорганикалық фосфордың мөлшері физиологиялық шамасына сай келген және сәйкесінше $3,0 \pm 0,01$ ммоль/л, $1,6 \pm 0,1$ ммоль/л. құрады.

Табиғи цеолитпен қосымша азықтандырудан кейін жалпы кальций мен бейорганикалық фосфордың мөлшері тұрақты түрде өзгеріп, тәжірибенің соңында бірінші тәжірибелік топтың бұзауларында $3,0 \pm 0,01$ ммоль/л ($P < 0,05$) және $1,5 \pm 0,1$ ммоль/л ($P < 0,05$) құрады, бұл көрсеткіштер бастапқы мәліметтерге қарағанда 45% және 20% жоғары болып келеді.

Екінші тәжірибелік топтың бұзауларында жалпы кальций мен бейорганикалық фосфордың мөлшері тәжірибенің соңына таман шамалы өзгерді де, физиологиялық қалыпты шектер аясында қалды ($3,2 \pm 0,1$ ммоль/л және $1,7 \pm 0,1$ ммоль/л). Жалпы кальций мен бейорганикалық фосфордың деңгейі бақылау тобының бұзауларында тәжірибе жүргізу барысында физиологиялық шектерден төмен орналасты және тәжірибенің соңында сәйкесінше $2,0 \pm 0,1$ ммоль/л және $1,0 \pm 0,5$ ммоль/л құрады.

Жалпы кальций мен бейорганикалық фосфордың көрсеткіштері арасындағы айырмашылығы көп жағдайда бірінші тәжірибелік топ пен бақылау тобының жануарлары арасында болды және зерттеу жұмысының соңында бірінші тәжірибелік топтың басымдығымен 50% және 45% құрады. Кальций мен фосфордың арақатынасы зерттеу кезінде 2:1 құрады.

Осылайша табиғи цеолитті 20 г мөлшерінде қолдану бұзаулардың қан құрамындағы жалпы кальций мен бейорганикалық фосфордың мөлшеріне айтарлықтай әсер берді.

Тәжірибелік кезеңнің басында бірінші және бақылау тобының бұзауларында глюкозаның көрсеткіштері физиологиялық мөлшерден төмен болды және сәйкесінше $2,03 \pm 0,1$ ммоль/л және $2,0 \pm 0,1$ ммоль/л құрады.

Қорытынды. Жүргізілген зерттеу нәтижелері бұзаулардың күнделікті рационына 20 г мөлшерінде цеолитті қосып беру жақсы терапевтикалық әсер беретінін көрсетті, бұл нәтижесі гемоглабиннің, эритроциттің, лейкоциттің және кальций мен бейорганикалық фосфордың көрсеткіштерінен анық байқалды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Кушеев Ч.Б. Влияние природного цеолита на течение патологических процессов в органах пищеварительной системы и кожи/ Авто- реф. на соиск., докт. вет. Наук., Улан-Удэ, М.: - 2000. – 3-5 б.

2 Шарабрин И.Г., Полякин В.В. Диспансеризация и ее этапы в создании здоровых стад животных //Ветеринария, 1966. - №5. - 54- 58 б.

3 Кондрахин И.П. Клиническая лаборатория в ветеринарии / И.П. Кондрахин, Л.Т. Петров. — М: Агропромиздат, 1974. – 86 б.

4 Шанин В.Ю. Клиническая патофизиология. - М.: Агропромиздат, 1998. – 18 б.

5 Шарабрин И.Г., Полякин В.В. Диспансеризация и ее этапы в создании здоровых стад животных // Ветеринария, 1966. - №5. - 54- 58 б.

РЕЗЮМЕ

В статье дано влияние природного цеолита на морфологические и биохимические показатели крови при рахите телят.

RESUME

In article are described influence of natural zeolite on morphological and biochemical indicators of blood at rickets at calfs.

Б. Т. Смаилова, 4 курс студенттері

Ж. А. Темешова, 4 курс студенттері

А. Н. Байгазанов, в.ғ.д, профессор м.а.

Е. О. Омарбеков, в.ғ.д, профессор м.а.

Семей қаласы Шәкәрім атындағы мемлекеттік университетінің, Семей қ., ҚР

ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫНДАҒЫ ІРІ ҚАРА МАЛЫ ЛЕЙКОЗЫНЫҢ ЭПИЗООТОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ

Аннотация

Мақалада 2010-2015 жж. Павлодар облысында лейкоз ауруы бойынша эпизоотиялық мониторинг жүргізілді. Нәтижесінде Павлодар облысы лейкоз ауруының таралуы бойынша 6 дәрежеге бөлінді.

Кілт сөздер: лейкоз вирусы, эпизоотиялық жағдай, диагностика, эпизоотологиялық мониторинг, гематологиялық зерттеулер.

Өзектілігі. Қазақстанда ауылшаруашылығындағы ең көп тараған созылмалы жұқпалы аурулардың бірі, мал экономикасына айтарлықтай залал тудыратын ірі қара малының лейкоз ауруы [1,2].

Көптеген ғылыми-зерттеулерге сүйенсек, ірі қара малының лейкоз вирусы (ІҚМЛВ) туберкулез және бруцеллез сияқты әлеуметтік маңызы бар аурулардың таралуынан қарқынды және ол қоғамдық малшаруашылығы үшін елеулі қатер төндіреді [5].

2011-2014 жылдардағы ҚР АШМ (ауыл шаруашылығы министрлігі) ветеринариялық есептерді талдау кезінде лейкоз ауруы 14 облыстың 13-де кеңінен таралғанын көрсетті. 2011 жылы ҚР-да лейкоз бойынша серологиялық зерттеу жүргізгенде 2890061 бастың 57597 ұшырағаны немесе 2,83% екендігі анықталды, 2012 жылы - 868665-ден 28 988 яғни 3,5%, 2013 жылы 64991-ден 4012 яғни 7,12% және 2014 жылы 50056-ден 4597 яғни 10,8% көрсетті. Қазақстанда осы жылдары алынған серологиялық зерттеулерге барлығы 3838914 ірі қара мал қатыстырылды, олардың 95193 малдың лейкоз ауруымен залалданғандығы айқындалды немесе ол 2,23% көрсетті. Сонда 2011 жылы ҚР-да ірі қара мал саны 6440 басты құраса, 2012жылы 6650 бас, 2013жылы 6900 бас және 2014жылы 7150 бас болған. Осы жылдары лейкоз ауруын жұқтырған мал басы Ақмола облысында орташа 4,35% -ға, Ақтөбе облысында 0,05, Атырау облысында 0,006, Алматы облысында 0,8, Шығыс Қазақстанда 0,02, Жамбыл облысында 2,6, Батыс Қазақстанда 5,4, Қарағандыда 0,33, Қостанайда 3,5, Павлодарда 2,4, Солтүстік Қазақстанда 7.1, Оңтүстік Қазақстанда 2,1 болды. Ең кеңінен таралған аймақтар Ақмола, Жамбыл, Батыс Қазақстан, Қостанай, Павлодар, Солтүстік Қазақстан облыстары болды [4]. Серологиялық зерттеуге толық мал басы қамтылмаса да, лейкоз ауруының таралуы өте кең екендігін көрсетеді және республикада жыл сайын осы ауруды жұқтыратын мал басы көп екендігін дәлелдейді, бірақ бұл ауру үшін шынайы эпизоотиялық жағдайды көрсетпейді. Дегенмен осы ауруға қарсы күрес, ауру малды оқшаулау, оларды союға тапсырғанша сау малдың қасына жақындатпау және кешенді ветеринариялық-санитариялық шаралар жүргізіле беруі тиіс [3]. Бұл әрекетті орындау үшін, ірі қара малдың 100% басын (6 айдан асқан) қамти отырып, әрбір аймақтарда малшаруашылығында серологиялық және гематологиялық зерттеулер жүргізіп, лейкоз бойынша аурудың нақты дәрежесін білуге тиіс. Барлық малды тек қана

ІҚМЛВ жоқ малдардан бөлектеу осы ауруды бақылаудың қазіргі жүйесінің негізі болып табылады.

Жұмыстың жаңалығы: Павлодар облысы бойынша алғаш рет лейкоз ауруына байланысты эпизоотиялық жағдайды бақылау үшін кешенді шараларды қолданылды және эпизоотиялық жағдайға қарсы бағдарлама жасау үшін Халықаралық эпизоотиялық бюросының талаптарына сай нәтижелерді пайдалану залалданудан қорғайтындығы айтылды. Жұмыстың жаңашылдығы лейкозға қарсы эпизоотиялық іс-шараларды жүргізуде ғылыми-негізделген жүйесін биотикалық патогендер арасындағы қатынастарды анықтауға қолданып, эпизоотиялық процесінің модельдеуін жүзеге асыруға, ірі қара малдағы аурудың пайда болуын анықтап, талдау жүргізуге болады. Ғылыми тұрғысынан жобадағы шешімдер эпизоотияға қарсы іс-шараларды жүзеге асыруды мониторингтеу және эпизоотияға байланысты ұсыныстар әзірленетін болады.

Практикалық маңыздылығы. Қазақстан Республикасында мал шаруашылығын дамытуда лейкоз бойынша эпизоотиялық ахуал негізгі мәселе болып табылады. Бұл аурудың бақылаусыз жағдайда болуы шетелден жоғары өнімді мал импорттау және мал шаруашылығы өнімдерін экспорттауда қиындық туғызып отыр. Сондықтан, қазіргі кезде ірі қара малдардың лейкоз вирусы үшін эпизоотиялық ахуалды реттеу, оның ішінде жануарларға зерттеулер жүргізу, Қазақстан Республикасының мал экономикалық өміршеңдігін жақсартуында жоғары практикалық маңызы бар. Бұл ауруға қарсы күрес өз кезегінде эпизоотиялық ахуал көмегімен әдістерге мониторинг құру эпизоотология, серология, гематология, аудандастырылған аудандарда аурудың алдын алу және бақылау жөніндегі іс-шараларды әзірлеу және жүзеге асыру, сондай-ақ өткізілетін іс-шараларға эпизоотиялық жағдай тұрғысынан қатты көңіл бөлу керек.

Осындай жұмыс ортасын құру және эпизоотияға қарсы іс-шараларды жүргізу ауылшаруашылығында малдарды зерттеу саласындағы лейкоз үшін эпизоотиялық жағдайды реттеуге мүмкіндік береді. Лейкоздың таралуы мен анықталуы үшін негізгі өлшемдердің сипаттамасын белгілеу және лейкоз бойынша эпизоотиялық ахуалды карталау, зерттеліп жатқан аймақты векторлау, бұл аурудың таралмауына жеткілікті практикалық маңызға ие. Тәуекелдік дәрежесін бағалау критерийлерін құру ғылыми тұрғыдан зерттеліп, жоспарланып және ветеринариялық эпизоотияға қарсы іс-шараларды практикада дұрыс қолдануға мүмкіндік береді.

Зерттеудің мақсаты. Павлодар облысында лейкоз ауруының таралуы қандай деңгейде екендігін анықтау және ірі қара малға жұғылу жолын зерттеу.

Мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды

1. Павлодар облысы аудандарында лейкоз ауруының таралу дәрежесін анықтау және малға жұғылу жолын зерттеу.

2. Аудандардағы ең көп лейкоз вирусын жұқтыратын мал тұқымын анықтау, қандай факторлерге байланысты екендігін білу және ірі қара мал ішіндегі статталдау мен өз тәжірбиеге сүйене отырып нәтижесін айту.

3. Ірі қара малдардағы лейкоз ауруының алдын-алу сауықтыру шаралары бойынша ғылыми негізделген кешенді бағдарламасын әзірлеу.

4. Эпизоотиялық, серологиялық, вирусологиялық негізінде әлемдегі және Қазақстан Республикасында лейкоз ауруымен ауыратын ірі қара мал бойынша эпизоотиялық деректерді мониторинг арқылы анықтау. Қазақстан Республикасының аумағын эпизоотиялық жағдайды жиынтық параметрлерінің негізінде аурудың пайда болуына және таралуына түрлі қаупі бар аудандарды саралау.

Осы міндеттерді шешу мүмкіндік береді: Соңғы 5 жылдағы АШМ ветеринариялық баяндамалар негізінде ХЭБ және барлық бағыттар бойынша әлемдегі ірі қара мал лейкозының эпизоотиялық ахуалы қандай екендігін анықтау.

Әрбір өңірдегі 5-6 шаруашылықтағы ірі қара малдың жасы, тұқымы және жынысына негізделген жыл сайынғы серологиялық және гематологиялық зерттеулер нәтижесінде лейкоз ауруының таралуының дәрежесін анықтау.

Республикадағы қандай мал тұқымында және жасы жағынан қандай малдар лейкоз вирусына шалдығатынының себебін зерттеу.

Лейкоз вирусын жұқтыратын мал тұқымын анықтау, қандай факторлерге байланысты екендігін білу және ауру жұқтыру себебін анықтау.

Серологиялық сезімталдығын салыстырмалы зерттеу және лейкоз вирусының әр малға жұқтырғанын анықтау үшін қолданылған әр әдістің практикалық құндылығын көрсету.

Ірі қара малдардағы лейкоз ауруының алдын-алу сауықтыру шаралары бойынша ғылыми негізделген кешенді бағдарламасын әзірлеу.

Зерттеу бағыты. Қазақстандағы ірі қара мал үшін лейкоз маңызды проблема болып табылады, жұқпалы патология құрылымында жетекші орынға ие болу мал шаруашылығына зиянын тигізеді, себебі экономикалық шығын құны көтеріледі, жоғары өнімді малдардың өнімділігі азаяды, сүт сапасы нашарлайды, лейкозға қарсы шаралар жүргізу көбейеді, малдардың иммундық қасиеттері төмендейді. Вирустың таралуы аурудың кеш диагностикалануымен түсіндіріледі және лейкоз вирусын жұқтыру фактісі аурудың қоздырғышының өмір бойы тасымалдаушылаы болып табылады. Сонымен қатар, аурудың қоздырғышы анасының жолдасының тосқауылы болады және ұрықты жұқтыра алады. Осыған орай, барлық алдын-алу және түзету шаралары ауырлығына және аурудың таралу деңгейіне байланысты, кешенді және сараланған түрде жүзеге асырылуы тиіс. Лейкозбен қарсы күрес бірнеше ондаған жылдар бойы жүріп келеді. Алайда, аурудың дәйекті және жаппай таралуы қолданыстағы ғылыми әдіс-тәсілдердің тиімсіздігін көрсетеді, сондай-ақ практикалық шешімдердің айтарлықтай дамуын талап етеді. Бұл ауруға қарсы күрес өз кезегінде эпизоотиялық ахуал көмегімен әдістерге мониторинг құру эпизоотология, серология, гематология, аудандастырылған аудандарда аурудың алдын алу және бақылау жөніндегі іс-шараларды әзірлеу және жүзеге асыру, сондай-ақ өткізілетін іс-шараларға эпизоотиялық жағдай тұрғысынан қатты көңіл бөлу керек.

Ұсынылған эпизоотияға қарсы іс-шараларды жүзеге асыру барысында таңдалған бағыт және зерттеулер арқылы зерттеліп отырған ауылшаруашылық малдарындағы лейкоз ауруын реттеуге мүмкіндік береді.

Материалдар мен зерттеу әдістері. Лейкоз ауруын мониторингтау үшін серологиялық қорытындысы, гематология зерттеулері мен ИФА нәтижелерін біріктіріп, эпизоотиялық ауру бойынша статистика пайдаланылды [6].

Серологиялық және гематологиялық зерттеулерге Павлодар облысының 12 аудандарының 60 ауылдық округтерінен 1500-ге жуық сынама алынды

Эпизоотологиялық мониторинг, эпизоотологиялық зерттеулер (салыстырмалы географиялық сипаттамасы, салыстырмалы-тарихи сипаттамасы, эпизоотиялық зерттеу) әдістеріне сәйкес жүзеге асырылды. Қосалқы топқа облыстарды аудандастыру географиялық орналасуына байланысты, шаруашылық - экономикалық және әлеуметтік қарым-қатынастардың субъектілеріне, сондай-ақ ағымдағы лейкоз ауруының эпизоотиялық жағдайы негізінде жүргізілетін болады. ҚР Павлодар облысының аумағында эпизоотияға қарсы іс-шаралар тиімділігін анықтау лейкоз ауруына шалдыққан малдардың қандай деңгейде екендігін анықтау динамикасы бойынша бағаланды [7,8].

Зерттеу нәтижелері: Павлодар облысы аумағында ірі қара мал лейкозы материалдарын зерттеу барысында бірқатар жаңа фактілер табылды, соны пайдалана отырып лейкозға қарсы іс-шараларды тиімді жүргізуге болады. Көрсеткіштік

нәтижелер ретінде ірі қара малының лейкоз аурының вирусын тасымалдаушылардың пайыздық шығымы алынды. Алғашқы материалдарды өңдеу барысында, ірі қара мал арасында лейкоздың алты таралу қарқындылығын бөлу керек екендігін көрсетті.

Лейкоздың таралуының бірінші дәрежесі, егер зерттеліп отырған территорияда 0,1 – 1,99% лейкозбен зақымдалған жануарлар болса, 2,0 – 3,99% болса екінші дәрежесі; 4,0-5,99% үшінші дәрежесі; 6,0 – 7,99% төртінші дәрежесі; 8,0 – 11,9% - бесінші ; 12,0% және одан жоғары болса тиісінше алтыншы дәреже. (Кесте 1).

Лейкоздың таралуының бірінші дәрежесі Павлодар облысының төрт ауданында байқалды: Ақтоғай, Баянауыл, Железинск және Екібастұз қаласында. Географиялық жағдайы бойынша олар облыстың батысында, солтүстігінде, оңтүстігінде және шығысында орналасады, бір-бірімен ортақ шекаралары жоқ және облыстың периметрі бойынша орналасады.

Лейкоздың таралуының екінші дәрежесі Павлодар облысының Май ауданында және Ақсу қаласында үшінші және бесінші дәрежесіне тез ауысуымен байқалды. Бұндай жағдай лейкоз ауырының организмде жіті өтуінің нәтижесі..

Лейкоздың таралуының үшінші дәрежесі Павлодар облысының үш аудандарында байқалды: Ертіс, Лебяжинск және Шарбақты аудандары.

2014 жылы лейкоздың таралуының төртінші дәрежесі ретінде Павлодар облысының Ақтоғай ауданында тіркелді.

Лейкоздың таралуының бесінші дәрежесі Павлодар облысының төрт аудандарында байқалды: Ақтоғай ауданында – 2015 жылы, Железинск ауданында – 2014 жылы, Павлодар, Успенск аудандарында -2012 жылы.

Лейкоздың таралуының алтыншы дәрежесіне: Ертіс (2013 - 2015жж.), Качирский (2013-2015 жж.), Ақсу қаласы (2013 ж.), Павлодар қаласы (2013, 2014 жж.).

Осыған орай лейкоз Павлодар облысының барлық аудандарында тіркелді.

Лейкоз ауруына жүргізілген диагностикалық зерттеулер нәтижесі бойынша Павлодар облысының ірі қара малының зақымдалуының пайыздық көрсеткіші көрсетілді.

Кесте 1 - 2011-2015 жылдар бойынша Павлодар облысының лейкозбен шалдығуының пайыздық көрсеткіштері

Аудандар	2011	2012	2013	2014	2015
Ақтоғай	1,8	1,1	0	7	8,5
Баянауыл	0	0,3	3	0	0,9
Железинск	3	0,6	5	11	0,4
Иртышск	1,6	5	15	6	10
Качирск	0,4	1	16	12	15
Лебяжинск	0,4	3	5	6	2
Май	0,4	5	1	3	0
Павлодар	1	8	9	9	7
Успенск	2	8	10	10	3
Шарбақты	1	5	8	6	6
Ақсу	1	7	2	11	3
Павлодар қаласы	1	7	16	14	0
Екібастұз қаласы	0,04	0,3	1	0,5	0,6

Бүгінгі таңда Павлодар облысының екі ауданына лейкоз бойынша шектеу шаралары енгізілді: Лебяжинск ауданы (Жамбыл ауылдық округі, «Рассвет» шаруа қожалығы) және Шарбақты ауданы (Арбузовск ауылдық округі ЖШС «Победа»).

Қорытынды: Өлкелік эпизоотологияны зерттеуде лейкоздың иммунологиялық және патологиялық аспектілері қарқынды жүргізілген. Бірақ лейкозға шалдыққан аналықтардан алынған төлдердің эпизоотологиясы толық зерттелмеген. Диагностикалық зерттеулерді жүргізу барысында әсер ететін кейбір факторлардың да әрекеті толық емес. Басқа вирустық инфекциялардың ағымдары мен қосылуы. Иммунологиялық түзетулерде құралдарды қолдану мен іздеу лейкозға шалдыққан малдарда тиісінше зерттелмеді. Осы жағдайларға байланысты ірі қара лейкозының диагностикасы, профилактикасы, алдын алу шаралары, таралу ерекшеліктері мен олардың берілуі ветеринариялық практикада жаңа ғылыми ұсыныстарды қажет етеді.

Лейкоздың таралу факторлары:

- сау малдар мен ауруға шалдыққан малдардың бірге жайылуы;
- ауруға шалдыққан аналықтардың сүтін төлдерге беруі;
- ауруға шалдыққан аталықтар ұрықтарымен аналықтарды ұрықтандыру;
- ветеринариялық іс – шараларды жүргізуде зоотехниктер мен ветеринария мамандары аспетикалық және антисептикалық ережелерді дұрыс сақтамауынан.
- жеке секторларды да атап өткен жөн.
- мал қожайындарының ветеринария мамандарының көмегінен жүгінбеуі,
- ірі қара малын сатып алу ережелерін ұстанбауы,
- ветеринария саласы бойынша білімнің жеткіліксіздігі, лейкоз ауруының таралуына бірден бір себептері болады.
- жеке қожалықтарда сүт өнімдерінің өндірілуінің және сатылуының қадағаланбауы мен тексерілмеуі лейкоздың таралуының тағы бір факторы.

Қорытындылай келе Павлодар аймағы бойынша лейкоз ауруының эпизоотологиялық жағдайы анықталды. Облыс аймағы бес дәрежеге бөлінді. Бүгінгі таңда Павлодар облысының екі ауданның шаруа қожалықтарына лейкоз бойынша шектеу шаралары енгізілді: олар Лебяжі ауданы (Жамбыл ауылдық округі, «Рассвет» шаруа қожалығы) және Шарбақты ауданы (Арбузовск ауылдық округі ЖШС «Победа»). Лейкозбен күресудің тиімді, сауықтыру және алдын-алу шараларын жүргізу үшін мынадай міндеттерді қамтамасыз ету қажет:

- шаруа қожалықтары мен асыл тұқымды мал өсіретін кәсіпорында, сондай-ақ барлық меншік нысанындағы шаруашылықтарда ірі қара мал лейкозына кешенді эпизоотиялық мониторинг ұйымдастыру;
- ірі қара мал лейкозын анықтау, жою, алдын алу бойынша іс-шаралардың дәлелді жүйесін әзірлеу, енгізу және іске асыру;
- барлық жұмыс барысында есепке алу мен жалпы стандартталған есеп нысандарын жасау және ірі қара малдың лейкозбен ауруын диагностикалау;
- ірі қара малдың лейкоз ауруына дамыған бағдарламалық қосымшалар негізінде бірыңғай ақпараттық желідегі ортақ деректер банкіні құру;
- ірі қара малдың лейкозды жұқтырмауы үшін мемлекеттік заводтар мен шаруа қожалықтарында, сондай-ақ әр түрлі меншік формаларының шаруашылықтарында өсіру;
- асыл тұқымды ірі қара мал өсіру үшін ірі қара мал лейкозы вирусы жоқ шаруа қожалықтарын ұйымдастыру
- мемлекеттік ветеринариялық-санитариялық зертханалардың техникалық-материалды базасын жетілдіру және диагностикалық зерттеу сапасы мен тиімділігін арттыру;

- кадрларды оқыту, қайта даярлау және біліктілігін арттыру.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Шишков В.П., Бурба Л.Г. Лейкозы и злокачественные опухоли животных. М.:Агропромиздат. 1988.
- 2 Ахметсадыков Н.Н. Лейкоз крупного рогатого скота. Ветеринария. 2009; 6 – С. 63.
- 3 Донник И.М., Шкуратова И.А., Татарчук А.Т. и др. Эффективная система мер борьбы с лейкозом крупного рогатого скота на Среднем Урале. Ветеринария. 2014; 10 – С. 8.
- 4 Боровиков С.Н., Шрамко А.Ю. Получение стандартных антигенов для диагностики лейкоза крупного рогатого скота. Материалы Республиканской научно-теоретической конференции «Сейфуллинские чтения – 9: новый вектор развития высшего образования и науки» посвященная дню Первого Президента Республики Казахстан. – 2013. – Т.1, ч.2 – С. 216-217
- 5 Ветеринарные правила о мероприятиях по профилактике и ликвидации лейкоза крупного рогатого скота, утверждены приказом Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 22 декабря 2004 года N 747
- 6 Ковальчук Н.В., Сацук В.Ф., Пархомович Д.Н. Применение полимеразной цепной реакции при диагностике лейкоза крупного рогатого скота. Ветеринария. 2014; 11 – С.24.
- 7 Донник И.М., Татарчук А.Т., Трофимов О.В. и др. Цитогенетические и протеомные подходы к поиску маркеров лейкоза крупного рогатого скота. Ветеринария. 2012; 2 – С.26
- 8 Жаров А.В., Иванов И.В., Стрельников А.П. Вскрытие и патоморфологическая диагностика болезней животных. М.: КолосС. 2003.

РЕЗЮМЕ

Эпизоотическая ситуация по лейкозу крупного рогатого скота в Павлодарской области. Проведен эпизоотический мониторинг лейкоза крупного рогатого скота в Павлодарской области за 2010-2015 гг. В результате которых область была разделена на 6 степеней инфицированности данным заболеванием.

RESUME

Epizootic situation on bovine leucosis in Pavlodar region. Conducted monitoring of epizootic bovine leucosis in Pavlodar oblast for 2010-2015 as a result of which the region was divided into 6 degrees of infection of this disease.

А. М. Тасболатова, магистрант

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., ҚР

АҚПАРАТТЫҚ- АНАЛИТИКАЛЫҚ ЖҮЙЕНІ OLAP ЖӘНЕ DATA MINING НЕГІЗІНДЕ ЖОБАЛАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация

Бұл мақалада OLAP және Data Mining технологиясы негізінде ақпараттық-аналитикалық жүйені жобалау мәселелері қарастырылды. Сонымен қатар, деректер базасы технологиясында әзірленген негізгі функцияларға және техникалық мәліметтерге сипаттамалар жүргізіледі.

Кілт сөздер: *Ақпараттық жүйе; нақты уақыт режимінде аналитикалық өңдеу; интеллектуалды деректер талдау; деректер қоймасы (Data Warehouse); кафедраның мониторинг қызметі.*

Қазіргі заманғы ақпарат талдау тәсілі көпөлшемді деректер көрінісіне негізделеді [1]. Ақпараттық жүйеде көпөлшемді деректер көрінісін іске асыру ақпараттарды жинау тұжырымдамасында базаланады (OLTP – On-line Transaction Processing), түрлендіру ETL – Extraction Transformation Loading), жедел деректерді талдау (OLAP – On-line Analytical Processing).

Осы тұжырымдамаға сәйкес жасаушы деректер аумағын үш бағыт жиынтығы ретінде ұсынуға тиіс: деректердің операциялық базасы, аралық аумақ және деректер қоймасы (Data Warehouse). Операциялық база анықтамалық ақпаратты жинау мен жинақтау, сақтау үшін пайдаланылады. Аралық аумақ - ETL процессін жүзеге асыру кезінде қолданылады. Ақпарат деректерді жүктеу процесінде тез орналасып, кейін факт кестесіне жүктеледі де агрегаттары қалыптасады [2]. Деректер қоймасы ұйымның ұзақ мерзімді ақпаратты сақтау үшін арналған. Толықмасштабты ақпараттық-талдау жүйесі күрделі және алуан түрлі функциялар, соның ішінде әр түрлі көздерден деректер жинау, оларды бекіту, жаңарту және қоймаға жүктеу, аналитикалық ақпаратты сақтау, регламенттік есеп беру, арнайы сұрауларды қолдау, көпөлшемді анализ және т.б. орындау керек. Қазіргі уақытта OLAP – жүйені құруда деректер қоймасының (Data Warehouse) тұжырымдамасына негізделген нақты стандарттар бар. Бұл стандарттар деректер қоймасы мен аналитикалық жүйе құруда зерттеулер мен дүниежүзілік тәжірибеге тіреледі.

OLAP технологиясы негізінде ақпараттық-аналитикалық жүйе архитектурасы Мұндай жүйенің архитектурасы үш таңдалған топты сызбамен сипатталады [3]:
деректерді алу, түрлендіру және жүктеу;
деректерді сақтау;
деректерді талдау.

Деректер әр түрлі ішкі жүйелерден, бағынышты құрылымдардан, белгілінген регламентке сәйкес сыртқы ұйымдардан, есеп беру үлгілерінен келіп түседі. Барлық осы ақпарат тексеріліп, бекітіліп және түрлендіріліп қоймада орналасады. Осыдан кейін пайдаланушылар мамандырылған құралдар көмегімен қажетті ақпаратты болжауға алады.

Деректерді алу, түрлендіру және жүктеу тобы

Ұйымдық тұрғыдан, бұл топ бөлімдер мен жылдам рұқсатты деректер қорын қолдайтын ұйымдардың барлық деңгей сипаттамаларынан тұрады. Ол төмен деңгейлі

ақпарат тудыруды, шикі ақпарат өндіретін ақпараттық көздердің ішкі және сыртқы деңгейін көрсетеді.

Деректер көзінен ақпарат кейбір регламенттер негізінде орталықтандырылған қоймаға орналастырылады. Бұл деректерді әдетте бастапқы деректер қорынан арнайы түрлендіру, есептеу және біріктіру жолымен алуға болады. Қоймаға деректерді жүктеу алдында аналитикалық деректердің бүтіндігін қамтамасыз ету үшін барлық ақпарат бекітілген болу керек.

Қоймада тарихи деректер, яғни ұзақ уақыт аралығындағы деректер сақталады. Операциялық жүйеде деректер бүтін түрінде белгілі бір аралықта сақталып, мұрағатқа жіберіледі. Құрымның өзгеруі немесе мұрағаттағы деректер ешқандай қосымша өңдеуге ұшырамай, бастапқы күйінде сақталады. Сондықтан ұзақ уақыт аралығындағы деректерді алу үшін мұрағаттағы ақпаратты қазіргісімен бекіту керек.

Осылайша, деректерді қоймаға жүктеу арнайы процедуралармен жүзеге асады:

1. әр түрлі деректер қорынан, мәтін файлдарынан деректерді шығару;
2. бекітудің әртүрлі түрін жүзеге асыру және деректерді тазарту;
3. деректер көзінен қоймаға деректерді орналастыруда түрлендіру;
4. бекітілген және тазартылған деректерді қойма құрылымына жүктеу.

Деректерді сақтау тобы

Деректерді сақтау тобы маңызды, тексерілген, бекітілген, қайшылықсыз және хронологиялық бүтін, жоғарғы дәрежелі сенімділікпен нақты деп санайтын ақпаратты сақтауға арналған.

Шын мәнінде деректер қоймасы белгілі бір функционалды аналитикалық есепті шешу үшін бағдарланбаған. Деректер қоймасының мақсаты- деректер тұтастығын қамтамасыз ету және барлық мүмкін деректер хронологиясын қолдау.

Деректер қоймасы көбінесе қуатты реляциялық ДҚБЖ басшылығымен жұмыс істейтін реляциялық деректер қоры түрінде іске асады. Бұндай ДҚБЖ террабайт көлемді ақпаратпен тиімді жұмысты қолдау, жоғары деңгейлі сенімділік пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету және мұрағатты қайта құруға керекті талаптарға сәйкес келу керек.

Деректерді талдау тобы

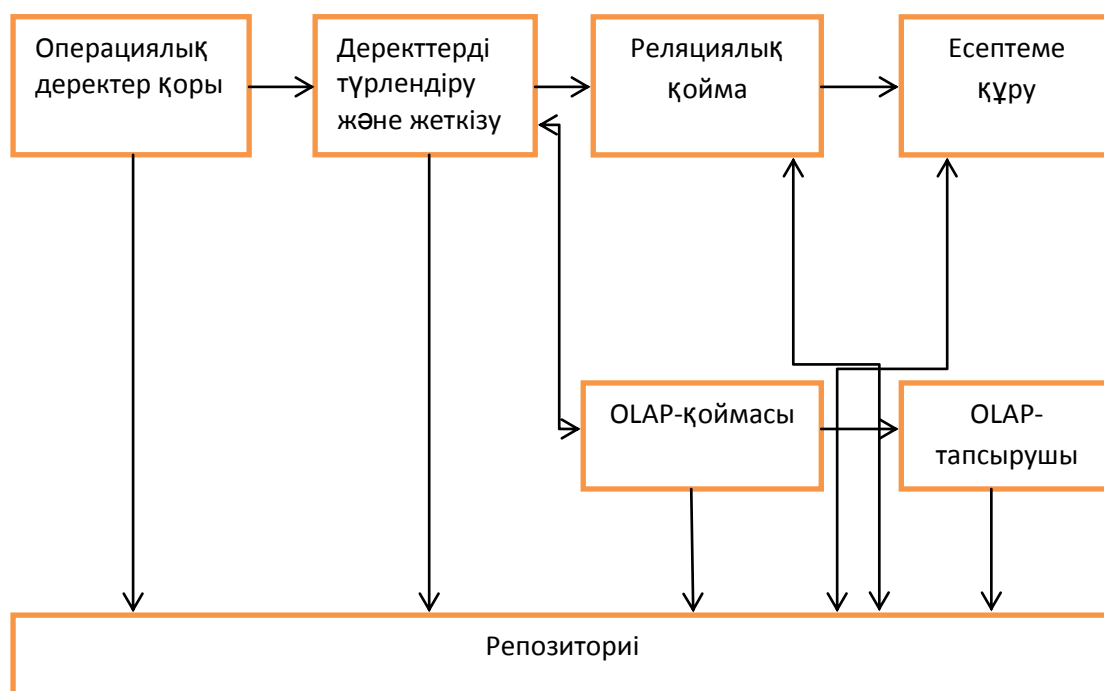
Ұйымдар үшін деректер қоймасына рұқсат операциялық және ұзақ мерзімді талдауға қажетті технологияларды қолдайтын мамандырылған жұмыс орындары қолданылады. Аналитектердің жұмыс нәтижесі есептеме, график, кеңес түрінде рәсімделіп жергілікті компьютерде сақталады.

Аналитикалық қызмет өте алуан түрлі және шешілетін есеп сипаттамасымен, компанияның ұйымшыл ерекшелігімен, аналитиктердің дайындық деңгейімен анықталады.

Қазіргі таңда аналитикалық қызметтің келесі басты түрлерін ажыратып білу керек:

1. стандартты есептеме;
2. регламенттелмеген сұраулар;
3. нақты уақыт режимінде аналитикалық өңдеу (OLAP);
4. деректер интеллектуалды талдау(DataMining).

Бұл технологиялардың әрқайсысы өзіндік ерекшеліктерге ие. Соның ішінде ерекше қызуғушылық білдіретін технологиялар OLAP және Data Mining.

Сурет 1- Деректер қоймасының құрылымы

Нақты уақыт тәртібіндегі аналитикалық өңдеу

OLAP- сақтау және көпөлшемді деректерді талдау үшін әдістер мен құралдарды қолданатын деректерді аналитикалық өңдеу технологиясы. OLAP жүйенің басты мақсаты-аналитикалық қызмет пен пайдаланушылардың еркін сұрауларын қолдау.

Көпөлшемді қоймада барлық деректер үш санатқа бөлінеді

1. тегжейлі деректер – OLTP қосалқы жүйесінен тасымалданатын деректер;
2. біріктірілген(жалпылама) деректер – белгілі бір өлшемдерді жинақтау арқылы алынған деректер; [4]:

3. метадеректер – қоймада қамтылған деректер туралы деректер.

Қоймадағы деректер келесі ақпараттық ағындарды құрады[2]:

1. кіріс ағыны – OLTP жүйесінен көшірілген деректермен құрылады. Деректер жиі тазартылып, жаңа атрибуттардың қосылуымен байытылады;
2. жалпылау ағыны – тегжейлі деректердің біріктірілуі және қоймада сақталуымен құрылады;
3. мұрағатты ағын –айналым саны төмендеген тегжейлі деректердің көшірілуінен құрылады;
4. метадеректер ағыны – деректердің репозиторий деректеріне ақпарат ағыны арқылы құралады;
5. шығару ағыны – пайдаланушының шығаратын деректерінен құрылады;
6. қайтару ағыны – OLTP жүйеге қайта жазылатын, тазартылған деректерден құрылады.

Деректерді талдау процессінде саны айтарлықтай көп болатын түрлі параметрлер арасында жиі тәуелділікті құратын қажеттіліктер туады.

Түрлі параметрлер арасындағы тәуелділікті талдау мүмкіндігі деректердің көпөлшемді модель - гиперкуб немесе OLAP куб, ұяшығында талданған (санды) деректерді сақтайтын түрде көрсету мүмкіндігін болжайды. Мысалы сату көлемі. Өлшеу осінің қиылысында факт-шараларды талдауды сипаттайтын деректер орналасады. Мысалы бірлік өнімін көрсететін сату көлемі.

Куб осі талдау аумағына қатысты параметрлерді жинақтайтын өлшеу. Мысалы: тауар аты мен ай атаулары.

Қарапайым жағдайда екі өлшемді кубте тауар мен ай бойынша сату деңгейінің мәнін көрсететін кесте алынады.

Әрі қарай деректер үлгісін қиындататын бірнеше мүмкін бағыттары [5]:

1. өлшем санының ұлғаюы – тауар, ай сонымен қатар аумақ бойынша сату деректері. Осындай жағдайда куб үш өлшемді болады;

2. ұяшық мазмұнының күрделілігі – мысалы, бізді тек сату деңгейі емес таза табыс пен қоймадағы қалдық та қызықтыруы мүмкін. Бұл жағдайда ұяшықта бірнеше мәндер болады;

3. бір өлшем шегінде иерархия енгізу – жалпы ұғым « уақыт» иерархия мәнімен байланысты : жыл тоқсаннан, тоқсан айлардан тұрады және т.б.

Деректерді интеллектуалды талдау

Деректерді интеллектуалды талдау әдісі (Data Mining) үш топқа бөлінеді[6]: іздеу тәуелділіктері(discovery), болжау(predictive modelling) және ауытқулар талдауы(forensic analysis). Іздеу тәуелділігі автоматты түрде деректерді анықтау үшін деректер базасының қарап шығуында тұрады. Мұндағы мәселе деректер базасында өте маңызды тәуелділіктерді іріктеуде жатыр. Болжау пайдаланушы жазу жүйесіне бос өрісті ұсынып, жеткіліксіз мәндерді сұрайды деп болжайды. Жүйе дерекқор мазмұнын өзі талдап, бұл мәндерге шындыққа ұқсас болжам жасай алады. Ауытқулар талдауы – тұрақты тәуелділіктен қатты ауытқитын күдікті деректерді іздеу процесі. Деректерді интеллектуалды талдау технологиясы математикалық статистика әдістері мен ықтималдылық теориясы сонымен қатар жасанды интеллект әдісіне қатысты есептерді шешуге көмектеседі.

Көп таратулар келесі тапсырмаларды шешетін пайдалану әдістерін тапты:

1. Жіктеу(классификация) – объектіні (іс-шара, нысан) алдын-ала белгілі сиппаттамасына қарай класстардың біріне жіктеу.

2. Регрессия – кіру параметрлерін теру арқылы объектінің шығу параметрлерінің мәнін болжау.

3. Кластеризация –объектіні кластерге(тәуелсіз топтар) топтастыру болып табылады. Бұл мәселенің шешімі деректерді жақсы түсінуге көмектеседі.

4. Ассоциациялық іздеу ережесі – кез келген байланысты объектілер арасындағы заңдылықтарды анықтау. Бұл мәселенің шешімі талданатын деректердің табиғатын түсінуге және оқиғалардың пайда болуын болжауға көмектеседі.

5. Болжам дәйектілігі – ереже түрінде объектілер немесе оқиғалар арасындағы тәуелділікті табу, яғни А оқиғасынан кейін В оқиғасы болады.

6. Ауытқулардың талдауы – өзіндік емес шаблондарға кіретін деректер талдауы.

Data Mining-тің басты әдістері ретінде келесілерді бөлу керек[7,8]:

1. Регрессия, дисперсия және корреляциялық талдау;

2. Нейронды желі алгоритмдері (бастапқы параметрлері сигнал ретінде қарастырылады; талда нәтижесі барлық жүйенің бастапқы параметрлерге дыбыс беруі);

3. Шешім ағаштары – (иерархиялық құрылымдар, предикат);

4. Сегменттеу алгоритмі (ұқсас оқиғаларды топтарға біріктіруде қолданады);

5. Шектеулі асып кету алгоритмі қарапайым логикалық оқиғалардың жиілік комбинациясын есептейді;

6. Эволюциялық әдістер(бастапқыда берілген алгоритмдер негізінде деректердің өзара тәуелділігін көрсететін іздеу және туынды алгоритмдерді тудыру).

Data Mining әдістерінің тиімділігі бастапқы деректер санына тікелей байланысты. Неғұрлым үлкен көлемде берілген бастапқы статистика соғұрлым талдау кезінде тұрақты заңдылықтарды анықтайды. Екі технологияны шешім қабылдауда қолдайтын процесстің бір бөлігі ретінде қарастыруға болады. Алайда бұл технологиялар әр түрлі қозғалады :

OLAP көп өлшемді деректерге тек қол жетімділікті қамтамасыз етуге көңіл бөледі, ал деректерді интеллектуалды талдау әдісі(Data Mining) көп жағдайда жалпыланған бір өлшемді кестелермен және реляционды деректермен жұмыс істейді.

Қорытындылай айтқанда, OLAP және Data Mining технологиясында ақпараттық-талдау жүйесін құру –бағдарламалық - техникалық құралдармен және үлкен жобаларды орындаудағы тәжірибені талап ететін ауыр процесстің бірі болып келеді. Алайда мұндай жүйелерді енгізу материалдық тұрғыдан пайданы көрсетеді. Осындай деңгейдегі ақпараттық жүйенің маңыздылығы айқын. Оларды кез келген салада пайдалану тұтастай құрылымдық бөлімшенің жұмыс тиімділігін жақсартуға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Адоньев Р.В. Информационная система сбора и анализа образовательной статистики [Электронный ресурс]/ М.С. Заботнев, Д.В. Ионов. — Электрон.дан. — URL: http://www.ict.edu.ru/vconf/index.php?a=vconf&c=getForm&d=light&id_sec=59&id_thesis=1946&r=thesisDesc.

2 Реализация подсистемы ETL (Extract, Transform, Load) корпоративного хранилища данных[Электронный ресурс] / Project Experience. — URL: http://www.prj-exp.ru/dwh/structure_of_etl_process.php.

3 Полубояров. В.В. Использование MS SQL ServerAnalysisServices 2008 для построения хранилищ данных . — Интуит. — 2010. — 487с.

4 Борисов Д.Н. Корпоративные информационные системы. — Воронеж: Издательско-полиграфический центр Воронежского государственного университета, 2007. — с. 99.

5 Акимов А.А., Богатырев В. Е., Финогеев А. Г. Системы поддержки принятия решений на базе беспроводных сенсорных сетей с использованием интеллектуального анализа данных Надежность и качество: труды Международного симпозиума. — Пенза, 2010. — Т. 1. — с. 225-229.

6 Овсяницкая Л.Ю. Интеллектуальный анализ данных как составляющая педагогического управления // Образование и наука. Известия Уральского отделения Российской академии образования. 2013. №10. С. 80—90.

7 Овсяницкая Л.Ю. Применение методов интеллектуального анализа данных для обработки результатов педагогического мониторинга в вузе //Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции «Мониторинг качества образования в условиях введения ФГОС НОО: теоретико-методологические и технологические аспекты» (21 марта 2013 г.). Челябинск, 2013. С. 152—156.

8 Гамма Э. Приемы объектно-ориентированного проектирования. Паттерны проектирования / Р. Хелм, Р. Джонсон, Дж. Влссидес. — СПб.: Питер, 2007. — 366 с.

РЕЗЮМЕ

Зерттеу барысында OLAP және Data Mining технологиясы үлкен жобаларды орындаудағы тәжірибені талап ететін ауыр процесстің бірі екені анықталды. Мұндай жүйені енгізу материалдық тұрғыдан пайданы көрсететіні қарастырылды. Оларды кез келген салада пайдалану құрылымдық бөлімшенің жұмыс тиімділігін жақсартатыны айқындалды.

RESUME

The study found that the OLAP and Data Mining technology is one of the most complex processes that require expertise to the implementation of major projects.Courtesy of the material benefits of this system.Defined by improving the efficiency of their use in any department.

К. А. Байназарова, магистрант

А. Ж. Исабаев, к.в.н., доцент кафедры ветеринарной санитарии,

Костанайский государственный университет имени А. Байтурсынова, г. Костанай, РК

АКТУАЛЬНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ БИОЛОГИЧЕСКИ АКТИВНЫХ ДОБАВОК В ПТИЦЕВОДСТВЕ

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы об актуальности применения биологически активных добавок в птицеводстве. Нами был проведён литературный обзор состояния изученности данного вопроса.

Применение кормовых добавок в питании у сельскохозяйственной птицы – важнейшее условие получения максимальной продуктивности и сохранения её здоровья. Значительная часть исследований в птицеводстве уделяется вопросам кормления птицы, сбалансированности их рациона не только по основным веществам, характеризующим его питательность, но и некоторым биологически активным компонентам. Это оказывает влияние на биохимические процессы и физиологическое состояние организма птиц, обеспечивает повышение их сохранности и продуктивных качеств и ведет к снижению риска развития болезней, а также нормализации баланса питательных веществ.

Это делает актуальным вопрос поиска новых подходов к составлению рационов, подготовки кормов к скармливанию, способствующих обеспечению организма необходимым количеством витаминов и минеральных веществ, для повышения устойчивости организма к воздействию неблагоприятных факторов окружающей среды.

Применение современных знаний о потребностях в питательных веществах и энергии, а также организация на этой основе рационального кормления сельскохозяйственной птицы позволяет значительно повысить физические, химические и технические показатели мяса птицы.

Ключевые слова: *биологически активные добавки, эубиотики, нутрицевтики, парафармацевтики, мясо птиц, цыплята бройлеры, продуктивность.*

Производство высококачественной и экологически безопасной продукции, которая отвечала бы потребностям населения, является одной из основных проблем, стоящей на сегодняшний день перед специалистами занятыми в сельском хозяйстве. Возрастающее экономическое давление на производителей продуктов животноводства проявляется в эффективном использовании общепринятых компонентов кормов. В зависимости от целевого предназначения различаются комбикорма-концентраты, полнорационные комбикорма, премиксы, балансирующие кормовые и биологические активные добавки.

В каждой стране отношение к БАД неоднозначное. В Японии БАД применяют более 50 лет, в США – 20 лет. БАД достаточно широко используют во многих странах: во Франции и Германии около 60% населения ежедневно принимают БАД, в США – 80%, Японии – 90%, в России – только 3%, в Казахстане -1,2%.

В Австрии, например, БАД считают отдельной категорией продуктов, рассматривают как нечто среднее между пищевыми продуктами и лекарственными средствами. В Бельгии, Нидерландах и Греции под БАД понимают только витамины и

минеральные вещества, относят к продуктам питания, которые подлежат строгому контролю в отношении разовых и суточных доз.

В Германии продукт, предназначенный к приему внутрь, может быть или только лекарством, или продуктом питания. В этой стране положение об аптеке предусматривает, что в ней вместе с лекарственными средствами могут продаваться продукты, являющиеся дополнениями к питанию. В рекламе БАД на территории Германии допустимы такие сочетания слов, как "дополняет питание", "для здорового питания", "для покрытия суточной потребности", "полезно для здоровья" и т.п. На упаковке БАД и в рекламе о них недопустимы рекомендации типа: "защищает от ...", "уменьшает содержание холестерина в крови", "предназначается для нормализации кровяного давления" и т. п.

В условиях интенсификации производства мяса птицы необходимо обращать особое внимание на качество кормов, состояние пищеварительных органов, в частности, на бактериальную микрофлору желудочно-кишечного тракта, а также на различные стресс-факторы, среди которых кормовые занимают особое место. Например, несбалансированность рациона по основным питательным веществам, наличие продуктов окисления липидов, высокий уровень труднопереваримых компонентов приводят к нарушениям липидного, белкового и углеводного обмена, вызывают расстройство многих функций организма птиц. Одним из путей повышения продуктивности животных и птиц является применение в технологии кормления биологически активных веществ, которые, кроме того, способствуют улучшению конверсии корма.

Биологически активные добавки - концентраты натуральных природных веществ выделенных из пищевого сырья животного (в том числе морского), минерального, растительного происхождения, или же полученные путём химического синтеза вещества, идентичные природным аналогам. Важным фактором для создания БАД и разработки идеологии их клинического применения стал тот факт, что в последние годы во всем мире бурно развивалась новая, пограничная область знаний, соединившая науку о питании (нутрициологию) с фармакологией. Питание и кормление является одним из главных факторов, определяющих нормальный рост и развитие организма, гомеостаз, работоспособность и здоровье птиц.

В настоящее время доказано, что корм – определение гораздо более емкое, чем это было принято считать ранее. Корм – это комплекс миллионов веществ, каждое из которых обладает определенной мерой биологической активности. Многие из биологически активных веществ обнаруживаются в кормах в более высоких дозах, чем они используются в фармакопее. В настоящее время корма следует рассматривать не только как источник энергии и пластических (строительных) веществ, но и как весьма сложный фармакологический комплекс.

Эти добавки можно использовать как добавку в корм уже на второй день жизни цыплят. Из эффективных, доступных и безопасных для животных и птиц веществ обращают внимание на себя: эубиотики, нутрицевтики и парафармацевтики. Эта классификация весьма условна, так как большинство БАД многофункциональны, то есть они оказывают разностороннее положительное действие на организм животных и птиц, оказывая комплексное влияние на многие органы и системы органов организма. Деление БАД на парафармацевтики, нутрицевтики и эубиотики носит искусственный характер, т.к. парафармацевтики часто содержат компоненты кормов, за счет чего могут быть отнесены к нутрицевтикам, а любые нутрицевтики оказывают на организм полифункциональное воздействие, как и парафармацевтики [1].

Эубиотики - это биологически активные добавки к кормам, в состав которых входят живые микроорганизмы и (или) их метаболиты, оказывающие нормализующее

воздействие на состав и биологическую активность микрофлоры пищеварительного тракта. Созданные на основе естественных микроорганизмов кишечника (бифидобактерий, лактобактерий и др.), они ограничивают размножение патогенных микроорганизмов, применяются для нормализации состава и функционирования сапрофитной кишечной микрофлоры. Эубиотики обладают антиоксидантным, адаптогенным, антигипоксическим свойствами, нормализуют энергетический обмен, улучшают физиологическое состояние организма, усиливают процессы биосинтеза в условиях патологии и экстремальных воздействиях. Эубиотики оказывают стимулирующее влияние даже в малых дозах, имеют длительное физиологическое последствие, безвредны при передозировке в связи с отсутствием ксенобиотических эффектов, присущих многим синтетическим препаратам, положительно влияют на рост, развитие, мясную продуктивность цыплят-бройлеров [2].

Нутрицевтики - это биологически активные добавки к пище, применяемые для коррекции химического состава пищи человека, смысл применения которых заключается в том, чтобы довести содержание естественных эссенциальных макро- и микронутриентов до уровня их содержания в суточном рационе, соответствующем физиологической потребности здоровой птицы в них. Нутрицевтики со всеми основаниями можно причислить к кормам.

Нутрицевтики являются жизненно необходимыми ингредиентами, которые обычно содержатся в пище. К нутрицевтикам можно отнести витамины, витаминные комплексы, жирные кислоты, минеральные вещества, некоторые аминокислоты, а так же микроэлементы. Отличительной особенностью нутрицевтиков является их постоянное наличие в рационе. Эти вещества неспособны откладываться в организме впрок. БАДы нутрицевтики, по сути, - это способ насытить организм питательными веществами, однако, ни в коем случае не в ущерб обыкновенному приёму кормов. Компоненты нутрицевтиков в большинстве случаев хорошо изучены, известна их суточная потребность для различных возрастных групп птицы.

Нутрицевтики положительно влияют на физиологическое состояние, энергию роста, продуктивность и сохранность животных, обладают рядом важных особенностей, позволяющих широко использовать их в животноводстве: оказывают стимулирующее действие, имеют длительное физиологическое последствие, добавки не оказывают отрицательного влияния на системы организма и благоприятно воздействуют на биохимические и иммунологические показатели крови.

Парафармацевтики являются другой группой БАДов. Парафармацевтики – это биологически активные вещества, которые регулируют процессы жизнедеятельности и применяются для профилактики, вспомогательной терапии и поддержки в физиологических границах функциональной активности органов и систем в количестве не превышающем суточной терапевтической дозы.

Парафармацевтики – это натуральные продукты, которые содержат биофлавоноиды, алкалоиды, гликозиды, сапонины, органические кислоты, эфирные масла, полисахариды, биогенные амины и другие биологически активные вещества. Парафармацевтики ближе к лекарствам, чем нутрицевтики, но они не относятся к лекарствам и не могут их заменять.

К парафармацевтикам относят растительные экстракты с высокой концентрацией физиологически активных веществ (женьшень, элеутерококк, золотой корень – радиола, лимонник, различные морские водоросли), минеральные и органические субстраты (мумие) продукты жизнедеятельности животных и пчел (панты, животные и растительные яды, желчь, мед, прополис), различные фиточаи и травяные сборы.

Действие парафармацевтиков направлено на активацию и стимуляцию функции отдельных органов и систем. Однако следует помнить, что физиологический уровень содержания большинства биологически активных веществ многих парафармацевтиков в клетках и тканях организма неизвестен. Так же неизвестна и физиологическая потребность в них цыплят и взрослой птицы, что в значительной степени усложняет научное изучение эффективности этих веществ.

Парафармацевтики призваны обеспечивать регуляцию в физиологических границах функциональной активности органов и систем, а так же оказывать адаптогенный эффект и регулирование состояния микрофлоры желудочно-кишечного тракта.

Парафармацевтики улучшают вкусовые качества корма, его переваримость и повышают продуктивность птицы, стимулируют неспецифическую резистентность, увеличивают энергетические возможности организма и уровень антиоксидантной защиты, снижают заболеваемость и падеж, не оказывают негативного воздействия на гематологические параметры крови [3].

Необходимо, чтобы птица кроме основных питательных веществ – протеина, кальция, фосфора и каротина, по которым обычно контролируют полноценность рациона, получала и другие биологически активные вещества.

Таким образом, можно констатировать, что увеличение объемов производства птицеводческой продукции осуществляется не только за счет внедрения новейших технологий и увеличения поголовья птицы, но и путем введения в рацион биологически активных средств.

Перспективы практического использования биологически активных кормовых добавок в птицеводстве связаны с регулированием микробиологических и ферментативных процессов в пищеварительном тракте, синтезом витаминов, метаболизмом желчных кислот и холестерина, нейтрализацией экзо- и эндотоксинов, профилактикой и лечением заболеваний желудочно-кишечного тракта алиментарной и инфекционной этиологии. Кроме того, БАДы вполне могут применяться вместо антибиотиков, так как они продуцируют вещества с антибактериальной активностью [4].

Из выше изложенного можно сделать вывод, что использование биологически активных добавок, положительно влияет на рост, развитие, мясную продуктивность птиц, морфологические, биохимические и иммунологические показатели крови, усвоение питательных веществ рациона, критерии ветеринарно-санитарной оценки мяса.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Лукичева, А. В. Коррекция энергетического обмена цыплят-бройлеров биологически активными веществами / А.В. Лукичева // Современные вопросы интенсификации кормления, содержания животных и улучшения качества продуктов животноводства. Матер.конф., посвящ.80-летию МВА им. К.И. Скрябина. – М., 1999. – С. 74-75.

2 Колчина, В. Л. Гематологические показатели цыплят-бройлеров при использовании в кормлении пробиотического препарата «Моноспорин» / В. Л. Колчина // Кормление сельскохозяйственных животных и кормопроизводство. – 2014. - №02. – С. 56-59.

3 Темираев, Р.Б. Биологически активные добавки в рационах бройлеров / Р.Б. Темираев, А.А. Баева, З.Г. Дзидзоева // Птицеводство.– 2011. - №09. – С. 50-51.

4 Егоров, И.А. Современные подходы к кормлению птицы / И.А. Егоров// Птицеводство. – 2014. - №04. – С. 11-16.

ТҮЙІН

Мақала БАД құс-шаруашылығында пайдалану өзектілігі туралы талқылайды. Бізбен осы сурактын зертеудын денгейін туралы әдеби материалдың шолу өткізілген.

Құс тамақтануда азық қоспаларының пайдалану - өнімділігін және оның денсаулығын сақтау үшін аса маңызды жағдайын . Құс-шаруашылығында зерттеудың үлкен бөлігі құс тамақтандыруға, сондай-ақ оның тағамдық құндылығы, биологиялық белсенді компоненттерін кейбір негізгі заттар туралы , олардың диетаны тепе-теңдікке арналған. Бұл , биохимиялық процестер мен құстардың физиологиялық күйіне әсер етеді, ауру тәуекел төмендеуіне , сондай-ақ қоректік заттардың балансы қалыпқа олардың қауіпсіздігі мен өнімділік сапасын және сымдарды жақсартады.

Бұл рационын жағдайына , қолайсыз экологиялық факторлардың ағзаның төзімділігін арттыру үшін дәрумендер мен минералдардың қажетті соманы органға ықпал тамақтандыруға арналған жем жаңа тәсілдерін табу мәселесін өзекті етеді .

RESUME

The article discusses the relevance of the use of dietary supplements in poultry. We carried out a literature review of the state of knowledge of matter.

The use of feed additives in poultry nutrition has-the most important condition to maximize productivity and maintain its health. Much of the research in the poultry industry is paid to feeding birds; balance their diet, not only on the basic substances of its nutritional value, but also some of the biologically active components. This has an effect on biochemical processes and physiological states of the birds, enhances safety and productive qualities and leads to a decrease in the risk of disease, as well as normalizes the balance of nutrients.

This makes it relevant to the issue of finding new approaches to drawing rations, forage for feeding conducive to the body the required amount of vitamins and minerals to enhance the body's resistance to adverse environmental factors.

Э. Э. Кофлер, студент

Т. К. Мурзашев, кандидат биологических наук, доцент,

М. Ж. Шукуров, кандидат сельскохозяйственных наук, и.о.доцента,

А. Е. Сарманов, магистр

Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, г.Уральск, РК

РЫБОПРОДУКТИВНОСТЬ ПРУДА К/Х «АЛМА» И ПУТИ ЕЕ ПОВЫШЕНИЯ

Аннотация

В статье приведены результаты исследований зоопланктона, зообентоса, ихтиофауны и рыбопродуктивности пруда к/х «Алма». Дана краткая характеристика рыбам для зарыбления пруда и последующего их выращивания.

Ключевые слова: рыба, зоопланктон, зообентос, ихтиофауна, рыбопродуктивность.

Рыба составляет основу питания народов, населяющих побережье морских и пресноводных акваторий. Освоение Мирового океана и увеличение добычи гидробионтов, а также расширение транспортных коммуникаций поставило рыбную продукцию в один ряд с другими продуктами питания всего человечества. По биохимической ценности белки рыб не уступают белкам мяса теплокровных животных, но они легче перевариваются и усваиваются организмом человека. Содержание углеводов в мясе рыб очень низкое, а биологическая ценность белка превышает даже ценность коровьего молока и белка теплокровных, поэтому производство рыбной продукции является дополнительным источником получения животного белка, особенно в странах со слабо развитым сельским хозяйством [1].

Перспективным и в то же время простым способом производства рыбной продукции является технология выращивания товарной рыбы в прудах. Данный способ позволяет получать экологически чистую продукцию при этом, не затрачивая на это большие энергоресурсы. Рыба в прудах питается естественной кормовой базой, что не требует их дополнительной подкормки дорогими кормами.

В Актыбинской области имеется обширный фонд водоемов, представляющий хорошую перспективу для развития промысла и аквакультуры. Плановое ведение рыбного хозяйства на водоемах местного значения имеет важное значение, так как способствует более полному обеспечению населения рыбой и рыбопродуктами, создает новые рабочие места. Также, увеличение объемов промысла в водоемах областного фонда, способствует снижению промысловой нагрузки на рыбные запасы в крупных природных водоемах республиканского и международного значения. В тоже время нельзя не отметить, что рыбопродуктивность местных водоемов не высокая. В промысловой ихтиофауне наблюдается дисбаланс, в сторону увеличения доли малоценной и сорной рыбы. Учитывая это, предпочтительным является развитие интенсивного рыбоводства, с повышением доли таких ценных видов как карп, сазан, лещ, судак, толстолобик, амур, др.

Нами, с целью зарыбления и дальнейшего выращивания рыб в пруду к/х «Алма», проведены исследования кормовой базы, ихтиофауны и рыбопродуктивности и на основе этих исследований даны рекомендации по зарыблению данного пруда.

Гидробиологические исследования проводили в основной вегетационный период, включающий отрезок времени апрель-начало октября 2015 г., по общепринятым методикам в гидробиологии [2,3].

Перед началом исследований на водоемах были намечены станции отбора проб. Для сбора зоопланктона применяли сеть Апштейна. Собранный планктон сливали в склянки объемом 150-200 см³ и фиксировали 4 %-ным формалином. В каждую склянку клали этикетку, написанную на пергаменте простым карандашом. В этикетке указывали номер лова, место лова, месяц, число, время дня.

Сбор бентосных организмов осуществляли дночерпателем с объемом захвата 1/40 кв.м. Полученные пробы отмывали от избытка грунта с помощью промывальных сит из мельничного газа. Затем оставшийся грунт повторно просматривали и находящиеся в нем организмы отбирали пинцетом.

С помощью определителей, таблиц и рисунков устанавливали основные виды зоопланктона и зообентоса, проводили подсчет организмов.

Изучение видового состава ихтиофауны, определение рыбопродуктивности пруда, сбор и обработка материала проводились по общепринятым в рыбоводстве методикам и правилам [4,5,6].

Исследуемый пруд расположен на территории к/х «Алма», в Каргалинском районе Актюбинской области, в 3 км к западу от села Петропавловка (рисунок 1).

Рисунок 1 – Спутниковое изображение пруда на территории к/х «Алма»

Пруд образован путем перегораживания плотиной ручья Кундузды. Данный ручей обеспечивает приток воды в пруд в основном в весеннее половодье. В летнюю межень проточность ручья заметно ослабевает. Сам пруд собирает весеннюю воду и сохраняет ее в течении всего года. Водоем имеет длину около 0,5 км от плотины до хвостовой части, и среднюю ширину 0,33 км. Общая площадь пруда порядка 16,5 га. Средняя глубина - 1,5 м. Максимальная глубина наблюдается в районе плотины и достигает 6 м.(рисунок 2).

Рисунок 2 – Срединная часть пруда к/х «Алма»

Дно пруда заилено. Степень зарастаемости можно характеризовать как среднюю. Из надводной растительности здесь присутствуют камыш, рогоз, в основном в хвостовой части.

Коренной грунт ложа пруда сложен песчано-глинистыми породами, что позволяет накапливать и сохранять воду. Рельеф участка позволяет соорудить ряд рыбоводных участков и организовать циркуляцию воды для рыбоводных целей. Незасоленные грунты и отсутствие источников загрязнения способствуют поддержанию благоприятного гидрохимического режима. Поскольку пруд регулярно накапливает талые и дождевые воды, то донный грунт здесь устоявшийся, что уменьшает водопотери от фильтрации воды.

В качестве источника водоснабжения пруда можно назвать также сток талых и дождевых вод. Ввиду обширной площади водосбора данный источник стабилен для заполнения водой и поддержания уровня, необходимого для ведения аквакультуры.

Для пруда характерна невысокая степень зарастаемости прибрежной водной растительностью, песчанно-глинистый грунт с небольшим количеством детрита на прибрежных участках.

В исследуемом пруду встречаются три группы зоопланктона – это коловратки, ветвистоусые и веслоногие ракообразные (таблица 1).

Таблица 1 – Численность и биомасса зоопланктона пруда к/х «Алма»

Организмы зоопланктона	Численность		Биомасса	
	тыс.экз/м ³	%	г/м ³	%
Коловратки (Rotatoria)	0,552	7,8	0,002	2,1
Ветвистоусые ракообразные (Cladocera)	0,653	9,3	0,004	4,1
Веслоногие ракообразные (Copepoda)	5,836	82,9	0,091	93,8
Итого	7,042	100	0,097	100

Данные таблицы 1 показывают, что среди зоопланктона основная доля приходится на веслоногих рачков, второе место занимали ветвистоусые ракообразные, коловратки характеризовались наименьшим количеством и биомассой.

Зообентос состоит из червей – олигохет и полихет, высших ракообразных – мизид и личинок насекомых (таблица 2), а также в пруду обитает длиннопалый рак *Astacus leptodactylus*.

Таблица 2 – Численность и биомасса зообентоса пруда к/х «Алма»

Организмы зообентоса	Численность		Биомасса	
	тыс.экз/м3	%	г/м2	%
Олигохеты (Oligochaeta)	340	60,7	0,5	62,5
Полихеты (Polychaeta)	20	3,6	0,02	2,5
Мизиды (Mysidacea)	20	3,6	0,10	12,5
Хирономиды (Chironomidae)	180	32,1	0,18	22,5
Итого	560	100	0,8	100

Анализ таблицы 2 показывает, что среди зообентоса доминировали как по численности, так и по биомассе олигохеты.

Изучение ихтиофауны показало, что в пруду обитают следующие виды рыб: карп, голавль, плотва, окунь и щука (таблица 3).

Таблица 3 – Рыбопродуктивность пруда к/х «Алма»

Показатели для расчетов	Виды рыб				
	карп	голавль	плотва	окунь	щука
Площадь пруда, га	16,5	16,5	16,5	16,5	16,5
Количество рыб, экз	43	94	215	165	78
Средняя масса, кг	2,5	0,3	0,2	0,2	1,1
Биомасса промзапаса, кг	107,5	28,2	43,0	33,0	85,8
Рыбопродуктивность водоема, кг/га	18,0				

Данные таблицы 3 показывают, что в результате контрольного лова было отловлено 565 экземпляров рыб, из них наибольшая доля рыб приходится на популяцию плотвы (38,1%) и окуня (29,2 %), меньше всех встречался карп (7,6 %).

Рыбопродуктивность небольшая и составила 18 кг/га. Однако, при ведении аквакультуры можно значительно увеличить промысловые запасы. Таким образом, наиболее целесообразным является закрепления водоема для развития и ведения аквакультуры в рамках ОТРХ.

Организация прудовых рыбоводных хозяйств с целью выращивания товарной рыбы обусловлена необходимостью улучшения рыбохозяйственного использования водоема путем преобразования в них ихтиофауны за счет усиления отлова хозяйственно малоценной рыбы, а затем вселения, выращивания и последующего отлова ценной товарной рыбы. Зарыбление один из основных моментов в рыбоводстве и во многом определяет эффективность всего цикла рыбоводных работ. При планировании работ необходимо правильно оценить продукционный потенциал водоема по различным видам кормовых ресурсов (зоопланктон, зообентос, высшая и низшая водная растительность, детрит) и, соответственно, определить требуемое количество рыбопосадочного материала того или иного вида. Естественные кормовые ресурсы водоема могут обеспечить пищевые потребности только определенного

количества рыбы. При заниженной численности нагуливающейся рыбы кормовая база недоиспользуется. При излишней плотности посадки, наоборот, происходит подрыв кормовой базы, что ведет к недостаточному питанию и ухудшению роста рыбы. И в том, и в другом случае не удастся полностью реализовать рыбопродукционные возможности водоема. Поэтому правильное определение плотности посадки рыбы является одним из ключевых моментов в организации рыбоводных хозяйств [7].

В таблице 4 приведены рекомендуемые виды и объемы для зарыбления пруда.

Таблица 4 - Рекомендуемые ежегодные объемы зарыбления

Вид рыб	Стадия развития	Норма посадки на 1 га, экз	Площадь водоема, га	Общее кол-во зарыбляемой молоди в год, экз
Карп	сеголетки	100	16,5	1650
Белый толстолобик	сеголетки	20	16,5	330
Белый амур	сеголетки	10	16,5	165

По виду потребляемых кормов, рыб разделяют на четыре группы: планктоноядные, бентосоядные, растительноядные и хищные. Среди них перспективными видами для зарыбления пруда и дальнейшего их выращивания являются карп, белый толстолобик и белый амур.

Карп ценный промысловый вид, быстро растет, легко переносит низкое содержание растворенного кислорода в воде, не требователен к корму, питается донными беспозвоночными, перспективен для выращивания в прудах.

Белый толстолобик – перспективный объект прудового рыбоводства, выгодно выращивать в поликультуре вместе с карпом. Является важным биологическим мелиоратором, очищающим водоем от низших водорослей.

Белый амур питается преимущественно высшей водной растительностью, которой может зарастать водоем, а также скошенной травой, которую бросают в водоем. Способность белого амура потреблять жесткую и мягкую водную растительность используется при биологической очистке водоемов для борьбы с зарастанием. Так, при зарастаемости 50 % водоема один двухлеток белого амура способен полностью очистить площадь водного зеркала в 10 м², при 20-30 % зарастаемости – 30 м².

Таким образом, с целью повышения рыбопродуктивности пруда необходимо:

1. Осуществить отлов малоценных видов рыб – окунь, плотва и голавль, чтобы избежать пищевой конкуренции;
2. Использовать поликультуру, т.е. зарыблять пруд такими видами рыб как карп, белый толстолобик и белый амур и в дальнейшем их совместно выращивать
3. Для удешевления кормов, при их изготовлении использовать местные кормовые ресурсы (отходы зерноочистки, переработки фруктов и овощей и т.д.).

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Касьянов, Г.И. Технология переработки рыбы и морепродуктов : учебное пособие / Г.И.Касьянов, Е.Е.Иванов, А.Б.Одинцов, Н.А.Студенцов, М.В.Шалак. – Ростов-на-Дону : Изд. «Март», 2001. – 416 с.

2 Зайцев, В.Ф. Методические указания сбора и обработки проб зоопланктона / В.Ф.Зайцев, В.В.Юрченко. – АГТУ, Астрахань, 2006. – 6 с.

3 Зайцев, В.Ф. Методические указания сбора и обработки проб зообентоса / В.Ф.Зайцев, В.В.Юрченко. – АГТУ, Астрахань, 2006. – 6 с.

4 Правдин И.Ф. Руководство по изучению рыб. М.: Пищевая промышленность, 1966. 30-36с.

5 Кушнаренко А.И., Лугарев Е.С. Оценка численности рыб по уловам пассивными орудиями лова / Вопросы ихтиологии, 1983, - Т.23. Вып.6. – С.921-926.

6 Правила подготовки биологического обоснования на пользование животным миром, утвержденные приказом МОСВР РК от 4 апр. 2014 г. №104-Ө.

7 Ростовцев, А.А. Методические рекомендации по зарыблению озер, выращиванию и вылову товарной рыбы в озерах / А.А.Ростовцев, Е.В.Егоров, В.Ф.Зайцев. – ЗапСибНИИВБАК, Новосибирск, 2011. – 46 с.

ТҮЙІН

Мақалада «Алма» ШҚ- дағы тоғанның балық өнімділігі, ихтиофаунасы, зоопланктоны және зообентосты зерттеу нәтижелері көрсетілген. Тоғанды балықтандыру және әрі қарай оларды өсіруге ұсынылған балықтардың қысқаша сипаттамасы берілген.

RESUME

In the article resulted researches of zooplankton, zobenthos, fish fauna and food of fish pond. Summarizes the fish for stocking the pond and their subsequent.

К. К. Магомедов, студент

Э. К. Коршаев, студент

А. Ф. Очирова, магистрант

Л. Г. Моисейкин, доктор биологических наук, профессор

ФБГОУ ВО Калмыцкий государственный университет им. Б. Б. Городовикова, г. Элиста, Россия

СКРЕЩИВАНИЕ КАЛМЫЦКОГО СКОТА С ПОРОДОЙ ЛИМУЗИН

Аннотация

В товарных стадах мясного скота повысить продуктивность можно методом скрещивания. Наиболее перспективной отцовской породой является порода лимузин. В статье представлены данные по скрещиванию и результаты получения помесного молодняка на примере крестьянско – фермерского хозяйства.

Ключевые слова: *калмыцкая и лимузинская породы, скрещивание, экономическая эффективность.*

Главные методы разведения в товарном мясном скотоводстве - простое и переменное промышленное скрещивание. Такая направленность характерна и для мясного скотоводства России.

По современным представлениям, мировой генофонд мясного скотоводства локализован в нескольких десятках специализированных мясных пород крупного рогатого скота. По основным хозяйственно-биологическим особенностям и ареалу распространения все эти породы можно, с некоторыми оговорками, разделить на четыре группы: классические британские породы, итало-французские породы, породы жаркого климата и степные породы Евразии.

Промышленное двух – и многоплодное скрещивание в мясном скотоводстве при правильном подборе пород позволяет не только использовать эффект гетерозиса для оплаты корма, качества продукции и увеличения продуктивности товарных стад мясного скота на 10 – 15%, но также создает основу для создания новых мясных животных.

К важнейшим экономическим показателям оценки продуктивных качеств мясного скота относят живую массу, скорость роста, оплату корма продукцией, приспособленность к доращиванию и откорму, массу туши, ее морфологический и химический состав, кулинарные и вкусовые качества мяса, хозяйственно-оптимальный возраст реализации на мясо, зависящий от скороспелости, живую массу, молочность коров, определяемую по живой массе телят-отъемышей, воспроизводительную способность, состояние здоровья. В отдельных случаях оценивают такие селекционные признаки, как устойчивость к некоторым заболеваниям, приспособленность к жаре, холоду и южным неблагоприятным экологическим условиям, способность эффективно использовать конкретные местные виды кормов, в том числе и пастбищ, способность к сохранению упитанности в периоды зимовки и летних засух и к быстрому ее восстановлению в благоприятных кормовых условиях, крепость копытного рога, степень развития кожно-волосного покрова по сезонам года, особенно масти, темперамента [7].

Калмыцкая порода крупного рогатого скота – одна из древних, единственная в России отечественная порода скота мясного направления. Она выведена калмыками-

кочевниками много веков назад в суровых условиях горных и степных пастбищ Китая, Средней и Центральной Азии.

Этот скот вместе с калмыцкими племенами получил распространение в России более 400 лет назад от Сибири до берегов Волги и Дона по пути миграции калмыков [1].

Адаптация к аридным условиям обусловила у калмыцкого скота замечательные качества – неприхотливость, выносливость, хорошие материнские качества. Однако многолетняя селекция на выживаемость сказалась на экстерьере. Длительные переходы повлияли на обмускуленность задней трети туловища, так как требовалось крепкая, компактная мускулатура. Поэтому скот калмыцкой породы уступает знаменитым мясным породам по выходу ценных отрубов в туше.

Развитие мясного скотоводства на основе межпородного скрещивания является перспективным и эффективным способом повышения мясной продуктивности животных в пользовательных стадах и получения помесей для откорма.

Если имеются породы, помеси которых довольно хорошо отвечают требованиям в трудных условиях, то в пользовательном стаде можно длительно применять методы промышленного или переменного скрещивания. В некоторых районах такая процедура применялась многими скотоводами довольно систематически; еще большее число скотоводов применяют ее от случая к случаю. Систематический план скрещивания трудно выполнить для мелких скотоводов, так как для этого нужно содержать очень большое маточное стадо и много быков-производителей. С другой стороны, крупные хозяйства, имеющие достаточно пастбищ для племенного скота могут систематически осуществлять план скрещивания, не увеличивая существенно себестоимость продукции.

На вопрос, что предпочтительнее — выведение и использование новой породы или продолжение плана систематического промышленного скрещивания для производства товарной продукции, нельзя ответить однозначно. Видимо, ответ в значительной мере зависит от: 1) вероятного уровня продуктивности новой породы по сравнению с помесями и 2) проблем себестоимости продукции и организации производства, связанных с осуществлением систематической программы в пользовательном стаде в данных условиях. [8]

Анализ данных многих исследований показывает что, при правильном подборе пород для скрещивания и применении интенсивной технологии выращивания, помеси обычно превосходят сверстников материнской породы по массе, массе туши и оплате корма продукцией на 8-15%. Себестоимость прироста у них ниже на 10-15%, прибыль от реализации на 15-20% выше [2,3].

Интерес к породе лимузин в Калмыкии значительно возрос в последние 5 лет.

Лимузинскую породу эффективно используют в качестве отцовской, особенно в тех случаях, когда необходимо быстро улучшить мясность и избежать, по возможности, трудных отелов [7].

Лимузинская порода скота имеет хорошо выраженный мясной тип, относится к крупным породам, созревает несколько раньше, чем шароле, их туши оцениваются “отборным” сортом по достижению живой массы 500кг. По выходу ценных отрубов лимузины превосходят почти все породы исключая абердин-ангуссов и шортгорнов [3].

Молочная продуктивность коров средняя, при скрещивании коров других пород с быками породы лимузин, живая масса телят при рождении несколько меньше у чистопородных коров, однако отелы проходят удовлетворительно.

Животные породы лимузин легко акклиматизируются, не теряя присущую им высокую мясную продуктивность [4].

Цель межпородных скрещивание повышение продуктивности сочетанием достоинств двух пород или проявлениям гетерозиса. Лучших результатов можно ожидать в том случае, когда породы сильно различаются по продуктивности и физическим свойствам, а также генетически. Общий эффект скрещивания наиболее значителен, когда недостатки одной породы покрываются преимуществами другой. Иными словами, поскольку гетерозис при спаривании животных с различным генотипом, то чем больше разница, тем большего успеха можно ожидать [8].

Лимузины приспособлены для мелко- и среднегруппового содержания, неприхотливы к кормлению, что обусловило их выбор в качестве отцовской породы для скрещивания с калмыцким скотом.

Для проведения скрещивания в 2014г в КФХ «Магомедов К.Р.», расположенном близ поселка Бага-Тугтун Яшалтинского района Калмыкии в Ростовской области было приобретено два бычка породы лимузин российской селекции.

В возрасте 18 месяцев они были введены в гурт коров калмыцкой породы численностью 87 голов, т.е. нагрузка на 1 быка составила 43 – 44 коровы, что значительно выше, чем при обычной вольной случке.

В возрасте 2 лет бычки были взвешены и взяты основные промеры. Данные о производителях приведены в таблице 1.

Таблица1 - Характеристика быков породы лимузин

Показатели	Кличка быков	
	Лидер	Туман
Возраст, лет	2	2
Масть	Золотисто-красная	Темно-красная
Живая масса, кг	590	605
Высота в холке, см	128	130
Высота в крестце, см	136	138
Косая длина туловища, см	180	183
Обхват туловища, см	190	193
Конституция и экстерьер, баллов	80	82

Данные таблицы показывают, что быки в двухлетнем возрасте были достаточно крупные и по живой массе один соответствовал классу элита, а другой только на 2% не дотягивал до нормы, определенной инструкцией по бонитировке. Промеры обоих быков позволяют присвоить им высокие баллы за конституцию и экстерьер.

Осеменение коров происходило интенсивно. Половая активность быков была хорошей. К 20 февраля 2016 года отелилось 47 коров или 54%.

Таким образом, использование быков в возрасте 1,5 года оправдана и опровергает утверждение, что в случной компании быков мясных пород следует использовать с двух лет.

Так как в стаде имелись только полновозрастные коровы калмыцкой породы, трудности при отеле не наблюдались. Живая масса трех взвешенных бычков в суточном возрасте была 34, 35, 37 кг, что свидетельствует о том, что возможны отели телятами большими, чем обычно (рис.1).

Рисунок 1 - Помесный теленок в двухдневном возрасте

В связи с тем, что помесные телята, кроме генетических преимуществ имеющих при разнородном подборе, были получены в более ранние сроки, чем это принято в Калмыкии, то более эффективно смогут использовать пастбищный корм, и при отбивке будут иметь живую массу ориентировочно на 20% больше своих чистопородных сверстников калмыцкой породы в этот период. Большая живая масса при отбивке дает преимущество при дальнейшем росте и развитии, что скажется на продуктивности в возрасте 18 месяцев. Бычки, по нашему мнению, будут весить не менее 450 кг, а телочки 380 кг.

Таким образом, не будет необходимости бычков оставлять на вторую зиму, а телочек можно будет осеменять в возрасте 17-18 месяцев.

Ожидаемая экономическая эффективность будет достигнута за счет того, что в более короткий срок будут получены животные с тяжеловесной тушей, с хорошо наполненной задней третью, без ухудшения качества мяса. Качество мяса, определяемое, так называемой мраморностью, не улучшится, т.к. и калмыцкая и лимузинская породы относятся по этому признаку к одному классу по пятибалльной шкале. Более высокая стоимость быков породы лимузин в сравнении с быками калмыцкой породы окупится в первый год. Таким образом фермерское хозяйство вносит свой вклад в импортозамещение говядины в России.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Генджива О.Б., Аджаяев В.И., Моисейкина Л.Г. Генетические аспекты селекции калмыцкого скота. – Элиста, 2012.-178 с.

2 Губашев Н, Латынов Ф. Эффект скрещивания в мясном скотоводстве - 2008.№2-С.11-13.

3 Курак А.С, Петрушко А.С, Петрушко С.А. Продуктивные качества помесного молодняка от скрещивания мясных и комбинированных пород. Сб. научных трудов «Актуальные проблемы производства и переработки продукции животноводства» Ставрополь, 2010.-81-88с.

4 Магомедов К.К., Чимилова Н.В., Моисейкина Л.Г. Повышение мясной продуктивности калмыцкого скота //Международная научно-практическая

конференция «Актуальные вопросы развития аграрной науки в современных экономических условиях», 2015.- С.99-100.

5 Магомедов К.К., Чимидова Н.В., Очирова А.Ф. Использование гетерозиса в повышении мясной продуктивности // Осенняя межрегиональная молодежная научно-техническая конференция «Наука и молодежь» в рамках форума «Инновационная Калмыкия» финальный отбор программы «УМНИК – 2015», 2015.- С.94-96.

6 Моисейкина Л.Г. и др. Современные биотехнологии маркерной селекции сельскохозяйственных животных. – Элиста, 2015.-210 с.

7 Черкаев А.В. Мясное скотоводство: породы, технологии, управление стадом.- М.:2010.- 220с

8 Crossbreeding beef cattle. Edited by T. J. Cunna, M. Koger, A.C. Warnick / University of Florida Press. – Cainversille, 1963 – 287 p.

RESUME

In commodity herds of beef cattle crossbreeding can improve the productivity of the method. The most promising paternal breed is a breed limousine. The article presents data on the crossing and the results of crossbred calves receiving the example of peasant - farming.

Н. М. Манджиева, аспирант

Всероссийского НИИ коневодства г. Рязань Российская Федерация

ПОРОДНЫЕ И ПРОДУКТИВНЫЕ КАЧЕСТВА ЛОШАДЕЙ МЯСНОГО ВНУТРИПОРОДНОГО ТИПА «ЦЕЛИННЫЙ» КАЛМЫЦКОЙ ПОРОДЫ

Аннотация

Дана характеристика лошадей мясного внутрипородного типа «Целинный» Калмыцкой породы, рассмотрена работа по выведению мясного типа калмыцкой лошади.

Ключевые слова: табунное коневодство, лошади калмыцкой породы, продуктивные и адаптивные качества, племенная работа, внутрипородный мясной тип калмыцкой лошади.

Сельское хозяйство традиционно занимает ведущее место в экономике Республики Калмыкия. В 2015 году в отрасли было произведено 29,7 % республиканского внутреннего валового продукта и занято 25,7 % работающего населения региона. На долю продукции животноводства, в общем объеме сельскохозяйственного производства, приходится более 90 %. В 2015 году поголовье крупного рогатого скота в хозяйствах всех категорий Республики составило 525,8 тыс. голов, овец - 2317,6 тыс. голов, что сопоставимо с показателями советского периода.

Дальнейшее наращивание поголовья основных видов скота, как показывает предыдущий опыт, может отрицательно повлиять на состояние пастбищ и общую экологическую ситуацию в регионе.

В современной ситуации важным резервом увеличения производства животноводческой продукции может стать дальнейшее расширение мясного табунного коневодства. Табунное коневодство может развиваться без ущерба для других видов пастбищного животноводства. В первую очередь это связано с тем, что табунные лошади используют отдаленные от мест водопоя пастбища, а в зимнее время могут пастись по глубокому снегу.

На протяжении веков табунное коневодство являлось одним из основных видов деятельности кочевников. По данным некоторых авторов, в отдельные периоды количество табунных лошадей в Калмыцком ханстве достигало миллиона голов. Традиционно Калмыцкая степь поставляла ремонтных лошадей в царскую армию. В годы советской власти лошадь также была востребована и широко использовалась в сельском хозяйстве, транспорте, армии.

В послевоенные годы, в связи с развитием механизации, количество лошадей уменьшилось, и коневодство стало выполнять вспомогательную роль. Особенно значительный сброс численности лошадей имел место в 1991-2000 годах с 19,8 до 8,8 тыс. голов.

После 2000 года в республике шел рост конского поголовья, связанный с увеличением спроса на мясную продукцию отрасли и её высокую экономическую эффективность.

По состоянию на начало 2015 года во всех категориях хозяйств Калмыкии насчитывалось 18,9 тыс. лошадей, в том числе мясных табунных 12,8 тыс., или 67,7 процента. Таким образом, основным направлением использования лошадей стало мясное табунное коневодство.

В 2010 году в КФХ «Ангай» Целинного района Республики Калмыкия завершена работа по созданию и оформлению внутрипородного мясного типа калмыцких лошадей, получившего название «Целинный». Это селекционное достижение, защищено патентом № 5769 от 16. 02 2011 года.

Работа по созданию типа была начата в 1989 г. в совхозе «Ленинский» Целинного района Республики Калмыкия.

После реорганизации в 1991 году совхоза «Ленинский» работа была продолжена на базе КФХ «Ангай». В это хозяйство было приобретено наиболее ценное поголовье кобыл из бывшего совхоза «Ленинский», соседних сельскохозяйственных предприятиях и личных подсобных хозяйствах населения. С этим маточным поголовьем была продолжена работа по прилитию крови русской и советской тяжеловозных пород.

Целью работы было получение скороспелой лошади с повышенными мясными качествами, адаптированной к круглогодичному пастбищному содержанию в аридных условиях.

Помеси, обладающие большими по сравнению с исходным поголовьем показателями промеров и живой массы, разводились «в себе» в условиях круглогодичного пастбищно-тебеневочного содержания. При этом основным признаком, по которому проводилась выбраковка молодняка в этот период работы, были низкие адаптивные качества. Выведение типа на первом этапе было проведено путем вводного скрещивания калмыцких кобыл с жеребцами русской и советской тяжеловозных пород.

Полученные кобылы использовались в возвратном скрещивании с помесными жеребцами, сочетающими достаточную приспособленность к условиям табунного содержания и высокие мясные качества, а также с отдельными чистопородными массивными производителями калмыцкой породы.

При снижении доли кровности по улучшающей породе в маточном поголовье проводилось разведение помесей «в себе» с целью создания выраженного типа укрупненной калмыцкой лошади, имеющей более высокую живую массу и лучшее качество мяса - конины по сравнению с исходным поголовьем.

В ходе селекционной работы получен массив лошадей, имеющих общее происхождение и выраженный тип укрупненной местной калмыцкой лошади. Основными отличительными признаками представителей типа по сравнению с исходной калмыцкой породой являются большая живая масса лошадей и лучшее качество мяса-конины.

Отбор проводился по классической схеме в три этапа: 1) по происхождению; 2) по собственной продуктивности (по фенотипу) и 3) по качеству потомства. Значительное внимание уделялось отбору по приспособительным качествам по результатам бонитировок. Первая бонитировка лошадей проводилась в возрасте 2,5 лет, вторая - в возрасте 5,5 лет, а последняя - в возрасте 7,5 лет. Бонитировка лошадей внутрипородного мясного типа «Целинный» калмыцкой породы проводится по «Инструкции по бонитировке лошадей местных пород» (1988).

При этом плановым заданием были предусмотрены следующие экстерьерные характеристики: высота в холке жеребцов - не ниже 155 см, кобыл - 152 см, обхват груди жеребцов - не менее 190 см, а кобыл - 180 см. Минимальная живая масса жеребцов - 490 кг и кобыл - 470 кг. Во внутрипородном мясном типе, к желательным, относятся лошади с удлиненным корпусом, обладающие массивным телосложением. Эти признаки, за исключением крупности, характерны для местной калмыцкой породы. Допустимыми, но нежелательными являются такие особенности экстерьера, как чрезмерно крупная голова, недостаточная глубина груди, спущенный круп, низкое качество копытного рога.

В хозяйстве проводится жесткий отбор по типичности и консолидированности поголовья, ведется активная племенная продажа поголовья. Все жеребцы, продуцирующие в хозяйстве, отнесены к улучшателям. В саморемонт оставляется только молодняк, получивший оценку на первой бонитировке не ниже 7 баллов.

Динамика численности лошадей целинного типа в КФХ «Ангай» и дочерних хозяйствах представлена в таблице 1.

Таблица 1 - Динамика численности лошадей внутривидового мясного типа «Целинный» (на 1.01.2015)

Показатели	Годы			
	2012 г.	2013 г.	2014г.	2015
Численность лошадей всего: гол.	329	375	423	478
Жеребцы-производители	12	13	13	24
Кобылы	133	179	185	210
Молодняк до 3 лет:	184	183	225	244

По показателям промеров и индексам телосложения жеребцы внутривидового мясного типа значительно превосходят лошадей исходной калмыцкой породы (таблица 2).

Таблица 2 - Сравнительная характеристика жеребцов массива калмыцкой породы и внутривидового типа «Целинный»

Показатели	Калмыцкая порода (n=36)	Целинный тип (n - 12)	Целинный тип ± к калмыцкой породе
Высота в холке	150,8	156,2	+ 5,4
Длина туловища	156,1	163,5	+ 7,4
Обхват груди	180,8	192,0	+11,2
Обхват пясти	20,4	22,0	+1,6
Живая масса, кг	466	532	+66
Индексы телосложения, %:			
Формата	103,5	104,7	+1,2
Обхват груди	119,8	122,9	+3,1
Костистости	13,5	14,1	+0,6
Компактности	115,8	117,4	+1,6

Из данных таблицы 2 видно, что по высоте в холке преимущество жеребцов внутривидового типа составляет 5,4 см (3,4%), длине туловища - 7,4 см (4,7%), обхвату груди - 11,2 (6,2%) и обхвату - пясти 1,6 см (7,8 %). Эти преимущества определяют и более высокие индексы телосложения: формата на 1,2%, обхвата груди на 3,1 %, костистости на 0,6 % и компактности на 1,6 процента. Средняя живая масса жеребца мясного типа составляет 532 кг, что на 66 кг (12,5%) больше по сравнению с исходной породой.

Аналогичные закономерности наблюдаются и при сравнении маточного поголовья (таблица 3).

Таблица 3- Сравнительная характеристика кобыл массива калмыцкой породы и внутрипородного типа «Целинный»

Показатели	Калмыцкая порода	Целинный тип	±, - целинный тип к калмыцкой породе
Промеры, см	п -754	п -66	
Высота в холке	147,1	150,7	+2,6
Длина туловища	152,2	158,5	+6,3
Обхват груди	176,1	183,0	+6,9
Обхват пясти	19,1	21,0	+1,9
Живой масса, кг	435	473	+38
Индексы телосложения, %:			
Формата	103,5	105,2	+1,7
Обхват груди	119,7	121,4	+1,7
Костистости	13	13,9	+0,9
Компактности	115,7	115,5	-0,2

Не останавливаясь детально на преимуществах по промерам и индексам телосложения, отметим, что живая масса кобылы внутрипородного типа на 38 кг (8,7%) больше по сравнению с калмыцкой.

Индекс компактности у кобыл калмыцкой породы на 0,2 % выше, чем у маток мясного типа, что обуславливается значительно большей разницей в длине туловища.

Лошади целинного типа не только значительно превосходят исходное поголовье по абсолютной живой массе, но и по убойным характеристикам мясного молодняка (таблица 4).

Таблица 4 - Характеристика мясной продуктивности и химический состав мяса жеребчиков калмыцкой породы и внутрипородного мясного типа «Целинный» в 2,5 года

Показатели	Калмыцкая порода (n=7)	Целинный тип (n=16)	Целинный тип к калмыцкой породе, %
Средняя живая масса, кг	396	462	116,7
Убойный выход мяса, кг	213,8	258,7	121,0
%	54	56	-
Выход субпродуктов, кг	11,1	12,9	116,2
%	5,2	5,0	-
Белок, в образце мышц, %	20,2	22,6	-
Внутримышечный жир, %	9,3	6,7	-

Контрольный забой жеребчиков целинного типа в возрасте 2,5 года (16 голов) и сверстников калмыцкой породы (7 голов) показал, что убойный выход в группе мясного типа составил в среднем 56%, тогда как у калмыцкого молодняка 54% при достоверной разнице.

Средняя живая масса лошадей целинного типа в 2,5 года составила 462 кг, выход мяса-конины I категории - 258,7 кг, из них мясо жилованное и жир-сырец - 191,7кг.

По результатам биохимического исследования проб широчайшей мышцы спины получены следующие результаты: массовая доля белка 17,49 % и содержание жира 3,16 процента.

В настоящее время проводится формирование линейной структуры нового типа. Выделено две группы жеребцов.

В первую группу входят жеребцы с более высокими по сравнению со средними показателями высоты в холке, обхвата груди и живой массы - № 40, № 8, № 64 и имеющие живую массу 556,556 и 550 кг. По общему экстерьерному профилю они имеют более выраженные черты советской тяжеловозной породы. При этом, основное влияние на формирование этой группы при скрещивании оказал жеребец Енисей, 1995 года рождения. Жеребцы первой группы назначаются в случку к кобылам, максимально близким по экстерьерным показателям к исходной калмыцкой породе с недостаточными показателями живой массы.

Вторую группу составляют жеребцы № 16, № 22 с живой массой 484 и 502 кг. Они используются при назначении в косяки, с хорошо развитыми кобылами. Это позволяет получать потомство, значительно более консолидированное по основным селекционируемым признакам, не имеющее выраженных недостатков и отклонений от экстерьерных показателей внутрипородного типа.

На состоявшемся заседании Совета по племенной работе с калмыцкой породой лошадей жеребцы - производители внутрипородного мясного типа «Целинный» были рекомендованы в качестве улучшателей в табунном коневодстве центральной зоны республики.

В результате целенаправленной работы КФХ «Ангай» была создана группа племенных лошадей имеющих более высокую мясную продуктивность, по сравнению с племенным поголовьем.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Калашников В.В., Ковешников В.С. Состояние мясного табунного коневодства и основные селекционные и организационно-технологические мероприятия по его рациональному ведению //Коневодство и конный спорт/2010, №5, с. 3-6.

2 Ковешников В.С., Калашников В.В., Барминцев Ю.Н., Калашников Р.В. Развитие мясного табунного коневодства в России / Методические рекомендации. М. ФГНУ «Росинформагротех». 2007. –с. 4-10, 53-55, 74-115.

RESUME

It is reported the characteristics of horses of meat interbreed type «Tselinny» of Kalmykskaya breed. It is discussed the results of work on creating of meat type.

М. Б. Дуимбаева, магистрант

А. К. Кереев, PhD, аға оқытушы

К. Е. Мурзабаев, В.Ф.К., доцент

Д. Б. Кереева

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университеті, Орал қ., ҚР

ҚОЙЛАРДЫҢ ЖЕЛІНСАУЫ КЕЗІНДЕГІ ПАТОЛОГИЯЛЫҚ ӨЗГЕРІСТЕР

Аннотация

Мақалада қойлардың клиникалық желінсауы кезінде ауру қойлардың сүт бездері жарып-сою арқылы зерттелді. Зерттеу нәтижелері бойынша қойлардың клиникалық желінсауы кезіндегі патологиялық процесстің дамуы және өту барысының патологоморфологиялық өзгерістерінің сипаттамасы алынды.

Кілт сөздер: желінсау, клиникалық желінсау, сүт безі, қой, патология.

Кіріспе. Қазіргі кезде мал шаруашылығын ойдағыдай дамыту үшін жиі кездесетін аурулардан сақтандыру, малдардың денсаулығына мұқият бақылау жасау, өсіріп-өндіру мәселелерін жете ойластыру керек. Осы аталған міндеттермен мақсаттарды орындауда әдетте мал дәрігерлері мен мал күтуші қызметкерлерге жүктеледі. Бұл жұмыстарды жүзеге асыруда әртүрлі олқылықтар кездесуі мүмкін. Өсіресе жаңа төлдеген жануарларды нашар азықтандырып, күтіп-баққан кезде, буаз малдарға ауыр немесе патологиялық туу кезінде акушерлік көмек көрсеткен кезде, аналық малдардың сүт безіне және желініне әр түрлі механикалық, биологиялық, токсикалық, инфекциялық факторлардың әсерінен зиян келуі мүмкін. Бұл жағдайда осының әсерінен мал ауырады немесе ауру әсерінен өлімге ұшырауы мүмкін [1, 2, 3].

Сүт безі сүт қоректі жауарларға жататын тән тері туындысы. Желін әр түрлі жануарларда түрлі деңгейде дамиды. Ол іш төлінде төс пен құрсақтың төменгі бетіндегі теріде, алдыңғы және артқы аяқтар аралығында бірнеше жұп төбешік ретінде эпидермистен қалыптасады. Бездің стромасы мезенхимадан дамиды. Сүт безі құрылысы жағынан күрделі көпіршікше үтікше бездерге жатады. Ол паренхималы мүше ретінде екі бөлімнен: паренхимадан және стромадан құралады. Паренхиманы сүт безінің безді белігі, ал строманы паренхима бөлікшелері аралықтарындағы қан, лимфа тамырлары мен жүйкелерге бай борпылдақ дәнекер ұлпасы құрайды [4].

Қойдың желін безі екі бөлімнен тұрады және олардың арасында желінаралық ойпаты жақсы көрінеді. Желіннің әрбір бөлімі бір емшекпен аяқталады. Сүт цистернасына 6-12-ке дейін әртүрлі көлемдегі сүт жолдары ашылады. Сүт цистернасы сыртқы ортамен емшек арнасы арқылы қатнаста болады, олардың ұзындығы 0,5-0,8 см болып, емшек үрпісінің ұшында ашылады [5].

Қой шаруашылығында ет пен жүн сапасын жоғарлатып, оның өнімділігін арттыру үшін асылдандыру жұмыстарын жүргізіп, жоғары деңгейде азықтандыру шаралары қолданылады. Осы шаралармен бірге шаруашылықта мал төлдегеннен кейін, саулық пен төлдің денсаулығына басты назар аударатын акушерлік және гинекология ғылымының маңызы зор. Акушерлік және гинекология аурулары ішінде желін аурулары жиі кездеседі, соның ішінде саулықтардың желінсауы.

Қойларда желінсау ауруы жиі орын алады. Желінсау – дегеніміз желіннің қабынуы және ауру туғызатын себептерге қарсы организмінің жауап беруі. Желінсау

желін безіндегі ұлпаларда және секретіндегі патологиялық өзгерістермен сипатталады. Бұл ауру малшаруашылығына орасан зор зиян келтіреді.

Әсіресе, клиникалық белгілері байқалмайтын жасырын түрлері қауіпті. Әдеби мәліметтерге сүйенсек желінсау ауруымен ауырған саулықтың ет және жүн сүт өнімділігі 15 пайызға дейін төмендейді. Мұнымен қоса төл еметін сүттің сапасы төмендеп, ауырған мал көп ауруға ұшырайды. Ал енесінің желіні қабынған қозылар аурушаң болып тез шығынға ұшырайды

Желінсау қоршаған ортаның қолайсыз әсерінен болады. Желінсауды тудыратын нақты және жиі кездесетін себептерді атап айтатын болсақ олар: індет аурулары, организмнің улануы, әртүрлі жарақаттар, сауу ережелерінің бұзылуы және сауу аппараттарының дұрыс пайдаланбауы.

Желінсаудың тікелей себептерінен басқа осы ауруға әкеп соқтыратын жағдайларды да айтуға болады: азықтандыру ережелерінің бұзылуы, қой қорасының антисанитарлық жағдайы, желіннің суыққа уынуы, малдың гиподинамиясы, организмнің төзімділігінің төмендеуінен желін безіне микробтардың еніп дамуы [6].

Желінсаудың туындауына әр түрлі биологиялық, физикалық, механикалық және т.б. әсерлер себеп болады екен. Ауру жергілікті патология есебінде басталады да, кейін бүкіл организм сырқатына айналады. Патогенез механизмдері негізінде бейімделу және орнын толықтыру процестері жатады. Осы екі процестің диалектикалық бірлігін есепке алғанда ғана сырқат жөнінде толық түсінік тудыруға болады. Демек, ауру дамуының әрбір кезеңін, оның морфологиялық көріністерін және клиникалық белгілерін үйрену сол ауруды дұрыс емдеу үшін аса қажет [7].

Жоғары білікті мал дәрігері аурудың пайда болу себептерін, даму жолдарын, аурудың барысы мен аяқталуын анық білуі қажет. Аурудың туындауына әр түрлі биологиялық, физикалық, механикалық және т.б. әсерлер себеп болады. Аурудың дамуында организмнің иммунды жүйесінің орны ерекше. Аурудың клиникалық көріністері, оның нәтижесі осы иммунды жүйе қызметіне тікелей байланысты. Ауру дамуында жергілікті және жалпы процестердің өзара қарым-қатынасының орны ерекше. Ауру жергілікті патология есебінде басталады да, кейін бүкіл организм сырқатына айналады. Патогенез механизмдері негізінде бейімделу және орнын толықтыру процестері жатады. Осы екі процестің диалектикалық бірлігін есепке алғанда ғана сырқат жөнінде толық түсінік тудыруға болады. Демек, ауру дамуының әрбір кезеңін, оның морфологиялық көріністерін және клиникалық белгілерін үйрену сол ауруды дұрыс емдеу үшін аса қажет.

Бұл заңдылықтарды клиникалық бақылау және патологиялық процестерді модульдеу арқылы байқауға болады. Макро- және микроскопиялық өзгерістерді талдау арқылы мүшелер мен ұлпалардағы патологиялық үдіріс мағынасын анықтауға болады.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, қойлардың желінсауы кезіндегі патологиялық өзгерістерді зерттеуді мақсат тұттық.

Зерттеу материалы және әдістері. Материал ретінде желінсаудың клиникалық белгілері айқын байқалған 6 бас қойдың желіндері алынды. Желінсауға диагнозды клиникалық белгілері және бактериологиялық зерттеулер арқылы қойдық.

Әрбір желін бөлімшесінің ісігін, тығыздығын, ауыршандығын анықтау үшін, оларды жеке-жеке ұстап – көру арқылы аса қатты баспай зерттедік. Қалыпты жағдайда сүт безінің терісі: нәзік, жақсы жиырлады, ал паренхимасы тығыздалған бөлектелген ұлпа тәрізді сезінеді. Желіннің цистернасын және емшек каналын зерттеу үшін емшек түбінен бармақ және бас бармақ саусақтарымен қысып алып төмен қарай тартып көріп емшек ұшына дейін зерттейді, сонымен қатар емшекті саусақ арасында домалатып ұстап оның цистернасы және емшек каналымен қабырғасындағы морфологиялық өзгерістермен сүт тастарының болуын анықтайды.

Желін үсті лимфа түйіндерінің көлемін, қимылын, тығыздығын, ауыршандығын ұстап көру арқылы анықтайды. Аталған түйіндердің ұзындығы, көлденені, қимылшандығы, ауырсынуы, тығыздығы зерттеледі. Желінсауға шалдыққанда желін үсті бездерінің көлемі үлкейіп ауыршаң болады және қимылдамай тығыз орналасады. Сауып көру арқылы емшек каналының сифинктерінің жағдайын анықтайды, сонымен қатар емшек каналының анатомиясының бұзылуынан емшек дұрыс сауылмай және сүттің өз бетімен ағып кетуін анықтауға болады (лакторияны), секреттің мөлшерін және органолептикалық қасиеттерін дәлелдейді. Сауылған секретте қойыртпақ ірімтіктердің пайда болуын анықтағанда, оны желінсаудың бір көрсеткіші деп есептеуге болады. Алақанның сырт жағымен желінге тигізіп желін бөліктері терісінің температурасы анықталды.

Желінсаудың лабораториялық балауы – секреттің физико-химиялық, биологиялық өзгерістеріне, соматикалық торшалардың көбеюіне (лейкоциттер, эпителиалды торшалардың) және қоздырғышты анықтауға негізделген.

Бұндай өзгерістерді анықтау үшін арнайы диагностикалық препараттарды қолданады: димастин, мастидин, ал бұл әдістерді қолданғанда неғайбыл қортынды болса оған қосымша тұндыру сынамасын өткізеді, керек жағдайда бактериологиялық зерттеулер жүргізеді (қоздырғышты анықтау немесе оның антибиотиктерге сезімталдығын анықтайды).

Клиникалық желінсауға күнделікті қарау арқылы, сауып тексеріп турады, ал жасырын желінсауға міндетті түрде айына бір рет тексеру қажет. Ол үшін сүт сынамасын сүт бақылау табақшасында анықтайды.

Емізетін қойлар сүт сынамасын тек еміп болған кезде ғана алуға болады, егер қой толық еміліп қойса сынама алар алдында желінді сылап – сипайды. Сауылуға дейінгі немесе сауу кезінде алынған сүт сынамасы зерттеуге керексіз.

Жануарды зерттегенде желіннің, емшектің секретінің түр-түсіне, қоюлығына назар аударады, тұнбаның сипатына да көңіл аударады.

Дені сау суалтылған және суалтуға дайын сиырлардың желінінен алынған сұйықтың рН ортасы сілтілі екенін ескере отырып балауға баға береді, сондықтан әрбір бөлімшеден алынған сұйықтың физикалық құрамына, іріңнің болуына, ірімтіктердің және сасық ісіне көңіл аударып мұқият есепке алған дұрыс.

Зертханалық зерттеулерге жөнелту үшін желін секретін сауу кезінде оның қалай бөлінетіні мен қандай да бір байқалынатын ерекшелігі ескерілді. Бактериологиялық зерттеу үшін секретті зертханалық жағдайда балаудан өткіздік.

Ауру малдың сүтіндегі патогендік микрофлораны анықтап, оның антибиотиктерге сезімталдығын зерттеу үшін бактериологиялық сынама дайындадық.

Желінсаумен ауырған жануарлардың зақымдалған бөлімінен сүт сынамасын емдеу алдында алып, зертханаға жеткіздік.

Бактериологиялық зерттеу үшін сүт сынамасын асептика ережелерін сақтап отыра алдық. Ол үшін желін емшектерін 70% этил спиртімен ылғалданған немесе динаурат спиртімен ылғалданған мақтамен сүртіп, зарарсызданған пробиркаларға 5-10 мл сүт сауып алдық. Сынама аларда пробирканын шеті емшек ұшына тимегені дұрыс.

Сүт сынамаларын арнайы мұз салынған термосқа салып 3-4 сағат ішінде зертханаға жеткіздік. Алынған сынамалардың зерттеу нәтижесіне қарап ветеринарлық желінсауға диагноз қойып, микрофлораның антибиотиктерге сезімталдығына қарап емдеу әдістерін таңдайды.

Ол үшін сүт бақылау пластинкасын және 2% масттест ерітіндісін пайдаландық. Масттестке оң нәтиже берген қойлардың диагнозын дәлелдеу мақсатында В. И. Мутовин бойынша тұндыру сынамаларына қойдық. Желін секретін бактериологиялық зерттеу Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетінің

Ветеринарлық клиникасында жүргіздік. Ол үшін 5% қанды агарға 0,1мл секретті септік. Кейін 24 сағат бойы 37°C температурада инкубациядан соң микроорганизмдердің өсу сипатын есепке алдық. Стафилококктар мен стрептококктарды ажырату үшін В.А. Париков ұсынған әдістемені қолдандық. Жарып сою кезінде жалпы белгілі әдістемелерді қолдандық. Жануарлардың өлексесін сол жақ бүйірі мен жатқызадық, себебі бұл жақта аскорыту аппаратының көлемді бөлігі орналасады. Сыртқы қарауды сол бағытта да жүргізеді. Зерттелетін жануарлардың сүт безінің күйіне, көлемімен және пішініне, консистенциясына, түсіне, суреті және кесінді жеріндегі бөлінулерге назар аудардық [8].

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау. Ауру қойларда ауруға тән сипмтом комплекс байқалды. Бұл кезде жануарлардың жалпы күйзелуі, азықтан бас тарту, гипертермия (410C және одан жоғары), тыныс жиілігінің тездеуі және жүрек соғысының әлсіз күшеюі байқалды.

Желінсаудың зақымдалған бөлігінде ісіну, жергілікті температураның жоғарылауы және қызыл-күлгін түске боялуы байқалды. Пальпациялау кезінде ауырсыну, тығыздалу және терінің тырысуы сезілді. Сарғыш-қоңыр секрет бөлінді. Кейбір қойларда зақымдалған бөлігі жағындағы артқы аяқтарының зақымдануы байқалды.

Зерттеу кезінде катаральды қабынудың диффузды катаральды-іріңді қабынуға және кейін анық іріңді абсцестелеген қабыну формасына ауысуы тенденциясы белгілі болды.

Ерте сатыларда дистрофия, некробиотикалық белгілер және кейінгі олардың десквамациясы анықталды.

Аралық стромада анық үлкейген ісіну және талшықтардың ажырауы байқалды. Сүт альвеолалары және жолдары экссудатпен толтырылған. Микроабсцестердің қалыптасуы және олардың кейінгі іріленуі көрінеді.

Қорытынды. Клиникалық мастит кезінде желінсауда анық экссудативті клеткалық реакция дамуда. Сүт альвеолаларында және сүт жолдарында десквамативті катар байқалады. Строманың лимфоидно-плазмцитарлы инфильтрациялық сероздық ісінуі бар. Кейін қабыну процесі диффузды лейкоцитарлық инфильтрациялық іріңді сипатқа айнала бастаған. Абсцестер және строманың грануляциясы мен фиброзы дамуда.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Борисова Т. В. Коррелятивная взаимосвязь и комплексная терапия послеродовых эндометритов и маститов у коров: Автореф. дис. канд. вет. наук / Т. В. Борисова; Воронеж, 1994. – 28 с.

2 Алиев А. И. Гангренозный мастит овец в Дагестане и меры борьбы с ним: Автореф. канд. вет. наук. - Кировобад. 1963. 20 с.

3 Борисов Д. Р. Изменения белкового состава и распространение мастита у овец // Ветеринария Кубани, № 6. 2013. С.21-22.

4 Ауыл шаруашылығы жануарларының морфологиясы. Оқу құралы / Қ. Қ. Бозымов, Қ. Ғ. Есенғалиев. - Алматы : "Эверо" баспасы, 2015. - 246 б.

5 Жануарлар морфологиясы латын ветеринарлық терминологиясымен. ЖОО студ. арналған оқу құралы / К. Ғ. Есенғалиев, Т. К. Мурзашев, Б. М. Сидихов. - Орал : Жәңгір хан атындағы БҚАТУ, 2015. - 274 б.

6 Жоланов М. Н., Қойбағаров Қ. У., Төребеков О. Т. Мал акушерлігі және гинекологиясы. Оқу құралы. Агроуниверситет 2005.

7 "Жануарлар патологиясы" пәніне арналған оқу құралы / К. Ж. Кушалиев, С. А. Алимбеков, А. У. Сабыржанов. - Орал : Жәңгір хан атындағы БҚАТУ, 2014. - 149 б.

8 Жеке патологиялық морфология / Қ. Ж. Кушалиев, С. А. Алимбеков, А. У. Сабыржанов. - Орал : Жәңгір хан атындағы БҚАТУ , 2007. - 129 с.

РЕЗЮМЕ

В статье исследованы молочные железы овец больных клиническим маститом патологоанатомическими методами. По результатам исследования получено патоморфологическая характеристика течения и развития патологического процесса при клиническом мастите у овец.

RESUME

The article analyses breasts clinical sick mastitis of sheep with pathoanatomical methods. The results of research obtained pathomorphological flow characteristics and the development of pathological process in clinical mastitis in sheep.

Ю. И. Раймер, магистрант

Л. С. Кулакова, к.в.н., доцент кафедры ветеринарной медицины,
Костанайский государственный университет имени А. Байтурсынова, г. Костанай, РК

ВСТРЕЧАЕМОСТЬ ХРОНИЧЕСКОЙ ПОЧЕЧНОЙ НЕДОСТАТОЧНОСТИ СОБАК В ГОРОДЕ КОСТАНАЕ

Аннотация

В статье представлены результаты распространенности болезней почек собак на базе УНП «Ветеринарная клиника КГУ» в зависимости от пола, возраста и породы за 2012-2015 годы.

Ключевые слова: *хроническая почечная недостаточность, гломерулонефрит, пиелонефрит, нефрит, мочекаменная болезнь, цистит, нефроз.*

Хроническая почечная недостаточность — это нарушение гомеостаза, вызванное необратимым снижением массы действующих нефронов почек. Возникает она при всех прогрессирующих заболеваниях почек и проявляется многосимптомным комплексом, отражающим участие в этом процессе практически всех органов и систем [1].

Хроническая почечная недостаточность считается одной из самых распространенных причин смерти животных. По данным, приведенным в обзоре Фонда животных Морриса за 1997 год, 2000 владельцев животных признали заболевание почек третьей по значимости причиной смерти собак. Средний возраст, в котором диагностируется этот синдром, составляет 6,5 года, а 45% случаев приходится на животных старше 10 лет [2].

Развитие и прогрессирование ХПН обусловлено снижением числа функционирующих клубочков, то есть склерозированием большинства из них. Оставшиеся клубочки функционируют с повышенной нагрузкой. Поэтому развиваются процессы гипертрофии сохранившихся нефронов с развитием процессов гиперфилтрации. В крови повышается содержание осмотически активных веществ, прежде всего натрия и мочевины, которые подвергаются активной ультрафилтрации в сохранившихся нефронах. Это ведёт к развитию осмотического диуреза. Поэтому количество удаляемой жидкости из организма долгое время сохраняется на должном уровне, и только в финальном периоде может наблюдаться уремия [3].

Опираясь на литературные источники, можно с уверенностью сказать, что любые заболевания почек могут осложниться хронической почечной недостаточностью [1-4]. Как синдром, хроническая почечная недостаточность опасна тем, что протекает в скрытой форме. Клинически синдром ХПН проявляется появлением патологических составных мочи, развитием почечной гипертензии, появлением анасарки – почечных отеков и уремии. Диагноз ХПН ставится комплексно. Критерием постановки диагноза является ОАМ.

На амбулаторном приеме УНП «Ветеринарная клиника КГУ» за 2012-2015 годы было 216 животных с внутренними незаразными болезнями, из них 76 собак (35,2%) с заболеваниями почек. Поэтому наши исследования своевременны и актуальны. Основной целью нашей работы было провести статистический анализ распространения хронической почечной недостаточности среди собак города Костаная на примере УНП «Ветеринарная клиника КГУ», учитывая сезонность, возраст, половую принадлежность и породу собак. Согласно записям амбулаторных журналов за 2012-2015 годы, на

приеме УНП «Ветеринарная клиника КГУ» было 76 собак с различными заболеваниями почек (рисунок 1).

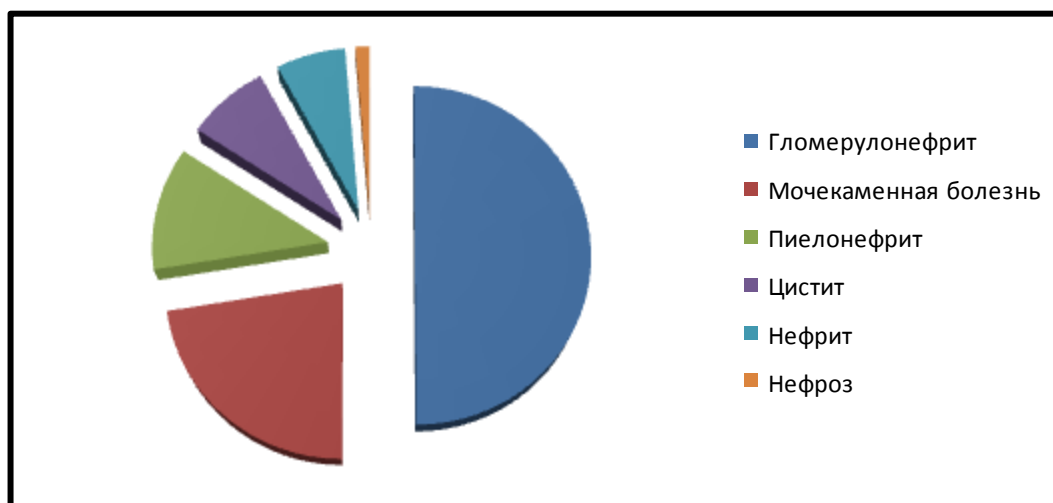

Рисунок 1 - Распространенность заболеваниями почек собак в УНП «Ветеринарная клиника КГУ» за 2012-2015 годы

Как видно из рисунка 1 за 2012-2015 годы встречаются различные болезни почек: гломерулонефрит у 38 собак(50%); мочекаменная болезнь у 17 собак (22,4%); пиелонефрит у 9 собак (11,8%); цистит у 6 собак (7,9 %), нефрит у 5 собак (6,6%); нефрозу 1 собак (1,3%). На первом месте по распространенности стоит гломерулонефрит (50%) иммунное заболевание обеих почек, что на наш взгляд, связано со спецификой содержания (гиподинамия) и кормления (кормление животных кормами без учета биогеохимических зон), а также резко-континентальным климатом в нашем регионе. На втором месте мочекаменная болезнь (22,4%), что связано с избытком магния в Костанайской области и воспалительными процессами почек. На третьем месте пиелонефрит (11,8%), одностороннее заболевание почек, связанное с восходящей или по продолжению инфекцией.

Распространенность заболеваниями почек собак в УНП «Ветеринарная клиника КГУ» за 2012-2015 годы в зависимости от сезона года отражена на рисунке 2.

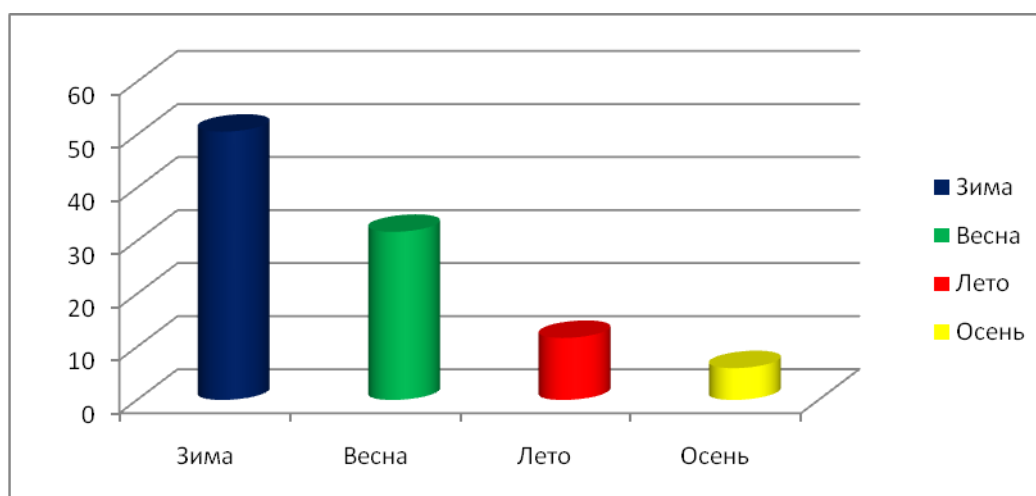

Рисунок 2 – Сезонная распространенность заболеваемости почек собак в УНП «Ветеринарная клиника КГУ» за 2012-2015 годы

Из рисунка 2 можно видеть, что заболевания почек встречаются в различные сезоны года. Зимой – 50,6 % (38 собак); весной- 31,7% (24 собаки), летом– 11,7% (10 собак), осенью составляет - 6 %(4 собаки). Наибольший процент заболеваний встречается зимой (50,6%), что на наш взгляд связано с охлаждением животного во время прогулок, сквозняков и низкой температурой в зимнее время года в нашем регионе, а при содержании в домашних условиях привычкой животных лежать на холодном полу в ванной, так как воздух в помещении сухой. На втором месте заболеваемость весной, что обусловлено теми же причинами. Причина высокой заболеваемости животных летом 11,7% является высокая температура окружающей среды, способствующая обострению пиелонефритов, нефритов и нефрозов.

Связь возраста с заболеваемостью почек отражена на рисунке 3.

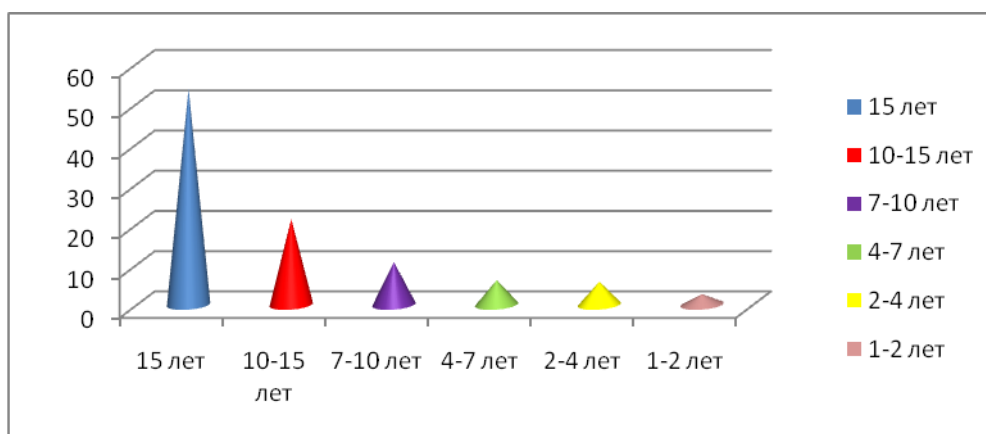

Рисунок 3- Возрастная динамика распространенности заболеваний у собак в УНП «Ветеринарная клиника КГУ» за 2012-2015 годы

Из рисунка 3 видно, что заболевания почек, ведущее к развитию хронической почечной недостаточности встречается в любом возрасте. У животных 15 лет процент составил 53,7 % (41 собака), от 10 до 15 лет - 21,3% (16 собака), 7-10 лет 10,6 % (8 собак), 4-7 лет 6,1% (5 собак), 2-4 лет 5,7 % (4 собаки) и возраст от 1-2 лет 2,6 % (2 собаки). Наибольшему развитию склонны собаки в возрасте 15 лет и 10-15 лет. Старые животные, как правило, меньше двигаются, чаще допускаются погрешности в кормлении, плохо переносят стрессы, менее чистоплотные, чем молодые животные. Воспалительные болезни почек (пиелонефрит) напрямую связаны с гипертрофией предстательной железы у кобелей, что характерно у животных от 4-7 лет[4]. К развитию ХПН ведет также мочекаменная болезнь, которая встречается у животных в возрасте старше 4 лет. Не смотря на то, что хроническая почечная недостаточность характерна для пожилых животных, она может развиваться в любом возрасте. У молодых животных она может быть следствием перенесенной острой почечной недостаточности и иметь наследственные причины (например, амилоидоз почек, дисплазия почек), развиваться вследствие хронического воспаления почек.

Связь заболеваемости почек с полом отражена на рисунке 4.

Из рисунка 4 мы видим, что заболеваемость почками и соответственно хроническая почечная недостаточность у самцов (59,9 %) встречается в 1,5 раза чаще чем у самок (40,1 %). Превалирование самцов над самками по частоте проявления ХПН у собак может быть обусловлено анатомическими особенностями строения мочеиспускательного канала у изучаемых животных. У самок уретра короткая и широкая, что способствует самопроизвольному отхождению мочевого песка и мелких

уроконкрементов. Что же касается кобелей, то у них на границе с ospenis отмечается незначительное его сужение, что является местом скопления солей и мелких уролитов в результате чего, происходит задержка мочеиспускания, что согласуется с литературными данными[4] и нашими собственными исследованиями.

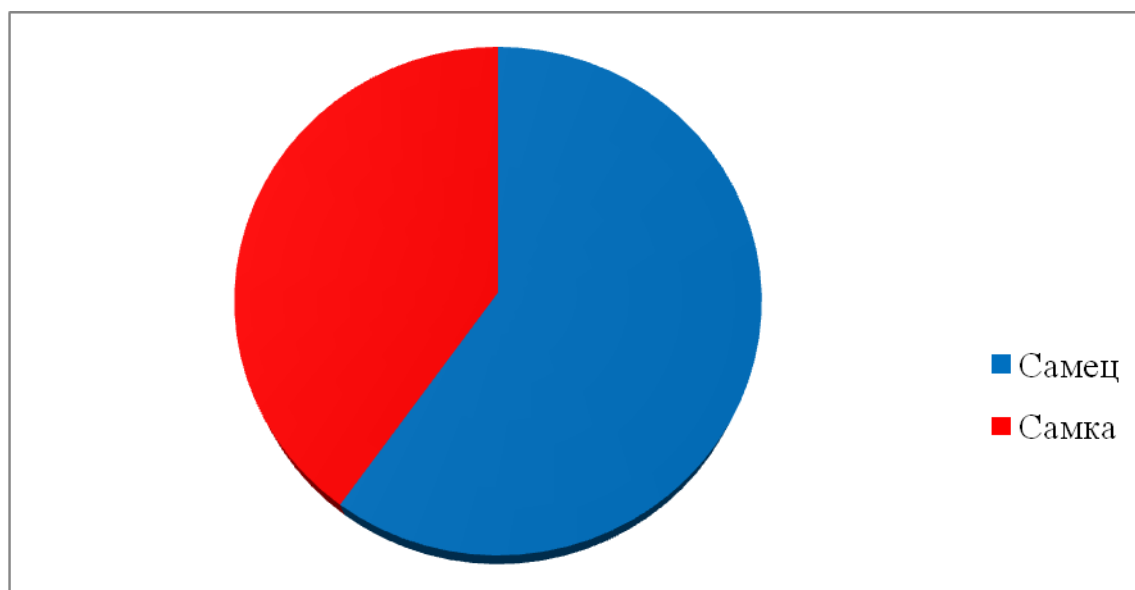

Рисунок 4 – Распространенность заболеваемости почек соответственно пола собак в УНП «Ветеринарная клиника КГУ» за 2012-2015 годы

Что касается породного состава собак, как видно из амбулаторных журналов клиники с болезнями почек, осложненными хронической почечной недостаточностью встречаются все породы и помеси собак, однако чаще всего заболевания почек осложненные ХПН характерно таким породам собак как: шарпей, алабай, лабрадор, немецкая овчарка и боксер. На наш взгляд это связано с условиями содержания животных.

Таким образом, мы провели статистический анализ заболеваемости собак болезнями почек осложненных хронической почечной недостаточностью на базе УНП «Ветеринарная клиника КГУ» и сделали следующие выводы:

1. Хроническая почечная недостаточность возникает при всех прогрессирующих заболеваниях почек, поэтому наши исследования актуальны.
2. Заболевание почек, осложненное ХПН составляет 35,2 % среди всех внутренних незаразных болезней.
3. Наибольшее количество животныхс заболеваниями осложненное ХПН встречается в зимний период и составляет 50,6%.
4. Заболевание почек, ведущее к развитию хронической почечной недостаточности, встречается чаще всего после 10 лет и составляет 21,3 %.
5. Хроническая почечная недостаточность у самцов встречается в 1,5 раза чаще чем у самок.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Фарафонтова В. С. Лечение хронической почечной недостаточности у собак и кошек. // Авторефер. Дисс. Канд.вет. наук. - СПб.: - 2011.- С. 26-30.
- 2 Бабичев Н., Болдырева Е., Энциклопедия клинического питания собак. – М.: ООО «Индустрия рекламы», 2006. – С.252- 275
- 3 <http://www.zoostatus.ru>.

4 Старченков С. В. Болезни мелких животных: диагностика, лечение, профилактика. - СПб.: Лань, 1999.- С. 139-160.

ТҮЙІН

Бүйрек функциясының созылмалы бүйрек аурулары шиеленістіріп алу мүмкін, сондықтан кез келген әдеби көздері сүйене отырып айтуға болады. Бүйрек функциясының созылмалы жетіспеушілігі синдромы, қатерлі ретінде, оның үстіне жасырын нысанда жер аумақтарынан ағып өтеді. Созылмалы бүйрек жетіспеушілігінің синдромы дамуымен пайда болуына және бүйрек ісіктерді анасаркалы уремияға - бүйрек гипертония, патологиялық құрамдас пайда клиникалық көрініс табады. Созылмалы бүйрек жетіспеушілігінің кешенді түрде диагноз қойылады. Диагноз қою зәрді жалпы талдау критериясы болып табылады.

RESUME

Being guided by references, it is possible to tell with confidence that any diseases of kidneys can be complicated by a chronic renal failure. As a syndrome, a chronic renal failure it is dangerous that proceeds in the hidden form. Clinically the syndrome of a chronic renal failure is shown by emergence pathological compound urine, development of a renal hypertension, emergence of an anasarka – renal hypostases and uraemia. The diagnosis of a chronic renal failure is made in a complex. Criterion of statement of the diagnosis is the general analysis of urine.

А. С. Шоволдаев, студент

Л. Г. Моисейкина, доктор биологических наук, профессор

С. С. Маштыков, кандидат биологических наук, доцент

ФГБОУ ВО «Калмыцкий государственный университет им. Б. Б. Городовикова»,
г. Элиста, Россия

РАННЯЯ ОЦЕНКА ВОСПРОИЗВОДИТЕЛЬНОЙ СПОСОБНОСТИ БАРАНЧИКОВ

Аннотация

В статье представлены результаты исследования по раннему прогнозированию воспроизводительных качеств баранов. Отбор можно производить в 7-8 и 11 – 12-месячном возрасте. Критериями оценки предлагаются класс баранчиков, размер семенников, половая и пищевая активность и качество семени.

Ключевые слова: *воспроизводительная способность, раннее прогнозирование, половая и пищевая активность, качество семени.*

В недалеком прошлом селекционная работа в овцеводстве в целом была направлена на увеличение настрига и повышение качества шерсти, поскольку овечья шерсть была востребована и хорошо оценивалась.

Для современного этапа характерным является то, что центральное звено в селекции перенесено с шерстной продуктивности на мясную. Это обусловлено тем, что в настоящее время экономически значимой продукцией в овцеводстве является мясо-баранина, доля которой в валовом доходе от реализации всей продукции, получаемой от овец составляет 85-90 % и более. Уровень производства баранины тесно связан с показателями воспроизводства.

Достижения научно-технического прогресса в области биологии, размножения открыли новое направление в производстве животных – биотехнологию. К методам биотехнологии применяемым для регулирования процессов воспроизводства животных можно отнести искусственное осеменение, замораживание или длительное хранение спермы производителей, вызывание половой охоты и ее синхронизацию, трансплантацию зигот, регулирование сроков случки ягнения маток по сезонам года. Биотехнологические методы в сочетании с четкими организационно – хозяйственными мерами позволяют осуществлять регулирование, интенсификацию воспроизводительных функций животных [6].

Ранняя и всесторонняя оценка производителей по комплексу хозяйственно-полезных признаков, выявление улучшателей определенного или нескольких признаков и широкое их использование в воспроизводстве - важнейшее звено племенной работы, поскольку генетическое улучшение домашних животных в основном обеспечивается производителями.

Высокие результаты по совершенствованию стада обеспечиваются целенаправленным, длительно и постоянно осуществляемым селекционным процессом. Когда системно эта работа не проводится, например, в отношении оценки баранов по оплодотворяемости и плодовитости, то можно полагать, что изменчивость этих показателей у отдельных производителей может существенно различаться.

В настоящее время, несмотря на полноту изученности биологической наукой селекционных критериев отбора и бонитировки племенных животных на разных стадиях онтогенеза по племенным и продуктивным качествам, биологическим и

иммуногенетическим тестам, рациональное использование племенных баранов как производителей ограничивается несовершенством или отсутствием стандартных, объективных методов и способов своевременной оценки и прогнозирования полового развития и воспроизводительной способности их в раннем возрасте [2,3,9].

Воспроизводительные способности баранчиков определенные как можно раньше, имеют большое значение в селекционной работе, т.к. сокращается срок определения назначения животных и повышается эффективность использования высокоценных производителей [5,7].

В работе В.В. Абонеева и др [1] приводятся данные об оценке и прогнозировании полового развития и воспроизводительной способности баранчиков в раннем возрасте. А.N.Bruege (1971), T.W.Knight (1977) отмечают, что продукция спермы пропорциональна размеру семенников, а производители с большими симметричными семенниками, без дефектов, производят сперму хорошего качества. Измерение объема и окружности мошонки (после удаления с нее шерсти) и среднего диаметра семенников позволяют с высокой степенью достоверности судить об объеме и качестве спермопродукции [6].

Нами была использована методика, предложенная этими авторами с некоторыми изменениями, в частности, был определен класс баранчиков [8]. В возрасте 4 месяцев от маток селекционного ядра овец грозненской породы были отбиты баранчики и взвешены. Живая масса опытных баранчиков класса элита составила 24-кг, а 1 класса-22кг. Баранчики с живой массой менее 27 кг и рожденные позже 20 апреля в выборку не вошли.

В возрасте 7-8 месяцев были определены живая масса, периметр семенников и половая активность (табл 1)

Таблица 1 - Характеристика баранчиков

Класс баранчиков	Живая масса, кг	Периметр семенников, см	Половые рефлексy			
			проявлены +		не проявлены -	
			голов	%	голов	%
элита	39	23,7	15	-60	10	40
1 класс	36	23,4	12	34,3	23	65,7

Анализ данных таблицы показывает, что живая масса баранчиков, отнесенных к классу элита оставалась выше и разница составила 3 кг. Периметр семенников был также больше, однако разница была несущественной. Проявление половых рефлексов у баранчиков, имеющих большую живую массу значительно различались в сравнении со сверстниками с меньшей живой массой. Так, среди баранчиков класса элита проявляющих половые рефлексy было 60%, у баранчиков 1 класса этот показатель 34,3%. Это согласуется с утверждением ряда авторов, что у 8-9 месячных баранов полный комплекс половых рефлексов, завершающийся коитусом или выделением спермы на искусственную вагину, отмечается примерно у половины животных, причем интенсивность их проявления имеет достоверную прямую связь с уровнем развития семенников [6].

В это же время была определена стрессоустойчивость баранчиков по методике предлагаемой рядом авторов [4]. Было выявлено, что животных 1-го типа поведения (преобладание пищевых реакций над пассивно-оборонительным) среди класса элита имелось 23 головы или 92%, тогда как среди баранчиков I класса таких выявлено только 14 голов из 35 или 40%.

Таким образом, тип пищевого поведения может служить дополнительным критерием отбора по воспроизводительным способностям [4].

В возрасте 12-13 месяцев произошло перераспределение по классу. Баранчиков, отнесенных к классу элита по живой массе, стало значительно больше. Животных, имеющих живую массу 41-46кг стало 38 голов или 63,3%. Периметр семенников увеличился и разница между группами составила 1,3 см. Изменилось соотношение по проявление половой активности. Если в возрасте 7месяцев этот показатель составлял 45%, то к годовому возрасту он вырос до 75% у элитных баранчиков и до 68,6 у баранчиков 1 класса. Показатели спермы в этот период определяли по количеству и качеству эякулятов, с помощью автоматического анализатора спермы (рис.1).

Рисунок 1 - Автоматический анализатор качества спермы.

Результаты исследования приведены в табл. 2.

Таблица 2 - Характеристика спермы годовых баранчиков

Класс животных	Живая масса, кг	Качество спермы							
		Объем эякулята, мл		Подвижность спермиев		Концентрация		Кол-во подвижных спермиев, млрд.	
		+	-	+	-	+	-	+	-
элита	43	1,2	1,0	8,3	8,0	2,9	2,8	3,1	2,4
1 класс	38	1,2	1,0	8,2	8,1	2,9	2,9	3,0	2,4

Анализ данных показывает, что объем эякулята у активных баранчиков был выше и не зависел от класса. Подвижность спермиев была больше, у активных баранчиков, однако их оценка зависела от класса. Концентрация спермиев несколько отличалась у активных баранчиков, класс животных почти не имел значения. Подвижность спермиев была одинакова у баранчиков обоих классов, с некоторым преимуществом у баранчиков класса элита.

Таким образом, предварительная оценка баранчиков по воспроизводительным качествам дает основания полагать, что предпочтение должно быть отдано элитным животным, обладающим высокой половой активностью. Дополнительным тестом может служить поведенческий тип молодняка. Предпочтение следует отдавать первому типу пищевого поведения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Абонеев В.В и др. Селекционно- технологические приемы повышения конкурентоспособности тонкорунного овцеводства. Ставрополь, 2013.- 204с.

2 Айбазов А.-М.М. Биотехнологические методы воспроизводства овец и коз / А.-М.М.Айбазов, Л.С.Малахова, К.К.Ашурбегов //Овцы, козы, шерстное дело, 2002.-№3.- С.25-27.

3 Ашурбегов К.К. Прогнозирование половой активности баранов в раннем возрасте /К.К.Ашурбегов, Л.П.Рак, А.Б.Макрушин //Разработка и применение методов увеличения продуктивности овец и коз и улучшения качества их продукции: Труды / ВНИИОК.- Ставрополь, 1989.- С.91-96.

4 Беляев Д.К., Мартынова В.Н. Повышение и воспроизводительная функция у домашних овец.- В кн. Проблемы теоретической и прикладной генетики.- Новосибирск: Наука, 1973.- С.380-401.

5 Дунин И.М. Правила генетической экспертизы племенного материала овец. М. «Росиндорматротеx», 2003 – 44с.

6 Ерохин А.И., Карасев Е.А., Ерохин С.А. Интенсификация воспроизводства овец: монография/.- М.:РГАУ - МСХА, 2012.- 255 с.

7 Моисейкина Л.Г, Марзанов Н.С, Марзанова С.Н. Селекция овец и использование генетических маркеров. Элиста, 2013. – 99 с.

8 Порядок и условия бонитировки племенных овец тонкорунных пород, полутонкорунных пород и пород мясного направления продуктивности.- М., 2011.- 2006г.

9 Шоволдаев А.С., Генджиев А.Я., Моисейкина Л.Г. Прогнозирование воспроизводительной способности баранчиков в ранние сроки //Международная научно-практическая конференция «Актуальные вопросы развития аграрной науки в современных экономических условиях», 2015.- С.107-108.

RESUME

The article presents the results of research of early prediction of reproductive qualities of rams. The selection can be made in 7-8 and 11 – 12 months of age. The evaluation criteria are class rams, size of the testes, sexual activity and food and quality semen.

П. Н. Ихсанова, магистрант

М. М. Саденов, б.ғ.к. доцент

А. К. Кереев, PhD, аға оқытушы

Е. М. Сенгалиев, в.ғ.м., оқытушы

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық техникалық университеті, Орал қ., ҚР

МЫСЫҚТАРДАҒЫ ЭКЗЕМАНЫҢ ТАРАЛУЫ, ЖИІЛІГІ ЖӘНЕ КЛИНИКАЛЫҚ КӨРІНІСТЕРІ

Аннотация

Мақалада терінің экзематозды зақымдануына ұшыраған мысықтарда экземаның таралуы, оның жиілігі жөніндегі мәліметтері және клиникалық көріністері берілген. Зерттеу нәтижелері бойынша мысықтар аурулары арасында хирургиялық аурулар жиі кездеседі. Хирургиялық аурулардың басым бөлігін экзема және дерматит алады. Экзема көптеген жағдайда аяқтардың проксимальды бөліктерінің, бел, арқа, мойын, іш және шап аумағының терісін зақымдайды.

Кілт сөздер: *Экзема, мысық, таралуы, жиілігі, клиникалық көрінісі.*

Кіріспе. Қазіргі кезде мысықтар мен иттердің тері аурулары әлемде осы жануарлардың аурулары ішінде басты орынды алады. Бұған негізгі әсер етуші факторларға азықтандыру сипатындағы өзгерістер, қоршаған ортаның экологиялық жағдайының нашарлауы, көптеген ұсақ үй жануарларының қозғалысы аз өмір сүруі, әрдайым сауатсыз асылдандыру жұмыстары жатады. Аталмыш факторлар жануарлар генофондында терідегі өзгерістермен сипатталатын әртүрлі патологиялық күйлердің пайда болуына және қалыптасуына негіз болады [1, 2]. Осыдан бірнеше он жылдар бұрын ветеринарлық тері патологиясы туралы білім паразитология, эпизоотология, хирургия, ішкі жұқпалы емес аурулар, патологиялық анатомия секілді пәндерден алынды. Қазіргі кезеңде теріде өтетін әртүрлі патологиялық процесстерді терең түсіну нәтижесінде тері аурулары туралы ілімді жүйелеу керек [3].

Жай көзбен қарағанда тері ауруларына диагноз қою оңай өткізілетін шараға ұқсайды. Теріні қарау керек, сипалау керек, кейде өажет болса иісін де байқау тиіс. Бірақ еске салатыны терінің әртүрлі патогенді факторлар әсеріне жауап беруі шектеулі және көптеген дерматоздар белгілері бір біріне ұқсас келеді. Терідегі патологиялық реакцияларды білу және есепке алу арқылы зерттеудің және балаудың логикалық түрдегі сұлбасын құруға болады. Диагноз қою бірнеше сатыдан құралады. Анамнез, өзіндік зерттеулер, дифференциальдық диагноздар қою, диагностикалық тесттер және қорытынды диагноз қою [4].

Зерттеу материалы және әдістер. Жұмыс Орал қаласындағы ЖК «Винникова» ветеринарлық клиникасында жүргізілді. 2014-2015 жылдары экземамен ауырған мысықтар зерттелді.

Жануарлар клиникаға алдын ала қожайындарынан анамнез мәліметтері яғни, ауруға ұшыраған жануардың зерттеуге және емдеуге дейінгі алғашқы деректері алынды. Оны жануар иесінен сауал арқылы, сондай-ақ ветеринариялық құжаттар бойынша жинақтадық. Алынған деректер амбулаторлық жәрналға тіркелді.

Ветеринарлық клиникада клиникалық зерттеулер жүргізілді. Жалпы қарау кезінде жануарлар денесінің сыртқы тұрпатына (дене бітіміне, қоңдылығына,

кеңістікте дене жайына, тері жағдайына және басқаларына) жергілікті қарау барысында ауырсыну құбылысының маңайын және орналасуына назар аударылды.

Кілегейлі қабықшаларды зерттеу жануарлардың жалпы жағдайын бағалау кезінде өте маңызды. Бұл кезде әдеттегідей көздің қасаң қабығын (конъюнктива), мұрын (тұмсық), ауыз қуысының және қынаптың кілегейлі қабықшаларын қарайды. Ал осы мүшелердің тереңде жатқан бөлімінің кілегейлі қабықшаларын көру үшін қажетті жағдайларда қолданылды. Кілегейлі қабықшаларды зерттеуде, олардың түсіне, бүтіндігіне, ылғалдылығына, ісінулерге және басқа белгілерге назар аударылды.

Ауруды анықтауында маңызды келеді келесі белгілер ажыратылды: ұсақ ісіктер, домбығулар, бөртулер, кілегейлі – фибринозды экссудат жиналу, құрғақтық, жаралар, жарықтар, ойық жаралар, тыртықтар, күлдіреуіктер, іріндіктер және т.б.

Тері және тері астарын зерттегенде әуелі қарадық және сипалау жүргіздік, микроскопия, аллергиялық сынама немесе сынамалық тесу және флюоресценция әдістеме қолданылады. Теріні зерттеуде жүн (түгі) қабатының жағдайын, оның түсін, ылғалдылығын, иісін, қызуын және терінің серпінділігін (майысқақтығы), сондай-ақ терінің патологиялық өзгерулерін (көлемі ұлғаюы, бөртпелер пайда болуы және т.б.) негізге алдық.

Диагностикалық маңызды белгілерге көңіл бөлінді: жүнінің мезгілінде ауысуы бұзылулары; жүні түсуі; тері тақырлану (таз болу) – алопеция; қылдың кесілуі (трихорексис); қылдың ағаруы; терінің бозаруы, қызаруы, көгеруі, сарғаю; шектелген және жалпы терлеу немесе құрғақтығы. Сондай-ақ теріде жергілікті әлде жалпы қызуы көтерілу немесе төмендеу; терінің серпінділігі төмендеу әлде толық жоғалуы; теріде қышыма пайда болуы;

Терінің патологиялық өзгерістеріне де назар аударылды: тері көлемі ұлғаю; тері бөртпелері, күлдіреуіктер, жаралар, тыртықтар пайда болуы; тері бүтіндігі бұзылулары;

Тері бөртпелері (экзантемалар) болуы: алғашқы; екіншілей; Алғашқы бөртпелер: дақтар – эритема, розеолалар, петехиялар; папулалар, бұдырмақтар, көпіршіктер; іріндіктер; Екіншілей бөртпелер: қабыршақтар; қабықтар; эрозиялар; ойық жаралар.

Тері қабатының бүтіндігінің бұзылулары: сыдырылуы; жарылу; жаралар дамуы; ойылулар; өліеттену; Зерттеу барысында қосымша зерттеудер де қолданылды [5, 6].

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау. ЖК «Винникова» Ветеринарлық клиникасының амбулаторлық қабылдау жорналдарын талдай отырып, ауру мысықтардың 55% әртүрлі хирургиялық аурулармен ауырғандығы анықталды.

Соңғы жылдары қолдағы мысықтардың жалпы санының артуына орай хирургиялық процесстері бар аурулардың саны көбейген. 2014 жылы барлығы 85 ауру мысық қабылданса, олардың 46 хирургиялық аурулармен ауырған, 2015 жылы қабылданған 102 жануарлардың 57 хирургиялық аурулар анықталған.

Хирургиялық аурулардың спектрі алуан түрлі (1 кесте). Берілген кестеде жиі кездесетіні экзема мен дерматит (49%), сүйек сынуы (7,5%), ісіктер (7,5%), грыжа (7%).

Кесте 1 - 2014-2015 жылдардағы хирургиялық аурулардың сипаттамасы

Аурулардың атауы	Көрсеткіш (%)
1	2
Экзема мен дерматит	49
Сүйек сынуы	8

Кесте 1 жалғасы	
1	2
Ісіктер	8
Грыжа	7
Отит	5
Парез, нерв салдануы	7
Көз аурулары	5
Жарақат	4
Соққы мен гематома	2
Абсцесс пен флегмона	2
Буындардың созылуы мен шығуы	1
Басқалар	2
Барлығы	100

2014-2015 жылдардағы мысықтардың хирургиялық ауруларының жиілігі анықталды.

Жаңадан түсіп жатқан мысықтар туралы мәліметтре карточкаларға тіркеліп, зерттеу әдітемесінде көрсетілгендей әр мысыққа номер беріледі.

Мысықтардағы экземаның клиникалық көріністері. Мысықтарда экземаның ең алғашқы белгісі терінің белгілі бір бөліктерін қышынуға талпынуы. Жүн талшықтары түскенен соң орнында қызару, пигментті ісік белгілері пайда болады. Пальпация кезінде ауырсынбайды. Тараған кезде тыныш отырады. Сипатталған белгілер экземаның алғашқы белгілері. Бірнеше сағаттан соң – үшінші күні қызарған жерде қызыл өзектер – папулалар пайда болады. Өлшемі астық дәніндей, қышыну, ауырсыну, зақымдану аумағы ұлғаяды. Папулалардың пайда болуы мүйізше дерманың қабыну процестері басталғандығының белгісі. Экзема папулезді стадияға ауысады. Кейін экссудацияның әсрінен папулаларда көпіршіктер пайда болады, экссудат эпидермистің түкті қабатын көтереді. Көпіршік құрамындағы сұйық мөлдір немесе ақшыл болады. Экзема везикулярлы күйге ауысады. Бір мезгілде көпіршіктердегі экссудаттар лайланып, лейкоциттер эмиграциясының әсерінен іріңдейді – везикула пустулаға айналады. Экзема аумағында жүн түсіп қалады. Олардың орнында эрозиялар пайда болады. Экссудация күшейіп ылғалды экземаға көшеді. Бұл кезеңде экзема іріңді инфекциямен асқынады. Экзематоды процесс флегмонамен асқынуы мүмкін.

2014-2015 жылдары аралығында бізге 51 мысықтың иелері осы экзема түрлерімен жануарларын алып келді.

Диагнозы жіті ылғалды экзема 35 мысыққа, созылмалы экзема – 16 мысыққа қойылды.

2 - кестеде көрсетілгендей экзема кезінде жиі кездесетін клиникалық белгілердің бірі папула, экссудат және қышыну. Басқа клиникалық белгілер сирек кездеседі немесе тек анамнезде болады.

Кесте 2 - Жіті экземаға шалдыққан жануарлардың клиникалық белгілерінің байқалу жиілігі

Экземаның жіті формасының клиникалық белгілері	Көрсеткіш, %
Қышыну	100,00
Гиперемия	42
Жоғары жергілікті температура	38
Папулалар	91
Везикула	41
Ылғалдану	92
Пустула	33

3 кестенің мәліметтері бойынша экзема аяқтардың проксимальды бөліктерінің терісін (77%), Аяқтардың дистальды бөлігі (26%), шап және іш аумағы (40%), бел (63%), арқа (57%), мойын (34%), іш және шап аумағы (40%) зақымдайды.

Кесте 3 - Экземаның экзематозды зақымдануларының жинақталуының анализі

Экзематозды зақымданулардың шоғырлануы	Көрсеткіш, %
Бас	14
Мойын	34
Арқа	57
Бел	63
Аяқтың проксимальды бөлігі	77
Аяқтардың дистальды бөлігі	26
Кеуде	17
Іш және шап аумағы	40
Басқа аумақтар	17

Жануарларда жиі кездескен аурулар параанальды бездердің жіті қабынуы (28%), бүрге (20%) және жіті және созылмалы отит (11%), басқа аурулар сирек кездеседі (4 кесте). 35 зерттелген жануарлардың 53% алғаш рет ауырған, 47 % бұрын тіркелген.

Кесте 4 - Экземамен ауыратын мысықтарда тіркелген аурулар

Тіркелген аурулар	Көрсеткіш, %
Параанальды бездердің қабынуы	28
Бүргелер	20
Отит	11
Көз аурулар	8
Жыныс циклінің бұзылуы	31
Құлақ қалқанының гематома	6
Басқа	11

Қорытынды. Соңғы жылдары қолдағы мысықтардың жалпы санының артуына орай хирургиялық процесстері бар аурулардың саны көбейген. 2014 жылы барлығы 85 ауру мысық қабылданса, олардың 46 хирургиялық аурулармен ауырған, 2015 жылы қабылданған 102 жануарларың 57 хирургиялық аурулар анықталған.

Хирургиялық аурулардың жиі кездесетіні экзема мен дерматит (49%), сүйек сынуы (7,5%), ісіктер (7,5%), грыжа (7%).

Экзема аяқтардың проксимальды бөліктерінің терісін (77%), аяқтардың дистальды бөлігі (26%), шап және іш аумағы (40%), бел (63%), арқа (57%), мойын (34%), іш және шап аумағы (40%) зақымдайды.

Жануарларда жиі кездескен аурулар параанальды бездердің жіті қабынуы (28%), бүрге (20%) және жіті және созылмалы отит (11%), басқа аурулар сирек кездеседі (3 кесте). 35 зерттелген жануарлардың 53% алғаш рет ауырған, 47 % бұрын тіркелген.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Моя кошка. / Тайлинг З. и Г. - М.: Аквариум, 2008 - 143с.
- 2 Ветеринарный справочник для владельцев кошек. / Дорош М. - М0.2009 - 200с.

3 Справочник ветеринарного врача.- Спб.:Издательство «Лань», 2000.-896с. (Мир медицины).

4 Кожные патологии: этиологические аспекты: Учебно-методическое пособие / Сост. Головки А.Н., Ушкалов В.А., Скрыпкин В.Г., Баранов В.Н. -Институт экспериментальной и клинической ветеринарной медицины УААН, г. Харьков, 1999. С. 24-39.

5 Постников Е.И. Хотько А.Е. Дерматиты диагностика и терапия. - В сб.: Материалы 2-й Региональной конференции «Актуальные проблемы ветеринарной медицины мелких домашних животных на Северном Кавказе», 27 мая, Персиановский, 1999. - С. 63.

6 Общая хирургия ветеринарной медицины: Учебник / Э. И. Веремей, В. М. Лакисов,

В. А. Лукьяновский и др.; Под ред. Э. И. Веремея, В. А. Лукьяновского. - М.: Ураджай, 2000. – 526с.

РЕЗЮМЕ

В статье даны материалы исследования распространенности, частоты и клинической картины экземы у кошек. Результаты исследования показывают что у кошек хирургические болезни очень часто встречаются, экзема и дерматит составляют основную часть хирургических болезней кошек. Экзема в основном поражает кожу проксимальной части конечностей, поясницы, спины, шеи, живота и паховой области.

RESUME

The article provides research materials prevalence, frequency and clinical indications of eczema in cats. Studies show that cats' surgical diseases are very common, and eczema and dermatitis make up the bulk of surgical diseases of cats. Eczema mainly affects the skin of the proximal part of the limbs, waist, back, neck, abdomen and inguinal region.

Т. С. Ермеккалиев, биология ғылымдарының магистрі.

Жәңгір Хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., ҚР

МҰНАЙ ДЕСТРУКТОРЛАРЫН ІЗДЕУ ҮШІН КӨМІРСУТЕГІ ТОТЫҚТЫРУШЫ МИКРООРГАНИЗМДЕРДІҢ БЕЛСЕНДІ ШТАМДАРЫН БӨЛІП АЛУ ЖӘНЕ ИДЕНТИФИКАЦИЯЛАУ

Аннотация

Мақалада топырақтың мұнай және мұнай өнімдерімен ластануы қазіргі кезде Қазақстан үшін ең өзекті мәселенің бірі екені көрсетілді. Мұнай шикізаттарын барлауда, өндіруде, дайындауда, өңдеуде және тасымалдауда қоршаған ортаның мұнаймен ластануы экономикалық және экологиялық шығындарға алып келеді. Қазіргі кезде әлемде қоршаған ортаны мұнай және мұнай өнімдерінен тазалауда, мұнай көмірсутегі тотықтырушы микроорганизмдерді қолдану белсенделігі жоғары. Зерттеу нәтижесінде мұнаймен ластанған жерлердің 20 саңырақұлақ штамдары *Aspergillus*, *Penicillium*, *Fusarium*, *Cladosporium* туыстарына жататындары кіргізілді. Сонымен қатар, жұмыс коллекциясының барлық штамдары протеолитикалық, целлюлозалық және амилолитикалық ферменттер түзуге қабілетті. *Penicillium* F 9-1 штамы 28 тәулік аралығында мұнай қалдығын 62,8% тазалауға қабілетті болды. Молекулалық-генетикалық маркерлермен ITS4, ITS5 идентификациялады, сол бойынша *Penicillium* № F9-1 штамы *Penicillium variable* түріне, ал *Aspergillus* № 22/10-1 штамы *Aspergillus terreus* түріне жатқызылды.

Кілт сөздері: мұнай, микроорганизмдер, штамм, микромицеттер, мицелий, мұнай, ферментативтік белсенділік, биотехнологиялық және гравиметриялық әдістер, идентификация.

Мұнай және мұнай өнімдерімен ластану топырақ қабатына, беттік және жерасты суларына, геологиялық ортаға жағымсыз түрде әсер етеді. Мұнайды өндіру, тасымалдау, қайта өңдеу және сақтау технологиясының жетілдірілмегендіктен айтарлықтай шығынға әкеледі [1].

Әлемдік ғалымдардың айтуы бойынша, қоршаған ортаның табиғи тұрғыда өзіндік қайта қалпына келу үрдісі 30 жылдан астам уақытты алуы мүмкін [2].

Мұнаймен ластанған топырақтың жағдайын бағалау күрделілігі мұнай өнімдерінің алуантүрлілігімен, мұнай құрамының көпқұрамдылығымен, топырақ жағдайында мұнай өнімдеріне айналуының өзіне тән ерекшелігімен негізделеді. Бұл ерекшелік ұшпа фракциялардың булануы уақыт өткен сайын өзінің химиялық улылығын жоғалтады және топырақтың физикалық қасиетінің ластану әсеріне ие болады [3].

Әлемдік нарықта сорбенттер, бактериялар, ашытқылар, сирек жағдайда микробиологиялық саңырауқұлақтардың концорциумы негізінде алынған биологиялық препараттар тәрізді қоршаған ортаны мұнайдан тазалауға арналған препараттар ұсынылған. Соларды ішінде кен таралған препараттар тізіміне «Деворойл», «Ленойл», «Путидойл», «Белвитамил», «Нафтокс», «Биоприн» (Ресей), "Микробар", "Парабан", "Uni-Rem" (АҚШ), «Noggies» (Германия) кіреді. Мұнай өңдеу саласының заманауи жағдайында, Қазақстанда қоршаған ортаны мұнаймен ластанудан тазалау мәселесі өзекті болып қала береді. Тазалау үшін механикалық, физико-химиялық және биологиялық әдістері қолданылуда. Осы тұрғыда мұнаймен ластанған топырақты тазалаудың биологиялық әдісі экология тұрғысынан аса өзекті болып келеді.

Қазақстанның климаты шұғыл континенттік болғандықтан, мұнай өндіру аудандарының топырағының жағдайы алуантүрлігімен және мұнайдың химиялық құрамының ерекшелігіне қарай шетелдік биологиялық препараттардың тиімділігі аз болуы мүмкін. Сондықтан жергілікті микроорганизмдерден көмірсутегі тотықтырушы штамдарды бөліп алу және биологиялық препараттарды шығару маңызды [4].

Мұнаймен ластанған жерлердегі микроскопиялық саңырауқұлақ штамдарының жаңа түрін іздеу және бөліп алу заманауи микробиологияның маңызды міндеттердің бірі болып табылады [5]. Олардың нақты түрлерін анықтау үшін қазіргі таңда молекулалы-генетикалық идентификация жүргізеді. Сондықтан олардың жаңа түрін іздеуде микробиологтардың қызығушылығын туғызып отыр [6].

Жұмыстың мақсаты – мұнай деструкторларын іздеу үшін жергілікті көмірсутегі тотықтырушы микроорганизмдердің белсенді штамдарын бөліп алу және оларды молекулалы-генетикалық маркерлер арқылы талдау.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Мұнаймен ластанған жерлерден бөлініп алынған микроскопиялық саңырауқұлақтар штамдарының коллекциясын қалыптастыруда 2008-2010 жылдар аралығында жүргізілген зерттеу нәтижесінде Атырау және Маңғыстау облыстарының мұнаймен ластанған жерлерінен алынған микроскопиялық саңырауқұлақтардың штамдарының коллекциясы қалпына келтірілді. Микроскопиялық саңырауқұлақтарды қалпына келтіруде Чапек қоректік ортасы қолданылды, оның құрамы: - глюкоза – 30гр/л, NaNO_3 – 3гр/л, KH_2PO_4 – 1гр/л, $\text{MgSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$ – 0,5гр/л, KCl – 0,5гр/л, $\text{FeSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$ – 0,01гр/л [7].

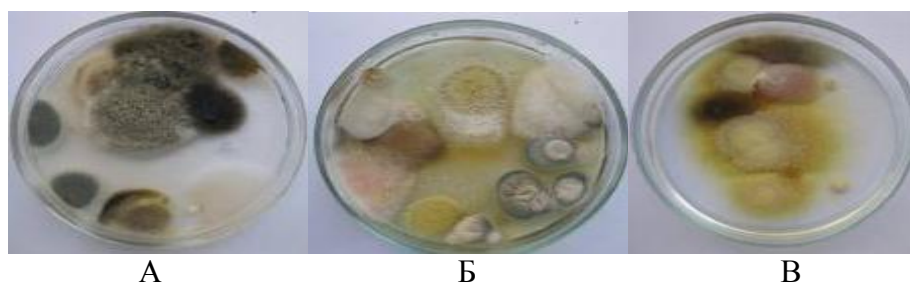
Жұмыс коллекция штамдарының культуралды-морфологиялық белгілері мен ферментативтік белсенділігін жалпы қабылданған әдістемелерге сәйкес жүргізілді [8]. Микроскопиялық саңырауқұлақтың культуралды-морфологиялық белгілерін Micros (Austria) MC 300 микроскобы арқылы зерттедік.

Микроскопиялық саңырауқұлақтардың мұнай көмірсутегін тазарту қабілеттілігін бағалау үшін жұмыс коллекция штамдарына 1% мұнай қосылған және сұйық Чапека қоректік ортасы (100мл) құйылған колбаларда 7-28 тәулік аралығында өсірілді. Культуралды сұйықтықта өсірілген штамдарды мұнай деструкциясына анықтау үшін гравиметриялық әдіс қолданылды [10]. Ыдысқа үлгіні орналастырады және хлороформның (х.т.) 10 мл көлемде үш үлесте экстракция жүргізеді. Алынған экстрактыны стаканға құяды. Еріткіш буланғаннан кейін мұнай өнімдерінің қалдықтарын өлшейді және масса бойынша қалдық мөлшерін анықтайды, ал деструкция деңгейін $A = a_1 - a_2 / a_1 \cdot 100\%$ формуласы бойынша есептейді, мұнда a_1 – енгізілген мұнай мөлшері, a_2 — қалдық мұнайдың мөлшері [9].

Микроскопиялық саңырауқұлақ штамдарын молекулалы – генетикалық талдауын (ITS4, ITS5) маркерлері арқылы жүргізілді. Идентификациялаудың бірінші кезеңінде белсенді штамдардың яғни, *Penicillium* № F9-1 және *Aspergillus* № 22/10-1 штамдарының геномдық ДНҚ-ы бөлініп алынды. Микробицеттердің ДНҚ –ның молекуласын бөліп алу СТАВ әдісі арқылы жүзеге асырылды. Бөлініп алынған ДНҚ концентрациясы NANODROP 1000 спектрофотометрі арқылы өлшенді. Бөлінген ДНҚ концентрациясы *Penicillium* № F9-1 штамында 66 нг/мкл, ал *Aspergillus* № 22/10-1 72 нг/мкл көрсеткішті көрсетті. Кейіннен штамдардың концентрациясын 20 нг/мкл келтірілді, ал тазалығы $A_{260/280} = 1,6-2,2$ құрады. Электрофорез әдісін қолдана отырып 1% агароздық геледе ДНҚ үлгілерінің электр өрісі арқылы жылжуы бақыланды [10,11,12].

Зерттеу нәтижесі. Мұнаймен ластанған жерлерден бөлініп алынған микроскопиялық саңырауқұлақтар штамдарының коллекциясын қалыптастыру. Зерттеу барысында Атырау және Маңғыстау облыстарының мұнаймен ластанған жерлерінің топырақ микробицеттер саны орташа есеппен 0,36-2,93 мың КТБ/г құрайтындығы анықталды. Біршама мөлшерде мұнаймен ластанған кең орын аумақтарындағы

микробицеттер құрамы саны аз болды, құрамында негізінен *Aspergillus*, *Penicillium*, *Fusarium*, *Cladosporium* туыстары кездесті (1 сурет).

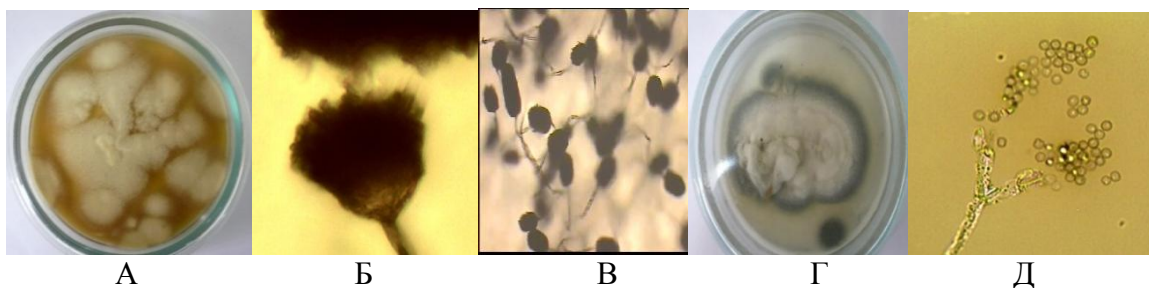

Сурет 1 - А – Атырау қаласының топырағының алынған микробицеттер; Б – Жанбай ауылы топырағынан алынған микробицеттер; В - Қаратон кең орны топырағынан алынған микробицеттер

Сақталған микроскопиялық саңырауқұлақтардың ішінде *Aspergillus*, *Penicillium* туысына жататын және олардың тіршілік қабілеттілігі басқа микробицеттерден жоғары екені байқалды. Осыған орай, мұнаймен ластанған жерлерден 20 саңырауқұлақ штамдары *Aspergillus*, *Penicillium*, *Fusarium*, *Cladosporium* туыстарына жататын микроағзалар зерттеу нәтижесіне кіргізілді.

Жұмыс коллекция штамдарының культуралды-морфологиялық белгілері мен ферментативтік белсенділігін зерттеу. Микроскопиялық саңырауқұлақтардың - *Aspergillus*, *Penicillium*, *Fusarium*, *Cladosporium* туыс өкілдерінің культуралды-морфологиялық белгілері зерттелді.

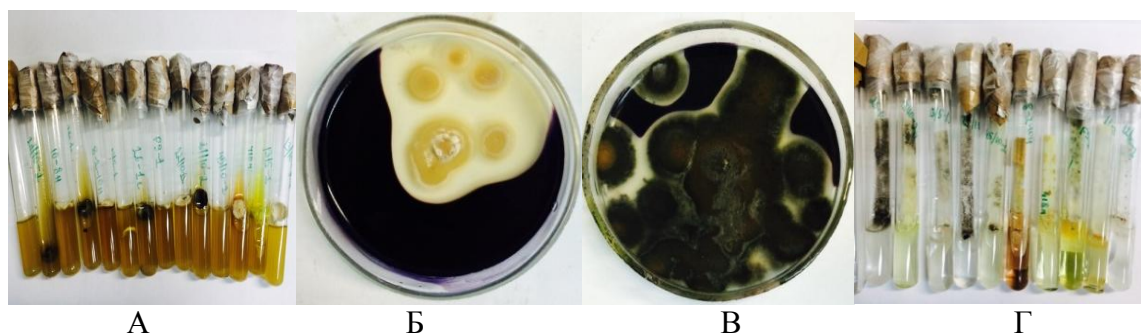
Aspergillus туыс өкілдеріне жататын микроскопиялық саңырауқұлақ штамдарының колониялары барқыт тәрізді ақшыл сарыдан қара-немесе ашық-сарыға дейін, жаңғақ тәрізді болды. Кейбір жағдайда сары пигмент түзді. Конидия сағағы тегіс қабатты, түссіз. Пішіні колба тәрізді. Ұзындығы 70-250 мкм, ал ені 7-20 мкм көрсетті. Сонымен қатар конидиялары ұсақ (2-2,5мкм), дөңгеленген тегіс, сарғылт болды. Ал *Penicillium* туысына жататын саңырауқұлақ үшін уақыт өткен сайын қара түске боялатын түссіз немесе ашық боялған мицелийлер тән. Конидия сағағы түссіз, тік тұратын немесе көтеріңкі, үстінгі бөлігінде бір немесе бірнеше рет бұтақталған. Олар конидияның базидия шынжырының бұтақтануын алып жүретін өзіне тән шашақ түзеді. Конидиялар бір жасушалы, дөңгелек немесе жұмыр болады (2 сурет).

Ескету: А - колония, Чапек қоректік ортасы, өсірудің 7-ші тәул.; Б – конидиальды басы, Micros (Austria) MC 300 микроскобымен 1000х есе үлкейтілген түрі; В – спора түзетін құрылым, Micros MC 300 (S) микроскобымен 500х есе үлкейтілген түрі; Г- колония, Чапек қоректік ортасы, өсірудің 7-ші тәул.; Д – конидия сағағы мен конидия, Micros (Austria) MC 300 микроскобы мен 1000х есе үлкейтілген түрі.

Сурет 2 - *Aspergillus terreus* 22/10-1 және *Penicillium* F9-1 штамдарының культуралды-морфологиялық белгілері

Культуралды-морфологиялық белгілері анықталғаннан кейін жұмыс коллекциясындағы микроскопиялық саңырауқұлақтардың ферментативтік белсенділігі зерттелінді. Тәжірибие барысында желатинді ұйыту мөлшері бойынша саңырауқұлақтардың протеолитикалық ферменттердің салыстырмалы белсенділігі зерттелінді. Саңырауқұлақ штамдарын өсірудің 7-ші күні бағанадағы желатинді ұйыту мөлшері 5мм-ден 50 мм-ге дейін түрленген. Протеолитикалық ферменттердің ең аз белсенділігі (5 мм) *Penicillium* F9-1, *Penicillium* 10-8, *Aspergillus* 22/10-1 штамдарында байқалды. *Aspergillus* № 418 штамы жоғары протеолитикалық белсенділік көрсетті және ыдырату бағанасы 50 мм құрады (1 кесте , 3 сурет).

А – желатинді ыдырату, Б, В – крахмал гидролизі, Г – целлюлозолитикалық белсенділік.

Сурет 3 - Микроскопиялық саңырауқұлақтардың ферментативтік белсенділігі

Л.Н. Курсановтың айтуы бойынша, *Aspergillus* туысына жататын саңырауқұлағының көптеген түрлері азоттық қоректенудің көзі ретінде ақуыздарды жақсы пайдаланады, яғни оларды гидролизге ұшыратады, ал басқалары гидролиздемейді және ақуызды қолданбайды. Бұл айырмашылық бір қатар жағдайларда жүйелі белгі ретінде қолданылуы мүмкін [9]. Ортаға белсенді түрде протеолитикалық ферменттерді *Fusarium*, *Cladosporium* туысына жататын саңырауқұлақтары бөліп шығарды. Желатин бағанасы іс жүзінде толықтай ыдырады. Ортаның рН 9-ға дейін өзгеруі осы штамдардың жоғары фермент белсенділігін растады.

Топырақтан бөлініп алынған микроскопиялық саңырауқұлақтардың целлюлозалық белсенділігін анықтау үшін сұйық Чапек қоректік ортасы пайдаланылды. Ортаны түтіктерге құяды, кейін фильтрлі қағаз жолағын көміртекті қоректенудің жалғыз көзі ретінде салады. Саңырауқұлақты өсірудің 7-ші тәулігінде Чапек қоректік ортасының үстіңгі беткі қабатында мицелийдің өсімі байқалды және целлюлозалық белсенділігі анықталды.

Іс жүзінде жұмыс коллекция штамдарының барлығы жоғары целлюлозалық белсенділік көрсетті (1 кесте). Фильтрлі қағазда микроскопиялық саңырауқұлақтардың көбісі спора түзуге қабілетті.

Қоректік ортаның ішкі жағына қарай саңырауқұлақ мицелилерінің өсімі оттек тапшылығына шыдамдылық қабілеттілігін байқадық. Сұйық Чапек қоректік ортасында саңырауқұлақ штамдарының субстраттыңдағы мицеллидің өсімі тек 5 мм ден 10 мм-ге дейінгі тереңдікте байқалды.

Гидролитикалық фермент амилаз әсерімен крахмал аралық қосылыстарға дейін немесе глюкозаға дейін ыдырады. Крахмал қосылған Чапек қоректік ортасында саңырауқұлақ штамдарын культивирлеген кезде амилазға экзофермент бөліп шығару қабілеттілігі көрнекі түрде көрініс тапты.

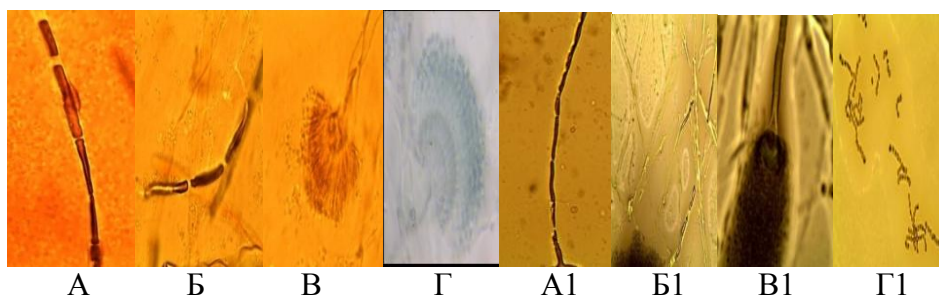
Кесте 1- Топырақтан бөлініп алынған микроскопиялық саңырауқұлақтардың ферменттік белсенділігі (өсірудің 7 тәулігі)

№	Штамм	Түр	Протеолитикалық белсенділік		Целлюлозалық белсенділік	Амилолитикалық белсенділік, крахмалдың гидролиз аймағы, (мм)
			Желатиннің ұйылту тереңдігі, (мм)	Сүт протеолізі		
1	11/10-2/1	Aspergillus	42	5	++++	8
2	11/5-3	Aspergillus	40	4	++++	4
3	12/10-2	Aspergillus	32	3	++++	6
4	13/10-2	Aspergillus	15	8	++++	15
5	45/10-1	Aspergillus	43	7	+++-	5
6	22/10-1	Aspergillus	5	2	++++	3
7	418	Aspergillus	50	3	++++	9
8	8/2-10	Aspergillus	42	10	++++	12
9	13/5-1	Aspergillus	45	3	++++	3
10	23-5	Aspergillus	45	6	++++	10
11	49/10-1	Aspergillus	42	7	+++-	5
12	37/10-2	Aspergillus	45	7	+++-	5
13	F9-1	Penicillium	5	8	+++-	50
14	14/10-1	Penicillium	45	10	++++	8
15	10-8	Penicillium	5	7	++++	9
16	3	Penicillium	40	5	++++	7
17	32/10-4	Fusarium	43	8	+++-	5
18	29/10-1	Fusarium	40	4	++++	5
19	21/10-2	Cladosporium	50	6	++++	5
20	26-1C	Cladosporium	50	6	++++	2

Саңырауқұлақ колонияларында ұлпілдек және субстратты мицелий өсетін орындарда тікелей крахмалдың (йодты үлгі) кездесуіне реакцияның болмауы осыны растайды. Айта кету керек, барлық зерттелінген саңырауқұлақ штамдары қоректену көзі ретінде крахмалды қолданды. Саңырауқұлақ колонияларының белсенді өсуі оған дәлел болды (4 сурет). Жоғары амилолитикалық белсенділікті *Penicillium* F9-1 штамдарында белгіленді, ыдырау аймағы 50 мм құрады. Қалған штамдарда крахмалдың гидролизге ұшырау аймағы 15 мм аспады.

Сонымен, жұмыс коллекцияның барлық штамдары протеолитикалық, целлюлозалық және амилолитикалық ферменттер түзуге қабілетті.

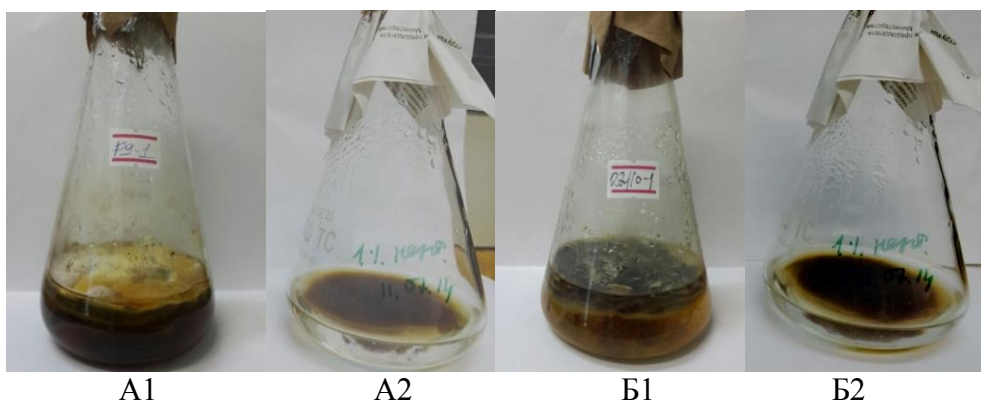
Микроскопиялық саңырауқұлақ штамдарын мұнай көмірсутектерді тазарту қабілеттілігіне бағалау. Ең алдымен микроскопиялық саңырауқұлақтардың мұнайды тазалау қабілеттілігіне бағалау үшін жұмыс коллекциясының белсенді штамдарын микроскопиялық зерттеуден өтті. Микроскопиялық зерттеудің қорытындысы бойынша *Penicillium* № F9-1, *Aspergillus* № 22/10-1 штамдарының мицелилерінің колониясында мұнайдың келіп түсетіні анықталды (4 сурет).

Ескету: А, Б – *Penicillium* № F9-1 мицелиіндегі мұнайдың жиналуы; В – спора түзетін құрылымдарында мұнайдың жиналуы; Г – мұнай жоқ ортада өсірілген спора түзетін саңырауқұлақ дақылдары; А1,Б1 *Aspergillus* № 22/10-1 - мицелиіндегі мұнайдың жиналуы, В1-спора түзетін құрылымдарында мұнайдың жиналуы, Г-саңырауқұлақ спораларында мұнайдың жиналуы.

Сурет 4 - Мұнай қосылған ортада өсірілген *Penicillium* №F9-1 және *Aspergillus* №22/10-1 штамның морфологиясы

Саңырауқұлақ штамдарын мұнай көмірсутектеріне тазарту қабілеттілігін бағалау үшін 1% мұнай қосылған сұйық Чапек қоректік ортасына (100мл) 7-28 тәулік аралығында өсірілді (5 сурет).

Ескету: А1-F9-1 штамы, А2-бақылау; Б1-22/10-1 штамы, Б2-бақылау

Сурет 5 - Штамдардың 1% мұнай қосылған сұйық Чапек қоректік ортасында өсірілуі (7 тәулік)

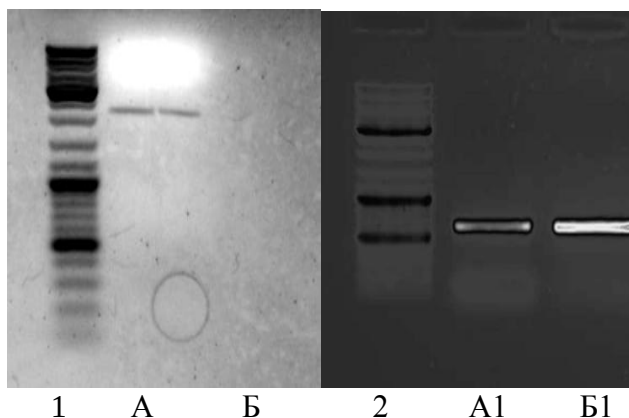
Сұйықтықта өсірілген штамдардың мұнай деструкциясына қабілеттілігі гравиметриялық әдісте анықталды. Қалдық мұнай өнімдеріне экстракциялау жүргізілді.

Гравиметриялық әдісі бойынша ең белсенді штамм *Penicillium* F9-1 көрсетті, яғни мұнай деструкциясы 34% көрсеткішті құрады (2 кесте).

Кесте 2 – Микроскопиялық саңырауқұлақ шатамдарының мұнай деструкциясына қабілеттілігі

№	Штамм №	М(мұнай),г	А, %
1	бақылау	0,3069	-
2	F 9-1	0,1789	34,98
3	22/10-1	0,2687	2,34

Микроскопиялық саңырауқұлақ штамдарын молекулалы–генетикалық маркерлер арқылы талдау. Микроскопиялық саңырауқұлақ штамдарын молекулалы–генетикалық талдауын (ITS4, ITS5) маркерлері арқылы жүргізілді. Идентификациялаудың бірінші кезеңінде белсенді штамдардың яғни, *Penecillum* № F9-1 және *Aspergillius* № 22/10-1 штамдарының геномдық ДНҚ-ы бөлініп алынды. Микромицеттердің ДНҚ-ның молекуласын бөліп алу СТАВ әдісі арқылы жүзеге асырылды. Бөлініп алынған ДНҚ концентрациясы NANODROP 1000 спектрофотометрі арқылы өлшенді. Бөлінген ДНҚ концентрациясы *Penecillum* № F9-1 штамында 66 нг/мкл, ал *Aspergillius* № 22/10-1 72 нг/мкл көрсеткішті көрсетті. Кейіннен штамдардың концентрациясын 20 нг/мкл келтірілді, ал тазалығы $A_{260/280}=1,6-2,2$ құрады. Бөлініп алынған ДНҚ үлгілеріне полимиразды тізбекті реакция сараптамасы (BIO-RAD) T100 Thermal Cycler амплификаторы арқылы жүргізілді. Сараптама нәтижесі электрофореграммада көрініс тапты. *Penecillum* №F9-1 және *Aspergillius* №22/10-1 штамдарының нуклеотидтік жұбының ұзындығы 693 – 755 аралықты құрады. Яғни бұл ITS облысы аймағында болуын дәлелдейді. Электрофорез әдісін қолдана отырып 1% агароздық геледе ДНҚ үлгілерінің электр өрісі арқылы жылжуы бақыланды (6 сурет).

Ескету: 1-маркер (Fermentas) молекулалы салмағы (100 – 10000 ж.н); А - *Penecillum* № F9-1 штамы; Б - *Aspergillius* № 22/10-1 штамы

Сурет 6 – 1 % агарозды геледегі ДНҚ үлгісінің электр өрісі арқылы жылжуы және ПТР өнім көрінісі

ДНҚ нуклеотидтік тізбегінің реттілігін талдауда автоматтандырылған ABI Prism I377 секвенаторы пайдаланылды. *Penecillum* №F9-1 және *Aspergillus* №22/10-1 штамдарының және ITS аймағынның нуклеотидтік тізбектер реттілігін сараптауда BioEdit Sequence Alignment Editor программасы қолданылды. Кейіннен ұшындағы үзінділері праймер нуклеотид реті, сапа көрсеткіші төмен үзінділер жойылды, ұзындығы шамамен 976-1012 н.ж. нуклеотидті тізбектері алынды.

(BLAST) халықаралық база мәліметтері бойынша нуклеотидтік реттілік тізбегін идентификацияланды және GeneBank-те сәйкестендірілді (кесте 3).

Нәтижесінде мұнаймен ластанған жерлерден бөлініп алынған микроскопиялық саңырауқұлақ штамдарын молекулалы-генетикалық маркерлермен ITS4, ITS5 идентификацияладық, сол бойынша *Penecillum* № F9-1 штамы *Penicillium variable* түріне, ал *Aspergillus* № 22/10-1 штамы *Aspergillus terreus* түріне жатқызылды.

Кесте 3 - ITS облысының нуклеотидтік тізбек реттілігін идентификациялау нәтижелері

№ Штамм	ITS облысының талданатын штамдарының нуклеотидті тізбегі	Халықаралық база мәліметтері бойынша нуклеотидтік реттілік идентификациясы (http://www.ncbi.nlm.nih.gov/) BLAST			
		Ең жоғар -ғы балл (н.ж)	Үйлесі мділігі, %	Штамм атауы, түрі	Инвентар лы нөмір GeneBan k (Accession number)
1	2	3	4	5	6
№1 Penecillium F9-1	AGCGGGGGGTCTACCTGATCC GAGGTCAACCGGAGAGGCGCA CCCCGAAGGGCGGCCTAAAGG GAAGACCAGCGCCGACCGAGT CCCTCCCGAGCGGGTGACAGA CCCCCATAACGCTCGAGGACCCG ACGCGGCGCCGCCACTGCTTTT GGGGCGTGTCCCCGGGGGGAC AGCACCCAACACCCAGCCGTG CTGGAGG	993	99	Penicillium variabile strain KUC1476 18S ribosomal RNA gene	HM46939 8
№2 Aspergillus 22/10-1	TTTTTTGGGGTACTTGCGGTAGG ACATTACCGAGTGCGGGTTCGA ACGAGCCCAACCTCCACCCCGT GTTTACTGTTACCGCGTTGCCTC GGCGGGCCCACTGGGGCCTGGC CCCGGTCGCCGGGGGGCTTCTG CCCCCGGGCCCGCGCCCGCCGA AGCACCTAGAACCCCTGCCTGA	1012	99	Aspergillus terreus strain C1- 11 18S ribosomal RNA gene	JQ717316

Қорытынды. Зерттеу барысында мұнаймен ластанған Атырау, Маңғыстау облыстарының жерлерінен бөлініп алынған микроскопиялық саңырауқұлақтар штамдарының коллекциясын қалыптастырдық. Кең орны топырағында микромицеттер саны орташа есеппен 0,36-2,93 мыңКТБ/г құрайтындығы анықталынды. Біршама мөлшерде мұнаймен ластанған кең орын аумақтарындағы микромицеттер құрамы саны аз болды, құрамында негізінен *Aspergillus*, *Penicillium*, *Fusarium*, *Cladosporium* туыстары кездесті.

Зерттеу нәтижесінде мұнаймен ластанған жерлердің саңырауқұлақ 20 штамдары *Aspergillus*, *Penicillium*, *Fusarium*, *Cladosporium* туыстарына жататындары кіргізілді. Сонымен қатар, жұмыс коллекциясының барлық штамдары протеолитикалық, целлюлозалық және амилаolitikалық ферменттер түзуге қабілетті. Культуральды сұйықтықта өсірілген микроскопиялық саңырауқұлақ штамдарының мұнай деструкциясына қабілеттілігі гравиметриялық әдіспен анықталды. Гравиметриялық әдістің есебі бойынша белсенді штамм *Penicillium* F9-1 екені көрсетілді, яғни мұнай деструкциясы 34% жоғары болды. *Penicillium* F9-1 штамы 28 тәулік аралығында мұнай қалдығын 62,8% тазалауға қабілетті болды. Мұнаймен ластанған жерлерден бөлініп алынған микроскопиялық саңырауқұлақ штамдарын молекулалы-генетикалық маркерлермен ITS4, ITS5 идентификацияладық, сол бойынша *Penecillum* № F9-1 штамы *Penicillium variabile* түріне, ал *Aspergillus* № 22/10-1 штамы *Aspergillus terreus* түріне жатқызылды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Гиладжов Е.Г., Диаров М.А., Муликов Р.Р. Экология и нефтегазовый комплекс.– Алматы: Ғылым, 2003. Т.4.– 832 с.
- 2 Справочник месторождения нефти и газа Казахстана.– Алматы, 2005.– 55 с.
- 3 Шарапова И.Э. Разработка комплексных форм биопрепарата для биоремедиации загрязненных нефтяными углеводородами почв и водных сред: автореф. ... канд. техн. наук: 03.01.06. - Санкт-Петербург, 2012. - 19 с.
- 4 Кураков А.В., Ильинский В.В., Котелевцев С.В., Садчиков А.П. Биоиндикация и реабилитация экосистем при нефтяных загрязнениях. М.: «Графикон», 2006. – 336 с.
- 5 Нетрусов, А.И., Егорова М.А., Захарчук Л.М. Практикум по микробиологии //– М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 608 с.
- 6 Саттон Д., Фотергилл А., Ринальди М. Определитель патогенных и условно патогенных грибов. – Москва: Мир, 2001. – 486 с.
- 7 Польшалина, Г.В., Чердниченко В.С., Римарева Л.В. Определение активности ферментов // Справочник.- М.: ДеЛи принт, 2003. – 375 с.
- 8 Теппер Е.З. и др. Практикум по микробиологии //– М.: «Дрофа», 2004. – 199 с.
- 9 Киреева НА., Водопьянов В.В., Мифтахова А.М. Биологическая активность нефтезагрязненных почв. Уфа: Гилем, 2001. 376 с.
- 10 Методические указания по выполнению измерений массовой концентрации нефтепродуктов в пробах почв гравиметрическим методом. ПНД Ф 16.1.41-04.
- 11 Jill E. Clarridge III Impact of 16S rRNA Gene Sequence Analysis for Identification of Bacteria on Clinical Microbiology and Infectious Diseases // Clinical Microbiology Reviews. – 2004. – Vol. 2. – P. 840-862.
- 12 De Carolis E., Posteraro B., Lass-Flörl C. Species identification of *Aspergillus*, *Fusarium* and *Mucorales* with direct surface analysis by matrix-assisted laser desorption ionization time-of-flight mass spectrometry // Clinical Microbiology and Infection. – 2011. – Vol. 18. – P. 475-484.
- 13 Deak E., Wilson S.D., White E. (2009). *Aspergillus terreus* accessory conidia are unique in surface architecture, cell wall composition and germination kinetics. – 2009. – Vol. 4. – P. 73-76.

РЕЗЮМЕ

Загрязнение почв нефтью и нефтепродуктами в настоящее время одним из наиболее актуальных вопросов для Казахстана. Производство и добыча нефти и газа, переработка и транспортировка нефтяного загрязнения окружающей среды приводит к экономическим и экологическим потерям. Микроорганизмы играют наибольшую роль в разложении нефти и очистки нефтепродуктов. В результате исследований восстановили и отобрали из нефтезагрязненных почв 20 штаммов родов *Aspergillus*, *Penicillium*, *Fusarium*, *Cladosporium* для вывращения нефтедеструкторов. Следовательно, восстановленная рабочая коллекция микроскопических грибов показала высокую протеолитическую, целлюлозолитическую и амилолитическую активность. Штамм *Penicillium* F 9-1 после культивирования 28 дней деструктировала нефть на 62,8%.

RESUME

Soil pollution by oil and petroleum products is currently one of the actual issues for Kazakhstan. Manufacture and production of oil and gas production, processing and transportation of petroleum pollution leads to economic and environmental losses. The microorganisms as major sources that plays a role in the destroying of oil and clean petroleum products. As a result of research 20 strains of the genera *Aspergillus*, *Penicillium*, *Fusarium*, *Cladosporium* recovered and seized from contaminated soils for vyvleniya oil destructors. Consequently, the restoration of the working collection microscopic fungi showed high proteolytic, amylolytic activity and cellulolytic. The strain of *Penicillium* F 9-1 after 28 days of cultivation degraded oil by 62.8%.

А. Ж. Сисенбаева, магистрант

Е. М. Сенгалиев, ветеринария ғылымдарының магистрі, оқытушы.

М. Г. Гусманов, ветеринария ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы..

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., ҚР

БҚО, ҚАРАТӨБЕ АУДАНЫНДАҒЫ ІРІ ҚАРА МАЛ БРУЦЕЛЛЕЗ АУРУЫНЫҢ ЭПИЗООТОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУЫ

Аннотация

Мақалада бруцеллез ауруының әлем бойынша және Қазақстан бойынша соның ішінде БҚО, Қаратөбе ауданында эпизоотологиялық жағдайы мен оған қарсы соңғы алты және үш жыл бойынша зерттелу барысы туралы ақпарат қарастырылған. Ірі қара малдарының ауруға зақымдану пайыздары көрсетілген. Бруцеллез ауруына қарсы шараларда қарастырылған.

***Кілт сөздер:** бруцеллез, жұғу пайызы, серологиялық әдіс, эпизоотология.әдіс.*

Тақырыптың өзектілігі. Бруцеллез – жұқпалы індет. Онымен барлық мал түлігі және адам да ауырады. Қоздырғышы. Аурудық қоздырғышын 1886 жылы алғаш рет ағылшын ғалымы Д. Брюс анықтаған. Оның негізінен бес түрі бар. Олар: мелитензис бруцелласы, абортус бруцелласы, суис бруцелласы, нетома бруцелласы және канис бруцелласы. Бұл түрлердің өзі бірнеше жіктерге бөлінеді. Бруцелла микроскоппен карағанда шар, тырнақша, өте қысқа таяқша тәріздес, былайша айтқанда микрококктар мен таяқшалардың арасынан орын алатын микроорганизм. Олар көбінде ретсіз, кейде бір-бірімен тізбектеліп немесе қосарланып жатады, спора құрамайды, қозғалу қабілеті жоқ. Қоздырғышы организмде клетка ішінде тіршілік ететін болғандықтан бұл аурумен ауырған.

Бруцелла колониясы түссіз, мөлдір, дөңестеу, сырты жылтыр, әрі жұмсақ, ылғалды, тегіс жиекті дөңгелек болып келеді. Бұл «8» формасындағы өзгермеген негізгі бруцелла клеткаларына тән қасиет. Кейде бруцелла колониясының формасы қоректендіргіш ортаның рН-на, оның ылғалдылығына, құрамына және микробтағы бактериофактын шамасына байланысты өзгеруі ықтимал.

Сыртқы ортаға бөлінген бруцеллез ауруының қоздырғышы оның қатерлі әсеріне біршама төзімді. З. А. Кучеренко (1934) жасаған тәжірибе бойынша бруцелла жер бетінде 40 күнге дейін, 5—8 см тереңдікте 60 күнге дейін, ылғалды жерде үш айдай тіршілік ету қабілетін жоймайды екен.

Орловтың (1974) деректерінде жазда тікелей түскен күн сәулесі бруцелланы бірнеше минуттан 3—4 сағат аралығында, ал әлсіз шашырап түскен күн сәулесі болса 7—8 күннің ішінде өлтіреді делінген. Бруцелла 60° ыстықта 30 минуттың ішінде, ал 100 градуста бірден қырылады.

Бруцелла химиялық элементтердің қосындысынан тұратын заттардың, белгілі бір проценттік ерітіндісінде тез жойылады [1].

Эпизоотологиясы. Бруцеллез біздің елімізде, әсіресе Орта Азия мен Закавказье республикаларында, Қазақстанда, Повольеде, Батыс Сибирьде кездеседі. Қазақстанда бұл аурумен негізінен солтүстік және орталық облыстар шаруашылықтарының ірі қарасы жиі ауырады.

Бруцеллезбен ауырған мал ауру таратудың негізгі көзі болып саналады. Бұл аурудың қоздырғышы ауру мал организмнен сүт, несеп, нәжіс арқылы сыртқы ортаға

шығады. Іш тастаған мал өте қауіпті. Себебі олардан қағанақ, шарана суымен бруцелла көптеп бөлінеді. Сонымен бруцеллез сау малға ауру малдан жұғады. Егер адамдар мал дәрігерлік ережелерді сақтамаса, бруцеллезбен ауырған малды күтіп-баққан кезде, оның залалсыздандырылмаған сүті мен етін ішіп-жегенде ауруға шалдығады. Аурудың бұқаның ұрығы арқылы тарайтыны да бар.

Бруцеллезбен ауырған сиырдан туған бұзау да ауру тарату көзі болып табылады. Себебі олардың организмінде сүт арқылы барған бруцелла бола тұрса да серологиялық әдіспен ұрықтандыру мерзіміне жеткенге дейінгі аралықта, ауру екенін анықтау қиынға соғады. Сондықтан да бруцеллі ауруынан алдын ала сақтандыру және жою жөніндегі нұсқауда шаруашылықтарда бруцеллезбен ауырған малдан туған ұрғашы төлді одан әрі өсіруге қатаң тыйым салынған.

Бруцеллезден таза шаруашылықтардың малына ауру әдетте фермаға немесе табынға сырттан әкелінген асыл тұқымды мал арқылы да, көлік қатынасынан да, бруцеллезбен ауырған малдың түсігін, шуын жеген иттерден де тарайды [2].

Аурудың өршуі және оның белгілері. Бруцеллалар сау мал организмiне ауыздың, көздің, танаудың, жыныс мүшелерінің кілегей қабықтары арқылы енеді де, денеде өніп-өсіп өздерінен улы заттар — токсиндер бөліп отырады. Бруцеллезге шалдыққан мал организмiнде ауру қоздырғышы негізінен ретикулді-эндотелиалды жүйенің клеткаларында өніп-өседі, бұл — бруцелла клеткаларының көбіне организм клеткаларының ішінде тіршілік ететін микробтар тобына жататындығын дәлелдейді.

Бруцеллез бүкіл денеге зардабы тез тарайтын ауруға жатады. Қоздырғыш денеге енгеннен кейін, аз уақыт ішінде оны қаннан, лимфа торабынан, талақ, бауыр, бүйрек және жілік майынан бөліп алуға болады.

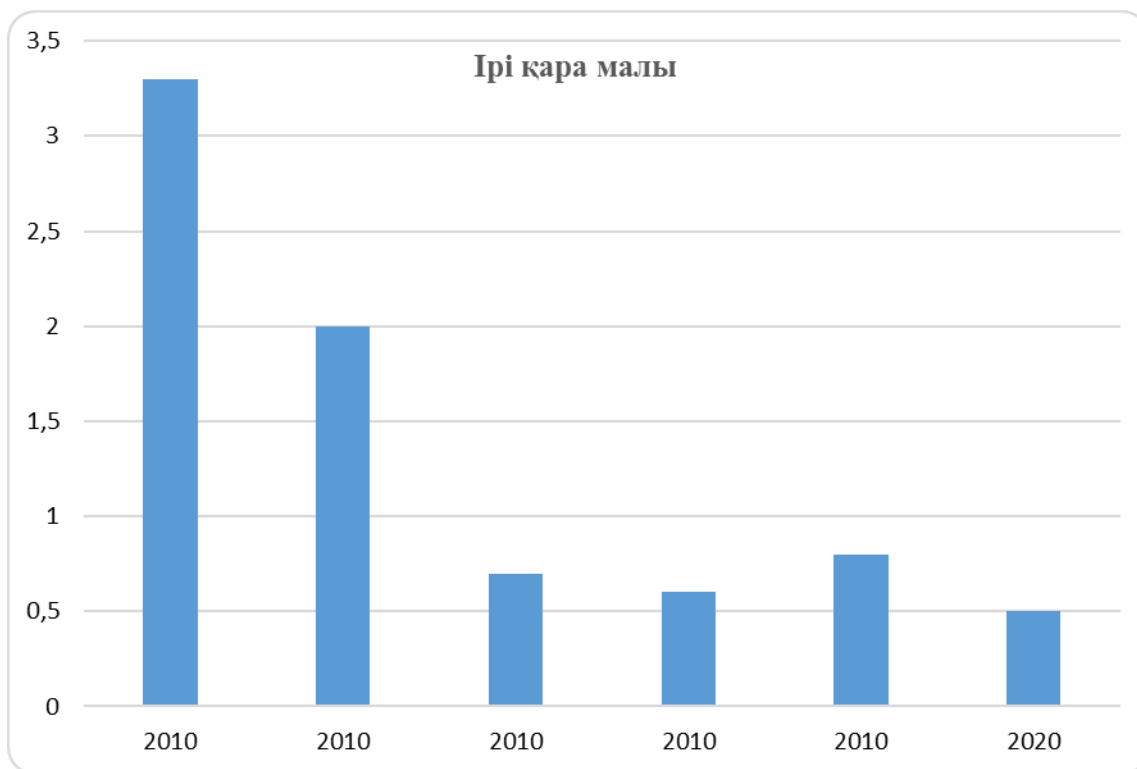
Аурудың, клиникалық түрі — іш тастау, қынаптың ірінді түрде қабынуы салдарынан малдың қысыр қалуы, буындағы сіңір қабының сарысулы ісігі, буынның ірінді қабынуы, тұқымдық бездің шамадан тыс ісуі тағы басқа түрде өтеді[3].

Қазіргі уақытта бруцеллез ауруы кездеспейтін бірде – бір ел жоқ десе де болғандай. Сонау Африканың тропикалық мемлекеттерінен бастап Алясканың мұз құрсаған аймақтарына дейін бұл жұқпалы ауруды кездестіруге болады. Бруцеллез жаңадан пайда болған ауру емес, атам заманнан бері келе жатқан дерт. Бруцеллез көне дүние дәрігерлеріне де мәлім болған. Жұқпалы ауруға жататын бруцеллездің орны ерекше. Оның қоздырушылары ұсақ тірі организмдерге жатады, бір малдан екінші малға тез беріледі. Сондықтан аз уақыт ішінде көптеген малдың ауруларына әкеліп соғады.

Шаруашылықтарға үлкен шығын әкеледі. Бруцеллез зооантропоноздарға жатады. Себебі, бруцеллез адам мен жануарларда бірдей кездесетін жұқпалы ауру. Қазіргі уақытта бруцеллез індеті әлемнің көптеген елдерінде, оның ішінде біздің елде де кездеседі. Бұл ауруды кеңінен зерттеп, оның таралу себептерін және онымен күресу шаралары жөнінде көптеген зерттеулер жарық көрді. Бруцеллез ауруы еліміздің дамуына кедергі келтіріп, малдан алынатын өнімдердің сапасын төмендетіп, экономикасына үлкен зиянын тигізуде. Бруцеллез індетімен ауылшаруашылық малдары ғана ауырып қана қоймай, сонымен қатар адамдарда ауырады [4].

Зерттеу мақсаты: БҚО, Қаратөбе ауданы бойынша ірі қара малдар арасында бруцеллез ауруының эпизоотологиялық жағдайын анықтау.

Зерттеу материалдары ретінде БҚО, Қаратөбе ауданы ауыл шаруашылық департаментінің соңғы алты жылдық есептері алынды. Бұл жөнінде диаграммада көрсетілген (1 сурет).

1 сурет - Қаратөбе ауданы бойынша ірі қара малының соңғы алты жылдықтағы зақымдану пайызы.

2 сурет - Қаратөбе ауданы селолық округтері бойынша және шаруа қожалықтарындағы бруцеллез ауруы бойынша 2015 жылғы жұғу пайызы.

Зерттеу нәтижелері. Ауыл шаруашылық департаментінің мәліметтеріне сүйенсек соңғы кездегі мал бруцеллез көрсеткіштері күрт өсіп кетті. Қаратөбе ауданы бойынша басқа аудандарға қарағанда жоғарғы көрсеткішті көрсетіп отыр. Бруцеллез ауруын анықтау үшін серологиялық және ИФА талдау жүргізіледі. Аурудың таралуы ауру анықталған малдардың дер кезінде жойылмауы. 1 - ші кестеде толықтай көрсетілген.

1 кесте - Қаратөбе ауданы селолық округтері бойынша және шаруа қожалықтарындағы ауылшаруашылық ірі малдарының соңғы үш жылы бойынша бруцеллез ауруына қарсы зертеулер туралы ақпарат

№	Ауылдық округтің атауы	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Аудан бойынша
		Аққозы	Сулыкөл	Қаракөл	Қоскөл	Егіндікөл	Шөптікөл	Саралжын	Жусандыой	Қаратөбе	
2013 жыл (серолог.)	Зерттелгені	226 0	370 0	214 0	215 0	215 0	215 0	215 0	215 0	215 0	2100 0
	он нәтиже анықталғаны	27	50	9	7	2	14	8	41	7	165
	зақымдану %	1,1	1,3	0,4	0,3	0,09	0,6	0,3	1,9	0,3	0,7
2013 жыл (ИФА)	Зерттелгені	630	890	200	530	530	530	530	530	530	4900
2014 жыл (серолог.)	Зерттелгені	261 8	381 8	181 0	241 0	241 0	241 0	242 0	232 2	221 0	2222 8
	он нәтиже анықталғаны	27	62	0	10	2	22	11	43	4	181
	зақымдану %	1	1,6	0	0,4	0,1	0,9	0,4	1,8	0,1	0,8
2014 жыл (ИФА)	Зерттелгені	650	850	467	550	550	550	650	550	550	5367
	он нәтиже анықталғаны	9	36	2	8	2	6	2	6	3	74
	зақымдану %	1,3	4,2	0,4	1,4	0,3	1	0,3	1	0,5	1,3
2015 жыл (серолог.)	Зерттелгені	559 5	640 0	285 2	386 6	339 6	-	451 2	392 4	829 5	3884 0
	он нәтиже анықталғаны	29	68	4	17	11	-	11	19	44	203
	зақымдану %	0,5	1	0,1	0,4	0,3	-	0,2	0,5	0,5	0,5
2015 жыл (ИФА)	Зерттелгені	670	810	665	570	570	570	690	570	570	5685
	он нәтиже анықталғаны	9	35	3	9	3	4	3	5	4	75
	зақымдану %	1,2	4,1	0,5	1,6	0,4	1	0,2	1,1	0,4	1,2

Қаратөбе ауданын ауылдары бойынша ірі қара мал зақымдану деңгейі бойынша Аққозы ауылдық округі бойынша 29 мал басы, жұғу пайызы 0,5% Сулыкөл ауылдық округі бойынша 68 мал басы, жұғу пайызы 1%, Қоскөл ауылы бойынша 17 мал басы, жұғу пайызы 0,4%, Жуандысай ауылдық округі бойынша 19 мал басы, жұғу пайызы

0,5%, Қаратөбе ауданы бойынша 44 мал басы жұғу пайызы 0,5% аудан бойынша ең жоғары көрсеткіштер берген ауылдық округтер [5].

Бұл да әлі де болса ауданда аурудың індеттік таралуы жоғарғы деңгейде. Әлі де болсын бруцеллез ауруына қарсы шаралардың аздығын көрсетіп тұр. Тағы себептердің бірі кез келген мал иесін ауру малын жоюын талаптындыра қоймайды. Ауруға шыққан малдардың клиникалық белгілері байқала бермейді. Мұнда мал сырт көзге қоңды сергек болып келеді. Көбіне қысыр қалады. Ауру малдар мен сау малдардың бір жайылымда жайылуы. Ауруға қарсы шаралардың дұрыс жүргізілмеуі [6].

Қорытынды және ұсыныстар. Осы себепті Батыс Қазақстан обылысы шаруашылықтарындағы бруцеллезге қарсы жүргізілетін әр түрлі іс шараларының тиімділігін анықтау қазіргі таңда өзекті мәселе болып тұр. Ауру жөніндегі мәліметтер бойынша – бұл аурудың табиғи ошағы болмайды. Инфекция қоздырушысының бастауына бруцеллезбен ауырған малдар жатады, әсіресе олар клиникалық белгілері айқын белгіленген кезде өте қауіпті.

Бруцеллез адамдарға тек қана малдан жұғатын болғандықтан індетке қарсы күрестің басты бағыты мал шаруашылықтарын бруцеллезден сауықтыру болып табылады. Бруцеллезбен қарсы күрес - індет жұқтырған малдарды тез арада анықтау және оқшаулау, одан кейін оларды жою, індет ошағын бруцеллез қоздырғышын залалсыздандыру және бруцеллезге бейім малдарды арнайы ет комбинаттарына өңдеуге тапсыру.

Бруцеллез күрес шаралардың тиімді болу үшін олар міндетті түрде ғылымның жетістіктеріне негізделуі қажет. Бүгінгі таңда індетті ауруларға қарсы белсенді иммундеу заттарын ойластырудың екі жолы бар. Олардың бірі-тірі, ал екіншісі өлі вакцина қолдану.

Осы күнге дейін қолданылып келген бруцеллезді балау әдістерін әліде қанағаттанарлық дәрежеде емес. Өйткені соңғы уақытта кең таралған мал өсіру технологиясы бруцеллезді балау, індетке қарсы шаралар өзгеше жүргізуді қажет етеді. Қазірге кезде ветеринария тәжірбиесінде қолданып жүрген мал бруцеллезіне қарсы шаралар жүйесі шаруашылықтарды бруцеллез індетінен толықтай сауықтыра алмай тұр. Алдағы уақытта бруцеллез ауруына қарсы вакцинация жұмыстары жүргізілсе жақсы нәтижелер болар еді деп санаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Буткин Е. И. Бруцеллез. В кн. Эпизоотология с микробиологией под ред. Бакулова И. А. // М., "Колос", 1981, С. 145-152.

2 Сайдулдин, Т. Индеттану және жануарлардың жұқпалы аурулары / Т Сайдулдин.- Алматы, 2009. - Б. 125.

3 Косилов, И. А. и др. Бруцеллез сельскохозяйственных животных / под, ред. И. А. Косилова. Новосибирск, 1999. - С. 241 -243.

4 Даугалиева А. Т. Эпизоотология бруцеллеза крупного рогатого скота в регионах республики Казахстан// Мат. Межд. науч.-пр. конф. "Актуальные вопросы аграрной науки и образования", посвящ. 65-летию Ульяновской ГСХА. Ульяновск, 2009. -Т. 4.- С. 26-29.

5 Қ. Р. АШМ ветеринарлық бақылау және қадағалау комитеті Батыс Қазақстан обылыстық аумақтық инспекциясының есептер, 2010 -2015 ж

6 Аманжол Р. А. Мал бруцеллезінің алдын-алу және сауықтыру шараларын жетілдіру: монография / Р. А. Аманжол. - Алматы : "TST-Company", 2011. – Б. 200

РЕЗЮМЕ

В статье описано эпизоотологическое заболевание бруцеллеза, в том числе в ЗКО, Каратюбинском районе показан процент инфицированного скота бруцеллезом. Все сведения были получены под наблюдение и контролем ветеринарного комитета К. Р. МСХ Западно-Казахстанской региональной инспекцией.

RESUME

The article describes the epidemiological disease brucellosis, including in the WKO, Karatobe region shows the percentage of cattle infected with brucellosis. All information has been obtained under the supervision and control of the Veterinary Committee K.R. MA West Kazakhstan regional inspectorate.

А. А. Мороз¹, учащийся

Б. С. Убушаев¹, к.с.-х. н., доцент

С. А. Доржеев², бакалавр

¹ФГБУ «Государственный природный биосферный заповедник «Черные земли» п. Комсомольский, РФ

²ФГБОУ ВО «Калмыцкий государственный университет им. Б.Б. Городовикова», г. Элиста, РФ

ПРИМЕНЕНИЯ БИОГЕННОГО СТИМУЛЯТОРА ИЗ СТЕПНЫХ ТРАВ ПРИ ВЫРАЩИВАНИИ МОЛОЧНЫХ ТЕЛЯТ

Аннотация

При хранении срезанных листьев полыни горькой в течении 10-12 суток в темноте при температуре 4-6°C то в клетках видоизменяется обмен веществ, в результате которого вырабатываются и накапливаются вещества, обладающие высокой физиологической активностью, называемые «биогенными стимуляторами». Молочные телята получавшие с разбавленным молоком в течении 2 месяцев предлагаемый нами биогенный препарат из полыни горькой лучше росли и достигли к 4 месяцам в среднем 88,7 кг по сравнению с 82,8 кг у не получавших препарат и обогнали в росте сверстников на 5,9 кг.

Ключевые слова: биогенные стимуляторы, телята молочные, выпойка, рост, живая масса.

Актуальность. Тканевые препараты весьма существенно активизируют жизнедеятельность здоровых животных. Наиболее эффективно они влияют на выращиваемый молодняк. Одни стимуляторы дают больше прироста у домашних животных, другие – меньше, одни дешевле или общедоступны, другие нет. Пока еще нет стимулятора, удобного в применении, не имеющего специфического запаха, не портящегося при хранении, дешевого и общедоступного и при малых затратах труда дающего больше прироста, а следовательно, и больше дохода. Поэтому необходимо изыскивать новые стимуляторы, которые бы отличались от известных по своим положительным качествам.

Если отделенные от организма ткани поместить и хранить в неблагоприятных для них условиях пока они не умерли, то в клетках видоизменяется обмен веществ, в результате которого вырабатываются и накапливаются вещества, обладающие высокой физиологической активностью, называемые «биогенными стимуляторами». Биогенные стимуляторы представляют собой комплекс веществ животного и растительного происхождения, оказывающих разностороннее стимулирующее воздействие на различные системы и органы людей и животных [1].

Проблема. Теленку возрастом 7-8 недель нужно 6 литров молока в сутки для того, чтобы полностью закрыть потребность в энергии. В молочном скотоводстве с 2 месячного возраста телятам вместо молока скармливают заменители цельного молока, что приводит к снижению роста и иммунитета. Биогенные стимуляторы используют для повышения роста, сопротивляемости организма и усилению откорма слабых и переболевших животных и птиц. Биогенные препараты вырабатываются из различных трав, но в степной зоне есть лекарственные растения которые широко используются в народной медицине. Полынь горькая используется как желудочное средство,

успокоительное средство при неврастенических заболеваниях и бессоннице, перевозбуждении, головной боли. При синдроме хронической усталости, депрессивных состояниях, астении препараты полыни могут нормализовать состояние и тонизируют нервную систему [4].

Цель. Поэтому целью нашей работы является разработка технологии приготовления биогенного препарата из полыни горькой (*Artemisiaabsintium*), методики скармливания полученного препарата телятам в молочный период для стрессоустойчивости, стимуляции роста и улучшения пищеварения.

Проведенные исследования. Наш проект состоит из двух этапов. Первый – производство по разработанной технологии экстракта биогенного препарата из полыни горькой для спаивания его молочным телятам. Второй – введение препарата по предлагаемой схеме в выпойку телят при сокращении количества выпаиваемого молока для стимуляции роста и сопротивляемости организма.

Полынь относится к роду травянистых или полукустарниковых растений семейства Астровые. Полынь горькая является многолетним травянистым растением серебристого цвета, с сильным ароматным запахом. Высота растения может достигать 120-150 сантиметров, часто растет как полукустарник. Корень стержневой, ветвистый, побеги прямостоячие, с серебристо-войлочным опушением, имеет трубчатые желтые цветки, собранные на коротких веточках в однобокие кисти [2]. Состав полыни горькой в период цветения входят:

- горькие гликозиды такие как анабсинтин, абсинтин, артабсин;
- сесквитерпеновые лактоны, флавоноиды, сапонины, фитонциды;
- дубильные и смолистые вещества;
- аскорбиновая кислота, органические кислоты янтарная и яблочная;
- эфирное масло, артемизетин, каротин и другие вещества.
- калийные соли

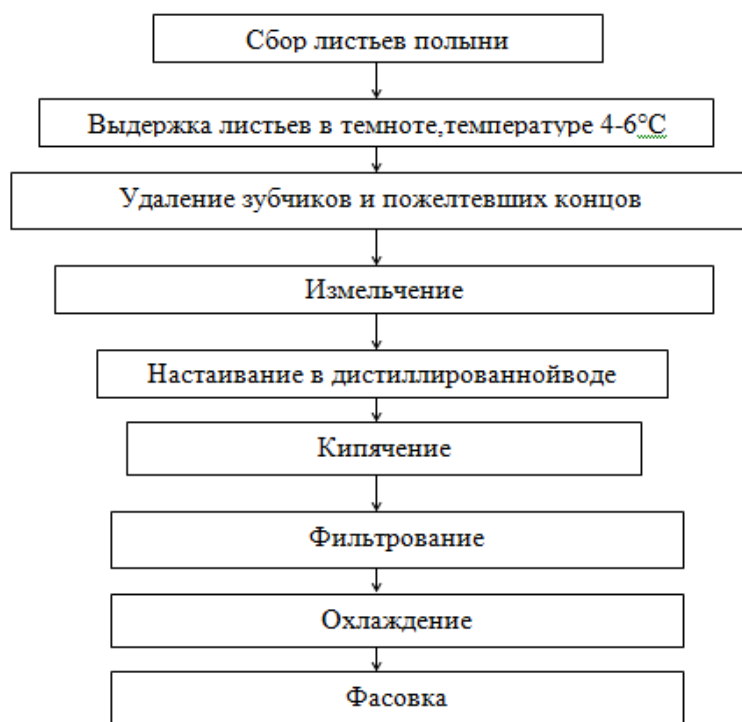

Рисунок 1 – Технологическая схема производства биогенного препарата из полыни

Для приготовления биогенного препарата из листьев полыни горькой для выпойки телятам мы использовали упрощенную технологию изготовления экстракта для инъекций (рис. 1). Так как при спаивании препарата телятам, нет необходимости химической стерилизации, мы сократили технологический процесс приготовления.

В медицинских целях применяют прикорневой лист полыни горькой, который собирают до начала цветения и олиственные цветущие верхушки до 25 см

Срезанные листья хранили в течении 10-12 суток в темноте при температуре 4-6°C для образования биологически активных веществ (биогенных стимуляторов). Для выдержки в темноте и на холоде использовались бытовые холодильники с регулируемой температурой.

При выдержке листья могут слегка пожелтеть. После выдержки с листьев удаляли пожелтевшие концы.

После разрезали на небольшие кусочки, и затем растирали через сито для получения однообразной кашицы.

Полученную кашу для получения вытяжки заливают трехкратным количеством дистиллированной воды и настаивают при комнатной температуре в течение 2 ч.

После этого настой нагревают и кипятят 3-2 мин для свертывания белков.

Полученный настой фильтруют через бумажные фильтры.

Полученный фильтрат охлаждают. Охлажденная экстракт является раствором биогенного препарата пригодного для использования в выпойке телят.

Биогенный препарат, экстракт полыни горькой фасуют в стеклянную тару, и хранят в сухом прохладном месте, в темноте.

По данной технологии из 100 граммов срезанных листьев полыни горькой мы получали 280-300 мл биогенного препарата.

Разработанный нами настой из полыни горькой применять для молочных телят при раннем отъеме от матерей и переходе в 2 месячном возрасте на кормление заменителями цельного молока и приучении к грубым и концентрированным кормам.

Приготовленный нами биогенный препарат из полыни в первую очередь воздействуя на нервную и сердечнососудистую систему телят позволит повысить устойчивость телят к технологическим стрессам при переводе на другой состав кормов. За счет стимулирующего действия на пищеварительную систему телят повысит поедаемость кормов, переваримость питательных веществ и стимулирует обмен веществ. Что позволит перейти на заменители цельного молока в 2 месячном возрасте без потерь энергии роста и болезней.

В первые месяцы жизни теленка должны получать молоко вволю – именно в это время закладывается их здоровье и будущая молочная продуктивность. Если в этот период теленок недополучает питательные вещества, то из него не вырастет полноценная корова.

Теленку возрастом 7-8 недель нужно 6 литров молока в сутки для того, чтобы полностью закрыть потребность в энергии. В этом возрасте в подсобных хозяйствах Городовиковского района Республики Калмыкия начинают постепенное отучение телят от молока. Так как в 2 месячном возрасте желудочно-кишечный тракт теленка мало приспособлен к потреблению большого количества концентратов и сена, молодняк испытывает недостаток энергии и других питательных веществ.

Поэтому мы решили провести опыт по стимуляции роста и сопротивляемости организма телят, полученным нами биогенным препаратом.

Для этого мы в крестьянском хозяйстве отобрали 6 телят, 2 месячного возраста одинаковых по живой массе и развитию. Опыты проводили по схеме, приведенной в таблице 1.

Таблица 1 – Схема опыта

Группа	Количество телят, голов	Живая масса, кг	Особенности кормления	Исследуемые показатели
1 группа	3	57,8	Разбавленное молоко	Живая масса, прирост за 2 мес., здоровье телят
2 группа	3	57,5	Разбавленное молоко + 20 мл биогенного препарата	

Всех подопытных телят от 2 до 4-х месячного возраста поили молоком, разбавленным водой в соотношении на 2 литра молока 3 литра воды.

При этом телятам 2 группы ежедневно добавляли в выпаиваемое разбавленное молоко по 20 миллилитров нашего биогенного препарата из полыни горькой (рис. 6).

Телят взвесили в 2 и 4 месячном возрасте. В течении всего опыта вели наблюдения за здоровьем телят.

Живая масса является наиболее важным признаком, определяющим рост и развитие, а также здоровье молодняка. На живую массу животного оказывает влияние целый ряд факторов. Среди наиболее важных – возраст и живая масса родителей, пол и особое значение следует уделять условиям кормления и содержания.

По данным Хазиахметов, Ф.С., Шарифьянов Б.Г., Галямов Р.А. [3] при низком уровне цельного молока в рационе молодняка, недостаточное поступление питательных веществ, снижает среднесуточные приросты живой массы на 20%. Большое количество грубого корма, потребляемое неподготовленными к поеданию травянистых кормов телятами, не дает прибавки в живой массе и ведёт к удорожанию рационов на 30-40%.

Изучение живой массы является одним из методов, позволяющих судить о росте и развитии подопытных животных. Поскольку условия содержания подопытных животных в полной мере удовлетворяли их потребностям, и были одинаковыми, то наблюдаемые изменения показателей живой массы мы объясняем влиянием комплекса биогенных препаратов и взаимодействием её с условиями внешней среды.

Дополнительное введение подопытным телятам при выращивании биогенного препарата из полыни горькой по разработанной нами схеме существенно повлияли на рост и развитие животных. Результаты взвешивания приведены в таблице 2.

Таблица 2 – Результаты взвешивания телят, кг

Возраст	1 группа				2 группа			
	Теленок № 1	Теленок № 2	Теленок № 3	В среднем	Теленок № 4	Теленок № 5	Теленок № 6	В среднем
2 месяца	57,5	58,0	58,2	57,9	56,5	58,1	58,6	57,7
4 месяца	82,1	83,5	84,2	83,3	87,4	88,5	90,1	88,7

Взвешивание показало, что телята получавшие с разбавленным молоком в течении 2 месяцев предлагаемый нами биогенный препарат из полыни горькой лучше росли и достигли к 4 месяцам в среднем 88,7 кг по сравнению с 83,3 кг у не получавших препарат и обогнали в росте сверстников на 5,4 кг.

Рисунок 2 – Прирост живой массы за 2 месяца

На диаграмме приведенной, на рисунке 2 видно, что телята выращенные с добавлением биогенного препарата из полыни горькой прибавили за 2 месяца в живой массе больше, чем телята не получавшие препарат на 6,0-6,9 кг.

По нашим наблюдениям за состоянием здоровья животных в течении всего опытного периода телята получавшие препарат были более крепкими. При этом у теленка № 1 не получавшего биогенный препарат, в течении 4 дней наблюдалось расстройство пищеварительного тракта после перехода на разбавленное водой молоко.

Заключение. Биогенные препараты – это, биологически активные вещества, образующиеся в изолированных животных и растительных тканях в процессе их адаптации к неблагоприятным условиям (охлаждению, содержанию в темноте и др.). При введении в организм оказывают стимулирующее влияние на процессы метаболизма и регенерации.

Для приготовления биогенного препарата из листьев полыни горькой для выпойки телятам мы использовали упрощенную технологию изготовления экстракта для инъекций. Так как при спаивании препарата телятам, нет необходимости химической стерилизации, мы сократили технологический процесс приготовления.

Дополнительное введение молочным телятам при выращивании биогенного препарата из алоэ по разработанной нами схеме существенно повлияли на рост и развитие животных. По состоянию здоровья в течении всего опытного периода телята получавшие препарат были более крепкими и не подверженными болезням.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Пасечникова Н.В. История развития тканевой терапии по В.П. Филатову. Офтальмологический журнал. – 2006. – № 3(II). – С. 93-96
- 2 Убушаев Б.С., Куваев А.В., «Мониторинг флористического состава и урожайности сухостепных пастбищных биоценозов» Известия Самарского научного центра Российской академии наук, том 14, №1(9), 2012.– С.2451-2453
- 3 Хазиахметов, Ф.С.,ШарифьяновБ.Г., ГалямовР.А. Нормированное кормление сельскохозяйственных животных. // СПб.: Издательство «Лань», 2005. – 272 с
- 4 Шувалова О.П. Целительная полынь:. Санкт-Петербург, 2001 г.- 118 с.

RESUME

At storage of the cut-off leaves of a wormwood bitter within 10-12 days in the dark at a temperature of 4-6 °C that in cages changes a metabolism as a result of which the substances possessing high physiological activity, called by "biogenous stimulators" are developed and collect. The dairy calves receiving with the diluted milk within 2 months the biogenous preparation offered by us from a wormwood bitter better grew and have reached by 4 months on average 88,7 kg in comparison with 82,8 kg at not receiving a preparation and have overtaken in growth of peers by 5,9 kg.

С.О. Ходжинов¹, студент

Н.Т. Онкурова¹, кандидат биологических наук, доцент

Л. Г. Моисейкина¹, доктор биологических наук, профессор

П. М. Кленовицкий², доктор биологических наук, профессор

¹ФГБОУ ВО «Калмыцкий государственный университет им. Б.Б. Городовикова», г. Элиста, Республика Калмыкия

²ГНУ ВИЖ Россельхозакадемии, Московская обл., п. Дубровицы

ЦИТОГЕНЕТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ОВЕЦ РАЗНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ПРОДУКТИВНОСТИ, РАЗВОДИМЫХ В РЕСПУБЛИКЕ КАЛМЫКИЯ

Аннотация

В статье представлены видовые особенности кариотипа трех пород овец. Показано, что исследованные виды достоверно различаются по индексу ЯО. Между числом кластеров генов рРНК и числом окрашиваемых азотнокислым серебром центров на интактных лимфоцитах существует прямая связь.

Ключевые слова: *кариотип, ядрышковые организаторы, рибосомная РНК, гены рРНК, индекс ЯО.*

Цитогенетические исследования играют большую роль в решении ряда теоретических и прикладных вопросов. Кариотипический анализ применяется в систематике и при анализе филогенеза млекопитающих [1,2]. В последние десятилетия цитогенетика нашла свое место и в решении прикладных задач. Достаточно хорошо изучен хромосомный аппарат основных видов домашних животных в норме и при генетической патологии [3,4].

К настоящему времени выполнен ряд работ, посвященных анализу цитогенетического сходства и эволюции кариотипов у разных видов животных [5,6,7]. Анализ этих данных позволяет выделить два ключевых момента: анализ сходства хромосом на основании изучения их тонкой морфологии и анализ сходства и различия в организации наследственной информации, содержащейся в хромосомах животных разных видов.

По характеру дифференциальной исчерченности кариотип овцы сходен с кариотипом крупного рогатого скота. Исходя из анализа дифференциальной структуры хромосом овцы свидетельствует, что хромосома 1 пары у *O. aries* L. соответствует 1 и 3, 2 – 2 и 8 и 3 – 5 и 11 парам Н необходимо учитывать, что сходство рисунка участков хромосом может и не являться результатом их общего происхождения, а возникать как следствие сложных перестроек, создающих рисунок, имитирующий хромосомный район другого вида. Считают, что значительная гомология, наблюдаемая в распределении полос при дифференциальном окрашивании хромосом крупного рогатого скота, овец и коз подтверждает гомологичность генетических структур и кариотипов этих видов [8].

Нами был проанализирован кариотип у овец породы советский меринос, каракульской породы, калмыцкой породы.

Советский меринос. Самая распространенная и многочисленная порода в России. Овцы советский меринос имеют сложное происхождение и созданы путем воспроизводительного скрещивания грубошерстных овец с тонкорунными. Овцы советский меринос отличаются хорошей выносливостью и приспособленностью к

различным природным и хозяйственным условиям [9]. При умеренном кормлении они способны давать высокую продуктивность. По мнению М.И. Санникова [1965] советский меринос с успехом разводится в таких районах, где ни одна другая тонкорунная порода разводиться не может.

Каракульская порода - самая многочисленная среди грубошерстных пород, единственная порода, учение о которой составляет особый раздел зоотехнии, а использование ее в практической деятельности человека - отдельную отрасль народного хозяйства. Каракульские овцы созданы на основе курдючных и длинножирнохвостых овец. У этих овец были и есть в настоящее время задатки смушковых свойств, которые систематически, из поколения в поколение совершенствовались в результате тщательного отбора и подбора животных [10]. Каракульские овцы создавались для содержания на пастбищах круглый год на скудных кормах и в экстремальных условиях. Они характеризуются отличной терморегуляцией, нетребовательны к кормам и хорошо переносят значительное снижение массы тела в зимний период.

Овцы каракульской породы являются исключительно приспособленными к экстремальным условиям. Сравнительные исследования Г. Алексеевой (1960) выявили более высокие адаптационные качества каракульских овец в сравнении с курдючными (порода джайдара).

Калмыцкая порода. Курдючные овцы, разводимые в Калмыкии официально именуются эдильбаевскими. Однако, следует уточнить, что фактически они таковыми не являются. В период войны в 1941-1942 гг. курдючные овцы калмыцкой породы были эвакуированы в Западный Казахстан в Гурьевскую и Уральскую области, где породу стали называть астраханской.

Калмыцкие курдючные овцы стали смешиваться с эдильбаевскими и постепенно название породы астраханская также было стерто, как и калмыцкая.

Строго говоря, калмыцкая порода овец, которая однако официального статуса породы не имеет в силу своей малочисленности, в литературе, особенно у калмыцких ученых, все же так и называется [11].

Калмыцкая овца отличалась от других курдючных овец тем, что у нее не только хвост состоял из жировой подушки, но и задние ляжки наполнены жиром.

Материал и методика

Экспериментальная работа проводилась на поголовье овец племрепродуктора СПК «Эрдниевский», Экспериментального хозяйства НИИ сельского хозяйства и СПК им. Кирова Республики Калмыкия.

Исследовано 3 основные породы (советский меринос, каракульская, калмыцкая) овец, разводимые в республике. Был проанализирован кариотип и ядрышковые организаторы у 75 овцематок. Обработку и приготовление препаратов хромосом проводили по общепринятым методикам (Г.Мак Грегор, Дж. Варли, 1986) окраску препаратов производили по Гимза. Для оценки активности рибосомных генов 18S/28S изучали число активных ядрышек в лейкоцитах и клетках лимфоцитарного ряда циркулирующей крови. Стандартными методами в модификации, предложенный Графодатским А.С., Раджабли С.И.

Визуализацию ядрышек проводили под масляной иммерсией. Видеоизображение получали с помощью видеокамеры КС-583С (Тайвань). Запись изображений осуществляли с помощью программы обработки изображений Image Scope 1.0 (СМА, Россия).

Статистическую обработку проводили с использованием Microsoft Excel.

Результаты исследования

В результате проведенного обследования установлено, что у всех изученных животных кариотип соответствовал видовой норме ($2n=54$). Генетический пол, определенный по составу хромосом, соответствовал анатомическому. Одновременно с этим было отмечено наличие в части клеток отклонений от нормального числа хромосом. Частота анеуплоидии составляла в среднем 12,60 % у калмыцкой, 11,70 % у каракульской и 8,40 % у советский меринос (табл.1).

Таблица 1 - Характеристика кариотипа овец в Калмыкии

Породы овец	Тип аномалий		
	Анеуплоидия	Гипоплоидия	Гиперплоидия
Советский меринос	8,40±0,69	7,60±0,70	0,80±0,60
Каракульская	11,70±1,04	10,60±1,1	1,10±0,75
Калмыцкая	12,60±1,06	11,75±1,2	0,85±0,10
В среднем			

Полиплоидные клетки у обследованных овец обнаружены не были.

Анализ анеуплоидных клеток выявил четкую межпородную разницу в частоте хромосомных аномалий. Так, наиболее высокий уровень анеуплоидии наблюдался у грубошерстных калмыцкой и каракульской овец. Разница между мериносами и грубошерстными овцами по частоте хромосомных нарушений была высокодостоверной ($P<0,001$).

При цитогенетическом обследовании овец Калмыкии ни у одного из обследованных животных не было выявлено каких-либо конституционных аномалий хромосомного набора, в том числе не было обнаружено случаев робертсоновских транслокаций.

Нами были изучены особенности окраски азотнокислым серебром клеток лимфоцитарного ряда у овцематок трех пород (рис. 1). Для анализа нами были взяты овцы разного направления продуктивности (калмыцкая, каракульская и советский меринос). Животные этих пород достоверно различаются между собой по основным признакам, характеризующим их продуктивность.

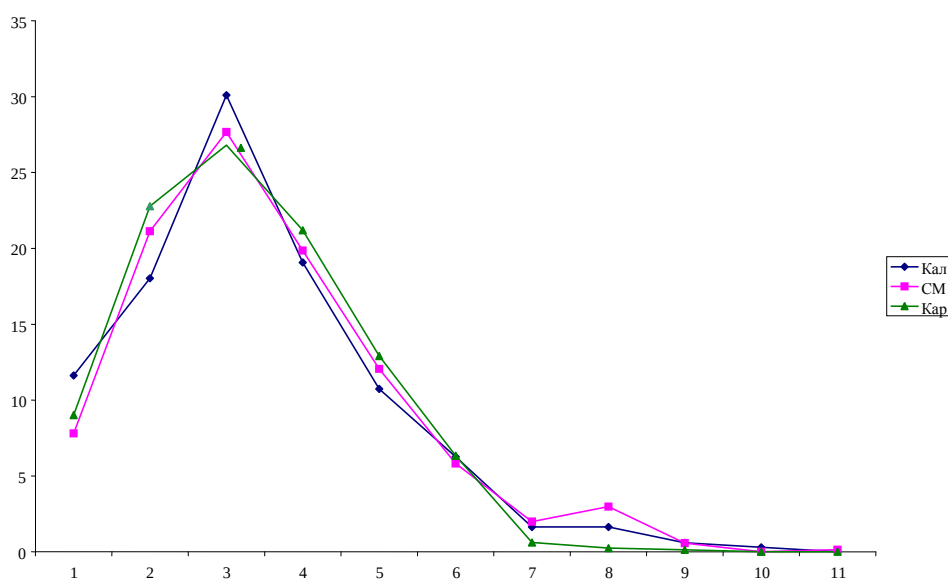

Рисунок 1 - Доля клеток с разным числом серебряных меток у овец трех пород овец из хозяйств Калмыкии.

Из приведенных на рисунке 1 данных видно, что характер распределения числа активных ядрышек в лимфоцитах у овец исследованных пород в значительной мере совпадает. Модальное число ядрышек у животных всех пород равно 3. Вместе с тем, отмечаются определенные породные различия. Наиболее четко существование этих различий иллюстрируют данные, приведенные в таблице 2.

Различия между сравниваемыми группами, как показывает анализ таблицы, обусловлены наличием разного числа активных клеток. Интенсивность процессов синтеза рРНК в клетках, о чем можно судить по числу ядрышек на активную клетку, у них также различается.

Таблица 2 - Наличие активных ядрышек в лимфоцитах овец разных генотипов

Породы	Показатели		
	Доля клеток с активными ядрышками	Среднее число ядрышек	
		На общее число лимфоцитов	на клетку с активными ЯО
Калмыцкая	88.38±0.80	2.52±0.06	2.70±0.13
Советский меринос	92.20±0.64**	2.52±0.06	2.73±0.06**
Каракульская	90.99±0.66	2.30±0.04	2.52±0.05

Примечание: * - $P < 0,05$; ** - $P < 0,01$

Оказалось, что матки породы советский меринос характеризуются более высокой долей клеток с активными ядрышками в сравнении с овцематками калмыцкой и каракульской пород. Они достоверно превосходили овцематок калмыцкой породы по этому показателю ($P < 0.01$).

По среднему числу ядрышек на анализируемую и на активную клетку они достоверно превосходили овец каракульской породы ($P < 0.05$). Следовательно, для овец породы советский меринос характерно не только повышенное содержание активных лимфоцитов в кровотоке, но и более высокий уровень синтеза рРНК в клетках.

Необходимо отметить, что у овцематок калмыцкой и каракульской пород достоверных различий по частоте клеток с активными ядрышками не обнаружено. Однако среднее число ядрышек на исследованную клетку у калмыцких овцематок было достоверно выше, чем у каракульских овец. Нами не отмечено связи между числом ядрышек и долей клеток, несущих активные ядрышки, с продуктивными признаками у овец.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Орлов В.Н., Булатова Н.Ш. Сравнительная цитогенетика и кариосистематика млекопитающих. – М.: Наука, 1983.
- 2 Дзуев Р.И. Хромосомные наборы млекопитающих Кавказа. Нальчик: Эльбрус. – 1998.
- 3 Яковлев А.Ф. Цитогенетическая оценка племенных животных. – М.: Агропромиздат. – 1985.
- 4 Графодатский А.С., Раджабли С.И. Хромосомы сельскохозяйственных и лабораторных животных. Атлас.- Новосибирск:Наука.- 1988.
- 5 Кленовицкий П.М., Марзанов Н.С., Багиров В.А., Насибов М.Г. Генетика и биотехнология в селекции животных. – М. – Эксплор. – 2004.

6 Мачкаева (Онгорова) Н.Т., Павлов Э.Д., Кленовицкий, П.М., Моисейкина Л.Г. Анализ ядрышек в интактных лимфоцитах периферической крови овец разных пород. // Теоретический и научно-практический журнал по всем отраслям животноводства «Зоотехния». - Москва, 2008.

7 Мачкаева (Онгорова) Н.Т., Кленовицкий П.М., Гришин Н.В., Нгбодо Ж.В., Моисейкина Л.Г. Анализ ядрышек в интактных лимфоцитах у видов млекопитающих, различающихся по числу кластеров генов рРНК.// Журнал «Естественные и технические науки».- Москва, 2013.

8 Кленовицкий П.М., Гусев И.В. Полиморфизм и функциональная активность ядрышковых организаторов.- Дубровицы, 2001.

9 Ожигов, Л.М. Овцы породы советский меринос и их совершенствование в условиях интенсификации отрасли: Дис. ... докт. с.-х. наук. – Ростов-н/Д., 1988. – 400 с.

10 Николаев, А.И., Ерохин, А.И. Овцеводство. – М.: Колос, 1987. – 384 с.

11 Зулаев, М.С. Мы не мыслим степи без курдючных отар / Зулаев, М.С. // Известия Калмыкии. – 1998. - №84. – С. 2.

RESUME

Studied specific features of the karyotype of three breeds of sheep. It is shown that the studied types authentically differ on an index of yazhryshkoobrazuyushchy areas. Between number of clusters of genes of RRNK and number of the centers painted by nitrate silver on intact lymphocytes there is a direct link.

Е. А. Назарова, магистрант

Л. С. Селунская, к.в.н., доцент кафедры ветеринарной медицины

Костанайский государственный университет имени А. Байтурсынова, г. Костанай, РК

ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ИСКУССТВЕННОГО ОСЕМЕНЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В данной статье рассмотрены проблемы проведения искусственного осеменения животных. Искусственное осеменение является важнейшим мероприятием, направленным на самое широкое использование ценных производителей, способных повысить молочную, мясную, шерстную и другие немаловажные виды продуктивности животных.

Для получения данных критериев необходимо повышать генетический потенциал крупного рогатого скота в сельхозпредприятиях, а так же восстанавливать пункты искусственного осеменения коров и телок.

Ключевые слова: *воспроизводство, искусственное осеменение скота.*

На протяжении всей истории животноводческой науки и практики перед специалистами стояла и стоит задача создания высокопродуктивных пород сельскохозяйственных животных. Профессор П.Н. Кулешов еще в 1890 г. писал, что одна из главных причин медленного совершенствования животноводства— слабое использование наилучших племенных производителей [1].

Методом естественного осеменения можно в течение года получить от одного быка 60-80 телят.

При искусственном осеменении спермой этих же производителей в течение одного случного сезона можно получить от одного быка более 20 тыс. телят.

При искусственном осеменении производитель не имеет контакта с маточным поголовьем. Сперму можно получить без самки -на чучело. Эта особенность метода имеет большое практическое значение в хозяйствах, неблагополучных по некоторым инфекционным и инвазионным болезням, вызывающим симптоматическое бесплодие[2-3].

Вот почему искусственное осеменение - важное государственное мероприятие, направленное на самое широкое использование ценных производителей, способных повысить молочную, мясную, шерстную и другие виды продуктивности животных.

Увеличение производства продукции животноводства зависит от уровня организации воспроизводства сельскохозяйственных животных.

Искусственное осеменение, являясь организационно- технической основой крупномасштабной селекции, позволяет существенно ускорить темпы качественного улучшения скота за счет максимального использования выдающихся производителей.

Эффективность искусственного осеменения коров и телок проявляется в полной мере при проведении целенаправленной селекционно-племенной работы, полноценного кормления и правильного содержания скота, наличии квалифицированных кадров по осеменению животных, обеспечении пунктов искусственного осеменения необходимым оборудованием, приборами и инструментами.

Успех искусственного осеменения основан на четком понимании анатомии и физиологии половой системы сельскохозяйственных животных. Перед тем как

осеменять необходимо мысленно представлять картину анатомических частей репродуктивного органа самки и знать их пространственное расположение.

В Республике Казахстан животноводство является приоритетным направлением развития. Мероприятия, реализованные в предыдущие годы, позволили стабилизировать поголовье, существенно улучшить состояние племенной базы сельскохозяйственных животных. Это было достигнуто, в основном, за счет завоза высокопродуктивного племенного скота из России и стран зарубежья.

В Республике Казахстан за последние 7 лет получали в среднем 73 теленка, при падеже 4% к обороту стада. Налицо огромный экономический ущерб. Во-вторых, низкий выход телят не позволяет вести целенаправленную селекционно-племенную работу и, следовательно, повышать продуктивность животных.

В этой связи главной задачей молочного скотоводства является повышение продуктивности коров за счет максимального использования генетического потенциала разводимых в республике молочных пород крупного рогатого скота. Для этого необходимо обеспечение полноценного и сбалансированного кормления животных, организация целенаправленного выращивания телок, раздоя первотелок, эффективного воспроизводства стада и технического переоснащения отрасли. Для повышения генетического потенциала имеющихся сельскохозяйственных животных в молочном скотоводстве необходимо продолжить процесс совершенствования племенных и продуктивных качеств скота [1].

Важнейшей проблемой молочного скотоводства остается организация искусственного осеменения. В настоящее время в некоторых районах охват искусственным осеменением составляет не более 6%, что не только ведет к рождению низкопродуктивных животных, но и приводит к распространению лейкоза и других инфекционных заболеваний. Причины: отсутствие специалистов, изношенность оборудования и низкая заработная плата.

Для повышения кадрового потенциала необходимо создать консультационно-образовательный центр для подготовки и дальнейшего курирования работы специалистов по воспроизводству, а также для решения сложных вопросов, связанных с бесплодием животных.

Необходимо подчеркнуть, что речь идет не только о техниках-осеменаторах, но ветеринарных врачах-гинекологах. Таких специалистов, способных правильно диагностировать и лечить заболевания яичников и матки, нет даже в крупных молочных хозяйствах. Это приводит к тому, что скрытые заболевания яичников и матки не диагностируются, период между отелом и оплодотворения очень длительный, коров многократно осеменяют, что приводит к иммунному бесплодию.

Одной из главных проблем остается обеспечение сельхозтоваропроизводителей глубоководным семенем и азотом. Актуальным вопросом является восстановление и организация межрайонных племенных центров и пунктов искусственного осеменения. Создание межрайонных племенных центров для обслуживания закрепленных районов для ведения племенной работы и искусственного осеменения коров даст возможность своевременно обеспечить сельхозпредприятия, ветеринарные станции и мобильные группы семенем, азотом и оборудованием, а также организовать туровое осеменение по заявкам.

Работа межрайонных племенных центров увеличит эффективность взаимодействия с сельхозпредприятиями за счет уменьшения нагрузки на племенное предприятие.

Для повышения генетического потенциала крупного рогатого скота в сельхозпредприятиях необходимо восстанавливать пункты искусственного осеменения коров и телок. Наряду с ускоренным внедрением искусственного осеменения в

общественных хозяйствах, необходимо совершенствовать организацию пунктов искусственного осеменения при ветстанциях районов, что позволит охватить значительную часть маточного поголовья в хозяйствах населения.

Прежде всего, ветстанциям необходимо приобрести приборы и оборудование для ранней диагностики стельности по молоку или сыворотке крови [2], которые можно будет использовать для диагностики стельности коров в сельхозпредприятиях и у населения на платной основе, что позволит быстро окупить это оборудование.

Доказано, что повышение молочной продуктивности потомства на 90% зависит от быка. В этой связи одним из главных направлений в повышении качества скота остается приобретение быков-производителей, оцененных по качеству потомства, представляющих лучшие мировые и отечественные генотипы, для получения семени [4].

Необходимо рационально и эффективно использовать имеющийся банк семени. Вероятно, нужно субсидирование затраты на приобретение семени быков-производителей и эмбрионов [4].

Все эти вопросы невозможно решить без подготовленных квалифицированных кадров в области воспроизводства.

Организация кадрового обеспечения должна сопровождаться поддержкой, закреплением и привлечением квалифицированных специалистов, улучшением условий их жизни и профессиональной деятельности.

Работа специалистов по искусственному осеменению будет эффективна при условии достойной оплаты труда и помощи в решении жилищных проблем. В качестве дополнительных услуг проводит ректальное исследование на стельность, клинико-гинекологическое исследование и лечение животных с гинекологическими болезнями.

В перспективе необходимо внедрять инновационные технологии в воспроизводстве (получение и пересадка эмбрионов, использование сексированного семени), что даст возможность в более короткие сроки обновить маточное поголовье [5].

Вероятно, для этого необходимо будет организовать селекционно-генетический репродуктивно-технологический центр [3] со стадом высокопродуктивных коров из лучших племенных хозяйств и приобретенных из-за рубежа.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Сковородин, Е. Н. Воспроизводство крупного рогатого скота // Основы современного производства молока : практическое руководство. – Уфа, 2012. – С. 55-61.

2 Сковородин, Е. Н. Методы ранней диагностики стельности / Е. Н. Сковородин, Н. А. Игуменова // Известия Оренбургского ГАУ. – 2011. – №30-1. – С. 89-91.

3 Сковородин, Е. Н. Биотехника размножения и биотехнологии в воспроизводстве крупного рогатого скота / Е. Н. Сковородин, М. Т. Бакиев, Н. А. Аглиуллин // Система ведения агропромышленного производства в Республике Башкортостан. – Уфа: АН РБ, 2012. – С. 513-518.

4 Трухачев, В.И. Бесплодие крупного рогатого скота / В.И. Трухачев, В.Я. Никитин, Н.В. Белугин, В.С. Скрипкин, Б.В. Пьянов // Научно-практический журнал «Ученые записки» УО «Витебская ордена «Знак Почёта» государственная академия ветеринарной медицины». – 2011.-Т.47.-Вып.2.-Ч.2.- С.111 – 113.

5 Мадисон В. Теоретические и практические возможности корректировки полового цикла коров и тёлочек // Молочное и мясное скотоводство. 2001. № 2. С. 24–28.

ТҮЙІН

Генетикалық әлеуетін арттыру үшін ірі қара малды қолдан ұрықтандыру пункттері сиыр мен қашарларды сельхозпредприятиями қалпына келтіру қажет. Жеделдетілген ұйымдастыруды жетілдіру қажет, бұл кезде қолдан ұрықтандыруға енгізумен қатар қоғамдық шаруашылықтарда мал шаруашылықтарында едәуір бөлігін аудандардың жасанды түрде ұрықтандыру пункттері ветстанциямен қамтуға мүмкіндік береді деп шешті.

RESUME

For increase of genetic potential of cattle in agricultural enterprises it is necessary to restore points of artificial insemination of cows. Along with the accelerated introduction of artificial insemination in public farms, it is necessary to improve the organization of points of artificial insemination at veterinary stations of areas that will allow to capture considerable part of a uterine livestock in farms of the population.

СОДЕРЖАНИЕ

Приветственное слово ректора участникам конференции	3
 СЕКЦИЯ 1 - Образование в современном мире: новое время - новые решения	
Тулепова А. Н., Кабулова Г. К. Кәсіби даму – оқытушының білім саласындағы жетілу көрсеткіші.	4
Куспанова А. Е., Богдашкина И. В. Качественное образование как фактор формирования рабочей силы в республике Казахстан	9
Токтамысова А. Т., Кабулова Г. Қ. Қазақстандағы жоғары білім алудың қазіргі жағдайы мен даму тенденциялары.	17
Абдугалиева А. А., Саркулова Г. С. Роль женщины как хранительницы традиций и семейного очага	24
Абоимова А. П., Утемисова Э. К. Использование интернет-ресурсов на уроках английского языка	28
Макрецова Ю. И., Бабоченко Н. В. Вузовская система образования и участие в ней студентов	34
Байназарова К. А., Утемисова Э. К. О реализации концепции полиязычного образования в Костанайском государственном университете имени А. Байтурсынова.	39
Бакитова Г. Б., Есенгалиева В. А. Профессиональная компетентность преподавателя высшей школы	46
Балгайшиева Л. Т. Утемисова Э. К., Көп тілді білім беру жағдайында жоғарғы оқу орнында практиканың ұйымдастырылуы мен түлектерді жұмысқа орналастыру үрдістері.	52
Бекмағанбетова Г. Ж., Тналиев М. М. Қазақстан дамуының басты бағыты-білім саласы.	57
Бородкина Е. Н., Утемисова Э. К. О некоторых вопросах интерактивного обучения иностранному языку в неязыковом вузе в условиях полиязычного образования	63
Быкова К. С., Есенгалиева В. А. Проблемы модернизации высшего образования	68
Калмышова К. Д., Аймукашева Ш. С. Перспективы успешности модернизации Казахстанского образования в рамках болонского процесса.	74
Нұралина Ж. А., Аймукашева Ш. С. Жастар және дін.	79
Ергалиева Г. Қ., Хайруллина Г. М. Білім беру саласындағы инновациялық технологиялар және олардың өзіндік ерекшеліктері.	82
Куптлеуова С. Т., Джаналиев Е. М. Білім алушылардың оқу жетістігін бақылау менбағалаудың түрлері.	87
Куптлеуова С. Т., Галиев М. С. Қазіргі таңдағы білім: жаңа заман – жаңа шешімдер.	93
Құсайынова М. А., Хайруллина Г. М. Қазақ мәдениетіндегі ислам құндылықтары.	99
Есен Н. М., Хайдаров Е. Е. Қазақстан Республикасының жергілікті өзін-өзі басқару жүйесі	103
Бисенгалиева М. М., Байдалиев К. А. Кәсіби пәндер сабақтары бойынша төменгі және жоғары курс оқушыларына кәсіби білім меңгертудің әдістемелік ерекшеліктері	108
Закина К. Е., Байдалиев К. А. Техникалық бейіндегі құзыретті маман моделінің қалыптасу механизмдері	115

Сисенбаева А. Ж., Елеуова Г. А., Утемисова Э. К. Көп тілді білім берудегі ағылшын тілінің рөлі	120
Махимова Ж. Н., Орынғалиева Н. С., Утемисова Э. К., Қазіргі таңдағы білім: жаңа даму, жаңа талап.....	125
Мурзағалиева А. Д., Кабулова Г. К. Кейс-стади в современном высшем образовании	131
Назарова Е. А., Раймер Ю. И., Утемисова Э. К. Иноязычное образование в неязыковом вузе – развитие, проблемы, перспективы	138
Елеуова Г. А., Кабулова Г. К. Қазіргі кездегі проблемалық оқыту ерекшеліктері	143
Сейтова Н. Т., Құттыбаева Д. М. Қазақ хандығының құрылуы.....	147
А. Ж. Сисенбаева, Елеуова Г. А., Утемисова Э. К. Көп тілді білім берудегі ағылшын тілінің рөлі.....	152
Сисенбаева А. Ж., Кабулова Г. К. Отбасы қалыптасуының психологиялық астарлары	157
Джубаналиева А. М., Кабулова Г. К. Академическая мобильность в контексте интеграции в международное образовательное пространство	162
Рахметов Б. П., Бисенғалиева Г. Б. Студент как субъект и объект обучения ...	169
Жаңабай Д. Т., Кенжалиев Р. С., Утемисова Э. К. Қазақстанда көптілді білім берудің маңызы және оны жүзеге асырудың жолдары	174
Тәжіханова І. Е., Муталова Д. С. Жәңгір ханның ағартушылық қызметі ..	180
Тазеддинова Д. Р., Джакупова А. Г. Воспитание студентов в духи толерантности и патриотизма	186
Утемисова Э. К., Амантай Ш. А., Кыдырбаева А. С. Жаһандану жағдайындағы оқуда жаңа технологиялар мен ақпаратты қолдану ақуалдары	190
Хиясов М. Г., Саркулова Г. С. А. Букейханов - лидер казахской интеллигенции начала XX века	195
Шакратова Г. Г., Есенғалиева В. А. Кәсіптік білім беру жүйесінде педагогикалықтәжірибені ұйымдастыру.....	199
Бердник С. М., Коляда П. В., Богданов Е. П. Анализ и разработка инструментария для изучения общественного мнения и принятия управленческих решений	207
Уксикбаева М. К. Толерантность главное богатство Казахстана.....	212
Оразбайқызы Н., Джакупова А. Г. Жаһандану жағдайындағы патриотизм және оның қоғам өміріндегі маңызы	216
 СЕКЦИЯ 2 - Инновационные технологии производства и переработки продукции растениеводства	
Айталипова Ж. Ж., Тулиева М. С. Ешкі сүтінен өндірілген брынза технологиясын жетілдіру	221
Айтмуханова З. М., Гарипуллина Г. Д. Қызылша шырыны қосылған қаймақ технологиясын жетілдіру.....	227
Бакитова Г. Б., Байбатыров Т. А., Курметова А. Б. Обоснование необходимости внедрения систем качества на предприятиях общественного питания	232
Хогжилбек Ж., Смаилова Б. Т., Серикова А. Т., Баянтасова С. М. Сауда орындарында сатылатын сары майлардың жалғандығын тексеру	239
Сариева Б. Ж., Абдулова А. А. Шалқар көлінің қазіргі экологиялық жағдайы .	244

Баязиева Г. А., Насиев Б. Н. Изучение степени и факторов деградации почвенного покрова кормовых угодий	248
Есенгужина А. Н., Кушаев Р. М., Насиев Б. Н. Продуктивность и кормовая ценность смешанных посевов в зависимости от сроков уборки	253
Оразакаев Н. А. Габдулов М. А. Саранчевые полупустынной зоны: биология и экология	258
Уразова Д. А., Нургалиев А. М. Орал қаласы маңындағы елді мекендердінауыз сумен қамтамасыз етілу жағдайы	262
Кушаева А. М., Нургалиев А. М. Проблема сточных вод в Западно-Казахстанской области	267
Гурчиани Д. С., Оконов М. М., Батыров В. А. Влияние органического мульчирующего материала на урожайность и качество томата при капельном орошении.	272
Жабуов А. А., Абуова А. Б., Рустемова А. Ж. Ұнды кондитерлік өнімдерді өндіру, кездесетін қатерлер	278
Авжаева Б. Н., Цаган-Манджиев Н. Л. Эффективность фитомелиоративных мероприятий на черных землях.	282
Айчанов Д. В., Денизбаев С. Е. Влияние минеральных удобрений на урожайность естественного травостоя лиманов.	286
Молдагалиева Л. А., Ахмеденов К. М. Обаларды антропогендік жер бедерінің нысандары ретінде зерттеу мәселелері	291
Бородкина Е. Н., Беркалиева А. Г., Бабабек А. М., Вьюрков В. В. Сравнительная урожайность зерновых культур и применение биопрепаратов в сухой степи Приуралья	295
Салихов А. Б., Денизбаев С. Е. Влияние минеральных удобрений на качество сена естественного травостоя лиманов.	301
Қантөрина М. Б., Тасанова Ж. Б. Анализ геоботанического состава естественного травостоя лиманных участков в Акжаикском районе.	306
Тажкенов А. А., Абишева С. Х., Володин М. А., Ахметов Е. Б. Оценка запасов углерода в фитомассе тополевого леса в Дарьинском и Уральском лесничествах ЗКО.	312
Умьянова С. Ж., Абуова А. Б., Машанова Н. С. Генномодифицированная продукция: качественное определение генетически модифицированных организмов в крупяных изделиях.	318
Аршабай А. Х., Тулиева М. С. Исследование влияния внесения пищевой добавки в брынзу на физико-химические и органолептические свойства продукта	224
Тазеддинова Д. Р., Суханбердина Ф. Х. Особенности питания студентов.	331
Борисенко Е. Л., Таранова Е. С., Анкудинова Ю. В., Инновации в ресурсосберегающих основах переработки столового арбуза в условиях Нижнего Поволжья	336
Анкудинова Ю. В., Таранова Е. С., Борисенко Е. Л. Внедрение инновационных элементов в технологию хранения и улучшения качества овощного сырья в условиях Нижнего Поволжья.	340
Уксикбаева М. К., Тулегенова Д. К. Орал қаласы маңындағы жер үсті суларының экологиялық жағдайы.	345
Кинжалиева А. М., Вьюрков В. В. Применение минеральных удобрений и биоорганического удобрения agro при выращивании зернофуражных культур в засушливых условиях.	349
Баранец Л. С., Гиззатова Г. Л., Филимонова Н. А. Содержание	

неорганических фосфатов в природной воде.	354
--	-----

СЕКЦИЯ 3 - Вклад молодых ученых в развитие инновационных технологий в сфере биотехнологии, ветеринарии, животноводства и рыбного хозяйства

Тулепова А. Н., Байбатыров Т. А. Түйіршіктелген құрама жемге жергілікті шөп өнімдерін қолдану ерекшелігі.	358
Абдрахманова А. А., Кушалиев К. Ж., Валиева Ж. М. Некоторые болезни сайгаков встречающиеся в условиях неволи.	364
Атошева А. А., Машанова Н. С., Гумарова А. К. Ет өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ететін негізгі жүйелер.	370
Бакиев С. С., Туменов А. Н. Опыт совместного выращивания рыб и растений в установке с замкнутым циклом водоснабжения.	374
Буваева Д. Д., Перепелятникова М. А., Мороз Н. Н. Эффективность производства говядины и улучшение ее качеств при использовании в рационах бычков кормовой добавки.	378
Дуимбаев Д. А., Джумагалиева А. А., Егизеков Д. Б., Имашева Б. С. Убойные показатели бычков при нагуле с последующим откормом в условиях Западно-Казахстанской области.	384
Дуимбаев Д. А., Джумагалиева А. А., Егизеков Д. Б., Имашева Б. С. Сравнительный анализ молочной продуктивности коз Зааненской породы разных генотипов в условиях Атырауской области.	388
Елеуова Г. А., Кереев Я. М., Сапарова А. С., Алпысбай Е. Проблема увеличения численности бродячих плотоядных животных в Западно-Казахстанской области.	392
Елеуова Г. А., Шалменов Ш. М. Эхинококкоз эпизоотологиясы және алдын алу шаралары.	398
Есболатова Ж. Е., Кушалиев К. Ж., Душаева Л. Ж. Инсектоцидтердің улылығына салыстырмалы баға беру.	406
Темешова Ж. А., Хогжилбек Ж., Дүйсембаев С. Т., Усенов Ж. Т. Семей және орал аймағының қоршаған орта нысандарын радионуклидтерге салыстырмалы мониторингілеу.	412
Зудбинов Б. В., Ходыков В. П., Горяев Г. Д. Микроэлемент марганец в рационах овцематок грозненской тонкорунной породы.	417
Ильясов А. Е., Сариев Н. Ж., Кереев А. К., Днекешев А. К. Эстроз ауруына шалдыққан қойлар қанының морфологиялық көрсеткіштерін зерттеу	421
Күнділда Р. Ғ., Кушалиев К. Ж. Патоморфологические изменения в органах телят при токсической диспепсии в кх «Арыстанов»	426
Махимова Ж. Н., Зинуллин З. А. Жасанды ортада Artemia Salina шаяншаларын культивтеу технологиясын жасақтау.	430
Токтамысова А. Т., Рамазанов Ж. Ж., Сергалиев Н. Х., Туменов А. Н. Жасанды орта жағдайында өсірілетін орыс бекіресі (Acipenser Gueldenstaedtil) қанының морфологиялық көрсеткіштері.	437
Мушаев А. А., Чудаева М. С., Мороз Н. Н. Мясная продуктивность молодняка овец в зависимости от происхождения и возраста отъема.	443
Нұрғалиева К. А., Сариев Н. Ж., Кереев А. К., Сенгалиев Е. М. Жай және токсикалық формалы қозылар диспепсиясы кезіндегі кейбір клиникалық белгілер	449
Оразов А. Ж., Байбатыров Т. А., Жазыкбаева Г. М. Определение показателей качества нетрадиционного кормового добавка используемого для	454

приготовления полнорационного комбикорма фазанам	
Сабиров Р. С., Жубантаева А. Н., Закирова Ф. Б., Сенгалиев Е. М. Табиғи цеолиттің бұзау рахиті кезіндегі қанның морфологиялық және биохимиялық көрсеткішіне тигізетін әсері.	459
Смаилова Б. Т., Темешова Ж. А., Байғазанов А. Н., Омарбеков Е. О. Павлодар облысындағы ірі қара малы лейкозының эпизоотологиялық жағдайы	466
Тасболатова А. М. Ақпараттық - аналитикалық жүйені OLAP және Data Mining негізінде жобалау ерекшеліктері.	472
Байназарова К. А., Исабаев А. Ж. Актуальность применения биологически активных добавок в птицеводстве.	477
Кофлер Э. Э., Мурзашев Т. К., Шукуров М. Ж., Сарманов А. Е. Рыбопродуктивность пруда к/х «Алма» и пути ее повышения.	482
Магомедов К. К., Коршаев Э. К., Очирова А. Ф., Моисейкин Л. Г. Скрещивание Калмыцкого скота с породой Лимузин.	488
Манджиева Н. М. Породные и продуктивные качества лошадей мясного внутривидового типа «Целинный» Калмыцкой породы.	493
Дуимбаева М. Б., Кереев А. К., Мурзабаев К. Е., Кереева Д. Б. Қойлардың желінсауы кезіндегі патологиялық өзгерістер.	498
Раймер Ю. И., Кулакова Л. С. Распространенность хронической почечной недостаточности собак в городе Костаная.	503
Шоволдаев А. С., Моисейкина Л. Г., Маштыков С. С. Ранняя оценка воспроизводительной способности баранчиков.	508
Ихсанова П. Н., Саденов М. М., Кереев А. К., Сенгалиев Е. М. Мысықтардағы экземаның таралуы, жиілігі және клиникалық көріністері.	512
Ермеккалиев Т. С. Мұнай деструкторларын іздеу үшін көмірсутегі тотықтырушы микроорганизмдердің белсенді штамдарын бөліп алу және идентификациялау.	517
Сисенбаева А. Ж., Сенгалиев Е. М., Гусманов М. Г. БҚО, Қаратөбе ауданындағы ірі қара мал бруцеллез ауруының эпизоотологиялық талдауы ..	526
Мороз А. А., Убушаев Б. С., Доржеев С. А. Применения биогенного стимулятора из степных трав при выращивании молочных телят.	532
Ходжинов С.О., Онкорова Н.Т., Моисейкина Л. Г., Кленовицкий П. М. Цитогенетическая характеристика овец разных направлений продуктивности, разводимых в Республике Калмыкия.	537
Назарова Е. А., Селунская Л. С. Проблемы организации искусственного осеменения в Республике Казахстан.	542

**ЭКСПО-2017 арналған «XXI ғасырдағы инновация
мен ғылымның дамуындағы жастардың рөлі» атты
студенттер мен магистранттардың республикалық
ғылыми-практикалық конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ
I Бөлім**

МАТЕРИАЛЫ
республиканской научно-практической конференции
студентов и магистрантов, посвященной
**ЭКСПО-2017 «Роль молодежи в развитии науки
и инновации в XXI веке»**

**Ответственный за выпуск Ахмеденов К. М.
Компьютерная верстка Джапаров Р. Ш.**

31.03.2016 ж. басуға қол қойылды
Формат 30x42 ¼ Офсетті қағаз 80 м/г
Көлемі 34,4 Тапсырма № 55
Таралымы 200

*Дайын түпнұсқасының сапасына
толық сәйкестікте басылды*

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан
аграрлық- техникалық университеті
090009 Орал қ., Жәңгір хан көшесі, 51